

W. J. P. (Kinn)

Προλετάριοι όλων τῶν χωρῶν, ἐνωθεῖτε!

ΛΕΝΙΝ

**ΑΠΑΝΤΑ
ΠΛΗΡΗΣ ΕΚΔΟΣΗ**

5

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΡΩΣΙΚΟ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ
ΚΑΙ Η ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΟΜΑΔΑ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ ΜΑΡΞΙΣΤΩΝ

Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΕΓΙΝΕ ΜΕ ΑΠΟΦΑΣΗ
ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ
ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ИНСТИТУТ МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА ПРИ ЦК КПСС

В. И. ЛЕНИН

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

ИЗДАНИЕ ПЯТОЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА • 1972

Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

ΑΠΑΝΤΑ

ΕΚΔΟΣΗ ΠΕΜΠΤΗ

ΤΟΜΟΣ

5

Μάης - Δεκέμβρης 1901

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»

Α Θ Η Ν Α

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στόν πέμπτο τόμο τῶν Ἀπάντων τοῦ Β. Ι. Λένιν ἔχουν περιληφθεῖ τά ἔργα πού ἔγραψε ἀπό τό Μάη ὡς τά τέλη τοῦ Δεκέμβρη τοῦ 1901.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς κατάστασης στή Ρωσία τήν περίοδο αὐτή ἦταν τό δυνάμωμα τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος ἐνάντια στόν τσαρισμό καί σέ ὅλα τά ὑπολείμματα τῆς δουλοπαροικίας, πού ἐμπόδιζαν τήν οἰκονομική καί πολιτική ἀνάπτυξη τῆς χώρας. Ἡ παγκόσμια οἰκονομική κρίση πού ξέσπασε, ἀγκάλιασε κεῖνο τόν καιρό καί τή Ρωσία. Ἐξαιτίας τοῦ ιδιόμορφου χαρακτήρα τῆς οἰκονομίας τῆς Ρωσίας, ὅπου ἡ γρήγορη ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ συμβάδιζε μέ τήν ὑπαρξη πολυάριθμων ὑπολειμμάτων τῆς δουλοπαροικίας, τά ἐπακόλουθα τῆς κρίσης πού συνέπεσε μέ τή σιτοδεία καί πείνα σέ μιά σειρά κυβερνεῖα, ἐκδηλώθηκαν μέ ιδιαίτερη δύναμη. Καταστρέφονταν καί ἐκτοπίζονταν οἱ μικρές καί μεσαῖες ἐπιχειρήσεις. Δυνάμωσε ἡ συγκέντρωση τῆς βιομηχανίας, ἄρχισαν νά δημιουργοῦνται μονοπωλιακές ἐνώσεις τῶν κεφαλαιοκρατῶν. Ὁ καπιταλισμός στή Ρωσία γινόταν ἱμπεριαλιστικός.

Ἡ κρίση συντελοῦσε στό δυνάμωμά τῶν ἐπαναστατικῶν διαθέσεων τῶν λαϊκῶν μαζῶν καί στήν ὄξυνση τῆς ταξικῆς πάλης. Οἱ ἐκδηλώσεις τῶν ἐργατῶν ἔπαιρναν ὄλο καί πιά μαζικό, πολιτικό χαρακτήρα. Ἀπό τίς οἰκονομικές ἀπεργίες καί τήν πάλη γιά τή βελτίωση τῶν ὄρων τῆς δουλειᾶς καί τῆς ζωῆς τους οἱ ἐργάτες περνοῦσαν σέ ἀνοιχτή πολιτική πάλη ἐνάντια στόν τσαρισμό — σέ πολιτικές ἀπεργίες καί διαδηλώσεις. Τό ἐργατικό κίνημα ἀνέβαινε σέ ἀνώτερη βαθμίδα.

Κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς ἐπαναστατικῆς πάλης τῶν ἐργατῶν ὄξυνόταν ἡ ταξική πάλη στό χωριό. Γίνονταν πιά συχνές κι ἔπαιρναν πιά μαζικό χαρακτήρα οἱ ταραχές τῶν ἀγροτῶν,

οί κινητοποιήσεις τους έναντια στους τσιφλικάδες. Δυνάμωσε τό κίνημα ανάμεσα στους φοιτητές, αναζωογονήθηκε τό φιλελεύθερο κίνημα τών ζέμιστρο. Στή Ρωσία ώρίμαζε ή επανάσταση.

Τό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα πήρε τήν περίοδο αυτή πλατιά έκταση. Έπιτροπές και ομάδες ύπήρχαν σέ μιά σειρά μεγάλες πόλεις (Πετρούπολη, Μόσχα, Τούλα, Ίβάνοβο-Βοζνεσένσκ, Όδησσός, Χάρκοβο, Μπακού, Τιφλίδα κ. ά.). Όστόσο όλες αυτές οί οργανώσεις δέν ήταν συνδεμένες ανάμεσά τους και μέναν πίσω από τήν αϋθόρμητη άνοδο τών μαζών. Ήταν άπαραίτητο νά συνενωθούν όλες οί επαναστατικές σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις, νά γίνει πάλι έναντια στόν χειροτεχνισμό, στίς ιδεολογικές ταλαντεύσεις και στόν «οικονομισμό». Μπροστά στή σοσιαλδημοκρατία έμπαινε όλο και πιό έπιταχτικά τό καθήκον τής δημιουργίας προλεταριακού κόμματος, ίκανού νά μπει έπικεφαλής του άγώνα τής εργατικής τάξης στήν έπικείμενη επανάσταση.

Τό βασικό περιεχόμενο του τόμου τό αποτελούν έργα πού είναι αφιερωμένα στήν παραπέρα ανάπτυξη τής ιδέας πού διατύπωσε ό Λένιν γιά τή δημιουργία ενός μαχητικού, συγκεντρωτικού μαρξιστικού εργατικού κόμματος στή Ρωσία, στήν έπεξεργασία τών αρχών τής οργανωτικής συγκρότησης του κόμματος, του προγράμματός του, τής πολιτικής και τής ταχτικής του στίς συνθήκες τής έπερχόμενης επανάστασης. Στά έργα αυτά καθρεφτίζεται ή πάλι του Β. Ι. Λένιν έναντια στους «οικονομιστές» και στους αναθεωρητές, ύπέρ τής επαναστατικής θεωρίας του μαρξισμού. καθρεφτίζεται ή δράση του γιά τή συσπείρωση τής επαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας και τήν καθοδήγηση του επαναστατικού κινήματος στή Ρωσία.

Ό τόμος αρχίζει μέ τό άρθρο «Από πού ν' αρχίσουμε;», πού είχε δημοσιευτεί στό 4ο φύλλο τής «Ίσκρα» τό Μάη του 1901. στό άρθρο αυτό διευκρινίζονται τά βασικότερα καθήκοντα τής σοσιαλδημοκρατίας, εκτίθεται τό σχέδιο δημιουργίας πανρωσικού μαρξιστικού κόμματος. Ό Λένιν θεωρούσε ότι μέσα στίς συνθήκες του άπολυταρχικού καθεστώτος και τών αστυνομικών διώξεων ό βασικός κρίκος, άπ' όπου πρέπει ν' αρχίσει ή οικόδομηση του κόμματος, είναι μιά πανρωσική παράνομη μαρξιστική εφημερίδα. «Κατά τή γνώμη μας, — έγραφε ό Λένιν, — ή άφετηρία τής δράσης, τό πρώτο πραχτικό βήμα γιά τή δημιουργία τής οργανώσης πού θέλουμε, τέλος, τό κυριότερο νήμα, πού, όταν τό κρατάμε στά χέρια θά μπορούμε ν' αναπτύσσουμε, νά βαθαίνουμε και νά πλαταίνουμε σταθερά αυτή τήν οργάνω-

νωση, πρέπει νά είναι ἡ ἴδρυση μιᾶς πανρωσικῆς πολιτικῆς ἑφημερίδας» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 9).

Στό ἄρθρο τονίζεται ἡ ἐξαιρετική σημασία τῆς ἑφημερίδας στό ἔργο τῆς ὀργάνωσης καί διεξαγωγῆς συστηματικῆς, βασιμῆς σέ ἀρχές, ὀλόπλευρης προπαγάνδας καί ζύμωσης, τῆς ὀργάνωσης τῆς δουλειᾶς τῆς σοσιαλδημοκρατίας γιά τήν πολιτική διαφώτιση, τήν ιδεολογική διαπαιδαγώγηση καί ὀργάνωση τῶν μαζῶν. Ὁ Λένιν τόνιζε, ὅτι ἡ ἑφημερίδα πρέπει νά γίνει ὄχι μόνο συλλογικός προπαγανδιστής καί συλλογικός διαφωτιστής, ἀλλά καί συλλογικός ὀργανωτής. Ἰδιαίτερα ὑπογράμμισε τό ρόλο τῆς ἑφημερίδας σάν βασικοῦ μέσου γιά τήν ιδεολογική καί ὀργανωτική συνένωση ὄλων τῶν ἐπιτροπῶν τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Τό δίκτυ τῶν τοπικῶν πραχτόρων, πού ὀργανώνεται δίπλα στήν ἑφημερίδα γιά νά ἐξασφαλίσαι τόν ἐφοδιασμό της μέ ὕλη καί τήν κυκλοφορία της στίς ἐπαρχίες «θά ἀποτελέσει, — ἔγραφε ὁ Λένιν, — τό σκελετό τῆς ὀργάνωσης ἀκριβῶς πού μᾶς χρειάζεται: ἀρκετά μεγάλης, ὥστε νά ἀγκαλιάσει ὀλόκληρη τή χώρα· ἀρκετά πλατιᾶς καί πολύπλευρης, ὥστε νά ἐφαρμόσει ἕναν αὐστηρό καί λεπτομερειακό καταμερισμό δουλειᾶς· ἀρκετά συνεποῦς, ὥστε νά μπορεῖ σέ κάθε περίσταση, σέ κάθε „στροφή“ καί ἀπρόοπτη ἀλλαγῆ νά κάνει μέ σταθερότητα τή δουλειά της· ἀρκετά εὐλύγιστης, ὥστε νά μπορεῖ, ἀπό τό ἕνα μέρος ν' ἀποφεύγει τή μάχη σέ ἀνοιχτό πεδίο μ' ἕνα συντριπτικά ὑπέρτερο ἐχθρό, διαν' αὐτός ἔχει συγκεντρώσει σ' ἕνα μόνο σημεῖο ὄλες του τίς δυνάμεις, καί ἀπό τό ἄλλο μέρος, νά μπορεῖ νά ἐπωφελεῖται ἀπό τή δυσκινησία αὐτοῦ τοῦ ἐχθροῦ καί νά τοῦ ἐπιτίθεται ἐκεῖ καί τότε πού αὐτός λιγότερο περιμένει ἐπίθεση» (σελ. 12).

Στό ἄρθρο «Συζήτηση μέ τούς συνήγορους τοῦ οἰκονομισμού» ὁ Λένιν ξεσκεπάζει τίς ὀπορτουριστικῆς ἀντιλήψεις τῶν «οἰκονομιστῶν», τήν ἀνικανότητά τους νά καταλάβουν τό ζήτημα τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων ἀνάμεσα στά αὐθόρμητα «δύλικά» καί στά συνειδητά ιδεολογικά στοιχεῖα τοῦ κινήματος. Μέ ἰδιαίτερη δύναμη ὁ Λένιν ὑπογραμμίζει τή σημασία τῆς ἐπαναστατικῆς μαρξιστικῆς ιδεολογίας γιά τό κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης, τό ρόλο τοῦ κόμματος στό ἐργατικό κίνημα σάν πολιτικοῦ καθοδηγητῆ, θεωρητικοῦ ἐκπροσώπου, ἡγέτη τῶν μαζῶν, ἐξοπλισμένου μέ πρωτοπόρα θεωρία καί ἱκανοῦ νά καθοδηγεῖ τό κίνημα. Οἱ «οἰκονομιστές» «δέν καταλαβαίνουν, — ἔγραφε ὁ Λένιν, — ὅτι ἕνας „θεωρητικός“ τότε μόνο εἶναι ἄξιος νά φέρνει τό ὄνομα τοῦ θεωρητικοῦ ὅταν βαδίζει *μπροστά* ἀπό τό αὐθόρμητο κίνημα καί

του δείχνει τό δρόμο, όταν ξέρει νά λύνει πρωτύτερα από τούς άλλους όλα τά ζητήματα τῆς θεωρίας, τῆς πολιτικῆς, τῆς τακτικῆς καί τῆς ὀργάνωσης, στά ὁποῖα σκοντάφτουν αὐθόρμητα τά "ὕλικά στοιχεῖα" τοῦ κινήματος» (σελ. 369).

Ὁ Λένιν ἀποκάλυψε ὁ ὅλο της τό βάθος τῆς ὀπορτουניστικῆς οὐσίας τοῦ «οἰκονομισμού». Ἔδειξε ὅτι τόν «οἰκονομισμό» σάν ρεῦμα τόν χαρακτηρίζει: ἀπό ἄποψη ἀρχῶν — ἐκχυδαϊσμός τοῦ μαρξισμού καί ἀδυναμία ἀπέναντι στή σύγχρονη «κριτική», πού εἶναι παραλλαγή τοῦ ὀπορτουניσμοῦ· ἀπό πολιτική ἄποψη — τάση γιά στένεμα τῆς πολιτικῆς ζύμωσης καί τῆς πολιτικῆς πάλης, μή κατανόηση τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ σοσιαλδημοκρατία δέν μπορεί ν' ἀνατρέψει τήν ἀπολυταρχία, ἂν δέν πάρει στά χέρια της τήν καθοδήγηση τοῦ πανδημοκρατικοῦ κινήματος· ἀπό ἄποψη τακτικῆς — πλέρια ἀστάθεια· ἀπό ὀργανωτική ἄποψη — μή κατανόηση τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ μαζικός χαρακτήρας τοῦ κινήματος ὄχι μόνο δέ μειώνει, μά, ἀπεναντίας, μεγαλώνει τήν ὑποχρέωση τῆς σοσιαλδημοκρατίας «νά δημιουργήσει μιὰ γερή καί συγκεντρωτική ὀργάνωση ἐπαναστατῶν, ἱκανή νά καθοδηγήσει καί τήν προκαταρκτική πάλη, καί κάθε ἀναπάντεχη ἐκρηξη, καί τέλος, τήν τελική ἀποφασιστική ἐπίθεση» (σελ. 371).

Οἱ λόγοι τοῦ Β. Ι. Λένιν στό «ένωτικό» συνέδριο τῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ΣΔΕΚΡ, ὁ «Πρόλογος στήν προσούρα „Ντοκουμέντα τοῦ «ένωτικοῦ» συνεδρίου“», τό σημεῖωμα «Ἀπάντηση στήν ἐπιτροπή Πετρούπολης» καί ἄλλα ὕλικά πρῶ δημοσιεύονται στόν τόμο αὐτόν, φωτίζουν τόν ἀγῶνα τοῦ Β. Ι. Λένιν καί τῶν ἐπαναστατῶν σοσιαλδημοκρατῶν γιά τίς ἰδέες καί τήν τακτική τῆς «Ἴσκρα» κατά τῆς «Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» πού προπαγάνδιζε τίς ἀπόψεις τῶν «οἰκονομιστῶν». Ὁ Λένιν στά γραπτά αὐτά διασαφηνίζει ὅτι συνένωση μέ τήν «Ἐνωση» μπορεί νά γίνει μόνο όταν αὐτή ἐγκαταλείψει ὀλοκληρωτικά τίς ἐρωτοτροπιές της μέ τόν «οἰκονομισμό» καί τόν μπερνσταϊνισμό καί παραδεχτεῖ τίς ἀρχές καί τήν τακτική τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Στό σημεῖωμα «Οἱ ὑποθέσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ» γίνεται ἀνακοίνωση ὅτι ἐνώθηκαν οἱ ὀργανώσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά» καί ἡ ἐπαναστατική ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης», καί σχημάτισαν τό «Σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας».

Σημαντική θέση κατέχει στόν τόμο τό ἔργο «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“», πού εἶναι ἀφιερωμένο

στήν υπεράσπιση καί παραπέρα ἐπεξεργασία τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας γιά τό ἀγροτικό ζήτημα. Σ' αὐτό τό ἔργο ὁ Λένιν υπέβαλε σέ ὀλόπλευρη κριτική τούς ρώσους ἀναθεωρητές Μπουλγκάκοφ, Τσερνόφ καί τούς γερμανούς — Ντάβιντ, Χέρτς κ. ἄ., πού ἔκαναν «κριτική» τῆς ἐπαναστατικῆς διδασκαλίας τοῦ μαρξισμοῦ, προσπαθοῦσαν ν' ἀποδείξουν ὅτι ἡ μαρξιστική θεωρία δέν μπορεῖ νά ἐφαρμοστεῖ στήν ἀγροτική οἰκονομία, ἀρνοῦνταν τήν κεφαλαιοκρατική ἐξέλιξη τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας.

Ὁ Λένιν ἔδειξε ὅτι δέν ἔχει καμιά ἐπιστημονική βάση ἡ μοντέρνα «κριτική τοῦ μαρξισμοῦ», ξεσκέπασε τήν οὐσία τῶν θεωρητικῶν ἀπόψεων τῶν ἀναθεωρητῶν, πού συνίσταται στήν ἀνίσχυρη ἐπανάληψη τῶν ξεφτισμένων ἐπιχειρημάτων τῶν ἀντιδραστικῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων. Ἀνάτρεψε ὀλοκληρωτικά τά ἀπατηλά ἐπινοήματα τῶν ἀναθεωρητῶν σχετικά μέ τή σταθερότητα τῶν μικρῶν καί μεσαίων νοικοκυριῶν στή γεωργία, ξεσκέπασε τίς προσπάθειές τους νά παρακάμψουν τά σοβαρότερα κοινωνικά προβλήματα πού ἀποτελοῦν τήν οὐσία τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος, νά συγκαλύψουν τίς πραγματικές αἰτίες τῆς καθυστέρησης τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καί τῆς ἐξαθλίωσης τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν, πού ἔχουν τή ρίζα τους στά ὑπολείματα τῆς δουλοπαροικίας, στήν ἀτομική ἰδιοχτησία πάνω στή γῆ, στό σύστημα τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων. «Φυσικά, ὁ ἀπολογητής τῆς ἀστικῆς τάξης, — ἔγραφε ὁ Λένιν, — προσπαθεῖ ν' ἀγνοήσει τίς κοινωνικές καί τίς ἱστορικές αἰτίες τῆς καθυστέρησης τῆς γεωργίας, ρίχνοντας τό φταιξιμο στή „συντηρητικότητα τῶν δυνάμεων τῆς φύσης“ καί στό „νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους“. Ὁ περιβόητος αὐτός νόμος δέν περιέχει τίποτε ἄλλο, ἐκτός ἀπό ἀπολογητισμό καί κουταμάρα» (σελ. 236).

Πάνω στή βάση μιᾶς βαθιάς μαρξιστικῆς ἀνάλυσης τῶν οἰκονομικῶν στοιχείων τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τῆς Ρωσίας, τῆς Γερμανίας, τῆς Δανίας ὁ Λένιν ἀπόδειξε πειστικά ὅτι οἱ οἰκονομικές νομοτέλειες τοῦ καπιταλισμοῦ, πού ἀνακαλύφθηκαν ἀπό τόν Μάρξ, δροῦν καί στήν ἀγροτική οἰκονομία. Καί σ' αὐτή συντελεῖται προτσές κεφαλαιοκρατικῆς ἀνάπτυξης μέ ὄλες τίς ἀντιφάσεις πού τή χαρακτηρίζουν. Μεγαλώνει ἡ συγκέντρωση τῆς παραγωγῆς, ἡ διαφοροποίηση τῆς ἀγροτιάς, ὁ ἐκτοπισμός καί ἡ καταστροφή τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν, ἡ αὔξηση τοῦ ἀσήμαντου ἀριθμοῦ πλουσίων, ἡ προλεταριοποίηση τῆς πλειοψηφίας τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, ἡ ὄξυνση τῆς ταξικῆς πάλης στό χωριό. «... Ἡ στατιστική ὀλό-

κληρον του γεωργικού πληθυσμού, — έγραφε ο Λένιν, — μάς δείχνει πολύ παραστατικά ακριβώς τά δυό εκείνα προτσές προλεταριοποίησης, πού πάντα υπέδειχνε ο όρθόδοξος μαρξισμός και πού οί όπορτουνιστές κριτικοί προσπαθουν νά τά παρακάμψουν μέ τόσο στερεότυπες φράσεις, — από τό ένα μέρος αύξανόμενη άκτημονοποίηση τών άγροτών, άπαλλοτριώση του άγροτικού πληθυσμού, πού καταφεύγει στίς πόλεις ή πού μετατρέπεται από έργάτη μέ γή σέ έργάτη άκτήμονα· — από τό άλλο μέρος, ανάπτυξη τών „έπικουρικών έσόδων“ τής άγροτιάς, δηλ. ανάπτυξη του συνδυασμού εκείνου γεωργίας και βιομηχανικής άπασχόλησης, πού σημαίνει τήν πρώτη βαθμίδα τής προλεταριοποίησης και οδηγεί πάντα σέ μεγαλύτερη αύξηση τής άνέχειας (αύξηση τής έργάσιμης μέρας, χειροτέρευση τής διατροφής κτλ.)» (σελ. 224). 'Ο Λένιν τόνιζε ότι ή δξυση όλων τών άντιθέσεων στό χωριό οδηγεί άναπόφευχτα στό μέγάλωμα τής δυσπαρέσκειας τής μάζας τής άγροτιάς κι ότι ή έργαζόμενη άγροτιά μπορεί νά γίνει σίγουρος σύμμαχος του προλεταριάτου στην έπικείμενη έπανάσταση.

'Ο Λένιν άνέπτυξε παραπέρα τήν έπαναστατική διδασκαλία του μαρξισμού για τό άγροτικό ζήτημα. Έπεξεργάστηκε τή θέση για τό συναγωνισμό στην άγροτική οίκονομία· για τήν ύπαρξη σ' αυτή δυό μονοπωλίων: του μονοπωλίου τής άτομικής ιδιοχτησίας πάνω στή γή και του μονοπωλίου τής κεφαλαιοκρατικής οίκονομίας πάνω στή γή· άποκατέστησε και άνέπτυξε τή μαρξιστική διδασκαλία για τή διαφορική και τήν άπόλυτη γαιοπρόσοδο. Τό έργο «Τό άγροτικό ζήτημα και οί „κριτικοί του Μάρξ“», όπου άναπτύσσονται οί ιδέες και οί θέσεις, πού ο Β. Ι. Λένιν διατύπωσε στό έργο «'Η άνάπτυξη του καπιταλισμού στην Ρωσία», άποτέλεσε τή βάση του άγροτικού προγράμματος του ΣΔΕΚΡ, πού έπεξεργάστηκε ο ίδιος, και τής ταχτικής του κόμματος άπέναντι στην άγροτιά.

Στίς θέσεις «'Αναρχισμός και σοσιαλισμός», πού δημοσιεύονται στον τόμο, ο Λένιν άποκαλύπτει τήν κοινωνική ουσία και τό πολιτικό περιεχόμενο του άναρχισμού. Δείχνει ότι ο άναρχισμός, πού διεκδικεί τό ρόλο του έκφραστή τών συμφερόντων τής έργατικής τάξης, είναι στην πραγματικότητα μικροαστικό ρεύμα, «άνάποδη όψη του άστικού άτομικισμού», πού έκφράζει τήν ψυχολογία «παραστρατημένου διανοούμενου ή λούμπεν προλετάριου». 'Η κοσμοαντίληψη του άναρχισμού βασίζεται στην μή κατανόηση τών αίτιών τής έκμετάλλευσης, του ρόλου τής μεγάλης παραγωγής στην εξέλιξη τής κοι-

ωνίας καί τῆς ἀναπόφευκτης ἀντικατάστασης τοῦ καπιταλισμοῦ ἀπό τὸ σοσιαλισμό· στή μὴ κατανόηση τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου, τοῦ ρόλου τοῦ κράτους. Ὁ ἀναρχισμός τάσσεται ὑπὲρ τῆς υπεράσπισης τῶν μικροϊδιοχτητῶν καί τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ στή γῆ, ἀρνεῖται τὴν ἀνάγκη ὀργάνωσης καί διαπαιδαγώγησης τῶν ἐργατῶν καί ὀδηγεῖ στὴν «ὑποταγή τῆς ἐργατικῆς τάξης στὴν ἀστική πολιτική μέ μορφή ἀρνήσεως τῆς πολιτικῆς».

Στὸ ἄρθρο «Οἱ διώχτες τῶν ζέμιστρο καί οἱ Ἄννιβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ» ὁ Λένιν ἐπεξεργάζεται τὴν ταχτική τοῦ μαρξιστικοῦ κόμματος ἀπέναντι στή φιλελεύθερη ἀστική τάξη. Μὲ βάση τὰ ὄλικά τοῦ ἐμπιστευτικοῦ «Ὑπομνήματος» τοῦ ὑπουργοῦ οἰκονομικῶν Βίττε καί τοῦ πρόλογου σ' αὐτό τοῦ Ρ. Ν. Σ. (Στρούβε) ὁ Λένιν δείχνει τὴν τάση τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης νὰ περιορίσει τὸ ρόλο τῶν ζέμιστρο, πού τὰ θεωροῦσε σὰν παραχώρηση στὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τῆς δεκαετίας 1860-1870. Στὸ ἄρθρο ξεσκεπάζονται οἱ αὐταπάτες τῶν φιλελευθέρων, πού παραβλέποντας τὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα καί μὴ κατανοώντας τὴν οὐσία τῶν ζέμιστρο τὰ θεωροῦσαν ἔμβρυο τῆς συνταγματικῆς αὐτοδιοίκησης. Ὁ Λένιν ἀποκάλυψε τὴν πολιτικὴ οὐσία τοῦ φιλελευθερισμοῦ, τὴν ψευτοεπαναστατικότητα τῶν ρώσων φιλελευθέρων, τὴν ἀπροθυμία καί ἀνικανότητά τους νὰ υπερασπίσουν ἔστω καί τίς ἐλάχιστες δημοκρατικὲς διεκδικήσεις. Δείχνει, ὅτι ἡ συνισταμένη ὄλων τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ ρωσικοῦ φιλελευθερισμοῦ ἦταν νὰ ἐκμεταλλεθεῖ τίς ἐπαναστατικὲς διαθέσεις τῶν μαζῶν γιὰ νὰ ἐκφοβίσει τὸν τσαρισμὸ μέ τὴν ἐπανάσταση καί νὰ ἀποσπάσει ἀπὸ αὐτὸν μηδαμινὲς μεταρρυθμίσεις, ἐξυπηρετικὲς γιὰ τὴν ἀστική τάξη καί τοὺς ἀστοποιημένους τσιφλικάδες. Ὁ Λένιν θεωροῦσε, ὅτι ἡ σοσιαλδημοκρατία, ὑποστηρίζοντας κάθε κίνημα πού στρέφεται ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία, πρέπει νὰ ξεσκεπάζει τίς αὐταπάτες τοῦ ρωσικοῦ φιλελευθερισμοῦ, τὴν «πολιτικὴ τῶν δημαγωγικῶν λόγων καί τῆς ἐπονείδιστης πλαδαρότητάς» του, νὰ ἐξηγᾷ τὴ ζημιὰ πού οἱ αὐταπάτες τοῦ φιλελευθερισμοῦ προξενοῦν στὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα.

Στὸ σημεῖωμα «Γιὰ τὸ περιοδικὸ „Σβομπόντα“» ὁ Λένιν ξεσκεπάζει τὴν ὀπορτουμιστικὴ θέση τῆς ὁμάδας «Σβομπόντα», πού ἔβγαζε αὐτὸ τὸ περιοδικό. Ὁ Λένιν ἐπικρίνει τὴ διαστρέβλωση καί τὸν ἐκχυδαῖσμό τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν ἀπὸ τὸ περιοδικό. Διδάσκει ὅτι πρέπει νὰ γράφει κανεὶς γιὰ τοὺς ἐργάτες κατὰ τρόπο πραγματικὰ ἐκλαϊκευτικὸ καί προσιτὸ, νὰ τοὺς

βοηθάει με τὰ πιά ἀπλά κοινωνικά παραδείγματα νά καταλαβαίνουν τὰ πολύπλοκα συμπεράσματα καί θέσεις τῆς βαθιᾶς θεωρητικῆς διδασκαλίας τοῦ μαρξισμού.

Μιά σειρά ἄρθρα πού περιλήφθηκαν στὸν τόμο αὐτὸν ἀποτελοῦν ὑπόδειγμα ἐπαναστατικῆς δημοσιολογίας τοῦ Λένιν. Σ' αὐτὰ ξεσκεπάζεται ἡ ἀστυνομικὴ καταπίεση τοῦ τσαρισμοῦ, ἀποκαλύπτονται οἱ κοινωνικο-οικονομικὲς καί πολιτικὲς αἰτίες τοῦ ἀναπόφευχτου δυναμώματος τῶν ἐπαναστατικῶν διαθέσεων, καθορίζονται οἱ προοπτικὲς τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος στὴ Ρωσία. Στὸ ἄρθρο «Τὰ διδάγματα τῆς κρίσης» ὁ Λένιν δείχνει πῶς μετὴν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ ἡ ὄξυνση τῆς βασικῆς ἀντίθεσης τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος, τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στὸ χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς, πού γίνεται ὀλοένα καί πιά κοινωνικός, καί στὸ χαρακτήρα τῆς ἰδιοποίησης πού παραμένει ἀτομικὴ, κάνει ἀναπόφευχτες τίς κυκλικὰ ἐπαναλαμβανόμενες οἰκονομικὲς κρίσεις πού συγκλονίζουν ὅλο τὸ σύστημα τοῦ καπιταλισμοῦ. «Τὰ γιγάντια κράχ ἔγιναν δυνατὰ καί ἀναπόφευχτα, — τονίζει ὁ Λένιν, — ἐπειδὴ ἀκριβῶς μιά σπεῖρα πλούσιοι πού κυνηγοῦν μόνο τὸ κέρδος ἔφτασε νά ἔχει στὴ διάθεσή της ἰσχυρὲς κοινωνικὲς παραγωγικὲς δυνάμεις» (σελ. 84). Οἱ κρίσεις, πού ἀποτελοῦν ἀναπόφευχτο συνοδοιπόρο τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς, προετοιμάζουν τὸ ἔδαφος γιὰ καινούργιες, ἀκόμα πιά βαθιὲς κρίσεις, πού ὀδηγοῦν τὸν καπιταλισμὸ στὸν ὄλεθρο.

Ὁ Λένιν ξεσκεπάζει τίς προσπάθειες τῶν ἀστῶν ἀπολογητῶν καί ἀναθεωρητῶν νά παρουσιάσουν τὴν κρίση σάν ἓνα τυχαῖο γιὰ τὸν καπιταλισμὸ φαινόμενο. Ἀποκαλύπτει τὴν ἀνεδαφικότητα τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν ἀναθεωρητῶν. «Ἡ κρίση δείχνει, — γράφει ὁ Λένιν, — πόσο κοντόφθαλμοι ἦταν οἱ σοσιαλιστὲς ἐκεῖνοι (πού αὐτοαποκαλοῦνται «κριτικοί», ἴσως γιατί δανερίζονται χωρὶς κριτικὴ τίς θεωρίες τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων), πού πρὶν ἀπὸ δύο χρόνια δήλωναν θορυβῶδικοι ὅτι τὰ κράχ ἄρχισαν νά γίνονται λιγότερο πιθανά » (σελ. 86) .

Στὸ ἄρθρο ὑπογραμμίζεται, ὅτι οἱ κρίσεις θά ἐξακολουθοῦν ὥσπου οἱ στρατιῆς τοῦ σοσιαλιστικοῦ προλεταριάτου ἀνατρέψουν τὴν κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Στὸ παράδειγμα τῆς Ρωσίας δείχνεται, πῶς οἱ καταστρεπτικὲς ἐνέργειες τῆς κρίσης, πού ἐκδηλώνονται μετ' ἰδιαίτερῆ δύναμη καί ὀξύτητα, διδάσκουν τοὺς ἐργάτες νά ἀποκτοῦν ἐπίγνωση τῶν ταξικῶν συμφερόντων τους, νά συσπειρώνονται πιά

στενά και να οργανώνονται για άποφασιστική δράση ενάντια στον καπιταλισμό.

Στά άρθρα «Νέα σφαγή», «Ἡ ἀρχή τῶν διαδηλώσεων», «Πολύτιμη ὁμολογία» κ. ἄ., δίνονται τὰ χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς ἀνόδου τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, τό πέρασμα τῶν ἐργατῶν ἀπό οἰκονομικές ἀπεργίες σέ πολιτικές ἀπεργίες καί διαδηλώσεις, σέ ἀνόιχτή ἐκδήλωση ἐνάντια στήν τσαρική ἀπολυταρχία. Ὁ Λένιν σημειώνει τήν ἀνοδο τῆς πολιτικῆς συνειδητότητας καί τῆς ἐπαναστατικῆς δραστηριότητος τῆς ἐργατικῆς τάξης, ὑπογραμμίζει τό καθῆκον τῆς σοσιαλδημοκρατίας νά τεθεῖ ἐπικεφαλῆς τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, νά ἀγωνίζεται γιά τήν ἡγεμονία τοῦ προλεταριάτου, νά ἐξηγάει τήν ἀνάγκη τῆς πάλης «γιά τήν ἐλευθερία ὄλου τοῦ λαοῦ».

Σέ μιά σειρά ἄρθρα φωτίζεται ἡ τραγική κατάσταση τῆς ἀγροτιᾶς τῆς Ρωσίας, πού ἡ κρίση καί ἡ πείνα τήν καταδικάζουν σέ καταστροφή καί ἀφανισμό· δείχνεται ἡ ἀφύπνιση τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν ἀπό τήν προαιώνια ὑποταγή καί κακομοιριά καί τό πέρασμά τους στήν ἐπαναστατική πάλη κατά τῶν τσιφλικῶδων. Στά ἄρθρα «Ἡ πείνα» καί «Ἡ στάση ἀπέναντι στήν κρίση καί στήν πείνα», πού κατά τή δημοσίευση στό περιοδικό «Ζαριά» εἶχαν συνενωθεῖ κάτω ἀπό τήν κοινή ἐπικεφαλίδα «Ἐσωτερική ἀνασκόπηση», καθώς καί στά ἄρθρα «Ἀγώνας ἐνάντια στούς πεινασμένους» κ. ἄ. ξεσκεπάζεται ἡ φεουδαρχική πολιτική τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης πού περιφρουροῦσε τὰ συμφέροντα τῶν τσιφλικῶδων, προσπαθοῦσε νά ἀποκρύψει τή δύσκολη κατάσταση τῶν πεινασμένων ἀγροτῶν καί τιμωροῦσε τούς ἰδιώτες φιλανθρώπους γιά τήν παροχή βοήθειας στούς πεινασμένους. Ὁ Λένιν δείχνει τό φόβο τοῦ τσαρισμοῦ μπροστά στήν ἀγροτική ἐξέγερση, τήν προσπάθειά του νά πνίξει μέ τή βία ἢ νά ἀποτρέψει μέ διάφορα τεχνάσματα τήν ἐπαναστατική ἐκδήλωση τῆς ἀγροτιᾶς. Ἐξηγοῦσε ὅτι ἡ κυβερνητική ἐγκύκλιος γιά τή βοήθεια στούς πεινασμένους ἀποτελεῖ, στήν πραγματικότητα, κήρυξη «πολέμου ἐνάντια στούς πεινασμένους» καί ἐνάντια σ' αὐτούς πού τούς βοηθᾶνε· ὅτι ὁ προσωρινός κανονισμός σχετικά μέ τήν ὀργάνωση ἔργων γιά τούς πεινασμένους εἶναι «κανονισμός κατέργουν», πού συνθλίβει καί ὑποδουλώνει τούς ἀγρότες. Στό ἄρθρο «Οἱ φεουδάρχες σέ δράση» ὁ Λένιν ξεσκεπάζει τή φεουδαρχική, ἀντιδραστική οὐσία τοῦ κυβερνητικοῦ νόμου γιά παραχώρηση σέ ἰδιώτες κρατικῶν γαιῶν στή Σιβηρία, πού εἶχε σάν σκοπό νά ἱκανοποιηθοῦν οἱ ἀνάγκες τῶν φεουδαρχῶν καί νά δημιουργηθεῖ στή Σιβηρία ἀσφαλές στήρι-

γμα τῆς ἀπολυταρχίας. Στά ἔργα αὐτά σημειώνεται ἡ ἀνάπτυξη τῶν κινητοποιήσεων διαμαρτυρίας τῆς ἀγροτιάς, ὑπογραμμίζονται τὰ κοινὰ συμφέροντα στήν ἐπικείμενη ἐπανάσταση τῶν ἐργατῶν καί τῶν ἀγροτῶν, πού τούς σμίγει «... ὄχι μόνο ἡ ἀνεργία καί ἡ πείνα, μά καί ἡ ἀστυνομική καταπίεση πού στερεῖ τούς ἐργάτες ἀπό τή δυνατότητα γιά ἔνωση καί ἄμυνα, στερεῖ τούς ἀγρότες ἀκόμα καί ἀπό τή βοήθεια πού τούς παρέχουν οἱ καλοπροαίρετοι φιλόθρωποι. Τό βαρῦ ἀστυνομικό πέλμα γίνεται ἑκατό φορές βαρύτερο γιά τὰ ἑκατομῦρια τοῦ λαοῦ, πού στεροῦνται κάθε μέσο ὑπαρξης» (σελ. 87).

Στό κεφάλαιο «Προπαρασκευαστικά ὑλικά» δημοσιεύονται σχέδια, περιλήψεις, ἀρχικές παραλλαγές καί ἄλλα προπαρασκευαστικά ὑλικά γιά τὰ ἄρθρα «Οἱ διώχτες τῶν ζέμστβο καί οἱ Ἄννιβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ» (δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά), «Οἱ φεουδάρχες σέ δράση», «Νέα σφαγή» κ. ἄ.

Οἱ «Τροποποιήσεις καί παρατηρήσεις στό σχέδιο καταστατικοῦ τῆς Ὀργάνωσης τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας» (δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά) ἀπό ἄποψη περιεχομένου ἀνήκουν στό σημεῖωμα «Οἱ ὑποθέσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ». Φανερώνουν τή δράση τοῦ Β. Ι. Λένιν γιά τή συνένωση τῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας, τήν πάλη του γιά τήν υπεράσπιση τοῦ καθοδηγητικοῦ ρόλου τῆς «Ἴσκρα» σ' αὐτή τήν ἔνωση, γιά τήν ἐφαρμογή τῶν ἀρχῶν καί τῆς ταχτικῆς τῆς «Ἴσκρα» στή δράση της.

Οἱ «Παρατηρήσεις γιά τό ἄρθρο τοῦ Ριαζάνοφ „Δυό ἀλήθειες“» (δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά), πού τό εἶχε γράψει γιά τήν «Ἴσκρα», χαρακτηρίζουν τή δουλειά τοῦ Β. Ι. Λένιν στή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα». Ὁ Λένιν ἐπικρίνει τίς ὑποκειμενικές ἀπόψεις τοῦ ἀρθρογράφου, τήν ἀνικανότητά του νά μπεῖ στό νόημα τῆς κατάστασης, τήν ὑπερεκτίμηση ἀπομέρους του τοῦ ρόλου τοῦ Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι στό ἀπελευθερωτικό κίνημα.

Τά προπαρασκευαστικά ὑλικά γιά τό ἔργο «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“», πού εἶναι πολλά, θά ἀποτελέσουν χωριστό τόμο.

*Τό Ἰνστιτούτο μαρξισμοῦ-λεννισμοῦ
τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ*

ΑΠΟ ΠΟΥ Ν' ΑΡΧΙΣΟΥΜΕ;¹

Γράφτηκε τό Μάη τοῦ 1901

*Δημοσιεύτηκε τό Μάη τοῦ 1901
στήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα» ἀρ. φύλλον 4*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας*

2 "Ἀπαντα Λένιν. Τόμος 5.

Τό ἐρώτημα: «τί νά κάνουμε;» ὀρθώνεται τά τελευταία χρόνια μέ ἐξαιρετική δύναμη μπροστά στους ρώσους σοσιαλδημοκράτες. Δέν πρόκειται γιά ἐκλογή τοῦ δρόμου (ὅπως στά τέλη τῆς ἑνατης καί στίς ἀρχές τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ περασμένου αἰώνα), ἀλλά γιά τό ποιά πραχτικά βήματα πρέπει νά κάνουμε καί πῶς ἀκριβῶς πρέπει νά τά κάνουμε σ' ἓνα γνωστό δρόμο. Πρόκειται γιά τό σύστημα καί τό σχέδιο τῆς πραχτικῆς δράσης. Καί πρέπει νά ὁμολογήσουμε πῶς αὐτό τό πρόβλημα τοῦ χαρακτήρα καί τῶν μεθόδων τῆς πάλης, πρόβλημα θεμελιακό γιά ἓνα κόμμα πού δρᾷ πραχτικά, ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νά μένει ἄλυτο γιά μᾶς, ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νά προκαλεῖ σοβαρές διαφωνίες πού ἀποκαλύπτουν θλιβερή ἀστάθεια καί ταλάντευση τῆς σκέψης. Ἀπό τό ἓνα μέρος, κάθε ἄλλο παρά πέθανε ἡ «οἰκονομιστική» κατεύθυνση², πού ζητᾷ νά κουτσουρέψει καί νά στενέψει τή δουλειά τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης καί τῆς πολιτικῆς ζύμωσης. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, σηκώνει, ὅπως καί πρὶν, μέ ἔπαρση τό κεφάλι ἡ κατεύθυνση τοῦ χωρίς ἀρχές ἐκλεκτικισμοῦ, πού προσαρμόζεται σέ κάθε νέο «φύσημα τοῦ ἀνέμου» καί δέν εἶναι σέ θέση νά ξεχωρίζει τίς ἀπαιτήσεις τῆς στιγμῆς ἀπό τά βασικά καθήκοντα καί τίς μόνιμες ἀνάγκες τοῦ κινήματος στό σύνολό του. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ κατεύθυνση αὐτή ἔχει χτίσει τή φωλιά της στό «Ραμπότσεγε Ντιέλο»³. Ἡ τελευταία της «προγραμματική» δήλωση — ἓνα στομφώδικο ἄρθρο μέ τόν πομπώδικο τίτλο «Ἱστορική στροφή» (τεῦχος 6 τοῦ «Λιστόκ „Ραμπότσεβο Ντιέλα“»⁴) — ἐπιβεβαιώνει πολύ παραστατικά τό χαρακτηρισμό αὐτό. Ὡς τά χτές ἀκόμα ἐρωτοτροπούσαμε μέ τόν «οἰκονομισμό», ἐκδηλώνουμε τήν ἀγανάχησή μας γιά τήν κατηγορηματική καταδίκη τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ»⁵, «μετριάσαμε» τή θέση τοῦ Πλεχάνοφ στό ζήτημα τοῦ ἀγώνα ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, καί σήμερα παραθέτουμε κιάλας τά λόγια τοῦ Λήμπκνεχτ: «Ἄν οἱ συνθῆκες ἀλλάξουν μέσα σέ

24 ώρες, πρέπει ν' αλλάξουμε καί τήν ταχτική μέσα σέ 24 ώρες», μιλάμε πιά γιά «γερή μαχητική ὀργάνωση» μέ σκοπό τήν ἀνοιχτή ἐπίθεση, τήν ἔφοδο ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, μιλάμε γιά «πλατιά ἐπαναστατική πολιτική (γιά δέστε μέ πόση ἀποφασιστικότητα ἐκφράζονται: καί ἐπαναστατική καί πολιτική!) ζύμωση μέσα στή μάζα», γιά «συνεχές κάλεσμα σέ διαμαρτυρίες στους δρόμους», γιά «ὀργάνωση διαδηλώσεων στους δρόμους μέ ἔντονο (sic! *) πολιτικό χαρακτήρα» καί λοιπά, κτλ. κτλ.

Θά μπορούσαμε, ἴσως, νά ἐκφράσουμε τήν ἱκανοποίησή μας, γιά τό γεγονός ὅτι τό «Ραμπ. Ντιέλο» ἀφομοίωσε τόσο γρήγορα τό πρόγραμμα πού εἶχαμε διατυπώσει στό πρῶτο κιόλας φύλλο τῆς «Ἴσκρα»⁶ γιά δημιουργία ἰσχυροῦ ὀργανωμένου κόμματος, πού ν' ἀποβλέπει στήν κατάκτηση ὄχι ἀπλῶς ὀρισμένων παραχωρήσεων, ἀλλά καί τοῦ ἴδιου τοῦ φρουρίου τῆς ἀπολυταρχίας, τό ὅτι ὅμως αὐτοί πού ἀφομοίωσαν τό πρόγραμμά μας δέν ἔχουν καμιά σταθερή ἄποψη, μπορεί νά μᾶς χαλάσει κάθε εὐχαρίστηση.

Βέβαια, τό «Ραμπ. Ντιέλο» μάταια ἐπικαλεῖται τό ὄνομα τοῦ Λήμπκνεχτ. Μέσα σέ 24 ὥρες μπορεί ν' αλλάξει κανείς τήν ταχτική τῆς ζύμωσης σ' ἓνα ὁποιοδήποτε εἰδικό ζήτημα, τήν ταχτική σέ ὅ,τι ἀφορᾷ μιά λεπτομέρεια τῆς ὀργάνωσης τοῦ κόμματος, ν' αλλάξει ὅμως, ὄχι μόνο σέ 24 ὥρες, μά ἔστω καί σέ 24 μῆνες τίς ἀπόψεις του γιά τό ἄν χρειάζεται ἢ ὄχι γενικά, πάντα καί ἀναμφισβήτητα, μιά μαχητική ὀργάνωση καί πολιτική ζύμωση μέσα στίς μάζες, αὐτό μπορεί νά τό κάνει μόνο ἓνας ἄνθρωπος χωρίς ἀρχές. Εἶναι γελοῖο νά ἐπικαλεῖται κανείς τή διαφορετική κατάσταση, τήν ἐναλλαγή τῶν περιόδων: ἡ δουλειά γιά τή δημιουργία μιᾶς μαχητικῆς ὀργάνωσης καί γιά τή διεξαγωγή πολιτικῆς ζύμωσης εἶναι ὑποχρεωτική σέ ὁποιαδήποτε κατάσταση, ὅσο «ἀσήμαντη καί εἰρηνική» κι ἄν εἶναι ἡ κατάσταση αὐτή, σέ περίοδο ὁποιασδήποτε «πτώσης τοῦ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος». Καί κάτι παραπάνω: σ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν κατάσταση καί σέ τέτοιες ἀκριβῶς περιόδους εἶναι ἐξαιρετικά ἀναγκαῖα ἡ δουλειά πού ἀναφέραμε, γιατί στίς στιγμές τῶν ἐκρήξεων καί τῶν ξεσπασμάτων εἶναι πιά ἀργά νά δημιουργηθεῖ ὀργάνωση· ἡ ὀργάνωση πρέπει νά εἶναι ἔτοιμη γιά ν' ἀναπτύξει ἀμέσως τή δράση της. «Ν' αλλάξεις σέ 24 ὥρες ταχτική!» Γιά ν' αλλάξεις ὅμως ταχτική, πρέπει νά ἔχεις προηγουμένα ταχτική, κι ἄν δέν ἔχεις μιά ἰσχυρή ὀργάνωση, δοκιμασμένη στόν

* — ἔτσι! Ἡ Σύντ.

πολιτικό άγώνα σέ κάθε κατάσταση καί σέ κάθε περίοδο, ούτε λόγος μπορεί νά γίνει γιά συστηματικό, φωτισμένο από σταθερές άρχές καί αύστηρά εφαρμοζόμενο σχέδιο δράσης, πού μόνο αυτό άξίζει νά ονομάζεται ταχτική. Γιά κοιτάξτε στ' αλήθεια: μάς λένε πώς ή «ϊστορική στιγμή» έβαλε μπροστά στό κόμμα μας ένα «έντελώς καινούργιο» ζήτημα, τό ζήτημα τής τρομοκρατίας. Χτές «έντελώς καινούργιο» ήταν τό ζήτημα τής πολιτικής οργάνωσης καί τής πολιτικής ζύμωσης, σήμερα είναι τό ζήτημα τής τρομοκρατίας. Δέν είναι παράξενο ν' άκοϋς ανθρώπους πού σέ τέτοιο βαθμό δέ θυμούνται τό σοί τους, νά μιλάνε γιά ριζική άλλαγή ταχτικής;

Εϋτυχώς τό «Ραμπ. Ντιέλο» δέν έχει δίκιο. Τό ζήτημα τής τρομοκρατίας δέν είναι καθόλου καινούργιο, καί γιά νά φανεί αυτό άρκει νά θυμίσουμε μέ λίγα λόγια τίς διαμορφωμένες άποψεις τής ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας.

Κατ' άρχήν ποτέ δέν άπορίσαμε καί ούτε μπορούμε ν' άπορίσουμε τήν τρομοκρατία. Ή τρομοκρατία είναι μιά στρατιωτική ένέργεια, πού μπορεί νά είναι άπόλυτα ωφέλιμη καί μάλιστα αναγκαία σέ όρισμένη στιγμή τής μάχης, σέ όρισμένη κατάσταση του στρατού καί σέ όρισμένες συνθήκες. Ή οϋσία όμως του ζητήματος βρίσκεται άκριβώς στό ότι ή τρομοκρατία τούτη τή στιγμή δέν προβάλλεται καθόλου σαν έπιχείρηση στρατού έν εκστρατεία, στενά συνδεμένη καί προσαρμοσμένη σ' όλο τό σύστημα του άγώνα, αλλά σαν μέσο μεμονωμένης έπίθεσης, άυτοτελές καί ανεξάρτητο άπό κάθε στρατό. Καί σέ συνθήκες έλλειψης κεντρικής έπαναστατικής οργάνωσης καί άδυναμίας των τοπικών έπαναστατικών οργάνωσης ή τρομοκρατία δέν μπορεί νά είναι τίποτε άλλο. Γι' αυτό άκριβώς δηλώνουμε κατηγορηματικά, ότι στίς προκείμενες συνθήκες ένα τέτοιο μέσο πάλης είναι άκαιρο, άσκοπο· άποσπάει τήν προσοχή των πιό δραστήριων άγωνιστών άπό τό πραγματικό, άπό τό πιό σπουδαίο γιά τά συμφέροντα όλόκληρου του κινήματος καθήκον τους, άποδιοργανώνει τίς έπαναστατικές καί όχι τίς κυβερνητικές δυνάμεις. Θυμηθείτε τά τελευταία γεγονότα: μπροστά στά μάτια μας οί πλατιές μάζες των εργατών των πόλεων καί του «άπλου λαού» των πόλεων φλέγονται άπό τόν πόθο γιά άγώνα, ένω οί έπαναστάτες δέν έχουν ένα έπιτελείο καθοδηγητών καί οργανωτών. Σέ παρόμοιες συνθήκες τό νά πάρουν οί πιό δραστήριοι έπαναστάτες τό δρόμο τής τρομοκρατίας δέ δημιουργεί άραγε τόν κίνδυνο ν' άδυνατίσουν τά μαχητικά έκείνα τμήματα, πού μόνο σ' αυτά μπορεί νά στηρίζει κανείς σοβαρές έλπίδες;

Μιά τέτοια ενέργεια δέ δημιουργεί άραγε τόν κίνδυνο νά κοπεΐ ή σύνδεση ανάμεσα στίς έπαναστατικές όργανώσεις καί στίς σκόρπιες μάζες τών δυσαρεστημένων, πού διαμαρτύρονται καί είναι έτοιμες γιά άγώνα, είναι όμως άδύνατες άκριβώς γιατί είναι σκόρπιες; Καί όμως αυτή ή σύνδεση άποτελεί ίσα-ίσα τή μοναδική έγγύηση τής έπιτυχίας μας. Άπέχουμε πολύ άπό τή σκέψη νά άρνηθούμε στά μεμονωμένα ήρωικά χτυπήματα κάθε σημασία τού χρέος μας, όμως, είναι, χρησιμοποιώντας όλη μας τήν ένεργητικότητα νά προφυλάξουμε τόν καθένα άπό τήν προσήλωση στήν τρομοκρατία, άπό τήν άναγνώρισή της σάν κύριου καί βασικού μέσου πάλης, πού σ' αυτό τόσο έντονα τείνουν σήμερα τόσοι πολλοί. Ή τρομοκρατία δέν μπορεί ποτέ νά καταστεί συνηθισμένη στρατιωτική ενέργεια: στήν καλύτερη περίπτωση μπορεί νά άποτελέσει άπλώς μιá άπό τίς μεθόδους άποφασιστικής έφόδου. Καί προβάλλει τó έρώτημα: μπορούμε έμείς τούτη τή στιγμή νά καλέσουμε σέ μιá τέτοια έφοδο; Τό «Ραμπ. Ντιέλο», όπως φαίνεται, νομίζει ότι μπορούμε. Πάντως άναφωνεί: «Συνταχθείτε σέ φάλαγγες έφόδου!». Μά κι αυτό πάλι είναι παράλογος ζήλος. Ή κύρια μάζα τών στρατιωτικών μας δυνάμεων άποτελείται άπό έθελοντές καί έξεγερμένους. Ό μόνιμος στρατός μας είναι όλος κι όλος μερικά μικρά τμήματα, όμως κι αυτά δέν είναι κινητοποιημένα, δέ συνδέονται μεταξύ τους, δέν είναι μαθημένα νά συντάσσονται σέ στρατιωτικές φάλαγγες γενικά καί πολύ περισσότερο σέ φάλαγγες έφόδου. Κάτω άπ' αυτές τίς συνθήκες πρέπει νά είναι ξεκάθαρο γιά τόν καθένα πού είναι σέ θέση νά βλέπει τίς γενικές συνθήκες τού άγώνα μας, χωρίς νά τίς ξεχνά σέ κάθε «στροφή» τής ιστορικής πορείας τών γεγονότων, ότι στή δοσμένη στιγμή τó σύνθημά μας δέν μπορεί νά είναι «έφοδος», μά πρέπει νά είναι: «όργάνωση κανονικής πολιορκίας τού έχθρικού φρουρίου». Μ' άλλα λόγια: άμεσο καθήκον τού κόμματός μας δέν μπορεί νά είναι νά καλέσουμε τώρα κιόλας όλες τίς ύπάρχουσες δυνάμεις σέ έπίθεση, παρά πρέπει νά είναι νά καλέσουμε στή συγκρότηση μιās έπαναστατικής όργάνωσης, ικανής νά ένώσει όλες τίς δυνάμεις καί νά καθοδηγήσει τó κίνημα όχι μόνο κατ' όνομα, αλλά καί στήν πραγματικότητα, δηλ. νά είναι πάντα έτοιμη νά ύποστηρίξει κάθε διαμαρτυρία καί κάθε ξεσπασμα, χρησιμοποιώντας τα γιά τήν αύξηση καί τήν ενίσχυση τών κατάλληλων γιά τήν άποφασιστική μάχη στρατιωτικών δυνάμεων.

Τά διδάγματα άπό τά γεγονότα τού Φλεβάρη καί τού Μάρτη? είναι τόσο πειστικά, ώστε είναι δύσκολο νά συναντήσει κανείς

σήμερα, από άποψη αρχών, αντιρήσεις για τό συμπέρασμα αυτό. Έκείνο όμως πού απαιτείται από μās τούτη τή στιγμή είναι νά λύσουμε τό ζήτημα πραχτικά καί όχι από άποψη αρχών. Έκείνο πού απαιτείται δέν είναι απλώς νά ξεκαθαρίσουμε μέσα μας τί είδους όργάνωση μās χρειάζεται συγκεκριμένα καί για ποιά ακριβώς δουλειά μās χρειάζεται· εκείνο πού απαιτείται είναι νά έκπονήσουμε ένα όρισμένο σχέδιο όργάνωσης, έτσι πού ή οίκοδόμησή της νά μπορεί ν' αρχίσει απ' όλες τές πλευρές. Έπειδή τό ζήτημα είναι σπουδαίο καί δέν επιδέχεται αναβολές παίρνουμε άπομέρους μας τήν άπόφαση νά υποβάλουμε στήν κρίση τών συντρόφων ένα προσχέδιο, τό όποιο αναπτύσσουμε πιό λεπτομερειακά σέ μιά μπροσούρα, πού έτοιμάζουμε για τύπωμα⁸.

Κατά τή γνώμη μας, ή άφετηρία τής δράσης, τό πρώτο πραχτικό βήμα για τή δημιουργία τής όργάνωσης πού θέλουμε, τέλος, τό κυριότερο νήμα, πού, όταν τό κρατάμε στά χέρια μας, θά μπορέσουμε ν' αναπτύσσουμε, νά βαθαίνουμε καί νά πλαταίνουμε σταθερά αυτή τήν όργάνωση, πρέπει νά είναι ή ίδρυση μās πανρωσικής πολιτικής έφημερίδας. Μās χρειάζεται κατά πρώτο λόγο μιά έφημερίδα· χωρίς αυτή είναι άδύνατο νά διεξάγεται συστηματική, βασισμένη σέ αρχές καί όλόπλευρη προπαγάνδα καί ζύμωση, πράγμα πού άποτελεί μόνιμο καί κύριο καθήκον τής σοσιαλδημοκρατίας γενικά καί ένα έξαιρετικά επιταχτικό καθήκον τής σημερινής στιγμής, τώρα πού μέσα στά πιό πλατιά στρώματα του πληθυσμού έχει ξυπνήσει τό ένδιαφέρον για τήν πολιτική, για τά ζητήματα του σοσιαλισμού. Καί ποτέ δέν ήταν τόσο έντονα αισθητή, όσο σήμερα, ή ανάγκη όπως ή σκόρπια ζύμωση — πού γίνεται μέ τήν προσωπική έπιροή, μέ τές τοπικές προκηρύξεις, μέ τές μπροσούρες κτλ., νά ολοκληρωθεί μέ τή γενικευμένη καί συστηματική ζύμωση πού μπορεί νά διεξαχθεί μόνο μέ τόν περιοδικό τύπο. Μπορούμε νά πούμε χωρίς υπερβολή πώς τό ασφαλέςτερο κριτήριο για τό πόσο σταθερά έχουμε όργανώσει αυτό τόν πρωταρχικότατο καί ζωτικότατο κλάδο τής αγωνιστικής μας δράσης, είναι τό πόσο συχνά καί ταχτικά εκδίδεται (καί διανέμεται) ή έφημερίδα. Παράπερα, μās χρειάζεται ακριβώς μιά έφημερίδα πανρωσική. Άν δέ σταθούμε ίκανοί καί ώστόσο σταθούμε ίκανοί νά ένώσουμε μέσω του έντυπου λόγου τήν επίδρασή μας στο λαό καί στήν κυβέρνηση, θά είναι ούτοπία νά σκεφτόμαστε για τό συνδυασμό άλλων, πιό σύνθετων, πιό δύσκολων, αλλά γι' αυτό καί πιό άποφασιστικών τρόπων επίδρασης. Τό κίνημά μας, καί από ιδεολο-

γική καί ἀπό πραχτική, ὀργανωτική, ἄποψη, πάσχει προπαντός ἀπό τή διασπορά, ἀπό τό ὅτι ἡ τεράστια πλειοψηφία τῶν σοσιαλ-δημοκρατῶν εἶναι σχεδόν ὀλοκληρωτικά ἀποροφημένη ἀπό τήν καθαρά τοπική δουλειά, πού στενεύει καί τόν ὀρίζοντά τους, καί τήν ἔκταση τῆς δράσης τους, καί τή συνωμοτική ἐπιτηδειότητα καί κατάρτισή τους. Σ' αὐτήν ἀκριβῶς τή διασπορά πρέπει ν' ἀναζητήσουμε τίς βαθύτερες αἰτίες τῆς ἀστάθειας καί τῆς τάλαντευσης, γιά τίς ὁποῖες μιλήσαμε πῶ πάνω. Καί τό *πρῶτο* βῆμα πρὸς τά μπρός γιά ν' ἀπαλλαγῶμε ἀπ' αὐτήν τή ἀδυναμία καί νά μετατρέψουμε τά διάφορα τοπικά κινήματα σ' ἓνα ἐνιαῖο πανρωσικό κίνημα πρέπει νά εἶναι ἡ ἴδρυση μιᾶς πανρωσικῆς ἔφημερίδας. Τέλος, μᾶς χρειάζεται ὀπωσδήποτε μιᾶ *πολιτική* ἔφημερίδα. Χωρίς πολιτικό ὄργανο δέ νοεῖται στή σύγχρονη Εὐρώπη κίνημα, ἄξιο νά ὀνομάζεται πολιτικό κίνημα. Χωρίς πολιτικό ὄργανο εἶναι ἀπόλυτα ἀπραγματοποίητο τό καθῆκον μας — νά συγκεντρώσουμε ὄλα τά στοιχεῖα τῆς πολιτικῆς δυσἀρέσκειας καί διαμαρτυρίας καί νά γονιμοποιήσουμε μ' αὐτά τό ἐπαναστατικό κίνημα τοῦ προλεταριάτου. Κάναμε τό *πρῶτο* βῆμα, ξυπνήσαμε μέσα στήν ἐργατική τάξη τό πάθος γιά «οἰκονομικές» ἀποκαλύψεις, γιά τήν ἀποκάλυψη τῆς κατάστασης πού ἐπικρατεῖ στά ἐργοστάσια. Πρέπει νά κάνουμε καί τό ἐπόμενο βῆμα: νά ξυπνήσουμε σ' ὄλα τά λίγο-πολύ συνειδητά στρώματα τοῦ λαοῦ τό πάθος γιά *πολιτικές* ἀποκαλύψεις. Δέν πρέπει νά μᾶς ἀνησυχεῖ τό γεγονός ὅτι τή στιγμή αὐτή οἱ φωνές πού κάνουν πολιτικές ἀποκαλύψεις εἶναι τόσο ἀδύνατες, ἀκούονται τόσο σπάνια καί εἶναι τόσο δειλές. Ἡ αἰτία δέ βρίσκεται καθόλου στό γενικό συμβιβασμό μέ τήν ἀστυνομική αὐθαιρεσία. Ἡ αἰτία βρίσκεται στό γεγονός ὅτι οἱ ἄνθρωποι πού εἶναι ἱκανοί καί πρόθυμοι νά κάνουν ἀποκαλύψεις, δέ διαθέτουν ἓνα βῆμα ἀπ' ὅπου θά μπορούσαν νά μιλήσουν, — δέν ἔχουν ἀκροατήριο, πού νά ἀκούει μέ πάθος καί νά ἐπιδοκιμάζει τούς ὀμιλητές, — βρίσκεται στό γεγονός, ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοί δέ βλέπουν πουθενά μέσα στό λαό τή δύναμη, στήν ὀποία θ' ἄξιζε τόν κόπο ν' ἀπευθύνονται μέ καταγγελίες ἐνάντια στήν «παντοδύναμη» ρωσική κυβέρνηση. Τώρα ὄμως ὄλα αὐτά ἀλλάζουν μέ τεράστια ταχύτητα. Μιά τέτοια δύναμη ὑπάρχει: εἶναι τό ἐπαναστατικό προλεταριάτο, πού ἔχει ἀποδειξεῖ ὅτι εἶναι πρόθυμο ὄχι μόνο νά ἀκούει καί νά ὑποστηρίζει τό κάλεσμα σέ πολιτικό ἀγώνα, μά καί νά ρίχνεται θαρραλέα στόν ἀγώνα. Τώρα εἴμαστε σέ θέση, καί εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά δημιουργήσουμε τό βῆμα γιά τό ξεσκέπασμα τῆς τσαρικήσ κυβέρνησης μπροστά

σ' ὄλο τό λαό· ἓνα τέτοιο βῆμα θά εἶναι ἡ σοσιαλδημοκρατική ἔφημερίδα. Ἡ ρωσική ἐργατική τάξη, σέ διάκριση ἀπό τίς ἄλλες τάξεις καί τά ἄλλα στρώματα τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, δεῖχνει συνεχές ἐνδιαφέρον γιά τίς πολιτικές γνώσεις, παρουσιάζει συνεχῶς (καί ὄχι μόνο σέ περιόδους ἰδιαίτερου ἀναβρασμοῦ) τεράστια ζήτηση παράνομης φιλολογίας. Μέ τή μαζική αὐτή ζήτηση, μέ τή δημιουργία ἔμπειρων ἐπαναστατῶν καθοδηγητῶν, πού ἔχει ἤδη ἀρχίσει, μέ τή συγκεντροποίηση τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού τήν κάνει πραγματικό ἀφεντικό στίς ἐργατικές συν-οικίες τῶν μεγάλων πόλεων, στούς ἐργοστασιακοῦς συνοικισμοῦς καί στίς ἐργοστασιακές κωμοπόλεις, τό προλεταριάτο εἶναι ἀπόλυτα σέ θέση νά ἀναλάβει τήν ἴδρυση μιᾶς πολιτικῆς ἔφημερίδας. Καί μέσω τοῦ προλεταριάτου ἡ ἔφημερίδα θά διεισδύσει μέσα στούς μικροαστοῦς τῆς πόλης, στούς βιοτέχνες τοῦ χωριοῦ καί στούς ἀγρότες καί θά γίνει μιά πραγματική λαϊκή πολιτική ἔφημερίδα.

Ὁ ρόλος ὅμως τῆς ἔφημερίδας δέν περιορίζεται μόνο στή διάδοση ἰδεῶν, μόνο στήν πολιτική διαπαιδαγώγηση καί στήν προσέλκυση πολιτικῶν συμμάχων. Ἡ ἔφημερίδα δέν εἶναι μόνο συλλογικός προπαγανδιστής καί συλλογικός διαφωτιστής, μά καί συλλογικός ὀργανωτής. Σάν συλλογικός ὀργανωτής ἡ ἔφημερίδα μπορεῖ νά παραβληθεῖ μέ τίς σκαλωσιές πού φτιάχνονται γύρω ἀπό ἓνα χτίριο πού χτίζεται καί χαράζουν τό περίγραμμα τῆς οἰκοδομῆς, διευκολύνουγ τήν ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στούς διάφορους οἰκοδόμους, τοὺς βοηθοῦν νά κατανέμουν τή δουλειά καί νά ἔχουν τήν ἐποπτεία τῶν κοινῶν ἀποτελεσμάτων πού ἐπιτεύχθηκαν μέ τήν ὀργανωμένη δουλειά. Μέ τή βοήθεια τῆς ἔφημερίδας καί σέ σύνδεση μ' αὐτή θά διαμορφώνεται ἀπό μόνη της μιά μόνιμη ὀργάνωση πού θ' ἀσχολεῖται ὄχι μόνο μέ τήν τοπική, μά καί μέ τή συστηματική γενική δουλειά, πού θά μαθαίνει στά μέλη της νά παρακολουθοῦν προσεχτικά τά πολιτικά γεγονότα, νά ἐκτιμοῦν τή σημασία τους καί τήν ἐπίδρασή τους στά διάφορα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ, νά ἐπεξεργάζονται τίς κατάλληλες μεθόδους, μέ τίς ὁποῖες τό ἐπαναστατικό κόμμα θά ἐπιδρά πάνω σ' αὐτά τά γεγονότα. Καί μόνο τό τεχνικό καθῆκον — νά ἐξασφαλιστεῖ ὁ ταχτικός ἐφοδιασμός τῆς ἔφημερίδας μέ ὕλη καί ἡ ταχτική διανομή της — ἐπιβάλλει νά δημιουργηθεῖ ἓνα δίχτυ ἀπό τοπικούς πράχτορες τοῦ ἐνιαίου κόμματος, πράχτορες πού νά ἔχουν ζωντανή ἐπαφή μεταξύ τους, νά ξέρουν τή γενική κατάσταση, νά συνηθίσουν νά ἐκπληρῶνουν ταχτικά τοὺς ἐπιμέρους σκοποὺς τῆς δουλειᾶς πού γίνεται

σέ πανρωσική κλίμακα καί νά δοκιμάζουν τίς δυνάμεις τους στήν ὀργάνωση τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἐπαναστατικῆς ἐνέργειας. Αὐτό τό δίχτυ πραχτόρων * θά ἀποτελέσει τό σκελετό ἐκείνης ἀκριβῶς τῆς ὀργάνωσης πού μᾶς χρειάζεται: ἀρκετά μεγάλης, ὥστε νά ἀγκαλιάσει ὀλόκληρη τή χώρα· ἀρκετά πλατιᾶς καί πολύπλευρης, ὥστε νά ἐφαρμόσει ἕνα αὐστηρό καί λεπτομερειακό καταμερισμό δουλειᾶς· ἀρκετά συνεποῦς, ὥστε νά μπορεῖ σέ κάθε περίσταση, σέ κάθε «στροφή» καί ἀπρόοπτη ἀλλαγή νά κάνει σταθερά τή δουλειά της· ἀρκετά εὐλύγιστης, ὥστε νά μπορεῖ, ἀπό τό ἕνα μέρος, ν' ἀποφεύγει τή μάχη σέ ἀνοιχτό πεδίο μ' ἕνα συντριπτικά ὑπέρτερο ἐχθρό, ὅταν αὐτός ἔχει συγκεντρῶσει σ' ἕνα μόνο σημεῖο ὅλες του τίς δυνάμεις, καί ἀπό τό ἄλλο μέρος νά μπορεῖ νά ἐπωφελεῖται ἀπό τή δυσκινησία αὐτοῦ τοῦ ἐχθροῦ καί νά τοῦ ἐπιτίθεται ἐκεῖ καί τότε, πού αὐτός λιγότερο περιμένει ἐπίθεση. Σήμερα μπροστά μας ὀρθώνεται ἕνα σχετικά εὐκολο καθῆκον — νά ὑποστηρίξουμε τούς φοιτητές πού κάνουν διαδηλώσεις στούς δρόμους τῶν μεγάλων πόλεων. Αὐριο θά ἔχουμε ἴσως ἕνα πιό δύσκολο καθῆκον — λχ. νά ὑποστηρίξουμε τό κίνημα τῶν ἀνέργων σέ μιᾶ ὀρισμένη περιφέρεια. Μεθαύριο πρέπει νά βρεθοῦμε στή θέση μας, γιά νά πάρουμε μέρος κατά ἐπαναστατικό τρόπο σ' ἕνα ἀγροτικό ξεσήκωμα. Σήμερα πρέπει νά ἐπωφεληθοῦμε ἀπό τήν ὄξυνση τῆς πολιτικῆς κατάστασης πού προκάλεσε ἡ ἐκστρατεία τῆς κυβερνήσης ἐνάντια στά ζέμιστρο. Αὐριο πρέπει νά ὑποστηρίξουμε τό ξεσήκωμα τοῦ πληθυσμοῦ ἐνάντια στίς αὐθαιρεσίες τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου ἀποχαλινωμένου τσαρικοῦ βασιβουζούκου καί νά βοηθήσουμε — μέ τό μποῦκοτάρισμα, μέ τίς διαρκεῖς παρενοχλήσεις, τίς διαδηλώσεις κτλ. — νά τοῦ δοθεῖ ἕνα τέτοιο μάθημα, ὥστε ν' ἀναγκαστεῖ νά ὑποχωρήσει ἀνοιχτά. Τέτοιος βαθμός μαχητικῆς προετοιμασίας μπορεῖ νά ἀποκτηθεῖ μόνο μέ τή συνεχή δράση πού ἀναπτύσσει ἕνας ταχτικός στρατός. Κι ἂν ἐνώσουμε τίς δυνάμεις μας γιά τήν ἔκδοση μιᾶς κοινῆς ἐφημερίδας, μιᾶ τέτοια δουλειά θά προετοιμάσει καί θ' ἀναδείξει ὄχι μόνο τούς πιό ἱκανούς προπαγανδιστές, ἀλλά καί τούς πιό ἐπι-

* Εἶναι αὐτονόητο ὅτι οἱ πράχτορες αὐτοί θά μπορέσουν νά δουλέψουν μέ ἐπιτυχία μόνο ὑπό τόν ὄρο ὅτι θά βρίσκονται σέ πολύ στενή ἐπαφή μέ τίς τοπικές ἐπιτροπές (ὀμάδες, ὀμίλους) τοῦ κόμματός μας. Καί γενικά ὅλο τό σχέδιο πού χαράξαμε δέν μπορεῖ, βέβαια, νά πραγματοποιηθεῖ παρά μόνο μέ τήν πιό ἐνεργό ὑποστήριξη τῶν ἐπιτροπῶν πού πολλές φορές ἔκαναν βήματα πρός τήν ἐνοποίηση τοῦ κόμματος καί πού — ἔχουμε τήν πεποίθηση — θά πετύχουν τήν ἐνοποίηση αὐτή σήμερα-αὐριο, μέ τή μιᾶ ἢ τήν ἄλλη μορφή.

δέξιους οργανωτές, τούς πιά προικισμένους πολιτικούς ηγέτες του κόμματος, πού θά είναι ίκανοί νά δόσουν, στην κατάλληλη στιγμή, τό σύνθημα τής αποφασιστικής μάχης καί νά τή διευθύνουν.

Κλείνοντας, θά θέλαμε νά προσθέσουμε λίγα λόγια, γιά νά αποφευχθεί μιά ένδεχόμενη παρεξήγηση. Μιλήσαμε όλο τό διάστημα γιά τή συστηματική, προγραμματισμένη προετοιμασία, μ' αυτό όμως δέ θέλαμε καθόλου νά ποϋμε ότι ή άπολυταρχία μπορεί νά πέσει άποκλειστικά καί μόνο ύστερα άπό μιά συστηματική πολιτορκία, είτε άπό μιά οργανωμένη έφοδο. Μιά τέτοια άποψη θά ήταν ένας παράλογος δογματισμός. Άπεναντίας, είναι πολύ δυνατό καί ιστορικά πολύ πιά πιθανό ή άπολυταρχία νά πέσει κάτω άπό τήν πίεση μιās άπό τίς αυθόρμητες εκείνες εκρήξεις ή εκείνες τίς άπρόβλεπτες πολιτικές περιπλοκές, πού τήν άπειλούν συνεχώς άπ' όλες τίς πλευρές. Κανένα, όμως, πολιτικό κόμμα δέν μπορεί, χωρίς νά πέσει σέ τυχοδιωχτισμό, νά στηρίξει τή δράση του μόνο σέ τέτοιες ένδεχόμενες εκρήξεις καί περιπλοκές. Πρέπει ν' ακολουθήσουμε τό δρόμο μας καί νά κάνουμε άπαρέγκλιτα τή συστηματική δουλειά μας, καί, όσο λιγότερο θά ύπολογίζουμε σέ άπρόοπτα τόσο μεγαλύτερη θά είναι ή πιθανότητα ότι δέ θά μās ξαφνιάσει καμιά «ιστορική στροφή».

ΝΕΑ ΣΦΑΓΗ

Όπως φαίνεται, ζούμε στιγμές πού τό εργατικό μας κίνημα οδηγεί ξανά μέ άκατάσχετη δύναμη στίς βίαιες εκείνες συγκρούσεις, πού τόσο τρομάζουν τήν κυβέρνηση καί τίς εύπορες τάξεις, τόσο ένθαρρύνουν καί χαροποιοῦν τούς σοσιαλιστές. Ναι, μᾶς ένθαρρύνουν καί μᾶς χαροποιοῦν αὐτές οἱ συγκρούσεις, παρά τόν τεράστιο ἀριθμό τῶν θυμάτων τῆς στρατιωτικῆς τρομοκρατίας, γιατί μέ τήν αντίστασή της ἡ εργατική τάξη ἀποδείχνει, ὅτι δέν ἀνέχεται τήν κατάσταση ὅπου βρίσκεται, δέ θέλει νά μείνει σκλάβο, δέν ὑποτάσσεται ἀδιαμαρτύρητα στή βία καί στήν αὐθαιρεσία. Τό σημερινό καθεστῶς προκαλεῖ στήν εργατική τάξη πάντοτε καί ἀναπόφευχτα, ἀκόμα καί στή πύξινά εἰρηνικά χρόνια, ἀμέτρητα θύματα. Χιλιάδες καί δεκάδες χιλιάδες ἄνθρωποι, πού σ' ὄλη τους τή ζωή μοχθοῦν γιά νά δημιουργήσουν πλοῦτη γιά τούς ἄλλους, ἀφανίζονται ἀπό τούς λιμούς καί τό συνεχῆ ὑποσιτισμό, πεθαίνουν πρόωρα ἀπό ἀρρώστιες πού τίς προκαλοῦν οἱ ἀπαίσιοι ὄροι δουλειᾶς, οἱ ἄθλιες συνθήκες κατοικίας καί ἡ ἀνεπαρκῆς ἀνάπαυση. Καί ἀξίζει ἑκατό φορές τόν τίτλο τοῦ ἥρωα ὁποῖος προτιμάει νά πεθάνει σέ ἀνοιχτό ἀγῶνα ἐνάντια στούς ὑπερασπιστές καί στούς φρουρούς τοῦ ἐπαίσχυντου αὐτοῦ καθεστώτος, παρά νά ἀργοπεθαίνει σάν ἕνα κακομοιριασμένο, ἐξαντλημένο καί πειθήνιο ψωράλογο. Δέ θέλουμε καθόλου νά ποῦμε, ὅτι ἡ πάλι σῶμα πρὸς σῶμα μέ τήν ἀστυνομία εἶναι ἡ καλύτερη μορφή πάλης. Ἀπεναντίας, τονίζουμε πάντα στούς ἐργάτες ὅτι συμφέρον τους εἶναι νά κάνουν τήν πάλι πύξινά εἰρηνη καί πύξινά συγκρατημένη, νά φροντίζουν νά διοχετεύσουν κάθε δυσαρέσκεια πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς ὑποστήριξης τῆς ὀργανωμένης πάλης τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος. Ἡ κύρια ὁμως πηγή, πού τροφοδοτεῖ τήν ἐπαναστατική σοσιαλδημοκρατία, εἶναι ἀκριβῶς τό πνεῦμα διαμαρτυρίας τῶν εργα-

τικῶν μαζῶν, πού στίς συνθήκες τῆς καταπίεσης καί τῆς βίας ὅπου βρίσκονται οἱ ἐργάτες δέν μπορεῖ παρά νά ξεσπάει ἀπό καιρό σέ καιρό σέ βίαιες ἐκρήξεις. Οἱ ἐκρήξεις αὐτές ξυπνοῦν γιά μιὰ συνειδητή ζωή τά πιά πλατιά στρώματα τῶν ἐργατῶν, πού συνθλίβονται κάτω ἀπό τό βάρος τῆς ἀνέχειας καί τῆς ἀμάθειας, ἀναπτύσσουν μέσα τους τό πνεῦμα τοῦ εὐγενικοῦ μίσους ἐνάντια στούς καταπιεστές καί στούς ἐχθρούς τῆς ἐλευθερίας. Νά γιατί ἡ εἶδηση γιά μιὰ σφαγή, σάν κι αὐτή πού ἔγινε λχ. στό ἐργοστάσιο Ὁμποῦχοφ στίς 7 τοῦ Μάη, μᾶς κάνει ν' ἀναφωνήσουμε: «Ἡ ἐργατική ἐξέγερση πνίγηκε, ζήτω ἡ ἐργατική ἐξέγερση!».

Ἦταν ἕνας καιρός, καί σχετικά ὄχι πολύ μακρινός, πού τά ἐργατικά ξεσηκώματα ἀποτελοῦσαν σπάνια ἐξαιρέση, προκαλοῦνταν μόνο ἀπό ὀρισμένες εἰδικές συνθήκες. Τώρα τά πράγματα ἄλλαξαν. Ἐδῶ καί λίγα χρόνια περάσαμε μιὰ περίοδο βιομηχανικῆς ἀνθίσης, ἡ ἐμπορική κίνηση ἦταν ζωηρή, ὑπῆρχε μεγάλη ζήτηση ἐργατῶν. Καί παρ' ὄλα αὐτά οἱ ἐργάτες ἔκαναν μιὰ σειρά ἀπεργίες, ἐπιδιώκοντας καλύτερους ὄρους ἐργασίας: οἱ ἐργάτες κατάλαβαν, ὅτι δέν πρέπει νά ἀφήνουν νά τοὺς ξεφεύγει ἡ στιγμή, ὅτι πρέπει νά ἐπωφελοῦνται ἀκριβῶς ἀπό τόν καιρό πού τά κέρδη τῶν ἐργοστασιαρχῶν εἶναι ἐξαιρετικά μεγάλα καί εἶναι εὐκολότερο νά τοὺς ἐξαναγκάσει κανεῖς νά κάνουν παραχωρήσεις. Νά ὅμως πού ἡ ἀνθιση ἀντικαταστάθηκε ἀπό τήν κρίση: τά ἐμπορεύματα μένουν στά χέρια τῶν ἐργοστασιαρχῶν, τά κέρδη τους ἐλαττώνονται, οἱ χρεοκοπίες αὐξάνουν, τά ἐργοστάσια ἐλαττώνουν τήν παραγωγή, ἀπολύονται ἐργάτες πού μένουν στούς δρόμους κατά μάζες χωρίς ἕνα κομμάτι ψωμί. Οἱ ἐργάτες εἶναι ἀναγκασμένοι νά παλαίβουν ἀπεγνωσμένα ὄχι πιά γιά τήν καλύτερευση τῆς θέσης τους, ἀλλά γιά τή διατήρηση τῆς παλιᾶς κατάστασης πραγμάτων, γιά νά λιγοστέψουν τίς ζημιές πού τοὺς φορτώνει ὁ ἐργοστασιάρχης. Ἔτσι τό ἐργατικό κίνημα βαθαίνει καί πλαταίνει: στήν ἀρχή ἀγῶνας σέ ἐξαιρετικές μεμονωμένες περιπτώσεις, ὕστερα ἀγῶνας ἐπίμονος καί ἀδιάκοπος σέ περίοδο ἀναζωογόνησης τῆς βιομηχανίας καί ζωηρῆς ἐμπορικῆς κίνησης, τέλος, — ὁ ἴδιος ἀδιάκοπος καί ἐπίμονος ἀγῶνας σέ περίοδο κρίσης. Τώρα μπορούμε πιά νά ποῦμε, ὅτι τό ἐργατικό κίνημα ἔγινε μόνιμο φαινόμενο τῆς ζωῆς μας, ὅτι θ' ἀναπτύσσεται μέσα σέ ὅποιεσδήποτε συνθήκες.

Τό πέρασμα, ὅμως, ἀπό τή βιομηχανική ἀναζωογόνηση στήν κρίση δέ θά διδάξει τοὺς ἐργάτες μόνο ὅτι ἡ ἐνιαία πάλη ἔγινε γι' αὐτοῦς μόνιμη ἀναγκαιότητα. Τό πέρασμα αὐτό θά διαλύσει

ἐπίσης καί τίς βλαβερές αὐταπάτες πού εἶχαν ἀρχίσει νά διαμορφώνονται στήν περίοδο τῆς βιομηχανικῆς ἀνθίσης. Πότε ἐδῶ καί πότε ἐκεῖ οἱ ἐργάτες μέ τίς ἀπεργίες κατόρθωναν σχετικὰ εὐκόλα ν' ἀναγκάζουν τ' ἀφεντικά νά κάνουν παραχωρήσεις καί ἄρχισαν νά ὑπερβάλλουν τή σημασία αὐτῆς τῆς «οἰκονομικῆς» πάλης, ἄρχισαν νά ξεχνοῦν ὅτι ἐκεῖνο πού κατορθώνουν στήν καλύτερη περίπτωση μέ τά ἐπαγγελματικά σωματεῖα (συντεχνίες) καί τίς ἀπεργίες εἶναι νά πετυχαίνουν κάπως εὐνοϊκότερους ὅρους πούλησης τοῦ ἐμπορεύματος πού λέγεται ἐργατική δύναμη. Τά σωματεῖα, ὅμως, καί οἱ ἀπεργίες δέν μποροῦν νά βοηθήσουν, ὅταν αὐτό τό «ἐμπόρευμα», λόγω τῆς κρίσης, δέν ἔχει ζήτηση, δέν μποροῦν ν' ἀλλάξουν τίς συνθήκες πού μετατρέπουν τήν ἐργατική δύναμη σέ ἐμπόρευμα, πού καταδικάζουν τίς μάξες τῶν ἐργαζομένων στή μεγαλύτερη φτώχεια καί στήν ἀνεργία. Γιά ν' ἀλλάξουν αὐτές οἱ συνθήκες, χρειάζεται ἐπαναστατικός ἀγῶνας ἐναντία σ' ὄλο τό σύγχρονο κοινωνικό καί πολιτικό καθεστῶς, καί ἡ βιομηχανική κρίση θά ἀναγκάσει πολλούς, πάρα πολλούς, ἐργάτες νά πεισθοῦν γιά τήν ὀρθότητα αὐτῆς τῆς ἀλήθειας.

Ἄς ξαναγυρίσουμε στή σφαγή τῆς 7 τοῦ Μάη. Παραθέτουμε παρακάτω τίς πληροφορίες πού ἔχουμε γιά τίς ἀπεργίες τοῦ Μάη καί γιά τίς ταραχές τῶν ἐργατῶν τῆς Πετρούπολης⁹. Ἐδῶ θά ἀναλύσουμε ἐπίσης τήν ἀστυνομική ἀνακοίνωση γιά τή σφαγή τῆς 7 τοῦ Μάη. Τόν τελευταῖο καιρό ἔχουμε κάπως συνηθίσει στίς κυβερνητικές (καί στίς ἀστυνομικές ἐπίσης) ἀνακοινώσεις γιά τίς ἀπεργίες, τίς διαδηλώσεις καί τίς συγκρούσεις μέ τό στρατό· διαθέτουμε τώρα ἄρκετό ὕλικό γιά νά κρίνουμε κατά πόσο εἶναι ἀξιόπιστες οἱ ἀνακοινώσεις αὐτές καί μποροῦμε κάποτε κι ἀπό τόν καπνό τῆς ἀστυνομικῆς ψευτιᾶς νά μαντεύουμε τή φωτιά τῆς λαϊκῆς ἀγανάχτησης.

«Στίς 7 τοῦ Μάη — ἀναφέρει ἡ ἐπίσημη ἀνακοίνωση — ὕστερα ἀπό τό διάλειμμα γιά τό μεσημεριανό φαγητό, στό ἐργοστάσιο ἀτσαλιοῦ τοῦ Ὀμπούχοφ, στό χωριό Ἀλεξάντροβσκι πού βρίσκεται στή δημοσιά τοῦ Σλίσελμπουργκ, 200 περίπου ἐργάτες τῶν διάφορων τμημάτων τοῦ ἐργοστασίου σταμάτησαν τή δουλειά καί, σέ συζήτηση μέ τόν ὑποδιευθυντή τοῦ ἐργοστασίου ἀντισυνταγματάρχη Ἰβανόφ, διατύπωσαν διάφορες ἀβάσιμες ἀπαιτήσεις».

Στήν περίπτωση πού οἱ ἐργάτες σταμάτησαν τή δουλειά χωρίς νά προειδοποιήσουν δυό βδομάδες νωρίτερα — ἄν παραδεχτοῦμε ὅτι τό σταμάτημα τῆς δουλειᾶς δέν προκλήθηκε ἀπό

παρανομίες τῶν ἀφεντικῶν, ὅπως συμβαίνει πολύ συχνά — τότε ἡ πράξι αὐτὴ ἀκόμα καὶ σύμφωνα μὲ τὴ ρωσικὴ νομοθεσία (πού τον τελευταῖο καιρὸ συμπληρῶνεται συστηματικὰ καὶ γίνεται ὄλο καὶ πιό αὐστηρὴ γιὰ τοὺς ἐργάτες) ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἀστυνομικὴ παράβαση καὶ ὑπάγεται στὴ δικαιοδοσία τοῦ εἰρηνοδίκη. Ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις, ὅμως, γίνεται ἄλο καὶ πιό γελοία μὲ τὶς αὐστηρότητές της: ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ἐκδίδονται νόμοι πού καθορίζουν νέα ἀδικήματα (ὅπως λχ. αὐθαίρετη ἐγκατάλειψη τῆς ἐργασίας ἢ συμμετοχὴ σὲ συγκέντρωση πού ἐπιφέρει ζημιὰ σὲ ξένη ἰδιοκτησία, εἴτε προβάλλει βίαιη ἀντίσταση στὶς ἔνοπλες δυνάμεις), γίνονται αὐστηρότερες οἱ τιμωρίες γιὰ τὶς ἀπεργίες κτλ., καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, χάνεται καὶ ἡ φυσικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ δυνατότητα νὰ ἐφαρμῶζονται αὐτοὶ οἱ νόμοι καὶ νὰ ἐπιβάλλονται οἱ προβλεπόμενες ἀπὸ τὸ νόμο τιμωρίες. Δέν ὑπάρχει ἡ φυσικὴ δυνατότητα νὰ ζητοῦνται εὐθύνες ἀπὸ χιλιάδες καὶ δεκάδες χιλιάδες ἀνθρώπους γιὰ ἄρνησις ἐργασίας, γιὰ ἀπεργία, γιὰ «συγκέντρωση». Δέν ὑπάρχει ἡ πολιτικὴ δυνατότητα νὰ γίνεται σὲ κάθε τέτοια περίπτωση δίκη, γιατί ὅπως καὶ τὰ ὄργανώσις τῆ σύνθεσι τοῦ δικαστηρίου, ὅσο καὶ νὰ εὐνοήσις τῆ δημοσιότητα, πάλι θὰ μείνουν ἔστω καὶ ἴχνη δίκης, καὶ «δίκης» ὄχι βέβαια σὲ βάρος τῶν ἐργατῶν, ἀλλὰ σὲ βάρος τῆς κυβέρνησις. Καὶ νὰ πού οἱ ποινικοὶ νόμοι πού ἐκδόθησαν μὲ ἄμεσο σκοπὸ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ πολιτικὴ πάλη τῆς κυβέρνησις ἐναντία στοῦ προλεταριάτου (καὶ ταυτόχρονα νὰ *συγκαλυφθεῖ* ὁ πολιτικὸς χαρακτήρας τῆς πάλης αὐτῆς μὲ «κρατικούς» συλλογισμούς γιὰ τὴ «δημόσια τάξι» κτλ), ἀπωθοῦνται ἀνελέητα σὲ τελευταία μοῖρα ἀπὸ τὴν ἄμεση πολιτικὴ πάλη, ἀπὸ τὴν ἀνοιχτὴ ἀναμέτρησι στους δρόμους. Ἡ «δικαιοσύνη» πετάει τὴ μάσκα τῆς ἀμεροληψίας καὶ τῆς ἀνωτερότητας καὶ τὸ βάζει στὰ πόδια, ἐγκαταλείποντας τὸ πεδίο τῆς μάχης στὴν ἀστυνομία, στους χωροφύλακες καὶ στους κοζάκους, πού γίνονται δεχτοὶ μὲ πέτρες.

Θυμηθεῖτε, πράγματι, πῶς ἡ κυβέρνησις προβάλλει σάν ἐπιχείρημα τὰ «αἰτήματα» τῶν ἐργατῶν. Ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ νόμου τὸ σταμάτημα τῆς δουλειᾶς εἶναι ἀδίκημα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ποιά ἦταν τὰ αἰτήματα τῶν ἐργατῶν. Ἡ κυβέρνησις, ὅμως, ἔχει ἀκριβῶς χάσει τὴ δυνατότητα νὰ στηρίζεται στοῦ νόμο, πού ἡ ἴδια ἔχει ἐκδόσει πρὶν λίγο καιρὸ, καὶ τὴν τιμωρία τῶν ἐργατῶν «μὲ δικά της μέσα» προσπαθεῖ νὰ τὴ δικαιολογήσει μὲ τὴ δήλωσι ὅτι τὰ αἰτήματά τους ἦταν ἀβάσιμα. Καὶ ποιὸς ἦταν ὁ κριτής σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα; Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Ἰβα-

νόφ, ὁ ὑποδιευθυντής τοῦ ἐργοστασίου, δηλ. ἀκριβῶς ἢ διευθυνση ἐνάντια στήν ὁποία παραπονέθηκαν οἱ ἐργάτες! Δέν εἶναι ν' ἀπορεῖ κανεῖς πού οἱ ἐργάτες ἀπαντοῦν μέ πέτρες στίς ἐξηγήσεις αὐτές τῶν κρατούντων!

Καί νά, ὅταν οἱ ἐργάτες βγήκαν ὅλοι στό δρόμο καί σταμάτησαν τήν κυκλοφορία τῶν ἵπποκίνητων τράμ, ἄρχισε πιά μιᾶ ἀληθινή μάχη. Ὅπως φαίνεται, οἱ ἐργάτες μάχονταν μ' ὅλες τους τίς δυνάμεις, γιατί κατόρθωσαν ν' ἀποκρούσουν *δύο φορές* τήν ἐπίθεση τῆς ἀστυνομίας, τῶν χωροφυλάκων, τῆς ἐφιππης φρουρᾶς καί τῶν ἐνοπλῶν ὁμάδων τοῦ ἐργοστασίου * — κι αὐτό παρά τό γεγονός ὅτι μοναδικό τους ὄπλο ἦταν οἱ πέτρες. Ἄν πιστέψουμε τήν ἀστυνομική ἀνακοίνωση, εἶναι ἀλήθεια πῶς ἀκούστηκαν «κάτι πυροβολισμοί» καί ἀπό τήν πλευρά τοῦ πλήθους — κανένας ὅμως δέν τραυματίστηκε ἀπ' αὐτούς τούς πυροβολισμούς. Οἱ πέτρες ὅμως πέφταν «βροχή», καί οἱ ἐργάτες ἔδειξαν ὄχι μόνο ἐπιμονή στήν ἀντίσταση, ἀλλά καί ἐφευρετικότητα, ἱκανότητα νά προσαρμόζονται ἀμέσως στίς συνθήκες καί νά διαλέγουν τήν καλύτερη μορφή πάλης. Κατέλαβαν τίς γειτονικές αὐλές καί πετροβολοῦσαν *πίσω ἀπό τούς φράχτες* τούς βασιβουζούκους τοῦ τσάρου· ἔτσι, καί ὕστερα ἀπό τρεῖς ὁμοβροντίες, ἀπό τίς ὁποῖες σκοτώθηκε ἓνας (ἄραγε μόνο ἓνας;) ἐργάτης καί τραυματίστηκαν ὀχτώ (;) (ὁ ἓνας πέθανε τήν ἐπομένη), ἄκόμα καί ὕστερα ἀπ' αὐτό, παρά τό γεγονός ὅτι ἔφυγε τό πλῆθος, ἡ μάχη συνεχίστηκε, καί οἱ λόχοι τοῦ συντάγματος πεζικοῦ τοῦ Ὄμσκ πού κλήθηκαν, ὑποχρεώθηκαν «νά ξεκαθαρίσουν ἀπό τούς ἐργάτες» τίς γειτονικές αὐλές.

Ἡ κυβέρνησις νίκησε. Κάθε ὅμως τέτοια νίκη θά φέρνει σταθερά ὄλο καί πιό κοντά τήν ὀριστική ἡττα της. Κάθε μάχη μέ τό λαό θά αὐξάνει τόν ἀριθμό τῶν ἀγανακτισμένων καί ἐτοιμῶν γιά μάχη ἐργατῶν καί θά προωθεῖ τούς πιό ἐμπειρους, τούς καλύτερα ἐξοπλισμένους, τούς πιό τολμηροῦς στή δράση ἡγέτες. Εἶχαμε κιόλας τήν εὐκαιρία νά μιλήσουμε γιά τό σχέδιο σύμφωνα μέ τό ὁποῖο πρέπει νά δροῦν οἱ ἡγέτες. Δείξαμε ἐπανειλημ-

* Σημειώνουμε μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ὅτι ἡ κυβερνητική ἀνακοίνωση λέει πῶς οἱ «ἐνοπλες ὁμάδες τοῦ ἐργοστασίου» «βρίσκονταν ἤδη σέ ἐπιφυλακή στήν αὐλή τοῦ ἐργοστασίου», καί μόνο ἀργότερα κλήθηκαν οἱ χωροφύλακες, ἡ ἐφιππη φρουρά καί οἱ ἀστυφύλακες. Ἀπό πότε ὅμως καί γιατί κρατοῦσαν σ' ἐπιφυλακή στήν αὐλή τοῦ ἐργοστασίου τίς ἐνοπλες ὁμάδες; Μήπως ἀπό τήν πρωτομαγιά; Μήπως περίμεναν ἐργατική διαδήλωση; Αὐτό δέν τό ξέρουμε, εἶναι ὅμως ἀναμφισβήτητο, ὅτι ἡ κυβέρνησις κρύβει σκόπιμα τά στοιχεῖα πού ἔχει γιά τήν αἰτία πού προκάλεσε καί γιά τό πῶς φούντωσε ἡ δυσἀρέσκεια καί ὁ ἀναβρασμός τῶν ἐργατῶν.

μένα ότι είναι απόλυτη ανάγκη να υπάρξει γερή επαναστατική οργάνωση. Σχετικά όμως με γεγονότα, όπως ή 7 του Μάη, πρέπει να μη μᾶς διαφεύγουν και τὰ παρακάτω.

Τελευταία εἰπώθησαν πάρα πολλά γιὰ τὸ ὅτι ὁ ἀγώνας στοὺς δρόμους ἐνάντια σ' ἓνα σύγχρονο στρατό εἶναι ἀδύνατος καὶ δὲν ἔχει ἐλπίδα ἐπιτυχίας· σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἐπέμεναν ἰδιαίτερα οἱ «κριτικοὶ» ἐξυπνάκηδες, πού σέρβιραν τὴν παλιά σαβούρα τῆς ἀστικῆς σοφίας σὰν καινούργια συμπεράσματα τῆς ἀμερόληπτης ἐπιστήμης, διαστρεβλώνοντας στήν προκειμένη περίπτωση τὰ λόγια τοῦ Ἐνγκελς πού εἶχε μιλήσει, καὶ μάλιστα μὲ ἐπιφυλάξεις, μόνο γιὰ τὴν προσωρινὴ ταχτικὴ τῶν γερμανῶν σοσιαλδημοκρατῶν¹⁰. Βλέπουμε ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸ παράδειγμα μᾶς μεμονωμένης σύγκρουσης, ὅτι ὅλες αὐτές οἱ φλυαρίες εἶναι ἐντελῶς ἀνόητες. Ἄγώνας στοὺς δρόμους μπορεῖ νὰ γίνει καὶ ἀπελπιστικὴ δὲν εἶναι ἡ θέση τῶν ἀγωνιστῶν, μὰ ἡ θέση τῆς κυβέρνησης, ὅταν θάχει νὰ κάνει μὲ τοὺς ἐργάτες ὄχι ἐνὸς μόνο ἐργοστασίου. Στὴ σύγκρουση τῆς 7 τοῦ Μάη οἱ ἐργάτες δὲν εἶχαν τίποτε ἄλλο ἐξὸν ἀπὸ πέτρες — καί, ἐννοεῖται, δὲν θά-ναι ἡ ἀπαγόρευση τοῦ διοικητῆ τῆς πόλης ἐκείνη πού θά τοὺς ἐμποδίσαι νὰ ἐφοδιαστοῦν τὴν ἐπόμενη φορὰ μὲ ἄλλα ὄπλα. Οἱ ἐργάτες ἦταν ἀπροετοίμαστοι, ἦταν μόνο 3¹/₂ χιλιάδες, καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ ἀπέκρουσαν ἑκατοντάδες ἄντρες τῆς ἐφιππῆς φρουρᾶς, τῆς χωροφυλακῆς, τῶν ἀστυφυλάκων καὶ τοῦ πεζικοῦ. Γιὰ θυμηθεῖτε, μπόρεσε ἄραγε εὐκόλα ἡ ἀστυνομία νὰ πάραι μὲ ἐφοδο ἓνα καὶ μόνο σπίτι, τὸ σπίτι ἀριθμὸς 63 τῆς δημοσιᾶς τοῦ Σλίσελμπουργκ!¹¹. Γιὰ σκεφθεῖτε, ἂν θά τῆς εἶναι εὐκόλο «νά ξεκαθαρίσει ἀπὸ τοὺς ἐργάτες» ὄχι μόνο δύο-τρεῖς αὐλές καὶ σπίτια, ἀλλὰ ὀλόκληρες ἐργατικὲς συνοικίες τῆς Πετρούπολης! Δὲ θά χρειαστεῖ ἄραγε, ὅταν τὰ πράγματα φτάσουν ὡς τὸν ἀποφασιστικὸ ἀγώνα, «νά ξεκαθαρίσει» καὶ τὰ σπίτια καὶ τίς αὐλές τῆς πρωτεύουσας, ὄχι μόνο ἀπὸ τοὺς ἐργάτες, ἀλλὰ καὶ ἀπ' ὅλους ἐκείνους, πού δὲν ξέχασαν τὴν ἀποτρόπαια σφαγὴ τῆς 4 τοῦ Μάρτη¹², πού δὲ συμβιβάστηκαν μὲ τὴν ἀστυνομικὴν κυβέρνησι, ἀλλὰ ἀπλῶς δεῖλιασαν μπροστὰ σ' αὐτὴ καὶ δὲν πιστεύουν ἀκόμα στὶς δυνάμεις τους;

Σύντροφοι! Φροντίστε νὰ συγκεντρώσετε τὰ ὀνόματα ὄλων τῶν σκοτωμένων καὶ τῶν τραυματιῶν τῆς 7 τοῦ Μάη. Ὅλοι οἱ ἐργάτες τῆς πρωτεύουσας ἄς τιμοῦν τὴν μνήμη τους καὶ ἄς ἐτοιμάζονται γιὰ καινούργιο ἀποφασιστικὸ ἀγώνα ἐνάντια στήν ἀστυνομικὴν κυβέρνησι γιὰ τὴ λαϊκὴν λευτεριά!

«Ἴσκρα» ἀρ. φύλλον 5,
Ἰούνης τοῦ 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μὲ τὸ
κείμενο τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα»

ΕΝΑ ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟ ΕΓΓΡΑΦΟ

Ἐφιστοῦμε τὴν προσοχὴ τῶν ἀναγνωστῶν στό ὑπόμνημα τοῦ Βίττε, πού τό κυκλοφόρησαν οἱ ἐκδόσεις Ντίτς στή Στόντγάρδη, καί τό δημοσίευσε τό περιοδικό «Ζαριά»¹³. Τό «Ἐπόμνημα» πού στρέφεται ἐναντία στό σχέδιο τοῦ πρώην ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν Γκορεμίκιν, σχετικά μέ τὴν εἰσαγωγή τοῦ θεσμοῦ τῶν ζέμστβο στά κυβερνεῖα ἐκεῖνα ὅπου δέν εἶχε εἰσαχθεῖ, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον σάν ἓνα ἔγγραφο πού ἀποκαλύπτει ἀσύστολα τοὺς πῶ ἐνδόμυχους πόθους τῶν κυβερνητῶν μας. Ἐλπίζουμε σ' ἓνα ἀπό τὰ ἀμέσως ἐπόμενα φύλλα τῆς ἐφημερίδας μας νά μιλήσουμε λεπτομερειακά γιά τό ἐξαιρετικό αὐτό ἔγγραφο, καθὼς καί γιά τόν πρόλογο τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ. Τόν πρόλογο αὐτόν, πού δείχνει ὅτι ὁ συντάχτης του καταλαβαίνει τὴν πολιτικὴ σημασία τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, τόν διακρίνει κατὰ τὰ ἄλλα ἢ συνηθισμένη, χαρακτηριστικὴ γιά τοὺς φιλελευθέρους μας ἀνωριμότητα τῆς πολιτικῆς σκέψης.

*«Ἴσκρα» ἀρ. φύλλον 5,
Ἰούνης τοῦ 1901*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα»*

ΟΙ ΔΙΩΧΤΕΣ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ
ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΝΙΒΕΣ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ¹⁴

Γράφτηκε τόν 'Ιούνη τοῦ 1901

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1901
στό περιοδικό «Ζαριά» τεύχος 2-3
Ἐπογραφή: Τ. Π.*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τοῦ περιοδικοῦ πού
παραβλήθηκε μέ τό κείμενο
τῆς συλλογῆς: Βλ. Ἰλίν.
«Μέσα σέ 12 χρόνια», 1907*

№ 2-3

Декабрь
1901-го г.Die
MorgenrötheHeft 2-3
Dezember 1901

ЗАРЯ

Социаль-демократический
научно-политический журналъ.
Издается при ближайшемъ
участіи Г. В. Плеханова, В. И.
Засуличъ и П. Б. Аксельрода.

Цѣна 3 руб.

Stuttgart

J. H. W. Dietz Nachf. (G. m. b. H.)

1901 .

Τό έξώφυλλο τοῦ τεύχους 2-3 τοῦ 1901 τοῦ περιοδικοῦ «Ζаря», ὅπου δημοσιεύτηκαν οἱ ἐργασίες τοῦ Β. Ι. Λένιν: «Οἱ διώχτες τῶν ζέμιστρο καί οἱ Ἀντίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ», τά πρῶτα τέσσερα κεφάλαια τῆς ἐργασίας «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“» (μέ τόν τίτλο «Οἱ κ. κ. „κριτικοί“ στό ἀγροτικό ζήτημα») καί ἡ «Ἐσωτερική ἀνασκόπηση».

Ἄν γιὰ τὸ ρῶσο ἀγρότη ἔχει εἰπωθεῖ πὼς εἶναι φτωχός, προπαντός ὡς πρὸς τὴν ἐπίγνωση τῆς φτώχειας του, γιὰ τὸν κοινὸ ρῶσο πολίτη ἢ τὸ ρῶσο ὑπῆκοο μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ, πὼς, ὄντας φτωχός ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτη, εἶναι ιδιαίτερα φτωχός ὡς πρὸς τὴν ἐπίγνωση τῆς ἔλλειψης δικαιωμάτων του. Ὅπως ὁ μουζικός ἔχει συνηθίσει τὴν ἀδιέξοδη ἀθλιότητά του, ἔχει συνηθίσει νὰ ζεῖ χωρὶς νὰ συλλογιέται τίς αἰτίες τῆς καὶ τῆ δυνατότητα ἐξάλειψής της, ἔτσι καὶ ὁ κοινὸς ρῶσος πολίτης ἔχει συνηθίσει γενικὰ στὴν παντοδυναμία τῆς κυβέρνησης, ἔχει συνηθίσει νὰ ζεῖ χωρὶς νὰ συλλογιέται ἂν μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ ἡ παντοδυναμία αὐτὴ καὶ ἂν ὑπάρχουν ἢ ὄχι παράλληλα μ' αὐτὴ φαινόμενα ποῦ ὑποσκάπτουν τὸ γερασμένο πολιτικὸ καθεστῶς. Ἐξαιρετικὰ καλὸ «ἀντίδοτο» ἐναντία σ' αὐτὴ τὴν ἔλλειψη πολιτικῆς συνείδησης καὶ σ' αὐτὸ τὸ λήθαργο ἀποτελοῦν συνήθως τὰ «μυστικά ἔγγραφα»*, ποῦ δείχνουν ὅτι ὄχι μόνον κάτι ἀδιόρθωτοι ταραξίες ἢ θανάσιμοι ἐχθροὶ τῆς κυβέρνησης, μὰ καὶ τὰ ἴδια τὰ μέλη τῆς κυβέρνησης, ὡς τοὺς ὑπουργοὺς καὶ τὸν ἴδιο τὸν τσάρο, ἔχουν ἐπίγνωση τῆς ἀστάθειας τῆς ἀπολυταρχικῆς μορφῆς διακυβέρνησης καὶ ἀναζητοῦν λογιῆς-λογιῆς μέσα γιὰ νὰ βελτιώσουν τὴ θέση τους, ποῦ δὲν τοὺς φαίνεται καθόλου ἱκανοποιητικὴ. Στὰ ἔγγραφα αὐτὰ ἀνήκει καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Βίττε, ποῦ ἀφοῦ τὰ τσοῦγκρισε μὲ τὸν ὑπουργὸ ἐσωτερικῶν Γκορεμίκιν στὸ ζήτημα τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ θεσμοῦ τῶν ζέμστβο στὶς ἀκρινές περιοχές, ἀποφάσισε νὰ ἐπιδείξει μὲ ἰδιαίτερο τρόπο τὴν ὀξυδέρκεια καὶ τὴν ἀφοσίωσή του στὴν ἀπολυταρχία, συντάσσοντας ἓνα κατηγορητήριον ἐναντία στὰ ζέμστβο**.

* Μιλῶ, ἐννοεῖται, μόνον γιὰ κείνο τὸ εἶδος «ἀντίδοτου» — κάθε ἄλλο παρὰ μοναδικοῦ καὶ κάθε ἄλλο παρὰ «πολύ δραστικοῦ» — ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα τοῦ τύπου.

** «Ἡ ἀπολυταρχία καὶ τὰ ζέμστβο. Ἐμπιστευτικὸ ὑπόμνημα τοῦ ὑπουρ-

Ὁ Βίττε κατηγορεῖ τὰ ζέμστβο ὅτι εἶναι ἀσυμβίβαστα μέ τήν ἀπολυταρχία, ὅτι ἀπό τόν ἴδιο τό χαρακτήρα τους εἶναι θεσμός συνταγματικός, ὅτι ἡ ὑπαρξή τους γεννάει ἀναπόφευχτα προστριβές καί συγκρούσεις ἀνάμεσα στούς ἐκπροσώπους τῆς κοινωνίας καί τῆς κυβέρνησης. Τό κατηγορητήριον στηρίζεται σέ (σχετικά) ἀφθονα καί πολύ καλά δουλεμένα στοιχεῖα, κι ἐπειδή εἶναι κατηγορητήριον πολιτικοῦ χαρακτήρα (καί μάλιστα ἀρκετά ἰδιόμορφον) μποροῦμε νά εἶμαστε βέβαιοι πῶς δέ θά διαβαστεῖ μέ λιγότερον ἐνδιαφέρον καί δέ θά φέρει λιγότερον ὄφελος ἀπ' ὅ,τι τὰ κατηγορητήρια στίς πολιτικές δίκας, πού ἔχουν δημοσιευτεῖ κάποτε στόν τύπο μας.

I

Ἄς ἐπιχειρήσουμε λοιπόν νά ἐξετάσουμε ἂν δικαιολογεῖται ἀπό τὰ γεγονότα ὁ ἰσχυρισμός ὅτι τὰ ζέμστβο μας εἶναι θεσμός συνταγματικός καί ἂν ναι, τότε σέ ποιό βαθμό καί μέ ποιὰ ἀκριβῶς ἔννοια.

Στό ζήτημα αὐτό ἔχει ἐξαιρετικά σπουδαία σημασία ἡ ἐποχή πού εἰσήχθηκε ὁ θεσμός τῶν ζέμστβο. Ἡ πτώση τῆς δουλοπαροικίας ἦταν μιά τόσο μεγάλη ἱστορική στροφή, πού δέν μποροῦσε παρά νά ξεσκίσει καί τό ἀστυνομικό παραπέτασμα πού κάλυπτε τίς ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στίς τάξεις. Ἡ πιό συσπειρωμένη, ἡ πιό μορφωμένη καί ἡ πιό ἐξοικειωμένη μέ τήν ἀσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τάξη — ἡ τάξη τῶν εὐγενῶν — ἀποκάλυψε ἐντελῶς συγκεκριμένα τήν τάση της νά περιορίσει τήν ἀπολυταρχική ἐξουσία μέσω τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν. Ἡ ὑπενθύμιση τοῦ γεγονότος αὐτοῦ στό ὑπόμνημα τοῦ Βίττε εἶναι κάτι τό ἐξαιρετικά διδαχτικό. «Διακηρύξεις γιά τήν ἀνάγκη γενικῆς „ἀντιπροσώπευσης“ τῶν εὐγενῶν, γιά τό „δικαίωμα τῆς ρωσικῆς γῆς νά ἔχει τούς δικούς της αἰρετούς ἀντιπροσώπους στό Συμβούλιο τῆς ἀνώτατης ἐξουσίας“ εἶχαν ἤδη διατυπωθεῖ ἀπό τίς συνελεύσεις τῶν εὐγενῶν τοῦ 1859-1860». «Προφερόταν ἀκόμα καί ἡ λέξις „σύνταγμα“»*. «Τήν ἀνάγκη νά κλη-

γού οικονομικῶν Σ. Γ. Βίττε, μέ πρόλογο καί σημειώσεις τοῦ Ρ. Ν. Σ.» Δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Ζαριά». Stuttgart, Verlag von J. H. W. Dietz Nachf. (Στουτγάρδη, ἐκδοση τῶν κληρονόμων τοῦ Ι. Γ. Β. Ντίτς. Ἡ Σύντ.) 1901, σελ. XLIV καί 212.

* Ντραγκομάνοφ. «Ὁ φιλελευθερισμός τῶν ζέμστβο στή Ρωσία», σελ. 4. Ὁ συντάχτης τοῦ ὑπομνήματος κ. Βίττε πολλές φορές δέν ἀναφέρει ὅτι ἀντιγράφει τόν Ντραγκομάνοφ (πρβλ. λχ. τή σελ. 36-37 τοῦ «ὑπομνήματος» μέ τή σελ. 55-56 τοῦ ἀναφερόμενου ἀρθρου) ἂν καί σέ ἄλλα σημεία παραπέμπει σ' αὐτόν.

θει ή κοινωνία νά πάρει μέρος στή διακυβέρνηση τήν τόνιζαν καί όρισμένες έπιτροπές κυβερνείων γιά τό άγροτικό ζήτημα, καί τά μέλη τών έπιτροπών αυτών πού είχαν κληθει στίς συνταχτικές έπιτροπές. „Οί βουλευτές έκδηλώνουν καθαρά τάση πρός τό σύνταγμα“, έγραφε τό 1859 στό ήμερολόγιό του ό Νικιτένκο.

«Όταν, μετά τή δημοσίευση τής Πράξης τής 19 του Φλεβάρη 1861, οι έλπίδες αυτές στήν άπολυταρχία άποδείχτηκαν έντελώς άπραγματοποίητες, καί επιπλέον, μέ τήν έφαρμογή τής Πράξης αυτής άπομακρύνθηκαν τά πιά „έρυθρά“ στοιχεία μέσα από τίς ίδιες τίς διοικητικές άρχές (όπως ό Ν. Μιλιούτιν), τό κίνημα ύπέρ τής „άντιπροσώπευσης“ έγινε πιά όμόθυμο. Βρήκε τήν έκφρασή του στίς προτάσεις πού υποβλήθηκαν σέ πολλές συνελεύσεις ευγενών τό 1862 καί σέ όλόκληρα ψηφίσματα τών συνελεύσεων τών ευγενών του Νόβγκοροντ, τής Τούλας, του Σολένσκ, τής Μόσχας, τής Πετρούπολης, του Τβέρ. Από τά ψηφίσματα αυτά τό πιά αξιόλογο είναι τό ψηφισμα τής Μόσχας, πού ζητούσε τοπική αυτοδιοίκηση, διεξαγωγή τών δικών έπ' άκροατηρίων, ύποχρεωτική έξαγορά τής γής τών άγροτών, δημοσιότητα του προυπολογισμού, έλευθερία του τύπου καί σύγκληση στή Μόσχα μιās Ζέμσκαγια δούμα άπ' όλες τίς τάξεις γιά τήν προετοιμασία ενός όλόκληρωμένου σχεδίου μεταρρυθμίσεων. Πιά κατηγορηματικές άπ' όλες ήταν οι άποφάσεις καί τό ψηφισμα τών ευγενών του Τβέρ τής 2 του Φλεβάρη, γιά τήν άνάγκη νά γίνουν μιá σειρά μεταρρυθμίσεις σχετικά μέ τά δικαιώματα τών πολιτών, καθώς καί οικονομικές μεταρρυθμίσεις (όπως λχ. ή έξίσωση τών δικαιωμάτων τών προνομιούχων καί μη προνομιούχων τάξεων, ή ύποχρεωτική έξαγορά τής γής τών άγροτών) καί „νά συγκληθει αίρετό σώμα όλης τής ρωσικής γής, σάν τό μοναδικό μέσο γιά νά λυθούν ικανοποιητικά τά ζητήματα πού άνακινήθηκαν, αλλά δέ λύθηκαν μέ τήν Πράξη τής 19 του Φλεβάρη“*.

Παρά τίς διοικητικές καί δικαστικές κυρώσεις πού επιβλήθηκαν στους πρωτεργάτες του ψηφίσματος του Τβέρ** — συνεχίζει ό Ντραγκομάνοφ — (έξάλλου όχι άμεσα γιά τό ψηφισμα, μά γιά τό άπότομο ύφος, μέ τό όποιο αίτιολογούνταν ή όμαδική παραίτηση τών διαιτητών από τίς θέσεις τους) μέ τό πνευμα του ψηφίσματος έγιναν δηλώσεις σέ διάφορες συνελεύσεις ευγενών τό 1862 καί στίς άρχές του 1863, στίς όποιες έκπονήθηκαν ταυτόχρονα καί σχέδια τοπικής αυτοδιοίκησης.

* Ντραγκομάνοφ, 5. Περιληπτική άναδημοσίευση στό «Υπόμνημα», σελ. 64, μέ παραπομπή όχι στον Ντραγκομάνοφ, αλλά στό «Κόλοκολ»¹⁵ άρ. φύλλου 126 καί στό «Revue de deux Mondes»¹⁶ 1862, 15 του Ιούνη, άπ' όπου πήρε τά άποσπάσματα ό Ντραγκομάνοφ.

** Μέ τήν ευκαιρία αυτή άς πούμε ότι πριν από λίγον καιρό (στίς 19 του Απρίλη τούτου του χρόνου, δηλ. του 1901) πέθανε στό πατρικό του χτήμα, στό κυβερνείο Τβέρ, ένας από τους πρωτεργάτες αυτούς, ό Νικολάι Άλεξάντροβιτς Μπακούνιν, μικρότερος άδελφός του πασίγνωστου Μ. Α. Μπακούνιν. Ό Ν. Α. μαζί μέ τόν μικρότερο άδελφό του Άλεξέι καί άλλους διαιτητές υπέγραψε τό ψηφισμα του 1862. Τό ψηφισμα αυτό — μάς πληροφορεί ό συντάχτης του σημειώματος γιά τόν Ν. Α. Μπακούνιν, πού δημοσιεύτηκε σέ μιá από τίς έφημερίδες μας — προκάλεσε τήν τιμωρία εκείνων πού τό υπέγραψαν. Ύστερα από ένα χρόνο φυλάκιση στό φρούριο Πετροπάβλοβσκ

Κείνο τόν καιρό τό συνταγματικό κίνημα αναπτύχθηκε καί στίς γραμμές τών „ραζνοσίνοι“ καί βρήκε τήν έκφρασή του σέ μυστικές εταιρίες καί διακηρόξεις λίγο-πολύ επαναστατικές: „Βελικορούς“ (άπό τόν Αύγουστο ως τόν Νοέμβρη τοῦ 1861· στήν έκδοση Εταιριαν μέρος ἀξίωματικοῦ ὅπως ὁ Όμπρουτσεφ καί ἄλλοι), „Ζέμσκαγια δούμα“ (1862), „Ζεμλιά ι βόλια“ (1862-1863). . . Ἀπό τό „Βελικορούς“ δημοσιεύθηκε καί σχέδιο ψηφίσματος πού, ὅπως ἔλεγαν πολλοί, ἔμελλε νά υποβληθεῖ στό μονάρχη κατά τό γιορτασμό τῆς χιλιετηρίδας τῆς Ρωσίας τόν Αύγουστο τοῦ 1862. Αὐτό τό σχέδιο ψηφίσματος, ἔλεγε, ἀνάμεσα σ' ἄλλα: „Εὐαρεστηθεῖτε, μεγαλειότατε, νά καλέσετε σέ μιὰ ἀπό τίς πρωτεύουσες τῆς ρωσικῆς πατρίδας μας, στή Μόσχα ἢ στήν Πετρούπολη, τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ρωσικοῦ ἔθνους γιά νά συντάξουν σύνταγμα γιά τή Ρωσία. . .“ *

* Ἄν θυμηθοῦμε ἀκόμα τήν προκήρυξη «Μολοντάγια Ροσσίγια»¹⁸, τίς πολυάριθμες συλλήψεις καί τά δρακόντεια μέτρα τιμωρίας τών «πολιτικῶν» ἐγκληματιῶν (Όμπρουτσεφ, Μιχαήλοφ κ. ἄ.) πού ἔφτασαν στό κατακόρυφο μέ τήν παράνομη καί σκηνοθετημένη καταδίκη σέ καταναγκαστικά ἔργα τοῦ Τσερνισέβσκι, τότε θά δοῦμε ξεκάθαρα τήν κοινωνική κατάσταση πού γέννησε τή μεταρύθμιση τών ζέμστβο. Τό «Υπόμνημα» τοῦ Βίττε, ὅταν λέει ὅτι «ἡ σκέψη πού ὀδήγησε στή δημιουργία τοῦ θεσμοῦ τών ζέμστβο ἦταν ἀναμφισβήτητα πολιτική», ὅτι οἱ ἰθύνοντες κύκλοι «πῆραν ἀναμφισβήτητα ὑπόψη τους» τίς φιλελεύθερες καί συνταγματικές διαθέσεις τῆς κοινωνίας, δέ λέει παρά μόνο τή μισή ἀλήθεια. Ἡ στερεότυπη, γραφειοκρατική ἀντίληψη γιά τά κοινωνικά φαινόμενα, πού διακρίνει παντοῦ τόν συντάχτη τοῦ «Υπομνήματος», ἐκδηλώνεται καί δῶ· ἐκδηλώνεται μέ τήν παρασιώπηση τοῦ επαναστατικοῦ κινήματος καί τή συγκάλυψη τών δρακόντειων καταπιεστικῶν μέτρων, μέ τά ὁποῖα ἡ κυβέρνηση ἀμυνόταν ἐνάντια στήν ἐπίθεση τοῦ επαναστατικοῦ «κόμματος». Εἶναι ἀλήθεια, πῶς, ἂν τά πράγματα ἐξεταστοῦν ἀπό τή σημερινή σκοπιά μας, φαίνεται παράξενο νά μιλάει κανεῖς γιά επαναστατικό «κόμμα» καί γιά ἐπίθεση τοῦ κόμματος αὐτοῦ στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1860-1870. Ἡ σαραντάχρονη ἱστορική πείρα μεγάλωσε πολύ τήν ἀπαιτητικότητά

οἱ κρατούμενοι ἀφέθηκαν ἐλεύθεροι, ὁ Ν. Α. ὅμως καί ὁ ἀδελφός του Ἄλεξι δέν πῆραν χάρη (δέν εἶχαν ὑπογράψει αἴτηση γιά χάρη), καί γιά τό λόγο αὐτό δέν τοὺς ἐπέτρεψαν πιά νά κατέχουν κοινωνικά λειτουργήματα. Ὑστερα ἀπ' αὐτό ὁ Ν. Α. δέν παρουσιάζει πιά, μά καί δέν μπορούσε νά παρουσιάσει καμιά κοινωνική δράση. . . Νά πῶς κανόνιζε τοὺς λογαριασμούς τῆς ἡ κυβέρνησῆς μας στήν περίοδο τών πῖο «μεγάλων μεταρρυθμίσεων» μέ τοὺς εὐγενεῖς τσιφλικάδες πού δροῦσαν νόμιμα! Κι αὐτό γινόταν τό 1862, πρὶν ἀπό τήν πολωνική ἐξέγερση¹⁷, ὅταν κι αὐτός ὁ Κατκόφ εἶχε προτείνει νά συγκληθεῖ ἓνα Ζέμσκι σομπόρ ὅλης τῆς Ρωσίας.

* Πρβλ. «Μέσα σέ ἑκατό χρόνια», τοῦ Β. Μπούρτσεφ, σελ. 39.

μας σχετικά μέ τό τί μπορούμε νά δνομάζουμε έπαναστατικό κίνημα καί έπαναστατική επίθεση. Δέν πρέπει, όμως, νά ξεχνάμε ότι τότε, ύστερα από τριάντα χρόνια καθεστώς του Νικολάου, κανείς δέν μπορούσε άκόμα νά προβλέψει τήν παραπέρα πορεία τών γεγονότων, κανείς δέν μπορούσε νά καθορίσει τήν πραγματική δύναμη αντίστασης τής κυβέρνησης, τήν πραγματική δύναμη του λαϊκού άναβρασμού. Μέ τήν άναζωογόνηση του έπαναστατικού κινήματος στην Εύρώπη, τόν άναβρασμό στην Πολωνία, τή δυσaréσκεια στή Φιλανδία, τή διεκδίκηση πολιτικών μεταρρυθμίσεων άπ' όλο τόν τύπο καί άπ' όλη τήν τάξη τών ευγενών, μέ τήν κυκλοφορία σ' όλη τή Ρωσία τής έφημερίδας «Κόλοκολ», μέ τό ρωμαλέο κήρυγμα του Τσερνισέβσκι πού ήξερε άκόμα καί μέ λογοκρινόμενα άρθρα νά διαπαιδαγωγεί άληθινούς έπαναστάτες, μέ τήν εμφάνιση προκηρύξεων, μέ τόν άναβρασμό τών άγροτών, ένάντια στους όποιους «πολύ συχνά» *

* *Α. Παντελέγεφ. «Από τις άναμνήσεις για τή δεκαετία 1860-1870», σελ. 315 τής συλλογής «Σ' ένα τιμητικό πόστο»¹⁹. Σ' αυτό τό άρθράκι είναι συγκεντρωμένα μερικά πολύ ένδιαφέροντα στοιχεία για τόν έπαναστατικό άναβρασμό του 1861-1862 καί για τήν άστυνομική αντίδραση. . . «Στίς αρχές του 1862 ή κοινωνική άτμόσφαιρα ήταν έξαιρετικά τεταμένη καί τό παραμικρότερο περιστατικό μπορούσε νά προκαλέσει μιά άπότομη άλλαγή στην πορεία τής ζωής προς τή μιά ή τήν άλλη κατεύθυνση. Αυτό τό ρόλο έπαιξαν άκριβώς οι πυρκαγιές του Μάη του 1862 στην Πετρούπολη». Άρχισαν στίς 16 του Μάη καί πήραν μεγάλη έκταση κυρίως στίς 22 μέ 23 του Μάη — τήν τελευταία αυτή μέρα έγιναν πέντε πυρκαγιές, στίς 28 του Μάη πήραν φωτιά τά καταστήματα τής άγοράς Άπράζιν καί κάηκε μιά τεράστια έκταση γύρω άπ' αυτήν. Μέσα στό λαό άρχισαν νά κατηγορούν τους φοιτητές για τους έμπρησμούς καί τις φήμες αυτές τις έπαναλάβαιναν οι έφημερίδες. Ή προκήρυξη «Μολονάγια Ροσσίγια», πού κηριωνε αίματηρό πόλεμο ένάντια σ' όλόκληρο τό σύγχρονο καθεστώς καί δικαίωσε κάθε μέσο γι' αυτό τό σκοπό, έγινε δεχτή σάν έπιβεβαίωση τών φημών για σκόπιμους έμπρησμούς. «Ύστερα από τις 28 του Μάη στην Πετρούπολη κηρύχθηκε κάτι σάν στρατιωτικός νόμος». Στην είδική έπιτροπή πού συγκροτήθηκε άνατέθηκε νά πάρει έκτακτα μέτρα για τήν άσφάλεια τής πρωτεύουσας. Ή πόλη χωρίστηκε σε τρεις τομείς μέ έπικεφαλής στρατιωτικούς διοικητές. Για τις ύποθέσεις τών έμπρησμών συστήθηκε έκτακτο στρατοδικείο. Κλείστηκαν για 8 μήνες τά περιοδικά «Σοβρεμέννικ»²⁰ καί «Ρούσκογε Σλόβο»²¹, άπαγορεύτηκε ή έκδοση τής έφημερίδας «Ντέν»²² του Άξάκοφ, θεσπίστηκε ένας άστηρής προσωρινός κανονισμός για τόν τύπο (πού είχε έπικυρωθεί ήδη από τις 12 του Μάη, δηλ. πριν από τις πυρκαγιές. Συνεπώς, «ή πορεία τής ζωής» κατευθυνόταν άποφασιστικά προς τήν πλευρά τής αντίδρασης καί άνεξάρτητα από τις πυρκαγιές, παρά τήν αντίθετη γνώμη του κ. Παντελέγεφ), ένας κανονισμός για τήν έπιτήρηση τών τυπογραφείων, έπακολούθησαν πολλές συλλήψεις πολιτικού χαρακτήρα (του Τσερνισέβσκι, του Ν. Σέρνο-Σολοβιόβιτς, του Ριμαρένκο καί άλλων), κλείστηκαν τά κυριακάτικα σχολεία καί τά λαϊκά άναγνωστήρια, οι άδειες για δημόσιες*

χρειάστηκε νά χρησιμοποιηθεῖ ἡ ἔνοπλη δύναμη καί νά χυθεῖ αἷμα γιά νά ἐξαναγκαστοῦν νά δεχτοῦν τήν «Πράξη»²⁵, πού τούς λήστευε κυριολεκτικά, μέ τήν ὁμαδική ἄρνηση τῶν εὐγενῶν-δαιτητῶν²⁶ νά ἐφαρμόσουν μιά παρόμοια «Πράξη», μέ τίς φοιτητικές ταραχές — κάτω ἀπό τέτοιες συνθήκες, ὁ πῖο συνετός κι ὁ πῖο νηφάλιος πολιτικός θά ἦταν ὑποχρεωμένος νά παραδεχθεῖ ὅτι εἶναι ἀπολύτως ἐνδεχόμενη μιά ἐπαναστατική ἔκρηξη καί πολύ σοβαρός ὁ κίνδυνος ἀγροτικῆς ἐξέγερσης. Κάτω ἀπό τέτοιες συνθήκες μιά ἀπολυταρχική κυβέρνηση πού θεωροῦσε ὅτι ὁ ἄνωτερος προορισμός της εἶναι ἀπό τό ἕνα μέρος νά προασπίζει μέ κάθε θυσία τήν παντοδυναμία καί τήν ἀσυδοσία τῆς αὐλικῆς καμαρίλας καί μιᾶς στρατιᾶς ἀπό γραφειοκράτες-βδέλλες, καί ἀπό τό ἄλλο μέρος νά ὑποστηρίζει τούς χειρότερους ἐκπροσώπους τῶν ἐκμεταλλευτριῶν τάξεων, — μιά τέτοια κυβέρνηση δέν μποροῦσε νά ἐνεργεῖ κατ' ἄλλον τρόπο, παρά ἐξοντώνοντας ἀμείλιχτα διάφορα πρόσωπα, συνειδητούς καί ἀδιάλλαχτους ἐχθρούς τῆς τυραννίας καί τῆς ἐκμετάλλευσης (δηλ. τούς «ὀδηγητές» τοῦ «ἐπαναστατικοῦ κόμματος»), νά ἐκφοβίζει καί νά ἐξαγοράζει μέ μικρές παραχωρήσεις τή μάζα τῶν δυσαρεστημένων. Καταναγκαστικά ἔργα — γιά κείνους πού προτιμοῦσαν νά σωπαίνουν, παρά νά πλέκουν ἀνόητα ἢ ὑποκριτικά ἐγκώμια στή «μεγάλη ἀπελευθέρωση» μεταρρυθμίσεις (*ἀνώδυνες γιά τήν ἀπολυταρχία καί γιά τίς ἐκμεταλλεύτριες τάξεις μεταρρυθμίσεις*) γιά κείνους πού κατενθουσιάζονταν ἀπό τό φιλελευθερισμό τῆς κυβέρνησης καί θαύμαζαν τήν ἐποχή τῆς προόδου.

Δέ θέλουμε νά ποῦμε πῶς ὄλα ἡ ἔστω καί μερικά ἀπό τά μέλη τῆς ἰθύνουσας κλίκας εἶχαν πλήρη ἐπίγνωση αὐτῆς τῆς προμελετημένης ἀστυνομικῆς-ἀντιδραστικῆς ταχτικῆς καί τήν ἀκολουθοῦσαν συστηματικά. Ὅρισμένα μέλη τῆς κλίκας αὐτῆς, λόγῳ τῆς περιορισμένης ἀντίληψῆς τους, μποροῦσαν, βέβαια,

διαλέξεις στήν Πετροῦπολη δίνονταν τώρα μέ μεγάλη δυσκολία, κλείστηκε τό 2ο τμήμα τοῦ Ταμείου γιά τή Λογοτεχνία²³, κλείστηκε ἀκόμα καί ἡ Λέσχη σκακιῦ²⁴.

Ἡ ἀνακριτική ἐπιτροπή δέν ἀνακάλυψε τίποτα πού νά εἰδειχνε ὅτι ὑπῆρχε κάποια σχέση ἀνάμεσα στίς πυρκαγιές καί στήν πολιτική. Ἐνα μέλος τῆς ἐπιτροπῆς, ὁ Στολμπόβσκι, ἀφηγήθηκε στόν κ. Παντελέγεφ, «πῶς κατόρθωσε μέσα στήν ἐπιτροπή νά βγάλει στά φῶρα τούς κύριους ψευδομάρτυρες πού, ὅπως φαίνεται, δέν ἦταν παρά ἀπλά ὄργανα ἀστυνομικῶν πραχτόρων» (325-326). Συνεπῶς ὑπάρχουν σοβαροί λόγοι νά πιστεῦουμε ὅτι *τίς φῆμες γιά φοιτητές-ἐμπρηστές τίς διέδιδε ἡ ἀστυνομία*. Ὡστε ἀκόμα καί στήν ἀκμή τῆς «ἐποχῆς τῶν μεγάλων μεταρρυθμίσεων» ἔμπαινε σέ ἐφαρμογή ἡ πῖο σιχαμερή ἐκμετάλλευση τῆς λαϊκῆς ἀμάθειας γιά νά συκοφαντηθοῦν οἱ ἐπαναστάτες καί ὅλοι ὅσοι διαμαρτύρονταν.

νά μή σκέφτονται αυτή τήν ταχτική στό σύνολό της καί νά ἐνθουσιάζονται μέ ἀφέλεια ἀπό τό «φιλελευθερισμό», χωρίς ν' ἀντιλαμβάνονται τό ἀστυνομικό του περιβάλλυμα. Γενικά δμως εἶναι ἀναμφισβήτητο, ὅτι ἡ συλλογική πείρα καί ἡ συλλογική λογική τῶν κυβερνῶντων τοὺς ἀνάγκαζε ν' ἀκολουθοῦν ἀπαρέγκλιτα τήν ταχτική αὐτή. Δέν πέρασε δά στά χαμένα ἡ πλειονότητα τῶν μεγιστάνων καί τῶν ἀξιωματούχων τό μακρόχρονο σχολεῖο τῆς ὑπηρεσίας καί τῆς ἀστυνομικῆς μαθήτευσης στά χρόνια τοῦ Νικολάου, δέν πέρασε στά χαμένα, μποροῦμε νά ποῦμε, τό μακρόχρονο σχολεῖο τῆς ζωῆς. Οἱ μεγιστάνες καί οἱ ἀξιωματοῦχοι θυμοῦνταν ὅτι οἱ μονάρχες πότε ἐρωτοτροποῦσαν μέ τό φιλελευθερισμό, καί πότε γίνονταν οἱ δῆμιοι τῶν Ραντίστσεφ καί «ξαπολοῦσαν» τοὺς Ἀρακτσέγεφ ἐνάντια στοὺς πιστοὺς ὑπηκόους· θυμοῦνταν τίς 14 τοῦ Δεκέμβρη 1825²⁷ κι ἔπαιζαν τό ρόλο ἐκεῖνο τοῦ χωροφύλακα τῆς Εὐρώπης, πού ἔπαιξε ἡ ρωσική κυβέρνησις στά 1848–1849²⁸. Ἡ ἱστορική πείρα τῆς ἀπολυταρχίας ὄχι μόνο ἀνάγκαζε τήν κυβέρνησις νά ἀκολουθεῖ ταχτική ἐκφοβισμοῦ καί διαφθορᾶς, μά καί ὑποκινοῦσε πολλοὺς ἀνεξάρτητους φιλελεύθερους νά συνιστοῦν στήν κυβέρνησις αὐτή τήν ταχτική. Γιὰ νά ἀποδειχτεῖ ἡ ὀρθότητα αὐτῆς τῆς τελευταίας γνώμης παραθέτομε τοὺς συλλογισμοὺς τοῦ Κοσελιόφ καί τοῦ Καβέλιν. Στήν προσούρα του: «Τό Σύνταγμα, ἡ ἀπολυταρχία καί ἡ Ζέμσκαγια δούμα» (Λειψία, 1862) ὁ Α. Κοσελιόφ τάσσεται κατὰ τοῦ συντάγματος, ὑπέρ μιᾶς συμβουλευτικῆς Ζέμσκαγια δούμα, καί διατυπώνει τήν παρακάτω ἀντίρρηση:

«Νά συγκληθεῖ Ζέμσκαγια δούμα — σημαίνει νά ὀδηγηθεῖ ἡ Ρωσία σέ ἐπανάστασις, δηλ. σέ μιὰ ἐπανάληψιν στή χώρα μας τῶν États généraux *, πού μετατράπηκαν στή Συμβατική καί τέλειωσαν τή δράση τους μέ τὰ γεγονότα τοῦ 1792, μέ προγραφές, λαϊμητόμους, pogades ** κ. ἄ.». «Ὅχι! κύριοι, — ἀπαντᾷ ὁ Κοσελιόφ, — τό ἔδαφος γιά τήν ἐπανάστασις, ὅπως τήν καταλαβαίνετε ἐσεῖς, δέν τό ἀνοίγει καί δέν τό προετοιμάζει ἡ σύγκλησις μιᾶς Ζέμσκαγια δούμα· τήν ἐπανάστασις τήν προκαλοῦν πιό καλά καί πιό σίγουρα οἱ ἀναποφάσιστες καί ἀντιφατικές ἐνέργειες τῆς κυβέρνησις, τό ἕνα βῆμα μπρός κι ἕνα πίσω, οἱ δυσκολοεφάρμοστες διαταγές καί νόμοι, τό ἀλυσόδεμα τῆς σκέψης καί τοῦ λόγου, ἡ ἀστυνομική (ἀνοιχτή καί ἀκόμα χειρότερα μυστική) παρακολούθησις τῆς δράσις τῶν τάξεων καί τοῦ κάθε ἀτόμου, ἡ μικροπρεπής δίωξις ὀρισμένων προσώπων, ἡ διαρπαγή τοῦ δημόσιου ταμεῖου, οἱ ὑπερβολικῆς καί ἀλόγιστες δαπάνες καί ἀμοιβές σέ βάρος του, ἡ ἀνικανότητα τῶν δημόσιων ἀνδρῶν καί ἡ ἀποξένωσις τους ἀπό τῆς Ρωσίας κτλ. κτλ. Καί σέ μιὰ χώρα, πού μόλις συνήλθε ἀπό μιὰ πολύχρονη

* — Γενικὲς τάξεις. Ἡ Σύντ.

** — μαζικὸ πνίξιμο. Ἡ Σύντ.

υποδούλωση, μπορούν ακόμα πιο σίγουρα να οδηγήσουν σε επανάσταση (πάλι με τη δική σας έννοια) τό στρατοδικεΐα και οί εκτελέσεις, τά μπουτρούμια και οί έξορίες: γιατί οί παλιές πληγές είναι άσυγκριτα πιο εδαισητες και πιο ευερέθιστες άπ' ό,τι οί νέες. Μή φοβάστε όμως: τέτοια επανάσταση, σάν κι ατή πού έγινε στη Γαλλία, όπως νομίζετε έσεις, από δημοσιογράφους και άλλους συγγραφείς — δέ θά γίνει σε μās. Έλπίζουμε επίσης ότι στη Ρωσία δέ θά σχηματιστεί (άν κι αυτό είναι πιο δύσκολο να τό έγγηθομε) κανέναν σύλλογος από εξημμένες κεφαλές, από ανθρώπους έτοιμους για τό καθετί, πού θά διαλέξουν τή δολοφονία σάν μέσο επίτευξης τών σκοπών τους. Πολύ πιο πιθανό, όμως και πιο επικίνδυνο είναι ότι, χωρίς να τό πάρουν μυρουδιά ή αστυνομία τών ζέμιστρο, τής πόλης και ή μυστική αστυνομία, — λόγω τής διάσπασής τους — θά επέλθει συμφωνία ανάμεσα στους άγρότες και στους μικροαστούς και σ' αυτούς θά προσχωρήσουν οί νεαροί και οί ενήλικοι, οί συντάχτες και οί όπαδοί τών „Βελικορούς“ και „Μολοντάγια Ροσσίγια“ κ. ά. Μιά τέτοια συμφωνία πού καταστρέφει τά πάντα και κηρύχνει τήν ισότητα όχι άπέναντι στο νόμο, αλλά παρά τό νόμο (τί άπαράμιλλος φιλελευθερισμός! Έμεις, έννοείται, είμαστε ύπέρ τής ισότητας, αλλά ύπέρ τής ισότητας όχι παρά τό νόμο — τό νόμο πού καταστρέφει τήν ισότητα!), πού κηρύχνει όχι τή λαϊκή, ιστορική κοινότητα, αλλά ένα άρρωστιάρικο έκτραωμά της, και τήν έξουσία όχι τής λογικής, πού τόσο φοβούνται όρισμένοι δημόσιοι άνδρες, αλλά τήν έξουσία τής άμής βίας, στήν όποία τόσο πρόθυμα καταφεύγουν οί ίδιοι, — μιά τέτοια συμφωνία, λέω, είναι πολύ πιο πιθανή στή χώρα μας, και μπορεί να είναι πολύ πιο ισχυρή από τή μετριοπαθή, καλοπροαίρετη και ανεξάρτητη αντιπολίτευση στήν κυβέρνηση, αντιπολίτευση τόσο άνυπόφορη για τους γραφειοκράτες μας, πού τή στριμώχνουν και προσπαθούν να τήν πνίξουν με κάθε τρόπο. Μή νομίζετε ότι τό κόμμα του έσωτερικού, μυστικού και άνωμωτου τύπου είναι όλιγαριθμο και αδύνατο και μη φαντασείτε ότι πιάσατε τά κλαριά και τίς ρίζες του: όχι! άπαγορεύοντας στή νεολαία να τελειώσει τίς σπουδές της, ανάγοντας τίς άταξίες σε κατηγορία εγκλήματος κατά του κράτους και εφαρμόζοντας κάθε είδους μικροπρεπείς διώξεις και παρακολουθήσεις, δεκαπλασιάζετε τή δύναμη αυτού του κόμματος, τό διαδόσατε και τό πολλαπλασιάζετε μέσα στήν αυτοκρατορία. Σε τί θά καταφύγουν οί δημόσιοι άνδρες μας, όταν γίνει ξαφνικά ατή ή συμφωνία; Στή δύναμη τών όπλων; Μά μπορεί να ύπολογίζει κανείς με σιγουριά σ' ατήν;» (σελ. 49-51).

‘Από τίς πομπώδικες φράσεις του κατεβατου αυτού δέ βγαίνει μήπως όλοκάθαρα ή ταχτική: να έξοντωθούν «οί άνθρωποι πού είναι έτοιμοι για τό καθετί» και οί όπαδοί τής «συμφωνίας ανάμεσα στους άγρότες και στους μικροαστούς» και να ίκανοποιηθεί και να διασπαστεί με παραχωρήσεις «ή καλοπροαίρετη μετριοπαθής αντιπολίτευση»; Μόνο πού ή κυβέρνηση φάνηκε πιο έξυπνη και πιο καπάτσα άπ' ό,τι φαντάζονταν οί κ. κ. Κοσελιόφ, και ξεμπερδεψε με μικρότερες παραχωρήσεις άπ' ό,τι θά ήταν μιά «συμβουλευτική» Ζέμσκαγια δούμα.

Νά και τό ιδιωτικό γράμμα πού έστειλε ό Κ. Ντ. Καβέλιν στον Χέρτσεν στις 6 του Αυγούστου 1862: «. . .Οί είδήσεις από

τή Ρωσία, κατά τή γνώμη μου, δέν εἶναι καί τόσο ἄσχημες. Δέν πιάστηκε ὁ Νικόλαος, μά ὁ Ἀλέξανδρος Σολοβιόβιτς. Οἱ συλλήψεις δέ μέ παραξενεύουν καί ὁμολογῶ ὅτι δέ μοῦ προκαλοῦν ἀγανάχτηση. Τό ἐπαναστατικό κόμμα θεωρεῖ ὅλα τά μέσα κατάλληλα γιά ν' ἀνατρέψει τήν κυβέρνηση, καί ἡ κυβέρνηση ἀμύνεται μέ ὅλα τά μέσα. Ἄλλο πράγμα ἦταν οἱ συλλήψεις καί οἱ ἐξορίες στά χρόνια τοῦ ἀπαίσιου Νικολάου. Οἱ ἄνθρωποι χάνονταν γιά τίς ἰδέες τους, τίς πεποιθήσεις τους, γιά τήν πίστη καί τά λεγόμενά τους. Θά ἤθελα νά ἦσουν στή θέση τῆς κυβέρνησης καί θάβλεπα τότε πῶς θά ἐνεργοῦσες ἐναντία στά κόμματα πού καί μυστικά καί φανερά δουλεύουν ἐναντίον σου. Ἄγαπῶ τόν Τσερνισέβσκι, τόν ἀγαπῶ πάρα πολύ, ἀλλά τέτοιοι *brouillon*» (σκανταλιάρη, καυγατζή, δύστροπο ἄνθρωπο πού σπέρνει ζιζάνια), «ἄνθρωπο χωρίς τάκτ καί φανταγμένο δέν ἔχω ξαναδεῖ. Νά χαθεῖ γιά τό τίποτα, κυριολεκτικά γιά τό τίποτα! Ὅτι οἱ πυρκαγιές ἔχουν σχέση μέ τίς προκηρύξεις, γι' αὐτό δέ χωράει τώρα καμιά ἀμφιβολία»*. Νά ἕνα δεῖγμα καθηγητικῆς-δουλόπρεπης βαθύνοιας! Γιά ὅλα φταῖνε αὐτοί οἱ ἐπαναστάτες πού εἶναι τόσο φανταγμένοι, ὥστε νά γιουχαῖζουν τοὺς λογάδες φιλελεύθερους, — τέτοια ζιζάνια ὥστε νά δουλεύουν στά κρυφά καί στά φανερά ἐναντία στήν κυβέρνηση, μέ τέτοια ἔλλειψη τάκτ, ὥστε νά καταλήγουν στό Πετροπάβλοβσκ. Τέτοιους ἀνθρώπους κι αὐτός ἀκόμα ὁ φιλελεύθερος καθηγητής θά τοὺς κανόνιζε «μέ ὅλα τά μέσα», ἂν ἦταν στήν ἐξουσία.

II

Ἔτσι λοιπόν, ἡ μεταρύθμιση τῶν ζέμετβο ἦταν μιά ἀπό τίς παραχωρήσεις, πού ἀπέσπασε ἀπό τήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση τό κύμα τοῦ κοινωνικοῦ ἀναβρασμοῦ καί τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπίθεσης. Σταθήκαμε πολύ λεπτομερειακά στό χαρακτηρισμό αὐτῆς τῆς ἐπίθεσης, γιά νά συμπληρώσουμε καί νά διορθώσουμε τήν ἔκθεση πού δίνεται μέ τό «Ἐπόμνημα», ὅπου ὁ γραφειοκράτης συντάχτης του συγκάλυψε τήν πάλη πού γέννησε αὐτή τήν παραχώρηση. Ὁ μεσοβέζικος ὅμως, δειλός χαρακτήρας τῆς

* Τά ἀποσπάσματα εἶναι παρμένα ἀπό τή γερμανική μετάφραση (τῆς ἐκδόσεως Ντραγκομάνοφ) τῆς ἀλληλογραφίας τῶν Κ. Ντ. Καβέλιν καί Ι. Σ. Τουργκένιεφ μέ τόν Α. Ι. Χέρτσεν: *Bibliothek russischer Denkwürdigkeiten*, herausgegeben von Th. Schiemann, Bd. 4, S. 65-66, Stuttgart, 1894 (Βιβλιοθήκη τῶν ρωσικῶν φιλολογικῶν μνημείων, πού ἐκδίδεται ἀπό τόν Τ. Σίμαν, τόμ. 4ος, σελ. 65-66. Στουτγάρδη, 1894. Ἡ Σύντ.).

παραχώρησης αυτής περιγράφεται αρκετά καθαρά και στο «Υπόμνημα»:

«Στήν αρχή, μόλις άρχισε νά εφαρμόζεται ή μεταρύθμιση τών ζέμιστβο, ύπήρχε άναμφισβήτητα ή πρόθεση νά γίνει τό πρώτο βήμα γιά τήν καθιέρωση άντιπροσωπευτικών θεσμών * άργότερα όμως, όταν τόν κόμη Λανσκόι καί τόν Ν. Α. Μιλιούτιν τούς άντικατάστησε ό κόμης Βαλουγεφ, έκδηλώθηκε πολύ καθαρά ή έπιθυμία γιά δράση μέ πνευμα „συμβιβαστικό“, μέ „λεπτότητα καί ύπεκφυγές“, έπιθυμία πού δέν έβρισκε αντίθετο καί τόν πρώην ύπουργό έσωτερικών. „Η ίδια ή κυβέρνηση δέν έχει ξεκαθαρίσει τίς προθέσεις της“, έλεγε κείνο τόν καιρό ό τελευταίος. Μέ δυό λόγια ειχε γίνει μία προσπάθεια, πού δυστυχώς έπαναλαβαίνεται πολύ συχνά από τούς δημόσιους άνδρες καί δίνει πάντοτε άρνητικά γιά δλους άποτελέσματα, — ή προσπάθεια νά δροϋν μέ ύπεκφυγές άνάμεσα σέ δυό αντίθετες γνώμες καί, ικανοποιώντας τίς φιλελεύθερες τάσεις, νά διατηροϋν τό ύπάρχον καθεστώς. . .»

Είναι πολύ διασκεδαστικό αυτό τό φαρισαϊκό «δυστυχώς»! Ένας ύπουργός άστυνομικής κυβέρνησης παρουσιάζει σάν τυχαίο γεγονός τήν ταχτική πού ή κυβέρνηση αυτή δέν μπορεί νά μή τήν άκολουθει, πού τήν εφαρμόζεε όταν έξέδιδε τούς νόμους γιά τήν επιθεώρηση έργασίας καί τό νόμο γιά τόν περιορισμό τής εργάσιμης μέρας (τής 2 του Ίούνη 1897), καί πού τήν εφαρμόζει καί τώρα (1901) μέ τίς έρωτοτροπίες του στρατηγού Βάννοβσκι μέ τήν «κοινωνία»²⁹.

«Από τό ένα μέρος, στο έρμηνευτικό σημείωμα γιά τό νόμο, τό σχετικό μέ τό θεσμό τών ζέμιστβο, άναφερόταν ότι σκοπός του σχεδιαζόμενου νόμου είναι ή όσο τό δυνατό πλήρης καί συνεπής ανάπτυξη τών άρχών τής τοπικής αυτοδιοίκησης, ότι „ή διοίκηση τών ζέμιστβο δέν είναι παρά ένα ειδικό όργανο μιάς καί τής ίδιας κρατικής έξουσίας“. . . Τό τοτινό όργανο του ύπουργείου έσωτερικών „Σέβερναγια Πότιστα“, έκανε στά άρθρα του πολύ σαφείς ύπαινιγμούς ότι οι δημιουργούμενοι θεσμοί θά είναι σχολειό άντιπροσωπευτικών θεσμών.

Από τό άλλο μέρος. . . ό θεσμός τών ζέμιστβο άποκαλείται στο έρμηνευτικό σημείωμα ιδιωτικός καί κοινωνικός, πού ύπάγεται στους γενικούς νόμους δπως, άκριβδς, καί οι διάφοροι σύλλογοι καί οι ιδιώτες. . .

Τόσο οι ίδιες οι διατάξεις τής Πράξης του 1864 όσο καί ιδιαίτερα όλα τά έπόμενα μέτρα του ύπουργείου έσωτερικών, τά σχετικά μέ τό θεσμό τών ζέμιστβο, μαρτυροϋν αρκετά καθαρά πώς οι κυβερνώντες φοβοϋνταν

* «Δέ χωράει άμφιβολία» ότι ό συντάχτης του «Υπομνήματος» πού μιλάει μέ τά λόγια του Λερούά-Μπολιέ, πέφτει σέ μία συνηθισμένη γραφειοκρατική ύπερβολή. «Δέ χωράει άμφιβολία» ότι ούτε ό Λανσκόι ούτε ό Μιλιούτιν είχαν καμιά πραγματικά συγκεκριμένη πρόθεση, καί είναι γελοίο νά θεωρούμε γιά «πρώτο βήμα» τίς ύπεκφυγές του Μιλιούτιν («κατ' αρχήν είναι όπαδός του συντάγματος, θεωρεί όμως πρόωρη τήν είσαγωγή του»).

πολύ τήν „αυτοτέλεια“ του θεσμού των ζέμστβο, φοβόνταν νά δόσουν τήν πρέπουσα ανάπτυξη στό θεσμό αυτό, *καταλαβαίνοντας πολύ καλά πού θά οδηγούσε αυτόν*. (Οι ύπογραμμίσεις είναι παντού δικές μας). . . «Δέ χωράει άμφιβολία ότι εκείνοι, στους όποιους έλαχε νά ολοκληρώσουν τή μεταρύθμιση των ζέμστβο, εφάρμοζαν τή μεταρύθμιση αυτή *μονάχα σάν παραχώρηση στην κοινή γνώμη*, μέ σκοπό, όπως έλεγε τό έρμηνευτικό σημείωμα, „νά μπει τέρμα στις άπραγματοποίητες προσδοκίες και στους πόθους για έλευθερία των διάφορων κλειστών τάξεων, πόθους πού προκλήθηκαν άπ' άφορμή τήν ίδρυση των ζέμστβο“· συνάμα τά πρόσωπα αυτά καταλάβαιναν πολύ καλά τί αντιπροσώπευε αυτή (; ή μεταρύθμιση;) *και επιδίωκαν νά μή δόσουν στά ζέμστβο τήν πρόπορσα ανάπτυξη, νά προσδόσουν σ' αυτά ιδιωτικό χαρακτήρα, νά περιορίσουν τίς άρμοδιότητές τους κ. ά.* Ό κόμης Βαλουγερ, καθησυχάζοντας τούς φιλελεύθερους μέ ύποσχέσεις, ότι τό πρώτο βήμα δέ θάναι και τό τελευταίο, λέγοντας ή πιό σωστά επαναλαβαίνοντας τά λόγια των όπαδών τής φιλελεύθερης κατεύθυνσης σχετικά μέ τήν ανάγκη νά περιβληθεί ό θεσμός των ζέμστβο μέ πραγματική και αυτότελή έξουσία, *προσπαθούσε μέ κάθε τρόπο, όταν ακόμα καταρτιζόταν ή Πράξη του 1864, νά περιορίσει αυτή τήν έξουσία και νά θέσει τά ζέμστβο κάτω από τήν αυστηρή κηδεμονία των άρχων*. . .

Τά ζέμστβο, χωρίς νά έμφοροβνται από μιά μόνη καθοδηγητική ιδέα, άποτελώντας, μέ τή μορφή πού τά δημιούργησε ή Πράξη του 1864, όταν άρχισε ή εισαγωγή τους, συμβιβασμό άνάμεσα σέ δύο αντίθετες κατευθύνσεις, άποδειχθηκαν ότι δέν ανταποκρίνονται ούτε στό θεμελιακή ιδέα τής αυτοδιοίκησης, πού είχε τεθεί σάν βάση τους, ούτε στό διοικητικό σύστημα, όπου είχαν ένταχθεί μηχανικά, σύστημα πού κοντά σ' άλλα δέν είχε αναθεωρηθεί και δέν είχε προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες ζωής. Η Πράξη του 1864 προσπαθούσε νά συμβιβάσει τά άσυμβίβαστα και έτσι νά ίκανοποιήσει ταυτόχρονα και τούς όπαδούς και τούς άντίπαλους τής αυτοδιοίκησης των ζέμστβο. *Στους πρώτους προσφέρονταν ή έξωτερική μορφή και οι έλπίδες για τό μέλλον, για τό χατίρι των δεύτερων ή άρμοδιότητα των ζέμστβο καθορίστηκε μέ πολύ μεγάλη ελαστικότητα*.

Πόσο εύστοχα λόγια πετούν κάποτε άθελά τους οι ύπουργοί μας, όταν θέλουν νά βάλουν τρικλοποδιά σέ κάποιον συνάδελφό τους και νά έπιδειξουν τή βαθύτητα τής σκέψης τους, και πόσο ώφέλιμο θά ήταν για όλους τούς άφελείς ρώσους φιλισταιούς και για όλους τούς θαυμαστές των «μεγάλων» μεταρρυθμίσεων νά κρεμάσουν στον τοίχο μέσα σέ χρυσό πλαίσιο τίς μεγάλες ύποθήκες τής άστυνομικής σοφίας: «οί φιλελεύθεροι νά καθησυχάζονται μέ ύποσχέσεις, ότι τό πρώτο βήμα δέ θάναι και τό τελευταίο», νά τούς «προσφέρεται» «ή έξωτερική μορφή και οι έλπίδες για τό μέλλον»! Σήμερα προπαντός θά ήταν ώφέλιμο νά συμβουλευόμαστε αυτές τίς έντολές, όταν διαβάζουμε κάθε άρθρο ή σημείωση έφημερίδας για τή «στοργική φροντίδα» του στρατηγού Βάννοβσκι.

Έτσι λοιπόν, τά ζέμστβο μις εξαρχής ήταν καταδικασμένα νά είναι ό πέμπτος τροχός τής άμάξης τής διοίκησης του ρωσι-

κοῦ κράτους, τροχός πού τόν ἀνέχεται ἡ γραφειοκρατία μόνο στό βαθμό πού δέ θά παραβιάζεται ἡ παντοδυναμία της καί ὁ ρόλος τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ πληθυσμοῦ θά περιορίζεται στήν καθαρά πραχτική ἄσκηση, στήν ἀπλή τεχνική ἐκπλήρωση τοῦ κύκλου τῶν καθηκόντων, πού χαραχτήκαν ἀπό τήν ἴδια πάλι τήν ὑπαλληλοκρατία. Τά ζέμστβο δέν εἶχαν δικά τους ἐκτελεστικά ὄργανα, ἔπρεπε νά ἐνεργοῦν μέσω τῆς ἀστυνομίας. Τά ζέμστβο δέ συνδέονταν ἀνάμεσά τους, τά ζέμστβο τέθηκαν ἀπό τήν πρώτη στιγμή κάτω ἀπό τόν ἔλεγχο τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν. Καί ἡ κυβέρνηση, ἀφοῦ ἔκανε αὐτή τήν ἀνώδυνη γιά τόν ἑαυτῶ της παραχώρηση, ἤδη ἀπό τήν ἐπομένη τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ θεσμοῦ τῶν ζέμστβο ἄρχισε συστηματικά νά βάζει ἐμπόδια στή δράση τους καί νά τά περιορίζει: ἡ παντοδύναμη γραφειοκρατική κλίκα δέν μπορούσε νά συνυπάρξει μέ τήν αἰρετή ἀντιπροσώπευση ἀπ' ὄλες τίς κοινωνικές τάξεις καί βάλθηκε νά τήν καταδιώκει μέ κάθε τρόπο. Ἡ συνόψιση τῶν στοιχείων γι' αὐτό τό διωγμό, παρ' ὄλο πού εἶναι ὀλοφάνερα ἑλλιπής, ἀποτελεῖ ἕνα πολύ ἐνδιαφέρον μέρος τοῦ «Ὑπομνήματος».

Εἶδαμε πόσο δειλά καί πόσο ἀσυλλόγιστα ἐνεργοῦσαν οἱ φιλελεύθεροι ἀπέναντι στό ἐπαναστατικό κίνημα τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας 1860-1870. Ἀντί νά ὑποστηρίζουν τή «συμφωνία τῶν μικροαστῶν καί τῶν ἀγροτῶν μέ τούς ὀπαδούς τῆς „Βελικορούς“», φοβοῦνταν αὐτή τή «συμφωνία» καί φόβιζαν μ' αὐτήν τήν κυβέρνηση. Ἀντί νά ξεσηκωθοῦν γιά νά ὑπερασπίσουν τούς καταδιωκόμενους ἀπό τήν κυβέρνηση ἡγέτες τοῦ δημοκρατικοῦ κινήματος, ἐνιπταν φαρισαϊκά τās χεῖρας καί προσπαθοῦσαν νά δικαιολογήσουν τήν κυβέρνηση. Καί τιμωρήθηκαν δίκαια γιά τήν προδοτική αὐτή πολιτική τῆς δημαγωγικῆς φλυαρίας καί τῆς ἀτιμωτικῆς πλαδαρότητας. Ἡ κυβέρνηση, ἀφοῦ κανόνισε τούς λογαριασμούς της μέ τούς ἀνθρώπους πού ἦταν ἱκανοί ὄχι μόνο νά φλυαροῦν ἀλλά καί ν' ἀγωνίζονται γιά τήν ἐλευθερία, ἐνιωσε πώς ἦταν ἀρκετά ἰσχυρή γιά νά ἐκτοπίσει τούς φιλελεύθερους ἀκόμα καί ἀπό τίς ἀσήμαντες καί δευτερεύουσες θέσεις πού εἶχαν καταλάβει μέ τήν «ἔγκριση τῶν ἀρχῶν». Ὅσο ὑπῆρχε ἡ σοβαρή ἀπειλή τῆς «συμφωνίας τῶν μικροαστῶν καί τῶν ἀγροτῶν» μέ τούς ἐπαναστάτες, τό ἴδιο τό ὑπουργεῖο ἐσωτερικῶν κάτι μουρμούριζε γιά «σχολεῖο ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν», ὅταν ὁμως παραμερίστηκαν οἱ «χωρίς τάκτ καί φανταγμένοι» προγκαδόροι καί τά «ζιζάνια», — ἔσφιξαν χωρίς πολλές τσιριμόνιες τά χαλινάρια στά «μαθητόπαιδα». Καί ἀρχίζει τότε μιά κωμικοτραγική ἐποποιία: τά ζέμστβο κάνουν διαβήματα

γιά νά εδρύνουν τά δικαιώματά τους, από τά ζέμστβο ὅμως *ἀφαιροῦν* συνεχῶς τό ἓνα μετά τό ἄλλο τά δικαιώματά τους καί στά διαβήματά τους ἀπαντοῦν μέ «πατρικές» συμβουλές. Ἐάν ἀφήσουμε ὅμως νά μιλήσουν τά ἱστορικά στοιχεῖα, ἔστω καί μόνο ἐκεῖνα πού παραθέτει τό «Ἐπόμνημα».

Στίς 12 τοῦ Ὀχτώβρη 1866 μιά ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν θέτει τοὺς ὑπαλλήλους τῶν ζέμστβο σέ πλήρη ἐξάρτηση ἀπό τά κυβερνητικά ὄργανα. Στίς 21 τοῦ Νοέμβρη 1866 ἐκδίδεται ἓνας νόμος, πού περιορίζει τό δικαίωμα τῶν ζέμστβο νά φορολογοῦν τίς ἐμπορικές καί βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις. Στή συνέλευση τοῦ ζέμστβο τῆς Πετρούπολης τό 1867 κάνουν αὐστηρή κριτική στό νόμο αὐτό καί ψηφίζουν ἀπόφαση (μέ πρόταση τοῦ κόμη Α. Π. Σουβάλοφ) νά γίνει διάβημα καί νά ζητηθεῖ ἀπό τήν κυβέρνηση τά ζητήματα πού θίγει ὁ νόμος αὐτός νά συζητοῦνται «μέ κοινές δυνάμεις καί μέ ταυτόχρονη προσπάθεια τῆς κεντρικῆς διοίκησης καί τῶν ζέμστβο». Στό διάβημα αὐτό ἡ κυβέρνηση ἀπαντάει μέ τό κλείσιμο τῶν ζέμστβο τῆς Πετρούπολης καί μέ διώξεις: ὁ πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμστβο τῆς Πετρούπολης Κροῦζε ἐξορίζεται στό Ὀρενμπούργκ, ὁ κόμη Σουβάλοφ στό Παρίσι καί ὁ γερουσιαστής Λιουμποστσίנסκι παίρνει ἐντολή νά ὑποβάλλει παραίτηση. Τό ὄργανο τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν «Σέβερναγια Πότστα»³⁰ δημοσιεύει ἄρθρο, στό ὁποῖο «τά αὐστηρά αὐτά μέτρα τιμωρίας ἐξηγοῦνται ἀπό τό γεγονός ὅτι καί οἱ συνελεύσεις τῶν ζέμστβο, ἀπό τήν ἑναρξή ἀκόμα τῶν συνεδριάσεων τους, δέν ἐνεργήσανε σύμφωνα μέ τό νόμο» (μέ ποιό νόμο; καί γιατί οἱ παραβάτες τοῦ νόμου δέν παραπέμφθηκαν *σέ δίκη*; μόλις τότε δά δέν εἶχε θεσπισθεῖ μιά δικαιοσύνη εὐκίνητη, δίκαιη καί εὐμενής;) «καί ἀντί νά συγκρατοῦν τίς συνελεύσεις τῶν ζέμστβο τῶν ἄλλων κυβερνεῖων, ἐπωφελοῦμενες ἀπό τά δικαιώματα πού τοὺς παραχώρησε ὁ τσάρος νά ἀσκοῦν πραγματική κηδεμονία στά τοπικά οἰκονομικά συμφέροντα τῶν ζέμστβο πού ἀνήκαν στή δικαιοδοσία τους» (δηλ. ἀντί νά ὑποτάσσονται πειθήνια καί νά συμμορφώνονται μέ τίς «προθέσεις» τῆς ὑπαλληλοκρατίας), «ἐκδήλωναν συνεχῶς τήν τάση *νά προκαλοῦν*, μέ τήν ἀνακριβῆ παρουσίαση τῶν πραγμάτων καί τή λαθεμένη ἐρμηνεία τῶν νόμων, *αἰσθήματα δυσπιστίας καί ἀσέβειας πρὸς τήν κυβέρνηση*». Δέν εἶναι παράξενο, πῶς ὕστερα ἀπό μιά τέτοια κατσάδα «τά ἄλλα ζέμστβο δέν ὑποστήριξαν τό ζέμστβο τῆς Πετρούπολης, παρά τό γεγονός ὅτι ὁ νόμος τῆς 21 τοῦ Νοέμβρη 1866 προκάλεσε παντοῦ μεγάλη δυσἀρέσκεια· πολλοί στίς συνελεύσεις ἔλεγαν

ὅτι ὁ νόμος αὐτός ἰσοδυναμεῖ μέ ἐκμηδένιση τῶν ζέμστρο».

Στίς 16 τοῦ Δεκέμβρη 1866 ἐμφανίζεται μιὰ «ἐρμηνεία» τῆς συγκλήτου, πού παραχωρεῖ στοὺς διοικητές τῶν κυβερνεῖων τὸ δικαίωμα νά ἀρνοῦνται νά ἐπικυρώνουν τὴν ἐκλογή ὁποιοῦδήποτε προσώπου, ἐκλεγμένου ἀπὸ τὴ συνέλευση τοῦ ζέμστρο, στὴν περίπτωση πού τὸ πρόσωπο αὐτὸ θεωρεῖται — ἀπὸ τὸ διοικητὴ τοῦ κυβερνεῖου — ὡς μὴ ἐμπνέον ἐμπιστοσύνη. Στίς 4 τοῦ Μάη 1867 ἔχουμε μιὰ ἄλλη ἐρμηνεία τῆς συγκλήτου: ἡ ἀνακοίνωση τῶν σχεδίων ἐνός ζέμστρο σ' ὅλα τὰ ἄλλα κυβερνεῖα ἀντιβαίνει στοῦ νόμο, γιατί τὰ ζέμστρο πρέπει νά ἀπασχολοῦνται μέ τὰ τοπικά ζητήματα. Στίς 13 τοῦ Ἰούνη 1867 τὸ Κρατικὸ συμβούλιο πῆρε ἀπόφαση πού ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τὸν τσάρο, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία ἀπαγορευόταν, χωρὶς τὴν ἄδεια τῶν τοπικῶν ἀρχῶν τοῦ κυβερνεῖου, ἡ δημοσίευση ἀποφάσεων, ἀπολογισμῶν γιὰ τίς συνεδριάσεις, συζητήσεων στίς συνεδριάσεις κτλ., πού γίνονταν στίς δημόσιες συνελεύσεις τῶν ζέμστρο, τῶν δήμων καὶ τῶν κλειστῶν τάξεων. Ἐπιπλέον ὁ ἴδιος νόμος εὐρύνει τὴ δικαιοδοσία τῶν προϊσταμένων τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμστρο, τοὺς δίνει τὸ δικαίωμα νά κλείνουν τίς συνελεύσεις καὶ τοὺς ὑποχρεώνει, μέ ἀπειλὴ τιμωρίας νά κλείνουν τίς συνελεύσεις, στίς ὁποῖες μπαίνουν γιὰ συζήτηση θέματα ἀντίθετα πρὸς τὸ νόμο. Ἡ κοινὴ γνώμη δέχτηκε τὸ μέτρο αὐτὸ μέ μεγάλη ἐχθρότητα καὶ τὸ θεώρησε σοβαρὸ περιορισμὸ τῆς δράσης τῶν ζέμστρο. «Ὅλοι ξέρουν — ἔγραφε στοῦ ἡμερολόγιό του ὁ Νικιτένκο — ὅτι τὰ ζέμστρο δένονται χειροπόδαρα μέ τὸ νέο νομοθέτημα, μέ τὸ ὁποῖο οἱ προϊστάμενοι τῶν συνελεύσεων καὶ οἱ διοικητές τῶν κυβερνεῖων ἀπόχτησαν σχεδὸν ἀπεριόριστη ἐξουσία πάνω στά ζέμστρο». Ἡ ἐγκύκλιος τῆς 8 τοῦ Ὀκτώβρη 1868 ὀρίζει ὅτι ἡ δημοσίευση τῶν ἀπολογισμῶν δράσης ἀκόμα καὶ τῶν συμβουλίων τῶν ζέμστρο ὑπόκειται στὴν ἐγκριση τῶν διοικητῶν τῶν κυβερνεῖων καὶ περιορίζει τίς ἀμοιβαῖες ἐπαφές ἀνάμεσα στά ζέμστρο. Τὸ 1869 καθιερώνεται ὁ θεσμὸς τῶν ἐπιθεωρητῶν τῶν δημοτικῶν σχολειῶν μέ σκοπὸ νά ἐκτοπιστοῦν τὰ ζέμστρο ἀπὸ τὴν πραγματικὴ διεύθυνση τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης. Τὸ διάταγμα τῆς Ἐπιτροπῆς ὑπουργῶν τῆς 19 τοῦ Σεπτέμβρη 1869, πού ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τὸν τσάρο, παραδέχεται ὅτι «τὰ ζέμστρο καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς σύνθεσής τους, καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν βασικῶν τους ἀρχῶν δέν εἶναι κυβερνητικὰ ὄργανα». Ὁ νόμος τῆς 4 τοῦ Ἰούλη 1870 καὶ ἡ ἐγκύκλιος τῆς 22 τοῦ Ὀκτώβρη 1870 ἐπικυρώνουν καὶ ἐντείνουν τὴν ἐξάρτηση τῶν ὑπαλλήλων τῶν ζέμστρο ἀπὸ τοὺς διοικητές τῶν κυβερνεῖων.

Στά 1871 οί ὀδηγίες πρὸς τοὺς ἐπιθεωρητὲς τῶν δημοτικῶν σχολειῶν τοὺς δίνουν τὸ δικαίωμα νά ἀπολύουν ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία τοὺς δασκάλους πού θεωροῦνται ὅτι δέν ἐμπνέουν ἐμπιστοσύνη, καί νά ἀναστελλοῦν τὴν ἐφαρμογή κάθε ἀπόφασης τοῦ σχολικοῦ συμβουλίου, παραπέμποντας τὸ ζήτημα γιὰ λύση στὸν ἔφορο. Στις 25 τοῦ Δεκεμβρίου 1873 ὁ Ἀλέξανδρος Β' στήν ἀπαντητικὴ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ὑπουργὸ παιδείας ἐκφράζει τὸ φόβο ὅτι *μέ τὴν ἀνεπαρκῆ ἐποπτεία τὸ δημοτικὸ σχολεῖο μπορεῖ νά μετατραπεῖ «σέ μέσο ἠθικῆς διαφθορᾶς τοῦ λαοῦ, καί ἔχουν ἤδη διαπιστωθεῖ ὀρισμένες ἀποπειρὲς πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση»*, καί δίνει ἐντολὴ στοὺς προεστούς τῶν εὐγενῶν νά ἐνδιαφεροῦν ἀπὸ πῶ κοντὰ γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό, καί νά συμβάλουν στήν διαφύλαξη τοῦ ἠθικοῦ κύρους αὐτῶν τῶν σχολειῶν. Ἐπειτα, τὸ 1874, ἐκδίδεται νέα Πράξη γιὰ τὰ δημοτικά σχολεῖα, πού παραχωρεῖ στοὺς διευθυντὲς τῶν δημοτικῶν σχολειῶν πλήρη δικαίωματα ὡς πρὸς τὴ διεύθυνση τῶν σχολειῶν. Τὰ ζέμστβο «διαμαρτύρονται», ἂν μπορεῖ χωρὶς εἰρωνεία νὸ ὀνομασθεῖ διαμαρτυρία ἢ αἴτηση γιὰ ἐπανεξέταση τοῦ νόμου μέ τὴ συμμετοχὴ ἐκπροσώπων τῶν ζέμστβο (αἴτηση τοῦ ζέμστβο τοῦ Καζάν τὸ 1874). Ἡ αἴτηση, φυσικά, ἀπορίπτεται. Κτλ. κτλ.

III

Τέτοια ἦταν ἡ πρώτη σειρά μαθημάτων, πού δόθηκαν στοὺς πολίτες τῆς Ρωσίας στὸ «σχολεῖο τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν» πού ὀργάνωσε τὸ ὑπουργεῖο ἐσωτερικῶν. Εὐτυχῶς, ἐκτός ἀπὸ τοὺς μαθητευόμενους τῆς πολιτικῆς, πού ἀπ' ἀφορμὴ τὶς συνταγματικὲς δηλώσεις τῆς δεκαετίας 1860-1870 ἔγραφαν: «Εἶναι καιρὸς νά ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὶς ἀνοησίες καί νά καταπιαστοῦμε μέ τὴ δουλειά, καί ἡ δουλειά τώρα βρίσκεται στὰ ζέμστβο καί πουθενά ἄλλου»*, ὑπῆρχαν στή Ρωσία καί «ζιζάνια», πού δέν τὰ ἱκανοποιοῦσε ἓνα τέτοιο «τάκτ» καί πού ἔκαναν ἐπαναστατικὴ προπαγάνδα μέσα στὸ λαό. Παρ' ὄλο πού βιάδιζαν κάτω ἀπὸ τὴ σημαία μιᾶς θεωρίας πού στήν οὐσία δέν ἦταν ἐπαναστατικὴ, ὥστόσο τὸ κήρυγμά τους ξυπνοῦσε τὸ αἴσθημα τῆς δυσαρέσκειας καί τῆς διαμαρτυρίας μέσα στὰ πλατιά στρώματα τῆς μορφωμένης νεολαίας. Παρὰ τὴν οὐτοπικὴ

* Γράμμα τοῦ Καβέλιν τὸ 1865 στήν οἰκογένειά του ἀπ' ἀφορμὴ τὸ διὰβημα τῶν εὐγενῶν τῆς Μόσχας «νά συγκληθεῖ μιὰ γενικὴ συνέλευση ἀνθρώπων ἀπ' ὅλες τὶς περιοχὲς τῆς Ρωσίας, γιὰ νά συζητηθοῦν οἱ ἀνάγκες, οἱ κοινὲς γιὰ ὄλο τὸ κράτος».

θεωρία πού αρνιόταν τήν πολιτική πάλη, τό κίνημα ὀδήγησε σέ ἄγρια σύγκρουση ἀνάμεσα σέ μιά χούφτα ἥρωες καί στήν κυβέρνηση, σέ πάλη γιά τήν πολιτική ἐλευθερία. Χάρη σ' αὐτή τήν πάλη καί μόνο χάρη σ' αὐτή, ἄλλαξε ξανά ἡ κατάσταση, ἡ κυβέρνηση βρέθηκε ξανά στήν ἀνάγκη νά κάνει παραχωρήσεις, καί οἱ φιλελεύθεροι κύκλοι ἀπέδειξαν ἀκόμα μιά φορά τήν πολιτική ἀνωριμότητά τους, τήν ἀνικανότητά τους νά υποστηρίξουν τούς ἀγωνιστές καί ν' ἀσκήσουν πραγματική πίεση πάνω στήν κυβέρνηση. Οἱ συνταγματικές τάσεις τῶν ζέμστβο φάνηκαν καθαρά, ἀποδείχτηκε ὅμως πώς δέν ἦταν παρά ἓνας «ἐνθουσιασμός» χωρίς ὄρμη. Κι αὐτό παρά τό γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος ὁ φιλελευθερισμός τῶν ζέμστβο ἔκανε ἓνα ἀξιόλογο βῆμα πρὸς τὰ μπρός, ἀπό πολιτική ἄποψη. Ἰδιαίτερα ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ προσπάθειά του νά σχηματίσει παράνομο κόμμα καί νά δημιουργήσει δικό του πολιτικό ὄργανο. Τό «Υπόμνημα» τοῦ Βίττε συνοψίζει τὰ στοιχεῖα ἀπό μερικά παράνομα συγγράμματα (τοῦ Κένναν, τοῦ Ντραγκομάνοφ, τοῦ Τιχομίροφ), γιά νά χαρακτηρίσει τόν «ὀλισθηρό δρόμο» (σελ. 98) πού πῆραν τὰ ζέμστβο. Στά τέλη τῆς δεκαετίας 1870-1880 ἔγιναν κάμποσα συνέδρια τῶν φιλελευθέρων τῶν ζέμστβο. Οἱ φιλελεύθεροι εἶχαν ἀποφασίσει «νά πάρουν μέτρα γιά νά σταματήσει ἔστω καί προσωρινά ἡ καταστροφική δράση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος τῶν ἄκρων, γιατί ἦταν σίγουροι πώς τίποτα δέ θά εἶναι δυνατόν νά ἐπιτευχθεῖ μέ εἰρηνικά μέσα, ἂν οἱ τρομοκράτες ἐξακολουθήσουν νά ἐρεθίζουν καί νά κατατρίβουν τήν κυβέρνηση μέ ἀπειλές καί πράξεις βίας» (σελ. 99). Ἔτσι, ἀντί νά φροντίσουν νά εὐρυνθεῖ ὁ ἀγώνας, νά υποστηριχθοῦν οἱ διάφοροι ἐπαναστάτες ἀπό ἓνα κοινωνικό στρῶμα λίγο-πολύ πλατύ καί νά ὀργανωθεῖ γενική ἐπίθεση (μέ τή μορφή διαδηλώσεων, ἀρνήσεως τῶν ζέμστβο νά ἐνεργοῦν ὑποχρεωτικές πληρωμές κτλ.), οἱ φιλελεύθεροι ἀρχίζουν ξανά μέ τό ἴδιο «τάκτ»: «νά μὴ ἐρεθίζουμε» τήν κυβέρνηση! νά ἐπιδιώκουμε τήν πραγματοποίηση τῶν σκοπῶν μέ «εἰρηνικά μέσα», μέ τὰ εἰρηνικά ἐκεῖνα μέσα πού ἔδειξαν τόσο περιλαμπρα τή μηδαμινότητά τους στή δεκαετία 1860-1870! * Ἐννοεῖται ὅτι οἱ ἐπαναστάτες δέ δέχτηκαν μέ κα-

* Πολύ σωστά ἔλεγε ὁ Ντραγκομάνοφ: «Στήν κυριολεξία τους ἐντελῶς „εἰρηνικές μέθοδοι“ οὔτε καί μπορεῖ νά ὑπάρξουν γιά τό φιλελευθερισμό τῆς Ρωσίας, γιατί στή χώρα μας ἀπαγορεύεται μέ νόμο κάθε αἴτηση γιά ἀλλαγὴ τῆς ἀνάτατης διοίκησης. Οἱ φιλελεύθεροι τῶν ζέμστβο ἔπρεπε νά ὑπερπηδήσουν ἀποφασιστικά αὐτή τήν ἀπαγόρευση καί νά δείξουν ἔστω καί μ' αὐτό τή δύναμή τους καί ἀπέναντι στήν κυβέρνηση, καί ἀπέναντι

νένα τρόπο νά σταματήσουν ἢ νά διακόψουν τίς ἐχθροπραξίες. Τότε οἱ παράγοντες τῶν ζέμστβο σχημάτισαν τό «Σύνδεσμο τῶν ἀντιπολιτευόμενων στοιχείων», πού μετατράπηκε ἀργότερα σέ «Σύλλογο τῆς ἔνωσης τῶν ζέμστβο καί τῆς αὐτοδιοίκησης» ἢ «Ἐνωση τῶν ζέμστβο». Τό πρόγραμμα τῆς Ἐνωσης τῶν ζέμστβο περιεῖχε τίς παρακάτω διεκδικήσεις: 1) ἐλευθερία τοῦ λόγου καί τοῦ τύπου· 2) ἐγγύηση τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου καί 3) σύγκληση συντακτικῆς συνέλευσης. Ἡ ἀπόπειρα νά ἐκδοθῶν παράνομες μπροσοῦρες στή Γαλικία ἀπέτυχε (ἡ αὐστριακὴ ἀστυνομία κατέσχε τα χειρόγραφα καί συνέλαβε τὰ πρόσωπα πού σκόπευαν νά τὰ δημοσιεύσουν), καί ὄργανο τῆς «Ἐνωσης τῶν ζέμστβο» ἐγινε ἀπὸ τόν Αὐγουστο τοῦ 1881 τό περιοδικό «Βόλνογε Σλόβο»³¹, πού ἔβγαине στή Γενεύη κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Ντραγκομάνοφ (πρῶην καθηγητῆ τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Κιέβου). «Σέ τελευταία ἀνάλυση, — ἔγραφε ὁ ἴδιος ὁ Ντραγκομάνοφ τό 1888, — . . . δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ πετυχημένο τό πείραμα τῆς ἐκδοσης ἐνός ὄργανου τῶν ζέμστβο μέ τὴ μορφή τοῦ περιοδικοῦ „Βόλνογε Σλόβο“, ἔστω καί μόνο γιὰ τό γεγονός, ὅτι τὰ καθαυτὰ ὑλικά γιὰ τὰ ζέμστβο ἄρχισαν νά καταφθάνουν κανονικά στή σύνταξη μόνο ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1882, καί τό Μάη τοῦ 1883 ἡ ἐκδοση εἶχε ἤδη διακοπεῖ» (ἀπὸ τό ἔργο πού ἀναφέραμε, σελ. 40). Ἡ ἀποτυχία τοῦ φιλελεύθερου ὄργανου ἦταν φυσικό ἐπακόλουθο τῆς ἀδυναμίας τοῦ φιλελεύθερου κινήματος. Στις 20 τοῦ Νοέμβρη 1878 ὁ Ἀλέξανδρος Β΄ σέ λόγο του στή Μόσχα πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τῶν κλειστῶν τάξεων ἐξέφρασε τὴν ἐλπίδα πὼς οἱ τάξεις αὐτές «θά βοηθήσουν γιὰ ν' ἀποτραβηχτεῖ ἡ παραπλανημένη νεολαία ἀπὸ τόν ὀλέθριο δρόμο ὅπου προσπαθοῦν νά τὴν παρασύρουν ὑποπτοὶ ἄνθρωποι». Ὑστερα ἀπ' αὐτό ἐμφανίστηκε καί στήν «Πραβίτελστβεννι Βέστικ»³² (1878, ἀρ. φύλλου 186) μιὰ ἐκκλήση ὅπου ζητιόταν ἡ συνδρομὴ τῆς κοινωνίας. Σέ ἀπάντηση, πέντε συνελεύσεις τῶν ζέμστβο (τοῦ Χαρκόβου, τῆς Πολτάβας, τοῦ Τσερνίκοφ, τῆς Σαμάρας καί τοῦ Τβέρ) δήλωσαν ὅτι εἶναι ἀνάγκη νά συγκληθεῖ Ζέμσκι σομπόρ. «Μποροῦμε ἐπίσης νά ὑποθέσουμε», — γράφει ὁ συντάχτης τοῦ «Ἵπομνήματος» Βίττε, ὕστερα ἀπὸ λεπτομερειακὴ ἐκθεση τοῦ περιεχομένου αὐτῶν τῶν ψηφισμάτων, ἀπὸ

στοὺς τρομοκράτες. Κι ἐπειδὴ οἱ φιλελεύθεροὶ τῶν ζέμστβο δέν ἐδειξαν τέτοια δύναμη, ἤρθε ἡ στιγμή πού βρέθηκαν μπροστά στήν πρόθεση τῆς κυβέρνησης νά καταργήσῃ ἀκόμα καί τοὺς ἤδη κουτσουρεμένους θεσμοὺς τῶν ζέμστβο» (ἀπὸ τό ἔργο πού ἀναφέραμε, σελ. 41-42).

τά όποια 3 μόνο πέρασαν όλόκληρα στόν τύπο, — «ότι οί δηλώσεις τών ζέμστβο σχετικά μέ τή σύγκληση ενός Ζέμσκι σομπόρ θά ήταν πολύ περισσότερες, άν τό ύπουργείο έσωτερικών δέν έπαιρνε έγκαιρα μέτρα γιά τήν άπαγόρευση αυτών τών δηλώσεων: στάλθηκε έγκύκλιος στους προεστούς τών ευγενών, στους προεδρεύοντες στίς συνελεύσεις τών ζέμστβο τών κυβερνείων, νά μή έπιτρέπουν ούτε καν νά διαβάζονται στίς συνελεύσεις παρόμοια ψηφίσματα. Σέ όρισμένα μέρη πιάστηκαν και έκτοπίστηκαν αντιπρόσωποι τών ζέμστβο, και στό Τσερνίκοφ, στην αίθουσα τών συνεδριάσεων, έφεραν ακόμα και χωροφύλακες πού εκκένωσαν μέ τή βία τήν αίθουσα» (104).

Τά φιλελεύθερα περιοδικά και οί φιλελεύθερες εφημερίδες υποστήριξαν αυτό τό κίνημα: μιά άναφορά «25 έγκρίτων πολιτών τής Μόσχας» πρός τόν Λορίς-Μέλικοφ συνιστούσε νά συγκληθεί ανεξάρτητη συνέλευση από αντιπροσώπους τών ζέμστβο και νά κληθεί ή συνέλευση αυτή νά συμμετάσχει στη διακυβέρνηση του έθνους³³. Κατά τά φαινόμενα μέ τό διορισμό του Λορίς-Μέλικοφ σαν ύπουργού έσωτερικών ή κυβέρνησης έκανε μιά ύποχώρηση. Μόνο, όμως, κατά τά φαινόμενα, γιατί όχι μόνο δέν πάρθηκε κανένα άποφασιστικό μέτρο, αλλά ούτε κι έγινε καμιά θετική δήλωση, πού νά μή έπιτρέπει παρερμηνείες. Ο Λορίς-Μέλικοφ κάλεσε τούς υπεύθυνους συντάχτες του περιοδικού τύπου τής Πετρούπολης και τούς εξέθεσε τό «πρόγραμμα»: νά εξακριβωθούν οί πόθοι, οί άνάγκες κτλ. του πληθυσμού, νά δοθεί ή δυνατότητα στά ζέμστβο κτλ. νά άπολαμβάνουν τά νόμιμα δικαιώματα (τό φιλελεύθερο πρόγραμμα έγγυάται στά ζέμστβο «τά δικαιώματα» πού ό νόμος τά κουτσουρεύει συστηματικά!) κτλ. Ο συντάχτης του «Υπομνήματος» γράφει:

«Μέσω τών συνομιλητών του — γι' αυτό και τούς κάλεσε — τό πρόγραμμα του ύπουργού έγινε γνωστό σ' όλη τή Ρωσία. Ουσιαστικά τό πρόγραμμα αυτό δέν ύποσχόταν τίποτα τό συγκεκριμένο. Ο καθένας μπορούσε νά βγάλει άπ' αυτό ό,τι ήθελε, δηλ. ή όλα ή τίποτα. Είχε δίκιο από τήν άποψη του (μόνο «άπό τήν άποψη του», κι όχι άπόλυτα «άπό κάθε άποψη»;) ένα από τά παράνομα φύλλα κείνου του καιρού, πού έλεγε ότι στό πρόγραμμα αυτό φαίνεται ταυτόχρονα και „ή ούρά τής άλεπούς“ και „τό στόμα του λύκου“³⁴ πού τρίζει τά δόντια του. Αυτή ή επίθεση ενάντια στό πρόγραμμα και στό συντάχτη του γίνεται ακόμα πιο κατανοητή από τό γεγονός ότι, ανακοινώνοντας τό πρόγραμμα αυτό στους αντιπροσώπους του τύπου, ό κόμης τούς συνιστούσε επίμονα „νά μή συγχύζουν και νά μή ταραάζουν άδικα

τά πνεύματα τῆς κοινωνίας μέ τίς ὄνειροπόλες αὐταπάτες τους“».

Οἱ φιλελεύθεροι ὅμως τῶν ζέμστβο δέν ἄκουσαν τήν ἀλήθεια αὐτή τοῦ παράνομου φύλλου καί πῆραν τό κούνημα τῆς «οὐράς τῆς ἀλεποῦς» γιά «νέα γραμμή», στήν ὅποια θά μπορούσαν νά ἔχουν ἐμπιστοσύνη. «Τά ζέμστβο εἶχαν ἐμπιστοσύνη καί ἐκδήλωναν τή συμπάθειά τους πρός τήν κυβέρνηση» — ἐπαναλαβαίνει τό «Ἐπόμνημα» τοῦ Βίττε τά λόγια τῆς παράνομης προσούρας «Γνώμες τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμστβο γιά τή σημερινή κατάσταση στή Ρωσία», — «λές καί φοβοῦνταν μήπως προτρέξουν, μήπως τῆς ὑποβάλουν κανένα ὑπερβολικό αἶτημα». Εἶναι χαρακτηριστική μιᾶ ὁμολογία τῶν ὁπαδῶν τῶν ζέμστβο, πού ἐκφράζουν ἐλεύθερα τή γνώμη τους: μόλις ἡ Ἐνωση τῶν ζέμστβο ἀποφάσισε στό συνέδριο τοῦ 1880 «νά ἐπιδιώξει καί νά πετύχει κεντρική λαϊκή ἀντιπροσώπευση μέ τόν ἀπαραίτητο ὄρο — μιᾶ μόνο βουλή καί καθολική ψηφοφορία», — καί νά πού αὐτή ἡ ἀπόφασή της νά ἐπιδιώξει καί νά πετύχει πραγματοποιοεῖται μέ τήν ταχτική «νά μή προτρέχουμε», «νά ἔχουμε ἐμπιστοσύνη καί συμπάθεια» πρός τίς διφορούμενες δηλώσεις, πού δέ συνεπάγονται καμιά ὑποχρέωση! Μέ κάποια ἀσυγχώρητη ἀφέλεια οἱ παράγοντες τῶν ζέμστβο φαντάζονταν ὅτι τό νά στέλνει κανεῖς ψηφίσματα σημαίνει ὅτι «ἐπιδιώκει καί πετυχαίνει» — καί τά ψηφίσματα «ἀπομέρους τῶν ζέμστβο ἄρχισαν νά πέφτουν βροχή». Στίς 28 τοῦ Γενάρη 1881 ὁ Λορίς-Μέλικοφ παρουσίασε στόν τσάρο μιᾶ ἐκθεση γιά τό σχηματισμό ἐπιτροπῆς ἀπό ἀντιπροσώπους τῶν ζέμστβο μέ σκοπό τήν ἐπεξεργασία τῶν νομοσχεδίων πού ὑποδείχτηκαν ἀπό τήν «ὕψηλοτάτην θέλησιν», — ὅμως ἀπλῶς μέ δικαίωμα συμβουλευτικῆς ψήφου. Ἡ εἰδική Σύσκεψη πού ὄρισε ὁ Ἀλέξανδρος Β', ἐνέκρινε τό μέτρο αὐτό, καί στίς 17 τοῦ Φλεβάρη 1881 ὁ τσάρος ἐπικύρωσε τά πορίσματα τῆς Σύσκεψης καί ἐνέκρινε τό κείμενο τῆς κυβερνητικῆς ἀνακοίνωσης πού πρότεινε ὁ Λορίς-Μέλικοφ.

«Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία, — γράφει ὁ συντάχτης τοῦ „Ἐπομνήματος“ Βίττε — ὅτι ἡ σύσταση μιᾶς τέτοιας καθαρᾶ συμβουλευτικῆς ἐπιτροπῆς δέ σήμαινε ἀκόμα τή δημιουργία συντάγματος». Ἀλλά — συνεχίζει — ζήτημα εἶναι ἄν μπορούσαμε ν' ἀρνηθοῦμε ὅτι τό γεγονός αὐτό ἀποτελέσει ἕνα ἀκόμα βῆμα (μετά τίς μεταρρυθμίσεις τῆς δεκαετίας 1860-1870) πρός τό σύνταγμα καί ὄχι πρός τίποτε ἄλλο. Καί ὁ συντάχτης ἐπαναλαβαίνει τήν πληροφορία τοῦ ξένου τύπου, ὅτι ἀπ' ἀφορμή τήν ἐκθεση τοῦ Λορίς-Μέλικοφ ὁ Ἀλέξανδρος Β' ἐκφράστηκε μέ τά παρακάτω λόγια: «Μά αὐτό εἶναι États généraux³⁵». . . «Δέ μᾶς προτείνουν

τίποτε άλλο, παρά μία συνέλευση προκρίτων του Λουδοβίκου ΙΣΤ'»³⁶.

Ἐμείς, ἀπό τήν πλευρά μας, θά παρατηρήσουμε ὅτι ἡ πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου τοῦ Λορίς-Μέλικοφ θά μπορούσε, κάτω ἀπό ὀρισμένους ὅρους, νά ἀποτελέσει ἕνα βῆμα πρὸς τό σύνταγμα, θά μπορούσε ὁμως καί νά μὴ ἀποτελέσει: ὅλα ἐξαρτιοῦνταν ἀπὸ τό τί θά ὑπερισχύσει — ἡ πίεση τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος καί τῶν φιλελευθέρων κύκλων τῆς κοινωνίας ἢ ἡ ἀντίδραση τοῦ πολύ ἰσχυροῦ, συσπειρωμένου καί χωρὶς κανένα ἐνδοιασμό ὡς πρὸς τήν ἐκλογή τῶν μέσων κόμματος τῶν φανατικῶν ὀπαδῶν τῆς ἀπολυταρχίας. Κι ἂν πρόκειται νά μιλήσουμε ὄχι γιά ὄ,τι θά μπορούσε νά γίνει, ἀλλά γιά ὄ,τι ἔγινε, πρέπει νά διαπιστώσουμε τό ἀναμφισβήτητο γεγονός τῶν *ταλαντεύσεων* τῆς κυβέρνησης. Ὀρισμένοι ἦταν ὑπέρ τῆς ἀποφασιστικῆς πάλης ἐνάντια στό φιλελευθερισμό καί ἄλλοι ὑπέρ τῶν παραχωρήσεων. Καί — πράγμα πού ἔχει ἰδιαίτερη σημασία — *ταλαντεύτηκαν* καί οἱ τελευταῖοι, ἐπειδή δέν εἶχαν ἕνα ἐντελῶς συγκεκριμένο πρόγραμμα καί δέν ὑψώθηκαν πάνω ἀπὸ τό ἐπίπεδο τῶν γραφειοκρατῶν-ἐπιχειρηματιῶν.

«Ὁ κόμης Λορίς-Μέλικοφ, — γράφει ὁ συντάχτης τοῦ „Υπομνήματος“ Βίττε, — σάν νά φοβόταν νά ἀντικρῦσει τά πράγματα κατὰ πρόσωπο, φοβόταν νά καθορίσει ἐπακριβῶς τό πρόγραμμά του, καί συνέχισε — εἶναι ἀλήθεια, πρὸς ἄλλη κατεῦθυνση — τήν παλιά πολιτικὴ τῶν ὑπεφυγῶν, πού εἶχε υἰοθετηθεῖ ἀπέναντι στό ζέμιστρο ἀκόμα ἀπὸ τὸν κόμη Βαλοῦγεφ.

Ὅπως πολύ σωστά παρατήρησε καί ὁ νόμιμος τύπος τῆς ἐποχῆς, τό ἴδιο τό πρόγραμμα πού ἐξάγγειλε ὁ Λορίς-Μέλικοφ, τό χαρακτήριζε μεγάλη ἀοριστία. Αὐτὴ ἡ ἀοριστία φαίνεται καί σέ ὅλες τίς μετέπειτα ἐνέργειες καί τά λεγόμενα τοῦ κόμη. Ἀπὸ τό ἕνα μέρος, δηλώνει ὅτι ἡ ἀπολυταρχία „εἶναι ἀποκομμένη ἀπὸ τὸν πληθυσμό“, ὅτι τὴν „ὑποστήριξη τῆς κοινωνίας τῆ θεωρεῖ σάν τὴν κύρια δύναμη. . .“, τὴ σχεδιαζόμενη μεταρρύθμιση „δέν τὴ θεωροῦσε σάν κάτι τό ὀριστικό, ἀλλά μόνο σάν τό πρῶτο βῆμα“ κτλ. Ταυτόχρονα, ἀπὸ τό ἄλλο μέρος, ὁ κόμης δήλωνε στοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ τύπου ὅτι „. . . οἱ ἐλπίδες πού γεννήθηκαν στὴν κοινωνία δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μία ὄνειροπόλα αὐταπάτη. . .“, καί στὴν εὐπειθέστατη ἐκθεσὴ του πρὸς τό μονάρχη δήλωνε κατηγορηματικὰ ὅτι τὸ Ζέμσκι σομπόρ θά ἦταν „ἐπικίνδυνον πείραμα ἐπιστροφῆς στό περασμένα. . .“, ὅτι τὸ μέτρο πού σχεδιάζει αὐτός δέ θά ἔχει καμιά σημασία, μέ τὴν ἔννοια τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἀπολυταρχίας, γιὰτὶ δέν ἔχει τίποτα τό κοινὸ μέ τίς συνταγματικές μορφές τῆς Δύσης. Γενικά, σύμφωνα μέ τὴ σωστὴ παρατήρηση τοῦ Λ. Τιχομίροφ, τὴν ἴδια τὴν ἐκθεση τὴ χαρακτηρίζει ἐξαιρετικὴ ἀσάφεια» (σελ. 117).

Ἀπέναντι στοὺς ἀγωνιστῆς τῆς ἐλευθερίας ὁ Λορίς-Μέλικοφ, ὁ περιβόητος αὐτός ἥρωας τῆς «διχτατορίας τῆς καρδιάς»³⁷, ἐξώ-

θησε «τίς ὁμότητες σέ πράξεις πού δέν ξανασυνέβηκαν οὔτε πρίν, οὔτε μετά, ὅπως εἶναι ἡ ἐκτέλεση ἑνός 17χρονοῦ παιδιοῦ γιατί βρέθηκε πάνω του μιά ἔντυπη προκήρυξη. Ὁ Λορίς-Μέλικοφ δέν ξέχασε οὔτε τίς πιά ἀπόμερες γωνιές τῆς Σιβηρίας, γιά νά χειροτερέψει καί κεῖ τήν κατάσταση τῶν ἀνθρώπων πού ὑποφέρανε τά πάνδεινα, ἐπειδή εἶχαν κάνει προπαγάνδα» (B. Ζασούλιτς, τεῦχος 1 τοῦ περιοδικοῦ «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ»³⁸, σελ. 84). Σέ συνθήκες παρόμοιων ταλαντεύσεων τῆς κυβέρνησης μόνο μιά δύναμη, ἰκανή νά διεξάγει σοβαρό ἀγώνα, θά μπορούσε ν' ἀποσπάσει σύνταγμα, καί ἡ δύναμη αὐτή δέν ὑπῆρχε: οἱ ἐπαναστάτες εἶχαν ἐξαντληθεῖ μέ τήν ἐνέργεια τῆς 1 τοῦ Μάρτη³⁹, ἡ ἐργατική τάξη δέ διέθετε οὔτε πλατύ κίνημα, οὔτε σταθερή ὀργάνωση, καί οἱ φιλελεύθεροι κύκλοι ἀποδείχτηκαν κι αὐτή τῇ φορά τόσο ἀνώριμοι ἀκόμα πολιτικά, ὥστε καί μετά τῆ δολοφονία τοῦ Ἀλεξάνδρου Β' περιορίστηκαν μόνο σέ διαβήματα. Διαβήματα ἔκαναν τά ζέμστβο καί οἱ πόλεις, διαβήματα ἔκανε ὁ φιλελεύθερος τύπος («Ποριάντοκ»⁴⁰, «Στρανά»⁴¹, «Γκόλος»⁴²), διαβήματα μέ ἐξαιρετικά καλοπροαίρετη, πονηρή καί νεφελώδη μορφή ἔκαναν οἱ φιλελεύθεροι συντάχτες τῶν ὑπομνημάτων (ὁ μαρκήσιος Βελεπόλσκι, ὁ καθηγ. Τσιτσέριν καί ὁ καθηγ. Γκραντόβσκι — τό «Ἐπόμνημα» τοῦ Βίττε ἐκθέτει τό περιεχόμενό τους, παρμένο ἀπό τήν μπροσούρα* πού τυπώθηκε στό Λονδίνο μέ τόν τίτλο: «Τό σύνταγμα τοῦ κόμη Λορίς-Μέλικοφ», ἐκδ. τοῦ Ταμείου τοῦ ἐλευθεροῦ ρωσικοῦ τύπου. Λονδίνο, 1893)⁴³: ὅλοι αὐτοί μηχανεύονταν «ἐξυπνα τεχνάσματα γιά νά κάνουν τό μονάρχη νά ξεπεράσει τά πατροπαράδοτα δρια χωρίς κι ὁ ἴδιος νά τό καταλάβει». Ἐννοεῖται ὅτι ὅλα αὐτά τά συνετά διαβήματα καί τά κουτοπόνηρα τεχνάσματα ἀποδείχτηκε πῶς δέν εἶχαν καμιά ἐπαναστατική δύναμη, πῶς ἦταν ἕνα μηδενικό, καί νίκησε τό κόμμα τῆς ἀπολυταρχίας, νίκησε, παρά τό γεγονός ὅτι στίς 8 τοῦ Μάρτη 1881 ἡ πλειοψηφία (7 ἔναντι 5) τοῦ Ἐπιτροπικοῦ συμβουλίου τάχθηκε ὑπέρ τοῦ σχεδίου Λορίς-Μέλικοφ. (Αὐτά ἀναφέρονται στήν ἴδια αὐτή μπροσούρα, ὁ συντάχτης ὁμως τοῦ «Ἐπομνήματος» Βίττε, πού τήν ἀντέ-

* Γενικά ὁ συντάχτης τοῦ «Ἐπομνήματος» ἀντιγράφει, ὅπως εἶδαμε, μέ τῇ μεγαλύτερη προσοχή τίς παράνομες μπροσούρες καί ὁμολογεῖ ὅτι «ὁ παράνομος τύπος καί ἡ φιλολογία τοῦ ἐξωτερικοῦ ἔδιναν, ἀπό τῇ δική τους σκοπιά, ἀρκετά σωστή ἐκτίμηση τοῦ πῶς ἐμφανίζεται τό ζήτημα» (σελ. 91). Ἀποδειχναί πῶς ὁ ρῶσος ἐπιστήμονας «πολιτειολόγος» δέν ἔχει νά ἐπιδείξει σάν πρωτότυπο παρά κάποιο ἀνεπεξέργαστο ὑλικό, ἐνῶ ὅλες τίς βασικές ἀπόψεις γιά τά πολιτικά ζητήματα τῆς Ρωσίας εἶναι ὑποχρεωμένος νά τίς δανεῖζεται ἀπό τήν παράνομη φιλολογία.

γραψε μέ ζήλο, δηλώνει, άγνωστο γιατί: «Τό τί έγινε σ' αυτή τή σύσκεψη — τής 8 τοῦ Μάρτη — καί ποῦ κατέληξε αὐτή, δέν εἶναι άκριβώς γνωστό, δέ θά ἦταν ὁμως συνετό νά βασίζεται κανείς στίς φήμες πού πέρασαν στόν τύπο τοῦ ἐξωτερικοῦ», (124). Στίς 29 τοῦ Ἀπρίλη 1881 δημοσιεύτηκε ἡ διακήρυξη γιά τήν ἐδραίωση καί τήν περιφρούρηση τής ἀπολυταρχίας, πού ὀνομάστηκε ἀπό τόν Κατκόφ «τό μάνα τοῦ οὐρανοῦ»⁴³.

Γιά δεύτερη φορά, μετά τήν ἀπελευθέρωση τῶν άγροτῶν, τό κύμα τής ἐπαναστατικῆς πλημμυρίδας ἀποκρούστηκε, καί ὕστερα ἀπ' αὐτό καί σάν συνέπεια αὐτοῦ τοῦ γεγονότος γιά δεύτερη φορά τή θέση τοῦ φιλελεύθερου κινήματος τήν πῆρε ἡ ἀντίδραση, καί ἡ ρωσική προοδευτική κοινωνία ἄρχισε, φυσικά, νά χύνει μαῦρα δάκρυα γι' αὐτό. Εἴμαστε μαστόροι στό νά χύνουμε μαῦρα δάκρυα: χύνουμε μαῦρα δάκρυα γιά τήν ἔλλειψη τάκτι καί γιά τήν αὐτοπεποίθηση τῶν ἐπαναστατῶν, ὅταν προκαλοῦν τήν κυβέρνηση· χύνουμε μαῦρα δάκρυα γιά τήν ἀναποφασιστικότητα τής κυβέρνησης, ὅταν αὐτή, μή βλέποντας μπροστά της μιά πραγματική δύναμη, κάνει ψευτοπαραχωρήσεις καί ὅ,τι δίνει μέ τό ἓνα χέρι τό ἀφαιρεῖ μέ τό ἄλλο· χύνουμε μαῦρα δάκρυα γιά «τούς καιρούς πού εἶναι στερημένοι ἀπό ιδέες καί ἰδανικά», ὅταν ἡ κυβέρνηση, ἀφοῦ κανόνισε τούς λογαριασμούς της μέ τούς ἐπαναστάτες πού δέν εἶχαν τήν ὑποστήριξη τοῦ λαοῦ, προσπαθεῖ νά ἀναχτήσῃ τά ὅσα ἔχασε καί συγκεντρώνει δυνάμεις γιά νέους άγῶνες.

IV

Ἡ ἐποχή τής «διχτατορίας τής καρδιάς», ὅπως ἀποκάλεσαν τήν ὑπουργία τοῦ Λορίς-Μέλικοφ, ἔδειξε στούς φιλελευθέρους μας, ὅτι ἀκόμα καί ὁ «συνταγματισμός» ἑνός ὑπουργοῦ, ἀκόμα καί ἑνός πρωθυπουργοῦ, μέ κυβέρνηση πού ταλαντεύεται πέρα γιά πέρα καί μέ πλειοψηφία τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου πού ἐγκρίνει τό «πρῶτο βῆμα πρὸς τή μεταρύθμιση», δέν ἐγγυάται ἀπολύτως τίποτα, ὅταν δέν ὑπάρχει μιά σοβαρή κοινωνική δύναμη, ἰκανή ν' ἀναγκάσει τήν κυβέρνηση νά ἐνδόσει. Εἶναι ἐπίσης ἐνδιαφέρον, ὅτι μήτε ἡ κυβέρνηση τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ', καί ὕστερα ἀκόμα ἀπό τή δημοσίευση τοῦ διαγγέλματός της γιά τήν ἐδραίωση τής ἀπολυταρχίας, δέν ἄρχισε νά δείχνει ἀμέσως ὅλα τά δόντια της, ἀλλά θεώρησε ἀπαραίτητο νά προσπαθήσῃ νά κοροϊδέσῃ ἓνα διάστημα τήν «κοινωνία». Λέγοντας «νά κοροϊδέσῃ», δέ σκεφτόμαστε νά ἀποδόσουμε τήν πολιτική τής

κυβέρνησης στην ύπαρξη κάποιου μακκιαβελικού σχεδίου⁴⁴ του ενός ή του άλλου ύπουργου, αξιωματούχου κτλ. Δέ χρειάζεται να επιμείνουμε και πολύ στο γεγονός ότι το σύστημα των ψευτοπαραχωρήσεων και μερικῶν φαινομενικά σπουδαίων μέτρων πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ «ὕπολογισμοῦ» τῆς κοινῆς γνώμης μπῆκε στὴ σάρκα καὶ στὸ αἷμα κάθε σημερινῆς κυβέρνησης, μαζί καὶ τῆς ρωσικῆς, ἐπειδὴ καὶ ἡ ρωσικὴ κυβέρνηση στὴ διάρκεια πολλῶν γενεῶν ἔχει ἀποχτήσει ἐπίγνωση τοῦ ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ παίρνει ὑπόψη τῆς, κατὰ τὸν ἄλφα ἢ βῆτα τρόπο, τὴν κοινὴ γνώμη καὶ στὴ διάρκεια πολλῶν γενεῶν διαπαιδαγωγοῦσε δημόσιους ἄνδρες, δεξιολόγους στὴν ἐσωτερικὴ διπλωματία. Τέτοιοι διπλωμάτης, πού εἶχε ἀποστολὴ νὰ καλύψει τὸ πέρασμα τῆς κυβέρνησης στὴν ἀνοιχτὴ ἀντίδραση, ἦταν ὁ ὑπουργὸς ἑσωτερικῶν κόμης Ἰγνάτιεφ πού ἀντικατάστησε τὸν Λορίς-Μέλικοφ. Ὁ Ἰγνάτιεφ ἐνεργοῦσε ἐπανειλημμένα σάν βέρος δημαγωγὸς καὶ ἀπατεώνας, ἔτσι πού ὁ συντάχτης τοῦ «Ὑπομνήματος» Βίττε δείχνει ὄχι καὶ λίγη «ἀστυνομικὴ ἐπιείκεια» ὅταν ἀποκαλεῖ τὴν περίοδο τῆς ὑπουργίας του «ἀποτυχημένη ἀποπειρα νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ χώρα μὲ τοπικὴ αὐτοδιοίκηση καὶ μὲ ἐπικεφαλῆς ἕναν ἀπολυταρχικὸ τσάρο». Εἶναι ἀλήθεια πὼς μιὰ τέτοια ἀκριβῶς «διατύπωση» δόθηκε κεῖνον τὸν καιρὸ ἀπὸ τὸν Ι. Σ. Ἀζάκοφ, διατύπωση πού τὴ χρησιμοποίησε γιὰ τίς ἐρωτοτροπίες τῆς ἡ κυβέρνησῆς, καὶ πού τὴν ἔκανε κουρέλι ὁ Κατκόφ, ἀποδείχνοντας αἰτιολογημένα τὴν ἀναγκαίαν σύνδεση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση καὶ στὸ σύνταγμα. Θὰ ἦταν ὅμως μωπία νὰ ἐξηγεῖ κανεὶς μιὰ ὀρισμένη ταχτικὴ τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησης (ταχτικὴ, πού ἀναγκαστικὰ προσιδιάζει στὴν ἀστυνομικὴ κυβέρνησι ἀπὸ τὴν ἴδια τῆς τῆ φύση) μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι στὴ δοσμένη στιγμή ἐπικρατεῖ τούτῃ ἢ ἐκείνῃ ἢ πολιτικὴ ἀντίληψη.

Ὁ Ἰγνάτιεφ ἔβγαλε μιὰ ἐγκύκλιο, ὅπου ὑποσχόταν ὅτι ἡ κυβέρνησι «θὰ πάρει ἐπείγοντα μέτρα γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν σωστῶν μεθόδων, πού θὰ ἐξασφάλιζαν τὴ μεγαλύτερη ἐπιτυχία στὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ τῶν τοπικῶν παραγόντων γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῶν ἐπιταγῶν τοῦ τσάρου». Τὰ ζέμστβο ἀπάντησαν στὴν «ἐκκλήσι» αὐτὴ παρακαλῶντας «νά κληθοῦν οἱ αἵρετοὶ τοῦ λαοῦ» (ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ ζέμστβο τοῦ Τσερέποβετς· ὅσο γιὰ τὴ γνώμη τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ ζέμστβο τοῦ Κιρίλλοφ, ὁ διοικητὴς τοῦ κυβερνεῖου δὲν ἐπέτρεψε οὔτε κἀν νὰ δημοσιευτεῖ). Ἡ κυβέρνησι σύστησε στοὺς διοικητὲς τῶν κυβερνεῖων «νά μὴ δόσουν συνέχεια» σὲ παρόμοια

διαβήματα, «καί ταυτόχρονα πάρθηκαν, ὅπως φαίνεται, μέτρα γιά νά μή ἀνακινούνται παρόμοια ζητήματα σέ ἄλλες συνελεύσεις». Γίνεται ἡ περιφημη προσπάθεια νά κληθοῦν κατ' ἐκλογήν τῶν ὑπουργῶν οἱ «ἐμπειρογνώμονες» (γιά νά συζητηθεῖ τό πρόβλημα τῆς μείωσης τῶν πληρωμῶν ἐξαγοράς, τῆς ρύθμισης τῶν μετοικήσεων καί τῆς μεταρρύθμισης τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης κτλ.). «Ἡ κοινωνία δέν εἶδε μέ συμπάθεια τίς ἐργασίες τῶν ἐπιτροπῶν ἐμπειρογνώμωνων, καί ἀπό τήν πλευρά τῶν ζέμστβο οἱ ἐργασίες αὐτές, παρ' ὅλα τά προληπτικά μέτρα, προκάλεσαν ἀκόμα καί ἀνοιχτές διαμαρτυρίες. Δώδεκα συνελεύσεις τῶν ζέμστβο ἔκαναν διαβήματα, μέ τά ὅποια ζητοῦσαν νά καλοῦνται τά μέλη τῶν ζέμστβο νά παίρνουν μέρος στή νομοθετική ἐργασία ὄχι σέ ὀρισμένες περιπτώσεις καί ὄχι ἔπειτα ἀπό διορισμούς ἀπό τήν κυβέρνηση, ἀλλά μόνιμα καί ἔπειτα ἀπό ἐκλογή τους ἀπό τά ζέμστβο». Στό ζέμστβο τῆς Σαμάρας μιά παρόμοια πρόταση ἀπορίφθηκε ἀπό τόν προϊστάμενο, καί «ὕστερα ἀπ' αὐτό ἡ συνέλευση διαλύθηκε σέ ἔνδειξη διαμαρτυρίας» (Ντραγκομάνοφ, στό ἀναφερόμενο ἄρθρο, σελ. 29· στό «Ἐπόμνημα» σελ. 131). Ὅτι ὁ κόμης Ἰγνάτιεφ κοροῖδενε τοὺς παράγοντες τῶν ζέμστβο φαίνεται λχ. καί ἀπό τό παρακάτω γεγονός: «Ὁ προεστός τῶν εὐγενῶν τῆς Πολτάβας κ. Οὐστίμοβιτς, συντάχτης τοῦ σχεδίου ψηφίσματος τοῦ 1879 γιά τό σύνταγμα, δήλωσε ἀνοιχτά στή συνέλευση τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνεῖου, ὅτι πῆρε ἀπό τόν κόμη Ἰγνάτιεφ *κατηγορηματική διαβεβαίωση* (sic!), πῶς ἡ κυβέρνηση θά καλέσει τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς χώρας νά πάρουν μέρος στή νομοθετική ἐργασία» (Ντραγκομάνοφ, στό ἴδιο).

Ἡ κάλυψη τοῦ περάσματος τῆς κυβέρνησης σέ ἐντελῶς νέα πολιτική, — κάλυψη πού ἐξασφαλιζόταν μ' αὐτές τίς πανουργίες τοῦ Ἰγνάτιεφ, — τερματίστηκε, καί ὁ Ντ. Α. Τολστόι πού διορίστηκε στίς 30 τοῦ Μάη 1882 ὑπουργός ἐσωτερικῶν, δέν ἀπόχτησε ἄδικα τό παρατσούκλι τοῦ «ὑπουργοῦ πάλης». Τά διαβήματα τῶν ζέμστβο, ἀκόμα καί κείνα πού ἀφοροῦσαν τήν ὀργάνωση ὁποιοῦνδήποτε ἰδιωτικῶν συνεδρίων, ἀπορίπτονταν χωρίς προσχήματα, καί ὑπῆρξε μάλιστα περίπτωση πού ὕστερα ἀπό παράπονα διοικητῆ κυβερνεῖου γιά «συστηματική ἀντιπολίτευση» ἐνός ζέμστβο (τοῦ Τσερέποβετς), ἀντικαταστάθηκε τό συμβούλιο τοῦ ζέμστβο ἀπό μιά κυβερνητική ἐπιτροπή καί τά μέλη του τιμωρήθηκαν διοικητικά μέ ἐκτόπιση. Ὁ Ντ. Α.

* — ἔτσι! Ἡ Σύντ.

Τολστόι, πιστός μαθητής καί ὁπαδός τοῦ Κατκόφ, ἀποφάσισε ν' ἀναλάβει ἀνοιχτά πιά μιὰ «μεταρύθμιση» τῶν ζέμστβο, ξεκινώντας ἀπό τή βασική σκέψη (πού, ὅπως εἶδαμε, ἐπαληθεύτηκε πραγματικά ἀπό τήν ἱστορία) ὅτι «ἡ ἀντιπολίτευση ἐνάντια στήν κυβέρνηση ἔχει φωλιάσει γερά μέσα στά ζέμστβο» (σελ. 139 τοῦ «Υπομνήματος»: ἀπό τό ἀρχικό σχέδιο τῆς μεταρύθμισης τῶν ζέμστβο). Ὁ Ντ. Α. Τολστόι σχεδίαζε ν' ἀντικαταστήσει τά συμβούλια τῶν ζέμστβο μέ ὄργανα ἐξαρτημένα ἀπό τό διοικητή τοῦ κυβερνεῖου καί ὅλες οἱ ἀποφάσεις τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμστβο νά ὑπόκεινται στήν ἐγκριση τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνεῖου. Θά ἦταν πραγματικά μιὰ «ριζοσπαστική» μεταρύθμιση, εἶναι ὅμως πολύ ἐνδιαφέρον τό γεγονός πῶς κι αὐτός ἀκόμα ὁ μαθητής τοῦ Κατκόφ, ὁ «ὑπουργός πάλης», «δέν ἀπομακρύνθηκε, — ὅπως ἐκφράστηκε ὁ ἴδιος ὁ συντάχτης τοῦ „Υπομνήματος“, — ἀπό τή συνηθισμένη πολιτική πού ἐφάρμοζε τό ὑπουργεῖο ἐσωτερικῶν ἀπέναντι στά ζέμστβο. Τή σκέψη του — νά καταργήσει οὐσιαστικά τά ζέμστβο — δέν τήν ἐξέφρασε ἀνοιχτά στό σχέδιό του· μέ τό πρόσχημα μιᾶς κανονικῆς ἀνάπτυξης τῶν ἀρχῶν αὐτοδιοίκησης, ἐπιθυμοῦσε νά διατηρήσει τήν ἐξωτερική μορφή τῆς τελευταίας, ἀφαιρώντας τῆς ὅμως κάθε ἐσωτερικό περιεχόμενο». Στό Κρατικό συμβούλιο αὐτή ἡ σοφή κρατική πολιτική τῆς «οὐρᾶς τῆς ἀλεπούς» συμπληρώθηκε καί ἀναπτύχθηκε περισσότερο, μέ ἀποτέλεσμα ὁ νόμος τοῦ 1890 γιά τά ζέμστβο, «νά ἀποδειχτεῖ ἕνα νέο ἡμίμετρο στήν ἱστορία τῶν θεσμῶν τῶν ζέμστβο. Ὁ νόμος αὐτός δέν κατάργησε τά ζέμστβο, ἀλλά τά ἔκανε ἀπρόσωπα καί ἄχρωμα· δέν κατάργησε καί τήν ἀρχή τῆς ἀντιπροσώπευσης ὅλων τῶν κλειστῶν τάξεων, ἀλλά πρόσδωσε σ' αὐτή τή χροιά ἰδρύματος ὀρισμένων τάξεων». . . δέν ἔκανε τά ζέμστβο πραγματικά ὄργανα ἐξουσίας, . . . ἀλλά μεγάλωσε τήν κηδεμονία τῶν διοικητῶν τῶν κυβερνεῖων πάνω τους, . . . εὗρνε τό δικαίωμα ἀρνησίκυρίας τῶν διοικητῶν τῶν κυβερνεῖων». «Ὁ νόμος τῆς 12 τοῦ Ἰούλη 1890 ἦταν, σύμφωνα μέ τήν πρόθεση τοῦ δημιουργοῦ του, ἕνα βῆμα πρὸς τήν κατάργηση τῶν ζέμστβο, δέν ἦταν ὅμως σέ καμιά περίπτωση ριζικός μετασχηματισμός τῆς αὐτοδιοίκησης τῶν ζέμστβο».

Τό νέο «ἡμίμετρο» — ὅπως ἀναφέρει παρακάτω τό «Υπομνημα» — δέν ἐκμηδένισε τήν ἀντιπολίτευση στήν κυβέρνηση (καί δέ θά μπορούσε, ἐννοεῖται, νά ἐκμηδένισαι τήν ἀντιπολίτευση στήν ἀντιδραστική κυβέρνηση μέ τό δυνάμωμα αὐτῆς τῆς ἀντιδραστικότητας), ἀλλά ἀπλῶς συντέλεσε στό νά πάρουν συγκαλυμμένο χαρακτήρα ὀρισμένες ἐκδηλώσεις τῆς. Ἡ ἀντι-

πολίτευση έκδηλώνόταν πρώτο, στό ότι όρισμένοι αντιζεμιστρικοί, άν μπορούμε νά έκφραστούμε έτσι, νόμοι συναντούσαν αντίσταση και de facto* δέν έκφραμόζονταν· δεύτερο, έκδηλώνόταν και πάλι στά διαβήματα γιά σύνταγμα (ή στά διαβήματα πού έκαναν έστω και νύξη γιά σύνταγμα). 'Η πρώτη μορφή αντιπολίτευσης έκδηλώθηκε λχ. μέ τήν έκδοση του νόμου τής 10 του 'Ιούνη 1893, πού ύπήγαγε τήν όργάνωση τής ύγειονομικής ύπηρεσίας άπομέρους των ζέμιστρι σ' ένα λεπτομερειακό κανονισμό. «Τά ζέμιστρι άντιτάχτηκαν όμόθυμα στό ύπουργείο έσωτερικών, πού και ύποχώρησε. Χρειάστηκε ν' άνασταλεί ή έκφαρμογή του έτοιμου ήδη κανονισμού, νά έκκαταλειφθεί ό κανονισμός γιά νά φτιαχτεί μιá πλήρης συλλογή νόμων και νά καταρτισθεί ένα νέο σχέδιο, στηριγμένο σέ τελείως άντίθετες άρχές (πρός όφελος δηλ. των ζέμιστρι)». 'Ο νόμος τής 8 του 'Ιούνη 1893 γιά τήν έκτίμηση τής άκίνητης περιουσίας, πού εισήγαγε κι αυτός τήν άρχή τής ρύθμισης και περιόριζε τά δικαιώματα των ζέμιστρι στό ζήτημα τής φορολογίας έγινε επίσης δεχτός μέ άντιπάθεια και σέ πάρα πολλές περιπτώσεις «δέν έκφαρμόζεται καθόλου στην πράξη». 'Η δύναμη των ύγειονομικών και στατιστικών ίδρυμάτων, πού δημιουργήθηκαν από τά ζέμιστρι και έκφεραν σημαντικό (φυσικά σέ σχέση μέ τή γραφειοκρατία) όφελος στον πληθυσμό, ήταν άρκετή γιά νά παραλύσει τους κανονισμούς πού σκαρώθηκαν στά γραφεία τής Πετρούπολης.

'Η δεύτερη μορφή αντιπολίτευσης έκδηλώθηκε και στό νέο ζέμιστρι τό 1894, όταν τά ψηφίσματα των ζέμιστρι προς τον Νικόλαο Β' ξανάκαναν πολύ καθαρούς ύπαινιγμούς γιά τήν άπαίτησή τους νά διευρυνθεί ή αυτόδιοίκηση, και προκάλεσαν τά «περίφημα» λόγια γιά άνόητα όνειροπολήματα.

Κείνο πού προκαλούσε φρίκη στους κ. κ. ύπουργούς είναι ότι δέν έξαλείφθηκαν οι «πολιτικές τάσεις» των ζέμιστρι. 'Ο συντάκτης του «'Υπομνήματος» παραθέτει τά πικρά παράπονα του διοικητή του κυβερνείου Τβέρ (άπό τον άπολογισμό πού έκανε γιά τό 1898) ενάντια «σ' ένα στενά συσπειρωμένο κύκλο ανθρώπων μέ φιλελεύθερο προσανατολισμό», πού συγκεντρώνει στά χέρια του όλη τή διεύθυνση τής δουλειάς του ζέμιστρι του κυβερνείου. «'Από τον άπολογισμό του ίδιου του διοικητή του κυβερνείου γιά τό 1895 φαίνεται, ότι ή πάλι ενάντια στην αντιπολίτευση των ζέμιστρι άποτελεί δύσκολο καθήκον των τοπικών άρχων και ότι οι προεδρεύοντες στις συνελεύσεις των ζέμιστρι προεστοί

* — ούσιαστικά, στην πράξη. 'Η Σύντ.

τῶν εὐγενῶν χρειάζεται νά ἔχουν πότε-πότε „πολιτικό θάρρος“ (ἔτσι λοιπόν!) γιά νά ἐφαρμόζουν τίς ἐμπιστευτικές ἐγκυκλίους τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν σέ ζητήματα, μέ τά ὁποῖα δέν πρέπει νά καταπιάνονται τά ζέμστβο». Καί παραπέρα συνεχίζεται ἡ ἐξιστόρηση τοῦ πῶς ὁ προεστός τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνεῖου παρέδωσε πρὶν τή συνέλευση τήν προεδρία τῆς συνέλευσης στόν προεστό τῶν εὐγενῶν τοῦ νομοῦ (τοῦ Τβέρ), αὐτός στόν προεστό τῶν εὐγενῶν τῆς Νοβοτόρζσκαγια κι αὐτός πάλι ἀρρώστησε καί παρέδωσε τήν προεδρία στόν προεστό τῶν εὐγενῶν τῆς Στάριτσα. Ἔτσι λοιπόν, ἀκόμα καί οἱ προεστοί τῶν εὐγενῶν τό βάζουν στά πόδια, μή θέλοντας νά ἐκτελοῦν ἀστυνομικά καθήκοντα! «Μέ τό νόμο τοῦ 1890, — κλαίγεται ὁ συντάχτης τοῦ «Ὑπομνήματος», — δόθηκε στά ζέμστβο χροιά ἰδρύματος ὀρισμένων τάξεων, ἐνισχύθηκε στίς συνελεύσεις τό κυβερνητικό στοιχείο, περιλήφθηκαν στή σύνθεση τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμστβο τῶν κυβερνεῖων ὅλοι οἱ προεστοί τῶν εὐγενῶν τῶν νομῶν καί οἱ ζέμσκι νατσάλνικ*, καί ἄν παρ' ὅλα αὐτά τέτοια ἀπόσωπα γραφειοκρατικά ζέμστβο, περιορισμένα σέ ὀρισμένες κλειστές τάξεις, ἐξακολουθοῦν νά ἐκδηλώνουν πολιτικές τάσεις, ὅλα αὐτά θά ἔπρεπε νά μᾶς βάλουν σέ σκέψη» . . . «Ἡ ἀντίπραξη δέν ἐκμηδενίστηκε: Ἡ ὑπόκωφη δυσαρέσκεια, ἡ σιωπηλή ἀντιπολίτευση ζοῦν ἀναμφισβήτητα καί θά ζοῦν ὅσο δέ θά ἔχουν ἐξαφανιστεῖ τά ζέμστβο, πρὶν συμπεριλαβαίνουν ὅλες τίς κλειστές τάξεις». Αὐτή εἶναι ἡ τελευταία λέξη τῆς γραφειοκρατικῆς σοφίας: ἄν ἡ κουτσορεμένη ἀντιπροσώπηση γεννάει δυσαρέσκεια, τότε ἡ κατάργηση κάθε ἀντιπροσώπησης — σύμφωνα μέ τήν ἀπλή ἀνθρώπινη λογική — θά δυναμώσει περισσότερο αὐτή τήν δυσαρέσκεια καί τήν ἀντιπολίτευση. Ὁ κ. Βίττε φαντάζεται ὅτι ἄν κλείσει ἓνα ἀπό τά ὄργανα πού βγάζουν στά φῶρα ἔστω καί ἐλάχιστο μέρος τῆς δυσαρέσκειας, θά ἐξαλειφθεῖ καί ἡ δυσαρέσκεια! Μά πιστεύετε μήπως πῶς ὁ Βίττε προτείνει γι' αὐτό κάτι τό ἀποφασιστικό, σάν τήν κατάργηση τῶν ζέμστβο; Ὁχι, κάθε ἄλλο. Ὁ Βίττε, κατακεραυνώνοντας τήν πολιτική τῶν ὑπεκφυγῶν, γιά νά ἔχει τήν εὐκαιρία νά πεί παχιά λόγια, δέν προτείνει ὁ ἴδιος τίποτ' ἄλλο παρά τήν ἴδια αὐτή πολιτική — καί οὔτε μπορεῖ νά προτείνει κάτι τό διαφορετικό, χωρίς νά ἀλλάξει τό τομάρι του, τομάρι ὑπουργοῦ ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης. Ὁ Βίττε μωρμουρίζει κάτι τό τελείως τιποτένιο γιά «ἓνα τρίτο

* — Ἀξιωματοῦχοι πού εἶχαν διοικητική καί δικαστική ἐξουσία πάνω στούς ἀγρότες. Σημ. μετ.

δρόμο»: οὔτε κυριαρχία τῆς γραφειοκρατίας, οὔτε αὐτοδιοίκηση, ἀλλὰ διοικητική μεταρρύθμιση, «πού θά ὀργανώσει σωστά» «τῆ συμμετοχή τῶν κοινωνικῶν στοιχείων στίς κυβερνητικές ὑπηρεσίες». Εἶναι εὐκόλο νά πει κανεῖς μιὰ τέτοια ἀνοησία, μόνο πού τώρα — ὕστερα ἀπό τά κάθε λογῆς πειράματα μέ τούς «ἐμπειρογνώμονες» — αὐτή ἡ ἐπινόηση δέν πρόκειται πιά νά ξεγελάσει κανέναν: εἶναι ὀλοφάνερο πῶς *χωρίς σύνταγμα* κάθε «συμμετοχή τῶν κοινωνικῶν στοιχείων» θά εἶναι κάτι τό πλασματικό, θά εἶναι ὑποταγή τῆς κοινωνίας (τούτων ἢ ἐκείνων τῶν «ἀντιπροσώπων» τῆς κοινωνίας) στή γραφειοκρατία. Ἐπικρίνοντας ἕνα ξεχωριστό μέτρο τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν, — τήν εἰσαγωγή τοῦ θεσμοῦ τῶν ζέμστβο στίς ἀκρινές περιοχές, — ὁ Βίττε στό γενικό ζήτημα πού ὁ ἴδιος ἀνακίνησε, δέν μπορεί νά δώσει ἀπολύτως τίποτα τό καινούργιο, καί μόνο ξαναζεσταίνει τίς παλιές μεθόδους τῶν ἡμίμετρων, τῶν ψευτοὑποχωρήσεων, τῆς ὑπόσχεσης κάθε εἶδους ἀγαθῶν καί τῆς μὴ ἐκπλήρωσης καμιᾶς ὑπόσχεσης. Δέ χρειάζεται νά ἐπιμένουμε καί πολύ γιά νά δείξουμε ὅτι στό γενικό ζήτημα τοῦ «προσανατολισμοῦ τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς» ὁ Βίττε καί ὁ Γκορεμίκιν εἶναι ἐνωμένοι καί ἡ διαμάχη ἀνάμεσά τους εἶναι οἰκογενειακή διαμάχη, οἰκογενειακός καυγᾶς στά πλαίσια μιᾶς καί τῆς ἴδιας συμμορίας. Ἀπό τό ἕνα μέρος, ὁ Βίττε σπεύδει νά δηλώσει ὅτι «ἐγὼ δέν πρότεινα καί δέν προτείνω οὔτε τήν κατάργηση τοῦ θεσμοῦ τῶν ζέμστβο, οὔτε ὀποιαδήποτε ἄλλη ριζική ἀλλαγὴ τῆς σημερινῆς τάξης πραγμάτων. . . πῶς γιά τήν κατάργησή τους (τῶν ὑπαρχόντων ζέμστβο) εἶναι ζήτημα ἂν μπορεί κάτω ἀπό τίς σημερινές συνθήκες νά γίνει λόγος». Ὁ Βίττε, «ἀπό τήν πλευρά του, νομίζει ὅτι μέ τή δημιουργία κατά τόπους ἰσχυρῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας θά εἶναι δυνατό νά ἔχει κανεῖς μεγαλύτερη ἐμπιστοσύνη στά ζέμστβο» κτλ. Δημιουργώντας ἕναν ἰσχυρό γραφειοκρατικό μηχανισμό σάν ἀντίβαρο στήν αὐτοδιοίκηση (δηλ. καθιστώντας ἀνίσχυρη τήν αὐτοδιοίκηση), μπορεί νά τῆς ἔχει κανεῖς μεγαλύτερη «ἐμπιστοσύνη». Παλιό τροπάρι! Ὁ κ. Βίττε φοβᾶται μόνο τούς «θεσμούς ὀπου συμμετέχουν ὄλες οἱ κλειστές τάξεις», «δέν εἶχε καθόλου ὑπόψη του καί δέ θεωροῦσε ἐπικίνδυνη γιά τήν ἀπολυταρχία τῆ δράση τῶν διάφορων συντεχνιῶν, συλλόγων, ἐνώσεων τῶν κλειστῶν τάξεων εἴτε τῶν ἐπαγγελματικῶν ἐνώσεων». Λογουχάρη σχετικά μέ τίς «ἀγροτικές κοινότητες», ὁ κ. Βίττε δέν ἀμφιβάλλει καθόλου ὅτι εἶναι ἀκίνδυνες γιά τήν ἀπολυταρχία λόγῳ τῆς «ἀδράνειας» τους. «Οἱ σχέσεις ἰδιοχτησίας πού ἐπικρατοῦν στή γῆ καί τά συμφέροντα πού συνδέονται μέ τίς σχέσεις αὐτές

προσδίνουν στὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ πνευματικὲς ιδιότητες, πού τὸν κάνουν ἀδιάφορο πρὸς καθεὶ πού βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς τοῦ χωριοῦ του. . . Στὶς συνελεύσεις ὁ ἀγρότης μας ἀσχολεῖται μὲ τὸ πῶς κατανέμονται οἱ φόροι, . . . πῶς μοιράζονται οἱ κληροὶ κτλ. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, εἶναι ἀγράμματος ἢ μισογραμματισμένος, — τί πολιτικὴ μορεῖ λοιπὸν νά γίνει ἐδῶ;». Ὁ κ. Βίττε, ὅπως βλέπετε, σκέφτεται πολὺ νηφάλια. Σχετικὰ μὲ τὶς ἐνώσεις τῶν κλειστῶν τάξεων δηλώνει πῶς, ὅσον ἀφορᾷ τὸν κίνδυνο πού αὐτὲς ἐγκυμονοῦν γιὰ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία, «οὐσιαστικὴ σημασία ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχει διάσταση συμφερόντων. Ἡ κυβέρνησις, ἐπωφελοῦμενη ἀπὸ τὴν διάσταση αὐτῆς μορεῖ νά βρεῖ πάντα ἐναντία στὰ πολιτικὰ αἰτήματα τῆς μιᾶς τάξης στήριγμα καὶ ἀντίβαρο στὶς ἄλλες τάξεις». Καὶ τὸ «πρόγραμμα» τοῦ Βίττε: «σωστά ὁργανωμένη συμμετοχὴ τῶν κοινωνικῶν στοιχείων στὰ κυβερνητικὰ ἰδρύματα» δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά μιὰ ἀπὸ τὶς ἀναρίθμητες ἀπόπειρες τοῦ ἀστυνομικοῦ κράτους νά φέρει σὲ «διάσταση» τὸν πληθυσμὸ.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὁ κ. Γκορεμίκιν, πού ἐναντιὰ του κάνει τόσο λυσσασμένη πολεμικὴ ὁ κ. Βίττε, ἐφαρμόζει καὶ ὁ ἴδιος τὴν ἴδια συστηματικὴ πολιτικὴ διάστασις καὶ καταπίεσις. Ἀποδείχνει (στό ὑπόμνημά του, στό ὅποιο ἀπαντᾷ ὁ Βίττε) τὴν ἀνάγκη νά δημιουργηθοῦν νέες δημοσιούπαλληλικὲς θέσεις γιὰ τὴν ἐπιτήρησις τῶν ζέμστβο, δὲ συμφωνεῖ νά ἐπιτρέπονται ἔστω καὶ ἀπλὰ τοπικὰ συνέδρια τῶν παράγοντων τῶν ζέμστβο, εἶναι ψυχῆ τε καὶ σώματι ὑπὲρ τοῦ νόμου τοῦ 1890, πού ἀποτελεῖ βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς κατάρτησις τῶν ζέμστβο, φοβᾷται διὰ τὰ ζέμστβο θά συμπεριλαβαίνουσαν στὰ προγράμματα τῶν ἐκτιμητικῶν ἐργασιῶν τους «ζητήματα μεροληπτικοῦ χαρακτήρα», φοβᾷται τὴ στατιστικὴ τῶν ζέμστβο, γενικὰ ὑποστηρίζει ὅτι τὸ δημοτικὸ σχολεῖο πρέπει νά ἀποσπαστεῖ ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ζέμστβο καὶ νά περάσει στὴ δικαιοδοσίαν τῶν κυβερνητικῶν ὑπηρεσιῶν, προσπαθεῖ νά ἀποδείξει, ὅτι τὰ ζέμστβο εἶναι ἀνίκανα νά ὁργανώσουν τὴ δουλειὰ τοῦ ἐπισιτισμοῦ (οἱ παράγοντες τῶν ζέμστβο δημιουργοῦν — βλέπετε — «ὑπερβολικὲς ἐντυπώσεις γιὰ τὴν ἔκτασις τῶν θεομηνιῶν καὶ γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ πληθυσμοῦ πού ὑπέφερε ἀπὸ τὴν σιτοδείαν»!), ὑπερασπίζει τὸν κανονισμό γιὰ τὸ ὕψος τῆς φορολογίας πού ἐπιβάλλουσαν τὰ ζέμστβο «μὲ σκοπὸ νά προφυλάσσει ἢ γαιοκτησίαν ἀπὸ τὴν ὑπερβολικὴ αὔξησις τῶν φόρων πού ἐπιβάλλουσαν τὰ ζέμστβο». Ἐτσι ὁ Βίττε ἔχει ἀπόλυτα δίκιο ὅταν δηλώνει: «Ὀλὴ ἡ πολιτικὴ τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν ἀπέναντι στὰ ζέμστβο συνίσταται σὲ μιὰ ἀργὴ, μὰ

σταθερή υπονόμηση των ὀργάνων τους, σέ βαθμιαία μείωση τῆς σημασίας τους καί σέ βαθμιαία ἐπίσης συγκέντρωση των λειτουργιῶν τους στά χέρια των κρατικῶν ὑπηρεσιῶν. Μποροῦμε νά ποῦμε, χωρίς καμιά ὑπερβολή, πῶς ὅταν τά ἀναφερόμενα στό ὑπόμνημα (τοῦ Γκορεμίκιν) „μέτρα, πού πάρθηκαν τόν τελευταῖο καιρό μέ σκοπό τή ρύθμιση διάφορων κλάδων τῆς οἰκονομίας καί τῆς διοίκησης των ζέμστβο“ φτάσουν σέ αἴσιο πέρας, τότε στήν πραγματικότητα δέ θάχουμε κανενός εἶδους αὐτοδιοίκηση: ἀπό τά ζέμστβο δέ θά μείνει παρά μόνο μιᾶ ἰδέα καί τό ἐξωτερικό τους περίβλημα χωρίς κανένα πραχτικό περιεχόμενο». Ἡ πολιτική τοῦ Γκορεμίκιν (καί πολύ περισσότερο τοῦ Σιτιάγκιν), καθώς καί ἡ πολιτική τοῦ Βίττε, ὀδηγοῦν, συνεπῶς, σ' ἓνα καί τό αὐτό ἀποτέλεσμα, καί ὁ καυγᾶς γιά τό ζήτημα των ζέμστβο καί τό συνταγματισμό, τό ἐπαναλαβαίνουμε, δέν εἶναι παρά ἓνας καυγᾶς οἰκογενειακός. Τά δικά μας τά μαλώματα πάλι παιχνίδια εἶναι. Αὐτό εἶναι τό συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπό τή «διαμάχη» ἀνάμεσα στους κ. κ. Βίττε καί Γκορεμίκιν. Ὅσον ἀφορᾶ τά δικά μας συμπεράσματα γιά τό γενικό ζήτημα τῆς ἀπολυταρχίας καί των ζέμστβο, εἶναι πῶς ἐνδεδειγμένο νά τά βγάλουμε ἀναλύοντας τόν πρόλογο τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ.*

V

Ὁ πρόλογος τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ. περιέχει πολλά ἐνδιαφέροντα πράγματα. Θίγει τά πῶς πλατιά ζητήματα: τόν πολιτικό μετασχηματισμό τῆς Ρωσίας, τούς ποικίλους τρόπους αὐτοῦ τοῦ μετασχηματισμοῦ, τή σημασία τούτων ἢ ἐκείνων των δυνάμεων πού ὀδηγοῦν στό μετασχηματισμό. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ὁ κ. Ρ. Ν. Σ., πού διατηρεῖ, ὅπως φαίνεται, στενές σχέσεις μέ τούς φιλελεύθερους κύκλους γενικά καί μέ τούς ζεμστβικούς-φιλελεύθερους κύκλους ἰδιαίτερα, ἀντιπροσωπεύει, ἀναντίρητα, κάτι τό νέο στή χορωδία τῆς «παράνομης» φιλολογίας μας. Γι' αὐτό, τόσο γιά νά ἐξηγήσουμε τό θεμελιακό ζήτημα τῆς πολιτικῆς σημασίας των ζέμστβο ὅσο καί γιά νά γνωριστοῦμε μέ τά ρεύματα καί... γιά νά μή πῶ: μέ τίς κατευθύνσεις, ἀλλά μέ τίς διαθέσεις των κύκλων πού βρίσκονται κοντά στους φιλελεύθερους — ἀξίζει μέ τό παραπάνω νά σταθοῦμε πῶς λεπτομερειακά σ' αὐτό τόν πρόλογο καί νά ξεδιαλύνουμε ἂν στό νέο αὐτό στοιχεῖο ὑπάρχει

* Μ' αὐτό τό ψευδώνυμο ὑπέγραφε ὁ κ. Στρούβε. (Σημείωση τοῦ συγγραφέα στήν ἐκδοση τοῦ 1907. Ἡ Σύνη.)

κάτι τό θετικό ἢ τό ἀρνητικό, κατά πόσο τό στοιχείο αὐτό εἶναι θετικό καί κατά πόσο ἀρνητικό, καί σέ τί συνίσταται ὁ ἀρνητικός του χαρακτήρας.

Ἡ βασική ἰδιομορφία τῶν ἀπόψεων τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ. συνίσταται στά παρακάτω. Ὅπως φαίνεται ἀπό πάρα πολλά σημεῖα τοῦ ἄρθρου του, πού τά παραθέτουμε πῶς κάτω, ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. εἶναι ὁπαδός τῆς εἰρηνικῆς, τῆς βαθμιαίας, τῆς αὐστηρά νόμιμης ἐξέλιξης. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἐξεγείρεται μ' ὅλη τή δύναμη τῆς ψυχῆς του ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία καί διψάει γιά πολιτική ἐλευθερία. Ἡ ἀπολυταρχία ὅμως εἶναι ἀπολυταρχία, ἀκριβῶς γιατί ἀπαγορεύει καί διώκει κάθε «ἐξέλιξη» πρὸς τήν ἐλευθερία. Ἀπό τήν ἀντίφαση αὐτή διαπνέεται ὄλο τό ἄρθρο τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ., πράγμα πού κάνει τούς συλλογισμούς του ἐξαιρετικά ἀσυνεπεῖς, ἀβέβαιους, ἀσταθεῖς. Ὁ συνταγματισμός μπορεῖ νά συμβιβαστεῖ μέ τή φροντίδα γιά αὐστηρά νόμιμη ἐξέλιξη τῆς ἀπολυταρχικῆς Ρωσίας μόνο ἂν παρθεῖ σάν προϋπόθεση ἢ τουλάχιστο δέν ἀποκλειστεῖ ἢ περίπτωση ὅτι ἡ ἀπολυταρχική κυβέρνηση *μόνη της* θά τό καταλάβει, θά κουραστεῖ, θά ὑποχωρήσει κτλ. Καί ἀπό τό ὕψος τῆς ἀγανάκτησῆς του σάν πολίτη ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. συμβαίνει πραγματικά νά ξεπέφτει κι ὡς αὐτήν ἀκόμα τή χυδαία ἀποψη τοῦ πῶς ἀνεξέλιχτου φιλελευθερισμοῦ. Νά ἕνα παράδειγμα. Ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. λέει γιά τόν ἑαυτό του: «... ἔμεῖς, πού στόν ἀγώνα γιά τήν πολιτική ἐλευθερία βλέπουμε γιά τούς σύγχρονους συνειδητούς ἀνθρώπους τῆς Ρωσίας τόν ὄρκο τοῦ Ἄννιβα, ὄρκο ἐξίσου ἱερό, ὅπως ἦταν κάποτε γιά τούς ἀνθρώπους τῆς δεκαετίας 1840-1850 ὁ ἀγώνας γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν. . .» κι ἀκόμα: «... ὅσο δύσκολο κι ἂν εἶναι γιά μᾶς, τούς ἀνθρώπους πού δόσαμε τόν „ὄρκο τοῦ Ἄννιβα“ στόν ἀγώνα ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία» κτλ. Καλά τᾶπε, δυνατά τᾶπε! Τά ρωμαλέα αὐτά λόγια θά μπορούσαν νά εἶναι στολίδι γιά τό ἄρθρο, ἂν αὐτό διαποτιζόταν ἐξ ὀλοκλήρου ἀπό τό ἴδιο πνεῦμα τῆς ἀλύγιστης, τῆς ἀδιάλλαχτης πάλης («ὄρκος τοῦ Ἄννιβα!»). Τά ρωμαλέα αὐτά λόγια — ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι τόσο ρωμαλέα — θ' ἀποτελοῦν κάποια παραφωνία, ἂν δίπλα τους παρουσιαστεῖ μιά νότα τεχνητῆς συμφιλίωσης καί ἐφησύχασης, μιά ἀπόπειρα νά προωθηθεῖ, ἔστω καί μέ ὁποιαδήποτε παρατραβηγμένα ἐπιχειρήματα, ἡ ἀντίληψη τῆς εἰρηνικῆς, αὐστηρά νόμιμης ἐξέλιξης. Καί, δυστυχῶς, τέτοιες νότες καί τέτοιες ἀπόπειρες παρατηροῦμε ὑπεραρκετές στόν κ. Ρ. Ν. Σ. Ἀφιερώνει λχ. μιάμιση σελίδα γιά νά «αἰτιολογήσει» λεπτομερειακά τή σκέψη ὅτι «ἡ κρατική πολιτική στήν ἐποχή τῆς βασιλείας τοῦ Νικολάου Β' ἀξίζει νά

ἐπικριθεῖ ἀκόμα πῖό (ἢ ὑπογράμμισι δική μας) αὐστηρά, ἀπό ἠθική καί πολιτική ἄποψη, ἀπ' ὅ,τι ἡ γενική ἀναθεώρησι στήν ἐποχή τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ' τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Ἀλεξάνδρου Β'». Γιατί ὅμως πῖό αὐστηρά; Ἐπειδή, ὅπως φαίνεται, ὁ Ἀλέξανδρος Γ' καταπολεμοῦσε τήν ἐπανάστασι, ἐνῶ ὁ Νικόλαος Β' καταπολεμᾷ «τίς νόμιμες ἐπιδιώξεις τῆς ρωσικῆς κοινωνίας», ὁ πρῶτος καταπολεμοῦσε κοινωνικές δυνάμεις πολιτικά συνειδητές, ὁ δεῦτερος «κοινωνικές δυνάμεις τελείως εἰρηνικές, πού μερικές φορές, μάλιστα, δροῦσαν ἀκόμα καί χωρίς καμιᾶ σαφή πολιτική σκέψη» («πού οὔτε ἐνωθῶν καλά-καλά ὅτι ἡ συνειδητή πολιτιστική δουλειά τους ὑποσκάπτει τό κρατικό καθεστῶς»). Στήν πραγματικότητα αὐτό εἶναι σέ πολύ μεγάλο βαθμό λαθεμένο, πράγμα γιά τό ὅποιο θά μιλήσουμε πῖό κάτω. Μά ἐκτός ἀπ' αὐτό δέν μπορεῖ νά μή σημειώσουμε καί ὀρισμένες παραξενιές πού παρουσιάζει ὁ συλλογισμός τοῦ συγγραφέα. Ὁ Ρ. Ν. Σ. κατακρίνει τήν ἀπολυταρχία, καί ἀπό τούς δύο αὐτοκράτορες κατακρίνει *περισσότερο* τόν ἕνα, ὄχι γιά τόν χαρακτήρα τῆς πολιτικῆς πού παρέμεινε ἢ προηγούμενη, μά γιά τό γεγονός ὅτι ἀπέναντί του δέν ὑπάρχουν (τάχα) «ζιζάνια», πού νά προκαλοῦν, «ὅπως εἶναι φυσικό», βίαιη ἀντίκρουσι καί ἐπομένως δέν ὑπάρχει λόγος γιά διώξεις. Μήπως στή χρησιμοποίησι ἑνός παρόμοιου ἐπιχειρήματος δέ διαφαίνεται κιόλας μιᾶ ξεκάθαρη ὑποχώρησι μπροστά στό ἐπιχείρημα τῶν πιστῶν ὑπηκόων τοῦ τσάρου πῶς ὁ πατερούλης μας ὁ τσάρος δέν ἔχει τάχα λόγο νά φοβᾶται νά συγκαλέσει τούς προσφιλεῖς ἀνθρώπους, γιὰτί ὅλοι αὐτοί οἱ προσφιλεῖς ἀνθρωποὶ οὔτε κἀν σκέφτηκαν ποτέ κάτι πού νά βγαίνει ἐξω ἀπό τά πλαίσια τῶν εἰρηνικῶν ἐπιδιώξεων καί τῆς αὐστηρῆς νομιμότητος; Δέν παραξενευόμαστε ὅταν διαπιστώνουμε ἕνα παρόμοιο «εἶρμό σκέψης» (ἢ ἕνα παρόμοιο εἶρμό ψευτιᾶς) στόν κ. Βίττε, πού γράφει στό ὑπόμνημά του: «Θά νόμιζε κανεῖς πῶς ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχουν οὔτε πολιτικά κόμματα, οὔτε ἐπαναστάσεις, ἐκεῖ ὅπου κανεῖς δέν ἀμφισβητεῖ τά δικαιώματα τῆς ἀνώτερης ἐξουσίας, — ἐκεῖ δέν πρέπει ν' ἀντιπαρατάσσεται ἡ διοίκησι στό λαό ἢ στήν κοινωνία. . .» κτλ. Δέ μᾶς παραξενεύει ἕνας παρόμοιος συλλογισμός τοῦ κ. Τσιτσέριν, πού στό ὑπόμνημά του πρὸς τόν κόμη Μιλιούτιν μετά τήν 1 τοῦ Μάρτη 1881 δήλωνε ὅτι «ἡ ἐξουσία εἶναι

* Σελ. 205. «Αὐτό οὔτε κἀν ἐξυπνο εἶναι», παρατηρεῖ ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. στή σημείωσή του σ' αὐτή τήν περικοπή. Πολύ σωστά. Καί μήπως δέν εἶναι φτιαγμένοι ἀπό τό ἴδιο καλούπι οἱ παραπάνω συλλογισμοὶ τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ. στίς σελ. XI-XII τοῦ προλόγου του;

ἀπαραίτητο πρὶν ἀπ' ὅλα νά δείξει τὸ σθένος τῆς, ν' ἀποδείξει ὅτι δὲν ὑπέστειλε τῇ σημαίᾳ τῆς μπροστά στίς ἀπειλές», ὅτι «τὸ μοναρχικὸ καθεστῶς μπορεῖ νά συμβιβαστεῖ μὲ τοὺς ἐλεύθερους θεσμούς μόνο τότε, ὅταν οἱ θεσμοὶ αὐτοὶ εἶναι καρπὸς εἰρηνικῆς ἐξέλιξης, ἤρεμης πρωτοβουλίας τῆς ἴδιας τῆς ἀνώτερης ἐξουσίας», καὶ συνιστοῦσε νά δημιουργηθεῖ «ἰσχυρὴ καὶ φιλελεύθερη» ἐξουσία, πού νά δρᾷ μὲ τῇ βοήθειᾳ ἑνός «νομοθετικοῦ ὄργανου, ἐνισχυμένου καὶ ἀνανεωμένου μὲ αἰρετὰ στοιχεῖα»*. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ ἑνός κ. Τσιτσέριν εἶναι τελειῶς φυσικὸ νά θεωρεῖται πὼς ἀξίζει μεγαλύτερη κατάκριση ἢ πολιτικὴ τοῦ Νικολάου Β' γιὰ τὸ λόγο ὅτι κατὰ τῇ βασιλείᾳ του ἡ εἰρηνικὴ ἐξέλιξη καὶ ἡ ἤρεμῃ πρωτοβουλία τῆς ἴδιας τῆς ἀνώτερης ἐξουσίας θά μπορούσαν νά ὀδηγήσουν σὲ ἐλεύθερους θεσμούς. Εἶναι ὅμως φυσικὸ καὶ ἀρμόζει νά διατυπώνεται ἕνας τέτοιος συλλογισμὸς ἀπὸ ἕναν ἄνθρωπο πού ἔδωσε τὸν ἀγωνιστικὸ ὄρκο τοῦ Ἀννίβα;

Ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. δὲν ἔχει δίκιο οὔτε ἀπὸ τὴν ἄποψη τῶν γεγονότων. «Τώρα, — λέει συγκρίνοντας τῇ βασιλείᾳ τοῦ σημερινοῦ τσάρου μὲ τῇ βασιλείᾳ τοῦ προηγούμενου, — . . . κανεὶς δέ σκέφτεται στὰ σοβαρά γιὰ τῇ βίαιη ἀνατροπὴ πού ὀραματίζονταν οἱ παράγοντες τῆς „Ναρόντναγια βόλια“». Parlez vous, monsieur! Νά μιλάτε μόνο γιὰ τὸν ἑαυτὸ σας! Ἐμεῖς, ὅμως, ξέρουμε πολὺ καλά πὼς κατὰ τῇ βασιλείᾳ τοῦ τελευταίου τσάρου τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τῆς Ρωσίας ὄχι μόνο δὲν πέθανε καὶ δὲν ἀδυνάτισε σὲ σχέση μὲ τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ προηγούμενου τσάρου, ἀλλὰ ἀπεναντίας ξαναζωντάνεψε καὶ μεγάλωσε πολὺ. Καὶ τί «ἐπαναστατικὸ» κίνημα θά ἦταν αὐτό, ἂν κανεὶς ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς του δὲ σκεφτόταν στὰ σοβαρά γιὰ βίαιη ἀνατροπὴ; Θά μᾶς προβάλλουν ἴσως τὴν ἀντίρρηση, ὅτι στίς γραμμές πού ἀναφέραμε ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. δὲν ἔχει ὑπόψη του μιὰ βίαιη ἀνατροπὴ γενικά, ἀλλὰ μιὰ ἀνατροπὴ εἰδικά «ναροντοβολτισκῆ», δηλ. μιὰ ἀνατροπὴ ταυτόχρονα καὶ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ, μιὰ ἀνατροπὴ, πού δὲν ὀδηγεῖ μόνο στό γκρέμισμα τῆς ἀπολυταρχίας, ἀλλὰ καὶ στὴν κατάληψη τῆς ἐξουσίας. Μιὰ τέτοια ἀντίρρηση δὲ θά ἦταν βάσιμη, γιὰ τὸ λόγο ὅτι, πρῶτο, γιὰ τὴν ἀπολυταρχία αὐτὴ καθαυτὴ (δηλ. γιὰ τὴν ἀπολυταρχικὴ κυβέρνησις καὶ ὄχι γιὰ τὴν «ἀστικὴ τάξη» ἢ τὴν «κοινωνία») ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία δὲν εἶναι καθόλου τὸ γιὰ ποῖό λόγο θέλουν νά τὴν

* «Ἐπόμνημα» Βίττε, σελ. 122-123. «Τὸ σύνταγμα τοῦ κόμη Λορίς-Μέλικοφ», σελ. 24.

ἀνατρέψουν, ἀλλά τό *ὅτι* θέλουν νά τήν ἀνατρέψουν. Καί, δευτερο, καί οἱ παράγοντες τῆς «Ναρόντναγια βόλια» στήν ἀρχή ἀκόμα τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ' «ἔθεσαν» στήν κυβέρνηση τό ἴδιο ἀκριβῶς δίλημμα πού βάζει μπροστά στό Νικόλαο Β' ἡ σοσιαλδημοκρατία: ἡ ἐπαναστατικός ἀγώνας ἡ ἀπάρνηση τῆς ἀπολυταρχίας. (Βλ. γράμμα τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς «Ναρόντναγια βόλια» πρὸς τόν Ἀλέξανδρο Γ' τῆς 10 τοῦ Μάρτη 1881, ὅπου εἶχαν τεθεῖ δύο ὅροι: 1. γενική ἀμνηστία γιά ὅλα τά πολιτικά ἀδικήματα καί 2. σύγκληση τῶν ἀντιπροσώπων ὅλου τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ σέ συνθήκες καθολικοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος καί ἐλευθερίας τύπου, λόγου καί συγκεντρώσεων). Μά ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. ξέρει κι ὁ ἴδιος πολύ καλά ὅτι γιά βίαιη ἀνατροπή «σκέφτονται στά σοβαρά» πολλοί ἄνθρωποι, κι ὄχι μόνο ἀπό τίς γραμμές τῆς διανόησης, ἀλλά καί ἀπό τίς γραμμές τῆς ἐργατικῆς τάξης: ρίξτε μιά ματιά στή σελ. XXXIX καί στίς ἐπόμενες σελίδες τοῦ ἀρθροῦ του, ὅπου γίνεται λόγος γιά τήν «ἐπαναστατική σοσιαλδημοκρατία», πού ἔχει ἐξασφαλίσει καί «μαζική βάση καί πνευματικές δυνάμεις» καί τραβάει πρὸς τόν «ἀποφασιστικό πολιτικό ἀγώνα», πρὸς τόν «αἱματηρό ἀγώνα τῆς ἐπαναστατικῆς Ρωσίας ἐνάντια στό ἀπολυταρχικό-γραφειοκρατικό καθεστῶς» (XLI). Ἔτσι δέ χωράει καμιά ἀμφιβολία ὅτι οἱ «καλοπροαίρετοι λόγοι» τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ. δέν εἶναι παρά μιά εἰδική μέθοδος, μιά προσπάθεια νά ἐπηρεάσει τήν κυβέρνηση (ἢ τήν «κοινή γνώμη»), διαβεβαιώνοντάς την γιά τή δική του μετριοφροσύνη (ἢ τή μετριοφροσύνη ἄλλων).

* Ἄλλωστε ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. ἔχει τή γνώμη ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ ἀγώνα μπορεῖ νά ἐρμηνευτεῖ πολύ πλατιά. «Ἡ κατάργηση τῶν ζέμστρο, — γράφει, — θά δώσει στήν ἐπαναστατική προπαγάνδα ἕνα τεράστιο ἀτού — τό λέμε αὐτό τελείως ἀντικειμενικά (sic!), χωρίς νά νιώθουμε καμιά ἀπέχθεια γι' αὐτό πού συνήθως ὀνομάζεται ἐπαναστατική δράση, μά καί χωρίς νά ἐκστασιαζόμεστε καί νά παρασυρόμαστε ἀπ' αὐτήν ἀκριβῶς τῆ μορφῆ (sic!) τῆς πάλης γιά τήν πολιτική καί κοινωνική πρόοδο». Αὐτή ἡ περικοπή εἶναι πολύ ἀξιοσημείωτη. Ἄν ψάξουμε πίσω ἀπ' αὐτήν τήν quasi * ἐπιστημονική διατύπωση, πού κάνει μιά ἐντελῶς ἄκαιρη ἐπίδειξη «ἀντικειμενικότητας» (μιά καί ὁ συγγραφέας βάζει μόνος του ζήτημα προτίμησης ἀπομέρους του τῆς μῆς ἢ τῆς ἄλλης μορφῆς δράσης, ἢ μορφῆς πάλης, τό νά μιλάμε γιά ἀντικειμενικότητα τῆς στάσης του εἶναι τό ἴδιο, σάν νά λέμε δύο ἐπί δύο

* — δῆθεν. Ἡ Σύντ.

ἴσον ἓνα σπερματσέτο⁴⁵), —θά βροῦμε τὴν παλιά-παμπάλαια ἐπιχειρηματολογία: κύριοι κυβερνήτες, μπορεῖτε νά ἔχετε ἐμπιστοσύνη σέ μένα, ὅταν σᾶς τρομάζω μέ τὴν ἐπανάσταση, γιατί ἡ ψυχὴ μου δέν τὴ θέλει καθόλου. Ἡ ἐπίκληση τῆς ἀντικειμενικότητας δέν εἶναι παρά φύλλο συκῆς, πού καλύπτει τὴν ὑποκειμενικὴ ἀντιπάθεια γιὰ τὴν ἐπανάσταση καί γιὰ τὴν ἐπαναστατικὴ δράση. Καί ἔχει ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. ἀνάγκη νά καλύπτεται, γιατί ἡ ἀντιπάθεια αὐτὴ δέ συμβιβάζεται καθόλου μέ τὸν ἀγωνιστικὸ ὄρκο τοῦ Ἄννιβα.

Μήπως ὅμως κάνουμε λάθος σχετικά μέ τὸν ἴδιο τὸν Ἄννιβα; Ἔδοσε, τάχα, πραγματικά ὁ Ἄννιβας ὄρκο γιὰ ἀγώνα ἐνάντια στοὺς ρωμαίους ἢ μήπως ὀρκίστηκε μόνο ν' ἀγωνιστεῖ γιὰ τὴν πρόοδο τῆς Καρχηδόνας, πρόοδο πού σέ τελευταία ἀνάλυση θά ἔβλαπτε, βέβαια, τὴ Ρώμη; Μήπως μποροῦμε νά μὴ ἐρμηνεύσουμε τόσο «στενά» τὴ λέξη ἀγώνας; Ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. νομίζει ὅτι μποροῦμε. Ὁ ἀγώνας ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία — ὅπως βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀντιπαραβολὴ τοῦ ὄρκου τοῦ Ἄννιβα μέ τὴν περικοπὴ πού ἀναφέραμε — ἐκδηλώνεται μέ διάφορες «μορφές»: μιὰ μορφή εἶναι ὁ ἐπαναστατικὸς, ὁ παράνομος ἀγώνας, ἄλλη μορφή εἶναι γενικά «ὁ ἀγώνας γιὰ πολιτικὴ καί κοινωνικὴ πρόοδο», δηλ. μέ ἄλλα λόγια, ἡ εἰρηνικὴ, ἡ νόμιμη δράση πού καλλιεργεῖ τὸν πολιτισμὸ στὰ πλαίσια πού ἐπιτρέπει ἡ ἀπολυταρχία. Δέν ἀμφισβάλουμε καθόλου ὅτι καί στίς συνθήκες τῆς ἀπολυταρχίας εἶναι δυνατὴ ἡ νόμιμη δράση πού προωθεῖ τὴν πρόοδο τῆς Ρωσίας: σέ ὀρισμένες περιπτώσεις προωθεῖ ἀρκετὰ γρήγορα τὴν τεχνικὴ πρόοδο, σέ λίγες περιπτώσεις προωθεῖ πολὺ ἀσήμαντα τὴν κοινωνικὴ πρόοδο, καί σέ ἐντελῶς ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις καί σέ ἐντελῶς μικροσκοπικὲς διαστάσεις — τὴν πολιτικὴ πρόοδο. Μπορεῖ νά συζητᾶται κανεὶς κατὰ πόσο εἶναι σημαντικὴ καί κατὰ πόσο εἶναι πραγματοποιήσιμη ἡ μικροσκοπικὴ αὐτὴ πρόοδος, κατὰ πόσο οἱ μεμονωμένες περιπτώσεις αὐτῆς τῆς προόδου εἶναι ἱκανές νά ἐξουδετερώσουν τὴ μαζικὴ πολιτικὴ διαφθορά τοῦ πληθυσμοῦ, πού δημιουργεῖ ἡ ἀπολυταρχία παντοῦ καί συνεχῶς. Τό νά συμπεριλαβᾶναι ὅμως, ἔστω καί ἔμμεσα, τὴν εἰρηνικὴ νόμιμη δράση στὴν ἔννοια τοῦ ἀγώνα ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία — σημαίνει νά ὑποβοηθεῖ αὐτὴ τὴ διαφθορά, σημαίνει νά ἐξασθενεῖ στὸν κοινὸ ρῶσο τὴ συναίσθηση τῆς εὐθύνης του, σάν πολίτη, γιὰ τὸ καθεστῆ πού κάνει ἡ κυβέρνησις. συναίσθηση ἐξᾶλλου ἀφάνταστα ἀδύνατη.

Δυστυχῶς, ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. δέν εἶναι ὁ μόνος ἀνάμεσα στοὺς συντάχτες τοῦ παράνομου τύπου, πού προσπαθοῦν νά σβήσουν τὴ

διαφορά ανάμεσα στον επαναστατικό αγώνα και στην ειρηνική πολιτιστική δράση. Έχει πρόδρομό του τον κ. Ρ. Μ., συντάχτη του άρθρου «Ἡ πραγματικότητά μας», δημοσιευμένου στο περίφημο «Χωριστό παράρτημα τῆς „Ραμπότσαγια Μίσιλ“»⁴⁶ (Σεπτέμβρης τοῦ 1899). Ὁ κ. Ρ. Μ. προβάλλοντας ἀντιρήσεις στοὺς σοσιαλδημοκράτες-ἐπαναστάτες, ἔγραφε: «Καὶ ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν κοινωνικὴ αὐτοδιοίκηση τῶν ζέμιστρο καὶ τῶν πόλεων, καὶ ὁ ἀγώνας γιὰ τὸ κοινωνικὸ σχολεῖο, καὶ ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη, καὶ ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν κοινωνικὴ βοήθεια στὸν πεινασμένο πληθυσμὸ κτλ. εἶναι ἀγώνας ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία... Ὁ κοινωνικὸς αὐτὸς ἀγώνας, πού ἀπὸ κάποια περίεργη παρανόηση δὲν τὸν βλέπουν μὲ εὐμένεια πολλοὶ ῥώσοι ἐπαναστάτες συγγραφεῖς, ὅπως εἶδαμε, διεξάγεται ἤδη ἀπὸ τὴ ρωσικὴ κοινωνία καὶ μάλιστα ἀπὸ παλιά... Τὸ ζήτημα πού μπαίνει αὐτὴ τὴ στιγμὴ εἶναι πῶς ἀκριβῶς τὰ κοινωνικὰ αὐτὰ στρώματα... θὰ διεξάγουν ὅσο τὸ δυνατό πιὸ πετυχημένα τὸν ἀγώνα αὐτὸν ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία... Καὶ τὸ κύριο γιὰ μᾶς πρόβλημα εἶναι: πῶς πρέπει νὰ διεξάγουν τὸν κοινωνικὸ αὐτὸν ἀγώνα ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία οἱ ἐργάτες μας, πού τὸ κίνημά τους οἱ ἐπαναστάτες μας τὸ θεωροῦν σὰν τὸ καλύτερο μέσο γιὰ τὸ γκρέμισμα τῆς ἀπολυταρχίας» (σελ. 8-9). Ὅπως βλέπετε, ὁ κ. Ρ. Μ. δὲ θεωρεῖ κὰν ἀναγκαῖο νὰ κρύψει τὴν ἀντιπάθειά του πρὸς τοὺς ἐπαναστάτες· διακηρύσσει ὀρθά-κοφτά ὅτι ἡ νόμιμη ἀντιπολιτευση καὶ ἡ εἰρηνικὴ δουλειὰ εἶναι ἀγώνας ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία καὶ ἔχει μάλιστα τὴ γνώμη, ὅτι τὸ κύριο πρόβλημα εἶναι μὲ ποιὸ τρόπο οἱ ἐργάτες πρέπει νὰ διεξάγουν «αὐτόν» τὸν ἀγώνα. Ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. δὲν εἶναι καθόλου τόσο ἀπλοϊκὸς καὶ τόσο εἰλικρινής, ἢ συγγένεια ὅμως τῶν πολιτικῶν τάσεων τοῦ φιλελευθέρου μας καὶ τοῦ μεγάλου θαυμαστῆ τοῦ καθαρὰ ἐργατικῶν κινήματος διαφαίνεται ἀρκετὰ καθαρὰ*.

* «Οἱ οἰκονομικὲς ὀργανώσεις τῶν ἐργατῶν, — λέει ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. σὲ ἄλλο σημεῖο, — θὰ ἀποτελέσουν σχολεῖο πραγματικῆς πολιτικῆς διαπαιδαγώγησης τῶν ἐργατικῶν μαζῶν». Θὰ συνιστοῦσαμε στὸ συγγραφεῖα νὰ χρησιμοποιεῖ πιὸ προσεχτικὰ τὴ λέξη «πραγματικὸς», πού τόσο τὴν ἐκχυδαῖσαν οἱ ἱπότες τοῦ ὀπορτουισμού. Δὲν μπορούμε νὰ ἀρνηθοῦμε πῶς κάτω ἀπὸ ὀρισμένες συνθήκες καὶ οἱ οἰκονομικὲς ὀργανώσεις τῶν ἐργατῶν μποροῦν ἐπίσης νὰ συμβάλουν σημαντικὰ στὴν πολιτικὴ τους διαπαιδαγώγηση (ὅπως δὲν μπορούμε νὰ ἀρνηθοῦμε πῶς κάτω ἀπὸ ἄλλες συνθήκες μποροῦν νὰ συμβάλουν κάπως καὶ στὴν πολιτικὴ τους διαφθορά). Ἡ πραγματικὴ ὅμως πολιτικὴ διαπαιδαγώγηση τῶν ἐργατικῶν μαζῶν μπορεῖ νὰ γίνει μόνο μὲ τὴν ὀλόπλευρη συμμετοχὴ τους στὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα, ὡς τὴν ἀνοιχτὴ πάλι τοῦ δρόμου, ὡς τὸν ἐμφύλιον πόλεμον ἐνάντια στοὺς ὑπερασπιστὲς τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς σκλαβιάς.

“Όσο γιά τόν «άντικειμενισμό» τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ., πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι πολλές φορές τόν ἀφήνει ἀπλούστατα κατά μέρος. Παραμένει «άντικειμενικός», ὅταν μιλάει γιά τό ἐργατικό κίνημα, γιά τήν ὀργανική ἀνάπτυξή του, γιά τόν ἐπικείμενο ἀναπόφευχτο ἀγώνα τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, γιά τό ὅτι ἀναπόφευχτο ἀποτέλεσμα τῆς κατάρτησης τῶν ζέμστβο θά εἶναι ἡ ὀργάνωση τῶν φιλελευθέρων σέ παράνομο κόμμα. “Όλα αὐτά ἐκθέτονται πολύ συγκεκριμένα καί μέ μεγάλη νηφαλιότητα, μέ τόση νηφαλιότητα, πού μποροῦμε νά χαιρόμαστε γιά τή διάδοση μέσα στούς φιλελεύθερους κύκλους μιᾶς σωστής κατανόησης τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς Ρωσίας. “Όταν ὅμως ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. ἀρχίζει νά μιᾶ ὄχι γιά τήν πάλι ἐνάντια στόν ἐχθρό, μά γιά ἐνδεχόμενη «ὑποταγή» τοῦ ἐχθροῦ, χάνει ἀμέσως τόν «άντικειμενισμό του», ἐκφράζει τά δικά του αἰσθήματα, καί μάλιστα περνᾶ ἀπό τήν ὀριστική ἐγκλιση στήν προσταχτική.

«Μόνο ὅταν ἀνάμεσα στούς κρατοῦντες βρεθοῦν πρόσωπα πού θά ἔχουν τό σθένος νά ὑποταχθοῦν στήν ἱστορία καί νά κάνουν καί τό μονάρχη νά ὑποταχθεῖ σ’ αὐτήν, μόνο τότε δέ θά φτάσουν τά πράγματα ὡς τόν τελικό καί αἱματηρό ἀγώνα τῆς ἐπαναστατικῆς Ρωσίας ἐνάντια στό ἀπολυταρχικο-γραφειοκρατικό καθεστῶς. . . Δέ χωράει ἀμφιβολία, ὅτι μέσα στήν ἀνώτερη γραφειοκρατία ὑπάρχουν πρόσωπα πού δέ συμπαθοῦν τήν ἀντιδραστική πολιτική. . . Αὐτά, τά μοναδικά πρόσωπα πού ἔχουν τήν δυνατότητα νά πλησιάζουν τό θρόνο, δέν τολμοῦν ποτέ νά ἐκφράσουν καθαρά καί ζᾶστερα τίς πεποιθήσεις τους. . . Ἴσως ὅμως τό φοβερό καί τρομερό φᾶσμα τῆς ἀναπόφευκτης ἱστορικῆς ἐκδίκησης, τό φᾶσμα τῶν μεγάλων γεγονότων νά φέρει ταλαντεύσεις στούς κυβερνητικούς κύκλους καί νά γκρεμίσει ἐγκαίρως τό σιδερένιο καθεστῶς τῆς ἀντιδραστικῆς πολιτικῆς. Γιά τό σκοπό αὐτό δέ χρειάζονται τώρα καί πάρα πολλά. . . Ἴσως νά μή ἀργήσει πολύ (ἡ κυβέρνηση) νά καταλάβει ἐπίσης τί μοιραῖο κίνδυνο ἐγκυμονεῖ ἡ διαφύλαξη μέ ὅλα τά μέσα τοῦ ἀπολυταρχικοῦ καθεστῶτος. Ἴσως, πρὶν ἀκόμα βρεθεῖ ἀντιμέτωπη μέ τήν ἐπανάσταση, νά κουραστεῖ ἡ ἴδια ἀπό τόν ἀγώνα ἐνάντια στή φυσιολογική, στήν ἱστορικά ἀναγκαῖα ἀνάπτυξη τῆς ἐλευθερίας καί ν’ ἀρχίσει νά ταλαντεύεται στήν „ἀδιάλλαχτη“ πολιτική της. Ἀφοῦ παύσει νά εἶναι ἀδιάλλαχτη στόν ἀγώνα τῆς ἐνάντια στήν ἐλευθερία, θά ὑποκρευθεῖ ν’ ἀνοίξει ὄλο καί πιά διάπλατα τίς πόλες στήν ἐλευθερία. Ἴσως. . . ὄχι, ὄχι μόνο ἴσως, ἀλλά *ἔτσι θά γίνει!*» (Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ συγγραφέα.)

Ἄμην! Αὐτό μόνο μᾶς μένει νά ποῦμε γιά τόν καλοπροαίρετο καί ἐμπνευσμένο αὐτό μονόλογο. Ὁ Ἄννιβας μας προοδεύει τόσο γρήγορα, πού ἐμφανίζεται πιά μπροστά μας μέ μιά τρίτη μορφή: ἡ πρώτη μορφή ἦταν ὁ ἀγώνας ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία, ἡ δεύτερη ἦταν ἡ διάδοση τοῦ πολιτισμοῦ καί ἡ τρίτη εἶναι οἱ ἐκκλήσεις γιά ὑποταγή τοῦ ἐχθροῦ καί οἱ προσπάθειές του

νά τόν έκφοβίσει μέ τό «φάσμα». Τί τρομερό! Ἐμεῖς εἴμαστε ἀπόλυτα σύμφωνοι μέ τόν ἀξιώσιμο κ. Ρ. Ν. Σ. πῶς τό «φάσμα» τό φοβοῦνται περισσότερο ἀπό καθετί ἄλλο οἱ ταρτοῦφοι τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης. Καί μάλιστα ἀμέσως πρὶν ἀπ' αὐτά τά ξόρκια γιά τό φάσμα ὁ συγγραφέας μας, μιλώντας γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων καί τήν ἐπερχόμενη ἐπαναστατική ἐκρηξη, ἀναφωνοῦσε: «Προβλέπουμε μέ βαθιά θλίψη τίς τρομερές θυσίες πού θά στοιχίσει σέ ἀνθρώπους καί πολιτιστικές δυνάμεις αὐτή ἡ παράφρονη ἐπιθετική-συντηρητική πολιτική, πού δέν ἔχει οὔτε πολιτικό νόημα, οὔτε ἴχνος ἠθικῆς δικαίωσης». Τί ἀπύθμενη ἄβυσσο δογματικότητας καί ὑποκρισίας ἀποκαλύπτει αὐτό τό φινάλε τοῦ συλλογισμοῦ γιά ἐπαναστατική ἐκρηξη! Ὁ συγγραφέας δέν καταλαβαίνει οὔτε στό ἐλάχιστο, τί γιγάντια ἱστορική σημασία θά εἶχε, ἂν ὁ λαός τῆς Ρωσίας ἔδινε ἔστω καί μιά φορά ἓνα γερό μάθημα στήν κυβέρνηση. Ἄντί, μιλώντας γιά τίς «τρομερές θυσίες» πού στοιχίσει καί στοιχίζει στό λαό ἡ ἀπολυταρχία, ν' ἀφυπνίζετε τό μίσος καί τήν ἀγανάχτηση καί ν' ἀνάβετε τήν ἀποφασιστικότητα καί τό πάθος γιά ἀγῶνα — ἀντί γι' αὐτό ἐσεῖς ἀναφέρεστε στίς *μελλοντικές* θυσίες γιά νά τόν τρομάξετε καί νά τόν κάνετε ν' ἀποτραβηχτεῖ ἀπό τόν ἀγῶνα. Ἐ, κύριοι! Θά ἦταν προτιμότερο νά μή μιλοῦσατε καθόλου γιά «ἐπαναστατική ἐκρηξη», παρά νά χαλάσετε αὐτόν τόν συλλογισμό μ' ἓνα τέτοιο φινάλε. Κατά τά φαινόμενα, δέν ἔχετε ὄρεξη νά *δημιουργήσετε* «μεγάλα γεγονότα», ἀλλά θέλετε μόνο νά μιλάτε γιά τό «φάσμα τῶν μεγάλων γεγονότων», καί μάλιστα νά μιλάτε μόνο μέ «πρόσωπα, πού ἔχουν τή δυνατότητα νά πλησιάζουν τό θρόνο».

Ἀπό τέτοιες κουβέντες μέ φάσματα καί γιά φάσματα, ὅπως εἶναι γνωστό, εἶναι γεμάτος καί ὁ νόμιμος τύπος μας. Καί γιά νά δοθεῖ ὄψη πραγματικότητας σ' αὐτά τά φάσματα, ἐγινε συνήθεια νά ἀναφέρει κανεῖς σάν παράδειγμα τίς «μεγάλες μεταρρυθμίσεις» καί νά ψάλλει γι' αὐτές ὡσαννά, γεμάτα συμβατικό ψέμα. Τόν λογοκρινόμενο συγγραφέα μερικές φορές δέν μπορεῖς παρά νά τόν συγχωρέσεις γι' αὐτό τό ψέμα, γιατί αὐτός δέν μπορεῖ νά ἐκφράσει κατ' ἄλλον τρόπο τόν πόθο του γιά πολιτικούς μετασχηματισμούς. Ἡ ἐργασία ὅμως τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ. δέν πέρασε ἀπό λογοκρισία. «Οἱ μεγάλες μεταρρυθμίσεις, — γράφει, — δέν ἐπινοήθηκαν γιά ἓναν ἀκόμα μεγαλύτερο θρίαμβο τῆς γραφειοκρατίας». Κοιτάχτε, πόσο ἀόριστη εἶναι αὐτή ἡ ἀπολογητική φράση. Ἀπό ποιόν «ἐπινοήθηκαν»; Ἀπό τόν Χέρτσεν, τόν Τσερνισέβσκι, τόν Οὐνκόβσκι καί τούς ὀπαδούς τους; Οἱ ἄνθρωποι

αὐτοί, ὁμως, ζητοῦσαν ἀσύγκριτα περισσότερα πράγματα, ἀπὸ ὅσα πραγματοποιήθηκαν μὲ τίς «μεταρρυθμίσεις», καί γιὰ ὅσα ζητοῦσαν καταδιώχτηκαν ἀπὸ τὴν κυβέρνησις πού ἐφάρμοζε τίς «μεγάλες» μεταρρυθμίσεις. — Μήπως ἀπὸ τὴν κυβέρνησις καί κείνους πού ἐξυμνῶντας τὴν τυφλά τὴν ἀκολουθοῦσαν, τρίζοντας τὰ δόντια ἐνάντια στὰ «ζιζάνια»; Ἡ κυβέρνησις ὁμως ἔκανε τὰ ἀδύνατα δυνατὰ γιὰ νὰ προβεῖ σὲ ὅσο τὸ δυνατό λιγότερες παραχωρήσεις, γιὰ νὰ κουτσουρέψει τίς δημοκρατικές διεκδικήσεις καί νὰ τίς κουτσουρέψει ἀκριβῶς «γιὰ ἓναν ἀκόμα πῶς μεγάλο θρίαμβο τῆς γραφειοκρατίας». Ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. ξέρει πολὺ καλά ὅλα αὐτὰ τὰ ἱστορικά γεγονότα, τὰ συσκοτίζει ὁμως μόνον καί μόνον γιὰ νὰ ἀνατρέπουν ὁλότελα τὴν ἀγαθὴ θεωρία του γιὰ ἐνδεχόμενη «ὑποταγή» τοῦ μονάρχου. Στὴν πολιτικὴ δὲν ὑπάρχει θέση γιὰ ὑποταγή, καί μόνον μιά ἀπεριόριστη ἀφέλεια (ἀφέλεια καί ἀγία καί ὑπουλη) μπορεῖ νὰ παίρνει γιὰ ὑποταγή τὴν πανάρχαια ἀστυνομικὴ μέθοδο: *divide et impera*, διαίρει καί βασιλεύει, κἀνε παραχωρήσεις σὲ ἐπουσιώδικα πράγματα, γιὰ νὰ διατηρήσεις τὸ οὐσιώδικο, δίνε μὲ τὸ ἀριστερὸ καί παίρνει τὸ πίσω μὲ τὸ δεξιόν. «... Ἡ κυβέρνησις τοῦ Ἀλεξάνδρου Β΄, καί ὅταν ἐπινοοῦσε καί ὅταν ἐφάρμοζε τίς „μεγάλες μεταρρυθμίσεις“, δὲν ἔβαζε ταυτόχρονα μπροστὰ τῆς τὸ συνειδητὸ σκοπὸ νὰ φράξει μὲ κάθε θυσία στὸ ρωσικὸ λαὸ κάθε νόμιμο δρόμο πρὸς τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία, δὲ ζύγιζε ἀπ’ αὐτὴ τὴν ἀποψη κάθε τῆς βῆμα, κάθε ἄρθρο τοῦ νόμου». Αὐτὸ, δὲν εἶναι ἀλήθεια. Ἡ κυβέρνησις τοῦ Ἀλεξάνδρου Β΄, καί ὅταν «ἐπινοοῦσε» καί ὅταν ἐφάρμοζε τίς μεταρρυθμίσεις, ἔβαζε μπροστὰ τῆς εὐθύς ἐξαρχῆς ἓνα τελείως συνειδητὸ σκοπὸ: νὰ μὴ ὑποχωρήσει μπροστὰ στὴ διεκδίκησις τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, πού τότε ἀκριβῶς εἶχε προβληθεῖ. Εὐθύς ἐξαρχῆς καί ὡς τὸ τέλος ἡ κυβέρνησις αὐτὴ ἐφράζε κάθε νόμιμο δρόμο πρὸς τὴν ἐλευθερία, γιὰ νὰ ἀπαντοῦσε μὲ διωγμοὺς ἀκόμα καί στὰ πῶς ἀπλά διαβήματα, γιὰ νὰ δὲν ἐπέτρεπε ποτὲ ἀκόμα καί νὰ μιλᾶνε ἐλεύθερα γιὰ ἐλευθερία. Γιὰ ν’ ἀνατρέψουμε τὰ ὡσαννά τοῦ κ. Ρ. Ν. Σ. ἀρκεῖ νὰ ἀναφερθοῦμε ἔστω καί στὰ προαναφερόμενα γεγονότα, πού ἐκθέτονται στὸ «Ἐπίγραμμα» τοῦ Βίττε. Γιὰ τὰ πρόσωπα, ὁμως, πού ἀποτελοῦσαν τὴν κυβέρνησις τοῦ Ἀλεξάνδρου Β΄, ὁ ἴδιος ὁ Βίττε ἐκφράζεται, λχ., ἔτσι: «Εἶναι ἀπαραίτητο νὰ σημειώσουμε ὅτι οἱ ἐξέχοντες κρατικοὶ παράγοντες τῆς δεκαετίας 1860–1870, πού τὰ ἐνδοξα ὀνόματά τους θὰ τὰ διατηρήσουν μὲ εὐγνωμοσύνη στὴ μνήμη τους καί οἱ ἀπόγονοι, ἔκαναν στὸν καιρὸ τους τόσο μεγάλα ἔργα, ὅσα ζήτημα εἶναι ἂν ἔκαναν οἱ διάδοχοί τους, καί μόχθησαν γιὰ

τήν ανανέωση τοῦ κρατικοῦ καί κοινωνικοῦ καθεστῶτος μας ἀπό εἰλικρινῆ πεποιθήση μέ ἀπεριόριστη ἀφοσίωση στό μονάρχη τους καί χωρίς νά ἔρθουν σέ ἀντίθεση πρός τίς ἐπιδιώξεις του» (σελ. 67 τοῦ «Ὑπομνήματος»). Τό σωστό — σωστό: ἀπό εἰλικρινῆ πεποιθήση, μέ ἀπεριόριστη ἀφοσίωση στό μονάρχη πού βρισκόταν ἐπικεφαλῆς τῆς ἀστυνομικῆς σπειρας. . .

Ὑστερα ἀπ' ὅσα ἐκθέσαμε πῶ πάνω, δέν πρέπει πιά νά μᾶς φαίνεται παράξενο ὅτι ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. πολύ λίγο ἀσχολεῖται μέ τό σπουδαιότατο ζήτημα τοῦ ρόλου τῶν ζέμστβο στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία. Χωρὶα ἀπὸ τίς συνηθισμένες παραπομπές στό «πραχτικό» καί «πολιτιστικό» ἔργο τῶν ζέμστβο, μιλάει παρεμπιπτόντως γιὰ τὴ «διαπαιδαγωγητικὴ-πολιτικὴ σημασία» τους καί λέει ὅτι «τὰ ζέμστβο ἔχουν πολιτικὴ σημασία», ὅτι τὰ ζέμστβο, ὅπως βλέπει καθαρά ὁ κ. Βίττε, «εἶναι ἐπικίνδυνα (γιὰ τό καθεστῶς πού ὑπάρχει) μόνο λόγω τῆς ἱστορικῆς τάσης τῆς ἀνάπτυξῆς τους — σάν ἔμβρυο τοῦ συντάγματος». Καί σάν κατακλειδα αὐτῶν τῶν παρατηρήσεων, πού λές καί ρίχτηκαν τυχαῖα στή μέση, ἀρχίζει ἡ ἐπίθεση ἐνάντια στοὺς ἐπαναστάτες: «Ἐκτιμοῦμε τὴν ἐργασία τοῦ κ. Βίττε ὄχι μόνο γιὰ τίς ἀλήθειες πού λέει σχετικὰ μέ τὴν ἀπολυταρχία, ἀλλὰ καί σάν πολύτιμο πολιτικὸ πιστοποιητικὸ πού δόθηκε στὰ ζέμστβο ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ γραφειοκρατία. Τό πιστοποιητικὸ αὐτὸ εἶναι μιὰ ὑπέροχη ἀπάντησις σ' ὄλους ἐκείνους πού ἀπὸ ἀνεπάρκεια πολιτικῆς μόρφωσης ἢ ἀπὸ σφοδρὸ ἔρωτα γιὰ τὴν ἐπαναστατικὴ φρασεολογία (sic!) δέν ἤθελαν καί δέ θέλουν νά δοῦν τὴ μεγάλη πολιτικὴ σημασία τῶν ρωσικῶν ζέμστβο καί τῆς νόμιμης πολιτιστικῆς δράσης τους». Ποιὸς ὅμως εἶναι αὐτὸς πού ἔδωσε δείγματα ἀνεπαρκοῦς μόρφωσης εἴτε ἔρωτα γιὰ τὴ φρασεολογία; πού καί πότε; Μὲ ποιὸν δέ συμφωνάει καί γιατί δέ συμφωνάει ὁ κ. Ρ. Ν. Σ.; Σ' αὐτὸ τό ἐρώτημα δέν ὑπάρχει ἀπάντησις, καί ἡ ἐπίθεση τοῦ συγγραφέα δέ δείχνει τίποτ' ἄλλο παρά μόνο τὴν ἀντιπάθειά του πρός τοὺς ἐπαναστάτες, πού μᾶς εἶναι γνωστὴ καί ἀπὸ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἄρθρου. Δέ διευκρινίζει καθόλου τό ζήτημα οὔτε καί μιὰ ἀκόμα πῶ περίεργη παρατήρησις: «Μὲ τὰ λόγια αὐτὰ δέ θέλουμε (!) καθόλου νά θίξουμε τοὺς ἐπαναστάτες ἀγωνιστές, πού προπαντός τό ἠθικὸ σθένος τους στήν πάλη κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας δέν μπορούμε νά μὴ τό ἐκτιμήσουμε». Γιατί ὅμως ὄλα αὐτὰ; καί σέ τί ἀποβλέπουν; Τί σχέση ὑπάρχει ἀνάμεσα στό ἠθικὸ σθένος καί στήν ἀνικανότητα νά ἐκτιμήσεις σωστά τὰ ζέμστβο; Ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. πέφτει στ' ἀλήθεια ἀπὸ τό κακὸ στό χειρότερο: στήν ἀρχὴ «ἔθιξε» τοὺς ἐπαναστάτες μέ μιὰ ἀστήριχτη

καί «άνώνυμη» (ἄγνωστο ἐνάντια σέ ποιόν κατευθυνόταν) κατηγορία γιά ἀμάθεια καί λογοκοπία, καί τώρα τούς «θίγει» πάλι, ὅταν ὑποθέτει ὅτι μπορεῖ κανεῖς νά τούς κάνει νά καταπιοῦν τό χάπι τῆς κατηγορίας γιά ἀμάθεια, ἂν τό χρυσώσει μέ τήν ἀναγνώριση τοῦ ἠθικοῦ τους σθένους. Καί γιά νά ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἀσάφεια, ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. ἀντιφάσκει μέ τόν ἑαυτό του, δηλώνοντας — θαρρεῖς μέ μιά φωνή μαζί μέ «κείνους πού παθαίνονται γιά ἐπαναστατική φρασεολογία» — ὅτι «τά σύγχρονα ρωσικά ζέμστβο... δέν ἀντιπροσωπεύουν ἕνα πολιτικό θεσμό πού θά μπορούσε μέ τήν ἄμεση δύναμή του νά ἐπιβληθεῖ σέ κάποιον, πού θά μπορούσε νά ἐκφοβίσει κάποιον... Προσπίζουν μόλις καί μετά βίας τήν ταπεινή τους θέση»... «Τέτοιιοι θεσμοί (σάν τά ζέμστβο)... μποροῦν αὐτοί καθαυτοί νά ἀπειλήσουν αὐτό τό (ἀπολυταρχικό) καθεστώς μόνο στό ἀπώτερο μέλλον καί μόνο σέ συνάρτηση μέ τήν ἀνάπτυξη ὀλόκληρου τοῦ πολιτισμοῦ τῆς χώρας».

VI

Ἄς προσπαθήσουμε τώρα νά ἐμβαθύνουμε σ' αὐτό τό πρόβλημα, γιά τό ὅποιο ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. μιλάει μέ τόσο μεγάλη ἐμπάθεια καί τόση ἔλλειψη ἰδεῶν. Τά στοιχεῖα πού ἀναφέραμε πιο πάνω δείχνουν ὅτι ἡ «πολιτική σημασία» τῶν ζέμστβο, δηλ. ἡ σημασία τους σάν παράγοντα στόν ἀγώνα γιά τήν πολιτική ἐλευθερία, συνίσταται κυρίως στά παρακάτω. Πρῶτο, ἡ ὀργάνωση αὐτή τῶν ἐκπροσώπων τῶν εὐπορῶν μας τάξεων (καί ἰδιαίτερα τῶν εὐγενῶν γαιοχτημόνων) ἀντιπαραθέτει διαρκῶς τούς αἰρετούς θεσμούς στή γραφειοκρατία, προκαλεῖ συνεχεῖς συγκρούσεις μεταξύ τους, δείχνει σέ κάθε βῆμα τόν ἀντιδραστικό χαρακτήρα τῆς ἀνεύθυνης τσαρικήσ ὀπαλληλοκρατίας, ἐνισχύει τή δυσαρρέσκεια καί ἐκτρέφει τήν ἀντιπολίτευση ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση*. Δεύτερο, τά ζέμστβο, χωμένα σάν πέμπτος τροχός στό ἀμάξι τῆς γραφειοκρατίας, ἐπιδιώκουν νά σταθεροποιήσουν τή θέση τους, νά μεγαλώσουν τή σημασία τους, τείνουν — καί μάλιστα, κατά τήν ἐκφραση τοῦ Βίττε, «τραβᾶν ἀσυναίσθητα» — πρὸς τό σύνταγμα, μέ τό νά προβάλλουν αἰτήματα γιά τήν εἰσαγωγή του. Γιά τό λόγο αὐτό τά ζέμστβο ἀποδείχνον-

* Βλ. τήν ἐξαιρετικά διεξοδική διευκρίνιση αὐτῆς τῆς πλευρᾶς τοῦ ζητήματος στήν προσοῦρα τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ: «Ἡ ἱστορική θέση καί ἡ ἀμοιβαία σχέση τῆς φιλελεύθερης καί τῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας στή Ρωσία» (Γενεύη, 1898), ἰδιαίτερα τίς σελ. 5, 8, 11-12, 17-19.

ται ακατάλληλος σύμμαχος τῆς κυβέρνησης στήν πάλη της ἐναντία στους ἐπαναστάτες, κρατοῦν φιλική οὐδετερότητα ἀπέναντι στους ἐπαναστάτες καί τούς παρέχουν, ἄν καί ἔμμεση, ὅμως ἀναμφισβήτητη ὑπηρεσία, κάνοντας τήν κυβέρνηση νά ταλαντεύεται ὅταν πρόκειται σέ κρίσιμες στιγμές νά ἐφαρμόσει τρομοκρατικά μέτρα. Ἐννοεῖται ὅτι δέν μπορούμε νά θεωροῦμε οὔτε «σπουδαῖο», οὔτε γενικά κάπως αὐτοτελεῖ παράγοντα πολιτικῆς πάλης, ἕνα θεσμό πού ὡς τώρα ἀποδείχτηκε στήν καλύτερη περίπτωση ἱκανός μόνο γιά φιλελεύθερα διαβήματα καί γιά φιλική οὐδετερότητα, δέν μπορούμε ὅμως καί ν' ἀρνηθοῦμε σιά ζέμστρο τό ρόλο ἑνός *ἐπικουρικοῦ* παράγοντα. Μ' αὐτή τήν ἔννοια εἴμαστε ἔτοιμοι ἀκόμα καί ν' ἀναγνωρίσουμε, ἄν θέλετε, ὅτι τά ζέμστρο εἶναι ἕνα κομματάκι τοῦ συντάγματος. — Ὁ ἀναγνώστης ἴσως νά πεῖ: δηλαδή, συμφωνᾶτε μέ τόν κ. Ρ. Ν. Σ. πού δέν ἰσχυρίστηκε τίποτα παραπάνω. Ὁχι, σέ καμιά περίπτωση. Καί ἐδῶ ἀκριβῶς ἀρχίζει ἡ διαφωνία μας.

Τά ζέμστρο εἶναι ἕνα κομματάκι τοῦ συντάγματος. Ἄς τό παραδεχτοῦμε. Εἶναι ὅμως ἀκριβῶς ἕνα κομματάκι μέ τό ὁποῖο *ἀποσποῦσαν* τήν *προσοχή* τῆς ρωσικῆς «κοινωνίας» ἀπό τήν ἰδέα τοῦ συντάγματος. Εἶναι ἀκριβῶς μιά θέση σχετικά πολύ ἀσήμαντη, πού ἡ ἀπολυταρχία παραχώρησε στόν ἀναπτυσσόμενο δημοκρατισμό, γιά νά διατηρήσει τίς κύριες θέσεις της, γιά νά διαιρέσει καί νά διασπάσει ἐκείνους πού ζητοῦσαν πολιτικούς μετασχηματισμούς. Εἶδαμε πῶς αὐτή ἡ διάσπαση, λόγω τῆς «ἐμπιστοσύνης» πρὸς τά ζέμστρο (τό «ἔμβρυο τοῦ συντάγματος»), σημείωσε ἐπιτυχίες καί σιά 1860-1870, καί σιά 1880-1881. Τό ζήτημα τῆς σχέσης τῶν ζέμστρο πρὸς τήν πολιτική ἐλευθερία ἀποτελεῖ μερική περίπτωση τοῦ γενικότερου ζητήματος τῆς σχέσης ἀνάμεσα στίς μεταρρυθμίσεις καί στήν ἐπανάσταση. Καί σ' αὐτή τῆ μερική περίπτωση μπορούμε νά δοῦμε ὅλη τῆ στενοκεφαλιά καί τόν παραλογισμό τῆς μπερνσταϊνικῆς θεωρίας⁴⁷, πού εἶναι τώρα τῆς μόδας καί πού ἀντικατασταίνει τήν ἐπαναστατική πάλη μέ τήν πάλη γιά μεταρρυθμίσεις, πού κηρύχνει (μέ τό στόμα λχ. τοῦ κυρίου Μπερντιάγεφ) ὅτι «ἡ ἀρχή τῆς προόδου εἶναι — ὅσο καλύτερα τόσο τό καλύτερο». Ἡ ἀρχή αὐτή στή γενική της μορφή εἶναι τό ἴδιο λαθεμένη ὅπως καί τό ἀντίθετό της — ὅσο χειρότερα τόσο τό καλύτερο. Οἱ ἐπαναστάτες, ἐννοεῖται, ποτέ δέ θά παραιτηθοῦν ἀπό τήν πάλη γιά μεταρρυθμίσεις, ἀπό τήν κατάκτηση ἔστω καί μιᾶς ἀσήμαντης καί μεμονωμένης ἐχθρικῆς θέσης, ἄν ἡ θέση αὐτή δυναμώνει τήν ἐπίθεσή τους καί διευκολύνει τήν ὀλοκληρωτική νίκη. Ὅμως δέ

θά ξεχάσουν επίσης ποτέ ότι υπάρχουν περιπτώσεις πού ο ίδιος ο εχθρός παραχωρεί όρισμένες θέσεις για νά διασπάσει τούς επιτιθέμενους και νά τούς τσακίσει εύκολότερα. Δέ θά ξεχάσουν ποτέ, πώς μονάχα όταν έχουν πάντα μπροστά στά μάτια τους τόν «τελικό σκοπό», μονάχα όταν εκτιμούν τό κάθε βήμα του «κινήματος» και τήν κάθε χωριστή μεταρύθμιση από τήν άποψη τής γενικῆς επαναστατικῆς πάλης, μπορούν νά διασφαλίσουν τό κίνημα από στραβοπατήματα και έπαίσχυντα λάθη.

Αυτήν άκριβώς τήν πλευρά του ζητήματος — τή σημασία των ζέμστβο σαν μέσου στερέωσης τής άπολυταρχίας μέ μιá μεσοβέζικη παραχώρηση σαν μέσου προσέλκυσης προς τήν άπολυταρχία μιās όρισμένης μερίδας φιλελευθέρων — δέν τήν κατάλαβε καθόλου ο κ. Ρ. Ν. Σ. Προτίμησε νά έπινοήσει ένα δογματικό σχήμα, όπου τά ζέμστβο και τό σύνταγμα συνδέονται άπευθείας σύμφωνα μέ τόν «τύπο»: όσο καλύτερα τόσο τό καλύτερο. «Αν πρώτα καταργήσετε τά ζέμστβο στη Ρωσία — λέει άπευθύνόμενος στον Βίττε — κι έπειτα ευρύνετε τά δικαιώματα του άτόμου, θά χάσετε τήν καλύτερη ευκαιρία νά δώσετε στη χώρα ένα μετριοπαθές σύνταγμα, διαμορφωμένο ιστορικά μέ βάση τήν τοπική αυτοδιοίκηση μέ χροιά θεσμού κλειστών τάξεων. Και έν πάση περιπτώσει θά προσφέρετε πολύ άσχημη ύπηρεσία στην ύπόθεση του συντηρητισμού». Τί άρμονική και τί ώραία αντίληψη! Τοπική αυτοδιοίκηση μέ χροιά κλειστών τάξεων — σοφός συντηρητικός πού μπορεί νά πλησιάζει τό θρόνο — μετριοπαθές σύνταγμα. Κρίμα μόνο, πού στην πραγματικότητα οί σοφοί συντηρητικοί βρήκαν πολλές φορές, χάρη στά ζέμστβο, τήν «καλύτερη ευκαιρία» νά μή «δώσουν» στη χώρα σύνταγμα.

Η ειρηνική «άποψη» του κ. Ρ. Ν. Σ. φάνηκε και στη διατύπωση του συνθήματός του, μέ τό όποιο τελειώνει τό άρθρο του και πού τυπώθηκε — άκριβώς σαν σύνθημα — σε χωριστή σειρά και μέ χοντρά γράμματα: «Δικαιώματα και κυρίαρχα ζέμστβο σ' όλόκληρη τή Ρωσία!» Πρέπει νά πούμε άνοιχτά, ότι αυτό είναι μιá έρωτοτροπία μέ τίς πολιτικές προλήψεις τής πλατιάς μάζας των ρώσων φιλελευθέρων, τό ίδιο άνάξια, όπως και ή έρωτοτροπία τής «Ραμπότσαγια Μίσλ» μέ τίς πολιτικές προλήψεις τής πλατιάς μάζας των εργατών. Είμαστε ύποχρεωμένοι νά έξεγερθούμε ένάντια σ' αυτή τήν έρωτοτροπία και στην πρώτη και στη δεύτερη περίπτωση. Είναι προκατάληψη νά πιστεύει κανείς ότι ή κυβέρνηση του 'Αλεξάνδρου Β' δέ θά έφραζε τό νόμιμο δρόμο προς τήν έλευθερία, ότι ή ύπαρξη των ζέμστβο άποτελεί τήν καλύτερη ευκαιρία νά δοθεί στη χώρα μετριοπαθές σύνταγμα,

ὅτι σάν σημαία — δέ λέω τοῦ ἐπαναστατικοῦ, ἀλλά ἔστω καί τοῦ συνταγματικοῦ κινήματος — μπορεῖ νά χρησιμεύσει τό σύνθημα: «δικαιώματα καί κυρίαρχα ζέμστβο». Αὐτό δέν εἶναι σημαία, πού νά βοηθάει νά ξεχωρίζουμε τούς ἐχθρούς ἀπό τούς συμμάχους, σημαία ἱκανή νά κατευθύνει τό κίνημα καί νά τό καθοδηγεῖ, μά ἕνα κουρελόπανο, πού θά βοηθήσει μόνο τούς πιό ἀσταθεῖς ἀνθρώπους νά τρυπώσουν στό κίνημα, πού θά διευκολύνει γιά ἄλλη μιά φορά τήν κυβέρνηση στήν προσπάθειά της νά ξεφύγει μέ μεγαλόστομες ὑποσχέσεις καί μέ μεσοβέζικες μεταρρυθμίσεις. Ναι, δέ χρειάζεται νά εἶσαι προφήτης, γιά νά προβλέψεις πώς ὅταν τό ἐπαναστατικό μας κίνημα φτάσει στό ἀπογείο του, θά δεκαπλασιαστεῖ ὁ φιλελεύθερος ἀναβρασμός στήν κοινωνία, θά ἐμφανιστοῦν στήν κυβέρνηση καινούργοι Λορίς-Μέλικοφ καί Ἰγνάτιεφ, πού θά γράψουν στή σημαία τους: «δικαιώματα καί κυρίαρχα ζέμστβο». Αὐτό, σέ κάθε περίπτωση, θά ἦταν ἡ πιό ἀσύμφορη λύση γιά τή Ρωσία καί ἡ πιό ὠφέλιμη λύση γιά τήν κυβέρνηση. Ἄν μιά κάπως σημαντική μερίδα τῶν φιλελευθέρων πιστέψει σ' αὐτή τή σημαία καί, παρασυρμένη ἀπ' αὐτήν, ἐπιτεθεῖ πίσώπλατα ἐνάντια στά «ζιζάνια» — τούς ἐπαναστάτες, τότε οἱ τελευταῖοι μπορεῖ νά βρεθοῦν ἀπομονωμένοι καί ἡ κυβέρνηση θά προσπαθήσει νά τή γλυτώσει μέ ἐλάχιστες παραχωρήσεις, πού νά περιορίζονται σέ κανένα συμβουλευτικό, αὐλικο-αριστοκρατικό σύνταγμα. Κατά πόσο μιά τέτοια προσπάθεια θά πετύχει — αὐτό θά ἐξαρτηθεῖ ἀπό τήν ἔκβαση τῆς ἀποφασιστικῆς μάχης ἀνάμεσα στό ἐπαναστατικό προλεταριάτο καί στήν κυβέρνηση, ὅτι ὅμως οἱ φιλελεύθεροι θά βγοῦν γελασμένοι, αὐτό μποροῦμε νά τό ἐγγυηθοῦμε ἀπόλυτα. Ἡ κυβέρνηση, μ' ἕνα σύνθημα σάν κι αὐτό πού ἔριξε ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. («κυρίαρχα ζέμστβο» ἢ «ζέμστσινα» κτλ.) θά τούς κοροϊδέψει σάν τά κουτάβια κι ἀφοῦ τούς ἀποτραβήξει ἀπό τούς ἐπαναστάτες, θά τούς ἀρπάξει ἀπό τό σβέρκο καί θά τούς δέρνει μέ τίς βέργες τῆς λεγόμενης ἀντίδρασης. Καί μεῖς, κύριοι, δέ θά παραλείψουμε τότε νά ποῦμε: *αὐτό σᾶς ἄξιζε!*

Καί γιά ποιό λόγο, ἀντί τοῦ αἰτήματος κατάργηση τῆς ἀπολυταρχίας, διατυπώνεται σάν τελικό σύνθημα μιά τέτοια μετριοπαθής καί κόσμια εὐχή; Πρῶτο, γιά τό χατίρι τῆς φιλισταϊκῆς δογματικότητας, πού ἐπιθυμεῖ νά προσφέρει τίς «ὕπηρεσίες της στό συντηρητισμό», καί πού πιστεῖ ὅτι ἡ κυβέρνηση θά συγκινηθεῖ ἀπ' αὐτή τή μετριοπάθεια καί «θά ὑποκύψει» μπροστά της. Δεύτερο, γιά «νά ἐνωθοῦν οἱ φιλελεύθεροι». Πραγματικά, τό σύνθημα: «δικαιώματα καί κυρίαρχα ζέμστβο» θά ἐνώσει ἴσως ὅλους

τούς φιλελεύθερους — όπως ακριβώς τό σύνθημα «ένα καπίκι στό ρούβλι» θά ένώσει (κατά τή γνώμη τών «οίκονομιστών») *δλους* τούς έργάτες. Μήπως όμως μιά τέτοια ένωση φέρει ζημιά αντί γιά κέρδος; Ἡ ένωση αποτελεί θετικό γεγονός, όταν ανεβάζει δσους ένώνονται ως τό επίπεδο τοῦ συνειδητοῦ καί αποφασιστικοῦ προγράμματος ἐκείνου πού τούς ένώνει. Ἡ ένωση ἀποτελεῖ ἀρνητικό γεγονός, όταν ὑποβιβάζει κείνους πού ένώνουν στό επίπεδο τών προλήψεων τῆς μάζας. Καί μέσα στή μάζα τών ρώσων φιλελευθέρων εἶναι ἀναμφισβήτητα πολύ, πάρα πολύ διαδομένη ἡ πρόληψη ὅτι τά ζέμστβο ἀποτελοῦν πραγματικά «ἐμβρυο τοῦ συντάγματος»*, καί ὅτι μόνο συμπτωματικά καί χάρη στίς μηχανοραφίες κάποιων ἀνήθικων τυχοδιωχτῶν παρεμποδίζεται ἡ «φυσιολογική», εἰρηνική καί βαθμιαία ἐξέλιξή τους· ἡ πρόληψη πώς ἀρκοῦν μερικά διαβήματα γιά νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ «ὑποταγή» τοῦ μονάρχη· πώς ἡ νόμιμη πολιτιστική δουλειά γενικά καί ἡ δουλειά τών ζέμστβο εἰδικότερα ἔχει «μεγάλη πολιτική σημασία», γιὰτί ἀπαλλάσσει ἐκείνους πού στά λόγια εἶναι πολέμοιοι τῆς ἀπολυταρχίας ἀπό τήν ὑποχρέωση νά ὑποστηρίζουν ἐνεργά, μέ τή μιά ἢ τήν ἄλλη μορφή, τόν ἐπαναστατικό ἀγῶνα ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία κ. ἄ. κτλ. κτλ. Ἡ ένωση τών φιλε-

* Σχετικά μέ τό τί μπορεί νά περιμένει κανεῖς ἀπό τά ζέμστβο, ἔχουν ἐνδιαφέρον οἱ παρακάτω γνώμες τοῦ πρίγκηπα Π. Β. Ντολγοροδοκφ, πού διατυπώνονται στήν ἐφημερίδα τοῦ «Λιστόκ»⁴⁸, πού ἐβγαίνε στή δεκαετία 1860-1870 (Μποῦρτσεφ, στό ἄρθρο πού ἀναφέραμε, σελ. 64-67): «Αναλύοντας τίς βασικές διατάξεις πού ἀφοροῦν τό θεσμό τών ζέμστβο, συναντοῦμε καί πάλι τήν ἴδια κρυφή, μά ὀλοένα προβάλλουσα στήν ἐπιφάνεια, σκέψη τῆς κυβέρνησης — νά ζυλιζει μέ τή μεγαλοψυχία τῆς· νά διακηρύχνει μεγαλόφωνα: „νά, κοιτάξτε τί πολλά σᾶς δωρίζω!“ Οὐσιαστικά όμως νά δώσει ὅσο μπορεί λιγότερα καί, δίνοντας ὅσο μπορεί λιγότερα, νά προσπαθήσει νά βάλει καί ἐμπόδια, γιά νά μή μπορεί κανεῖς νά χρησιμοποιήσῃ στό ἀκέραιο οὔτε κι αὐτά πού τοῦ ἔχουν δωρηθεῖ. . . Σήμερα, στίς συνθήκες τῆς ἀπολυταρχίας, τά ζέμστβο δέ θά φέρουν ὄφελος καί δέν μποροῦν νά φέρουν ὄφελος, δέ θά ἔχουν σημασία καί δέν μποροῦν νά ἔχουν σημασία, εἶναι ὅμως πλούσια ἐν ἐμβρυα μιάς καρπερῆς ἐξέλιξης στό μέλλον. . . Τά νέα ζέμστβο προορίζονται πιθανόν ἀπό τή μοῖρα νά ἀποτελέσουν τή βάση τοῦ μελλοντικοῦ συνταγματικοῦ καθεστώτος τῆς Ρωσίας. . . Ὡσπου όμως νά εἰσαχθεῖ στή Ρωσία ἡ συνταγματική μορφή διακυβέρνησης, ὅσο θά ὑπάρχει ἡ ἀπολυταρχία, ὅσο θά λείπει ἡ ἐλευθερία τοῦ τύπου, τά ζέμστβο εἶναι μοιραῖο νά παραμένουν ἕνα πολιτικό φάντασμα, ἄφωνες συναθροίσεις τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ζέμστβο». Ἔτσι ὁ Ντολγοροδοκφ ἀκόμα καί τότε, στή βράση τῶν γεγονότων τῆς δεκαετίας 1860-1870, δέν ἐκδήλωνε ὑπερβολική αἰσιοδοξία. Καί ἀπό τότε τά 40 χρόνια πού πέρασαν μᾶς δίδαξαν πολλά κι ἔδειξαν ὅτι τά ζέμστβο ἦταν προορισμένα ἀπό τή «μοῖρα» (καί ἐνμέρει καί ἀπό τήν κυβέρνηση) νά ἀποτελέσουν τή βάση μιάς σειρᾶς μέτρων πού *ζαλίζουν* τούς συνταγματικούς.

λευθέρων είναι αναμφισβήτητα ωφέλιμη και επιθυμητή, αλλά μόνο όταν είναι ένωση που βάζει για σκοπό της την πάλη ενάντια στις παλιωμένες προλήψεις, και όχι την έρωτοτροπία μ' αυτές, τό ανέβασμα του μέσου επίπεδου της πολιτικής μας εξέλιξης (πίο σωστά: της έλλειψης εξέλιξης) και όχι την επικύρωσή της — μέ δυό λόγια, ένωση για την ύποστήριξη της παράνομης πάλης και όχι για όπορτουριστική λογοκοπία για τή μεγάλη πολιτική σημασία της νόμιμης δράσης. "Αν δέν δικαιολογείται νά ρίχνουμε μέσα στους έργάτες τό πολιτικό σύνθημα: «έλευθερία άπεργιών» κτλ., τό ίδιο δέν δικαιολογείται και νά ρίχνουμε μέσα στους φιλελεύθερους τό σύνθημα: «κυρίαρχα ζέμστβο». Στίς συνθήκες της άπολυταρχίας οποιαδήποτε ζέμστβο, έστω και ύπερ-«κυρίαρχα», θά είναι αναπόφευχτα ένα έκτρωμα άνίκανο για εξέλιξη, ένω στίς συνθήκες του συντάγματος τά ζέμστβο θά χάσουν άμέσως την «πολιτική» σημασία που έχουν σήμερα.

Η ένωση των φιλελευθέρων είναι δυνατή μέ δυό μορφές: μέ τό σχηματισμό άυτοτελους φιλελεύθερου (έννοείται, παράνομου) κόμματος και μέ την όργάνωση της βοήθειας των φιλελευθέρων προς τούς επαναστάτες. Ο κ. Ρ. Ν. Σ. ύποδειχνει μόνος του την πρώτη δυνατότητα, άν όμως. . . τίς ύποδείξεις αυτές τίς θεωρήσουμε πραγματική έκφραση των προοπτικών και της τύχης του φιλελευθερισμού, δέ θά μās δημιουργήσουν και έξαιρετική αισιοδοξία. «Χωρίς τά ζέμστβο — γράφει — οί φιλελεύθεροι των ζέμστβο πρέπει νά σχηματίσουν φιλελεύθερο κόμμα ή νά φύγουν από τό προσκήνιο της ιστορίας σαν όργανωμένη δύναμη. Είμαστε πεπεισμένοι, ότι ή όργάνωση των φιλελευθέρων σέ παράνομο κόμμα, έστω και πολύ μετριοπαθές ως προς τό πρόγραμμα και τίς μεθόδους του, θά είναι τό αναπόφευχτο άποτέλεσμα της κατάργησης των ζέμστβο». "Αν θά είναι τό άποτέλεσμα μόνο της «κατάργησης» τότε θά χρειαστεί νά περιμένουμε άκόμα πολύ γι' αυτή την όργάνωση, γιατί άκόμα και ό Βίττε δέ θέλει νά καταργήσει τά ζέμστβο, και γενικά ή ρωσική κυβέρνηση φροντίζει πολύ για τή διατήρηση της έξωτερικής μορφής, κι άν άκόμα εξαφανιστεί όλοκληρωτικά κάθε περιεχόμενο. "Οτι τό κόμμα των φιλελευθέρων θά είναι πολύ μετριοπαθές — αυτό είναι όλότελα φυσικό και δέν μπορούμε νά περιμένουμε τίποτ' άλλο από ένα κίνημα μέσα στους κόλπους της άστικής τάξης (μόνο πάνω στη βάση ενός τέτοιου κινήματος μπορεί νά σταθεί τό φιλελεύθερο κόμμα). Σέ τί όμως, παρ' όλα αυτά, πρέπει νά συνίσταται ή δράση αυτού του κόμματος, οί «μέθοδοί» του; Ο κ. Ρ. Ν. Σ. δέ μās τό έξηγεί αυτό. «Αυτό καθαυτό — λέει — τό πα-

ράνομο φιλελεύθερο κόμμα, σάν ὀργάνωση πού ἀποτελεῖται ἀπό τὰ πιά μετριοπαθῆ καί ἀπό τὰ λιγότερο εὐκίνητα ἀντιπολιτευτικά στοιχεῖα, δέν μπορεί ν' ἀναπτύξει οὔτε ἐξαιρετικά πλατιά οὔτε ἐξαιρετικά ἐντατική δράση». . . Νομίζουμε πὼς σέ μιὰ ὀρισμένη σφαῖρα, ἔστω καί περιορισμένη στὰ πλαίσια τῶν τοπικῶν καί κυρίως τῶν ζεμστβικῶν συμφερόντων, τὸ φιλελεύθερο κόμμα θά μπορούσε στὸ ἀκέραιο ν' ἀναπτύξει καί πλατιά καί ἐντατική δράση καί γιὰ παράδειγμα θά ἀναφέρουμε τὴν ὀργάνωση τῶν πολιτικῶν ἀποκαλύψεων. . . «Ὅταν ὁμως ἄλλα κόμματα ἀναπτύσσουν μιὰ τέτοια δράση, ἰδιαίτερα τὸ σοσιαλδημοκρατικό ἢ ἐργατικό κόμμα, τὸ φιλελεύθερο κόμμα — ἀκόμα καί χωρὶς νὰ κλείσει ἀνοιχτὴ συμφωνία μὲ τοὺς σοσιαλδημοκράτες — μπορεί νὰ καταστῆ πολὺ σπουδαῖος παράγοντας». . . Εἶναι ἀπόλυτα σωστὸ, καί ὁ ἀναγνώστης εἶναι φυσικὸ νὰ περιμένει ὅτι ὁ συγγραφέας θά χαράξει ἔστω καί σέ πολὺ γενικὲς γραμμές, τὴν δράση αὐτοῦ τοῦ «παράγοντα». Ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. ὁμως ἀντὶ νὰ τὸ κάνει αὐτὸ περιγράφει τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί τελειώνει μὲ τὰ παρακάτω: «Ὅταν ὑπάρχει ζωντανὸ πολιτικὸ κίνημα. . . ἢ φιλελεύθερη ἀντιπολίτευση, ἔστω καί κάπως ὀργανωμένη, μπορεί νὰ παίξει μεγάλο πολιτικὸ ρόλο: τὰ μετριοπαθῆ κόμματα, ἐφαρμόζοντας ἐπιδέξιά ταχτική, κερδίζουν πάντα ἀπὸ τὴν ὀξυνόμενη πάλη ἀνάμεσα στὰ κοινωνικά στοιχεῖα τῶν ἄκρων». . . Αὐτὸ εἶναι ὄλο! Ὁ «ρόλος» τοῦ «παράγοντα» (πού πρόλαβε κιόλας νὰ μετατραπῆ ἀπὸ κόμμα σέ «ἀντιπολίτευση») συνίσταται στὸ «νὰ κερδίζει» ἀπὸ τὴν ὀξυνση τῆς πάλης. Γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν φιλελευθέρων στὴν πάλη δέν ἀναφέρεται οὔτε λέξη, ἐνῶ γίνεται ὑπόμνηση γιὰ τὸ κέρδος τῶν φιλελευθέρων. Παραδρομὴ τῆς γλώσσας, πού προέρχεται, θάλεγε κανεὶς, ἀπὸ τὴ θεία πρόνοια. . .

Οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες δέν ἐκλείσαν ποτὲ τὰ μάτια μπροστὰ στὸ γεγονός ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία, γιὰ τὴν ὁποία κατὰ πρῶτο λόγο ἀγωνίζονται, θά ὠφελήσῃ *προπαντός* τὴν ἀστική τάξη. Νὰ ξεκινήσῃ ἀπ' αὐτὸ γιὰ νὰ ἀντιταχθῆ στὴν πάλη κατὰ τῆς ἀπολυταρχίας αὐτὸ τὸ πράγμα θά μπορούσε νὰ τὸ κάνει μόνο ἓνας σοσιαλιστής, βουτηγμένος στίς χειρότερες προλήψεις τοῦ οὐτοπισμοῦ ἢ τοῦ ἀντιδραστικοῦ ναροντικισμοῦ. Ἡ ἀστική τάξη θά ἐπωφεληθῆ ἀπὸ τὴν ἐλευθερία γιὰ νὰ ἐπαναπαυθῆ στίς δάφνες της, — τὸ προλεταριάτο ὁμως ἔχει ἐπιταχτική ἀνάγκη ἀπὸ ἐλευθερία γιὰ ν' ἀναπτύξῃ σ' ὄλο της τὸ πλάτος τὴν πάλη του γιὰ τὸ σοσιαλισμό. Καί ἡ σοσιαλδημοκρατία θά διαξάγει ἀπαρέγκλιτα τὴν ἀπελευθερωτικὴν πάλη, ὅποια κι ἂν εἶναι

ή στάση του ενός ή του άλλου στρώματος της αστικής τάξης απέναντι σ' αυτή την πάλη. Για τό συμφέρον της πολιτικής πάλης πρέπει νά υποστηρίξουμε κάθε αντιπολίτευση ενάντια στό ζυγό της άπολυταρχίας, όποια κι άν είναι ή αίτία, κι όποιο κι άν είναι τό κοινωνικό στρώμα, όπου έκδηλώνεται ή αντιπολίτευση αυτή. Γι' αυτό τό λόγο δέ μās βρίσκει καθόλου άδιάφορους ή αντιπολίτευση της φιλελεύθερης αστικής μας τάξης γενικά και των παραγόντων των ζέμστβο μας ειδικότερα. Θά μπορέσουν οί φιλελεύθεροι νά οργανωθούν σέ παράνομο κόμμα; Τόσο τό καλύτερο, έμείς θά χαιρετίσουμε τήν ανάπτυξη της πολιτικής συνείδησης στις εύπορες τάξεις, θά υποστηρίξουμε τίς διεδικήσεις τους, θά φροντίσουμε νά άλληλοσυμπληρώνεται ή δράση των φιλελευθέρων και των σοσιαλιστών*. Δέ θά μπορέσουν νά τό κάνουν; Έμείς και σ' αυτή (τήν πιθανότερη) περίπτωση δέ «θά έγκαταλείψουμε στήν τύχη τους» τούς φιλελεύθερους, θά φροντίσουμε νά δυναμώσουμε τίς σχέσεις μας μέ διάφορα πρόσωπα, νά τούς κάνουμε γνωστό τό κίνημά μας, νά τούς υποστηρίξουμε ξεσκεπάζοντας στόν έργατικό τύπο όλα τά κυβερνητικά αίσχη και τίς μανούβρες των τοπικών άρχων, νά τούς κάνουμε νά υποστηρίξουν τούς επαναστάτες. Παρόμοια άνταλλαγή υπηρεσιών άνάμεσα στους φιλελεύθερους και στους σοσιαλδημοκράτες γίνεται και τώρα, μόνο πού πρέπει νά πλατύνει και νά δυναμώσει. Ένδ' όμως θά είμαστε πάντα έτοιμοι νά κάνουμε αυτή τήν άνταλλαγή υπηρεσιών, δέ θά έγκαταλείψουμε ποτέ και σέ καμιά περίπτωση τήν άποφασιστική πάλη ενάντια στις αυταπάτες, πού είναι τόσο πολλές μέσα στήν άνεξέλιχτη από πολιτική άποψη ρωσική κοινωνία γενικά και στους ρωσικούς φιλελεύθερους κύκλους ειδικότερα. Παραφράζοντας τό γνωστό απόφθεγμα του Μάρξ για τήν επανάσταση του 1848, μπορούμε ουσιαστικά νά πούμε, και για τό ρωσικό επαναστατικό κίνημα, πώς ή πρόοδος του συνίσταται όχι στήν κατάχτηση όποιωνδήποτε θετικών άποχτημάτων, αλλά στήν άπαλλαγή του από τίς

* Αιτός πού γράφει τοιτες τίς σειρές είχε τήν ευκαιρία πριν από τέσσερα χρόνια, άπ' άφορμή τό κόμμα «Ναρόντογε πράβο»⁴⁸, νά δείξει τά όφελή από τήν ύπαρξη ενός φιλελεύθερου κόμματος. Βλ. «Τά καθήκοντα των ρώσων σοσιαλδημοκρατών» (Γενεύη, 1898): «... Αν όμως σ' αυτό τό κόμμα («Ναρόντογε πράβο») ύπάρχουν και πολιτικοί όχι άποκρηάτικοι, αλλά άληθινοί πολιτικοί μή-σοσιαλιστές, μή-σοσιαλιστές δημοκράτες, τότε τό κόμμα αυτό μπορεί νά φέρει μεγάλο όφελος, προσπαθώντας νά συνδεθεί μέ τά πολιτικά αντιπολιτευτικά στοιχεία της αστικής τάξης μας. . .» (σελ. 26). (Βλ. Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 2ος, σελ. 490-491. Έ Σύντ.)

βλαβερές αὐταπάτες⁵⁰. Ἀπαλλαχθήκαμε ἀπὸ τὶς αὐταπάτες τοῦ ἀναρχισμοῦ καὶ τοῦ ναροντικιστικοῦ σοσιαλισμοῦ, ἀπὸ τὴν περιφρόνηση πρὸς τὴν πολιτικὴν, ἀπὸ τὴν πίστη στὴν ἰδιόμορφη ἐξέλιξη τῆς Ρωσίας, ἀπὸ τὴν πεποίθησι ὅτι ὁ λαὸς εἶναι ἕτοιμος γιὰ τὴν ἐπανάστασι, ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῆς κατάληψης τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς μονομαχίας τῆς ἡρωικῆς διανόησης μὲ τὴν ἀπολυταρχία.

Εἶναι καιρὸς καὶ οἱ φιλελεύθεροί μας ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν αὐταπάτην τὴν πῖο ἀδικαιολόγητην, θὰ ἔλεγε κανεὶς, θεωρητικὰ, ὅμως πολὺ βιώσιμην πρακτικὰ, ὅτι μπορεῖ τάχα νὰ συνεχιστεῖ ἡ πολιτικὴ τῶν διαπραγματεύσεων μὲ τὴν ρωσικὴν ἀπολυταρχία, ὅτι ἕνα ὁποιοδήποτε ζέμστβο εἶναι τάχα ἔμβρυον τοῦ συντάγματος, ὅτι οἱ εἰλικρινεῖς ὁπαδοὶ τοῦ συντάγματος μποροῦν τάχα νὰ ἐκπληρώσουν τὸν ὄρκον τοῦ Ἄννιβα μὲ μιὰ ὑπομονητικὴ νόμιμη δράσι καὶ μὲ ὑπομονητικὰς ἐκκλήσεις γιὰ ὑποταγὴν τοῦ ἔχθρου.

ΠΟΛΥΤΙΜΗ ΟΜΟΛΟΓΙΑ

Οί εργατικές ταραχές τόν τελευταίο καιρό έκαναν και πάλι τόν κόσμο νά μιλάει παντού επίμονα γι' αυτές. Θορυβήθηκαν και οί ιθύνοντες κύκλοι, και θορυβήθηκαν γιά καλά: αυτό μπορεί νά τό δεί κανείς από τό γεγονός ότι θεώρησαν άναγκαίο «νά τιμωρήσουν» μέ βδομαδιατική διακοπή τής έκδοσής της και μιά τόσο υπερνομιμόφρονη και πάντα δουλόπρεπη άπέναντι στις άρχές έφημερίδα σάν τή «Νόβογε Βρέμια»⁵¹, γιati στό φύλλο της άρ. 9051 (τής 11 του Μάη) δημοσίευσε τό άρθρο «'Απ' άφορμή τής εργατικές ταραχές». Τήν τιμωρία δέν τήν προκάλεσε, βέβαια, τό περιεχόμενο του άρθρου, πού είναι γεμάτο από τά καλύτερα αισθήματα άπέναντι στην κυβέρνηση, από τήν πιό ειλικρινή φροντίδα γιά τά συμφέροντά της. Έπικίνδυνη θεωρήθηκε κάθε συζήτηση γύρω από αυτά τά γεγονότα, «πού συγκινούν τήν κοινωνία», κάθε ύπόμνηση τής έκτασης και τής σπουδαιότητάς τους. Ή μυστική έγκύκλιος (έπίσης τής 11 του Μάη), πού παραθέτουμε πιό κάτω, — σύμφωνα μ' αυτή άρθρα γιά τής ταραχές στις φάμπρικες και στά έργοστάσιά μας και γιά τής σχέσεις των εργατών μέ τά άφεντικά τους μπορούν νά δημοσιεύονται μόνο ύστερα από άδεια τής γενικής διεύθυνσης τής αστυνομίας⁵², — άποδειχνει καλύτερα από κάθε άλλο συλλογισμό ως ποιό σημείο ή ίδια ή κυβέρνηση έχει τήν τάση νά θεωρεί τής εργατικές ταραχές γεγονός κρατικής σπουδαιότητας. Και τό άρθρο τής «Νόβογε Βρέμια» παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ακριβώς γιati σ' αυτό χαράζεται όλόκληρο τό κυβερνητικό πρόγραμμα, πού στην ουσία συνοψίζεται όλοκληρωτικά στην προσπάθεια νά καταπραΰνει τή δυσαρέσκεια μέ μερικές άσήμαντες και ένμερει άπατηλές έλεημοσύνες, πού συνοδεύονται από μιά φανταχτερή ταμπέλα γιά προστασία, έγκαρδιότητα κτλ., και παρέχουν τό πρόσχημα γιά τό δυνάμωμα του έλέγχου άπομέρους τής ύπαλ-

ληλοκρατίας. Αυτό όμως τό ὄχι καινούργιο πρόγραμμα ἐνσαρκώνει, μποροῦμε νά ποῦμε, τό «ἄκρον ἄκτων» τῆς σοφίας τῶν σημερινῶν δημόσιων ἀνδρῶν καί μάλιστα ὄχι μόνο στή Ρωσία, μά καί στή Δύση: σέ μιά κοινωνία πού βασίζεται στήν ἀτομική ἰδιοκτησία, στήν ὑποδούλωση τῶν ἑκατομμυρίων φτωχῶν καί ἐργαζομένων ἀπό μιά χούφτα πλουσίων, ἡ κυβέρνηση δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ὁ πῖο πιστός φίλος καί σύμμαχος τῶν ἐκμεταλλευτῶν, ὁ πῖο πιστός φρουρός τῆς ἐξουσίας τους. Καί γιά νά εἶναι σίγουρος φρουρός, δέν ἀρκοῦν στόν καιρό μας τά κανόνια, οἱ ξιφολόγχες καί ὁ βούρδουλας: πρέπει νά φροντίσεις νά ὑποβάλλεις στά θύματα τῆς ἐκμετάλλευσης τήν ἰδέα ὅτι ἡ κυβέρνηση στέκεται πάνω ἀπό τίς τάξεις, ὅτι δέν ἐξυπηρετεῖ τά συμφέροντα τῶν εὐγενῶν καί τῆς ἀστικής τάξης, ἀλλά τά συμφέροντα τῆς δικαιοσύνης, ὅτι φροντίζει νά προστατεύει τοὺς ἀδύνατους καί τοὺς φτωχοὺς ἀπό τοὺς πλούσιους καί τοὺς ἰσχυροὺς κτλ. Ὁ Ναπολέον Γ' στή Γαλλία, ὁ Βίσμαρκ καί ὁ Γουλιέλμος Β' στή Γερμανία δέν κατέβαλαν καί λίγους κόπους γιά μιά τέτοια ἐρωτοτροπία μέ τοὺς ἐργάτες. Στήν Εὐρώπη, ὅπου λίγο-πολύ ὑπάρχει ἐλευθεροτυπία καί λαϊκή ἀντιπροσώπευση, ἐκλογική πάλη καί διαμορφωμένα πολιτικά κόμματα, ξεσκεπάζονταν πολύ γρήγορα ὄλα αὐτά τά ὑποκριτικά κόλπα. Στήν Ἀσία, μαζί καί στή Ρωσία, εἶναι τόσο κατατυραννισμένες καί ἀμόρφωτες οἱ λαϊκές μάζες, εἶναι τόσο δυνατές οἱ προλήψεις, πού ἐνισχύουν τήν πίστη πρὸς τόν πατερούλη-τσάρο, ὥστε παρόμοια κόλπα ἔχουν μεγάλη πέραση. Καί νά, μιά πολύ χαρακτηριστική ἐνδειξη τοῦ ὅτι καί στή Ρωσία διεισδύει τό εὐρωπαϊκό πνεῦμα εἶναι ἡ ἀποτυχία αὐτῆς τῆς πολιτικῆς στά τελευταῖα 10-20 χρόνια. Κατέφυγαν σ' αὐτή τήν πολιτική πολλές, πάρα πολλές φορές, καί κάθε φορά ἀποδείχνονταν ὅτι, μερικά χρόνια ὕστερα ἀπό τήν ἔκδοση ἑνός ὁποιοῦδήποτε «προστατευτικοῦ» (ἤθην προστατευτικοῦ) νόμου γιά τοὺς ἐργάτες, τά πράγματα ξαναγύριζαν στήν παλιά κατάσταση — μεγάλωνε ὁ ἀριθμὸς τῶν δυσσαρεστημένων ἐργατῶν, φούντωνε ὁ ἀναβρασμὸς, δυνάμωναν οἱ ταραχές — καί πάλι ἐξαγγέλλονταν μέ μεγάλες τυμπανοκρουσίες μιά νέα «προστατευτική» πολιτική, ἀντηχοῦσαν πομπώδικες φράσεις γιά ἐγκάρδια προστασία τῶν ἐργατῶν, ἔβγαине κάποιος νόμος, γεμάτος κούφια καί ψεύτικα λόγια πού δέν ἔφερνε στοὺς ἐργάτες οὔτε μιά πεντάρα ὄφελος, καί ὕστερα ἀπό κάμποσα χρόνια ἐπαναλαμβάνονταν ἡ παλιά ἱστορία. Ἡ κυβέρνηση στριφογυρίζει σάν τῆ νυφίτσα στήν τροχοπαγίδα, βάζει ὄλα της τά δυνατά, γιά νά βουλώσει πότε ἐδῶ, πότε ἐκεῖ τό στόμα τῶν ἀγανα-

χτισμένων έργατων μέ κανένα κουρελόπανο — ή άγανάχτηση όμως ξεσπάει άλλοϋ και μέ μεγαλύτερη δύναμη.

Πραγματικά, θυμηθείτε τά σπουδαιότερα όρόσημα τής ιστορίας τής «έργατικής νομοθεσίας» τής Ρωσίας. Στά τέλη τής δεκαετίας 1870—1880 γίνονται πολύ μεγάλες άπεργίες στην Πετρούπολη. Οί σοσιαλιστές προσπαθοϋν νά εκμεταλλευτοϋν τήν εύκαιρία γιά νά δυναμώσουν τή ζύμωση. 'Ο 'Αλέξανδρος Γ' περιλαβαίνει στή λεγομενη «λαϊκή» (στήν πραγματικότητα φεουδαρχική-άστυνομική) πολιτική του τή νομοθεσία γιά τό διακανονισμό τής εργασίας στά έργοστάσια. Στά 1882 ίδρύεται ή επιθεώρηση εργασίας, πού στην άρχή μάλιστα δημοσίευε τίς έκθέσεις της. Φυσικά, οί έκθέσεις αυτές δέν άρεσαν στην κυβέρνηση, και γι' αυτό σταμάτησε τή δημοσίευσή τους. Οί νόμοι γιά τήν επιθεώρηση εργασίας άποδείχτηκαν άκριβώς κουρελόπανα. Έρχεται τό 1884—1885. 'Η βιομηχανική κρίση προκαλεί ένα τεράστιο κίνημα τών έργατων και μιά σειρά άπό πολύ θυελλώδικες άπεργίες στην κεντρική περιοχή (ιδιαίτερα άξιοσημείωτη είναι ή άπεργία στοϋ Μορόζοφ⁵³). Έξαγγέλλεται και πάλι μιά «προστατευτική» πολιτική — αυτή τή φορά τήν εξαγγελισε πολύ έμφαντικά ό Κατκόφ άπό τήν εφημερίδα «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι»⁵⁴. 'Ο Κατκόφ γίνεται έξω φρενών, γιατί παρέπεμψαν στο δικαστήριο τών ένόρκων τούς άπεργούς τοϋ έργοστασίου Μορόζοφ, κατονομάζει τίς εκατόν μία έρωτήσεις πού έθεσε τό δικαστήριο στους ένόρκους — «εκατόν ένα χαιρετιστήριους κανονιοβολισμούς πρός τιμήν τοϋ εργατικοϋ ζητήματος πού έμφανίστηκε στή Ρωσία», ταυτόχρονα όμως, άπαιτεί νά πάρει τό «κράτος» τό μέρος τών έργατων και νά άπαγορεύσει τά σκανδαλώδικα πρόστιμα πού όδήγησαν, τελικά, τούς ύφαντουργούς τοϋ έργοστασίου Μορόζοφ στο ζέσπασμα τών ταραχών. Έκδίδεται ό νόμος τοϋ 1886 πού δυναμώνει πάρα πολύ τήν επιθεώρηση εργασίας και άπαγορεύει τά αυθαίρετα πρόστιμα πρός όφελος τών έργοστασιαρχών. Περνάνε δέκα χρόνια και έχουμε νέο ζέσπασμα εργατικών ταραχών. Οί άπεργίες τοϋ 1895 και ιδιαίτερα ή τεράστια άπεργία τοϋ 1896⁵⁵ κατατρόμαξαν τήν κυβέρνηση (προπαντός γιατί στο πλευρό τών έργατων βαδίζουν τώρα συστηματικά οί σοσιαλδημοκράτες), και μέ πρωτοείδωτη ώς τά τότε σπουδή εκδίδει τόν «προστατευτικό» νόμο (τής 2 τοϋ 'Ιούνη 1897), πού προβλέπει τόν περιορισμό τής εργάσιμης μέρας· στην επιτροπή πού συζήτησε τό νόμο αυτό, οί ύπάλληλοι τοϋ ύπουργείου έσωτερικών, καθώς και ό διευθυντής τής γενικής διεύθυνσης τής άστυνομίας, φωνάζουν μ' όλη τους τή δύναμη:

είναι ἀπαραίτητο οἱ ἐργάτες τῶν ἐργοστασίων νά βλέπουν στό πρόσωπο τῆς κυβέρνησης τό μόνιμο ὑπερασπιστή τους, τόν δίκαιο καί εὐσπλαχνο προστάτη τους (βλ. τήν προσούρα: «Ἀπόρητα ἔγγραφα, πού ἀφοροῦν τό νόμο τῆς 2 τοῦ Ἰουνίου 1897»). Στό μεταξύ ὅμως ὁ προστατευτικός νόμος ψαλιδίζεται στά κρυφά μέ κάθε τρόπο καί καταργεῖται μέ ἐγκύκλιο τῆς ἴδιας κυβέρνησης. Ξεσπάει νέα βιομηχανική κρίση — οἱ ἐργάτες πείθονται γιά ἑκατοστή φορά πώς κανενός εἶδους «προστασία» τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησης δέν μπορεῖ νά τούς προσφέρει σοβαρή ἀνακούφιση καί ἐλευθερία νά φροντίζουν μόνοι γιά τόν ἑαυτό τους, — νέες ταραχές καί ἀγῶνες στούς δρόμους, — ξανά ἀνησυχεῖ ἡ κυβέρνηση — νέοι ἀστυνομικοί λόγοι γιά «κρατική προστασία», πού τούς σερβίρει αὐτή τή φορά ἡ «Νόβογε Βρέμια». Μά δέ θά βαρεθεῖτε τέλος πάντων, κύριοι, νά κουβαλᾶτε νερό μέ τό κόσκινο;

Ὅχι, ἡ κυβέρνηση δέ θά βαρεθεῖ, βέβαια, ποτέ νά ἐπαναλαβαίνει τίς προσπάθειές της νά τρομάξει τούς ἀδιάλλαχτους ἐργάτες καί νά τραβήξει μέ τό μέρος της μέ κάτι ἐλεημοσύνες τούς πιο ἀδύνατους, τούς πιο κουτούς καί τούς πιο δειλοῦς. Κι ἐμεῖς ὅμως δέ θά βαρεθοῦμε ποτέ νά ξεσκεπάζουμε τό ἀληθινό νόημα αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν, νά ξεσκεπάζουμε τούς «δημόσιους» ἄνδρες πού σήμερα φωνάζουν γιά προστασία, ἐνῶ χθές διέταζαν τούς φαντάρους νά πυροβολοῦν τούς ἐργάτες — πού χθές ἔκαναν δηλώσεις γιά τό πνεῦμα δικαιοσύνης πού τούς χαρακτηρίζει καί γιά τήν προστατευτική τους στάση ἀπέναντι στούς ἐργάτες, ἐνῶ σήμερα συλλαμβάνουν καί συλλαμβάνουν τούς καλύτερους ἀνθρώπους ἀπό τίς γραμμές τῶν ἐργατῶν καί τῶν διανοουμένων γιά νά τούς ὑποβάλουν σέ ἀστυνομικούς διωγμούς χωρίς καμιά δίκη. Καί γι' αὐτό θεωροῦμε ἀπαραίτητο νά σταθοῦμε ἔγκαιρα στό «κυβερνητικό πρόγραμμα» τῆς «Νόβογε Βρέμια», πρὶν ἐμφανιστεῖ κανένας ἄλλος νέος «προστατευτικός» νόμος. Ἄξίζει ὅμως νά προσεχτοῦν καί οἱ ὁμολογίες πού κάνει μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ἕνα ὄργανο τόσο «ἐγκυρο» στόν τομέα τῆς ἐσωτερικῆς μας πολιτικῆς.

Ἡ «Νόβογε Βρέμια» ἀναγκάστηκε νά ὁμολογήσει, ὅτι τὰ «θλιβερά φαινόμενα πού παρουσιάζονται στόν τομέα τοῦ ἐργατικοῦ ζητήματος» δέν εἶναι κάτι τό τυχαῖο. Φυσικά, ἐδῶ φταῖνε καί οἱ σοσιαλιστές (ἡ ἐφημερίδα ἀποφεύγει αὐτή τήν τρομερή λέξη καί προτιμᾶει νά μιλάει πιο ἀόριστα γιά «ἐπιζήμιες ψευτοθεωρίες», γιά «προπαγάνδα ἀντικρατικῶν καί ἀντικοινωνικῶν ἰδεῶν»), ἀλλά... ἀλλά γιατί οἱ σοσιαλιστές εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖ-

νοι πού έχουν επιτυχία μέσα στους εργάτες; Ἡ «Νόβογε Βρέμια» δέ χάνει, βέβαια, τήν εὐκαιρία νά βρῆσει τούς εργάτες: εἶναι τόσο «καθυστερημένοι καί ἀμόρφωτοι», πού ἀκοῦν μέ μεγαλύτερη προθυμία τό βλαβερό γιά τήν ἀστυνομική εὐημερία κήρυγμα τῶν σοσιαλιστῶν. Φταῖνε, συνεπῶς, καί οἱ σοσιαλιστές καί οἱ εργάτες, — καί ἐνάντια σ' αὐτούς τούς φταίχτες οἱ χωροφύλακες διεξάγουν ἀπό πολύ παλιά λυσσασμένο πόλεμο, γαμίζοντας τίς φυλακές καί τούς τόπους ἐξορίας. Δέ βοηθάει αὐτό. Εἶναι φανερό πῶς οἱ ἐργοστασιακοί εργάτες ζοῦν σέ συνθήκες τέτοιες πού «προκαλοῦν καί ὑποθάλλουν τή δυσαρέσκειά τους γιά τή σημερινή τους κατάσταση» καί ἔτσι «εὐνοοῦν τήν ἐπιτυχία» τοῦ σοσιαλισμοῦ. «Ἡ βαριά ἐργασία τοῦ ἐργοστασιακοῦ ἐργάτη μέσα σέ ἐξαιρετικά δυσμενεῖς βιοτικές συνθήκες τοῦ δίνει, ὅσο εἶναι σέ θέση νά δουλεύει, τόσα πού μόλις τοῦ φτάνουν γιά νά ζήσει καί κάθε φορά πού μένει λίγο-πολύ μακρόχρονο διάστημα χωρίς δουλειά, καταντᾶει στήν ἀπελπιστική κατάσταση τῶν ἐργατῶν τῶν πετρελαιοπηγῶν τοῦ Μπακού, γιά τήν ὁποία λχ. ἔγραφαν αὐτές τίς μέρες οἱ ἐφημερίδες». Ἔτσι οἱ ὀπαδοί τῆς κυβέρνησης εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ὁμολογήσουν, ὅτι ἡ ἐπιτυχία τοῦ σοσιαλισμοῦ ἐξηγεῖται ἀπό τήν πραγματικά ἄσχημη κατάσταση τῶν ἐργατῶν. Αὐτό ὅμως τό γεγονός τό ὁμολογοῦν πολύ ἀόριστα καί μέ ὑπεκφυγές, μέ τέτοιες ἐπιφυλάξεις πού δείχνουν ξεκάθαρα ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ ἄνθρωποι δέν μποροῦν νά έχουν τήν ἐλάχιστη πρόθεση νά θίξουν τήν «ιερή ἰδιοκτησία» τῶν κεφαλαιοκρατῶν, πού καταπιέζει τούς εργάτες. «Δυστυχῶς, — γράφει ἡ «Νόβογε Βρέμια», — πολύ λίγο γνωρίζουμε τήν πραγματική κατάσταση στόν τομέα τοῦ ἐργατικοῦ ζητήματος στή χώρα μας, στή Ρωσία». Ναι, δυστυχῶς! Καί τή «γνωρίζουμε» λίγο, ἐπειδή ἀκριβῶς ἐπιτρέπουμε στήν ἀστυνομική κυβέρνηση νά κρατᾶ ὑπόδουλο ὄλο τόν τύπο, νά βουλώνει τό στόμα ὁποιοῦ ξεσκεπάζει τίμια τίς ἀσχήμιες μας. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ὅμως, «προσπαθοῦμε» νά στρέψουμε τό μίσος τοῦ ἐργαζόμενου ὄχι ἐνάντια στήν ἀσιατική κυβέρνηση, μά ἐνάντια στους «ἄλλογενεῖς»: Ἡ «Νόβογε Βρέμια» κάνει ὑπαινιγμούς γιά τίς «ἄλλογενεῖς ἐργοστασιακές διευθύνσεις», τίς ἀποκαλεῖ «ὠμές καί ἀπληστες». Μέ τέτοιους τρόπους ἐνέργειας μπορεῖ νά ψαρῆσει κανεῖς μόνο τούς πιό καθυστερημένους καί ἀμόρφωτους εργάτες, πού νομίζουν ὅτι τό κακό προέρχεται «ἀπό τό γερμανό» ἢ «ἀπό τόν τσιφούτη», πού δέν ξέρουν, ὅτι τόσο οἱ γερμανοί ὅσο καί οἱ ἔβραῖοι εργάτες ἐνώνονται γιά τήν πάλη ἐνάντια στους δικούς τους γερμανούς καί ἔβραίους ἐκμεταλλευτές. Μά ἀκόμα

καί οἱ ἐργάτες πού δέν τό ξέρουν αὐτό βλέπουν ἀπό χιλιάδες περιπτώσεις ὅτι «πιό ἀπληστοί» καί πιό ξετσιπῶτοι ἀπ' ὄλους εἶναι οἱ ῥῶσοι κεφαλαιοκράτες, ὅτι ἀπ' ὄλους ἡ «πιό ὠμή» εἶναι ἡ ῥωσική ἀστυνομία καί ἡ ῥωσική κυβέρνησις.

Προκαλεῖ ἐπίσης τό ἐνδιαφέρον ἡ θλίψη τῆς «Νόβογε Βρέμια», γιατί ὁ ἐργάτης δέν εἶναι πιά τόσο καθυστερημένος καί τόσο πειθήνιος ὅσο ὁ ἀγρότης. Ἡ «Νόβογε Βρέμια» κλαίει καί ὀδύρεται, γιατί ὁ ἐργάτης «ξεκόβει ἀπό τή φωλιά του στό χωριό», γιατί «στίς ἐργοστασιακές περιοχές συγκεντρώνονται ἕνα σωρό ἄνθρωποι ἀπό διάφορα μέρη», γιατί «ὁ χωρικός ξεκόβει ἀπό τό χωριό μέ τά περιορισμένα (νά πού ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ οὐσία), μά αὐτοτελεῖ κοινωνικο-οικονομικά του συμφέροντα καί σχέσεις». Καί πραγματικά, πῶς νά μή ὀδύρεται; Ὁ «χωρικός» εἶναι δεμένος στή φωλιά του καί, ἐπειδή φοβᾶται μή χάσει αὐτή τή φωλιά, δέν τολμάει νά προβάλλει διεκδικήσεις στόν τσιφλικά του, νά τόν φοβερίσει μέ ἀπεργία κτλ., ὁ χωρικός δέν ξέρει τήν κατάστασις πραγμάτων στίς ἄλλες περιοχές, τόν ἀπασχολεῖ μόνο τό χωριουδάκι του (οἱ ὀπαδοί τῆς κυβέρνησις ἀκριβῶς αὐτό ἐνοοῦν ὅταν λέν: «αὐτοτελεῖ συμφέροντα» τοῦ χωρικοῦ· δέ φυτρῶνει ἐκεῖ πού δέν τόν σπέρνουν, δέ χῶνει τή μούρη του στήν πολιτική — τί μπορεί νά ναι πιό εὐχάριστο γιά τίς ἀρχές;) — καί στό χωριουδάκι αὐτό ἡ τοπική βδέλλα, ὁ τσιφλικάς ἢ ὁ κουλάκος τούς γνωρίζει ὄλους ἕναν-ἕναν, καί ὄλοι τους κληρονόμησαν ἀπό πάππου πρὸς πάππον τή δουλική ἐπιστήμη τῆς ὑποταγῆς καί δέν ὑπάρχει κανεῖς πού νά ξυπνήσει μέσα τους τή συνείδησι. Στή φάμπρικα ὅμως ὁ κόσμος εἶναι «ἀπό διάφορα μέρη», δέν εἶναι δεμένος στή φωλιά του (τό ἴδιο τοῦ κάνει πού θά δουλέψει), εἶδε πολλά στή ζωῆ του, εἶναι τολμηρός, τόν ἐνδιαφέρουν ὄλα στόν κόσμο.

Παρ' ὄλη αὐτή τήν ὀδυνηρή μεταμόρφωσι τοῦ ταπεινοῦ μουζίκου σέ συνειδητό ἐργάτη, οἱ σοφοί μας ἀστυνομικοὶ ἐλπίζουν ἀκόμα νά ξεγελάσουν τήν ἐργατικὴ μάζα μέ τήν «κρατικὴ φροντίδα γιά καλὴ καί ἀνετη ζωὴ τῶν ἐργατῶν». Ἡ «Νόβογε Βρέμια» στηρίζει αὐτή τήν ἐλπίδα στό παρακάτω ξεφτισμένο ἐπιχείρημα: «Ὁ καπιταλισμὸς πού στή Δύσι εἶναι περήφανος καί παντοδύναμος, στή χώρα μας εἶναι πρὸς τό παρὸν ἀδύνατο παιδάκι, πού μπορεί νά βαδίζει μονάχα ὅταν τόν πιάνει κάποιος ἀπὸ τό χέρι, καί τόν πιάνει ἀπὸ τό χέρι ἡ κυβέρνησις». . . Ἔ, λοιπόν αὐτό τό παλιὸ τροπάρι γιά τήν παντοδυναμίαν τῆς ἐξουσίας ἴσως νά τό πιστέψει μόνο ὁ ταπεινὸς ἀγρότης! Ὁ ἐργάτης ὅμως βλέπει πολὺ συχνά πῶς οἱ κεφαλαιοκράτες «πιάνουν ἀπὸ

τό χέρι» τούς αστυνομικούς καί τούς κληρικούς, τούς στρατιωτικούς καί μή στρατιωτικούς λειτουργούς. Καί νά — συνεχίζει ἡ «Νόβογε Βρέμια» — ὄλο τό ζήτημα ἔγκειται στό «νά ἐπιμένει» ἡ κυβέρνησις γιά τήν καλύτερευση τῶν ὄρων ζωῆς τῶν ἐργατῶν, δηλ. ν' ἀπαιτήσῃ ἀπό τούς ἐργοστασιάρχους αὐτή τήν καλύτερευση. Βλέπετε πόσο ἀπλά εἶναι τά πράγματα: μιά ἐντολή, κι ἐντάξει ἡ δουλειά. Μά ὄλα αὐτά εἶναι εὐκόλα νά τά λές, στήν πράξη ὅμως οἱ ἐντολές τῶν ἀρχῶν, ἀκόμα καί οἱ πιό «μετριοπαθεῖς» σάν κι αὐτές πού ἀφοροῦν τήν ὀργάνωση νοσοκομείων δίπλα στίς φάμπρικές, δέν ἐκτελοῦνται ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες δεκαετίες ὀλόκληρες. Μά οὔτε καί θά τολμήσῃ ἡ κυβέρνησις νά ζητήσῃ τίποτα τό σοβαρό ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες, χωρίς νά παραβιάσῃ τήν «ἱερή» ἀτομική ἰδιοκτησία. Μά οὔτε καί θά θελήσῃ ἡ κυβέρνησις νά καλύτερέψουν σοβαρά οἱ συνθήκες ζωῆς τῶν ἐργατῶν, γιατί ἡ ἴδια σέ χιλιάδες περιπτώσεις εἶναι ἀφεντικό, κλέβει στό λογαριασμό καί καταπιέζει τόσο τούς ἐργάτες τοῦ ἐργοστασίου Ὅμπουχοφ ὅσο καί ἑκατοντάδων ἄλλων ἐργοστασίων, ὅπως καί δεκάδες χιλιάδες ταχυδρομικούς ὑπαλλήλους, σιδηροδρομικούς κλπ. κλπ. Ἡ «Νόβογε Βρέμια» τό συναισθάνεται ἡ ἴδια ὅτι κανένας δέ θά πιστέψῃ στίς ἐντολές τῆς κυβερνήσεώς μας καί προσπαθεῖ νά βρεῖ στήριγμα σέ ἀνώτερα ἱστορικά παραδείγματα. Αὐτό πρέπει νά γίνῃ — λέει γιά τήν καλύτερευση τῶν ὄρων ζωῆς τῶν ἐργατῶν — «ὅπως ἔγινε πρὶν ἀπό μισό αἰῶνα, ὅταν ἡ κυβέρνησις πῆρε στά χέρια τῆς τό ἀγροτικό ζήτημα, καθοδηγούμενη ἀπό τή σοφή πεποίθησι, ὅτι εἶναι καλύτερα μέ μεταρρυθμίσεις ἀπό τά πάνω νά προλαβαίνει κανεῖς τή διεκδίκησι μεταρρυθμίσεων ἀπό τά κάτω, παρά νά περιμένῃ νά συμβεῖ τό τελευταῖο».

Νά μιά πραγματικά πολύτιμη ὁμολογία! Πρὶν ἀπό τήν ἀπελευθέρωσι τῶν ἀγροτῶν ὁ τσάρος ἔκανε ὑπαιτιγμούς στούς εὐγενεῖς γιά λαϊκή ἐξέγερσι, λέγοντάς τους: καλύτερα νά τούς ἀπελευθερώσουμε ἀπό τά πάνω, παρά νά περιμένουμε ν' ἀρχίσουν νά ἀπελευθερώνονται μόνοι τους ἀπό τά κάτω. Καί νά τώρα μιά ἔφημερίδα πού κρατάει δουλική στάσι ἀπέναντι στήν κυβέρνησι, ὁμολογεῖ ὅτι οἱ διαθέσεις τῶν ἐργατῶν δέν τῆς ἐμπνέουν λιγότερο φόβο ἀπ' ὅ,τι οἱ διαθέσεις τῶν ἀγροτῶν «πρὶν ἀπό τήν ἀπελευθέρωσι». «Καλύτερα ἀπό τά πάνω, παρά ἀπό τά κάτω!» Ἀπατώνται οἰκτρά οἱ πωλημένοι κονδυλοφόροι τῆς ἀπολυταρχίας, ὅταν βρίσκουν «ὁμοιότητα» ἀνάμεσα στήν τοτινή καί στήν τωρινή διεκδίκησι μεταρρυθμίσεων. Οἱ ἀγρότες ζητοῦσαν τήν κατάργησι τῆς δουλοπαροικίας, χωρίς νά ἔχουν τίποτα

έναντια στήν τσαρική ἐξουσία καί πιστεύοντας στὸν τσάρο. Οἱ ἐργάτες εἶναι ἐξεγερμένοι κατὰ πρῶτο λόγο καί προπαντὸς ἐναντία στήν κυβέρνηση, οἱ ἐργάτες βλέπουν ὅτι ἡ ἔλλειψη δικαιωμάτων μπροστά στήν ἀστυνομική ἀπολυταρχία τοὺς δένει χειροπόδαρα στήν πάλῃ ἐναντία στοὺς κεφαλαιοκράτες, καί γι' αὐτὸ ἀπαιτοῦν ν' ἀπελευθερωθοῦν ἀπὸ τὸν κυβερνητικὸ δεσποτισμὸ καί τὴν κυβερνητικὴ ἀθαιρεσία. Οἱ ἐργάτες βρίσκονται κι αὐτοὶ σὲ ἀναβρασμὸ «μπροστά ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση», — αὐτὴ ὅμως θὰ εἶναι ἀπελευθέρωση ὅλου τοῦ λαοῦ, πού θ' ἀποσπᾶσει τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία ἀπὸ τὸ δεσποτισμὸ.

* * *

Ξέρετε μὲ ποιά μεγάλη μεταρύθμιση θέλουν νὰ κατευνάσουν τὴ δυσαρέσκεια τῶν ἐργατῶν καί νὰ ἐκδηλώσουν πρὸς αὐτοὺς τὴ «φροντίδα τοῦ κράτους»; Ἄν πιστέψουμε τίς ἀρκετὰ ἐπιμονές φῆμες, — διεξάγεται πάλῃ ἀνάμεσα στὸ ὑπουργεῖο οἰκονομικῶν καί στὸ ὑπουργεῖο ἐσωτερικῶν: τὸ τελευταῖο ἀπαιτεῖ νὰ μεταβιβαστεῖ στὴ δική του δικαιοδοσία ἡ ἐπιθεώρηση ἐργασίας, διαβεβαιώνοντας ὅτι τότε αὐτὴ θὰ εἶναι λιγότερο ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς κεφαλαιοκράτες καί θὰ φροντίζει περισσότερο γιὰ τοὺς ἐργάτες, κι ἔτσι θὰ προλαβαίνει τίς ταραχές. Ἄς ἐτοιμάζονται οἱ ἐργάτες γιὰ μιὰ νέα μεγαλοψυχία τοῦ τσάρου: οἱ ἐπιθεωρητὲς ἐργασίας θὰ βάλουν καινούργιες στολές καί θὰ περάσουν κάτω ἀπὸ ἄλλη διεύθυνση (πιθανόν μὲ αὐξησὴ τοῦ μισθοῦ τους), καί μάλιστα κάτω ἀπὸ κείνη ἀκριβῶς τὴ διεύθυνση, πού ἀπὸ τόσο παλιά καί μὲ τόση στοργή (εἰδικὰ ἢ γενικὴ διεύθυνση τῆς ἀστυνομίας) φροντίζει γιὰ τοὺς ἐργάτες.

«Ἴσκρα» ἀρ. φύλλον 6, Ἰουλῆς τοῦ 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μὲ τὸ
κείμενο τῆς ἐφημερίδας
«Ἴσκρα»

ΤΑ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Σχεδόν δύο χρόνια τώρα συνεχίζεται ή έμποροβιομηχανική κρίση. Καί, όπως φαίνεται, ή κρίση αυτή όλοένα και φουντώνει, άγκαλιάζοντας καινούργιους κλάδους τής βιομηχανίας, επεκτείνεται σε νέες περιφέρειες και επιδεινώνεται με νέες χρεοκοπίες τραπεζών. Από τό Δεκέμβρη του περασμένου χρόνου, ή έφημερίδα μας σε κάθε φύλλο της σημείωνε κατά τόν άλφα ή βήτα τρόπο τήν πορεία τής κρίσης και τίς όλέθριες συνέπειές της. Είναι καιρός νά θέσουμε τό γενικό πρόβλημα για τίς αίτίες και τή σημασία αυτού του φαινομένου. Για τή Ρωσία τό φαινόμενο αυτό είναι σχετικά νέο, όπως νέος είναι και όλος ό καπιταλισμός μας. Στίς παλιές όμως κεφαλαιοκρατικές χώρες, δηλ. στίς χώρες εκείνες όπου τά περισσότερα προϊόντα παράγονται για νά πουληθούν, όπου ή πλειονότητα των έργατων δέν έχει ούτε γή, ούτε εργαλεία και πουλάει τήν εργατική της δύναμη μισθωνόμενη σε ξένα νοικοκυριά, μισθωνόμενη σε ιδιοχτήτες, κατόχους γής, εργοστασίων, μηχανών κτλ., — στίς κεφαλαιοκρατικές χώρες ή κρίση είναι φαινόμενο παλιό, πού επαναλαμβάνεται από καιρό σε καιρό σαν παρόξυσμός μιας χρόνιας άρρώστιας. Γι' αυτό οί κρίσεις μπορούν νά προβλεφθούν, κι όταν στή Ρωσία άρχισε ν' αναπτύσσεται έξαιρετικά γρήγορα ό καπιταλισμός ή σοσιαδημοκρατική φιλολογία πρόβλεψε και τήν τωρινή κρίση. Ή μπροσούρα: «Τά καθήκοντα των ρώσων σοσιαδημοκρατών», πού γράφτηκε στα τέλη του 1897, έλεγε: «Σήμερα περνάμε, όπως φαίνεται, τήν περίοδο εκείνη του κεφαλαιοκρατικού κύκλου (τής κυκλικής κίνησης, πού επαναλαμβάνει τά ίδια γεγονότα, όπως επαναλαμβάνεται ό χειμώνας και τό καλοκαίρι), όταν ή βιομηχανία „άνθίζει“, τό εμπόριο είναι ζωηρό, τά εργοστάσια εργάζονται μ' όλη τους τήν ένταση και, σαν τά μανιτάρια μετά τή βροχή, ξεπετιούνται ένα σωρό και-

νούργια ἐργοστάσια, καινούργιες ἐπιχειρήσεις, μετοχικές ἐταιρίες, σιδηροδρομικές ἐγκαταστάσεις κτλ. κτλ. Δέ χρειάζεται νά εἶναι κανείς προφήτης γιά νά προβλέψει τήν ἀγαπόφευχτη κατάρευση (περισσότερο ἢ λιγότερο ἀπότομη), πού πρέπει ν' ἀκολουθήσει αὐτή τήν „ἀνθιση“ τῆς βιομηχανίας. Αὐτή ἡ κατάρευση θά καταστρέψει ἕνα σωρό μικρονοικοκυρέους, θά ρίξει μάζες ἐργατῶν στίς γραμμές τῶν ἀνέργων. . .» * Καί ἡ κατάρευση ἐπῆλθε — μιά κατάρευση τόσο ἀπότομη, πού δέν ἔχει ξαναδεῖ ἡ Ρωσία. Ἀπό πού λοιπόν προέρχεται αὐτή ἡ φοβερή χρόνια ἀρρώστια τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας, πού ξαναγυρίζει τόσο κανονικά, ὥστε μπορεῖ νά τήν προβλέψει κανείς;

Ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή δέν μπορεῖ ν' ἀναπτύσσεται διαφορετικά, παρά μέ ἄλλατα, δυό βήματα μπρός κι ἕνα βῆμα (καί κάποτε καί ὀλόκληρα δυό) πίσω. Ὅπως σημειώσαμε ἤδη, ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή εἶναι παραγωγή γιά τήν πούληση, παραγωγή ἐμπορευμάτων πού προορίζονται γιά τήν ἀγορά. Καί τήν παραγωγή τήν ἔχουν στά χέρια τους διάφοροι κεφαλαιοκράτες, ὁ καθένας χωριστά, καί κανένας δέν μπορεῖ νά ξέρει μέ ἀκρίβεια πόσα συγκεκριμένα καί τί εἶδους ἀκριβῶς προϊόντα χρειάζεται ἡ ἀγορά. Παράγουν στά κουτουροῦ κ' ἡ μοναδική τους φροντίδα εἶναι πῶς νά ξεπεράσει ὁ ἕνας τόν ἄλλον. Εἶναι ἐντελῶς φυσικό νά συμβεῖ ὥστε ἡ ποσότητα τῶν προϊόντων πού παράγονται νά μή ἀνταποκρίνεται στίς ἀνάγκες τῆς ἀγορᾶς. Καί τό ἐνδεχόμενο αὐτό εἶναι ἐξαιρετικά μεγάλο, ὅταν ἡ τεράστια ἀγορά ἀπλώνεται ξαφνικά σέ νέες, ἀνεξερεύνητες καί τεράστιες περιοχές. Ἐτσι ἀκριβῶς εἶχαν τά πράγματα, ὅταν ἄρχισε ἡ «ἀνθιση» τῆς βιομηχανίας πού ζήσαμε πρὶν ἀπό λίγον καιρό. Οἱ κεφαλαιοκράτες ὀλόκληρης τῆς Εὐρώπης ἀπλωσαν τίς χεροῦκλες τους σέ μιά ἡπειρο κατοικημένη ἀπό ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια ἀνθρώπους, στήν Ἀσία, ὅπου ὡς τότε μόνο ἡ Ἰνδία καί ἕνα μικρό τμήμα ἀπό τίς ἀκρινές περιοχές συνδέονταν στενά μέ τήν παγκόσμια ἀγορά. Ἡ Ὑπερκασπία ὁδός ἄρχισε «ν' ἀνοίγει» γιά τό κεφάλαιο τήν Κεντρική Ἀσία, ὁ «Μεγάλος δρόμος τῆς Σιβηρίας» (μεγάλος ὄχι μόνο γιά τό μήκος του, ἀλλά καί γιά τίς τεράστιες καταχρήσεις δημόσιου χρήματος ἀπό τοὺς κατασκευαστές του, γιά τήν τεράστια ἐκμετάλλευση τῶν ἐργατῶν πού τόν ἐφτιαξαν) ἀνοίγε τή Σιβηρία, ἡ Ἰαπωνία ἄρχισε νά μετατρέπεται σέ βιομηχανικό ἔθνος καί ἀποπειρά-

* Βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 491 - 492. Ἡ Σύντ.

θηκε ν' ανοίξει ρήγμα στο σινικό τείχος, ανακαλύπτοντας ένα τόσο ορεχτικό ψητό, πού τό ἄρπαξαν μονομιᾶς μέ τά δόντια τους οἱ κεφαλαιοκράτες τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γερμανίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Ρωσίας καί ἀκόμα καί τῆς Ἰταλίας. Ἡ κατασκευή γιγάντιων σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, ἡ διεύρυνση τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς καί ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου — ὅλα αὐτά προκάλεσαν μιᾶ ἀναπάντεχη ἀναζωογόνηση τῆς βιομηχανίας, αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ νέων ἐπιχειρήσεων, τό λυσσασμένο κυνηγητό γιά ἀγορές πούλησης, τό κυνηγητό τοῦ κέρδους, τήν ἴδρυση νέων ἐταιριῶν, τό τράβηγμα στήν παραγωγή πολλῶν νέων κεφαλαίων, πού προέρχονταν ἐνμέρει καί ἀπό τίς μικρές οἰκονομίες τῶν μικρῶν κεφαλαιοκρατῶν. Δέν εἶναι παράξενο ὅτι αὐτό τό λυσσασμένο παγκόσμιο κυνηγητό γιά νέες ἄγνωστες ἀγορές ὁδήγησε σ' ἕνα τεράστιο κράχ.

Γιά νά καταλάβουμε ξεκάθαρα αὐτό τό κυνηγητό, πρέπει νά πάρουμε ὑπόψη μας τί κολοσσοί συμμετείχαν σ' αὐτό. Ὅταν λένε: «ξεχωριστές ἐπιχειρήσεις», «μεμονωμένοι κεφαλαιοκράτες» ξεχνᾶνε συχνά ὅτι στήν πραγματικότητα οἱ ἐκφράσεις αὐτές δέν εἶναι ἀκριβεῖς. Στήν πραγματικότητα ξεχωριστή καί μεμονωμένη ἔμεινε μόνο ἡ ἰδιοποίηση τοῦ κέρδους, ἐνῶ ἡ ἴδια ἡ παραγωγή ἔγινε κοινωνική. Τά γιγάντια κράχ ἔγιναν δυνατά καί ἀναπόφευχτα, ἐπειδή ἀκριβῶς μιᾶ σπείρα πλοῦστοι πού κυνηγοῦν μόνο τό κέρδος ἔφτασε νά ἔχει στή διάθεσή της ἰσχυρές *κοινωνικές* παραγωγικές δυνάμεις. Ἄς τό ἐξηγήσουμε αὐτό μ' ἕνα παράδειγμα ἀπό τή ρωσική βιομηχανία. Τόν τελευταῖο καιρό ἡ κρίση ἐπεκτάθηκε καί στόν τομέα τοῦ πετρελαίου. Στή βιομηχανία αὐτή ἀναπτύσσουν τή δράση τους λχ. ἐπιχειρήσεις σάν τήν «Ἐταιρία πετρελαιοπαραγωγῆς τῶν ἀδελφῶν Νόμπελ». Τό 1899 ἡ ἐταιρία πούλησε 163 ἑκατ. πούτια πετρελαιοειδῆ συνολικῆς ἀξίας 53 $\frac{1}{2}$ ἑκατ. ρουβλίων καί τό 1900 κιόλας πούλησε 192 ἑκατ. πούτια συνολικῆς ἀξίας 72 ἑκατ. ρουβλίων. Μέσα σ' ἕνα χρόνο αὐξήθηκε ἡ παραγωγή μόνο σέ μιᾶ ἐπιχείρηση κατά 18 $\frac{1}{2}$ ἑκατ. ρούβλια! Αὐτή ἡ «μιᾶ ἐπιχείρηση» κρατιέται μέ τήν κοινή δουλειά δεκάδων καί ἑκατοντάδων χιλιάδων ἐργατῶν, πού ἀσχολοῦνται μέ τήν ἐξόρυξη πετρελαίου, μέ τήν ἐπεξεργασία του, πού δουλεύουν στούς πετρελαιοαγωγούς, στίς σιδηροδρομικές, θαλάσσιες καί ποτάμιες μεταφορές πετρελαίου, πού φκιάχνουν τίς ἀπαραίτητες γιά τή δουλειά αὐτή μηχανές, δεξαμενές, τά ἀπαραίτητα ὕλικά, μαοῦνες, πλοῖα κτλ. Ὅλες αὐτές οἱ δεκάδες χιλιάδες ἐργάτες δουλεύουν γιά ὀλόκληρη τήν κοινωνία, τή δουλειά τούς δῶμος τήν ὀρίζουν μιᾶ χούφτα ἑκατομμυ-

ριούχοι πού ιδιοποιούνται όλο τό κέρδος πού δημιουργεί αυτή ή οργανωμένη εργασία τών μαζών. (Η εταιρία Νόμπελ τό 1899 πραγματοποίησε καθαρά κέρδη 4 εκατ. ρούβλια, καί τό 1900 — 6 εκατ. ρούβλια, από τά όποία οί μέτοχοι πήραν από 1300 ρούβλια σέ κάθε μετοχή τών 5000 ρουβλίων, καί τά πέντε μέλη τής διοίκησης πήραν σάν *ἀμοιβή* 528 000 ρούβλια!) "Όταν κάμποσες τέτοιες επιχειρήσεις ρίχνονται στό λυσσασμένο κυνηγητό γιά ν' άρπάξουν μιά θέση σέ άγνωστη άγορά, είναι μήπως περίεργο ότι έπέρχεται κρίση;

Κάτι παραπάνω. Για νά βγει κέρδος από μιά επιχείρηση, πρέπει νά πουληθούν τά εμπορεύματα, νά βρεθούν αγοραστής. Καί αγοραστής πρέπει νά είναι κατανάγκην όλη ή μάζα του πληθυσμού, γιατί οί τεράστιες επιχειρήσεις παράγουν βουνά όλόκληρα από προϊόντα. Σ' όλες όμως τίς κεφαλαιοκρατικές χώρες τά έννιά δέκατα του πληθυσμού αποτελούνται από φτωχούς: από εργάτες πού παίρνουν ένα πενιχρότατο μεροκάματο, από άγρότες πού στή μεγάλη τους μάζα ζούν χειρότερα κι από τούς εργάτες. Καί νά πού, όταν ή μεγάλη βιομηχανία σέ περίοδο άνθισης παίρνει φόρα γιά νά παράγει όσο τό δυνατό περισσότερο, ρίχνει στήν άγορά τόσο μεγάλη ποσότητα προϊόντων, πού δέν είναι σέ θέση νά τά πληρώσει ή φτώχη πλειονότητα του λαού. Αύξάνει όλοένα ό αριθμός τών μηχανών, τών εργαλείων, τών αποθηκών, τών σιδηροδρόμων κτλ., όμως από καιρό σέ καιρό διακόπτεται αυτή ή αύξηση γιατί ή μάζα του λαού, γιά τήν όποία σέ τελευταία άνάλυση προορίζονται όλοι αυτοί οί βελτιωμένοι τρόποι παραγωγής, παραμένει σέ φτώχεια τέτοια, πού φτάνει τά όρια τής έξαθλίωσης. Η κρίση δείχνει ότι ή σύγχρονη κοινωνία θά μπορούσε νά παράγει ασύγκριτα περισσότερο προϊόντα γιά τήν καλύτερευση τής ζωής όλου του εργαζόμενου λαού, αν δέν είχαν άρπαχθεί ή γή, τά εργοστάσια, οί μηχανές κτλ. από μιά χούφτα άτομικούς ιδιοκτήτες, πού βγάζουν εκατομμύρια από τή λαϊκή έξαθλίωση. Η κρίση δείχνει ότι οί εργάτες δέν μπορούν νά περιοριστούν μόνο στήν πάλη γιά μερικές παραχωρήσεις απομέρους τών κεφαλαιοκρατών: στήν περίοδο τής αναζωογόνησης τής βιομηχανίας μπορούν νά καταχτηθούν τέτοιες παραχωρήσεις (καί οί ρώσοι εργάτες μέ τόν ενεργητικό άγώνα τους κατάκτησαν πολλές φορές παραχωρήσεις στά 1894—1898) — όμως έπέρχεται ή κρίση καί οί κεφαλαιοκράτες όχι μόνο παίρνουν πίσω τίς παραχωρήσεις πού έκαναν, αλλά καί έπωφελούνται από τήν αδυναμία τών εργατών γιά νά κατεβάσουν άκόμα πιά πολύ τά μεροκάματα. Κι αυτό θά συνεχίζεται αναπότρεπτα,

ώσπου οί στρατιές τοῦ σοσιαλιστικοῦ προλεταριάτου νά γκρεμίσουν τήν κυριαρχία τοῦ κεφαλαίου καί τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας. Ἡ κρίση δείχνει πόσο κοντόφθαλμοι ἦταν οί σοσιαλιστές ἐκεῖνοι (πού αὐτοαποκαλοῦνται «κριτικοί», ἴσως γιατί δανερίζονται χωρίς κριτική τίς θεωρίες τῶν ἀστῶν οἰκονομολόγων), πού πρὶν ἀπό δύο χρόνια δήλωναν θορυβῶδικοι ὅτι οί κρίσεις ἄρχισαν νά γίνονται λιγότερο πιθανές.

Τά διδάγματα τῆς κρίσης πού ἀποκαλύπτει ὄλο τόν παραλογισμό τῆς ὑποταγῆς τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς στήν ἀτομική ἰδιοχτησία εἶναι τόσο διδαχτικά, πού σήμερα κι ὁ ἀστικός τύπος ἀπαιτεῖ νά ἐνταθεῖ ὁ ἔλεγχος — λχ. πάνω στίς τράπεζες. Κανένας ὅμως ἔλεγχος δέ θά ἐμποδίσει τούς κεφαλαιοκράτες νά ἰδρύνουν στή διάρκεια τῆς ἀναζωογόνησης ἐπιχειρήσεις πού ἀργότερα θά χρεοκοπήσουν ἀναπόφευχτα. Ὁ Ἄλτσεβσκι, ἰδρυτής τῆς ἀγροτικῆς καί τῆς ἐμπορικῆς τράπεζας τοῦ Χαρκόβου, πού καί οί δύο χρεοκόπησαν, βρῆκε, μέ ὄλα τά θεμιτά καί ἀθέμιτα μέσα, ἑκατομμύρια ρούβλια γιά τήν ἰδρυση καί τήν ὑποστήριξη ἐπιχειρήσεων τῆς ἐξορυχτικῆς βιομηχανίας πού ὑποσχόταν βουνά ἀπό χρυσάφι. Ἦταν ἄρκετό ἓνα σκάλωμα τῆς βιομηχανίας γιά νά καταστραφοῦν αὐτές οί τράπεζες καί οί ἐξορυχτικῆς ἐπιχειρήσεις (ἐταιρία Ντονέτς-Γιοῦρεφ). Τί σημαίνει ὅμως «καταστροφή» ἐπιχειρήσεων στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία; Σημαίνει ὅτι οί ἀδύνατοι κεφαλαιοκράτες, οί κεφαλαιοκράτες «δεύτερης σειρᾶς» ἐκτοπίζονται ἀπό τούς πιο γερούς ἑκατομμυριούχους. Τῆ θέση τοῦ ἑκατομμυριούχου τοῦ Χαρκόβου Ἄλτσεβσκι τήν παίρνει ὁ ἑκατομμυριούχος τῆς Μόσχας Ριαμπουσίνσκι, πού σάν πιο πλούσιος σέ κεφάλαια θά ξεζουμίζει ἀκόμα περισσότερο τόν ἐργάτη. Ἀντικατάσταση τῶν πλουσίων δεύτερης σειρᾶς ἀπό τούς πλουσίους πρώτης σειρᾶς, αὐξηση τῆς δύναμης τοῦ κεφαλαίου, καταστροφή μιᾶς μάζας μικροῖδιοχτητῶν (λχ. μικροκαταθετῶν πού μέ τή χρεοκοπία τῆς τράπεζας χάνουν ὄλη τους τήν περιουσία), τρομερή ἐξαθλίωση τῶν ἐργατῶν — νά τί φέρνει μαζί της ἡ κρίση. Ὑπενθυμίζουμε ἀκόμα τίς περιπτώσεις πού περιέγραψε ἡ «Ἴσκρα», ὅτι δηλ. οί κεφαλαιοκράτες παρατείνουν τήν ἐργάσιμη μέρα καί προσπαθοῦν μέ τίς ἀπολύσεις ν' ἀντικαταστήσουν τούς συνειδητούς ἐργάτες μέ χωρικούς πού εἶναι πιο πειθήνιοι.

Ἡ δράση τῆς κρίσης γενικά στή Ρωσία εἶναι ἀσύγκριτα δυνατότερη ἀπ' ὅ,τι σέ ὅποιαδήποτε ἄλλη χώρα. Στή χώρα μας στό μαρασμό τῆς βιομηχανίας προστίθεται ἡ πείνα τῶν ἀγροτῶν. Τούς ἀνεργούς ἐργάτες τούς στέλνουν ἀπό τίς πόλεις στά χωριά, πού

ομως θά στείλουν τούς άνεργους άγρότες; Μέ τήν άποστολή τών έργατῶν θέλουννά ξεκαθαρίσουν τίς πόλεις άπό τά άνήσυχια στοιχειά, ίσως όμως οί έκτοπιζόμενοι νά πετύχουν ν' άφυπνίσουν έστω και ένα μέρος τών άγροτῶν άπό τήν προαιώνια ύποταχτικότητα τά τους και νά τούς ξεσηκώσουν, για νά διατυπώσουν όχι μόνο παρακλήσεις, αλλά και διεκδικήσεις! Τούς έργάτες και τούς άγρότες τούς σμίγουν τώρα όχι μόνο ή άνεργία και ή πείνα, μά και ή άστυνομική καταπίεση πού στερεϊ τούς έργάτες άπό τή δυνατότητα για ένωση και άμυνα, στερεϊ τούς άγρότες άκόμα και άπό τή βοήθεια πού τούς παρέχουν οί καλοπροαίρετοι φιλόανθρωποι. Τό βαρύ άστυνομικό πέλημα γίνεται εκατό φορές βαρύτερο για τά εκατομμύρια του λαού πού στεροδνται κάθε μέσο ύπαρξης. Οί χωροφύλακες και ή άστυνομία στις πόλεις, οί ζέμσκι νατσάλνικ και οί ένωματάρχες στά χωριά βλέπουν ολοκάθαρα ότι φουντώνει τό μίσος ένάντιά τους και άρχίζουν νά φοβοδνται όχι μόνο τήν όργάνωση συσσιτίων στά χωριά, αλλά και τίς άνακοινώσεις στις έφημερίδες για έράνους. Φόβος άπό έρανο! Άλήθεια, όποιος έχει τή μύγα μυγιάζεται. Όταν ό κλέφτης δεϊ ένα διαβάτη ν' άπλώνει τό χέρι του και νά δίνει έλεημοσύνη στόν άνθρωπο πού αυτός είχε ληστέπει, άρχίζει νά νομίζει πώς δίνουν ό ένας στόν άλλον τό χέρι για νά λογαριαστοδν μαζί του μέ ένωμένες τίς δυνάμεις.

«Ίσκρα» άρ. φύλλον 7,
Αύγουστος του 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο
τῆς έφημερίδας «Ίσκρα».

ΟΙ ΦΕΟΥΔΑΡΧΕΣ ΣΕ ΔΡΑΣΗ

Ἐκδόθηκε ἕνας νέος νόμος — ὁ νόμος τῆς 8 τοῦ Ἰούνη 1901 — γιὰ τὴν παραχώρηση σέ ἰδιώτες γῆς τοῦ δημοσίου στή Σιβηρία. Πῶς θὰ ἐφαρμοστεῖ ὁ νέος νόμος, θὰ τὸ δείξει τὸ μέλλον. Ὁ Ἰδιος ὅμως ὁ χαρακτήρας τοῦ νόμου αὐτοῦ εἶναι τόσο διδαχτικός, δείχνει τόσο ἐποπτικά τὴν ἀληθινὴ φύση καὶ τίς πραγματικὲς ἐπιδιώξεις τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης, πού ἀξίζει νά ἀναλύσουμε λεπτομερειακά αὐτόν τὸ νόμο καὶ νά φροντίσουμε νά γίνει ὅσο τὸ δυνατό πιό πλατιά γνωστός μέσα στὴν ἐργατικὴ τάξη καὶ στὴν ἀγροτιά.

Ἀπὸ καιρὸ τώρα ἡ κυβέρνησή μας προσφέρει δῶρα στοὺς εὐγενεῖς τσιφλικάδες: ὀργάνωσε γι' αὐτοὺς τὴν τράπεζα τῶν εὐγενῶν, τοὺς παραχώρησε χίλια-δυὸ προνόμια σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ χορήγηση δανείων καὶ τὴν παράταση τῆς καταβολῆς τῶν καθυστερούμενων χρεῶν, τοὺς βοήθησε νά σκαρώσουν τὴ μυστικὴ συμφωνία τῶν ἑκατομμυριούχων-ζαχαροβιομηχάνων μὲ σκοπὸ νά πετύχουν τὸ ἀνέβασμα τῶν τιμῶν καὶ ν' αὐξήσουν τὰ κέρδη τους, φρόντισε νά ἐξασφαλίζει θεσοῦλες ζέμσκι νατσάλνικ γιὰ τοὺς ἄσωτους γιούς τῶν εὐγενῶν, καὶ κανονίζει τώρα νά πουλοῦν οἱ εὐγενεῖς ἐργοστασιάρχες οἰνοπνευματοποιίας μὲ κέρδος τὴ βότκα στό κράτος. Ἄλλὰ μὲ τὴν παραχώρηση γῆς δὲ χορηγεῖ μόνο δῶρα στοὺς πιό πλοῦσιους, στοὺς πιό ἀριστοκράτες ἐκμεταλλευτές, μὰ δημιουργεῖ καὶ μιὰ νέα τάξη ἐκμεταλλευτῶν καὶ καταδικάζει ἑκατομμύρια ἀγρότες καὶ ἐργάτες σέ μόνιμη ὑποδούλωση στοὺς νέους τσιφλικάδες.

Ἄς ἐξετάσουμε τίς βασικὲς ἀρχές αὐτοῦ τοῦ νόμου. Κατὰ πρῶτο λόγο πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι ὁ νόμος αὐτός προτοῦ ὑποβληθεῖ στό Κρατικὸ συμβούλιο ἀπὸ τὸν ὑπουργὸ γεωργίας καὶ δημοσίων χτημάτων, συζητήθηκε σέ *εἰδικὴ σύσκεψη γιὰ τὰ ζητήματα τῆς τάξης τῶν εὐγενῶν*. Σ' ὅλους εἶναι γνωστό ὅτι σή-

μερα στη Ρωσία εκείνοι πού δυστυχοῦν περισσότερο ἀπ' ὄλους δέν εἶναι οἱ ἐργάτες, οὔτε οἱ ἀγρότες, ἀλλά οἱ εὐγενεῖς τσιφλικάδες, καί νά πού ἡ «εἰδική σύσκειψη» δέν ἄργησε νά βρεῖ ἕνα μέσο γιά νά τούς βοηθήσει στη δυστυχία τους. Τά δημόσια χτήματα στη Σιβηρία θά πουλιοῦνται καί θά ἐκμισθώνονται σέ «ἰδιώτες» γιά τή δημιουργία «ἰδιόκτητων νοικοκυριῶν» ταυτόχρονα στούς μή ρώσους ὑπήκοους καί στούς ἀλλογενεῖς (στούς ἀλλογενεῖς συμπεριλαμβάνονται καί οἱ ἔβραιοι) ἀπαγορεύεται γιά πάντα κάθε ἀπόκτηση τέτοιας γῆς, ἐνῶ ἡ ἐκμίσθωση (αὐτή εἶναι, ὅπως θά δοῦμε, ἡ πιό συμφέρουσα δουλειά γιά τούς μελλοντικούς τσιφλικάδες) ἐπιτρέπεται ἀποκλειστικά καί μόνο στούς εὐγενεῖς, «πού, — ὅπως λέει ὁ νόμος, — χάρη στήν οικονομική τους ἀξιοπιστία εἶναι οἱ ἐνδεδειγμένοι, σύμφωνα μέ τίς προθέσεις τῆς κυβέρνησης, γαιοχτήμονες στη Σιβηρία». Ἔτσι λοιπόν οἱ προθέσεις τῆς κυβέρνησης εἶναι ἀκριβῶς νά ὑποδουλωθεῖ ὁ ἐργαζόμενος πληθυσμός στούς μεγάλους γαιοχτήμονες-εὐγενεῖς. Πόσο μεγάλοι εἶναι αὐτοί φαίνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἐκτάσεων πού πουλιοῦνται δέν πρέπει νά ξεπερνᾷ, σύμφωνα μέ τό νόμο, *τίς τρεῖς χιλιάδες ντεσιατίνες*, ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἐκτάσεων πού ἐκμισθώνονται δέν περιορίζεται καθόλου καί ἡ διάρκεια τῆς ἐκμίσθωσης καθορίζεται *σέ 99 χρόνια!* Ὁ δυστυχῆς τσιφλικάς, σύμφωνα μέ τούς ὑπολογισμούς τῆς κυβέρνησής μας, χρειάζεται *διακόσιες φορές* περισσότερη γῆ ἀπ' ὅ,τι ὁ ἀγρότης, πού στη Σιβηρία τοῦ δίνουν 15 ντεσιατίνες κατά οἰκογένεια.

Κι ἐκτός ἀπ' αὐτό, πόσες ἄλλες ἀκόμα εὐκολίες καί ἀπαλλαγές δέν προβλέπει ὁ νόμος γιά τούς τσιφλικάδες! Τά πρῶτα πέντε χρόνια ὁ μισθωτής γῆς δέν πληρώνει τίποτα. Ἄν ἀγοράσει τή γῆ πού μισθώνει (καί σύμφωνα μέ τό νέο νόμο ἔχει τό δικαίωμα αὐτό), μπορεῖ νά τήν ξοφλήσει μέ δόσεις μέσα σέ 37 χρόνια. Μέ εἰδική ἔγκριση ἐπιτρέπεται καί ἡ πούληση γαιῶν μέ ἔκταση πάνω ἀπό τρεῖς χιλιάδες ντεσιατίνες, καί ἡ πούληση μέ ἐλεύθερη τιμή καί ὄχι μέ δημοπρασία, καί ἡ παράταση τῆς πληρωμῆς τῶν καθυστερούμενων χρεῶν γιά ἕνα χρόνο, μά ἀκόμα καί γιά τρία χρόνια. Δέν πρέπει νά ξεχνᾷμε ὅτι ἀπό τό νέο νόμο θά ἐπωφεληθοῦν, γενικά, μόνο οἱ μεγάλοι ἀξιωματοῦχοι καί τά πρόσωπα πού συνδέονται μέ τήν ἀδλή κτλ., — τά πρόσωπα αὐτά πετυχαίνουν ὄλα αὐτά τά εὐεργετήματα κι αὐτές τίς ἀπαλλαγές μέ τή μεγαλύτερη εὐκολία, ἀνταλλάσσοντας ἕνα-δύο λόγια στίς συζητήσεις τῶν σαλονιῶν μέ τό διοικητή τοῦ κυβερνεῖου ἢ τόν ὑπουργό.

Νά όμως πού βρίσκεται τό κακό. Τί ὄφελος θά ἔχουν ἀπό τά κομματάκια αὐτά γῆς, ἔστω καί ἀπό τρεῖς χιλιάδες ντεσιατίνες τό καθένα, ὅλοι οἱ στρατηγοί-κάτοχοί τους, ἂν δέ βρεθοῦν «μουζικοί», ἀναγκασμένοι νά δουλεύουν γι' αὐτούς τούς στρατηγούς; Παρόλο πού στή Σιβηρία αὐξάνει μέ γοργούς ρυθμούς ἡ λαϊκή δυστυχία, ὁ ἐκεῖ ἀγρότης εἶναι ἀσύγκριτα πιό ἀνεξάρτητος ἀπό τόν ἀγρότη τῆς «Ρωσίας» καί δέν εἶναι πολύ-πολύ μαθημένος νά δουλεύει κάτω ἀπό τήν ἀπειλή τοῦ βούρδουλα. Ὁ νέος νόμος φροντίζει νά τοῦ τό μάθει. «Τά χωράφια πού προορίζονται γιά ἰδιωτικά νοικοκυριά θά μοιράζονται, ὅσο εἶναι δυνατό, κατά τέτοιον τρόπο, ὥστε νά εἶναι ἀνάκατα μέ τίς ἐκτάσεις πού παραχωρήθηκαν στούς ἀγρότες», — λέει τό ἄρθρο 4 τοῦ νόμου. Ἡ τσαρική κυβέρνησις φροντίζει νά βγάλουν κανένα «μεροκάματο» καί οἱ φτωχοί ἀγρότες. Ἐδῶ καί δέκα χρόνια ὁ ἴδιος ὁ κ. Ἑρμόλοφ, πού τώρα σάν ὑπουργός γεωργίας καί δημοσίων χτημάτων ὑπέβαλε στό Κρατικό συμβούλιο, τό νόμο γιά τήν παραχώρηση σέ ἰδιῶτες γῆς τοῦ δημοσίου στή Σιβηρία, ἔβγαλε (ἀνυπόγραφο) τό βιβλίο: «Ἡ σιτοδεία καί ἡ λαϊκή δυστυχία». Στό βιβλίο αὐτό δήλωνε χωρίς περιστροφές ὅτι δέν ὑπάρχει λόγος νά ἐπιτρέπεται νά μετοικοῦν στή Σιβηρία οἱ ἀγρότες πού μποροῦν νά κάνουν «μεροκάματα» στούς τσιφλικάδες τοῦ τόπου τους. Οἱ ρῶσοι δημόσιοι ἄνδρες χωρίς πολλά προσχήματα ἐκφράζουν καθαρά φεουδαρχικές ἀπόψεις: οἱ ἀγρότες δημιουργήθηκαν γιά νά δουλεύουν στούς τσιφλικάδες, καί γι' αὐτό δέν πρέπει οὔτε καί «νά ἐπιτρέπεται» ἀκόμα στούς ἀγρότες νά μετοικοῦν ὅπου θέλουν, ἂν ἡ μετοίκηση αὐτή στερεῖ τούς τσιφλικάδες ἀπό φτηνά ἐργατικά χέρια. Καί ὅταν οἱ ἀγρότες, παρ' ὅλες τίς δυσκολίες, τίς κωλυσιεργίες καί τίς ἀπροκάλυπτες ἀκόμα ἀπαγορεύσεις, ἐξακολουθοῦσαν κατά ἑκατοντάδες χιλιάδες νά μετοικοῦν στή Σιβηρία, τότε ἡ τσαρική κυβέρνησις, σάν ἐπιστάτης παλιοῦ ἀφέντη, ἔτρεξε ἀπό πίσω τους, γιά νά μή τούς ἀφήσει ἡσυχούς καί στό νέο τόπο κατοικίας τους. Ἄν τά χτήματα τῶν εὐγενῶν τσιφλικάδων μέ τρεῖς χιλιάδες ντεσιατίνες τό καθένα θά εἶναι «ἀνάκατα» μέ τούς πενιχρούς κλήρους καί μέ τά χωράφια τῶν ἀγροτῶν (πού τά καλύτερα ἔχουν ἤδη καταληφθεῖ), τότε, ἴσως, πολύ σύντομα θά εἶναι μικρός καί ὁ πειρασμός γιά μετοίκηση στή Σιβηρία. Καί ἡ τιμὴ τῶν χωραφῶν τῶν νέων τσιφλικάδων θ' ἀνεβαίνει τόσο πιό γρήγορα ὅσο πιό στενάχωρη θά γίνεται ἡ ζωὴ τῶν ἀγροτῶν τῆς γύρω περιοχῆς: αὐτοὶ οἱ ἀγρότες θ' ἀναγκαστοῦν νά μισθώνονται πάμπνηνα καί νά νοικιάζουν τσιφλικάδικα χωράφια πανάκριβα — ἀκριβῶς

ὅπως στή «Ρωσία». Καί ἡ ἄμεση φροντίδα τοῦ νέου νόμου εἶναι νά δημιουργήσει τό ταχύτερο ἕνα καινούργιο παράδεισο γιά τούς τσιφλικάδες καί μιά καινούργια κόλαση γιά τούς ἀγρότες: ἀκριβῶς σχετικά μέ τήν ἐκμίσθωση τῆς γῆς γιά ἕνα χρόνο ὑπάρχει εἰδική ρήτρα. Γενικά, γιά τή μεταβίβαση σέ ἄλλον μισθωμένης γῆς τοῦ δημοσίου ἀπαιτεῖται εἰδική ἔγκριση, ἐνῶ ἡ μεταβίβασή της γιά ἕνα χρόνο ἐπιτρέπεται ἐντελῶς ἐλεύθερα. Ὁ τσιφλικᾶς δέ χρειάζεται νά κάνει τίποτε ἄλλο παρά νά προσλάβει ἕνα διαχειριστή πού θά ἐκμισθώνει τή γῆ κατά ντεσιατίνα στούς ἀγρότες πού ἔχουν χωράφια «ἀνάκατα» μέ τό χτήμα τοῦ τσιφλικᾶ καί θά στέλνει σι' ἀφεντικό καθαρό παραδάκι.

Ἐξάλλου, οἱ εὐγενεῖς δέ θάναί πάντα διατεθειμένοι νά διεξάγουν καί ἕνα τέτοιο ἀκόμα «νοικοκυριό». Μποροῦν νά κερδίσουν μονομιᾶς μεγάλα ποσά, μεταπουλώνοντας τή γῆ τοῦ δημοσίου σέ ἀληθινούς νοικοκυρέους. Δέν εἶναι τυχαῖο τό γεγονός ὅτι ὁ νέος νόμος ἐκδίδεται ἀκριβῶς σέ μιά στιγμή πού στή Σιβηρία ἔχει κατασκευαστεῖ σιδηροδρομική γραμμή⁵⁶, σέ μιά στιγμή πού καταργεῖται⁵⁷ ἡ ἐξορία στή Σιβηρία, ἐνῶ οἱ μετοικήσεις στή Σιβηρία ἔχουν πάρει τεράστιες διαστάσεις: ὅλα αὐτά θά καταλήξουν ἀναπότρεπτα (καί κατέληξαν κιόλας) στήν ὕψωση τῶν τιμῶν τῆς γῆς. Γι' αὐτό ἡ παραχώρηση γῆς τοῦ δημοσίου σέ ἰδιώτες σήμερα ἀποτελεῖ οὐσιαστικά καταλήστευση τοῦ δημοσίου ταμείου ἀπό τούς εὐγενεῖς: ἀξάνει ἡ τιμή τῆς γῆς τοῦ δημοσίου καί ἡ γῆ αὐτή ἐκμισθώνεται καί πουλιέται μέ ἐξαιρετικά εὐνοϊκοῦς ὄρους στούς κάθε λογῆς στρατηγούς πού θά ἐπωφεληθοῦν ἀπ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν αὐξηση τῆς τιμῆς. Λογουχάρη, στό κυβερνεῖο Οὐφά σ' ἕνα μόνο νομό οἱ εὐγενεῖς καί οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι ἔκαναν τήν παρακάτω ἐπιχείρηση μέ τή γῆ πού τούς πούλησαν (μέ βάση ἕνα παρόμοιο ἀκριβῶς νόμο): πλήρωσαν στό δημόσιο γιά τή γῆ 60 χιλ. ρούβλια, καί ὕστερα ἀπό δύο χρόνια πούλησαν τήν ἴδια γῆ 580 χιλ. ρούβλια, δηλ. πῆραν μέ μιά ἀπλή μεταπώληση *πάνω ἀπό μισό ἑκατομμύριο ρούβλια!* Μποροῦμε νά φανταστοῦμε ὕστερα ἀπό τό παράδειγμα αὐτό, πόσα ἑκατομμύρια θά τσεπώσουν οἱ δυστυχημένοι τσιφλικάδες χάρη στήν παραχώρηση ἐκτάσεων σ' ὀλόκληρη τή Σιβηρία.

Ἡ κυβέρνησις καί οἱ ὁπαδοί της, γιά νά συγκαλύψουν αὐτή τήν ξετσιπίωτη διαρπαγή, ἐπικαλοῦνται κάθε λογῆς ἀνώτερους λόγους. Μιλᾶνε γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ στή Σιβηρία, γιά τή σπουδαία σημασία τῶν πρότυπων νοικοκυριῶν. Στήν πραγματικότητα τά μεγάλα χτήματα πού φέρνουν σέ ἀδιέξοδο τούς

γειτονικούς αγρότες, τό μόνο πού μποροῦν νά κάνουν σήμερα εἶναι νά ἐντείνουν τίς πιό βάρβαρες μεθόδους ἐκμετάλλευσης. Τά πρότυπα νοικοκυριά δέ δημιουργοῦνται μέ τήν καταλήστευση τοῦ δημόσιου ταμείου, καί ἡ παραχώρηση γῆς θά ὀδηγήσει στό νά γίνει ἡ γῆ ἀπλό ἀντικείμενο μεσιτείας ἀπομέρους τῶν εὐγενῶν καί τῶν δημόσιων ὑπαλλήλων, ἢ στήν ἀνθιση τῶν ὑποδουλωτικῶν καί τοκογλυφικῶν μεθόδων οἰκονομίας. Οἱ εὐγενεῖς ἀριστοκράτες σέ συμμαχία μέ τήν κυβέρνηση ἀπέκλεισαν ἀπό τίς δημόσιες γαῖες τῆς Σιβηρίας τοὺς ἑβραίους καί τοὺς λοιπούς ἀλλογενεῖς (πού προσπαθοῦν νά τοὺς παρουσιάσουν μπροστά στόν καθυστερημένο λαό σάν ἐξαιρετικά ξεδιάντροπους ἐκμεταλλευτές), γιά ν' ἀσχοληθοῦν οἱ ἴδιοι ἀνεμπόδιστα μέ τήν πιό ποταπή μορφή κουλάκινης ἐκμετάλλευσης.

Γίνεται ἀκόμα λόγος καί γιά τήν πολιτική σημασία τῆς τάξης τῶν εὐγενῶν-τσιφλικάδων στή Σιβηρία: ἀνάμεσα στή διάνοηση ὑπάρχουν ἐκεῖ πολλοί πρώην ἐξόριστοι, ἀνθρωποι ὑποπτοι καί νά, σάν ἀντίβαρο σ' αὐτούς πρέπει, ὅπως λένε, νά δημιουργηθεῖ ἓνα σίγουρο στήριγμα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ἓνα σίγουρο «κρατικό» στοιχεῖο. Καί αὐτοί οἱ ἰσχυρισμοί περιέχουν πολύ περισσότερη καί πολύ βαθύτερη ἀλήθεια ἀπ' ὅ,τι φαντάζονται τό περιοδικό «Γκραζντανίν»⁵⁸ καί ἡ ἐφημερίδα «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι». Τό ἀστυνομικό κράτος ξεσηκώνει σέ τέτοιο βαθμό ἐναντίον του τή μάζα τοῦ πληθυσμοῦ, ὥστε τοῦ εἶναι ἀπαραίτητο νά δημιουργεῖ τεχνητά ὀμάδες ἀπό πρόσωπα ἱκανά ν' ἀποτελέσουν στήριγμα τῆς πατρίδας. Τοῦ εἶναι ἀπαραίτητο νά δημιουργήσῃ μιᾶ τάξη μεγάλων ἐκμεταλλευτῶν, πού νά εἶναι καταὑποχρεωμένοι στήν κυβέρνηση, πού νά ἐξαρτῶνται ἀπό τήν εὐνοιά της, πού νά βγάζουν τεράστια ἔσοδα μέ τόν πιό ποταπό τρόπο (μεσιτεία, κουλάκινη ἐκμετάλλευση) καί γι' αὐτό τό λόγο νά εἶναι πάντα σίγουροι ὀπαδοί κάθε αὐθαιρέσις καί κάθε καταπίεσης. Ἡ ἀσιατική κυβέρνηση ἔχει ἀνάγκη νά στηριχθεῖ σέ ἀσιατική μεγάλη γαιοχτησία, σέ φεουδαρχικό σύστημα «παραχώρησης χτημάτων». Καί ἂν αὐτή τή στιγμή δέν μπορεῖ νά παραχωρηθοῦν «κατοικημένα χτήματα», μπορεῖ νά παραχωρηθοῦν χτήματα πού νά βρίσκονται ἀνάκατα μέ τά χωράφια τῶν ἐξαθλιωμένων ἀγροτῶν· κι ἂν δέν εἶναι βολικό νά δωρίζονται ἀνοιχτά χιλιάδες ντεσιατίνες σέ αὐλικούς τσανακογλύφτες, μπορεῖ νά συγκαλυφθεῖ ἡ παραχώρηση αὐτή μέ τήν πούληση καί τήν «ἐκμίσθωση» (γιά 99 χρόνια), πού συνοδεύονται μέ χιλιάδες προνόμια. Πῶς λοιπόν νά μὴ ὀνομάσει κανεῖς φεουδαρχική αὐτή τήν ἀγροτική πολιτική σέ σύγκριση μέ τήν ἀγρο-

τική πολιτική τῶν σύγχρονων προηγμένων χωρῶν, ὅπως λχ. τῆς Ἀμερικῆς; Ἐκεῖ κανεῖς δὲν *τολμᾷ* νά θέσει ζήτημα ἐλευθερίας ἢ ἀπαγόρευσης τῶν μετοικήσεων, γιατί κάθε πολίτης ἔχει τὸ δικαίωμα νά μετοικήσει ὅπου θέλει. Ἐκεῖ ὅποιος θέλει ν' ἀσχοληθεῖ μέ τὸ ἀγροτικό νοικοκυριό ἔχει τὸ δικαίωμα, *σύμφωνα μέ τὸ νόμο*, νά καταλάβει τίς ἐλεύθερες ἐκτάσεις τῶν ἀκρινῶν περιοχῶν τοῦ κράτους. Ἐκεῖ δὲ δημιουργεῖται μιὰ τάξη ἀσιατῶν σατράπηδων, μὰ μιὰ τάξη δραστήριων φέρμερς πού ἔχουν ἀναπτύξει ὅλες τίς παραγωγικές δυνάμεις τῆς χώρας. Ἐκεῖ, χάρη στήν ἀφθονία ἐλευθερῆς γῆς, ἡ ἐργατική τάξη κατέλαβε τὴν πρώτη θέση ὡς πρὸς τὸ βιοτικό ἐπίπεδο.

Καί πότε ἀκριβῶς παρουσιάστηκε ἡ κυβέρνησή μας μέ τὸ φεουδαρχικό της νόμο! Στόν καιρό τῆς πιό δξυμένης βιομηχανικῆς κρίσης, ὅταν δεκάδες καί ἑκατοντάδες χιλιάδες δέ βρίσκουν δουλειά, στήν ἐποχὴ τοῦ νέου λιμοῦ πού πλήττει ἑκατομμύρια ἀγρότες. Ὅλη ἡ φροντίδα τῆς κυβέρνησης εἶναι «νά μή γίνεται θόρυβος» γιὰ τὴ δυστυχία. Γι' αὐτὸ ἔστειλε πίσω στά μέρη τους τοὺς ἀνεργους ἐργάτες, γι' αὐτὸ μεταβίβασε τὴ δουλειά τοῦ ἐπισιτισμοῦ ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ζέμστβο στά χέρια τῶν ἀστυνομικῶν ὑπαλλήλων, γι' αὐτὸ ἀπαγόρευσε σέ ἰδιώτες νά ὀργανώνουν συσσίτια γιὰ τοὺς πεινασμένους, γι' αὐτὸ βούλωσε τὸ στόμα τῶν ἐφημερίδων. Καί νά πού, ὅταν ὁ δυσάρεστος γιὰ τοὺς χορτάτους «θόρυβος» γύρω ἀπὸ τὴν πείνα σταμάτησε, ὁ πατερούλης-τσάρος ἀνέλαβε νά βοηθήσει, νά βοηθήσει τοὺς τσιφλικάδες πού δυστυχοῦν καί τοὺς κακόμοιρους στρατηγούς-αὐλικούς. Ἐπαναλαβαίνουμε: ἡ δουλειά μας εἶναι τώρα νά διαδόσουμε ἀπλούςτατα τίς πληροφορίες γιὰ τὸ νέο νόμο. Ὅταν μάθουν αὐτές τίς πληροφορίες τὰ πιό καθυστερημένα στρώματα τῶν ἐργατῶν, οἱ πιό ἀμόρφωτοι καί κατατυραννισμένοι ἀγρότες, θά καταλάβουν σέ-τίνος ὑπηρεσία βρίσκεται ἡ κυβέρνηση καί τί κυβέρνηση χρειάζεται ὁ λαός.

«Ἴσκρα» ἀρ. φύλλον 8, 10
τοῦ Σεπτέμβρη 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τὸ κείμενο
τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα»

ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ

Ἡ κοινωνική ἀναζωογόνηση πού, ὕστερα ἀπό τὰ γεγονότα τῆς ἀνοιξης τούτου τοῦ χρόνου, πέρασε ἄν κύμα ἀπ' ὅλη τῆ χώρα, δέ σταματάει ἐκδηλώνεται μέ διάφορες μορφές σ' ὅλα τὰ στρώματα τῆς ρωσικῆς κοινωνίας, πού ἀκόμα τό φετινό Γενάρη φαινόταν βουβή καί ξένη πρὸς τῆ συνειδητῆ δουλειά τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἡ κυβέρνηση καταβάλλει ἀπεγνωσμένες προσπάθειες γιὰ νά καθησυχάσει τό ταχύτερο τὴν ἀναταραγμένη κοινὴ γνώμη μέ συνηθισμένες σαπουνόφουσκες. ὅπως τό διάγγελμα τῆς 25 τοῦ Μάρτη γιὰ «στοργικὴ μέριμνα», ὅπως οἱ λεγόμενες μεταρρυθμίσεις τοῦ Βάννοβσκι, εἴτε οἱ πανηγυρικές-καραγκιόζικες περιοδεῖες πού ἔκαναν ἀνά τῆ Ρωσία ὁ Σιπιάγκιν καί ὁ Σαχοβσκόι. . . Τὰ μέτρα αὐτὰ θά καθησυχάσουν ἀσφαλῶς μερικοὺς ἀπὸ τοὺς ἀφελεῖς ρώσους μικροαστοὺς, μά κάθε ἄλλο παρά ὄλους. Ἀκόμα κ' οἱ σύγχρονοι παράγοντες τῶν ζέμστβο, πού οἱ μισοὶ εἶναι τρομοκρατημένοι δημόσιοι ὑπάλληλοι, ἀρχίζουν, ὅπως φαίνεται, νά βγαίνουν ἀπὸ τὴν κατάσταση τοῦ συνεχοῦς τρόμου, ὅπου τοὺς εἶχε ρίξει ἡ ἐποχὴ τοῦ «εἰρηνοποιῦ-τσάρου» μέ τὴν κοινωνικὴ τῆς στασιμότητα, ἐποχὴ πού ἀρχίζει νά περνάει στὴν ἱστορία.

Ἡ αὐτῆς μεγαλειότητα ἢ γραφειοκρατία, πού πέταξε καί τὰ πῖο στοιχειώδη πέπλα ντροπῆς, προκαλεῖ αἰσθημα ἀγανάχτησης καί ἀηδίας καί στοὺς παράγοντες τῶν ζέμστβο, τοὺς δειλοὺς αὐτοὺς ἀνθρώπους, πού ὁ ἀνδρισμὸς τους καί ἡ ἠθικὴ τους σάν πολιτῶν ἔχουν σχεδόν ἀτροφῆσει.

Μᾶς πληροφοροῦν ὅτι στὰ τέλη τοῦ Ἰούνη στὴν πόλη NN (γιὰ λόγους ἀσφάλειας δέν ἀναφέρουμε τό ὄνομα τῆς πόλης) ὀργανώθηκε συνέδριο τῶν παραγόντων τῶν ζέμστβο. Πῆραν μέρος σ' αὐτό, ὅπως λένε, περίπου 40-50 παράγοντες τῶν ζέμστβο μερικῶν κυβερνητικῶν.

Φυσικά, οί παράγοντες τῶν ζέμστβο δέ συγκεντρώθηκαν γιά νά λύσουν προβλήματα πολιτικά, ἀλλά γιά νά λύσουν προβλήματα εἰρηνικά, προβλήματα καθαρά τῶν ζέμστβο, συγκεντρώθηκαν «χωρίς νά παραβιάσουν τόν κύκλο τῆς ἀρμοδιότητος καί τά ὄρια τῆς ἐξουσίας», ὅπως διατυπώνεται τόσο παραστατικά στό νόμο γιά τά ζέμστβο (ἄρθρο 87): ὥστόσο ἡ συγκέντρωση αὐτή κλήθηκε χωρίς τήν ἔγκριση καί χωρίς γνώση τῶν ἀρχῶν καί, ἐπομένως, γιά νά χρησιμοποιήσουμε τά λόγια τοῦ ἴδιου τοῦ νόμου, ἡ συγκέντρωση ἔγινε «κατά παράβαση τῶν διατάξεων λειτουργίας τῶν ζέμστβο», καί ἀπό τά εἰρηνικά, τά ἀθῶα ζητήματα οἱ συγκεντρωμένοι παράγοντες τῶν ζέμστβο πέρασαν, χωρίς κ' οἱ ἴδιοι νά τό καταλάβουν, στή συζήτηση τῆς γενικῆς κατάστασης πραγμάτων. Αὐτή εἶναι ἡ λογική τῆς ζωῆς: οἱ εὐσυνείδητοι παράγοντες τῶν ζέμστβο, ὅσο κι ἂν ξορκίζουν καμιά φορά τό ριζοσπαστισμό καί τήν παράνομη δράση, βρίσκονται ἀπό τά ἴδια τά πράγματα στήν ἀνάγκη νά δημιουργοῦν παράνομες ὀργανώσεις καί νά δροῦν μέ πιό ἀποφασιστικό τρόπο. Ἐμεῖς δέν εἴμαστε, φυσικά, ἐκεῖνοι πού θά καταδικάσουμε αὐτόν τό φυσιολογικό καί ἐντελῶς σωστό δρόμο. Ἦρθε ἐπιτέλους ὁ καιρός νά προβάλουν καί οἱ παράγοντες τῶν ζέμστβο ἐνεργητική καί ὀργανωμένη ἀντίσταση στήν ἀποχαλινωμένη κυβέρνηση, πού ἐκμηδένισε τήν αὐτοδιοίκηση τῶν χωριῶν, ἀκρωτηρίασε τήν αὐτοδιοίκηση τῶν δήμων καί τῶν ζέμστβο καί μέ γαῖδουρινή συνέπεια σήκωσε τό τσεκούρι τῆς ἐνάντια στά τελευταῖα ἴχνη τοῦ θεσμοῦ τῶν ζέμστβο. Λένε ὅτι στό συνέδριο, στή διάρκεια τῆς συζήτησης πάνω στό ζήτημα πῶς νά διεξαχθεῖ ὁ ἀγῶνας ἐνάντια στό νόμο γιά τό ἀνώτατο ὄριο τῆς φορολογίας πού ἐπιβάλλουν τά ζέμστβο, ἕνας παλιός καί σεβάσμιος παράγοντας τῶν ζέμστβο ἀναφώνησε: «Οἱ ἄνθρωποι τῶν ζέμστβο πρέπει ἐπιτέλους νά ποῦν τό λόγο τους, ἀλλιῶς δέ θά τόν ποῦν πιά ποτέ!» Εἴμαστε ἀπόλυτα σύμφωνοι μ' αὐτή τήν κραυγή τοῦ φιλελεύθερου παράγοντα, ἔτοιμοι νά καλέσει σέ ἀνοιχτό ἀγῶνα ἐνάντια στή γραφειοκρατική ἀπολυταρχία. Τά ζέμστβο βρίσκονται σέ παραμονές ἐσωτερικῆς χρεοκοπίας. Κι ἂν οἱ καλύτεροι παράγοντες τῶν ζέμστβο δέν πάρουν τώρα ἀποφασιστικά μέτρα, ἂν δέν ξεκόψουν ἀπό τό συνηθισμένο μανιλοφισμό τους⁵⁹, ἀπό τά μικρά, δευτερεύοντα ζητήματά τους, — «ἀπό τό γάνωμα τῶν καζανιῶν», ὅπως ἐκφράστηκε ἕνας ἀπό τούς ἐξέχοντες παράγοντες τῶν ζέμστβο, — τά ζέμστβο θά ἐρημθοῦν καί θά μετατραποῦν σέ ἀπλά «γραφεῖα». Αὐτός ὁ ἄδοξος θάνατος εἶναι ἀναπόφευχτος, γιατί δέν μπορεῖς, ἀτιμῶρητα,

δεκάδες χρόνια νά μή κάνεις τίποτ' ἄλλο παρά νά τρέμεις ἀπό φόβο, νά εὐχαριστεῖς καί νά ἐκλιπαρεῖς ταπεινά: πρέπει νά ἀπειλεῖς, νά ἀπαιτεῖς καί, ἀφήνοντας κατά μέρος τὰ τιποτένια πράγματα, νά καταπιαστεῖς μέ μιά ἀληθινή δουλειά.

«*Ισκρα*» ἀρ. φύλλον 8,
10 τοῦ Σεπτεμβρίου 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο
τῆς ἐφημερίδας «*Ισκρα*»

ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ ΟΙ «ΚΡΙΤΙΚΟΙ ΤΟΥ ΜΑΡΞ»⁸⁰

Γράφτηκαν: τὰ κεφάλαια I-IX τὸν Ἰούνη-Σεπτέμβρη τοῦ 1901· τὰ κεφάλαια X-XII τὸ φθινόπωρο τοῦ 1907.

Πρωτοδημοσιεύτηκαν:
τὰ κεφάλαια I-IV τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1901 στὸ περιοδικὸ «Ζαριά» τεύχος 2-3·
τὰ κεφάλαια V-IX τὸ Φλεβάρη τοῦ 1906 στὸ περιοδικὸ «Ὀμπραζοβάνιγε» τεύχος 2·
τὰ κεφάλαια X-XI τὸ 1908 στὴ συλλογὴ: Βλ. Ἰλίν. «Τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα». Μέρος I. Πετρούπολη τὸ κεφάλαιον XII τὸ 1908 στὴ συλλογὴ «Ἡ καθημερινὴ ζωὴ». Πετρούπολη.

Τὰ κεφάλαια I-IX δημοσιεύονται σύμφωνα με τὸ κείμενο τῶν περιοδικῶν, ποὺ παραβλήθηκε με τὸ κείμενο τῆς συλλογῆς «Τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα»: τὰ κεφάλαια X-XI σύμφωνα με τὸ κείμενο τῆς συλλογῆς «Τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα»: τὸ κεφάλαιον XII σύμφωνα με τὸ κείμενο τῆς συλλογῆς «Ἡ καθημερινὴ ζωὴ»

⁸ Ἄπαντα Λένιν. Τόμος 5.

XV.

1906.

БРАЗОВАНИЕ.

ЖУРНАЛЪ

*Литературный**и**общественно-политический.**№ 2.*

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

Типо-литографія Б. М. Вольфа. Развѣтка, 18.

1906.

Τό ἐξώφυλλο τοῦ περιοδικοῦ «Ὅμπραζοβάνιγε» τεῦχος 2, 1906,
 ὅπου δημοσιεύτηκαν τὰ κεφάλαια V-IX τῆς ἐργασίας τοῦ Β. Ι. Λένιν
 «Τέ ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“»

«... Τό νά προσπαθεῖς νά ἀποδείξεις, ... ὅτι ὁ δογματικός μαρξισμός στὸν τομέα τῶν ἀγροτικῶν προβλημάτων ἔχει τεθεῖ ἐκτός μάχης, — θά σήμαινε πῶς χτυπᾶς σέ ἀνοιχτή πόρτα». . . Αὐτά δήλωσε πέρσι τὸ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο»⁶¹ μέ τὸ στόμα τοῦ κ. Β. Τσερνόφ (1900, τεύχος 8, σελ. 204). Περίεργες ιδιότητες ἔχει αὐτός ὁ «δογματικός μαρξισμός»! Ἐδῶ καί πολλὰ χρόνια οἱ μορφωμένοι καί οἱ πολὺ μορφωμένοι ἄνθρωποι τῆς Εὐρώπης δηλώνουν ἐμφαντικά (καί οἱ δημοσιογραφίσκοι τῶν ἐφημερίδων καί τῶν περιοδικῶν ἐπαναλαμβάνουν καί ἀναμεταδίδουν) ὅτι ἡ «κριτική» ἔχει θέσει ἐκτός μάχης τὸ μαρξισμό, — καί παρ' ὄλα αὐτά κάθε καινούργιος κριτικός ἀρχίζει πάλι ἐξαρχῆς νά βομβαρδίζει αὐτὴ τὴν ἐξουδετερωμένη, ὅπως λένε, θέση. Ὁ κ. Β. Τσερνόφ λχ. καί στὸ περιοδικό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» καί στὴ συλλογὴ «Σ' ἓνα τιμητικό πόστο» σέ 240 ὁλόκληρες σελίδες, «συζητώντας» μέ τὸν ἀναγνώστη γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Χέρτς «χτυπᾶει σέ ἀνοιχτή πόρτα». Τό τόσο λεπτομερειακὰ ἀναμεταδομένο ἔργο τοῦ Χέρτς, πού μέ τὴ σειρά του σχολιάζει τὸ βιβλίο τοῦ Κάουτσκι, ἔχει πιά μεταφραστεῖ στὰ ρωσικά. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, ἐκτελώντας τὴν ὑπόσχεσή του ν' ἀντικρούσει τὸν ἴδιο τὸν Κάουτσκι, δημοσίευσε ὁλόκληρη δίτομη μελέτη. Τώρα πιά κανεῖς, ἀσφαλῶς, δέ θά μπορέσει νά βρεῖ οὔτε ἴχνος τοῦ «δογματικοῦ μαρξισμοῦ», πού τσακίστηκε θανάσιμα ἀπ' αὐτὸν τὸν ὄγκο τῆς ἐντυπῆς κριτικῆς.

I

Ο «ΝΟΜΟΣ» ΤΗΣ ΦΘΙΝΟΥΣΑΣ ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΕΔΑΦΟΥΣ

Στὴν ἀρχὴ ἄς δοῦμε τὴ γενικὴ θεωρητικὴ φυσιογνωμία τῶν κριτικῶν. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἔχει δημοσιεύσει στὸ περιοδικό «Νατσάλο»⁶² ἓνα ἄρθρο ἐνάντια στὸ «Ἀγροτικό ζήτημα» τοῦ

Κάουτσκι καί ἀποκάλυψε ἀμέσως ὅλες του τίς «κριτικές» μεθόδους. Μὲ πρωτοφανῆ ὄρμη καί φόρα βέρου ἵππεα «ξετίναξε» τόν Κάουτσκι, ἀποδίδοντάς του πράγματα πού δέν ἔχει πεῖ, κατηγορώντας τον, ὅτι ἀγνοεῖ περιστατικά καί γνῶμες πού ἐξέθεσε μέ ἀκρίβεια αὐτός ὁ ἴδιος, δηλ. ὁ Κάουτσκι, καί παρουσιάζοντας στόν ἀναγνώστη σάν *δικά του* κριτικά συμπεράσματα — τά συμπεράσματα τοῦ Κάουτσκι. Μὲ ὕφος εἰδήμονα ὁ κ. Μπουλγκάκοφ κατηγορήσε τόν Κάουτσκι ὅτι μπερδεύει τήν τεχνική μέ τήν οἰκονομία, ἐνῶ σ' αὐτό ἀκριβῶς τό ζήτημα ὁ ἴδιος ἔδειξε ὄχι μόνο ἀπίστευτη σύγχυση, ἀλλά καί ἀπροθυμία νά διαβάσει ὡς τό τέλος τίς σελίδες τοῦ ἀντιπάλου του, στίς ὁποῖες ἀναφέρεται. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι τό ἄρθρο τοῦ μελλοντικοῦ καθηγητῆ ἦταν γεμάτο ἀπό τίς συνηθισμένες ἐπιθέσεις ἐναντία στούς σοσιαλιστές, ἐναντία στή «θεωρία τοῦ κράχ», τόν οὐτοπισμό, τήν πίστη σέ θαύματα κτλ.* Τώρα στή διδαχτορική του διατριβή («Ὁ καπιταλισμός καί ἡ γεωργία», Πετρούπολη, 1900) ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ξεκαθάρισε ὄλους τούς λογαριασμούς του μέ τό μαρξισμό καί ἔφτασε τήν «κριτική» του ἐξέλιξη στό λογικό της τέρμα.

Σάν βάση τῆς δικῆς του «θεωρίας τῆς ἀγροτικῆς ἐξέλιξης» ὁ κ. Μπουλγκάκοφ παίρνει τό «νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητος τοῦ ἐδάφους». Μᾶς παραθέτουν περικοπές ἀπό ἔργα κλασικῶν, πού καθορίζουν αὐτό τό «νόμο» (δυνάμει αὐτοῦ τοῦ νόμου κάθε συμπληρωματική τοποθέτηση ἐργασίας καί κεφαλαίου στή γῆ δέ συνοδεύεται ἀπό μιὰ ἀντίστοιχη, ἀλλά ἀπό μιὰ ἐλαττωμένη ποσότητα τοῦ παραγόμενου προϊόντος). Μᾶς παραθέτουν κατάλογο ἄγγλων οἰκονομολόγων, πού παραδέχονται αὐτό τό νόμο. Μᾶς διαβεβαιώνουν πῶς ὁ νόμος αὐτός «ἔχει καθολική ἰσχύ», πῶς ἀποτελεῖ «καταφανῆ ἀλήθεια, πού εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατο νά ἀποριφθεῖ», ἀλήθεια «πού ἀρκεῖ μόνο νά διαπιστωθεῖ καθαρά», κτλ. κ.ο.κ. Ὅσο πῖο κατηγορηματικά ἐκφράζεται ὁ κ. Μπουλγκάκοφ τόσο πῖο καθαρά φαίνεται ὅτι *βαδίζει πρὸς τά πίσω*, πρὸς τήν ἀστική πολιτική οἰκονομία, πού συγκαλύπτει τίς κοινωνικές σχέσεις μέ ἐπινοημένους «αἰώνιους νόμους». Σέ τί συνίσταται, πράγματι, τό «καταφανές» τοῦ

* Στό ἄρθρο τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ στό περιοδικό «Νατσάλο» ἀπάντησα τότε ἀκριβῶς μέ τό ἄρθρο: «Ὁ καπιταλισμός στήν ἀγροτική οἰκονομία». Ἐπειδή ἀπαγορεύτηκε ἡ ἐκδοχή τοῦ «Νατσάλο», τό ἄρθρο αὐτό δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Ζίζν»⁶³ τεύχη 1 καί 2 τοῦ 1900. (βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 97-154. Ἡ Σύντ.) (Σημείωση τοῦ συγγραφέα στήν ἐκδοχή τοῦ 1908. Ἡ Σύντ.)

περιβόητου «νόμου τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους»; Στό ὅτι, ἂν οἱ διαδοχικές τοποθετήσεις ἐργασίας καί κεφαλαίου στή γῆ δέν ἔδιναν ἐλαττωνόμενη, μά ἴδια ποσότητα προϊόντος, τότε δέ θά ὑπῆρχε κανένας λόγος νά εὐρύνονται οἱ καλλιέργειες, τότε θά μπορούσε νά παραχθεῖ συμπληρωματική ποσότητα σιτηρῶν στήν παλιά ἔκταση γῆς, ὅσο μικρή κι ἂν εἶναι αὐτή ἡ ἔκταση, τότε «θά μπορούσε νά χωρέσει σέ μιά μόνο ντεσιατίνα ἢ γεωργία ὅλης τῆς γήινης σφαιρας». Αὐτό εἶναι τό συνηθισμένο (καί τό μοναδικό) ἐπιχείρημα ὑπέρ τοῦ «καθολικοῦ» αὐτοῦ νόμου. Ὅποιος θά σκεφτεῖ ἔστω καί λίγο θά δεῖ ὅτι τό ἐπιχείρημα αὐτό ἀποτελεῖ τήν πιό κενή ἀφαίρεση, πού παραβλέπει τό πιό βασικό: τό ἐπίπεδο τῆς τεχνικῆς, τήν κατάσταση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Οὐσιαστικά ἡ ἴδια ἡ ἔννοια: «συμπληρωματικές (εἴτε: διαδοχικές) τοποθετήσεις ἐργασίας καί κεφαλαίου» προϋποθέτει ἀλλαγὴ τῶν μεθόδων παραγωγῆς, μετασχηματισμό τῆς τεχνικῆς. Γιά ν' αὐξηθεῖ σέ σημαντικό βαθμό τό ποσό τοῦ κεφαλαίου πού τοποθετεῖται στή γῆ, πρέπει νά ἐφευρεθοῦν νέες μηχανές, νέα συστήματα καλλιέργειας τῆς γῆς, νέες μέθοδοι συντήρησης τῶν ζώων, μεταφορᾶς τῶν προϊόντων κτλ. κτλ. Βέβαια, σχετικά μικρές «συμπληρωματικές τοποθετήσεις ἐργασίας καί κεφαλαίου» μπορούν νά γίνουν (καί γίνονται) καί μέ βάση ἓνα δοσμένο ἀμετάβλητο ἐπίπεδο τεχνικῆς: στήν περίπτωσιν αὐτή εἶναι ἐφαρμόσιμος ὡς ἓνα βαθμό καί ὁ «νόμος τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους», καί εἶναι ἐφαρμόσιμος μέ τήν ἔννοια, ὅτι ἡ ἀμετάβλητη κατάσταση τῆς τεχνικῆς δημιουργεῖ σχετικά πολύ στενά πλαίσια γιά συμπληρωματικές τοποθετήσεις ἐργασίας καί κεφαλαίου. Συνεπῶς, ἀντί ἓνα καθολικό νόμο, ἔχουμε ἓνα «νόμο» στό ἔπακρο σχετικό, — τόσο σχετικό, πού οὔτε λόγος μπορεῖ νά γίνει γιά «νόμο», οὔτε μάλιστα γιά κάποια βασική ἰδιομορφία τῆς γεωργίας. Ἐς πάροῦμε σάν δεδομένα: τήν τριμερῆ ἀμειψισπορά, τήν καλλιέργεια τῶν πατροπαράδοτων δημητριακῶν, τήν χτηνοτροφία γιά συλλογὴ κοπριάς, τήν ἔλλειψη βελτιωμένων λιβαδιῶν καί τελειοποιημένων ἐργαλείων. Εἶναι ὀλοφάνερο πῶς, μέ τήν προϋπόθεση ὅτι παραμένουν ἀμετάβλητα αὐτά τά δεδομένα, συμπληρωματικές τοποθετήσεις ἐργασίας καί κεφαλαίου στή γῆ μπορούν νά γίνουν μόνο σέ πολύ στενά πλαίσια. Ἄλλά καί σ' αὐτά τά στενά πλαίσια, μέσα στά ὁποῖα μπορούν ὥστόσο νά γίνουν συμπληρωματικές τοποθετήσεις ἐργασίας καί κεφαλαίου, δέ θά παρατηρεῖται καθόλου πάντοτε καί ἀπόλυτα ἐλάττωσιν τῆς ἀποδοτικότητας κάθε τέτοιας συμπληρωματικῆς τοποθέτησης.

“Ας πάρουμε τή βιομηχανία. “Ας φανταστούμε τήν παραγωγή αλευριού ή τήν έπεξεργασία σιδήρου στήν έποχή πού προηγήθηκε από τό παγκόσμιο έμπόριο καί από τήν έφεύρεση τών άτμομηχανών. Μέ τήν τότε κατάσταση τής τεχνικής ήταν εξαιρετικά στενά τά πλαίσια μέσα στά όποία μπορούσαν νά γίνουν συμπληρωματικές τοποθετήσεις έργασίας καί κεφαλαίου στά χειροτεχνικά σιδηρουργεία, στους άνεμόμυλους καί στους νερόμυλους: ήταν αναπόφευχτο νά έχουν τεράστια διάδοση τά μικρά σιδηρουργεία καί οί μύλοι, όσον καιρό ό ριζικός μετασχηματισμός τών μεθόδων παραγωγής δέν είχε δημιουργήσει τή βάση γιά νέες μορφές βιομηχανίας.

“Έτσι ό «νόμος τής φθίνουσας γονιμότητας του έδάφους» δέν είναι καθόλου έφαρμοσσιμος στίς περιπτώσεις εκείνες πού ή τεχνική προχωρεί, πού οί μέθοδοι παραγωγής αλλάζουν: έχει μόνο πολύ σχετική καί συμβατική ισχύ στίς περιπτώσεις εκείνες πού ή τεχνική παραμένει άμετάβλητη. Νά γιατί ούτε ό Μάρξ ούτε οί μαρξιστές μιλάνε γι’ αυτόν τό «νόμο», καί τόν διαλαλούν μόνο οί εκπρόσωποι τής άστικής έπιστήμης, σάν τόν Μπρεντάνο, πού δέν μπορούν μέ κανένα τρόπο ν’ άπαλλαγούν από τίς προλήψεις τής παλιās πολιτικής οικονομίας μέ τους άφηρημένους, αιώνιους καί φυσικούς νόμους της.

“Ο κ. Μπουλγκάκοφ ύπερασπίζει τόν «καθολικό νόμο» μέ επιχειρήματα πού προκαλούν γέλια.

«Έκείνο πού μία φορά ήταν έλεύθερο δώρο τής φύσης, τώρα πρέπει νά γίνεται από τόν άνθρωπο: ό άέρας καί ή βροχή έκαναν άφράτο τό γεμάτο θρεπτικές ουσίες έδαφος κι έτσι άρκοϋσε μία μικρή προσπάθεια του ανθρώπου γιά ν’ άποχτήσει τά αναγκαία. Μέ τό πέρασμα του χρόνου όλο καί μεγαλύτερο μέρος τής παραγωγικής δουλειās πέφτει στον άνθρωπο: όπως γίνεται παντού, τά τεχνητά προτσές αντικαθιστούν όλοένα καί πίο πολύ τά φυσικά προτσές. “Αν όμως στή βιομηχανία αυτό εκφράζει τή νίκη του ανθρώπου πάνω στή φύση, στή γεωργία αυτό δείχνει τίς αυξανόμενες δύσκολίες ύπαρξης, γιά τήν όποία ή φύση περιορίζει τά δώρα της.

Στή δοσμένη περίπτωση είναι άδιάφορο αν οί αυξανόμενες δυσκολίες γιά τήν παραγωγή τροφής βρίσκουν τήν εκφρασή τους στήν αύξηση τής ανθρώπινης έργασίας ή τών προϊόντων αυτής τής έργασίας, λχ., τών εργαλείων παραγωγής ή τών λιπασμάτων κτλ.» (ό κ. Μπουλγκάκοφ θέλει νά πεί: είναι άδιάφορο αν οί αυξανόμενες δυσκολίες γιά τήν παραγωγή τροφής βρίσκουν τήν εκφρασή τους στήν αύξηση τής ανθρώπινης έργασίας ή στήν

αύξηση τῶν προϊόντων αὐτῆς τῆς ἐργασίας) «ἐκείνο πού ἔχει σημασία εἶναι μόνο τό γεγονός ὅτι ἡ παραγωγή αὐτή κοστίζει ὀλοένα καί πιά ἀκριβά στόν ἄνθρωπο. Σ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἀντικατάσταση τῶν δυνάμεων τῆς φύσης ἀπό τήν ἀνθρώπινη ἐργασία, τῶν φυσικῶν παραγόντων τῆς παραγωγῆς ἀπό τούς τεχνητούς, συνίσταται ὁ νόμος τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους» (16).

Ὅπως φαίνεται, τόν κ. Μπουλγκάκοφ δέν τόν ἀφήνει νά κοιμηθεῖ ἡ δόξα τῶν κ. κ. Στροῦβε καί Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, πού ἔφτασαν σέ σημεῖο νά πιστεύουν ὅτι δέ δουλεύει ὁ ἄνθρωπος μέ τή βοήθεια τῆς μηχανῆς, ἀλλά ἡ μηχανή μέ τή βοήθεια τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως οἱ κριτικοί αὐτοί, ἔτσι κι ὁ Μπουλγκάκοφ ξεπέφτει ὡς τό ἐπίπεδο τῆς χυδαίας οἰκονομίας ὅταν μιᾶ γιά ἀντικατάσταση τῶν δυνάμεων τῆς φύσης ἀπό τήν ἀνθρώπινη ἐργασία κτλ. Ἡ ἀντικατάσταση τῶν δυνάμεων τῆς φύσης ἀπό τήν ἀνθρώπινη ἐργασία εἶναι γενικά ἐξίσου ἀδύνατη, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι ἀδύνατη ἡ ἀντικατάσταση τοῦ πήχη μέ πούτια. Καί στή βιομηχανία καί στή γεωργία ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ μόνο νά χρησιμοποιήσει τή δράση τῶν δυνάμεων τῆς φύσης, ἐφόσον κατόρθωσε νά γνωρίσει τή δράση τους, καί νά διευκολύνει τή χρησιμοποίηση αὐτή μέ τή βοήθεια τῶν μηχανῶν, τῶν ἐργαλείων κτλ. Αὐτό πού λέει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, ὅτι δηλ. ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ἔπαιρνε ὅ,τι τοῦ ἦταν ἀναγκαῖο, σάν ἐλεύθερο δῶρο τῆς φύσης, εἶναι ἓνα ἀνόητο παραμῦθι, καί γι' αὐτό τό παραμῦθι μποροῦν νά τόν γιουχαῖσουν ἀκόμα καί οἱ ἀρχάριοι φοιτητές. Κανένας χρυσός αἰώνας δέν ὑπῆρξε παλαιότερα, καί τόν πρωτόγονο ἄνθρωπο τόν τσάκιζε ἡ δυσκολία ὑπαρξης, ἡ δυσκολία τῆς πάλης μέ τή φύση. Ἡ εἰσαγωγή μηχανῶν καί βελτιωμένων μεθόδων παραγωγῆς διευκόλυνε ἀπροσμέτρητα αὐτή τήν πάλη τοῦ ἀνθρώπου γενικά καί τήν παραγωγή προϊόντων διατροφῆς εἰδικότερα. Δέ μεγάλωσαν οἱ δυσκολίες γιά τήν παραγωγή προϊόντων διατροφῆς, μά οἱ δυσκολίες γιά τήν ἀπόκτηση προϊόντων διατροφῆς ἀπό τόν ἐργάτη — καί μεγάλωσαν, γιατί ἡ κεφαλαιοκρατική ἀνάπτυξη μεγάλωσε ἐξαιρετικά τή γαιοπρόσοδο καί τήν τιμή τῆς γῆς, ὀδήγησε στή συγκέντρωση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στά χέρια τῶν μεγάλων καί μικρῶν κεφαλαιοκρατῶν, ὀδήγησε σέ μεγαλύτερη ἀκόμα συγκέντρωση τῶν μηχανῶν, τῶν ἐργαλείων, τοῦ χρήματος, πού χωρίς αὐτά εἶναι ἀδύνατο νά γίνει πετυχημένη παραγωγή. Νά ἐξηγεῖς τίς ἀξανάμενες αὐτές δυσκολίες ὑπαρξης τῶν ἐργατῶν μέ τό ὅτι ἡ φύση περιορίζει τά δῶρα της, — σημαίνει ὅτι γίνεσαι ἀπολογητής τῆς ἀστικῆς τάξης.

«Αποδεχόμενοι τό νόμο αυτό, — συνεχίζει ό κ. Μπουλγκάκοφ, — δέν ύποστηρίζουμε καθόλου ότι οι δυσκολίες τής παραγωγής προϊόντων διατροφής αύξάνουν συνεχώς, ούτε άρνούμαστε τήν πρόοδο τής άγροτικής οικονομίας: τό νά ύποστηρίξουμε τό πρώτο και νά άρνούμαστε τό δεύτερο, θά σήμαινε ότι παραγνωρίζουμε κάτι τό έξόφθαλμο. Είναι άναμφισβήτητο ότι οι δυσκολίες αυτές δέν αύξάνουν άδιάκοπα, ότι ή έξέλιξη γίνεται μέ ζίκ-ζάκ. Οι άνακαλύψεις τής γεωπονικής επιστήμης, οι τεχνικές τελειοποιήσεις μετατρέπουν τά άγωνα έδάφη σέ γόνιμα και μηδενίζουν προσωρινά τήν τάση πού βρήκε τήν έκφρασή της στό νόμο τής φθίνουσας γονιμότητας του έδάφους» (ibid.*).

Πολύ βαθυστόχαστα λόγια, δέν είναι άλήθεια;

Ή τεχνική πρόοδος είναι «προσωρινή» τάση, ενώ ό νόμος τής φθίνουσας γονιμότητας του έδάφους, δηλ. τής μειωνόμενης (και αυτό όχι πάντα) παραγωγικότητας των συμπληρωματικών επενδύσεων κεφαλαίου πάνω στή βάση τής άμετάβλητης τεχνικής, «έχει καθολική σημασία! Αυτό θά ήταν έντελώς τό ίδιο, σάν νά έλεγε κανείς: οι στάσεις των τραίνων στους σταθμούς αποτελούν καθολικό νόμο των άτμοκίνητων μεταφορών, ενώ ή κίνηση των τραίνων άνάμεσα στους σταθμούς αποτελεί προσωρινή τάση, πού παραλύει τή δράση του καθολικού νόμου τής στάθμευσης.

Τέλος, ύπάρχουν και ένα σωρό στοιχεία, πού άναιρούν όλοφάνερα τήν καθολικότητα του νόμου τής φθίνουσας γονιμότητας του έδάφους: συγκεκριμένα, τά στοιχεία τά σχετικά μέ τόν άγροτικό και τό μη άγροτικό πληθυσμό. Ο ίδιος ό κ. Μπουλγκάκοφ όμολογεί ότι «ή άπόχτηση προϊόντων διατροφής θά άπαιτούσε μία μόνιμη σχετική αύξηση» (προσέξτε το αυτό!) «τής ποσότητας τής έργασίας και, συνεπώς, και του άγροτικού πληθυσμού, άν κάθε χώρα περιοριζόταν στους δικούς της φυσικούς πόρους» (19). Άν στή Δυτική Εύρώπη μειώνεται ό άγροτικός πληθυσμός, αυτό έξηγείται από τό ότι μέ τήν εισαγωγή σιτηρών οι αντίστοιχες χώρες πέτυχαν νά ξεφύγουν από τή δράση του νόμου τής φθίνουσας γονιμότητας του έδάφους. — Τί νά πεί κανείς, θαυμάσια έξήγηση! Ο επιστήμονάς μας ξέχασε μία μικρολεπτομέρεια: ότι μία σχετική μείωση του άγροτικού πληθυσμού παρατηρείται σ' όλες τις κεφαλαιοκρατικές χώρες, τόσο στίς σιτοπαραγωγικές όσο και σ' εκείνες πού εισάγουν σιτηρά. Ο άγροτικός πληθυσμός μειώνεται σχετικά στήν Άμερική και στή Ρωσία, και από τά τέλη

* — ibidem — στό ίδιο. Ή Σύγγρ.

του XVIII αιώνα μειώνεται και στη Γαλλία (βλ. στοιχεία στο ίδιο έργο του κ. Μπουλγκάκοφ, II, σελ. 168), και μάλιστα η σχετική αυτή μείωση γίνεται κάποτε και απόλυτη, ενώ ακόμα και στην τέταρτη και στην πέμπτη δεκαετία του XIX αιώνα η ύπεροχή της εισαγωγής σιτηρών απέναντι στην εξαγωγή ήταν έντελώς άσημαντη, και μόνο από το 1878 δέν παρατηρείται πιά καθόλου χρονιά που η εξαγωγή νά ξεπερνάει την εισαγωγή*. Στην Πρωσσία ο αγροτικός πληθυσμός μειώθηκε σχετικά από 73,5% το 1816 σε 71,7% το 1849 και σε 67,5% το 1871, ενώ η εισαγωγή σίκαλης άρχισε μόλις από τις άρχές της έβδομης δεκαετίας και σταριού από τις άρχές της όγδοης δεκαετίας (στο ίδιο, II, 70 και 88). Τέλος, αν πάρουμε τις ευρωπαϊκές χώρες που εισάγουν σιτηρά, λχ. τή Γαλλία και τή Γερμανία του 1890-1900, θά δοϋμε μιá αναμφισβήτητη πρόοδο της αγροτικής οικονομίας δίπλα στην απόλυτη μείωση του αριθμού των εργαζομένων που ασχολούνταν σ' αυτήν: στη Γαλλία από το 1882 ως το 1892 ο αριθμός αυτός ελαττώθηκε — από 6 913 504 σε 6 663 135 («Statist. agric.», μέρος II, σελ. 248-251), και στη Γερμανία από το 1882 ως το 1895 — ελαττώθηκε από 8064 χιλιάδες σε 8045 χιλιάδες.** Έτσι μπορούμε

* «Statistique agricole de la France (Enquête de 1892)». P. 1897. P. 113. («Αγροτική στατιστική της Γαλλίας. (Έρευνα του 1892)». Παρίσι, 1897, σελ. 113. *Η Σύντ.*).

** «Statistik des Deutschen Reichs», Neue Folge. Bd. 112: «Die Landwirtschaft im Deutschen Reich». Berlin, 1898, S. 6* («Στατιστική της Γερμανικής Αυτοκρατορίας», νέα σειρά, τόμος 112: «Η αγροτική οικονομία στη Γερμανική Αυτοκρατορία», Βερολίνο, 1898, σελ. 6*.*Η Σύντ.*). Έννοείται πώς αυτό τό γεγονός της τεχνικής πρόοδου με παράλληλη μείωση του αγροτικού πληθυσμού δέν είναι και τόσο ευχάριστο γιά τόν κ. Μπουλγκάκοφ, γιαι γκρεμίζει δλο τό μαλθουσιανισμό του⁶⁴. Γι' αυτό ο «αύστηρός» μας «έπιστήμονας» καταφεύγει στο παρακάτω τέχνασμα: αντί νά πάρει τήν αγροτική οικονομία με τήν κυριολεχτική σημασία της λέξης (γεωργία, χτηνοτροφία, κτλ.) παίρνει (έπειτα από τήν παράθεση των στοιχείων γιά τήν αυξανόμενη ποσότητα των γεωργικών προϊόντων σε κάθε εκτάριο!) «τήν αγροτική οικονομία με τήν πλατιά της έννοια», όπου η γερμανική στατιστική περιλαμβάνει και τή λαχανοκομία σε θερμοκήπια και τήν έμπορευματική λαχανοκομία, και τή δασοκομία και τήν άλιεία! Έτσι παρουσιάζεται αύξηση του συνολικού αριθμού των προσώπων που ασχολούντα πραγματικά με τή «γεωργία»!! (Μπουλγκάκοφ, II, 133). Οι αριθμοί που παραθέτονται στο κείμενο άφορούν πρόσωπα, που η κύρια άπασχόλησή τους ήταν η γεωργία. Ό αριθμός των προσώπων που ασχολούνται βοηθητικά με τή γεωργία άνέβηκε από 3144 χιλ. σε 3578 χιλιάδες. Δέν είναι έντελώς σωστό νά προσθέτουμε αυτούς τούς αριθμούς με τούς προηγούμενους, αλλά και όταν τούς προσθέτουμε δέν έχουμε παρά μιá πολύ άσημαντη αύξηση: από 11 208 σε 11 623 χιλιάδες.

νά πούμε ότι *όλη* ή ιστορία του XIX αιώνα με πλήθος στοιχεία, πού αναφέρονται στις πιά διαφορετικές χώρες, αποδεικνύει αδιάψευστα ότι έχει *παραλύσει τελείως* ο «καθολικός» νόμος της φθίνουσας γονιμότητας του έδάφους από την «προσωρινή» τάση της τεχνικής προόδου, πού δίνει τή δυνατότητα στον σχετικά (κάποτε μάλιστα καί απόλυτα) μειωνόμενο αγροτικό πληθυσμό νά παράγει μιά αυξανόμενη ποσότητα γεωργικών προϊόντων γιά τήν αυξανόμενη μάζα του πληθυσμού.

Πρέπει με τήν ευκαιρία νά πούμε, ότι τό πλήθος αυτών των στατιστικών στοιχείων άναιρούν πέρα γιά πέρα καί τά δυό έπόμενα κεντρικά σημεία της «θεωρίας» του κ. Μπουλγκάκοφ, καί συγκεκριμένα: πρώτο, τόν ισχυρισμό του ότι ή θεωρία της πιά γοργής αύξησης του σταθερού κεφαλαίου (των έργαλείων καί των υλικών παραγωγής) σέ σύγκριση με τό μεταβλητό (έργατική δύναμη) «δέν έχει καθόλου έφαρμογή στή γεωργία». 'Ο κ. Μπουλγκάκοφ δηλώνει με σπουδαιοφάνεια, ότι ή θεωρία αυτή δέν είναι σωστή καί γιά νά επιβεβαιώσει τή γνώμη του επικαλείται: α) τόν «καθηγητή Α. Σκβορτσόφ» (ξακουστό κυρίως από τό γεγονός ότι τή θεωρία του μέσου ποσοστού κέρδους του Μάρξ τήν απέδιδε σέ προπαγανδιστική κακοβουλία) καί β) τό γεγονός ότι με τήν έντατικοποίηση της οίκονομίας αυξάνει ο άριθμός των έργαζομένων κατά μονάδα έκτασης. Αυτή είναι μιά από τίς έσκεμμένες παρανοήσεις σχετικά με τόν Μάρξ, πού κάνουν συνεχώς οί εκπρόσωποι της κριτικής της μόδας. Γιά σκεφθείτε το μόνο: ή θεωρία της πιά γοργής αύξησης του σταθερού κεφαλαίου σέ σύγκριση με τό μεταβλητό ανατρέπεται από τό γεγονός της αύξησης του *μεταβλητού κεφαλαίου* κατά μονάδα έκτασης! Καί ο κ. Μπουλγκάκοφ *δέν αντιλαμβάνεται* ότι τά τόσο άφθονα στατιστικά στοιχεία, πού ο ίδιος παρέθεσε, επιβεβαιώνουν τή θεωρία του Μάρξ. "Αν σ' ολόκληρη τή γερμανική γεωργία ο άριθμός των έργαζομένων από τό 1882 ως τό 1895 μειώθηκε από 8064 σέ 8045 χιλιάδες (καί με τήν προσθήκη των προσώπων, πού ασχολούνται δευτερευόντως με τή γεωργία, αυξήθηκε από 11 208 σέ 11 623 χιλιάδες, δηλ. μόλις κατά 3,7%), ένώ στην ίδια περίοδο ο άριθμός των ζώων αυξήθηκε από 23,0 εκατομμύρια σέ 25,4 εκατομμύρια (ύπολογίζοντας τό σύνολο των ζώων σέ μεγάλα), δηλ. πάνω από 10%, ο άριθμός των περιπτώσεων χρησιμοποίησης των πέντε κυριότερων μηχανών αυξήθηκε από 458 χιλιάδες σέ 922 χιλιάδες, δηλ. πάνω από δυό φορές, ή ποσότητα των εισαγομένων λιπασμάτων από 636 χιλ. τόννους (1883) σέ 1961 χιλιάδες τόννους (1892) καί τό ποσό των καλιούχων άλάτων από 304 χιλ-

λιάδες διπλούς μετρικούς στατήρες σέ 2400 χιλιάδες *, — δέν είναι μήπως όλοφάνερο ότι αυξάνει τό σταθερό κεφάλαιο σέ σχέση πρός τό μεταβλητό; Καί δέ μιλάμε έδώ καθόλου γιά τό γεγονός ότι αυτά τά χοντρικά στοιχεία άποκρύπτουν σέ τεράστιο βαθμό τήν πρόοδο τής μεγάλης παραγωγής. Γι' αυτό θά μιλήσουμε παρακάτω.

Δεύτερο, ή πρόοδος τής άγροτικής οικονομίας σέ συνθήκες μείωσης ή μηδαμινής άπόλυτης αύξησης του άγροτικού πληθυσμού άνατρέπει πέρα γιά πέρα τήν παράλογη άπόπειρα του κ. Μπουλγκάκοφ ν' άναστήσει τό μαλθουσιανισμό. Άπό τους ρώσους «πρώην μαρξιστές» ίσως γιά πρώτη φορά τήν άπόπειρα αυτή νά τήν έκανε ο κ. Στρούβε στίς «Κριτικές παρατηρήσεις» του, αλλά, όπως πάντα, ο κ. Στρούβε δέν ξεπέρασε τίς δειλές, μασημένες και διαφορούμενες κριτικές παρατηρήσεις, πού δέν όλοκληρώθηκαν και δέ μετατράπηκαν σέ ένιαίο σύστημα άπόψεων. Ο κ. Μπουλγκάκοφ είναι πιο τολμηρός και πιο συνεπής: τό «νόμο τής φθίνουσας γονιμότητας» τόν μετατρέπει, χωρίς κανένα δισταγμό, σ' «έναν άπό τους σπουδαιότερους νόμους τής ιστορίας του πολιτισμού» (sic!** σελ. 18). «Όλη ή ιστορία του ΧΙΧ αιώνα. . . μέ τά προβλήματα της του πλούτου και τής φτώχειας θά ήταν άκατανόητη χωρίς αυτό τό νόμο». «Γιά μένα δέν ύπάρχει άμφιβολία, ότι τό κοινωνικό πρόβλημα, όπως τοποθετείται σήμερα, είναι συνδεμένο ούσιαστικά μ' αυτό τό νόμο» (δηλώνει ο άδστηρός έπιστήμονάς μας ήδη στή 18η σελίδα τής «μελέτης» του)!... «Δέν ύπάρχει άμφιβολία—δηλώνει στό τέλος του έργου του — ότι σέ συνθήκες ύπερπληθυσμού πρέπει νά θεωρηθεί ότι όρισμένο μέρος τής φτώχειας όφείλεται στήν *άπόλυτη φτώχεια*, στή φτώχεια τής παραγωγής και όχι τής κατανομής» (II, 221). «Τό πρόβλημα του πληθυσμού μέσα στά ειδικά πλαίσια, πού του δημιουργούν οι συνθήκες τής άγροτικής παραγωγής, άποτελεϊ γιά μένα τήν κύρια δυσκολία πού έμποδίζει, — τουλάχιστο σ' αυτή τήν περίοδο, — τήν κάπως πλατιά έφαρμογή των άρχων τής συλλογικότητας ή του συνεταιρισμού στίς άγροτικές έπιχειρήσεις» (II, 265). «Τό παρελθόν άφήνει κληρονομιά στό μέλλον τό πρόβλημα των σιτηρών, πού είναι πιο τρομερό και πιο περίπλοκο άπ' ό,τι τό κοινωνικό πρόβλημα, — τό πρόβλημα τής παραγωγής και όχι τής κατανομής» (II, 455) κτλ., κτλ., κτλ. Δέν ύπάρχει λόγος νά μιλάμε γιά έπιστημονική σημασία

* «Statist. d. D. R.», 112, S. 36* Μπουλγκάκοφ, II, 135.

** — Έτσι! 'Η Σύντ.

αυτῆς τῆς «θεωρίας», τῆς συνδεμένης ἀδιάρρηχτα μέ τόν καθολικό νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους — ἀφοῦ πιά ἀναλύσαμε αὐτό τόν νόμο. Ὅτι ὁμως ἡ κριτική ἐρωτοτροπία μέ τό μαλθουσιανισμό ὁδήγησε, μέ τήν ἀναπόφευχτη λογική ἐξέλιξη τῆς, στήν πιό χυδαία συνηγορία ὑπέρ τῆς ἀστικῆς τάξης, αὐτό ἀποδειχτήκε ἀπό τά συμπεράσματα τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ πού παραθέσαμε, συμπεράσματα διατυπωμένα μέ ὄλη τή δυνατή εἰλικρίνεια.

Στήν ἐπόμενη μελέτη θ' ἀναλύσουμε τά στοιχεῖα μερικῶν νέων πηγῶν πού ὑποδείχνουν οἱ κριτικοί μας (πού ξεκούφαναν τόν κόσμο, φωνάζοντας ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι φοβοῦνται τή λεπτομερειακή ἐξέταση), καί θά δείξουμε ὅτι ὁ κ. Μπουλγκάκοφ μετατρέπει γενικά τή λέξη «ὑπερπληθυσμός» σέ κάτι τό στερεότυπο, πού ἡ χρησιμοποίησή του τόν ἀπαλλάσσει ἀπό κάθε ἀνάλυση, ἰδιαίτερα ἀπό τήν ἀνάλυση τῶν ταξικῶν ἀντιθέσεων μέσα στήν «ἀγροτιά». Τώρα ὁμως, περιοριζόμενοι στή γενική θεωρητική πλευρά τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος, πρέπει νά σταθοῦμε καί στή θεωρία τῆς γαιοπροσόδου. «Ὅσον ἀφορᾷ τόν Μάρξ — γράφει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ — στόν III τόμο τοῦ „Κεφαλαίου“, — μέ τή μορφή πού τό ἔχουμε σήμερα, — δέν προσθέτει τίποτα τό ἀξιοπρόσεχτο στή θεωρία τῆς διαφορικῆς γαιοπροσόδου τοῦ Ρικάρντο» (87). Ἄς σημειώσουμε αὐτό τό «τίποτα τό ἀξιοπρόσεχτο», καί ἄς συγκρίνουμε μέ τήν καταδικαστική ἀπόφαση τοῦ κριτικοῦ τήν ἀκόλουθη δήλωση πού εἶχε κάνει προηγουμένα: «Παρά τήν ὀλοφάνερη ἀρνητική στάση ἀπέναντι σ' αὐτό τόν νόμο (τό νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους), ὁ Μάρξ υἱοθετεῖ, ὡς πρός τίς βασικές ἀρχές, τή θεωρία τῆς γαιοπροσόδου τοῦ Ρικάρντο, πού βασίζεται σ' αὐτό τόν νόμο» (13). Ἔτσι, ἀπ' ὄλα αὐτά, κατά τόν κ. Μπουλγκάκοφ, βγαίνει τό συμπέρασμα ὅτι ὁ Μάρξ δέν πρόσεξε τή σύνδεση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στή θεωρία τῆς γαιοπροσόδου τοῦ Ρικάρντο καί στό νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους καί γι' αὐτό ἐμπλεξε σέ ἀντιφάσεις! Σχετικά μέ τήν ἔκθεση αὐτή μόνο ἓνα πράγμα μποροῦμε νά ποῦμε: κανεῖς δέ διαστρεβλώνει τόσο πολύ τόν Μάρξ ὅσο οἱ πρόην μαρξιστές, κανεῖς δέν ἐκδηλώνει τέτοια ἀπίστευτη ξε... ξε... ξεδιαντροπία στήν προσπάθεια ν' ἀποδοθοῦν στόν κρινόμενο συγγραφέα χίλια δυό θανάσιμα ἁμαρτήματα.

Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι μιᾶ κατάφωρη παραποίηση τῆς ἀλήθειας. Στήν πραγματικότητα ὁ Μάρξ ὄχι μόνο παρατήρησε αὐτή τή σύνδεση τῆς θεωρίας τῆς γαιοπροσόδου τοῦ Ρικάρντο μέ τή λαθεμένη διδασκαλία τοῦ τελευταίου γιά τή φθί-

νουσα γονιμότητα του εδάφους, αλλά και ξεσκέπασε με τη μεγαλύτερη σαφήνεια τό λάθος του Ρικάρντο. Όποιος διάβασε έστω και με μιά στάλα «προσοχή» τόν ΙΙΙ τόμο του «Κεφαλαίου» δέν μπορούσε νά μή παρατηρήσει τό εξαιρετικά «άξιοπρόσεχτο» γεγονός, ότι ο Μάρξ άκριβώς είναι κείνος πού *άπάλλαξε* τή θεωρία τής διαφορικής γαιοπροσόδου από *κάθε σύνδεσή της* με τόν περιβόητο «νόμο τής φθίνουσας γονιμότητας του εδάφους». Ο Μάρξ έδειξε, ότι γιά νά σχηματιστεί ή διαφορική γαιοπρόσδος είναι αναγκαίο και άρκετό τό γεγονός τής διαφορετικής άποδοτικότητας τών διαφορετικών τοποθετήσεων κεφαλαίου στή γή. Δέν είναι καθόλου ούσιαστικό στήν προκειμένη περίπτωση άν συντελείται πέρασμα από τήν καλύτερη γή στή χειρότερη ή, αντίθετα, άν μειώνεται ή αύξάνει ή άποδοτικότητα τών συμπληρωματικών επενδύσεων κεφαλαίου στή γή. Στήν πραγματικότητα υπάρχουν παντοειδείς συνδυασμοί τών διάφορων αυτών περιπτώσεων και είναι άδύνατο ν' αναχθούν οι συνδυασμοί αυτοί σε κάποιον ένιαίο γενικό κανόνα. Έτσι λχ. ο Μάρξ περιγράφει στήν άρχή τήν πρώτη μορφή τής διαφορικής γαιοπροσόδου, πού προέρχεται από τή διαφορετική άποδοτικότητα τών τοποθετήσεων κεφαλαίου σε διαφορετικά κομμάτια γής, και διασαφηνίζει τήν έκθεσή του με πίνακες (σχετικά με τούς πίνακες ο κ. Μπουλγκάκοφ κάνει δριμύτατη παρατήρηση γιά τόν «υπερβολικό ζήλο του Μάρξ νά ντύνει τίς σκέψεις του — τίς συχνά πολύ άπλές — μ' ένα πολύπλοκο μαθηματικό περίβλημα». Τό πολύπλοκο αυτό μαθηματικό περίβλημα περιορίζεται στίς τέσσερες πράξεις τής αριθμητικής, και, όπως βλέπουμε, οι πολύ άπλές σκέψεις δέν έγιναν καθόλου κατανοητές από τό σοφό καθηγητή). Αναλύοντας αυτούς τούς πίνακες, ο Μάρξ συμπεραίνει: «Έτσι έκπίπτει ή πρώτη λαθεμένη προϋπόθεση τής διαφορικής γαιοπροσόδου, πού κυριαρχεί άκόμα στόν Ουέστ (West), στόν Μάλθους, στόν Ρικάρντο, και συγκεκριμένα, ότι ή διαφορική γαιοπρόσδος προϋποθέτει ύποχρεωτικά πέρασμα σε όλοένα και χειρότερη γή ή μιά συνεχώς μειωνόμενη άποδοτικότητα τής γεωργίας. Διαφορική γαιοπρόσδος, όπως είδαμε, μπορεί νά ύπάρχει κατά τό πέρασμα σε όλοένα και καλύτερο έδαφος· διαφορική γαιοπρόσδος μπορεί νά ύπάρχει, όταν τήν κατώτερη βαθμίδα τήν κατέχει καλύτερο έδαφος αντί του προηγούμενου χειρότερου· ή διαφορική γαιοπρόσδος μπορεί νά συνδέεται με τήν αναπτυσσόμενη πρόοδο τής γεωργίας. Εκείνο πού τήν καθορίζει είναι άποκλειστικά ή άνιση γονιμότητα του εδάφους». (Ο Μάρξ δέ μιλάει έδώ γιά τή διαφορετική άποδοτικότητα τών

διαδοχικῶν τοποθετήσεων κεφαλαίου στή γῆ, γιατί αὐτό γεννάει τή *δεύτερη* διαφορική γαιοπρόσοδο, ἐνῶ σ' αὐτό τό κεφάλαιο γίνεται λόγος γιά τήν *πρώτη* διαφορική γαιοπρόσοδο.) «Στό βαθμό πού τό ζήτημα ἀφορᾷ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀποδοτικότητας, στόν ἴδιο βαθμό ἡ διαφορική γαιοπρόσοδος προϋποθέτει, ὅτι ἡ αὐξηση τῆς ἀπόλυτης γονιμότητας ὅλης τῆς ἀγροτικῆς ἔκτασης δέν ἐξαλείφει αὐτή τήν ἀνισότητα, ἀλλά εἴτε τή μεγαλώνει, εἴτε τή ἀφήνει ἀμετάβλητη, εἴτε ἀπλῶς τή μικραίνει» («Das Kapital», III, 2, S. 199)⁶⁵. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέν πρόσεξε αὐτή τή ριζική διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα δτή θεωρία τῆς διαφορικής γαιοπροσόδου τοῦ Μάρξ καί στή θεωρία τῆς γαιοπροσόδου τοῦ Ρικάρντο. Ἀντί γι' αὐτό προτίμησε νά ψάξει νά βρεῖ στόν III τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» μιᾶ «περικοπή, πού ἐπιτρέπει μάλλον νά δεχτεῖ κανεῖς ὅτι δέν ἦταν καθόλου ἀρνητική ἡ στάση τοῦ Μάρξ ἀπέναντι στό νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους» (σελ. 13, σημείωση). Ζητᾷμε συγγνώμη ἀπό τόν ἀναγνώστη, γιατί θ' ἀναγκαστοῦμε νά δόσουμε πολύ μεγάλη προσοχή σέ μιᾶ ἐντελῶς ἐπουσιώδη (σχετικά μέ τό ζήτημα πού ἐνδιαφέρει ἐμᾶς καί τόν κ. Μπουλγκάκοφ) περικοπή. Τί νά κάνεις ὅμως, ὅταν οἱ ἥρωες τῆς σημερινῆς κριτικῆς (πού τολμοῦν ἀκόμα νά κατηγοροῦν τούς ὀρθόδοξους γιά σοφιστίες) διαστρεβλῶνουν τό ἐντελῶς καθαρό νόημα τῆς ἐχθρικῆς γι' αὐτούς θεωρίας μέ περικοπές παρμένες στήν τύχη μέσα ἀπ' ὄλο τό κείμενο καί μέ διαστρεβλωμένες μεταφράσεις; Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ παραθέτει τήν περικοπή πού ἀνακάλυψε, ὡς ἐξῆς: «Ἀπό τήν ἀποψη τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς συντελεῖται πάντοτε μιᾶ σχετική αὐξηση τῆς τιμῆς τῶν (*γεωργικῶν*) προϊόντων, *ἐπειδή*» (παρακαλοῦμε τόν ἀναγνώστη νά δώσει ξεχωριστή προσοχή στίς λέξεις πού εἶναι ὑπογραμμισμένες ἀπό μᾶς) «γιά τήν ἀπόχτηση τοῦ προϊόντος γίνεται μιᾶ ὀρισμένη δαπάνη, πρέπει νά πληρῶνεται κάτι πού προηγούμενα δέν πληρωνόταν». Καί ὁ Μάρξ παρακάτω λέει ὅτι τά στοιχεῖα τῆς φύσης, πού μπαίνουν στήν παραγωγή, σάν συντελεστές τῆς παραγωγῆς, χωρίς νά κοστίζουν τίποτα, ἀποτελοῦν μιᾶ δωρεάν φυσική παραγωγική δύναμη τῆς ἐργασίας, ἄν ὅμως γιά νά παράγεις πρόσθετο προϊόν εἶσαι ὑποχρεωμένος νά δουλεύεις χωρίς τή βοήθεια αὐτῆς τῆς φυσικῆς δύναμης, τότε εἶναι ἀπαραίτητο νά ξοδέψεις νέα κεφάλαια, πράγμα πού ἔχει συνέπεια νά ἀκριβαίνει ἡ παραγωγή.

Γι' αὐτόν τόν τρόπο «παράθεσης περικοπῶν» θά κάνουμε τρεῖς παρατηρήσεις. Πρῶτο, τή λεξούλα «ἐπειδή», πού προσδίνει στήν περικοπή τό ἀπόλυτο νόημα τῆς καθιέρωσης κάποιου «νόμου»,

τήν πρόσθεσε ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἄνευ ἰσότητας. Στό πρωτότυπο («Das Kapital», III, 2, S. 277-278) δέν ὑπάρχει ἡ λέξη «ἐπειδή», μά ἡ λέξη «ὅταν»⁶⁶. "Ὅταν πρέπει νά πληρώνεται κάτι πού προηγούμενα δέν πληρωνόταν, συντελεῖται πάντα μιά σχετική αὐξηση τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων· τί λέτε, σάν πολύ δέν μοιάζει ἡ θέση αὐτή μέ ἀναγνώριση τοῦ «νόμου» τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους; Δεύτερο, ἡ λεξούλα «γεωργικῶν» προστέθηκε μαζί μέ τήν παρένθεση ἀπό τόν κ. Μπουλγκάκοφ. Στό πρωτότυπο δέν ὑπάρχει καθόλου. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, προφανῶς, ἔκρινε, μέ τήν ἐπιπολαιότητα πού χαρακτηρίζει τούς κ. κ. κριτικούς, πῶς ὁ Μάρξ μπορεῖ νά μιλάει ἐδῶ μόνο γιά γεωργικά προϊόντα καί ἔσπευσε νά δώσει στόν ἀναγνώστη μιά «ἐξήγηση» πού διαστρεβλώνει τελείως τό νόημα. Στήν πραγματικότητα ὁ Μάρξ μιλάει ἐδῶ γιά ὅλα τά προϊόντα γενικά· ἀπό τήν περικοπή πού παραθέτει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, προηγούνται τ' ἀκόλουθα λόγια τοῦ Μάρξ: «γενικά πρέπει νά σημειώσουμε τά παρακάτω». Οἱ δωρεάν δυνάμεις τῆς φύσης μποροῦν νά μπαίνουν καί στή βιομηχανική παραγωγή — τέτοιο εἶναι τό παράδειγμα μέ τόν καταράχτη πού ἀντικαθιστᾷ σ' ἓνα ἐργοστάσιο τή δύναμη τοῦ ἀτμοῦ, πού τό ἀναφέρει ὁ Μάρξ στό ἴδιο μέρος ὅπου μιλάει γιά τή γαιοπρόσοδο — καί ἂν χρειάζεται νά παραχθεῖ συμπληρωματική ποσότητα προϊόντων χωρίς τή δωρεάν βοήθεια αὐτῶν τῶν δυνάμεων, τότε συντελεῖται πάντοτε μιά σχετική αὐξηση τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων. Τρίτο, πρέπει νά ἐξετάσουμε τό ὄλο κείμενο ἀπ' ὅπου πάρθηκε αὐτή ἡ περικοπή. Στό κεφάλαιο αὐτό ὁ Μάρξ μιλάει γιά τή διαφορική γαιοπρόσοδο πού παίρνεται ἀπό τήν καλλιέργεια τοῦ χειρότερου ἐδάφους καί ἀναλύει, ὅπως πάντα, δύο τελείως ἰσότητες γι' αὐτόν, καί στόν ἴδιο ἀπολύτως βαθμῶ πιθανές περιπτώσεις: πρώτη περίπτωση — αὐξανόμενη ἀποδοτικότητα τῶν διαδοχικῶν τοποθετήσεων κεφαλαίου (S. 274-276), καί δεύτερη περίπτωση — μειωνόμενη ἀποδοτικότητά τους (S. 276-278)⁶⁷. Σχετικά μ' αὐτή τή δεύτερη ἀπό τίς πιθανές περιπτώσεις ὁ Μάρξ λέει: «Γιά τή μειωνόμενη ἀποδοτικότητα τοῦ ἐδάφους, ὅταν γίνονται διαδοχικές τοποθετήσεις κεφαλαίου, βλέπε στόν Λίμπιχ... Πρέπει ὅμως γενικά νά σημειωθοῦν τά παρακάτω» (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας). Ἀκολουθεῖ ἡ «μεταφρασμένη» ἀπό τόν κ. Μπουλγκάκοφ περικοπή, πού λέει πῶς, ὅταν πληρώνεται κείνο πού προηγούμενα δέν πληρωνόταν, συντελεῖται πάντοτε μιά σχετική αὐξηση τῆς τιμῆς τῶν προϊόντων.

Ἀφήνουμε τόν ἀναγνώστη νά κρίνει ἄνευ ἰσότητας τοῦ γιά τήν ἐπισημονική εὐσυνειδησία ἑνός κριτικοῦ πού παρουσίασε τήν πα-

ρατήρηση του Μάρξ, σχετικά με μιά από τις πιθανές περιπτώσεις, σάν παραδοχή από τον Μάρξ του ότι η περίπτωση αυτή αντιπροσωπεύει κάποιο γενικό «νόμο».

Νά τώρα καί η συμπερασματική γνώμη του κ. Μπουλγκάκοφ γιά τήν περικοπή πού ανακάλυψε:

«Αυτή η περικοπή είναι, βέβαια, άσαφής». . . Ούτε λόγος νά γίνεται! Ύστερα από τό γεγονός ότι ό κ. Μπουλγκάκοφ αντικατάστησε μιά λέξη μέ μιά άλλη, η περικοπή αυτή έχασε όλο-τελα κάθε νόημα. . . «δέν μπορεί όμως νά κατανοηθεί αλλιώςτικα παρά σάν έμμεση ή ακόμα καί άμεση αναγνώριση» (άκουσον, άκουσον!) «του νόμου τής φθίνουσας γονιμότητας του έδάφους. Δέν ξέρω άλλο σημείο όπου ό Μάρξ νά μιλάει άνοιχτά γιά τό τελευταίο αυτό ζήτημα» (I, 14). Ό κ. Μπουλγκάκοφ, σάν πρώην μαρξιστής, «δέν ξέρει» ότι ό Μάρξ χαρακτήρισε άνοιχτά τελείως λαθεμένο τον ισχυρισμό των Ουέστ, Μάλθους καί Ρικάρντο, πώς δήθεν η διαφορική γαιοπρόσοδος προϋποθέτει πέρασμα στα χειρότερα έδάφη είτε μειωνόμενη γονιμότητα του έδάφους*. «Δέν ξέρει» ότι ό Μάρξ δεκάδες φορές σέ όλη τή λεπτομερειακή του ανάλυση τής γαιοπροσόδου δείχνει ότι θεωρεί τή μειωνόμενη καί αυξανόμενη άποδοτικότητα των συμπληρωματικών δαπανών κεφαλαίου σάν περιπτώσεις στον ίδιο άπολύτως βαθμό πιθανές!

II

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΓΑΙΟΠΡΟΣΟΔΟΥ

Ό κ. Μπουλγκάκοφ δέν κατάλαβε καθόλου τή θεωρία τής γαιοπροσόδου του Μάρξ. Είναι σίγουρος πώς κάνει σκόνη αυτή τή θεωρία μέ τις παρακάτω δυό αντιρήσεις: 1) Κατά τον Μάρξ, τό γεωργικό κεφάλαιο συμμετέχει στο προτσές τής εξίσωσης του ποσοστού κέρδους, κι έτσι η γαιοπρόσοδος δημιουργείται από τό πρόσθετο κέρδος, πού ξεπερνάει τό μέσο ποσοστό κέρδους. Κατά τή γνώμη του κ. Μπουλγκάκοφ, αυτή η άποψη δέν

* Αυτή τή λαθεμένη υπόθεση τής κλασικής οικονομίας πού ανασκευάστηκε από τον Μάρξ, τή δανείστηκε, έννοείται, χωρίς κριτική καί ό «κριτικός» κ. Μπουλγκάκοφ, ακολουθώντας τον δάσκαλό του Μπρεντάνο. «Όρος γιά τή δημιουργία τής γαιοπροσόδου, — γράφει ό κ. Μπουλγκάκοφ, — είναι ό νόμος τής φθίνουσας γονιμότητας του έδάφους. . .» (I, 90). «. . . Η άγγλική γαιοπρόσοδος. . . κάνει στην πράξη διάκριση ανάμεσα στις διαδοχικές δαπάνες κεφαλαίων μέ διαφορετική, γενικά φθίνουσα άποδοτικότητα» (I, 130).

είναι σωστή, γιατί τό μονοπώλιο τῆς γαιοχτησίας ἀποκλείει τόν ἐλεύθερο συναγωνισμό πού εἶναι ἀπαραίτητος γιά τό προτσές τῆς ἐξίσωσης τοῦ ποσοστοῦ κέρδους. Τό γεωργικό κεφάλαιο δέ συμμετέχει στό προτσές τῆς ἐξίσωσης τοῦ ποσοστοῦ κέρδους.

2) Ἡ ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος ἀποτελεῖ ἀπλῶς μιὰ εἰδική περίπτωση τῆς διαφορικῆς γαιοπροσόδου, καί δέν εἶναι σωστό νά κάνουμε διάκριση ἀνάμεσα σ' αὐτήν καί στή διαφορική γαιοπρόσοδο. Ἡ διάκριση αὐτή βασίζεται σέ μιὰ ἐντελῶς αὐθαίρετη διττή ἐρμηνεία ἐνός καί τοῦ ἴδιου πράγματος — τῆς μονοπωλιακῆς κατοχῆς ἐνός ἀπό τούς συντελεστές τῆς παραγωγῆς. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι τόσο σίγουρος ὅτι τά ἐπιχειρήματά του εἶναι συντριπτικά, πού δέν μπορεῖ νά κρατηθεῖ ἀπό τό νά ἐκτοξεύσει ὀλόκληρο χεῖμαρρο ἀπό τσουχτερά λόγια ἐναντία στόν Μάρξ: *petitio principii* *, κάθε ἄλλο παρά μαρξισμός, λογικός φετιχισμός, χάσιμο ἀπό τόν Μάρξ τῆς ἐλευθερίας πνευματικοῦ φτερουγίσματος κτλ. Καί ὅμως καί τά δύο του ἐπιχειρήματα βασίζονται σ' ἓνα πολύ χοντροκομμένο λάθος. Ἡ ἴδια μονομερῆς ἀπλοποίηση πού ἔσπρωξε τόν κ. Μπουλγκάκοφ ν' ἀναγάγει μιὰ ἀπό τίς πιθανές περιπτώσεις (τή μείωση τῆς ἀποδοτικότητας τῶν συμπληρωματικῶν δαπανῶν κεφαλαίου) σέ καθολικό νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους, τόν ὀδηγεῖ, στό δοσμένο πρόβλημα, στό σημεῖο νά ἐνεργεῖ ἄκριτα σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τήν ἔννοια «μονοπώλιο», ἀνάγοντας αὐτή τήν ἔννοια σέ κάτι πάλι τό καθολικό στό εἶδος του, καί νά μπερδεύει συνάμα τίς συνέπειες, πού στίς συνθήκες τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ὀργάνωσης τῆς γεωργίας ἀπορέουν, ἀπό τό ἓνα μέρος, ἀπό τό *περιορισμένο τῆς γῆς*, καί ἀπό τό ἄλλο, ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ γῆ εἶναι *ἀτομική ιδιοχτησία*. Αὐτά ὅμως εἶναι δύο διαφορετικά πράγματα. Ἄς διευκρινίσουμε αὐτό τό ζήτημα.

«Ὁρος γιά τήν ἐμφάνιση τῆς γαιοπροσόδου, χωρίς νά εἶναι καί πηγὴ τῆς ἐμφάνισής της, — γράφει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, — εἶναι τό ἴδιο πράγμα πού προκάλεσε καί τή δυνατότητα μονοπωλησῆς τῆς γῆς, δηλαδή τό περιορισμένο τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς γῆς καί ἡ ἀπεριόριστα ἀξανόμενη ἀνάγκη πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἀπό παραγωγικές δυνάμεις» (I, 90). Ἐντί: «τό περιορισμένο τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς γῆς», θά ἔπρεπε νά πεί: «τό *περιορισμένο τῆς γῆς*». (Τό περιορισμένο τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς γῆς ἀνάγεται, ὅπως δείξαμε κίόλας, στόν «περιο-

* — ἐπιχείρημα πού στηρίζεται σέ συμπέρασμα ἀπό μιὰ θέση πού χρειάζεται πρῶτα ἢ ἴδια ν' ἀποδειχθεῖ. Ἡ Σύντ.

ρισμένο χαρακτήρα» του δοσμένου επιπέδου τεχνικής, της δοσμένης κατάστασης των παραγωγικών δυνάμεων). Στίς συνθήκες του κεφαλαιοκρατικού κοινωνικού καθεστώτος τό περιορισμένο της γῆς προϋποθέτει πραγματικά τή μονοπώληση της γῆς, *ἀλλά της γῆς σάν ἀντικειμένον οἰκονομίας, καί ὄχι σάν ἀντικείμενον τοῦ δικαιώματος ἰδιοχτησίας*. Ἡ προϋπόθεση ὅτι ἡ γεωργία εἶναι ὀργανωμένη κατά κεφαλαιοκρατικό τρόπο περικλείει ἀπαραίτητα τήν προϋπόθεση ὅτι ὅλη ἡ γῆ κατέχεται ἀπό διάφορα ἰδιωτικά νοικοκυριά, *δέν περικλείει ὁμως καθόλου τήν προϋπόθεση* ὅτι ὅλη ἡ γῆ εἶναι ἀτομική ἰδιοχτησία αὐτῶν τῶν νοικοκυρέων ἢ ἄλλων προσώπων ἢ ἀτομική ἰδιοχτησία γενικά. Τό μονοπώλιο της κατοχῆς γῆς μέ βάση τό δικαίωμα ἰδιοχτησίας καί τό μονοπώλιο της ὀργάνωσης νοικοκυριοῦ πάνω στή γῆ, εἶναι δύο ἐντελῶς διαφορετικά πράγματα ὄχι μόνο λογικά, ἀλλά καί ἱστορικά. Λογικά μποροῦμε πολύ θαυμάσια νά φανταστοῦμε μιά καθαρά κεφαλαιοκρατική ὀργάνωση της γεωργίας, ὅπου νά λείπει ἐντελῶς ἡ ἀτομική ἰδιοχτησία της γῆς, ὅπου ἡ γῆ νά εἶναι ἰδιοχτησία τοῦ κράτους ἢ τῶν κοινοτήτων κτλ. Καί πραγματικά διαπιστώνουμε πῶς σ' ὄλες τίς ἀναπτυγμένες κεφαλαιοκρατικές χῶρες ὅλη ἡ γῆ κατέχεται ἀπό διάφορα ἀτομικά νοικοκυριά, ὁμως τά νοικοκυριά αὐτά δέν ἐκμεταλλεύονται μόνο τή δική τους γῆ, ἀλλά καί γῆ πού μισθώνουν ἀπό τοὺς ἀτομικούς ἰδιοχτῆτες, καί κρατική γῆ, καί γῆ τῶν κοινοτήτων⁶⁸ (λχ. στή Ρωσία, ὅπου ἐπικεφαλῆς τῶν ἀτομικῶν νοικοκυριῶν στήν ἀγροτική κοινοτική γῆ βρίσκονται, ὅπως εἶναι γνωστό, κεφαλαιοκρατικά ἀγροτικά νοικοκυριά). Καί ὁ Μάρξ δέν κάνει τοῦ κάκου ἀπό τήν ἀρχή ἀκόμα της ἀνάλυσής του γιά τήν γαιοπρόσοδο τήν παρατήρηση, ὅτι ὁ κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγῆς βρίσκει (καί ὑποτάσσει) τίς πιό διαφορετικές μορφές ἰδιοχτησίας γῆς, ἀπό τήν ἰδιοχτησία τῶν κλάν⁶⁹ καί τή φεουδαρχική ἰδιοχτησία ὡς τήν ἰδιοχτησία τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων.

Ἔτσι λοιπόν, τό περιορισμένο της γῆς προϋποθέτει ἀναπόφευχτα μόνο τή μονοπώληση της ὀργάνωσης νοικοκυριοῦ πάνω στή γῆ (στίς συνθήκες κυριαρχίας τοῦ καπιταλισμοῦ). Καί τώρα προβάλλει τό ἐρώτημα: ποιές εἶναι οἱ ἀναγκαῖες συνέπειες αὐτῆς της μονοπώλησης σέ σχέση μέ τό ζήτημα της γαιοπροσόδου; Τό περιορισμένο της γῆς ἔχει συνέπεια ὅτι τήν τιμή τῶν σιτηρῶν τήν καθορίζουν οἱ ὄροι παραγωγῆς ὄχι στό κομμάτι γῆς μέσης ποιότητας, μά στή χειρότερη καλλιεργούμενη γῆ. Αὐτή ἡ τιμή τῶν σιτηρῶν δίνει στόν φέρμερ (= κεφαλαιοκράτη ἐπιχειρηματία στή γεωργία) ἕνα ποσό πού καλύπτει τά ἐξόδα παραγω-

γῆς καί τοῦ ἐξασφαλίζει ἓνα μέσο κέρδος γιά τό κεφάλαιό του. Ὁ φέρμερ πού ἔχει τήν καλύτερη γῆ παίρνει ἓνα πρόσθετο κέρδος πού ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τή *διαφορική γαιοπρόσοδο*. Τό ζήτημα ἂν ὑπάρχει ἀτομική ιδιοκτησία γῆς δέν ἔχει καμιά ἀπολύτως σχέση μέ τό ζήτημα τοῦ σχηματισμοῦ τῆς διαφορικής γαιοπροσόδου, πού εἶναι ἀναπόφευχτη στήν κεφαλαιοκρατική γεωργία, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἂν ἡ γῆ εἶναι κοινοτική, κρατική ἢ ἀδέσποτη. Τό μοναδικό ἐπακόλουθο τοῦ περιορισμένου τῆς γῆς στίς συνθήκες τοῦ καπιταλισμοῦ εἶναι ὁ σχηματισμός τῆς διαφορικής γαιοπροσόδου, λόγω τῆς διαφορετικῆς ἀποδοτικότητας τῶν διάφορων δαπανῶν κεφαλαίου. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ βλέπει ἓνα δεύτερο ἐπακόλουθο στό ὅτι στή γεωργία ἀποκλείεται ἡ ἐλευθερία συναγωνισμοῦ, καί ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἔλλειψη αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας ἐμποδίζει τό γεωργικό κεφάλαιο νά συμμετέχει στό σχηματισμό τοῦ μέσου κέρδους. Ἐδῶ ἔχουμε μιά φανερή σύγχυση ἀνάμεσα στό ζήτημα τῆς ὀργάνωσης νοικοκυριοῦ πάνω στή γῆ καί στό ζήτημα τοῦ δικαιώματος ιδιοκτησίας τῆς γῆς. Ἀπό τό περιορισμένο τῆς γῆς (ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἀτομική ιδιοκτησία γῆς) τό μόνο πού ἀπορέει λογικά εἶναι πῶς ὅλη ἡ γῆ θά εἶναι κατελημμένη ἀπό τούς κεφαλαιοκράτες-φέρμερς, δέν ἀπορέει ὅμως καθόλου ἡ ἀνάγκη ὁποιοδήποτε περιορισμῶν τῆς ἐλευθερίας τοῦ συναγωνισμοῦ ἀνάμεσα σ' αὐτούς τούς φέρμερς. Τό περιορισμένο τῆς γῆς εἶναι γενικό φαινόμενο, πού βάζει ἀναπόφευχτα τή σφραγίδα του σέ κάθε κεφαλαιοκρατική γεωργία. Τό ὅτι αὐτό τό μπέρδεμα αὐτῶν τῶν διαφορετικῶν πραγμάτων δέ στέκει ἀπό λογική ἄποψη ἐπιβεβαιώνεται ἐξόφθαλμα καί ἀπό τήν ἱστορία. Καί δέ μιλάμε καθόλου γιά τήν Ἀγγλία: ἐκεῖ ὁ χωρισμός τῆς γαιοκτησίας ἀπό τό γεωργικό νοικοκυριό εἶναι ὀλοφάνερος, ἡ ἐλευθερία συναγωνισμοῦ ἀνάμεσα στούς φέρμερς εἶναι σχεδόν ἀπεριόριστη, καί ἡ τοποθέτηση στήν ἀγροτική οἰκονομία κεφαλαίων σχηματισμένων στό ἐμπόριο καί στή βιομηχανία συντελοῦνταν καί συντελεῖται σέ πολύ μεγάλες διαστάσεις. Ἀλλά καί σ' ὅλες τίς ὑπόλοιπες κεφαλαιοκρατικές χώρες συντελεῖται (παρά τή γνώμη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ πού, ἀκολουθώντας τόν Στροῦβε, τοῦ κάκου προσπαθεῖ νά παρουσιάσει τήν «ἀγγλική» γαιοπρόσοδο σάν κάτι τό τελειῶς ξεχωριστό) τό *ἴδιο ἀκριβῶς προτσές* χωρισμοῦ τῆς γαιοκτησίας ἀπό τό γεωργικό νοικοκυριό — μέ τή διαφορὰ ὅτι γίνεται μέ τίς πιό διαφορετικές μορφές (νοίκιασμα, ὑπόθήκη⁷⁰). Ὄταν ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέ βλέπει αὐτό τό προτσές (πού ὁ Μάρξ τό ὑπογραμμίζει ἐντονα), μποροῦμε νά ποῦμε πῶς δέ βλέπει τόν ἐλέφαντα. Σ' ὅλες τίς εὐ-

ρωπαϊκές χώρες, μετά τήν πτώση τῆς δουλοπαροικίας, παρατηροῦμε κατάρευση τοῦ φεουδαρχικοῦ χαρακτήρα τῆς γαιοκτησίας, ἐλεύθερη μεταβίβαση τῆς γαιοκτησίας, τοποθετήσεις ἐμποροβιομηχανικοῦ κεφαλαίου στήν ἀγροτική οἰκονομία, αὔξηση τῆς ἐκμίσθωσης τῆς γῆς καί τῶν ἐνυπόθηκων χρεῶν. Καί στή Ρωσία, παρά τό γεγονός ὅτι ὑπάρχουν μεγαλύτερα ὑπολείμματα δουλοπαροικίας, βλέπουμε μετά τή μεταρύθμιση νά παρουσιάζεται μιᾶ ἐντατική ἀγορά γῆς ἀπομέρους τῶν ἀγροτῶν, τῶν ραζνοτσίντσι καί τῶν ἐμπόρων, βλέπουμε ν' ἀναπτύσσεται ἡ ἐκμίσθωση ιδιόχτητης, κρατικῆς καί *κοινοτικῆς* γῆς κτλ. κτλ. Τί δείχνουν ὅλα αὐτά τά φαινόμενα; Τῆ δημιουργία ἐλεύθερου συναγωνισμοῦ στή *γεωργία* — παρά τό μονοπώλιο τῆς *ιδιοκτησίας* γῆς καί παρ' ὅλες τίς ἀπείρως ποικίλες μορφές αὐτῆς τῆς *ιδιοκτησίας*. Σήμερα σ' ὅλες τίς κεφαλαιοκρατικές χώρες κάθε κάτοχος κεφαλαίου ἔμπορεῖ μέ τήν ἴδια εὐκολία, ἢ σχεδόν μέ τήν ἴδια εὐκολία, νά τοποθετήσῃ αὐτό τό κεφάλαιο στήν ἀγροτική οἰκονομία (ἀγοράζοντας ἢ μισθώνοντας γῆ), ὅπως ἀκριβῶς σ' ὅποιονδήποτε κλάδο τοῦ ἐμπορίου ἢ τῆς βιομηχανίας.

Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, προβάλλοντας ἐπιχειρήματα ἐναντία στή μαρξιστική θεωρία τῆς διαφορικῆς γαιοπροσόδου ἰσχυρίζεται ὅτι «ὅλες αὐτές οἱ διαφορές (οἱ διαφορές στούς ὄρους παραγωγῆς τῶν γεωργικῶν προϊόντων) εἶναι ἀντιφατικές καί *μποροῦν*» (ἢ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας) «νά ἀλληλοεκμηδενιστοῦν, — ἢ ἀπόσταση, ὅπως ἔδειξε κιόλας ὁ Ροντμπέρτους, μπορεῖ νά ἐξουδετερωθεῖ ἀπό τή γονιμότητα, ἢ δέ διαφορετική γονιμότητα μπορεῖ νά ἐξουδετερωθεῖ ἀπό μιᾶ πιά ἐντατική παραγωγή σέ κομμάτια μεγαλύτερης γονιμότητας» (I, 81). Κρίμα μόνο πού ὁ αὐστηρός μας ἐπιστήμονας ξεχνᾷ ὅτι ὁ Μάρξ σημείωσε αὐτό τό γεγονός καί ὅτι μπόρεσε νά τό ἐκτιμήσῃ ὄχι τόσο μονόπλευρα. «Εἶναι φανερό, — γράφει ὁ Μάρξ, — ὅτι αὐτές οἱ δύο διαφορετικές βάσεις τῆς διαφορικῆς γαιοπροσόδου, ἢ γονιμότητα καί ἢ θέση» (τῶν κομματιῶν γῆς) «μποροῦν νά ἐπιδράσουν κατ' ἀντίστροφη ἔννοια. Ἐνα κομμάτι γῆς μπορεῖ νά ἔχει καλή θέση καί πολύ μικρή γονιμότητα, καί ἀντίστροφα. Τό περιστατικό αὐτό εἶναι σπουδαῖο, ἐπειδή μᾶς ἐξηγεῖ, γιατί μέ τό ξεχέρσωμα τῆς γῆς μιᾶς δοσμένης χώρας τό πέρασμα μπορεῖ νά γίνεται ἐξίσου ἀπό καλύτερο ἔδαφος σέ χειρότερο, ὅπως καί ἀντίστροφα. Τέλος, εἶναι φανερό, ὅτι ἡ πρόοδος τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς δρᾷ γενικά, ἀπό τό ἕνα μέρος, ἰσοπεδωτικά πάνω στή θέση» (τῶν κομματιῶν γῆς) «σάν βάση τῆς διαφορικῆς γαιοπροσόδου, δημιουργώντας τοπικές ἀγορές, κάνοντας εὐνοϊκή τή θέση μέ

τήν κατασκευή δρόμων ἐπικοινωνίας· καί, ἀπό τό ἄλλο μέρος, μεγαλώνει τίς διαφορές στήν τοποθεσία τῶν κομματιῶν γῆς τόσο μέσω τοῦ χωρισμοῦ τῆς γεωργίας ἀπό τή βιομηχανία ὅσο καί μέσω τοῦ σχηματισμοῦ μεγάλων κέντρων παραγωγῆς παράλληλα μέ τήν ἀντίθετη πλευρά αὐτοῦ τοῦ φαινομένου: μέ τό μέγαλωμα τῆς σχετικῆς ἀπομόνωσης τοῦ χωριοῦ» (relative Verein-samung des Landes) («Das Kapital», III, 2, 190)⁷¹. Ἔτσι, ἐνῶ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἐπαναλαβαίνει μέ θριαμβευτικό ὕφος τήν ἀπό πολύ παλιά γνωστή ὑπόδειξη γιά τή δυνατότητα ἀμοιβαίας ἐξουδετέρωσης τῶν διαφορῶν, ὁ Μάρξ προχωρεῖ *παραπέρα*, θέτοντας τό ζήτημα τῆς μετατροπῆς αὐτῆς τῆς δυνατότητας σέ πραγματικότητα καί δείχνει ὅτι παράλληλα μέ τίς ἰσοπεδωτικές ἐπιδράσεις παρατηροῦνται καί διαφοροποιητικές ἐπιδράσεις. Τό τελικό ἀποτέλεσμα πού ἔχουν αὐτές οἱ ἀμοιβαῖα ἀντιφατικές ἐπιδράσεις εἶναι, ὅπως ξέρεи ὁ καθένας, ὅτι σ' ὅλες τίς χῶρες καί παντοῦ *ὑπάρχουν* τεράστιες διαφορές ἀνάμεσα στά διάφορα κομμάτια γῆς ὡς πρός τή γονιμότητα καί τή θέση τους. Ἡ ἀντίρρηση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ δείχνει ἀπλῶς ὅτι δέ βάθυνε καθόλου στίς παρατηρήσεις του.

Ἡ ἔννοια τῆς τελευταίας, τῆς λιγότερο ἀποδοτικῆς δαπάνης ἐργασίας καί κεφαλαίου, — συνεχίζει τίς ἀντιρήσεις του ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, — «χρησιμοποιεῖται ἐξίσου ἀκριτα καί ἀπό τόν Ρικάρντο καί ἀπό τόν Μάρξ. Δέν εἶναι δύσκολο νά διαπιστώσουμε τί στοιχεῖο ἀθαιρεσίας εἰσάγεται μέ τή χρησιμοποίηση αὐτῆς τῆς ἔννοιας: ἄς ὑποθέσουμε ὅτι στή γῆ ξοδεύονται *10α* κεφάλαια, καί κάθε ἐπόμενο *α* χαρακτηρίζεται ἀπό φθίνουσα ἀποδοτικότητα· τό συνολικό προϊόν τοῦ ἐδάφους θά εἶναι *A*. Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ἡ μέση ἀποδοτικότητα τοῦ κάθε *α* θά ἰσοδυναμῆ μέ $A/10$, καί ἡ τιμή, ἂν πάρουμε ὅλο τό κεφάλαιο σάν ἑνιαῖο σύνολο, θά καθορίζεται ἀπ' αὐτήν ἀκριβῶς τή μέση ἀποδοτικότητά του» (I, 82). Εἶναι ὀλοφάνερο — θ' ἀπαντήσουμε ἑμεῖς — ὅτι τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ μέ τίς πομπώδεις φράσεις του γιά τό «περιορισμένο τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τῆς γῆς» τοῦ ξέφυγε μιά *λεπτομέρεια*: τό περιορισμένο τῆς γῆς. Τό περιορισμένο τῆς γῆς δημιουργεῖ — ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό ὅποιοδήποτε εἶδος *ἰδιοχρησίας* στή γῆ — ὀρισμένο εἶδος μονοπωλίου, καί συγκεκριμένα: μιά καί ὅλη ἡ γῆ εἶναι κατελημμένη ἀπό φέρμερς, μιά καί ὑπάρχει ζήτηση γιά ὅλα τά σιτηρά πού παράγονται σ' ὅλα τά κομμάτια γῆς, καί στά πιό χειρότερα καί στά πιό ἀπομακρυσμένα ἀπό τήν ἀγορά, εἶναι φανερό ὅτι ἡ τιμή τῶν σιτηρῶν θά καθορίζεται ἀπό τήν τιμή παραγωγῆς στά χει-

ρότερα κομμάτια γῆς (ἢ ἀπό τήν τιμή παραγωγῆς μέ τήν τελευταία, λιγότερο ἀποδοτική δαπάνη κεφαλαίου). Ἡ «μέση ἀποδοτικότητα» τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ εἶναι μιά κενή ἀριθμητική ἄσκηση, ἐπειδή τό περιορισμένο τῆς γῆς ἐμποδίζει τόν πραγματικό σχηματισμό μιᾶς τέτοιας μέσης ἀποδοτικότητας. Γιά νά σχηματιστεῖ αὐτή ἡ «μέση ἀποδοτικότητα» καί νά καθορίσει τίς τιμές, εἶναι ἀπαραίτητο ὁ κάθε κεφαλαιοκράτης νά μπορεῖ ὄχι μόνο νά τοποθετεῖ, γενικά, κεφάλαια στή γεωργία (ὄσο γι' αὐτό στή γεωργία κυριαρχεῖ, ὅπως εἶπαμε, ὁ ἐλεύθερος συναγωνισμός), ἀλλά ἐπίσης ὁ κάθε κεφαλαιοκράτης νά μπορεῖ νά ἰδρύει πάντα — πάνω ἀπό τόν ἀριθμό τῶν γεωργικῶν ἐπιχειρήσεων πού ὑπάρχουν — νέες γεωργικές ἐπιχειρήσεις. Ἄν ἦταν ἔτσι, τότε δέ θά ὑπῆρχε καμιά διαφορά ἀνάμεσα στή γεωργία καί στή βιομηχανία, τότε δέ θά μπορούσε νά προκύψει καμιά γαιοπρόσοδος. Μά ἀκριβῶς τό περιορισμένο τῆς γῆς κάνει ὥστε νά μή εἶναι ἔτσι.

Πάμε παρακάτω. Ὡς τώρα μέ τούς συλλογισμούς πού κάναμε ἀφήσαμε τελειῶς κατά μέρος τό ζήτημα τῆς ἰδιοκτησίας τῆς γῆς· εἶδαμε ὅτι μιά τέτοια διαδικασία εἶναι ὑποχρεωτική τόσο ἀπό τήν ἀποψη τῆς λογικῆς ὅσο καί ἀπό τήν ἀποψη τῶν ἱστορικῶν δεδομένων, πού μαρτυροῦν πῶς ἡ κεφαλαιοκρατική γεωργία ἐμφανίζεται καί ἀναπτύσσεται κάτω ἀπό κάθε μορφή γαιοκτησίας. Ἄς ὑποθέσουμε τώρα ὅτι ἰσχύει ὁ νέος αὐτός ὅρος. Ἄς δεχτοῦμε ὅτι ὅλη ἡ γῆ εἶναι ἀτομική ἰδιοκτησία. Τί ἐπίδραση θά ἔχει τό γεγονός αὐτό πάνω στή γαιοπρόσοδο; Τῆ διαφορική γαιοπρόσοδο θά τήν πάρει ἀπό τόν φέρμερ ὁ γαιοκτήτης, μέ βάση τό δικαίωμά του ἰδιοκτησίας· μιά καί ἡ διαφορική γαιοπρόσοδος εἶναι τό ἐπιπλέον κέρδος πάνω ἀπό τό κανονικό, ἀπό τό μέσο κέρδος στό κεφάλαιο, καί μιά πού στήν ἀγροτική οἰκονομία ὑπάρχει (respectively* δημιουργεῖται ἀπό τήν κεφαλαιοκρατική ἐξέλιξη) ἐλεύθερος συναγωνισμός μέ τήν ἔννοια τῆς ἐλεύθερης τοποθέτησης κεφαλαίων στή γεωργία, ὁ γαιοκτήτης πάντα θά βρῆσκει ἕναν φέρμερ, πού νά ἱκανοποιεῖται ἀπό τό μέσο κέρδος καί πού νά δίνει σ' αὐτόν, τό γαιοκτήτη, τό ὑπερκέρδος. Ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία στή γῆ δέ δημιουργεῖ τή διαφορική γαιοπρόσοδο, παρά μόνο τή μετατοπίζει ἀπό τά χέρια τοῦ φέρμερ στά χέρια τοῦ ἰδιοκτήτη τῆς γῆς. Μήπως περιορίζεται μόνο σ' αὐτό ἡ ἐπίδραση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας γῆς; Μποροῦμε νά κάνουμε τήν ὑπόθεση πῶς ὁ γαιοκτήτης θά ἐπιτρέπει στόν φέρμερ νά

* — ἢ. Ἡ Σύντ.

έκμεταλλεύεται *δωρεάν* τή γή πού είναι χειρότερης ποιότητας καί βρίσκεται στή χειρότερη άπ' όλες θέση καί πού δέ δίνει παρά μόνο μέσο κέρδος στό κεφάλαιο; Όχι, φυσικά. Ή γαιοχτησία είναι μονοπώλιο καί πάνω στή βάση αὐτοῦ τοῦ μονοπωλίου ὁ γαιοχτήτης θά ζητήσει ἀπό τόν φέρμερ νά τοῦ πληρώσει καί γι' αὐτή τή γή. Ή πληρωμή αὐτή είναι ἡ *ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος*, πού δέν ἔχει καμιά σχέση μέ τή διαφορετική ἀποδοτικότητα τῶν διάφορων τοποθετήσεων κεφαλαίου καί πού *πηγάει ἀπό τήν ἀτομική ιδιοχτησία γῆς*. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, κατηγορώντας τόν Μάρξ γιά αὐθαίρετη διττή ἐρμηνεία ἑνός καί τοῦ ἴδιου μονοπωλίου, δέν ἔκανε τόν κόπο νά σκεφτεῖ ὅτι ἔχουμε νά κάνουμε πραγματικά μέ διττό μονοπώλιο· πρῶτο, ἔχουμε μονοπώλιο τῆς (κεφαλαιοκρατικῆς) ἐπιχείρησης πάνω στή γή. Τό μονοπώλιο αὐτό *πηγάει ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ γή είναι περιορισμένη*, πράγμα πού ἀποτελεῖ ἀναγκαιότητα σέ κάθε κεφαλαιοκρατική κοινωνία. Αὐτό τό μονοπώλιο ἔχει σάν συνέπεια ὅτι ἡ τιμή τῶν σιτηρῶν καθορίζεται ἀπό τούς ὄρους παραγωγῆς στή χειρότερη γή, ἐνῶ τό ἐπιπλέον κέρδος, τό ὑπερκέρδος, πού προέρχεται ἀπό τήν τοποθέτηση κεφαλαίων στήν καλύτερη γή ἢ ἀπό τήν πιά ἀποδοτική τοποθέτηση κεφαλαίων, ἀποτελεῖ τή διαφορική γαιοπρόσοδο. Αὐτή ἡ γαιοπρόσοδος δημιουργεῖται ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἀτομική ιδιοχτησία στή γή, πού ἀπλῶς καί μόνο δίνει τή δυνατότητα στό γαιοχτήτη ν' ἀποσπᾷ τή γαιοπρόσοδο ἀπό τόν φέρμερ. Δεύτερο, ἔχουμε μονοπώλιο τῆς ἀτομικῆς ιδιοχτησίας γῆς. Αὐτό τό μονοπώλιο δέν είναι ἀδιάσπαστα* συνδεδεμένο οὔτε λογικά οὔτε ἱστορικά μέ τό προηγούμενο. Αὐτό τό μονοπώλιο δέν είναι καθόλου *ἀναγκαῖο* στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία καί στήν κεφαλαιοκρατική ὀργάνωση τῆς γεωργίας. Ἀπό τό ἕνα μέρος, μπορούμε πολύ θαυμάσια νά φανταστοῦμε μιά κεφαλαιοκρατική γεωργία χωρίς ἀτομική ιδιοχτησία γῆς, καί πολλοί συνεπεῖς ἀστοί οἰκονομολόγοι ζήτησαν τήν ἐθνικοποίηση τῆς γῆς. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, καί στήν πραγματικότητα ἐπίσης συναντοῦμε κεφαλαιοκρατική ὀργάνωση τῆς γεωργίας, χωρίς νά ὑπάρχει ἀτομική ιδιοχτησία γῆς, ὅπως λχ. στήν κρατική καί κοινοτική γή. Γι' αὐτό είναι ἀπόλυτη

* Δέν είναι καθόλου ἀνάγκη νά θυμίσουμε στόν ἀναγνώστη ὅτι ἐδῶ, ὅπου ἔχουμε νά κάνουμε μέ τή γενική θεωρία τῆς γαιοπροσόδου καί μέ τήν κεφαλαιοκρατική ὀργάνωση τῆς γεωργίας, ἀφήνουμε κατά μέρος τέτοια ζητήματα, ὅπως ἡ ἀρχαιότητα καί ἡ διάδοση τῆς ἀτομικῆς ιδιοχτησίας γῆς, ἢ ἡ ὑπόνομηση τοῦ τελευταίου αὐτοῦ μονοπωλίου καί ἐνμέρει καί τῶν δύο μορφῶν του ἀπό τόν ὑπερπόντιο συναγωνισμό κτλ.

ανάγκη νά κάνουμε διάκριση ανάμεσα στά δύο αὐτά εἶδη μονοπωλίων, καί, ἐπομένως, εἶναι ἀνάγκη παράλληλα μέ τή διαφορική γαιοπρόσοδο νά δεχτοῦμε καί τήν ὑπαρξή τῆς ἀπόλυτης γαιοπροσόδου, πού τή γεννάει ἡ ἀτομική ἰδιοχτησία γῆς*.

Τή δυνατότητα νά βγαίνει ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος ἀπό τήν ὑπεραξία τοῦ γεωργικοῦ κεφαλαίου ὁ Μάρξ τήν ἐξηγεῖ μέ τό ὅτι στή γεωργία ἡ ἀναλογία τοῦ μεταβλητοῦ κεφαλαίου στή γενική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου εἶναι πάνω ἀπό τή μέση (μιά πέρα γιά πέρα φυσική προϋπόθεση, ὅταν παρθεῖ ὑπόψη ἡ ἀναμφισβήτητη καθυστέρηση τῆς γεωργικῆς τεχνικῆς σέ σχέση μέ τή βιομηχανική). Συνεπῶς, μιá καί ἔτσι ἔχουν τά πράγματα, ἡ ἀξία τῶν γεωργικῶν προϊόντων γενικά εἶναι ἀνώτερη ἀπό τήν τιμή παραγωγῆς τους, καί ἡ ὑπεραξία ἀνώτερη ἀπό τό κέρδος. Στό μεταξύ τό μονοπώλιο τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας γῆς ἐμποδίζει αὐτό τό πλεόνασμα νά μπεῖ ὁλόκληρο στό προτσές τῆς ἐξίσωσης τοῦ

* Στό δεύτερο μέρος τοῦ δεύτερου τόμου τοῦ βιβλίου «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας», («Theorien über den Mehrwert». II Band, II Theil), πού ἐκδόθηκε τό 1905, ὁ Μάρξ δίνει ἐξηγήσεις γιά τό ζήτημα τῆς ἀπόλυτης γαιοπροσόδου, ἐξηγήσεις πού ἐπιβεβαιώνουν τήν ὀρθότητα τῆς ἐρμηνείας μου (ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ τίς δύο μορφές μονοπωλίου). Νά μερικές περικοπές ἀπό τόν Μάρξ, πού ἀναφέρονται σ' αὐτό τό ζήτημα: «Ἄν ἡ γῆ ἀποτελοῦσε στοιχεῖο ἀπεριόριστο ὄχι μόνο σέ σχέση πρὸς τό κεφάλαιο καί τόν πληθυσμό, ἀλλά καί οὐσιαστικά, δηλ. ἂν ἦταν „ἀπεριόριστη“, ὅπως „ὁ ἀέρας καί τό νερό“, ἂν ὑπῆρχε „σέ ἀπεριόριστη ποσότητα“ (περικοπές ἀπό τόν Ρικάρντο), τότε ἡ ἰδιοποίηση γῆς ἀπό ἓνα πρόσωπο δέ θά μπορούσε στήν πράξη καθόλου ν' ἀποκλείσει τήν ἰδιοποίηση γῆς ἀπό ἓνα ἄλλο πρόσωπο. Τότε δέ θά μπορούσε νά ὑπάρχει κανενός εἶδους ἀτομική ἰδιοχτησία γῆς (καί ὄχι μόνο ἀτομική, ἀλλά καί «κοινωνική» καί κρατική). Στήν περίπτωση αὕτη, ἂν ὅλη ἡ γῆ ἦταν ἐπίσης παντοῦ τῆς ἴδιας ποιότητος, δέ θά μπορούσε νά εἰσπράττεται γιά τή γῆ καμιά γαιοπρόσοδος. . . Ὅλη ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος βρίσκεται στά παρακάτω: ἂν σέ σχέση μέ τό κεφάλαιο ἡ γῆ ὑπῆρχε ὅπως κάθε στοιχεῖο τῆς φύσης, τότε στόν τομέα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τό κεφάλαιο θά δροῦσε ἀκριβῶς κατά τόν ἴδιο τρόπο, ὅπως δρᾷ καί σέ κάθε ἄλλο τομέα τῆς βιομηχανίας. Τότε δέ θά ὑπῆρχε καμιά ἰδιοχτησία στή γῆ καί καμιά γαιοπρόσοδος. . . Ἀπεναντίας, ἂν ἡ γῆ 1) εἶναι περιορισμένη, 2) εἶναι κατελιμμένη μέ μορφή ἰδιοχτησίας, ἂν τό κεφάλαιο συναντᾷ, σάν ὄρο τῆς ἐμφάνισής του, τήν ἰδιοχτησία στή γῆ — κι αὐτό ἀκριβῶς συμβαίνει στίς χώρες ὅπου ἀναπτύσσεται ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή, ἐνῶ στίς χώρες, ὅπου προηγουμένα δέν ὑπῆρχε αὐτός ὁ ὄρος (ὅπως στήν παλιά Εὐρώπη), ἡ κεφαλαιοκρατική παραγωγή δημιουργεῖ μόνη της αὐτούς τούς ὄρους, ὅπως πχ. στίς Ἐνωμένες Πολιτεῖες — τότε ἡ γῆ δέν ἀποτελεῖ γιά τό κεφάλαιο ἓνα στοιχειώδικο προσιτό πεδίο δράσης. Γι' αὐτό ἡ ἀπόλυτη γαιοπρόσοδος ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπό τή διαφορική γαιοπρόσοδο» (σελ. 80, 81)⁷². Ὁ Μάρξ ξεχωρίζει ἐδῶ, κατά τόν πιό συγκεκριμένο τρόπο, τό γεγονός ὅτι ἡ γῆ εἶναι περιορισμένη καί τό γεγονός ὅτι ἡ γῆ κατέχεται μέ μορφή ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας. (Σημείωση τοῦ συγγραφέα στήν ἐκδοση τοῦ 1908. Ἡ Σύντ.)

κέρδους, και ή απόλυτη γαιοπρόσοδος προέρχεται απ' αυτό τό πλεόνασμα*.

Ό κ. Μπουλγκάκοφ είναι πολύ δυσαρεστημένος απ' αυτή τήν εξήγηση και άναφωνεί: «Τί πράγμα είναι λοιπόν αυτή ή ύπεραξία πού μπορεί σάν τό ύφασμα ή τό βαμβάκι ή όποιοδήποτε άλλο έμπορεύμα νά είναι άρκετή ή όχι γιά τήν κάλυψη τής ένδεχόμενης ζήτησης. Πρίν απ' όλα ή ύπεραξία δέν είναι πράγμα ύλικό, είναι μιά έννοια πού χρησιμεύει γιά νά έκφράσει κανείς μιά καθορισμένη κοινωνική σχέση παραγωγής» (I, 105). Αυτή ή άντιπαράθεση του «ύλικου πράγματος» στην «έννοια» αποτελεί φανερό δείγμα του σχολαστικισμού, πού μέ τόσο ζήλο τόν σερβίρουν σήμερα μέ τή μορφή «κριτικής». Τί σημασία θά μπορούσε νά έχει ή «έννοια» μέρος του κοινωνικού προϊόντος, άν σ' αυτή τήν έννοια δέν άντιστοιχοϋσαν συγκεκριμένα «ύλικά πράγματα»; Η ύπεραξία είναι τό χρηματικό ίσοδύναμο του υπερπρόϊόντος πού άποτελείται από ένα καθορισμένο μέρος ύφασματος, βαμβακιού, σταριού και όλων των άλλων έμπορευμάτων. (Τή λέξη «καθορισμένο» δέν πρέπει, φυσικά, νά τήν καταλαβαίνουμε μέ τήν έννοια ότι ή έπιστήμη μπορεί νά καθορίσει συγκεκριμένα αυτό τό μέρος, μά μέ τήν έννοια ότι είναι γνωστοί οί όροι πού καθορίζουν σέ γενικές γραμμές τό μέγεθος αυτού του μέρους.) Στη γεωργία τό υπερπρόϊόν είναι μεγαλύτερο (σέ άναλογία πρós τό κεφάλαιο) παρά στους άλλους κλάδους τής βιομηχανίας, και αυτό τό πλεόνασμα (πού δέ συμμετέχει στην εξί-

* Άς σημειωθεί άνάμεσα στ' άλλα. Θεωρήσαμε ότι είναι άνάγκη νά σταθούμε πολύ λεπτομερειακά στη θεωρία τής γαιοπροσόδου του Μάρξ, γιατί λαθεμένα τήν κατάλαβε και ό κ. Π. Μάσλοφ («Ζίζν», 1901, τευχός 3 και 4, «Γιά τό άγροτικό ζήτημα»). Ό κ. Π. Μάσλοφ θεωρώντας τή φθίνουσα άποδοτικότητα των συμπληρωματικών δαπανών κεφαλαίου άν όχι νόμο, τό λιγότερο ένα «συνηθισμένο», και θάλεγε κανείς, κανονικό φαινόμενο, συνδέει μέ τό φαινόμενο αυτό τή διαφορική γαιοπρόσοδο και άπορίπτει τή θεωρία τής απόλυτης γαιοπροσόδου. Τό ένδιαφέρον άρθρο του κ. Π. Μάσλοφ περιέχει πολλές σωστές παρατηρήσεις κατά των κριτικών, χάνει όμως σημαντικά, τόσο γιατί ή θεωρία του συγγραφέα, όπως άνάφεραμε τώρα δά, είναι λαθεμένη (ύποστηρίζοντας τό μαρξισμό, δέ φρόντισε νά καθορίσει μέ άκρίβεια τή διαφορά τής «δικής του» θεωρίας από τή θεωρία του Μάρξ), όσο και γιατί υπάρχουν μιά σειρά άβασάνιστοι και τελείως άβασίμιοι ισχυρισμοί, σάν κι αυτούς λχ., ότι ό κ. Μπερντιάγεφ «άπαλλάσσει τα τελείως από τήν έπιροή των άστών συγγραφέων» και διακρίνεται γιά τή «συνέπεια τής ταξικής του άποψης όχι όμως σέ βάρος τής άντικειμενικότητας», ότι «από πολλές άπόψεις ή άνάλυση πού έκανε ό Κάουτσκι, είναι σέ πολλά σημεία. . . μεροληπτική», ότι ό Κάουτσκι «δέν καθόρισε καθόλου πρós ποιά κατεύθυνση συντελείται ή άνάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων στη γεωργία» κτλ.

σωση του κέρδους, επειδή υπάρχει το μονοπώλιο ιδιοκτησίας στη γη) μπορεί, φυσικά, «νά είναι αρκετό ή όχι για την κάλυψη της ζήτησης» απομέρους του μονοπωλητή γαιοκτήτη.

Μπορούμε ν' απαλλάξουμε τον αναγνώστη από μία λεπτομερειακή έκθεση της θεωρίας της γαιοπροσόδου, πού ο κ. Μπουλγκάκοφ, όπως σεμνά παρατηρεί κι ο ίδιος, τή δημιούργησε «μέ τις δικές του δυνάμεις», «ακολουθώντας το δικό του δρόμο» (I, 111). Είναι αρκετό νά κάνουμε μερικές παρατηρήσεις, γιά νά χαρακτηρίσουμε αυτό τό προϊόν της «τελευταίας, της λιγότερο αποδοτικής δαπάνης» καθηγητικής «εργασίας». Ἡ «νέα» θεωρία της γαιοπροσόδου σκαρώθηκε σύμφωνα μέ τήν παμπάλαιη συνταγή: «Μιά πού μπήκες στό χορό, πρέπει νά χορέψεις». Μιά καί υπάρχει ἐλευθερία συναγωνισμού, δέν πρέπει νά υπάρχει καί κανένας ἀπόλυτος περιορισμός αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας (παρόλο πού μία τέτοια ἀπόλυτη ἐλευθερία συναγωνισμού δέν ὑπῆρχε ποτέ καί πουθενά). Μιά καί υπάρχει μονοπώλιο — περιττεύει κάθε συζήτηση. ἘΑρα, ἡ γαιοπρόσδοδος δέν προέρχεται σέ καμιά περίπτωση ἀπό τήν ὑπεραξία κι οὔτε ἀκόμα ἀπό τό γεωργικό προϊόν· προέρχεται ἀπό τό προϊόν τῆς μή γεωργικῆς ἐργασίας, εἶναι ἀπλούστατα δόσιμο, φόρος, κράτηση ἀπό ὀλόκληρη τήν κοινωνική παραγωγή, εἶναι γραμμάτιο τοῦ γαιοκτήτη. «Τό γεωργικό κεφάλαιο μέ τό κέρδος του καί ἡ γεωργική ἐργασία, γενικά ἡ γεωργία, σάν σφαῖρα τοποθέτησης ἐργασίας καί κεφαλαίου ἀποτελοῦν ἔτσι ἕνα status in statu* στό κεφαλαιοκρατικό βασίλειο. . . ὅλοι (sic!) οἱ ὀρισμοί τοῦ κεφαλαίου, τῆς ὑπεραξίας, τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καί τῆς ἀξίας γενικά, ἐφαρμοζόμενοι στή γεωργία ἀποδείχνονται πλασματικά μεγέθη» (I, 99).

Ἐτσι λοιπόν. Ἐτσι. Τώρα ὅλα εἶναι καθαρά: καί οἱ κεφαλαιοκράτες καί οἱ μισθωτοί ἐργάτες στή γεωργία δέν εἶναι παρά πλασματικά μεγέθη. ἘΑν ὅμως τυχαίνει νά μπερδεύεται τόσο πολύ ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, υπάρχουν ὥστόσο καί περιπτώσεις πού σκέφτεται ὄχι καί τόσο παράλογα. Δεκατέσσερες σελίδες παρακάτω διαβάζουμε: «Ἡ παραγωγή τῶν γεωργικῶν προϊόντων κοστίζει στήν κοινωνία μία ὀρισμένη ποσότητα ἐργασίας· αὐτή εἶναι ἡ ἀξία τους». Πολύ καλά. ἘΑρα, καί οἱ «ὀρισμοί» τουλάχιστο τῆς ἀξίας δέν εἶναι τελειῶς πλασματικά μεγέθη. Παρακάτω: «Ἀφοῦ ἡ παραγωγή εἶναι ὀργανωμένη κεφαλαιοκρατικά καί ἐπικεφαλῆς τῆς παραγωγῆς βρίσκεται τό κεφάλαιο, ἡ τιμή τῶν σιτηρῶν θά καθορίζεται ἀπό τήν τιμή παραγωγῆς, δηλ. θά ὑπολογίζεται ἡ

* — κράτος ἐν κράτει. Ἡ Σύγγ.

ἀποδοτικότητα τῆς δοσμένης τοποθέτησης ἐργασίας καί κεφαλαίου σέ σύγκριση μέ τή μέση κοινωνική παραγωγικότητα». Θαυμάσια. Ἔρα, καί οἱ «ὀρισμοί» κεφάλαιο, ὑπεραξία καί μεροκάματο δέν εἶναι τελείως πλασματικά μεγέθη. Ἔρα, καί ἡ ἐλευθερία συναγωνισμοῦ (ἔστω καί ὄχι ἀπόλυτη) ὑπάρχει, γιατί χωρίς τό πέρασμα τοῦ κεφαλαίου ἀπό τή γεωργία στή βιομηχανία καί ἀντίστροφα θά ἦταν ἀδύνατο «νά ὑπολογίζεται ἡ παραγωγικότητα σέ σύγκριση μέ τή μέση κοινωνική παραγωγικότητα». Παρακάτω: «Χάρη ὅμως στό μονοπώλιο τῆς γῆς ἡ τιμή ξεπερνάει τήν ἀξία καί φτάνει ὡς τά ὄρια ἐκεῖνα πού ἐπιτρέπουν οἱ συνθήκες τῆς ἀγορᾶς». Ἔπεροχα. Πού ὅμως εἶδε τέτοιο πράγμα ὁ κ. Μπουλγκάκοφ: νά ἐξαρτῶνται τό δόσιμο, ὁ φόρος, τό γραμματίο κτλ. ἀπό τίς συνθήκες τῆς ἀγορᾶς; Ἔν χάρη στό μονοπώλιο ἡ τιμή ἀνεβαίνει ὡς τά ὄρια πού ἐπιτρέπουν οἱ συνθήκες τῆς ἀγορᾶς, τότε ὄλη ἡ διάκριση ἀνάμεσα στή «νέα» θεωρία τῆς γαιοπροσόδου καί στήν «παλιά» συνίσταται στό ὅτι ὁ συγγραφέας πού ἀκολουθεῖ τό «δικό του δρόμο» δέν κατάλαβε, ἀπό τό ἕνα μέρος, τή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ἐπίδραση πού ἔχει τό περιορισμένο τῆς γῆς καί στήν ἐπίδραση πού ἔχει ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία στή γῆ, καί ἀπό τό ἄλλο, δέν κατάλαβε τή σύνδεση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν ἔννοια «μονοπώλιο» καί στήν ἔννοια «τελευταία καί λιγότερο ἀποδοτική δαπάνη ἐργασίας καί κεφαλαίου». Μπορεῖ μήπως ὕστερα ἀπ' ὄλα αὐτά νά μᾶς φανεῖ παράξενο τό ὅτι ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἐφτά σελίδες παρακάτω (I, 120) ξεχνάει τελείως τή θεωρίᾳ «του» καί μιλάει γιά τόν «τρόπο τοῦ μοιράσματος αὐτοῦ τοῦ (γεωργικοῦ) προϊόντος ἀνάμεσα στό γαιοχτήτη, στόν κεφαλαιοκράτη φέρμερ καί στούς ἐργάτες γῆς»; Ἔλήθεια, λαμπρό φινάλε λαμπρῆς κριτικῆς! Θαυμάσιο πόρισμα τῆς νέας μπουλγκακοφικῆς θεωρίας τῆς γαιοπροσόδου, πού ἀπό τώρα πλουτίζει τήν ἐπιστήμη τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας!

III

ΟΙ ΜΗΧΑΝΕΣ ΣΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Ἔς περάσουμε τώρα στή «θαυμάσια», κατά τή γνώμη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, ἐργασία τοῦ Χέρτς («Die agrarischen Fragen im Verhältniss zum Sozialismus». Wien, 1899 *. Ρωσική μετάφραση

* — «Τά ἀγροτικά ζητήματα στή σύνδεσή τους μέ τό σοσιαλισμό». Βιέννη, 1899. Ἔ Σύντ.

τοῦ Α. Ίλινσκι, Πετρούπολη, 1900). Θά χρειαστεῖ ἄλλωστε, γιά ἓνα ὀρισμένο διάστημα, νά κάνουμε μαζί τήν ἀνάλυση τῶν παρόμοιων ἐπιχειρημάτων καί τῶν δυό αὐτῶν συγγραφέων.

Τό ζήτημα τῶν μηχανῶν στήν ἀγροτική οἰκονομία, καί τό στενά συνδεμένο μ' αὐτό ζήτημα τῆς μεγάλης καί τῆς μικρῆς παραγωγῆς στή γεωργία προσφέρουν πολύ συχνά στούς «κριτικούς» τήν εὐκαιρία «νά ἀνασκευάσουν» τό μαρξισμό. Πιό κάτω θ' ἀναλύσουμε διεξοδικά ὀρισμένα λεπτομερειακά στοιχεῖα πού παραθέτουν αὐτοί οἱ κριτικοί, γιά τήν ὥρα ὅμως ἄς ἐξετάσουμε τοὺς γενικούς συλλογισμούς πού ἔχουν σχέση μ' αὐτό τό ζήτημα. Οἱ κριτικοί ἀφιερῶνουν ὀλόκληρες σελίδες σέ πολύ λεπτομερειακούς συλλογισμούς γιά τό ὅτι ἡ χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν στή γεωργία συναντᾷ μεγαλύτερες δυσκολίες παρά στή βιομηχανία καί γι' αὐτό χρησιμοποιοῦνται λιγότερο καί ἔχουν μικρότερη σημασία. Ὅλα αὐτά εἶναι ἀναμφισβήτητα καί ἔχουν διαπιστωθεῖ πολύ συγκεκριμένα καί ἀπό τόν ἴδιο λχ. τόν Κάουτσκι, πού καί μόνο τό ὄνομά του κάνει τοὺς κ. κ. Μπουλγκάκοφ, Χέρτς καί Τσερνόφ νά γίνονται σχεδόν ἀκαταλόγιστοι. Αὐτό ὅμως τό ἀναμφισβήτητο γεγονός δέν ἀναιρεῖ καθόλου τό ὅτι καί στή γεωργία ἀναπτύσσεται γοργά ἡ χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν καί ἄσκει ἰσχυρή μετασχηματιστική ἐπίδραση πάνω σ' αὐτήν. Οἱ κριτικοί μποροῦν ἀπλῶς «νά παρακάμπτουν» τό ἀναπόφευχτο αὐτό συμπέρασμα μέ βαθυστόχαστους συλλογισμούς σάν κι αὐτούς: ...«Τῆ γεωργία τή χαρακτηρίζει ἡ κυριαρχία τῆς φύσης στό προτσές τῆς παραγωγῆς καί ἡ ἀνελευθερία τῆς ἀνθρώπινης βούλησης» (Μπουλγκάκοφ, I, 43). . . «ἀντί τῆ μή σίγουρη καί μή ἀκριβολογημένη ἐργασία τοῦ ἀνθρώπου, αὐτή» (ἡ μηχανή στή βιομηχανία) «ἐκπληρώνει μέ μαθηματική ἀκρίβεια τόσο τίς μικροσκοπικές ὅσο καί τίς κολοσσιαῖες ἐργασίες. Ἡ μηχανή δέν μπορεῖ νά κάνει τίποτα τό παρόμοιο (;) ὅσον ἀφορᾷ τήν παραγωγή γεωργικῶν προϊόντων, γιατί ὡς τά σήμερα τό ἐργαλεῖο αὐτό δέ βρίσκεται στά χέρια τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά στά χέρια τῆς μάνας-φύσης. Αὐτό δέν εἶναι μεταφορά» (στό ἴδιο). Αὐτό πραγματικά δέν εἶναι μεταφορά, ἀλλ' ἀπλουστάτα κενή φράση, γιατί ὁ καθένας ξέρεي, ὅτι τό ἀτμοκίνητο ἀλέτρι, ἡ σπαρτική μηχανή, ἡ ἄλωνιστική μηχανή κτλ. *κάνουν* τή δουλειά *πιο* «σίγουρη καί ἀκριβολογημένη», καί, ἐπομένως, ὅταν λέει «τίποτα τό παρόμοιο» — σημαίνει πῶς λέει ἀνοησίες! Τό ἴδιο καί ὅταν λέει ὅτι ἡ μηχανή στή γεωργία «δέν μπορεῖ οὔτε στό ἐλάχιστο (sic!) νά ἐπαναστατικοποιήσῃ τήν παραγωγή» (Μπουλγκάκοφ, I, 43-44· παραθέτει, μάλιστα, ἀποσπάσματα ἀπό εἰδικούς στήν

παραγωγή γεωργικών μηχανών, πού μιλάν ώστόσο μόνο γιά τή σχετική διαφορά πού υπάρχει ανάμεσα στις γεωργικές μηχανές καί στις μηχανές τής βιομηχανίας), ή όταν λέει ότι «ή μηχανή όχι μόνο δέν μπορεί έδώ νά μετατρέψει τόν έργάτη σέ εξάρτημά της (;), αλλά ό έργάτης εξακολουθεί, όπως καί πριν, νά παίζει τό ρόλο τοῦ καθοδηγητῆ τοῦ προτσές» (44) — λογουχάρη ό έργάτης πού τροφοδοτεῖ μέ δεμάτια τήν άλωνιστική μηχανή;

Ό κ. Μπουλγκάκοφ προσπαθεῖ νά μειώσει τήν ύπεροχή τοῦ ατμοκίνητου αλέτριου έπικαλούμενος τόν Στοδμπφε καί τόν Κοϋτσλεμπ (πού έγραψαν γιά τήν ίκανότητα τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν νά συναγωνίζονται τά μεγάλα) σέ αντίθεση πρός τά πορίσματα τῶν ειδικῶν στήν παραγωγή γεωργικῶν μηχανῶν καί τῶν ειδικῶν γιά τήν αγροτική οίκονομία (Φιούλινγκ, Πέρελς), καί προβάλλει μάλιστα έπιχειρήματα σάν κι αὐτά, ότι γιά νά μπορεί νά γίνει τό ὄργωμα μέ ατμοκίνητο αλέτρι χρειάζεται ειδικό ἔδαφος* καί «έξαιρετικά έκτεταμένα χτήματα» (κατά τή γνώμη τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, αὐτό δέν αποτελεί έπιχείρημα ένάντια στό μικρό νοικοκυριό, μά έπιχείρημα ένάντια στό ατμοκίνητο αλέτρι!), ότι ή δουλειά τοῦ ζῶου είναι *φτηνότερη* από τή δουλειά τῆς μηχανῆς, όταν τό βάθος τῆς αὐλακιάς είναι 12 *ίντζες* κτλ. Μέ τέτοια έπιχειρήματα θά μπορούσε νά γεμίσει κανείς τόμους ὀλόκληρους, χωρίς νά ἀναιρέσει καθόλου οὔτε τό γεγονός ότι τό ατμοκίνητο αλέτρι δίνει τή δυνατότητα γιά εξαιρετικά βαθύ ὄργωμα (πιό βαθύ καί από 12 *ίντζες*), οὔτε τό γεγονός ότι ή χρησιμοποίησή του ἀναπτύχθηκε μέ γοργούς ρυθμούς: στήν Ἄγγλία τό 1867 τό χρησιμοποιοῦσαν μόνο 135 χτήματα, ένῶ τό 1871 βρισκόνταν ἤδη σέ χρήση πάνω από 2000 ατμοκίνητα αλέτρια (Κάουτσκι) — στή Γερμανία από τό 1882 ὡς τό 1895 ό ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν πού χρησιμοποιοῦσαν ατμοκίνητα αλέτρια αὐξήθηκε από 836 σέ 1696.

Σχετικά μέ τό ζήτημα τῶν γεωργικῶν μηχανῶν ό κ. Μπουλγκάκοφ παραθέτει ἀλλεπάλληλα ἀποσπάσματα από τόν Φρ. Μπενζίνγκ, «συγγραφέα μιᾶς ειδικῆς μονογραφίας γιά τίς γεωργικές μηχανές», ὅπως τόν συστήνει (I, 44). Θά ἦταν πολύ ἄδικο, ἂν καί στήν προκειμένη περίπτωση δέ σημειώναμε πῶς παρα-

* Ό Χέρτς ἐπιμένει σ' αὐτό μέ ἐξαιρετικά «θριαμβευτικό» ὕφος καί προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει τόν ἐσφαλμένο χαρακτήρα τοῦ «ἀπόλυτου» συλλογισμοῦ (S. 65, ρωσική μετάφραση 156), ότι τό ατμοκίνητο αλέτρι είναι «κάτω ἀπό ὅποιεσδήποτε συνθήκες» ἀνώτερο ἀπό τό αλέτρι πού τό σέρνουν ζῶα. Αὐτό ἀκριβῶς σημαίνει νά προσπαθεῖς νά παραβιάσεις ἀνοιχτή πόρτα.

θέτει τὰ ἀποσπάσματα ὁ κ. Μπουλγκάκοφ καὶ πῶς τὸν ἐκμηδε-
νίζουν οἱ ἴδιοι οἱ μάρτυρες πού ἐπικαλεῖται.

Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, ὑποστηρίζοντας ὅτι τὸ «σχῆμα» τοῦ Μάρξ
γιά τὴν ταχύτερη αὔξηση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου σέ σύγκριση
μέ τὸ μεταβλητό δέν εἶναι ἐφαρμόσιμο στή γεωργία, ἀναφέρε-
ται στὴν ἀνάγκη μιᾶς ὀλοένα καὶ μεγαλύτερης κατανάλωσης ἐρ-
γατικῆς δύναμης στοῦ βαθμοῦ πού αὐξάνει ἡ παραγωγικότητα τῆς
γεωργίας καὶ παραθέτει, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, τὸν ὑπολογισμό πού
ἔκανε ὁ Μπενζίνγκ. «Ἡ γενικὴ ἀνάγκη σέ ἀνθρώπινη ἐργασία
στά διάφορα συστήματα οἰκονομίας ἐκφράζεται ὡς ἐξῆς: στοῦ
νοικοκυριό μέ τριμερῆ ἀμειψισπορά — 712 μέρες ἐργασίας· στοῦ
νοικοκυριό μέ ἀμειψισπορά Νόρφολκ — 1615 μέρες ἐργασίας·
στοῦ νοικοκυριό μέ ἀμειψισπορά καὶ μέ σημαντικὴ παραγωγή
τεύτλων — 3179 μέρες ἐργασίας» γιά 60 ἑκτάρια. (*Franz Bensing*.
«Der Einfluss der landwirtschaftlichen Maschinen auf Volks-und
Privatwirtschaft», Breslau, 1897, S. 42 *. Μπουλγκάκοφ, I, 32).
Τὸ μόνο ἀτύχημα εἶναι ὅτι μ' αὐτόν τὸν ὑπολογισμό ὁ Μπεν-
ζίνγκ θέλει ν' ἀποδείξει πῶς ὁ ρόλος τῶν μηχανῶν γίνεται ἀκρι-
βῶς ὄλο καὶ πιό σημαντικός: ἐφαρμόζοντας τοὺς ἀριθμούς αὐ-
τούς σ' ὅλη τὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία τῆς Γερμανίας, ὁ Μπενζίνγκ
ὑπολογίζει ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργαζομένων πού ὑπάρχουν στὴν
ἀγροτικὴ οἰκονομία θά ἦταν ἀρκετός μόνο γιά τὴν καλλιέργεια
τῆς γῆς μέ τὸ σύστημα τῆς τριμεροῦς ἀμειψισπορᾶς καὶ ὅτι συ-
νεπῶς θά ἦταν γενικά ἀδύνατη ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀμειψισπορᾶς,
ἂν δὲ χρησιμοποιοῦνταν μηχανές. Καὶ μιὰ κ' εἶναι γνωστό πῶς,
ὅταν κυριαρχοῦσε ἡ παλιὰ τριμερῆς ἀμειψισπορά, δὲ χρησιμο-
ποιοῦνταν σχεδόν καθόλου μηχανές, βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι
ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ Μπενζίνγκ ἀποδείχνει τὸ ἀντίθετο ἀπὸ ἐκεῖ-
νο πού θέλει ν' ἀποδείξει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ· συγκεκριμένα: ὁ
ὑπολογισμὸς αὐτός ἀποδείχνει πῶς ἡ αὔξηση τῆς παραγωγικότη-
τας τῆς γεωργίας ἔπρεπε νά συντελεῖται ἀπαραίτητα παράλ-
ληλα μέ τὴν ταχύτερη αὔξηση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου σέ σχέ-
ση μὲ τὸ μεταβλητό.

Σ' ἓνα ἄλλο μέρος, ὑποστηρίζοντας ὅτι «ὑπάρχει ριζικὴ (sic!)
διαφορὰ ἀνάμεσα στοῦ ρόλο τῆς μηχανῆς στή βιομηχανία ἐπεξ-
εργασίας καὶ στή γεωργία», ὁ κ. Μπουλγκάκοφ παραθέτει τὰ
λόγια τοῦ Μπενζίνγκ: «οἱ γεωργικὲς μηχανές δέν μποροῦν ν' αὐ-
ξήσουν ἀπεριόριστα τὴν παραγωγή ὅπως οἱ μηχανές στή βιο-

* — *Φράντς Μπενζίνγκ*: «Ἡ ἐπίδραση τῶν γεωργικῶν μηχανῶν στά κρα-
τικά καὶ ἰδιόκτητα νοικοκυριά», Μπρεσλάου, 1897, σελ. 42. Ἡ Σύντ.

μηχανία. . .» (I, 44). Καί πάλι τήν ἔπαθε ὁ κ. Μπουλγκάκοφ. Ὁ Μπενζίνγκ σημειώνει αὐτή τήν κάθε ἄλλο παρά «ριζική» διαφορά ἀνάμεσα στίς γεωργικές μηχανές καί στίς μηχανές τῆς βιομηχανίας στήν ἀρχή τοῦ VI κεφαλαίου πού ἔχει τόν τίτλο: «Ἡ ἐπίδραση τῶν γεωργικῶν μηχανῶν στό συνολικό εἰσόδημα». Ὁ Μπενζίνγκ, ἀφοῦ ἀναλύει λεπτομερειακά σέ σχέση μέ τό κάθε χωριστό εἶδος μηχανῆς τά στοιχεῖα τῆς εἰδικῆς ἀγροτικῆς φιλολογίας καί εἰδικά τά στοιχεῖα τῆς ἔρευνας πού ἔκανε ὁ ἴδιος, καταλήγει στό ἀκόλουθο γενικό συμπέρασμα: μέ τή χρησιμοποίηση τοῦ ἀτμοκίνητου ἀλετριοῦ τό συνολικό εἰσόδημα αὐξάνει κατά 10%, μέ τή χρησιμοποίηση τῆς σπαρτικῆς μηχανῆς — κατά 10%, τῆς ἀλωνιστικῆς μηχανῆς — κατά 15%, ἐκτός ἀπ' αὐτό ἡ σπαρτική μηχανή ἐξοικονομεῖ 20% τοῦ σπόρου, καί μόνο μέ τή χρησιμοποίηση τῆς μηχανῆς γιά τή συγκομιδή τῆς πατάτας παρατηρεῖται μείωση τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος κατά 5%. Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ: «ἐν πάσῃ περιπτώσει τό ἀτμοκίνητο ἀλέτρι εἶναι ἡ μοναδική γεωργική μηχανή, πού ὑπέρ αὐτῆς μποροῦν ν' ἀναφερθοῦν ὀρισμένες τεχνικές γνώμες» (I, 47-48), ἀναιρεῖται ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀπό τόν ἴδιο τόν Μπενζίνγκ, πού τόν ἐπικαλεῖται ὁ ἀπρόσεχτος κ. Μπουλγκάκοφ στό ἴδιο μέρος.

Ὁ Μπενζίνγκ, γιά νά δόσει μιά ὄσο τό δυνατό πιό ἀκριβῆ καί ὀλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς σημασίας τῶν μηχανῶν στήν ἀγροτική οἰκονομία, κάνει μιά σειρά λεπτομερέστερους ὑπολογισμούς γιά τ' ἀποτελέσματα πού ἔχει τό νοικοκυριό χωρίς μηχανές, μέ μιά, δύο καί περισσότερες μηχανές, καί, τέλος, μ' ὄλες τίς σπουδαιότερες μηχανές, συμπεριλαμβανομένου τοῦ ἀτμοκίνητου ἀλετριοῦ καί γραμμῆς ντεκοβίλ (Feldbahnen). Διαπιστώνεται ὅτι μέ τήν ἔλλειψη μηχανῶν τά συνολικά ἔσοδα = 69 040 μάρκα, τά ἔξοδα = 68 615 μάρκα, τό καθαρό εἰσόδημα = 425 μάρκα ἢ 1,37 μάρκα στό ἑκτάριο, ἐνῶ μέ τή χρησιμοποίηση ὄλων τῶν σπουδαιότερων μηχανῶν τά συνολικά ἔσοδα εἶναι 81 078 μάρκα, τά ἔξοδα = 62 551,5 μάρκα, τό καθαρό εἰσόδημα = 18 526,5 μάρκα ἢ 59,76 μάρκα στό ἑκτάριο, δηλαδή *πάνω ἀπό σαράντα φορές περισσότερα*. Κι αὐτό εἶναι τό ἀποτέλεσμα μόνο τῶν μηχανῶν, γιατί πήραμε σάν προϋπόθεση πῶς τό σύστημα μέ τό ὅποιο γίνονται οἱ ἐργασίες τοῦ νοικοκυριοῦ παραμένει ἀμετάβλητο! Ὅτι ἡ χρησιμοποίηση μηχανῶν συνοδεύεται, ὅπως δείχνουν καί οἱ ἴδιοι οἱ ὑπολογισμοί τοῦ Μπενζίνγκ, ἀπό τεράστια αὐξηση τοῦ σταθεροῦ κεφαλαίου καί μείωση τοῦ μεταβλητοῦ (δηλ. τοῦ κεφαλαίου πού ξοδεύεται γιά τήν ἐργατική δύναμη, καί τοῦ ἴδιου

του αριθμού των εργατών), αυτό είναι αυτονόητο. Μέ λίγα λόγια, η εργασία του Μπενζίνγκ αναιρεί πέρα για πέρα τον κ. Μπουλγκάκοφ και αποδειχνει τόσο την υπεροχή του μεγάλου νοικοκυριού στη γεωργία όσο και το γεγονός ότι και στη γεωργία είναι εφαρμόσιμος ο νόμος της αύξησης του σταθερού κεφαλαίου σέ βάρος του μεταβλητού.

Μόνο ένα πράγμα φέρνει κοντά-κοντά τον κ. Μπουλγκάκοφ και τον Μπενζίνγκ: το γεγονός ότι ο τελευταίος βλέπει τά πράγματα από καθαρά άστική άποψη, δέν καταλαβαίνει καθόλου τις αντιθέσεις που ένυπάρχουν στον καπιταλισμό και κλείνει μακαριότατα τά μάτια μπροστά στην έκτόπιση των εργατών από τις μηχανές κτλ. Αυτός ο μετριοπαθής και επιμελής μαθητής των γερμανών καθηγητών μιλάει για τον Μάρξ μέ τό ίδιο μίσος που μιλάει και ο Μπουλγκάκοφ. Μόνο που ο Μπενζίνγκ είναι πιό συνεπής: αποκαλεί τον Μάρξ «έχθρό των μηχανών» γενικά, και στη γεωργία και στη βιομηχανία, επειδή δήθεν ο Μάρξ «διαστρεβλώνει τά γεγονότα», όταν μιλά για τή βλαβερή επίδραση των μηχανών στους εργάτες και όταν γενικά αποδίδει στις μηχανές κάθε λογής συμφορές (Bensing, l. c., S. 4, 5, 11*). Η στάση του κ. Μπουλγκάκοφ άπέναντι στον Μπενζίνγκ μάς δείχνει ακόμα μία φορά τί δανείζονται οί κ. κ. «κριτικοί» από τους άστούς επιστήμονες και τί αφήνουν σκόπιμα νά τους διαφύγει.

Τί είδους «κριτική» κάνει ο Χέρτζ, αυτό μπορεί νά τό δεί κανείς καθαρά από τό παρακάτω παράδειγμα: στη σελ. 149 (ρωσ. μετ.) κατηγορεί τον Κάουτσκι για «επιφυλλιδογραφικές μεθόδους» και στη σελ. 150 «άντικρούει» τον ίσχυρισμό, ότι η μεγάλη παραγωγή υπερέχει ως προς τή χρησιμοποίηση μηχανών προβάλλοντας τά ακόλουθα επιχειρήματα: 1. Μέσω των συνεταιρισμών είναι προσιτή ή αγορά μηχανών και στά μικρά νοικοκυριά. Αυτό, βλέπετε, αναιρεί τό γεγονός ότι οί μηχανές είναι περισσότερο διαδομένες στα μεγάλα νοικοκυριά! Σέ ποιόν είναι πιό προσιτά τά άγαθά τής συνεταιριστικής όργάνωσης, γι' αυτό θά μιλήσουμε ιδιαίτερα μέ τον Χέρτζ στη δεύτερη μελέτη μας. 2. Ο Ντάβιντ έδειξε στο «Sozialistische Monatshefte»⁷³ (V, 2) ότι η χρησιμοποίηση μηχανών στα μικρά νοικοκυριά «είναι διαδομένη σέ πλατιά κλίμακα και αύξάνει πολύ... ότι και ή γραμμική σπαρτική μηχανή συναντιέται συχνά (sic!) ακόμα και στα πολύ μικρά νοικοκυριά. Τό ίδιο γίνεται και μέ τις χορ-

* — loco citato — στο άναφερόμενο μέρος, σελ. 4, 5, 11. 'Η Σύντ.

τοθεριστικές και άλλες μηχανές» (S. 63, σελ. 151 ρωσ. μετ.). Ἐν τῶρα ὁ ἀναγνώστης ἀνατρέξει στὸ ἀρθράκι τοῦ Ντάβιντ*, θὰ δεῖ ὅτι ὁ Ντάβιντ παίρνει τοὺς ἀπόλυτους ἀριθμοὺς τῶν νοικοκυριῶν πού χρησιμοποιοῦσαν μηχανές καὶ ὄχι τὸ ποσοστὸ αὐτῶν τῶν νοικοκυριῶν σὲ σχέση μετὰ ὁλόκληρο τὸν ἀριθμὸ τῶν νοικοκυριῶν τῆς δοσμένης ὁμάδας (ὅπως, φυσικά, κάνει ὁ Κάουτσκι).

* Ἄς συγκρίνουμε αὐτοὺς τοὺς ἀριθμοὺς, πού ἀφοροῦν ὁλόκληρη τὴ Γερμανία γιὰ τὸ 1895**.

Ὅμαδες νοικοκυριῶν	Σύνολο νοικοκυριῶν	σπαρτικές	Ἀπ' αὐτὰ χρησιμοποιοῦσαν μηχανές				
			%	γραμμικὲς σπαρτικές	%	χορτοθεριστικὲς καὶ θεριστικὲς	%
Ὦς 2 ha ***	3 236 367	214	0,01	14 735	0,46	245	0,01
2-5 »	1 016 318	551	0,05	13 088	1,29	600	0,06
5-20 »	998 804	3 252	0,33	48 751	4,88	6 746	0,68
20-100 »	281 767	12 091	4,29	49 852	17,69	19 535	6,93
100 καὶ πάνω ha...	25 061	12 565	50,14	14 366	57,32	7 958	31,75
Σύνολο	5 558 317	28 673	0,52	140 792	2,54	35 084	0,63

Ἐραία ἐπιβεβαίωση τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Ντάβιντ καὶ τοῦ Χέρτς, ὅτι τίς σπαρτικὲς καὶ τίς χορτοθεριστικὲς μηχανές τίς συναντᾷ κανεὶς «συχνὰ ἀκόμα καὶ στὰ πολὺ μικρὰ νοικοκυριά», δὲν εἶναι ἔτσι; Καὶ ὅταν ὁ Χέρτς βγάζει τὸ «συμπέρασμα» ὅτι «ἀπὸ στατιστικὴ ἄποψη ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Κάουτσκι δὲν ἀντέχει καθόλου στὴν κριτικὴ», τότε ποιά πλευρὰ παρουσιάζει πραγματικὰ καθαρὰ ἐπιφυλλιδιογραφικὲς μεθόδους;

Πρέπει νὰ σημειώσουμε σάν κάτι τὸ ἄξιωπεριεργο τὸ γεγονός, ὅτι οἱ «κριτικοί», ἀρνούμενοι τὴν ὑπεροχὴ τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ ὡς πρὸς τὴν χρησιμοποίησιν μηχανῶν, ἀρνούμενοι ὅτι στὸ μικρὸ νοικοκυριὸ γιὰ τὸν παραπάνω ἀκριβῶς λόγῳ εἶναι ὑπέρμετρη ἡ ἐργασία καὶ ἀνεπαρκὴς ἡ κατανάλωσις, αὐτομαστιγώνονται ἀμείλιχτα, ὅταν εἶναι ὑποχρεωμένοι ν' ἀναφερθοῦν στὴν πραγματικὴ κατάστασιν (καὶ ὅταν ξεχνᾶνε τὸ «κύριον καθήκον» τους — τὴν ἀνασκευὴ τοῦ «ἀρθρόδοξου» μαρξί-

* Στὸ βιβλίον τοῦ Ντάβιντ «Ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία» (Πετροῦπολη, 1906) ἐπαναλαμβάνεται αὐτὴ ἡ λαθεμένη μέθοδος (σελ. 179). (Σημείωσις τοῦ συγγραφέα στὴν ἐκδοσὴ τοῦ 1908. Ἡ Σύντ.).

** «Stat. d. D. R.» 112 Bd., S. 36*.

*** — Hektar — ἑκτάριο. Ἡ Σύντ.

σμού). «Τό μεγάλο νοικοκυριό — γράφει, λχ., ὁ κύριος Μπουλγκάκοφ στό II τόμο τοῦ βιβλίου του (σελ. 115)—ἐργάζεται πάντοτε μέ μεγαλύτερες τοποθετήσεις κεφαλαίων ἀπ' ὅ,τι τό μικρό, καί γι' αὐτό, ὅπως εἶναι φυσικό, προτιμᾷ τούς μηχανικούς συντελεστές τῆς παραγωγῆς ἀπό τή ζωντανή ἐργατική δύναμη». Ὅτι ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, σάν «κριτικός», κλίνει, ἀκολουθώντας τούς κ. κ. Στροῦβε καί Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, πρὸς τή χυδαία οἰκονομία, ἀντιπαραθέτοντας τούς μηχανικούς «συντελεστές τῆς παραγωγῆς» στοὺς ζωντανούς, αὐτό πραγματικά εἶναι τελείως «φυσικό». Ἄλλά μήπως ἦταν φυσικό τό γεγονός ὅτι ἀρνιόταν τόσο ἀπερίσκεπτα τήν ὑπεροχή τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ;

Σχετικά μέ τή συγκέντρωση στήν ἀγροτική παραγωγή ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέ βρίσκει ἄλλη ἔκφραση ἀπό τό «μυστικιστικός νόμος συγκέντρωσης» κτλ. Νά ὅμως πού βρίσκεται ἀντιμέτωπος μέ ἀγγλικά στοιχεῖα καί ἀποδείχεται ὅτι ἡ τάση γιά συγκέντρωση τῶν ἀγροκτημάτων σημειώθηκε ἀπό τήν ἕκτη δεκαετία ὡς τό τέλος ἀκόμα τῆς ὄγδοης δεκαετίας τοῦ περασμένου αἰῶνα. «Τά μικρά καταναλωτικά νοικοκυριά, — γράφει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, — συνενώνονταν σέ μεγαλύτερα νοικοκυριά. Αὐτή ἡ συνένωση τῶν κομματιῶν γῆς δέν ἐμφανίζεται καθόλου σάν ἀποτέλεσμα τῆς πάλης ἀνάμεσα στή μεγάλη καί στή μικρή παραγωγή (;), μά σάν μιά συνειδητή (!;) τάση τῶν γαιοκτημόνων ν' ἀνεβάσουν τή γαιοπρόσοδό τους μέ τήν ἔνωση κάμποσων μικρῶν νοικοκυριῶν, πού πλήρωναν πολύ χαμηλή γαιοπρόσοδο, σ' ἓνα μεγάλο, πού μπορεῖ νά πληρώνει μεγαλύτερη γαιοπρόσοδο» (I, 239). Καταλάβετε, ἀναγνώστη, **ὄχι** πάλι ἀνάμεσα στό μεγάλο καί στό μικρό νοικοκυριό, **ἀλλά** ἐκτόπιση τοῦ δευτέρου, σάν λιγότερο προσοδοφόρου ἀπό τό πρῶτο! «Μιά καί ἡ οἰκονομία εἶναι ὀργανωμένη πάνω σέ κεφαλαιοκρατική βάση, εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι μέσα σέ ὀρισμένα πλαίσια τό μεγάλο κεφαλαιοκρατικό νοικοκυριό ἔχει ἀναμφισβήτητα πλεονεχτήματα ἀπέναντι στό μικρό κεφαλαιοκρατικό νοικοκυριό» (I, 239-240). Ἄν αὐτό εἶναι ἀναμφισβήτητο, γιατί τότε ὁ κ. Μπουλγκάκοφ τόσο θορυβεῖ καί θορυβοῦσε (στό «Νατσάλο») ἐνάντια στόν Κάουτσκι, πού ἀρχίζει τό κεφάλαιό του γιά τή μεγάλη καί τή μικρή παραγωγή (στό «Ἀγροτικό ζήτημα») μέ τή δήλωση: «Ὅσο πιο κεφαλαιοκρατική γίνεται ἡ ἀγροτική οἰκονομία τόσο πιο πολύ ἀναπτύσσει μιά ποιοτική διαφορά τῆς τεχνικῆς ἀνάμεσα στή μεγάλη καί στή μικρή παραγωγή»;

Σέ δυσμενῆ γιά τό μικρό νοικοκυριό συμπεράσματα δέν ὀδηγεῖ μόνο ἡ περίοδος τῆς ἀνθίσης τῆς γεωργίας στήν Ἀγγλία.

ἀλλά καί ἡ περίοδος τῆς κρίσης. Οἱ ἐκθέσεις πού ἔκαναν οἱ ἐπιτροπές γιά τά τελευταῖα χρόνια «ὑποστηρίζουν μέ καταπληχτική ἐπιμονή ὅτι ἡ κρίση ἐπληξε πιά βαριά ἀκριβῶς τούς μικρονοικοκυρέους» (I, 311). «Τά σπίτια τους, — ἀναφέρει μιά ἀπό τίς ἐκθέσεις γιά τούς μικροϊδιοχτῆτες, — εἶναι χειρότερα ἀπό τά σπιτάκια τῶν ἐργατῶν. . . Ἡ δουλειά ὁλονῶν εἶναι ἐξαιρετικά βαριά καί σημαντικά μεγαλύτερης διάρκειας ἀπ' ὅτι τῶν ἐργατῶν, καί πολλοί ἀπ' αὐτούς λένε πῶς ἡ οἰκονομική κατὰστασή τους δέν εἶναι καί τόσο εὐνοϊκή, ὅπως εἶναι τῶν ἐργατῶν, ὅτι δέν ζοῦν καί τόσο καλά καί σπάνια τρῶνε φρέσκο κρέας». . . «Ἐπιβαρυνμένοι μέ ὑποθήκες, οἱ γιοῦμεν* καταστράφηκαν πρῶτοι» (I, 316). . . «Κάνουν σέ ὅλα τόση οἰκονομία, πού μόνο λίγοι ἐργάτες κάνουν». . . «Οἱ μικροί φέρμερς τά βολεύουν ὅσο χρησιμοποιοῦν τήν ἀπλήρωτη ἐργασία τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειάς τους». . . «Ὅτι ἡ ζωή τοῦ μικροῦ φέρμερ εἶναι ἀπείρως πιά δύσκολη ἀπό τή ζωή τοῦ ἐργάτη, δέν εἶναι κἀν ἀνάγκη νά τό ἀναφέρουμε» (I, 320–321). Παραθέσαμε αὐτά τά ἀποσπάσματα, γιά νά μπορεῖ νά κρίνει ὁ ἀναγνώστης γιά τήν ὀρθότητα τοῦ ἐπόμενου συμπεράσματος τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ: «Ἡ σκληρή καταστροφή τῶν νοικοκυριῶν, πού διατηρήθηκαν ὡς τήν ἐποχή τῆς ἀγροτικῆς κρίσης, δείχνει μονάχα (!) ὅτι σέ παρόμοιες περιπτώσεις οἱ μικροί παραγωγοί καταστρέφονται πιά γρήγορα ἀπό τούς μεγάλους — αὐτό καί τίποτα παραπάνω (sic!!). Ἐπ' αὐτό ἐδῶ εἶναι τελείως ἀδύνατο νά βγάλει κανεῖς ὁποιαδήποτε γενικά συμπεράσματα γιά τή γενική τους οἰκονομική ζωτικότητα, γιατί ἐκείνη τήν ἐποχή ἀποδείχτηκε πῶς ὑπέφερε οἰκονομικά ὀλόκληρη ἡ ἀγγλική γεωργία» (I, 333). Καθάρᾳ πράγματα, δέν εἶναι ἔτσι; Στό κεφάλαιο μάλιστα γιά τούς γενικούς ὅρους ἐξέλιξης τοῦ νοικοκυριοῦ τῶν ἀγροτῶν ὁ κ. Μπουλγκάκοφ γενικεύει αὐτή τή θαυμάσια μέθοδο ἐπιχειρηματολογίας: «Ἡ αἰφνίδια πτώση τῶν τιμῶν ἔχει ἐπιβλαβεῖς συνέπειες σ' ὅλες τίς μορφές (γιά ὅλες τίς μορφές;) τῆς παραγωγῆς, ἡ παραγωγή ὅμως τῶν ἀγροτῶν, διαθέτοντας πολύ ἀσήμαντα κεφάλαια, εἶναι, φυσικά, λιγότερο σταθερή ἀπό τή μεγάλη παραγωγή (πράγμα πού δέ θίγει καθόλου τό ζήτημα τῆς γενικῆς βιωσιμότητάς της)» (II, 247). Ὡστε λοιπόν, στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία τά νοικοκυριά πού διαθέτουν ἀσήμαντα κεφάλαια εἶναι λιγότερο σταθερά, αὐτό ὅμως δέ θίγει τή «γενική» τους βιωσιμότητα!

* — γιοῦμεν — στήν Ἀγγλία μικροχτηματίες, μικροί ἀγρότες. Σημ. μετ.

Δέν είναι καλύτερα τά πράγματα καί ὡς πρός τή συνέπεια τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Χέρτς. Αὐτός «ἀντικρούει» (μέ μεθόδους πού τίς χαρακτηρίσαμε πιά πάνω) τόν Κάουτςκι, ὅταν ὁμῶς γίνεται λόγος γιά τήν Ἄμερική, ἀναγνωρίζει τήν ὑπεροχή τῶν πιά μεγάλων νοικοκυριῶν τῆς, πού ἐπιτρέπουν «σέ πολύ μεγαλύτερο βαθμό τή χρησιμοποίηση μηχανῶν, πράγμα πού δέν τό ἐπιτρέπει ἡ μοιρασμένη σέ πολύ μικρά νοικοκυριά ἀγροτική οἰκονομία μας» (S. 36, ρωσ. μετ. 93) καί ὁμολογεῖ ὅτι «ὁ εὐρωπαῖος ἀγρότης δουλεύει στό νοικοκυριό του συχνά μέ ἀπαρχαιωμένες, ρουτινιασμένες μεθόδους παραγωγῆς, δουλεύει σάν σκλάβος (robotend), ὅπως καί ὁ ἐργάτης, γιά ἓνα κομμάτι ψωμί, χωρίς νά ἐπιδιώκει κάτι τό καλύτερο» (στό ἴδιο). Ὁ Χέρτς ἀναγνωρίζει καί γενικά ὅτι «ἡ μικρή παραγωγή χρησιμοποιεῖ συγκριτικά περισσότερη ἐργασία ἀπό τή μεγάλη» (S. 74, ρωσ. μετ. 177), καί θά μπορούσε μέ ἐπιτυχία νά θέσει στή διάθεση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ στοιχεῖα γιά τό ἀνέβασμα τῆς σοδειᾶς μέ τήν εἰσαγωγή τοῦ ἀτμοκίνητου ἀλετριοῦ (S. 67-68, ρωσ. μετ. 162-163) κτλ.

Φυσικός συνοδοιπόρος τῆς ἀστάθειας τῶν θεωρητικῶν ἀπόψεων τῶν κριτικῶν μας γιά τή σημασία τῶν γεωργικῶν μηχανῶν εἶναι ἡ ἀνίσχυρη ἐπανάληψη ἀπομέρους τους τῶν καθαρᾶ ἀντιδραστικῶν ἐπιχειρημάτων τῶν μεγάλων γαιοχτημόνων πού διακινεῖται ἐχθρικά ἀπέναντι στίς μηχανές. Ὁ Χέρτς, γιά νά ποῦμε τήν ἀλήθεια, εἶναι ἀκόμα πολύ ἀναποφάσιτος σ' αὐτό τό λεπτό σημεῖο· μιλώντας γιά τίς «δυσκολίες» πού προβάλλει ἡ ἀγροτική οἰκονομία στήν εἰσαγωγή μηχανῶν, παρατηρεῖ ὅτι: «διατυπώνεται ἡ ἄποψη πώς τό χειμῶνα μένει τόσοσ ἐλεύθερος χρόνος, πού συμφέρει πιά πολύ τό ἄλώνισμα μέ τό χέρι» (S. 65, ρωσ. μετ. 156-157). Ὁ Χέρτς, ὅπως φαίνεται, εἶναι διατεθειμένος, μέ τή λογική πού τόν διέπει, νά βγάλει ἀπό δῶ τό συμπέρασμα, ὅτι τό γεγονός αὐτό δέ μιλάει ἐνάντια στή μικρή παραγωγή, δέ μιλάει ἐνάντια στά κεφαλαιοκρατικά ἐμπόδια γιά τήν εἰσαγωγή μηχανῶν, ἀλλά ἐνάντια στίς ἴδιες τίς μηχανές! Γι' αὐτό ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέν κατσαδιάζει τοῦ κάκου τόν Χέρτς λέγοντάς του ὅτι εἶναι «πολύ συνδεμένος μέ τίς ἀπόψεις τοῦ κόμματός του» (II, 287). Ὁ ρῶσος καθηγητής στέκει, ἐννοεῖται, πιά ψηλά ἀπό τέτοιους ταπεινωτικούς «δεσμούς» καί δηλώνει περήφανα: «Εἶμαι ἀρκετά ἀπαλλαγμένος ἀπό τήν τόσο διαδομένη, ἰδιαίτερα στή μαρξιστική φιλολογία, προκατάληψη, σύμφωνα μέ τήν ὁποία σέ κάθε μηχανή πρέπει νά βλέπουμε πρόοδο» (I, 48). Δυστυχῶς, στό φτερούγισμα τῆς σκέψης σ' αὐτόν τό μεγα-

λειώδη συλλογισμό καθόλου δέν ανταποκρίνονται συγκεκριμένα συμπεράσματα. «Η άτμοκίνητη άλωνιστική μηχανή, — γράφει ο κ. Μπουλγκάκοφ, — πού στέρησε πάσα πολλούς έργάτες από τή χειμερινή τους άπασχόληση, ήταν άναμφίβολα ένα μεγάλο δυστύχημα γιά τούς έργάτες, πού δέν άντισταθμίζεται μέ τά τεχνικά πλεονεχτήματα *. Αυτό τό τονίζει άνάμεσα στά άλλα ο Γκόλτζ, πού διατυπώνει καί μιά ούτοπική εϋχή» (II, 103), καί συγκεκριμένα τήν εϋχή *νά περιοριστεί ή χρησιμοποίηση τής άλωνιστικής μηχανής, ιδιαίτερα τής άτμοκίνητης «γιά νά καλύτερέψει ή κατάσταση τών εργαζομένων στην άγροτική οικονομία, — προσθέτει ο Γκόλτζ, — καθώς καί γιά νά περιοριστεί ή μετανάστευση — καί ή άποδημία»* (μέ τή λέξη άποδημία πιθανόν ο Γκόλτζ νά έννοεί — αυτό τό προσθέτουμε έμεις — τή μετοίκηση στίς πόλεις).

Θυμίζουμε στόν άναγνώστη ότι αυτήν άκριβώς τήν ιδέα του Γκόλτζ σημείωσε καί ο Κάουτσκι στό «Άγροτικό ζήτημά» του. Γι' αυτό είναι ένδιαφέρον, ως πρός τό συγκεκριμένο ζήτημα τής οικονομίας (σημασία τών μηχανών) καί τής πολιτικής (δέν είναι καλύτερα νά περιορίσουμε τή χρησιμοποίησή τους;), νά συγκρίνουμε τή στάση του στενοκέφαλου όρθόδοξου, πού βούλιαξε μέσα σέ μαρξιστικές προλήψεις, μέ τή στάση του σύγχρονου κριτικού πού έννωσε θαυμάσια όλο τό πνεϋμα του «κριτικισμού».

Ο Κάουτσκι λέει («Agrarfrage», S. 41) ότι ο Γκόλτζ αποδίδει στην άλωνιστική μηχανή έξαιρετικά «έπιβλαβή επίδραση»: ή άλωνιστική μηχανή άφαιρεί από τούς εργαζόμενους του χωριού τήν κύρια χειμερινή άπασχόλησή τους, τούς διώχνει στίς πόλεις, μεγαλώνει τήν έρήμωση του χωριού. Καί ο Γκόλτζ προτείνει νά περιοριστεί ή χρησιμοποίηση τής άλωνιστικής μηχανής, καί τό προτείνει αυτό — προσθέτει ο Κάουτσκι — «φαινομενικά μέν γιά τά συμφέροντα τών εργατών του χωριού, στην πραγματικότητα όμως γιά τά συμφέροντα τών τσιφλικάδων, γιατί γι' αυτούς», όπως λέει ο ίδιος ο Γκόλτζ, «ή ζημιά πού θά προκύψει άπ' αυτόν τόν περιορισμό θά έπανορθωθεί μέ τό παραπάνω — άν όχι άμέσως, όπως οδύποτε όμως μελλοντικά — μέ τήν αύξηση του αριθμού τών εργατικών χεριών στή θερινή

* Πρβλ. τόμ. I, σελ. 51: «... ή άτμοκίνητη άλωνιστική μηχανή... έκπληρώνει τήν κύρια εργασία τής χειμερινής περιόδου, πού καί χωρίς αυτό είναι φτωχή σέ δουλειές (γι' αυτό είναι περισσότερο από άμφίβολη ή άφελμότητα αυτής τής μηχανής γιά όλόκληρη (sic!) τήν άγροτική οικονομία: θά επανέλθουμε ξανά σ' αυτό τό ζήτημα)».

περίοδο». «Εὐτυχῶς, — συνεχίζει ὁ Κάουτσκι, — αὐτή ἡ συντηρητικὴ φιλοφροσύνῃ πρὸς τοὺς ἐργάτες δὲν εἶναι παρά μιὰ ἀντιδραστικὴ οὐτοπία. Ἡ ἀλωνιστικὴ μηχανὴ εἶναι πολὺ συμφέρουσα „ἀμέσως“, ἔτσι πού δὲν ἀφήνει τοὺς τσιφλικάδες νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ τὴ χρησιμοποίησίν της ὑπολογίζοντας σέ κέρδη „στό μέλλον“. Καί γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ ἀλωνιστικὴ μηχανὴ θά συνεχίσει τὴν ἐπαναστατικὴν της δουλειά: θά διώχνει τοὺς ἐργαζόμενους τοῦ χωριοῦ στίς πόλεις, κι ἔτσι θά γίνῃ ἰσχυρὸ ὄπλο, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος γιὰ τὸ ἀνέβασμα τῶν μισθῶν ἐργασίας τοῦ ἐργαζόμενου στό χωριό καί, ἀπὸ τὸ ἄλλο γιὰ τὴν παραπέρα ἀνάπτυξιν τῆς βιομηχανίας γεωργικῶν μηχανῶν».

Ἡ στάσις τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ ἀπέναντι σ' αὐτὴ τὴν τοποθέτησιν τοῦ ζητήματος ἀπὸ ἓνα σοσιαλδημοκράτη καί ἀπὸ ἓνα μεγάλο γαιοχτήμονα εἶναι πάρα πολὺ χαρακτηριστικὴ: ἀποτελεῖ ἓνα μικρὸ δείγμα τῆς θέσεως πού κράτησε γενικὰ ὅλη ἡ σύγχρονη «κριτικὴ» ἀνάμεσα στό κόμμα τοῦ προλεταριάτου καί στό κόμμα τῆς ἀστικῆς τάξεως. Ὁ κριτικὸς δὲν εἶναι βέβαια καί τόσο στενοκέφαλος καί σχηματικὸς γιὰ νὰ δεχτεῖ τὴν ἀποψη τῆς ταξικῆς πάλης καί τῆς ἐπαναστατικοποίησης ὅλων τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἀπὸ τὸν καπιταλισμό. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὅμως, ἂν καί ὁ κριτικὸς μας «ἔχει γίνῃ πιὸ λογικὸς», — ὥστόσο οἱ ἀναμνήσεις του ἀπὸ τὸν καιρὸ πού ἦταν «νέος καί κουτός» καί συμεριζόταν τίς προλήψεις τοῦ μαρξισμοῦ, — δὲν τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ δεχτεῖ στό ἀκέραιο τὸ πρόγραμμα τοῦ καινούργιου συντρόφου του, τοῦ μεγαλογαιοχτήμονα πού ξεκινώντας ἀπολύτως λογικά καί μὲ συνέπεια ἀπὸ τὴ ζημιὰ πού προξενεῖ ἡ μηχανὴ σέ «*ὀλόκληρον* τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν» καταλήγει στήν εὐχὴ: νὰ ἀπαγορευτεῖ! Καί ἔτσι ὁ ἀγαθὸς κριτικὸς μας βρίσκεται στή θέσιν τοῦ γάιδαρου τοῦ Μπουριντάν, ἀνάμεσα σέ δύο δεμάτια χόρτο⁷⁴: ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ἔχει χάσει κάθε ἀντίληψιν τῆς ταξικῆς πάλης καί εἶναι ἰκανὸς νὰ μιλάει τώρα γιὰ τὴ ζημιὰ πού φέρνουν οἱ μηχανές σέ «*ὀλόκληρον* τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν», ξεχνώντας ὅτι ὅλη ἡ σύγχρονη ἀγροτικὴ οἰκονομία διευθύνεται κατὰ πρῶτον λόγον ἀπὸ ἐπιχειρηματίας πού σκέφτονται μόνο τὰ κέρδη τους. Ξέχασε τόσο πολὺ τὰ «νεανικά του χρόνια», τὸν καιρὸ πού ἦταν μαρξιστῆς, ὥστε νὰ βάζει τὸ πιὸ ἀνόητον ἐρώτημα: μποροῦν ἄραγε τὰ τεχνικὰ πλεονεχτήματα τῆς μηχανῆς «ν' ἀντισταθμίσουν» τὴ βλαβερὴ ἐπίδρασίν της πάνω στοὺς ἐργάτες (αὐτὴ ὅμως τὴ βλαβερὴ ἐπίδρασις δὲν τὴν ἀσκεῖ μόνο ἡ ἀτμοκίνητη ἀλωνιστικὴ μηχανή, μὰ καί τὸ ἀτμοκίνητο ἀλέτρι, καί ἡ χορτοθεριστικὴ μηχανή, καί ὁ σπο-

ροδιαλογέας κ. ἄ.); Καί δέν παρατηρεῖ καν ὅτι ὁ μεγαλογαιοχτήμονας δέ θέλει στήν οὐσία τίποτε ἄλλο ἀπό τή μεγαλύτερη ὑποδούλωση τοῦ ἐργάτη καί τό χειμῶνα καί τό καλοκαίρι. Ἐπί τό ἄλλο μέρος, ὅμως, θυμᾶται ἀμυδρά κείνη τήν ἀπαρχαιωμένη «δογματική» πρόληψη, ὅτι ἡ ἀπαγόρευση τῶν μηχανῶν εἶναι οὐτοπία. Τόν κακομοίρη τόν κ. Μπουλγκάκοφ! Θά μπορέσει ἄραγε νά ξεμπλέξει ἀπ' αὐτή τήν ὀδυνηρή κατάσταση;

Εἶναι ἐνδιαφέρον νά τονίσουμε ὅτι οἱ κριτικοί μας, προσπαθώντας νά μειώσουν μέ κάθε τρόπο τή σημασία τῶν γεωργικῶν μηχανῶν καί ἐπικαλούμενοι ἀκόμα καί «τό νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους», ξέχασαν (ἢ δέ θέλησαν σκόπιμα) ν' ἀναφέρουν τή νέα ἐκείνη τεχνική ἐπανάσταση στή γεωργία, πού προετοιμάζει ἡ ἠλεκτροτεχνική. Κι ὅμως, ὁ Κάουτσκι, — πού, σύμφωνα μέ τήν παραπάνω ἀπό ἄδικη κρίση τοῦ κ. Π. Μάσλοφ, «ἔκανε τό οὐσιαστικό λάθος νά μή καθορίσει καθόλου πρὸς ποιά κατεύθυνση συντελεῖται ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων στή γεωργία» («Ζίζν», 1901, τεύχος 3, σελ. 171), — ὁ Κάουτσκι τόνισε ἀκόμα ἀπό τό 1899 τή σημασία τοῦ ἠλεκτρισμοῦ στή γεωργία («Agrarfrage»). Σήμερα πιά διαφαίνονται καθαρότερα τά σημάδια τῆς ἐπερχόμενης τεχνικῆς ἐπανάστασης. Γίνονται ἀπόπειρες νά φωτιστεῖ θεωρητικά ἡ σημασία τῆς ἠλεκτροτεχνικῆς στή γεωργία (βλ. Dr. Otto Pringsheim. «Landwirtschaftliche Manufaktur und elektrische Landwirtschaft», Brauns Archiv *, XV, 1900, S. 406–418, καί τό ἄρθρο τοῦ Κ. Κάουτσκι στή «Neue Zeit»⁷⁵ XIX 1, 1900–1901, τεύχος 18, «Die Elektrizität in der Landwirtschaft» **); ἀκούονται οἱ φωνές τῶν τσιφλικῶν-πραχτικῶν, πού περιγράφουν τά πειράματά τους σχετικά μέ τή χρησιμοποίηση τοῦ ἠλεκτρισμοῦ (ὁ Πρίνσχαϊμ παραθέτει περικοπές ἀπό ἓνα βιβλίο τοῦ Ἄντολφ Ζέιφφερ-χελντ, πού μιλάει γιά τά πειράματα πού ἔκανε στό νοικοκυριό του), πού βλέπουν τόν ἠλεκτρισμό σάν μέσο γιά νά ξαναγίνει ἡ γεωργία προσοδοφόρα καί πού καλοῦν τήν κυβέρνηση καί τούς τσιφλικάδες νά κατασκευάσουν κεντρικούς ἠλεκτρικούς σταθμούς, νά ὀργανώσουν μαζική παραγωγή ἠλεκτρικῆς ἐnergειας γιά τά ἀγροτικά νοικοκυριά (στήν Καινιξβέργη ἐκδόθηκε πέρσι τό βιβλίο τοῦ Π. Μάκ, τσιφλικῶ ἀπό τήν Ἀνατολική Πρωσσία — P. Mack. «Der Aufschwung unseres Landwirtschaftsbetriebes durch Verbilligung der Produktionskosten. Eine

* — Δρ Ὄττο Πρίνσχαϊμ «Ἡ ἀγροτική μανουφакτούρα καί ἡ ἐξηλεκτρισμένη ἀγροτική οἰκονομία». Ἀρχεῖο τοῦ Μπράουν. Ἡ Σύνη.

** — «Ὁ ἠλεκτρισμός στήν ἀγροτική οἰκονομία». Ἡ Σύνη.

Untersuchung über den Dienst, den Maschinentechnik und Elektrizität der Landwirtschaft bieten» *).

Ὁ Πρίνσχαϊμ κάνει, κατά τή γνώμη μας, μιὰ πολύ σωστή παρατήρηση, ὅταν λέει ὅτι ἡ σύγχρονη γεωργία — ὡς πρός τό γενικό ἐπίπεδο τῆς τεχνικῆς της, καί, ἴσως, καί τῆς οἰκονομίας της — πλησιάζει περισσότερο στό στάδιο ἐκεῖνο ἀνάπτυξης τῆς βιομηχανίας, πού ὁ Μάρξ τό ὀνόμαζε «μανουφακτούρα». Ἡ ὑπεροχή τῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας καί τῆς ἀπλῆς συνεργασίας, ἡ σποραδική χρησιμοποίηση μηχανῶν, οἱ σχετικά μικρές διαστάσεις τῆς παραγωγῆς (ἂν κρίνουμε λχ. ἀπό τό συνολικό ὄγκο τῶν προϊόντων πού πουλάει κάθε χρόνο ἓνα νοικοκυριό), οἱ σχετικά μικρές, στίς περισσότερες περιπτώσεις, διαστάσεις τῆς ἀγορᾶς, ἡ σύνδεση τῆς μεγάλης παραγωγῆς μέ τή μικρή (ἡ μικρή παραγωγή, ὅπως καί οἱ βιοτέχνες στίς σχέσεις τους μέ τό μεγάλο ἀφεντικό τῆς μανουφακτούρας, προσφέρει στή μεγάλη παραγωγή ἐργατική δύναμη, — εἴτε ἡ μεγάλη παραγωγή ἀγοράζει «μισοκατεργασμένα» προϊόντα ἀπό τή μικρή, λχ. οἱ μεγαλονοικοκυρεοὶ ἀγοράζουν τεῦτλα, ζῶα κτλ. ἀπό τοὺς μικρονοικοκυρεοὺς) — ὅλ' αὐτά τά σημάδια δείχνουν πραγματικά ὅτι ἡ γεωργία δέν ἔχει φτάσει ἀκόμα τό ἐπίπεδο μιᾶς πραγματικά «μεγάλης μηχανικῆς βιομηχανίας», μέ τήν ἔννοια πού τῆς δίνει ὁ Μάρξ. Στή γεωργία δέν ὑπάρχουν ἀκόμα «συστήματα μηχανῶν», πού νά συνδέονται σ' ἓνα ἐνιαῖο παραγωγικό μηχανισμό.

Φυσικά, δέν πρέπει νά τραβήξουμε στά ἄκρα αὐτή τή σύγκριση: ἀπό τό ἓνα μέρος, ὑπάρχουν οἱ ἰδιομορφίες τῆς γεωργίας πού δέν μποροῦν σέ καμιὰ περίπτωση νά ἀγνοηθοῦν (ἂν ἀφήσουμε κατά μέρος τήν ἀπώτερη καί πολύ προβληματική δυνατότητα ἐργαστηριακῆς παρασκευῆς λευκώματος καί τροφῆς). Γιά ὅλες αὐτές τίς ἰδιομορφίες ἡ μεγάλη μηχανική παραγωγή στή γεωργία δέ θά ἔχει ποτέ ὅλα ἐκεῖνα τά γνωρίσματα πού ἔχει στή βιομηχανία. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, καί στή μανουφακτούρα ἡ μεγάλη παραγωγή μέ μηχανές ἔγινε ἤδη ἐπικρατέστερη σέ σχέση μέ τή μικρή παραγωγή καί ἔχει ἀποχτήσει σημαντική τεχνική ὑπεροχή ἀπέναντί της. Ὁ μικρός παραγωγός προσπάθησε γιά πόλυ καιρό νά ἐξουδετερώσει αὐτή τήν ὑπεροχή μέ τό μέγιστο τῆς ἐργάσιμης μέρας καί τόν περιορι-

* — Π. Μάκ. «Ἡ ἀνοδος τῆς ἀγροτικῆς μας παραγωγῆς μέ τή βοήθεια τῆς μείωσης τῶν ἐξόδων παραγωγῆς. Ἐρευνα γιά τίς ὑπηρεσίες πού προσφέρει στήν ἀγροτική οἰκονομία ἡ τεχνική πού βασίζεται στή χρησιμοποίηση τῶν μηχανῶν καί τοῦ ἠλεκτρισμοῦ». Ἡ Σύντ.

σμό τῶν ἀναγκῶν του, γνωρίσματα τόσο χαρακτηριστικά καί γιά τό βιοτέχνη καί γιά τό σύγχρονο μικρονοικοκύρη ἀγρότη. Τό γεγονός ὅτι στή μανουφακτοῦρα ἐπικρατοῦσε ἡ χειρωναχτική δουλειά ἔδινε ἀκόμα κάποια δυνατότητα στή μικρή παραγωγή νά κρατιέται μ' αὐτά τά «ἥρωικά» μέσα, — οἱ ἄνθρωποι ὅμως πού εἶχαν αὐταπάτες σχετικά μ' αὐτό καί μιλοῦσαν γιά τή βιωσιμότητα τοῦ βιοτέχνη (ὅπως οἱ σημερινοί κριτικοί μιλοῦσαν γιά τή βιωσιμότητα τοῦ ἀγρότη), διαψεύστηκαν πολύ γρήγορα «ἀπό τήν προσωρινή ἐκείνη τάση», πού παραλύει τόν «καθολικό νόμο» τῆς τεχνικῆς στασιμότητας. Θυμίζουμε γιά παράδειγμα τούς ρώσους ἐρευνητές τῆς οἰκοτεχνικῆς ὑφαντουργίας τοῦ κυβερνεῖου Μόσχας στά 1870-1880. Στή βαμβακούργια, ἔλεγαν, ἡ ὑπόθεση τοῦ χειροτέχνη ὑφαντουργοῦ πρέπει νά θεωρεῖται χαμένη: ἡ μηχανή νίκησε· νά ὅμως πού, ἀντίθετα, στή μεταξουργία οἱ βιοτέχνες μποροῦν ἀκόμα νά κρατηθοῦν, οἱ μηχανές ἀπέχουν πολύ ἀκόμα ἀπό τό νά φτάσουν σέ τέτοιο βαθμό τελειοποίησης. Πέρασαν δύο δεκαετίες καί ἡ τεχνική ἀφαίρεσε ἀπό τή μικρή παραγωγή ἀκόμα ἓνα ἀπό τά τελευταῖα τῆς καταφύγια, σάν νάλεγε — σ' ὅσους ἔχουν αὐτιά γιά νά ἀκοῦν καί μάτια γιά νά βλέπουν — ὅτι ὁ οἰκονομολόγος πρέπει νά κοιτάει πάντα μπροστά, πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς προόδου τῆς τεχνικῆς, ἀλλιῶς θά μείνει ἀμέσως πίσω, γιατί ὅποιος δέ θέλει νά κοιτάει μπροστά γυρνάει τίς πλάτες του πρὸς τήν ἱστορία: μέσος δρόμος δέν ὑπάρχει καί οὔτε μπορεῖ νά ὑπάρχει.

«Οἱ συγγραφεῖς πού, ὅπως ὁ Χέρτζ, πραγματεύτηκαν τό ζήτημα τοῦ συναγωνισμοῦ ἀνάμεσα στή μικρή καί στή μεγάλη παραγωγή στή γεωργία, χωρίς νά δόσουν σημασία στό ρόλο τῆς ἠλεκτροτεχνικῆς, πρέπει νά ξαναρχίσουν ἀπό τήν ἀρχή τήν ἐρευνά τους», — παρατήρησε πολύ εὐστοχα ὁ Πρίνσχαϊμ, καί αὐτή του ἡ παρατήρηση ἰσχύει πολύ περισσότερο γιά τό δίτομο ἔργο τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ.

Ἡ ἠλεκτρική ἐνέργεια εἶναι φτηνότερη ἀπό τή δύναμη τοῦ ἀτμοῦ, πολύ εὐδιαίρετη, πολύ πῖο εὐμετάδοτη σέ μεγάλες ἀποστάσεις καί ἡ κίνηση τῶν μηχανῶν μ' αὐτή εἶναι πῖο ρυθμική καί ἤρεμη — γι' αὐτό τό λόγο καί ἡ χρησιμοποίησή της παρουσιάζει περισσότερες εὐκολίες καί στό ἀλώνισμα, καί στό ὄργωμα, καί στό ἄρμεγμα, καί στό λιάνισμα τῆς τροφῆς τῶν ζώων* κτλ. Ὁ Κάουτσκι περιγράφει ἓνα ἀπό τά οὐγγρικά λατιφούν-

* Πρὸς γνώση τοῦ θρασύτατου κ. Μπουλγκάκοφ πού μιλάει μέ θράσος καί ἀβάσιμα γιά «κλάδους τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, πού δέν εἶναι καθόλου προσιτοί γιά τίς μηχανές, ὅπως λχ. ἡ χτηνοτροφία» (I, 49).

τια *, όπου η ηλεκτρική ενέργεια διοχετεύεται από ένα κεντρικό σταθμό προς όλες τις κατευθύνσεις στά απομακρυσμένα σημεία του χτήματος και χρησιμεύει για την κίνηση των γεωργικών μηχανών, για το κόψιμο των τεύτλων, για την άντληση νερού, για το φωτισμό κτλ. κτλ. «Για τη διοχέτευση καθημερινά 300 εκατόλιτρων νερού σε ντεπόζιτο ύψους 10 μέτρων από ένα πηγάδι βάθους 29 μέτρων, και για την προετοιμασία τροφής για 240 αγελάδες, 200 μοσχάρια και 60 βόδια και άλλα έργα, δηλ. για το κόψιμο και το λιάνισμα των τεύτλων κτλ., χρειάζονταν για το χειμώνα δυό ζευγάρια άλλα, για το καλοκαίρι ένα ζευγάρι, πράγμα που κόστιζε 1500 γκούλντεν. Τώρα αντί για άλλα δουλεύουν δυό μοτέρ δύναμης τό ένα τριών και τό άλλο πέντε ίππων, που η δουλειά τους, υπολογίζοντας όλα τά έξοδα, κοστίζει 700 γκούλντεν, δηλ. 800 γκούλντεν λιγότερο» (Kautsky, l.c.). 'Ο Μάκ υπολογίζει την αξία της εργασίας μέρας ενός αλόγου σε τρία μάρκα, κι αν αντικατασταθεί η δύναμη αυτή με ηλεκτρική δύναμη, τότε η ίδια δουλειά κοστίζει 40-75 φένιγκ, δηλ. είναι κατά 400-700% φτηνότερη. "Αν μέσα σε 50 ή και περισσότερα χρόνια — λέει ο ίδιος — $1\frac{3}{4}$ εκατομμύρια άλλα στή γερμανική γεωργία αντικατασταθούν με ηλεκτρική δύναμη (τό 1895 στή γερμανική γεωργία χρησιμοποιούνταν για τίς δουλειές του κάμπου 2,6 εκατομμύρια άλλα + 1,0 εκατομμύριο βόδια + 2,3 εκατομμύρια αγελάδες, απ' αυτά 1,4 εκατομμύρια άλλα και 0,4 εκατομμύρια βόδια ήταν των νοικοκυριών που είχαν πάνω από 20 ha) — αυτό θά ελάττωνε τά έξοδα από 1003 εκατομμύρια μάρκα σε 261 εκατομμύρια, δηλ. κατά 742 εκατομμύρια μάρκα. Μιά τεράστια έκταση, όπου παράγονται ζωοτροφές, θά μπορούσε νά χρησιμοποιηθεί για την παραγωγή τροφής για τούς ανθρώπους, για τή βελτίωση της διατροφής των εργατών, που ο κ. Μπουλγκάκοφ τούς εκφοβίζει τόσο πολύ με τόν «περιορισμό των δώρων της φύσης», με τό «πρόβλημα των σιτηρών» κτλ. 'Ο Μάκ συστήνει επίμονα νά ένωθεί η γεωργία με τή βιομηχανία για μόνιμη χρησιμοποίηση ηλεκτρενέργειας, συστήνει νά κατασκευαστεί ένα κανάλι στις Μαζουριανές λίμνες, που θά μπορούσε νά τροφοδοτεί με ηλεκτρική δύναμη 5 κεντρικούς σταθμούς, που ο καθένας τους θά τροφοδοτούσε με ηλεκτρενέργεια τά γύρω αγροτικά νοικοκυριά σε απόσταση 20-25 χιλιομέτρων, συστήνει τήν αξιοποίη-

* 'Ακόμα μία φορά προς γνώση του κ. Μπουλγκάκοφ, που μιλάει για «έκτρωματική ανάπτυξη των μεγάλων νοικοκυριών σε λατιφούντια»!

ση τῆς τύρφης γιά τόν ἴδιο σκοπό, καί ζητάει τήν ἔνωση τῶν ἀγροτῶν νοικοκυρέων: «μονάχα μέ μιὰ ἑταιρική ἔνωση μέ τή βιομηχανία καί μέ τό μεγάλο κεφάλαιο εἶναι δυνατό νά ξανακάνουμε ἐπικερδῆ τό δικό μας κλάδο παραγωγῆς» (Mack, S. 48). Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐφαρμογή νέων μεθόδων παραγωγῆς θά συναντήσει πλῆθος δυσκολίες καί δέ θά προχωρήσει ὁμαλά, ἀλλά μέ ζίκ-ζάκ. Δέν ὑπάρχει ὅμως ἀμφιβολία ὅτι θά προχωρήσει, ὅτι ἡ ἐπαναστατικοποίηση τῆς γεωργίας εἶναι ἀναπόφευκτη. «Ἡ ἀντικατάσταση τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῶν ἀροτριῶντων ζῶων μέ ἠλεκτρομότερ σημαίνει, — ὅπως σωστά λέει ὁ Πρίνσχαϊμ, — τή δυνατότητα ἑνός συστήματος μηχανῶν στή γεωργία. . . Ὅ,τι δέν μπόρεσε νά κάνει ἡ δύναμη τοῦ ἀτμοῦ, μπορεῖ στή σίγουρα νά τό πετύχει ἡ ἠλεκτροτεχνική, καί συγκεκριμένα: τή μετατροπή τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἀπό παλιά μανουφακτούρα σέ σύγχρονη μεγάλη παραγωγή» (l. c., p. 414).

Δέ θά ἐπεκταθοῦμε στό ζήτημα τί γιγάντια νίκη τῆς μεγάλης παραγωγῆς θά σημαίνει (ἐνμέρει σημαίνει ἤδη) ἡ εἰσαγωγή τῆς ἠλεκτροτεχνικῆς στή γεωργία, — αὐτό εἶναι τόσο ἐξόφθαλμο, πού δέ χρειάζεται νά ἐπιμένουμε ἰδιαίτερα σ' αὐτό. Καλύτερα ἄς ἐξετάσουμε σέ ποιὰ σύγχρονα νοικοκυριά ὑπάρχουν ἔμβρυα ἐκείνου τοῦ «συστήματος μηχανῶν», πού θά βάλει σέ κίνηση ὁ κεντρικός σταθμός παραγωγῆς ἠλεκτρἐνέργειας. Γιατί γιά ἕνα σύστημα μηχανῶν χρειάζεται στήν ἀρχή νά δοκιμαστοῦν στήν πράξη διάφορες μηχανές, χρειάζονται παραδείγματα συνδυασμένης χρησιμοποίησης πολλῶν μηχανῶν. Τήν ἀπάντηση στό ἐρώτημα αὐτό τή δίνουν τά στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς ἀπογραφῆς τῶν γεωργικῶν νοικοκυριῶν πού ἔγινε στίς 14 τοῦ Ἰουνίου 1895. Ἐχομε στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν νοικοκυριῶν κάθε ὁμάδας, πού χρησιμοποίησαν δικές τους ἢ ξένες μηχανές (ὁ κ. Μπουλγκάκοφ κάνει λάθος, ὅταν στή σελ. 114 τοῦ δευτέρου τόμου παραθέτει ἕνα μέρος αὐτῶν τῶν στοιχείων καί νομίζει ὅτι τά στοιχεῖα αὐτά ἀφοροῦν τόν ἀριθμό τῶν μηχανῶν. Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή ἄς σημειώσουμε ὅτι τά στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν νοικοκυριῶν, πού χρησιμοποίησαν δικές τους ἢ ξένες μηχανές, παρουσιάζουν, ὅπως εἶναι εὐνόητο, τήν ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς μικρότερη ἀπ' ὅ,τι εἶναι στήν πραγματικότητα. Τά μεγάλα νοικοκυριά ἔχουν συχνότερα δικές τους μηχανές ἀπ' ὅ,τι τά μικρά πού πληρώνουν μέ τό παραπάνω γιά νά τίς χρησιμοποιοῦν). Τά στοιχεῖα αὐτά ἀφοροῦν τή χρησιμοποίηση ἢ τῶν μηχανῶν γενικά, ἢ κάθε εἴδους μηχανῆς ξεχωριστά, ἔτσι πού νά μή μποροῦμε νά καθορίσουμε πόσες

μηχανές χρησιμοποίησαν τὰ νοικοκυριά τῶν διάφορων ομάδων. Ὄταν ὁμως προσθέσουμε, γιά τήν κάθε ομάδα χωριστά, τόν ἀριθμό ὄλων τῶν νοικοκυριῶν πού χρησιμοποίησαν κάθε ξεχωριστό εἶδος μηχανῆς, θά ἔχουμε τόν ἀριθμό τῶν περιπτώσεων χρησιμοποίησης τῶν κάθε λογῆς γεωργικῶν μηχανῶν. Παραθέτουμε ἐδῶ τὰ στοιχεῖα πού ἔχουν δουλευτεῖ κατ' αὐτόν τόν τρόπο καί δείχνουν, πῶς προετοιμάζεται τό «σύστημα μηχανῶν» στή γεωργία:

Ἐκταση τῶν νοικοκυριῶν	Σέ 100 νοικοκυριά ἀναλογοῦν	
	νοικοκυριά πού χρησιμοποιοῦν γεωργικῆς μηχανῆς γενικά (1895)	περιπτώσεις χρησιμοποίησης μιᾶς ἢ ἄλλης γεωργικῆς μηχανῆς (1895)
Ἦς 2 ha	2,03	2,30
2-5 »	13,81	15,46
5-20 »	45,80	56,04
20-100 »	78,79	128,46
100 καί πάνω ha ..	94,16	352,34
Σύνολο...	16,36	22,36

Ἔτσι, στά μικρά νοικοκυριά μέχρι 5 ἑκτάρια (τά νοικοκυριά αὐτά ἀποτελοῦν πάνω ἀπό τά τρία τέταρτα ὄλων τῶν νοικοκυριῶν, τά 4,1 ἑκατομ. ἀπό τά 5,5 ἑκατομ., δηλ. τά 75,5% ἔχουν ὁμως μόνο 5 ἑκατομ. ἑκτάρια γῆς ἀπό τά 32¹/₂ ἑκατομ., δηλ. τά 15,6%)— ὁ ἀριθμός τῶν περιπτώσεων χρησιμοποίησης κάθε εἶδους γεωργικῶν μηχανῶν (συνυπολογίσαμε καί τίς γαλακτοκομικές μηχανές) εἶναι τελείως μηδαμινός. Στά μεσαῖα νοικοκυριά (5-20 ha) ἐκεῖνα πού χρησιμοποιοῦν μηχανές γενικά εἶναι λιγότερα ἀπό τά μισά, καί σέ 100 νοικοκυριά ἀναλογοῦν μόνο 56 περιπτώσεις χρησιμοποίησης γεωργικῶν μηχανῶν. Μόνο στή μεγάλη κεφαλαιοκρατική παραγωγή* βλέπουμε ὅτι ἡ πλειονότητα τῶν νοικοκυριῶν (³/₄ - ⁹/₁₀) χρησιμοποιεῖ μηχανές καί ὅτι ἀρχίζει νά διαμορφώνεται σύστημα μηχανῶν: σέ κάθε νοικοκυριό ἀναλογεῖ πάνω ἀπό μιά περίπτωση χρησιμοποίησης μηχανῶν. Χρησιμοποιοῦνται συνεπῶς ἀπό ἕνα καί τό ἴδιο νοικοκυριό περισσότερες ἀπό μιά μηχανές: πχ. τά νοικοκυριά μέ πάνω ἀπό 100 ha χρησιμοποιοῦσαν τό καθένα περίπου 4 μηχαν-

* Πάνω ἀπό 20 ha ἔχουν μόνο τά 0,3 ἑκατομ. νοικοκυριά ἀπό τά 5,5 ἑκατομ., δηλ. μόνο τά 5,5% ἀπό τό συνολικό ἀριθμό, ὁμως τά νοικοκυριά αὐτά ἔχουν τά 17,7 ἑκατομ. ἑκτάρια γῆς ἀπό τά 32,5, δηλ. τά 54,4% ἀπ' ὅλη τήν καλλιεργούμενη ἔκταση.

νές (352 % ἀπέναντι σιά 94 % πού χρησιμοποιοῦσαν μηχανές γενικά). Ἀπό τά 572 λατιφούντια (νοικοκυριά μέ 1000 ha καί πάνω) τά 555 χρησιμοποιοῦσαν μηχανές, καί ὁ ἀριθμός τῶν περιπτώσεων χρησιμοποίησης μηχανῶν εἶναι 2800, δηλ. κάθε νοικοκυριό χρησιμοποιοῦσε ἀπό πέντε μηχανές. Ἀπό δῶ μποροῦμε νά καταλάβουμε, ποιά νοικοκυριά προετοιμάζουν τήν «ἠλεκτρική» ἐπανάσταση καί ποιά θά ἐπωφεληθοῦν περισσότερο ἀπ' αὐτήν.

IV

Η ΕΞΑΛΕΙΨΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΧΩΡΙΟΥ. ΕΠΙ ΜΕΡΟΥΣ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΑΝΑΚΙΝΗΣΑΝ ΟΙ «ΚΡΙΤΙΚΟΙ»

Ἀπό τόν Χέρτς ἄς περάσουμε στόν κ. Τσερνόφ. Ἐπειδή ὁ τελευταῖος δέν κάνει τίποτε ἄλλο παρά «νά συζητάει» γιά τόν πρῶτο, θά περιοριστοῦμε ἐδῶ σ' ἓνα σύντομο χαρακτηρισμό γιά τίς μεθόδους ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Χέρτς (καί γιά τόν τρόπο πού τόν παραφράζει ὁ κ. Τσερνόφ), γιά νά περάσουμε (στήν ἐπόμενη μελέτη) στήν ἀνάλυση ὀρισμένων νέων ἐμπράγματων στοιχείων πού παρουσιάζουν οἱ «κριτικοί».

Γιά νά δείξουμε τί εἶδους θεωρητικός εἶναι ὁ Χέρτς, ἀρκεῖ μόνο ἓνα παράδειγμα. Στήν ἀρχή-ἀρχή τοῦ βιβλίου του συναντᾶμε ἓνα ὑποκεφάλαιο μέ τόν πολυσήμαντο τίτλο: «Ἡ ἔννοια τοῦ ἐθνικοῦ καπιταλισμοῦ». Ὁ Χέρτς θέλει, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, νά δώσει τόν ὄρισμό τοῦ καπιταλισμοῦ. «Μποροῦμε, φυσικά, — γράφει ὁ Χέρτς — νά τόν χαρακτηρίσουμε σάν σύστημα ἐθνικῆς οἰκονομίας, πού νομικά στηρίζεται στίς ἀπόλυτα ἐφαρμοσμένες ἀρχές τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου καί τῆς ἰδιοχτησίας, τεχνικά — στήν παραγωγή σέ πλατιά» (μεγάλη;) «κλίμακα *, κοινωνικά — στό χωρισμό τῶν μέσων παραγωγῆς ἀπό τοὺς ἄμεσους παραγωγούς, πολιτικά — στήν κατοχή ἀπό τοὺς κεφαλαιοκράτες τῆς κεντρικῆς πολιτικῆς ἐξουσίας» (τῆς συγκεντρωμένης πολιτικῆς δύναμης τοῦ κράτους;) «χάρη μόνο στήν οἰκονομική βάση τῆς κατανομῆς τῆς ἰδιοχτησίας» (ρωσ. μετ., σελ. 37). Αὐτοί οἱ ὀρισμοί δέν εἶναι πλήρεις, ἀπαιτοῦν διευκρινίσεις — λέει ὁ Χέρτς — λχ. ἡ οἰκιακή ἐργασία καί τό νοίκια-

* Ὁ κ. Β. Τσερνόφ μεταφράζει («Ρ. Μπ.» τεύχος 4, 132): «στήν παραγωγή πού ἔφτασε σέ ὑψηλό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης». Ἔτσι κατάφερε νά «καταλάβει» αὐτὸς τή γερμανική ἐκφραση: «auf grosser Stufenleiter»!!

σμα μικρῶν χωραφιῶν διατηροῦνται ἀκόμα παντοῦ πλάι στή μεγάλη παραγωγή. «Δέν ἀνταποκρίνεται τελείως καί ὁ *πραγματικός* (sic!) ὀρισμός τοῦ καπιταλισμοῦ, σάν συστήματος ὅπου ἡ παραγωγή βρίσκεται κάτω ἀπό τόν ἔλεγχον» (κυριαρχία καί ἔλεγχος) τῶν «κεφαλαιοκρατῶν» (κατόχων κεφαλαίου). Ἄλήθεια, δέν εἶναι ὑπέροχος αὐτός ὁ «πραγματικός» ὀρισμός τοῦ καπιταλισμοῦ σάν κυριαρχίας τῶν κεφαλαιοκρατῶν; Καί πόσο χαρακτηριστικό εἶναι αὐτό τό τόσο τῆς μόδας σήμερα quasi*-*ρεαλιστικό*, στήν πραγματικότητα ὅμως ἐκλεχτικό κυνήγι γιά πλήρη ἀπαρίθμηση ὄλων τῶν μεμονωμένων γνωρισμάτων καί τῶν μεμονωμένων «παραγόντων». Τό ἀποτέλεσμα, φυσικά, εἶναι ὅτι ἡ παράλογη αὐτή προσπάθεια νά ὑπαχθοῦν σέ μιά γενική ἔννοια ὅλα τά ἐπί μέρους γνωρίσματα μεμονωμένων φαινομένων, ἤ, ἀντίστροφα, «ν' ἀποφευχθεῖ ἡ σύγκρουση μέ τήν ἐξαιρετική ποικιλομορφία τῶν φαινομένων» — προσπάθεια πού μαρτυρεῖ ἀπλῶς παντελῆ ἄγνοια τοῦ τί εἶναι ἐπιστήμη — ὀδηγεῖ τόν «θεωρητικό» σέ κατάσταση νά μή βλέπει πίσω ἀπό τά δέντρα τό δάσος. Ὁ Χέρτζ λχ. ξέχασε μιά τέτοια λεπτομέρεια, ὅπως εἶναι ἡ ἐμπορευματική παραγωγή καί ἡ μετατροπή τῆς ἐργατικῆς δύναμης σέ ἐμπόρευμα! Ἄντί γι' αὐτό ὅμως ἐπινόησε τόν παρακάτω *γενετικό* ὀρισμό πού — πρὸς τιμωρία τοῦ ἐπινοητῆ του — πρέπει νά τόν παραθέσουμε στό ἀκέραιο: καπιταλισμός «εἶναι ἡ κατάσταση ἐκείνη τῆς ἔθνικῆς οἰκονομίας, ὅπου ἡ πραγματοποίηση τῶν ἀρχῶν τῆς ἐλεύθερης κυκλοφορίας, τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου καί τῆς ἰδιοχτησίας ἔχει φτάσει στό ἀνώτερο (σχετικά) σημεῖο, πού καθορίζεται ἀπό τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη καί τίς ἐμπειρικές συνθήκες τῆς κάθε ἔθνικῆς οἰκονομίας ξεχωριστά» (S. 10, ἡ ρωσ. μετ. 38-39 δέν εἶναι ἀπόλυτα ἀκριβῆς). Ἐννοεῖται ὅτι ὁ κ. Β. Τσερνόφ, γεμάτος ἐκστατική εὐλάβεια, ἀντιγράφει καί ξαναντιγράφει αὐτές τίς σαπουνόφουσκες, σερβίροντας συνάμα στούς ἀναγνώστες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσιβο», σέ τριάντα ὀλόκληρες σελίδες, μιά «ἀνάλυση» τῶν τύπων τοῦ ἔθνικοῦ καπιταλισμοῦ. Ἄπ' αὐτή τήν πολύ διδαχτική ἀνάλυση μπορούμε νά σταχυολογήσουμε πολλούς χαρακτηρισμούς, πού εἶναι ἐξαιρετικά πολῦτιμοι καί δέν εἶναι καθόλου στερεότυποι, ὅπως, πχ., τό χαρακτηρισμό γιά τόν «ἀνεξάρτητο, περήφανο καί δραστήριο χαρακτήρα τοῦ βρετανοῦ», γιά τή «σταθερότητα» τῆς ἀγγλικῆς ἀστικῆς τάξης καί τό «μὴ συμπαθητικό χαρακτήρα» τῆς ἐξωτερικῆς πο-

* — δῆθεν. Ἡ Σὺντ.

λιτικής της, γιά τή «γεμάτη πάθος καί ένθουσιασμό ιδιοσυγκρασία τής ρωμανικής φυλής» καί γιά τή «γερμανική τάξη καί άκρίβεια» (σελ. 152 στό τεύχος 4 τοῦ «Ρ. Μπ.»). Έννοεΐται, ὅτι ὁ «δογματικός» μαρξισμός έξουθενώθηκε ὀριστικά μ' αὐτή τήν ἀνάλυση.

Δέν εἶναι λιγότερο συντριπτική ἢ ἀνάλυση ἀπό τόν Χέρτζ τῶν στοιχείων γιά τίς ὑποθήκες. Ὁ κ. Τσερνόφ τουλάχιστο εἶναι κατενθουσιασμένος ἀπ' αὐτήν: «Γεγονός εἶναι — γράφει — ὅτι. . . κανένας ἀκόμα δέν ἀναίρεσε τά στοιχεῖα τοῦ Χέρτζ. Στήν ἀπάντησή του στό βιβλίο τοῦ Χέρτζ, ὁ Κάουτσκι, ἐπεκτεινόμενος πάρα πολύ σέ ὀρισμένα ἐπί μέρους ζητήματα» (ὅπως ἡ ἀπόδειξη τῶν παραποιήσεων τοῦ Χέρτζ! Ὁραῖα «ἐπί μέρους ζητήματα»!) «δέν ἀναφέρει οὔτε λέξη, ἀπαντώντας στήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Χέρτζ γιά τό ζήτημα τῶν ὑποθηκῶν» («Ρ. Μπ.» τεύχος 10, σελ. 217, ὑπογράμμιση τοῦ κ. Τσερνόφ). Ὅπως φαίνεται ἀπό τήν παραπομπή στή σελ. 238 τοῦ ἴδιου τεύχους τοῦ «Ρ. Μπ.», ὁ κ. Τσερνόφ γνωρίζει τό ἄρθρο-ἀπάντηση τοῦ Κάουτσκι («Zwei Kritiker meiner „Agrarfrage“») * στό «Neue Zeit», 18, 1· 1899-1900· ὁ κ. Τσερνόφ δέν μπορούσε ἐπίσης νά μή ξέρει ὅτι ἡ κυκλοφορία τοῦ περιοδικοῦ, ὅπου δημοσιεύθηκε αὐτό τό ἄρθρο, ἀπαγορεύεται στή Ρωσία ἀπό τή λογοκρισία. Ἀκόμα πιό σημαντικό γιά νά χαρακτηρίσουμε τήν ὄλη φυσιογνωμία τής σύγχρονης «κριτικής», εἶναι τό γεγονός ὅτι τά λόγια πού ὁ ἴδιος ὁ κ. Τσερνόφ ἔχει ὑπογραμμίσει, περιέχουν μιὰ ὀλοφάνερη ἀναλήθεια, γιάτι σχετικά μέ τό ζήτημα τῶν ὑποθηκῶν ὁ Κάουτσκι ἀπάντησε στους «Χέρτζ, Ντάβιντ, Μπέρνσταϊν, Σίππελ, Μπουλγκάκοφ e tutti quanti ** στίς σελ. 472-477 τοῦ ἴδιου ἄρθρου πού ὑποδείχνει ὁ κ. Τσερνόφ. Εἶναι βαρετό νά εἶσαι ὑποχρεωμένος νά ἀποκαθιστᾷς τή διαστρεβλωμένη ἀλήθεια, — ὅταν ὅμως ἔχεις νά κάνεις μέ τούς κ. κ. Τσερνόφ, δέν μπορείς νά ξεφύγεις καθόλου ἀπ' αὐτή τήν ὑποχρέωση.

Έννοεΐται ὅτι ὁ Κάουτσκι ἀπάντησε στόν Χέρτζ εἰρωνικά, γιάτι ὁ Χέρτζ καί σ' αὐτό τό ζήτημα ἀποκάλυψε τήν ἀνικανότητά του ἢ τήν ἀπροθυμία του νά καταλάβει γιά ποιό πράγμα πρόκειται καί τήν κλίση του νά ἐπαναλαβαίνει τά τριμμένα ἐπιχειρήματα τῶν ἀστῶν οικονομολόγων. Στό «Agrarfrage» τοῦ Κάουτσκι γινόταν λόγος (S. 88-89) γιά τή συγκέντρωση τῶν ὑποθηκῶν. «Οἱ πολυάριθμοι μικροί τοκογλύφοι τοῦ χωριοῦ, —

* — «Δυό κριτικοί τοῦ „Αγροτικοῦ ζητήματός“ μου». Ἡ Σύντ.

** Ἐκφραση τοῦ Κάουτσκι: σελ. 472, «N. Z.» (E tutti quanti — καί σέ ὅλους τούς ὁμοίους τους. Ἡ Σύντ.).

ἔγραφε ὁ Κάουτσκι, — ἀπωθοῦνται ὀλοένα καί πιά πολύ σέ δευτέρη μοίρα, καί παραχωροῦν τή θέσιν τους στά μεγάλα συγκεντροποιημένα κεφαλαιοκρατικά εἴτε συνεταιρικά ἰδρύματα πού μονοπωλοῦν τήν ἐνυπόθηκην πίστην». Ὁ Κάουτσκι ἀπαριθμεῖ μερικά τέτοιου εἴδους κεφαλαιοκρατικά καί συνεταιρικά ἰδρύματα, μιλάει γιά συνεταιρικά ἰδρύματα ἔγγειας πίστεως (genossenschaftliche Bodenkreditinstitute), τονίζει ὅτι καί τά ταμιευτήρια, καί οἱ ἀσφαλιστικές ἐταιρεῖες, καί πολυάριθμες ἐνώσεις (S. 89) ὑποθηκεύουν τίς ἐγκαταστάσεις τους κτλ. Στήν Πρωσσία λχ. 17 ἐταιρεῖες ἔγγειας πίστεως ἐκδόσανε τό 1887 τίτλους ὑποθήκης ἀξίας 1650 ἑκατομ. μάρκων⁷⁶. «Οἱ ἀριθμοί αὐτοί δείχνουν ἤδη τεράστια συγκέντρωση τῆς γαιοπροσόδου σέ λίγα κεντρικά ἰδρύματα» (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μας), «ἡ συγκέντρωση ὁμως αὐξάνει μέ γρήγορους ρυθμούς. Τό 1875 οἱ γερμανικές τράπεζες ὑποθηκῶν ἐκδόσανε τίτλους ὑποθηκῶν ἀξίας 900 ἑκατομ. μάρκων, τό 1888 — 2¹/₂ δισεκατομμυρίων, τό 1892 τό ποσό αὐτό ἔφτανε ἤδη τά 3400 ἑκατομμύρια, συγκεντρωμένα σέ 31 (τό 1875 σέ 27) τράπεζες» (S. 89). Αὐτή ἡ συγκέντρωση τῆς γαιοπροσόδου δείχνει καθαρά τή συγκέντρωση τῆς γαιοχτησίας.

Ὅχι — ἀπαντοῦν οἱ Χέρτζ, Μπουλγκάκοφ, Τσερνόφ καί Σία — «ἐμεῖς διαπιστώνουμε μιά πολύ σταθερή τάση γιά ἀποκέντρωση, γιά τεμαχισμό τῆς ἰδιοχτησίας» («P. Μπ.» τεύχος 10, 216), γιατί «πάνω ἀπό τό ἕνα τέταρτο τῆς ἐνυπόθηκης πίστεως εἶναι συγκεντρωμένο στά χέρια πιστωτικῶν ἰδρυμάτων δημοκρατικοῦ χαρακτήρα (sic!) μέ πλῆθος μικροκαταθέτες» (στό ἴδιο μέρος). Ὁ Χέρτζ μέ ἐξαιρετικό ζήλο προσπαθεῖ ν' ἀποδείξει, παραθέτοντας μιά σειρά πίνακες, ὅτι οἱ μικροκαταθέτες ἀποτελοῦν τή μεγάλη μάζα τῶν καταθετῶν στά ταμιευτήρια κτλ. Προβάλλει ὁμως τό ἐρώτημα: τί χρειάζονται ὅλα αὐτά; Ἄλλωστε καί ὁ ἴδιος ὁ Κάουτσκι μίλησε γιά τίς ἐταιρεῖες ἀμοιβαίας πίστεως καί τά ταμιευτήρια (χωρίς, φυσικά, νά φαντάζεται, ὅπως τό φαντάζεται ὁ κ. Τσερνόφ, ὅτι πρόκειται γιά ἰδρύματα ἰδιαίτερα «δημοκρατικοῦ χαρακτήρα»). Ὁ Κάουτσκι μιλάει γιά τή συγκεντροποίηση τῆς γαιοπροσόδου σέ μερικά μόνο κεντρικά ἰδρύματα — κι αὐτοί τοῦ μιλᾶνε γιά τή μεγάλη μάζα τῶν μικρῶν καταθετῶν στά ταμιευτήρια!! Καί τό ὀνομάζουν αὐτό «τεμαχισμό τῆς ἰδιοχτησίας»! Μά τί σχέση ἔχει μέ τήν ἀγροτική οἰκονομία (πρόκειται γιά τή συγκέντρωση τῆς γαιοπροσόδου) ὁ ἀριθμός τῶν καταθετῶν στίς τράπεζες ὑποθηκῶν; Μήπως ἕνα μεγάλο ἐργοστάσιο παύει ν' ἀποτελεῖ συγκεντροποίηση τῆς παραγωγῆς ἐπειδή οἱ μετοχές του κατανέμονται σέ

πλήθος μικρῶν κεφαλαιοκρατῶν; «Πρὶν νὰ μὲ πληροφορήσουν ὁ Χέρτς καὶ ὁ Ντάβιντ, — ἔγραφε ὁ Κάουτσκι, ἀπαντώντας στὸν Χέρτς — ἐγὼ δὲν εἶχα πάρει πραγματικά χαμπάρι ἀπὸ ποῦ προ-
μηθεύονται τὰ χρήματά τους τὰ ταμιευτήρια. Νόμιζα ὅτι δου-
λεύουν μὲ τὶς οἰκονομίες τῶν Ρότσιλτ καὶ τῶν Βάντερμπιλντ».

Σχετικὰ μὲ τὴ μεταβίβαση τῶν ὑποθηκῶν στὴν ἰδιοκτησία τοῦ κράτους ὁ Χέρτς λέει: «Αὐτὸ θὰ ἦταν τὸ χειρότερο μέσο πάλης ἐνάντια στοῦ μεγάλο κεφάλαιο, καί, φυσικά, τὸ καλύτερο μέσο γιὰ νὰ ἐξεγερθεῖ ἐνάντια στοὺς ὑπαίτιους μιᾶς τέτοιας με-
ταρρύθμισης ἢ τεράστια καὶ ὀλοένα ἀξανόμενη στρατιὰ τῶν μικροἰδιοκτητῶν, καὶ ἰδιαίτερα αὐτῶν ποὺ εἶναι ἐργάτες γῆς» (S. 29, ρωσ. μετ. 78. Ὁ κ. Τσερνόφ τὸ ἐπαναλαμβάνει αὐτὸ μὲ ἰκανοποίηση στίς σελ. 217-218 τοῦ «P. Μπ.»).

Νὰ λοιπὸν ποιοὶ εἶναι οἱ «ἰδιοχτῆτες», ποῦ ὁ Μπέρνσταϊν καὶ Σία φωνάζουν ὅτι ἀξάνει ὁ ἀριθμὸς τους! — ἀπαντᾷ ὁ Κάουτσκι. — Εἶναι οἱ ὑπηρετρὶες ποὺ ἔχουν 20 μάρκα στὸ τα-
μιευτήριό! Πόσο παλιὸ καὶ τριμμένο εἶναι αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα ἐνάντια στοὺς σοσιαλιστές, ὅτι δηλ. μὲ τὴν «ἀπαλλοτριώση» ποὺ ἐπιδιώκουν θὰ καταληστέψουν μιὰ τεράστια στρατιὰ ἐρ-
γαζομένων! Αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα τὸ χρησιμοποίησε μὲ ἐξαιρετικὸ
ζῆλο ἴσα-ἴσα ὁ Εὐγένιος Ρίχτερ κι ὄχι κανένας ἄλλος, στὴν μπρο-
σοῦρα τοῦ ποὺ δημοσίευσε μετὰ τὴν κατάργησι τοῦ ἔκτακτου νόμου ἐνάντια στοὺς σοσιαλιστές⁷⁷ (οἱ ἐργοστασιάρχες ἀγό-
ρασαν χιλιάδες ἀντίτυπά τῆς γιὰ νὰ τὰ μοιράσουν δωρεάν στοὺς ἐργάτες). Στὴν μπροσοῦρα τοῦ αὐτῆ ὁ Εὐγένιος Ρίχτερ λάνσαρε τὴν περίφημὴ του «οἰκονόμα Ἄγνη»: μιὰ φτωχὴ ράφτρα ποὺ εἶχε μερικὲς δεκάδες μάρκα στὸ ταμιευτήριό καὶ ποὺ τὴ λήστε-
ψαν οἱ κακοὶ σοσιαλιστές, ὅταν ἄρπαξαν τὴν κρατικὴ ἐξουσία καὶ μετέτρεψαν τὶς τράπεζες σὲ ἰδιοκτησία τοῦ κράτους. Νὰ ἀπὸ ποιά πηγὴ ἀντλοῦν τὰ «κριτικά» ἐπιχειρήματά τους οἱ διά-
φοροι Μπουλγκάκοφ*, Χέρτς καὶ Τσερνόφ!

«Κεῖνο τὸν καιρὸ, — λέει ὁ Κάουτσκι γιὰ τὴν „περιβόητη“ μπροσοῦρα τοῦ Εὐγ. Ρίχτερ, — ὁ Εὐγ. Ρίχτερ ἔγινε ἀντικείμενο κοροϊδίας ὄλων γενικά τῶν σοσιαλδημοκρατῶν. Καὶ σήμερα ἀνάμεσα στοὺς σοσιαλδημοκράτες βρίσκονται ἄνθρωποι, ποὺ στὸ κεντρικὸ μας ὄργανο» (ἔχει ὑπόψη του, ὅπως φαίνεται, τὰ ἄρθρα τοῦ Ντάβιντ στὸ «Vorwärts»⁷⁸) «ψάλλουν ὕμνους σ' ἓνα

* Σχετικὰ μὲ τὶς ὑποθήκες ὁ κ. Μπουλγκάκοφ διατύπωσε τὰ ἴδια ἐπιχει-
ρήματα ἐνάντια στὸν Κάουτσκι στὸ «Νατσάλο», καὶ στὰ γερμανικά στὸ
«Ἀρχεῖο» τοῦ Μπράουν.

σύγγραμμα, πού ἐπαναλαβαίνει τίς ίδιες ιδέες: Χέρτς, ὕμνοῦμε τὰ κατορθώματά σου!

Γιὰ τόν κακομοίρη τόν Εὐγένιο στά γηρατειά του αὐτό εἶναι ἕνας πραγματικός θρίαμβος, καί πρὸς εὐχαρίστησή του δέν μπορῶ νά μὴ ἀναφέρω καί τό παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπὸ τόν Χέρτς, πού βρίσκεται στήν ἴδια σελίδα: „Βλέπουμε ὅτι τό μικρό γεωργό, τόν ἰδιοκτήτη σπιτιοῦ στήν πόλη καί ἰδιαίτερα τό μεγάλο γεωργό τοὺς ἀπαλλοτριώνουν ἀκριβῶς οἱ κατώτερες καί μεσαῖες τάξεις, πού κατὰ τό μεγαλύτερο μέρος τους προέρχονται ἀναμφίβολα ἀπὸ τόν ἀγροτικό πληθυσμό“» (Χέρτς, S. 29, ρωσ. μετ. 77. — Ἐπαναλήφθηκε μέ ἔκσταση στό «Ρ. Μπ.» τεῦχος 10, σελ. 216–217). «Ἡ θεωρία τοῦ Ντάβιντ γιὰ τὴν „ἐκκένωση“ τοῦ καπιταλισμοῦ (Aushöhlung) μέσω τῶν συλλογικῶν συμβάσεων γιὰ τὰ μεροκάματα (Tarifgemeinschaften) καί μέσω τῶν καταναλωτικῶν συνεταιρισμῶν ἔχει πιά ξεπεραστεῖ. Ἡ θεωρία αὐτή ὡχριά μπροστά στή θεωρία τοῦ Χέρτς γιὰ ἀπαλλοτριώση τῶν ἀπαλλοτριωτῶν μέσω τῶν ταμιευτηρίων. Ἡ οἰκονομία Ἄγνη, πού τὴ θεωροῦσαν πιά πεθαμένη, ἀνασταίνεται γιὰ μιὰ νέα ζωή» (Kautsky, I. c., S. 475) — καί οἱ ρῶσοι «κριτικοί» μαζί μέ τοὺς δημοσιολόγους τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» σπεύδουν νά μεταφυτέψουν στό ρωσικό ἔδαφος αὐτὴ τὴν «οἰκονομία Ἄγνη», τὴν ἀναστημένη γιὰ νά ρεζιλέψει τὴν «ὀρθόδοξη» σοσιαλδημοκρατία.

Καί νά πού αὐτός ὁ ἴδιος ὁ κ. Β. Τσερνόφ, πού πνίγεται ἀπὸ ἐνθουσιασμό γιὰ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Εὐγ. Ρίχτερ — πού ἐπαναλαβαίνονται ἀπὸ τόν Χέρτς — «ξετινάζει» πέρα γιὰ πέρα τόν Κάουτσκι στίς σελίδες τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» καί τῆς συλλογῆς «Σ' ἕνα τιμητικό πόστο», πού ἐκδόθηκε πρὸς τιμὴ τοῦ κ. Ν. Μιχαηλόβκι. Θά ἦταν ἀδικία, ἂν δέν ἀναφέραμε μερικά μαργαριτάρια αὐτοῦ τοῦ ξετινάγματος. «Ὁ Κάουτσκι ἀναγνωρίζει, ἀκολουθώντας καί πάλι τόν Μάρξ, — γράφει ὁ κ. Τσερνόφ στό τεῦχος 8 τοῦ «Ρ. Μπ.», σελ. 229, — πὼς ἡ πρόοδος τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας ὀδηγεῖ στό φτώχαιμα τοῦ ἐδάφους σέ θρεπτικές οὐσίες: ὄλο καί κάτι ἀφαιρεῖται ἀπὸ τὴ γῆ μέ τὴ μορφή διάφορων προϊόντων, ἀποστέλλεται στήν πόλη καί δέν ἐπιστρέφει πίσω στὴ γῆ. . . Ὅπως βλέπετε, στό ζήτημα τῶν νόμων τῆς γονιμότητος τοῦ ἐδάφους ὁ Κάουτσκι ἐπαναλαβαίνει ἀνίσχυρα (sic!) τὰ λόγια τοῦ Μάρξ, πού στηρίχθηκε στὴ θεωρία τοῦ Λίμπιχ. Ὅταν ὁμοῦς ὁ Μάρξ ἔγραφε τόν πρῶτο τόμο του, ὁ „νόμος τῆς ἀποκατάστασης“ τοῦ Λίμπιχ ἦταν ἡ τελευταία λέξη τῆς γεωπονικῆς ἐπιστήμης. Ἀπὸ τότε πού ἔγινε αὐτὴ ἡ

ανακάλυψη ἔχει περάσει πάνω ἀπό μισός αἰώνας. Στίς γνώσεις μας γιά τούς νόμους τῆς γονιμότητος τοῦ ἐδάφους ἔγινε ὀλόκληρη ἐπανάσταση. Καί τί βλέπουμε; Ὅλη ἡ περίοδος μετά τόν Λίμπιχ, ὅλες οἱ μετέπειτα ἀνακαλύψεις τοῦ Παστέρ καί τοῦ Βίλλε, τά πειράματα τοῦ Σολαρί μέ τήν εἰσαγωγή τοῦ ἀζώτου, οἱ ἀνακαλύψεις τοῦ Μπερτελό, τοῦ Χέλλριγκελ, τοῦ Βίλφαρτ καί τοῦ Βινογκράντσκι στόν τομέα τῆς βακτηριολογίας τοῦ ἐδάφους — ὅλα αὐτά πέρασαν ἀπαρατήρητα γιά τόν Κάουτσκι». . . Τί χαριτωμένος πού εἶναι ὁ κ. Τσερνόφ! Πόσο καταπληχτικά μοιάζει μέ τόν Βοροσίλοφ⁷⁹ τοῦ Τουργκένιεφ: Θυμᾶστε — στόν «Καπνό» — τό νεαρό ρώσο ὑφηγητή, πού σεργιανοῦσε στό ἐξωτερικό, ἦταν γενικά πολύ σιωπηλός, ὅμως ἀπό καιρό σέ καιρό ξεσπάθωνε κι ἀρχινοῦσε ν' ἀραδιάζει κατά δεκάδες κι ἑκατοντάδες ὀνόματα σοφῶν καί πάνσοφων ἀνθρώπων, σπάνια καί σπανιότατα ὀνόματα; Τό ἴδιο ἀκριβῶς κάνει καί ὁ σοφός μας κ. Τσερνόφ, πού ἐξουθένωσε τελείως αὐτόν τόν ἀμαθῆ Κάουτσκι. Ὡστόσο. . . ὅμως δέ θάταν καλύτερα νά συμβουλευτοῦμε καί τό βιβλίον τοῦ Κάουτσκι; Δέ θάταν καλύτερα νά ρίξουμε μιὰ ματιά τουλάχιστο στά περιεχόμενά του; Βρίσκουμε τό κεφάλαιο IV: «Ἡ σύγχρονη ἀγροτική οἰκονομία», ὑποκεφάλαιο d) «λιπάσματα, βακτήρια»: Ἀνοίγουμε στό ὑποκεφάλαιο d) καί διαβάζουμε:

«Στό δεύτερο μισό τῆς περασμένης δεκαετίας ἔγινε ἡ ἀνακάλυψη ὅτι τά ψυχανθῆ, σέ ἀντίθεση πρὸς τά ἄλλα καλλιεργούμενα φυτά παίρνουν σχεδόν ὅλο τό ἀπόθεμά τους σέ ἄζωτο ὄχι ἀπό τό ἔδαφος ἀλλά ἀπό τόν ἀέρα, ὅτι τά φυτά αὐτά ὄχι μόνο δέ φτωχαίνουν τό ἔδαφος σέ ἄζωτο, μά τό κάνουν ἀκόμα πλουσιότερο. Αὐτή τήν ιδιότητα ὅμως τήν ἔχουν μόνο ὅταν στό ἔδαφος ὑπάρχουν ὀρισμένοι μικροοργανισμοί πού κολλᾶνε στίς ρίζες τους. Ἐκεῖ ὅπου δέν ὑπάρχουν τέτοιοι μικροοργανισμοί, μπορούμε μέ ἀνάλογο μπόλιασμα νά προσδώσουμε στά ψυχανθῆ τήν ιδιότητα νά μετατρέπουν τό ἔδαφος, τό φτωχό σέ ἄζωτο, σέ ἔδαφος πλούσιο σέ ἄζωτο, κι ἔτσι νά λιπάνουμε ὡς ἓνα βαθμό τό ἔδαφος αὐτό γιά ἄλλες καλλιέργειες. Τό μπόλιασμα τῶν ψυχανθῶν μέ βακτήρια σέ συνδυασμό μέ ἀνάλογα χημικά λιπάσματα (φωσφοροῦχα ἄλατα καί καλιοῦχα λιπάσματα) δίνει, κατά γενικό κανόνα, τή δυνατότητα νά παίρνουμε σταθερά ἀπό τό ἔδαφος τίς πιό μεγάλες σοδειές, ἀκόμα καί χωρίς κοπριά. Μονάχα μέ τήν ἀνακάλυψη αὐτή τό „ἐλεύθερο νοικοκυριό“ ἀπόχτησε πέρα γιά πέρα σταθερή βάση» (Kautsky, 51-52). Ποιός ὅμως θεμέλιωσε ἐπιστημονικά αὐτή τή θαυμά-

σια ανακάλυψη για τὰ άζωτοβακτήρια; — ό Χέλλριγκελ. . .

Τό φταιξιμο του Κάουτσκι είναι ότι έχει τήν κακή συνήθεια (πού παρατηρείται και σέ πολλούς στενά όρθοδόξους) νά μή ξεχνά ποτέ πώς τά μέλη ενός μαχητικού σοσιαλιστικού κόμματος έχουν χρέος και στά έπιστημονικά τους έργα νά παίρνουν ύπόψη τόν έργάτη αναγνώστη, έχουν χρέος νά φροντίζουν νά γράφουν άπλά, χωρίς εκείνα τά περιττά τεχνάσματα του λόγου, χωρίς εκείνα τά έξωτερικά γνωρίσματα «έπιστημοσύνης» πού τόσο σκλαβώνουν τούς ντεκαντάν και τούς τιτλούχους εκπροσώπους τής έπίσημης έπιστήμης. Ό Κάουτσκι προτίμησε κι έδω ν' αναφέρει καθαρά και ξάστερα, σέ τί συνίστανται οί νεότερες γεωπονικές ανακαλύψεις, και ν' αφήσει κατά μέρος τά όνόματα τών έπιστημόνων πού δέν παρουσιάζουν κανένα ένδιαφέρον για τά έννιά δέκατα του κοινου. Οί Βοροσίλοφ ένεργουν αντίθετα: προτιμούν ν' αραδιάσουν όλόκληρο τσουβάλι όνόματα έπιστημόνων από τήν περιοχή τής γεωπονίας, τής πολιτικής οίκονομίας, τής κριτικής φιλοσοφίας κτλ., για νά συγκαλύψουν έτσι μέ έπιστημονική σάβουρα τήν ούσία του ζητήματος.

Ό Βοροσίλοφ-Τσερνόφ λχ. κατηγορώντας κακόβουλα τόν Κάουτσκι για άγνοια όνομάτων έπιστημόνων και έπιστημονικών ανακαλύψεων συγκαλύψε και έπνιξε ένα έξαιρετικά ένδιαφέρον και διδαχτικό επεισόδιο τής κριτικής τής μόδας και συγκεκριμένα: τήν επίθεση τής άστικής πολιτικής οίκονομίας ένάντια στη σοσιαλιστική ιδέα για τήν εξάλειψη τής αντίθεσης πόλης και χωριου. Ό καθηγητής Λουιό Μπρεντάνο ισχυρίζεται πχ. ότι ή μετοίκηση από τά χωριά στις πόλεις δέν προκαλείται από τίς δοσμένες κοινωνικές συνθήκες, παρά από *μία φυσική αναγκαιότητα*, από τό νόμο τής φθίνουσας γονιμότητας του έδάφους*. Ό κ. Μπουλγκάκοφ, ακολουθώντας τό δάσκαλό

* Βλ. τό άρθρο του Κάουτσκι στο «Neue Zeit», XIX, 2,— 1900-1901, τεύχος 27: «Τολστοί und Brentano», («Ό Τολστόι και ό Μπρεντάνο». Η *Σύντ.*). Ό Κάουτσκι συγκρίνει μέ τό σύγχρονο έπιστημονικό σοσιαλισμό τή διδασκαλία του Α. Τολστόι — πού, παρά τήν αντιδραστική άπλοϊκότητα τής θεωρίας του, παραμένει βαθύς μελετητής και κριτικός του άστικού καθεστώτος — καθώς και τήν άστική οίκονομία, πού ό «άστερας» της, ό Μπρεντάνο (δάσκαλος, όπως είναι γνωστό, τών κ. κ. Στρούβε, Μπουλγκάκοφ, Χέρτς και tutti quanti) παρουσιάζει τήν πιό άπίστευτη σύγχυση, μπερδεύοντας τά φαινόμενα τής φύσης μέ τά φαινόμενα τής κοινωνίας, μπερδεύοντας τήν έννοια τής άποδοτικότητας μέ τήν έννοια του προσοδοφόρου, τήν έννοια τής άξίας μέ τήν έννοια τής τιμής κτλ. «Αυτό είναι χαρακτηριστικό όχι τόσο για τόν ίδιο προσωπικά τόν Μπρεντάνο, — παρατηρεί σωστά ό Κάουτσκι, — όσο για τή σχολή στην όποία άνήκει. Η ιστορική σχολή τής άστικής οίκο-

του, δήλωσε κιόλας στο «Νατσάλο» (1899, Μάρτης, σελ. 29) ότι η ιδέα της εξάλειψης της αντίθεσης πόλης και χωριού είναι «καθαρή φαντασιοπληξία», που «θά προκαλέσει τά μειδιάματα του γεωπόνου». Ο Χέρτς γράφει στο βιβλίο του: «Η εξάλειψη της διαφορᾶς πόλης και χωριού είναι πραγματικά ὁ βασικός πόθος τῶν παλιῶν οὐτοπιστῶν (ἀκόμα και τοῦ «Μανιφέστου»), — ἐμεῖς ὡστόσο δὲν πιστεύουμε πῶς ἔνα κοινωνικό καθεστῶς, πού περικλείει μέσα του ὄλους τοὺς ὄρους γιὰ νὰ κατευθύνει τὸν ἀνθρώπινο πολιτισμὸ πρὸς τοὺς πιὸ ὕψηλούς πραγματοποιησίμους σκοπούς, θά εξαφάνιζε πραγματικά τὰ μεγάλα κέντρα δραστηριότητος καὶ πολιτισμοῦ, ὅπως εἶναι οἱ μεγάλες πόλεις, καὶ θά ἀπαρνοῦνταν γιὰ τὸ χατίρι τοῦ προσβλημένου αἰσθητικοῦ κριτηρίου τοὺς ἄφθονους αὐτοὺς θησαυροὺς τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, χωρὶς τοὺς ὁποίους εἶναι ἀδύνατη ἡ πρόοδος» (S. 76. Ὁ ρῶσος μεταφραστής, στή σελ. 182, σοφίστηκε νὰ μεταφράσει τὴ λέξη «potenzirt» * μέ τὴ λέξη «δυναμικός». Τί κακό πού μᾶς βρῆκε μ' αὐτὲς τὶς ρωσικὲς μεταφράσεις! Στὴ σελ. 270 ὁ ἴδιος μεταφραστής μεταφράζει τὴ φράση: «Wer isst zuletzt das Schwein? ** ὡς ἐξῆς: «Ποιὸς ἐπιτέλους εἶναι γουρούνι;») Ὅπως βλέπετε, ὁ Χέρτς ὑπερασπίζει τὸ ἀστικό καθεστῶς ἀπὸ τὶς σοσιαλιστικὲς «φαντασιοπληξίες» μέ φράσεις πού δὲν περιέχουν λιγότερη «πάλη γιὰ τὸν ἰδεαλισμὸ» ἀπ' ὅ,τι συναντᾷ κανεὶς στοὺς κ. κ. Στροῦβε καὶ Μπερ-

μίας στὴν τωρινὴ τῆς μορφῆ θεωρεῖ σάν ξεπερασμένη βαθμίδα (überwundener Standpunkt) τὴν τάση γιὰ ὀλοκληρωμένη κατανόηση τοῦ κοινωνικοῦ μηχανισμοῦ. Σύμφωνα μέ τὴν ἀντίληψη αὐτή, ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστῆμη δὲν πρέπει νὰ ἐρευνᾷ τοὺς κοινωνικοὺς νόμους καὶ νὰ τοὺς ἀνάγει σ' ἕνα ἐνιαῖο σύστημα, ἀλλὰ νὰ περιορίζεται στὴν πρωτοκόλληση τῶν διαφορῶν κοινωνικῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος. Ἐτσι συνηθίζει νὰ θίγει μόνο τὴν ἐπιφάνεια τῶν φαινομένων. Κι στὰν ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος ἐκπρόσωπος τῆς σχολῆς αὐτῆς δὲν ἀντέχει παρ' ὅλα αὐτὰ στὸν πειρασμὸ νὰ ἐξετάσει τὶς βαθύτερες αἰτίες τῶν φαινομένων, ἀποδειχναί ἐντελῶς ἀνίκανος νὰ προσανατολιστεῖ καὶ πλανιέται ἀνήμπορος πέρα-δῶθε. Καὶ σὸ κόμμα μας ἐδῶ καὶ κάμποσο καιρὸ ἐκδηλώνεται μιὰ τάση γιὰ ἀντικατάσταση τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ ὀχι μέ μιὰ ἄλλη θεωρία, ἀλλὰ μέ κείνη τὴν ἔλλειψη κάθε θεωρίας (Theorielosigkeit), πού χαρακτηρίζει τὴν ἱστορικὴ σχολή, — ἡ τάση γιὰ ὑποβίβαση τοῦ θεωρητικοῦ σὸ ρόλο τοῦ ρεπόρτερ. Ἡ μπερνεσταϊνικὴ σύγχυση πού ἀποκαλύψαμε θά προφυλάξει ἀπὸ τὶς σημερινὲς μεθόδους τῆς ἱστορικῆς σχολῆς ἐκείνους πού δὲν ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ ἄπλα ἄσκοπα πηδήματα (Fortwurschteln) ἀπὸ περίπτωσιν σὲ περίπτωσιν, ἀλλὰ ἐπιζητοῦν μιὰ ὀλοκληρωμένη δραστήρια κίνηση πρὸς τὰ μπρός γιὰ ἕνα μεγάλο σκοπὸ» (S. 25).

* — ἀνεβασμένος σὲ δύναμη, ἄφθονος. Ἡ Σύντ.

** — «Ποιὸς ἐπιτέλους τρώει τὸ γουρούνι;». Ἡ Σύντ.

ντιάγεφ! Ἡ ἴδια ὁμως ἡ ὑπεράσπιση δέν κερδίζει τίποτε ἀπ' αὐτή τήν παραφουσκωμένη ἰδεαλιστική φρασεολογία.

Ὅτι οἱ σοσιαλδημοκράτες ξέρουν νά ἐκτιμοῦν τήν ἱστορική ὑπηρεσία τῶν μεγάλων κέντρων δραστηριότητος καί πολιτισμοῦ, αὐτό τό ἀποδείχνουν μέ τήν ἀνειρήνευτη πάλη τους ἐναντία στό καθετί πού καθηλώνει ἐπί τόπου τόν πληθυσμό γενικά, τοὺς ἀγρότες καί τοὺς ἐργάτες γῆς εἰδικότερα. Γι' αὐτό, τοὺς σοσιαλδημοκράτες, σέ διάκριση ἀπό τοὺς κριτικούς, δέν τοὺς πιάνει σ' ἄγγίστρια του κανένας μεγαλοχαιροχτήμονας, πού ἐπιδιώκει νά δημιουργήσει γιά τό «μουζικό» «μεροκάματα» γιά τό χειμῶνα. Ἡ κατηγορηματική ὁμως ἀναγνώριση τῆς προοδευτικότητος τῶν μεγάλων πόλεων στήν κεφαλαιοκρατική κοινωνία καθόλου δέ μᾶς ἐμποδίζει νά συμπεριλάβουμε στό ἰδανικό μας (καί στό πρόγραμμα δράσης μας, γιατί τά ἀπραγματοποίητα ἰδανικά τ' ἀφήνουμε στοὺς κ. κ. Στρούβε καί Μπερντιάγεφ) τήν ἐξάλειψη τῆς ἀντίθεσης πόλης καί χωριοῦ. Δέν εἶναι ἀλήθεια πῶς αὐτό ἰσοδυναμεῖ μέ ἄρνηση τῶν θησαυρῶν τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τέχνης. Ἀκριβῶς τό ἀντίθετο συμβαίνει: αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο, γιά νά κένουμε αὐτοὺς τοὺς θησαυροὺς προσιτούς σ' ὅλο τό λαό, γιά νά ἐξαλείψουμε τήν ἀποξένωση ἀπό τόν πολιτισμό τῶν ἑκατομμυρίων τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, πού ὁ Μάρξ τόσο εὐστοχα τήν ὀνόμασε «ἠλιθιότητα τῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ»⁸⁰. Καί τώρα πού ἐγινε δυνατή ἡ μετάδοση τῆς ἠλεκτρικῆς ἐνέργειας σέ ἀπόσταση, τώρα πού ἡ τεχνική τῶν μεταφορῶν ἀναπτύχθηκε σέ βαθμό πού εἶναι δυνατό μέ λιγότερα (σέ σχέση μέ τά σημερινά) ἔξοδα νά μεταφέρονται οἱ ἐπιβάτες μέ ταχύτητα πάνω ἀπό 200 βέρστια τήν ὥρα *, — δέν ὑπάρχει κανένα ἀπολύτως τεχνικό ἐμπόδιο ὥστε νά μπορεῖ ὅλος ὁ πληθυσμός, πού κατανέμεται λίγο-πολύ ἰσόμετρα σ' ὅλη τή χώρα, νά ἐπωφελεῖται ἀπό τοὺς θησαυροὺς τῆς ἐπιστήμης καί τῆς τέχνης, πού ἀπό αἰῶνες ἔχουν συγκεντρωθεῖ σέ μερικά μόνο κέντρα.

Καί ἂν τίποτα δέν ἐμποδίζει τήν ἐξάλειψη τῆς ἀντίθεσης πόλης καί χωριοῦ (δέν πρέπει, φυσικά, τήν ἐξάλειψη αὐτή νά τή φανταζόμαστε σάν ἀποτέλεσμα μιᾶς καί μόνο πράξης, ἀλλά σάν ἀποτέλεσμα σειρᾶς μέτρων), τότε ἐκεῖνο πού τήν ἐπιβάλλει δέν εἶναι μόνο τό «αἰσθητικό κριτήριον». Στίς μεγάλες πόλεις οἱ

* Τό σχέδιο ἐνός τέτοιου δρόμου ἀνάμεσα στό Μάντσεστερ καί στό Λίβερπουλ δέν ἐγκρίθηκε ἀπό τή βουλή μόνο ἐξαιτίας τῆς ἰδιοτελοῦς ἀντίπραξης τῶν μεγαλοκαρχαριῶν τῶν σιδηροδρόμων, πού φοβοῦνταν ὅτι θά καταστραφοῦν οἱ παλιές ἐταιρίες.

άνθρωποι, σύμφωνα με την έκφραση του "Ενγκελς, πνίγονται μέσα στην ίδια τή βρωμιά τους, και κατά καιρούς όλοι όσοι μπορούν φεύγουν από τις πόλεις για ν' αναζητήσουν τό δροσερό άέρα και τό καθαρό νερό⁸¹. 'Η βιομηχανία κατανέμεται επίσης σ' όλόκληρη τή χώρα, γιατί κι αυτή χρειάζεται καθαρό νερό. 'Η έκμετάλλευση τών ύδατοπτώσεων, τών καναλιών και τών ποταμών για τήν παραγωγή ήλεκτρικής ενέργειας θά δώσει νέα ώθηση σ' αυτό τό «σκόρπισμα τής βιομηχανίας». Τέλος, — last but not least * — ή όρθολογιστική χρησιμοποίηση τών τόσο σπουδαίων για τή γεωργία άκαθαρσιών τής πόλης γενικά και τών περιττωμάτων του ανθρώπου ειδικότερα επιβάλλει επίσης τήν εξάλειψη τής αντίθεσης πόλης και χωριού. Καί ένάντια σ' αυτό άκριβώς τό σημείο τής θεωρίας του Μάρξ και του "Ενγκελς σκέφτηκαν οί κ. κ. κριτικοί νά κατευθύνουν τις γεωπονικές τους αντιρήσεις (οί κ. κ. κριτικοί προτίμησαν ν' αποφύγουν μιά πλήρη ανάλυση τής θεωρίας, πού στο ζήτημα αυτό έχει έκτεθει πολύ λεπτομερειακά από τον "Ενγκελς στο «Anti-Dühring»⁸² και περιορίστηκαν, όπως πάντα, σε μιά άπλή παράφραση όρισμένων περικοπών από τις ιδέες ενός κάποιου Μπρεντάνο). 'Η πορεία τών σκέψεών τους είναι ή ακόλουθη: ό Λίμπιχ απέδειξε τήν ανάγκη ν' αποδίδονται στο έδαφος όσα παίρνονται άπ' αυτό. Για τό λόγο αυτό θεωρούσε τό πέταγμα τών άκαθαρσιών τών πόλεων στις θάλασσες και στα ποτάμια παράλογη και βάρβαρη σπατάλη ούσιών, πού είναι απαραίτητες για τή γεωργία. 'Ο Κάουτσκι συμερίζεται τή θεωρία του Λίμπιχ. 'Η νεότερη γεωπονία όμως έδειξε πως είναι άπόλυτα δυνατό ν' άποκατασταίνονται οί παραγωγικές δυνάμεις τής γής χωρίς τήν κοπριά, δηλαδή με χημικά λιπάσματα, με τό μόλιασμα τών ψυχανθών με όρισμένα άζωτοβακτήρια κτλ. 'Επομένως, ό Κάουτσκι και όλοι αυτοί οί «όρθόδοξοι» είναι άπλώς καθυστερημένοι άνθρωποι.

'Επομένως — άπαντούμε εμείς — οί κ. κ. κριτικοί πραγματοποιούν κι έδώ μιά από τις αναρίθμητες και άτελεύτητες παραποιήσεις τους. 'Αμέσως μετά τήν έκθεση τής θεωρίας του Λίμπιχ, ό Κάουτσκι τόνισε ότι, όπως απέδειξε ή σύγχρονη γεωπονία, είναι πέρα για πέρα δυνατό «νά τά βγάλουμε πέρα χωρίς τή χρησιμοποίηση κοπριάς» (S. 50, «Agrarfrage» πρβλ. τήν περικοπή πού αναφέρθηκε πιο πάνω), συνάμα όμως πρόσθεσε ότι αυτό είναι *γιατροσόφι* σε σύγκριση με τήν κατασπατάληση τών περιττωμάτων του ανθρώπου πού προκαλεί τό σύστημα καθαρι-

* — τελευταίο στη σειρά, όχι όμως και στη σημασία. 'Η Σύντ.

σμοῦ τῶν πόλεων. Ἄν οἱ κριτικοὶ ἦταν ἱκανοὶ νὰ συζητήσουν γιά τὴν οὐσία τοῦ ζητήματος, ἔπρεπε νὰ ἀνασκευάσουν αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖο, — νὰ δείξουν πῶς αὐτὸ δὲν εἶναι γιαιοσόφι. Αὐτὸ ὅμως οὔτε κἀν τὸ σκέφτηκαν. Εἶναι αὐτονόητο, ὅτι ἡ δυνατότητα ἀντικατάστασης τῶν φυσικῶν λιπασμάτων μέ χημικά καὶ τὸ γεγονός αὐτῆς τῆς (μερικῆς) ἀντικατάστασης δὲν ἀναιρεῖ οὔτε στό ἐλάχιστο τὸ γεγονός ὅτι δὲν εἶναι ὀρθολογικὸ νὰ πετιοῦνται ἄδικα τὰ φυσικά λιπάσματα καὶ νὰ δηλητηριάζονται συνάμα ἀπὸ τίς ἀκαθαρσίες τὰ ποτάμια καὶ ὁ ἀέρας γύρω ἀπὸ τίς πόλεις καὶ τὰ ἐργοστάσια. Κοντὰ στίς μεγάλες πόλεις ὑπάρχουν καὶ τώρα ποτιστικὲς ἐκτάσεις, πού χρησιμοποιοῦν τίς ἀκαθαρσίες τῆς πόλης μέ μεγάλο ὄφελος γιά τὴ γεωργία. Μέ τὸν τρόπο αὐτὸν ὅμως χρησιμοποιεῖται μόνο ἓνα ἀσήμαντο μέρος τῶν ἀκαθαρσιῶν. Τὰ χημικά λιπάσματα — λέει ὁ Κάουτσκι, ἀπαντώντας στή σελ. 211 τοῦ βιβλίου του στήν ἴδια ἀντίρρηση, ὅτι δῆθεν ἡ νεότερη γεωπονία ἀναιρεῖ τὸ γεγονός τῆς γεωπονικῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ χωριοῦ ἀπὸ τὴν πόλη, πού οἱ κ. κ. κριτικοὶ τοῦ τὴν παρουσιάζουν (τὴν ἀντίρρηση. Σημ. μετ.) σάν κάτι τὸ καινούργιο — τὰ χημικά λιπάσματα «δίνουν τὴ δυνατότητα νὰ ἀποτραπεῖ ἡ μείωση τῆς γονιμότητας τοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ ἡ ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιοῦνται ὀλοένα σέ μεγαλύτερη ποσότητα αὐτὰ τὰ χημικά λιπάσματα δέ σημαίνει παρά μιὰ ἀκόμα ἀπὸ τίς πολυάριθμες ἐκείνες ἐπιβαρύνσεις τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας πού δὲν ἀποτελοῦν καθόλου φυσικὴ ἀναγκαιότητα, ἀλλὰ ἀπορέουν ἀπὸ τίς ὑπάρχουσες κοινωνικὲς σχέσεις»*.

Στίς λέξεις πού ὑπογραμμίσαμε κλείνεται ὅλη ἡ «οὐσία» τοῦ ζητήματος, πού μέ τόσο ζῆλο μπερδεύουν οἱ κριτικοὶ. Συγγραφεῖς, πού, σάν τὸν κ. Μπουλγκάκοφ, φοβερίζουν τὸ προλεταριάτο μέ τὸ «πρόβλημα τῶν σιτηρῶν», λέγοντας ὅτι εἶναι πιὸ τρομερό καὶ πιὸ σπουδαῖο ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα, πού θαυμάζουν τὸν τεχνητὸ περιορισμὸ τῶν* γεννήσεων, καὶ δηλώνουν ὅτι ἡ «ρύθμιση τῆς αὔξεσης τοῦ πληθυσμοῦ» γίνεται «βασικός (sic!) οἰκονομικὸς ὄρος» τῆς εὐημερίας τῆς ἀγροτικῆς (II, 261), ὅτι ἡ ρύθμιση αὐτῆ εἶναι ἄξια «σεβασμοῦ» καὶ ὅτι «ἡ αὔξηση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ προκαλεῖ μεγάλη ὑποκριτικὴ δυσαρέσκεια» (μόνο ὑποκριτικῆ; καὶ ὄχι δικαιολογημένη δυσαρέσκεια ἐναντία στὰ σύγχρονα κοινωνικά καθεστῶτα;) «στοὺς συν-

* Ἐννοεῖται — λέει παρακάτω ὁ Κάουτσκι — ὅτι τὰ χημικά λιπάσματα δὲ θὰ ἐξαφανιστοῦν μέ τὴν πτώση τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀλλὰ θὰ πλουτίζουν τὸ ἔδαφος μέ ειδικὲς οὐσίες, καὶ δὲ θὰ ἔχουν νὰ λύσουν ὅλο τὸ πρόβλημα τῆς ἀποκατάστασης τῆς γονιμότητας τοῦ ἐδάφους.

αισθηματικούς (!) ἠθικολόγους, λές καί ἡ ἀχαλίνωτη ἡδυπάθεια (sic!) εἶναι αὐτή καθαυτή ἀρετή» (στό ἴδιο), — τέτοιοι συγγραφεῖς εἶναι φυσικό καί ἀναπόφευχτο νά ἐπιδιώκουν ν' ἀφήσουν στή σκιά τά *κεφαλαιοκρατικά* ἐμπόδια πού ὀρθώνονται μπροστά στή γεωργική πρόοδο, γιά νά τά φορτώσουν ὅλα στό φυσικό «νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους», γιά νά παρουσιάσουν σάν «καθαρή φαντασιοπληξία» τήν ἐξάλειψη τῆς ἀντίθεσης πόλης καί χωριοῦ. Πόσο ἀπεριόριστη ὁμως πρέπει νά εἶναι ἡ ἐπιπολαιότητα τῶν κ. κ. Τσερνόφ γιά νά ἐπαναλαβαίνουν παρόμοιους συλλογισμούς καί ταυτόχρονα νά κατηγοροῦν τούς μαρξιστές κριτικούς γιά «ἐλλειψη ἀρχῶν, γιά ἐκλεχτικότητα καί ὀπορτουνισμό» («Ρ. Μπ.» τεύχος 11, σελ. 246);! Ὁ κ. Τσερνόφ νά κατηγορεῖ τούς ἄλλους γιά ἐλλειψη ἀρχῶν καί γιά ὀπορτουνισμό, — μπορεῖ νά φανταστεῖ κανεῖς πῶς κωμικό θέαμα;

Ὅλοι οἱ ἄλλοι κριτικοὶ ἄθλοιο τοῦ Βοροσίλοφ μας δέ διαφέρουν κατά τίποτε ἀπ' αὐτόν πού ἀναλύσαμε τώρα δά.

Ἄν ὁ Βοροσίλοφ σᾶς διαβεβαιώνει ὅτι ὁ Κάουτσκι δέν καταλαβαίνει τή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν κεφαλαιοκρατική πίστη καί στήν τοκογλυφία, ὅτι δείχνει πλήρη ἀνικανότητα ἢ ἀπροθυμία νά κατανοήσῃ τόν Μάρξ, ὅταν μιλάει γιά τόν ἀγρότη πού ἐκπληρώνει λειτουργίες ἐπιχειρηματία καί σάν τέτοιος κατέχει σέ σχέση μέ τό προλεταριάτο θέση ὅμοια μέ τή θέση τοῦ ἐργοστασιάρχῃ, ἄν ὁ Βοροσίλοφ ταυτόχρονα κόπτεται καί ἀναφωνεῖ: «τά λέω αὐτά θαρρετά, γιατί αἰσθάνομαι (sic!) στέρεο τό ἔδαφος κάτω ἀπό τά πόδια μου» («Σ' ἕνα τιμητικό πόστο», σελ. 169), — ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά μένει ἥσυχος: ὁ Βοροσίλοφ μπερδεύει καί πάλι ἀσύστολα τά πράγματα, καί τό ἴδιο ἀσύστολα κομπορημονεῖ. «Δέν πρόσεξε» στό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι τά σημεῖα πού ἀφιερώνονται στήν τοκογλυφία σάν τέτοια («Agriculture», S. 11, 102–104, εἰδικά στήν 118, 290–292), καί χτυπάει μ' ὅλη τή δύναμή του σέ ἀνοιχτή πόρτα, κάνοντας ταυτόχρονα, ἀπό συνήθεια, θόρυβο γιά τή «δογματική τυπολατρεία», γιά τήν «ἠθική ἀρτηριοσκλήρωση» τοῦ Κάουτσκι, γιά τό «χλευασμό τῶν ἀνθρώπων βασάνων» κτλ. Ὅσο γιά τήν ἐκπλήρωση ἀπό τόν ἀγρότη καθηκόντων ἐπιχειρηματία, αὐτό τό καταπληχτικά περίπλοκο πρᾶγμα φαίνεται πῶς ξεπερνάει τίς διανοητικές ἰκανότητες τοῦ Βοροσίλοφ. Ὡστόσο στήν ἐπόμενη μελέτη θά δοκιμάσουμε νά τοῦ τό ἐξηγήσουμε, χρησιμοποιοῦντας τά πῶς συγκεκριμένα παραδείγματα.

Ὅταν ὁ Βοροσίλοφ θέλει ν' ἀποδείξῃ πῶς εἶναι γνήσιος ἐκπρόσωπος τῶν «συμφερόντων τῆς ἐργασίας», καί κατακραυ-

νώνει τόν Κάουτσκι, γιατί «ἔδωξε ἀπό τίς γραμμές τοῦ προλεταριάτου ἓνα πλῆθος ἀπό τόν πιό γνήσιο ἐργατικό κόσμο» (στό ἴδιο, σελ. 167), ὅπως λχ. τό Lumpenproletariat*, τό ὑπηρετικό προσωπικό, τούς χειροτέχνες κλπ., — ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά εἶναι βέβαιος ὅτι ὁ Βοροσίλοφ μπερδεύει τά πράγματα. Ὁ Κάουτσκι πραγματεύεται ἐδῶ τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τοῦ «σύγχρονου» ἐκείνου «προλεταριάτου», πού δημιούργησε τό σύγχρονο «σοσιαλδημοκρατικό προλεταριακό κίνημα» («Agrarfrage», S. 306), ἐνῶ οἱ Βοροσίλοφ δέν ἔκαναν ἀκόμα ὡς τά σήμερα μιᾶ ἀνακάλυψη, πού νά δείχνει ὅτι τό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα τό δημιούργησαν οἱ κουρελιάρηδες, οἱ χειροτέχνες, ἢ οἱ ὑπηρετές. Ὅσο γιά τήν ἐπίκριση ὅτι ὁ Κάουτσκι εἶναι ἱκανός «νά διώχνει» τούς ὑπηρετές (πού ἀρχίζουν τώρα στή Γερμανία νά προσχωροῦν στό κίνημα), τούς χειροτέχνες κ. ἄ. ἀπό τίς γραμμές τοῦ προλεταριάτου, ἡ ἐπίκριση αὐτή δέν κάνει τίποτε ἄλλο παρά νά δείχνει καθαρά ὅλη τήν ἀδιαντροπιά τῶν διάφορων Βοροσίλοφ, πού τόσο πιό πρόθυμα ἐκδηλώνουν τά φιλικά τους αἰσθήματα πρὸς «τόν γνήσιο ἐργατικό κόσμο», ὅσο πιό λιγότερη πραχτική σημασία ἔχουν τέτοιες φράσεις καί ὅσο πιό ἀκίνδυνο εἶναι νά ξετινάζεις τό δεύτερο μέρος τοῦ «Ἄγροτικοῦ ζητήματος», πού ἀπαγορεύτηκε ἡ κυκλοφορία του ἐδῶ ἀπό τή ρωσική λογοκρισία. Ἄλλωστε, ὅσο γιά τήν ἀδιαντροπιά του ὑπάρχουν κι ἄλλα μαργαριτάρια πού τή δείχνουν: ἐπαινώντας τούς κ. κ. Ν. —ον καί Καμπλουκόφ καί ἀποσιωπώντας πέρα γιά πέρα τή μαρξιστική κριτική πού στρέφεται ἐναντιὰ τους, ὁ κ. Τσερνόφ βάζει ταυτόχρονα μέ προσποιητή ἀφέλεια τό ἐρώτημα: ποιούς ἄραγε ἐννοοῦν οἱ γερμανοὶ σοσιαλδημοκράτες, ὅταν μιᾶνε γιά τούς ρώσους «συντρόφους» τους; Ἄν δέν πιστεύετε πῶς τό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» βάζει τέτοια ἐρωτήματα, κοιτᾶχτε τό τεῦχος 7, σελ. 166.

Ὅταν ὁ Βοροσίλοφ διαβεβαιώνει ὅτι χρεοκόπησαν οἱ «προφητείες» τοῦ Ἐνγκελς πῶς τό βελγικό ἐργατικό κίνημα στερεῖται ἀποτελεσματικότητας ἐπειδὴ ἐκεῖ ἔχει ἐπιροή ὁ προυντονισμός⁸³, ὁ ἀναγνώστης πρέπει νά ξέρει ὅτι καί πάλι ὁ Βοροσίλοφ διαστρεβλώνει τό ζήτημα, βασιζόμενος πάρα πολύ στήν «ἀνευθυνότητα», ἃς ποῦμε, πού τόν διακρίνει. Νά τί γράφει ὁ Βοροσίλοφ: «Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τό Βέλγιο δέν ἦταν ποτέ ὀρθόδοξο-μαρξιστικό καί οὔτε εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ δυσαραεστημένος γι' αὐτό τό πράγμα Ἐνγκελς προεῖπε πῶς τό βελγικό κίνημα, λόγω τῆς

* — λούμπεν προλεταριάτο, κουρελιάρηδες. Ἡ Σύντ.

ἐπίδρασης τῶν „προυντονικῶν ἀρχῶν“, θά περάσει „von nichts durch nichts zu nichts“*. Ὅμως, ἀλλίμονο! Οἱ προφητείες του χρεοκόπησαν, ἐνῶ τό βάθος καί ἡ πολυμέρεια τοῦ βελγικοῦ κινήματος τό ἔκαναν σήμερα πρότυπο, ἀπό τό ὁποῖο πολλά διδάσκονται πολλές „ὀρθόδοξες“ χῶρες» («Ρ. Μπ.» τεύχος 10, σελ. 234). Τό ζήτημα ἔχει ὡς ἐξῆς: τό 1872 (ἐβδομήντα δύο!) ὁ Ἐνγκελς ἔκανε πολεμική ἀπό τίς στήλες τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ἐφημερίδας «Volksstaat»⁸⁴ ἐνάντια στόν γερμανό προυντονιστή Μιούλμπεργκερ καί, διαφωνώντας γιά τή μεγαλοποίηση τῆς σημασίας τοῦ προυντονισμοῦ, ἔγραφε: «Τό Βέλγιο εἶναι ἡ μόνη χώρα, ὅπου τό ἐργατικό κίνημα βρίσκεται ἄμεσα κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν „ἀρχῶν“ τοῦ Προυντόν καί ἀκριβῶς γι' αὐτό τό λόγο τό βελγικό ἐργατικό κίνημα τραβάει, κατά τήν ἔκφραση τοῦ Χέγκελ, „ἀπό τό τίποτα μέσω τοῦ τίποτα στό τίποτα“»**

Ὡστε, εἶναι *καθαρή ἀναλήθεια* πῶς δῆθεν κάτι «προεῖπε» ἡ «προφήτευσε» ὁ Ἐνγκελς. Ὁ Ἐνγκελς μίλησε μόνο γιά *κεῖνο πού ὑπάρχει*, δηλαδή γιά *κεῖνο* πού ὑπῆρχε τό 1872. Καί εἶναι ἀδιαμφισβήτητο ἱστορικό γεγονός ὅτι τήν *ἐποχή ἐκείνη* τό βελγικό κίνημα ἔκανε βῆμα σημειωτόν ἐξαιτίας ἀκριβῶς τῆς κυριαρχίας τοῦ προυντονισμοῦ, πού οἱ ἀρχηγοί του ἐκφράζονταν ἐνάντια στή συλλογικότητα καί ἀπέκρουαν τήν αὐτοτελῆ πολιτική δράση τοῦ προλεταριάτου. Μόλις στά 1879 δημιουργήθηκε τό «βελγικό σοσιαλιστικό κόμμα», καί μόλις τότε ἀρχίζει ἡ ζύμωση γιά τό καθολικό ἐκλογικό δικαίωμα, ζύμωση πού σημαίνει νίκη τοῦ μαρξισμοῦ κατά τοῦ προυντονισμοῦ (ἀναγνώριση τῆς πολιτικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου, ὀργανωμένου σέ αὐτοτελές ταξικό κόμμα) καί ἀπαρχή σημαντικῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ κινήματος. Τό σύγχρονο πρόγραμμα τοῦ «βελγικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος» ἀποδέχθηκε (καί δέ μιλάμε ἐδῶ γιά ὀρισμένα λιγότερο σπουδαῖα σημεῖα) *ὅλες* τίς βασικές ιδέες τοῦ μαρξισμοῦ. Καί ἔτσι στά 1887, στόν πρόλογο τῆς δεύτερης ἐκδοσης τῶν ἄρθρων του γιά τό ζήτημα τῆς στέγης, βλέπουμε τόν Ἐνγκελς νά ὑπογραμμίζει ιδιαίτερα τή «γιγάντια πρόοδο τοῦ διεθνοῦς ἐργατικοῦ κινήματος στά τελευταῖα 14 χρόνια». Ἡ πρόοδος

* — «ἀπό τό τίποτα μέσω τοῦ τίποτα στό τίποτα». Ἡ Σύντ.

** Βλ. τήν προσούρα «Zur Wohnungsfrage». Zürich, 1887 («Γιά τό ζήτημα τῆς στέγης», Ζυρίχη, 1887. Ἡ Σύντ.), ὅπου εἶναι ἀναδημοσιευμένα τά ἄρθρα τοῦ Ἐνγκελς ἐνάντια στόν Μιούλμπεργκερ πού εἶχαν δημοσιευτεῖ τό 1872, καί ὁ πρόλογός του μέ ἡμερομηνία 10 τοῦ Γενάρη 1887. Ἡ περικοπή πού ἀναφέραμε βρίσκεται στή σελ. 56⁸⁵.

αυτή συνδέεται στενά, — λέει ὁ Ἐγγκελς, — μέ τήν ἐκτόπιση τοῦ προυντονισμοῦ, πού τότε κυριαρχοῦσε, ἐνῶ τώρα ξεχάστηκε σχεδόν. «Στό Βέλγιο — παρατηρεῖ ὁ Ἐγγκελς — οἱ φλαμανδοὶ ἐκτόπισαν τοὺς βαλλώνους ἀπό τήν καθοδήγηση τοῦ κινήματος, σάρωσαν (abgesetzt) τόν προυντονισμό καί ἀνέβασαν πολύ τό κίνημα» (σελ. 4 τῆς ἴδιας μπροσουράς, πρόλογος)⁸⁶. Πόσο πιστά ἀπεικονίζεται τό ζήτημα στό «Ρούσκογε Μπογκάτ-στβο», δέν εἶναι ἔτσι;

Ἐπὶ τὸν Βοροσίλοφ... ἀρκετά ὅμως! Δέν μπορούμε δά νά συναγωνιστοῦμε ἓνα νόμιμο περιοδικό πού κάθε μήνα μπορεῖ νά ξεφουρνίζει ἓνα σωρό ψευτιές ἐνάντια στόν «ὀρθόδοξο» μαρξισμό, μιλώντας γι' αὐτόν σάν νά εἶναι νεκρός.

V

«Ἡ ΑΝΘΙΣΗ ΤΩΝ ΠΡΩΤΟΠΟΡΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΜΙΚΡΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ». ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΜΠΑΝΤΕΝ *

— Λεπτομερειακή ἀνάλυση, λεπτομερειακή ἀνάλυση! — ἀναφώνησε ὁ κ. Μπουλγκάκοφ στό περιοδικό «Νατσάλο» (τεῦχος 1, σελ. 7 καί 13), καί τό σύνθημα αὐτό ἐπαναλαμβάνεται ἑκατοντάδες φορές καί σέ ἑκατοντάδες τόνους ἀπ' ὅλους τοὺς «κριτικούς».

Καλά, κύριοι, θά καταπιαστοῦμε μέ μιά λεπτομερειακή ἀνάλυση.

Ἐπὶ τὸν ρίζατε αὐτό τό σύνθημα ἐνάντια στόν Κάουτσκι, ἐνεργούσατε ἐντελῶς παράλογα, ἐπειδή τό κύριο καθήκον τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος, πού εἶναι φορτωμένο μ' ἓνα ἄπειρα τεράστιο σωρό ἀπό ἀσύνδετες λεπτομέρειες, ἦταν ἀκριβῶς ἡ δημιουργία μιᾶς γενικῆς εἰκόνας γιά ὁλόκληρο τό σύγχρονο ἀγροτικό καθεστῶς στήν ἐξέλιξή του. Τό σύνθημά σας δέν ἔκανε τίποτε ἄλλο παρά νά συγκαλύπτει τήν ἔλλειψη ἐπιστημονικῶν ἀρχῶν πού παρουσιάζετε, τόν ὀπορτουμιστικό φόβο σας ἀπέναντι σέ κάθε ὁλοκληρωμένη καί καλομελετημένη

* — Τά κεφάλαια V-IX δημοσιεύτηκαν στό περιοδικό «Ὀμπραζοβάνιγε» μέ τήν παρακάτω σημείωση τοῦ συγγραφέα: «Οἱ μελέτες αὐτές γράφτηκαν τό 1901. Τό πρῶτο μέρος τους ἐκδόθηκε πέρσι σέ μπροσουρά στήν Ὀδησσό (ἀπό τό ἐκδοτικό «Μπουρεβέστνικ»). Τό δεύτερο μέρος τους δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά. Κάθε μελέτη ἀποτελεῖ ἓνα λίγο-πολύ αὐτοτελές σύνολο. Τό κοινό θέμα τους εἶναι ἡ ἀνάλυση τῆς κριτικῆς πού γίνεται στή ρωσική φιλολογία ἐνάντια στό μαρξισμό». Ἡ Σύνη.

κοσμοθεωρία. Καί ἂν ἡ στάση σας ἀπέναντι στό βιβλίο τοῦ Κάουτσκι δέν ἦταν ὅμοια μέ στάση Βοροσίλοφ, θά μπορούσατε νά βγάλετε ἀπ' αὐτό πλῆθος ὑποδείξεις γιά τό πῶς πρέπει νά χειρίζεται κανεῖς τά λεπτομερειακά στοιχεῖα, πῶς πρέπει νά τά ἐπεξεργάζεται. Καί τό ὅτι δέν ξέρετε νά χειρίζεστε αὐτά τά λεπτομερειακά στοιχεῖα, θά τό ἀποδείξουμε ἀμέσως μέ ὀλόκληρη σειρά παραδείγματα πού *σεῖς οἱ ἴδιοι διαλέξατε*.

Ἐ. Ντάβιντ, στό ἄρθρο του «Οἱ βάρβαροι ἀγρότες», πού στρεφόταν ἐναντία στόν Κάουτσκι καί δημοσιεύτηκε στό περιοδικό τῶν κυρίων Βοροσίλοφ «Sozialistische (:) Monatshefte» (III, Jahrg., 1899, Heft 2), ἐπικαλέστηκε μέ ἐξαιρετική ἀγαλλίαση «μιά ἀπό τίς πιό βασικές καί πιό ἐνδιαφέρουσες μονογραφίες» γιά τό ἀγροτικό νοικοκυριό, πού δημοσιεύτηκαν τόν τελευταῖο καιρό, καί συγκεκριμένα τό ἔργο τοῦ Μόριτς Χέχτ (Hecht). «Drei Dörfer der badischen Hard», (Lpz. 1895)*. Ὁ Χέχτ ἀρπάχτηκε ἀπ' αὐτή τήν παραπομπή, ἐπανελάβε, ἀκολουθώντας σ' αὐτό τό ζήτημα τόν Ντάβιντ, μερικούς ἀριθμούς ἀπ' αὐτό τό «θαυμάσιο ἔργο» (S. 68, ρωσ. μετ. 164) καί «σύστηνε ἐπίμονα» (S. 79, ρωσ. μετ. 188) νά ἐνημερωθοῦμε πάνω σ' αὐτό εἴτε ἀπό τό πρωτότυπο εἴτε ἀπό τά ἀποσπάσματα πού παρέθεσε ὁ Ντάβιντ. Ὁ κ. Τσερνόφ ἔσπευσε νά ἐπαναλάβει στό «Ρούσκογε Μπογκάτσιβο» ὅσα εἶπαν καί ὁ Ντάβιντ καί ὁ Χέχτ, ἀντιπαραθέτοντας στόν Κάουτσκι τίς «φωτεινές εἰκόνες τῆς ἀκμῆς τῶν πρωτοπόρων σύγχρονων μικρῶν νοικοκυριῶν» πού παρουσίασε ὁ Χέχτ (τεῦχος 8, 206–209).

Καί τώρα ἄς ἔρθουμε στόν Χέχτ.

Ὁ Χέχτ περιγράφει τρία χωριά τοῦ Μπάντεν, πού βρίσκονται 4–14 χιλιόμετρα μακριά ἀπό τήν Καρλσρούη: Χάγκσφελντ, Μπλάνκενλοχ καί Φρίντριχσταλ. Παρά τή μικρή ἔκταση τῶν κομματιῶν γῆς — σέ κάθε νοικοκύρη ἀναλογοῦν 1–3 ἑκτάρια (ha) — οἱ ἀγρότες ζοῦν πολύ εὐπορα καί πολιτισμένα, γιατί παίρνουν ἀπό τή γῆ ἐξαιρετικά πλούσιες σοδειές. Ὁ Ντάβιντ (καί ἔξοπισω του καί ὁ Τσερνόφ) συγκρίνει αὐτές τίς σοδειές μέ τίς μέσες σοδειές τῆς Γερμανίας (σέ ντοπελτσέννερ** κατά ha: πατάτα 150–160 ἔναντι 87, 8, σίκαλη καί σάρι 20–23 ἔναντι 10–13, χόρτο 50–60 ἔναντι 28,6) καί ἀναφωνεῖ: Νά ποιοί εἶναι λοιπόν οἱ «καθυστερημένοι μικροὶ ἀγρότες»! Πρῶτα-πρῶτα, θ' ἀπαντήσουμε ἐμεῖς, μιά καί δέ γίνεται ἐδῶ καμιά σύγκριση ἀνάμεσα σ' ἕνα μικρό κι ἕνα μεγάλο νοικοκυριό, πού βρίσκονται κάτω

* — «Τρία χωριά στό Χάρντ τοῦ Μπάντεν». Λειψία, 1895. Ἡ Σύντ.

** —διπλό τσέννερ. Ἡ Σύντ. (Τό γερμανικό διπλό τσέννερ=100 κιλά. Σημ. μετ.).

από όμοιες συνθήκες, είναι γελοίο νά θεωρείται αυτό έπιχείρημα ενάντια στόν Κάουτσκι. Καί είναι πιό γελοίο άκόμα, όταν ό ίδιος ό κ. Τσερνόφ πού στή σελ. 229 του τεύχους 8 του «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» ισχυρίζεται ότι στην «ύποτυπώδη άποψη του Κάουτσκι» (σχετικά μέ τή γεωπονική έκμετάλλευση του χωριού από τήν πόλη) «άκόμα και ύπερβάλλονται οί σκοτεινές πλευρές του καπιταλισμού», — αναφέρει στή σελ. 209 ενάντια στόν Κάουτσκι άκριβώς ένα παράδειγμα, όπου τό κεφαλαιοκρατικό αυτό εμπόδιο στην πρόοδο τής γεωργίας *ξεπεράστηκε* χάρη στο γεγονός ότι τά χωριά πού διάλεξε βρίσκονταν γύρω από τίς πόλεις. Ένώ ή τεράστια πλειονότητα του άγροτικού πληθυσμού χάνει μεγάλη ποσότητα φυσικών λιπασμάτων λόγω τής προκαλούμενης από τόν καπιταλισμό άραιώσης του πληθυσμού του χωριού και τής συγκέντρωσής του στις πόλεις, ή άσήμαντη μειοψηφία των άγροτών πού ζουν γύρω από τίς πόλεις έχει από τή θέση της αυτή ιδιαίτερα όφέλη και πλουτίζει από τή δυστυχία των μαζών. Δέν είναι παράξενο ότι οί σοδειές στά πιό πάνω χωριά είναι τόσο πλούσιες, όταν αυτά αγοράζουν κάθε χρόνο κοπριά άξίας 41 000 μάρκων από τους στρατιωτικούς σταύλους των τριών γειτονικών πόλεων πού έχουν φρουρές (Καρλσρούη, Μπρούκζαλ και Ντουρλάχ) και κοπρόβουρκο από τά έξυγιαντικά ιδρύματα των πόλεων (Hecht, S. 65), ενώ αγοράζουν χημικά λιπάσματα άξίας μόνο 7000 μάρκων *. Νά προσπαθείς νά αναιρέσεις τήν τεχνική ύπεροχή του μεγάλου νοικοκυριού, φέρνοντας για παράδειγμα μικρά νοικοκυριά πού βρίσκονται σε τέτοιες συνθήκες, αυτό δέ σημαίνει τίποτε άλλο παρά ότι αποδείχνεις τήν αδυναμία σου. Δεύτερο, σε ποιό βαθμό στο παράδειγμα αυτό έχουμε νά κάνουμε πραγματικά μέ «καταγνήσιους μικρούς άγρότες», *echte und rechte Kleinbauern*, όπως λέει ό Ντάβιντ και έπανα-

* Μέ τήν εύκαιρία αυτή αναφέρουμε ότι ό κ. Τσερνόφ βεβαιώνει τους άναγνώστες του «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» πώς στα χωριά αυτά δέν ύπάρχει «μια λίγο-πολύ αισθητή διαφοροποίηση» *σ' ό,τι αφορά τό μέγεθος τής γαιοκτησίας*. Άν όμως ή άπαίτηση για λεπτομέρειες δέν ήταν στο στόμα του μιά κούφια φράση, τότε δέ θά μπορούσε νά ξεχάσει ότι για τους άγρότες αυτούς πού βρίσκονται γύρω από τίς πόλεις ή έκταση τής γής έχει πολύ μικρότερη σημασία απ' ό,τι ή ποσότητα των λιπασμάτων. Καί από τήν άποψη αυτή είναι πολύ αισθητή ή διαφοροποίηση. Οί πιό πλούσιες, σοδειές και οί πιό πλούσιοι άγρότες είναι στο χωριό Φρίντρισταλ. Άν και τό χωριό αυτό έχει τή λιγότερη γή όμως από τά 48 000 μάρκα, πού ξοδεύονται για λιπάσματα άναλογούν στο χωριό αυτό 28 000 μάρκα, πράγμα πού σημαίνει πώς μιά και έχει 258 έκτάρια, στο 1 έκτάριο άναλογούν 108 μάρκα. Τό Χάγκσφελντ ξοδεύει μόνο 30 μάρκα στο έκτάριο (12 000 : 397 έκτάρια) και τό Μπλάνκενλοχ όλο-όλο 11 μάρκα (8000 : 736 έκτάρια).

λαβαίνουν ξοπίσω του ό Τσερνόφ καί ό Χέρτς; Μιλᾶν ἐδῶ μόνο γιά τό μέγεθος τῶν χτημάτων, καί ἀποκαλύπτουν ἔτσι ἀκριβῶς τήν ἀνικανότητά τους νά χειρίζονται τά λεπτομερειακά στοιχεία. Γιά ἓνα ἀγρότη πού ζεῖ κοντά στήν πόλη, ὅπως εἶναι πασίγνωστο, μιά ντεσιατίνα γῆς εἶναι τό ἴδιο ὅπως δέκα ντεσιατίνες γῆς γιά ἓνα ἀγρότη πού ζεῖ σέ περιοχή μακριά ἀπό πόλη, μά καί ό τύπος τοῦ νοικοκυριοῦ ἀλλάζει ριζικά ὅταν γειτονεύει μέ τήν πόλη. Λογουχάρη, ἡ τιμή τῆς γῆς στό Φρίντριχσταλ, πού ἔχει τή λιγότερη γῆ καί εἶναι τό πιό πλούσιο ἀπ' αὐτά τά χωριά πού βρίσκονται γύρω ἀπό τήν πρωτεύουσα, φτάνει τίς 9-10 χιλιάδες μάρκα, δηλ. εἶναι *πέντε φορές* μεγαλύτερη ἀπό τή μέση τιμή πού ἔχει ἡ γῆ τοῦ Μπάντεν (1938 μάρκα), καί *κάπου εἴκοσι φορές* μεγαλύτερη ἀπό τήν τιμή πού ἔχει ἡ γῆ στίς μακρινές ἐπαρχίες τῆς Ἀνατολικῆς Πρωσσίας. Ἐπομένως, ἀπό τήν ἀποψη τοῦ ὄγκου τῆς παραγωγῆς (πού εἶναι ό μοναδικά ἀκριβῆς δείκτης γιά τίς διαστάσεις ἑνός νοικοκυριοῦ) αὐτοί δέν εἶναι καθόλου «μικροί» ἀγρότες. Ὅσο γιά τόν *τύπο* τοῦ νοικοκυριοῦ τους, διαπιστώνουμε ἐδῶ μιά ἐξαιρετικά ὑψηλή βαθμίδα ἀνάπτυξης τῆς *χρηματικῆς* οἰκονομίας καί τῆς *εἰδίκευσῆς* τῆς γεωργίας, πού τήν ὑπογραμμίζει ἰδιαίτερα ό Χέρτ. Οἱ ἀγρότες αὐτοί φυτεύουν καπνό (45% τῆς ἔκτασης στό Φρίντριχσταλ), πατάτα ἐξαιρετικῆς ποιότητας (πού ἓνα μέρος της πηγαίνει γιά σπόρο καί ἓνα ἄλλο γιά τά τραπέζια τῶν «μεγαλόσχημων κυρίων» — Hecht, 17 — στήν Καρλσρούη), πουλᾶνε στήν πρωτεύουσα γάλα καί βούτυρο, γουρουνόπουλα καί γουρούνια, ἐνῶ οἱ ἴδιοι ἀγοράζουν καί δημητριακά καί χόρτο. Ἡ γεωργία πῆρε ἐδῶ τελειῶς ἐμπορικό χαρακτήρα, καί ό ἀγρότης πού ζεῖ κοντά στήν πρωτεύουσα εἶναι γνησιότατος τύπος *μικροαστοῦ*. Κι ἔτσι ἂν ό Τσερνόφ εἶχε γνωριστεῖ πραγματικά μέ τά λεπτομερειακά στοιχεία πού ἐπικαλέστηκε, στηριζόμενος σέ πληροφορίες τρίτων, τότε θά πλησίαζε ἴσως ὡς ἓνα βαθμό στήν κατανόηση μιᾶς τέτοιας ἀσύλληπτης γι' αὐτόν κατηγορίας, ὅπως εἶναι ό «μικροαστισμός» (πρβλ. τεῦχος 7 τοῦ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», σελ. 163) τοῦ ἀγρότη. Εἶναι πολύ περίεργο ὅτι ἐνῶ ό Χέρτς καί ό κ. Τσερνόφ δηλώνουν ὅτι δέν εἶναι σέ θέση νά καταλάβουν, πῶς μπορεῖ ἓνας ἀγρότης νά ἐκπληρώνει καθήκοντα ἐπιχειρηματία, πῶς μπορεῖ νά εἶναι σέ θέση νά ἐμφανίζεται πότε σάν ἐργάτης καί πότε σάν ἐπιχειρηματίας, ἐπικαλοῦνται μιά λεπτομερειακή ἔρευνα, πού ό συγγραφέας της λέει ἀνοιχτά: «Ὁ ἀγρότης τοῦ XVIII αἰῶνα μέ τά 8-10 ἑκτάριά του ἦταν ἀγρότης» («ἦταν ἀγρότης», κύριε Τσερνόφ!) «καί ἄνθρωπος τῆς χειρωνακτικῆς δου-

λειᾶς· ὁ λιλιπούτειος ἀγρότης τοῦ XIX αἰώνα μέ τά 1-2 ἑκτάρια του εἶναι ἄνθρωπος πού δουλεύει διανοητικά, εἶναι ἐπιχειρηματίας, ἔμπορος» (Hecht, S. 69, πρβλ. τή σελ. 12: «ὁ νοικοκύρης τοῦ χωριοῦ ἔγινε ἔμπορος καί ἐπιχειρηματίας». Ὑπογράμμιση τοῦ Χέχτ). Ἐ λοιπόν, δέν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Χέχτς καί ὁ κ. Τσερνόφ «ξετίναξαν» κατά τρόπο βοροσιλοφικό τόν Κάουτσκι, γιατί μπερδεύει τόν ἀγρότη μέ τόν ἐπιχειρηματία;

Τό πιό χτυπητό γνώρισμα τοῦ «ἐπιχειρηματία» εἶναι ἡ χρησιμοποίηση μισθωτῆς ἐργασίας. Καί εἶναι ἐξαιρετικά χαρακτηριστικό ὅτι κανένας ἀπ' αὐτούς τούς quasi-σοσιαλιστές πού ἐπικαλέστηκαν τήν ἐργασία τοῦ Χέχτ, δέν ξεστόμισε οὔτε λέξη γι' αὐτό τό πράγμα. Ὁ ἴδιος ὁ Χέχτ, τυπικότατος Kleinbürger * τῆς πιό καλοπροαίρετης κατεύθυνσης, — κατενθουσιασμένος γιά τή θρησκευτική εὐλάβεια τῶν ἀγροτῶν καί γιά τήν «πατρική φροντίδα» πού δείχνουν ἀπέναντί τους οἱ ἀρχές τοῦ μεγάλου δουκάτου, γενικά, καθώς καί γιά ἓνα τόσο «σπουδαῖο» μέτρο, ὅπως ἡ ὀργάνωση μαθημάτων μαγειρικῆς, εἰδικότερα, — πρῶσπαθει, φυσικά, νά συγκαλύψει αὐτά τά γεγονότα καί ν' ἀποδείξει ὅτι δέν ὑπάρχει καμιά «κοινωνική ἄβυσσος» οὔτε ἀνάμεσα στόν πλούσιο καί στό φτωχό, οὔτε ἀνάμεσα στόν ἀγρότη καί στόν ἐργάτη γῆς, οὔτε ἀνάμεσα στόν ἀγρότη καί στόν ἐργοστασιακό ἐργάτη. «Δέν ὑπάρχει κατηγορία *μεροκαματιάρηδων* στήν ἀγροτική οἰκονομία — γράφει ὁ Χέχτ. — Οἱ πιό πολλοί ἀγρότες εἶναι σέ θέση νά καλλιεργοῦν τό χτήμα τους μόνοι τους μέ τή βοήθεια τῶν οἰκογενειῶν τους· μονάχα μερικοί στά τρία αὐτά χωριά ἔχουν ἀνάγκη ἀπό ξένα χέρια στήν περίοδο τοῦ θέρους ἢ τοῦ ἄλωνισμοῦ· τέτοιες οἰκογένειες „καλοῦν σέ βοήθεια“ («bitten»), σύμφωνα μέ τήν τοπική ἔκφραση, ὀρισμένους γνωστούς τους ἄντρες ἢ γυναῖκες (πού οὔτε κάν σκέφτονται νά ὀνομάσουν τόν ἑαυτό τους «μεροκαματιάρη»)(31). Δέν εἶναι παράξενο ὅτι ἀπό τόν συνολικό ἀριθμό τῶν νοικοκυρέων στά τρία χωριά μόνο λίγοι μισθώνουν μεροκαματιάρηδες, γιατί πάρα πολλοί «νοικοκυρέοι», ὅπως θά δοῦμε, εἶναι ἐργοστασιακοί ἐργάτες. Ὁ Χέχτ ὁμως δέν ἀναφέρει πόσοι συγκεκριμένα ἀπό τούς καθαυτό γεωργούς καταφεύγουν εἰδικά στή μίσθωση ἐργασίας. Προτιμᾷ νά παραγεμίσει τή διδαχτορική (ὅπως λένε οἱ γερμανοί) διατριβή του, τήν ἀφιερωμένη μόνο στά τρία χωριά (κι ὁ ἴδιος ὁ Χέχτ γεννήθηκε σ' ἓνα ἀπό τά τρία αὐτά χωριά), ὄχι μέ ἀκριβῆ στατιστικά στοιχεῖα γιά τίς διάφορες κατηγορίες τῶν

* — μικροαστός. Ἡ Σύντ.

ἀγροτῶν, ἀλλά μέ συλλογισμούς γιά τόν ὑψηλό ἠθικό ρόλο τῆς φιλεργατικότητας καί τοῦ πνεύματος οἰκονομίας. (Παρ' ὄλα αὐτά, ἢ ἴσως ἀκριβῶς γι' αὐτά, ὁ Χέχτς καί ὁ Ντάβιντ ἐξυμνοῦν τόσο πολύ τήν ἐργασία τοῦ Χέχτ.) Μαθαίνουμε μόνο πῶς τό μεροκάματο τοῦ μεροκαματιάρη εἶναι τό μικρότερο στό πιό πλούσιο καί καθαρά γεωργικό χωριό, στό Φρίντριχσταλ, πού ἀπέχει πιό πολύ ἀπ' ὄλα ἀπό τήν Καρλσρούη (14 χιλιομ.). Στό Φρίντριχσταλ ὁ μεροκαματιάρης παίρνει τήν ἡμέρα 2 μάρκα χωρίς φαγητό, στό Χάγκσφελντ (4 χιλιομ. ἀπό τήν Καρλσρούη, πού κατοικεῖται ἀπό ἐργοστασιακοὺς ἐργάτες) παίρνει 3 μάρκα. Αὐτή εἶναι μιά ἀπό τίς προϋποθέσεις τῆς «ἀνθίσης» τῶν «καταγνήσιων μικρῶν ἀγροτῶν», πού τόσο ἐνθουσιάζουν τοὺς κριτικούς. «Ἀνάμεσα στ' ἀφεντικά καί στοὺς ὑπηρετές (Gesinde = καί ὑπηρετῆς καί ἐργάτης γῆς), — μᾶς πληροφορεῖ ὁ Χέχτ, — ὑπάρχουν ἀκόμα τελείως πατριαρχικές σχέσεις στά τρία αὐτά χωριά. Τό „ἀφεντικό“, δηλ. ὁ ἀγρότης μέ τά 3-4 ἐκτάριά του, μιλάει στόν ἐργάτη γῆς καί στήν ἐργάτρια γῆς μέ τό „σύ“, τοὺς φωνάζει ἀπλῶς μέ τ' ὄνομά τους καί κεῖνοι καλοῦν τόν ἀγρότη „μπάρμπα“ (Vetter) καί τήν ἀγρότισσα „θειά“ (Base) καί τοὺς μιλάνε μέ τό „σεῖς“. . . Οἱ ἐργάτες γῆς τρῶνε μαζί μέ τήν οἰκογένεια καί θεωροῦνται σάν μέλη τῆς» (S. 93). Γιά τό ρόλο τῆς μισθωτῆς ἐργασίας στήν καλλιέργεια τοῦ καπνοῦ, πού εἶναι τόσο πλατιά ἀναπτυγμένη στήν περιφέρεια αὐτή καί ἀπαιτεῖ πάρα πολλά ἐργατικά χέρια, ὁ «ἐμβριθέστατος» Χέχτ τηρεῖ σιγή, ὅμως, μιά καί εἶπε ἔστω καί δύο λόγια γιά τή μισθωτή ἐργασία, ἀναγκάζεται κι αὐτόν ἀκόμα τόν καλοπροαίρετο μπουρζουαζάκο νά τόν τοποθετήσει πιό ψηλά, ὡς πρός τήν ἱκανότητα «νά κάνει λεπτομερειακή ἀνάλυση» τῆς ἔρευνας, ἀπ' ὅ,τι τοὺς Βοροσίλοφ τοῦ «κριτικοῦ» σοσιαλισμοῦ.

Τρίτο. Ἐπικαλέστηκαν τήν ἐργασία τοῦ Χέχτ γιά ν' ἀναιρέσουν τό γεγονός τῆς ὑπερβολικῆς δουλειᾶς καί τοῦ ὑποσιτισμοῦ πού παρατηρεῖται στήν ἀγροτιά. Μά κι ἐδῶ ἀποδειχναί, παρ' ὄλα αὐτά, ὅτι οἱ κριτικοὶ προτίμησαν ν' ἀποσιωπήσουν τά γεγονότα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, πού σημειῖν ὁ Χέχτ. Τούς βοήθησε ἡ ἔννοια τοῦ «μεσαιῶν» ἀγρότη, πού μέ τή χρησιμοποίησή της πῆρε τόσο μεγάλη ἄπλα ὁ ἐξωραϊσμός τῆς «ἀγροτιάς» τόσο ἀπό τοὺς ρώσους ναρόντικους ὅσο καί ἀπό τοὺς δυτικοευρωπαίους ἀστούς οἰκονομολόγους. «Γενικά» ἡ ἀγροτιά τῶν τριῶν αὐτῶν χωριῶν εἶναι πολύ εὐπορη, ὅμως καί ἀπ' αὐτὴν ἀκόμα τήν ἀβάσιμη μονογραφία τοῦ Χέχτ φαίνεται καθαρά, ὅτι σχετικὰ μ' αὐτό εἶναι ἀπαραίτητο νά ξεχωρίζουμε τρεῖς μεγάλες ὁμάδες. Πε-

ρίπου τό ένα τέταρτο (ή τά 30%) τῶν νοικοκυρέων (οἱ περισσότεροι ἀπό τό Φρίντριχσταλ καί ἕνας μικρός ἀριθμός ἀπό τό Μπλάνκενλοχ) εἶναι εὐποροὶ μικροαστοί, πού πλούτισαν χάρη στό γεγονός ὅτι ζοῦν κοντά στήν πρωτεύουσα καί ἀσκοῦν μιᾶ ἀποδοτική ἀπό ἄποψη εἰσοδήματος γαλακτοκομία (πούλανε καθημερινά 10–20 λίτρες γάλα) καί καπνοκαλλιέργεια (ἕνα παράδειγμα: 1,05 ἑκτάρια γῆς καλλιεργημένης μέ καπνό δίνουν ἀκαθάριστο εἰσόδημα 1825 μάρκα), τρέφουν γουρούνια γιά πούληση (στό Φρίντριχσταλ ἀπό τοὺς 1140 κατοίκους οἱ 497 τρέφουν γουρούνια, στό Μπλάνκενλοχ ἀπό τοὺς 1684 — οἱ 445, στό Χάγκσφελντ ἀπό τοὺς 1273 — οἱ 220) κτλ. Μέσα σ' αὐτή τή μειοψηφία (πού οὐσιαστικά μόνο αὐτήν ἀφοροῦν ἐξ ὀλοκλήρου τά γνωρίσματα «ἀνθισης», πού τόσο ἐνθουσιάζουν τοὺς κριτικούς) συναντᾶται ἀναμφίβολα ἀρκετά συχνά ἡ χρησιμοποίηση μισθωτῆς ἐργασίας. Στήν ἐπόμενη ὁμάδα, ὅπου ἀνήκουν οἱ πιά πολλοὶ νοικοκυρέοι τοῦ Μπλάνκενλοχ, τό ἐπίπεδο ζωῆς εἶναι σημαντικά πιά χαμηλό· χρησιμοποιοῦνται λιγότερα λιπάσματα, οἱ σοδεῖές τους δέν εἶναι καί τόσο πλούσιες, ἔχουν λιγότερα ζῶα (στό Φρίντριχσταλ ὑπάρχουν συνολικά, ὑπολογισμένα σέ μεγάλα ζῶα, 599 κεφάλια σέ 258 ha, στό Μπλάνκενλοχ 842 — σέ 736 ha, στό Χάγκσφελντ — 324 σέ 397 ha)· στά σπίτια τους σπανιότερα συναντᾶται κανεῖς «δωμάτια ὑποδοχῆς», κάθε ἄλλο παρά τρῶνε κρέας κάθε μέρα, σέ πολλές οἰκογένειες παρατηρεῖται τό φαινόμενο (τό πολύ γνωστό σέ μᾶς τοὺς ρώσους) νά πούλανε τό φθινόπωρο σιτηρά, γιὰτί ἔχουν ἀνάγκη ἀπό χρήματα, καί τήν ἀνοιξη νά ἀγοράζουν σιτηρά*. Τό κέντρο βάρους γι' αὐτή τήν ὁμάδα μετατοπίζεται διαρκῶς ἀπό τή γεωργία στή βιομηχανία, καί ἤδη 103 ἀγρότες τοῦ Μπλάνκενλοχ δουλεύουν στήν Καρλσρούη σάν ἐργοστασιακοὶ ἐργάτες. Αὐτοί, μαζί μέ ὄλο σχεδόν τόν πληθυσμό τοῦ Χάγκσφελντ, σχηματίζουν τήν τρίτη ὁμάδα (40–50% ὄλων τῶν νοικοκυριῶν). Ἐδῶ ἡ γεωργία εἶναι πιά ἐπικουρική ἀπασχόληση, καί σ' αὐτήν ἀφιερῶνουν τόν καιρό τους κυρίως γυναῖκες. Ἐν καί τό ἐπίπεδο ζωῆς εἶναι πιά ὑψηλό ἀπ' ὅ,τι στό

* Ὁ Χέχτ τήν οικονομική καθυστέρηση τοῦ Μπλάνκενλοχ τήν ἀποδίδει, ἀνάμεσα σ' ἄλλα, στήν ἐπικράτηση τῆς φυσικῆς οικονομίας καί στήν ὑπαρξη τῆς κοινότητος, γιὰτί χάρη στήν κοινότητα στόν καθένα πού συμπληρῶνει τά 32 χρόνια ἐξασφαλίζεται ἕνα κομματάκι γῆς (36 ἄρ — Almendgut), «ἀδιάφορο ἂν εἶναι τεμπέλης ἢ δουλευτάρης, ἂν κάνει οἰκονομίες ἢ ὄχι» (S. 30). Ὡστόσο ὁ Χέχτ εἶναι ἀντίθετος πρὸς τή διανομή τῆς κοινοτικῆς γῆς: αὐτό εἶναι, λέει, ἕνας θεσμός κοινωνικῆς πρόνοιας (Altersversorgung) γιά τοὺς ὑπερήλικες ἐργοστασιακοὺς ἐργάτες, πού ὁ ἀριθμὸς τους αὐξάνει στό Μπλάνκενλοχ.

Μπλάνκενλοχ (χάρη στην επίδραση της πρωτεύουσας), ωστόσο ή ανέχεια είναι πολύ αισθητή. Τό γάλα τό πουλάνε, καί γιά δική τους χρήση αγοράζουν «μαργαρίνη» πού ένμέρει «είναι πιό φτηνή» (24). Αύξάνει γρήγορα ό άριθμός τών γιδών: από 9 πού ήταν τό 1855, έφτασαν τίς 93 τό 1893. «Ή αύξηση αύτή, — γράφει ό Χέχτ, — μπορεί νά εξηγηθεί μόνο μέ τήν έξαφάνιση τών καθαυτό άγροτικών νοικοκυριών καί μέ τήν άποσύνθεση (Auflösung) τής τάξης τών άγροτών σέ τάξη έργοστασιακών έργατών του χωριού μέ έξαιρετικά τεμαχισμένο κληρο» (27). Θα αναφέρουμε έν παρενθέσει ότι καί σ' όλόκληρη τή Γερμανία ό άριθμός τών γιδών από τό 1882 ως τό 1895 πήρε τεράστια αύξηση: από 2,4 έκατομμύρια σέ 3,1 έκατομμύρια, πράγμα πού δείχνει όλοφάνερα τήν αντίστροφη πλευρά τής προόδου τής «γερής άγροτιάς», πού τόσο πολύ τήν έξυμνοϋν οί κ.κ. Μπουλγκάκοφ καί οί μικροαστοί σοσιαλιστές «κριτικοί». Οί περισσότεροι έργάτες βαδίζουν 3¹/₂ χιλιόμετρα γιά νά πάνε στό έργοστάσιο πού είναι στην πόλη, γιατί φοβούνται νά ξεδέψουν έστω καί ένα μάρκο (48 καπίκια) τή βδομάδα γιά τά εισιτήρια του τραίνου. Έκατόν πενήντα έργάτες περίπου από τους 300 πού έχει τό Χάγκσφελντ βρίσκουν άκόμα ότι είναι ακριβό γι' αυτούς ένα γεϋμα στή «λαϊκή έστία» μέ 40-50 πφένιγκ καί παίρνουν φαγητό από τό σπίτι. «Οί κακόμοιρες οί γυναίκες, — αναφέρει ό Χέχτ, — στίς 11 ή ώρα ακριβώς βάζουν τό φαγητό σέ δοχεία καί τό κουβαλοϋν στό έργοστάσιο» (79). Όσο γιά τίς έργάτριες, κι αυτές δουλεύουν 10 ώρες στό έργοστάσιο καί παίρνουν όλο-όλο 1,10-1,50 μάρκα (οί άντρες παίρνουν 2,50-2,70 μάρκα) καί όταν δουλεύουν μέ τό κομμάτι — 1,70-2 μάρκα. «Μερικές έργάτριες φροντίζουν νά άνεβάσουν τόν πενιχρό μισθό τους, κάνοντας βοηθητικές δουλειές: 4 κοπέλες από τό Μπλάνκενλοχ δουλεύουν στην Καρλσρούη στό έργοστάσιο χαρτιού καί παίρνουν στό σπίτι χαρτί γιά νά κάνουν τά βράδνα χαρτοσακούλες: σέ μία βραδυά από τίς 8 ως τίς 11 (sic!) κάνουν ως 300 σακούλες καί βγάζουν απ' αύτή τή δουλειά 45-50 πφένιγκ — συμπλήρωμα στό μικρό μεροκάματο τους, πού χρησιμεύει γιά νά καλύψουν τά έξοδα τών εισιτηρίων του τραίνου. Στο Χάγκσφελντ μερικές γυναίκες πού όταν ήταν κορίτσια δούλευαν σέ έργοστάσια, βγάζουν τό χειμώνα ένα μικρό επικουρικό μεροκάματο, άπασχολούμενες τό βράδυ μέ τό γυάλισμα άσημένιων ειδών» (36). «Ό έργάτης του Χάγκσφελντ, — λέει μέ συγκίνηση ό Χέχτ, — έχει μόνο τόπο διαμονής όχι χάρη σέ κάποιον αυτοκρατορικό νόμο, αλλά χάρη στή δική του ένεργητικότητα, έχει ένα σπιτάκι πού

δέν είναι υποχρεωμένος νά τό μοιράζεται μέ ξένους ανθρώπους, ἔχει ἓνα μικρό κομματάκι γῆς· πιό σπουδαῖο ὅμως κι ἀπ' αὐτή τήν πραγματική ιδιοκτησία εἶναι ἡ συναίσθηση ὅτι ὅλα αὐτά τά ἀπόκτησε μέ τήν προσωπική του ἐργατικότητα. Ὁ ἐργάτης τοῦ Χάγκσφελντ εἶναι ταυτόχρονα καί ἐργοστασιακός ἐργάτης καί ἀγρότης. Κεῖνος πού δέν ἔχει γῆ νοικιάζει τουλάχιστο ἓνα μικρό κομματάκι γιά ν' αὐξήσει τό εἰσόδημά του, *ἀξιοποιώντας τίς ἐλεύθερες ὥρες του*. Ἄν τό καλοκαίρι ἡ δουλειά στό ἐργοστάσιο ἀρχίζει „μόλις“ («μόλις»!) στίς 7, ὁ ἐργάτης σηκώνεται ἡ ὥρα 4 γιά νά τσαπίσει τήν πατάτα στό χωράφι του ἢ νά φέρει νομή γιά τά ζῶα του. Ἡ ὅταν τό βράδυ πηγαίνει στό σπίτι στίς 7, τότε πῶς νά διαθέσει τήν ὥρα του, ἰδιαίτερα τό καλοκαίρι; Δουλεῦει λοιπόν στό χωράφι τοῦ ἀκόμα μιά-μιάμιση ὥρα: ἐξάλλου δέν τοῦ χρειάζεται καί μεγάλη πρόσδοδος ἀπό τή γῆ — θέλει μόνο νά ἀξιοποιήσει πέρα γιά πέρα (sic!) τήν ἐργατική του δύναμη. . .» Καί πολλά ἄλλα παρόμοια γλυκανάλατα πράγματα λέει ὁ Χέχτ καί τελειώνει τό βιβλίό του μέ τά λόγια: «Ὁ ἀγρότης μέ τό λιλιπούτειο νοικοκυριό καί ὁ ἐργοστασιακός ἐργάτης — καί οἱ δύο (sic!) ἀνέβηκαν ὡς τό ἐπίπεδο τῆς μεσαίας κατηγορίας, κι αὐτό ὄχι χάρη σέ τεχνητά καταναγκαστικά μέτρα, ἀλλά χάρη στήν προσωπική τους ἐργατικότητα καί στήν προσωπική τους δραστηριότητα, χάρη στήν καλλιέργεια μέσα τους μιᾶς ἀνώτερης ἠθικῆς»*.

«Τά τρία αὐτά χωριά τοῦ Χάρντ τοῦ Μπάντεν ἀντιπροσωπεύουν σήμερα *μιᾶ ἐνιαία μεγάλη καί πλατιά μεσαία κατηγορία* (ὑπογράμμιση τοῦ Χέχτ).

Ὅτι ὁ Χέχτ γράφει παρόμοια πράγματα, αὐτό δέν εἶναι περίεργο, γιατί εἶναι ὁ πιό τετριμμένος ἀπολογητής τῆς ἀστικῆς τάξης. Πῶς νά ὀνομάσει ὅμως κανεῖς τούς ἀνθρώπους ἐκείνους πού ἐξαπατοῦν τόν κόσμο, αὐτοαποκαλούμενοι σοσιαλιστές, καί πού ἐξωραΐζουν τήν πραγματικότητα μέ μεγαλύτερο ἀκόμα ζῆλο

* Ὁ Χέχτ λέει ἀκόμα πολλά, πάρα πολλά, γι' αὐτή τήν «ἀνώτερη ἠθική» καί ἐνθουσιάζεται ὄχι λιγότερο ἀπό τόν κ. Μπουλγκάκοφ γιά τή «νηφάλια πολιτική τῶν γάμων», τήν «ἐπίμονη ἐργατικότητα», τό «πνεῦμα οἰκονομίας» καί τή «μετριοπάθεια», ἀναφέροντας μάλιστα καί μιᾶ «γνωστή παροιμία τῶν ἀγροτῶν»: «Man sieht nicht auf die Groschen (d. h. Mund), sondern auf die Groschen» πού σέ ἐλεύθερη μετάφραση σημαίνει: «δέ δουλεύουμε τόσο γιά τό στόμα ὅσο γιά τήν τσέπη». Προτείνουμε στόν ἀναγνώστη νά συγκρίνει αὐτή τήν παροιμία μέ τή «διδασκαλία» τοῦ καθηγητῆ τοῦ Κιέβου κ. Μπουλγκάκοφ, ὅτι τό ἀγροτικό νοικοκυριό (πού δέν ἔχει ἀνάγκη οὔτε ἀπό τή γαιοπρόσοδο οὔτε ἀπό τό κέρδος) — εἶναι «ἡ πιό ἐπικερδῆς γιά τήν κοινωμία (sic!) ὀργάνωση τῆς γεωργίας» (Μπουλγκ., I, 154).

από κάθε Χέχτ, παρουσιάζοντας την άνθιση μιᾶς αστικής μειοψηφίας για γενική πρόοδο και συγκαλύπτοντας την προλεταριοποίηση τῆς πλειοψηφίας μέ τό παλιό σκιάχτρο τῆς «ένωσης τῆς γεωργίας μέ τή βιομηχανία»;

VI

Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΜΙΚΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟΥ.

ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΡΩΣΣΙΑ

Γιά λόγους ποικιλίας ἄς μεταφερθοῦμε ἀπό τή μακρινή νότια Γερμανία πιό κοντά στή Ρωσία, στήν Ἀνατολική Πρωσσία. Ἔχουμε ἐδῶ μιᾶ πάρα πολύ διδαχτική *λεπτομερειακή* ἔρευνα, πού δέν μόρεσε καθόλου νά τήν ἀξιοποιήσει ὁ τόσο ἀπαιτητικός, ὡς πρός τή λεπτομερειακή ἀνάλυση, κ. Μπουλγκάκοφ. «Μιά σύγκριση τῶν στοιχείων γιά τήν πραγματική παραγωγικότητα τοῦ μεγάλου καί τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ — γράφει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ — δέν μπορεῖ νά λύσει τό ζήτημα τῆς τεχνικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου νοικοκυριοῦ, γιατί τά συγκρινόμενα νοικοκυριά μπορεῖ νά βρίσκονται κάτω ἀπό διαφορετικές οικονομικές συνθήκες. Τέτοια στοιχεῖα, στήν καλύτερη περίπτωση, μποροῦν νά προσφέρουν μιᾶ ἀντικειμενική ἐπιβεβαίωση τοῦ ἀρνητικοῦ ἐκείνου συμπεράσματος, ὅτι ἡ μεγάλη παραγωγή ὄχι μόνο θεωρητικά, ἀλλά κάτω ἀπό ὀρισμένες συνθήκες καί πραχτικά, δέν ἔχει τεχνική ὑπεροχή ἀπέναντι στή μικρή παραγωγή. Τέτοιες συγκρίσεις βρίσκει κανεῖς ὄχι λίγες στήν οικονομική φιλολογία, καί πάντως εἶναι ἀρκετές γιά νά ὑποσκάσουν τήν πίστη τοῦ ἀναγνώστη, τοῦ μή προκατειλημμένου καί ἀπαλλαγμένου ἀπό προλήψεις, στήν ὑπεροχή τῆς μεγάλης παραγωγῆς γενικά» (I, 57-58). Καί στή σημείωση ἀναφέρονται δύο παραδείγματα. Τό πρῶτο παράδειγμα εἶναι ἡ ἴδια ἐκείνη ἐργασία τοῦ Ἄουχάγκεν — πού σύγκρινε ὄλο-ὄλο δύο νοικοκυριά τοῦ Ἄννοβέρου, τό ἕνα μέ 4,6 καί τό ἄλλο μέ 26,5 ha — ἀπ' αὐτήν παρέθεσαν περικοπές καί ὁ Κάουτσκι στό «Agrarfrage» (S. 111) καί ὁ Χέρτς (S. 69, ρωσ. μετ. 166). Στήν περίπτωση αὐτή τό μικρό νοικοκυριό παρουσιάζει πιό μεγάλες σοδειές, καί ὁ Ἄουχάγκεν καθόρισε ὅτι ἡ ἀποδοτικότητά του σέ εἰσόδημα εἶναι ἀνώτερη σέ σχέση μέ τό μεγάλο νοικοκυριό, ὁ Κάουτσκι ὅμως ἔδειξε κίωλας πῶς αὐτή ἡ ἀνώτερη ἀποδοτικότητα σέ εἰσόδημα εἶναι ἀποτέλεσμα ὑποκατανάλωσης. Αὐτό ὁ Χέρτς προσπάθησε νά τό

ἀναιρέσει, ἀλλὰ εἶχε τὴν ἴδια ἐπιτυχία πού ἔχει συνήθως. Καί μιὰ καί ἡ ἐργασία τοῦ Χέρτς ἔχει τώρα μεταφραστεῖ στὰ ρωσικά, ἐνῶ ἡ ἀπάντηση τοῦ Κάουτσκι στὸν Χέρτς δέν εἶναι γνωστή στὴ Ρωσία, θά δόσουμε μέ λίγα λόγια τὸ περιεχόμενο αὐτῆς τῆς ἀπάντησης (ἀπὸ τὸ ἄρθρο πού ἀναφέραμε πρὶν πάνω καὶ πού δημοσιεύθηκε στὸ «Neue Zeit»). Ὁ Χέρτς, ἀπὸ συνήθεια, διαστρέβλωσε τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κάουτσκι, λέγοντας ὅτι ὁ Κάουτσκι ἀναφέρθηκε τάχα μόνο στὰ ἔξοδα πού κάνει ὁ μέγας νοικοκύρης γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ γιοῦ του στὸ γυμνάσιο. Στὴν πραγματικότητα ὅμως ὁ Κάουτσκι ἤθελε ἀπλῶς νὰ χαρακτηρίσει μ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο ζωῆς, κι ἂν ὁ Χέρτς παρέθετε *ὅλε τὸν προϋπολογισμό* τῶν συγκρινόμενων οἰκογενειῶν (καὶ οἱ δύο εἶναι πενταμελεῖς), θά εἶχε τὰ παρακάτω ποσά: γιὰ τὸ μικρὸ — 1158,40 μάρκα, γιὰ τὸ μεγάλο — 2739,25. Τὸ μικρὸ νοικοκυριό, ἂν εἶχε τὸ ἴδιο ἐπίπεδο ζωῆς μέ τὸ μεγάλο, θά ἀποδειχνόταν *λιγότερο* ἀποδοτικὸ σέ εἰσόδημα. Σύμφωνα μέ τὸν ὑπολογισμό τοῦ Ἀουχάγκεν, τὸ εἰσόδημα τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ φτάνει τὰ 1806 μάρκα, δηλ. τὰ 5,45% πάνω στὸ κεφάλαιο (33 651 μάρκα), ἐνῶ τοῦ μεγάλου — τὰ 2720 μάρκα, δηλ. τὰ 1,82% πάνω στὸ κεφάλαιο (149 559 μάρκα). Ἀφαιρέστε τὰ ὅσα δέν καταναλώνει τὸ μικρὸ νοικοκυριό, καὶ τὸ εἰσόδημά του θά εἶναι *258 μάρκα, δηλ. 0,80%! Κι αὐτὸ μέ μιὰ δυσανάλογα περισσότερη ἐργασία*: στὸ μικρὸ πού ἔχει 4,6 ἑκτάρια δουλεύουν 3, δηλ. ἓνας σέ 1,5 ἑκτάριο, στὸ μεγάλο πού ἔχει 26,5 ἑκτάρια δουλεύουν 11, δηλ. 1 σέ 2,4 ἑκτάρια (πρβλ. Χέρτς, S. 75, ρωσ. μετ. 179). Δέ μιλάμε ἐδῶ γιὰ τὸ περιστατικὸ, πού πολὺ σωστὰ διακωμώδησε ὁ Κάουτσκι, ὅτι ὁ δῆθεν σοσιαλιστὴς Χέρτς παρομοιάζει τὴ δουλειά τῶν παιδιῶν τοῦ σύγχρονου ἀγρότη μέ τὸ μάζεμα σταχυῶν ἀπὸ τὴ Ρούθ!⁸⁷ Ὅσο γιὰ τὸν κ. Μπουλγκάκοφ, αὐτὸς περιορίστηκε ἀπλῶς στὸ ν' ἀνακοινώσει στοιχεῖα γιὰ τὶς σοδειές καὶ δέν ἔβγαλε *τσιμονδιά* γιὰ τὸ ἐπίπεδο ζωῆς τοῦ μικροῦ καὶ τοῦ μεγάλου νοικοκύρη.

Ἕνα ἄλλο παράδειγμα — συνεχίζει ὁ ὀπαδὸς αὐτὸς τῆς λεπτομερειακῆς ἀνάλυσης — βρίσκουμε στὴ νεότατη ἐρευνα τοῦ *Karl Klawki* «Ueber Konkurrenzfähigkeit des landwirtschaftlichen Kleinbetriebs» (στὴ «Thiel's Landwirtschaftliche Jahrbücher», 1899, Heft 3-4)*. Ἡ σύγκρισή του ἀφορᾷ τὴν Ἀνατολικὴ Πρωσσία. Ὁ συγγραφέας συγκρίνει τέσσερα νοικοκυριά ἀπὸ κάθε κατηγορία — μεγάλα, μεσαῖα καὶ μικρά. Χαρακτηρι-

* *Κάρλ Κλάβκι*. «Σχετικὰ μέ τὴν ἱκανότητα συναγωνισμοῦ τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς» (στὴν «Ἀγροτικὴ ἐπετηρίδα τοῦ Τίλ», 1899, τεύχος 3-4). Ἡ Σύντ.

στικό της σύγκρισης αυτής είναι, πρώτο, ότι τα έξοδα και τα έξοδα εκφράζονται σε χρήμα, και δεύτερο, ότι ο συγγραφέας μετατρέπει σε χρήμα και προσθέτει στα έξοδα την αξία της εργατικής δύναμης στο μικρό νοικοκυριό, όπου η δύναμη αυτή δεν αγοράζεται για το σκοπό μας ένας τέτοιος τρόπος ενέργειας μάλλον δεν είναι σωστός» (sic! 'Ο κ. Μπουλγκάκοφ ξεχνάει να προσθέσει πώς ο Klawki μετατρέπει σε χρήμα την αξία της εργασίας σ' όλα τα νοικοκυριά, — εκτιμώντας προκαταβολικά πιο φτηνά την εργασία στο μικρό νοικοκυριό!) «ωστόσο έχουμε. . .»

Ακολουθεί ένας πίνακας, από τον οποίο θα αναφέρουμε τώρα μόνο το συμπέρασμα: το μέσο καθαρό κέρδος από 1 μόργκεν (= $\frac{1}{4}$ του έκταριου) στο μεγάλο νοικοκυριό είναι 10 μάρκα, στο μεσαίο — 18, στο μικρό — 12. «Μεγαλύτερη αποδοτικότητα σε εισόδημα, — συμπεραίνει ο κ. Μπουλγκάκοφ, — διακρίνει εδώ το μεσαίο νοικοκυριό, ακολουθεί το μικρό και έπειτα το μεγάλο, που με τον τρόπο αυτό έρχεται τελευταίο».

Επίτηδες παραθέσαμε στο *ακέραιο* όλα όσα λέει ο κ. Μπουλγκάκοφ για τη σύγκριση των μεγάλων και των μικρών νοικοκυριών. Και τώρα ας εξετάσουμε τί αποδεικνύει ή ενδιαφέρουσα εργασία του Klawki, που σε 120 όλόκληρες σελίδες περιγράφει 12 τυπικά νοικοκυριά που βρίσκονται κάτω από τις ίδιες συνθήκες. Θα αναφέρουμε στην αρχή τα γενικά στοιχεία για τα νοικοκυριά, και για οικονομία χώρου και για να έχουν τα συμπεράσματα πιο παραστατικό χαρακτήρα θα περιοριστούμε στους *μέσους όρους* των στοιχείων για το μεγάλο, το μεσαίο και το μικρό νοικοκυριό (το μέσο μέγεθός τους = 358· 50 και 5 έκταρια).

Νοικοκυριά	Σε 1 μόργκεν ($\frac{1}{4}$ του έκταριου) αναλογούν μάρκα:											* Έξοδα για προϊόν αξίας 100 μάρκων *		Σε 100 μόργκεν		
	Συνολικά έσοδα			Έσοδα από την πούληση προϊόντων			Κατανάλωση προϊόντων από το ίδιο το νοικοκυριό			Σύνολο						
	Από τη γεωργία	Από την χημ/φία	Σύνολο	Γεωργία	Χημιοτροφία	Σύνολο	Γεωργία	Χημιοτροφία	Σύνολο	Έσοδα	Έξοδα	Καθαρό κέρδος	Μάρκα			
													a		b	Μέρες μισθώτης εργασίας
Μεγάλο..	17	16	33	11	14	25	6	2	8	33	23	10	65	70	887	887
Μεσαίο..	18	27	45	12	17	29	6	10	16	45	27	18	35	60	744	924
Μικρό...	23	41	64	9	27	36	14	14	28	64	52	12	8	80	—	—

* a = όταν δεν υπολογίζουμε σε χρήμα την αξία της εργατικής δύναμης του νοικοκύρη και της οικογένειάς του b = όταν την υπολογίζουμε σε χρήμα.

Σάν νά ἐπιβεβαιώνονται ὀλοκληρωτικά ὅλα τὰ συμπεράσματα τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ ἀπό τήν ἐργασία τοῦ Klawki: μέ τήν ἐλάττωση τῶν διαστάσεων τοῦ νοικοκυριοῦ αὐξάνει τόσο τό ἀκαθάριστο εἰσόδημα ὅσο καί τό εἰσόδημα ἀπό τήν πούληση τῶν προϊόντων πού παράγονται μέ ὑπολογισμό κατά ἓνα μόργκεν! Νομίζουμε ὅτι μέ τίς μεθόδους πού χρησιμοποιεῖ ὁ Klawki — καί οἱ μέθοδοι αὐτές εἶναι πολύ διαδομένες καί, στά οὐσιαστικά γνωρίσματά τους, κοινές γιά ὅλους τοὺς ἀστούς καί μικροαστοὺς οἰκονομολόγους — σ' ὅλες ἢ σχεδόν σ' ὅλες τίς περιπτώσεις θά προκύψει ὑπεροχή τῆς μικρῆς γεωργίας. Γι' αὐτό ὅλη ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος, πού δέν τήν ἀντιλήφθηκαν καθόλου οἱ Βοροσίλοφ, βρίσκεται στήν ἀνάλυση αὐτῶν τῶν μεθόδων, καί ἀκριβῶς γι' αὐτό ἡ μερικότερη ἐρευνα τοῦ Klawki παρουσιάζει τεράστιο γενικό ἐνδιαφέρον.

* Ἄς ἀρχίσουμε ἀπό τίς σοδειές. Ἀποδείχεται ὅτι οἱ σοδειές τῆς τεράστιας πλειοψηφίας τῶν δημοτριακῶν μειώνονται κατά τρόπο κανονικό καί σέ πολύ σημαντικό βαθμό, καθὼς προχωροῦμε ἀπό τὰ μεγάλα πρὸς τὰ μικρά νοικοκυριά. Παράγεται (σέ μετρικούς στατήρες ἀπὸ ἓνα μόργκεν) στάρι: 8,7 — 7,3 — 6,4· σίκαλη: 9,9 — 8,7 — 7,7· κριθάρι: 9,4 — 7,1 — 6,5· βρώμη: 8,5 — 8,7 — 8,0· μιτζέλια: 8,0 — 7,7 — 9,2*· πατάτα: 63 — 55 — 42· χτηνοτροφικά τεῦτλα: 190 — 156 — 117. Μονάχα λινάρι, πού τὰ μεγάλα νοικοκυριά δέ σπέρνουν καθόλου, τὰ μικρά νοικοκυριά (τά 3 ἀπὸ τὰ 4) παράγουν περισσότερο ἀπὸ τὰ μεσαῖα (2 ἀπὸ τὰ 4), καί συγκεκριμένα 6,2 «Stein» (=18 1/2 φούντια) ἔναντι 5,5.

Σέ τί ὀφείλεται τώρα ἡ πιό ὑψηλή στρεμματική ὀπόδοση στά μεγάλα νοικοκυριά; Ὁ Klawki ἀποδίδει ἀποφασιστική σημασία στίς παρακάτω τέσσερες αἰτίες: 1) στά χωράφια τῶν μικρῶν νοικοκυρέων δέν ὑπάρχει σχεδόν καθόλου σύστημα ἀποξήρασης⁸⁸, καί ὅταν ἀκόμα ὑπάρχει, τοὺς σωλῆνες τοὺς τοποθετοῦν οἱ ἴδιοι οἱ νοικοκυρεοὶ καί τοὺς τοποθετοῦν ἄσχημα· 2) οἱ μικροὶ νοικοκυρεοὶ δέν ὀργώνουν ἀρκετά βαθιά τῆ γῆ — εἶναι ἀδύνατα τὰ ἄλογά τους· 3) τὰ κερασφόρα ζῶα τῶν μικρῶν νοικοκυρέων δέν ἔχουν στίς περισσότερες περιπτώσεις ἀρκετὴ τροφή· 4) ἡ παραγωγή κοπριάς στοὺς μικροὺς νοικοκυρέους εἶναι πιό ἀδύνατη: ἡ καλαμιὰ τῶν σιτηρῶν τους εἶναι πιό κοντή, τό περισσότερο ἄχυρο πηγαίνει γιά τροφή τῶν ζώων (δηλαδή καί πάλι ἔχου-

* Σπέρνεται μόνο στά δύο νοικοκυριά ἀπὸ τὰ 4· στά μεγάλα καί στά μεσαῖα νοικοκυριά ἀπὸ τὰ 4 τὰ 3 σπέρνουν μιτζέλια.

με χειροτέρευση τῆς ποιότητας τῆς ζωοτροφῆς) καί χρησιμοποιεῖται λιγότερο ἄχυρο γιά στρωμνὴ τῶν ζῶων.

Ὅστε τὰ ζῶα τοῦ μικροῦ νοικοκύρη εἶναι πιό ἀδύνατα, χειρότερης ποιότητας καί εἶναι χειρότερη ἢ συντήρησή τους. Τό γεγονός αὐτό μᾶς ἐξηγεῖ τό φαινόμενο, τό τόσο παράξενο καί πού περισσότερο ἀπ' ὅλα χτυπάει στό μάτι, ὅτι στά μεγάλα νοικοκυριά, ἂν καί ἡ στρεμματική ἀπόδοση εἶναι πιό ὑψηλή, τό γεωργικό εἰσόδημα κατά μόργκεν εἶναι, σύμφωνα μέ τόν ὑπολογισμό τοῦ Klawki, μικρότερο ἀπ' ὅ,τι στά μεσαῖα καί στά μικρά νοικοκυριά. Τό ζήτημα εἶναι ὅτι ὁ Klawki *ἐξαιρεῖ τήν τροφή τῶν ζῶων* καί δέν τήν ὑπολογίζει οὔτε στά ἔσοδα οὔτε στά ἔξοδα. Ἔτσι ἐξισώνεται τεχνητά καί παραποιημένα ἐκεῖνο πού στήν πραγματικότητα δημιουργεῖ μιά οὐσιαστική διαφορά ἀνάμεσα στά μεγάλα καί στά μικρά νοικοκυριά, διαφορά πού δέν εἶναι πρὸς ὄφελος τῶν τελευταίων. Μέ μιά τέτοια μέθοδο ὑπολογισμοῦ τό μεγάλο νοικοκυριό ἀποδείχεται λιγότερο ἀποδοτικό σέ εἰσόδημα γιά τό λόγο ὅτι μεγάλο μέρος τῆς καλλιεργήσιμης ἔκτασης τό διαθέτει γιά τήν παραγωγή ζωοτροφῶν (ἂν καί κατά μονάδα ἔκτασης συντηρεῖ πολύ λιγότερα ζῶα ἀπ' ὅ,τι τό μικρό), ἐνῶ τό μικρό νοικοκυριό «βολεύεται» χρησιμοποιώντας τό ἄχυρο γιά τροφή τῶν ζῶων. Ἡ «ὑπεροχή» τῆς μικρῆς γεωργίας βρίσκεται, συνεπῶς, στό γεγονός ὅτι *συμπεριφέρεται ληστρικά* καί πρὸς τή γῆ (χειρότερα λιπάσματα) καί πρὸς τὰ ζῶα (χειρότερη τροφή). Εἶναι αὐτονόητο ὅτι μιά τέτοια σύγκριση τοῦ βαθμοῦ ἀποδοτικότητας σέ εἰσόδημα τῶν διαφορετικῶν νοικοκυριῶν δέν ἔχει καμιά ἐπιστημονική ἀξία *.

Παρακάτω. Ἀνάμεσα στίς αἰτίες πού κάνουν ὥστε στά μεγάλα νοικοκυριά ἢ μέση στρεμματική ἀπόδοση νά εἶναι ἀνώτερη πρέπει ν' ἀναφέρουμε τό γεγονός ὅτι στά νοικοκυριά αὐτά πιό συχνά (καί μάλιστα, κατά τά φαινόμενα, σχεδόν ἀποκλειστικά) ἐφαρμόζεται ἡ λίπανση τοῦ ἐδάφους μέ μάργα⁸⁹, χρησιμοποιοῦν-

* Πρέπει νά σημειωθεῖ πῶς μιά τέτοια παραποιημένη ἐξίσωση δύο κατά-δηλα ἄνισων μεγεθῶν στό μικρό καί στό μεγάλο νοικοκυριό δέν παρατηρεῖται μόνο σέ διάφορες μονογραφίες, ἀλλά καί σ' ἓνα σωρὸ στοιχεῖα τῆς σύγχρονης ἀγροτικῆς στατιστικῆς. Τόσο ἡ γαλλικὴ ὅσο καί ἡ γερμανικὴ στατιστικὴ χρησιμοποιοῦν τό «μέσο» ζωντανό βάρος, τῆ «μέση» τιμὴ ἐνὸς ζώου σέ ὅλα χωρὶς ἐξαίρεση τὰ νοικοκυριά. Καί μάλιστα ἡ γερμανικὴ στατιστικὴ καθορίζει μ' αὐτὴ τῆ μέθοδο τῆ συνολικὴ ἀξία ὄλου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζῶων στίς διάφορες ὀμάδες νοικοκυρέων (σύμφωνα μέ τήν ἔκταση τοῦ ἐδάφους), ἐνῶ ταυτόχρονα διατυπώνεται ἡ ἐπιφύλαξη, ὅτι ἡ ὑπόθεση πῶς εἶναι ἴση ἡ ἀξία κατά κεφαλὴ ζώου στά διάφορα νοικοκυριά «δέν ἀνταποκρίνεται στήν πραγματικότητα» (S. 35).

ται περισσότερα χημικά λιπάσματα (ξοδεύονται σέ 1 μόργκεν 0,81 μάρκα — 0,38 — 0,43) καί Kraftfuttermittel * (στά μεγάλα 2 μάρκα στό μόργκεν, στά υπόλοιπα μηδέν). «Τά αγροτικά μας νοικοκυριά — λέει ὁ Klawki, πού περιλαμβάνει στά μεγάλα αγροτικά νοικοκυριά καί τά μεσαῖα — δέν ξοδεύουν τίποτα γιά Kraftfuttermittel. Δύσκολα ἐνδίδουν στήν πρόοδο καί πολύ τσιγκουνεύονται νά ξοδέψουν μετρητά» (461). Τά μεγάλα νοικοκυριά στέκονται πió ψηλά καί ὡς πρός τό σύστημα καλλιέργειας: βελτιωμένη ἀμειψισπορά συναντοῦμε καί στά 4 μεγάλα νοικοκυριά, στά 3 μεσαῖα (στό ἓνα — τήν παλιά τριμερῆ ἀμειψισπορά) καί μόνο σ' ἓνα μικρό (στά 3 — τριμερῆ ἀμειψισπορά). Τέλος, τά μεγάλα νοικοκυριά ἔχουν πολύ περισσότερες μηχανές. Εἶναι ἀληθία πὼς ὁ ἴδιος ὁ Klawki εἶναι τῆς γνώμης ὅτι οἱ μηχανές δέν ἔχουν καί πολύ μεγάλη σημασία. Ἐμεῖς ὅμως δέ θά περιοριστοῦμε στή «γνώμη» του, ἀλλά θά πάρουμε ἀποσπάσματα ἀπό στοιχεῖα του. Τά ἀκόλουθα ὀχτώ εἶδη μηχανῶν — ἀτμοκίνητες ἀλωνιστικές μηχανές, ἵπποκίνητες ἀλωνιστικές μηχανές, σποροκαθαριστήρια, σποροδιαλογεῖς, γραμμικές σπαρτικές μηχανές, μηχανές γιά τό σκόρπισμα τῆς κοπριάς, ἵπποκίνητες τσουγκράνες καί μηχανές κυλινδρίσματος⁹⁰ — κατανέμονται ἀνάμεσα στά περιγραφόμενα νοικοκυριά ὡς ἐξῆς: τά 4 μεγάλα ἔχουν 29 (συμπεριλαμβανομένης καί 1 ἀτμοκίνητης — τῆς ἀλωνιστικῆς μηχανῆς), τά 4 μεσαῖα — 11 (καμιὰ ἀτμοκίνητη), τά 4 μικρά — 1 μηχανή (ἵπποκίνητη ἀλωνιστική μηχανή). Φυσικά, καμιὰ «γνώμη» κανενός θαυμαστῆ τοῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ δέν μπορεῖ νά μᾶς ἀναγκάσει νά πιστεύουμε ὅτι μηχανές, ὅπως εἶναι τά σποροκαθαριστήρια, οἱ γραμμικές σπαρτικές μηχανές, οἱ μηχανές κυλινδρίσματος κτλ., μπορεῖ νά μὴ ἔχουν ἐπίδραση στή στρεμματική ἀπόδοση. Ἐδῶ μάλιστα ἔχουμε στοιχεῖα σχετικά μέ τόν ἀριθμό τῶν μηχανῶν πού κατέχονται ἀπό κάποιους νοικοκυρέους, σέ διάκριση ἀπό τά ἐκτενῆ στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς στατιστικῆς, πού κατέγραψε μόνο τίς περιπτώσεις χρησιμοποίησης μηχανῶν ἀπό τά νοικοκυριά, ἀδιάφορο ἂν εἶναι δικές τους ἢ ξένες. Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι μιὰ τέτοια καταγραφή μειώνει ἐπίσης τήν ὑπεροχή τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ καί συγκαλύπτει τίς παρακάτω μορφές «δανεισμοῦ» μηχανῶν πού περιγράφει ὁ Klawki: «Ὁ μέγανος νοικοκύρης δανεῖζει πρόθυμα στό μικρό τόν κύλινδρό του, τήν ἵπποκίνητη τσουγκράνα του καί τό σποροκαθαριστήριό του, δταν αὐτός τοῦ ὑποσχεθεῖ ὅτι θά τοῦ διαθέσει σέ

* — συμπυκνωμένες ζωοτροφές. Ἡ Σύντ.

ἀντάλλαγμα θεριστή στήν ἐποχή τῆς φούριας» (443). Ἐπομένως, οἱ ὀρισμένες αὐτές περιπτώσεις — πού ἐξάλλου εἶναι, ὅπως δεῖξαμε, ἐξαιρετικά σπάνιες — χρησιμοποίησης μηχανῶν στό μικρό νοικοκυριό ἀποτελοῦν μιά παραλλαγμένη μορφή ἀπόχτησης ἐργατικῆς δύναμης.

Πᾶμε παρακάτω. Μιά ἄλλη περίπτωση παραποιημένης ἐξίσωσης δυό κατάδηλα ἄνισων μεγεθῶν ἀποτελεῖ ἡ μέθοδος τοῦ Klawki νά θεωρεῖ ἴση τήν τιμή πούλησης τῶν προϊόντων σέ ὅλες τίς κατηγορίες τῶν νοικοκυριῶν. Ἐντί νά παίρνει γιά βάση τῶν ὑπολογισμῶν του πραγματικές περιπτώσεις πούλησης, παίρνει γιά βάση μιά ὑπόθεση, πού ὁ ἴδιος τονίζει ὅτι δέν εἶναι σωστή. Οἱ ἀγρότες πουλᾶνε στίς περισσότερες περιπτώσεις τά σιτηρά τους ἐπί τόπου καί οἱ ἔμποροι στίς μικρές πόλεις κατεβάζουν πάρα πολύ τίς τιμές. «Τά μεγάλα ἀγροχτήματα βρίσκονται ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη σέ καλύτερη θέση, γιατί μποροῦν νά στέλνουν μονομιᾶς μεγάλες παρτίδες στό κέντρο τῆς ἐπαρχίας. Ἐπ' αὐτό τό γεγονός κερδίζουν συνήθως 20-30 πφένιγκ περισσότερα κατά μετρικό στατήρα ἀπ' ὅ,τι ἀπό τήν πούληση στίς μικρές πόλεις» (373). Οἱ μεγάλοι νοικοκυρεοὶ ξέρον νά ἐκτιμοῦν καλύτερα τήν ἀξία πού ἔχουν τά σιτηρά τους (451)· τά πουλᾶνε μέ τό ζῦγι καί ὄχι μέ τόν τενεκέ, ὅπως τά πουλᾶνε οἱ ἀγρότες, πράγμα πού τούς ζημιώνει. Ἐπίσης οἱ μεγάλοι νοικοκυρεοὶ πουλᾶνε μέ ζῦγι καί τά ζῶα τους, ἐνῶ ἀπό τούς ἀγρότες τά ἀγοράζουν ἀπλῶς μέ ἐκτίμηση πού γίνεται μέ τό μάτι. Ἡ πούληση γάλατος καί γαλατοκομικῶν προϊόντων εἶναι ἐπίσης καλύτερα ὀργανωμένη στούς μεγάλους νοικοκυρεοὺς, γιατί αὐτοὶ μποροῦν νά στέλνουν τό γάλα στήν πόλη καί νά ἐξασφαλίζουν μεγαλύτερες τιμές ἀπ' ὅ,τι οἱ μεσαῖοι νοικοκυρεοὶ, πού τό κάνουν βούτυρο καί τό πουλᾶνε στούς ἐμπόρους. Μέ τή σειρά τους οἱ μεσαῖοι νοικοκυρεοὶ κάνουν καλύτερο βούτυρο ἀπό τούς μικροὺς (χρησιμοποίηση κορφολόγων, καθημερινή παραγωγή κτλ.), πού παίρνουν 5-10 πφένιγκ λιγότερα στό φούντι. Τά ζῶα πού τρέφουν γιά πούληση οἱ μικροὶ νοικοκυρεοὶ εἶναι ὑποχρεωμένοι νά τά πουλήσουν νωρίτερα (λιγότερο θρεμμένα καί ἀναπτυγμένα) ἀπ' ὅ,τι τά πουλᾶνε οἱ μεσαῖοι, γιατί δέν τούς φτάνουν οἱ ζωοτροφές (444). Ὅλα αὐτά τά πλεονεχτήματα — πού στό σύνολό τους δέν εἶναι καθόλου, μά καθόλου ἐπουσιώδη — τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ σάν πωλητῆ στήν ἀγορά, ὁ Klawki στή μονογραφία του τά βγάζει ἀπό τό λογαριασμό, ὅπως οἱ θεωρητικοὶ πού εἶναι ὀπαδοὶ τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ ἀπορίπτουν αὐτό τό γεγονός, καί ὑποστηρίζουν ὅτι εἶναι *δυνατό* νά καλυτερεύσει ἡ κατάσταση του

μέ τούς συνεταιρισμούς. Δέ θέλουμε νά μπερδεύουμε τήν πραγματικότητα τοῦ καπιταλισμοῦ μέ τίς δυνατότητες ἑνός μικροαστικοῦ — συνεταιριστικοῦ παραδείσου: πιά κάτω θά παραθέσουμε *στοιχεῖα* πού δείχνουν ποιός ἔχει στήν πραγματικότητα μεγαλύτερα ὀφέλη ἀπό τούς συνεταιρισμούς.

Πρέπει νά σημειωθεῖ πώς ὁ Κlawki «δέν ὑπολογίζει» στό μικρό καί στό μεσαῖο νοικοκυριό τή δουλειά τοῦ ἴδιου τοῦ νοικοκύρη γιά τήν ἀποξήρανση τοῦ ἐδάφους, γιά τίς κάθε λογῆς ἐπισκευές («οἱ ἀγρότες δουλεύουν μόνοι τους») κτλ. Αὐτό τό «πλεονέχτημα» τοῦ μικροῦ νοικοκύρη ὁ σοσιαλιστής τό ὀνομάζει *Ueberarbeit*, ὑπερεργασία, ὑπέρμετρη ἐργασία, ἐνῶ ὁ ἀστός οἰκονομολόγος τό ὀνομάζει μιά ἀπό τίς ὀφελίμες («γιά τήν *κοινωνία*»!) πλευρές τοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ ἀγρότη. Πρέπει νά σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι, κατά τά λεγόμενα τοῦ Κlawki, στά μεσαῖα νοικοκυριά οἱ μισθωτοί ἐργάτες ἔχουν καλύτερη πληρωμή καί τροφή ἀπ' ὅ,τι στά μεγάλα, ἀλλά καί δουλεύουν πιά ἐντατικά: τό «παράδειγμα» τοῦ ἀφεντικοῦ τούς παρακινεῖ νά δείχνουν «μεγαλύτερη ἐργατικότητα καί ἐπιμέλεια» (465). Τώρα ποιός ἀπ' αὐτούς τούς δύο κεφαλαιοκράτες νοικοκυρέους, ὁ τσιφλικάς ἢ ὁ «ἀδελφός του» ὁ ἀγρότης ξεζουμίζει περισσότερη ἐργασία ἀπό τόν ἐργάτη ἔναντι μιᾶς δοσμένης πληρωμῆς — αὐτό τό ζήτημα ὁ Κlawki δέν προσπαθεῖ νά τό καθορίσει. Γι' αὐτό θά περιοριστοῦμε ν' ἀναφέρουμε, ὅτι τά ἐξοδα γιά τήν ἀσφάλιση τῶν ἐργατῶν ἀπό τά ἀτυχήματα καί γιά τά γηρατειά ἀποτελοῦν γιά τό μεγάλο νοικοκύρη 0,29 μάρκα στό μόργκεν, γιά τό μεσαῖο 0,13 μάρκα (ὁ μικροχτηματίας καί στό ζήτημα αὐτό ἔχει τό πλεονέχτημα ὅτι δέν ἀσφαλίζεται ὁ ἴδιος καθόλου, πρὸς μεγάλο, ἐννοεῖται, «ὄφελος τῆς κοινωνίας» τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τσιφλικάδων), καί θ' ἀναφέρουμε ὕστερα ἓνα παράδειγμα πού μᾶς προσφέρει ὁ ρωσικός ἀγροτικός καπιταλισμός. Ὅποιος διάβασε τό βιβλίο τοῦ Σαχοβσκόι «Πλανόδια γεωργικά ἐπαγγέλματα» — θά θυμᾶται ἴσως τήν ἐξῆς χαρακτηριστική παρατήρηση: οἱ ἀγρότες κάτοχοι χούτορ καί οἱ γερμανοὶ ἄποικοι (στό νότο) παίρνουν «διαλεχτούς» ἐργάτες, τούς πληρώνουν 15–20% πιά ἀκριβὰ ἀπ' ὅ,τι οἱ μεγάλοι νοικοκυρεοί, καί ξεζουμίζουν ἀπό τούς ἐργάτες αὐτούς 50% περισσότερη ἐργασία. Αὐτά μᾶς ἔλεγε ὁ κ. Σαχοβσκόι τό 1896, καί φέτος διαβάζουμε, λχ., στήν «Τορκόβο-Προμίσλεναγια Γκαζέτα»⁹¹ τήν παρακάτω πληροφορία ἀπό τήν Καχόβκα: «. . . Οἱ ἀγρότες καί οἱ κάτοχοι χούτορ πλήρωσαν, ὅπως συνήθως, πιά ἀκριβὰ (ἀπ' ὅ,τι πλήρωσαν τά μεγάλα τσιφλίκια τούς μισθωτούς ἐργάτες), γιατί ζητᾶνε ἐργάτες κα-

λύτερους καί μεγαλύτερης άντοχής» (άρ. φύλλου 109, 1901, 16 τοῦ Μάη). Εἶναι πολύ ἀπίθανο, ὅτι παρόμοια φαινόμενα εἶναι χαρακτηριστικά μόνο γιά τή Ρωσία.

Στόν πίο πάνω πίνακα ὁ ἀναγνώστης θά πρόσεξε δυό μεθόδους ὑπολογισμοῦ: στή μιά περίπτωση συμπεριλαμβάνεται σέ χρῆμα ἡ ἀξία τῆς ἐργατικῆς δύναμης τοῦ νοικοκύρη, στήν ἄλλη ὄχι. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἔχει τή γνώμη ὅτι ἡ μέθοδος συνυπολογισμοῦ αὐτῆς τῆς ἀξίας «μάλλον δέν εἶναι σωστή». Ἐννοεῖται, πώς θά ἦταν ἀσύγκριτα πίο σωστό νά στηριχτεῖ κανεῖς σ' ἓνα ἀκριβῆ προὑπολογισμό τῶν ἐξόδων σέ εἶδος καί χρῆμα τόσο τῶν νοικοκυρέων ὅσο καί τῶν ἐργατῶν γῆς, μιά ὁμως καί δέν ὑπάρχουν τέτοια στοιχεῖα, πρέπει ἀναπόφευχτα νά καθοριστοῦν *κατά προσέγγιση* τά χρηματικά ἐξοδα κάθε οἰκογένειας. Καί εἶναι τώρα ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον νά δοῦμε, πώς κάνει αὐτόν τόν κατά προσέγγιση ὑπολογισμό ὁ Klawki. Οἱ μεγάλοι νοικοκυρέοι, ἐννοεῖται, δέ δουλεύουν οἱ ἴδιοι προσωπικά: ἔχουν μάλιστα καί εἰδικούς διαχειριστές πού τοὺς πληρώνουν γιά νά ἀσκοῦν ὄλη τή δουλειά τῆς διεύθυνσης καί ἐπίβλεψης (ἀπό τά τέσσερα χτῆματα τά τρία ἔχουν διαχειριστή, τό ἓνα δέν ἔχει τό τελευταῖο αὐτό χτῆμα μέ 125 ha ὁ Klawki ἔχει τή γνώμη ὅτι θά ἦταν πίο σωστό νά ὀνομάζεται μεγάλο ἀγρόχτημα γεωργοῦ). Γιά τοὺς ἰδιοχτῆτες τῶν δυό μεγάλων ἀγροχτημάτων ὁ Klawki «βάζει» στό καθένα 2000 μάρκα τό χρόνο «γιά τόν κόπο» τους (στό πρῶτο ἀγρόχτημα ὁ κόπος αὐτός εἶναι λχ. ἡ ἐπίσκεψη πού κάνει τό ἀφεντικό φεύγοντας ἀπό τό κύριο χτῆμα του μιά φορά τό μήνα γιά μερικῆς μέρες, γιά νά ἐλέγξει τό διαχειριστή). Γιά τόν κάτοχο τῶν 125 ha (ὁ πρῶτος ἔχει 513 ha) «βάζει» μόνο 1900 μάρκα γιά τή δουλειά τοῦ ἴδιου τοῦ νοικοκύρη καί τῶν τριῶν γιῶν του. Δέν εἶναι μήπως «φυσικό» πώς, ὅταν εἶναι μικρότερη ἡ ἔκταση γῆς, πρέπει «νά βολεύεται» μέ μικρότερο προὑπολογισμό; Γιά τοὺς μεσαίους νοικοκυρέους ὁ Klawki βάζει μόνο ἀπό 1200–1716 μάρκα γιά ὄλη τή δουλειά τοῦ ἄντρα καί τῆς γυναίκας του, καί σέ τρεῖς περιπτώσεις — ἐπίσης γιά τή δουλειά τῶν παιδιῶν τους. Γιά τοὺς μικροὺς νοικοκυρέους βάζει ἀπό 800–1000 μάρκα γιά τή δουλειά 4–5 (sic!) ἀτόμων, δηλ. λίγο περισσότερο (ἂν εἶναι περισσότερο) ἀπ' ὅ,τι παίρνει ἓνας ἐργάτης γῆς, ἓνας Ἴνσμαν*, πού μαζί μέ τήν οἰκογένειά του κερδίζει ὄλο-ὄλο

* — κατηγορία ἐργατῶν γῆς πού κάθονται μόνιμα σ' ἓνα χτῆμα καί ἀναλαμβάνουν τήν ὑποχρέωση νά πουλᾶνε τήν ἐργατική τους δύναμη μόνο στόν ἰδιοχτῆτη αὐτοῦ τοῦ χτῆματος. Σημ. μετ.

800—900 μάρκα. "Ωστε ἐδῶ γίνεται ἓνα ἀκόμα μεγάλο βῆμα πρὸς τὰ μπρός: πρῶτα ἐξισώνονταν δυὸ ὀλοφάνερα ἄνισα πράγματα, τώρα δηλώνεται ὅτι τὸ ἐπίπεδο ζωῆς δέν *μπορεῖ* παρὰ νά κατεβαίνει καθὼς προχωροῦμε ἀπὸ τὸ μεγάλο νοικοκυριὸ πρὸς τὸ μικρό. Αὐτὸ ὅμως σημαίνει ν' ἀναγνωρίζεται προκαταβολικὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ καπιταλισμὸς χειροτερεύει τὴ θέση τοῦ μικροῦ ἀγρότη, γεγονός πού δῆθεν ἀναιρεῖται μέ τοὺς ὑπολογισμοὺς σχετικὰ μέ τὸ μέγεθος τοῦ «καθαροῦ κέρδους»!

"Αν ὅμως μέ τὴ μείωση τῆς ἔκτασης τοῦ νοικοκυριοῦ μειώνεται, σύμφωνα μέ τὴν *ὑπόθεση* τοῦ συγγραφέα, τὸ χρηματικὸ εἰσόδημα, ἢ ἐλάττωση τῆς κατανάλωσης *μπορεῖ* ν' ἀποδειχτεῖ μέ ἄμεσα στοιχεῖα. Τὸ ποσὸ τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων πού καταναλώνονται μέσα στά πλαίσια τοῦ νοικοκυριοῦ ἀπὸ κάθε ἄτομο (ὑπολογίζοντας ὅτι δυὸ παιδιὰ ἰσοδυναμοῦν μ' ἓναν μεγάλο), ἀνέρχεται σέ ἀξία: γιὰ τὸ μεγάλο νοικοκύρη σέ 227 μάρκα (μέσος ὄρος ἀπὸ δυὸ ἀριθμοὺς), γιὰ τὸν μεσαῖο σέ 218 μάρκα (μέσος ὄρος ἀπὸ τέσσερες ἀριθμοὺς), γιὰ τὸν μικρὸ σέ 135 (sic!) μάρκα (μέσος ὄρος ἀπὸ 4 ἀριθμοὺς). Ἐκτός ἀπ' αὐτό, ὅσο μεγαλύτερο εἶναι τὸ νοικοκυριὸ τόσο περισσότερα προϊόντα διατροφῆς ἀγοράζονται (S. 453). Καί ὁ ἴδιος ὁ Klawki παρατήρησε πὼς ἐδῶ ἐπιβάλλεται νά τεθεῖ ζήτημα γιὰ τὴν *Unterkonsumption* (ὑποκατανάλωση), πού τὴν ἀρνιόταν ὁ κ. Μπουλγκάκοφ καί πού προτίμησε ἐδῶ νά τὴν *ἀποσιωπήσει*, ἀποδείχνοντας ἔτσι πὼς εἶναι μεγαλύτερος ἀκόμα ἀπολογητῆς ἀπὸ τὸν Klawki. Ὁ Klawki ὅμως προσπαθεῖ νά μειώσει τὴ σημασία αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. «Ἄν ὑπάρχει ἢ ὄχι ὀρισμένη ὑποκατανάλωση στοὺς μικροὺς νοικοκυρέους — λέει — αὐτὸ δέν *μποροῦμε* νά τὸ ὑποστηρίξουμε, νομίζουμε ὅμως πὼς αὐτὸ εἶναι πιθανὸ ὡς πρὸς τὸ μικρὸ νοικοκυριὸ IV» (97 μάρκα στό ἄτομο). «Γεγονὸς εἶναι πὼς οἱ μικροὶ ἀγρότες ζοῦν πολὺ οἰκονομικά (!) καί πουλᾶνε πολλὰ πράγματα πού τὰ στεροῦν ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους, ὅπως θά λέγαμε, ἀπὸ τὴν μπουκιά τους» (sich sozusagen vom Munde absparen) *.

* Ἐχει ἐνδιαφέρον λχ. τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἔσοδα ἀπὸ τὴν πούληση τοῦ γάλατος καί τοῦ βουτύρου στό μεγάλο νοικοκυριὸ εἶναι 7 μάρκα στό μόργκεν, στό μεσαῖο — 3, στό μικρὸ — 7. Αὐτὸ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ μικροὶ ἀγρότες στό νοικοκυριὸ τους «καταναλώνουν πολὺ λίγο βούτυρο καί ἀγνὸ γάλα. . . καί τὸ μικρὸ νοικοκυριὸ τῆς IV κατηγορίας (ὅπου ἡ ἀξία τῶν προϊόντων τοῦ νοικοκυριοῦ πού χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴ δικιά τους κατανάλωση εἶναι μόνο 97 μάρκα στό ἄτομο) δέν καταναλᾶνει καθόλου» (450). Ἄς συγκρίνει ὁ ἀναγνώστης αὐτὸ τὸ γεγονός (ἀπὸ καιρὸ ἄλλωστε γνωστὸ σ' ὅλο τὸν κόσμον ἐκτός ἀπὸ τοὺς «κριτικούς») μέ τὰ μεγαλεπήβολα ἐπιχειρήματα τοῦ Χέρτζ (S. 113, ρωσ. μετ. 270): «Καί μήπως ὁ ἀγρότης δέν παίρνει τί-

Γίνεται προσπάθεια ν' αποδειχθεί ότι τό γεγονός αυτό δέν καταργεί τήν ύψηλότερη «παραγωγικότητα» τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ: ἂν ανεβάσουμε τήν κατανάλωση στά 170 μάρκα — ποσό ὑπερκετό (γιά τόν «μικρότερο ἀδελφό», ὄχι ὁμως καί γιά τόν κεφαλαιοκράτη-γεωργό, ὅπως βλέπουμε), τότε βγαίνει πώς θά ἔπρεπε ν' αὐξήσουμε τήν κατανάλωση καί νά μειώσουμε τά ἔσοδα ἀπό τήν πούληση κατά 6-7 μάρκα σέ κάθε μόργκεν. Ἀφαιρώντας τα θά εἶχαμε (βλ. τόν παραπάνω πίνακα) 29-30 μάρκα, δηλ. καί πάλι πιό πολλά ἀπ' ὅ,τι στό μεγάλο νοικοκυριό (S. 453). Ἄν ὁμως ανεβάζαμε τήν κατανάλωση ὄχι ὡς αὐτό τόν ἀριθμό, παρμένο κατά προσέγγιση (καί μάλιστα παρμένο μειωμένα, γιατί «καί τόσος φθάνει»), μά στά 218 μάρκα (πού ἀνταποκρίνεται στήν πραγματική κατάσταση τοῦ μεσαίου νοικοκυριοῦ) θά βλέπαμε ὅτι τά ἔσοδα ἀπό τήν πούληση τῶν προϊόντων θά ἔπεφταν στό μικρό νοικοκυριό στά 20 μάρκα κατά μόργκεν ἔναντι τῶν 29 μάρκων τοῦ μεσαίου καί 25 τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ. Δηλαδή: ἡ διόρθωση καί μόνο αὐτῆς τῆς ἀνακρίβειας (ἀπό τίς πολυάριθμες πού ἀναφέραμε παραπάνω) στίς συγκρίσεις τοῦ Klawki θά ἐκμηδένιζε κάθε «ὑπεροχή» τοῦ μικροῦ ἀγρότη.

Ὅμως, στήν ἀνακάλυψη πλεονεχτημάτων ὁ Klawki εἶναι ἀνεξάντλητος. Οἱ μικροί ἀγρότες «συνδυάζουν τή γεωργία μέ διάφορες ἄλλες δουλειές»: οἱ τρεῖς (ἀπό τούς 4) ἀγρότες μέ μικρό νοικοκυριό «δουλεύουν μέ ζῆλο σάν μεροκαματιάρηδες καί παίρνουν, ἐκτός ἀπό τά λεφτά, καί τροφή» (435). Ἐξαιρετικά μεγάλα ὁμως εἶναι τά πλεονεχτήματα πού ἔχει τό μικρό ἀγροτικό νοικοκυριό σέ περίοδο κρίσης (πράγμα πού ἀπό παλιά πιά εἶναι γνωστό στούς ρώσους ἀναγνώστες, ἀπό τίς πολυάριθμες ἀσκήσεις τῶν ναρόντικων πάνω σ' αὐτό τό θέμα, ἀσκήσεις πού τίς ξαναξεσταίνουν τώρα οἱ κ. κ. Τσερνόφ): «Σέ περίοδο ἀγροτικῆς κρίσης, μά καί σέ κάθε ἄλλη ἐποχή, τό μικρό νοικοκυριό εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο πού θά δείξει τή μεγαλύτερη ἀνθεκτικότητα, πού θά εἶναι σέ θέση, μέ τή μείωση στό ἐλάχιστο τῶν ἐξόδων τοῦ σπιτιοῦ του, μείωση πού πρέπει, ἀλήθεια, νά ὀδηγήσει σέ ὀρισμένη ὑποκατανάλωση, νά πουλάει σχετικά περισσότερα προϊόντα ἀπ' ὅ,τι οἱ ἄλλες κατηγορίες νοικοκυριῶν» (479 — τελευταῖα συμπεράσματα τοῦ Klawki, πρβλ. S. 464). «Πολλά μικρά νοικοκυριά ἐξαναγκάζονται δυστυχῶς νά τό κάνουν αὐτό λόγω τῶν

ποτα γι' ἀντάλλαγμα στό γάλα;» «Δέν εἶναι μήπως ὁ ἀγρότης πού τρώει τό γουρούνη;» (θρεμμένο μέ γάλα). Αὐτά τά ἀποφθέγματα πρέπει νά τά ἐπαναλαβαίνουμε πιό συχνά, σάν ἓνα ἀπαράμιλλο δείγμα τοῦ πιό χυδαίου ἐξωραϊσμοῦ τῆς ἀθλιότητος.

ὕψηλῶν τόκων πού πληρώνουν γιά τὰ χρέη τους. Ὅμως ἔτσι — ἔστω καί μέ μεγάλη δυσκολία — ἀποχτοῦν τή δυνατότητα νά κρατιοῦνται καί νά κουτσοπερνοῦν. Ὅπως φαίνεται, ἡ αὐξηση τῶν μικρῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν πού παρουσιάζεται στά μέρη μας καί διαπιστώνεται ἀπό τήν αὐτοκρατορική στατιστική, ὀφείλεται κυρίως σ' αὐτόν ἀκριβῶς τό μεγάλο περιορισμό τῆς κατανάλωσης». Καί ὁ Klawki παραθέτει στοιχεῖα ἀπό τή ρεγκίρουνγκσμπετσιρκ * τῆς Καινιξβέργης, ὅπου ἀπό τό 1882 ὡς τό 1895 ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν πού εἶχαν ὡς 2 ha αὐξήθηκε ἀπό 56 σέ 79 χιλιάδες, τῶν νοικοκυριῶν μέ 2-5 ha αὐξήθηκε ἀπό 12 σέ 14 χιλιάδες, μέ 5-20 ha ἀπό 16 σέ 19 χιλιάδες. Πρόκειται γιά τήν ἴδια τήν Ἀνατολική Πρωσσία, ὅπου οἱ κ. κ. Μπουλγκάκοφ πιστεύουν, ὅτι ἡ μικρή παραγωγή «ἐκτοπίζει» τή μεγάλη. Κι αὐτοί οἱ κύριοι, πού ἐρμηνεύουν τόσο ἐπιπόλαια τὰ στοιχεῖα τῆς σκέτης στατιστικῆς τῶν ἐκτάσεων, ἐξακολουθοῦν νά κάνουν ντόρο γιά «λεπτομερειακή ἀνάλυση»! Καί εἶναι πολύ φυσικό, ὅτι ὁ Klawki ἔχει τή γνώμη πῶς: «σπουδαιότατο καθήκον τῆς σύγχρονης ἀγροτικῆς πολιτικῆς γιά τή λύση τοῦ προβλήματος τῶν ἐργατῶν τοῦ χωριοῦ τῆς ἀνατολῆς εἶναι ἡ ἐνθάρρυνση τῶν πύ φιλόπωνων ἐργατῶν γιά μόνιμη ἐγκατάσταση, μέ τήν παροχή σ' αὐτούς τῆς δυνατότητας ἄν ὄχι στήν πρώτη, τουλάχιστο στή δεύτερη (sic!) γενιά ν' ἀποχτήσουν ὡς ἰδιοχτησία ἓνα κομματάκι γῆς» (476). Τί πειράζει ἄν οἱ Ἴνστιμαν, πού μέ τίς οἰκονομίες τους ἀγοράζουν ἓνα κομματάκι γῆς, «βρίσκονται στήν πλειοψηφία τους σέ χειρότερη κατάσταση ἀπό χρηματική ἀποψη· αὐτό τό ξέρουν καί μόνοι τους, τους τραβάει ὅμως ἡ περισσότερο ἐλεύθερη κατάσταση» — καί ὅλη ἡ ἐπιδίωξη τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας (καί σήμερα, ὅπως φαίνεται, καί τῶν «κριτικῶν») εἶναι νά ἐνισχύει μέσα στήν πύ καθυστερημένη μερίδα τοῦ προλεταριάτου αὐτές τίς αὐταπάτες.

Ἐτσι ἡ ἔρευνα τοῦ Klawki ἀναιρεῖ σέ ὅλα τὰ σημεῖα τόν κ. Μπουλγκάκοφ, ὁ ὁποῖος τόν ἐπικαλεῖται. Ἡ ἔρευνα αὐτή ἀποδείχνει τήν τεχνική ὑπεροχή τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ στή γεωργία, τήν ὑπερεργασία καί τόν ὑποσιτισμό τοῦ ἀγρότη μέ μικρό νοικοκυριό, τή μετατροπή του σέ ἐργάτη γῆς καί σέ μεροκαματιάρη πού δουλεύει στόν τσιφλικά, ἀποδείχνει ὅτι ἡ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μικρῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν συνδέεται μέ τήν αὐξηση τῆς ἀνέχειας καί τῆς προλεταριοποίησης. Ἀπό τήν ἔρευνα αὐτή προκύπτουν δύο συμπεράσματα, πού ἔχουν ἐξαιρε-

* — διοικητική περιφέρεια. Ἡ Σύντ.

τική σπουδαιότητα από άποψη αρχής. Πρώτο, βλέπουμε καθαρά, ποιά είναι τὰ εμπόδια γιά τήν εισαγωγή μηχανῶν στή γεωργία: είναι ὁ ἀδιάκοπος ξεπεσμός τοῦ μικροῦ γεωργοῦ πού είναι διατεθειμένος «νά μή λογαριάζει» τή δουλειά του καί πού κάνει γιά τόν κεφαλαιοκράτη πιά φτηνή τή χειρωνακτική ἐργασία ἀπό τήν ἐργασία πού στηρίζεται σέ μηχανές. Παρά τούς ἰσχυρισμούς τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, τὰ γεγονότα ἀποδείχνουν ξεκάθαρα, ὅτι στό κεφαλαιοκρατικό καθεστῶς ὑπάρχει *πλέρια ἀναλογία* ἀνάμεσα στή θέση τοῦ μικροῦ ἀγρότη στή γεωργία καί τοῦ χειροτέχνη στή βιομηχανία. Παρά τούς ἰσχυρισμούς τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, βλέπουμε στή γεωργία ἀκόμα μεγαλύτερο περιορισμό τῶν ἀναγκῶν καί ἀκόμα μεγαλύτερο δυνάμωμα τῆς ἐντατικότητας τῆς ἐργασίας, πού χρησιμοποιεῖται σάν ὄπλο στό συναγωνισμό μέ τή μεγάλη παραγωγή. Δεύτερο, ὅσον ἀφορᾷ τίς κάθε λογῆς συγκρίσεις ὡς πρὸς τό ὕψος τοῦ εἰσοδήματος τῶν μικρῶν καί μεγάλων νοικοκυριῶν στή γεωργία, πρέπει μιά γιά πάντα νά παραδεχτοῦμε ὅτι δέν ἔχουν καμιά ἀξία καί είναι ἀγοραῖα ἀπολογητικά τὰ συμπεράσματα πού ἀγνοοῦν τρία περιστατικά: 1) Πῶς τρέφεται, πῶς ζεῖ καί πῶς δουλεύει ὁ γεωργός; 2) Πῶς συντηροῦνται καί πῶς δουλεύουν τὰ ζῶα; 3) Πῶς λιπαίνεται ἡ γῆ καί κατά πόσο γίνεται ὀρθολογιστική ἐκμετάλλευσή της; Ἡ μικρή γεωργία κρατιέται μόνο χάρη στήν κάθε λογῆς ληστρική ἐκμετάλλευση: μέ τήν κατασπατάληση τῆς ἐργασίας καί τῶν ζωτικῶν δυνάμεων τοῦ γεωργοῦ, μέ τήν κατασπατάληση τῶν δυνάμεων καί τῆς ποιότητας τῶν ζώων, μέ τήν κατασπατάληση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τοῦ ἐδάφους, καί γι' αὐτό κάθε ἔρευνα, πού δέν παίρνει ὀλόπλευρα ὑπόψη της ὅλα αὐτά τὰ περιστατικά, ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἓνα συνονθύλευμα ἀπό ἀστικά σοφίσματα *.

* Ὁ Leo Huschke στήν ἐργασία του: «Landwirtschaftliche Reinertrags-Berechnungen bei Klein-, Mittel- und Grossbetrieb dargelegt an typischen Beispielen Mittelthuringens» (Jena, 1902, Gustav Fischer) (Λέο Χούσκε. «Υπολογισμός τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς στά μικρά, μεσαία καί μεγάλα νοικοκυριά μέ βάση ὀρισμένα τυπικά παραδείγματα τῆς Κεντρικῆς Θουριγγίας» (Jena, 1902, Γουσταῦος Φίσερ). Ἡ Σύντ.) τονίζει σωστά πῶς ἓνας ὑπολογισμός, πού θά ἀποδείξει τήν ὑπεροχή τοῦ μικροῦ γεωργοῦ ἀπέναντι στό μεσαῖο καί στό μεγάλο νοικοκυριό καί τήν ἱκανότητά του νά τὰ συναγωνιστεῖ, «μπορεῖ νά γίνει μόνο μέ μιά μείωση» τῆς ἐκτίμησης τῆς ἀξίας τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως τοῦ μικροῦ γεωργοῦ (S. 126). Δυστυχῶς, ὁ συγγραφεὺς δέν ἐμβάθυνε ὡς τό τέλος σ' αὐτή του τή σκέψη καί γι' αὐτό δέν παρέθεσε στό βιβλίο του συστηματικά στοιχεῖα γιά τή συντήρηση τῶν ζώων, γιά τή λίπανση τῆς γῆς καί γιά τό ἐπίπεδο ζωῆς τῶν γεωργῶν στά διάφορα νοικοκυριά. Ἐλπίζουμε πῶς θά ἐπανεέλθουμε στό ἐνδιαφέρον βιβλίο τοῦ κ. Χούσκε. Γιά τήν ὥρα, σημειώνουμε μόνο τὰ γραφό-

Γι' αυτό δέν εἶναι παράξενο, ὅτι ἀκριβῶς ἡ «θεωρία» τῆς ὑπερ-εργασίας καί τῆς ὑποκατανάλωσης τῶν μικρῶν ἀγροτῶν στή σύγχρονη κοινωνία προκάλεσε λυσσασμένες ἐπιθέσεις ἀπομέρους τῶν κ. κ. κριτικῶν. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ «καταπιάστηκε» ἀκόμα ἀπό τό περιοδικό «Νατσάλο» (τεῦχος 1, σελ. 10) μέ τήν παράθεση πλήθους «ἀποσπασμάτων», πού ἐπιδίωκαν νά ἀποδείξουν τό ἀντίθετο ἀπό κείνο πού εἶχε ὑποστηρίξει ὁ Κάουτσκι. Ἀπό τή μελέτη «Bäuerliche Zustände» («Ἡ κατάσταση τῶν ἀγροτῶν») τῆς Ἐνωσης κοινωνικῆς πολιτικῆς⁹² — ἐπαναλαβαίνει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ στό βιβλίο του — «ὁ Κάουτσκι, στήν προσπάθειά του ν' ἀναστήσει τό πτώμα (sic!) τοῦ ἀπαρχαιωμένου δόγματος, διάλεξε μερικά γεγονότα πού πιστοποιοῦν τήν ἐντελῶς εὐνόητη γιά τή δοσμένη στιγμή καταθλιπτική κατάσταση τοῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ· δέν ἔχετε παρά νά πεισθεῖτε, ὅτι αὐτοῦ μποροῦν νά βρεθοῦν καί μαρτυρίες κάπως διαφορετικοῦ χαρακτήρα» (II, 282). Ἄς δοκιμάσουμε λοιπόν «νά πεισθοῦμε» καί νά ἐλέγξουμε τά «ἀποσπάσματα» πού παραθέτει ὁ αὐστηρός ἐπιστήμονας, πού ὡς ἕνα βαθμό δέν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά ἐπαναλαβαίνει τά ἀποσπάσματα τοῦ Χέρτζ (S. 77, ρωσ. μετ. 183).

«Ἀπό τήν περίπτωση τοῦ Ἄιζεναχ βγαίνει τό συμπέρασμα ὅτι ὑπάρχει βελτίωση ὅσον ἀφορᾷ τή χτηνοτροφία, τή λίπανση, τή χρησιμοποίηση μηχανῶν καί γενικά πρόοδος τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς...». Ἀνοίγουμε τό κεφάλαιο γιά τό Ἄιζεναχ («Bäuerl. Zust.», I. B.). Ἡ κατάσταση τῶν ἰδιοχτητῶν μέ λιγότερα ἀπό 5 ha (καί τέτοιοι στήν περιφέρεια πού ἀναφέρεται εἶναι οἱ 887 ἀπό τοῦς 1116) «γενικά δέν εἶναι καί τόσο καλή» (66). «Ὅσο κάνουν μεροκάματα στοῦς μεγάλους νοικοκυρέους σάν θεριστές, μεροκαματιάρηδες κτλ., ἡ κατάστασή τους εἶναι σχετικά καλή» (67)... Γενικά μέσα στά τελευταῖα 20 χρόνια παρατηρεῖται οὐσιαστική τεχνική πρόοδος, «ὡστόσο ὑπολείπονται νά γίνουν ἀκόμα πολλά, κυρίως στά πιό μικρά νοικοκυριά» (72)... «οἱ ἀγρότες μέ τό

μενά του, ὅτι τό μικρό νοικοκυριό παίρνει χαμηλές τιμές γιά τά προϊόντα του σέ σχέση μέ τό μεγάλο (S. S. 146, 155), καθώς καί τό συμπέρασμά του: «τό μικρό καί τό μεσαῖο νοικοκυριό ἐπιδίωξαν νά ξεπεράσουν τήν κρίση πού ξέσπασε μετά τό 1892 (πτώση τῶν τιμῶν στά ἀγροτικά προϊόντα) μέ ἕνα ὅσο τό δυνατό μεγαλύτερο περιορισμό τῶν ἐξόδων σέ χρῆμα, ἐνώ τό μεγάλο νοικοκυριό ἐπιδίωξε αὐτό τό πράγμα μέ τό ἀνέβασμα τῆς σοδειᾶς, ἀνεβάζοντας τίς δαπάνες γιά τό νοικοκυριό» (S. 144). Οἱ δαπάνες γιά σπόρο, ζωοτροφές, λιπάσματα μειώθηκαν ἀπό τό 1887—1891 ὡς τό 1893—1897 στό μικρό καί στό μεσαῖο νοικοκυριό, ἐνώ στό μεγάλο ἀνέβηκαν. Στό μικρό οἱ δαπάνες αὐτές ἦταν 17 μάρκα κατά 1 ha, στό μεγάλο — 44 μάρκα. (Σημείωση τοῦ συγγραφέα στήν ἐκδοση τοῦ 1908. Ἡ Σίφτ.).

πιό μικρά νοικοκυριά χρησιμοποιοῦν ἐνμέρει γιά τίς δουλειές τοῦ χωραφιοῦ ἀδύνατες ἀγελάδες. . .». Ἐπικουρικές ἀπολαβές εἶναι: οἱ δουλειές στό δάσος, ἡ μεταφορά ξύλων ἡ τελευταία τούς «ἀποσπᾶ ἀπό τή γεωργία», ὁδηγεῖ στή «μείωση τῆς εὐημερίας» (69). «Οἱ δουλειές στό δάσος ἐπίσης δέ δίνουν ἀρκετά ἔσοδα. Σέ ὀρισμένες περιφέρειες οἱ μικροί γαιοχτῆτες (Gründstücksbesitzer) ἀσχολοῦνται μέ τήν ὑφαντουργία, πού κακοπληρώνεται (leidlich). Σέ ὀρισμένες μεμονωμένες περιπτώσεις παρατηρεῖται παραγωγή πούρων στό σπίτι. Γενικά ὑπάρχει ἔλλειψη ἐπικουρικών ἀπολαβῶν» (73). . . Καί ὁ συγγραφέας, ὁ Ὀκονομῆ-Commissar Dittenberger*, τελειώνει μέ τήν παρατήρηση ὅτι οἱ ἀγρότες μέ τήν «ἀπλή ζωή» τους καί τίς «περιορισμένες ἀνάγκες» τους εἶναι δυνατοί καί γεροί, πράγμα μάλιστα «παράξενο, ἄν παρθεῖ ὑπόψη ἡ λίγο θρεπτική τροφή πού καταναλώνει ἡ πιό φτωχή τάξη, πού βασική τροφή τῆς εἶναι ἡ πατάτα» (74). . .

Νά πῶς ἀναιροῦν οἱ «ἐπιστήμονες» Βοροσίλοφ τήν «ἀπαρχαιωμένη μαρξιστική προκατάληψη, ὅτι τό ἀγροτικό νοικοκυριό δέν εἶναι τάχα ἱκανό γιά τεχνική πρόοδο»!

«. . . Σχετικά μέ τό βασιλείο τῆς Σαξονίας ὁ γενικός γραμματέας Λάνγκστορφ μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι σέ ὀλόκληρες περιφέρειες, καί κυρίως στά πιό γόνιμα μέρη, δέν ὑπάρχει σχεδόν διαφορά ἀνάμεσα στά μεγάλα καί στά μικρά ἀγροχτήματα ὡς πρός τήν ἐντατικότητα τῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ νοικοκυριοῦ». Ἔτσι ἀναιρεῖ τόν Κάουτσκι ὁ αὐστριακός Βοροσίλοφ (Χέρτς, S. 77, ρωσ. μετ. 182-183) καί ξοπίσω του ἐπαναλαβαίνει τά ἴδια ὁ ρῶσος Βοροσίλοφ (Μπουλγκάκοφ, II, 282, ἐπικαλούμενος τή μελέτη «Bäuerl. Zust.» II, 222). Ἀνοίγουμε τή σελίδα 222 τῆς πηγῆς πού ἀναφέρουν οἱ κριτικοί καί διαβάζουμε ἀμέσως ἐπειτα ἀπό τίς λέξεις πού παραθέτει ὁ Χέρτς: «Μιά τέτοια διαφορά παρουσιάζεται περισσότερο στά ὄρεινά μέρη, ὅπου στά πιό μεγάλα ἀγροχτήματα οἱ δουλειές γίνονται κατά κανόνα μέ μεγαλύτερο σχετικά κυκλοφοριακό κεφάλαιο· ὡστόσο κι ἐδῶ τό ἀγροτικό νοικοκυριό συχνά δέ μένει πίσω ὡς πρός τό ὕψος τοῦ καθαροῦ κέρδους, ἐπειδή τό λιγότερο ὑψηλό εἰσόδημα ἰσοφαρίζεται μέ τή μεγαλύτερη οἰκονομία πού στό δοσμένο πολύ χαμηλό ἐπίπεδο ἀναγκῶν (bei der vorhandenen grossen Bedürfnisslosigkeit) ὁδηγεῖ συχνά στό σημεῖο ὁ ἀγρότης νοικοκύρης νά ζεῖ χειρότερα ἀπό τόν ἐργάτη τῆς βιομηχανίας πού ἔμαθε νά ἔχει περισσότερες ἀνάγκες» («Bäuerl. Zust.», II, 222). Καί παρακάτω

* — οἰκονομικός ἐπίτροπος Ντίττενπεργκερ. Ἡ Σύντ.

ἀναφέρεται, ὅτι τὸ σύστημα πού ἐπικρατεῖ στήν καλλιέργεια εἶναι ἡ ἀμειψισπορά πού κυριαρχεῖ πιά στούς μεσαιῶς νοικοκυρέους, ἐνῶ «ἡ τριμερῆς ἀμειψισπορά συναντιέται ἀκόμα ἀποκλειστικά σχεδόν στούς μικροῦς κατόχους ἀγροκτημάτων». Σχετικά μέ τήν χτηνοτροφία παρατηρεῖται ἐπίσης παντοῦ πρόοδος. «Μονάχα στή διατροφή κερασφόρων ζῶων καί στήν ἀξιοποίηση τῶν προϊόντων γάλατος ὁ ἀγρότης βρίσκεται συνήθως πιό πίσω ἀπό τὸ μεγάλο τσιφλικά» (223).

«Ὁ καθηγητής Ράνκε, — συνεχίζει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, — μιλάει γιά τήν τεχνική πρόοδο τῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν στή περίχωρα τοῦ Μονάχου, πού εἶναι, κατά τά λεγόμενά του, νοικοκυριά τυπικά γιά ὅλη τήν ἄνω Βαυαρία». Ἀνοίγουμε τὸ ἄρθρο τοῦ Ράνκε: τρεῖς κοινότητες ἀπό *γκροσμπάουερ*, πού δουλεύουν τά χτήματά τους μέ τή βοήθεια μισθωτῶν ἐργατῶν 69 ἀγρότες ἀπό τοὺς 119 ἔχουν πάνω ἀπό 20 ἑκτάρια ὁ καθένας καί τά $\frac{3}{4}$ ὅλης τῆς γῆς· ἀπ' αὐτούς οἱ 38 «ἀγρότες» ἔχουν ὁ καθένας τους πάνω ἀπό 40 ἑκτάρια, κατά μέσο ὄρο ἀπό 59 ἑκτάρια ὁ καθένας, καί κατέχουν συνολικά σχεδόν τά 60% ὅλης τῆς γῆς. . .

Ἔτσι αὐτά νομίζουμε πὺς εἶναι ἀρκετά γιά νά χαρακτηρίσουν τὰ «ἀποσπάσματα» τῶν κ. κ. Μπουλγκάκοφ καί Χέρτς.

VII

Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΜΠΑΝΤΕΝ ΓΙΑ ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟ

«Δέν μπορούμε ἀπό ἔλλειψη χώρου — γράφει ὁ Χέρτς — νά παραθέσουμε τίς λεπτομερειακές καί ἐνδιαφέρουσες κρίσεις πού περιέχει ἡ ἔρευνα τοῦ Μπάντεν γιά 37 κοινότητες. Στό μεγαλύτερο μέρος τους αὐτές οἱ κρίσεις εἶναι ἀνάλογες μέ κείνες πού παραθέσαμε πιό πάνω: πλάι στίς εὐνοϊκές κρίσεις βρίσκουμε δυσμενεῖς καί ἀδιάφορες, *πουθενά ὁμως ἀπό τήν πρώτη ὡς τήν τελευταία σελίδα τῶν τριῶν τόμων τῆς ἔρευνας οἱ λεπτομερειακοὶ προϋπολογισμοὶ ἐξόδων δέ δίνουν τὸ δικαίωμα νά βγάλει κανεὶς συμπεράσματα γιά „ὑποσιτισμό“ (Unterkonsumption) γιά „ἀπαΐσια, ἐξευτελιστική ἀνέχεια“ κτλ.» (S. 79, ρωσ. μετ. 188). Τά λόγια τοῦ Χέρτς πού ὑπογραμμίζουμε περιέχουν, ὅπως συνήθως, μιὰ καθαρή ἀναλήθεια: ἴσα-ἴσα ἡ ἔρευνα τοῦ Μπάντεν πού ἐπικαλεῖται, ἔχει ἀποδείξει μέ ἀναμφισβήτητα στοιχεῖα τήν «ὑποκατανάλωση» τῆς μικρῆς ἀκριβῶς ἀγροτιᾶς. Ἡ διαστρέβλωση τοῦ ζητήματος ἀπό τόν Χέρτς ἔχει ἐδῶ στενόντα-*

τη σχέση με τή μέθοδο πού καλλιεργοῦσαν προπαντός οἱ ρῶσοι ναρόντικιοι καί υἰοθετοῦν σήμερα οἱ κάθε λογῆς «κριτικοί» στό ἀγροτικό ζήτημα — συγκεκριμένα με τή μέθοδο τῶν χοντρικῶν κρίσεων γιά τήν «ἀγροτιά». Καί ἐπειδή στή Δύση ἡ ἔννοια «ἀγροτιά» εἶναι ἀκόμα περισσότερο ἀκαθόριστη ἀπ' ὅ,τι σέ μᾶς (δέν ὑπάρχει ἓνα αὐστηρό κριτήριο σύμφωνα με τό ὅποιο θά μπορούσε νά καθοριστεῖ σάν τάξη) καί ἐπειδή οἱ «μέσες» κρίσεις καί τά «μέσα» συμπεράσματα συγκαλύπτουν τή σχετική «εὐημερία» μιᾶς μειοψηφίας (ἢ τουλάχιστο τό γεγονός ὅτι αὐτή δέν πεινάει) καί τήν ἄθλια ζωή μιᾶς πλειοψηφίας, γι' αὐτό ἐδῶ μπροστά στους κάθε λογῆς ἀπολογητές ἀνοίγεται ἀπεραντο πεδίο δράσης. Ἀπό τό ἄλλο μέρος ἡ ἔρευνα τοῦ Μπάντεν προσφέρει ἀκριβῶς τή δυνατότητα νά διακρίνει κανεῖς διάφορες ὁμάδες τῆς ἀγροτιάς, πράγμα πού ὁ Χέρτζ, σάν ὁπαδός τῆς «λεπτομερειακῆς ἀνάλυσης», προτίμησε νά τό παραβλέπει. Ἀπό τίς 37 τυπικές κοινότητες διαλέχτηκαν τά πιό τυπικά νοικοκυριά μεγάλων ἀγροτῶν (Grossbauer), μεσαίων καί μικρῶν, καθώς καί μεροκαματιάρηδων, τό ὅλο 70 ἀγροτικά νοικοκυριά (31 μέγала, 21 μεσαῖα καί 18 μικρά) καί 17 νοικοκυριά μεροκαματιάρηδων καί οἱ προῦπολογισμοί αὐτῶν τῶν νοικοκυριῶν ὑποβλήθησαν σέ πολύ λεπτομερειακή ἔρευνα. Δέν εἶχαμε τή δυνατότητα νά ἐπεξεργαστοῦμε ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα, ὥστόσο καί τά κυριότερα πορίσματα, πού ἀναφέρονται πιό κάτω εἶναι ἀρκετά γιά νά καταλήξουμε σέ πολύ συγκεκριμένα συμπεράσματα.

Ἄς παραθέσουμε στήν ἀρχή τά στοιχεῖα γιά τό γενικό οικονομικό τύπο τῶν μεγάλων (a), μεσαίων (b) καί μικρῶν (c) ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν (ἀπό τό Anlage VI: «Uebersichtliche Darstellung der Ergebnisse der in den Erhebungsgemeinden angestellten Ertragsberechnungen» *· συγκεντρώσαμε χωριστά, κατά ὁμάδες τά στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ πίνακα, τά σχετικά με τοὺς Grösbauer, Mittelbauer καί Kleinbauer **). Οἱ μέσες διαστάσεις τῆς γαιοκτησίας κατά ὁμάδα: (a) 33,34 ἑκτάρια, (b) 13,5 καί (c) 6,96 — γιά μιὰ τέτοια περιοχή μικρῆς γαιοκτησίας σάν τό Μπάντεν εἶναι σχετικά μεγάλες· ἂν ὅμως δέν πάρουμε ὑπόψη μας τά 10 νοικοκυριά στίς κοινότητες ἀριθ. 20, 22 καί 30 πού διακρίνονται γιά τίς ἐξαιρετικά μεγάλες διαστάσεις τῶν ἀγροχημάτων (ὡς 43 ἑκτάρια στους Kleinbauer καί ὡς 170 στους Grossbauer!), θά ἔχουμε τοὺς ἀκόλουθους καί πιό κανονικούς

* — Παράρτημα VI: «Συνοπτική ἐπισκόπηση τῶν πορισμάτων σχετικά με τὸν ὑπολογισμό τοῦ εἰσοδήματος στίς κοινότητες πού ἐρευνήθηκαν». *Η Σύντ.*

** — μεγάλους, μεσαίους καί μικροὺς ἀγρότες. *Η Σύντ.*

γιά τό Μπάντεν ἀριθμούς: α) 17,8 έκτ., β) 10,0 έκτ. καί γ) 4,25 έκτάρια. Ὁ ἀριθμός τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας: α) 6,4 ἄτομα, β) 5,8 καί γ) 5,9 (τά στοιχεῖα αὐτά, ὅπως καί ὅλα τά ἐπόμενα, ἂν δέν ὑπάρχει εἰδική μνεία, ἀφοροῦν καί τά 70 νοικοκυριά). Συνεπῶς, οἱ μεγάλοι ἀγρότες ἔχουν σημαντικά μεγαλύτερες οἰκογένειες· παρ' ὅλα αὐτά ὅμως, ἡ μισθωτή ἐργασία παίξει σ' αὐτούς ἀσύγκριτα μεγαλύτερο ρόλο. Συνολικά χρησιμοποιοῦν μισθωτή ἐργασία οἱ 54 ἀγρότες ἀπό τοὺς 70, δηλ. πάνω ἀπό τά τρία τέταρτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ, καί συγκεκριμένα 29 μεγάλοι ἀγρότες (ἀπό τοὺς 31), 15 μεσαῖοι (ἀπό τοὺς 21) καί 10 μικροί (ἀπό τοὺς 18). Ἔτσι ἀπό τοὺς μεγάλους ἀγρότες τά 93 % καί ἀπό τοὺς μικροὺς τά 55 % δέν μποροῦν νά τά βγάλουν πέρα χωρὶς μισθωτοὺς ἐργάτες. Αὐτοὶ οἱ ἀριθμοὶ εἶναι πολὺ διδαχτικοὶ γιὰ νά ἐλέγξουμε τὴ γνώμη πού κυκλοφορεῖ (καί πού τὴ δανείστηκαν χωρὶς κριτικὴ οἱ «κριτικοί») ὅτι εἶναι ἀσήμαντος ὁ ρόλος τῆς μισθωτῆς ἐργασίας στὴ σύγχρονη ἀγροτικὴ οἰκονομία. Οἱ μεγάλοι ἀγρότες (πού ἡ ἰδιοχτησία τους, 18 έκτ., παίζει στὴ στήλη τῶν 5-20 ha, ὑπολογιζόμενη, χοντρικῶς, ὅτι ἀνήκει στό γνήσιο ἀγροτικὸ νοικοκυριό) βλέπουμε ὅτι ἔχουν καθαρά κεφαλαιοκρατικὰ νοικοκυριά: 24 νοικοκυριά μέ 71 ἐργάτες γῆς, σχεδόν ἀπό τρεῖς ἐργάτες γῆς στό κάθε νοικοκυριό, καί 27 νοικοκυρέοι μισθώνουν μεροκαματιάρηδες συνολικά γιὰ 4347 μέρες (ἀπό 161 ἐργάσιμες μέρες ὁ κάθε νοικοκύρης). Συγκρίνετε μ' ὅλα αὐτά τίς διαστάσεις γαιοχτησίας τῶν μεγάλων ἐκείνων ἀγροτῶν τῶν περιχώρων τοῦ Μονάχου, πού μέ τὴν «πρόοδό» τους ὁ γενναῖος κ. Μπουλγκάκοφ καταπολέμησε τὴ «μαρξιστικὴ προκατάληψη» γιὰ τὴ συμπύεση τοῦ ἀγρότη ἀπὸ τὸν καπιταλισμό!

Ὅσο γιὰ τοὺς μεσαῖους ἀγρότες, βλέπουμε ὅτι 8 ἔχουν 12 ἐργάτες γῆς, 14—956 μέρες ἐργασίας μεροκαματιάρηδων· στοὺς μικροὺς: 2 ἔχουν 2 ἐργάτες γῆς, 9—543 μέρες ἐργασίας μεροκαματιάρηδων. Οἱ μισοὶ ἀπὸ τοὺς μικροὺς ἀγρότες στὴ διάρκεια δύο μηνῶν (543: 9 = 60 μέρες), δηλ. στὴν πιό σπουδαία περίοδο γιὰ τὴ γεωργία δέν μποροῦν νά κάνουν χωρὶς μισθωτή ἐργασία (κι αὐτοὶ οἱ μικροὶ ἀγρότες, παρὰ τὴ μεγαλύτερη ἔκταση τῶν χτημάτων τους, ἔχουν ἀσύγκριτα μικρότερο ὄγκο παραγωγῆς ἀπὸ τοὺς ἀγρότες τοῦ Φρίντριχσταλ πού τόσο συγκίνησαν τοὺς κ. κ. Τσερνόφ, Ντάβιντ, Χέρτς).

Τά ἀποτελέσματα πού ἔχουμε ἀπ' αὐτά τά νοικοκυριά εἶναι τά παρακάτω: 31 μεγάλοι ἀγρότες ἔχουν 21 329 μάρκα καθαρὸ κέρδος καί 2113 μάρκα ἔλλειμμα, δηλ. συνολικά 19 216 μάρκα

κέρδος, ή 619,9 μάρκα τό κάθε νοικοκυριό (καί όταν αφαιρέσουμε τά 5 νοικοκυριά από τίς κοινότητες αρ. 20, 22 καί 30 — 523,5 μάρκα), γιά τό μεσαίο νοικοκυριό τά αντίστοιχα ποσά είναι 243,3 μάρκα (272,2 όταν αφαιρέσουμε τίς τρείς κοινότητες), γιά τό μικρό — 35,3 μάρκα (37,1 όταν αφαιρέσουμε τίς τρείς κοινότητες). Έπομένως ό μικρός αγρότης κυριολεκτικά μόλις καί μετά βίας καταφέρνει νά τά βγάλει πέρα κι αυτό μόνο χάρη στον περιορισμό τής κατανάλωσης. Η έρευνα αναφέρει («Ergebnisse etc.» στον IV τόμο των «Erhebungen», S. 138*) στοιχειά σχετικά μέ τήν ποσότητα των σπουδαιότερων προϊόντων πού καταναλώθηκαν σέ κάθε νοικοκυριό. Παραθέτουμε αυτά τά στοιχειά, υπολογίζοντας τό μέσο όρο γιά καθεμιά από τίς ομάδες τής αγροτιάς πού αναφέραμε πιό πάνω:

Κατηγορίες άγροτων	Κατανάλωση γιά κάθε άτομο σέ μιά μέρα				Έξοδα γιά κάθε άτομο	
	Ψωμί καί φρούτα	Πατάτα	Κρέας	Γάλα	Κάθε μέρα γιά άποικια- κά είδη, θερ- μανση, φάς, κτλ.	Τό χρόνο γιά ρουχισμό
	Φούντια		Γραμμ.	Λίτρος	Πέννιγκ	Μάρκα
Μεγάλοι άγρότες	1,84	1,82	138	1,05	72	66
Μεσαίοι »	1,59	1,90	111	0,95	62	47
Μικροί »	1,49	1,94	72	1,11	57	38
Μεροκαματιάρηδες	1,69	2,14	56	0,85	51	32

Αυτά είναι τά στοιχειά, όπου ό γενναίος μας Χέρτζ «δέν παρατήρησε» ούτε υποσιτισμό, ούτε άνέχεια! Βλέπουμε ότι ό μικρός αγρότης σέ σχέση μέ τό μεσαίο καί τό μεγάλο περιορίζει τήν κατανάλωσή του σέ πολύ σημαντικό βαθμό καί τρέφεται καί ντύνεται σχεδόν τό ίδιο άσχημα όπως καί ό μεροκαματιάρης. Καταναλώνει λχ. κρέας μιάμιση φορά λιγότερο από τό μεσαίο καί σχεδόν δυό φορές λιγότερο από τό μεγάλο άγρότη. Τά στοιχειά αυτά δείχνουν άκόμα μιά φορά πόσο άχρειαστες είναι οί χοντρικές έκτιμήσεις καί πόσο άπατηλοί είναι οί υπολογισμοί του εισοδήματος, όταν άγνοούν τή διαφορά του έπιπέδου ζωής. Αν περιοριστούμε, λχ., μόνο στίς δυό τελευταίες στήλες του πίνακά μας (γιά νά μή κάνουμε πολύπλοκους λογαριασμούς, μετατρέποντας τά προϊόντα διατροφής σέ χρήμα),

* — «Πορίσματα κτλ.» στον IV τόμο των «Έρευνών», σελ. 138. Η Σύντ.

θά δοῦμε ὅτι τὸ «καθαρό κέρδος» ὄχι μόνο τοῦ μικροῦ ἀλλὰ καί τοῦ μεσαίου ἀγρότη εἶναι *καθαρότατο παραμῦθι*, πού μπορεῖ νά ἀπασχολεῖ μόνο καθαρότατους ἀστούς, σάν τόν Χέχτ καί τόν Κlawki, ἢ καθαρότατους Βοροσίλοφ, ὅπως εἶναι οἱ κριτικοί μας. Στήν πραγματικότητα, ἂν δεχτοῦμε ὅτι ὁ μικρός ἀγρότης ξοδεύει γιά ἀγοραστά προϊόντα τόσα ὅσα κι ὁ μεσαῖος, τότε τὰ ἔξοδά του θά ἀνεβοῦν γύρω στά ἑκατό μάρκα καί θά ἔχουμε ἓνα τεράστιο ἔλλειμμα. Ἐάν ὁ μεσαῖος ξόδευε τόσα ὅσα ὁ μέγας, τὰ ἔξοδά του θά ἀνέβαιναν γύρω στά 220 μάρκα, κι ἂν δέν «περιοριζόταν» ὡς πρός τήν τροφή, θά εἶχε κι αὐτός ἔλλειμμα*. Μήπως αὐτή ἡ χειροτέρευση τῆς κατανάλησης τοῦ μικροῦ ἀγρότη πού συνδέεται, ὅπως εἶναι αὐτονόητο, ἀναπόσπαστα μέ τή χειροτέρευση τῆς διατροφῆς τῶν ζώων καί μέ τήν ἀνεπαρκῆ ἀποκατάσταση (καί μερικές φορές καί τήν ἄμεση κατασπατάληση) τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τοῦ ἐδάφους, — δέν ἐπιβεβαιώνει στό ἀκέραιο τὰ παρακάτω λόγια τοῦ Μάρξ, πού γι' αὐτά σηκώνουν μέ τόση ὑπεροψία τοὺς ὦμους τοὺς οἱ σύγχρονοι κριτικοί: «Ἀτελεύτητος τεμαχισμός τῶν μέσων παραγωγῆς καί ξέκομμα καί καθυστέρηση τῆς ἴδιας τῆς παραγωγῆς. Τεράστια κατασπατάληση τῆς ἀνθρώπινης δύναμης. Προϊούσα χειροτέρευση τῶν ὄρων παραγωγῆς καί αὐξηση τῆς ἀκρίβειας τῶν μέσων παραγωγῆς — ὅλα αὐτά εἶναι ἀναγκαῖος νόμος τῆς μικρῆς ἰδιοκτησίας γῆς» («Das Kapital», III, 2, 342)⁹³.

Ἄπ' ἀφορμή τήν ἴδια ἔρευνα γιά τὸ Μπάντεν ἄς σημειώσουμε ἀκόμα μιὰ διαστρέβλωση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ (οἱ κριτικοί ἄλ-

* Ὁ κ. Τσερνόφ διατυπώνει τίς «ἀντιρήσεις» του: καί μήπως ὁ μέγας νοικοκύρης δέν περιορίζει ἀκόμα περισσότερο τὰ ἔξοδα γιά τροφή, καθὼς καί τὰ ἄλλα ἔξοδα τοῦ μεροκαματιάρη του; («P. Μπ.», 1900, τεῦχος 8, σελ. 212). Ἡ ἀντίρρηση αὐτή εἶναι μιὰ νέα ἐκδοχή τῆς παλιᾶς, ἀλά Κριβένκο-Βοροντσόφ, ἂν μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ κανεὶς ἔτσι, ταχτικῆς τοῦ *νά ἀποδίδονται ἔπουλα* στοὺς μαρξιστὲς φιλελεύθερα-ἀστικά ἐπιχειρήματα. Ἡ ἀντίρρηση θά εἶχε νόημα, σέ σχέση μέ ἓναν πού θά ἔλεγε ὅτι ἡ μεγάλη παραγωγή εἶναι ἀνώτερη ὄχι μόνο ἀπὸ τεχνικὴ ἀποψη, ἀλλὰ καί ἐπειδὴ βελτιώνει (ἢ τουλάχιστο κάνει γενικά ὑποφερτὴ) τὴ θέση τοῦ ἐργαζόμενου. Οἱ μαρξιστὲς λένε κάτι τὸ διαφορετικόν. Ξεσκεπάζουν ἀπλῶς τίς ἀπατηλὲς μεθόδους *ἐξωραϊσμοῦ* τῆς θέσης τοῦ μικροῦ γεωργοῦ, πού γίνεται, εἴτε μέ χονδρικές ἐκτιμήσεις γιά τὴν ἀνθιση (ὁ κ. Τσερνόφ γιά τόν Χέχτ) ἢ μέ ὑπολογισμούς γιά τὸ «ἔψος τοῦ εἰσοδήματος» παράλληλα μέ τὴν *παρασιώπηση* τοῦ περιορισμοῦ τῆς κατανάλησης. Ἡ ἀστικὴ τάξη δέν μπορεῖ παρά νά ἐπιδιώκει αὐτὸ τὸν ἐξωραϊσμό, τὴ διατήρηση τῆς αὐταπάτης ὅτι ὁ ἐργάτης μπορεῖ νά γίνει «νοικοκύρης» καί ὁ μικρὸς «νοικοκύρης» νά ἔχει ὑψηλὰ εἰσοδήματα. Καθῆκον τῶν σοσιαλιστῶν εἶναι νά ξεσκεπάζουν αὐτὴ τὴν ψευτιά καί νά ἐξηγοῦν στοὺς μικροὺς ἀγρότες, ὅτι καί γι' αὐτοὺς δέν ὑπάρχει ἄλλη σωτηρία, ἔξω ἀπὸ τὴν προσχώρησή τους στό ἐπαναστατικὸ κίνημα τοῦ προλεταριάτου.

ληλοσυμπληρώνονται, και όταν ο ένας παραποιεί σε μία όρισμένη πηγή τη μία όψη του ζητήματος, ο άλλος παραποιεί την άλλη). Ο κ. Μπουλγκάκοφ παραθέτει άλλεπάλληλα άποσπάσματα από την έρευνα για το Μπάντεν· συνεπώς φαίνεται πως δέν του είναι άγνωστη. Και όμως καταφεύγει στο παρακάτω τέχνασμα: «Η έξαιρετικά μεγάλη και μοιραία θάλεγε κανείς χρεωστική επιβάρυνση του άγρότη — όπως αναφέρει ή εισαγωγή, II, 271 — ύπηρεξε ένα από τά πιο άδιαμφισβήτητα δόγματα του μύθου που δημιουργήθηκε στη φιλολογία σχετικά μέ το νοικοκυριό του άγρότη» . . . «Στίς έρευνες που διαθέτουμε σημειώνεται ή ύπαρξη μεγάλων χρεών που βαρύνουν μόνο τά πιο μικρά χτήματα που δέν έχουν σταθεροποιηθεί ακόμα (Tagelöhnerstellen). Έτσι, ο Σπρένγκερ (σημείωση όπου ο Μπουλγκάκοφ αναφέρεται στην έρευνα) εκφράζει μέ τον παρακάτω τρόπο τη γενική έντύπωση του για τά στοιχεία της πλατιάς έρευνας του Μπάντεν: „ . . . μόνο τά χρέη που βαρύνουν τους κλήρους των μεροκαματιάρηδων και την ιδιοκτησία των μικρών άγροτών σε σημαντικό αριθμό περιφερειών που έρευνήθηκαν είναι σχετικά μεγάλα· και εδώ όμως, στίς περισσότερες περιπτώσεις, δέν πήραν άνησυχαστικές διαστάσεις. . . . » (272). Περίεργο πράγμα! Από τό ένα μέρος, γίνεται παραπομπή στην ίδια την έρευνα, κι από τό άλλο, παρατίθεται μία μόνο «γενική έντύπωση» κάποιου Σπρένγκερ, που έχει γράψει για την έρευνα. Και λές κι επίτηδες ο Σπρένγκερ διατυπώνει μία άναλήθεια (τουλάχιστο στο χωρίο που παραθέτει ο κ. Μπουλγκάκοφ, γιατί μάς είναι άγνωστο τό σύγγραμμα του Σπρένγκερ). Οί συντάχτες της έρευνας ύποστηρίζουν ότι στίς περισσότερες περιπτώσεις τά χρέη που βαρύνουν ακριβώς τη μικρή άγροτική ιδιοκτησία φτάνουν σε άνησυχαστικά ύψη. Αυτό είναι τό πρώτο. Και τό δεύτερο είναι ότι ύποστηρίζουν πως από άποψη χρεωστικής επιβάρυνσης ή θέση των μικρών άγροτών είναι χειρότερη όχι μόνο από τη θέση των μεσαίων και των μεγάλων άγροτών (πράγμα που τό σημείωσε ο Σπρένγκερ), αλλά και από τη θέση των μεροκαματιάρηδων.

Γενικά πρέπει νά σημειωθεί, ότι οί συντάχτες της έρευνας για τό Μπάντεν διαπιστώνουν τό έξαιρετικά σπουδαίο γεγονός, πως τό όριο της επιτρεπτής επιβάρυνσης μέ χρέη (δηλ. επιτρεπτής χωρίς κίνδυνο καταστροφής) είναι πιο ύψηλό για τά μεγάλα νοικοκυριά παρά για τά μικρά. Έστερα από τά στατιστικά στοιχεία που παραθέσαμε πιο πάνω για τ' άποτελέσματα του νοικοκυριού των μεγάλων, μεσαίων και μικρών άγροτών, τό περιστα-

τικό αυτό δέ χρειάζεται ιδιαίτερη εξήγηση. Σχετικά με τα μεγάλα νοικοκυριά, καθώς και τα μεσαία, οί συντάχτες τής έρευνας έχουν τή γνώμη ότι μιá χρεωστική επιβάρυνση πού φτάνει τά 40-70% τής αξίας τής γής, δηλ. κατά μέσο όρο τά 55%, είναι επιτρεπτή και ακίνδونه (unbedenklich). Σχετικά με τα μικρά νοικοκυριά (πού τίς διαστάσεις τους τίς καθορίζουν στά 4-7 ha στή γεωργία, στά 2-4 ha στήν άμπελουργία και στά νοικοκυριά πού καλλιεργοϋν έμπορεύσιμα φυτά) έχουν τή γνώμη ότι «τό όριο τής χρεωστικής επιβάρυνσης. . . δέν πρέπει νά ξεπερνάει τά 30% τής αξίας του χτήματος, όταν πάρομε σάν προϋπόθεση τήν *πλήρη* εξασφάλιση τής *κανονικής* πληρωμής τών τόκων και τής απόσβεσης του χρέους» (S. 66, B. IV). Στίς κοινότητες πού έρευνηθήκαν (έκτός από κείνες όπου ισχύει τό Anerbenrecht*, πχ. στήν Unadingen και στήν Neukirch**) ή έκατοστιαία άναλογία τής χρεωστικής επιβάρυνσης (σέ σχέση με τήν αξία του άγροχτήματος) μειώνεται κανονικά όταν προχωρούμε από τα μικρά νοικοκυριά στά μεγάλα. Λογουχάρη στήν κοινότητα Dittwar*** στά νοικοκυριά πού έχουν ως $\frac{1}{4}$ του έκταριου γή, ή έκατοστιαία άναλογία τών χρεών είναι 180,65%· από 1-2 ha είναι 73,07%· από 2-5 ha 45,73%· από 5-10 ha 25,34%· από 10-20 ha 3,02% (S. 89-90 *ibid.*). Άλλά μονάχα οί άριθμοί για τό ύψος τής χρεωστικής επιβάρυνσης δέν τά λένε ακόμα όλα, και οί συντάχτες τής έρευνας βγάζουν τό παρακάτω συμπέρασμα:

«Τά προηγούμενα άριθμητικά στοιχεία επιβεβαίωσαν, έτσι, τήν πολύ διαδομένη άποψη, ότι οί ιδιοχτήτες άγροχτημάτων πού στέκουν στά σύνορα (στή μέση) ανάμεσα στους μεροκαματιάρηδες και στους μεσαιούς άγρότες (στά χωριά συνηθίζουν νά ονομάζουν αυτούς τους νοικοκυρέους «μεσαία τάξη» — Mittelstand), βρίσκονται συχνά σέ πιό δύσκολη θέση από τίς άνωτερες και τίς κατώτερες (sic!) ομάδες όσον άφορά τίς διαστάσεις του νοικοκυριου, — στό βαθμό πού, ενώ τά βγάζουν πέρα με μιá μέτρια χρεωστική επιβάρυνση, όταν ή επιβάρυνση αυτή φτάσει ένα όρισμένο όχι και πολύ ύψηλό επίπεδο, δέν μπορούν παρά μόνο με δυσκολία νά εκπληρώνουν τίς υποχρεώσεις τους, επειδή τους είναι αδύνατο νά έχουν ταχτικά μεροκάματα από έξωτερικές δουλειές (μεροδοϋλι κτλ.) και ν' ανεβάσουν μ' αυτά τό εισόδημά τους. . .». Οί μεροκαματιάρηδες «έφόσον έχουν λίγο-πολύ

* — δικαίωμα, σύμφωνα με τό όποιο ή περιουσία ενός άγροτικού νοικοκυριου κληροδοτείται άδιαίρετα σ' ένα μόνο κληρονόμο. *Η Σύντ.*

** — Οδαντίγκεν και Νόικιρχ. *Η Σύντ.*

*** — Ντίτβαρ. *Η Σύντ.*

ταχτικά μεροκάματα από εξωτερικές δουλειές, βρίσκονται συχνά σέ σημαντικά καλύτερη θέση από κείνους πού ανήκουν στή „μεσαία τάξη“, επειδή, όπως έδειξε ο ύπολογισμός, σέ πάρα πολλές περιπτώσεις, τά μεροκάματα από εξωτερικές δουλειές φέρνουν συχνά τόσο ύψηλά καθαρά (δηλ. χρηματικά) έσοδα, πού τούς δίνουν τή δυνατότητα νά αποσβέσουν ακόμα και μεγάλη χρέη» (67 l. c.)*. Καί στό τέλος οί συντάχτες τής έρευνας έπαναλαβαίνουν ακόμα μιά φορά ότι ή χρεωστική επιβάρυνση τών μικρών αγροτικών νοικοκυριών σέ σχέση μέ τό επιτρεπτό όριο επιβάρυνσης «ένμέρει δέν είναι ακίνδυνη», γι' αυτό «είναι άπαραίτητο νά ύπάρχει έξαιρετικά μεγάλη περίσκεψη κατά τήν αγορά γής. . . κατά πρώτο λόγο άπομέρους ίσα-ίσα τών μικρών αγροτών και τών μεροκαματιάρηδων πού βρίσκονται στήν ίδια μοίρα μ' αυτούς» (98).

Έδώ φαίνεται τό άληθινό πρόσωπο του άστού συμβουλάτορα του μικρού αγρότη! Από τό ένα μέρος, ενισχύει στους προλετάριους και στους μισοπρολετάριους τήν έλπίδα πώς «άν όχι στήν πρώτη, τουλάχιστο στή δεύτερη γενιά» θά μπορέσουν ν' αγοράσουν ένα κομματάκι γή και νά παίρνουν άπ' αυτή, δείχνοντας ζήλο στή δουλειά και λιτότητα, πολύ μεγάλο ποσοστό «καθαρού εισοδήματος» από τό άλλο, συσταίνει ίσα-ίσα στή φτωχολογιά νά δείχνει «έξαιρετικά μεγάλη περίσκεψη» κατά τήν αγορά γής, όταν δέν ύπάρχουν «ταχτικά μεροκάματα», δηλ. όταν οί κύριοι κεφαλαιοκράτες δέν έχουν ανάγκη από μόνιμα έγκαταστημένους εργάτες. Καί βρίσκονται άπλοϊκοί «κριτικοί», πού δέχονται αυτή τήν ύστερόβουλη ψευτιά και τίς τριμμένες αυτές χυδαιότητες σάν έτυμγορία τής πιό σύγχρονης επιστήμης!

Τά λεπτομερειακά στοιχεία πού αναφέραμε γιά τούς μεγάλους, μεσαίους και μικρούς αγρότες θά μπορούσαν, θάλεγε κανείς, νά κάνουν ακόμα και τόν κ. Τσερνόφ νά καταλάβει σέ τί συνίσταται ακριβώς τό περιεχόμενο τής κατηγορίας εκείνης του «μικροαστισμού», έφαρμοσμένου στήν περίπτωση του αγρότη, πού του προκαλεί τόση φρίκη. Η κεφαλαιοκρατική εξέλιξη έχει έξομοιώσει τόσο πολύ τό γενικό οικονομικό σύστημα όχι μόνο τών δυτικοευρωπαϊκών κρατών, του ενός σέ σύγκριση μέ τό άλλο,

* Ο μικρός αγρότης — λένε πολύ σωστά οί συντάχτες τής έρευνας — πουλάει σχετικά λίγα τοίς μετρητοίς, στό μεταξύ όμως έχει μεγάλη ανάγκη από χρήματα, και ή έλλειψη κεφαλαίων κάνει γι' αυτόν έξαιρετικά αισθητή τήν κάθε άπώλεια ζώου, τήν πώση χαλαζιού κτλ.

ἀλλά καί τῆς Ρωσίας σέ σύγκριση μέ τή Δύση, ὥστε τά *βουσιζά χαρακτηριστικά* τῆς οἰκονομίας τοῦ νοικοκυριοῦ τῶν ἀγροτῶν στή Γερμανία νά παρουσιάζονται τά ἴδια ὅπως καί στή Ρωσία. Μόνο πού τό προτσές τῆς διαφοροποίησης τῆς ἀγροτιᾶς, πού τό ἀπέδειξε λεπτομερειακά ἡ ρωσική μαρξιστική φιλολογία, στή Ρωσία βρίσκεται σ' ἓνα ἀπό τά ἀρχικά στάδια ἐξέλιξης — τό προτσές αὐτό δέν ἔχει ἀποκρυσταλλωθεῖ σέ λίγο-πολύ ὀλοκληρωμένες μορφές, δέν ἔχει ξεχωρίσει λχ. ἀκόμα στή Ρωσία ἓνας ἰδιαίτερος καί γιά ὅλους ἀμέσως καταφανής καί εὐδιάκριτος τύπος μεγάλου ἀγρότη (Grossbauer), καί ἡ μαζική ἀπαλλοτρίωση καί ἐξαφάνιση ἑνός πολύ μεγάλου μέρους τῆς ἀγροτιᾶς ἐπισκιάζει ἀκόμα σέ πολύ μεγάλο βαθμό τά «πρῶτα βήματα» τῆς ἀστικῆς μας τάξης τοῦ χωριοῦ. Στή Δύση τό προτσές αὐτό, πού εἶχε ἀρχίσει πρὶν ἀκόμα ἀπό τήν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας (πρβλ. Kautsky, «Agrarfrage», S. 27), ὀδήγησε ἀπό πολύ παλιά ἀκόμα, ἀπό τή μιά μεριά, στήν ἐκμηδένιση τῶν καστικῶν συνόρων ἀνάμεσα στό ἀγροτικό καί στό «γαιοκτημονικό» νοικοκυριό (μέ τή δική μας ἔννοια), καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά, στό σχηματισμό μιᾶς ἀρκετά πιά διαμορφωμένης τάξης μισθωτῶν ἐργατῶν γῆς*. Θά ἦταν ὥστόσο μεγάλο λάθος νά νομίζει κανεὶς ὅτι ἐφόσον ἔχουν διαμορφωθεῖ λίγο-πολύ καθορισμένες μορφές νέων τύπων τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, τό προτσές αὐτό σταμάτησε. Ἀπεναντίας τό προτσές αὐτό προχωρεῖ ἀδιάκοπα, καί, ἔννοεῖται, προχωρεῖ πότε περισσότερο καί πότε λιγότερο γρήγορα, ἀνάλογα μ' ἓνα σωρό διαφορετικά περιστατικά, παίρνοντας τίς πιό ποικίλες μορφές, σέ συνάρτηση μέ τίς ἰδιαίτερες ἀγρονομικές συνθήκες κτλ. Ἡ προλεταριοποίηση τῆς ἀγροτιᾶς συνεχίζεται — αὐτό θά τό δείξουμε παρακάτω μέ πλῆθος στοιχεῖα ἀπό τή γερμανική στατιστική, αὐτό ὅμως φαίνεται καθαρά καί ἀπό τά στοιχεῖα πού ἀναφέραμε πιό πάνω γιά τή μικρή ἀγροτιά. Καί μόνο τό γεγονός, ὅτι ὄχι μόνο οἱ ἐργάτες γῆς, ἀλλά καί οἱ ἀγρότες φεύγουν ὄλο καί σέ μεγαλύτερο ἀριθμό ἀπό τά χωριά στίς πόλεις δείχνει παραστατικά ὅτι ἐντείνεται τό προτσές τῆς προλεταριοποίησης. Πρὶν ὅμως ἀπό τή φυγή τοῦ ἀγρότη στήν πόλη προηγείται ἀναπόφευχτα ἡ καταστροφή του. Καί πρὶν ἀπό τήν καταστροφή του προηγείται ἡ ἀπεγνωσμένη πάλη γιά τήν οἰ-

* «Ἡ ἀγροτιά — γράφει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ γιά τή Γαλλία τοῦ XIX αἰῶνα — διασπάστηκε σέ δύο, αὐστηρά διαχωρισμένα τμήματα: στό προλεταριάτο καί στούς μικροϊδιοχτῆτες» (II, 176). Μάταια ὅμως νομίζει ὁ συγγραφέας ὅτι μ' αὐτό τέλειωσε ἡ «διάσπαση»: αὐτή ἀποτελεῖ ἓνα ἀσταμάτητο προτσές.

κονομική του αὐτοτέλεια. Κι αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν πάλῃ δείχνουν παραστατικά τὰ στοιχεῖα τὰ σχετικὰ μὲ τὴ χρησιμοποίησιν τῆς μισθωτῆς ἐργασίας, μὲ τὸ μέγεθος τοῦ «καθαροῦ εἰσοδήματος», μὲ τὸ μέγεθος τῆς κατανάλωσιν ἀπὸ τοὺς διαφόρων τύπων ἀγρότες. Τὸ κύριον μέσον πάλης εἶναι ἡ «ἀπαράμιλλη ἐπιμέλεια» καὶ οἱ οἰκονομίαι, οἱ οἰκονομίαι μὲ τὸ ἔμβλημα: «δέ δουλεύουμε τόσο γιὰ τὸ στόμα ὅσο γιὰ τὴν ἴσσην». Ἀναπόφευχτη συνέπεια τῆς πάλης εἶναι ὁ ξεχωρισμὸς μιᾶς μειωθηφίας πλούσιων, εὐπορῶν νοικοκυρῶν (κυρίως μιᾶς ἀσήμαντης μειωθηφίας, — συγκεκριμένα, σὲ ὅλες ἐκεῖνες τὶς περιπτώσεις πού δὲν ὑπάρχουν λίγο-πολύ ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκῆς συνθήκες, ὅπως λχ, ὅταν εἶναι κοντὰ ἢ πρωτεύουσα, ὅταν κατασκευάζεται μιὰ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ, ἢ δημιουργεῖται κάποιος καινούργιος προσοδοφόρος κλάδος ἐμπορευματικῆς γεωργίας κτλ.) — καὶ ἡ ὀλοένα μεγαλύτερη ἐξαθλίωσις τῆς πλειοψηφίας, πού σακατεύει μὲ τὴ χρόνια πείνα καὶ τὴν ὑπέρμετρη ἐργασία τὶς δυνάμεις τοῦ δουλευτῆ καὶ χειροτερεῖ τὴν ποιότητα καὶ τῆς γῆς καὶ τῶν ζώων. Ἀναπόφευχτη συνέπεια τῆς πάλης εἶναι ὁ σχηματισμὸς μιᾶς μειωθηφίας *κεφαλαιοκρατικῶν* νοικοκυρῶν, πού βασίζονται στὴ μισθωτὴ ἐργασία, καὶ ἡ αὐξανόμενη ἀνάγκη γιὰ τὴν πλειοψηφία νὰ ψάχνει γιὰ «μεροκάματα ἔξω ἀπὸ τὸ νοικοκυριό», δηλ. νὰ μετατρέπεται σὲ μισθωτοὺς ἐργάτες τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς γεωργίας. Τὰ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴ μισθωτὴ ἐργασία δείχνουν πεντακάθαρα τὴν ἐσωτερικὴν, ἀνάποτρεπτην στό σύγχρονον κοινωνικὸν σύστημα, ἔμφωτην στὸν κάθε μικροπαραγωγὸ τάσιν νὰ μετατραπῆ σὲ μικρὸ κεφαλαιοκράτη.

Καταλαβαίνουμε πολὺ καλά, γιὰ τὸ οἱ ἀστοὶ οἰκονομολόγοι, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, καὶ οἱ κάθε λογῆς ὀπορτουμιστές, ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀποφεύγουν, καὶ δὲν μποροῦν παρά νὰ ἀποφεύγουν, αὐτὴ τὴν πλευρὰ τοῦ ζητήματος. Ἡ διαφοροποίησις τῆς ἀγροτικῆς μᾶς δείχνει τὶς *πιο βαθιές* ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ στὸ ἴδιον τὸ προτσές τῆς *ἐμφάνισιν* καὶ τῆς παραπέρα ἀνάπτυξίν τους· ἡ ὀλοπλευρὴ ἐκτίμησις αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων ὀδηγεῖ ἀναπόφευχτα στὴν παραδοχὴ τῆς ἄποψιν, ὅτι δὲν ὑπάρχει διέξοδος καὶ ἐλπίδα γιὰ τὴν κατάστασιν τοῦ μικροῦ ἀγρότη (δὲν ὑπάρχει ἐλπίδα — ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπαναστατικὴν πάλῃ τοῦ προλεταριάτου ἐναντία σ' ὄλο τὸ κεφαλαιοκρατικὸν καθεστῶς). Δὲν εἶναι ἐκπληχτικόν, ὅτι ἀποσιωποῦνται ἴσα-ἴσα αὐτές, οἱ *πιο βαθιές* καὶ λιγότερο ἀναπτυγμένες ἀντιθέσεις: γίνεται προσπάθεια νὰ ἀγνοηθῆ τὸ γεγονός τῆς ὑπερεργασίας καὶ τῆς ὑποκατανάλωσιν τῶν μικρῶν ἀγροτῶν, γεγονός πού μποροῦν νὰ τὸ ἀρνηθοῦν μόνο ἄνθρωποι κακῆς

πίστης ἢ ἀμαθείς· ἀφήνεται στή σκιά τὸ ζήτημα τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν πού χρησιμοποιεῖ ἡ ἀστική τάξη τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς μισθωτῆς ἐργασίας τῆς φτωχολογιᾶς τοῦ χωριοῦ. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ παρουσίασε, λογουχάρη, μιὰ ὀλόκληρη «μελέτη τῆς θεωρίας τῆς ἀγροτικῆς ἐξέλιξης», ὅπου καὶ τὰ δυὸ τελευταῖα ζητήματα παρακάμπτονται μέ εὐγλωττη σιωπή!* «νοικοκυριό ἀγρότη — λέει — μπορούμε νά θεωρήσουμε ἕνα νοικοκυριό, πού τὰ βγάζει ὀλοκληρωτικά ἢ στοῦ μεγαλύτερο μέρος πέρα μέ τή δουλειά τῆς ἴδιας τῆς οἰκογένειας τοῦ ἀγρότη· χωρίς ξένη ἐργασία — γειτονική βοήθεια ἢ μίσθωση ἐργατῶν γιά ἕνα μικρό διάστημα — σπάνια τὰ βγάζει πέρα ἀκόμα κι ἕνα νοικοκυριό ἀγρότη, πράγμα ὅμως πού δέν ἀλλάζει (ἄ, βέβαια!) τή φυσιογνωμία τῆς οἰκονομίας του» (I, 141). Πιό ἀφελῆς ὁ Χέρτζ διατυπώνει στήν ἀρχή-ἀρχή τοῦ βιβλίου του μιὰ ἐπιφύλαξη: «Παρακάτω, στή

* Ἡ μέ ὄχι λιγότερο εὐγλωττες ὑπεκφυγές, ὅπως ἡ παρακάτω: «... Οἱ πολυάριθμες ἐκείνες περιπτώσεις συνδυασμοῦ τῆς βιομηχανίας μέ τή γεωργία, ὅπου οἱ μισθωτοὶ βιομηχανικοὶ ἐργάτες κατέχουν ἕνα κομμάτι γῆ...» δέν ἀποτελοῦν «παρά μιὰ λεπτομέρεια (!) στοῦ σύστημα τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας· δέν ὑπάρχει γιὰ τήν ὥρα (;) κανένας λόγος νά θεωρεῖται τὸ γεγονός αὐτό μιὰ νέα ἐκδήλωση ἐκβιομηχάνισης τῆς γεωργίας καὶ ἀπώλειας τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἐξέλιξής της, — τὸ φαινόμενο αὐτό ἔχει πολὺ ἀσήμαντες διαστάσεις (σὴν Γερμανία λχ. σέ ὅσους ἀσχολοῦνται μέ τή βιομηχανία ἀνήκουν μόλις τὰ 4,09 % τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης)» (sic! — II, 254-255). Πρῶτο, τὸ ἀσήμαντο *μερίδιο* γῆς πού ἀνήκει σέ ἑκατοντάδες χιλιάδες ἐργάτες δέ δείχνει ὅτι αὐτὸ «τὸ φαινόμενο ἔχει ἀσήμαντες διαστάσεις», ἀλλὰ δείχνει τήν καταπίεση καὶ τήν προλεταριοποίηση πού προκάλεσε στοῦ μικροῦ γεωργό ὁ καπιταλισμός. Γιατί σ' ὄλους τοὺς καλλιεργητῆς πού κατέχουν λιγότερο ἀπὸ 2 ha (ἂν καὶ ὁ ἀριθμὸς τους εἶναι τεράστιος: 3,2 ἑκατομμύρια ἀπὸ τὰ 5,5 ἑκατομμύρια, δηλ. τὰ 58,2%, σχεδὸν τὰ *τρία πέμπτα* τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ) ἀναλογοῦν «μόλις» τὰ 5,6 % ὅλης τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης! Μήπως θά βγάλει ἀπὸ δῶ ὁ ἐξυπνος κ. Μπουλγκάκοφ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὅλο τὸ «φαινόμενο» τῆς μικρῆς γαιοκτησίας καὶ τοῦ μικροῦ γεωργικοῦ νοικοκυριοῦ ἀποτελεῖ γενικά «λεπτομέρεια» καὶ «ἔχει πολὺ ἀσήμαντες διαστάσεις»; Ἀπὸ τὰ 5,5 ἑκατομμύρια γερμανοῦς γεωργούς οἱ 791 χιλιάδες, δηλ. τὰ 14,4%, εἶναι μισθωτοὶ βιομηχανικοὶ ἐργάτες καὶ στήν τεράστια πλειοψηφία τους ἔχουν λιγότερα ἀπὸ 2 ἔκταρια γῆς· συγκεκριμένα ἀνέρχονται σέ 743 χιλιάδες, δηλαδή ἀποτελοῦν τὰ 22,9 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν γεωργῶν, πού ἔχουν λιγότερα ἀπὸ 2 ha. Δεύτερο, ὁ κ. Μπουλγκάκοφ *διαστρέβλωσε* καὶ πάλι, κατὰ τή συνήθειά του, *τὴ στατιστικὴ πού παραθέτει*. Ἀπὸ ἀβλεψία πῆρε ἀπὸ τή σελίδα τῆς γερμανικῆς ἐρευνας («Stat. d. D. R.», 112, B., S. 49*), ἀπ' ὅπου παραθέτει ἀποσπάσματα, τὰ στοιχεῖα πού εἰδειξαν πόση ἔκταση γῆς κατέχουν οἱ *αὐτοτελεῖς* γεωργοὶ πού ἀσχολοῦνται καὶ μέ βιομηχανικῆς ἐργασίας. Οἱ μὴ αὐτοτελεῖς γεωργοὶ πού δουλεύουν στή βιομηχανία (δηλ. οἱ βιομηχανικοὶ μισθωτοὶ ἐργάτες), κατέχουν μόλις τὰ 1,84 % τῆς καλλιεργούμενης ἔκτασης. Οἱ 791 χιλιάδες μισθωτοὶ ἐργάτες ἔχουν τὰ 1,84 % τῆς ἔκτασης, οἱ 25 χιλιάδες τσιφλικάδες ἔχουν τὰ 24 % τῆς ἔκτασης. Ἀλήθεια, μιὰ ἀσήμαντη «λεπτομέρεια», δέν εἶναι ἔτσι;

συνέχεια τῆς ἔκθεσής μου, λέγοντας μικρό νοικοκυριό ἢ νοικοκυριό ἀγρότη, θά ἐννοῶ πάντα τό νοικοκυριό, ὅπου δουλεύουν μόνο ὁ νοικοκύρης, ἢ οἰκογένειά του καί τό πολύ-πολύ 1-2 ἐργάτες» (S. 6, ρωσ. μετ. 29). "Όταν τό ζήτημα φτάσει στή μίσθωση ἑνός «ἐργατάκου», τότε οἱ Kleinbürger μας ξεχνᾶνε γρήγορα τίς «ἰδιομορφίες» ἐκεῖνες τῆς γεωργίας, πού μᾶς τίς σερβίρουν μέ κάθε εὐκαιρία. Στή γεωργία 1-2 ἐργάτες — καί ὅταν ἀκόμα δουλεύουν μόνο τό καλοκαίρι — δέν εἶναι καθόλου μικρό πράγμα. Τό σπουδαιότερο, ὅμως, δέν εἶναι ἄν αὐτό τό πράγμα εἶναι μικρό ἢ μεγάλο, ἀλλά ὅτι στή μίσθωση ἐργατῶν καταφεύγουν ἀκριβῶς οἱ πιά εὐποροί, πλούσιοι νοικοκυρέοι, πού τίς «προόδους» καί τήν «ἄνθισή» τους οἱ ἱπότες τοῦ μικροαστισμοῦ ἀρέσκονται νά τίς παρουσιάζουν σάν ἄνθιση τῆς μάζας τοῦ πληθυσμοῦ. Καί γιά νά αἰτιολογήσουν μέ μεγαλύτερη εὐλογοφάνεια αὐτή τήν παραποίηση τῆς ἀλήθειας, οἱ ἱπότες αὐτοί δηλώνουν μεγαλόπρεπα: «Ὁ ἀγρότης εἶναι ἐξίσου ἐργαζόμενος, ὅπως καί ὁ προλετάριος» (Μπουλγκάκοφ II, 288). Καί ὁ συγγραφέας ἐκφράζει τήν ἱκανοποίησή του σχετικά μέ τό ὅτι «τά ἐργατικά κόμματα χάνουν ὄλο καί πιά πολύ τήν ἀγροτοφοβία πού τά χαρακτήριζε παλιά» (τά χαρακτήριζε παλιά!) (289). Αὐτή ἡ «παλιά» ἀντίληψη, βλέπετε, «ἔκανε νά διαφεύγει ἀπό τήν προσοχή τό γεγονός ὅτι ἡ ἀγροτική ἰδιοχτησία δέν εἶναι μέσο ἐκμετάλλευσης, ἀλλά ὁρος γιά τήν τοποθέτηση ἐργασίας». Νά πῶς γράφεται ἡ ἱστορία! Δέν μπορούμε, ὅμως, σ' ἀλήθεια, νά συγκρατηθοῦμε καί νά μή ποῦμε: νά παραποιεῖτε τά ἔγεγονότα, κύριοί μου, νά ἔχετε ὅμως κάποιο μέτρο! Ὁ ἴδιος ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἔχει γράψει μιά δίτομη «μελέτη» ἀπό ὀχτακόσιες σελίδες, παραγεμισμένη μέ «περικοπές» (μιλήσαμε πολλές φορές γιά τήν ἀκρίβεια αὐτῶν τῶν περικοπῶν) ἀπό κάθε λογῆς ἔρευνες, περιγραφές, μονογραφίες κτλ., ὅμως οὔτε μιά φορά, *κυριολεκτικά οὔτε μιά φορά*, δέν ἐπιχείρησε καν νά ἐξετάσει, ποιά εἶναι ἡ σχέση τῶν ἀγροτῶν, πού ἡ ἰδιοχτησία τους εἶναι μέσο ἐκμετάλλευσης, πρὸς τοὺς ἀγρότες, πού ἡ ἰδιοχτησία τους εἶναι «ἀπλῶς» ὁρος τοποθέτησης ἐργασίας. Δέν παράθεσε *οὔτε μιά φορά* συστηματοποιημένα στοιχεῖα (πού ὅπως εἶδαμε ὑπάρχουν καί στίς πηγές ἀπ' ὅπου ὁ ἴδιος παραθέτει περικοπές) σχετικά μέ τόν τύπο τοῦ νοικοκυριοῦ, τό ἐπίπεδο ζωῆς κτλ. τῶν ἀγροτῶν πού μισθώνουν ἐργάτες, τῶν ἀγροτῶν πού δέ μισθώνουν ἐργάτες καί δέ μισθώνονται σάν ἐργάτες καί τῶν ἀγροτῶν πού μισθώνονται σάν ἐργάτες. Κάτι παραπάνω. Εἶδαμε ὅτι, γιά νά στηρίξει τόν ἰσχυρισμό του γιά «πρόοδο τοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ ἀγρότη» (τοῦ νοικοκυριοῦ τοῦ ἄ-

γρότη γενικά!), επικαλέστηκε γεγονότα που αφορούν τους γκροσμπάουερ, σχόλια που διαπιστώνουν τόσο πρόοδο των μὲν ὅσο καὶ ἐξαθλίωση, προλεταριοποίηση των ἄλλων. Βλέπει μάλιστα γενικά σάν «κοινωνική ἐξυγίανση» (sic!) τὸ σχηματισμὸ «γερωῶν νοικοκυριῶν ἀγροτῶν» (II, 138· πρβλ. τὸ γενικό συμπέρασμα στή σελ. 456), σάμπως ἓνα γερό νοικοκυριὸ ἀγρότη νά μὴ εἶναι συνώνυμο μ' ἓνα ἀστικό, ἐπιχειρηματικό νοικοκυριὸ ἀγρότη! Ἡ μοναδική του προσπάθεια νά ξεμπλέξει ἀπὸ τὸ δίχτυ αὐτὸ των ἀντιφάσεων βρίσκεται στὸν παρακάτω, ἀκόμα πιὸ μπερδεμένο, συλλογισμό: «Ἡ ἀγροτιά δὲν ἀποτελεῖ, βέβαια, ὁμοιογενῆ μάζα· αὐτὸ τὸ δεῖξαμε πιὸ πάνω (πιθανόν μὲ τὸ συλλογισμό σχετικά μὲ μιὰ τέτοια ἀσήμαντη λεπτομέρεια, ὅπως εἶναι ἡ μισθωτὴ ἐργασία των γεωργῶν στή βιομηχανία); ἐδῶ ἔχουμε μιὰ διαρκῆ πάλῃ ἀνάμεσα σὲ ρεύματα διαφοροποίησης καὶ ἰσοπέδωσης· μήπως ὅμως αὐτὲς οἱ διαφορὲς καὶ ἀκόμα καὶ ἡ ἀντίθεση των ἰδιαιτέρων συμφερόντων εἶναι μεγαλύτερες ἀπ' ὅ,τι ἀνάμεσα στὰ διαφορὰ στρώματα τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες τῆς πόλης καὶ τοῦ χωριοῦ, ἀνάμεσα στοὺς εἰδικευμένους καὶ ἀνειδίκευτους ἐργάτες, ἀνάμεσα στοὺς συνδικαλιστικὰ ὀργανωμένους καὶ τοὺς ἀνοργάνωτους; Γιατί μονάχα ἡ πλήρης παραγνώριση αὐτῶν των διαφορῶν μέσα στοὺς κόλπους τῆς ἐργατικῆς τάξης (διαφορῶν που κάνουν μερικούς ἐρευνητὲς νά ξεχωρίζουν ἀπὸ τὴν τέταρτη μιὰ πέμπτη πιά κλειστὴ τάξη) ἐπέτρεψε νά ἀντιπαραθέτεται μιὰ δῆθεν ὁμοιογενῆς ἐργατικὴ τάξη σὲ μιὰ ἀνομοιογενῆ ἀγροτιά» (288). Τί ἐξαιρετικό βάθος ἀνάλυσης! Νά συγγέεις τίς διαφορὲς μεταξύ ἐπαγγελμάτων μὲ τίς διαφορὲς μεταξύ τάξεων· νά συγγέεις τίς διαφορὲς στὸν τρόπο ζωῆς μὲ τὴν διαφορετικὴ θέση των τάξεων μέσα σ' ὅλο τὸ σύστημα τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, — πόσο παραστατικά δείχνουν ὅλα αὐτὰ τὴν πλήρη ἔλλειψη ἐπιστημονικῶν ἀρχῶν στήν «κριτική»* τῆς

* Ὑπενθυμίζουμε, ὅτι ἡ ἐπικλήση τῆς δῆθεν ὁμοιογένειας τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀποτελεῖ συνηθισμένο ἐπιχείρημα τοῦ Ἐντ. Μπέρνσταϊν καὶ ὄλων των ὁπαδῶν του. Ὅσο γιὰ τὴ «διαφοροποίηση» ἀκόμα καὶ ὁ κ. Στρούβε ἐφτιαχνε βαθυστόχαστους συλλογισμοὺς στὶς «Κριτικὲς παρατηρήσεις»: ὑπάρχει διαφοροποίηση, ὑπάρχει καὶ τάση γιὰ ἰσοπέδωση· γιὰ ἓναν ἀντικειμενικὸ ἐρευνητὴ αὐτὰ εἶναι δύο προτσές ἴσης σπουδαιότητος (ὅπως γιὰ τὸν ἀντικειμενικὸ ἱστορικὸ τοῦ Στσεντρίν ἦταν ἀδιάφορο ἂν ὁ Ἰζιασλάβ νίκησε τὸν Γιαροσλάβ ἢ ὁ Γιαροσλάβ τὸν Ἰζιασλάβ)⁸⁴. Ἀναπτύσσεται ἡ χρηματικὴ οἰκονομία, ἔχουμε ὅμως καὶ στροφὴ πρὸς τὴ φυσικὴ οἰκονομία. Ὑπάρχει ἀνάπτυξη τῆς μεγάλης βιομηχανικῆς παραγωγῆς, ὑπάρχει ὅμως καὶ ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς δουλειᾶς στὸ σπίτι (Μπουλγκ., II, 88: «Ἡ Hausindustrie (οἰκιακὴ βιομηχανία. Ἡ Σύντ.)... δὲν ἔχει ἀκόμα σκοπὸ νά ἐξαφανιστεῖ στή Γερμανία»). Ὁ «ἀντικειμενικός» ἐπιστῆμονας ὀφείλει νά συγκεν-

μόδας και την πραχτική τάση της να σβήσει την ίδια την έννοια της «τάξης», να παραμερίσει την ίδια την ιδέα της ταξικής πάλης. 'Ο εργάτης γής κερδίζει 50 καπίκια τη μέρα· ο αγρότης νοικοκύρης, πού μισθώνει μεροκαματιάρηδες, — 1 ρούβλι τη μέρα· ο εργοστασιακός εργάτης της πρωτεύουσας — 2 ρούβλια τη μέρα· ο μικρός ιδιοκτήτης ενός έπαρχιακού εργαστηρίου — 1^{1/2} ρούβλι τη μέρα. 'Ο κάθε λίγο-πολύ συνειδητός εργάτης θά καταλάβει, χωρίς και τόν ελάχιστο κόπο, σε ποιές τάξεις ανήκουν οί εκπρόσωποι αυτών των διαφορετικῶν «στρωμάτων», ποιός είναι ο προσανατολισμός πού πρέπει να διακρίνει την κοινωνική δράση αυτών των «στρωμάτων». Για έναν εκπρόσωπο όμως της πανεπιστημιακής επιστήμης ή για ένα σύγχρονο «κριτικό» τό πράγμα αποτελεί μία τόσο βαθιά σοφία, πού δέν είναι καθόλου σέ θέση να τή συλλάβει.

VIII

ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΓΙΑ ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ 1882 ΚΑΙ 1895.
ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΜΕΣΑΙΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ

'Αφού εξετάσαμε τά λεπτομερειακά στοιχεία πού άφορῶν τό άγροτικό νοικοκυριό, — στοιχεία πού έχουν για μᾶς ιδιαίτερη σπουδαιότητα, γιατί στά ζητήματα του άγροτικού νοικοκυριού βρίσκεται άκριβῶς τό κέντρο βάρους του σύγχρονου άγροτικού ζητήματος — ἄς περάσουμε τώρα στα γενικά στοιχεία της γερμανικής άγροτικής στατιστικής και ἄς ἐλέγξουμε τά συμπεράσματα των «κριτικῶν» πού συνδέονται μ' αυτά τά στοιχεία. Παραθέτουμε σέ συντομία τά κύρια αποτελέσματα της άπογραφῆς του 1882 και του 1895:

Ὅμαδες νοικοκυριῶν	Ἀριθμός νοικοκυριῶν (σέ χιλ.)		Καλλιεργούμενη ἐκταση (σέ χιλ. ha)		Σχετικοί ἀριθμοί				Ἀπόλυτη ἀξηση ἢ ἐλάττωση τοῦ ἀριθμοῦ	
					Νοικοκυριά		Ἐκταση			
	1882	1895	1882	1895	1882	1895	1882	1895	Νοικο- κυριά	Ἐκ- ταση
Ὡς 2 ha	3 062	3 236	1 826	1 808	58,0	58,2	5,7	5,6	+ 174	— 18
2- 5 »	981	1 016	3 190	3 286	18,6	18,3	10,0	10,1	+ 35	+ 96
5- 20 »	927	999	9 158	9 722	17,6	18,0	28,7	29,9	+ 72	+ 564
20-100 »	281	282	9 908	9 870	5,3	5,1	31,1	30,3	+ 1	— 38
100 καί πάνω ha	25	25	7 787	7 832	0,5	0,4	24,5	24,1	+ 0	+ 45
Σύνολο	5 276	5 558	31 869	32 518	100	100	100	100	+ 282	+ 649

τρῶνει μέ ἐπιμέλεια μικρογεγονότα, να κάνει παρατηρήσεις και «ἀπό τή μία πλευρά» και «ἀπό τήν ἄλλη πλευρά», «να περνάει (σάν τόν Βάγκνερ)⁹⁶

Τρία γεγονότα πρέπει ν' αναλύσουμε σχετικά μέ τήν εικόνα αὐτῶν τῶν ἀλλαγῶν, πού ἐρμηνεύεται διαφορετικά ἀπό τούς μαρξιστές καί τούς «κριτικούς»: τήν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πιό μικρῶν νοικοκυριῶν, τήν αὐξηση τῶν λατιφουντίων, δηλ. τῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν 1000 καί πάνω ἑκτάρια καί πού συγχωνεύτηκαν στό σύντομο πίνακά μας μ' ὄλα τά νοικοκυριά πού ἔχουν πάνω ἀπό 100 ἑκτάρια, καί, τέλος, τό γεγονός τῆς αὐξησης τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν (5-20 ha), πού προκαλεῖ τίς περισσότερες συζητήσεις καί πού περισσότερο ἀπ' ὄλα χτυπάει στά μάτια.

Ἡ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πιό μικρῶν νοικοκυριῶν δείχνει τήν τεράστια αὐξηση τῆς ἐξαθλίωσης καί τῆς προλεταριοποίησης, γιατί ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν ἰδιοκτητῶν μέ λιγότερα ἀπό 2 ἑκτάρια δέν μπορεῖ νά ζήσει μόνο μέ τή γεωργία καί ζεῖ μέ μεροκάματα, δηλ. μέ μισθωτή ἐργασία. Φυσικά, ὑπάρχουν ἐξαιρέσεις: μέ τίς εἰδικές καλλιέργειες, τήν ἀμπελοργία, τή λαχανοκομία καί καλλιέργεια ἐμπορευσίμων βιομηχανικῶν φυτῶν, μέ τήν ἄσκηση τῆς γεωργίας γενικά στά περίχωρα μιᾶς πόλης κτλ. μπορεῖ νά σταθεῖ ἕνας αὐτοτελής (κάποτε μάλιστα καί ὄχι μικρός) γεωργός ἀκόμα καί μέ $1\frac{1}{2}$ ἑκτάριο. Στό σύνολο ὁμως τῶν 3 ἑκατομμυρίων *νοικοκυριῶν* αὐτές εἶναι τελείως ἀσημαντες ἐξαιρέσεις. Τό ὅτι ἡ μάζα τῶν μικρῶν αὐτῶν «γεωργῶν» (πού ἀποτελοῦν περίπου τὰ $\frac{3}{5}$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυρέων) εἶναι *μισθωτοί ἐργάτες*, αὐτό φαίνεται παραστατικά ἀπό τά στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς στατιστικῆς πού ἀφοροῦν τίς κύριες ἀπασχολήσεις τῶν γεωργῶν τῶν διάφορων ομάδων. Δίνουμε συντομευμένα αὐτά τά στοιχεῖα:

Ὅμαδες γεωργῶν	Ἄγροτες νοικοκυρέοι σύμφωνα μέ τήν κύρια ἀπασχόλησή τους (σέ %)					Σύνολο	Ἄπό τούς ἀνεξάρτητους ἀγρότες νοικο- κυρέους ἔχουν ἐπικουρική ἀπασχόληση (%)
	Ἀνεξάρτητη ἀπασχόληση		Ἐξαρτη- μένη ἐργασία	Ἄλλες ἀπασχο- λήσεις	Σύνολο		
	Γεωργία	Ἐμπόριο κτλ.					
Ἦς 2 ha	17,4	22,5	50,3	9,8	100	26,1	
2- 5 »	72,2	16,3	8,6	2,9	100	25,5	
5- 20 »	90,8	7,0	1,1	1,1	100	15,5	
20-100 »	96,2	2,5	0,2	1,1	100	8,8	
100 καί πάνω ha	93,9	1,5	0,4	4,2	100	23,5	
Σύνολο	45,0	17,5	31,1	6,4	100	20,1	

τοῦ Γκαίτε) ἀπό βιβλίο σέ βιβλίο, ἀπό φύλλο σέ φύλλο», χωρίς νά τολμᾷ νά σχηματίσει συνεπεῖς γνώμες καί νά ἀποκτήσει μιᾶ γενική εικόνα τοῦ ὄλου προτσές, στό σύνολό του.

Ἀπό δὴ βλέπουμε ὅτι ἀπὸ τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν γερμανῶν γεωργῶν μόνο τὰ 45%, δηλ. *λιγότεροι ἀπὸ τοὺς μισοὺς*, εἶναι ἀνεξάρτητοι γεωργοὶ καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς *κύριας* ἀπασχόλησής τους. Μὰ κι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἀνεξάρτητους γεωργοὺς τὸ *ἕνα πέμπτο* (20,1%) ἔχει καὶ ἐπικουρικές ἐργασίες. Τὰ 17,5% τῶν γεωργῶν εἶναι ὡς πρὸς τὴν κύρια ἀπασχόλησή τους ἔμποροι, βιοτέχνες, λαχανοκηπουροὶ κτλ. («ἀνεξάρτητοι», δηλ. κατέχουν θέση ἀφεντικοῦ καὶ ὄχι ἐργάτη στό ἀντίστοιχο ἐπάγγελμα). *Σχεδόν τὸ ἕνα τρίτο* (31,1%) εἶναι μισθωτοὶ ἐργάτες («ὄχι ἀνεξάρτητοι», πού ἀσχολοῦνται μέ ὄλους τοὺς κλάδους τῆς γεωργίας καὶ τῆς βιομηχανίας). Τὰ 6,4% τῶν γεωργῶν εἶναι κυρίως ὑπάλληλοι (στρατιωτικοί, δημόσιοι ὑπάλληλοι κλπ.), ἀσχολοῦνται μέ ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα κτλ. Ὅσο γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν γεωργῶν πού ἔχουν ὡς 2 ha, οἱ *μισοὶ* εἶναι μισθωτοὶ ἐργάτες· ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ 3,2 ἑκατομμύρια «νοικοκυρέους» «ἀνεξάρτητοι» γεωργοὶ εἶναι μιά μικρὴ μειοψηφία, μόλις τὰ 17,4% ἀπὸ τὸ συνολικὸ ἀριθμὸ. Μὰ κι ἀπ' αὐτὰ τὰ 17% τὸ *ἕνα τέταρτο* (26,1%) ἔχουν *ἐπικουρικές* ἀπασχολήσεις, δηλ. εἶναι ἐπίσης μισθωτοὶ ἐργάτες ὄχι στό κύριο ἐπάγγελμά τους (ὅπως τὰ παραπάνω 50,3%), ἀλλὰ στό ἐπικουρικό τους ἐπάγγελμα. Ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν γεωργῶν πού ἔχουν ἀπὸ 2–5 ha μονάχα λίγο περισσότεροι ἀπὸ τοὺς μισοὺς (546 χιλ. ἀπὸ τίς 1016 χιλ.) εἶναι ἀνεξάρτητοι γεωργοὶ χωρὶς καμιά ἐπικουρική ἀπασχόληση.

Ἀπὸ δὴ φαίνεται πόσο καταπληχτικά λαθεμένα παριστάνει τὸ ζήτημα ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, ὅταν ἰσχυρίζεται (καὶ μάλιστα, ὅπως δεῖξαμε, ἐσφαλμένα), ὅτι αὐξάνει ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν προσώπων πού ἀσχολοῦνται πραγματικά μέ τὴ γεωργία, κι αὐτὸ τὸ ἐξηγεῖ «μέ τὴν αὐξηση τῶν ἀνεξάρτητων νοικοκυριῶν, — καὶ ὅπως ξέρουμε ἤδη, προπαντός τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν σέ βάρος τῶν μεγάλων» (II, 133). Ἄν στό συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν νοικοκυριῶν αὐξήθηκε περισσότερο ἀπ' ὅλα τὸ ποσοστὸ τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν (ἀπὸ 17,6% σέ 18%, δηλ. +0,4%), αὐτὸ ἀκόμα δέ σημαίνει καθόλου ὅτι ἡ αὐξηση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ ὀφείλεται κατὰ πρῶτο λόγο στὴν αὐξηση τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν. Γιὰ ν' ἀπαντήσουμε στό ἐρώτημα, ποιὲς κατηγορίες συνέβαλαν περισσότερο στὴν αὐξηση τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυρέων, διαθέτουμε στοιχεῖα συγκεκριμένα, πού δέν ἐπιδέχονται ἄλλη ἐρμηνεία: ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν νοικοκυριῶν αὐξήθηκε κατὰ 282 χιλιάδες, καὶ σ' αὐτὸ τὸ σύνολο ὁ ἀριθμὸς τῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν ὡς 2 ha αὐξήθηκε κατὰ 174 χιλιάδες. Ἐπομένως, ἡ αὐξηση τοῦ ἀγρο-

τικού πληθυσμού (άν υπάρχει και στο βαθμό που υπάρχει) όφειλεται ίσα-ίσα στην αύξηση των μη ανεξάρτητων νοικοκυριών (γιατί τά νοικοκυριά μέ γή ως 2 ha στο μεγαλύτερό τους μέρος δέν είναι ανεξάρτητα). 'Η αύξηση περισσότερο άπ' όλα άφορά τά πολύ μικρά νοικοκυριά, που ή αύξησή τους σημαίνει μέγáλωμα τής *προλεταριοποίησης*. 'Ακόμα και τήν αύξηση (κατά 35 χιλιάδες) του άριθμού των νοικοκυριών που έχουν άπό 2-5 ha δέν έχουμε τό δικαίωμα νά τήν άποδόσουμε άποκλειστικά σέ μία αύξηση των *ανεξάρτητων* νοικοκυριών, γιατί κι άπ' αυτους τους νοικοκυρέους μονάχα οί 546 χιλιάδες άπό τους 1016 χιλιάδες είναι ανεξάρτητοι γεωργοί χωρίς έπικουρικά μεροκάματα.

Περνώντας στο ζήτημα των μεγάλων νοικοκυριών, πρέπει πριν άπ' όλα νά σημειώσουμε τό παρακάτω χαρακτηριστικό (και πολύ σπουδαίο για τήν αντίκρουση κάθε άπολογητικής) γεγονός: ό συνδυασμός τής γεωργίας μέ άλλες άπασχολήσεις έχει διαφορετική και αντίθετη σημασία στίς διάφορες ομάδες γεωργών. Για τους μικρούς σημαίνει προλεταριοποίηση, έλάττωση τής ανεξαρτησίας του γεωργού, γιατί έδώ συνδυάζονται μέ τή γεωργία άπασχολήσεις, όπως ή μισθωτή εργασία, τά μικροεπαγγέλματα, τό μικρεμπόριο κτλ. Για τους μεγάλους σημαίνει είτε δυνάμωμα τής πολιτικής σημασίας τής μεγάλης γαιοκτησίας μέσω τής κρατικής, στρατιωτικής ή υπηρεσίας κτλ., είτε συνδυασμό τής γεωργίας μέ τή δασική οικονομία και τή βιομηχανική έπεξεργασία άγροτικών προϊόντων. Τό τελευταίο αυτό φαινόμενο άποτελεί, όπως είναι γνωστό, ένα άπό τά πιό χαρακτηριστικά γνωρίσματα τής *κεφαλαιοκρατικής* προόδου τής γεωργίας. Αυτός είναι ό λόγος που βλέπουμε τό ποσοστό των γεωργών που θεωρούν κύρια άπασχόλησή τους τό «ανεξάρτητο» άγροτικό νοικοκυριό (δηλ. άσκοϋν αυτό τό νοικοκυριό σάν νοικοκυρέοι και όχι σάν εργάτες), νά ανεβαίνει γοργά μαζί μέ τήν αύξηση τής έκτασης του νοικοκυριού (17 — 72 — 90 — 96%), ενώ πέφτει στά 93% στην ομάδα των νοικοκυριών μέ 100 και πλέον έκτάρια: άπό τήν ομάδα αυτή τά 4,2% των νοικοκυρέων θεωρούν κύρια άπασχόλησή τους τήν κρατική ή υπηρεσία (κατηγορία «άλλων άπασχολήσεων») και τά 0,4% των νοικοκυρέων θεωρούν κύρια άπασχόλησή τους τήν «έξαρτημένη» εργασία (δέν πρόκειται έδώ για μισθωτούς εργάτες, αλλά για διευθυντές, έπιθεωρητές κλπ.· πρβλ. «Stat. d. D. R.», 112, B., S. 49*). Για τόν ίδιο λόγο βλέπουμε ότι τό ποσοστό των ανεξάρτητων άγροτών που έχουν και έξωτερικές άπασχολήσεις μειώνεται μέ ταχύ ρυθμό, όσο αυξάνει ή έκταση του νοικοκυριού (26 — 25 — 15 — 9%), ενώ αντί-

θετα αυξάνει γρήγορα για τους νοικοκυρέους που έχουν 100 και πάνω ha (23%).

Όσο για τον αριθμό των μεγάλων νοικοκυριών (100 και >* ha) και την έκτασή τους, τα παραπάνω στοιχεία δείχνουν ότι το ποσοστό τους *ελαττώνεται* τόσο σε σχέση με το συνολικό αριθμό των νοικοκυριών όσο και σε σχέση με τη συνολική έκταση. Και προβάλλει το ερώτημα, μπορούμε απ' αυτό το γεγονός να βγάλουμε το συμπέρασμα, ότι το μεγάλο νοικοκυριό εκτοπίζεται από το μικρό και το μεσαίο αγροτικό νοικοκυριό, όπως σπεύδει να κάνει ο κ. Μπουλγκάκοφ; Κατά τη γνώμη μας, όχι, και ο κ. Μπουλγκάκοφ με τις γεμάτες όργη επιθέσεις του ενάντια στον Κάουτσκι στο σημείο αυτό απόδειξε απλούστατα την ανικανότητά του να αντικρούσει τη γνώμη του Κάουτσκι πάνω στην ουσία του ζητήματος. Πρώτο, η ελάττωση του ποσοστού των μεγάλων νοικοκυριών είναι πολύ μικρή (όσον αφορά τον αριθμό των νοικοκυριών από 0,47% σε 0,45%, δηλ. κατά δυο εκατοστά τοις εκατό και όσον αφορά την έκταση από 24,43% στα 24,088%, δηλ. κατά 35 εκατοστά τοις εκατό). Ότι με την έντατικοποίηση της εκμετάλλευσης του νοικοκυριού υπάρχει κάποτε *ανάγκη* να ελαττώνεται ως ένα βαθμό ή έκταση, ότι οι μεγάλοι γαιοχτήτες παραχωρούν με νοίκι, κατά μικρά κομμάτια, χωράφια που βρίσκονται μακριά από το κέντρο του αγροκτήματος, για να εξασφαλίσουν εργάτες—αυτά είναι πασίγνωστα φαινόμενα. Δείξαμε πιο πάνω, πώς ο συντάχτης της λεπτομερειακής περιγραφής των μεγάλων και των μικρών νοικοκυριών στα ανατολικά της Πρωσίας αναγνωρίζει ανοιχτά ότι ο ρόλος της μικρής γαιοκτησίας είναι να εξυπηρετεί τα συμφέροντα της μεγάλης γαιοκτησίας και συνιστά επίμονα να δημιουργηθούν εργάτες με μόνιμο τόπο διαμονής. Δεύτερο, δεν μπορεί να γίνει λόγος για εκτόπιση των μεγάλων νοικοκυριών από τα μικρά και για τον πρόσθετο λόγο ότι μόνο τα στοιχεία για την έκταση του νοικοκυριού δεν είναι ακόμα αρκετά για να κρίνει κανείς για το μέγεθος της παραγωγής. Ότι στον τομέα αυτόν τα μεγάλα νοικοκυριά έκαναν ένα πολύ μεγάλο βήμα προς τα εμπρός, αυτό το αποδείχνουν κατά τρόπο αναμφισβήτητο τα στοιχεία για τη χρησιμοποίηση μηχανών (βλ. πιο πάνω) και για τη βιομηχανική επεξεργασία των αγροτικών προϊόντων (τα στοιχεία αυτά θα τα αναλύσουμε ξεχωριστά παρακάτω, επειδή ο κ. Μπουλγκάκοφ ερμηνεύει πάρα πολύ λαθεμένα τα αντίστοιχα στοιχεία της γερ-

* — πάνω. 'Η Σύντ.

μανικής στατιστικής). Τρίτο, στην ομάδα των νοικοκυριών με 100 και πάνω ha διακρίνονται ιδιαίτερα τα *λατιφούντια*, νοικοκυριά με 1000 και > ha, πού ο αριθμός τους αυξήθηκε σε μεγαλύτερη ακόμα αναλογία απ' ό,τι ο αριθμός των μεσαίων αγροτικών νοικοκυριών, και συγκεκριμένα από 515 σε 572, δηλ. κατά 11%, ενώ ο αριθμός των μεσαίων αγροτικών νοικοκυριών αυξήθηκε από 926 χιλ. σε 998 χιλ., δηλ. κατά 7,8%. Η έκταση των λατιφουντίων *αυξήθηκε* από 708 χιλ. ha σε 802 χιλ., δηλ. κατά 94 χιλ. ha: Τό 1882 ήταν 2,22% της συνολικής καλλιεργούμενης έκτασης και τό 1895 ήταν κιάλας 2,46. Τίς αστήριχτες στό σημείο αυτό αντιρήσεις του στίς γνώμες του Κάουτσκι, πού περιέχονται στό άρθρο του τό δημοσιευμένο στό περιοδικό «Νατσάλο», ό κ. Μπουλγκάκοφ τίς συμπληρώνει τώρα στό βιβλίο του μέ τήν παρακάτω ακόμα πιό αστήριχτη γενίκευση: «Σημάδι — γράφει — πού μαρτυρεί τήν πτώση των μεγάλων νοικοκυριών είναι. . . τό μέγάλωμα των λατιφουντίων, αν και ή πρόοδος της αγροτικής οικονομίας, ή αύξηση της έντατικοποίησής της θά έπρεπε νά συνοδεύεται από κομμάτιασμα» (II, 126) — και ό κ. Μπουλγκάκοφ χωρίς δισταγμό μιλάει πιά άμεσα για «έκφυλισμό σε λατιφούντια» (!) του μεγάλου νοικοκυριού (II, 190, 363). Δέστε, τί έξαιρετη λογική ύπάρχει στους συλλογισμούς του «έπιστήμονά» μας: *μιά και ή έλάττωση της έκτασης του νοικοκυριού σημαίνει κάποτε, σε συνθήκες έντατικοποίησης, αύξηση της παραγωγής, για τό λόγο αυτό ή αύξηση του αριθμού και της έκτασης των λατιφουντίων πρέπει γενικά νά σημαίνει πτώση!* Άν όμως τόσο άσχημα πάει ή λογική, γιατί νά μή συμβουλευθούμε τή στατιστική; Στην ίδια τήν πηγή πού χρησιμοποιεί ό κ. Μπουλγκάκοφ έχουμε πολλά στοιχεία για τήν οικονομία αυτών των λατιφουντίων. Άς παραθέσουμε όρισμένα απ' αυτά τά στοιχεία: τά 572 από τά πιό μεγάλα νοικοκυριά είχαν τό 1895 έκταση 1 159 674 έκτάρια, από τά όποια 802 χιλ. ήταν γεωργικές έκτάσεις, 298 χιλ. δάση (ένα μέρος απ' αυτούς τους ιδιοχτήτες λατιφουντίων είναι κυρίως δασικοί επιχειρηματίες και όχι γεωργοεπιχειρηματίες). Άπ' αυτούς τά 97,9% συντηρούν γενικά ζώα: τά 97,7% συντηρούν ζώα εργασίας: 555 νοικοκυρέοι χρησιμοποιούν μηχανές, και σε κάθε νοικοκυριό αναλογεί, όπως είδαμε, ό μέγιστος αριθμός των περιπτώσεων χρησιμοποίησης διάφορων μηχανών: τό άτμοκίνητο άλέτρι χρησιμοποιούνταν από 81 νοικοκυριά, δηλ. από τά 14% όλων των λατιφουντίων. Ζώα έχουν: κερασφόρα 148 678 κεφάλια, άλογα 55 591, πρόβατα 703 813, γουρούνια 53 543. Άπό τά νοικοκυριά αυτά τά 16 έχουν

καί ἐργοστάσια ζάχαρης, τά 228 ἔχουν ἐργοστάσια παραγωγῆς οἴνοπνεύματος, τά 6 ἔχουν ἐργοστάσια μύρας, τά 16 ἔχουν ἐργοστάσια παρασκευῆς ἀμύλου καί τά 64 ἔχουν μύλους. Ὅσο γιά τὴν ἐντατικοποίηση, μπορεῖ νά κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι 211 καλλιεργοῦν τεῦτλα (σέ μιά ἔκταση ἀπὸ 26 χιλ. ha) καί 302 πατάτες γιά βιομηχανικὴ ἐπεξεργασία. 21 πουλᾶνε γάλα στὶς πόλεις (ἀπὸ 1822 ἀγελάδες, δηλ. 87 ἀγελάδες κατὰ νοικοκυριό) καί 204 συμμετέχουν σέ γαλακτοκομικοὺς συνεταιρισμοὺς (μέ 18 273 ἀγελάδες, δηλ. ἀπὸ 89 κατὰ νοικοκυριό). Ὁραῖος «ἐκφυλισμὸς σέ λατιφούντια», δέν εἶναι ἔτσι;

Ἄς περάσουμε στὸ ζήτημα τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν (5–20 ha). Τὸ ποσοστὸ τους στὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν νοικοκυριῶν αὐξήθηκε ἀπὸ 17,6% σέ 18,0% (+ 0,4%), καί ὡς πρὸς τὴ συνολικὴ ἔκταση αὐξήθηκε ἀπὸ 28,7% σέ 29,9% (+ 1,2%). Κι αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, ὅπως εἶναι πολὺ φυσικὸ, τὰ θεωροῦν οἱ κάθε λογῆς «ἐξοντωτέες τοῦ μαρξισμού» σάν κύριο αἶτό τους. Ὁ κ. Μπουλγάκοφ συμπεραίνει ἀπ' αὐτὸ καί ὅτι «τὸ μικρὸ νοικοκυριὸ ἐκτοπίζει τὸ μεγάλο», καί ὅτι ὑπάρχει «τάση ἀποκεντροποίησης» κτλ. κτλ. Δεῖξαμε πιὸ πάνω ὅτι ἀκριβῶς σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν «ἀγροτιά» τὰ χοντρικὰ στοιχεῖα εἶναι πολὺ ἀκατάλληλα, γιὰτὶ μποροῦν πολὺ εὐκόλα νά δημιουργήσουν πλάνες: ἴσα-ἴσα σ' αὐτὸ τὸν τομέα τὰ «προτσές» τοῦ σχηματισμοῦ μικρῶν ἐπιχειρηματικῶν νοικοκυριῶν καί οἱ «πρόοδοι» τῆς ἀστικῆς τάξης τοῦ χωριοῦ εἶναι περισσότερο ἀπὸ κάθε τι ἄλλο ἱκανὰ νά καλύψουν τὴν προλεταριοποίηση καί τὴν ἐξαθλίωση τῆς πλειοψηφίας. Καί ἂν γενικά σ' ὅ,τι ἀφορᾷ ὀλόκληρη τὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία τῆς Γερμανίας, παρατηροῦμε, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ἀναμφισβήτητη ἀνάπτυξη τοῦ μεγάλου κεφαλαιοκρατικοῦ νοικοκυριοῦ (ἀνάπτυξη τῶν λατιφουντίων, χρησιμοποίησις σέ ὄλο καί μεγαλύτερη κλίμακα μηχανῶν καί ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανικῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἀγροτικῶν προϊόντων), καί ἀπὸ τὸ ἄλλο, μιά ἀκόμα πιὸ ἀναμφισβήτητη ἔντασις τῆς προλεταριοποίησης καί τῆς ἐξαθλίωσης (φυγὴ στὶς πόλεις, ἀκόμα μεγαλύτερος καταταμαχισμὸς τῆς γῆς, αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολὺ μικρῶν νοικοκυριῶν, αὐξηση τῆς ἐπικουρικῆς μισθωτῆς ἐργασίας, χειροτέρευσις τῆς διατροφῆς τῶν μικρῶν ἀγροτῶν κτλ.), — θὰ ἦταν ἀπλούστατα ἀπίστευτο καί ἀδύνατο νά μὴ συμβαίνουν τὰ ἴδια προτσές καί μέσα στοὺς κόλπους τῆς «ἀγροτιάς». Καί τὰ λεπτομερειακά, ὅμως, στοιχεῖα δείχνουν τελείως συγκεκριμένα ὅτι ὑπάρχουν αὐτὰ τὰ προτσές, ἐπιβεβαιώνοντας ἔτσι τὴ σκέψη πὼς στὴ δοσμένη περίπτωσις μόνη ἡ στατιστικὴ τῶν ἐκτάσεων δέν

είναι καθόλου αρκετή. Γι' αυτό είχε πέρα για πέρα δίκιο ο Κάουτσκι, όταν με βάση τη γενική εικόνα της κεφαλαιοκρατικής ανάπτυξης της γερμανικής αγροτικής οικονομίας κατέληξε στη σκέψη πώς είναι άβασιμο να συμπεράνουμε από τα στοιχεία αυτά ότι η μικρή παραγωγή νίκησε τη μεγάλη.

Υπάρχουν ωστόσο και συγκεκριμένα, στοιχεία και μάλιστα πάρα πολλά, που αποδεικνύουν ότι η αύξηση των «μεσαιών αγροτικών νοικοκυριών» σημαίνει *αύξηση της ανέχειας* και όχι της *επάρκειας* και της *ευημερίας*. Είναι ακριβώς τα στοιχεία για τα ζώα εργασίας, που τα χρησιμοποίησε τόσο άποτυχημένα ο κ. Μπουλγκάκοφ και στο «Νατσάλο», και στο βιβλίο του. «Αν χρειαζόταν ακόμα μία απόδειξη γι' αυτό — έγραφε ο κ. Μπουλγκάκοφ σχετικά με τον ισχυρισμό του για την πρόοδο του μεσαίου και την κατάρτιση του μεγάλου νοικοκυριού — θα μπορούσε κανείς στο κριτήριο της ποσότητας της εργατικής δύναμης να προσθέσει και το κριτήριο του αριθμού των ζώων εργασίας που υπάρχουν. Νά ένας παραστατικός πίνακας»*:

	Αριθμός επιχειρήσεων που είχαν ζώα για τις γεωργικές δουλειές		Διαφορά
	1882	1895	
0- 2 ha	325 005	306 340	— 18 665
2- 5 »	733 967	725 584	— 8 383
5- 20 »	894 696	925 103	+ 30 407
20-100 »	279 284	275 220	— 4 064
100 και πάνω ha	24 845	24 485	— 360
<i>Σύνολο</i>	2 257 797	2 256 732	— 1 065

«Ο αριθμός των νοικοκυριών που έχουν ζώα εργασίας ελαττώθηκε τό ίδιο και στο μεγάλο και στο μικρό νοικοκυριό και αυξήθηκε μόνο στο μεσαίο» (περιοδικό «Νατσάλο», τεύχος 1, σελ. 20).

Θά μπορούσαμε ίσως να συγχωρέσουμε τον κ. Μπουλγκάκοφ, αν σέ πρόχειρο άρθρο περιοδικού είχε αφήσει να του ξεφύγει ένα λάθος, που τον υποκίνησε να βγάλει από τα στοιχεία για τα ζώα εργασίας *ακριβώς αντίθετα* συμπεράσματα από κείνα που λένε τα στοιχεία αυτά, αλλά ο «αύστηρος επιστήμονας» μας επαναλαμβάνει και στη «μελέτη» του τό ίδιο λάθος (τόμ. II, σελ. 127, όπου, εκτός απ' αυτό, οι αριθμοί + 30 407 και — 360 αναφέρονται στον αριθμό των ζώων, ενώ στην πραγματικότητα αναφέρονται στον αριθμό των νοικοκυριών, που χρησιμοποιού-

* Αναδημοσιεύουμε ολόκληρο τον πίνακα που παραθέτει ο κ. Μπουλγκάκοφ, προσθέτοντας μόνο τα άθροισμα των αριθμών που τά παρέλειψε.

σαν ζῶα ἐργασίας· αὐτό ὅμως εἶναι, βέβαια, μικρολεπτομέρεια).

Ρωτᾶμε τὸν «αὐστηρό ἐπιστήμονά» μας πού μιλάει τόσο θαρραλέα γιὰ «ὀπισθοδρόμηση τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ» (II, 127): τί σημασία ἔχει ἡ ἀύξηση κατὰ 30 χιλιάδες τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν ζῶα ἐργασίας, ὅταν ὁ *συνολικός ἀριθμὸς* τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν ἀυξήθηκε κατὰ 72 χιλιάδες (II, 124); Ἐκτός ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτά δὲ βγαίνει μήπως καθαρά ὅτι ἐλάττωθηκε τὸ ποσοστὸ τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν ζῶα ἐργασίας; Ἐάν ὅμως ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, δὲ θά ἔπρεπε ἄραγε νὰ ρίξει μιὰ ματιά γιὰ νὰ δεῖ ποῖο εἶναι τὸ ποσοστὸ τῶν νοικοκυριῶν τῶν διάφορων ὁμάδων, πού εἶχαν ζῶα ἐργασίας τὸ 1882 καὶ τὸ 1895, — πολὺ περισσότερο πού τὰ στοιχεῖα αὐτά βρίσκονται στὴν ἴδια σελίδα καὶ στὸν ἴδιο πίνακα, ἀπ' ὅπου ὁ κ. Μπουλγκάκοφ πῆρε τοὺς ἀπόλυτους ἀριθμοὺς («Stat. d. D. R.», 112 B., S. 31*).

Νὰ τὰ στοιχεῖα αὐτά:

	Ποσοστὸ νοικοκυριῶν πού ἔχουν ζῶα ἐργασίας		Διαφορὰ
	1882	1895	
0- 2 ha	10,61	9,46	—1,15
2- 5 »	74,79	71,39	—3,40
5- 20	96,56	92,62	—3,94
20-100 »	99,21	97,68	—1,53
100 καὶ πάνω ha	99,42	97,70	—1,72
Σύνολο.....	42,79	40,60	—2,19

Ἄρα, τὰ νοικοκυριά μέ ζῶα ἐργασίας γενικά παρουσιάζουν ἐλάττωση κατὰ ποσοστὸ δυὸ τοῖς ἑκατὸ καὶ πάνω, καὶ ἡ ἐλάττωση αὐτὴ στά μικρά καὶ στά μεσαῖα ἀγροτικά νοικοκυριά ξεπερνάει τὸ μέσο ὄρο, ἐνῶ στά μεγάλα νοικοκυριά εἶναι κάτω ἀπὸ τὸ μέσο ὄρο ἐλάττωσης*. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, δέν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε πὼς «ἴσα-ἴσα στά μεγάλα νοικοκυριά ἀντὶ τῆς δύναμης τῶν ζῶων χρησιμοποιεῖται συχνὰ ἡ μηχανικὴ δύναμη εἴτε μέ τῆ

* Μικρότερη εἶναι ἡ ἐλάττωση πού παρατηρεῖται στά πιὸ μικρά νοικοκυριά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἓνα σχετικὰ ἀσήμαντο ποσοστὸ συντηρεῖ ζῶα ἐργασίας· θά δοῦμε παρακάτω ὅτι ἀκριβῶς στά νοικοκυριά αὐτά (καὶ μόνο σ' αὐτά) καλυτέρευσε καὶ ἡ σύνθεση τῶν ζῶων ἐργασίας, δηλ. ἀρχισαν νὰ συντηροῦν σχετικὰ περισσότερα ἄλογα καὶ βόδια καὶ σχετικὰ λιγότερες ἀγελάδες. Αὐτὸ δείχνει ὀλοφάνερα, ὅπως πολὺ σωστά παρατήρησαν καὶ οἱ συντάχτες τῆς γερμανικῆς ἐρευνας (S. 32*), ὅτι οἱ νοικοκυρεῖοι τῶν πιὸ μικρῶν κομματιῶν γῆς συντηροῦν ζῶα ἐργασίας ὄχι μόνο γιὰ τὴ γεωργία, μὰ καὶ γιὰ «ἐξωτερικὲς δουλειές μέ μίσθωση». Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ δὲ θάταν γενικά σωστὸ, σχετικὰ μέ τὸ ζήτημα τῶν ζῶων ἐργασίας, νὰ ὑπολογίζονται καὶ τὰ πολὺ μικρά νοικοκυριά πού βρίσκονται κάτω ἀπὸ ἐντελῶς ἰδιαίτερες συνθήκες.

μορφή κάθε είδους μηχανών είτε με τη μορφή ατμοκίνητων μηχανών ειδικά (ατμοκίνητα αλέτρια κτλ.)» («Stat. d. D. R.», 112 B., S. 32*). Γι' αυτό, αν ανάμεσα στα μεγάλα νοικοκυριά (100 και πάνω ha) ἐλαττώθηκε κατά 360 ο αριθμός των νοικοκυριών με ζῶα ἐργασίας, ἐνῶ ταυτόχρονα αὐξήθηκε κατά 615 (710 τὸ 1882 καὶ 1325 τὸ 1895) ο αριθμός των νοικοκυριών πού χρησιμοποιῶσαν ατμοκίνητα αλέτρια, εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι στό σύνολό τους τὰ μεγάλα νοικοκυριά ὄχι μόνο δέν ἔχασαν, μά καί κέρδισαν. Ἐπομένως, βγάζουμε τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μοναδική ὁμάδα τῶν γεωργῶν τῆς Γερμανίας, πού βελτίωσε ἀναμφισβήτητα τίς συνθήκες ἀσκήσης τοῦ νοικοκυριοῦ (ὅσον ἀφορᾷ τή χρησιμοποίηση ζῶων γιά τίς γεωργικές δουλειές ἢ τήν ἀντικατάσταση τῶν ζῶων μέ τή δύναμη τοῦ αἵμοῦ), εἶναι οἱ μεγάλοι νοικοκυρεοί μέ 100 καί > ha. Σέ ὅλες τίς ὑπόλοιπες ὁμάδες χειρότερεψαν οἱ συνθήκες ἀσκήσης τοῦ νοικοκυριοῦ, καί περισσότερο ἀπ' ὅλα χειρότερεψαν ἴσα-ἴσα στήν ὁμάδα τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν, πού παρουσιάζει τή μεγαλύτερη ἐλάττωση ὡς πρὸς τὸ ποσοστὸ τῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν ζῶα ἐργασίας. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στά μεγάλα (100 καί > ha) καί στα μεσαία (5-20 ha) νοικοκυριά ὡς πρὸς τὸ ποσοστὸ τῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν ζῶα ἐργασίας ἦταν πρὶν μικρότερη ἀπὸ 3 τοῖς ἑκατὸ (99,42 — 96,56), ἐνῶ τώρα ἔφτασε πάνω ἀπὸ πέντε τοῖς ἑκατὸ (97,70 — 92,62).

Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἐνισχύεται σημαντικά καί ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τή σύνθεση τῶν ζῶων ἐργασίας. Ὅσο μικρότερο εἶναι τὸ νοικοκυριὸ τόσο χειρότερη εἶναι ἡ σύνθεση τῶν ζῶων ἐργασίας: τόσο λιγότερα εἶναι σχετικά τὰ βόδια καί τὰ ἄλλα πού χρησιμοποιοῦνται γιά τίς γεωργικές δουλειές, τόσο συχνότερα χρησιμοποιοῦνται ἀγελάδες πού εἶναι πολὺ πιὸ ἀδύνατες. Δίνουμε πιὸ κάτω τὰ ἀντίστοιχα στοιχεῖα γιά τὰ χρόνια 1882 καί 1895:

Σέ 100 νοικοκυριά, πού διατηροῦσαν ζῶα γιά γεωργικές δουλειές, χρησιμοποιοῦνταν:

	Μόνο ἀγελάδες			Ἀγελάδες καθὼς καὶ ἄλλα ἢ βόδια		
	1882	1895		1882	1895	
	0- 2 ha	83,74	82,10	- 1,64	85,21	83,95
2- 5 »	68,29	69,42	+ 1,13	72,95	74,93	+ 1,98
5- 20 »	18,49	20,30	+ 1,81	29,71	34,75	+ 5,04
20-100 »	0,25	0,28	+ 0,03	3,42	6,02	+ 2,60
100 καὶ πάνω ha	0,00	0,03	+ 0,03	0,25	1,40	+ 1,15
Σύνολο.....	41,61	41,82	+ 0,21	48,18	50,48	+ 2,30

Βλέπουμε γενική χειροτέρευση τῆς σύνθεσης τῶν ζῶων ἐργασίας (τά πολύ μικρά νοικοκυριά γιά τό λόγο πού ἀναφέραμε δέν μπαίνουν στό λογαριασμό) καί τῆ μεγαλύτερη χειροτέρευση τῆ βλέπουμε ἴσα-ἴσα στήν ομάδα τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν. Στήν ομάδα αὐτή ἀπό τά νοικοκυριά πού ἔχουν ζῶα ἐργασίας περισσότερο ἀπ' ὅλα αὐξήθηκε τό ποσοστό ἐκείνων τῶν νοικοκυριῶν πού εἶναι ὑποχρεωμένα νά χρησιμοποιοῦν γιά τίς γεωργικές δουλειές καί ἀγελάδες, καθῶς καί ἐκείνων πού μποροῦν νά χρησιμοποιοῦν γιά τίς γεωργικές δουλειές μόνο ἀγελάδες. Σήμερα πάνω ἀπό τό ἕνα τρίτο τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν μέ ζῶα ἐργασίας εἶναι ὑποχρεωμένα νά χρησιμοποιοῦν ἀγελάδες γιά τίς γεωργικές δουλειές (πράγμα πού, φυσικά, ἔχει συνέπεια νά χειροτερεύει τό ὄργωμα, καί, συνεπῶς, νά πέφτει ἡ σοδειά καί νά ἐλαττώνεται ἡ παραγωγή ἀγελαδινόυ γάλατος), — καί ἤδη πάνω ἀπό τό ἕνα πέμπτο μπορεῖ νά χρησιμοποιεῖ γιά τίς δουλειές τοῦ κάμπου μόνο ἀγελάδες.

Ἄν πάρουμε τόν ἀριθμό τῶν ζῶων πού χρησιμοποιήθηκαν γιά τίς γεωργικές δουλειές, βλέπουμε ὅτι σ' ὅλες τίς ομάδες (ἐκτός ἀπό τά πολύ μικρά νοικοκυριά) αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν ἀγελάδων. Ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν ἀλόγων καί τῶν βοδιῶν ἄλλαξε ὡς ἑξῆς:

Ἀριθμός (σέ χιλιάδες) τῶν ἀλόγων καί τῶν βοδιῶν
πού χρησιμοποιοῦνταν γιά τίς γεωργικές δουλειές

	1882	1895	Διαφορά
0- 2 ha	62,9	69,4	+ 6,5
2- 5 »	308,3	302,3	— 6,0
5- 20 »	1 437,4	1 430,5	— 6,9
20-100 »	1 168,5	1 155,4	—13,1
100 καί πάνω ha	650,5	695,2	+44,7
<i>Σύνολο</i>	3 627,6	3 652,8	+25,2

Ἄν ἐξαιρέσουμε τά πολύ μικρά νοικοκυριά, αὐξηση τῶν καυθάντῶ ζῶων ἐργασίας παρατηρεῖται μόνο στούς μεγάλους νοικοκυρέους.

Συνεπῶς, τό γενικό συμπέρασμα πού βγαίνει γιά τήν ἀλλαγὴ τῶν συνθηκῶν ἀσκήσης τοῦ νοικοκυριοῦ σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τῆ χρησιμοποίηση ζωικῆς καί μηχανικῆς δύναμης γιά τίς γεωργικές δουλειές εἶναι: βελτίωση παρατηρεῖται μόνο στούς μεγάλους νοικοκυρέους, χειροτέρευση στούς ὑπόλοιπους καί ἡ μεγαλύτερη χειροτέρευση παρατηρεῖται στά μεσαία ἀγροτικά νοικοκυριά.

Τά στοιχεῖα τοῦ 1895 μᾶς ἐπιτρέπουν ἐπιπλέον νά χωρίσουμε ὅλη τήν ομάδα τῶν μεσαίων ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν σέ δύο

υποομάδες: μιά μέ 5-10 ha και μιά μέ 10-20 ha. Όπως θά περιμενε κανείς, στην πρώτη υποομάδα (πού είναι πολύ πιό πολυάριθμη ως πρός τόν αριθμό τών νοικοκυριών) είναι ασύγκριτα χειρότερες οί, συνθήκες άσκησης του νοικοκυριου σ' ό,τι αφορά τή χρησιμοποίηση ζώων έργασίας. Από 606 χιλ. κατόχους 5-10 ha ζώα έργασίας έχουν τά 90,5% (άπό 393 χιλ. μέ 10-20 ha — τά 95,8%), και άπ' αυτούς τούς τελευταίους τά 46,3% χρησιμοποιούν άγελάδες για τίς γεωργικές δουλειές (17,9% στην ομάδα μέ 10-20 ha)· μόνο άγελάδες χρησιμοποιούν τά 41,3% (4,2% στην ομάδα μέ 10-20 ha). Νά λοιπόν πώς αποδειχεται ότι ίσα ίσα αυτή ή ομάδα μέ 5-10 ha, πού βρίσκεται σε πολύ άσχημη θέση ως πρός τή χρησιμοποίηση ζώων έργασίας, άπό τό 1882 ως τό 1895 αύξήθηκε περισσότερο άπ' όλες τόσο ως πρός τόν αριθμό τών νοικοκυριών όσο και ως πρός τήν έκταση. Νά τά αντίστοιχα στοιχεία:

Έκατοστιαία σχέση πρός τό συνολικό αριθμό

	τών νοικοκυριών		Άλης τής έκτασης		τής καλλιεργούμενης έκτασης	
	1882	1895	1882	1895	1882	1895
5-10 ha	10,50	10,90 + 0,40	11,90	12,37 + 0,47	12,26	13,02 + 0,76
10-20 »	7,06	7,07 + 0,01	16,70	16,59 — 0,11	16,48	16,88 + 0,40

Στην ομάδα μέ 10-20 ha είναι τελειώς μηδαμινή ή αύξηση του αριθμου των νοικοκυριών· τό ποσοστό όλης τής έκτασης μάλιστα έλαττώθηκε και τό ποσοστό τής καλλιεργούμενης έκτασης αύξήθηκε πολύ λιγότερο άπ' ό,τι στα νοικοκυριά μέ 5-10 ha. Έπομένως, ή αύξηση των μεσαίων άγροτικών νοικοκυριών αναλογεί κυρίως (ένμέρει μάλιστα αποκλειστικά) στην ομάδα μέ 5-10 ha, δηλ. στην ομάδα εκείνη όπου είναι εξαιρετικά άσχημοι οί όροι άσκησης του νοικοκυριου ως πρός τή χρησιμοποίηση ζώων έργασίας.

Έτσι βλέπουμε, ότι ή στατιστική διαπιστώνει κατά τρόπο άδιαμφισβήτητο τήν άληθινή σημασία τής περιβόητης ανάπτυξης των μεσαίων άγροτικών νοικοκυριών: δέν έχουμε έδω αύξηση τής έπάρκειας, μά αύξηση τής άνέχειας, δέν έχουμε πρόοδο τής μικρής γεωργίας, μά ξεπεσμό της. Αν περισσότερο άπ' όλα τά άλλα νοικοκυριά οί όροι άσκησης του νοικοκυριου χειρότερεσαν στα μεσαία άγροτικά νοικοκυριά, αν αυτά τά νοικοκυριά ήταν υποχρεωμένα νά επεκτείνουν περισσότερο άπ' όλα τ' άλλα τή χρησιμοποίηση άγελάδων για τίς γεωργικές δουλειές, τότε και μόνο άπ' αυτή τήν πλευρά του νοικοκυριου (πού είναι

καί μιά ἀπ' τὶς σπουδαιότερες πλευρὲς τοῦ νοικοκυριοῦ γενικὰ) ὄχι μόνο ἔχουμε τὸ δικαίωμα, μὰ καί τὴν ὑποχρέωση νὰ βγάλουμε συμπεράσματα γιὰ ὄλες τὶς ἄλλες πλευρὲς τοῦ νοικοκυριοῦ. Ἐὰν αὐξήθηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν νοικοκυριῶν πού εἶναι χωρὶς ἄλογα (γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε τὴ γνωστὴ στό ρώσο ἀναγνώστη ὀρολογία * πού στή δασμένη περίπτωση εἶναι πέρα γιὰ πέρα ἐφαρμόσιμη), ἂν χειροτέρευε ἡ σύνθεσις τῶν ζώων ἐργασίας, δὲ χωράει καμιά ἀμφιβολία ὅτι χειροτέρευε καί ἡ συντήρησις τῶν ζώων γενικὰ, χειροτέρευε ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς, χειροτέρεψαν ἡ διατροφή καί οἱ συνθηκὲς ζωῆς τοῦ γεωργοῦ, γιατί στό ἀγροτικό νοικοκυριό, ὅπως εἶναι σ' ὄλους γνωστό, ὅσο χειρότερα συντηρεῖται καί ὅσο πῖο βαριά δουλεύει τὸ ζῶο τόσο χειρότερα ζεῖ καί τόσο πῖο βαριά δουλεύει καί ὁ ἄνθρωπος, καί ἀντίστροφα. Τὰ συμπεράσματα πού βγάλαμε πῖο πάνω ἀπὸ τὴ λεπτομερειακὴ μελέτη τοῦ Klawki ἐπιβεβαιώνονται πέρα γιὰ πέρα ἀπὸ ἓνα σωρὸ στοιχεῖα πού ἀφοροῦν ὄλα τὰ μικρὰ ἀγροτικά νοικοκυριά τῆς Γερμανίας.

IX

Η ΓΑΛΑΚΤΟΚΟΜΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΓΡΟΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ. Ο ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ ΚΑΙ Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Σταθήκαμε τόσο διεξοδικὰ στὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ ζῶα ἐργασίας, ἐπειδὴ εἶναι τὰ μοναδικὰ στοιχεῖα (ἐκτός ἀπὸ τὰ στοιχεῖα γιὰ τὶς μηχανὲς πού ἀναλύσαμε πῖο πάνω) πού μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ρίξουμε μιά ματιὰ, θάλεγε κανεὶς, στό ἐσωτερικό τοῦ νοικοκυριοῦ, στὸν ἐξοπλισμό του, στὴν ὀργάνωσή του. Ὅλα τὰ ἄλλα στοιχεῖα — γιὰ τὴν ἔκτασις τῆς γῆς (πού τ' ἀναφέραμε ἤδη), γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν ζώων (πού θὰ ἀναφέρουμε τώρα) — προσφέρουν μιά ἐξωτερικὴ μόνο περιγραφή τοῦ νοικοκυριοῦ καί ἐξισώνουν πράγματα ὀλοφάνερα ἄνισα, γιατί ὁ τρόπος καλλιέργειας τῆς γῆς, καί συνεπῶς, καί τὸ ὕψος τῆς σοδειᾶς τῆς, ἡ ποιότητα τῶν ζώων καί ἡ παραγωγικότητά τους διαφέρουν ἀπὸ νοικοκυριό σὲ νοικοκυριό. Ὅσο πασιγνωστὴ κι ἂν εἶναι αὐτὴ ἡ διαφορὰ, συνήθως τὴν ξεχνᾶνε στοὺς γενικοὺς στατιστικοὺς ὑπολογισμοὺς, καί μόνο τὰ στοιχεῖα γιὰ τὶς μηχανὲς καί τὰ ζῶα ἐρ-

* Πρόκειται γιὰ τὸ ἐπίθετο «μπεζλόσαντνιγιε» — («χωρὶς ἄλογα») πού σπάνια χρησιμοποιεῖται στὴ ρωσικὴ γλῶσσα. Σημ. μετ.

γασίας δίνουν ἔστω καὶ κάποια δυνατότητα νά ὑπολογιστεῖ αὐτὴ ἢ διαφορά, δείχνουν πρὸς ὄφελος ποιανοῦ (γενικά) εἶναι αὐτὴ ἢ διαφορά. Ἄν τὰ μεγάλα νοικοκυριά χρησιμοποιοῦν περισσότερο ἐκεῖνες τίς ἐξαιρετικά σύνθετες καὶ ἀκριβές μηχανές, πού μόνο αὐτές ὑπολογίζει ἡ στατιστική, εἶναι ξεκάθαρο πὼς καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ἐργαλεῖα, πού γι' αὐτὰ ἡ στατιστική δέ λέει τίποτα (ἀλέτρια, σβάρνες, κάρα κτλ.), εἶναι καλύτερης ποιότητας στὰ μεγάλα νοικοκυριά, ὑπάρχουν σέ πιό ἐπαρκῆ κατά εἶδος ποσότητα σέ κάθε νοικοκυριό χωριστά καὶ ἀξιοποιοῦνται πληρέστερα (χάρη στὴ μεγάλη ἔκταση τῶν νοικοκυριῶν). Τό ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ ζῶα ἐργασίας. Ὁ μικρὸς νοικοκύρης εἶναι ἀναπόφευχτα ὑποχρεωμένος ν' ἀντιπαραθέτει σ' αὐτὰ τὰ πλεονεχτήματα τό ζῆλο του στὴ δουλειά καὶ τό πνεῦμα οἰκονομίας (στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἐπιβίωση δέ διαθέτει ἄλλα ὄπλα), καὶ γι' αὐτό στὴν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία τό μικρὸ ἀγρότη τὸν διακρίνουν ὄχι τυχαῖα, ἀλλὰ πάντοτε καὶ ἀναπόφευχτα, οἱ ἰδιότητες αὐτές. Ὁ ἀστός οἰκονομολόγος (καὶ ὁ σύγχρονος «κριτικός», πού καὶ στό ζήτημα αὐτό, ὅπως καὶ σ' ὅλα τ' ἄλλα ζητήματα, σέρνεται στὴν οὐρά του) τὰ ὀνομάζει ὅλα αὐτὰ ἀρετὴ τοῦ πνεύματος οἰκονομίας, τῆς ἐγκράτειας κτλ. (πρβλ. Χέχτ καὶ Μπουλγκάκοφ) καὶ τὰ θεωρεῖ προτέρημα τοῦ ἀγρότη. Ὁ σοσιαλιστὴς τὰ ὀνομάζει ὑπερεργασία (Ueberarbeit) καὶ ὑποκατανάλωση (Unterkonsumption), θεωρεῖ γιὰ ὅλα αὐτὰ ὑπεύθυνο τὸν καπιταλισμό καὶ προσπαθεῖ ν' ἀνοίξει τὰ μάτια τοῦ ἀγρότη μπροστά σ' ὅλη τὴν ψευτιά τῶν μανιλοφικῶν λόγων, πού ἀνάγουν σέ ἀρετὴ τὴν κοινωνικὴ ταπείνωση καὶ προσπαθοῦν ἔτσι νά διαιωνίσουν τὴν ταπείνωση αὐτὴ.

Ἄς περάσουμε τώρα στὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν κατανομὴ τῶν ζώων ἀνάμεσα στίς διάφορες ὁμάδες τῶν γερμανῶν γεωργῶν στὰ 1882 καὶ στὰ 1895. Νά τὰ κυριότερα συμπεράσματα ἀπ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα:

Σχετικοὶ ἀριθμοί:

	Συνολικὸς ἀριθμὸς ζώων (σέ ἀξία)			Κερασφόρα ζῶα			Γουρούνια		
	1882	1895	+	1882	1895	+	1882	1895	+
0- 2 ha	9,3	9,4	+ 0,1	10,5	8,3	- 2,2	24,7	25,6	+ 0,9
2- 5 »	13,1	13,5	+ 0,4	16,9	16,4	- 0,5	17,6	17,2	- 0,4
5- 20 »	33,3	34,2	+ 0,9	35,7	36,5	+ 0,8	31,4	31,1	- 0,3
20-100 »	29,5	28,8	- 0,7	27,0	27,3	+ 0,3	20,6	19,6	- 1,0
100 καὶ πάνω ha .	14,8	14,1	- 0,7	9,9	11,5	+ 1,6	5,7	6,5	+ 0,8
<i>Σύνολο</i>	100	100	-	100	100	-	100	100	-

Βλέπουμε ότι τό μερίδιο του μεγάλου νοικοκυριού στό συνολικό αριθμό ζώων έλαττώθηκε, ενώ τό μερίδιο των μεσαιών αγροτικών νοικοκυριών αύξήθηκε περισσότερο άπ' όλα. Άν και τά στοιχεία άφορούν τήν άξία, έμείς μιλάμε γιά συνολικό αριθμό ζώων γιά τό λόγo ότι αυτό πού παίρνουν σάν προϋπόθεση οί στατιστικοί, ότι δηλ. τό κάθε κεφάλι ζωο έχει ίση άξία στίς διάφορες ομάδες, είναι ολοφάνερα λαθεμένο. Τά στοιχεία γιά τήν άξία, έπιτρέποντας νά προσθέτονται διάφορα είδη ζώων (αυτό θά μπορούσε νά έπιτευχθεί και μέ τήν άναγωγή όλων των ζώων σέ μεγάλα ζωα, αυτό όμως θά απαιτούσε νά κάνουμε καινούργιους ύπολογισμούς, ενώ δέ θά μπορούσε ν' αλλάξει κάπως ουσιαστικά τά συμπεράσματα), μάς δείχνουν άκριβώς τήν κατανομή όλου του ζωικού κεφαλαίου κατά κεφάλια, όχι όμως κατά πραγματική άξία. Έπειδή τά ζωα των μεγάλων νοικοκυρέων είναι καλύτερα ποιοτικά άπ' ό,τι των μικρών, και ή ποιότητά τους καλύτερευει, ίσως, περισσότερο άπ' ό,τι των μικρών (κρίνοντας από τήν καλύτερευση του άψυχου κεφαλαίου), τά στοιχεία αυτά μειώνουν πολύ σημαντικά τήν πραγματική ύπεροχή του μεγάλου νοικοκυριού.

Όσο γιά τίς διάφορες κατηγορίες ζώων, πρέπει νά σημειώσουμε ότι ή μείωση του μεριδίου του μεγάλου νοικοκυριού όφείλεται ολοκληρωτικά στήν πώση τής έμπορικής προβατοτροφίας: ο αριθμός των προβάτων από τό 1882 ως τό 1895 μειώθηκε από 21,1 έκατομμύρια σέ 12,6 έκατομμύρια, δηλ. κατά 8,5 έκατομμύρια, και τά 7 έκατομμύρια από τό ποσό αυτής τής μείωσης πέφτουν στά νοικοκυριά μέ 20 και πάνω ha. Στή Γερμανία, στους άναπτυσσόμενους κλάδους τής έμπορικής χτηνοτροφίας άνήκουν, όπως είναι γνωστό, ή γαλακτοπαραγωγική κυρίως χτηνοτροφία και ή κρεατοπαραγωγική χτηνοτροφία. Γι' αυτό πήραμε τά στοιχεία γιά τά κερασφόρα ζωα και τά γουρούνια, και άποδείχτηκε ότι τό μεγάλο νοικοκυριό (100 και > ha) και στους δυό αυτούς χτηνοτροφικούς κλάδους έκανε τό μεγαλύτερο βήμα πρós τά μπρός: τό μερίδιό του στό συνολικό αριθμό των κερασφόρων ζώων και των γουρουνιών είχε τή μεγαλύτερη αύξηση. Τό γεγονός αυτό τραβάει τόσο πίο πολύ τήν προσοχή μας όσο σκεφτόμαστε ότι οί διαστάσεις των χτηνοτροφικών νοικοκυριών είναι συνήθως μικρότερες από τίς διαστάσεις των γεωργικών νοικοκυριών και γι' αυτό θά μπορούσε κανείς νά περιμένει πίο γοργή ανάπτυξη των μεσαιών κεφαλαιοκρατικών νοικοκυριών και όχι των μεγάλων. Τό γενικό συμπέρασμα (σχετικά μέ τόν αριθμό, όχι όμως και τήν ποιότητα των ζώων) πρέπει νά

είναι: οί μεγάλοι νοικοκυρέοι ἔχασαν πιά πολύ ἀπ' ὄλους ἀπό τή μεγάλη πτώση τῆς ἐμπορικῆς προβατοτροφίας καί δέν ἀναπλήρωσαν αὐτή τήν ἀπώλεια, ἀλλά μόνο τήν περιόρισαν μέ μία σημαντικότερη αὐξηση (σέ σύγκριση μέ τά μικρά καί τά μεσαία νοικοκυριά) τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κερασφόρων ζώων καί τῶν γουρουνιῶν.

Μιλώντας γιά τή γαλακτοπαραγωγική χτηνοτροφία, δέν μποροῦμε ν' ἀφήσουμε ἀπαρατήρητα τά ἐξαιρετικά διδαχτικά καί ἀχρησιμοποίητα, ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε, στοιχεῖα πού βρίσκει κανεῖς σχετικά μέ τό ζήτημα αὐτό στή γερμανική στατιστική. Αὐτό ὅμως ἀναφέρεται στό γενικότερο πιά πρόβλημα τοῦ συνδυασμοῦ τῆς βιομηχανικῆς ἐπεξεργασίας ἀγροτικῶν προϊόντων μέ τή γεωργία, καί πρέπει νά σταθοῦμε στό ζήτημα αὐτό λόγω τῆς καινούργιας καταπληχτικῆς διαστρέβλωσης τῶν γεγονότων ἀπό τόν κ. Μπουλγκάκοφ. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ συνδυασμός τῆς βιομηχανικῆς ἐπεξεργασίας ἀγροτικῶν προϊόντων μέ τή γεωργία ἀποτελεῖ ἓνα ἀπό τά πιά χειροπιαστά γνωρίσματα μιᾶς εἰδικῆς κεφαλαιοκρατικῆς προόδου στή γεωργία. Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ στό «Νατσάλο» ἀκόμα δήλωνε: «Κατά τή γνώμη μου ὁ Κάουτσκι παραφούσκωσε στόν ἀνώτατο βαθμό τή σημασία αὐτοῦ τοῦ συνδυασμοῦ: ἂν πάρουμε τά στοιχεῖα τῆς στατιστικῆς, θά δοῦμε ὅτι ἡ ἔκταση τῆς γῆς πού συνδυάζεται κατ' αὐτόν τόν τρόπο μέ τή βιομηχανία, εἶναι τελείως μηδαμινή» (τεῦχος 3, σελ. 32). Ἐπιχείρημα πολύ ἀδύνατο, ἐπειδή ὁ κ. Μπουλγκάκοφ διστάζει νά ἀρνηθεῖ τήν προοδευτικότητα τοῦ συνδυασμοῦ αὐτοῦ ἀπό τεχνική ἀποψη, καί τό πιά βασικό ζήτημα — ἂν φορέας αὐτῆς τῆς προόδου εἶναι ἡ μεγάλη ἢ ἡ μικρή παραγωγή — ἀπλούστατα τό παρακάμπτει. Κι ἐπειδή ἡ στατιστική δίνει στό ζήτημα αὐτό μία τελείως ἀκριβολογημένη ἀπάντηση, ὁ κ. Μπουλγκάκοφ καταφεύγει. . . sit venia verbo! . . .* σέ πονηριά. Ἀναφέρει τό ποσοστό τῶν νοικοκυριῶν (ἄλων γενικά καί ὄχι κατά ὁμάδες!) πού συνδυάζονται μέ τή μιά ἢ τήν ἄλλη βιομηχανική ἐπεξεργασία ἀγροτικῶν προϊόντων καί παρατηρεῖ: «Δέν πρέπει νά πιστευθεῖ ὅτι αὐτός ὁ συνδυασμός γίνεται κυρίως μέ τά μεγάλα νοικοκυριά» (II, 116). Ἀκριβῶς τό ἀντίθετο συμβαίνει, ἀξιοσέβαστε κ. καθηγητά: ἀκριβῶς αὐτό πρέπει νά πιστεῦει κανεῖς, καί τό μόνο πού κάνει ὁ πίνακας σας (πού δέν δείχνει τό ποσοστό τῶν νοικοκυριῶν πού συνδυάζονται μέ τή βιομηχανική ἐπεξεργασία ἀγροτικῶν προϊόντων, σέ σχέση μέ τό σύνολο τῶν νοικοκυριῶν τῆς

* — μέ τό συμπάθειο γιά τήν ἔκφραση! Ἡ Σύντ.

δοσμένης ομάδας) είναι ότι οδηγεί σέ πλάνη τόν άκατατόπιστο ή άπρόσεχτο άναγνώστη. Άναφέρουμε έδω (για νά μή παραγεμισουμε τίς σελίδες μέ άριθμούς) τό συνολικό άριθμό τών νοικοκυριών πού συνδυάζονται μέ έργοστάσια ζάχαρης, οίνοπνεύματος, άμύλου, μύρας και μέ μύλους (τό άθροισμα αυτό δίνει έτσι τόν άριθμό τών περιπτώσεων συνδυασμού τών γεωργικών νοικοκυριών μέ τή βιομηχανική έπεξεργασία άγροτικών προϊόντων) και έχουμε τήν παρακάτω εικόνα:

	Σύνολο νοικοκυριών	Άριθμός περιπτώσεων συνδυασμού μέ τή βιομηχανική έπεξεργασία άγροτι- κών προϊόντων	% **
0- 2 ha	3 236 367	11 364	0,35
2- 5 »	1 016 318	13 542	1,33
5- 20 »	998 804	25 879	2,59
20-100 »	281 767	8 273	2,97
100 και πάνω ha	25 061	4 006	15,98
<i>Σύνολο:...</i>	5 558 317	63 064	1,14
Νοικοκυριά μέ 1000 και πάνω ha.....	572	330	57,69

Έτσι τό ποσοστό τών νοικοκυριών πού συνδυάζονται μέ τή βιομηχανική έπεξεργασία άγροτικών προϊόντων είναι άσήμαντο στό μικρό νοικοκυριό και μόνο στό μεγάλο νοικοκυριό φτάνει σέ σημαντικές διαστάσεις (και γίνεται τεράστιο στά λατιφούντια, πού πάνω από τά μισά άπολαμβάνουν τά πλεονεχτήματα του συνδυασμού αυτού). Άν συσχετίσουμε τό γεγονός αυτό μέ τά πιά πάνω στοιχεία για τίς μηχανές και τά ζώα έργασίας, θά καταλάβουμε πόση θρασύτητα και πόσος παραλογισμός περιέχονται στά άποφθέγματα του κ. Μπουλγκάκοφ, για τήν «αυταπάτη τών συντηρητικών» μαρξιστών, ότι «τό μεγάλο νοικοκυριό είναι φορέας τής οικονομικής προόδου, ενώ τό μικρό τής όπισθοδρόμησης» (II, 260).

«Ό συντριπτικός όγκος τής ποσότητας (ζαχαρότευτλων και πατάτας για τήν οίνοπνευματοποιία) παραγόταν — συνεχίζει ό κ. Μπουλγκάκοφ — στά μικρά νοικοκυριά».

Έντελώς τό αντίθετο: *άκριβώς στά μεγάλα:*

	Αριθμός νοικοκυριών που καλλιεργούσαν ζαχαρούτσυτλα	Η καλλιεργούμενη με ζαχαρούτσυτλα έκταση σε έκταρια	%	καλλιεργούσαν πατάτα για βιομηχανική επεξεργασία	% στο σύνολο των νοικοκυριών	
0- 2 ha :	10 781	0,33	3 781	1,0	565	0,01
2- 5 »	21 413	2,10	12 693	3,2	947	0,09
5- 20 »	47 145	4,72	48 213	12,1	3 023	0,30
20-100 »	26 643	9,45	97 782	24,7	4 293	1,52
100 καί πάνω ha	7 262	28,98	233 820	59,0	5 195	20,72
<i>Σύνολο</i>	113 244	2,03	396 289	100	14 023	0,25

Νοικοκυριά με 1000 καί πάνω ha	211	36,88	26 127	—	302	52,79
--------------------------------------	-----	-------	--------	---	-----	-------

Δηλαδή καί πάλι τό ποσοστό τών νοικοκυριών πού καλλιεργούν τεύτλα καί πατάτα γιά βιομηχανικούς σκοπούς είναι τελείως μηδαμινό στά μικρά νοικοκυριά, σημαντικό στά μεγάλα καί πολύ μεγάλο στά λατιφούντια. Ὁ συντριπτικός ὄγκος τῆς ποσότητας τών τεύτλων, συγκεκριμένα τά 83,7%, παράγεται — κρίνοντας ἀπό τήν έκταση πού καλλιεργεῖται μέ τεύτλα — στά μεγάλα νοικοκυριά*.

Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δέν ξεκαθάρισε ἐπίσης μέσα του καθόλου καί τό «ποσοστό τών μεγάλων νοικοκυριών» στή γαλακτοκομία (II, 117), παρ' ὄλο πού αὐτός ὁ κλάδος τῆς ἐμπορικῆς χτηνοτροφίας ἀνήκει στούς κλάδους πού ἀναπτύσσονται ἐξαιρετικά γρήγορα σ' ὀλόκληρη τήν Εὐρώπη καί ἀποτελεῖ ἐπίσης ἕναν ἀπό τοὺς δείχτες τῆς προόδου τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Νά τά στοιχεῖα γιά τά νοικοκυριά πού πουλᾶνε γάλα καί προϊόντα γάλατος στίς πόλεις:

* Ἡ ἐκδηλ. . . ἀποτυχία τών ἰσχυρισμῶν τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ σχετικά μέ τή βιομηχανική ἐπεξεργασία ἀγροτικῶν προϊόντων εἶναι τόσο παράξενη, πού ἄθελά μας ἀναρωτιόμαστε: μήπως ἡ ἀποτυχία αὐτή ὀφείλεται στό γεγονός, ὅτι ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἀντέγραψε τοὺς πίνακες πού παραθέτονται στή γερμανική ἔρευνα, *χωρίς νά προσέξει* ὅτι στοὺς πίνακες αὐτοὺς τό ποσοστό τών νοικοκυριῶν πού συνδυάζονται μέ τή βιομηχανική ἐπεξεργασία ἀγροτικῶν προϊόντων δέν δίνεται καθόλου σέ σχέση μέ τό συνολικό ἀριθμό τών νοικοκυριῶν μῆς δοσμένης ομάδας: Ἀπό τό ἕνα μέρος, εἶναι δύσκολο νά παραδεχτοῦμε σέ «ἔρευνα» ἐνός σοβαροῦ ἐπιστήμονα τόσες πολλές ἀπροσεξίες (μέ πολλά πομπώδη συμπεράσματα). Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἡ ταυτότητα τών πινάκων τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ μέ τοὺς πίνακες τῆς ἔρευνας (S. 40* καί 41*) εἶναι ἀναμφισβήτητη. . . Ἄχ, αὐτοὶ οἱ «σοβαροὶ ἐπιστήμονες»!

	Ἀριθ. τέ- τοιων νοι- κοκυριῶν	% στό σύνολο*	% στό σύνολο τῶν νοικο- κυριῶν στήν ομάδα	Ἀριθ. τῶν ἀγελάδων πού συν- τηροῦν	% στό σύνολο	Σέ 1 νοι- κοκυριό ἀναλογοῦν ἀγελάδες
0- 2 ha	8 998	21,46	0,3	25 028	11,59	2,8
2- 5 »	11 049	26,35	1,1	30 275	14,03	2,7
5- 20 »	15 344	36,59	1,5	70 916	32,85	4,6
20-100 »	5 676	13,54	2,0	58 439	27,07	10,3
100 καί πάνω ha	863	2,06	3,4	31 213	14,46	36,1
Σύνολο	41 930	100,0	0,8	215 871	100	5,1

Νοικοκυριά μέ 1000 καί πάνω ha	21	—	3,7	1 822	—	87,0
--	----	---	-----	-------	---	------

Ἔτσι κι ἐδῶ τά μεγάλα νοικοκυριά προπορεύονται: τό ποσοστό τῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν πού ἀσχολοῦνται μέ τό ἐμπόριο γάλατος εἶναι τόσο πιά ὑψηλό ὅσο πιά μεγάλο εἶναι τό νοικοκυριό, καί στά λατιφούντια εἶναι ὑψηλότερο ἀπό κάθε ἄλλη ομάδα («ἐκφυλισμός σέ λατιφούντια»). Πχ. σέ σύγκριση μέ τά μεσαῖα (5-20 ha) ἀγροτικά νοικοκυριά τό ποσοστό τῶν μεγάλων (100 καί > ha) πού πουλᾶνε γάλα στίς πόλεις εἶναι πάνω ἀπό δύο φορές μεγαλύτερο (3,4% καί 1,5%).

Ὅτι τά μεγάλα (σέ ἔκταση) νοικοκυριά ἔχουν καί μεγάλη γαλακτοκομία — αὐτό φαίνεται ἀπό τά στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν ἀγελάδων κατά νοικοκύρη, πού φτάνει γιά τούς νοικοκυρέους μέ 100 καί > ha τίς 36, καί μάλιστα στά λατιφούντια τίς 87 ἀγελάδες. Γενικά, τά καθαρῶς κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά (20 καί > ha) συγκεντρώνουν στά χέρια τους τά 41,5% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγελάδων πού τό γάλα τους πουλιέται στίς πόλεις, ἂν καί οἱ νοικοκυρέοι αὐτοί ἀποτελοῦν ἕνα ἀσήμαντο ποσοστό τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυρέων (5,52%) καί ἕνα πολύ μικρό ποσοστό τῶν νοικοκυρέων πού πουλᾶνε γάλα στίς πόλεις (15,6%). Ἐπομένως, ἡ πρόοδος ἴσα-ἴσα τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ νοικοκυριοῦ καί ἡ κεφαλαιοκρατική συγκέντρωση τοῦ κλάδου αὐτοῦ τῆς ἐμπορευματικῆς χτηνοτροφίας εἶναι ἀναμφισβήτητη.

Ἡ συγκέντρωση ὁμως τῆς γαλακτοκομίας δέν μπορεῖ καθόλου νά χαρακτηριστεῖ στό ἀκέραιο ἀπό τά στοιχεῖα γιά τίς ομάδες νοικοκυριῶν μέ βάση τήν ἐπιφάνειά τους. Εἶναι ἤδη a priori **

* Παραθέτουμε αὐτή τή στήλη, γιά νά σχηματίσει ὁ ἀναγνώστης καθαρή εἰκόνα γιά τίς μεθόδους τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, πού ἀναφέρεται μόνο σ' αὐτή τή στήλη (παρμένη ἀπό τήν ἔρευνα), γιά νά ἐπιβεβαιώσει τά συμπεράσματά του!

** — ἐκ τῶν προτέρων. Ἡ Σύντ.

ευνόητο, ότι μπορούν και πρέπει να υπάρχουν νοικοκυριά με ίση επιφάνεια, αλλά με διαφορετικό αριθμό ζώων γενικά και γαλακτοφόρων ζώων ειδικότερα. Άς συγκρίνουμε πρὶν ἀπ' ὅλα τὴν κατανομή κατὰ ομάδες νοικοκυριῶν ὄλων τῶν κερασφόρων ζώων καὶ τοῦ συνόλου τῶν ἀγελάδων, πού τό γάλα τους πουλιέται στίς πόλεις.

Ἄναλογία σέ ἑκατοστά

	τοῦ συνόλου τῶν κερα- σφόρων ζώων	τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγελάδων πού τό γάλα τους πουλιέται στίς πόλεις	Διαφορά
0- 2 ha	8,3	11,6	+ 3,3
2- 5 »	16,4	14,0	- 2,4
5- 20 »	36,5	32,8	- 3,7
20-100 »	27,3	27,1	- 0,2
100 καὶ πάνω ha	11,5	14,5	+ 3,0
<i>Σύνολο ...</i>	100,0	100	

Ἔτσι, βλέπουμε καί πάλι ὅτι στή χειρότερη κατάσταση βρίσκονται ἀκριβῶς τά μεσαῖα ἀγροτικά νοικοκυριά: ἡ ομάδα αὐτή χρησιμοποιεῖ τό μικρότερο ποσοστό ἀπὸ τό σύνολο τῶν κερασφόρων ζώων τῆς γιά τὴν πούληση γάλατος στίς πόλεις (δηλ. γιά τόν πιό ἐπικερδῆ κλάδο τῆς γαλακτοκομίας). Ἀντίθετα, τά μεγάλα νοικοκυριά βρίσκονται σέ πολύ εὐνοϊκή θέση, γιατί χρησιμοποιοῦν γιά τὴν πούληση γάλατος στίς πόλεις ἕνα συγκριτικά μεγάλο μέρος ἀπὸ τό σύνολο τῶν κερασφόρων ζώων τους*. Μά ἀκόμα πιό εὐνοϊκή εἶναι ἡ θέση τῶν πιό μικρῶν νοικοκυρέων, πού χρησιμοποιοῦν τό μεγαλύτερο μέρος τῶν κερασφόρων ζώων πού διαθέτουν γιά τὴν πούληση γάλατος στίς πόλεις. Ἐπομένως, στά νοικοκυριά αὐτά ἀναπτύσσονται κιόλας εἰδικές «γαλακτοπαραγωγικές» φάρμες, γιά τίς ὁποῖες ἡ γεωργία ἀπωθεῖται σέ δευτέρα μοῖρα ἢ καί λείπει τελείως (ἀπὸ τά 8998 νοικοκυριά αὐτῆς τῆς ομάδας, πού πουλᾶνε γάλα στίς πόλεις, τά 471 νοικοκυριά δέν ἔχουν καθόλου γεωργική ἔκταση, αὐτοῖς ὅμως οἱ νοικοκυρεοὶ διαθέτουν 5344 ἀγελάδες, δηλ. ἀπὸ 11,3 ἀγελάδες ὁ κάθε νοικοκύρης). Θά ἔχουμε ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα σχετικά μέ τὴ συγκέντρωση τῆς γαλακτοκομίας στά πλαίσια μιᾶς καὶ τῆς ἴδιας ομάδας ὡς πρὸς τό μέγεθος τῆς γεωργικῆς ἔκτασης,

* Ἡ διαφορά αὐτή δέν ἐξηγεῖται ἀπὸ τό ὅτι τό ποσοστό τῶν βοδιῶν στό σύνολο τῶν κερασφόρων εἶναι ἄνισο, γιατί σ' ἕνα μεγάλο νοικοκυριό τό ποσοστό τῶν βοδιῶν (τουλάχιστο ἐκείνων πού χρησιμοποιοῦνται γιά τίς γεωργικές δουλειές) στό σύνολο τῶν κερασφόρων ζώων εἶναι μεγαλύτερο ἀπ' ὅτι στό μεσαῖο ἀγροτικό νοικοκυριό.

άν, χρησιμοποιώντας τά στοιχεία τῆς γερμανικῆς στατιστικῆς, ξεχωρίσουμε τά νοικοκυριά πού ἔχουν 1 καί 2 ἀγελάδες.

Νοικοκυριά πού πουλᾶνε προϊόντα γαλακτοκομίας στίς πόλεις

	Ἄριθ. νοικοκυριῶν	Ἄπό τά ὁποῖα: μέ 1 ἀγελάδα	μέ 2 ἀγελάδες	Μέ 3 καί πάνω ἀγελάδες	Τά τελευταία αὐτά ἔχουν ἀγελάδες	Ἡ κατά νοικοκυριό	Σύνολο ἀγελάδων
0-50 ar*	1 944	722	372	850	9 789	11,5	11 255
50 ar-2 ha	7 054	3 302	2 552	1 200	5 367	4,5	13 773
0-2 ha	8 998	4 02	2 924	2 050	15 156	7,4	25 028
2-5 »	11 049	1 862	4 497	4 690	19 419	4,3	30 275

Στά νοικοκυριά μέ τελείως ἀσήμαντη γεωργική ἔκταση (0- $\frac{1}{2}$ ha) βλέπουμε μιὰ τεράστια συγκέντρωση γαλακτοκομίας: ἀπ' αὐτούς τούς νοικοκυρέους οἱ λιγότεροι ἀπ' τούς μισούς (οἱ 850 ἀπό τούς 1944) συγκεντρώνουν στά χέρια τους σχεδόν τά $\frac{9}{10}$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ ἀγελάδων τῆς ὁμάδας αὐτῆς (τίς 9789 ἀπό τίς 11 255), καί διαθέτουν κατά μέσο ὄρο ἀπό 11,5 ἀγελάδες ὁ καθένας. Αὐτοί πιά δέν εἶναι καθόλου «μικροί» νοικοκυρεοί, — εἶναι νοικοκυρεοί μέ χρονιάτικο τζίρο πού ἀνέρχεται, πιθανόν (κυρίως κοντά στίς μεγάλες πόλεις), σέ κάμποσες χιλιάδες μάρκα τό χρόνο, εἶναι νοικοκυρεοί πού μέ δυσκολία τά βγάζουν πέρα χωρίς μισθωτούς ἐργάτες. Ἡ γρήγορη ἀνάπτυξη τῶν πόλεων ἔχει ἀποτέλεσμα ν' αὐξάνει σταθερά ὁ ἀριθμός αὐτῶν τῶν «φέρμερς γαλακτοκόμων», καί ἐννοεῖται ὅτι θά βρεθοῦν πάντα ἄνθρωποι σάν τούς Χέχτ, Ντάβιντ, Χέρτς καί Τσερνόφ, οἱ ὁποῖοι θά παρηγοροῦν τούς πολυἀριθμούς μικροὺς ἀγρότες, πού συνθλίβονται ἀπό τήν ἀνέχεια, μέ τό παράδειγμα ὀρισμένων μεμονωμένων συναδέλφων τους πού «ἔγιναν ἄνθρωποι» χάριη στή γαλακτοκομία, στήν καπνοκαλλιέργεια κτλ.

Στήν ὁμάδα τῶν νοικοκυριῶν μέ $\frac{1}{2}$ -2 ha διαπιστώνουμε πώς λιγότεροι ἀπό τό ἕνα πέμπτο τῶν νοικοκυρέων (1200 ἀπό τούς 7054) συγκεντρώνουν στά χέρια τους πάνω ἀπό τά δυό πέμπτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγελάδων (τίς 5367 ἀπό τίς 13 773)· στήν ὁμάδα μέ 2-5 ha λιγότεροι ἀπό τούς μισούς νοικοκυρέους (4690 ἀπό τούς 11 049) συγκεντρώνουν στά χέρια τους πάνω ἀπό τά τρία πέμπτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγελάδων (τίς 19 419 ἀπό τίς 30 275) κτλ. Δυστυχῶς ἡ γερμανική στατιστική δέ δίνει τή δυνατότητα νά ξεχωρίσουμε τίς ὁμάδες πού ἔχουν πῶ

* — ἄρ — ἕνα ἑκατοστό τοῦ ἔκταριοῦ. Ἡ Σύντ.

σημαντικό ἀριθμό ἀγελάδων*. Ὅμως καί τὰ στοιχεῖα πού ἀναφέραμε ἐπιβεβαιώνουν στό ἀκέραιο τό γενικό συμπέρασμα, ὅτι ἡ συγκέντρωση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας εἶναι στήν πραγματικότητα πολύ μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι θά νόμιζε κανεῖς σύμφωνα μέ τὰ στοιχεῖα μόνο τῆς στατιστικῆς γιά τήν ἔκταση. Ἡ στατιστική αὐτή κατατάσσει τά μικρά ὡς πρός τήν ἔκταση καί τόν ὄγκο τῆς παραγωγῆς σιτηρῶν νοικοκυριά, μαζί μέ τά μεγάλα νοικοκυριά ὡς πρός τή γαλακτοπαραγωγική καί κρεατοπαραγωγική χτηνοτροφία, τήν ἀμπελοργία, τήν καπνοκαλλιέργεια, τή λαχανοκομία κτλ. Εἶναι βέβαια γεγονός πώς σέ σύγκριση μέ τήν παραγωγή σιτηρῶν ὅλοι αὐτοί οἱ κλάδοι βρίσκονται σέ ἐντελῶς δευτερεύουσα μοῖρα, καί ὀρισμένα συμπεράσματα πού βγήκαν μέ βάση *πολυάριθμες* περιπτώσεις, διατηροῦν στό ἀκέραιο τήν ἰσχί τους καί ἄν ἀκόμα στηριχθοῦν σέ στοιχεῖα πού ἀφοροῦν

* Σωστότερα, ἡ *ἐπεξεργασία* τῶν στοιχείων τῆς γερμανικῆς στατιστικῆς δέ δίνει αὐτή τή δυνατότητα, γιατί οἱ συντάχτες τῆς ἔρευνας εἶχαν στή διάθεσή τους πληροφορίες γιά κάθε νοικοκυριό χωριστά (μέ βάση τίς ἀπαντήσεις τῶν νοικοκυρῶν ἀγροτῶν στά ἐρωτηματολόγια πού τοῦς στάλθηκαν). Μέ τήν εὐκαιρία ἄς σημειώσουμε πώς αὐτή ἡ συγκέντρωση στοιχείων γιά τό κάθε νοικοκυριό χωριστά ἀποτελεῖ προτέρημα πού ξεχωρίζει τή γερμανική ἀγροτική στατιστική ἀπό τή γαλλική, καί ἐπίσης, ὅπως φαίνεται, καί ἀπό τήν ἀγγλική καί ἀπό ἄλλες. Ἐνα παρόμοιο σύστημα δίνει τή δυνατότητα νά κατατάσσονται τά νοικοκυριά τῶν διάφορων τύπων ὄχι μόνο κατά τό μέγεθος τῆς ἔκτασής τους, ἀλλά καί κατά τό βαθμό ἀνάπτυξης, πχ. τῆς γαλακτοκομίας, κατά τό βαθμό χρησιμοποίησης μηχανῶν, κατά τό βαθμό ἀνάπτυξης τῆς βιομηχανικῆς ἐπεξεργασίας ἀγροτικῶν προϊόντων κτλ. Γιά τό σκοπό αὐτό χρειάζεται μόνο μιά πιό ἐπισταμένη ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων τῆς στατιστικῆς καί συγκεκριμένα: πρῶτο, κατάταξη τῶν νοικοκυριῶν μέ βάση ὄχι ἕνα μοναδικό κριτήριο (μέγεθος τῆς καλλιεργουμένης ἔκτασης), ἀλλά μέ βάση περισσότερα κριτήρια (ἀριθμός μηχανῶν, ζῶων, ἔκταση καλλιεργουμένη ὡς εἰδικές καλλιέργειες κτλ.) καί δεύτερο, συνδυασμός τῶν διάφορων ομάδων, δηλ. χωρισμός τῆς κάθε ομάδας, πχ., μέ βάση τήν ἐπιφάνεια, σέ ὑποομάδες μέ βάση τόν ἀριθμό τῶν ζῶων κτλ. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή μποροῦσε καί ἔπρεπε νά χρησιμεύσει γιά πρότυπο ἡ ρωσική στατιστική τῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν πού γίνεται ἀπό τά ζέμστβο⁹⁷. Ὅσο πιό ἀνώτερη εἶναι ἡ κυβερνητική γερμανική στατιστική ἀπό τήν *κυβερνητική* ρωσική στατιστική ὡς πρός τήν εὐρύτητα καί τήν πληρότητα, ὡς πρός τήν ὁμοιομορφία καί τήν ἀκρίβεια τῶν στοιχείων, τήν ταχύτητα ἐπεξεργασίας καί δημοσίευσής τους, τόσο πιό ἀνώτερη εἶναι ἡ δική μας στατιστική τῶν ζέμστβο ἀπό τίς εὐρωπαϊκές ἐπί μέρους ἔρευνες καί μελέτες ὡς πρός τή θαυμάσια πληρότητα τῶν ἐπί μέρους στοιχείων καί ὡς πρός τή λεπτομερειακή ἐπεξεργασία τους. Ἀπό καιρό τώρα ἡ ρωσική στατιστική τῶν ζέμστβο ἐφάρμοσε τόσο τήν ἔρευνα κατά νοικοκυριό ὅσο καί τοῦς ποικίλους πίνακες κατά ομάδες, καθὼς καί τοῦς συνδυασμένους ἐκείνους πίνακες, γιά τοῦς ὁποίους μιλήσαμε πιό πάνω. Μιά πιό ἄμεση γνωριμία τῶν εὐρωπαϊῶν μέ τή δική μας στατιστική τῶν ζέμστβο θά ἔδινε, ἴσως, ἰσχυρή ὄθηση στή πρόοδο τῆς κοινωνικῆς στατιστικῆς γενικά.

τήν έκταση. Όμως, πρώτο, όρισμένοι ειδικοί κλάδοι τής έμπορευματικής γεωργίας αναπτύσσονται εξαιρετικά γρήγορα ίσα ίσα στην Εδρώπη και είναι εξαιρετικά χαρακτηριστικοί για τό προτσές τής κεφαλαιοκρατικής εξέλιξης αὐτῆς τής γεωργίας, και, δεύτερο, τό περιστατικό πού αναφέραμε τό ξεχνᾶνε πολύ συχνά όταν αναφέρονται σέ μεμονωμένα παραδείγματα ἢ μεμονωμένες περιφέρειες, και σ' αὐτή τήν περίπτωση ξανοίγεται ἕνα πλατύτατο πεδίο δράσης για τή μικρουστική ἐκείνη ἀπολογητική, πού δείγματά της μᾶς ἔδωσαν οἱ Χέχτ, Ντάβιντ, Χέρτς και Τσερνόφ. Αὐτοί ἐπικαλοῦνταν τήν περίπτωση τῶν καπνοπαραγωγῶν, πού ὡς πρός τή συνολική έκταση τοῦ νοικοκυριοῦ τους είναι «echte und rechte Kleinbauern» * ὡς πρός τίς διαστάσεις ὁμως τής καπνοκαλλιέργειας δέν είναι καθόλου «μικροί» νοικοκυρεοί, και ἄν πάρουμε τά στοιχεῖα πού αναφέρονται ειδικά στην καπνοκαλλιέργεια, θά δοῦμε πῶς και σ' αὐτήν ὑπάρχει κεφαλαιοκρατική συγκέντρωση. Λογουχάρη, τό 1898 ὑπολογίζονταν σ' ὀλόκληρη τή Γερμανία 139 χιλ. καπνοπαραγωγοί μέ 17,6 χιλ. ha καλλιεργούμενα μέ καπνό. Ἀπ' αὐτούς ὁμως τοῦς 139 χιλ. καπνοπαραγωγούς οἱ 88 χιλ., δηλ. τά 63 %, κατέχουν μαζί ὄχι περισσότερα ἀπό 3,3 χιλ. ha, δηλ. ἔχουν ὄλο-ὄλο τό ἕνα πέμπτο τῆς συνολικῆς έκτασης τῶν καπνοφυτειῶν· τά ἄλλα τέσσερα πέμπτα τά κρατᾶνε στά χέρια τους τά 37% τῶν νοικοκυρέων **.

* — «καταγνήσιοι μικροί ἀγρότες». Ἡ Σύντ.

** «Die deutsche Volkswirtschaft am Schlusse des 19 Jhrhd.». Βrl. 1900, S. 60 («Ἡ γερμανική ἔθνική οἰκονομία στά τέλη τοῦ XIX αἰώνα». Βερολίνο, 1900, σελ. 60. Ἡ Σύντ.)· αὐτά σύμφωνα μέ τά πολύ χοντρικά στοιχεῖα τῆς φρολογικῆς στατιστικῆς. Για τή Ρωσία ἔχουμε τοῦτα τά στοιχεῖα σχετικά μέ τή διάδοση τῆς καπνοκαλλιέργειας στους τρεῖς νομούς τοῦ κυβερνεῖου Πολτάβας: ἀπό τό σύνολο τῶν 25 089 ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν πού καλλιεργοῦν καπνά, τά 3015 νοικοκυριά (δηλ. λιγότερα ἀπό τό $\frac{1}{8}$) κατέχουν 74 565 ντεσιατίνες ἀπό τίς 146 774 ντεσιατίνες πού καλλιεργοῦνται μέ σιτηρά, δηλ. πάνω ἀπό τίς μισές, και 3239 ντεσιατίνες ἀπό τίς 6844 ντεσιατίνες πού καλλιεργοῦνται μέ καπνά, δηλ. σχεδόν τίς μισές. Ἡ κατάταξη ὁμως τῶν νοικοκυριῶν αὐτῶν μέ βάση τήν έκταση τῶν καπνοφυτειῶν δείχνει ὅτι 324 νοικοκυριά (ἀπό τά 25 089) ἔχουν ἀπό 2 και πάνω ντεσιατίνες καλλιεργημένες μέ καπνά, συνολικά 2360 ντεσιατίνες ἀπό τίς 6844. Αὐτοί είναι οἱ μεγάλοι ἐκείνοι καπνοπαραγωγοί-κεφαλαιοκράτες, για τοῦς ὁποίους τόσο συχνά δημοσιεύονται πληροφορίες για τήν ἐπαισχυντή ἐκμετάλλευση τῶν ἐργατῶν ἀπομέρους τους. Πάνω ἀπό μισή ντεσιατίνα κατεῖχαν μόνο 2773 νοικοκυριά (λίγο παραπάνω ἀπό τό $\frac{1}{10}$), και αὐτά τά νοικοκυριά εἶχαν συνολικά 4145 ντεσιατίνες ἀπό τίς 6844 πού καλλιεργοῦνταν μέ καπνά. Βλ. «Ἐπισκόπηση τῆς καπνοκαλλιέργειας στή Ρωσία», μέρος II και III. Πετρούπολη. 1894.

Τό ίδιο ισχύει καί γιά τήν ἀμπελοργία. Γενικά ἡ «μέση» ἔκταση ἑνός ἀμπελιοῦ στή Γερμανία, λχ., εἶναι πολύ μικρή: 0,36 τοῦ ἑκταριοῦ (344 850 νοικοκυρέοι μέ 126 109 ha ἀμπέλια). Εἶναι ὅμως τέτοια ἡ κατανομή τῶν ἀμπελοργῶν, ὥστε τά 49% ἀπ' αὐτούς (ὡς 20 ar ἀμπέλια) ἔχουν μόνο τά 13% ὄλων τῶν ἀμπελιῶν, οἱ «μεσαῖοι» νοικοκυρέοι (20-50 ar) πού ἀποτελοῦν τά 30%, ἔχουν τά 26% τῶν ἀμπελιῶν καί οἱ μεγάλοι ($1\frac{1}{2}$ ha καί πάνω) πού ἀποτελοῦν τά 20%, ἔχουν τά 61% τῶν ἀμπελιῶν, δηλ. πάνω ἀπό τά τρία πέμπτα *. Ἀσύγκριτα μεγαλύτερη εἶναι ἡ συγκέντρωση στήν ἐμπορευματική λαχανοκομία (Kunst- und Handelsgärtnerie), πού ἀναπτύσσεται τόσο γρήγορα σ' ὅλες τίς κεφαλαιοκρατικές χώρες καί πού συνδέεται ἄμεσα μέ τήν ἀνάπτυξη τῶν μεγάλων πόλεων, τῶν μεγάλων σιδηροδρομικῶν σταθμῶν, τῶν βιομηχανικῶν συνοικισμῶν κτλ. Τό 1895 ὑπολογιζόταν ὅτι ὑπῆρχαν στή Γερμανία 32 540 νοικοκυριά μέ ἐμπορευματικούς λαχανόκηπους, πού ἡ ἔκτασή τους ἔφτανε τά 23 570 ἑκτάρια, — κατά μέσο ὄρο λιγότερο ἀπό ἕνα ἑκτάριο τό κάθε νοικοκυριό. Πάνω ὅμως ἀπό τό μισό (51,39%) τῆς ἔκτασης αὐτῆς ἦταν συγκεντρωμένο στά χέρια 1932 νοικοκυρέων, δηλ. στά χέρια τῶν 5,94% ὄλων τῶν λαχανοκόμων. Πόσο μεγάλη εἶναι ἡ ἔκταση τῶν λαχανόκηπων καί τῆς ἄλλης καλλιεργούμενης γῆς πού κατέχουν αὐτοί οἱ μεγάλοι νοικοκυρέοι, φαίνεται ἀπό τοὺς παρακάτω ἀριθμούς: 1441 λαχανοκόμοι μέ λαχανόκηπους ἀπό 2-5 ha ἔχουν κατά μέσο ὄρο ἀπό 2,76 ha λαχανόκηπο, καί γενικά χωράφια ἀπό 109,6 ha· 491 λαχανοκόμοι μέ 5 καί πάνω ha λαχανόκηπο ἔχουν κατά μέσο ὄρο ἀπό 16,54 ha λαχανόκηπο καί χωράφια συνολικά ἀπό 134,7 ἑκτάρια.

* Ἀς γυρίσουμε ὅμως στή γαλακτοκομία. Τά στοιχεῖα γι' αὐτήν μᾶς διευκολύνουν νά δόσουμε ἀπάντηση στό ἐρώτημα, ποιὰ εἶναι ἡ σημασία τῶν συνεταιρισμῶν πού ὁ Χέρτς τοὺς μετατρέπει σέ πανάκεια ἐνάντια στόν καπιταλισμό. Ὁ Χέρτς βλέπει τό «κύριο καθῆκον τοῦ σοσιαλισμοῦ» στήν ὑποστήριξη τῶν συνεταιρισμῶν (S. 21, ρωσ. μετ. 62· S. 89, ρωσ. μετ. 214), ἐνῶ ὁ κ.

* Εἶναι ἐνδιαφέρον νά σημειώσουμε ὅτι στή Γαλλία, ὅπου ἡ ἀμπελοργία εἶναι ἀσύγκριτα πιά ἀναπτυγμένη (1800,5 χιλ. ἑκτάρια), εἶναι πολύ πιά σημαντική καί ἡ συγκέντρωση τῶν ἀμπελιῶν. Γιά νά ἐκφέρουμε ὅμως κρίση σχετικά μ' αὐτήν εἴμαστε ἀναγκασμένοι νά περιοριστοῦμε στά στοιχεῖα τῆς γενικῆς στατιστικῆς πού παίρνει γιά βάση τήν ἔκταση τῆς γῆς, γιατί στή Γαλλία δέ συγκεντρώνουν στοιχεῖα κατά ξεχωριστά νοικοκυριά καί δέν εἶναι γνωστός ὁ ἀριθμός τῶν ἀμπελοργῶν. Στή Γερμανία στά χέρια τῶν νοικοκυρέων πού κατέχουν συνολική ἔκταση 10 ἑκτάρια καί πάνω, ἔχουν συγκεντρωθεῖ τά 12,83% ὄλων τῶν ἀμπελιῶν, ἐνῶ στή Γαλλία τά 57,02%.

Τσερνόφ, πού συνηθίζει νά υποκλίνεται βαθιά μπροστά σέ κάθε νέο είδωλο, ἐπινόησε κιόλας μιὰ «μὴ κεφαλαιοκρατική ἐξέλιξη τῆς γεωργίας» μὲ τὴ βοήθεια τῶν συνεταιρισμῶν. Γιά τὴ θεωρητική σημασία αὐτῆς τῆς περιφημῆς ἀνακάλυψης θά χρειαστεῖ νά ποῦμε γενικῶς μερικά λόγια παρακάτω. Τώρα θέλουμε νά σημειώσουμε, ὅτι οἱ θαυμαστὲς τῶν συνεταιρισμῶν ἀγαπᾶνε νά ἐπικαλοῦνται ἐκεῖνο πού «εἶναι δυνατό» νά ἐπιτευχθεῖ μέσω τῶν συνεταιρισμῶν (βλ. τὸ παραπάνω παράδειγμα). Ἐμεῖς, ὅμως, προτιμοῦμε νά δείξουμε τί πετυχαίνεται στὴν πραγματικότητα μὲ τὴ βοήθεια τῶν συνεταιρισμῶν στὸ σημερινό κεφαλαιοκρατικό καθεστῶς. Ἡ γερμανικὴ στατιστικὴ, κατὰ τὴν ἀπογραφή τῶν νοικοκυριῶν καὶ τῶν ἀσχολιῶν στὰ 1895, κατέγραψε ὅλα τὰ γεωργικά νοικοκυριά πού συμμετέχουν στοὺς συνεταιρισμοὺς γιὰ τὴ διάθεση προϊόντων γάλατος (Molkereigenossenschaften und Sammelmolkereien), καθὼς καὶ τὸν ἀριθμὸ ἀγελάδων, πού ὁ καθένας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς νοικοκυρέους χρησιμοποιεῖ γιὰ πούληση προϊόντων γάλατος. Ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε, αὐτὰ εἶναι ἴσως τὰ μοναδικὰ στοιχεῖα πού ἀφοροῦν *πολυάριθμες* περιπτώσεις καὶ πού καθορίζουν μὲ ἀκρίβεια ὄχι μόνον τὸ βαθμὸ συμμετοχῆς τῶν νοικοκυρέων τῶν διάφορων κατηγοριῶν στοὺς συνεταιρισμοὺς, ἀλλὰ καὶ — πράγμα πού εἶναι ἐξαιρετικὰ σπουδαῖο — τὸ οἰκονομικὸ, ἄς ποῦμε, μέγεθος αὐτῆς τῆς συμμετοχῆς, δηλ. τὸ μέγεθος ἐκείνου ἀκριβῶς τοῦ κλάδου τοῦ νοικοκυριοῦ, μὲ τὸ ὁποῖο συμμετέχει ὁ καθένας στὸ συνεταιρισμὸ (ἀριθμὸς ἀγελάδων, πού ἡ διάθεση τοῦ προϊόντος πού παράγουν γίνεται μέσω τῶν συνεταιρισμῶν). Παραθέτουμε τὰ στοιχεῖα αὐτά, πού κατανέμονται σέ πέντε κύριες ὁμάδες μὲ βάση τὴν ἔκταση τῆς γῆς τῶν νοικοκυρέων:

Νοικοκυριά πού συμμετέχουν στοὺς συνεταιρισμοὺς διάθεσης προϊόντων γάλατος

	Ἀριθ. τέτοιων νοικοκυριῶν	% σὲ σχέση μὲ τὸ συνολικὸ ἀριθ. τῶν νοικοκυριῶν	% σὲ σχέση μὲ τὸ σύνολο *	Ἀριθ. τῶν ἀγελάδων πού ἔχουν	% σὲ σχέση μὲ τὸ σύνολο	Ἀγελάδες πού ἀναλογοῦν σὲ ἓνα νοικοκυρῆ
0- 2 ha	10 300	0,3	6,95	18 556	1,71	1,8
2- 5 »	31 819	3,1	21,49	73 156	6,76	2,3
5- 20 »	53 597	5,4	36,19	211 236	19,51	3,9
20-100 »	43 561	15,4	29,42	418 563	38,65	9,6
100 καὶ πάνω ha	8 805	35,1	5,95	361 435	33,37	41,0
<i>Σύνολο</i> ...	148 082	2,7	100,00	1 082 946	100,00	7,3
Νοικοκυριά μὲ 1000 καὶ πάνω ha	204	35,6	--	18 273	--	89,0

* Ὁ κ. Μπουλγκάκοφ δήλωσε: «Τὸ ποσοστὸ τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ

Ἔτσι ἀπό τούς μικρούς γεωργούς συμμετέχει στους συνεταιρισμούς μόνο μιά ἐντελῶς ἀσήμαντη μειοψηφία — 3-5%, δηλ. ἓνα ποσοστό, πού ἴσως νά εἶναι μικρότερο ἀκόμα καί ἀπό τό ποσοστό τῶν κεφαλαιοκρατικῶν νοικοκυριῶν καί τῶν κατώτερων ἀκόμα ομάδων. Ἀπεναντίας, ἀπό τά μεγάλα, τά καθαρὰ κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά συμμετέχει στους συνεταιρισμούς ἓνα ποσοστό τρεῖς ὡς ἑπτὰ φορές μεγαλύτερο ἀκόμα καί ἀπό τά μεσαῖα ἀγροτικά νοικοκυριά. Καί τά λατιφούντια συμμετέχουν στους συνεταιρισμούς πῶς πολύ ἀπ' ὅλα. Τώρα μπορούμε νά κρίνουμε γιά ὅλη τήν ἀπεριόριστη ἀφέλεια τοῦ αὐστριακοῦ Βοροσίλοφ, τοῦ Χέρτζ, πού, διαφωνώντας μέ τόν Κάουτσκι, ἀναφέρει ὅτι «στή γερμανική ἀγροτική προμηθευτική ἔνωση (Bezugsvereinigunq), ὅπου ἀνήκουν οἱ πῶς μεγάλοι συνεταιρισμοί, ἐκπροσωποῦνται 1 050 000 ἀγρότες νοικοκυρέοι» (S. 112, ρωσ. μετ. 267, ὑπογράμμιση τοῦ Χέρτζ), καί συμπεραίνει πῶς αὐτό σημαίνει, ὅτι στους συνεταιρισμούς δέ συμμετέχουν μόνο μεγάλοι νοικοκυρέοι (οἱ νοικοκυρέοι πού ἔχουν πάνω ἀπό 20 ha εἶναι τό ὄλο 306 χιλιάδες), ἀλλά καί ἀγρότες! Ἄν ὁ Χέρτζ καλοσκεφτόταν λιγάκι τήν ὑπόθεση πού κάνει ὁ ἴδιος (συμμετοχή ὅλων τῶν μεγάλων νοικοκυρέων στους συνεταιρισμούς), θά ἔβλεπε ὅτι, ἂν οἱ μεγάλοι συμμετέχουν στό σύνολό τους στους συνεταιρισμούς, αὐτό σημαίνει πῶς ἀπό τούς ὑπόλοιπους συμμετέχει μικρότερο ποσοστό — κι ἔτσι ἐπιβεβαιώνεται στό ἀκέραιο τό συμπέρασμα τοῦ Κάουτσκι γιά τήν ὑπεροχή τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ ἀπέναντι στό μικρό καί ὡς πρός τό βαθμό τῆς συνεταιριστικῆς ὁργάνωσης.

Ἀκόμα μεγαλύτερο ὅμως ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τά στοιχεῖα τά σχετικά μέ τόν ἀριθμό τῶν ἀγελάδων πού ἡ διάθεση τῶν προϊόντων τους γίνεται μέσω τῶν συνεταιρισμῶν: ἡ συντριπτική πλειοψηφία αὐτῶν τῶν ἀγελάδων, σχεδόν τά τρία τέταρτα (72%), ἀνήκει στους μεγάλους νοικοκυρέους, πού ἀσκοῦν κεφαλαιοκρατική γαλακτοκομία καί ἔχουν, κατὰ νοικοκυριό, δέκα, σαράντα ἀκόμα καί ὀγδόντα (στά λατιφούντια) ἀγελάδες. Καί ἀκοῦστε τώρα τόν Χέρτζ: «Ἐμεῖς ὑποστηρίζουμε ὅτι οἱ συνεταιρισμοί φέρνουν μεγαλύτερο ὄφελος ἴσα-ἴσα στους μικρούς καί στους πῶς μικρούς ἰδιοχτῆτες». . . (S. 112, ρωσ. μετ. 269, ὑπογράμμιση τοῦ Χέρτζ). Οἱ Βοροσίλοφ εἶναι παντοῦ οἱ ἴδιοι: ὅταν ἓνας Βοροσί-

γίνεται φανερό ἀπό τούς παρακάτω ἀριθμούς» (II, 117) καί παράθεσε μόνο αὐτά τά στοιχεῖα, πού δέ δείχνουν καθαρὰ «τό ποσοστό τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ», ἀλλά μάλλον (ἂν δέ γίνει σύγκριση μέ ἄλλους ἀριθμούς) τό συσκοτίζουν.

λοφ είτε στη Ρωσία είτε στην Αυστρία, χτυπώντας τά στήθια του, δηλώνει με έμφαση: «Υποστηρίζουμε», — μπορούμε νά είμαστε βέβαιοι, ότι υποστηρίζει ακριβώς εκείνο πού δέν υπάρχει.

Κλείνοντας τή σύντομη μελέτη μας πάνω στά στοιχεία τής γερμανικής άγροτικής στατιστικής, άς ρίξουμε μιά ματιά στη γενική εικόνα τής κατανομής του πληθυσμού πού άπασχολείται στην άγροτική οικονομία μέ βάση τή θέση του στο νοικοκυριό. Παίρνουμε, φυσικά, μόνο τήν καθαυτό άγροτική οικονομία (Α 1, καί όχι Α 1-6, σύμφωνα μέ τό γερμανικό χαρακτηρισμό, δηλ. δέν συμπεριλαμβάνουμε στους γεωργούς τούς ψαράδες, τούς δασοεπιχειρηματίες καί τούς κυνηγούς), καί έπειτα παίρνουμε τά στοιχεία γιά κείνα τά πρόσωπα πού είχαν κύρια άπασχόλησή τους τή γεωργία. Ή γερμανική στατιστική χωρίζει τόν πληθυσμό αυτό σε τρεις κύριες ομάδες: α) ανεξάρτητοι (δηλ. νοικοκυρέοι-ιδιοκτήτες, ένοικιαστές κλπ.)· β) υπάλληλοι (διευθυντές, πρόεδροι, έπιστάτες, γραφιάδες κλπ.) καί γ) εργάτες. Ή τελευταία αυτή ομάδα χωρίζεται μέ τή σειρά της στις παρακάτω τέσσερες υποομάδες: c¹) «μέλη τής οικογένειας πού δουλεύουν στο νοικοκυριό του άρχηγού τής οικογένειας, του πατέρα, του αδελφού κτλ.». Μ' άλλα λόγια πρόκειται γιά εργάτες-μέλη τής οικογένειας, σε διάκριση από τούς μισθωτούς εργάτες όπου άνήκουν οι υπόλοιπες υποομάδες τής ομάδας γ. Γι' αυτό είναι ολοφάνερο πώς γιά τή μελέτη τής κοινωνικής σύνθεσης του πληθυσμού (καί τής κεφαλαιοκρατικής εξέλιξής του) δέν πρέπει αυτούς τούς εργάτες-μέλη τής οικογένειας νά τούς κατατάσσουμε, όπως γίνεται συνήθως, στην ίδια ομάδα μέ τούς μισθωτούς εργάτες, αλλά στους νοικοκυρέους (α), γιατί αυτοί οι εργάτες-μέλη τής οικογένειας είναι ουσιαστικά καί οι ίδιοι συνιδιοκτήτες, μέλη τής οικογένειας του νοικοκύρη, πού έχουν δικαίωμα κληρονομιάς κτλ. Ακολουθούν ή υποομάδα c²) εργάτες καί εργάτριες γής (Knechte und Mägde)· c³) «μεροκαματιάρηδες καί άλλοι εργάτες (προβατοβοσκοί καί γενικά βοσκοί) μέ ιδιόκτητη γή ή μέ γή πού νοικιάζουν». Έπομένως, εδώ πρόκειται γιά μιά ομάδα προσώπων πού είναι ταυτόχρονα καί νοικοκυρέοι καί μισθωτοί εργάτες, δηλ. γιά μιά ομάδα ενδιάμεση, μεταβατική, πού πρέπει νά τήν τοποθετήσουμε χωριστά. Τέλος, ή c⁴) «επίσης — χωρίς ιδιόκτητη γή καί χωρίς νοικιασμένη γή». Μέ τόν τρόπο αυτό έχουμε τρεις βασικές ομάδες: I. Νοικοκυρέοι — κάτοχοι γής καί μέλη των οικογενειών των νοικοκυρέων. II. Νοικοκυρέοι — κάτοχοι γής, πού είναι ταυτόχρονα καί μισθωτοί εργάτες. III. Μισθωτοί εργάτες χωρίς γή (υπάλληλοι, εργάτες γής καί μερο-

καματιάρηδες). Ἡ κατανομή τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ * τῆς Γερμανίας ἀνάμεσα σ' αὐτές τίς ομάδες στά χρόνια 1882 καί 1895 ἦταν ἡ παρακάτω:

		Πληθυσμός ἐνεργός (μέ ἐπάγγελμα) πού θεωρεῖ κύρια ἀπασχόλησή του τή γεωργία (σέ χιλιάδες)			
		1882	1895		
a)	Νοικοκυρέοι κάτοχοι γῆς	2 253	2 522	+ 269	
c ¹⁾	μέλη τῶν οἰκογενειῶν τῶν νοικοκυρέων	1 935	1 899	— 36	
		<hr/>			
	I	4 188	4 421	+ 233 + 5,6 %	
c ²⁾	ἐργάτες μέ γῆ (II)	866	383	— 483 —55,8 %	
	I + II	5 054	4 804	— 250	
b)	ὑπάλληλοι	47	77	+ 30	
c ³⁾	ἐργάτες γῆς	1 589	1 719	+ 130	
c ⁴⁾	ἐργάτες χωρίς γῆ	1 374	1 445	+ 71	
		<hr/>			
	III	3 010	3 241	+ 231 + 7,7 %	
		<hr/>			
	Σύνολο	8 064	8 045	— 19 — 0,2 %	

* Ἔτσι λοιπόν ὅλος ὁ ἐνεργός πληθυσμός ἐλαττώθηκε, ἂν καί ὄχι σημαντικά. Μέσα στίς γραμμές του βλέπουμε νά ἐλαττώνεται ὁ ἀριθμός ἐκείνων πού κατέχουν γῆ (I + II), καί ν' αὐξάνει ὁ ἀριθμός ἐκείνων πού δέν ἔχουν γῆ (III). Αὐτό δείχνει ξεκάθαρα

* Μιλᾶμε μόνο γιά τόν «ἐνεργό» πληθυσμό (σύμφωνα μέ τή γαλλική ὀρολογία: «*erwerbsthätige*» — σύμφωνα μέ τή γερμανική), δηλ. γιά τόν πληθυσμό πού ἀσχολεῖται πραγματικά μέ τή γεωργία, χωρίς νά ὑπολογίζουμε τήν ὑπηρεσία ἐκείνων τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας πού δέ συμμετέχουν κανονικά καί μόνιμα στίς γεωργικές ἐργασίες. Ἡ ρωσική κοινωνική στατιστική εἶναι τόσο λίγο ἀναπτυγμένη, ὥστε δέν ἔχει καθιερωθεῖ ἔστω καί ἕνας εἰδικός ὀρος γι' αὐτή τήν ἔννοια «*active*», «*erwerbsthätig*», «*occupied*». Ὁ Γιανσόν δουλεύοντας τά στοιχεῖα γιά τίς ἀπασχολήσεις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πετρούπολης («Ἡ Πετρούπολη σύμφωνα μέ τήν ἀπογραφή τοῦ 1890») χρησιμοποιοεῖ τόν ὀρο «ἀνεξάρτητοι», ὁ ὀρος ὁμοῦ αὐτός εἶναι ἀκατάλληλος, γιατί μέ τή λέξη «ἀνεξάρτητοι» ἐννοοῦμε συνήθως τ' ἀφεντικά καί ἔτσι ὁ χωρισμός μέ βάση τή συμμετοχή ἢ τή μή συμμετοχή στήν ἐπαγγελματική δράση (μέ τήν πλατιά σημασία τῆς λέξης) μπερδεύεται μέ τό χωρισμό τῶν προσώπων ἀνάλογα μέ τή θέση πού κατέχουν στό δοσμένο ἐπάγγελμα (μονοοικοκοῦρης ἐργαζόμενος). Θά μπορούσε νά χρησιμοποιήσει κανεῖς τόν ὀρο: «παραγωγικός πληθυσμός», ἀλλά καί πάλι δέ θά ἀκριβολογοῦσε, γιατί λχ. οἱ στρατιωτικοί, οἱ εἰσοδηματίες κλπ. δέν εἶναι καθόλου τάξεις «παραγωγικές». Ἴσως πῶ κατ'ἀλληλῆ θά ἦταν ἡ ἔκφραση: πληθυσμός «μέ ἐπάγγελμα», δηλ. πληθυσμός πού ἀσκεῖ ἕνα ὀποιοδήποτε «ἐπάγγελμα» (πού δίνει ἔσοδα), σέ διάκριση ἀπό τά πρόσωπα πού ζοῦν σέ βάρος ἐκείνων «πού ἀσκοῦν ἐπάγγελμα».

ὅτι προχωρεῖ ἡ ἀπαλλοτριώση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καί μάλιστα ἀκριβῶς τῶν μικροῖδιοχτητῶν γῆς, ἐπειδή ξέρομε πιά ὅτι οἱ μισθωτοὶ ἐργάτες μ' ἓνα κομματάκι γῆ ἀνήκουν στήν κατηγορία τῶν πτό μικρῶν νοικοκυρέων. Παρακάτω, ἀπό τόν ἀριθμό τῶν προσώπων πού κατέχουν γῆ ἐλαττώνεται ὁ ἀριθμός τῶν ἐργαζομένων-νοικοκυρέων, ἐνῶ αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυρέων. Ἐπομένως, παρατηροῦμε ὅτι *ἐξαφανίζονται οἱ μεσαῖες ομάδες καί δυναμώνουν οἱ ἀκρωτές*: ἡ ἐνδιάμεση ομάδα ἐξαφανίζεται καί συντελεῖται μιά ὄξυνση τῶν κεφαλαιοκρατικῶν ἀντιθέσεων. Ἐνάμεσα στοὺς μισθωτοὺς ἐργάτες αὐξάνει ὁ ἀριθμός ἐκείνων πού ἔχουν πιά τελείως ἀπαλλοτριωθεῖ, ἐνῶ ἐλαττώνεται ὁ ἀριθμός τῶν κατόχων γῆς: ἀνάμεσα στοὺς νοικοκυρέους αὐξάνει ὁ ἀριθμός τῶν ἄμεσων ἰδιοχτητῶν ἐπιχειρήσεων, ἐνῶ ἐλαττώνεται ὁ ἀριθμός ἐκείνων πού δουλεύουν στήν ἐπιχείρηση τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογένειας. (Τό τελευταῖο αὐτό περιστατικό συνδέεται ἴσως μέ τό γεγονός ὅτι τά περισσότερα ἐργαζόμενα μέλη τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν στό μεγαλύτερο μέρος τους δέν πληρώνονται τίποτε ἀπό τοὺς ἀρχηγούς τῆς οἰκογένειας καί γι' αὐτό ἔχουν ἰδιαίτερα τήν τάση τῆς φυγῆς ἀπό τήν ὑπαιθρο στίς πόλεις.)

* Ἄν πάρουμε τά στοιχεῖα τά σχετικά μέ τόν πληθυσμό, πού ἡ γεωργία ἀποτελεῖ ἐπικουρικὴ ἀπασχόλησή του, θά δοῦμε ὅτι ὄλος αὐτός ὁ πληθυσμός (ἐνεργός ἢ ἀσχολούμενος μέ ἐπάγγελμα) αὐξήθηκε ἀπό 3 144 000 σέ 3 578 000, δηλ. κατά 434 000, καί ἡ αὐξηση αὐτὴ ἀναλογεῖ σχεδόν ἐξ ὀλοκλήρου στήν ομάδα τῶν ἐργαζομένων μελῶν τῶν οἰκογενειῶν τῶν νοικοκυρέων, ομάδα πού αὐξήθηκε κατά 397 000 (ἀπό 664 000 σέ 1 061 000). Ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυρέων αὐξήθηκε κατά 40 000 (ἀπό 2 120 000 σέ 2 160 000): ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν μέ γῆ αὐξήθηκε κατά 51 000 (ἀπό 9000 σέ 60 000): ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν χωρὶς γῆ ἐλαττώθηκε κατά 54 000 (ἀπό 351 000 σέ 297 000). Ἡ γιγάντια αὐτὴ αὐξηση — μέσα σέ 13 χρόνια ἀπό 664 000 σέ 1 061 000, δηλ. κατά 59,8% — μαρτυρεῖ καί πάλι τήν αὐξηση τῆς προλεταριοποίησης: αὐξηση τῶν ἀγροτῶν, μελῶν τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν, πού θεωροῦν πιά τὴ γεωργία ἀπλῶς ἐπικουρικὴ ἀπασχόλησή τους. Ξέρομε πὼς σέ τέτοιες περιπτώσεις κύρια ἀπασχόληση εἶναι πρὶν ἀπ' ὅλα ἡ μισθωτὴ ἐργασία (κι ἔπειτα τό μικρεμπόριο, ἡ βιοτεχνία κτλ.). Ἄν ἐνώσουμε ὅλα μαζί τά ἐργαζόμενα μέλη τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν, τόσο ἐκεῖνα πού ἔχουν γιὰ κύρια ἀπασχόλησή τους τὴ γεωργία ὅσο καί ἐκεῖνα πού ἔχουν μόνο γιὰ ἐπικουρικὴ ἀπασχόλησή τους τὴ γεωργία, θά

έχουμε: τό 1882 — 2 559 000· τό 1895 — 2 960 000. Ἡ αὐξηση αὐτή μπορεῖ εὐκολά νά δώσει ἀφορμή γιά λαθεμένη ἐρμηνεία καί γιά ἀπολογητικά συμπεράσματα, κυρίως ὅταν συγκρίνεται μέ τόν μειωνόμενο στό σύνολό του ἀριθμό τῶν μισθωτῶν ἐργατῶν. Στήν πραγματικότητα ἡ γενική αὐτή αὐξηση προέρχεται ἀπό μιὰ ἐλάττωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν, πού κύρια ἀπασχόλησή τους εἶναι ἡ γεωργία καί ἀπό μιὰ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ ἐκείνων, γιά τούς ὁποίους ἡ γεωργία εἶναι ἐπικουρική ἀπασχόληση, ἔτσι πού οἱ τελευταῖοι αὐτοί ἀποτελοῦσαν τό 1882 μόνο τά 21,7% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργαζομένων μελῶν τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν, ἐνῶ τό 1895 ἀποτελοῦσαν πιά τά 35,8%. Ἐτσι ἡ στατιστική *δλόκληρου* τοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ μᾶς δείχνει πολύ παραστατικά ἀκριβῶς τά δύο ἐκεῖνα προτσές προλεταριοποίησης, πού πάντα ὑπέδειχνε ὁ ὀρθόδοξος μαρξισμός καί πού οἱ ὀπορτουμιστές κριτικοί προσπαθοῦν νά τά παρακάμψουν μέ τόσο στερεότυπες φράσεις, — ἀπό τό ἓνα μέρος, αὐξανόμενη ἀχτημονοποίηση τῶν ἀγροτῶν, ἀπαλλοτριώση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, πού φεύγει στίς πόλεις ἢ πού μετατρέπεται ἀπό ἐργάτη μέ γῆ σέ ἐργάτη ἀχτήμονα· — ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἀνάπτυξη τῶν «ἐπικουρικῶν ἐσόδων» τῆς ἀγροτιᾶς, δηλ. ἀνάπτυξη τοῦ συνδυασμοῦ ἐκείνου γεωργίας καί βιομηχανικῆς ἀπασχόλησης, πού σημαίνει τήν πρώτη βαθμίδα τῆς προλεταριοποίησης καί ὁδηγεῖ πάντα σέ μεγαλύτερη αὐξηση τῆς ἀνέχειας (αὐξηση τῆς ἐργάσιμης μέρας, χειροτέρευση τῆς διατροφῆς κτλ.). Ὡς ἓνα βαθμό καί τά δύο αὐτά προτσές, ἂν τά ἐξετάσουμε μόνο ἐξωτερικά, εἶναι μάλιστα καί ἀντιφατικά: αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀχτημόνων ἐργατῶν καί αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργαζομένων μελῶν τῶν οἰκογενειῶν τῶν ἀγροτῶν-ιδιοχτητῶν γῆς. Γι' αὐτό, ὅταν συγγέει κανεῖς τά δύο αὐτά προτσές ἢ ἀγνοεῖ τό ἓνα ἀπ' αὐτά, εἶναι εὐκολό νά πέσει στά πιά χοντροκομμένα λάθη. Τό βιβλίό τοῦ Μπουλγκάκοφ⁹⁸ βριθεῖ ἀκριβῶς ἀπό παρόμοια λάθη. Τέλος, ἡ στατιστική τῶν ἀπασχολήσεων μᾶς δείχνει ἀκόμα μιὰ σημαντική αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑπαλλήλων*: ἀπό 47 000 σέ 77 000, δηλ. κατά 63,8%. Παράλληλα μέ τήν αὐξηση τῆς προλεταριοποίησης συντελεῖται καί αὐξηση τῆς μεγάλης κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς, πού ἔχει ἀνάγκη ἀπό ὑπαλλήλους καί μάλιστα τόσο περισσότερο ὅσο

* Σχετικά μ' αὐτό ὁ κ. Μπουλγκάκοφ πουλáει πολύ φτηνό πνεῦμα στό «Νατσάλο»: «αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀξιωματικῶν μέ παράλληλη ἐλάττωση τοῦ στρατοῦ». Πολύ ἀπλοϊκευμένη ἄποψη γιά τήν ὀργάνωση τῆς ἐργασίας στή μεγάλη παραγωγή.

περισσότερο χρησιμοποιούνται μηχανές και αναπτύσσεται η βιομηχανική επεξεργασία των προϊόντων.

Έτσι, παρ' όλες τις καυχησιολογίες του για «λεπτομερειακή ανάλυση», ο κ. Μπουλγκάκοφ δέν μπόρεσε καθόλου νά έμβασθύνει στά στοιχεία τής γερμανικής στατιστικής. Στή στατιστική των άπασχολήσεων σημείωσε μόνο τήν άριθμητική αύξηση των άχτημόνων έργατων και τήν έλάττωση των έργατων πού έχουν γή, σάν ένδειξη «των άλλαγών, πού συντελέστηκαν στήν όργάνωση τής άγροτικής εργασίας» (II, 106). Αύτή όμως ή άλλαγή τής όργάνωσης τής εργασίας σ' όλόκληρη τή γερμανική γεωργία παραμένει γιά τόν κ. Μπουλγκάκοφ ένα τελείως τυχαίο και άκατανόητο γεγονός, πού δέ συνδέεται μέ τή γενική διάρθρωση και τή γενική εξέλιξη του γεωργικού καπιταλισμού. Στήν πραγματικότητα αυτό δέν άποτελεί παρά μία μονάχα άπό τις πλευρές του προτσές τής ανάπτυξης του καπιταλισμού. Η τεχνική πρόοδος τής γερμανικής γεωργίας, παρά τή γνώμη του κ. Μπουλγκάκοφ, είναι πρόοδος τής μεγάλης κυρίως παραγωγής, όπως τό δείχνουν άδιάψευστα τά στοιχεία γιά τή χρησιμοποίηση μηχανών, γιά τό ποσοστό των έπιχειρήσεων μέ ζώα εργασίας και γιά τή σύνθεση των ζώων εργασίας, γιά τήν ανάπτυξη τής βιομηχανικής επεξεργασίας των άγροτικών προϊόντων, γιά τήν ανάπτυξη τής γαλακτοκομίας κτλ. Μέ τήν πρόοδο αύτή τής μεγάλης παραγωγής συνδέεται άναπόσπαστα ή αύξηση τής προλεταριοποίησης και τής άπαλλοτρίωσης του άγροτικού πληθυσμού, ή αύξηση του άριθμού των πολύ μικρών νοικοκυριών και του άριθμού των άγροτών, πού ό σπουδαιότερος πόρος ζωής τους είναι τά έπικουρικά μεροκάματα, ή ένταση τής άνέχειας τής μεσαιας άγροτιάς πού οί συνθήκες άσκησης του νοικοκυριου της χειροτέρευαν περισσότερο άπ' όλες τις άλλες κατηγορίες (πολύ μεγάλη αύξηση του ποσοστού εκείνων πού δέν έχουν άλογα και του ποσοστού εκείνων πού χρησιμοποιούν γιά τις γεωργικές δουλειές άγελάδες), και, συνεπώς, χειροτέρευαν και οί συνθήκες όλης τής ζωής της καθώς και ή ποιότητα τής καλλιέργειας τής γής.

X

Η «ΕΡΓΑΣΙΑ» ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΜΠΟΥΛΓΚΑΚΟΦ, Ε. ΝΤΑΒΙΝΤ

Τό βιβλίο του Έντ. Ντάβιντ «Ό σοσιαλισμός και ή άγροτική οίκονομία» άποτελεί μία έξαιρετικά κακοφκιαγμένη και παραφορτωμένη συνόψιση των λαθεμένων εκείνων μεθόδων και

συλλογισμῶν, πού ὅπως εἶδαμε χρησιμοποιοῦν οἱ κ. κ. Μπουλγκάκοφ, Χέρτζ καὶ Τσερνόφ. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ θὰ μπορούσαμε νὰ ἀγνοήσουμε τελείως τὸν Ντάβιντ. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ «ἐργασία» τοῦ εἶναι σήμερα, ἀναμφισβήτητα, τὸ κύριο ἔργο τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ στὸ ἀγροτικὸ ζήτημα, θεωροῦμε ἀναγκαῖο νὰ χαρακτηρίσουμε, ἀκόμα μιὰ φορά, τὸν τρόπο πού γράφουν τὰ ἐπιστημονικὰ ἔργα τους οἱ κύριοι ἀναθεωρητές.

Στὸ ζήτημα τῶν μηχανῶν στὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία ὁ Ντάβιντ ἀφιερώνει ὁλόκληρο τὸ IV κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του (σελ. 115–193 τῆς ρωσικῆς μετάφρασης), κι ἐκτός ἀπ' αὐτὸ ἀναφέρεται μερικότερα στὸ ἴδιο θέμα σὲ πάρα πολλὰ σημεῖα τῶν ἄλλων κεφαλαίων. Ὁ συγγραφέας ἐξετάζει μὲ τὸν πιὸ ἀναλυτικὸ τρόπο ἑκατοντάδες *τεχνικὲς* λεπτομέρειες καὶ πνίγει μέσα σ' αὐτές τὴν πολιτικο-οικονομικὴ οὐσία τοῦ ζητήματος. Στὴ γεωργία οἱ μηχανές δὲν παίζουν τὸν ἴδιο ρόλο πού παίζουν στὴ βιομηχανία· στὴ γεωργία δὲν ὑπάρχει κεντρικὸς κινητήρας· οἱ περισσότερες μηχανές ἐργάζονται μόνο προσωρινά· ἓνα μέρος τῶν μηχανῶν δὲ μειώνει τὰ ἐξοδα παραγωγῆς κτλ. κτλ. Ὁ Ντάβιντ θεωρεῖ ὅτι παρόμοια συμπεράσματα (πρβλ. τὴ σελ. 190–193, τὰ συμπεράσματα γιὰ τίς μηχανές) ἀναιροῦν τὴ μαρξιστικὴ θεωρία! Ἔτσι ὅμως ἀντὶ νὰ ξεκαθαρίσει τὸ ζήτημα, ἀπλούστατα τὸ μπερδεύει. Δὲν ὑπάρχει οὔτε καὶ ἡ ἐλάχιστη ἀμφιβολία, ὅτι ἡ γεωργία καθυστερεῖ σὲ σύγκριση μὲ τὴ βιομηχανία ἐπεξεργασίας. Αὐτὴ τὴν καθυστέρηση δὲ χρειάζεται κὰν νὰ τὴν ἀποδείξουμε. Ἀπαριθμῶντας μιὰ πρὸς μιὰ τίς ἐκδηλώσεις αὐτῆς τῆς καθυστέρησης, συσσωρεύοντας παραδείγματα πάνω στὰ παραδείγματα καὶ περιπτώσεις πάνω στίς περιπτώσεις, ὁ Ντάβιντ μόνο μετατοπίζει τὸ πραγματικὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας, ἂν δηλαδὴ ἔχει κεφαλαιοκρατικὸ χαρακτῆρα ἢ χρησιμοποίησις μηχανῶν καὶ ἂν ἡ ἀύξηση τῆς χρησιμοποίησις μηχανῶν συνδέεται μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας.

Ὁ Ντάβιντ δὲν καταλαβαίνει καθόλου πῶς μπαίνει τὸ ἴδιο τὸ ζήτημα, πρᾶγμα ἀπαραίτητο γιὰ ἓνα μαρξιστῆ. Στὴν οὐσία ἡ ἄποψη τοῦ Ντάβιντ εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ μικροαστοῦ, πού παρηγορεῖ τὸν ἑαυτὸ του μὲ τὴν ἀργὴ σχετικά πρόοδο τοῦ καπιταλισμοῦ, γιατί φοβᾶται νὰ δεῖ ὁλόκληρη τὴν κοινωνικὴ ἐξέλιξη στὸ σύνολό της. Λογουχάρη, ὁ Ντάβιντ παραθέτει περικοπὲς ἀπὸ τὸν Μπενζίνγκ σχετικά μὲ τὸ ζήτημα τῶν γεωργικῶν μηχανῶν, κ' εἶναι ἀτέλειωτη ἡ σειρά αὐτῶν τῶν περικοπῶν (σελ. 125, 135, 180, 182, 184, 186, 189, 506 καὶ ἄλλες τῆς ρωσικῆς μετάφρασης). Μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ὁ Ντάβιντ ξεθεώνει κυριολεκτικὰ τὸν

αναγνώστη περνώντας από λεπτομέρεια σέ λεπτομέρεια, χωρίς έπεξεργασία τής ύλης, χωρίς σύνδεση, χωρίς λογική τοποθέτηση τοῦ ζητήματος, χωρίς κανένα σκοπό. Γι' αὐτό ὁ Ντάβιντ δέν κάνει καμιά *ἀνακεφαλαίωση* τῶν συμπερασμάτων τοῦ Μπενζίνγκ. Ὅ,τι εἶπα στά 1901 ἐναντία στόν κ. Μπουλγκάκοφ, ἰσχύει πέρα γιά πέρα καί γιά τόν Ντάβιντ. Πρῶτο, ἡ ἀνακεφαλαίωση τῶν συμπερασμάτων τοῦ Μπενζίνγκ δείχνει (βλ. πῶ πάνω, στή σελ. 183*) τήν ἀδιαφιλονίκητη ὑπεροχή τῶν νοικοκυριῶν πού χρησιμοποιοῦν μηχανές ἀπέναντι σέ κείνα πού δέ χρησιμοποιοῦν. Κανενός εἶδους «βελτιώσεις» τῶν ἀπόψεων τοῦ Μπενζίνγκ στίς λεπτομέρειες, μέ τίς ὁποῖες ἔχει παραγεμίσει τό βιβλίο του ὁ Ντάβιντ, δέν ἀλλάζουν τό συμπέρασμα. Ὁ Ντάβιντ ἀποσιωπᾷ αὐτό τό γενικό συμπέρασμα, ὅπως ἀκριβῶς καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ! 2ο, παραθέτοντας ἀπό τόν Μπενζίνγκ περικοπές χωρίς τέλος, χωρίς νόημα, χωρίς σύνδεση, ὁ Ντάβιντ, ὅπως καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ, δέν πρόσεξε τίς ἀστικές ἀπόψεις τοῦ Μπενζίνγκ γιά τίς μηχανές καί στή βιομηχανία καί στή γεωργία. Μέ δύο λόγια ὁ Ντάβιντ δέν καταλαβαίνει ἀκόμα οὔτε καί τήν κοινωνικο-οικονομική πλευρά τοῦ ζητήματος. Δέν μπορεῖ νά γενικεύσει καί νά συνδέσει τά πραγματικά στοιχεῖα πού δείχνουν τήν ὑπεροχή τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ ἀπέναντι στό μικρό. Στό τέλος δέ μένει τίποτα, ἐκτός ἀπό τήν ἀντιδραστική κλάση τοῦ μικροαστοῦ πού στηρίζει τίς ἐλπίδες του στήν καθυστέρηση τής τεχνικῆς καί στήν ἀργή ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ. Θεωρητικά ὁ δεξιός καντέτος καί «χριστιανός» ἀποστάτης κ. Μπουλγκάκοφ βρίσκεται στό ἴδιο ἀκριβῶς ἐπίπεδο μέ τόν ὀπορτουниστή σοσιαλδημοκράτη Ντάβιντ.

Καί σέ ἄλλα ζητήματα ὁ Ντάβιντ δέν καταλαβαίνει τήν κοινωνικο-οικονομική πλευρά τοῦ ζητήματος, δέν τήν καταλαβαίνει σέ ἀπίστευτο βαθμό. Πάρτε τή βασική του θέση, τήν ἀγαπημένη του σκέψη, τό «κεντρικό σημεῖο» ὄλου τοῦ ἔργου του: τή ζωτικότητα τῆς μικρῆς παραγωγῆς στή γεωργία καί τήν ὑπεροχή της ἀπέναντι στή μεγάλη. Ρωτήστε τόν Ντάβιντ, τί εἶναι μικρῆ παραγωγή;

Στή σελίδα 29, στήν ὑποσημείωση, βρίσκετε μιά ἐπιμελημένη ἀπάντηση: «Σέ ὅλες τίς περιπτώσεις, πού μιλάμε γιά μικρῆ παραγωγή, ἐννοοῦμε τήν οικονομική κατηγορία πού λειτουργεῖ χωρίς νά χρησιμοποιεῖ μόνιμα ξένα χέρια καί χωρίς συμπληρωματικό ἐπάγγελμα». Αὐτό εἶναι χοντροειδῶς διατυπωμένο, τό

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 130. Ἡ Σύντ.

μετέφρασε και ὁ Γκρόσμαν σάν ἀγράμματος, μά παρ' ὄλα αὐτά εἶναι κάπως σαφές. Ὑστερα ἀπ' αὐτό δικαιολογημένα θά περιμένατε νά ἐξετάσει ὁ Ντάβιντ τίς συνθηκῆς τῆς μικρῆς (*σύμφωνα μέ τήν ἔκταση τῆς ἐπιφάνειας*) ἀγροτικῆς παραγωγῆς ἀπό τήν ἀποψη τῆς χρησιμοποίησης μισθωτῆς ἐργασίας ἢ τῆς πούλησῆς τῆς ἀπό τό γεωργό.

Κάθε ἄλλο.

Πουθενά ἄλλοῦ δέν ἀποκαλύπτεται τόσο ἀνάγλυφα ἡ ἀστική οὐσία τοῦ Ντάβιντ ὅσο στήν ὀλοκληρωτική ἄγνοια πού δείχνει στό ζήτημα τῆς χρησιμοποίησης τῆς μισθωτῆς ἐργασίας ἀπό τοὺς «μικροὺς» γεωργοὺς καί τῆς μετατροπῆς αὐτῶν τῶν τελευταίων σέ μισθωτοὺς ἐργάτες. Ὀλοκληρωτικὴ ἄγνοια, αὐτό εἶναι ἀπόλυτα σωστό. Στατιστικὰ στοιχεῖα γι' αὐτό τό ζήτημα ὑπάρχουν στή γερμανικὴ στατιστικὴ. Τά ἀναφέρει σύντομα ὁ Κάουτσκι στό «Ἀγροτικὸ ζήτημά» του (τά στοιχεῖα αὐτά τά ἀναφέρω κι ἐγὼ λεπτομερειακά — βλ. σελ. 227 *). Ὁ Ντάβιντ ξέρει αὐτὴ τὴ στατιστικὴ, δέν ἀναλύει ὅμως αὐτά τά στοιχεῖα. Ὁ Ντάβιντ κάνει ἓνα σωρὸ παραπομπές σέ διάφορες μονογραφίες καί *ἀγνοεῖ ὀλοκληρωτικὰ* τά στοιχεῖα τοὺς πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα. Μέ λίγα λόγια αὐτό ἰσοδυναμεῖ μέ πλήρη ἀποσιώπηση ἀπὸ ἓνα μικροαστὸ τοῦ ζητήματος τῶν «ἐργατάκων» πού δουλεύουν στό νοικοκύρη ἀγρότη.

Νά ὀρισμένα παραδείγματα.

Στὴ σελίδα 109 διαβάζουμε: «Γενικά, στή λαχανοκομία, ὅπως ἀκριβῶς καί σ' ὄλη τὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία ἀκμάζει ἡ μικρὴ παραγωγή».

Θέλετε ἀποδείξεις; Σᾶς παρουσιάζουν τὴν παρακάτω καὶ μόνο τὴν παρακάτω ἀπόδειξη:

«Σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς βιομηχανικῆς ** στατιστικῆς τοῦ 1895, ἀπὸ τά 32 540 νοικοκυριά κηπουρικῆς καὶ λαχανοκομίας τὰ 13 247 = 40% εἶχαν ἔκταση μικρότερη ἀπὸ 20 ἄρ., τὰ 8257 = 25% εἶχαν ἀπὸ 20 ὡς 50 ἄρ., τὰ 5707 = 14% ἀπὸ 50 ἄρ. ὡς ἓνα ἑκτάριο, τὰ 3397 = 10% εἶχαν ἀπὸ 1 ὡς 2 ἑκτάρια καὶ μόνο στὰ 1932 = 6% ἢ ἔκταση τῆς χρησιμοποιουμένης γῆς ἦταν ἀπὸ 2 ἑκτάρια καὶ πάνω».

Αὐτό εἶναι ὄλο κι ὄλο. Αὐτό πρέπει νά ἀποδείξει τὴν ἀνθιση

* Βλ. σέ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 196. Ἡ Σύντ.

** Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ὁ κ. Γκρόσμαν, θεωρητῆς τῆς μετάφρασης, ἀπέδωσε ἔτσι τὴ λέξη: Betriebsstatistik. Τί κακὸ μέ τίς ρωσικὲς μεταφράσεις! Ἡ λέξη αὐτὴ πρέπει νά ἀποδοθεῖ ἔτσι: «στατιστικὴ τῶν ἀγροτικῶν ἐπιχειρήσεων».

τῆς μικρῆς παραγωγῆς στή λαχανοκομία. Κι αὐτό πρέπει νά θεωρηθεῖ ἐπιστημονική ἐργασία τοῦ περισπούδαστου στά ζητήματα τῆς γεωπονίας Ντάβιντ. Ἄν εἶναι ἔτσι, τότε ἀδυνατοῦμε νά καταλάβουμε τί λέγεται τσαρλατανισμός στήν ἐπιστήμη.

Μόνο 6% ἔχουν ἀπό 2 ἑκτάρια καί πάνω, λέει ὁ Ντάβιντ. Δίπλα σ' αὐτά, στήν ἴδια στατιστική, ἀπ' ὅπου παίρνει αὐτούς τοὺς ἀριθμούς, βρίσκονται στοιχεῖα γιά τὴν ἔκταση τῆς γῆς πού ἔχουν αὐτά τὰ 6%. Ὁ Ντάβιντ παρασιωπᾷ αὐτά τὰ στοιχεῖα. Καί τὰ παρασιωπᾷ, γιατί ἀνατρέπον τὴ θεωρία του. «Στά χέρια 1932 νοικοκυρέων, δηλαδή στά 5,94% ὄλων τῶν λαχανοκηπουρῶν», ἔγραφα μέ βάση αὐτά ἀκριβῶς τὰ στοιχεῖα (σελ. 220 τοῦ ἄρθρου στό «Ὁμπραζοβάνιγε» *), «εἶναι συγκεντρωμένη περισσότερο ἀπὸ τὴ μισὴ ἔκταση, τὰ 51,39% ὄλης τῆς γῆς πού καλλιεργεῖται μέ λαχανικά γιά τὴν ἀγορά. Ἄπ' αὐτούς τοὺς 1932 λαχανοκηπουροὺς οἱ 1441 ἔχουν λαχανόκηπους ἀπὸ 2-5 ἡα· κατὰ μέσο ὄρο ἔχουν ὁ καθένας τους ἀπὸ 2,76 ἡα γῆ, πού τὴν καλλιεργοῦν μέ λαχανικά, καί ἀπὸ 109,6 ἡα γῆ γενικά. Λαχανόκηπους ἀπὸ 5 καί περισσότερα ἑκτάρια ἔχουν 491 νοικοκυρεοί· αὐτοὶ διαθέτουν κατὰ μέσο ὄρο ἀπὸ 16,54 ἡα λαχανόκηπους, καί ἀπὸ 134,7 ἡα γῆ γενικά ὁ καθένας (στό ἴδιο).

Ἔτσι λοιπὸν μόνο τὰ 6% τῶν λαχανοκηπουρῶν συγκεντρώνουν τὰ 51,39% ὄλης τῆς γῆς πού καλλιεργεῖται μέ λαχανικά. Αὐτοὶ εἶναι μεγάλοι κεφαλαιοκράτες, γιά τοὺς ὁποίους οἱ λαχανόκηποι ἀποτελοῦν συμπλήρωμα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς γεωργίας (νοικοκυριά μέ 100-135 ἑκτάρια). Συνεπῶς, στήν παραγωγή λαχανικῶν γιά τὴν ἀγορά ἔχει γίνει τεράστια κεφαλαιοκρατικὴ συγκέντρωση. Καί ὁ Ντάβιντ ἔχει... τὴν τόλμη νά ὑποστηρίζει ὅτι «ἀκμάζει ἡ μικρὴ παραγωγή», δηλαδή ἡ παραγωγή χωρὶς μισθωτὴ ἐργασία. Ὁ Ντάβιντ ὁμῶς δέ δίνει στοιχεῖα γιά τὸ ζήτημα ποιὰ καί ποιᾶς ἔκτασης νοικοκυριά πού παράγουν λαχανικά γιά τὴν ἀγορά ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ μισθωτοὺς ἐργάτες.

Ἔτσι χειρίζεται τὴ στατιστικὴ ὁ πολυμαθὴς Ντάβιντ. Παράδειγμα γιά τὸ πῶς χειρίζεται τὶς μονογραφίες εἶναι ὁ ἴδιος ὁ περιβόητος Χέχτ, στὸν ὁποῖο ἀναφέρονται οἱ κ. κ. Μπουλγκάκοφ, Χέρτς, Τσερνόφ (βλ. πῶς πάνω, σελ. 203-207**). Ὁ Ντάβιντ στήν «ἐργασία» του ἐκθέτει τὶς ἀπόψεις τοῦ Χέχτ σὲ δύο σελίδες (σελ. 394-395). Καί πῶς τὶς ἐκθέτει; Δέ βγάζει μιλιὰ γιά τὴ μισθωτὴ ἐργασία. Δέ βγάζει μιλιὰ γιά τὸ ὅτι ὁ Χέχτ ἐξιδανικεύει τὸν «μό-

* Βλ. σὲ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 218. Ἡ Σύντ.

** Βλ. σὲ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 158-167. Ἡ Σύντ.

νιμα ἐγκαταστημένο» ἐργοστασιακό ἐργάτη πού ἔχει κι ἓνα κομματάκι γῆ, ἀνακατεύοντας τούς ἐργάτες μέ τήν εὐπορή ἀγροτιά. Δέ βγάζει μιλιὰ γιά τό ὅτι, ἐνῶ «ἀκμάζει» ἓνας μικρός ἀριθμός ἀπό εὐπορους ἀγρότες, ἡ μάζα βρίσκεται σέ τέτοια κατάσταση, πού ἀναγκάζεται νά πουλάει τό γάλα καί νά ἀγοράζει στή θέση του μαργαρίνη πού εἶναι φτηνότερη.

ἘΝτάβιντ ὄχι μόνο τά παρασιωπᾷ ὅλα αὐτά, ἀλλά καί δηλώνει ὅτι «ὁ Χέχτ παραθέτει ἐξαιρετικά ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιά τίς μεγάλες βιοτικές ἀνάγκες αὐτῶν τῶν ἀγροτῶν» (σελ. 395). Εἶναι δύσκολο νά φανταστεῖς πιό χοντροκομμένη συνηγορία ὑπέρ τῆς ἀστικής τάξης.

Μέ τήν εὐκαιρία, θά μιλήσουμε γι' αὐτά πού λέει ὁ Χέχτ, ὅτι δηλ. οἱ ἀγρότες πουλοῦν τό γάλα γιά νά ἀγοράσουν μαργαρίνη πού εἶναι φτηνότερη. Θά νόμιζε κανεῖς ὅτι αὐτό εἶναι τό πιό γνωστό γεγονός γιά ἓνα οἰκονομολόγο. ἘΝτάβιντ ἀπό τό 1847, ἀκόμα στήν «Ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας» μίλησε γι' αὐτή τή χειροτέρευση τῆς λαϊκῆς διατροφῆς ἀπό τόν καπιταλισμό⁹⁹. Στή Ρωσία ἀπό τόν καιρό ἀκόμα τοῦ Ἐνγκελγκάρντ¹⁰⁰ (1870–1880) πρόσεξαν τό φαινόμενο αὐτό πολλές, πάρα πολλές φορές ὅλοι ὅσοι μελέτησαν κάπως εὐσυνειδητά τήν πρόοδο τοῦ καπιταλισμοῦ στή γαλακτοκομία. ἘΝτάβιντ ὅμως δέν πρόσεξε αὐτό τό σημεῖο. Καί μάλιστα εἰρωνεύεται ὅσα εἶπαν σχετικά οἱ σοσιαλιστές.

Στίς σελ. 427–428 τοῦ βιβλίου του ὁ Ντάβιντ κοροϊδεύει τόν Κάουτσκι πού λέει ὅτι τά κέντρα συγκέντρωσης γάλατος, ἀναπτύσσοντας τήν πούληση γάλατος ἀπό τούς ἀγρότες, χειροτερεύουν τή διατροφή τους. Γιά νά μπορέσει ὁ ἀναγνώστης νά ἐκτιμήσει ὅπως τοῦ ἀξιίζει τόν γερμανό ναρόντικο Ντάβιντ, παραθέτουμε τά ἴδια του τά λόγια:

«... Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι ἔχουν τή συνήθεια, στήν περίπτωση πού ἔχουν μεγαλύτερα ἔσοδα, νά χρησιμοποιοῦν κάτι ἀπό αὐτά γιά τό στομάχι τους. Τέτοια εἶναι, σάν νά λέμε, ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε μέ μεγάλη εὐχαρίστηση τρῶει κάτι τό καλύτερο, φτάνει νά διαθέτει γι' αὐτό λίγα χρήματα. Νά ὅμως πού — κατά πολύ παράξενο τρόπο, μόνο ὁ ἀγρότης πού, κατά γενική ὁμολογία, παίρνει χάρη στό συνεταιρισμό περισσότερα χρήματα ἀπό πρὶν γιά τό γάλα του καί τά γουρούνια του, δέν κάνει τό ἴδιο πού κάνουν καί οἱ ἄλλοι θνητοί» κτλ., κτλ., κτλ.

Δέν ἀξιίζει τόν κόπο βέβαια ν' ἀπαντήσουμε στίς φαιδρότητες αὐτοῦ τοῦ ἀντιδραστικοῦ μικροαστοῦ. Εἶναι ἀρκετό νά τίς δεῖξουμε στό ἀναγνωστικό κοινό, εἶναι ἀρκετό νά τίς βγάλουμε στό φῶς τῆς ἡμέρας μέσα ἀπό τό σωρό τῶν ἀσυνάρτητων περικοπῶν

γιά γεωπονικά ζητήματα πού είναι σκορπισμένες στίς 550 σελίδες. Είναι αρκετό νά σημειώσουμε, ὅτι κι ὁ ἀστός ἀκόμα ἀπολογητής Χέχτ, πού ζόν ἀναφέρει ὁ Ντάβιντ, παραδέχεται τή χειροτέρευση τῆς διατροφῆς σάν γεγονός πού ὀφείλεται στήν ἀντικατάσταση τοῦ γάλατος πού πουλιέται, μέ τή φτηνή μαργαρίνη. Αὐτό ἀφορᾷ τή Νότια Γερμανία, τήν περιοχή ὅπου ἐπικρατεῖ τό μικρό ἀγροτικό νοικοκυριό. Ἐπίσης ἀπὸ ἄλλη περιοχή — ἀπὸ τήν Ἀνατολική Πρωσία — ἔχουμε ἐντελῶς ἀνάλογες παρατηρήσεις τοῦ Κlawki (βλ. πῶ πάνω, σελ. 213 καί 214 *), ὅτι οἱ μικροί ἀγρότες «χρησιμοποιοῦν πολὺ λίγο βούτυρο καί ἀγνό γάλα».

Τῆ συνηγορία τοῦ Ντάβιντ ὑπέρ τῆς ἀστικής τάξης μποροῦμε νά τή δοῦμε καθαρά σέ ὅλα γενικά τά ζητήματα πού θίγει. Ἐξυμνεῖ λχ. τοὺς συνεταιρισμούς γάλατος τῆς Γερμανίας καί τῆς Δανίας σέ δεκάδες σελίδες (413—435 καί ἄλλες). Παραθέτει καί μιά στατιστική. . . μόνο γιά τό ζήτημα τῆς αὐξησης τοῦ ἀριθμοῦ τῶν συνεταιρισμῶν! Δέν ἀναφέρει ὅμως τά στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς στατιστικῆς γιά τή συγκέντρωση τῆς «συνεταιριστικῆς» παραγωγῆς γάλατος στά χέρια τῶν μεγάλων κεφαλαιοκρατικῶν νοικοκυριῶν (βλ. πῶ πάνω, σελ. 242**). Οἱ Ντάβιντ δέν προσέχουν αὐτοῦ τοῦ εἶδους τά στοιχεῖα πού βρίσκονται στήν ἴδια στατιστική πού χρησιμοποιοῦν!

«Οἱ ὀργανωμένοι σέ συνεταιρισμούς δανοὶ ἀγρότες, λέει ὁ Ντάβιντ, ξεπέρασαν ἀκόμα καί τίς ἰδιωτικές φέρμες τῶν μεγάλων γαιοχτημόνων». Ἀκολουθεῖ, γιά παράδειγμα, ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τήν 46η ἐκθεση τοῦ πειραματικοῦ ἐργαστηρίου, πού λέει ὅτι τό βούτυρο τῶν συνεταιρισμῶν εἶναι καλύτερης ποιότητος ἀπὸ τό βούτυρο τοῦ τσιφλικᾶ. Καί ὁ Ντάβιντ συνεχίζει:

«Αὐτά εἶναι τά ἀποτελέσματα πού πέτυχαν οἱ ἀγρότες πού ἄλλοτε, στά μικρά τους νοικοκυριά ἐφτιαχναν μόνο κατώτερης ποιότητος βούτυρο, γιά τό ὅποιο εἶναι ζήτημα ἂν ἐπαίρναν τή μισή τιμὴ ἀπὸ τήν τιμὴ πού ἐπαίρναν οἱ μεγάλοι ἰδιοχτῆτες. Ἐξάλλου ἐδῶ, στήν οὐσία, γίνεται λόγος γιά τοὺς μεσαιῶνες καί μικροὺς ἀγρότες (ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ Ντάβιντ). Στά 1898 στή Δανία ὑπῆρχαν 179 740 ἰδιοχτῆτες ἀγελάδων. Ἀπὸ τόν ἀριθμὸ αὐτό μόνο 7544, δηλ. τά 4 %, εἶχαν ἀπὸ 30 καί πάνω ἀγελάδες ὁ καθένας· 49 371, δηλ. τά 27,82 %, εἶχαν ὁ καθένας ἀπὸ 10 ὡς 29 ἀγελάδες. Λιγότερο ἀπὸ 10 κεφάλια ζῶα εἶχαν 122 589, δηλ. τά 68,97 % ἀπὸ τοὺς ἰδιοχτῆτες ἀγελάδων. Ἀπὸ τοὺς τελευταίους οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς μισοὺς καί συγκεκριμένα οἱ 70 218 ἰδιοχτῆτες ἀγελάδων — δηλαδή τά 39,85 % τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ — εἶχαν μόνο 1—3 κεφάλια, δηλ. ἀνήκαν στά μικρά νοικοκυριά. Ὅτι ἀπὸ τόν ἀριθμὸ τῶν μικρῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν τό μεγαλύτερο μέρος συμμετέ-

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 176—178. Ἡ Σύντ.

** Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 218—221. Ἡ Σύντ.

χει στίς συνεταιριστικές ὀργανώσεις, ἀποδείχεται ἀπό τό γεγονός ὅτι τό 1900 στή Δανία σέ συνολικό ἀριθμό 1 110 000 περίπου γαλακτοφόρων ἀγελάδων, τό γάλα 900 000 περίπου ἀγελάδων δινόταν στούς συνεταιρισμούς γάλατος» (σελ. 424).

Αὐτή εἶναι ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ περισπούδαστου Ντάβιντ. Ὁ Ντάβιντ ἀποφεύγει, δέν τοῦ εἶναι εὐχάριστο, νά ἀναφέρει ἀκριβῆ στοιχεῖα γιά τήν κατανομή τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγελάδων στά νοικοκυριά τῶν διάφορων ὁμάδων. Ὅμως ἀκόμα κι ἀπ' αὐτούς τούς σκόρπιους ἀριθμούς πού παραθέτει, φαίνεται ἡ πλήρης διαστρέβλωση τῆς πραγματικότητας ἀπό τόν Ντάβιντ. Ὅταν συγκρίνουμε τό γενικό ἀριθμό τῶν ἀγελάδων μέ τήν κατανομή τῶν ἰδιοχτητῶν ἀγελάδων, σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τῶν ζώων πού ἔχουν, βλέπουμε τήν παρακάτω — κατά προσέγγιση* βέβαια — εἰκόνα, πού στό σύνολό της ἀνταποκρίνεται ἀναμφισβήτητα στήν πραγματικότητα:

Δανία	Ἀριθμός νοικοκυριῶν σέ χιλιάδες	Ἀριθμός ἀγελάδων τους σέ χιλιάδες	Ἀγελάδες κατά νοικοκυριό
Νοικοκυριά μέ 1- 3 ἀγελάδες	70	100	1,43
» » 4- 9 »	52	250	4,81
» » 10-29 »	49	550	11,22
» » 30 καί πάνω ἀγελάδες	8	200	25,00
<i>Συνολικά</i>	179	1 100	6,14

Ἀπ' τούς ἀριθμούς αὐτούς φαίνεται, πρῶτο, ὅτι ἡ συγκέντρωση τῆς γαλακτοπαραγωγικῆς χτηνοτροφίας στή Δανία εἶναι πολύ μεγάλη. 750 χιλιάδες ἀγελάδες ἀπό τίς 1100 χιλιάδες, δηλαδή πάνω ἀπό τά δύο τρίτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ, ἀνήκουν στά μεγάλα νοικοκυριά, σέ 57 χιλιάδες νοικοκυριά ἀπό τά 179 χιλιάδες, δηλ. σέ λιγότερο ἀπό τό ἕνα τρίτο τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν. Τέτοια νοικοκυριά δέν μποροῦν ἀσφαλῶς νά κάνουν χωρίς μισθωτή ἐργασία, μιά κι ἔχουν ἀπό 10 καί πάνω ἀγελάδες. Συνεπῶς, ὁ Ντάβιντ «δέν πρόσεξε» ὅτι οἱ διαστάσεις

* Οἱ ἀριθμοί αὐτοί εἶναι κατά προσέγγιση, πρῶτο, γιατί ὁ ἀριθμός τῶν ἀγελάδων ἀφορᾷ τό 1900, ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν τό 1898. Δεύτερο, γιατί τόν ἀριθμό τῶν ἀγελάδων κατά ὁμάδες νοικοκυριῶν χρειάστηκε νά τόν καθορίσουμε κατά προσέγγιση ἐπειδή ὁ Ντάβιντ δέ δίνει ἀκριβεῖς ἀριθμούς. Τό μερίδιο τῶν μεγάλων νοικοκυριῶν τό ὑπολογίσαμε κατώτερο τοῦ πραγματικοῦ: 7544 νοικοκυριά ἔχουν ἀπό 30 ἀγελάδες καί πάνω τό καθένα. Ἔτσι καί ὅταν ἀκόμα πάrouμε τό minimum, δηλ. ἀπό 30 ἀγελάδες γιά κάθε νοικοκυριό, ἔχουμε $7544 \times 30 = 226\ 320$ ἀγελάδες. Πήραμε τό μικρότερο ἀριθμό, γιατί διαφορετικά τό μέγεθος τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν πλησιάζει πάρα πολύ στά κατώτατα καί ὀχι στά ἀνώτατα ὄρια τῶν ὁμάδων.

του χτηνοτροφικού νοικοκυριού δέν είναι καθόλου μικρές. Τούς δανούς νοικοκυρέους δέν πρέπει νά τούς κρίνουμε μέ βάση τήν έκταση τῆς γῆς πού ἔχουν. Ὁ Ντάβιντ «δέν πρόσεξε», ὅτι ὁ τεράστιος ἀριθμός τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν ἔχει ἐδῶ, ὅπως παντοῦ καί πάντοτε στήν κεφαλαιοκρατική γεωργία, ἕνα μηδαμινό μερίδιο στή γενική παραγωγή. Οἱ μικροί νοικοκυρεοί εἶναι 70 χιλ., δηλ. σχεδόν τά 40%, ἔχουν ὅμως μόνο τό $\frac{1}{11}$ τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγελάδων.

Δεύτερο. Οἱ ἀριθμοί πού ἀναφέραμε πιο πάνω δείχνουν ὅτι τά ἀγαθά τῶν συνεταιρισμῶν καί στή Δανία, ὅπως καί στή Γερμανία, τά ἀπολαμβάνουν κυρίως οἱ κεφαλαιοκράτες. Ἄν ἀπό τίς 1100 χιλιάδες ἀγελάδες δίνεται στους συνεταιρισμούς γάλατος μόνο τό γάλα τῶν 900 000 ἀγελάδων, αὐτό θά πεί ὅτι 200 000 ἀγελάδες μένουν ἔξω ἀπό τά «ἀγαθά» τῆς συνεταιριστικῆς πούλησης. Οἱ ἀγελάδες αὐτές εἶναι κατά κύριο λόγο οἱ ἀγελάδες τῶν πιο μικρῶν νοικοκυρέων, γιατί ἀπό τά στοιχεῖα πού ἀφοροῦν τῇ Γερμανία, εἶδαμε ὅτι ἀπό τά νοικοκυριά πού ἔχουν ὡς 2 ἑκτάρια τό καθένα, μόνον τά 0,3% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τους μετέχουν στους συνεταιρισμούς γάλατος, ἐνῶ ἀπό τά νοικοκυριά μέ 100 καί πάνω ἑκτάρια μετέχουν τά 35,1%. Συνεπῶς, ὅλα μᾶς ὑποχρεώνουν νά ὑποθέσουμε, ὅτι οἱ μικροί νοικοκυρεοί (70 000 νοικοκυρεοί μέ 100 000 ἀγελάδες) ἀπολαμβάνουν λιγότερο τά ἀγαθά τῆς συνεταιριστικῆς πούλησης.

Τό παράδειγμα τῆς Δανίας κατατροπώνει ὀλοκληρωτικά τόν Ντάβιντ, ἀποδείχνοντας τήν ὑπεροχή ἴσα-ἴσα ὄχι τῶν μικρῶν, οὔτε καί τῶν μεσαίων, ἀλλά τῶν μεγάλων νοικοκυριῶν στήν παραγωγή προϊόντων γάλατος.

Γιά νά κάνουμε κάπως πιο ζωντανούς αὐτούς τούς νεκρούς ἀριθμούς καί πίνακες, γιά νά δείξουμε τόν ταξικό χαρακτήρα τῆς ἀστικῆς γεωργίας (πού τόν ἀγνοεῖ ὀλότελα ὁ χοντροκέφαλος μικροαστός Ντάβιντ), θά ἀναφέρουμε ἕνα ἐξαιρετικό γεγονός ἀπό τήν ἱστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς Δανίας. Στά 1902 οἱ δανοί ἐφοπλιστές ἐλάττωσαν τό μισθό τῶν θερμαστῶν. Οἱ θερμαστές ἀπάντησαν μέ ἀπεργία. Τό σωματεῖο ὄλων τῶν λιμενεργατῶν τούς ὑποστήριξε σταματώντας ἐπίσης τή δουλειά. Ἄλλά... ἡ ἀπεργία δέν μπόρεσε νά γενικευτεῖ καί νά ἐπεχταθεῖ σ' ὅλα τά λιμάνια τῆς Δανίας. «Τό λιμάνι Ἑσπεργκ (στή δυτική ἀκτῆ τῆς Δανίας, σημαντικό γιά τό ἐμπόριό του μέ τήν Ἀγγλία), πού ἔχει τόσο τεράστια σημασία γιά τήν ἐξαγωγή δανέζικων ἀγροτικῶν προϊόντων, δέν κατορθώθηκε νά τραβηχτεῖ στήν ἀπεργία, ἐπειδή οἱ γεωργικοί συνεταιρισμοί τῆς Δανίας δήλωσαν, ὅτι θά

στείλουν άμέσως τόν άναγκαίο αριθμό από τά μέλη τους για τή δουλειά τής φόρτωσης τών πλοίων και ότι οί δανοί άγρότες δε θά επιτρέψουν νά σταματήσει ή έξαγωγή τών προϊόντων τους»*.

*Ετσι λοιπόν, οί συνεταιρισμοί τής Δανίας στάθηκαν στό πλευρό τών έφοπλιστών ενάντια στους έργάτες και χαντάκωσαν τήν άπεργία. Φυσικά, είναι πέρα για πέρα κατανοητό γιατί οί κεφαλαιοκράτες-φέρμερς, πού έχουν από 10 και πάνω άγελάδες, υποστήριξαν κεφαλαιοκράτες επίσης, ενάντια στους έργάτες. Άκατανόητο είναι μόνο τό γεγονός ότι συγγραφείς σαν τόν Ντάβιντ, πού συγκαλύπτουν τήν ταξική πάλη, αυτοαποκαλούνται σοσιαλιστές.

Στό ζήτημα τής σύνδεσης τών άγροτικών νοικοκυριών μέ τή βιομηχανική έπεξεργασία τών άγροτικών προϊόντων (παραγωγή ζάχαρης, οίνοπνευματοποιία κτλ.), ο Ντάβιντ κάνει τό ίδιο άκριβώς λάθος πού κάνει και ο κ. Μπουλγκάκοφ. Όπως ο ρώσος καθηγητής, τό ίδιο και ο γερμανός «έπιστήμονας» όπορτουνιστής, *άντέγραφε άπλώς* τούς πίνακες από τό γερμανικό δελτίο έρευνας χωρίς νά σκεφτεί τί άφορούν οί πίνακες αυτοί! Ό Κάουτσκι βεβαιώνει ότι ή παραγωγή ζάχαρης είναι υπόδειγμα *μεγάλης* βιομηχανικής έπιχείρησης στήν άγροτική οικονομία. Για νά άναιρέσει αυτή τή βεβαίωση ο Ντάβιντ, άκριβώς όπως και ο Μπουλγκάκοφ, άναφέρει αριθμούς πού δείχνουν ότι τά μικρά νοικοκυριά πού συνενώθηκαν μέ τή βιομηχανική παραγωγή έπεξεργασίας τών άγροτικών προϊόντων, είναι περισσότερα από τά μεγάλα (σελ. 406, 407, 410 του βιβλίου του Ντάβιντ). Ότι γενικά τά μικρά νοικοκυριά είναι περισσότερα από τά μεγάλα, τό ξέχασε ο πολυμαθής στατιστικός. Άντί νά καθορίσει τό ποσοστό τών νοικοκυριών, τών συνενωμένων μέ τή βιομηχανική έπεξεργασία τών άγροτικών προϊόντων, σέ σχέση μέ τό συνολικό αριθμό τών νοικοκυριών τής δοσμένης ομάδας, ο Ντάβιντ *άντέγραψε τόν πίνακα πού δίνει τό ποσοστό αυτών τών νοικοκυριών κατά ομάδες σέ σχέση μέ τό γενικό τους σύνολο*. Τό λάθος αυτό του κ. Μπουλγκάκοφ τό έδειξα κιόλας πίο πάνω λεπτομερειακά (βλ. σελ. 237 και 238 **). *Μένει μόνο νά σημειώσουμε ότι κι ο Ε. Ντάβιντ, πού ή έπιστημονική του ευσυνειδησία είναι άπαράλλαχτη μέ του Μπουλγκάκοφ, δέν κόπιασε κι αυτός νά ρίξει μία ματιά στά στοιχεία για τό ποσοστό τής γής, πού είναι

* *Emil Helms*. «Die socialdemokratische und gewerkschaftliche Bewegung in Dänemark». Lpz. 1907, S. 138 (*Έμιλ Χέλμς*. «Τό σοσιαλδημοκρατικό και τό συνδικαλιστικό κίνημα στή Δανία». Λειψία, 1907, σελ. 138. *Ή Σύντ.*).

** Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 211-213. *Ή Σύντ.*

σπαρμένη μέ ζαχαρότευτλα καί πού βρίσκεται στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν.

Ὡς ποιὰ κωμικά ὄρια φτάνει ἡ ταυτότητα τῶν διαθέσεων τοῦ γερμανοῦ ὀπορτουμιστῆ καί τοῦ ρώσου φιλελεύθερου καθηγητῆ, φαίνεται ἀπό τό ὅτι καί οἱ δύο τους ὄχι μόνο χρησιμοποιοῦν ἐξίσου ἀπρόσεχτα καί ἀδέξια τή στατιστική, μά ἐξίσου ἀπρόσεχτα ἀναφέρουν καί τόν Μάρξ. Ὅπως ὁ Μπουλγκάκοφ, τό ἴδιο καί ὁ Ντάβιντ, παραδέχεται τό «νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους». Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι προσπαθεῖ νά τόν ἀναλύσει βάζοντας ιδιαίτερους περιορισμούς, νά τόν ἐξαρτήσῃ ἀπό ιδιαίτερους ὄρους, αὐτό ὅμως δέν ἀλλάζει καθόλου τά πράγματα πρὸς τό καλύτερο. Στή σελ. 476 ὁ Ντάβιντ λέει λχ. ὅτι «ὁ νόμος αὐτός δέν ἀφορᾷ γενικά τό ζήτημα τῶν διακυμάνσεων τῆς ἀποδοτικότητας κατὰ τό πέρασμα ἀπό τή μιὰ ἐπιστημονικο-τεχνική βαθμίδα στήν ἄλλη. Ὁ νόμος ἀφορᾷ ἀποκλειστικά τίς διακυμάνσεις τῆς ἀποδοτικότητας πάνω στή βάση τῆς ἴδιας ἐπιστημονικο-τεχνικῆς βαθμίδας». Αὐτός ἀκριβῶς εἶναι ἐκεῖνος ὁ *περιορισμός* τοῦ περιβόητου νόμου πού ἀνέφερα μιλώντας ἐνάντια στόν κ. Μπουλγκάκοφ (βλ. πῶς πάνω, σελ. 165, 166*), ταυτόχρονα ὅμως πρόσθεσα τότε ἀκόμα ὅτι αὐτός ὁ «νόμος» θά εἶναι «τόσο σχετικός, πού οὔτε λόγος μπορεῖ νά γίνει γιά ὅποιοδήποτε νόμο, οὔτε μάλιστα γιά ὅποιαδήποτε βασική ἰδιομορφία τῆς γεωργίας».

Στό μεταξύ ὅμως ὁ Ντάβιντ ἐξακολουθεῖ νά ἀνάγει τό νόμο αὐτό σέ ἰδιομορφία τῆς γεωργίας. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ἕνα ἀφάνταστο μπέρδεμα, γιατί ὅταν μένουν ἀμετάβλητοι οἱ «ἐπιστημονικο-τεχνικοί» ὄροι, τότε καί στή βιομηχανία εἶναι ἐξαιρετικά περιορισμένες οἱ συμπληρωματικές τοποθετήσεις κεφαλαίων.

«Ἡ καθυστέρηση τῆς ἀγροτικῆς οικονομίας, — λέει ὁ Ντάβιντ στό τελευταῖο κεφάλαιο, — ἐξηγεῖται, πρῶτα, ἀπό τή *συντηρητικότητα τῶν ὀργανικῶν δυνάμεων τῆς φύσης*, πράγμα πού ἐκδηλώνεται στό νόμο τῆς μειωνόμενης σοδειᾶς» (σελ. 501). Στό συμπέρασμα αὐτό ἀπορίπτεται ἐντελῶς ἡ θέση πού ἀναπτύχθηκε λίγο πῶς πάνω, ὅτι δηλ. ὁ «νόμος» δέν ἰσχύει κατὰ τό πέρασμα σέ ἀνώτερη τεχνική βαθμίδα! «Ἡ συντηρητικότητα τῶν δυνάμεων τῆς φύσης» ἀποτελεῖ ἀπλῶς φραστική ὑπεκφυγή τοῦ ἀντιδραστικοῦ μικροαστοῦ, πού εἶναι ἀνίκανος νά καταλάβῃ τίς *κοινωνικές* συνθήκες πού παρεμποδίζουν ιδιαίτερα τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀγροτικῆς οικονομίας. Ὁ Ντάβιντ ἀποδείχεται ὅτι δέν καταλαβαίνει πῶς σ' αὐτές τίς *κοινωνικές* συνθήκες ἀνήκουν:

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 101-104 Ἡ *Σύντ.*

πρῶτο, τὰ ὑπολείμματα τοῦ φεουδαρχισμοῦ στή γεωργία, ἡ ἀνισότητα δικαιωμάτων τῶν ἐργατῶν γῆς κτλ., κτλ., καί δεύτερο, ἡ γαιοπρόσοδος, πού φουσκώνει τίς τιμές καί κατοχυρώνει τή μεγάλη πρόσοδο μέ τήν τιμή τῆς γῆς.

«Νομίζουμε, — γράφει ὁ Ντάβιντ, — ὅτι σήμερα ἡ γερμανική γεωργία δέ θά μπορούσε νά παράγει τήν ἀπαιτούμενη ποσότητα σιτηρῶν μέ τήν ἀποδοτικότητα ἐκείνη, πού χάρη στήν ὑπερπόντια παραγωγή θεωρεῖται κανονική ἀπό τήν ἄποψη τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας. Ὁ νόμος τῆς μειωνόμενης σοδειᾶς δέν ἐπιτρέπει, χωρίς νά μειώνεται ἡ ἀποδοτικότητα, νά αὐξάνει ἀπεριόριστα ἡ ποσότητα τῶν προϊόντων σέ περιορισμένη ἔκταση γῆς» (σελ. 519 — τήν τελευταία φράση ὁ Ντάβιντ τήν ἔχει ὑπογραμμίσει).

Δέ θά ἦταν ἄσχημο νά ριζούμε μιά ἐξεταστική ματιά σ' αὐτόν τόν οἰκονομολόγο! Αὐτός δηλώνει ὅτι ὁ «νόμος» τῆς μειωνόμενης σοδειᾶς ἀφορᾷ ἀποκλειστικά τίς διακυμάνσεις τῆς ἀποδοτικότητας πάνω στή βάση τῆς ἴδιας ἐπιστημονικο-τεχνικῆς βαθμίδας (σελ. 476). Ἐνῶ τό συμπέρασμα λέει: «ὁ νόμος δέν ἐπιτρέπει νά αὐξάνει „ἀπεριόριστα“ ἡ ποσότητα τῶν προϊόντων» (σελ. 519)! Ἀπό ποῦ ὅμως βγαίνει, ὅτι ἡ γερμανική γεωργία δέ θά μπορούσε νά ἀνεβεῖ στήν ἐπόμενη «ἐπιστημονικο-τεχνική βαθμίδα», ἂν δέν τήν ἐμπόδιζε ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία τῆς γῆς, ἂν δέν τήν ἐμπόδιζε ἡ φουσκωμένη γαιοπρόσοδος, ἂν δέν τήν ἐμπόδιζε ἡ ἔλλειψη δικαιωμάτων, ἡ καταπίεση καί ἡ ταπείνωση τοῦ ἐργάτη γῆς, ἂν δέν τήν ἐμπόδιζαν τά βάρβαρα μεσαιωνικά πρόνομια τῶν γιοῦνκερς;

Φυσικά, ὁ ἀπολογητής τῆς ἀστικῆς τάξης προσπαθεῖ νά ἀγνοήσει τίς κοινωνικές καί τίς ἱστορικές αἰτίες τῆς καθυστέρησης τῆς γεωργίας, ρίχνοντας τό φταίξιμο στή «συντηρητικότητα τῶν δυνάμεων τῆς φύσης» καί στό «νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους». Ὁ περιβόητος αὐτός νόμος δέν περιέχει τίποτε ἄλλο, ἐκτός ἀπό ἀπολογητισμό καί κουταμάρα.

Καί γιά νά καλύψει τό ἐπαίσχυντο κατρακύλισμά του στίς παλιές προλήψεις τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας ὁ Ντάβιντ, ἀκριβῶς ὅπως καί ὁ Μπουλγκάκοφ, κάνει μιά διαστρεβλωμένη παραπομπή στόν Μάρξ. Ὁ Ντάβιντ χρησιμοποιεῖ μιά περικοπή ἀπό τήν ἴδια σελίδα τοῦ III τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» (III B., II. Theil, S. 277), πού χρησιμοποίησε καί ὁ κ. Μπουλγκάκοφ! (Βλέπε σελ. 481 τοῦ βιβλίου τοῦ Ντάβιντ καί τήν πιό πάνω ἀνάλυση τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ, σελ. 171 καί 172*.)

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 110-114. Ἡ Σύντ.

“Ο,τι είπα γιά τήν *έπιστημονική εϋσυνειδησία* τοϋ κ. Μπουλγκάκοφ, ισχύει στό *άκέραιο* καί γιά τόν Ντάβιντ. ‘Ο κ. Μπουλγκάκοφ διαστρέβλωσε τήν περικοπή πού πήρε άπ’τόν Μάρξ. ‘Ο Ντάβιντ περιορίστηκε νά αναφέρει τίς πρώτες λέξεις τής ίδιας περικοπής: «Γιά τή μειωνόμενη άποδοτικότητα τοϋ έδάφους όταν γίνονται διαδοχικές τοποθετήσεις κεφαλαίου βλέπε στόν Λίμπιχ» («Das Kapital», III B., II Theil, S. 277)¹⁰¹. “Όπως ό Μπουλγκάκοφ, έτσι καί ό Ντάβιντ διαστρέβλωσε τόν Μάρξ, καί παρουσίασε στόν άναγνώστη τό ζήτημα σάν νά είναι αϋτή ή μοναδική υπόδειξη πού κάνει ό Μάρξ. Στήν πραγματικότητα, τό έπαναλαβαίνουμε, όποιος έχει διαβάσει τόν III τόμο τοϋ «Κεφαλαίου» (καί τό δεύτερο μέρος τοϋ δεύτερου τόμου τών «Theorien über den Mehrwert»¹⁰²), ξέρει άκριβώς τό αντίθετο. ‘Ο Μάρξ δεκάδες φορές διασαφηνίζει ότι τήν περίπτωση *μείωσης* τής άποδοτικότητας τών συμπληρωματικών τοποθετήσεων κεφαλαίου τή θεωρεί τελείως *ισότιμη* καί τό ίδιο πιθανή όπως καί τήν περίπτωση *αϋξησης* τής άποδοτικότητας τών συμπληρωματικών τοποθετήσεων κεφαλαίου.

Στήν ύποσημείωση τής σελ. 481 ό Ντάβιντ ύπόσχεται νά εξετάσει στό μέλλον τή σχέση αϋτοϋ τοϋ νόμου μέ τή γαιοπροσόδο, καθώς επίσης «νά εξετάσει κριτικά τήν προσπάθεια τοϋ Μάρξ νά αναπτύξει καί νά επεκτείνει τή θεωρία τής γαιοπροσόδου. άνατρέποντας τά έπιχειρήματα τοϋ Μάλθους καί τοϋ Ρικάρντο».

Μποροϋμε προκαταβολικά νά ποϋμε, ότι ή κριτική εξέταση πού θά κάνει ό Ντάβιντ θά είναι επανάληψη τών άστικών προλήψεων à la κ. Μπουλγκάκοφ ή... à la σύντροφο Μάσλοφ.

“Ας περάσουμε τώρα στήν εξέταση μιās άκόμα ριζικά λαθεμένης θέσης τοϋ Ντάβιντ. Είναι πιά πολύ άχαρη δουλειά νά άναιρείς τόν άπολογητισμό του ή τή διαστρέβλωση τής στατιστικής άπομέρους του. Στό ζήτημα πού περνάμε τώρα, έχουμε μερικά καινούργια στοιχεία πού επιτρέπουν νά αντιπαραθέσουμε τήν *άληθινή* εικόνα τής πραγματικότητας στίς θεωρίες τοϋ σύγχρονου μικροαστισμοϋ.

XI

Η ΧΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ ΣΤΟ ΜΙΚΡΟ ΚΑΙ ΣΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟ

Οί «κριτικοί» ή οί μπερνσταϊνικοί στό άγροτικό ζήτημα, υπερασπίζοντας τή μικρή παραγωγή, αναφέρονται πολύ συχνά στό άκόλουθο περιστατικό. Οί μικροί γεωργοί σέ μιά δοσμένη μο-

νάδα επιφάνειας τῆς γῆς διατηροῦν ἀσύγκριτα περισσότερα ζῶα, παρά οἱ μεγάλοι. Συνεπῶς — ἄνευ — οἱ μικροί γεωργοί λιπαίνουν καλύτερα τό ἔδαφος. Τό νοικοκυριό τους στέκεται ψηλότερα ἀπό τεχνική ἄποψη, γιατί ἡ λίπανση παίξει ἀποφασιστικό ρόλο στή σύγχρονη γεωργία καί τό λίπασμα πού προέρχεται ἀπό ζῶα πού συντηροῦνται στό νοικοκυριό, ξεπερνάει πολλές φορές ὅλα τά τεχνητά λιπάσματα.

Ἐντ. Ντάβιντ στό βιβλίον του: «Ὁ σοσιαλισμός καί ἡ ἀγροτική οἰκονομία» δίνει στό ἐπιχειρήμα αὐτό ἀποφασιστική σημασία (σελ. 326, 526 καί 527 τῆς ρωσικῆς μετάφρασης). Γράφει καί ὑπογραμμίζει ὅτι: «ἡ κοπριά εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς γεωργίας» (σελ. 308) καί κάνει τήν ἀλήθεια αὐτή κύρια βάση γιά νά υπερασπίσει τή μικρὴ γεωργία. Ἀναφέρει τή γερμανικὴ στατιστικὴ, πού δείχνει ὅτι στά μικρά νοικοκυριά σέ μιά δοσμένη μονάδα ἐπιφάνειας συντηροῦνται πολὺ περισσότερα ζῶα, παρά στά μεγάλα νοικοκυριά. Ὁ Ντάβιντ ἔχει τήν πεποίθησιν, ὅτι τά στοιχεῖα αὐτά λύνουν ὀριστικὰ ὑπὲρ τῆς ἄποψης του τό ζήτημα γιά τά πλεονεχτήματα τῆς μεγάλης καί τῆς μικρῆς παραγωγῆς στή γεωργία.

Ἄς ἐξετάσουμε πιό ἐπισταμένα τὴ θεωρία αὐτὴ καί τὴν ἀπὸ κοπριά ψυχὴ τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας.

Τό κύριον ἐπιχειρήμα τοῦ Ντάβιντ καί τῶν πολυάριθμων ὁπαδῶν του ἀστῶν οἰκονομολόγων εἶναι ἐπιχειρήμα στατιστικῆς. Συγκρίνουν τόν ἀριθμὸ τῶν ζῶων (κατὰ μονάδα ἐπιφάνειας) σέ νοικοκυριά διαφορετικῶν διαστάσεων. Παράλληλα προϋποθέτουν σιωπηρὰ ὅτι συγκρίνουν ὁμοειδῆ ποσά, δηλ. ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ἀριθμὸς ζῶων ἑνὸς ὀρισμένου εἴδους ἀντιπροσωπεύει καί στά μεγάλα καί στά μικρά νοικοκυριά ἴση, ἅς ποῦμε, γεωργικὴ ἀξία. Προϋποθέτουν, ὅτι ἴσος ἀριθμὸς ζῶων δίνει ἴση ποσότητα κοπριά, ὅτι τό ζῶον ἔχει λίγο-πολὺ τὴν ἴδια ποιότητα στά μεγάλα καί στά μικρά νοικοκυριά κτλ.

Εἶναι ὀλοφάνερο, ὅτι ἀπὸ τὴν ὀρθότητα αὐτῆς τῆς συνηθισμένης σιωπηρῆς προϋπόθεσης ἐξαρτᾶται ὀλοκληρωτικὰ ἡ ἀποδεικτικὴ σημασία τοῦ ἐπιχειρήματος πού ἐξετάζουμε. Εἶναι σωστὴ ἡ θέση αὐτὴ; Ἄν ἀπὸ τὴν ξερὴ καί πολὺ γενικὴ στατιστικὴ περάσουμε στὴν ἀνάλυσιν τῶν κοινωνικο-οικονομικῶν συνθηκῶν τῆς μικρῆς καί τῆς μεγάλης γεωργικῆς παραγωγῆς στό σύνολό της, τότε θά δοῦμε ἀμέσως, ὅτι αὐτὸ ἀκριβῶς πού χρειάζεται ν' ἀποδειχτεῖ, παίρνεται ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴ σάν ἀποδειγμένο. Ὁ μαρξισμὸς βεβαιώνει, ὅτι στὴ μικρὴ παραγωγὴ οἱ συνθήκες συντήρησης τῶν ζῶων (καί ὅπως εἶδαμε, καί οἱ συνθήκες

περιποίησης τῶν χωραφιών καὶ συντήρησης τοῦ δουλευτῆ-γεωργοῦ) εἶναι *χειρότερες* ἀπὸ τὶς συνθήκες τοῦ μεγάλου νοικοκυριοῦ. Ἡ ἀστική πολιτική οἰκονομία καὶ μαζί της οἱ μπερνσταϊνικοί ἰσχυρίζονται τὸ ἀντίθετο: χάρη στὴν ἐπιμέλεια τοῦ μικροῦ γεωργοῦ οἱ συνθήκες συντήρησης τῶν ζώων εἶναι πολὺ καλύτερες στὸ μικρὸ νοικοκυριὸ παρά στὸ μεγάλο. Γιὰ νὰ βροῦμε στατιστικὰ στοιχεῖα πού φωτίζουν αὐτὸ τὸ ζήτημα, δέ χρειάζεται καθόλου ἢ στατιστικὴ πού χρησιμοποιεῖ ὁ Ντάβιντ. Χρειάζεται στατιστικὴ ἔρευνα ὄχι γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν ζώων στὰ νοικοκυριά διαφορετικῶν διαστάσεων, ἀλλὰ γιὰ τὴν ποιότητά τους. Στὴ γερμανικὴ οἰκονομικὴ φιλολογία ὑπάρχει μιὰ τέτοια ἔρευνα, ἴσως μάλιστα καὶ νὰ ὑπάρχουν ἀρκετές τέτοιες ἔρευνες. Καὶ εἶναι στὸν ἀνώτατο βαθμὸ χαρακτηριστικὸ, ὅτι ὁ Ντάβιντ, πού γέμισε τὸ βιβλίο του μὲ ἀπειρες καὶ ἄσχετες πρὸς τὸ ζήτημα περικοπές ἀπὸ παντοειδῆ γεωπονικὰ συγγράμματα, παρασιώπησε ὀλωσδιόλου ἴσα-ἴσα τὶς προσπάθειες πού ὑπάρχουν στὴ φιλολογία καὶ πού σκοπὸς τους εἶναι νὰ ἀποκαλυφθοῦν μὲ λεπτομερειακὲς ἔρευνες οἱ ἐσωτερικὲς συνθήκες τῆς μικρῆς καὶ τῆς μεγάλης παραγωγῆς. Θὰ κάνουμε γνωστὴ στὸν ἀναγνώστη ἀκριβῶς μιὰ ἀπὸ τὶς ἐργασίες αὐτές πού ἄδικα τὶς ἀγνόησε ὁ Ντάβιντ.

Ὁ Ντρέξλερ, γνωστὸς γερμανὸς συγγραφέας γιὰ τὰ ζητήματα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, δημοσίευσε σὲ μιὰ μονογραφία τὰ ἀποτελέσματα μιᾶς «ἀγροτικῆς στατιστικῆς ἔρευνας», γιὰ τὴν ὁποία πολὺ σωστά εἶπε ὅτι «ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἀκρίβειας τῶν στοιχείων της εἶναι ζήτημα ἂν ὑπάρχει ἄλλη σάν κι αὐτή». Στὴν ἐπαρχία τοῦ Ἄννόβερου ἐγίνε ἔρευνα σὲ 25 κατοικημένα σημεῖα (22 χωριά καὶ 3 τσιφλικάδικα νοικοκυριά). Στὴν ἔρευνα αὐτὴ συγκεντρώθηκαν ξεχωριστὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ κάθε νοικοκυριό, ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἔκταση τῆς γῆς καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν ζώων, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ποιότητα τῶν ζώων. Γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς ποιότητος τῶν ζώων χρησιμοποιήθηκε μιὰ πολὺ ἀκριβῆς μέθοδος: καθοριζόταν τὸ ζωντανὸ βάρος * τοῦ κάθε ζώου σὲ χιλιό-

* Ὁ Ντάβιντ ξέρει θαυμάσια τὴ μέθοδο αὐτὴ τῶν γεωπόνων νὰ καθορίζουν τὸ ζωντανὸ βάρος τοῦ κάθε ζώου. Στὴ σελίδα 367 ἀφηγεῖται λεπτομερειακὰ ποιὸ εἶναι τὸ ζωντανὸ βάρος στὶς *διάφορες ράτσες* τῶν κερασφόρων κτλ. ζώων πού τρέφονται γιὰ τὸ κρέας τους, γιὰ τὸ γάλα τους, ἢ πού συντηροῦνται σάν ζῶα ἐργασίας. Γιὰ στοιχεῖα αὐτὰ τὰ ἀντιγράφε ἀπὸ τοὺς γεωπόνους. Καὶ δέν τοῦ περνάει κἀν ἀπὸ τὸ μυαλό, ὅτι γιὰ τὸν οἰκονομολόγο γενικά καὶ γιὰ τὸ σοσιαλιστὴ ἰδιαίτερα τὸ βασικὸ δέν εἶναι ἡ διαφορά τῆς ράτσας τῶν ζώων, ἀλλὰ ἡ διαφορά τῶν *συνθηκῶν* τῆς συντήρησής τους στὸ μικρὸ καὶ στὸ μεγάλο νοικοκυριό, στὸ νοικοκυριὸ τοῦ «ἀγρότη» καὶ στὸ νοικοκυριὸ τοῦ κεφαλαιοκράτη.

γραμμα «μέ βάση τήν ὅσο τό δυνατό πιό ἀκριβῆ καί κατά κεφαλή ἐκτίμηση τῶν διαφορῶν ζώων, ἐκτίμηση πού γινόταν ἀπό εἰδικούς ἀνθρώπους». Προέκυψαν στοιχεῖα γιά τό ζωντανό βάρος τοῦ κάθε εἴδους ζώου σέ νοικοκυριά διαφορετικῶν διαστάσεων. Χώρια ἀπ' αὐτό ἡ ἔρευνα ἐπαναλήφθηκε: ἡ πρώτη ἔγινε στά 1875, καί ἡ δευτέρα στά 1884. Τά στοιχεῖα δημοσιεύτηκαν ἀπό τόν Ντρέξλερ* ἀδούλευτα γιά τό καθένα ἀπό τά τρία τσιφλίκια καί γιά τά χωριά, χωρισμένα σέ τρεῖς ὁμάδες, καί ἐπιπλέον τά ἀγροτικά νοικοκυριά στά χωριά χωρίστηκαν σέ ἐφτά ὁμάδες σύμφωνα μέ τήν ποσότητα τῆς γῆς τοῦ κάθε νοικοκυριοῦ (πάνω ἀπό 50 ἑκτάρια, ἀπό 25 ὡς 50, ἀπό 12,5 ὡς 25, ἀπό 7,5 ὡς 12,5, ἀπό 2,5 ὡς 7,5, ἀπό 1,25 ὡς 2,5 καί ὡς 1,25 ἑκτάρια).

* Ἄν πάρουμε ὑπόψη, ὅτι τά στοιχεῖα τοῦ Ντρέξλερ ἀφοροῦν 11 διαφορετικά εἶδη ζώων, τότε θά γίνει ξεκάθαρο στόν ἀναγνώστη πόσο περίπλοκοι εἶναι ὄλοι αὐτοί οἱ πίνακες. Γιά νά ἀποχτήσουμε περιληπτικά στοιχεῖα, πού θά μᾶς ἐπιτρέψουν νά δοῦμε τά γενικά καί βασικά συμπεράσματα, θά χωρίσουμε ὅλα τά νοικοκυριά σέ πέντε κύριες ὁμάδες: α) μεγάλα τσιφλίκια, β) νοικοκυριά ἀγροτῶν πού ἔχουν πάνω ἀπό 25 ha (ἑκτάρια) γῆ, γ) ἀπό 7,5 μέχρι 25 ha, δ) 2,5-7,5 ha καί ε) λιγότερο ἀπό 2,5 ha.

Ἐπίσης ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν σ' αὐτές τίς ὁμάδες καί ἡ ἔκταση τῆς γῆς τους ἦταν στά 1875 καί στά 1884 ἡ παρακάτω:

	Τό 1875			Τό 1884		
	Ἀριθμός νοικοκυριῶν	Σύνολο γῆς τῶν νοικοκυριῶν	Γῆ κατά νοικοκυριό	Ἀριθμός νοικοκυριῶν	Σύνολο γῆς τῶν νοικοκυριῶν	Γῆ κατά νοικοκυριό
	(Σέ ἑκτάρια = ha)					
α) Τσιφλίκια	3	689	229	3	766	255
β) Νοικ. μέ 25 ha καί πάνω	51	1 949	38	58	2 449	42
γ) » » 7,5-25 ha	274	3 540	13	248	3 135	12
δ) » » 2,5-7,5 »	442	1 895	4,3	407	1 774	4,3
ε) » » ὡς 2,5 »	1 449	1 279	0,88	1 109	1 027	0,92
Σύνολο	2 219	9 352	4,2	1 825	9 151	5,0

* Τά στοιχεῖα τοῦ 1875 στίς «Schriften des Vereins für Sozialpolitik», Band XXIV, S. 112 («Bäuerliche Zustände», B. III), καί τοῦ 1884 στίς «Thiel's landwirtschaftliche Jahrbücher», Band XV (1886) («Μελέτες τοῦ Συλλόγου κοινωνικῆς πολιτικῆς», τόμ. XXIV, σελ. 112 («Ἡ κατάσταση τῶν ἀγροτῶν», τόμ. III), καί γιά τό 1884 στίς «Ἀγροτικές ἐπετηρίδες τοῦ Τίλ», τόμ. XV (1886). Ἡ Σύντ.).

Γιὰ νά ἐξηγήσουμε αὐτούς τούς ἀριθμούς, θά σταθοῦμε πρὶν ἀπ' ὅλα στὸν οἰκονομικὸ τύπο τῶν νοικοκυριῶν μὲ διαφορετικὴ ἔκταση. Ὁ Ντρέξλερ ἔχει τὴ γνώμη ὅτι ὅλα τὰ νοικοκυριά πού ἔχουν ἀπὸ $7\frac{1}{2}$ ἑκτάρια γῆ καὶ πάνω δὲν τὰ βγάζουν πέρα χωρὶς μισθωτὴ ἐργασία. Ἔχουμε ἔτσι (γιὰ τὸ 1875) 325 ἀγροτικά νοικοκυριά, πού μισθώνουν ἐργάτες. Οἱ νοικοκυρεοὶ ὄλων τῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν ὡς $2\frac{1}{2}$ ha γῆ εἶναι ὑποχρεωμένοι νά μισθώνονται οἱ ἴδιοι. Ἀπὸ τὰ νοικοκυριά πού ἔχουν ἀπὸ 2,5 ὡς 7,5 ha (μέση ἔκταση = 4,3 ha), τὰ μισά, σύμφωνα μὲ τούς ὑπολογισμούς τοῦ Ντρέξλερ, τὰ βγάζουν πέρα χωρὶς οἱ νοικοκυρεοὶ τοὺς νά δουλεύουν ὡς μισθωτοὶ ἐργάτες, τὰ ἄλλα ὅμως μισὰ εἶναι ὑποχρεωμένα νά προσφέρουν μισθωτούς ἐργάτες. Συνεπῶς, ἀπ' ὅλα τὰ ἀγροτικά νοικοκυριά τὰ 325 εἶναι κεφαλαιοκρατικά, τὰ 221 εἶναι μικρά «ἐργαζόμενα» (ὅπως θάλεγαν οἱ δικοὶ μας ναρόντικοι) νοικοκυριά, πού δὲ μισθώνουν ἐργάτες καὶ δὲ μισθώνονται οἱ ἰδιοχτῆτες τοὺς, καὶ τὰ 1670 εἶναι μισοπρολεταριακά νοικοκυριά πού οἱ ἰδιοχτῆτες τοὺς μισθώνονται.

Δυστυχῶς οἱ ὁμάδες πού χώρισε ὁ Ντρέξλερ διαφέρουν ἀπὸ τίς ὁμάδες τῆς γενικῆς γερμανικῆς στατιστικῆς πού θεωρεῖ μεσαίους ἀγρότες τούς νοικοκυρεοὺς πού ἔχουν ἀπὸ 5–20 ha. Ὅμως παρ' ὅλα αὐτὰ παραμένει ἀναμφισβήτητο γεγονός, ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν μεσαίων αὐτῶν ἀγροτῶν δὲν τὰ βγάζει πέρα χωρὶς νά μισθώνει ἐργάτες. Οἱ «μεσαῖοι» ἀγρότες τῆς Γερμανίας εἶναι μικροὶ κεφαλαιοκράτες. Ἐνῶ οἱ ἀγρότες πού δὲ μισθώνουν ἐργάτες κι οὔτε μισθώνονται οἱ ἴδιοι, ἀποτελοῦν μιὰ ἀσήμαντη μειοψηφία: 221 ἀπὸ τοὺς 2216, δηλ. τὸ ἓνα δέκατο.

Ἔτσι λοιπὸν οἱ ὁμάδες τῶν νοικοκυριῶν πού πήραμε, χαρακτηρίζονται ὡς ἐξῆς σύμφωνα μὲ τὸν οἰκονομικὸ τοὺς τύπο: α) μεγάλα κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά, β) μεσαῖα κεφαλαιοκρατικά («γκροσμπάουερ»), γ) μικρά κεφαλαιοκρατικά, δ) μικρο-ἀγροτικά καὶ ε) μισοπρολεταριακά νοικοκυριά.

Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν νοικοκυριῶν καὶ ἡ γενικὴ ἔκταση τῆς γῆς τοὺς ἐλαττώθηκε ἀπὸ τὸ 1875 ὡς τὸ 1884. Ἡ ἐλάττωση αὕτη ἀφορᾷ κυρίως τὰ μικρά νοικοκυριά. Τὰ μικρά νοικοκυριά πού εἶχαν ὡς $2\frac{1}{2}$ ha γῆ τὸ καθένα ἐλαττώθηκαν ἀπὸ 1449 σέ 1109, δηλ. κατὰ 340 νοικοκυριά, σχεδὸν κατὰ ἓνα τέταρτο. Ἀντίθετα, ὁ ἀριθμὸς τῶν πιὸ μεγάλων νοικοκυριῶν (μὲ πάνω ἀπὸ 25 ha) ἀυξήθηκε ἀπὸ 54 σέ 61, ἐνῶ ἡ συνολικὴ ἔκταση τῆς γῆς πού εἶχαν ἀυξήθηκε ἀπὸ 2638 ha σέ 3215 ha, δηλ. κατὰ 577 ἑκτάρια. Συνεπῶς, ἡ γενικὴ βελτίωση τῆς οἰκονομίας καὶ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ στή δοσμένη περιφέρεια, μὲ τὴν ὁποία ἐν-

θουσιάζεται ο Ντρέξλερ, σημαίνει συγκέντρωση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στά χέρια ἑνός ἀριθμοῦ ἰδιοκτητῶν πού διαρκῶς ἐλαττώνεται. Ἡ «πρόοδος» πέταξε ἔξω ἀπό τή γεωργία σχεδόν 400 νοικοκυρέους ἀπό τούς 2219 (τό 1884 ἔμειναν 1825) καί σ' αὐτούς πού ἔμειναν αὐξήσε τή μέση ἔκταση τῆς γῆς κατά νοικοκυριό ἀπό 4,2 σέ 5 ἑκτάρια. Ἄλλου ὁ καπιταλισμός συγκεντρώνει τό δοσμένο κλάδο γεωργίας καί ρίχνει στό προλεταριάτο μιά σειρά μικροῦς ἰδιοκτητῆτες. Ἄλλου πάλι ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς γεωργίας δημιουργεῖ μιά σειρά καινούργια μικρά νοικοκυριά (λχ., γαλακτοπαραγωγικά νοικοκυριά στά χωριά πού εἶναι κοντά στίς πόλεις καί σέ ὀλόκληρες χώρες, πού προμηθεύουν προϊόντα στό ἐξωτερικό, ὅπως ἡ Δανία). Ἄλλου, τέλος, ὁ τεμαχισμός τῶν μεσαίων νοικοκυριῶν αὐξάνει τόν ἀριθμό τῶν μικρῶν. Ἡ γενική στατιστική κρύβει ὅλα αὐτά τά προτῆς, πού γιά τή μελέτη τους χρειάζονται λεπτομερεῖς ἐρευνες.

Ἡ πρόοδος τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στόν τόπο πού περιγράφουμε ἐκφράστηκε ἰδιαίτερα μέ τή βελτίωση τῆς χτηνοτροφίας. Ταυτόχρονα ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν ζώων ἐλαττώθηκε. Στά 1875 ὑπῆρχαν 7208 κεφάλια ζῶα (ὑπολογισμένα σέ μεγάλα), στά 1884 ὑπῆρχαν 6993. Γιά τή γενική στατιστική ἡ ἐλάττωση αὐτή τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζώων θά χρησίμευε σάν σημάδι πτώσης τῆς χτηνοτροφίας. Στήν πραγματικότητα ὁμως βελτιώθηκε ἡ ποιότητα τῶν ζώων ἔτσι, πού ἂν πάρουμε ὄχι τόν ἀριθμό τῶν ζώων, ἀλλά τό συνολικό «ζωντανό βάρος» τους, τότε ἔχουμε 2 556 872 χιλιόγραμμα στά 1875 καί 2 696 107 στά 1884.

Ἡ κεφαλαιοκρατική πρόοδος τῆς χτηνοτροφίας ἐκδηλώνεται ὄχι μόνο, καί κάποτε μάλιστα ὄχι τόσο, στήν αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ ὅσο στή βελτίωση τῆς ποιότητας, στήν ἀντικατάσταση τῶν χειρότερων ζώων μέ καλύτερα, στήν αὐξηση τῆς νομῆς κτλ.

Ὁ μέσος ἀριθμός τῶν ζώων κατά νοικοκυριό ἦταν:

	Τό 1875			Τό 1884		
	Μεγάλα ζῶα	Μικρά	Σύνολο	Μεγάλα ζῶα	Μικρά	Σύνολο
	(Ὑπολογισμένα σέ μεγάλα ζῶα)					
α) Τσιφλίκια	105	69	174	110	41	151
β) Νοικ. μέ 25 καί πάνω ha	13,2	11,0	24,2	13,7	10,5	24,2
γ) » » 7,5-25 »	5,4	3,8	9,2	4,9	4,2	9,1
δ) » » 2,5-7,5 »	2,2	1,4	3,6	2,2	1,8	4,0
ε) » » ὡς 2,5 »	0,3	0,6	0,9	0,4	0,7	1,1
Σύνολο	1,7	1,5	3,2	2,0	1,8	3,8

Στά πίο μεγάλα νοικοκυριά ὁ ἀριθμὸς τῶν ζώων ἐλαττώθηκε. Στά πίο μικρά αὐξήθηκε καὶ αὐξήθηκε τόσο πίο γρήγορα ὅσο μικρότερο ἦταν τὸ νοικοκυριό. Θά νόμιζε κανεὶς ὅτι ἐδῶ ἔχουμε πρόοδο τῆς μικρῆς παραγωγῆς καὶ ὑποχώρηση τῆς μεγάλης, δηλαδή ἐπιβεβαίωση τῆς θεωρίας τοῦ Ντάβιντ.

Φτάνει ὅμως νά πάρουμε τὰ στοιχεῖα γιά τὸ μέσο βάρος τῶν ζώων, καὶ ἡ αὐταπάτη διαλύεται.

	Μέσο βάρος (σέ χιλιόγραμμα) ἑνὸς ζώου					
	Τὸ 1875			Τὸ 1884		
	Μεγάλου ζώου	Μικροῦ *	Γενικά	Μεγάλου ζώου	Μικροῦ	Γενικά
α) Τσιφλίκια	562	499	537	617	624	619
β) Νοικ. μέ 25 καὶ πάνω ha	439	300	376	486	349	427
γ) » » 7,5-25 »	409	281	356	432	322	382
δ) » » 2,5-7,5 »	379	270	337	404	287	352
ε) » » ὡς 2,5 »	350	243	280	373	261	301
<i>Μέσο βάρος</i>	412	256	354	446	316	385

Τὸ πρῶτο συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι ὅτι ἡ ποιότητα τῶν ζώων εἶναι τόσο πίο καλή ὅσο μεγαλύτερες εἶναι οἱ διαστάσεις τοῦ νοικοκυριοῦ. Ἡ διαφορὰ στό σημεῖο αὐτὸ ἀνάμεσα στά κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά καὶ στά μικροαγροτικά καὶ μισοπρολεταριακά ἀποδεικνύεται τεράστια. Λογουχάρη, τὸ 1884 ἡ διαφορὰ αὐτὴ ἀνάμεσα στά πίο μεγάλα καὶ στά πίο μικρά νοικοκυριά ξεπερνάει τὰ ἑκατὸ τοῖς ἑκατό: τὸ μέσο βάρος τοῦ μέσου ζώου στά μεγάλα κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά εἶναι 619 χιλιόγραμμα καὶ στά μισοπρολεταριακά 301 χιλιόγρ., δηλ. λιγότερο ἀπὸ τὸ μισό! Ἔτσι μποροῦμε νά κρίνουμε πόσο ἐπιφανειακά σκέφτονται ὁ Ντάβιντ καὶ οἱ ὁμοϊδεάτες του, ὅταν παίρνουν σάν προϋπόθεση ὅτι ἡ ποιότητα τῶν ζώων τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ εἶναι ἡ ἴδια.

Τονίσαμε κίόλας πίο πάνω, ὅτι ἡ συντήρηση τῶν ζώων εἶναι γενικά χειρότερη στό μικρὸ νοικοκυριό. Τώρα ἔχουμε τὴν ἐμπράγματη ἐπιβεβαίωση γι' αὐτὸ πού τονίσαμε. Τὰ στοιχεῖα γιά τὸ ζωντανὸ βάρος τῶν ζώων δίνουν τὴν πίο ἀκριβῆ εἰκόνα γιά ὄλες τίς συνθηκῆς συντήρησης τῶν ζώων: νομή, σταῦλος, δουλειά, περιποίηση — ὅλα αὐτὰ συγκεφαλαιώνονται, μποροῦμε νά

* Τὰ διάφορα μικρά ζῶα ἔχουν ὑπολογιστεῖ σέ μεγάλα, σύμφωνα μέ τὴ συνηθισμένη ἀναλογία. Γιά κάθε χρόνο καὶ γιά καθένα ἀπὸ τὰ 11 εἶδη ζώων ὁ ἀριθμὸς τῶν κεφαλιῶν εἶναι καθορισμένος κατὰ προσέγγιση: στοιχεῖα ὑπάρχουν μόνο γιά τὸ βάρος καὶ ὄχι γιά τὸν ἀριθμὸ τῶν κεφαλιῶν.

ποῦμε, στὰ ἀποτελέσματα, πού στή μονογραφία τοῦ Ντρέξλερ ἐκφράστηκαν στατιστικά. Ἀποδείχεται ὅτι ὅλη ἡ «ἐπιμέλεια» τοῦ μικροῦ ἀγρότη στήν περιποίηση τῶν ζώων — ἐπιμέλεια πού ὑμνήθηκε καί ἀπό τόν δικό μας κ. Β. Β. καί ἀπό τόν γερμανό Ντάβιντ — δέν εἶναι σέ θέση οὔτε καί κατά προσέγγιση νά ἰσοφαρίσει τὰ πλεονεχτήματα τῆς μεγάλης παραγωγῆς πού δίνει προϊόντα δύο φορές καλύτερης ποιότητας. Ὁ καπιταλισμός καταδικάζει τό μικρό ἀγρότη σέ αἰώνια βασανιστική δουλειά, σέ ἀνώφελη σπατάλη ἐργασίας, γιατί καί ἡ πιό προσεχτική περιποίηση τῶν ζώων, ὅταν δέν εἶναι ἀρκετά τά μέσα, ὅταν δέν εἶναι ἀρκετή ἡ νομή, ὅταν εἶναι κακή ἡ ποιότητα τῶν ζώων, ὅταν δέν εἶναι καλός ὁ σταῦλος κτλ., ἰσοδυναμεῖ μέ ἀνώφελη σπατάλη ἐργασίας. Ἡ ἀστική πολιτική οἰκονομία στήν ἐκτίμηση πού κάνει βάζει στήν πρώτη γραμμή ὄχι αὐτή τήν καταστροφή καί καταπίεση τοῦ ἀγρότη ἀπό τόν καπιταλισμό, ἀλλά τήν «ἐπιμέλεια» τοῦ ἐργαζόμενου (πού δουλεύει γιά τό κεφάλαιο κάτω ἀπό τίς χειρότερες συνθήκες ἐκμετάλλευσης).

Τό δεύτερο συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπό τά στοιχεῖα πού παραθέσαμε εἶναι ὅτι ἡ ποιότητα τῶν ζώων στή δεκαετία πού ἀναφέραμε καλυτέρευσε κατά μέσο ὄρο, καί καλυτέρευσε σ' ὅλες τίς κατηγορίες τῶν νοικοκυριῶν. Τό ἀποτέλεσμα ὁμως αὐτῆς τῆς γενικῆς καλυτέρευσης εἶναι ὅτι ἡ διαφορά τῶν συνθηκῶν τῆς χτηνοτροφίας ἀνάμεσα στά μεγάλα καί στά μικρά νοικοκυριά δέ μίκραινει, ἀλλά ἔγινε πιό σημαντική. Ἡ γενική βελτίωση δέν ἐξίσωσε τά μεγάλα καί τά μικρά νοικοκυριά, μά βάθαινε τό χάσμα μεταξύ τους, γιατί τό μεγάλο νοικοκυριό ξεπερνάει σέ ταχύτητα τό μικρό στό προτσές αὐτό τῆς βελτίωσης. Νά μιᾶ σύγκριση τοῦ μέσου βάρους τοῦ μέσου ζώου κατά ὁμάδες νοικοκυριῶν στά 1875 καί στά 1884:

	Μέσο βάρος τοῦ μέσου ζώου σέ χιλιόγραμμα		Αὔξηση σέ χιλιόγραμμα κατά	Αὔξηση σέ ποσοστά %
	1875	1884		
α) Τσιφλίκια	537	619	+ 82	+ 15,2
β) Νοικ. μέ 25 καί πάνω ha	376	427	+ 51	+ 13,6
γ) » » 7,5-25 »	356	382	+ 26	+ 7,3
δ) » » 2,5-7,5 »	337	352	+ 15	+ 4,4
ε) » » ὡς 2,5 »	280	301	+ 21	+ 7,5
Μέσος ὄρος	354	385	+ 31	+ 8,7

Ἡ μεγαλύτερη βελτίωση σημειώθηκε στά μεγάλα κεφαλαιο-

κρατικά νοικοκυριά, ύστερα έρχονται τὰ μεσαία κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά, όλότελα μηδαμινή ήταν ή βελτίωση στά μικροαγροτικά νοικοκυριά και πολύ άσήμαντη στά ύπόλοιπα. 'Ο Ντρέξλερ, όπως και ή συντριπτική πλειοψηφία τών γεωπόνων πού γράφουν για τὰ ζητήματα τής αγροτικής οικονομίας, πρόσεξε μόνο τήν τεχνική πλευρά του ζητήματος. Στο πέμπτο συμπέρασμα του από τή σύγκριση του 1875 με τό 1884 λέει: «Παρατηρείται πολύ σημαντική πρόοδος στη χτηνοτροφία *: έχουμε ελάττωση του αριθμού τών ζώων και βελτίωση τής ποιότητας: τό μέσο ζωντανό βάρος κατά κεφαλή ζώου αύξήθηκε σημαντικά στην καθεμιά από τίς τρεις ομάδες χωριών **. Αυτό σημαίνει ότι λίγο-πολύ παντού (ziemlich allgemein) σημειώθηκε ουσιαστική βελτίωση στη συντήρηση τών ζώων, στη νομή και στην περιποίησή τους».

Οί ύπογραμμισμένες από μās λέξεις: «λίγο-πολύ παντού» μαρτυρούν άκριβώς ότι ό συγγραφέας άγνοεί τήν κοινωνικο-οικονομική πλευρά του ζητήματος. Τό «πολύ» άφορά τὰ μεγάλα νοικοκυριά, τό «λίγο» τὰ μικρά. 'Ο Ντρέξλερ δέν τό άντιλήφθηκε αυτό, γιατί έστρεψε τήν προσοχή του μόνο στά στοιχεία πού άφορούσαν τίς ομάδες τών χωριών και όχι τίς ομάδες νοικοκυριών διαφορετικού τύπου.

* Ας περάσουμε τώρα στά στοιχεία για τὰ ζώα εργασίας, πού ρίχνουν φως στις συνθήκες του γεωργικού νοικοκυριού με τή στενή έννοια τής λέξης. Σύμφωνα με τόν αριθμό τών ζώων εργασίας, τὰ νοικοκυριά πού έξετάζουμε χαρακτηρίζονται από τούς έξής αριθμούς:

	Αριθμός ζώων εργασίας κατά μέσο όρο σε κάθε νοικοκυριό	
	1875	1884
α) Τσιφλίκια	27	44
β) Νοικοκυριά με 25 και πάνω ha	4,7	5,5
γ) » » 7,5-25 »	2,1	2,4
δ) » » 2,5-7,5 »	1,3	1,5
ε) » » ως 2,5 »	0,07	0,16
Μέσος όρος	0,7	1,0

* 'Ο Ντρέξλερ μιλάει εδώ για όλα τὰ ζώα, εκτός από τὰ ζώα εργασίας (τά λεγόμενα Nutzvieh). Παρακάτω θά παραθέσουμε χωριστά στοιχεία για τὰ ζώα εργασίας. Τό γενικό συμπέρασμα παραμένει τό ίδιο, οποιαδήποτε είδη ζώων ή όποιοσδήποτε ομάδες από τὰ είδη τών ζώων και άν πάρουμε.

** 'Ο Ντρέξλερ χωρίζει τὰ 22 χωριά σε τρεις ομάδες, σύμφωνα με τή γεω-

Συνεπώς, τὰ μισοπρολεταριακά νοικοκυριά (ὡς 2,5 ha — τέτοια νοικοκυριά ἦταν τὸ 1884 τὰ 1109 ἀπὸ τὰ 1825) στή μεγάλη τους πλειοψηφία δέν ἔχουν καθόλου ζῶα ἐργασίας. Αὐτὰ τὰ νοικοκυριά δέν πρέπει νά τὰ λογαριάσουμε ὅτι εἶναι γεωργικά νοικοκυριά, μέ τήν πραγματική σημασία τῆς λέξης. Πάντως, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τοὺς ὅρους χρησιμοποίησης ζῶων ἐργασίας, δέν ἐπιτρέπεται νά συγκρίνουμε τὰ μεγάλα νοικοκυριά μέ τὰ νοικοκυριά πού κατὰ τὰ 93% ἢ κατὰ τὰ 84% δέ χρησιμοποιοῦν καθόλου ζῶα ἐργασίας. *Ἄν ὁμως συγκρίνουμε ἀπὸ τήν πλευρά αὐτῆ τὰ μεγάλα κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά μέ τὰ μικροαγροτικά, τότε θά δοῦμε, ὅτι στὰ πρῶτα (ὁμάδα α) 132 ζῶα ἐργασίας ἀναλογοῦν σέ 766 ha γῆ καί στὰ τελευταῖα (ὁμάδα δ) 632 ζῶα σέ 1774 ha (τὸ 1884), δηλ. στὰ πρῶτα 1 ζῶο ἐργασίας ἀναλογεῖ σέ ἕξι περίπου ἑκτάρια καί στὰ τελευταῖα περίπου σέ τρία ἑκτάρια. Εἶναι ξεκάθαρο ὅτι τὰ μικρά νοικοκυριά ξοδεύουν τὰ διπλάσια γιὰ τή συντήρηση ἑνὸς ζῶου ἐργασίας. Ἡ μικρὴ παραγωγή σημαίνει τεμαχισμό τῶν τεχνικῶν μέσων τῆς οἰκονομίας καί σπατάλη ἐργασίας ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ τεμαχισμοῦ.

Αἰτία αὐτοῦ τοῦ τεμαχισμοῦ εἶναι ἐνμέρει τὸ γεγονός ὅτι τὰ μικρά νοικοκυριά ἀναγκάζονται νά καταφεύγουν στή χρησιμοποίηση ζῶων ἐργασίας χειρότερης ποιότητας, καί συγκεκριμένα στή χρησιμοποίηση ἀγελάδων ὡς ζῶων ἐργασίας. Στὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν ζῶων ἐργασίας οἱ ἀγελάδες ἀποτελοῦσαν τὸ παρακάτω ποσοστὸ:

	Τὸ 1875	Τὸ 1884
α) Τσιφλίκια	—	—
β) Νοικοκυριά μέ 25 καί πάνω ha	—	2,5 %
γ) » » 7,5-25 »	6,3 %	11,4 %
δ) » » 2,5-7,5 »	60,7 %	64,9 %
ε) » » ὡς 2,5 »	67,7 %	77,9 %
<i>Μέσος ὅρος</i>	27,0 %	33,4 %

*Ἀπὸ δῶ φαίνεται καθαρά, ὅτι ἡ χρησιμοποίηση ἀγελάδων σέ γεωργικὲς δουλειές μεγαλώνει καί ὅτι στὰ μισοπρολεταριακά καί μικροαγροτικά νοικοκυριά βασικά ζῶα ἐργασίας εἶναι οἱ ἀγελά-

γραφικὴ τους θέση καί τίς ἄλλες συνθήκες τῆς οἰκονομίας. Ἐμεῖς πήραμε μόνο περιληπτικά στοιχεῖα γιὰ νά μὴ παραφορτώσουμε τὸ ἄρθρο μέ ἀριθμούς. Τὰ συμπεράσματα δέν ἀλλάζουν ὅποιεσδήποτε ὁμάδες χωριῶν κι ἂν πάρουμε.

δες. Ὁ Ντάβιντ εἶναι ἔτοιμος νά τό θεωρήσει αὐτό πρόοδο, τό ἴδιο ἀκριβῶς ὅπως καί ὁ Ντρέξλερ πού στέκεται ὀλοκληρωτικά στήν ἀστική ἄποψη καί πού γράφει στά συμπεράσματά του: «Μεγάλος ἀριθμός μικρῶν νοικοκυριῶν πέρασε σέ μιά πιό σκόπιμη γι' αὐτά χρησιμοποίηση τῶν ἀγελάδων ὡς ζῶων ἐργασίας». Εἶναι «σκοπιμότερο» αὐτό γιά τούς μικροῦς νοικοκυρέους, γιατί εἶναι φτηνότερο. Καί εἶναι φτηνότερο, γιατί τό καλύτερο ζῶο ἐργασίας ἀντικαθίσταται μέ τό χειρότερο. Ἡ πρόοδος τῶν μικρῶν ἀγροτῶν πού προκαλεῖ τό θαυμασμό τῶν Ντρέξλερ καί Ντάβιντ ἰσοδυναμεῖ πέρα γιά πέρα μέ τήν πρόοδο τῶν χειροτεχνῶν ὑφαντουργῶν πού ἐξαφανίζονται, πού περνοῦν σέ ὀλοένα καί πιό χειρότερα ὑλικά, στά ἀπορίμματα τῆς ἐργοστασιακῆς παραγωγῆς.

Τό 1884 τό μέσο βάρος τῶν ἀγελάδων, πού χρησιμοποιοῦνταν γιά δουλειά, ἦταν 381 χιλιόγραμμα *, ἐνῶ τά ἄλλα ἐργασίας εἶχαν μέσο βάρος 482 χιλιόγραμμα καί τά ἀροτριῶντα βόδια 553 χιλιόγραμμα. Τό τελευταῖο αὐτό εἶδος τῶν ζῶων ἐργασίας πού εἶναι τό πιό δυνατό, στά 1884 ἀποτελοῦσε τό μισό καί πλέον ἀπό ὅλα τά ζῶα ἐργασίας τῶν μεγάλων κεφαλαιοκρατῶν νοικοκυρέων, τό ἕνα τέταρτο περίπου τῶν μεσαιῶν καί μικρῶν κεφαλαιοκρατῶν νοικοκυρέων, λιγότερο ἀπό τό ἕνα πέμπτο τῶν μικρῶν ἀγροτῶν καί λιγότερο ἀπό τό ἕνα δέκατο τοῦ μισοπρολεταριακοῦ νοικοκυριοῦ. Ἐπομένως, ὅσο μεγαλύτερο εἶναι τό νοικοκυριό τόσο ἀνώτερη εἶναι καί ἡ ποιότητα τῶν ζῶων ἐργασίας. Τό μέσο βάρος τοῦ μέσου ζῶου ἐργασίας εἶναι:

	Τό 1875	Τό 1884
α) Τσιφλίκια	554	598
β) Νοικοκυριά μέ 25 καί πάνω ha	542	537
γ) » » 7,5-25 »	488	482
δ) » » 2,5-7,5 »	404	409
ε) » » ὡς 2,5 »	377	378
<i>Μέσο βάρος</i>	464	460

Ἐπομένως, τά ζῶα ἐργασίας γενικά *χειροτέρευσαν*. Στήν πραγματικότητα στά μεγάλα κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά βλέπουμε σημαντική βελτίωση, σ' ὅλα τά ἄλλα βλέπουμε στασιμότητα

* Τό μέσο βάρος τῶν ἀγελάδων πού δέ χρησιμοποιοῦνται σέ γεωργικές δουλειές εἶναι 421 χιλιόγραμμα.

ἡ χειροτέρευση. Ἀπό τό 1875 ὡς τό 1884 *μεγάλωσε* ἐπίσης καί ἡ διαφορά ἀνάμεσα στή μεγάλη καί στή μικρή παραγωγή, ὅσον ἀφορᾷ τήν ποιότητα τῶν ζώων ἐργασίας. Τό πέρασμα τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν στή χρησιμοποίησιν ἀγελάδων ὡς ζώων ἐργασίας ἀποτελεῖ γενικό φαινόμενο στή Γερμανία*. Καί τά δικά μας τά στοιχεῖα ἀποδείχνουν μέ ντοκουμενταρισμένη ἀκρίβεια, ὅτι τό πέρασμα αὐτό σημαίνει χειροτέρευση τῶν ὄρων τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, σημαίνει μέγλωμα τῆς φτώχειας τῶν ἀγροτῶν.

Γιά νά τελειώσουμε τήν ἀνάλυση τῶν στοιχείων τῆς μονογραφίας τοῦ Ντρέξλερ, θά παραθέσουμε ἀκόμα τόν ὑπολογισμό τοῦ ἀριθμοῦ καί τοῦ βάρους ὄλων τῶν ζώων κατά μονάδα ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, δηλ. τόν ὑπολογισμό πού κάνει ὁ Ντάβιντ σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς ἀγροτικῆς στατιστικῆς γενικά:

		Σέ 1 ha γῆς ἀναλογοῦν			
		Συνολικός ἀριθμός ζώων (ὑπολογισμένων σέ μεγάλα ζῶα)		Συνολικό βᾶρος ζώων σέ χιλιόγραμμα	
		1875	1884	1875	1884
α)	Τσιφλίκια	0,77	0,59	408	367
β)	Νοικοκυριά μέ 25 καί πάνω ha	0,63	0,57	238	244
γ)	» » 7,5-25 »	0,71	0,72	254	277
δ)	» » 2,5-7,5 »	0,85	0,94	288	328
ε)	» » ὡς 2,5 »	1,02	1,18	286	355
<i>Μέσος ὄρος</i>		0,77	0,76	273	294

Τά στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν ζώων σέ 1 ἐκτάριο γῆ εἶναι τά στοιχεῖα στά ὁποῖα περιορίζεται ὁ Ντάβιντ. Στό παράδειγμά μας, ὅπως καί στήν ἀγροτική οἰκονομία τῆς Γερμανίας στό σύνολό της, τά στοιχεῖα αὐτά δείχνουν *ἐλάττωση* τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζώων κατά μονάδα ἐπιφανείας στά μεγάλα νοικοκυριά. Στά 1884, λογουχάρη, στά μισοπρολεταριακά νοικοκυριά ἀναλογοῦν ἀκριβῶς δύο φορές περισσότερα ζῶα σέ 1 ha ἀπ' ὅ,τι στά μεγάλα κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά (1,18 ἔναντι 0,59). Τώρα ὁμως ξέρουμε πιά ὅτι σ' ἕνα τέτοιο ὑπολογισμό συγκρίνονται πράγματα

* Βλ. σχετικά πῶ πάνω, στό κεφάλαιο VIII: «Γενικά στοιχεῖα τῆς γερμανικῆς ἀγροτικῆς στατιστικῆς». (Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 195-207. *Ἡ Σύντ.*).

πού δέν μπορεί νά συγκριθοῦν. Τά στοιχεῖα γιά τό βάρος τῶν ζώων δείχνουν τόν πραγματικό συσχετισμό τῶν νοικοκυριῶν: ἡ μεγάλη παραγωγή ἀποδείχεται ὅτι καί ἀπ' αὐτήν τήν ἀποψη εἶναι καλύτερα ἐφοδιασμένη, γιατί κατά μονάδα ἐπιφανείας ἔχει τό *maximum* τῶν ζώων ὡς πρός τό βάρος τους, καί συνεπῶς καί τό *maximum* σέ λίπασμα. Ἔτσι, τό συμπέρασμα τοῦ Ντάβιντ ὅτι τά μικρά νοικοκυριά εἶναι γενικά καλύτερα ἐφοδιασμένα μέ λίπασμα, εἶναι τελείως ἀντίθετο μέ τήν πραγματικότητα. Καί ἐδῶ πρέπει νά ἔχουμε ὑπόψη μας, ὅτι τά δικά μας στοιχεῖα, πρῶτο, δέν ἀφοροῦν τά τεχνητά λιπάσματα, πού μποροῦν νά τά ἀγοράσουν μόνο οἱ εὐποροί νοικοκυρεοί, καί δεύτερο, ὅτι ἡ σύγκριση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζώων, σύμφωνα μέ τό βάρος τους, ἐξισώνει τά μεγάλα καί μικρά ζῶα, ἐξισώνει λχ. 45 625 kg, πού εἶναι τό βάρος 68 μεγάλων ζώων στό μεγάλο νοικοκυριό, μέ 45 097 kg., πού εἶναι τό βάρος 1786 γιδῶν στά μικρά νοικοκυριά (1884). Στήν πραγματικότητα ἡ ὑπεροχή τῶν μεγάλων νοικοκυριῶν στήν ἐξασφάλιση λιπάσματος ἀπό κοπριά εἶναι πιά σημαντική ἀπό ὅ,τι δείχνουν οἱ ἀριθμοί μας *.

Συμπέρασμα: Ὁ Ντάβιντ μέ τή φράση «ἡ κοπριά εἶναι ἡ ψυχή τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας» παρέκαμψε τίς κοινωνικο-οικονομικές σχέσεις τοῦ εἰδικά χτηνοτροφικοῦ νοικοκυριοῦ καί παρουσίασε τό ζήτημα μέ τελείως διαστρεβλωμένη μορφή.

Ἡ μεγάλη παραγωγή στήν κεφαλαιοκρατική γεωργία ἔχει τεράστια ὑπεροχή ἀπέναντι στή μικρή ὅσον ἀφορᾷ τήν ποιότητα τῶν ζώων γενικά, τήν ποιότητα τῶν ζώων ἐργασίας ιδιαίτερα, τίς συνθήκες συντήρησης τῶν ζώων, τοὺς ὄρους τῆς βελτίωσής τους καί τῆς χρησιμοποίησής τους γιά παραγωγή λιπάσματος.

XII

Η «ΔΕΩΔΗΣ ΧΩΡΑ» ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΠΟΨΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΑΛΩΝ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ **

Οἱ γεωργικές σχέσεις καί ἡ τάξη πραγμάτων στή Δανία παρουσιάζουν πολύ μεγάλο ἐνδιαφέρον γιά ἓναν οἰκονομολόγο. Εἰ-

* Ὑπενθυμίζουμε τίς ὑποδείξεις τοῦ Klawki πού ἀναφέραμε πιά πάνω (κεφ. VI) (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 170-171. Ἡ Σύντ.): «ἡ παραγωγή κοπριάς στά μικρά νοικοκυριά εἶναι χειρότερη: οἱ καλαμιές τῶν σιτηρῶν τους εἶναι πιά κοντές, τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἄχυρου πάει γιά τροφή τῶν ζώων (αὐτό σημαίνει ὅτι καί πάλι ἔχουμε χειροτέρευση τῆς ποιότητας τῆς νομῆς), ἐνῶ γιά στρώσιμο στό σταῦλο χρησιμοποιεῖται λιγότερο ἄχυρο».

** Τό ἄρθρο αὐτό ἀποτελεῖ ἓνα κεφάλαιο (τό XII) τοῦ ἔργου τοῦ συγγραφέα

δαμε κιόλας * ότι ο κύριος εκπρόσωπος του αναθεωρητισμού στη σύγχρονη φιλολογία για το αγροτικό ζήτημα, ο Έντ. Ντάβιντ, χρησιμοποιεί επίμονα το παράδειγμα των γεωργικών ενώσεων της Δανίας και της «μικροαγροτικής» (δήθεν) γεωργίας στη Δανία. Ο Χένριχ Πούντορ, πού τή μελέτη του τή χρησιμοποιεί ο Έντ. Ντάβιντ, αποκαλεί τή Δανία «ιδεώδη χώρα των αγροτικών συνεταιρισμών»**. Και σέ μās στη Ρωσία οί εκπρόσωποι των φιλελευθερο-ναροντικιστικών απόψεων χρησιμοποιούν εξίσου συχνά τή Δανία σάν «ατού» ενάντια στό μαρξισμό καί υπέρ τής θεωρίας τής ζωτικότητας του μικρού νοικοκυριού στη γεωργία — καί για απόδειξη φτάνει νά αναφέρουμε, λχ., μόνο τό λόγο του φιλελεύθερου Χέρτσενσταίν στην Ι Δούμα καί του ναρόντικου Καραβάγεφ στη ΙΙ Δούμα.

Σέ σύγκριση μέ άλλες ευρωπαϊκές χώρες, στη Δανία βλέπουμε πραγματικά τήν πιό μεγάλη διάδοση του «μικρού αγροτικού» νοικοκυριού καί τήν πιό μεγάλη άνθιση τής γεωργίας, πού μόρεσε νά προσαρμοστεί στις νέες απαιτήσεις καί στις νέες συνθήκες τής αγοράς. Αν είναι δυνατή ή «άνθιση» τής μικρής γεωργίας στις χώρες μέ έμπορευματική παραγωγή, τότε, από τήν άποψη αυτή, ή Δανία βρίσκεται φυσικά στην καλύτερη κατάσταση από όλες τις ευρωπαϊκές χώρες. Γι' αυτό ή λεπτομερειακή γνωριμία μέ τήν αγροτική διάρθρωση τής Δανίας παρουσιάζει διπλό ένδιαφέρον. Στο παράδειγμα μιάς όλόκληρης χώρας θά δοϋμε ποιές είναι οί μέθοδοι του αναθεωρητισμού στο αγροτικό ζήτημα καί ποιά είναι τά πραγματικά βασικά γνωρίσματα τής κεφαλαιοκρατικής αγροτικής τάξης πραγμάτων σέ μιά «ιδεώδη» κεφαλαιοκρατική χώρα.

Η αγροτική στατιστική τής Δανίας είναι οργανωμένη κατά τό υπόδειγμα των άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Από όρισμένες όμως απόψεις δίνει περισσότερο λεπτομερείς πληροφορίες καί καλύ-

«Τό αγροτικό ζήτημα καί οί „κριτικοί του Μάρξ“» πού δημοσιεύεται στο βιβλίο του πού εκδόθηκε τελευταία μέ τόν τίτλο: «Τό αγροτικό ζήτημα», μέρος Ι, (Πετρούπολη 1908). Μόνο μιά τυχαία καθυστέρηση στην παράδοση αυτού του κεφαλαίου δέν επέτρεψε νά του δοθεί ο άπαραίτητος χώρος στο βιβλίο πού αναφέραμε. Γι' αυτό καί όλες οί παραπομπές στο δημοσιευόμενο τώρα απόσπασμα αναφέρονται σέ κείνο τό έργο.

* Βλαντ. Ίλιν. «Τό αγροτικό ζήτημα», μέρος Ι. Τό άρθρο «Τό αγροτικό ζήτημα καί οί „κριτικοί του Μάρξ“», κεφάλαια Χ καί ΧΙ (βλ. σέ τουτο τόν τόμο, σελ. 225-249. Η Σύντ).

** Dr. Heinrich Pudor. «Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen im Ausland», I B. Lpz., 1904, S. V (Δρ. Χένριχ Πούντορ. «Οί αγροτικοί συνεταιρισμοί στο έξωτερικό», I τόμος, Λειψία, 1904, σελ. V. Η Σύντ). Ο Πούντορ είναι φανατικός έχθρός του μαρξισμού.

τερα δουλεμένους αριθμούς, πού επιτρέπουν νά υπολογίσουμε τέτοιες πλευρές τοῦ ζητήματος, πού συνήθως μένουν σκοτεινές. Ἀρχίζουμε μέ τά γενικά στοιχεία γιά τήν κατανομή τῶν νοικοκυριῶν σέ ομάδες, σύμφωνα μέ τήν ἔκταση τῆς γῆς πού ἔχουν. Τό συνηθισμένο στή Δανία μέτρο γῆς, τό «χάρτκορν», θά τό μετατρέψουμε σέ ἑκτάρια (ha) λογαριάζοντας — μέ βάση τίς ὑποδείξεις τῆς δανέζικης ἀγροτικῆς στατιστικῆς — ὅτι 1 χάρτκορν ἔχει 10 ἑκτάρια *.

Ἡ δανέζικη ἀγροτική στατιστική δίνει στοιχεία γιά τήν κατανομή τῶν νοικοκυριῶν στά 1873, 1885 καί 1895, χωρίζοντας ὅλα τά νοικοκυριά σέ 11 ομάδες: χωρίς γῆ, ὡς 0,3 ha (ἀκριβέστερα: ὡς $\frac{1}{32}$ τοῦ χάρτκορν), ἀπό 0,3 ὡς 2,5 ha, ἀπό 2,5 ὡς 10 ha, ἀπό 10 ὡς 20, ἀπό 20 ὡς 40, ἀπό 40 ὡς 80, ἀπό 80 ὡς 120, ἀπό 120 ὡς 200, ἀπό 200 ὡς 300, ἀπό 300 καί πάνω. Γιά νά μήν περισπᾶσουμε πάρα πολύ τήν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη, θά ἐνώσουμε τίς ομάδες αὐτές σέ 6 πιό μεγάλες. (Βλ. πίνακα στή σελ. 252. Σημ. μετ.).

Ἀπό τά στοιχεία αὐτά βγαίνει κατά πρῶτο λόγο τό βασικό ἐκεῖνο συμπέρασμα, τό ὁποῖο παραβλέπουν συνεχῶς ἡ ἀστική πολιτική οἰκονομία καί οἱ ἀναθεωρητές πού ἀκολουθοῦν τά χνάρια τῆς. Τό συμπέρασμα αὐτό εἶναι ὅτι ἡ συντριπτικά μεγαλύτερη ἔκταση γῆς στή Δανία βρίσκεται στά χέρια γεωργῶν πού ἐκμεταλλεύονται τό νοικοκυριό τους κατά κεφαλαιοκρατικό τρόπο. Δέν μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ τό γεγονός, ὅτι τό νοικοκυριό τους τό ἐκμεταλλεύονται μέ τήν χρησιμοποίησι μισθωτῆς ἐργασίας, ὄχι μόνο οἱ ἰδιοχτῆτες πού ἔχουν 120 καί πάνω ἑκτάρια γῆ ὁ καθένας, μά ἀκόμα καί οἱ ἰδιοχτῆτες πού ἔχουν 40 καί πάνω ἑκτάρια γῆ. Οἱ δύο αὐτές ἀνώτερες ομάδες ἀποτελοῦσαν στά 1895 μόνο τά 11% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν, στά χέρια τους ὅμως ἦταν συγκεντρωμένα τά 62% ὅλης τῆς γῆς, δηλαδή περισσότερα ἀπό τά τρία πέμπτα. Βάση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τῆς Δανίας εἶναι ἡ μεγάλη καί μεσαιά κεφαλαιοκρατική γεωργία. Οἱ φλυαρίες γιά «ἀγροτική χώρα» καί γιά «μικρή γεωργία» εἶναι καθαρῆ ἀστική ἀπολογητική, διαστρέβλωση τῶν γεγονότων ἀπό τοὺς διάφορους θεωρητικούς, τιτλούχους καί μή, τοῦ καπιταλισμοῦ.

Εἶναι ἀπαραίτητο νά σημειώσουμε ἐδῶ, ὅτι στή Δανία, ὅπως

* «Danmarks Statistik. Statistik Aarbog» 8-de aargang, 1903, p. 31 («Στατιστική τῆς Δανίας. Στατιστικὴ Ἐπετηρίδα», 8ος χρόνος ἐκδόσεως, 1903, σελ. 31. Ἡ Σύντ.), ὑποσημείωση. Ὅλα τά στοιχεία πού ἀναφέρονται παρακάτω ἀφοροῦν τήν κυρίως Δανία, δηλ. χωρίς τό νησί Μπόρνηολμ.

	1873				1885				1895			
	Αριθμός νοικοκυριών	%	Γη ha	%	Αριθμός νοικοκυριών	%	Γη ha	%	Αριθμός νοικοκυριών	%	Γη ha	%
Χωρίς γη	31 253	13,3	—	—	35 329	13,6	—	—	32 946	12,4	—	—
Όως 2,5 ha	65 490	27,9	54 340	1,5	82 487	31,8	62 260	1,7	92 656	34,8	63 490	1,8
2,5-10 »	65 672	27,9	333 760	9,1	67 773	26,2	345 060	9,5	66 491	25,0	341 020	9,4
10-40 »	41 671	17,7	928 310	25,5	43 740	16,9	966 850	26,5	44 557	16,8	981 070	26,8
40-120 »	29 288	12,5	1 809 590	49,6	27 938	10,8	1 722 820	47,1	27 301	10,3	1 691 950	46,4
120 καί πάνω »	1 856	0,7	522 410	14,3	1 953	0,7	551 530	15,2	2 031	0,7	568 220	15,6
Σύνολο	235 230	100,0	3 648 410	100,0	259 220	100,0	3 648 520	100,0	265 982	100,0	3 645 750	100,0

καί στίς ἄλλες εὐρωπαϊκές χώρες, ὅπου ἔχει ἐπικρατήσῃ πέρα γιά πέρα ἡ κεφαλαιοκρατική ὀργάνωση στήν ἀγροτική οἰκονομία, τό μερίδιο τῶν ἀνώτερων, τῶν κεφαλαιοκρατικῶν ὁμάδων στό γενικό σύνολο τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας μεταβάλλεται μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου πολύ ἀδύνατα. Στά 1873 τά 13,2% ἀπό τίς κεφαλαιοκρατικές φέρμες εἶχαν τά 63,9% ὅλης τῆς ἔκτασης γῆς· στά 1885 τά 11,5% εἶχαν τά 62,3% τῆς γῆς. Τή σταθερότητα αὐτῆς τῆς μεγάλης γεωργίας πρέπει νά τήν ἔχουμε πάντοτε ὑπόψη μας, ὅταν γίνεται λόγος γιά τή σύγκριση τῶν στοιχείων διαφορετικῶν χρόνων, γιατί στή φιλολογία μπορεῖ νά παρατηρήσῃς πολύ συχνά, πῶς μέ τή χρησιμοποίηση τέτοιων συγκρίσεων, πού ἀφοροῦν μεταβολές στίς *λεπτομέρειες*, συγκαλύπτουν τά *βασικά* χαρακτηριστικά ἑνός δοσμένου κοινωνικο-οικονομικοῦ σχηματισμοῦ.

Ἡ μάζα τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν στή Δανία, ὅπως καί στίς ἄλλες εὐρωπαϊκές χώρες, παίζει μηδαμινό ρόλο στό σύνολο τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς. Ὁ ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν, πού εἶχαν γῆ ὡς 10 ha τό καθένα, ἀποτελοῦσε τό 1895 τά 72% τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν, ἐνῶ εἶχαν μόνο τά 11,2% τῆς γῆς. Ὁ συσχετισμός αὐτός μένει ἐπίσης σταθερός στή βάση του καί γιά τό 1885 καί γιά τό 1873. Τά μικρά νοικοκυριά ἀνήκουν συχνά σέ μισοπρολετάρους. Ἡ γερμανική στατιστική τό ἔδειξε αὐτό ἀναμφισβήτητα, ὅπως εἶδαμε, γιά τά νοικοκυριά πού ἔχουν ὡς 2 ha τό καθένα καί ἐνμέρει καί γιά τά νοικοκυριά πού ἔχουν ὡς 5 ha γῆ. Παρακάτω θά ἀναφέρουμε τά στοιχεία γιά τόν ἀριθμό τῶν ζῶων στά νοικοκυριά τῶν διάφορων ὁμάδων καί θά δοῦμε ὅτι οὔτε λόγος μπορεῖ νά γίνει γιά πραγματικά αὐτοτελεῖ καί κάπως σταθερή γεωργία σχετικά μέ τή μάζα αὐτῶν τῶν περιβόητων ἐκπροσώπων τῆς «μικρῆς γεωργίας». Τά 47,2% τῶν νοικοκυριῶν, δηλαδή σχεδόν τά μισά, ἀνήκουν σέ προλετάρους καί μισοπρολετάρους (ἀχτήμονες καί μέ γῆ ὡς 2,5 ha). Τά 25%, δηλ. ἀκόμα ἕνα τέταρτο τῶν νοικοκυριῶν (2,5–10 ha) ἀνήκουν σέ φτωχοῦς μικροχωρικούς. Αὐτή εἶναι ἡ *βάση* τῆς «ἀνθισης» τοῦ καπιταλισμοῦ στή γεωργία τῆς Δανίας. Φυσικά, σύμφωνα μέ τά στοιχεία πού ἀφοροῦν τήν ἔκταση τῆς γῆς, μπορεῖ νά κρίνει κανεῖς μόνο στίς πιό γενικές γραμμές, χοντρικά, γιά μιά χώρα μέ πολύ ἀναπτυγμένη ἐμπορευματική χτηνοτροφία. Τά στοιχεία ὅμως γιά τή χτηνοτροφία, πού τά ἐξετάζουμε παρακάτω λεπτομερειακά, *ἐνισχύουν*, ὅπως θά δεῖ ὁ ἀναγνώστης, ἀκριβῶς τά συμπεράσματα πού βγάλαμε.

* Ἄς δοῦμε τώρα πῶς ἄλλαξε ἀπό τό 1873 ὡς τό 1895 ἡ κατα-

νομή τῆς γῆς στὴ Δανία ἀνάμεσα στὰ μεγάλα καὶ στὰ μικρά νοικοκυριά. Ἐδῶ χτυπᾷ ἀμέσως στὸ μάτι ἡ χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸν καπιταλισμὸ ἐνίσχυση τῶν δυὸ ἄκρων καὶ τὸ ἀδυνατίσμα τῶν μεσαίων νοικοκυριῶν. Τὸ ποσοστὸ τῶν γεωργικῶν νοικοκυριῶν (δηλ. χωρὶς νὰ ὑπολογίζουμε τὰ νοικοκυριά ἐκείνων πού δὲν ἔχουν γῆ) στὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν νοικοκυριῶν *αὐξάνει* ὅσον ἀφορᾷ τὰ πολὺ μικρά νοικοκυριά, πού ἔχουν ὡς 2,5 ha γῆ τὸ καθένα: ἀπὸ 27,9% τὸ 1873 σὲ 31,8% τὸ 1885 καὶ σὲ 34,8% τὸ 1895. Παρακάτω τὸ ποσοστὸ αὐτὸ *μικραίνει* σὲ ὅλες τὶς μεσαῖες ομάδες καὶ παραμένει ἀμετάβλητο (0,7%) *μόνο* στὴν πιὸ ἀνώτερη ομάδα με 120 καὶ πάνω ha κατὰ νοικοκυριό. Τὸ μερικτὸ σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς γῆς *αὐξάνει* στὴν ομάδα με τὰ πιὸ μεγάλα νοικοκυριά, με 120 καὶ πάνω ha τὸ καθένα, ἀπὸ 14,3% σὲ 15,2% καὶ 15,6% γιὰ τὰ τρία χρόνια πού ἀναφέρονται. Ἐπειτα *αὐξάνει* ὄχι τόσο σημαντικὰ στὰ μεσαῖα ἀγροτικὰ νοικοκυριά (με 10-40 ha: ἀπὸ 25,5% σὲ 26,5% καὶ 26,8%), ἐνῶ *μικραίνει* τὸ ποσοστὸ αὐτῆς τῆς ομάδας στὸ συνολικὸ ἀριθμὸ τῶν νοικοκυριῶν. Ἐπειτα *αὐξάνει* ἀνισόμετρα στὰ νοικοκυριά ἀπὸ 2,5-10 ha (ἀπὸ 9,1% σὲ 9,5% καὶ 9,4%) καὶ *αὐξάνει συνεχῶς* στὰ πολὺ μικρά νοικοκυριά (ἀπὸ 1,5 σὲ 1,7 καὶ 1,8). Ὡς ἀποτέλεσμα ἔχουμε ὀλοκάθαρα τὴν τάση πρὸς ἀνάπτυξη τῶν πιὸ μεγάλων καὶ τῶν πιὸ μικρῶν νοικοκυριῶν. Γιὰ νὰ παραστήσουμε με μεγαλύτερη σαφήνεια τὸ φαινόμενον αὐτό, πρέπει νὰ πάρουμε τὶς μέσες διαστάσεις τῶν νοικοκυριῶν κατὰ ομάδες στὰ τρία αὐτὰ χρόνια. Νὰ τὰ σχετικὰ στοιχεῖα:

		Μέσες διαστάσεις τῶν νοικοκυριῶν (σὲ ἑκτάρια)		
		1873	1885	1895
Νοικοκυριά	ὡς 2,5 ha	0,83	0,75	0,68
»	2,5-10 »	5,08	5,09	5,13
»	10- 40 »	22,28	22,08	22,01
»	40- 120 »	61,00	61,66	61,97
»	120 καὶ πάνω »	281,40	282,30	279,80
<i>Μέσος ὄρος</i>		15,50	14,07	13,70

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ βλέπουμε, ὅτι οἱ διαστάσεις τῶν νοικοκυριῶν στίς πιὸ πολλές ομάδες εἶναι ἐξαιρετικὰ σταθερές. Οἱ διακυμάνσεις εἶναι τιποτένιες: 1-2% (λχ. 279,8-282,3 ha ἢ 22,01-22,28 ha κτλ.). Ἐξαιρετικὴ ἀποτελοῦν *μονάχα* τὰ πιὸ μικρά νοικοκυριά, πού ἀναμφισβήτητα *τεμαχίζονται*: τὸ μέσο μέγεθος

αὐτῶν τῶν νοικοκυριῶν (μέ ἕκταση ὡς 2,5 ha τὸ καθένα) μικραίνει κατὰ 10% (ἀπὸ 0,83 σέ 0,75 ha) ἀπὸ τὸ 1873 ὡς τὸ 1885· τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ ἀπὸ τὸ 1885 ὡς τὸ 1895. Ἔχουμε δηλ. αὐξηση τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν στή Δανία, ἐνῶ παραμένει σχεδόν ἀμετάβλητη ἡ ἕκταση ὅλης τῆς γῆς (ἀπὸ τὸ 1885 ὡς τὸ 1895 μάλιστα ἔχουμε μιά μικρὴ μείωση τῆς συνολικῆς ἕκτασης τῆς γῆς). Στὸ μεταξύ ἡ μεγαλύτερη αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν σημειώνεται στὰ πιὸ μικρὰ νοικοκυριά. Ἔτσι, ἀπὸ τὸ 1873 ὡς τὸ 1895 ὄλος ὁ ἀριθμὸς τῶν νοικοκυριῶν αὐξήθηκε κατὰ 30 752 νοικοκυριά. Ὁ ἀριθμὸς ὅμως τῶν νοικοκυριῶν μέ γῆ ὡς 2,5 ha τὸ καθένα αὐξήθηκε κατὰ 27 166 νοικοκυριά. Εἶναι εὐνόητο, ὅτι κάτω ἀπ' αὐτές τῖς συνθήκες τὸ μίκραιμα τοῦ μέσου μεγέθους ὄλων γενικά τῶν νοικοκυριῶν τῆς Δανίας (ἀπὸ 15,5 ha τὸ 1873 σέ 14,1 τὸ 1885 καὶ σέ 13,7 ha τὸ 1895) σημαίνει στήν πραγματικότητα ἀποκλειστικά τὸν τεμαχισμό τῶν πιὸ μικρῶν νοικοκυριῶν.

Τὸ φαινόμενο πού σημειώσαμε, γίνεται ἀκόμα πιὸ ἐκδηλο ἂν πάρουμε μιά πιὸ μικρὴ ὑποδιαίρεση τῶν ομάδων. Στόν πρόλογο τῆς γεωργικῆς στατιστικῆς τῆς Δανίας γιά τὸ 1895 («Danmarks Statistic etc. Danmarks Jordbrug». 4—de Raekke, Nr. 9, litra C*) οἱ συντάχτες δίνουν τὸν παρακάτω πίνακα γιά τῖς ἀλλαγές στόν ἀριθμὸ τῶν νοικοκυριῶν κατὰ ομάδες:

	Αὐξήσεις ἢ μειώσεις σέ %	
	ἀπὸ τὸ 1885 ὡς τὸ 1895	ἀπὸ τὸ 1873 ὡς τὸ 1885
Νοικοκυριά μέ 300 καὶ πάνω ha	+ 4,2	+ 5,0
» » 200 - 300 »	0	+ 6,1
» » 120 - 200 »	+ 5,2	+ 5,1
» » 80 - 120 »	— 1,5	— 2,1
» » 40 - 80 »	— 2,4	— 5,0
» » 20 - 40 »	+ 1,0	+ 3,6
» » 10 - 20 »	+ 2,8	+ 6,5
» » 2,5 - 10 »	— 1,9	+ 3,2
» » 0,3 - 2,5 »	+ 2,1	+ 17,8
» » 0 - 0,3 »	+ 25,1	+ 37,9

Μεγαλώνουν, ἐπομένως, τὰ μικροσκοπικά ἐκεῖνα νοικοκυριά, πού εἴτε ἐπιδίδονται σέ εἰδικές καλλιέργειες, εἴτε ἀποτελοῦν «νοικοκυριά» μισθωτῶν ἐργατῶν.

* — «Στατιστικὴ τῆς Δανίας κτλ. Ἡ γεωργία τῆς Δανίας», 4η σειρά, ἀριθ. 9, γράμμα C. Ἡ Σύντ.

Τό συμπέρασμα αὐτό ἀξίζει νά σημειωθεῖ, γιατί ἡ ἀπολογητική «ἐπιστήμη» τῶν καθηγητῶν εἶναι ἔτοιμη νά συμπεράνει ἀπό τή μείωση τοῦ μέσου μεγέθους ὄλων τῶν νοικοκυριῶν γενικά, ὅτι στή γεωργία νικήθηκε ἡ μεγάλη παραγωγή ἀπό τή μικρή. Στήν πραγματικότητα βλέπουμε νά προοδεύει ἡ πιό μεγάλη γεωργία καί νά σταθεροποιῶνται οἱ διαστάσεις τῶν νοικοκυριῶν σ' ὅλες τίς ὁμάδες, ἐκτός ἀπό τήν ὁμάδα τῶν πιό μικρῶν νοικοκυριῶν καί νά *τεμαχίζονται* τὰ νοικοκυριά σ' αὐτή τήν τελευταία. Αὐτό τόν τεμαχισμό πρέπει νά τόν ἀποδόσουμε στήν κατάπτωση καί τή φτώχεια τῆς μικρῆς γεωργίας: ἄλλη δυνατή ἐξήγηση, ὅπως τό πέρασμα ἀπό τή γεωργία, μέ τή στενή ἔννοια, στή χτηνοτροφία, δέν μπορεί νά γίνει δεκτὴ γιά ὅλα τὰ πολύ μικρά νοικοκυριά, γιατί αὐτό τό πέρασμα γίνεται σ' ὅλες τίς ὁμάδες, ὅπως θά δοῦμε ἀμέσως παρακάτω. Σέ μιά χώρα, ὅπως ἡ Δανία, γιά νά κρίνει κανεῖς σχετικά μέ τίς διαστάσεις τοῦ νοικοκυριοῦ τῶν γεωργῶν, πολύ σπουδαιότερα εἶναι τὰ στοιχεῖα γιά τή χτηνοτροφία παρά τὰ στοιχεῖα γιά τήν ἔκταση τῆς γῆς πού ἔχουν, γιατί στήν ἴδια ἔκταση μπορεί νά ὑπάρχουν νοικοκυριά διαφορετικῶν διαστάσεων, μιά καί ἡ χτηνοτροφία καί ἡ γαλακτοκομία ἀναπτύσσονται πολύ γρήγορα.

Καί ὅπως εἶναι γνωστό, αὐτό ἀκριβῶς τό φαινόμενο παρατηρεῖται στή Δανία. Ἡ «ἀνθιση» τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τῆς Δανίας ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπό τίς γρήγορες ἐπιτυχίες τῆς ἐμπορευματικῆς χτηνοτροφίας μέ τήν ἐξαγωγή στήν Ἀγγλία γαλακτοκομικῶν προϊόντων, κρέατος, αὐγῶν κτλ. Ἐδῶ συναντᾶμε τήν πανηγυρική δήλωση τοῦ Ποῦντορ, ὅτι ἡ Δανία «*ὀφείλει τήν κολοσσιαία ἀνοδο τῆς γαλακτοκομικῆς οἰκονομίας της ἴσα-ἴσα στήν ἀποκέντρωση τῆς χτηνοτροφίας καί τῆς χτηνοτροφικῆς οἰκονομίας της*» (I. c., σελ. 48. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι τοῦ Ποῦντορ). Δέν εἶναι περίεργο ὅτι ὁ Ποῦντορ, πού εἶναι πραγματικός ψιλικατζίης ὡς πρὸς ὄλο τό σύστημα τῶν ἀπόψεών του καί ἀπόλυτα ξένος πρὸς κάθε κατανόηση τῶν κεφαλαιοκρατικῶν ἀντιθέσεων, ἐπιτρέπει στόν ἑαυτό του νά κάνει μιά τέτοια παραμόρφωση τῶν γεγονότων. Εἶναι ὅμως ἐξαιρετικά χαρακτηριστικό ὅτι πίσω ἀπό τόν Ποῦντορ σέρνεται χωρίς νά τόν κριτικᾶρει καί ὁ μικροαστός Ντάβιντ, πού ἀπό παρανόηση συμπεριλαβαίνει τόν ἑαυτό του στοὺς σοσιαλιστές!

Στήν πραγματικότητα ἴσα-ἴσα ἡ Δανία μᾶς δείχνει πολύ παραστατικά τή *συγκέντρωση* τῆς χτηνοτροφίας σέ μιά κεφαλαιοκρατική χώρα. Ὁ Ποῦντορ μπόρεσε νά φτάσει σέ ἀντίθετο συμπέρασμα ἐξαιτίας μονάχα τῆς ἐξαιρετικῆς ἀμάθειάς του καί τῆς

διαστρέβλωσης τῶν στατιστικῶν ἀποσπασμάτων πού παραθέτει στό βιβλιαράκι του. Ὁ Ποδντορ παραθέτει — καί ὁ Ντάβιντ ἐπαναλαβαίνει δουλικά — τούς ἀριθμούς, πού δείχνουν τήν κατανομή τοῦ ὄλου ἀριθμοῦ τῶν χτηνοτροφικῶν νοικοκυριῶν τῆς Δανίας σύμφωνα μέ τόν ἀριθμό τῶν ζῶων πού ἔχουν. Σύμφωνα μέ τόν Ποδντορ βγαίνει ὅτι τά 39,85% ὄλων τῶν νοικοκυριῶν πού ἔχουν ζῶα, ἔχουν μόνο 1 ὡς 3 κεφάλια τό καθένα, τά 29,12% τῶν νοικοκυριῶν ἔχουν ἀπό 4 ὡς 9 κεφάλια κτλ. Ἐπομένως, συμπεραίνει ὁ Ποδντορ, ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν ἀποτελεῖται ἀπό «μικρά» ἐπομένως ἔχουμε «ἀποσυγκεντροποίηση» κτλ.

Πρῶτο, ὁ Ποδντορ παραθέτει ἀνακριβεῖς ἀριθμούς. Αὐτό πρέπει νά σημειωθεῖ, γιατί ὁ ἴδιος ὁ Ποδντορ δηλώνει κομπαστικά, ὅτι στήν ἐργασία του μποροῦμε νά βροῦμε ὅλα τά «νεότατα» στατιστικά στοιχεῖα, καί οἱ ἀναθεωρητές «ἀναιροῦν τό μαρξισμό» ἐπικαλούμενοι ἀκριβῶς τούς ἀμαθεῖς ἀστούς γραφιάδες. Δεύτερο, κι αὐτό εἶναι τό κυριότερο, τόν τρόπο ἐπιχειρηματολογίας τῶν Ποδντορ καί Ντάβιντ τόν ἐπαναλαβαίνουν τόσο πολύ συχνά οἱ δικοί μας καντέτοι¹⁰³ καί ναρόντικοι, ὥστε νά μή χρειάζεται νά σταθοῦμε σ' αὐτόν. Σύμφωνα μ' αὐτόν τόν τρόπο ἐπιχειρηματολογίας πρέπει ἀναπόφευχτα νά συμπεράνουμε ὅτι «ἀποσυγκεντροποιεῖται» ἡ βιομηχανία στίς πιό προηγμένες κεφαλαιοκρατικές χῶρες, γιατί παντοῦ καί πάντοτε τό ποσοστό τῶν μικρούτσικων καί τῶν μικρῶν ἐπιχειρήσεων εἶναι πολύ μεγαλύτερο, ἐνῶ τό ποσοστό τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων εἶναι μηδαμινό. Οἱ Ποδντορ καί Ντάβιντ ξεχνοῦν μιά «λεπτομέρεια»: τή συγκέντρωση τοῦ μεγαλύτερου μέρους ὄλης τῆς παραγωγῆς στά χέρια ἑνός μικροῦ ἀριθμοῦ μεγάλων ἐπιχειρήσεων.

Πραγματικά, σύμφωνα μέ τήν τελευταία ἀπογραφή τῆς 15 τοῦ Ἰούλη 1898, ἡ κατανομή ὄλων τῶν μεγάλων κερασφόρων ζῶων στή Δανία ἦταν ἡ ἀκόλουθη*: (Βλ. πίνακα στή σελ. 258. Σημ. μετ.).

*Από τόν πίνακα αὐτόν βλέπουμε ποιό ρόλο παίζουν στή συνολική χτηνοτροφική οἰκονομία τῆς Δανίας τά πολυάριθμα μικρά καί τά ὀλιγάριθμα μεγάλα νοικοκυριά, καί ποιά εἶναι ἡ περιβόητη «ἀποσυγκεντροποίηση» τῆς παραγωγῆς στήν «ιδεώδη αὐτή χώρα». Μικρά νοικοκυριά, μέ 1-3 κεφάλια μεγάλα κερασ-

* «Danmarks Statistik. Statistik Tabelvaerk». Femte Raekke, litra C, No 2. Kreaturholdet d. 15 juli 1898. Kobenhavn, 1901. («Στατιστική τῆς Δανίας. Στατιστικοί πίνακες». 5η σειρά, γράμμα C, ἀρ. 2. Ἡ χτηνοτροφία στίς 15 τοῦ Ἰούλη 1898. Κοπεγχάγη, 1901. Ἡ Σύντ.).

		Νοικο- κυριά	%	Κερασφό- ρα ζώα	%
Μέ	1 μεγάλο κερασφόρο ζώο	18 376	10,2	18 376	1,0
»	2 μεγάλα κερασφόρα ζώα	27 394	15,2	54 788	3,1
»	3 » » »	22 522	12,5	67 566	3,9
»	4- 5 » » »	27 561	15,2	121 721	7,0
»	6- 9 » » »	26 022	14,4	188 533	10,8
»	10- 14 » » »	20 375	11,3	242 690	13,9
»	15- 29 » » »	30 460	16,9	615 507	35,3
»	30- 49 » » »	5 650	3,1	202 683	11,6
»	50- 99 » » »	1 498	0,8	99 131	5,7
»	100-199 » » »	588	0,3	81 417	4,7
	200 και πάνω » »	195	0,1	52 385	3,0
<i>Σύνολο</i>		180 641	100,0	1 744 797	100,0

φόρα ζώα τό καθένα, υπάρχουν 68 292, δηλ. αποτελοῦν τά 37,9 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυριῶν. Τά νοικοκυριά αὐτά ἔχουν συνολικά 140 730 κεφάλια κερασφόρα ζώα, δηλαδή μονάχα τά 8 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζώων. Σχεδόν τόν ἴδιο ἀριθμό ζώων, 133 802 κεφάλια, δηλ. τά 7,7 %, ἔχουν 783 πολύ μεγάλοι νοικοκυρέοι, δηλ. τά 0,4% τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυρέων. Οἱ πρῶτοι ἔχουν κατά μέσο ὄρο ἀπό 2 καί κάτι μεγάλα κερασφόρα ζώα τό καθένα, δηλ. φανερά ἀνεπαρκῆ ἀριθμό. Μέ ἓνα τέτοιο ἀριθμό ζώων μπορεῖ νά διεξαχθεῖ ἐμπορευματική χτηνοτροφία καί νά πουλιοῦνται γαλακτοκομικά προϊόντα καί προϊόντα κρέατος μονάχα σέ βάρος τῆς τροφῆς τῶν ἰδίων τῶν νοικοκυρέων (ὑπενθυμίζουμε τά γνωστά γεγονότα: πουλοῦν τό βούτυρο καί ἀγοράζουν γιά τόν ἑαυτό τους μαργαρίνη, πού εἶναι φτηνότερη κτλ.). Οἱ δεῦτεροι ἔχουν κατά μέσο ὄρο ἀπό 171 κεφάλια κερασφόρα ζώα. Πρόκειται γιά τούς πολύ μεγάλους κεφαλαιοκράτες φέρμερς, τούς «ἐργοστασιάρχες» γάλατος καί κρέατος, τούς «ἀρχηγούς» τῆς τεχνικῆς προόδου καί κάθε λογῆς γεωργικῶν ἐνώσεων πού τίς θαυμάζουν οἱ μικροαστοί θιασῶτες τῆς «κοινωνικῆς εἰρήνης».

Ἄν προσθέσουμε μαζί τούς μικροῦς καί τούς μεσαίους νοικοκυρέους, θά ἔχουμε συνολικό ἀριθμό ἰδιοχτητῶν πού ἔχουν ὡς 9 κεφάλια κερασφόρα ζώα ὁ καθένας: 121 875, δηλ. τά δύο τρίτα τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυρέων (67,5 %). Ὅλοι αὐτοί μαζί ἔχουν 450 984 κεφάλια κερασφόρα ζώα, δηλ. τό ἓνα τέταρτο τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζώων (25,8%). Ἄλλα τόσα σχεδόν, καί συγκεκριμένα 435 616 κεφάλια (25 %) ἔχουν οἱ νοικο-

κυρέοι, πού έχουν στήν ἰδιοκτησία τους ἀπό 30 καί πάνω κεφάλια, ἐνῶ ὁ ἀριθμός αὐτῶν τῶν νοικοκυρέων, εἶναι μόνο 7931, δηλ. 4,3 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυρέων. Ὡραία «ἀποσυγκεντροποίηση».

* Ἄν συνοψίσουμε τίς πιο πάνω μικρές διαιρέσεις τῆς στατιστικῆς τῆς Δανίας σέ τρεῖς μεγάλες ομάδες, θά ἔχουμε:

	Ἀριθμός νοικοκυριῶν	%	Κερασφόρα ζῶα	%	Μέσος ἀριθμός κατά νοικοκυριό
Νοικοκυριά μέ 1-3 κεφ. κερ. ζῶα	68 292	37,9	140 730	8,0	2,1
» » 4-9 » » »	53 583	29,6	310 254	17,8	5,8
» » 10 καί πάνω	58 766	32,5	1 293 813	74,2	22,0
<i>Σύνολο</i>	180 641	100,0	1 744 797	100,0	9,7

Κι ἔτσι, τά *τρία τέταρτα* ὅλης τῆς χτηνοτροφίας τῆς Δανίας εἶναι συγκεντρωμένα στά χέρια 58 766 νοικοκυρέων, δηλαδή σέ λιγότερο ἀπό τό *ἓνα τρίτο* τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν νοικοκυρέων. Αὐτό τό *ἓνα τρίτο* τῶν νοικοκυρέων παίρνει τή μερίδα τοῦ λέοντος ἀπό τά κέρδη ὅλης τῆς «ἀνθισης» τοῦ καπιταλισμοῦ στήν ἀγροτική οἰκονομία τῆς Δανίας. Ἐδῶ ὅμως πρέπει ἀπαραίτητα νά ἔχουμε ὑπόψη ὅτι ἓνα τέτοιο μεγάλο ποσοστό εὐκατάστατων ἀγροτῶν καί πλούσιων κεφαλαιοκρατῶν (32,5 %, δηλ. σχεδόν τό *ἓνα τρίτο*) πετυχαίνεται χάρις σέ μιά τεχνητή μέθοδο ὑπολογισμοῦ, πού ἀφήνει ἔξω ἀπό τό λογαριασμό *ὅλους τοὺς νοικοκυρέους πού δέν ἔχουν ζῶα*. Στήν πραγματικότητα τό ποσοστό αὐτό εἶναι πολύ πιο χαμηλό. Ὅπως εἶδαμε, ἡ ἀπογραφή τοῦ 1895 καθόρισε, ὅτι ὁ ἀριθμός ὄλων τῶν ἀγροτῶν νοικοκυρέων τῆς Δανίας ἦταν 265 982, ἐνῶ ἡ ἀπογραφή τῶν ζῶων τῆς 15 τοῦ Ἰουλίου 1898 ὑπολογίζει ὅτι ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν νοικοκυρέων εἶναι 278 673. Σέ σχέση μ' αὐτόν τόν πραγματικό ὑπολογισμό τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγροτῶν νοικοκυρέων, οἱ 58 766 εὐκατάστατοι καί πλούσιοι νοικοκυρέοι ἀποτελοῦν μόνο τά 21,1 %, δηλ. *μόνο τό ἓνα πέμπτο*. Ἄν οἱ «νοικοκυρέοι» πού δέν ἔχουν γῆ ἀποτελοῦν τά 12,4 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγροτῶν νοικοκυρέων τῆς Δανίας (τό 1895 ἦταν 32 946 ἀπό 265 982), τότε οἱ νοικοκυρέοι χωρίς ζῶα* ἀποτελοῦν τά 35,1 %

* Πιο σωστά νοικοκυρέοι πού δέν ἔχουν κερασφόρα ζῶα, γιατί ἡ δανέζικη στατιστική δέ δίνει δυστυχῶς τόν ἀριθμό τῶν νοικοκυρέων πού δέν

τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγροτῶν νοικοκυρέων τῆς Δανίας, δηλ. πάνω ἀπό τό ἕνα τρίτο (τό 1898 ἦταν 98 032 ἀπό 278 673). Γι' αὐτό μποροῦμε νά κρίνουμε τί εἶδους εἶναι ὁ «σοσιαλισμός» τῶν κυρίων Ντάβιντ, πού δέν πρόσεξαν ὅτι ἡ κεφαλαιοκρατική ἀνθιση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τῆς Δανίας βασιζέται στή μαζική προλεταριοποίηση τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, στή στέρηση τῆς μάζας τῶν «ἀγροτῶν νοικοκυρέων» ἀπό τά μέσα παραγωγῆς.

Ἄς περάσουμε τώρα στά στοιχεῖα πού σκιαγραφοῦν στό σύνολό τους καί τή γεωργική καί ὅλη τή χτηνοτροφική οἰκονομία τῆς Δανίας. Ἡ ἀπογραφή τῆς 15 τοῦ Ἰουλίου 1898 δίνει λεπτομερῆ στοιχεῖα γιά τόν ἀριθμό τῶν ζώων τῶν διάφορων ὁμάδων τῶν ἀγροτῶν νοικοκυρέων, πού ἔχουν αὐτή ἢ ἐκείνη τήν ἔκταση γῆς. Ὁ ἀριθμός αὐτῶν τῶν ὁμάδων στή δανέζικη στατιστική εἶναι πολὺ μεγάλος (14 ὁμάδες: ἀχτήμονες, ὡς $\frac{1}{32}$ τοῦ χάρτκορν, $\frac{1}{32} - \frac{1}{16}$, $\frac{1}{16} - \frac{1}{8}$, $\frac{1}{8} - \frac{1}{4}$, $\frac{1}{4} - \frac{1}{2}$, $\frac{1}{2} - 1$, 1 - 2, 2 - 4, 4 - 8, 8 - 12, 12 - 20, 20 - 30, 30 καί πάνω) ἐμεῖς ὅμως θά συνοψίσουμε τά στοιχεῖα σέ ἕξι μεγάλες ὁμάδες, ὅπως κάναμε καί πρὶο πάνω:

Ἡ γεωργία καί ἡ χτηνοτροφία στή Δανία,

Ὅμαδες νοικοκυριῶν	Ἀριθμός νοικοκυριῶν	%	Γῆ σέ ha	%	Ἄλογα	%
Ἀχτήμονες	13 435	4,8	—	—	1 970	0,5
Με ἀγνωστὴ ἔκταση γῆς	45 896	16,5	;	;	28 909	6,4
Ὡς 2,5 ha	80 582	28,9	55 272	1,5	24 540	5,5
2,5 - 10 »	63 420	22,8	323 430	8,9	54 900	12,2
10 - 40 »	45 519	16,3	984 983	27,0	133 793	29,8
40 - 120 »	27 620	9,9	1 692 285	46,4	168 410	37,5
120 καί πάνω »	2 201	0,8	588 318	16,2	36 807	8,1
Σύνολο	278 673	100,0	3 644 288	100,0	449 329	100,0

Παρατήρηση. Τά στοιχεῖα τοῦ 1898 παρουσιάζουν διαφορές σέ σχέση φωνα μέ τήν ἔκταση γῆς. Αὐτό μπορεῖ νά ὀφείλεται καί στίς ἀλλαγές πού τρῶσιν τῶν στοιχείων. Σέ γενικές ὁμως γραμμές ἡ σχέση ἀνάμεσα στίς 3 645 750 ha κατανεμημένης γῆς, καί ἄλλα 45 860 ha μὴ κατανεμημένης γῆς, γαλύτερό της μέρος στίς κατώτερες ὁμάδες, πράγμα πού φαίνεται ἀπό τό

Ἄπό τά στοιχεῖα αὐτά βλέπουμε πρὶν ἀπ' ὅλα, πόσο μεγάλη εἶναι ἡ συγκέντρωση ὄλης τῆς χτηνοτροφίας στή Δανία. Οἱ

ἔχουν κανενός εἶδους ζῶα. Ἄπό τή στατιστική αὐτή μαθαίνουμε μονάχα τόν ἀριθμό τῶν ἰδιοκτητῶν κάθε ξεχωριστοῦ εἶδους ζῶου. Τά κερασφόρα ζῶα, ὅμως, ἀποτελοῦν ἀναμφισβήτητα τήν κύρια βάση ὄλης τῆς χτηνοτροφίας τῆς Δανίας.

μεγάλοι κεφαλαιοκράτες νοικοκυρέοι, πού έχουν πάνω από 40 ha γης, αποτελούν συνολικά τό ένα δέκατο του όλικου αριθμού των νοικοκυρέων (10,7%), συγκεντρώνουν όμως στά χέρια τους πάνω από τά τρία πέμπτα όλης τής γης (62,6%) καί σχεδόν τά μισά όλων των ζώων: τά 45,6% όλων των αλόγων, τά 48,4% του όλου αριθμού των κερασφόρων ζώων, τά 32,7% όλων των προβάτων καί τά 44,6% όλων των γουρουινών.

Αν σ' αὐτούς τούς κεφαλαιοκράτες νοικοκυρέους προσθέσουμε τούς εὐκατάστατους αγρότες, δηλ. τούς ιδιοχτῆτες μέ 10 ὡς 40 ἐκτ. γῆ, θά ἔχουμε κάτι παραπάνω ἀπό τό ἕνα τέταρτο του συνολικου αριθμου των νοικοκυρέων (27,0%) πού συγκεντρώνουν τά ἐννιά δέκατα όλης τής γῆς, τά τρία τέταρτα του συνολικου αριθμου των αλόγων, τά τέσσερα πέμπτα του συνόλου των κερασφόρων ζώων, τά ἑπτά δέκατα του συνολικου αριθμου των γουρουινών καί σχεδόν τά μισά πουλερικά. Ἡ τεράστια μάζα των «αγροτών νοικοκυρέων», σχεδόν τά τρία τέταρτα (73%), πού ἔχουν λιγότερο ἀπό 10 ἐκτάρια γῆ ὁ καθένας, αποτελούν γενικά τήν προλεταριοποιημένη καί μισοπρολεταριο-

σύμφωνα μέ τήν ἀπογραφή τῆς 15 του Ἰουλί 1898

Ἀγελάδες	%	Σύνολο κερασφόρων ζώων	%	Πρόβατα	%	Γουρούνια	%	Πουλερικά	%
3 707	0,3	4 633	0,3	8 943	0,8	8 865	0,8	220 147	2,5
28 072	2,6	42 150	2,4	42 987	4,0	42 699	3,7	780 585	8,9
66 171	6,2	88 720	5,1	99 705	9,3	94 656	8,1	1 649 452	18,8
175 182	16,4	247 618	14,2	187 460	17,5	191 291	16,4	1 871 242	21,4
303 244	28,5	515 832	29,6	383 950	35,7	308 863	26,4	1 957 726	22,3
361 669	33,9	639 563	36,6	310 686	28,9	409 294	35,0	1 998 595	22,8
129 220	12,1	206 281	11,8	40 682	3,8	112 825	9,6	289 155	3,3
1 067 265	100,0	1 744 797	100,0	1 074 413	100,0	1 168 493	100,0	8 766 902	100,0

μέ τά στοιχεῖα του 1895 στό ζήτημα τῆς κατανομῆς των νοικοκυριών σημειώθηκαν μέ τόν καιρό καί στίς κάπως διαφορετικές μεθόδους συγκέντρωμαδες παραμένει ἡ ἴδια. Ἡ ἀπογραφή του 1895 ὑπολογίζει, ἐκτός ἀπό τά ἑννιά δέκατα των νοικοκυριών μέ «ἀγνωστη ἑκταση γῆς» (1898) ἀνήκει στό μεσολογικό ἀριθμό των ζώων πού ἔχουν.

πονημένη μάζα καί παίζουν ἀσήμαντο ρόλο στό γενικό σύνολο τῆς γεωργικῆς καί χτηνοτροφικῆς οἰκονομίας όλης τῆς χώρας.

Ἐπειτα, ὅσον ἀφορᾷ τήν κατανομή των διάφορων ειδών ζώων, ἀξίζει ιδιαίτερα νά προσεχτεῖ ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη ἡ προβατοτροφία καί ἡ χοιροτροφία. Ἡ πρώτη ἀνήκει στους κλάδους τῆς χτηνοτροφίας πού βρίσκονται σέ κατάπτωση, πού εἶναι ἀσύμφοροι σήμερα γιά τίς περισσότερες ἐυρωπαϊκές χώρες λόγω των

συνθηκῶν τῆς ἀγορᾶς καί τοῦ συναγωνισμοῦ τῶν ὑπερπόντιων χωρῶν. Οἱ συνθήκες τῆς διεθνοῦς ἀγορᾶς ἀπαιτοῦν τήν ἀντικατάσταση τῆς προβατοτροφίας μέ ἄλλους κλάδους χτηνοτροφίας. Ἀντίθετα, ἡ ἔκτροφή γουρουνιῶν ἀνήκει στούς ἐξαιρετικά συμφερτικούς καί γρήγορα ἀναπτυσσόμενους κλάδους τῆς χτηνοτροφίας γιά τήν παραγωγή κρέατος στήν Εὐρώπη. Ἡ στατιστική μᾶς δείχνει ὅτι καί στή Δανία ἡ προβατοτροφία βρίσκεται σέ κατάπτωση, ἐνῶ ἡ ἔκτροφή γουρουνιῶν αὐξάνει ἐξαιρετικά γρήγορα. Ἀπό τό 1861 ὡς τό 1898 ὁ ἀριθμός τῶν προβάτων στή Δανία ἐλαττώθηκε ἀπό 1,7 ἑκατομμύρια κεφάλια σέ 1,1 ἑκατομμύρια. Ὁ ἀριθμός τῶν μεγάλων κερασφόρων ζῶων αὐξήθηκε ἀπό 1,1 ἑκατομμύρια σέ 1,7 ἑκατομμύρια. Ὁ ἀριθμός τῶν γουρουνιῶν αὐξήθηκε ἀπό 0,3 ἑκατ. σέ 1,2 ἑκατ., δηλαδή σχεδόν τετραπλασιάστηκε.

Ἄν συγκρίνουμε τώρα τήν κατανομή τῶν προβάτων καί τῶν γουρουνιῶν στά μικρά καί στά μεγάλα νοικοκυριά, βλέπουμε ξεκάθαρα τή μεγαλύτερη ἀποστέωση τῶν πρώτων, τή μικρότερη ἱκανότητα προσαρμογῆς τους στίς ἀπαιτήσεις τῆς ἀγορᾶς, τή βραδύτητα στήν ἀναδιοργάνωση τῆς οἰκονομίας τους ἀνάλογα μέ τίς νέες συνθήκες. Τά μεγάλα κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά (μέ 40–120 ha καί πάνω ἀπό 120 ha) περιόρισαν τήν ἀσύμφορη προβατοτροφία κατά τόν πιό σημαντικό βαθμό (28,9 % καί 3,8 % γιά τά πρόβατα, ἐναντι 33–37 % καί 8–12 % γιά τά ἄλλα εἶδη ζῶων). Τά μικρά νοικοκυριά προσαρμόστηκαν λιγότερο πρός αὐτή τήν κατεύθυνση: διατηροῦν ἀκόμα τά περισσότερα πρόβατα: λχ. τά νοικοκυριά μέ ἕκταση γῆς ὡς 2,5 ha ἔχουν τά 9,3 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν προβάτων, ἐναντι 6–5 % ἀπό τά ἄλλα εἶδη ζῶων. Στά νοικοκυριά αὐτά τά γουρουνία εἶναι μόνο 8,1 %, δηλ. ἀντιπροσωπεύουν *μικρότερο* ποσοστό σέ σχέση μέ τά πρόβατα. Ἐνῶ οἱ κεφαλαιοκράτες ἔχουν ποσοστό γουρουνιῶν 35 % καί 9,6 %, δηλ. *μεγαλύτερο* ἀπό τά πρόβατα. Ἡ κεφαλαιοκρατική γεωργία μπορεῖ πολύ καλύτερα νά προσαρμόζεται στίς ἀπαιτήσεις τῆς διεθνοῦς ἀγορᾶς. Γιά τόν ἀγρότη ὅμως καί σήμερα ταιριάζει νά ποῦμε τά λόγια τοῦ Μάρξ: ὁ ἀγρότης γίνεται ἔμπορος καί βιομήχανος, χωρίς τούς ὄρους, μέ τούς ὁποίους μπορεῖ νά γίνει πραγματικός ἔμπορος καί βιομήχανος¹⁰⁴. Ἡ ἀγορά ἀπαιτεῖ ἀπό *κάθε* νοικοκύρη, ὡς ἀπόλυτη ἀνάγκη, τήν ὑποταγή στίς νέες συνθήκες καί τή γρήγορη προσαρμογή σ' αὐτές. Χωρίς *κεφάλαια* ὅμως εἶναι ἀδύνατη αὐτή ἡ γρήγορη προσαρμογή. Τό μικρό νοικοκυριό εἶναι λοιπόν στόν καπιταλισμό ἀναπόφευχτα καταδικασμένο στή μεγαλύτερη ἀποστέω-

ση και στην καθυστέρηση, στη μικρότερη ικανότητα προσαρμογής στην αγορά.

Γιά να παραστήσουμε πιο συγκεκριμένα την άληθινή οικονομική όψη της φτώχειας μάζας και της μικρής εμπορης μειοψηφίας, θα αναφέρουμε στοιχεία για τη μέση έκταση γης και το μέσο αριθμό ζώων στα νοικοκυριά των διάφορων ομάδων. Είναι φυσικό ή αστική πολιτική οικονομία (και οι κύριοι αναθεωρητές) να σκεπάζουν τις κεφαλαιοκρατικές αντιφάσεις. Η σοσιαλιστική πολιτική οικονομία όμως πρέπει να εξηγήει τη διαφορά των τύπων στα νοικοκυριά και στο επίπεδο ζωής των κεφαλαιοκρατών νοικοκυρέων που εϋμερούν και των μικρών νοικοκυρέων που δυστυχούν. (Βλ. πίνακα στη σελ. 264. Σημ. Μετ.).

Τά στοιχεία αυτά δείχνουν ολοφάνερα ότι και οι τρεις κατώτερες ομάδες, που αποτελούν το μισό του όλου αριθμού των νοικοκυριών, είναι ή φτωχολογιά. Σ' αυτούς επικρατούν οι «νοικοκυρέου» που δεν έχουν άλλογο και αγελάδα. Μόνο στην ομάδα που έχει γη ως 2,5 ha, αναλογεί από ένα *όλόκληρο* κερασφόρο ζώο, από ένα πρόβατο και από ένα γουρούνι κατά νοικοκυριό. Είναι ξεκάθαρο πώς δεν μπορεί να γίνεται λόγος ότι είναι δυνατό να αποκομίζει κέρδος από τη χτηνοτροφία παραγωγής γάλατος και κρέατος αυτό το μισό του συνολικού αριθμού των νοικοκυριών. Γι' αυτό η άνθιση της αγροτικής οικονομίας της Δανίας σημαίνει γι' αυτούς τους αγρότες εξάρτηση από τους μεγάλους νοικοκυρέους, την ανάγκη να ψάχνουν να βρουν «συμπληρωματικούς πόρους», δηλ. έτσι ή άλλιως να πουλούν την εργατική τους δύναμη, σημαίνει αιώνια φτώχεια και μισοκαταστραμμένο νοικοκυριό.

Φυσικά, αυτό το συμπέρασμα είναι σωστό μονάχα για όλη τη μάζα αυτών των φτωχών νοικοκυρέων στο σύνολό τους. Έμεις δείξαμε κιόλας με βάση τα στοιχεία της γερμανικής, γαλλικής και ρωσικής αγροτικής στατιστικής ότι και ανάμεσα στα μικρά νοικοκυριά, σύμφωνα με την έκταση γης που έχουν, υπάρχουν μεγάλοι χτηνοτρόφοι, καπνοπαραγωγοί κλπ. Η διαφοροποίηση είναι βαθύτερη από ό,τι μπορούμε να φανταστούμε σύμφωνα με τα στοιχεία της δανέζικης στατιστικής. Αυτή όμως ή διαφοροποίηση, ξεχωρίζοντας σε κάθε ομάδα μία μηδαμινή μειοψηφία νοικοκυριών με ειδικές καλλιέργειες, εντείνει άπλως τη φτώχεια και την άθλιότητα της πλειονότητας των νοικοκυρέων στις φτωχές ομάδες.

Παρακάτω, από τα στοιχεία που παραθέτουμε, είναι φανερό επίσης ότι και η ομάδα των μικρών αγροτών, που έχουν από

Άναλογόν κατά μέσο όρο σε κάθε νοικοκυριό

Όμάδες νοικοκυριών	Άναλογόν κατά μέσο όρο σε κάθε νοικοκυριό						
	Γή σε ha	Άλογα	Άγελαδες	Σύνολο κερσαφόρων ζώων	Πρόβατα	Γουρούνια	Πουλερικά
Χωρίς γή	—	0,1	0,3	0,3	0,7	0,7	16,4
Με άγνωστη έκταση γής	:	0,6	0,6	0,9	0,9	0,9	17,0
Ώς 2,5 ha	0,6	0,3	0,8	1,1	1,2	1,2	20,4
Άπό 2,5 - 10 »	5,1	0,9	2,7	3,9	2,9	3,0	29,5
» 10 - 40 »	21,6	2,9	6,6	11,3	8,4	6,8	43,0
» 40 - 120 »	61,3	6,1	13,8	23,1	11,2	14,9	72,4
120 και πάνω »	267,3	16,7	58,7	93,7	18,5	51,2	131,3
Κατά μέσο όρο	13,1	1,6	3,8	6,3	3,9	4,2	31,5

2¹/₂ ως 10 εκτάρια, δέν μπορεί νά θεωρεῖται κάπως εξασφαλισμένη καί ἀπό οικονομική ἄποψη σταθερά ἀποκαταστημένη. Ὑπενθυμίζουμε ὅτι σ' αὐτή τήν ομάδα ὑπάρχουν 63 χιλιάδες νοικοκυριά, δηλαδή 22,8 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ. Καί σ' αὐτή τήν ομάδα ἀναλογοῦν κατά μέσο ὄρο σέ κάθε νοικοκυριό 0,9 ἄλογα. Οἱ νοικοκυρέοι χωρίς ἄλογο κατά πᾶσαν πιθανότητα ζεύουν τίς ἀγελάδες καί χειροτερεύουν ἔτσι καί τούς ὄρους τῆς γεωργίας (λιγότερο βαθύ ὄργωμα), καί τούς ὄρους τῆς χτηνοτροφίας (ἀδυνατίσμα τῶν κερασφόρων ζώων). Οἱ ἀγελάδες πού ἀναλογοῦν σέ κάθε νοικοκυριό εἶναι κατά μέσο ὄρο 2,7. Κι ἂν ἀκόμα περιορίσουν τήν κατανάλωση προϊόντων γάλατος καί κρέατος γιά τήν ἴδια τους τήν οἰκογένεια, — καί ἕνας τέτοιος περιορισμός εἶναι κιόλας ἄμεσο σημάδι τῆς πύο πικρῆς φτώχειας, — καί τότε πάλι ἀπό ἕνα τέτοιο ἀριθμό ἀγελάδων μποροῦν νά προσφερθοῦν γιά πούληση μονάχα πολύ ἀσήμαντες ποσότητες προϊόντων. Κι ἔτσι δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι πολύ ἀσημαντή ἡ συμμετοχή αὐτῶν τῶν νοικοκυριῶν, μέ 2,7 ἀγελάδες καί 3,0 γουρούνια κατά μέσο ὄρο τὸ καθένα, στήν «ἀνθιση» τῆς «ἐθνικῆς» πούλησης γάλατος καί κρέατος στήν Ἀγγλία. Ἡ ἐμπορευματική γεωργία καί χτηνοτροφία στά νοικοκυριά αὐτῶν τῶν διαστάσεων σημαίνει ἐνμέρει τήν πούληση τῶν ἀπαραίτητων μέσων γιά τήν οἰκογένεια, τή χειροτέρευση τῆς τροφῆς, τὸ μέγλωμα τῆς φτώχειας, καί ἐνμέρει τήν πούληση πολύ μικρῶν ποσοτήτων, δηλ. κάτω ἀπό τίς πύο δυσμενεῖς συνθήκες, καί τήν ἀδυναμία νά διαθέτουν ἕνα χρηματικό ποσό γιά τήν περίπτωση ἐκτακτῶν ἐξόδων, πού θά παρουσιαστοῦν ὀπωσδήποτε. Ἀπό τὸ ἄλλο μέρος, ἡ φυσική οἰκονομία τοῦ μικροῦ ἀγρότη, μέσα στίς συνθήκες τῶν σύγχρονων κεφαλαιοκρατικῶν χωρῶν, μπορεῖ μονάχα νά φυτοζωεῖ καί νά ἀφανίζεται μέ ἕνα βασανιστικό θάνατο, μέ κανένα τρόπο ὅμως δέν μπορεῖ πιά νά προκόψει. Ὅλη ἡ «ταχυδαχτυλοργία» τῆς ἀστικῆς καί ἀναθεωρητικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας συνίσταται στό ὅτι δέν ἐρευνᾷ ἰδιαίτερα τίς συνθήκες αὐτοῦ ἴσα-ἴσα τοῦ τύπου τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν, πού βρίσκονται πύο χαμηλά ἀπό τὸ «μέσο» τύπο (ὁ «μέσος» δανός νοικοκύρης ἔχει 1,6 ἄλογα καί 3,8 ἀγελάδες) καί πού ἀποτελοῦν τήν *τεράστια πλειονότητα* τοῦ συνόλου τῶν νοικοκυριῶν. Καί ὄχι μόνο δέν ἐρευνοῦν ἰδιαίτερα αὐτόν τόν τύπο τοῦ νοικοκυριοῦ, μά καί τόν συγκαλύπτουν παραπέμποντας ἀποκλειστικά στά στοιχεῖα τοῦ «μέσου ὄρου» στή γενική αὔξηση τῆς «παραγωγῆς» καί τῆς «πούλησης», ἀποσιωπώντας ὅτι *μποροῦν* νά πουλήσουν μέ κέρδος μονάχα τὰ εὔπο-

ρα νοικοκυριά που αποτελούν ένα μικρό μέρος του συνόλου.

Μονάχα οι νοικοκυρέοι με 10-40 ha βλέπουμε να έχουν τέτοιο αριθμό ζώων, που τους δίνει τη *δυνατότητα* της «άνθισης». Τά νοικοκυριά όμως αυτά είναι μονάχα 16% του συνολικού αριθμού των νοικοκυριών. Και είναι ζήτημα αν τά νοικοκυριά αυτά, που έχουν κατά μέσο όρο από 21,6 έκταρια γη τό καθένα, μπορούν να τά βγάλουν πέρα, όλωσδιόλου χωρίς μισθωτή εργασία. Με τή μεγάλη έντατικότητα της γεωργίας που επικρατεί στη Δανία, είναι ίσως αδύνατο να υπάρχουν επιχειρήσεις αυτών των διαστάσεων που να μή χρησιμοποιούν τή δουλειά εργατών γης ή μεροκαματιάρηδων. Δυστυχώς και ή στατιστική της Δανίας, και ή πλειονότητα αυτών που γράφουν για τή γεωργία της Δανίας στέκονται όλκληρωτικά πάνω στην άστική άποψη, χωρίς να έρευνούν τό ζήτημα της μισθωτής εργασίας, των διαστάσεων των νοικοκυριών που απαιτούν τή χρησιμοποίησή της κτλ. Από τήν άπογραφή των επαγγελματών στη Δανία τό 1901 ξέρουμε μονάχα ότι ή ομάδα των «μεροκαματιάρηδων» κτλ. άριθμεί 60 χιλιάδες άντρες και 56 χιλιάδες γυναίκες, δηλ. 116 χιλιάδες από τους 972 χιλιάδες, που από τή θέση τους στην παραγωγή καθορίζεται ότι ανήκουν στον άγροτικό πληθυσμό. Δέν έχουμε πληροφορίες αν αυτές οι δεκάδες χιλιάδες μισθωτοί εργάτες (χώρια από αυτούς εργάζονται ως μισθωτοί, με τή μορφή της «έπικουρικής δουλειάς», και οι μικροί άγρότες) άπασχολούνται άποκλειστικά από τίς 30 χιλιάδες μεγάλους κεφαλαιοκράτες νοικοκυρέους (27 620 μέ γη από 40 ως 120 ha και 2201 μέ γη πάνω από 120 ha), ή ένμέρει κι από τήν εύπορη άγροτιά, μέ 10 ως 40 έκταρια κατά νοικοκυριό.

Γιά τίς δυό ανώτερες ομάδες, για τίς κορυφαίες «30 χιλιάδες» της δανέζικης άγροτικής οικονομίας, δέ χρειάζεται να μιλήσουμε. Ο κεφαλαιοκρατικός χαρακτήρας της γεωργίας και της χτηνοτροφίας τους σκιαγραφήθηκε στην αρχή παραστατικά μέ τους άριθμούς που παραθέσαμε.

Τέλος, τά τελευταία στοιχεία μέ γενικό ενδιαφέρον, που τά έθιξε και ένμέρει τά έπεξεργάστηκε ή δανέζικη άγροτική στατιστική, άφορούν τό ζήτημα, αν συντελείται άποσυγκεντροποίηση ή συγκέντρωση της χτηνοτροφίας στό βαθμό που αναπτύσσεται αυτή ή κύρια βάση της «άνθισης» της «ιδεώδους αυτής χώρας». Η στατιστική του 1898, που τήν αναφέραμε κióλας, δίνει έξαιρετικά ενδιαφέροντα στοιχεία σε σύγκριση με τό 1893, και μάλιστα για ένα είδος ζώων, που είναι άλήθεια τό κυριότερο, και συγκεκριμένα για όλα τά κερασφόρα ζώα, μπορούμε επίσης

νά κάνουμε σύγκριση τῶν στοιχείων τοῦ 1876 καί τοῦ 1898.

Στή χρονική περίοδο ἀπό τό 1893 ὡς τό 1898 ἀπό ὅλους τούς κλάδους τῆς χτηνοτροφίας προόδευε στή Δανία πιά γρήγορα ἢ χοιροτροφία. Ὁ ἀριθμός τῶν γουρουνιῶν στό διάστημα αὐτό ἀυξήθηκε ἀπό 829 χιλιάδες σέ 1168 χιλιάδες, δηλ. κατά 40 %, τή στιγμή πού ὁ ἀριθμός τῶν ἀλόγων ἀυξήθηκε μόνο ἀπό 410 χιλ. σέ 449 χιλ. καί ὁ ἀριθμός τῶν κερασφόρων ζῶων ἀυξήθηκε ἀπό 1696 χιλιάδες σέ 1744 χιλιάδες, ἐνῶ ὁ ἀριθμός τῶν προβάτων μειώθηκε. Ποιός ὅμως ἐπωφελήθηκε κυρίως ἀπ' αὐτή τήν κολοσσιαία πρόοδο τῶν δανῶν νοικοκυρέων πού εἶναι συνεισμενοί σέ ἀναρίθμητους συνεταιρισμούς; Οἱ συντάχτες τῆς στατιστικῆς τοῦ 1898 ἀπαντοῦν σ' αὐτό τό ἐρώτημα, συγκρίνοντας τά στοιχεία τοῦ 1893 καί τοῦ 1898. Ὅλοι οἱ ἰδιοχτήτες γουρουνιῶν χωρίζονται σέ τέσσερες ὁμάδες: μεγάλοι ἰδιοχτήτες μέ 50 καί πάνω γουρούνια, μέσοι-μεγάλοι μέ 15-49, μέσοι-μικροί μέ 4-14 γουρούνια καί μικροί μέ 1-3 γουρούνια. Γι' αὐτές τίς τέσσερες ὁμάδες οἱ συντάχτες τῆς στατιστικῆς δίνουν τά παρακάτω στοιχεία:

Ὅμαδες νοικοκυριῶν	1893		1898		Αὔξηση ἢ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ σέ %		Ποσοστά κατανομῆς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γουρουνιῶν	
	Ἀριθμός		Ἀριθμός		Νοικο- κυριῶν	Γουρου- νιῶν	1893	1898
	Νοικο- κυριῶν	Γουρου- νιῶν	Νοικο- κυριῶν	Γουρου- νιῶν				
Ἀπό 50 καί πάνω κεφάλια	844	79 230	1 487	135 999	76,2	71,7	9,6	11,6
» 15-49 »	20 602	350 277	30 852	554 979	48,2	58,4	42,3	47,5
» 4-14 »	38 357	211 868	50 668	282 642	32,1	33,4	25,5	24,2
» 1-3 »	108 820	187 756	108 544	194 873	0,3	3,8	22,6	16,7
<i>Σύνολο</i>	168 623	829 131	191 551	1 168 493	13,6	40,9	100,0	100,0

Αὐτά τά στοιχεία μᾶς δείχνουν ξεκάθαρα, ὅτι συντελεῖται μιά γρήγορη *συγκέντρωση* τῆς χτηνοτροφίας. Ὅσο πιά μεγάλα ἦταν τά νοικοκυριά τόσο περισσότερο βγήκαν κερδισμένα ἀπό τήν «πρόοδο» τῆς χτηνοτροφίας. Τά μεγάλα νοικοκυριά αὔξησαν τόν ἀριθμό τῶν ζῶων κατά 71,7 %, τά μεσαῖα-μεγάλα κατά 58,4 %, τά μεσαῖα-μικρά κατά 33,4 %, ἐνῶ τά μικρά μόνο κατά 3,8 %. Ἡ αὔξηση τοῦ πλοῦτου συντελεῖται κυρίως στή μικρή μειοψηφία τῶν «κορυφῶν». Ὅλη ἡ προσαύξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γουρουνιῶν γιά τήν πενταετία εἶναι 339 χιλιάδες, ἀπό τίς

όποιες 261 χιλ., δηλ. πάνω από τὰ τρία τέταρτα αναλογούν στά μεγάλα καί μεσαία-μεγάλα νοικοκυριά, πού ὁ ἀριθμός τους εἶναι συνολικά 32 χιλ. (σέ σύνολο 266-277 χιλ. νοικοκυριῶν!). Ἡ μικρή παραγωγή στή χτηνοτροφία τοῦ δοσμένου αὐτοῦ εἴδους ἐκτοπίζεται ἀπό τή μεγάλη: στό διάστημα τῆς πενταετίας ἀδείθηκε τό ποσοστό τῶν μεγάλων νοικοκυριῶν (ἀπό 9,6 σέ 11,6 %) καί τῶν μεσαίων-μεγάλων (ἀπό 42,3 σέ 47,5 %), ἐνῶ μειώθηκε τό ποσοστό τῶν μεσαίων-μικρῶν (ἀπό 25,5 σέ 24,2 %) καί ἀκόμα περισσότερο τῶν μικρῶν (ἀπό 22,6 σέ 16,7 %).

Ἄν ἀντί τῆς γενικῆς στατιστικῆς γιά τήν ἔκταση τῶν νοικοκυριῶν, μπορούσαμε νά ἔχουμε μιά στατιστική τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας πού νά ἐκφράζει μέ τήν ἴδια ἀκρίβεια τίς διαστάσεις τῆς ἴδιας τῆς παραγωγῆς, ὅπως ἀκριβῶς ὁ ἀριθμός τῶν ζῶων ἐκφράζει* τίς διαστάσεις τοῦ χτηνοτροφικοῦ νοικοκυριοῦ, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι κι ἐδῶ θά βλέπαμε τό προτσές τῆς συγκέντρωσης, πού τήν ἀρνοῦνται οἱ ἀστοί καθηγητάδες καί οἱ ὀπορτουμιστές.

Ἀκόμα πιό ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ ἀντίστοιχα στοιχεῖα τὰ σχετικά μέ τό συνολικό ἀριθμό τῶν κερασφόρων ζῶων, γιατί τή σύγκριση τοῦ 1893 καί τοῦ 1898, πού ἔκαναν οἱ συντάχτες τῆς στατιστικῆς τοῦ 1898, μπορούμε νά τή συμπληρώσουμε μέ τή σύγκριση τῶν στοιχείων τῆς ἀπογραφῆς τῆς 17 τοῦ Ἰουλίου 1876. («Danmarks Statistik. Statistik Tabelvaerk», 4-de Raekke, litra C. Nr. 1. Kreaturholdet d. 17 juli 1876. Kobenhavn, 1878**). Νά τὰ ἀντίστοιχα στοιχεῖα γιά τὰ τρία αὐτά χρόνια: (Βλ. πίνακα στή σελ. 269. Σημ. Μετ.).

Τά στοιχεῖα αὐτά πού ἀφοροῦν μιά πιό ἐκτεταμένη χρονική περίοδο καί τό πιό σημαντικό εἶδος ζῶου, μᾶς δείχνουν τό ἴδιο ἐξόφθαλμα, ὅπως καί τὰ στοιχεῖα πού ἀναφέραμε πιό πάνω, τό προτσές τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συγκέντρωσης. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς χτηνοτροφικῆς οἰκονομίας τῆς Δανίας, ἡ ἀνάπτυξη τῆς χτηνοτροφίας, εἶναι πρόδος σχεδόν ἀποκλειστικά τοῦ μεγάλου κεφαλαιοκρατικοῦ νοικοκυριοῦ. Ἡ ὅλη προσαύξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ζῶων ἀπό τό 1876 ὡς τό 1898 εἶναι 424 χιλιάδες κεφάλια. Ἀπ' αὐτή τήν προσαύξηση 76 χιλ. αναλογοῦν στά νοικοκυριά μέ 50 κεφάλια καί πάνω καί 303 χιλ. στά νοικοκυριά μέ 15-49

* Δείξαμε πιό πάνω, μέ βάση τὰ στοιχεῖα τοῦ Ντρέξλερ, ὅτι στά μεγάλα νοικοκυριά τὰ ζῶα εἶναι πιό μεγάλα. Ἐπομένως κι ἐδῶ ἡ γενική στατιστική παρουσιάζει πιό μικρή τή συγκέντρωση.

** «Στατιστική τῆς Δανίας. Στατιστικοί πίνακες», 4η σειρά, γράμμα C, ἀριθ. 1. Ἡ χτηνοτροφία στίς 17 τοῦ Ἰουλίου 1876. Κοπεγχάγη, 1878. Ἡ Σύντ.

	1876		1893		1898		Αύξονταίσις σε %			Κατανομή σε ποσοστά του άριθμού των κερσαφόρων ζώων			
	Άριθμός		Άριθμός		Άριθμός		Άπό τό 1876 ώς τό 1893	Άπό τό 1893 ώς τό 1898	Άριθ.				
	Νοικοκυριών	Κερσαφόρων ζώων	Νοικοκυριών	Κερσαφόρων ζώων	Νοικοκυριών	Κερσαφόρων ζώων							
							Άριθ.	Άριθ.	Άριθ.				
Άπό 50 και πάνω κεφ.	1 634	156 728	2 209	221 667	2 281	232 933	35,2	41,4	3,3	5,1	11,8	13,0	13,4
» 15-49 »	24 096	514 678	35 200	793 474	36 110	818 190	46,1	54,1	2,6	3,1	39,0	46,8	46,8
» 4-14 »	64 110	504 193	72 173	539 301	73 958	552 944	12,5	6,9	2,5	2,5	38,2	31,8	31,7
» 1-3 »	78 156	144 930	70 218	141 748	68 292	140 730	10,2	2,2	2,7	0,7	11,0	8,4	8,1
Σύνολο	167 996	1 320 529	179 800	1 696 190	180 641	1 744 797	7,0	28,4	0,5	2,9	100,0	100,0	100,0

κεφάλια, δηλαδή συνολικά σ' αὐτή τήν κορυφή τῶν 38 χιλιάδων νοικοκυριῶν ἀναλογεῖ προσαύξηση ἀπό 379 χιλιάδες, σχεδόν τὰ $\frac{9}{10}$ τῆς ὅλης προσαύξεσης. Δέν μποροῦμε νά φανταστοῦμε πῶς ἀνάγλυφη εἰκόνα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συγκέντρωσης.

Ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν νοικοκυριῶν πού εἶχαν κερασφόρα ζῶα ἀξήθησε ἀπό τό 1876 ὡς τό 1898 κατά 12 645 νοικοκυριά (ἀπό 167 996 σέ 180 641), δηλ. κατά 7,5%. Ὁλος ὅμως ὁ πληθυσμός τῆς Δανίας ἀξήθησε ἀπό τό 1880 ὡς τό 1901 (δηλ. γιά μιὰ κάπως μικρότερη μάλιστα χρονική περίοδο) ἀπό 1 969 039 σέ 2 449 540 ἄτομα *, δηλαδή κατά 24,4%. Εἶναι ξεκάθαρο ὅτι ὁ σχετικός ἀριθμός τῶν «εὐκατάστατων», δηλ. αὐτῶν πού κατέχουν ζῶα, περιορίστηκε. Ἐνα μικρότερο ποσοστό τοῦ πληθυσμοῦ ἀνήκει στοὺς ἰδιοχτῆτες. Ὁ ἀριθμός τῶν πῶς μικρῶν ἰδιοχτητῶν (1-3 κεφάλια) μειώνεται διαρκῶς ἀπόλυτα. Ὁ ἀριθμός τῶν μεσαίων-μικρῶν (4-14 κεφάλια) ἀξάνει πάρα πολύ σιγανά (+12,5% ἀπό τό 1876 ὡς τό 1893, +2,5% ἀπό τό 1893 ὡς τό 1898) καί μένει πίσω ἀπό τήν αὐξηση τοῦ πληθυσμοῦ. Πραγματικῆ καί γρήγορη αὐξηση παρατηρεῖται μονάχα στή μεγάλη κεφαλαιοκρατικῆ χτηνοτροφία ὅπου ἀπό τό 1876 ὡς τό 1893 τὰ μεσαῖα-μεγάλα νοικοκυριά ἀξάνουν πῶς γρήγορα ἀπό τὰ μεγάλα, ἐνῶ ἀπό τό 1893 ὡς τό 1898 πῶς γρήγορα ἀπ' ὅλα ἀξάνουν τὰ πῶς μεγάλα νοικοκυριά.

Ἄν πάρουμε, σύμφωνα μέ τὰ στοιχεῖα τοῦ 1876 καί 1898, τήν κατηγορία τῶν πῶς μεγάλων νοικοκυριῶν πού ἔχουν ἀπό 200 καί πάνω κεφάλια κερασφόρα ζῶα τό καθένα, θά δοῦμε ὅτι τό 1876 τὰ νοικοκυριά αὐτά ἦταν 79 (δηλ. 0,05 % τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν ἰδιοχτητῶν ζώων) μέ 18 970 κερασφόρα ζῶα συνολικά (δηλ. 1,4 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν κερασφόρων ζώων), ἐνῶ τό 1898 ἦταν πάνω ἀπό διπλάσια, δηλ. 195 (0,1% τοῦ συνόλου) μέ 52 385 κερασφόρα ζῶα (3,0 % τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ). Οἱ πῶς μεγάλοι νοικοκυρεῖοι ὑπερδιπλασιάστηκαν σέ ἀριθμό καί σχεδόν τριπλασίασαν τήν παραγωγή τους.

Ἀπό τό 1876 ὡς τό 1898 συνεχίζεται ἀδιάκοπα ἡ ἐκτόπιση τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἀπό τή μεγάλη. Τό ποσοστό τῶν μικρῶν νοικοκυριῶν στό γενικό σύνολο μικραίνει ἀδιάκοπα: ἀπό 11,0 % τό 1876 σέ 8,4 % τό 1893 καί σέ 8,1 % τό 1898. Τό ποσοστό τῶν μεσαίων νοικοκυριῶν μικραίνει ἐπίσης ἀδιάκοπα, ἄν καί κάπως πῶς ἄργά (38,2%—31,8%—31,7%). Τό μεσαῖο-μεγάλο νοικο-

* Τό ποσοστό τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ ἦταν 28 % τό 1880 καί 38 % τό 1901.

κυριό αύξησε τό ποσοστό του από τό 1876 ὡς τό 1893 από 39,0 % σέ 46,8 %, καί από τό 1893 ὡς τό 1898 ἔμεινε στό ἴδιο ἐπίπεδο. Καί μονάχα τό πολύ μεγάλο νοικοκυριό ἀναπτυσσόταν ἀδιάκοπα, ἐκτοπίζοντας ὅλες τίς ἄλλες κατηγορίες (11,8 %—13,0 %—13,4 %).

Ὅσο πιά εὐνοϊκά διαμορφώνονται οἱ συνθῆκες γιά τή χτηνοτροφική οἰκονομία τόσο πιά γρήγορη εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς χτηνοτροφίας καί ἡ πρόοδος τῆς, τόσο πιά ἐντατικό εἶναι ἐπίσης τό προτσές τῆς κεφαλαιοκρατικῆς συγκέντρωσης. Λχ. στήν περιφέρεια τῆς Κοπεγχάγης, πού τό 1880 εἶχε 234 χιλ. κατοίκους καί 378 χιλ. τό 1901, ἦταν, φυσικά, πιά ἐξασφαλισμένη ἡ πούληση γιά τά γαλακτοκομικά προϊόντα καί γιά τά προϊόντα κρέατος. Οἱ ἀγρότες νοικοκυρεοὶ αὐτῆς τῆς περιφέρειας, καί τό 1876 καί τό 1898, ἦταν πλουσιότεροι σέ μεγάλα κερασφόρα ζῶα ἀπό τούς ὑπόλοιπους ἀγρότες νοικοκυρεοὺς τῆς Δανίας καί εἶχαν στή διάθεσή τους κατά μέσο ὄρο ἀπό 8,5 καί ἀπό 11,6 κεφάλια ὁ καθένας, ἐνῶ ὁ μέσος ὄρος γιά ὅλη τή χώρα ἦταν 7,9 καί 9,7. Καί σ' αὐτή τήν περιφέρεια, μέ τούς πιά εὐνοϊκοὺς ὄρους γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς χτηνοτροφίας, βλέπουμε τό πιά ἰσχυρό προτσές συγκέντρωσης.

Νά τά στοιχεῖα γιά τό 1876 καί τό 1898 γι' αὐτή τήν περιφέρεια ὅσον ἀφορᾷ τίς ὁμάδες πού ἀναφέραμε πιά πάνω:

	1876		1898	
	Ἀριθμός		Ἀριθμός	
	Νοικο- κυριῶν	Κερασφό- ρων ζῶων	Νοικο- κυριῶν	Κερασφό- ρων ζῶων
Μέ 50 καί πάνω κεφ.	44	4 488	86	9 059
» 15-49 »	1 045	22 119	1 545	35 579
» 4-14 »	2 011	16 896	1 900	14 559
» 1- 3 »	2 514	4 468	1 890	3 767
Σύνολο	5 614	47 971	5 421	62 964

Στό διάστημα τῶν 22 χρόνων μίκραιναι ἐδῶ ἀκόμα καί ὁ ἀπόλυτος ἀριθμός τῶν ἰδιοκτητῶν! Ὁ πλοῦτος σέ ζῶα συγκεντρώθηκε σέ λιγότερους νοικοκυρεοὺς. Ἐνῶ οἱ μικροί καί μεσαῖοι νοικοκυρεοὶ βρέθηκαν ὕστερα ἀπό 22 χρόνια νά εἶναι λιγότεροι καί νά ἔχουν μικρότερο ἀριθμό ζῶων. Οἱ μεσαῖοι-μεγάλοι

αύξησαν τήν ιδιοχτησία τους κατά 50 % (ἀπό 22 χιλ. σέ 35 χιλ.). Οἱ μεγάλοι τήν *ὑπερδιπλασίασαν*. Οἱ πολύ μεγάλοι νοικοκυρέοι μέ 200 καί πάνω κερασφόρα ζῶα ὁ καθένας ἦταν τό 1876 μονάχα *δυσὸ* μέ 437 μεγάλα κερασφόρα ζῶα, ἐνῶ τό 1898 ἦταν 10 μέ 2896 κερασφόρα ζῶα.

Οἱ προσπάθειες τῶν διάφορων Πούντορ, Ντάβιντ κτλ., πού, εἴτε τό θέλουν εἴτε δέν τό θέλουν, εἶναι ὑπηρετές τοῦ κεφαλαίου, προσπάθειες πού ἀποσκοποῦν στή βελτίωση τῶν ὄρων πούλησης, στήν ἀνάπτυξη τῆς ὀργάνωσης τῶν νοικοκυρέων σέ ἐνώσεις καί στήν τεχνική πρόοδο τῆς χτηνοτροφίας καί τῆς γεωργίας, μποροῦν νά ἔχουν μόνο ἓνα νόημα: νά ἐπιταχύνουν σ' ὅλη τή χώρα καί σ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τή δημιουργία τῆς ἴδιας τάξης πραγμάτων, πού ὑπάρχει στήν περιφέρεια Κοπεγχάγης, δηλ. τήν ἐξαιρετικά γρήγορη συγκέντρωση τῆς παραγωγῆς στά χέρια τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τήν ἀπαλλοτρίωση, τήν προλεταριοποίηση τοῦ πληθυσμοῦ, τή μείωση τοῦ ποσοστοῦ τῶν ιδιοχτητῶν στό σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ, τήν αὐξηση τοῦ ποσοστοῦ ἐκείνων πού ὁ καπιταλισμός τοὺς διώχνει ἀπό τό χωριό στήν πόλη κτλ.

Συμπέρασμα: Ἡ «ιδεώδης χώρα» ἀπό τήν ἄποψη τῶν ἀντιπάλων τοῦ μαρξισμοῦ στό ἀγροτικό ζήτημα, μᾶς δείχνει (παρά τό χαμηλό ἀκόμα ἐπίπεδο καί τίς ἀτέλειες πού παρουσιάζει ἡ κοινωνικο-οικονομική στατιστική) μέ τήν πιό πλήρη σαφήνεια τήν κεφαλαιοκρατική ἀγροτική διάρθρωση, τίς ἔντονα ἐκδηλες κεφαλαιοκρατικές ἀντιθέσεις στή γεωργία καί χτηνοτροφία, τήν αὐξανόμενη συγκέντρωση τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, τήν ἐκτόπιση τῆς μικρῆς παραγωγῆς ἀπό τή μεγάλη, τήν προλεταριοποίηση καί τή φτώχεια τῆς τεράστιας πλειοψηφίας τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

ΤΟ «ΕΝΩΤΙΚΟ» ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΤΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΤΟΥ ΣΔΕΚΡ
21-22 ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΗ (4-5 ΤΟΥ ΟΚΤΩΒΡΗ) 1901¹⁰⁶

1

ΛΟΓΟΣ ΠΟΥ ΕΚΦΩΝΗΘΗΚΕ
ΣΤΙΣ 21 ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΗ (4 ΤΟΥ ΟΧΤΩΒΡΗ)
(ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΑΧΤΙΚΑ)

Σύντροφοι!

Θ' αρχίσουμε από τό σημείο εκείνο, από τό όποίο εξαρτάται ή επιτυχία τοῦ συνεδρίου.

Ὡς αντιπρόσωπος τῆς «Ἴσκρα» θεωρῶ ἀναγκαῖο ν' ἀσχοληθῶ μέ τό ιστορικό τῶν σχέσεών μας μέ τίς ἄλλες ὀργανώσεις. Ἀπό τήν πρώτη στιγμή ή «Ἴσκρα» ἐφανίστηκε ἐντελῶς ἀνεξάρτητα, ἀναγνωρίζοντας μόνο τήν ἰδεολογική σύνδεση μέ τή σοσιαλδημοκρατία τῆς Ρωσίας, καί δροῦσε ἔχοντας τήν ἐξουσιοδότηση πολλῶν συντρόφων τῆς Ρωσίας. Ἀπό τό πρῶτο της φύλλο ή «Ἴσκρα» δήλωσε, ὅτι δέ θ' ἀσχοληθεῖ μέ τίς ὀργανωτικές διαφωνίες πού ὑπῆρχαν στήν «Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν»¹⁰⁶, καί πῶς ἀποδίδει πολύ μεγάλη σπουδαιότητα στίς δικές της θέσεις ἀρχῶν*.

Μιά μερίδα τῶν μελῶν τῆς «Ἐνωσης» μᾶς πρότεινε νά συγκαληθεῖ συνδιάσκεψη γιά τήν ἐπίτευξη συμφωνίας μέ τίς ὀργανώσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τήν πρόταση αὐτή τήν καταλάβαμε μέ τήν ἐννοια, ὅτι στήν «Ἐνωση» ὑπάρχει μιά ὁμάδα, πού συμερίζεται τίς ἀρχές πού διατυπώσαμε ἐμεῖς καί ὅτι μπορούμε, συνεπῶς, νά ἐλπίζουμε πῶς καί ή «Ἐνωση» θά τίς ἀποδεχτεῖ. Παρά τό γεγονός, ὅτι ἐκτός ἀπό τίς διαφωνίες ἀρχῶν ὑπῆρχαν καί ὀργανωτικές διαφωνίες, ή ἐπαναστατική ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης»¹⁰⁷ ἀπάντησε, ὅτι δέχεται τήν πρόταση. Δυστυχῶς ή «Ἐνωση» ἀρνήθηκε νά ἔρθει σέ διαπραγματεύσεις. Μέ τήν ἐμφάνιση μιᾶς νέας ὁμάδας πρωτοβουλίας¹⁰⁸ ή «Ἐνωση» ἔδωσε τή συγκατάθεσή της γιά διαπραγματεύσεις. Μιά καί ή φυσιο-

* Βλ. Ἀπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 389-390. Ἡ Σύντ.

γνωμία τῆς «Ἐνώσεως» ἦταν πολύ ἀκαθόριστη, μιά κι ἐμφανίστηκε στήν «Ἐνώση» ἓνα νέο ρεύμα, πού ἔκλινε πρὸς τὴν πλευρά τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμοῦ, θά μπορούσε νά ἐλπίζει κανεὶς ὅτι εἶναι δυνατὴ μιά συμφωνία ἀρχῶν. Ἡ «Ἴσκρα» καὶ ὁ «Σοσιαλδημοκράτης» ἔδωσαν ξανά τὴ συγκατάθεσή τους, καὶ ὕστερα ἀπ' αὐτό συνῆλθε ἡ συνδιάσκεψη τῆς Γενεύης. Στὴν ἀρχὴ τῆς συνεδριάσεώς μας ὁ σ. Κρουγκλόφ διάβασε ἀπόφαση τῆς συνδιάσκεψης χωρὶς νά κάνει καμιὰ παρατήρηση πάνω σ' αὐτή. Ἀπὸ τὴν «Ἐνώση» κανένας δέν πῆρε τὸ λόγο γιὰ νά μιλήσει ἐνάντια στὴν ἀπόφαση.

Διαπιστώνουμε ὅτι τὸ «Ραμπότσεγε Ντιέλο», στό 10ο τεύχος του, ξέκοψε ὀλοκληρωτικά ἀπὸ τίς παραδόσεις τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμοῦ καὶ τάχθηκε ἐνάντια στὴ συμφωνία ἀρχῶν, πού ἐπεξεργάστηκε ἡ συνδιάσκεψη τῆς Γενεύης, μέ τίς τάσεις τῆς ὁποίας εἶναι, ὅπως φαίνεται, σύμφωνη ἡ «Ἐνώση».

Γιὰ ὅλους τοὺς παραπάνω λόγους ἡ κριτικὴ μου δέ θά στραφῆ ἐνάντια σ' ὀλόκληρη τὴν «Ἐνώση», ἀλλὰ ἐνάντια στὴ σύνταξη τοῦ «P. Nt.».

Ἄς ἀντιπαραβάλουμε τὴν ἀπόφαση τῆς Γενεύης μέ τὰ ἄρθρα τοῦ τεύχους 10 τοῦ «P. Nt.».

Ἡ ἀπόφαση τῆς Γενεύης προκαλεῖ κατάπληξη μέ τὸ γεγονός, ὅτι εἶναι πολύ λεπτομερειακὴ καὶ ὅτι ὑπογραμμίζει σημεῖα πού θεωροῦνται πασιγνώστα.

Τὸ 1ο ἄρθρο τῆς συμφωνίας ἀρχῶν λέει: «Ἀναγνωρίζοντας τίς βασικὲς ἀρχές τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ δρώντας ἀλληλέγγυα μέ τὴ διεθνεῖς ἐπαναστατικὴ σοσιαλδημοκρατία, ἀποκρούουμε κάθε ἀπόπειρα εἰσαγωγῆς τοῦ ὀπορτουνισμοῦ στὴν ταξικὴ πάλη τοῦ προλεταριάτου, — ἀπόπειρα πού βρῆκε τὴν ἔκφρασή της στὸ λεγόμενο οἰκονομισμὸ, μπερνσταϊνισμό, μιλραρισμὸ κτλ.». Ἐδῶ εἶναι φανερό πὼς γίνεται ὑπαινιγμὸς γιὰ κάτι τι, εἶναι φανερό πὼς γινόταν πάλη ἀνάμεσα στὸν ὀπορτουνισμό καὶ στὸν ἐπαναστατικὸ μαρξισμό. Ὅποιο κι ἂν εἶναι τὸ περιεχόμενο τοῦ τεύχους 10 τοῦ «P. Nt.», δέν μπορεί σέ καμιὰ περίπτωση νά σβῆσει τὸ ἱστορικὸ γεγονός ὅτι ἡ συνδιάσκεψη τῆς Γενεύης ἔγινε καὶ ὅτι ἡ ἀπόφαση πού πῆρε ἡ συνδιάσκεψη μπορεί νά ἀποτελέσει τὴ βάση γιὰ τὴν ἐνοποίηση. Ἡ ἀπόφαση τῆς Γενεύης ἀναγνωρίζει λχ. στό 3ο ἄρθρο της ὅτι ἡ σοσιαλδημοκρατία πρέπει νά ἀναλάβει τὴν ἡγεμονία τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴ δημοκρατία. Εἶναι φανερό ὅτι καὶ πάνω σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο ὑπῆρχαν προηγούμενα διαφωνίες. Στὴν προσπάθειά της νά ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸν ὀπορτουνισμό ἡ ἀπόφαση φτάνει

σχεδόν σέ διασκεδαστικά πράγματα. (Βλ. έδάφιο «ε» τοῦ άρθρου 5.) Συνεπῶς, ὑπῆρχαν διαφωνίες ἀκόμα καί σέ τόσο στοιχειώδη ζητήματα. Ἄς συγκρίνουμε τώρα τήν ἀπόφαση αὐτή μέ τά ἄρθρα τοῦ 10ου τεύχους τοῦ «Ρ. Ντ.». Δυστυχῶς, εἶχα στή διάθεσή μου μόνο 3 μέρες γιά νά κατατοπισθῶ στά πεταχτά μ' αὐτά.

Τά ἄρθρα αὐτά ξεκαθαρίζουν ἐμπεριστατωμένα τή διαφορά τῶν ἀπόψεών μας· περιέχουν ὀρισμένες σωστές παρατηρήσεις γιά τό «Ζαριά» καί τήν «Ἴσκρα», ἀπό τίς ὁποῖες ἐμεῖς θά ἐπωφεληθοῦμε, δέν εἶναι, ὅμως, αὐτό πού μᾶς ἐνδιαφέρει τούτη τή στιγμή. Ἐμᾶς μᾶς ἐνδιαφέρουν οἱ ἀρχές, στίς ὁποῖες στηρίζονται τά ἄρθρα αὐτά. Ἡ θέση ἀρχῆς τοῦ τεύχους 10 τοῦ «Ρ. Ντ.» ἀναιρεῖ τή θέση πού πῆραν στή συνδιάσκεψη τῆς Γενεύης οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς «Ἐνώσης». Εἶναι ἀδύνατο νά ἐπέλθει συμβιβασμός ἀνάμεσα στίς δύο αὐτές θέσεις. Πρέπει νά ἀποκαλύψουμε τίς διαφωνίες πού περικλείονται σ' αὐτές, γιά νά ξέρουμε ποιά ἄποψη ὑποστηρίζει ἡ «Ἐνωση», γιά νά ξέρουμε ἂν εἶναι δυνατή ἡ ἰδεολογική ἔνωση, γιατί χωρίς αὐτή δέν ἔχει νόημα ἡ ὀργανωτική ἔνωση· ἐμεῖς οὔτε ἐπιδιώκαμε οὔτε μπορούσαμε νά ἐπιδιώκουμε τέτοια ἔνωση. Στίς σελίδες 32 καί 33 τοῦ 10ου τεύχους τοῦ «Ρ. Ντ.» ὁ ἀρθρογράφος εἶναι δυσανεστήμενος ἀπό τήν ἀντιπαράθεση Ὀρειῶν καί Γιρονδίνων στίς γραμμές τῆς διεθνούς σοσιαλδημοκρατίας¹⁰⁹. Κοιτάξτε τή συνδιάσκεψη τῆς Γενεύης· μήπως ἡ συνδιάσκεψη αὐτή δέν ἀποτελεῖ σύγκρουση ἀνάμεσα σέ Ὀρεινοῦς καί Γιρονδίνους; Μήπως ἡ «Ἴσκρα» δέν ἀντιπροσωπεύει τοῦς Ὀρεινοῦς; Μήπως ἡ «Ἴσκρα» στήν πρώτη κιόλας δήλωση τῆς σύνταξῆς της δέ λέει, ὅτι δέ θέλει καμιά ὀργανωτική ἔνωση πρὶν πραγματοποιηθεῖ ἕνας ἰδεολογικός διαχωρισμός; Στό 10ο τεῦχος τοῦ «Ρ. Ντ.» λέγεται, ὅτι ἀκόμα καί οἱ πῖο φανατικοί μπερνσταϊνικοί τοποθετοῦνται στό ἔδαφος τῶν ταξικῶν συμφερόντων. Ἡ ἀπόφαση μιλάει εἰδικά γιά τό μπερνσταϊνισμό· γιά τήν ἀνασκευή του τά μέλη τῆς συνδιάσκεψης κατέβαλαν τεράστιους κόπους, νά ὅμως πού τώρα τά ἄρθρα τοῦ 10ου τεύχους τοῦ «Ρ. Ντ.» ἐπαναλαβαίνουν τά παλιά. Τί εἶναι αὐτό, πρόκληση ἢ κοροϊδία; Γιατί καταβάλαμε ἄδικα τόσους κόπους;! Ὁ κόσμος ὀπωσδήποτε θά γελάει σέ βάρος μας γιά τοῦς κόπους πού καταβάλαμε γιά τήν ἐπεξεργασία τῆς θεωρητικῆς βάσης. Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι χωρίς κοινή ἰδεολογική βάση δέν μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά ἔνωση. Κατόπιν στό ἴδιο αὐτό ἄρθρο βρισκουμε τήν ὑπόσχεση, ὅτι θά διευρυνθοῦν ἀκόμα πῖο πολύ τά πλαίσια τῶν διαφωνιῶν μας. Ἔτσι, λχ., στή σελ. 33 ὁ ἀρθρο-

γράφος λέει: «Ίσως οί διαφωνίες μας νά πηγάζουν από μιά διαφορετική έρμηνεία του μαρξισμού». Έπαναλαβαίνω άκόμα μιά φορά, γιατί καταβάλαμε άδικο τόσους κόπους;!

Τό έδάφιο «γ» του άρθρου 4 τής άπόφασης τής Γενεύης μιλάει για τήν ανάγκη νά διεξαχθεί πάλη ένάντια σ' όλους τούς αντίπαλους του έπαναστατικού μαρξισμού, κι έδω μās λένε ότι ίσως γενικά νά καταλαβαίνουμε διαφορετικά τό μαρξισμό.

Σημειώνω έπίσης και τό γεγονός, ότι όλα αυτά συνοδεύονται μέ συλλογισμούς για τή ζημιά πού φέρνει τό άλυσόδεμα τής σκέψης κτλ., δηλ. συνοδεύονται άκριβώς μέ όσα λένε όλοι οί μπερυσταίνικοί. Αύτά αναφέρθηκαν σέ όμιλίες και στό πάρτεϊ-ταγκ τής Λυβέκης¹¹⁰, τά ίδια λέν και ξαναλέν και οί ζωρεσιιστές¹¹¹. Τά άρθρα όμως τής συμφωνίας δέ μιλάνε γι' αυτά άκριβώς γιατί ή συμφωνία έγινε πραγματικά πάνω στή βάση του έπαναστατικού μαρξισμού. Άκόμα και έλάχιστες έκδηλώσεις κριτικισμού θά μπορούσαν νά οδηγήσουν σέ πλήρη ρήξη. Μαζευτήκαμε έδω για νά μιλήσουμε για τό περιεχόμενο των γνωμών και όχι για τήν έλευθερία γνωμών. Τό νά επικαλεϊται κανείς γαλλικά και γερμανικά παραδείγματα είναι τελείως άποτυχημένο. Οί γερμανοί πέτυχαν κίόλας εκείνο, για τό όποιο έμεις άκόμα παλαίβουμε. Έχουν ένιαία σοσιαλδημοκρατία, πού κατέχει τήν ήγεμονία στην πολιτική πάλη. Σέ μās όμως ή σοσιαλδημοκρατία δέν είναι άκόμα άρχηγός των έπαναστατικών όμάδων, άπεναντίας, σέ μās παρατηρείται άναβίωση άλλων έπαναστατικών τάσεων. Στά άρθρα του 10ου τεύχους του «Ρ. Ντ.» όχι μόνο δέν παρατηρείται πλήρης ρήξη άρχων μέ τόν όπορτουνισμό, μά υπάρχει και κάτι άκόμα χειρότερο: ή έξύμνηση τής ύπεροχής του αυθόρμητου κινήματος. Δέν πιάνομαι από λέξεις. Όλοι έμεις, οί σύντροφοι τής «Ίσκρα» και του «Σοσιαλδημοκράτη» και έγώ, στρέφουμε τήν προσοχή μας μόνο στις βασικές τάσεις των άρθρων, οί λέξεις όμως αυτές, όπως λέν οί γερμανοί, ins Gesicht schlagen*. Και όμως στά σημεία αυτά ή άπόφαση τής Γενεύης είναι πεντακάθαρη. Τό «Έργατικό κόμμα πολιτικής άπελευθέρωσης τής Ρωσίας»¹¹² πού εμφανίστηκε τελευταία, παρουσιάζει τίς ίδιες τάσεις μέ τά δημοσιεύματα αυτά.

Προσέξτε στό άρθρο αυτό τήν περίφημη διάκριση πού γίνεται ανάμεσα στην ταχτική-σχέδιο και στην ταχτική-προτσές. Ό άρθρογράφος λέει ότι ή ταχτική-σχέδιο αντίφασκει στό βασικό πνεύμα του έπαναστατικού μαρξισμού και νομίζει ότι μπο-

* — χτυπάνε κατάμουτρα. 'Η Σύντ.

ρεί νά γίνει λόγος γιά ταχτική-«προτσές» καί λέγοντας ταχτική-«προτσές» έννοεί τό μεγάλωμα τῶν κομματικῶν καθηκόντων, πού αὐξάνουν μαζί μέ τήν ἀνάπτυξη τοῦ κόμματος. Κατά τή γνώμη μου, αὐτό σημαίνει ἀπλούστατα πῶς δέ θέλει νά κάνει συζήτηση. Καταναλώσαμε τόσο χρόνο καί καταβάλαμε τόσο κόπο γιά νά διατυπώσουμε συγκεκριμένα πολιτικά καθήκοντα, στή συνδιάσκεψη τῆς Γενεῦς εἶπαμε τόσα πολλά γι' αὐτά τά καθήκοντα. Καί ξαφνικά μᾶς μιᾶνε τώρα γιά «ταχτική-σχέδιο» καί «ταχτική-προτσές». Ἡ γνώμη μου εἶναι πῶς αὐτό ἀποτελεῖ ἐπιστροφή στό ἰδιόμορφο στενό προϊόν τοῦ μπερνσταϊνισμού τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ», πού ὑποστήριζε ὅτι πρέπει νά διεξάγεται μόνο ἐκεῖνη ἡ πάλη πού εἶναι δυνατή, καί δυνατή εἶναι ἐκεῖνη ἡ πάλη πού ὑπάρχει. Ἐμεῖς ὁμως ὑποστηρίζουμε πῶς ἔτσι μεγαλώνει ἀπλῶς ἡ διαστρέβλωση τοῦ μαρξισμού. Ἡ ἀπόφαση τῆς Γενεῦς λέει, ὅτι δέ χρειάζονται κανενός εἶδους στάδια γιά τό πέρασμα στήν πολιτική ζύμωση, καί ξαφνικά ὕστερα ἀπ' αὐτό ἐμφανίζεται ἕνα ἄρθρο πού ἀντιπαραθέτει τήν «ἀποκαλυπτική φιλολογία» στήν «προλεταριακή πάλη». Ὁ Μαρτίνοφ γράφει γιά τούς φοιτητές καί τούς φιλελεύθερους, ὅτι αὐτοί μόνοι μποροῦν, τάχα, νά ἀσχολοῦνται μέ τίς δημοκρατικές διεκδικήσεις. Ἐμεῖς ἀντίθετα νομίζουμε πῶς ὅλη ἡ ἰδιομορφία τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας συνίσταται στό ὅτι ἡ φιλελεύθερη δημοκρατία δέν ἔχει ἀναλάβει τήν πρωτοβουλία τῆς πολιτικῆς πάλης. Ἄν οἱ φιλελεύθεροι ξέρουν μόνοι τους καλύτερα τί πρέπει νά κάνουν καί ἂν μποροῦν μόνοι νά τό κάνουν, τότε ἔμεῖς δέν ἔχουμε τί νά κάνουμε. Ὁ ἀρθρογράφος φτάνει σέ σημεῖο νά ὑποθέτει, ὅτι ἡ κυβέρνηση θά πάρει μόνη της συγκεκριμένα καί διοικητικά μέτρα.

Σχετικά μέ τήν τρομοκρατία, ὅπως εἶναι γνωστό σ' ὅλους, στή συνδιάσκεψη τῆς Γενεῦς προέκυψαν ὀρισμένες διαφωνίες. Μετά τή συνδιάσκεψη μιά μερίδα τῆς «Ἐνώσης», ἡ Μπούντ¹¹³, στό συνέδριό της τάχθηκε ἀποφασιστικά ἐνάντια στήν τρομοκρατία. Μά στή σελίδα 23 ὁ ἀρθρογράφος γράφει πῶς ἔμεῖς «δέ θέλουμε νά ἀντιταχθοῦμε στίς τρομοκρατικές διαθέσεις». Αὐτή εἶναι ἡ πιό θρασεῖα ὀπορτουניστική δῆλωση. . . *

*Πρωτοδημοσιεύθηκε τό 1946
στήν 4η ἔκδοση τῶν Ἀπάντων
τοῦ Β. Ι. Λένιν, τόμ. 5ος*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῶν πρακτικῶν*

* Ἐδῶ τό κείμενο τῶν πρακτικῶν διακόπτεται. Ἡ Σύντ.

2

ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΤΕΘΗΚΑΝ
 ΣΤΗΝ «ΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΩΝ»
 ΣΤΟ «ΕΝΩΤΙΚΟ» ΣΥΝΕΔΡΙΟ
 ΣΤΙΣ 21 ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΗ (4 ΤΟΥ ΟΧΤΩΒΡΗ) 1901

1. Αναγνωρίζουν κατ' ἀρχήν καί οἱ τρεῖς ὀργανώσεις τήν ἀπόφαση τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Ἰούνη;

2. Σκοπεύει καί μπορεῖ ἡ «Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» νά ἐξασφαλίσει μιά τέτοια ὀργάνωση τῆς φιλολογικῆς δράσης, πού νά κάνει ἀδύνατες τίς χωρίς ἀρχές καί ὀπορτουниστικές παρεκκλίσεις ἀπό τόν ἐπαναστατικό μαρξισμό, παρεκκλίσεις πού φέρνουν σύγχυση στά μυαλά, τόσο ἐπικίνδυνη γιά τό κίνημά μας, — νά ἐξασφαλίσει μιά τέτοια ὀργάνωση πού νά βάλει τελεία καί παύλα στήν ἐρωτοτροπία μέ τόν κρυφό καί τό φανερό μπερνσταϊνισμό καί τή δουλοπρέπεια μπροστά στίς στοιχειώδεις μορφές καί τό αὐθόρμητο τοῦ κινήματος, πού ὀδηγοῦν ἀναπόφευχτα στή μετατροπή τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος σέ ὀργανο τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας;

Πρωτοδημοσιεύτηκε

*τό Δεκέμβρη τοῦ 1901 στήν προσούρα:
 «Ἐνοκουμένα τοῦ „ἐνωτικοῦ“ συνεδρίου». Γενεύη, ἔκδ. τοῦ «Συνδέσμου τῆς ρωσικῆς
 ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας»*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
 κείμενο τῆς προσούρας*

ΑΓΩΝΑΣ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΥΣ ΠΕΙΝΑΣΜΕΝΟΥΣ

Τί θαυμαστή μέριμνα δείχνει ἡ κυβέρνησή μας γιά τούς πεινασμένους! Τί μακροσκελέστατη ἐγκύκλιο (τῆς 17 τοῦ Αὐγούστου) ἔβγαλε ὁ ὑπουργός ἐσωτερικῶν πρὸς τούς διοικητές τῶν κυβερνεῖων πού δεινοπάθησαν! Ἡ ἐγκύκλιος αὐτή εἶναι ὀλόκληρο φιλολογικό σύγγραμμα — ξεπερνάει τό ἓνα τυπογραφικό φύλλο — πού ἐκθέτει μέ τό στόμα τοῦ κ. Σιπιάγκιν ὀλόκληρη τήν πολιτική τῆς κυβέρνησης στόν ἐπισιτιστικό τομέα. Μέ τή δημοσίευση τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ ὑπολόγιζαν, ὅπως φαίνεται, νά κάνουν ἐντύπωση στό «κοινό»: νά, σάν νά λέν, πόσο φροντίζουμε, πόσο βιαζόμαστε νά πάρουμε μέτρα βοήθειας, πόσο προβλέπουμε ἔγκαιρα καί τήν ὀργάνωση ἐπισιτιστικῶν ὑπηρεσιῶν καί ὅλες τίς μορφές καί πλευρές τῆς δράσης τους. Καί δέν μποροῦμε παρά νά ὀμολογήσουμε ὅτι ἡ ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν προκαλεῖ πραγματικά ἐντύπωση, καί προκαλεῖ ἐντύπωση ὄχι μόνο μέ τό μέγεθός της, ἀλλά (ἂν θάχατε τήν ὑπομονή νά τή διαβάσετε ὡς τό τέλος) καί μέ τό περιεχόμενό της. Μιά καθαρῆ ἐκθεση τοῦ κυβερνητικοῦ προγράμματος δίνει πάντα στά χέρια μας τό καλύτερο ὄπλο γιά ζύμωση ἐναντία στήν τσαρική κυβέρνηση, καί γι' αὐτό, ἐκφράζοντας μέ τό μεγαλύτερο σεβασμό τήν εὐγνωμοσύνη μας πρὸς τόν κ. Σιπιάγκιν, παίρνουμε τό θάρρος νά συστήσουμε καί στούς ὑπόλοιπους κ. κ. ὑπουργούς νά μιᾶνε πιά συχνά γιά τό πρόγραμμά τους στίς ἐγκυκλίους πού δημοσιεύονται πρὸς γνώση ὄλων τῶν πολιτῶν.

Εἶπαμε: ἂν θά εἶχατε τήν ὑπομονή νά διαβάσετε ὡς τό τέλος τήν ἐγκύκλιο τοῦ κ. Σιπιάγκιν. Γιά νά γίνει αὐτό, δέ χρειάζεται καί λίγη ὑπομονή, γιατί κατά τά τρία τέταρτα. . . — τί λέω! κατά τά ἐννιά δέκατα — ἡ ἐγκύκλιος εἶναι γεμάτη ἀπό τά συνηθισμένα ἐπίσημα κούφια λόγια. Ἀναμάσημα ὀρισμένων παμπάλαιων

καί πασίγνωστων πραγμάτων, πού ἔχουν εἰπωθεῖ ἑκατοντάδες φορές ἀκόμα καί στόν «Κώδικα νόμων»¹¹⁴, περιστροφή γύρω ἀπό τό ἴδιο ζήτημα, περιγραφή τῶν λεπτομερειῶν τῆς κινεζικῆς ἔθιμοτυπίας στίς σχέσεις μεταξύ μανταρινῶν, θαυμάσιο γραφειοκρατικό στύλ μέ περιόδους ἀπό 36 σειρές καί σέ «διάλεχτο» πού σέ κάνει νά πονᾷς γιά τή μητρική ρωσική γλώσσα, — ὅταν ἐμβαθύνεις στό διάβασμα αὐτοῦ τοῦ ὑπέροχου κατασκευάσματος, νιώθεις ὅτι βρίσκεσαι σέ ρωσικό ἀστυνομικό τμήμα, πού οἱ τοῖχοι του μυρίζουν μούχλα, ὅπου ἀπό παντοῦ ἔρχεται μιὰ εἰδική βρώμα, ὅπου οἱ ἀστυνομικοὶ καί μόνο μέ τήν ἐξωτερική τους ἐμφάνιση καί τό φέρσιμό τρυς εἶναι ἡ προσωποποίηση τῆς πιό ἀνυπόφορης γραφειοκρατίας, καί τά κτίρια τῆς αὐλῆς πού φαίνονται ἀπό τό παράθυρο σοῦ θυμίζον ἐντονα κελί βασανιστηρίων.

Τρία βασικά σημεῖα τοῦ νέου κυβερνητικοῦ προγράμματος εἶναι ἰδιαίτερα ἀξιοπρόσεχτα: πρῶτο, ἡ ἐνίσχυση τῆς μονοπρῶτης ἐξουσίας τῶν ὑπαλλήλων, ἡ φροντίδα νά δυναμώσῃ καί νά διαφυλαχτεῖ ἀπό κάθε πνοή καθαροῦ ἀέρα τό πνεῦμα τοῦ γραφειοκρατισμοῦ καί τῆς ὑπαλληλικῆς πειθαρχίας· δεύτερο, ὁ καθορισμός τοῦ ὕψους τοῦ βοηθήματος γιά τούς πεινασμένους, δηλ. ἡ ὑπόδειξη τῶν ἀναλογιῶν καί τοῦ τρόπου ὑπολογισμοῦ τῆς ποσότητας σιτηρῶν πού θά δίνεται σέ κάθε οἰκογένεια πού «ἔχει ἀνάγκη ἀπό βοήθεια»· τρίτο, ἡ ἔκφραση τῆς ἀπερίγραπτης φρίκης, ἐπειδή ἔσπευσαν νά βοηθήσουν τούς πεινασμένους ὀρισμένοι «μὴ ἐμπνέοντες ἐμπιστοσύνη» ἄνθρωποι, ἱκανοὶ νά ξεσηκώσουν τό λαό ἐνάντια στήν κυβέρνηση, καί ἡ λήψη προληπτικῶν μέτρων ἐνάντια σ' αὐτή τή «ζύμωση». "Ἄς σταθοῦμε πιό ἀναλυτικά στό καθένα ἀπ' αὐτά τά σημεῖα.

Δέν πέρασε παρά ἕνας χρόνος ἀπό τότε πού ἡ κυβέρνηση ἀφαίρεσε ἀπό τά ζέμιστρο τή διεύθυνση τῆς ἐπισιτιστικῆς δουλειᾶς καί τήν παρέδωσε στούς ζέμισκι νατσάλνικ καί στά νομαρχιακά συμβούλια (νόμος τῆς 12 τοῦ Ἰουνῆ 1900). Καί νά πού πρὶν ἀκόμα προλάβει νά μπεῖ σέ ἰσχὴ αὐτός ὁ νόμος — καταργεῖται κιόλας μέ μιὰ ἀπλή ἐγκύκλιο. Στάθηκαν ἀρκετές μερικὲς ἐκθέσεις διοικητῶν κυβερνεῖων γιά ν' ἀλλάξει ἡ κυβέρνηση γνώμη σχετικά μέ τή χρησιμότητα τοῦ νόμου! Αὐτό δείχνει μέ τόν καλύτερο τρόπο τί ἀξία ἔχουν οἱ νόμοι πού ξεφουρνίζουν κάθε τόσο τά ὑπουργεῖα τῆς Πετρούπολης, χωρὶς νά ἔχουν συζητηθεῖ στά σοβαρά ἀπὸ ἀνθρώπους πραγματικά κατατοπισμένους καί ἱκανοὺς νά ἐκφράσουν ἀνεξάρτητη γνώμη, χωρὶς σοβαρὴ πρόθεση νά δημιουργηθεῖ μιὰ κατάσταση πραγμάτων πού ν' ἀνταπο-

κρίνεται καλύτερα στους σκοπούς της, απλώς από κενοδοξία κάποιου τσαρλατάνου ύπουργού, πού θέλει νά διακριθεί καί νά επιδείξει όσο μπορεί πιά γρήγορα τή νομιμοφροσύνη του. Τά ζέμστρο είναι κακόβουλα, ἄς τούς ἀφαιρέσουμε τήν ἐπισιτιστική δουλειά! Μά δέν πρόλαβαν καλά-καλά νά τούς τήν ἀφαιρέσουν καί ἀποδειχναται πώς οἱ ζέμστρο νατσάλνικ, καί ἀκόμα καί τά νομαρχιακά συμβούλια πού ἀποτελοῦνται μόνο ἀπό κρατικούς ὑπαλλήλους, σάν νά συζητᾶνε ἀκόμα πάρα πολύ: ἀνάμεσα στους ζέμστρο νατσάλνικ βρέθηκαν, ἴσως, ἄνθρωποι πού εἶχαν τή βλακεία νά ὀνομάσουν τήν πείνα — πείνα, εἶχαν τήν ἀφέλεια νά πιστεύουν, ὅτι πρέπει νά κάνουν ἀγώνα ἐνάντια στήν πείνα, καί ὄχι ἐνάντια σέ κείνους πού θέλουν πραγματικά νά βοηθήσουν τούς πεινασμένους· στά νομαρχιακά συμβούλια μερικοί ὑπάλληλοι πού δέν ὑπάγονται στή δικαιοδοσία τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν, ἔδειξαν ἴσως τήν ἴδια ἔλλειψη κατανόησης ὡς πρὸς τά πραγματικά προβλήματα τῆς «ἐσωτερικῆς πολιτικῆς». Καί νά, μέ μιᾶ ἄλλῃ ἐγκύκλιο τοῦ ὑπουργοῦ δημιουργεῖται μιᾶ νέα «κεντρική νομαρχιακή. . .» ναί, ναί, δέν πρόκειται γιά τυπογραφικό λάθος: μιᾶ «κεντρική νομαρχιακή διεύθυνση ἐπισιτισμοῦ», πού ὄλος ὁ προορισμός της εἶναι νά μή ἐπιτρέψει νά εἰσχωρήσουν κακοπροαίρετοι ἄνθρωποι, νά μή ἐπιτρέψει νά ἐκδηλωθοῦν κακοπροαίρετες ἰδέες καί ἀπερίσκεπτες ἐνέργειες στόν ἐπισιτιστικό τομέα. Λογουχάρη, ὁ ὑπουργός θεωρεῖ ἀπερίσκεπτη καί ἀπαγορεύει τήν «πρόωρη» (δηλ. πρὶν ἀπό τίς παραμονές τῆς διανομῆς τῶν σιτηρῶν) κατάρτιση τῶν καταλόγων ἐκείνων πού ἔχουν ἀνάγκη βοήθειας: αὐτό δημιουργεῖ στόν πληθυσμό «ὑπερβολικές ἐλπίδες»! Ἡ «κεντρική νομαρχιακή διεύθυνση ἐπισιτισμοῦ» συγκεντρῶνεται στά χέρια ἑνός προσώπου, καί τό ὑπουργεῖο συνιστᾶ νά τοποθετεῖται σ' αὐτή τή θέση ὁ προεστὸς τῶν ἐγγενῶν τοῦ νομοῦ. Καί πραγματικά: αὐτός συνδέεται τόσο στενά μέ τό διοικητὴ τοῦ κυβερνεῖου, ἐκτελεῖ τόσα πολλά ἀστυνομικά καθήκοντα, ὥστε ἀσφαλῶς θά μπορέσει νά καταλάβει τό πραγματικό πνεῦμα τῆς ἐπισιτιστικῆς πολιτικῆς. Ἐπιπλέον αὐτός εἶναι μέγας γαιοχτήμονας τοῦ τόπου καί περιβάλλεται μέ τήν ἐμπιστοσύνη ὄλων τῶν τσιφλικᾶδων. Τέτοιος ἄνθρωπος θά καταλάβει ἀσφαλῶς καλύτερα ἀπό κάθε ἄλλον τή βαθιά σκέψη τοῦ ὑπουργοῦ γιά τή «φθοροποιό» ἐπίδραση τῶν βοηθημάτων πού χορηγοῦνται σέ ἀνθρώπους, «πού μποροῦν νά τά βγάλουν πέρα» καί χωρὶς αὐτά. Ὅσο γιά τίς δικαιοδοσίες τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνεῖου, ὁ ὑπουργός τίς ἀναφέρει ἀπό τήν πρώτη στιγμή καί ἐπαναλαβαίνει πολλές φορές ὅτι ὁ διοικητῆς τοῦ

κυβερνείου εὐθύνεται γιά ὄλα, ὅτι ὄλοι ὀφείλουν νά ὑπακούουν σ' αὐτόν, ὅτι ὀ διοικητής τοῦ κυβερνείου πρέπει νά ξέρει νά παίρνει «εἰδικά» μέτρα κτλ. "Αν ὡς τά τώρα ὀ διοικητής ἑνός κυβερνείου ἦταν πραγματικός σατράπης τῆς ρωσικῆς ἑπαρχίας, καί ἀπό τήν ἀγαθή του προαίρεση ἑξαρτιόταν ἡ ὑπαρξη ὀποιουδήποτε ἰδρύματος καί ἀκόμα καί ὀποιουδήποτε προσώπου στό κυβερνεῖο πού τοῦ «ἐμπιστεύθηκαν», σήμερα ἀπό τήν ἀποψη αὐτή δημιουργεῖται μιὰ πραγματική κατάσταση «στρατιωτικοῦ νόμου». Πρωτοφανής ἔνταση τῆς ἀυστηρότητας σέ ὀ,τι ἀφορᾷ τῆ βοήθεια στούς πεινασμένους! Τρόπος καθαρά ρωσικός!

Ἡ ἔνταση, ὄμως, τῆς ἀυστηρότητας, ἡ ἐνίσχυση τοῦ συστήματος ἐπιτήρησης, ὄλα αὐτά ἀπαιτοῦν αὐξηση τῶν δαπανῶν τῆς γραφειοκρατικῆς μηχανῆς. Ὁ ὑπουργός δέν τό ξέχασε οὔτε κι αὐτό: στούς κ. κ. προεστούς τῶν εὐγενῶν τοῦ νομοῦ ἡ σέ ἄλλα πρόσωπα πού βρίσκονται ἐπικεφαλῆς τῆς «κεντρικῆς νομαρχιακῆς διεύθυνσης ἐπισιτισμοῦ», θά δοθεῖ γιά τήν κάλυψη τῶν ἐξόδων τους «εἰδικό χρηματικό ποσό», «γιά τό μέγεθος τοῦ ὀποίου — προσθέτει ἡ ἐγκύκλιος στήν «εἰδική» γλώσσα της — ἡ ἐξοχότης σας θά μᾶς ὑποβάλει σχετική γραπτή ἔκθεση». Ἐκτός ἀπ' αὐτό θά δοθοῦν γιά ἑξοδα «γραφείου» τῶν νομαρχιακῶν συμβουλίων ἀπό 1000 ρούβλια ἐφάπαξ καί γιά γραφική ὕλη στίς ὑπηρεσίες τῶν κυβερνεῖων ἀπό 1000–1500 ρούβλια. Περισσότερο ἀπ' ὄλους θά δουλεύουν τά γραφεῖα, ὄλη ἡ δουλειά θά εἶναι δουλειά γραφείου, — πῶς λοιπόν νά μή φροντίζεις γιά τίς ἀνάγκες τῶν γραφείων; Κατά πρῶτο λόγο γιά τά γραφεῖα, καί ὀ,τι ἀπομείνει ἄς δοθεῖ στούς πεινασμένους.

Ὁ κ. Σιπιάγκιν δείχνει καταπληχτική ἐπιμονή καί ἐφευρετικότητα στό νά βρίσκει τρόπους γιά νά μειώσσει τά βοηθήματα τῶν πεινασμένων. Ἀπαιτεῖ προπαντός ἀπό τοῦς διοικητές τῶν κυβερνεῖων νά ἑξετάσουν ποιοί νομοί «δοκιμάστηκαν ἀπό σιτοδεῖα» (τελικά τό ζήτημα αὐτό θά τό λύσει τό ἴδιο τό ὑπουργεῖο: ἀκόμα καί στούς διοικητές τῶν κυβερνεῖων δέν πρέπει νά ἔχεις ἐμπιστοσύνη ὅτι θά μπορέσουν νά ἀποφύγουν τίς «ὑπερβολές»!). Καί νά πού δίνονται ὀδηγίες, σέ ποιές περιπτώσεις συγκεκριμένα ἑνας νομός δέν πρέπει νά θεωρεῖται ὅτι δοκιμάστηκε: 1) ὅταν δέν ἔχουν ὑποφέρει περισσότερες ἀπό τό ἑνα τρίτο τῶν ἑπαρχιῶν· 2) ὅταν ἡ ἀνεπάρκεια σιτηρῶν εἶναι συνηθισμένο πράγμα καί ἡ συμπληρωματική ποσότητα σιτηρῶν ἀγοράζεται ἀπό χρόνο σέ χρόνο μέ μεροκάματα· 3) ὅταν δέν ἑπάρκουν οἱ τοπικοί πόροι γιά νά δοθοῦν βοηθήματα. Ἐδῶ βλέπουμε ἀκριβῶς ἑνα μικρό δείγμα ὑπαλληλοκρατικῆς λύσης τῶν ἐπισι-

τιστικῶν ζητημάτων: ἓνα μέτρο γιά ὄλους! Πόσος εἶναι ὁ πληθυσμός τοῦ ἑνός τρίτου τῶν ἐπαρχιῶν, σέ ποιό βαθμό ἔχουν υποφέρει, μήπως ἔπесαν τά συνηθισμένα «μεροκάματα» στή χρονιά τῆς πιό μεγάλης βιομηχανικῆς κρίσης, — ὄλα αὐτά εἶναι ἀνωφελεῖ ἔρωτήματα μετά τίς κατηγορηματικές «ἐντολές» τοῦ ὑπουργείου! Αὐτά ὅμως δέν εἶναι παρά τά βλαστάρια, οἱ καρποὶ θά φανοῦν ἀργότερα. Ὁλη ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος βρίσκεται στό ποιός πρέπει νά θεωρεῖται ὅτι ἔχει ἀνάγκη ἀπό βοήθεια καί ἀπό πόση βοήθεια συγκεκριμένα. Ὁ κ. Σιπιάγκιν συνιστᾷ τόν ἐξῆς «κατά προσέγγιση ὑπολογισμό», πού «σπάνια ἀποδείχεται κάπως σημαντικά ὑπερβολικός» (φοβόμαστε περισσότερο ἀπ' ὄλα τίς ὑπερβολές: φοβόμαστε τίς ὑπερβολικές ἐλπίδες, φοβόμαστε τά ὑπερβολικά βοηθήματα! Καί ἡ πείνα καί ἡ ἀνεργία — ὄλα αὐτά δέν εἶναι παρά «ὑπερβολές»: αὐτό εἶναι τό καθαρό νόημα ὄλων τῶν ὑπουργικῶν συλλογισμῶν). Πρῶτο, ὕστερα ἀπό δοκιμαστικό ἀλωνισμό καθορίζεται «ἡ μέση σοδειά κατά ντεσιατίνα σέ κάθε χωριό» καί ἔπειτα ὀλόκληρη ἡ καλλιεργημένη ἔκταση τοῦ κάθε νοικοκύρη. Γιατί ὅμως νά μή καθοριστεῖ καί τό μέγεθος τῆς σοδειᾶς τῶν νοικοκυρέων μέ διαφορετική οικονομική κατάσταση; Ἡ ἀγροτική φτωχολογία παίρνει χαμηλότερες σοδειές καί ὁ καθορισμός «μέσης» σοδειᾶς δέ συμφέρει ἀκριβῶς σέ κείνους πού ἔχουν πραγματικά ἀνάγκη ἀπό βοήθεια. Δεύτερο, θεωρεῖται ὅτι δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό βοήθεια κείνος πού τοῦ πέφτουν ὄχι λιγότερα ἀπό 48 πούτια σιτηρά τό χρόνο κατά οἰκογένεια (ὑπολογίζοντας ἀπό 12 πούτια γιά τρεῖς μεγάλους καί ἀπό 6 πούτια γιά δύο παιδιά). Αὐτός εἶναι ἓνας ὑπολογισμός, πού μπορεῖ νά τόν κάνει μόνο ὁ πιό σπαγγοραμμένος κουλάκος: σέ συνηθισμένες χρονιές, ὅπως εἶναι γνωστό ἀπό τίς μελέτες γιά τό ἀγροτικό νοικοκυριό, ἀκόμα καί οἱ πιό φτωχοὶ ἀγρότες καταναλώνουν τό χρόνο ὄχι 48 μά 80 πούτια σιτηρά κατά οἰκογένεια μέ 6 ἢ 5 μέλη· ὄσο γιά τό μεσαῖο ἀγρότη, αὐτός καταναλώνει σέ συνηθισμένη χρονιά 110 πούτια σιτηρά κατά οἰκογένεια μέ 5 μέλη. Συνεπῶς, ἡ τσαρική κυβέρνηση μειώνει στό μισό τήν ποσότητα σιτηρῶν πού εἶναι στήν πραγματικότητα ἀναγκαῖα γιά τροφή. Τρίτο, «ἡ ποσότητα αὐτή» (δηλ. τά 48 πούτια κατά οἰκογένεια) — λέει ἡ ἐγκύκλιος — «μειώνεται στό μισό, ἐπειδή τό ἐργατικό στοιχεῖο ἀποτελεῖ τά 50 % περίπου τοῦ πληθυσμοῦ». Ἡ κυβέρνηση ἐπιμένει ἀκλόνητα στήν ἀρχή της, ὅτι ὁ ἐργατικός πληθυσμός δέν πρέπει νά πάρει βοηθήματα, γιατί, ὅπως βλέπετε, μπορεῖ νά βγάλει μεροκάματα. Ὁ ὑπουργός ὅμως ἔχει ἤδη καθορίσει νά μή θεωροῦνται ὅτι δοκιμάστηκαν

οί νομοί, όπου υπάρχουν συνηθισμένες απολαβές από μεροκάματα. Γιατί λοιπόν να εξαιρεθεί για *δεύτερη φορά* ο εργατικός πληθυσμός από τά βοηθήματα; Όλος ο κόσμος ξέρει ότι φέτος όχι μόνο δέν υπάρχουν ειδικές απολαβές από μεροκάματα, αλλά και όλες οι συνηθισμένες απολαβές ελαττώθηκαν λόγω της κρίσης. Η ίδια ή κυβέρνηση έστειλε από τις πόλεις στά χωριά δεκάδες χιλιάδες άνεργους εργάτες! Και ή πείρα από τούς προηγούμενους λιμούς έχει δείξει ότι ο αποκλεισμός του εργατικού πληθυσμού οδηγεί μόνο στο μοίρασμα ενός ανεπαρκούς βοηθήματος στά παιδιά και στους ενήλικους! Αλήθεια, άκόμα και τό ρητό: «δέν μπορείς να βγάλεις από ένα βόδι δυό τομάρια» θά ήταν πολύ κολακευτικό για τό ύπουργείο έσωτερικών που εξαιρεί κατά δυό τρόπους, από όσους έχουν ανάγκη βοήθειας, όλους τούς ίκανούς για δουλειά! Τέταρτο, και αυτή άκόμα ή κατά δυό φορές μειωμένη ποσότητα ενός τελείως ανεπαρκούς βοηθήματος *μειώνεται* άκόμα κατά $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{10}$ «λαμβάνομένου υπόψη του κατά προσέγγιση αριθμού των εϋπορων νοικοκυρέων που έχουν αποθέματα από τόν προηγούμενο χρόνο ή οποιαδήποτε ύλική έπάρκεια»!! Αυτό πιά είναι τρίτο τομάρι από τό ίδιο βόδι! Τί «έπάρκεια» ή «απόθεμα» μπορεί να έχει ένας άγρότης, που δέ συγκέντρωσε περισσότερα από 48 πούτια στάρι για όλη την οικογένειά του; Κάθε άλλη απολαβή υπολογίστηκε δυό φορές, και έκτός απ' αυτό δέν μπορεί δά να ζήσει μόνο με ψωμί άκόμα και ο ρώσος άγρότης μ' όλη τή άθλιότητα, στην οποία τόν καταδίκασε ή πολιτική τής κυβέρνησης και ή κεφαλαιοκρατική και τσιφλικάδικη καταπίεση. Έκτός από τό ψωμί έχει ανάγκη από έξοδα και για καύσιμα, και για τή επισκευή του σπιτιού, και για ρουχισμό, και για άλλα τρόφιμα. Σέ συνηθισμένες χρονιές άκόμα και οι πιό φτωχοί άγρότες ξοδεύουν, όπως είναι γνωστό από έπιστημονικές μελέτες σχετικά με τό άγροτικό νοικοκυριό, *πάνω από τά μισά των έσόδων τους για άλλες ανάγκες, έκτός από τό ψωμί.* Αν πάρουμε όλα αυτά υπόψη μας, θ' αποδειχθεί ότι ο ύπουργός καθορίζει τις ανάγκες για βοηθήματα *τέσσερες ή πέντε φορές μικρότερες* από τις πραγματικές ανάγκες. Αυτό δέν είναι άγώνας ενάντια στην πείνα, μά άγώνας ενάντια σέ κείνους που θέλουν πραγματικά να βοηθήσουν τούς πενασμένους.

Και ή εγύκλιος τελειώνει με άνοιχτή σταυροφορία ενάντια στους ιδιώτες φιλανθρώπους. Διαπιστώθηκε πολλές φορές — όρύεται ο κ. Σιπιάγκιν — ότι όρισμένοι φιλόανθρωποι προσπαθούν να προκαλέσουν στόν πληθυσμό «δυσαρέσκεια ενάντια

στό υπάρχον καθεστώς και αξιώσεις έντελώς άδικαιολόγητες άπέναντι στην κυβέρνηση», κάνουν «άντικυβερνητική ζύμωση» κτλ. Όλα αυτά είναι στην ουσία τους τελειώς *ψευδείς* κατηγορίες. Είναι γνωστό ότι τό 1891 κυκλοφόρησαν προκηρύξεις τών «καλοθελητών και φίλων τών άγροτών»¹¹⁵, προκηρύξεις πού έδειχναν σωστά στό λαό ποιός είναι ό άληθινός έχθρός του ίσως νά έγιναν και άλλες άπόπειρες για ζύμωση μέ θέμα τήν πείνα! Δέν ύπήρξε όμως ούτε μία περίπτωση πού νά δείχνει ότι οι έπαναστάτες, μέ τό πρόσχημα τής φιλανθρωπίας, έκαναν ζύμωση. Η μάζα τών φιλανθρώπων — αυτό είναι γεγονός άναμφισβήτητο — άποτελούνταν μόνο από φιλανθρώπους, και άν ό κ. Σιπιάγκιν επικαλείται τό γεγονός ότι πολλοί άπ' αútους ήταν «πρόσωπα μέ όχι άμεμπτο πολιτικό παρελθόν», ποιός είναι σήμερα στή χώρα μας μέ «άμεμπτο παρελθόν»; Άκόμα και «πρόσωπα μέ ύψηλή θέση» έκαναν πολύ συχνά στά νιάτα τους τό χρέος τους άπέναντι στό πανδημοκρατικό κίνημα! Δέ θέλουμε βέβαια νά πούμε πώς δέν ήταν έπιτρεπτή ή έστω και έπιθυμητή ή ζύμωση ένάντια στην κυβέρνηση μέ θέμα τήν πείνα. Άπεναντίας, ή ζύμωση είναι πάντα άναγκαία, και ιδιαίτερα τόν καιρό τής πείνας. Θέλουμε μόνο νά πούμε ότι ό κ. Σιπιάγκιν *έπινοεί παραμύθια*, όταν προσπαθεί νά παρουσιάσει τούς φόβους και τίς κακές προαισθήσεις του ως άποτέλεσμα πείρας. Θέλουμε νά πούμε ότι τά λόγια του κ. Σιπιάγκιν δέν άποδείχνουν παρά μόνο μία παλιά άλήθεια: ή άστυνομική κυβέρνηση φοβάται κάθε έπαφή τής λίγο-πολύ ανεξάρτητης και τίμιας διάνοησης μέ τό λαό, φοβάται κάθε δίκαιο και τολμηρό λόγο πού άπευθύνεται άπευθείας στό λαό, ύποψιάζεται — και είναι άπόλυτα δικαιολογημένες οι ύποψίες της — ότι και μόνη ή φροντίδα για πραγματική (και όχι φανταστική) ίκανοποίηση τών άναγκών θά ίσοδυναμούσε μέ ζύμωση ένάντια στην κυβέρνηση, γιατί ό λαός βλέπει πώς οι ιδιώτες φιλάνθρωποι θέλουν ειλικρινά νά τόν βοηθήσουν, ένώ οι ύπάλληλοι του τσάρου τούς έμποδίζουν νά τό κάνουν, περικόπτουν τά βοηθήματα, παρουσιάζουν μικρότερη τήν έκταση τής άνέχειας, δυσκολεύουν τήν όργάνωση συσσιτίων κτλ. Τώρα ή νέα έγκύκλιος άπαιτεί όλες οι δωρεές και εκκλήσεις για δωρεές, ή κάθε όργάνωση συσσιτίων «νά μπουν κάτω άπό τόν άμεσο έλεγχο τών άρχών» άπαιτεί όλοι οι νεοερχόμενοι «νά παρουσιάζονται» στό διοικητή του κυβερνείου, νά μή διαλέγουν βοηθούς, παρά μόνο μέ τήν άδειά του, και νά κάνουν άπολογισμό στόν ίδιο για τή δράση τους!! Όσοι θέλουν νά βοηθήσουν πρέπει νά ύποταχθούν στά άστυνομικά

ὄργανα καί στό ἀστυνομικό σύστημα τῶν λογιῆς-λογιῆς περικοπῶν κάθε βοηθήματος, τῆς ξεδιάντροπης μείωσης τῶν χρηματικῶν βοηθημάτων! Ὅποιος δέ θέλει νά ὑποταχθεῖ σ' αὐτή τήν προστυχιά — δέ θάχει τό δικαίωμα νά βοηθᾶι: αὐτοῦ βρίσκεται ὅλη ἡ οὐσία τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς. Ὁ κ. Σιπιάγκιν φωνάζει ὅτι τήν πείνα «τήν ἐκμεταλλεύονται πρόθυμα ὀρισμένα μὴ ἐμπνέοντα ἐμπιστοσύνη ἀπό πολιτική ἄποψη πρόσωπα γιά νά πραγματοποιήσουν, κάτω ἀπό τή μάσκα τῆς βοήθειας πρὸς τόν πλησίον, τούς ἐγκληματικούς σκοπούς τους» καί ὅλος ὁ ἀστικός τύπος ἐπαναλαβαίνει ξοπίσω του αὐτές τίς φωνές (λχ. ἡ «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι»). Τί φρίκη! Νά ἐκμεταλλεύεσαι τή λαϊκή δυστυχία γιά νά κάνεις «πολιτική»! Ἀπεναντίας, κείνο πού προκαλεῖ φρίκη εἶναι, στήν πραγματικότητα, τό γεγονός ὅτι στή Ρωσία κάθε δράση, *ἀκόμα καί* ἡ πιό ξένη πρὸς τήν πολιτική, ἡ φιλανθρωπική (ἀγαθοεργός) δράση ὀδηγεῖ ἀναπόφευχτα σέ σύγκρουση ἀνάμεσα στούς ἀνεξάρτητους ἀνθρώπους καί στήν ἀστυνομική αὐθαιρεσία καί στά μέτρα «καταστολῆς», «ἀπαγόρευσης», «περιορισμοῦ» κτλ. κτλ. Κεῖνο πού προκαλεῖ φρίκη εἶναι τό γεγονός ὅτι ἡ κυβέρνησις καλύπτει μέ σκέψεις ἀνώτερης πολιτικῆς τήν τάση της — τάση Ἰούντουσκα¹¹⁶ — νά ἀφαιρέσει τό κομμάτι τό ψωμί ἀπό τό στόμα τοῦ πεινασμένου, νά περικόψει στό ἓνα πέμπτο τό ποσό τῶν βοηθημάτων, νά ἀπαγορέψει σ' ὅλους, ἐκτός ἀπό τά ἀστυνομικά ὄργανα, νά πλησιάζουν ὄσους πεθαίνουν ἀπό τήν πείνα! Καί ἐπαναλαβαίνουμε ἀκόμα μιά φορά τήν ἐκκλήσιον πού ἔχει ἀπευθύνει ἡ «Ἴσκρα»: ν' ἀρχίσουμε ἀποκαλυπτική ἐκστρατεία ἐνάντια στήν ἐπισιτιστική καμπάνια τῆς ἀστυνομικῆς κυβέρνησις, νά ξεσκεπάσουμε στό μὴ λογοκρινόμενο ἐλεύθερο τύπο ὅλες τίς ἀσχήμιες τῶν τοπικῶν σατράπηδων, ὅλη τήν ἰδιοτελεῖ ταχτική περικοπῆς τῶν βοηθημάτων, ὅλο τόν ἄθλιο καί ἀνεπαρκῆ χαρακτήρα τῆς βοήθειας, τήν ἀξιοθρήνητη προσπάθεια νά φανεῖ μειωμένη ἡ ἔκτασις πού πῆρε ἡ πείνα καί τήν αἰσχυρή πάλιν ἐνάντια σέ κείνους πού θέλουν νά βοηθήσουν τούς πεινασμένους! Συσταίνουμε σ' ὅλους ὄσους ἔχουν ἔστω καί μιά σταγόνα εἰλικρινοῦς συμπόνιας πρὸς τή λαϊκή δυστυχία νά φροντίσουν νά διαδοθεῖ μέσα στό λαό τό ἀληθινὸ νόημα καί ἡ ἀληθινὴ σημασία τῆς ὑπουργικῆς ἐγκυκλίου. Γιατί μόνο μέ τήν ἀπροσμέτρητη ἀμάθεια τοῦ λαοῦ μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ τό γεγονός, ὅτι *παρόμοιες* ἐγκύκλιοι δέν προκαλοῦν ἀμέσως τή γενική ἀγανάχτησι. Καί οἱ συνειδητοὶ ἐργάτες, πού εἶναι περισσότερο ἀπὸ τόν καθένα πιό κοντά καί στήν ἀγροτιά καί στίς καθυστερημένους μάζες τῆς

πόλης, ἄς ἀναλάβουν τὴν πρωτοβουλία στή δράση γιά τό ξε-
σκέπασμα τῆς κυβέρνησης!

«*Ισκρα*» ἀρ. φύλλον 9, Ὀκτώβρης 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας
«*Ισκρα*»

ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗΣ

Ἡ Ἐπιτροπή Πετρούπολης (Ἐνωση ἀγώνα)¹¹⁷ δημοσίευσε στό φύλλο 12 τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» τίς ἀντιρήσεις της γιά τό σχόλιο τοῦ φύλλου 1 τῆς «Ἴσκρα», σχετικά μέ τή διάσπαση τῆς «Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» τοῦ ἐξωτερικοῦ. Δυστυχῶς οἱ ἀντιρήσεις αὐτές *παρακάμπτουν* ἐπιμελῶς τήν καθυπόθεσις τοῦ ἐπίμαχου ζητήματος: ἕνα τέτοιο σύστημα πολεμικῆς δέν ὀδηγεῖ ποτέ στό ξακαθάρισμα τῆς ὑπόθεσης. Ἐπιμένουμε καί ἐπιμένουμε πῶς στήν «Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐπῆλθε ἀκριβῶς *διάσπαση*, πῶς ἡ «Ἐνωση» διασπάστηκε σέ δύο μερίδες ὕστερα ἀπό τό γεγονός ὅτι στό συνέδριο τοῦ 1900 ἀποχώρησε μιᾶ σημαντική μειοψηφία τῶν μελῶν της μαζί καί ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς»¹¹⁸, πού εἶχε ἰδρύσει τήν «Ἐνωση» καί πού προηγούμενα ἦταν ὁ ἐκδότης ὄλων τῶν ἐκδόσεών της. Μετά τή διάσπαση καμιᾶ μερίδα της δέν μπορεῖ νά κατέχει τή θέση πού κατεῖχε ἡ παλιά «Ἐνωση» στό σύνολό της. Ἡ ἐπιτροπή Πετρούπολης *δέν ἐπιχειρεῖ* ν' ἀναιρέσει αὐτή τή γνώμη, μιλώντας (ἄγνωστο γιατί) μόνο γιά τόν Πλεχάνοφ καί ὄχι γιά τήν ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης» καί ἀφήνοντας τόν ἀναγνώστη νά καταλάβει μόνο ἔμμεσα ὅτι ἡ Ἐνωση Ἀγώνα τῆς Πετρούπολης ἀρνεῖται, κατά τά φαινόμενα, *τό γεγονός τῆς διάσπασης* καί ἐξακολουθεῖ νά θεωρεῖ τή μιᾶ ἀπό τίς μερίδες τῆς πρώην «Ἐνωσης» ὡς τό σύνολο.

Γιά ποιό λόγο νά καταπιαστεῖς μέ πολεμική, ὅταν δέ θέλεις νά ἐξετάσεις τήν οὐσία τῆς γνώμης τοῦ ἀντίπαλου καί νά ἐκφέρεις ἀνοιχτά τή δική σου γνώμη;

Παρακάτω. Ἐπιμένουμε καί ἐπιμένουμε πῶς ἡ βασική αἰτία (ὄχι ἡ ἀφορμή μά ἡ αἰτία) τῆς διάσπασης ἦταν μιᾶ διαφώνια ἀρχῶν, καί συγκεκριμένα: ἡ διάσταση γνωμῶν ἀνάμεσα στήν ἐπαναστατική καί στήν ὀπορτουριστική σοσιαλδημοκρατία.

Ἄλλωστε καί μόνο γι' αὐτό τό λόγο δέν μποροῦμε νά βλέπουμε τά ὄσα συνέβηκαν μέσα στήν «Ἐνωσῆ τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» τοῦ ἐξωτερικοῦ διαφορετικά, παρά σάν διάσπαση ἤ παλιᾶς «Ἐνωσῆς». Καί προβάλλει τό ἐρώτημα, πῶς βλέπει τό ζήτημα αὐτό ἡ ἐπιτροπή Πετρούπολης; Ἐχει ἄραγε τό θάρρος ν' ἀρνηθεῖ τήν ὑπαρξή βαθιάς διαφωνίας ἀρχῶν ἀνάμεσα στίς δύο μερίδες τῆς πρώην «Ἐνωσῆς»; Αὐτό εἶναι ἄγνωστο, γιατί ἡ ἐπιτροπή Πετρούπολης τά κατάφερε νά γράψει τίς «ἀντιρήσεις» τῆς, χωρίς οὔτε λέξη νά πεί γιά τό βασικό αὐτό ζήτημα. Καί ρωτᾶμε ἀκόμα μιᾶ φορά τοὺς συντρόφους τῆς Πετρούπολης, καί μάλιστα ὄχι μόνο τῆς Πετρούπολης: μιᾶ πολεμική, πού παρακάμπτει τήν οὐσία τοῦ ζητήματος, δέν κινδυνεύει ἄραγε νά ἐκφυλιστεῖ στόν πιό δυσάρεστο καυγά; Ἄξιζει γενικά ν' ἀρχίζεις πολεμική, ὅταν δέν ἐπιθυμοῦμε ἢ ὅταν θεωρεῖς πρόωρο νά ἐξετάσεις ἓνα πρόβλημα στό βάθος του καί νά ἐκφέρεις τή γνώμη σου ὅσο τό δυνατό πιό συγκεκριμένα καί χωρίς παρασιωπήσεις;

«Ἴσκρα» ἀρ. φύλλον 9, Ὀκτώβρης 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κειμένο τῆς ἐφημερίδας
«Ἴσκρα»

ΟΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ

Τό τμήμα τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ὀργάνωσης «Ἴσκρα» ἐνώθηκε μέ τήν ἐπαναστατική ὀργάνωση τοῦ ἐξωτερικοῦ «Σοσιαλδημοκράτης» σέ μιά ἐνιαία ὀργάνωση, στό «Σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας»¹¹⁹. Ἡ νέα ὀργάνωση ὅπως φαίνεται ἀπό τή δήλωση πού δημοσίευσε, σκοπεύει νά βγάλει μιά σειρά μπροσοῦρες μέ προπαγανδιστικό καί διαφωτιστικό περιεχόμενο. Ὁ Σύνδεσμος εἶναι ὁ ἐκπρόσωπος τῆς «Ἴσκρα» στό ἐξωτερικό. Ἐτσι ἡ ὀργάνωση τοῦ ἐξωτερικοῦ τῶν ἐπαναστατῶν σοσιαλδημοκρατῶν, πού καθοδηγεῖται ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», ἐνώθηκε ὀριστικά μέ τήν ὀργάνωση πού συσπειρώνεται γύρω ἀπό τήν ἐφημερίδα μας. Ὅπως καί προηγουμένα, ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» συνεργάζεται στενά μέ τή σύνταξη στή διεύθυνση τῶν ἐκδόσεών μας.

Ἡ ἐνοποίηση τῶν ρωσικῶν ἐπαναστατικῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐγινε μετά τήν ἀποτυχία τῆς ἀπόπειρας αὐτῶν τῶν ὀργανώσεων νά ἐνωθοῦν μέ τήν «Ἐνωση τῶν ῥώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ» (πού ἐκδίδει τό «Ραμπότσεγε Ντιέλο»). Στίς ἀρχές τοῦ καλοκαιριοῦ ἡ συνδιάσκεψη τῶν ἀντιπροσώπων καί τῶν τριῶν ὀργανώσεων κατάρτισε σχέδιο συμφωνίας μεταξύ τους. Ἡ συμφωνία βασιζόταν σέ μιά σειρά ἀποφάσεις ἀρχῶν, μέ τίς ὁποῖες ἡ «Ἐνωση» ἀπαρνοῦνταν ὀλότελα τίς ἐρωτοτροπίες μέ τόν οἰκονομισμό καί τόν μπερνσταϊνισμό καί ἀναγνώριζε τίς ἀρχές τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Μποροῦσε νά ἐλπίζει κανεῖς σέ μιά ἐνοποίηση, γιατί ὡς τώρα μόνο ἡ ἀστάθεια ἀρχῶν τῆς «Ἐνωσης» καί τοῦ ὀργάνου της, τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο», ἐμπόδιζε αὐτή τήν προσέγγιση. Ἡ ἐλπίδα αὐτή δέ δικαιῶθηκε: τό 10ο τεῦχος τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο», πού βγήκε πρὶν ἀπό λίγο καιρό, πε-

ριέχει άρθρα τῆς σύνταξης, πού στρέφονται ἀνοιχτά ἐνάντια στίς ἀποφάσεις πού ἐπεξεργάστηκε ἡ συνδιάσκεψη μέ τή συμμετοχή τῶν ἀντιπροσώπων τῆς «Ἐνώσης». Εἶναι φανερό ὅτι ἡ «Ἐνωση» στράφηκε καί πάλι πρὸς τὴν πλευρά τῆς δεξιᾶς πτέρυγας τοῦ κινήματός μας. Πραγματικά στό συνέδριο καί τῶν τριῶν ὀργανώσεων ἡ «Ἐνωση» πρότεινε τέτοιες «τροπολογίες» στίς παραπάνω ἀποφάσεις, πού ἔδειχναν ὀλοφάνερα ὅτι ζαναγουρίζει στίς παλιές της πλάνες. Οἱ ὑπόλοιπες ὀργανώσεις βρέθηκαν στήν ἀνάγκη νά ἐγκαταλείψουν τό συνέδριο, ὅπως καί ἐγινε. Εἶναι φανερό ὅτι οἱ σύντροφοί μας τῆς «Ἐνώσης» ἐξακολουθοῦν νά μὴ βλέπουν ἀρκετά καθαρά πόσο ἐπικίνδυνη εἶναι ἡ ἐνδιάμεση θέση πού παίρνει ἡ ὀργάνωσή τους ἀνάμεσα στόν ἐπαναστατικό σοσιαλισμό καί στόν ὀπορτουνισμό πού παίζει τό παιχνίδι τῶν φιλελευθέρων. Ἐλπίζουμε ὅτι ὁ χρόνος καί ἡ πικρὴ πείρα θά τοὺς πείσουν πὼς ἡ ταχτικὴ τους εἶναι λαθεμένη. Ἡ τάση πού παρατηρεῖται παντοῦ μέσα στό κόμμα νά γίνει δουλειά ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ κινήματός μας σέ πλάτος, ἀλλὰ καί γιὰ τὴν ποιοτικὴ του ἄνοδο, εἶναι γιὰ μᾶς ἡ καλύτερη ἐγγύηση, ὅτι ἡ τόσο ποθητὴ ἐνοποίηση ὄλων τῶν δυνάμεών μας θά πραγματοποιηθεῖ κάτω ἀπὸ τὴ σημαία ἐκείνης τῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας, στήν ὑπηρεσία τῆς ὀποίας βρίσκεται ἡ ἐφημερίδα μας.

«Ἴσκρα» ἀρ. φύλλον 9, Ὀκτώβρης 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας
«Ἴσκρα»

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΤΕΡΓΟΥ ΚΑΙ ΚΑΤΑΔΙΚΗ ΣΕ ΚΑΤΕΡΓΑ

Ἄκόμα ἓνας «προσωρινός κανονισμός»!

Μόνο πού αὐτή τή φορά δέν πρόκειται γιά τούς φοιτητές πού κατηγοροῦνται γιά ἀνυπακοή, ἀλλά γιά τούς ἀγρότες πού κατηγοροῦνται γιατί πεινᾶνε.

Στίς 15 τοῦ Σεπτεμβρίου ἐπικυρώθηκε ἀπό τόν τσάρο καί δημοσιεύθηκε ἀμέσως ὕστερα ἀπ' αὐτό ὁ «Προσωρινός κανονισμός γιά τή συμμετοχή τοῦ πληθυσμοῦ τῶν περιοχῶν πού δοκιμάστηκαν ἀπό τή σιτοδεία, στά ἔργα πού γίνονται μέ ἐντολή τοῦ ὑπουργείου συγκοινωνίας καί τοῦ ὑπουργείου γεωργίας καί δημοσίων χτημάτων». Ὁ ρῶσος μουζίκος, ὅταν διαβάσει αὐτόν τόν κανονισμό (φυσικά ἀπό τήν προσωπική του πείρα κι ὄχι ἀπό τά δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων), θά δεῖ νά ἐπιβεβαιώνεται καί πάλι ἡ ἀλήθεια, πού τοῦ σφήνωσε στό κεφάλι ἡ αἰώνια ὑποδούλωση στούς τσιφλικάδες καί στούς δημόσιους ὑπαλλήλους: ὅταν οἱ ἀρχές δηλώνουν ἐπίσημα πῶς στό μουζικό «προσφέρεται ἡ δυνατότητα νά πάρει μέρος» σέ μιά μεγάλη εἴτε μικρή ὑπόθεση, σέ ἐξαγορά τσιφλικάδικης γῆς ἢ σέ δημόσια ἔργα ἀπ' ἀφορμή τήν πείνα, πρέπει νά περιμένει κανεῖς κάποια νέα πληγή τοῦ Φαραώ.

Καί πραγματικά, ὁ προσωρινός κανονισμός τῆς 15 τοῦ Σεπτεμβρίου μ' ὄλο του τό περιεχόμενο δημιουργεῖ τήν ἐντύπωση ἑνός νέου καταπιεστικοῦ νόμου, ἑνός νέου συμπληρωματικοῦ κανονισμοῦ στόν ποινικό κώδικα. Κατά πρῶτο λόγο ἡ ἴδια ἡ ὀργάνωση καί ἡ ἐκτέλεση τῶν ἔργων συνοδεύεται ἀπό τόσο μεγάλες «προφυλάξεις» καί γραφειοκρατικά μέτρα λές καί πρόκειται γιά κινηματίες ἢ ἐξόριστους καταδικασμένους σέ κάτεργα καί ὄχι γιά ἀνθρώπους πού πεινᾶνε. Θά νόμιζε κανεῖς πῶς τίποτα δέν εἶναι πιό ἀπλό ἀπό τήν ὀργάνωση ἑνός ἔργου: τά ζέμσ-

τβο καί τά ἄλλα ἰδρύματα παίρνουν κονδύλια καί μισθώνουν ἐργάτες γιά νά κατασκευάσουν δημόσιους δρόμους, νά καθαρίσουν δάση κτλ. Ἔτσι γίνονται συνήθως αὐτές οἱ δουλειές. Τώρα ὁμως καθιερώνεται εἰδική διαδικασία: ὁ ζέμσκι νατσάλνικ ὑποδείχνει τά ἔργα, ὁ διοικητής τοῦ κυβερνεῖου βγάζει τό συμπέρασμα του, πού στέλνεται στήν Πετρούπολη στήν εἰδική «σύσκεψη γιά τά ἐπισιτιστικά ζητήματα», στήν ὁποία, ὑπό τήν προεδρία τοῦ ὑφυπουργοῦ ἐσωτερικῶν, παίρνουν μέρος ἐκπρόσωποι τῶν διάφορων ὑπουργείων. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, ἡ γενική καθοδήγηση ἀνατίθεται στόν ὑπουργό πού μπορεῖ νά ὀρίζει καί εἰδικούς πληρεξουσίους. Ἡ σύσκεψη τῆς Πετρούπολης θά καθορίζει ἀκόμα καί τά ἀνώτατα ὄρια ἀμοιβῆς τῶν ἐργατῶν — δηλ., ὅπως φαίνεται, θά παρακολουθεῖ, ὥστε νά μή «διαφθαρεῖ» ὁ μουζίκος μέ πάρα πολύ μεγάλη ἀμοιβή! Εἶναι φανερό ὅτι ὁ προσωρινός κανονισμός τῆς 15 τοῦ Σεπτεμβρίου ἔχει σκοπό νά δυσκολέψει τήν ἐκτέλεση σέ μεγάλη κλίμακα δημόσιων ἔργων, ἀκριβῶς ὅπως ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Σιπιάγκιν τῆς 17 τοῦ Αὐγούστου *δυσκόλεψε* τή διανομή βοηθημάτων στούς πεινασμένους.

Ὅμως πολύ πῖο σπουδαῖες καί πολύ πῖο ἐπιζήμιες εἶναι οἱ εἰδικές ἀποφάσεις σχετικά μέ τή διαδικασία πρόσληψης τῶν ἀγροτῶν σ' αὐτά τά ἔργα.

Ἄν τά ἔργα γίνονται «ἔξω ἀπό τήν περιφέρεια τῆς μόνιμης κατοικίας» τους (καί αὐτό θά συμβαίνει, ὅπως εἶναι φυσικό, στίς περισσότερες περιπτώσεις), οἱ ἐργάτες σχηματίζουν εἰδικά συνεργεῖα *κάτω ἀπό τήν ἐποπτεία τοῦ ζέμσκι νατσάλνικ*, πού ὀρίζει καί τόν ὑπεύθυνο γιά τήν τήρηση τῆς τάξης. Ὅσο γιά τοὺς πεινασμένους ἀγρότες, αὐτοί δέν ἔχουν τό δικαίωμα νά ἐκλέξουν μόνοι τους τόν ὑπεύθυνο, ὅπως κάνουν συνήθως οἱ ἐργάτες. Τοὺς βάζουν κάτω ἀπό τίς διαταγές τοῦ «ζέμσκι» πού κρατάει βούρδουλα στό χέρι! Γιά τά μέλη τοῦ συνεργεῖου γίνεται εἰδικός κατάλογος, πού *ἀντικαθιστᾶ τίς ταυτότητες* πού προβλέπει ὁ νόμος. . . Συνεπῶς, ἀντί χωριστές ταυτότητες, θά ὑπάρχουν κατάλογοι τῶν μελῶν τοῦ συνεργεῖου. Σέ τί ἀποβλέπει αὐτή ἡ ἀντικατάσταση; Ἀποβλέπει στό νά *στριμώξει* τό μουζικό, πού ἂν εἶχε χωριστή ταυτότητα θά μπορούσε πῖο ἐλεύθερα νά ταχτοποιηθεῖ, ὅπως θά τόν βόλευε καλύτερα, στό νέο τόπο διαμονῆς, θά μπορούσε εὐκολότερα νά φύγει ἀπό τή δουλειά σέ περίπτωση πού δέ θά ἦταν εὐχαριστημένος.

Παρακάτω. «Ἡ φροντίδα γιά τήν τήρηση τῆς πρέπουσας τάξης κατά τή διαδρομή καί ἡ παράδοση τῶν ομάδων ἐργατῶν στοὺς ὑπεύθυνους τῶν ἔργων ἀναθέτεται σέ ὑπαλλήλους σταλ-

μένους ειδικά από τό ύπουργεῖο ἐσωτερικῶν». Στούς ἐλεύθερους ἐργάτες δίνεται προκαταβολή γιά τά ὀδοιπορικά ἐξοδα, ὅσο γιά τούς δουλοπάροικους, τούς «πηγαίνουν» «κατά ομάδες» μέ κατάσταση καί τούς «παραδίνουν» σέ ειδικούς ὑπαλλήλους. Δέν ἔχουν τάχα δίκαιο οἱ ἀγρότες πού θεωροῦν τά «δημόσια» καί κρατικά ἔργα καινούργια δουλοπαροικία;

Καί πραγματικά, ὁ νόμος τῆς 15 τοῦ Σεπτέμβρη κάνει τούς πεινασμένους ἀγρότες νά μοιάζουν πολύ μέ δουλοπάροικους ὄχι μόνο μέ τήν ἔννοια ὅτι τούς ἀφαιρεῖ τήν ἐλευθερία μετακίνησης. Ὁ νόμος δίνει τό δικαίωμα στούς δημόσιους ὑπαλλήλους νά κρατᾶνε ἕνα μέρος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας, γιά νά τό στέλνουν στίς οἰκογένειες τῶν ἐργατῶν, ἄν τό θεωροῦν ἀναγκαῖο «οἱ κυβερνητικές ἀρχές τῶν τόπων, ὅπου ἔμειναν οἱ οἰκογένειες». Τά λεφτά πού βγάζουν οἱ ἐργάτες θά τά διαχειρίζονται χωρίς τή συγκατάθεση τῶν ἰδίων τῶν ἐργατῶν! Ὁ μουζίκος εἶναι κουτός: δέν ξέρει μόνος του νά φροντίσει γιά τήν οἰκογένειά του. Οἱ ἀρχές θά τά κάνουν ὅλα αὐτά πολύ καλύτερα: ποιός δέν ἄκουσε, στ' ἀλήθεια, πόσο μεγάλη φροντίδα ἔδειξαν οἱ ἀρχές γιά τίς οἰκογένειες τῶν μουζίκων στούς στρατιωτικούς συνοικισμούς¹²⁰;

Τό κακό εἶναι ἕνα: οἱ μουζικοί, βλέπετε, δέν εἶναι πιά καί τόσο ὑπάκουοι, ὅπως τόν καιρό τῶν στρατιωτικῶν συνοικισμῶν. Μπορεῖ μάλιστα καί νά ζητήσουν νά τούς δοθοῦν κανονικές ταυτότητες καί νά μή τούς κρατᾶνε χωρίς τή συγκατάθεσή τους τά λεφτά πού κέρδισαν! Γιά ἕνα τέτοιο ἐνδεχόμενο πρέπει νά παρθοῦν τά πιό αὐστηρά μέτρα, καί ὁ νόμος καθορίζει μέ ειδικό ἄρθρο ὅτι «ὁ ἔλεγχος γιά τήν τήρηση ἀπό τούς ἐργάτες τῆς πρέπουσας τάξης στούς τόπους πού γίνονται τά ἔργα ἀνατίθεται, μέ ἐντολή τοῦ ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν, στούς τοπικούς ζέμσκι νατσάλνικ, σέ ἀξιωματικούς τοῦ ἐιδικοῦ σώματος χωροφυλακῆς, σέ ἀστυνομικά ὄργανα ἢ σέ πρόσωπα πού ὀρίζονται ειδικά γι' αὐτή τή δουλειά». Εἶναι φανερό ὅτι ἡ κυβέρνηση θεωρεῖ προκαταβολικά τούς πεινασμένους ἀγρότες «στασιαστές» καί καθιερώνει, ἐκτός ἀπό τή γενική παρακολούθηση ὅλων τῶν ῥῶσων ἐργατῶν ἀπό ὀλόκληρη τήν ἀστυνομία τῆς Ρωσίας, καί μιᾶ ἐιδική αὐστηρότατη παρακολούθηση. Ἀποφασίστηκε νά σφίξουν προκαταβολικά τά λουριά τοῦ μουζίκου, γιατί τολμάει «νά ὑπερβάλλει» τίς διαστάσεις τῆς πείνας καί νά προβάλλει (ὅπως ἐκφράστηκε ὁ Σιπιάγκιν στήν ἐγκύκλιό του) «τελείως ἀδικαιολόγητες ἀξιώσεις ἀπό τήν κυβέρνηση».

Καί γιά νά μή ἔχουν σκοτοῦρες μέ τά δικαστήρια σέ περίπτωση δυσαρέσκειας τῶν ἐργατῶν, ὁ προσωρινός κανονισμός

δίνει στους δημόσιους υπαλλήλους τό δικαίωμα νά υποβάλλουν τούς ἐργάτες σέ κράτηση ὡς τρεῖς μέρες χωρίς ειδική δικαστική διαδικασία γιά διατάραξη τῆς ἡσυχίας, γιά ἀσυνειδησία στή δουλειά, εἴτε μὴ ἐκτέλεση ἐντολῶν!! Ὁ ἐλεύθερος ἐργάτης πρέπει νά παραπέμπεται στό εἰρηνοδικεῖο, ὅπου μπορεῖ νά ὑπερασπίσει τόν ἑαυτό του καί νά κάνει ἔφεση κατά τῶν ἀποφάσεών του, — ὅσο γιά τόν πεινασμένο μουζικο, ἐπιτρέπεται νά τόν χῶνουν στό φρέσκο χωρίς καμιά δίκη! Τόν ἐλεύθερο ἐργάτη πού δέ θέλει νά δουλέψει μποροῦν μόνο νά τόν ἀπολύσουν, — ὅσο γιά τόν πεινασμένο μουζικο, ὁ νέος νόμος ὀρίζει «γιά ἐπίμονη ἀποφυγή δουλειᾶς» νά στέλνεται συνοδεία πίσω στόν τόπο του, μαζί μέ κλέφτες καί ληστοσυμμορίτες!

Ὁ νέος προσωρινός κανονισμός εἶναι πραγματικός κανονισμός κατέργων γιά τούς πεινασμένους, κανονισμός πού τούς στέλνει στά ἔργα μέ στέρηση τῶν δικαιωμάτων τους, γιατί τόλμησαν νά ἐνοχλήσουν τίς ἀρχές μέ αἰτήσεις γιά βοήθεια. Ἡ κυβέρνηση δέν περιορίστηκε μόνο στό ν' ἀφαιρέσει ἀπό τά ζέμστρο τή διαχείριση τῶν ἐπισιτιστικῶν ζητημάτων, στό ν' ἀπαγορέψει στους ἰδιῶτες νά ὀργανώνουν συσσίτια χωρίς τήν ἄδεια τῆς ἀστυνομίας, στό νά δώσει ἐντολή νά ἐλαττωθοῦν στό ἕνα πέμπτο οἱ πραγματικές ἀνάγκες — κηρύχνει ἐπιπλέον τούς ἀγρότες, πολίτες χωρίς πλήρη δικαιώματα καί διατάζει νά τιμωροῦνται χωρίς δίκη. Στό μόνιμο κάτεργο μιᾶς παντοτεινά πεινασμένης ζωῆς καί μιᾶς ἀβάσταχτης δουλειᾶς προστίθεται τώρα ἡ ἀπειλή τῶν κατέργων σέ δημόσια ἔργα.

Αὐτά εἶναι τά κυβερνητικά μέτρα ἀέναντι στους ἀγρότες. Ὅσο γιά τούς ἐργάτες, τό χαρακτήρα τῶν διωγμῶν ἐναντίον τους τόν δίνει πιό χτυπητά ἀπό καθετί ἄλλο τό «Κατηγορητήριο» σχετικά μέ τήν ὑπόθεση τῶν ταραχῶν τοῦ Μάη στό ἐργοστάσιο Ὁμποῦχοφ, πού δημοσιεύτηκε στό προηγούμενο φύλλο τῆς ἐφημερίδας μας. Ἡ «Ἴσκρα» ἔγραψε ἤδη γιά τό γεγονός αὐτό στά φύλλα τῆς τοῦ Ἰούνη καί τοῦ Ἰούλη. Ὁ νόμιμος τύπος μας κράτησε σιωπή σχετικά μέ τή δίκη, παίρνοντας προφανῶς ὑπόψη του ὅτι τήν «ἔπαθε» ἀκόμα καί ἡ πιό νομιμόφρονη «Νόβογε Βρέμια», γιατί ἀποπειράθηκε νά γράψει πάνω σ' αὐτό τό θέμα. Στίς ἐφημερίδες παρεισέφρυσαν καναδυῶ ἀράδες, πού ἔλεγαν ὅτι ἡ δίκη ἔγινε στά τέλη τοῦ Σεπτέμβρη, καί ὕστερα σέ μιᾶ ἀπό τίς ἐφημερίδες τοῦ νότου ἀνακοινώθηκε τυχαῖα ἡ καταδικαστική ἀπόφαση: δύο σέ καταναγκαστικά ἔργα, ὀχτώ ἀθωώθηκαν, οἱ ὑπόλοιποι — σέ φυλάκιση καί ἐπανορθωτικές ποινές ἀπό 2 ὡς 3 1/2 χρόνια.

Συνεπῶς στό ἄρθρο «Νέα σφαγή» (φύλλο 5 τῆς «Ίσκρα») * δέν εἶχαμε ἐκτιμήσει ἀρκετά τήν ἐκδικητικότητα τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης. Νομίζαμε πῶς ἡ κυβέρνηση κατέφυγε στους στρατιωτικούς διωγμούς ὡς τό τελευταῖο μέσο πάλης, φοβούμενη γά χρησιμοποίησει τά δικαστήρια. Ἀποδείχτηκε, ὅτι μπόρεσαν νά συνδύασουν καί τό ἕνα καί τό ἄλλο: ἀφοῦ χτύπησαν τό πλῆθος καί σκότωσαν τρεῖς ἐργάτες, ἄρπαξαν 37 ἄτομα μέσα ἀπό τίς κάμπουσες χιλιάδες καί τά καταδίκασαν σέ δρακόντειες ποινές.

Τό πῶς ἄρπαξαν καί δίκασαν αὐτούς τούς ἀνθρώπους, γι' αὐτό μᾶς δίνει κάποια εἰκόνα τό κατηγορητήριο. Κύριοι ὑποκινητές θεωρήθηκαν ὁ Ἄν. Ἰβ. Ἐρμακόφ, ὁ Ἐφρ. Στεπ. Ντάχιν καί ὁ Ἄν. Ἰβ. Γαβρίλοφ. Τό κατηγορητήριο ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἐρμακόφ εἶχε στό σπῖτι του προκηρύξεις (κατά τά λεγόμενα κάποιας Μιχαήλοβα, βοηθοῦ σ' ἕνα κρατικό οἶνοπνευματοπωλεῖο, πού δέν κλήθηκε στό δικαστήριο μάρτυρας), ὅτι μιλοῦσε γιά ἀγῶνα ὑπέρ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας καί στίς 22 τοῦ Ἀπρίλη βιάδιζε στή λεωφόρο Νέβσκι, κρατώντας μιά κόκκινη σημαία. Παρακάτω ὑπογραμμίζεται ὅτι καί ὁ Γαβρίλοφ εἶχε καί μοίραζε προκηρύξεις πού καλοῦσαν στή διαδήλωση τῆς 22 τοῦ Ἀπρίλη. Καί γιά τήν κατηγορούμενη Γιακόβλεβα λέγεται ἐπίσης ὅτι πῆρε μέρος σέ κάτι μυστικές συγκεντρώσεις. Ἔτσι δέν ὑπάρχουν ἀμφιβολίες ὅτι ὁ εἰσαγγελέας προσπάθησε νά παρουσιάσει γιά πρωταίτιους ἀκριβῶς τούς ἀνθρώπους πού ἡ μυστική ἀστυνομία ὑποψιάζόταν πῶς εἶναι πολιτικά στελέχη. Ὁ πολιτικός χαρακτήρας τῆς ὑπόθεσης φαίνεται ἐπίσης καί ἀπό τό γεγονός ὅτι τό πλῆθος φώναζε: «θέλουμε ἐλευθερία!», φαίνεται καί ἀπό τή σύνδεσή της μέ τήν Πρωτομαγιά. Ἐδῶ κάνουμε μιά παρένθεση: ἀκριβῶς ἡ ἀπόλυση 26 ἀτόμων, γιατί «ἀπουσίασαν ἀδικαιολόγητα ἀπό τή δουλειά» τήν Πρωτομαγιά, ἦταν κείνο πού ἀναψε ὄλη τήν πυρκαγιά, ὁ εἰσαγγελέας ὁμως δέν ἀνέφερε, ἐννοεῖται, οὔτε λέξη γιά τόν παράνομο χαρακτήρα αὐτῶν τῶν ἀπολύσεων!

Τό πράγμα εἶναι ξεκάθαρο. Γιά τή δίκη ἄρπαξαν ἐκείνους πού ὑποψιάζονταν ὅτι εἶναι πολιτικοί ἀντίπαλοι. Ἡ ἀσφάλεια ἔδωσε τόν κατάλογο. Καί οἱ ἀστυνομικοί, ἐννοεῖται, «ἐβεβαίωσαν» ὅτι τά πρόσωπα αὐτά βρισκόνταν μέσα στό πλῆθος καί ἔριχναν πέτρες καί ξεχώριζαν ἀνάμεσα στους ἄλλους.

Μέ τή δίκη αὐτή πῆγαν νά συγκαλύψουν τή δεύτερη (ὑστερα ἀπό τό ματοκύλισμα) πράξη πολιτικῆς ἐκδίκησης. Καί τή συγ-

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 14-19. Ἡ Σύντ.

κάλυψαν αίσχρά: μίλησαν γιά πολιτική, γιά νά ἐπιβαρύνουν τή θέση τῶν κατηγορουμένων, δέν ἐπέτρεψαν ὅμως νά διευκρινιστοῦν οἱ πολιτικές συνθήκες ὄλου τοῦ ἐπεισοδίου. Οἱ ἄνθρωποι δικάστηκαν καί καταδικάστηκαν σάν κοινοί ἐγκληματίες μέ βάση τό ἄρθρο 263 τοῦ Ποινικοῦ κώδικα, δηλ. γιά «ἐκδηλη ἐξέγερση κατά τῶν κυβερνητικῶν ἀρχῶν», καί μάλιστα γιά ἐξέγερση πού ἐγινε ἀπό πρόσωπα ὀπλισμένα (:). Ἡ κατηγορία ἦταν *σκηνοθετημένη*: ἡ ἀστυνομία διέταξε τούς δικαστές νά κρίνουν μόνο τή μιᾶ πλευρά τῆς ὑπόθεσης.

Ἄς σημειώσουμε ὅτι σύμφωνα μέ τά ἄρθρα 263-265 τοῦ Ποινικοῦ κώδικα μπορεῖ νά στέλνονται σέ κάτεργα γιά *κάθε* διαδήλωση: «ἐκδηλη ἐξέγερση μέ πρόθεση νά παρεμποδιστεῖ ἡ ἐκτέλεση τῶν κυβερνητικῶν μέτρων καί ἀποφάσεων» ἔστω κι ἂν οἱ «ἐξεγερμένοι» δέν ἦταν ὀπλισμένοι καί οὔτε προέβησαν σέ ἐκδηλες πράξεις βίας! Οἱ ρωσικοὶ νόμοι εἶναι γενναϊόδωροι, ὅταν πρόκειται γιά κάτεργα! Κι ἐμεῖς εἶναι καιρός πιά νά φροντίσουμε κάθε τέτοια δίκη νά *μετατρέπεται* σέ πολιτική δίκη ἀπό τούς ἴδιους τούς κατηγορούμενους, γιά νά μή τολμάει ἡ κυβέρνηση νά συγκαλύπτει τήν πολιτική τῆς ἐκδίκηση μέ τήν κωμωδία μιᾶς δίκης γιά ποινικά ἀδικήματα!

Καί τί «πρόοδο» παρουσιάζει αὐτή καθαρτή ἡ διαδικασία σέ σύγκριση λχ. μέ τό 1885! Τότε τούς ὑφαντουργούς τοῦ Μορόζοφ τούς δίκασαν ἔνορκοι, οἱ ἐφημερίδες δημοσίευσαν ὀλόκληρα τά πραχτικά, στό δικαστήριο οἱ μάρτυρες ἐργάτες ξεσκέπασαν ὅλες τίς ἀνομίες τοῦ ἐργοστασιάρχῃ. Ἀντίθετα, τώρα ἔχουμε δικαστήρια ἀπό ἐπαγγελματίες δικαστές μαζί μέ τούς βουβούς ἐκπροσώπους τῶν κλειστῶν τάξεων, ἐκδίκηση κεκλεισμένων τῶν θυρῶν, πλήρη σιωπή τοῦ τύπου, ψευδομάρτυρες: τό διευθυντικό προσωπικό τοῦ ἐργοστασίου, τούς φύλακες τοῦ ἐργοστασίου, τούς ἀστυνομικούς πού χτύπησαν τό λαό, τούς στρατιῶτες πού πυροβόλησαν τούς ἐργάτες. Τί αἰσχρή κωμωδία!

Συγκρίνετε αὐτή τήν «πρόοδο» τῶν δικαστικῶν διωγμῶν τοῦ 1885 καί τοῦ 1901 ἐνάντια στούς ἐργάτες μέ τήν «πρόοδο» τῆς πάλης τοῦ 1891 καί 1901 ἐνάντια στούς πεινασμένους καί θά ἔχετε μιᾶ ἰδέα γιά τό πόσο γοργά φουντώνει σέ βάθος καί πλάτος ἡ ἀγανάχτηση μέσα στό λαό καί στήν κοινωνία, τί μανιασμένες ἐξορμήσεις ἀρχίζει νά κάνει ἡ κυβέρνηση, προσπαθώντας «νά σφίξει τά λουριά» καί τῶν ἰδιωτῶν φιλανθρώπων καί τῶν ἀγροτῶν, προσπαθώντας νά ἐκφοβίσει τούς ἐργάτες μέ καταδίκες σέ καταναγκαστικά ἔργα. Ὅχι, τά καταναγκαστικά ἔργα δέ θά ἐκφοβίσουν τούς ἐργάτες πού οἱ ἡγέτες τους δέ φοβήθηκαν νά πε-

θάνουν σέ άνοιχτή άναμέτρηση στους δρόμους μέ τούς μισθοφόρους τοῦ τσάρου. Ἡ μνήμη τῶν ήρώων-συντρόφων πού δολοφονήθηκαν, πού βασανίστηκαν μέχρι θανάτου στίς φυλακές, θά δεκαπλασιάσει τίς δυνάμεις τῶν νέων αγωνιστῶν καί θά τραβήξει κοντά τους χιλιάδες βοηθούς, πού, ὅπως ή δεκαοχτάχρονη Μάρθα Γιάκοβλεβα, θά πούν άνοιχτά: «ὕπερασπίζουμε τ' αδέρφια μας!» Ἐκτός άπό τούς άστυνομικούς καί στρατιωτικούς διωγμούς ένάντια στους διαδηλωτές, ή κυβέρνηση σκοπεύει νά τούς δικάσει καί για έξέγερση — έμεις θ' άπαντήσουμε σ' αυτό μέ τή συσπείρωση ὄλων τῶν έπαναστατικῶν δυνάμεων, μέ τό τράβηγμα πρὸς τό μέρος μας ὄλων τῶν καταπιεζομένων άπό τήν τσαρική άύθαιρεσία καί μέ τή συστηματική προετοιμασία τῆς παλλαϊκῆς έξέγερσης!

«Ἴσκρα» άρ. φύλλον 10, Νοέμβρης 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς έφημερίδας
«Ἴσκρα»

ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Γράφτηκε τον Ὀχτώβρη τοῦ 1901
Πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1901
στὸ περιοδικὸ «Ζαριά» τεύχος 2-3
Ἑπογραφή: Τ. Χ.

Δημοσιεύεται σύμφωνα με τὸ
κείμενο τοῦ περιοδικοῦ

I. Η ΠΕΙΝΑ ¹²¹

Πάλι πείνα! Τά τελευταία δέκα χρόνια συντελείται μέ καταπληχτική ταχύτητα ὄχι ἀπλῶς καταστροφή, μά ἀληθινός ἀφανισμός τῆς ρωσικῆς ἀγροτιᾶς, καί, ἴσως, κανένας πόλεμος, ὅσο μακρόχρονος καί ἐπίμονος κι ἂν ἦταν, δέ θά προκαλοῦσε τόσα θύματα. Ἐνάντια στό μουζικό ἐνώθηκαν ὅλες οἱ πιό ἰσχυρές δυνάμεις τῆς σύγχρονης ἐποχῆς: καί ὁ ἀναπτυσσόμενος μέ ὄλο καί ταχύτερους ρυθμούς παγκόσμιος καπιταλισμός, πού δημιούργησε τόν ὑπερπόντιο συναγωνισμό καί ἐφοδίασε μιά ἀσήμαντη μειοψηφία νοικοκυρέων τοῦ χωριοῦ, ἱκανῶν νά ἐπιζήσουν στόν ἀπεγνωσμένο ἀγῶνα ζωῆς, μέ τίς πιό τελειοποιημένες μεθόδους παραγωγῆς καί ἐργαλεῖα, καί τό στρατοκρατικό κράτος πού ἀσκεῖ τυχοδιωχτική πολιτική στίς ἀποικιακές χτῆσεις του, στήν Ἄπω Ἀνατολή καί στήν Κεντρική Ἀσία, ρίχνοντας στίς πλάτες τῶν ἐργαζομένων μαζῶν ὅλα τά ἀφόρητα βάρη τῆς πολιτικῆς αὐτῆς, πού κοστίζει ὑπέρογκα ποσά, καί ἐπιπλέον ὀργανώνει μέ τά χρήματα τοῦ λαοῦ ὄλο νέες καί νέες μονάδες ἀστυνομικῆς «καταστολῆς» καί «χαλιναγώγησης» τῆς ἀξενόμενης δυσἀρέσκειας καί ἀγανάχτησης αὐτῶν τῶν μαζῶν.

Ἄπό τότε πού ἡ πείνα ἐγινε στόν τόπο μας συνηθισμένο φαινόμενο ἦταν φυσικό νά περιμένει κανεῖς ὅτι ἡ κυβέρνηση θά φρόντιζε νά διαμορφώσει καί νά κατοχυρώσει νομικά τή συνηθισμένη τῆς ἐπίσης πολιτική στόν ἐπισιτιστικό τομέα. Ἄν τό 1891-1892 ἡ κυβέρνηση αἰφνιδιάστηκε, καί πραγματικά στήν ἀρχή τά εἶχε χάσει ἀρκετά, τώρα, ἀντίθετα, ἔχει πλούσια πείρα καί ξέρεي πολύ καλά πρὸς τά ποῦ (καί πῶς) νά βαδίσει. «Αὐτή τῆ στιγμή — ἔγραφε ἡ „Ἴσκρα“ τόν Ἰούλη (ἀρ. φύλλου 6) — πάνω ἀπό τή χώρα πλανιέται τό μαῦρο σύννεφο τῆς λαϊκῆς δυστυχίας, καί ἡ κυβέρνηση ἐτοιμάζεται νά ξαναπαίξει τόν ἐπαίσχυντο ρόλο τῆς, ρόλο ἄσπλαχνης δυνάμης, πού στερεῖ τό κομμάτι τό

ψωμί από τόν πεινασμένο πληθυσμό, πού τιμωρεί κάθε „έκδήλωση“ μέριμνας για τούς πεινασμένους, έφόσον ή μέριμνα αυτή δέν είναι σύμφωνη μέ τίς προθέσεις τών άρχών».

Οί προετοιμασίες πού έγιναν από τήν κυβέρνηση ήταν πολύ γρήγορες καί πολύ άποφασιστικές. Μέ τί πνεύμα έγιναν αυτές οί προετοιμασίες, αυτό τό άποκάλυψε μέ τό παραπάνω τό έπεισόδιο τοῦ Έλισάβετγκραντ. Ο πρίγκιπας Όμπολένσκι, διοικητής τοῦ κυβερνείου Χερσώνας, κήρυξε μονομιῆς τόν πόλεμο ένάντια σ' όλους εκείνους πού είχαν τό θάρρος νά γράφουν καί νά μιλᾶν για τήν πείνα στό νομό Έλισάβετγκραντ, νά καλοῦν τό κοινό νά βοηθήσει τούς πεινασμένους, νά δημιουργοῦν ιδιωτικούς όμίλους καί νά καλοῦν ιδιώτες για τήν όργάνωση τῆς βοήθειας αὐτῆς. Οί γιατροί τών ζέμστβο έγραφαν στίς έφημερίδες ότι στό νομό υπάρχει πείνα, ότι ό λαός άρρωσταίνει καί πεθαίνει, ότι τό «ψωμί» πού χρησιμοποιεῖ για τροφή είναι κάτι τό άφανταστο, πού σέ καμιά περίπτωση δέν μπορεί νά όνομαστεῖ ψωμί. Ο διοικητής τοῦ κυβερνείου άρχίζει πολεμική ένάντια στους γιατρούς τών ζέμστβο καί δημοσιεύει έπίσημες διαψεύσεις. Όποιος ξέρει έστω καί λίγο τίς γενικές συνθήκες, κάτω από τίς όποιες βγαίνει ό τύπος μας, όποιος κάνει τόν κόπο νά θυμηθεῖ τό λυσσασμένο κυνηγητό πού ξαπολύθηκε τόν τελευταῖο καιρό ένάντια σέ όρισμένα πολύ μετριοπαθή όργανα, καί ένάντια σέ όρισμένους άσύγκριτα πιό μετριοπαθεῖς δημοσιογράφους — εκείνος θά καταλάβει τί σήμαινε αὐτή ή «πολεμική» τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνείου ένάντια σέ κάτι γιατρούς τών ζέμστβο, πού δέν ήταν καν στήν ύπηρεσία τοῦ κράτους! Σήμαινε άπλῶς φίμωση, σήμαινε τήν πιό άνοιχτή καί ξετσίπωτη δήλωση, ότι ή κυβέρνηση δέ θά άνεχτεῖ νά λέγεται ή αλήθεια για τήν πείνα. Καί δέν πρόκειται μόνο για δήλωση! Μποροῦμε κάθε άλλον νά κατηγορήσουμε, όχι όμως καί τή ρωσική κυβέρνηση, ότι περιορίζεται σέ δηλώσεις, όταν έχει τή δυνατότητα «νά κάνει χρήση τῆς έξουσίας». Καί ό πρίγκηπας Όμπολένσκι δέν άργησε νά κάνει χρήση τῆς έξουσίας. Έμφανίστηκε προσωπικά στό θέατρο τών έπιχειρήσεων — τών έπιχειρήσεων ένάντια στους πεινασμένους καί ένάντια σέ κείνους πού, χωρίς ν' άνήκουν σέ καμιά ύπηρεσία, θέλησαν νά προσφέρουν *πραγματική* βοήθεια στους πεινασμένους — καί *άπαγόρευε τήν όργάνωση σοσιτιών* σέ κάμποσους ιδιώτες (μαζί καί στήν κυρία Ουσπένσκαγια), πού ήρθαν νά προσφέρουν βοήθεια στους πεινασμένους. Σάν τόν Ιούλιο Καίσαρα, ό πρίγκιπας Όμπολένσκι ήρθε, είδε, νίκησε — καί τά τηλεγραφήματα πληροφόρησαν άμέσως όλο τό άναγνωστικό κοινό τῆς Ρω-

σίας γι' αὐτή τή νίκη. Ἐνα πράγμα προκαλεῖ κατάπληξη: ὅτι αὐτή ἡ νίκη, αὐτή ἡ ξεδιάντροπη πρόκληση πρὸς ὅλους τοὺς ρώσους πού τοὺς ἔμεινε ἔστω καὶ ἴχνος ἐντιμότητας, ἔστω καὶ ἴχνος πολιτικοῦ θάρρους, δέ συνάντησε καμιά ἀντίδραση ἀπομέρους τῶν πιό ἐνδιαφερομένων, ἂν μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ κανεὶς ἔτσι, προσώπων. Δέ χωράει ἀμφιβολία, ὅτι στό κυβερνεῖο Χερσώνας πάρα πολλοὶ ἤξεραν καὶ ξέρουν ὅλα τὰ καθέκαστα αὐτῆς τῆς σιωπῆς σχετικά μέ τήν πείνα καὶ σχετικά μέ τήν πάλη ἐναντία στήν παροχή βοήθειας στοὺς πεινασμένους, κανένας ὅμως δέ δημοσίευσε οὔτε μιά ἔκθεση γι' αὐτή τήν πολύ διδαχτική περίπτωση, οὔτε ἔγγραφο πού ν' ἀναφέρονται σ' αὐτή, οὔτε κἀν ἓνα ἀπλό κάλεσμα σέ διαμαρτυρία ἐναντία στήν τερατώδεια ἀπόφαση ν' ἀπαγορευτεῖ ἡ ὀργάνωση συσσιτίων. Οἱ ἐργάτες ὀργανώνουν ἀπεργία, ὅταν ἡ κυβέρνηση προβαίνει σέ πραγματοποίηση τῆς ἀπειλῆς της: ν' ἀπολύσει ὄσους «ἔλειψαν ἀδικαιολόγητα ἀπό τή δουλειά» τήν Πρωτομαγιά· ὁ κόσμος τῶν διανοουμένων σιωπᾷ ὅταν ἀπαγορεύουν στοὺς ἐκπροσώπους του... νά παρέχουν βοήθεια στοὺς πεινασμένους.

Ἡ κυβέρνηση λές καὶ ἐνθαρρύνθηκε ἀπὸ τήν ἐπιτυχία τῆς πρώτης αὐτῆς σύγκρουσης μέ τοὺς «ταραχοποιούς», πού τολμοῦν νά βοηθήσουν τοὺς πεινασμένους, καὶ πέρασε γρήγορα σέ ὀλομέτωπη ἐπίθεση. Τά ἀνδραγαθήματα τοῦ πρίγκιπα Ὁμπολένσκι ἀνάγονται σέ καθοδηγητική ἀρχή, σέ νόμο πού θά ρυθμίζει ἀπὸ δῶ καὶ μπρὸς τῆ στάση ὄλων τῶν διοικητῶν ἀπέναντι σέ κάθε ἄτομο πού ἐνέχεται σέ ζητήματα ἐπισιτισμοῦ (ἡ λέξη «ἐνέχεται» εἶναι, οὐσιαστικά, ὅρος τοῦ ποινικοῦ δικαίου, πού ἀνήκει εἰδικά στόν ποινικό μας κώδικα, ἀλλά εἶδαμε κιόλας καὶ θά δοῦμε καὶ παρακάτω, ὅτι ἡ ἀπαγορευμένη σήμερα βοήθεια στοὺς πεινασμένους περιλαμβάνεται ἐξ ὀλοκλήρου στήν ἔννοια τοῦ κακουργήματος). Καὶ δέν ἄργησε νά ἐπακολουθηθεῖ ἓνας τέτοιος νόμος — αὐτή τῆ φορά μέ τήν ἀπλοποιημένη μορφή «ἐγκυκλίω τοῦ ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν πρὸς τοὺς διοικητές τῶν κυβερνεῖων πού δοκιμάστηκαν ἀπὸ τῆ σιτοδεία τοῦ 1901» (17 τοῦ Αὐγούστου 1901, ἀριθ. 20).

Πρέπει νά ὑποθέσουμε, ὅτι ἡ ἐγκύκλιος αὐτή θά παραμείνει γιὰ πολὺν καιρὸ μνημεῖο πού θά δείχνει, τί διαστάσεις ἠράκλειων στηλῶν παίρνει ¹²² ὁ φόβος τῆς ἀστυνομίας μπροστά στήν τρομερὴ λαϊκὴ δυστυχία, μπροστά στήν ἐπαφῆ τῶν πεινασμένων μέ τοὺς «διανοουμένους» πού τοὺς παραστέκουν, παράλληλα μέ τῆ σταθερὴ ἀπόφαση νά πνιγεῖ κάθε «θόρυβος» γιὰ πείνα καὶ νά περιοριστεῖ ἡ βοήθεια στά πιό ἀσήμαντα ποσά. Μόνο

λύπη μπορεί νά αισθανθεῖ κανείς πού τό μακροσκελές τῆς ἐγκυκλίου καί τό στρυφνό τῆς γραφειοκρατικό ὕφος θά ἐμποδίσουν τό πλατύ κοινό νά ἐνημερωθεῖ σχετικά μ' αὐτήν.

Εἶναι γνωστό ὅτι ὁ νόμος τῆς 12 τοῦ Ἰούνη 1900 ἀφαίρεσε τό ἐπισιτιστικό ζήτημα ἀπό τή δικαιοδοσία τῶν ζέμιστρο καί τό παρέδωσε στά χέρια τῶν ζέμισκι νατσάλνικ καί τῶν νομαρχιακῶν συμβουλίων. Θά νόμιζε κανείς ὅτι τά πράγματα πᾶνε κάπως καλύτερα: τό αἰρετό στοιχεῖο παραμερίστηκε, δέ θά διευθύνουν πιά ἄνθρωποι ἔστω καί κάπως ἀνεξάρτητοι ἀπό τίς ἀρχές καί, ἐπομένως, δέ θά κάνουν πιά θόρυβο. Ὑστερα ὅμως ἀπό τήν ἐκστρατεία τοῦ πρίγκιπα Ὀμπολένσκι ἀποδείχθηκε πώς ὅλα αὐτά δέν εἶναι ἀρκετά: χρειάζεται ὅλη ἡ δουλειά νά ὑποταχθεῖ πιά αὐστηρά στό ὑπουργεῖο καί στούς ὑπαλλήλους, πού ἐκτελοῦν ἄμεσα τίς ἐντολές του, χρειάζεται νά ἀποκλειστεῖ ὀριστικά ἡ δυνατότητα κάθε ὑπερβολῆς. Γιά τό λόγο αὐτό, σχετικά μέ τό ζήτημα, ποιοί νομοί θεωροῦνται ὅτι «δοκιμάστηκαν ἀπό σιτοδεία», ἀπό δῶ καί μπρός θά ἀποφασίζει ἀποκλειστικά καί μόνο τό ἴδιο τό ὑπουργεῖο *, ὅπου θά ὀργανωθεῖ, ὅπως φαίνεται, τό γενικό ἐπιτελεῖο τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐνάντια στούς πεινασμένους. Καί μέσω τῶν κ. κ. διοικητῶν τῶν κυβερνεῖων τό ἐπιτελεῖο αὐτό θά διευθύνει τή δράση τῶν προσώπων (κυρίως τῶν προεστῶν τῶν εὐγενῶν τῶν νομῶν), πού κρατᾶν στά χέρια τους τήν «κεντρική νομαρχιακή διεύθυνση ἐπισιτισμοῦ». Ὁ ἐμπνευστής τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἐνάντια στούς πεινασμένους πρίγκιπας Ὀμπολένσκι χρειάστηκε νά πάει προσωπικά ἐπιτόπου γιά νά καταστείλει, νά χαλιναγωγῆσει καί νά πῆρικόψει. Τώρα τό ζήτημα αὐτό «ἔχει ταχτοποιηθεῖ», καί θά εἶναι ἀρκετή μιά ἀπλή

* Πῶς λύνει τό ὑπουργεῖο αὐτό τό ζήτημα, μποροῦμε νά τό δοῦμε ἀπό τό παράδειγμα τοῦ κυβερνεῖου Πέρμ. Ὅπως μᾶς πληροφοροῦν οἱ τελευταῖες ἐφημερίδες, τό κυβερνεῖο αὐτό ἐξακολουθεῖ ἀκόμα νά θεωρεῖται ὅτι «δέ δοκιμάστηκε ἀπό σιτοδεία», ἀν καί ἡ σιτοδεία στό κυβερνεῖο αὐτό (σύμφωνα μέ τά στοιχεῖα τῆς ἑκτακτῆς συνέλευσης τοῦ ζέμιστρο τοῦ κυβερνεῖου, πού ἐγίνε στίς 10 τοῦ Ὀχτώβρη) ξεπερνᾶει κατά πολύ τή σιτοδεία τοῦ 1898. Ἡ σιτοδεία τῶν σιτηρῶν ἀποτελεῖ μόνο τά 58 % τῆς μέσης σιτοδείας καί στούς νομούς Σάντρινσκ καί Ἰρμπίτ — μόνο τά 36 % καί τά 34 %. Τό 1898 ἡ κυβέρνηση χορήγησε (χωρίς νά ὑπολογίζονται τά ποσά πού διατέθηκαν τοπικά) 1 1/2 ἑκατομμύριο πούτια σιτηρά καί πάνω ἀπό 250 000 ρούβλια. Τώρα ὅμως τά ζέμιστρο δέ διαθέτουν χρηματικά μέσα, τά δικαιώματα τῶν ζέμιστρο περιορίστηκαν, ἡ σιτοδεία εἶναι ἀκόμα πιά μεγάλη ἀπό τό 1898, οἱ τιμές τῶν σιτηρῶν ἄρχισαν ν' ἀνεβαίνουν ἀκόμα ἀπό τήν 1 τοῦ Ἰούλη, οἱ ἀγρότες ἄρχισαν κιόλας νά ξεπουλᾶνε τά ζῶα τους — καί παρ' ὅλα αὐτά ἡ κυβέρνηση ἐξακολουθεῖ νά ἐπιμένει ὅτι τό κυβερνεῖο «δέ δοκιμάστηκε ἀπό σιτοδεία»!!

ἰνταλλαγή τηλεγραφημάτων (εὐτυχῶς πού γιά τά ἔξοδα τῶν γραφείων διατέθηκε ἤδη ἀπό ἓνα χιλιάριο γιά κάθε νομό) ἀνάμεσα στήν «κεντρική νομαρχιακή» διεύθυνση καί στήν κεντρική διεύθυνση τῆς Πετρούπολης, γιά «νά δοθοῦν ἐντολές». Ὁ πολιτισμένος τσιφλικάς τοῦ Τουρκένιεφ ὄχι μόνο δέν πήγαινε ὁ ἴδιος στό σταῦλο, ἀλλά περιοριζόταν σέ μιά χαμηλόφωνη παρατήρηση μέσω τοῦ ντυμένου μέ φράκο καί ἄσπρα γάντια λακέ: «Σχετικά μέ τόν Φιόντορ. . . νά παρθοῦν μέτρα!»¹²³ Ἔτσι καί σέ μᾶς «ἀθόρυβα», ἤσυχα καί εὐγενικά θά «παρθοῦν μέτρα» γιά τή χαλιναγωγήση τῶν ὑπερβολικῶν ὀρέξεων τοῦ πληθυσμοῦ πού πεινάει.

Ὅτι ὁ κ. Σιπιάγκιν εἶναι σίγουρος, πῶς οἱ ὀρέξεις τοῦ πεινασμένου μουζίκου εἶναι ὑπερβολικές, αὐτό φαίνεται ἀπό τήν ἐπιμονή μέ τήν ὁποία ἡ ἐγκύκλιος ὄχι μόνο ἐφιστᾷ τήν προσοχή σχετικά μέ τίς «ὑπερβολές», ἀλλά καί καθορίζει ἄμεσα ἓνα σωρό νέες διατάξεις πού ἀποκλείουν τήν ἴδια τή δυνατότητα ὑπερβολῶν. Μή βιάζεστε νά καταρτίσετε καταλόγους τῶν πεινασμένων: αὐτό γεννᾷ «ὑπερβολικές ἐλπίδες στόν πληθυσμό» — λείει χωρίς περιστροφές ὁ ὑπουργός καί δίνει ἐντολή οἱ κατάλογοι νά καταρτίζονται λίγο πρὶν ἀρχίσει ἡ διανομή τῶν σιτηρῶν. Κατόπιν ἡ ἐγκύκλιος θεωρεῖ περιττό νά μιλήσει σχετικά μέ τά κριτήρια, πότε ἓνας νομός *πρέπει* νά θεωρεῖται ὅτι δοκιμάστηκε ἀπό σιτοδεία, ἀπό τό ἄλλο μέρος ὅμως καθορίζει μέ ἀκρίβεια, πότε ἓνας νομός *δέν πρέπει* νά θεωρεῖται ὅτι δοκιμάστηκε (λχ. ὅταν δέν πλήγηκε πάνω ἀπό τό ἓνα τρίτο τῶν δήμων, ὅταν ὑπάρχουν συνηθισμένα μεροκάματα κτλ.). Τέλος, σχετικά μέ τό μέγεθος τῶν βοηθημάτων στούς πεινασμένους, ὁ ὑπουργός καθορίζει τέτοια κριτήρια πού δείχνουν πεντακάθαρα ὅτι ἡ κυβέρνηση θέλει *ὁπωσδήποτε* νά περικόψει, ὅσο δέν παίρνει, τά βοηθήματα αὐτά καί νά ξεμπερδέψει μέ ἐλεημοσύνες, πού δέν προφυλάγουν καθόλου τόν πληθυσμό ἀπό τόν ἀργό θάνατο τῆς πείνας. Καί πραγματικά: καθορίζονται 48 πούτια σιτηρά γιά κάθε οἰκογένεια (σύμφωνα μέ τή μέση συγκομιδή σ' ἓνα δοσμένο χωριό): ἐκεῖνος πού δέν ἔχει λιγότερα ἀπό τό ποσό αὐτό, δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό βοήθεια. Πῶς πάρθηκε ὁ ἀριθμός αὐτός, — αὐτό δέν εἶναι γνωστό. Γνωστό εἶναι μονάχα ὅτι σέ χρονιά *χωρίς* πείνα ἀκόμα καί οἱ φτωχότεροι ἀγρότες καταναλώνουν δύο φορές περισσότερα σιτηρά (βλ. στατιστικές ἐρευνες τῶν ζέμστβο σχετικά μέ τοὺς προϋπολογισμούς τῶν ἀγροτῶν). Συνεπῶς, ὁ ὑποσιτισμός θεωρεῖται μέ βάση τίς ἐντολές τοῦ κ. ὑπουργοῦ κανονικό φαινόμενο. Ἀλλά κι αὐτό τό ποσό ἐλαττώνεται, πρῶτο, στό μι-

σό, γιά νά μή μπορέσει νά πάρει βοήθημα τό ἐργατικό στοιχείο πού ἀποτελεῖ περίπου τό μισό πληθυσμό, καί, δεύτερο, *ἀκόμα* στό $\frac{1}{3} - \frac{1}{5} - \frac{1}{10}$, «γιατί παίρνεται ὑπόψη ὁ κατά προσέγγιση ἀριθμός τῶν εὐπορῶν νοικοκυρέων πού ἔχουν ἀποθέματα ἀπό τήν προηγούμενη χρονιά ἢ ὀποιαδήποτε (ἀκριβῶς ἔτσι: «ἢ ὀποιαδήποτε»!!) ὕλική ἐπάρκεια». "Υστερα ἀπ' ὅλα αὐτά μποροῦμε νά κρίνουμε σέ τί ἀσήμαντο κλασματικό ἀριθμό πρέπει νά ἐκφραστεῖ ἡ ποσότητα σιτηρῶν πού λείπει πραγματικά ἀπό τόν πληθυσμό καί πού σκοπεύει νά τοῦ τή χορηγήσει ἡ κυβέρνηση! Καί ὁ κ. Σιπιάγκιν, λές καί γοητευμένος ἀπό τήν ἀναίδειά του, ἀφοῦ ἐκθέτει αὐτό τό ἀπίστευτο σύστημα περικοπῆς τῶν βοηθημάτων, δηλώνει πῶς ἕνας τέτοιος κατά προσέγγιση ὑπολογισμός «σπάνια ἀποδείχεται κάπως σημαντικά ὑπερβολικός». Τά σχόλια, νομίζω, εἶναι περιττά.

Οἱ ἐπίσημες δηλώσεις τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης, ὅταν, ἐκτός ἀπό τίς ξερές ἐντολές, γίνεται σ' αὐτές ἔστω καί κάποια προσπάθεια νά ἐξηγηθοῦν αὐτές οἱ ἐντολές, περιέχουν σχεδόν πάντα — αὐτό εἶναι ἕνα εἶδος νόμος πολύ πιό σταθερός ἀπό τοὺς περισσότερους νόμους μας, — δυό βασικές αἰτιολογίες ἢ δυό βασικούς τύπους αἰτιολογίας. Ἀπό τό ἕνα μέρος, θά συναντήσετε ἀπαραίτητα κάμποσες κοινοτοπίες, ὅπου πομπῶδικο γίνεται λόγος γιά προστασία ἀπομέρους τῶν ἀρχῶν, γιά τήν προθυμία τους νά πάρουν ὑπόψη τους τίς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς καί τίς ἐπιθυμίες τῆς κοινῆς γνώμης. Λογουχάρη, γίνεται λόγος γιά τό «σπουδαῖο ἔργο τῆς ἀποτροπῆς τῆς ἐπισιτιστικῆς κρίσης μέσα στόν ἀγροτικό πληθυσμό», γιά τήν «ἠθική εὐθύνη σχετικά μέ τήν εὐημερία τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐπαρχιῶν» κτλ. Εἶναι αὐτονόητο πῶς αὐτές οἱ κοινοτοπίες, δέ σημαίνουν, κατά βάθος, τίποτα καί δέ δημιουργοῦν καμιά ὑποχρέωση γιά κάτι τό θετικό· ἀπό τό ἄλλο μέρος, μοιάζουν σάν δυό σταγόνες νερό μέ τοὺς ἀθάνατους λόγους τοῦ ἀθάνατου Ἰούντουσκα Γκολοβλιόφ πού δίδασκε ἠθική στοὺς ἀγρότες πού ὁ ἴδιος λήστευε. Σέ παρένθεση ἄς σημειωθεῖ πῶς αὐτές τίς κοινοτοπίες τίς ἐκμεταλλεύεται πάντα (ἐνμέρει ἀπό ἀφέλεια, ἐνμέρει ἀπό «ὑπηρεσιακό καθῆκον») ὁ φιλελεύθερος λογοκρινόμενος τύπος, γιά νά δείξει μ' αὐτές ὅτι ἀπό ἀποψη ἀρχῶν ἢ κυβέρνηση εἶναι ἀλληλέγγυα μέ τίς ἀπόψεις του.

Ἄν ὅμως ἐξετάσετε μέ περισσότερη προσοχή ἄλλες, ὄχι καί τόσο κοινές καί ὄχι τόσο ἐκδηλα κούφιεσ αἰτιολογίες τῶν κυβερνητικῶν διαταγῶν, θά βρεῖτε πάντα συγκεκριμένες διασαφήσεις, πού ἐπαναλαβαίνουν στό ἀκέραιο τά συνηθισμένα ἐπιχειρήματα τῶν πιό ἀντιδραστικῶν ὀργάνων τοῦ τύπου μας (λχ. τῆς

«Μοσκόβκιγε Βέντομοστι»). Νά παρακολουθείται καί νά σημειώνεται σέ κάθε χωριστή περίπτωση ή άλληλεγγύη αὐτή τῆς κυβέρνησης μέ τήν «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι» — δέ θά ἦταν, κατά τή γνώμη μας, ἀνώφελη (καί οὔτε τελείως ἀπρόσιτη ἀκόμα καί γιά τούς νόμιμους παράγοντες) δουλειά. Στήν ἐγκύκλιό πού μᾶς ἀπασχολεῖ βλέπουμε λχ. νά ἐπαναλαβαίνονται οἱ πύο ποταπές κατηγορίες, πού προέρχονται ἀπό τούς πύο «βάρβαρους τσιφλικάδες» — ὅτι ὁ πρόωρος καταρτισμός καταλόγων, αὐτῶν πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπό βοήθεια προκαλεῖ «σέ ὀρισμένους εὐπορους νοικοκυρέους τήν τάση νά παρουσιάσουν τό νοικοκυριό τους φτωχό, πουλώντας ἀποθέματα, περισσεύματα καί σύνεργα». Ὁ ὑπουργός λέει ὅτι αὐτό «ἀπέδειξε ἡ πείρα ἀπό τίς προηγούμενες ἐπισιτιστικές καμπάνιες». Συνεπῶς; Συνεπῶς, ὁ ὑπουργός ἀντλεῖ τήν πολιτική του πείρα ἀπό τίς νουθεσίες τῶν πύο φανατικῶν φεουδαρχῶν, πού τόσο πολύ θορυβοῦσαν στά προηγούμενα χρόνια πείνας καί θορυβοῦν καί σήμερα γιά ἀπάτες τῶν ἀγροτῶν καί πού εἶναι τόσο καταγαναχτισμένοι ἀπό τό «θόρυβο» πού ξεσηκώνεται γιά τίς ἐπιδημίες ἐξανθηματικοῦ τύφου.

Ἀπό τούς ἴδιους φεουδάρχες ἔμαθε ὁ κ. Σιπιάγκιν νά μιλάει γιά διαφθορά: «εἶναι πολύ σπουδαῖο — γράφει — . . . τά τοπικά ὄργανα. . . νά συμβάλλουν στήν ἐξοικονόμηση τῶν χορηγουμένων μέσων, καί τό σπουδαιότερο (sic!! *) — ν' ἀποτρέψουν τίς περιπτώσεις ἀδικαιολόγητης χορήγησης κυβερνητικῶν βοηθημάτων σέ πρόσωπα ἐξασφαλισμένα ἀπό οἰκονομική πλευρά, περιπτώσεις πού ἀσκοῦν βλαβερή καί φθοροποιό ἐπίδραση». Καί αὐτή ἡ ξεδιάντροπη ἐντολή νά συμβάλλουν στήν ἐξοικονόμηση μέσων ἐνισχύεται μέ τήν παρακάτω θεμελιακή ἐντολή: «. . . ἡ διανομή σέ πλατιά κλίμακα ἐπισιτιστικῶν βοηθημάτων σέ οἰκογένειες πού μποροῦν νά τά βολέψουν καί χωρίς αὐτά» (πού μποροῦν νά τά βολέψουν μέ 24 πούτια σιτηρά τό χρόνο κατά οἰκογένεια;) «ἀνεξάρτητα ἀπό τό γεγονός ὅτι τά ἔξοδα τοῦ δημοσίου σ' αὐτές τίς περιπτώσεις δέν ἔχουν παραγωγικό (!) χαρακτήρα — δέ θά ἔχει στό μέλλον, λόγω τῶν ὀλέθριων συνεπειῶν αὐτοῦ τοῦ συστήματος, λιγότερο βλαβερή, ἀπό τήν ἀποψη τῶν κρατικῶν συμφερόντων καί ἀναγκῶν, σημασία ἀπ' ὅ,τι ἡ ἐγκατάλειψη χωρίς τήν πρέπουσα βοήθεια ἐκείνων πού ἔχουν πραγματική ἀνάγκη». Στά παλιά τά χρόνια οἱ μεγαλόκαρδοι μονάρχες ἔλεγαν: «καλύτερα νά ἀθωώσεις δέκα ἐνόχους, παρά νά καταδικάσεις ἕναν ἀθῶο». Ἐνῶ τώρα, ἕνας ἀπό τούς πύο κοντινοῦς

* — ἔτσι!! Ἡ Σύντ.

βοηθούς τοῦ τσάρου δηλώνει: δέν εἶναι λιγότερο βλαβερό νά δώσεις βοήθεια σέ μιά οἰκογένεια πού μπορεί νά τά βολέψει καί μέ 24 πούτια στάρι τό χρόνο, παρά ν' ἀφήσεις χωρίς βοήθεια μιά οἰκογένεια πού ἔχει «πραγματική» ἀνάγκη. Τί κρίμα πού αὐτή ἡ θαυμάσια γιά τήν εἰλικρίνειά της «ἀποψη» γιά τά «σύμφοροντα καί τίς ἀνάγκες τοῦ κράτους» κρύβεται ἀπό τό πλατό κοινό μέ μιά μακροσκελέστατη καί ἀνιαρότατη ἐγκύκλιο! Μιά ἐλπίδα ὑπάρχει: ἴσως ὁ σοσιαλδημοκρατικός τύπος καί ἡ σοσιαλδημοκρατική προφορική ζύμωση βοηθήσουν νά γνωρίσει ἀπό πιό κοντά ὁ λαός τό περιεχόμενο τῆς ὑπουργικῆς ἐγκυκλίου.

* * *

Μέ ἐξαιρετική ὁμως ἀποφασιστικότητα «ἐπιτίθεται» ἡ ἐγκύκλιος ἐνάντια στούς ἰδιῶτες φιλανθρώπους: τά πάντα δείχνουν ὅτι οἱ διοικητές πού κάνουν πόλεμο ἐνάντια στούς πεινασμένους, θεωροῦν σάν πιό σπουδαία θέση τοῦ «ἀντιπάλου» ἀκριβῶς τούς ἰδιωτικούς ὀμίλους βοήθειας, τά συσσίτια πού ὀργανώνουν ἰδιῶτες κτλ. Ὁ κ. Σιπιάγκιν, μέ εἰλικρίνεια πού ἀξίζει νά τοῦ τήν ἀναγνωρίσουμε πέρα γιά πέρα, μᾶς ἐξηγεῖ, γιατί ἡ ἰδιωτική αὐτή φιlanθρωπία ἀπό καιρό τώρα ταραίζει τόν ὕπνο τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν. «Ἀρχίζοντας ἀπό τή σιτοδεῖα τοῦ 1891 καί τοῦ 1892 καί σ' ὅλες τίς μετέπειτα παρόμοιες συμφορές — λέει ἡ ἐγκύκλιος — ἀποκαλύφθηκε πολλές φορές ὅτι ὀρισμένοι φιlanθρωποι παράλληλα μέ τήν παροχή ὑλικῆς βοήθειας στούς κατοίκους τῶν περιοχῶν πού ἔχουν πληγεῖ ἀπό σιτοδεῖα προσπαθοῦν νά προκαλοῦν μέσα στίς γραμμές τους τή δυσἀρέσκεια ἐνάντια στό ὑπάρχον καθεστῶς καί ἀξιώσεις τελείως ἀδικαιολόγητες ἀπέναντι στήν κυβέρνηση. Ταυτόχρονα οἱ ἀνάγκες πού δέν ἱκανοποιοῦνται στό ἀκέραιο, οἱ ἀναπόφευχτες σέ παρόμοιες περιπτώσεις ἀρρώστιες καί οἱ ἀποδιοργανώσεις τοῦ νοικοκυριοῦ δημιουργοῦν πολύ εὐνοϊκό ἔδαφος γιά ἀντικυβερνητική ζύμωση, καί μέ τό πρόσχημα τῆς βοήθειας τό ἔδαφος αὐτό τό ἐκμεταλλεύονται πρόθυμα γιά τοῦς ἐγκληματικούς σκοπούς τους πρόσωπα πού ἀπό πολιτική ἀποψη δέν ἐμπνέουν ἐμπιστοσύνη. Συνήθως ἀμέσως μέ τίς πρῶτες εἰδήσεις γιά σοβαρή σιτοδεῖα καταφθάνουν ἀπό παντοῦ στόν τόπο πού δέχτηκε αὐτό τό πλήγμα πρόσωπα μέ ὄχι ἄμεμπτο πολιτικό παρελθόν, προσπαθοῦν νά πιάσουν σχέσεις μέ τοῦς ἀπεσταλμένους τῶν φιlanθρωπικῶν συλλόγων καί ἰδρυμάτων τῶν πρωτευουσῶν καί αὐτοί ἀπό ἄγνοια τοῦς δέχονται στίς ἀντίστοιχες περιοχές ὡς συνεργάτες, πράγμα πού δη-

μιουργεί όχι άσημαντες δυσκολίες για τή διατήρηση τής τάξης και τό έργο τής διοίκησης».

Φαίνεται όμως ότι τή ρωσική κυβέρνηση άρχισε νά μή τή χωράει ή ρωσική γή. Ύπήρξε εποχή πού μόνο ή σπουδάζουσα νεολαία θεωροϋνταν στρώμα πού άπαιτούσε ειδικά μέτρα άσφαλείας: είχε οργανωθεί γι' αϋτή εξαιρετικά αυστηρή παρακολούθηση, ή έπικοινωνία μ' αϋτή όποιωνδήποτε προσώπων με όχι άμεμπτο πολιτικό παρελθόν θεωροϋνταν βαρύ παράπτωμα, κάθε όμιλος και σύλλογος, και αν ακόμα απέβλεπε μόνο σε υλική βοήθεια, θεωροϋνταν ύποπτος ότι είχε αντικυβερνητικούς σκοπούς κτλ. Έκείνη τήν εποχή — εποχή πού είναι εξάλλου πολύ πρόσφατη — δέν υπήρχε άλλο στρώμα, και ακόμα περισσότερο δέν υπήρχε άλλη τάξη του πληθυσμού, πού ν' άποτελεί στά μάτια τής κυβέρνησης «πολύ εϋνοϊκό έδαφος για αντικυβερνητική ζύμωση». Από τά μέσα, όμως, τής τελευταίας δεκαετίας του περασμένου αιώνα συναντιοϋνται κιόλας στίς έπίσημες κυβερνητικές ανακοινώσεις ύποδείξεις για μιá άλλη, ασύγκριτα πιό πολυάριθμη τάξη του πληθυσμού, πού άπαιτεί ειδικά μέτρα άσφαλείας: τούς έργοστασιακούς εργάτες. Η άνοδος του εργατικού κινήματος προκάλεσε τήν ανάγκη νά δημιουργηθοϋν όλόκληρα συστήματα ύπηρεσιών για τήν παρακολούθηση του νέου άνυπόταχτου στοιχείου: στους καταλόγους τών περιοχών, όπου άπαγορεύεται ή διαμονή προσώπων ύποπτων από πολιτική άποψη, άρχισαν νά εμφανίζονται, παράλληλα με τίς πρωτεύουσες και τίς πανεπιστημιακές πόλεις, βιομηχανικά κέντρα, βιομηχανικοί συνοικισμοί, νομοί και όλόκληρα κυβερνεία*. Έτσι στά δυό τρίτα τής Εϋρωπαϊκής Ρωσίας έγινε άναγκαίο νά παρθοϋν τώρα ειδικά μέτρα άσφαλείας από τά πρόσωπα πού δέν έμπνέουν έμπιστοσύνη και τό ύπόλοιπο ένα τρίτο έχει κατακλυσθεί σε τέτοιο βαθμό από ένα σωρό «πρόσωπα με όχι άμεμπτο πολιτικό παρελθόν», πού ακόμα και ή πιό άπόμερη έπαρχία καταντá άνήσυχη**.

* Πρβλ., λχ., τή δημοσιευμένη στό φύλλο 6 τής «Ίσκρα» έμπιστευτική έγκύκλιο για τά έκτοπιζόμενα από τήν Πετροϋπολη πρόσωπα, κυρίως δημοσιολόγους, πολλοί από τούς όποιους δέν έχουν άνακατευτε! ποτέ σε κανένα πολιτικό ζήτημα γενικά και σε κανένα «εργατικό» ζήτημα ειδικότερα. Ωστόσο σ' αϋτούς άπαγορεύεται ή διαμονή όχι μόνο στίς πανεπιστημιακές πόλεις, αλλά και στίς «βιομηχανικές περιοχές», και σε μερικούς μάλιστα μόνο στίς βιομηχανικές περιοχές.

** Βλ., λχ., τίς άνταποκρίσεις στά φύλλα 6 και 7 τής «Ίσκρα», πού δείχνουν πώς ό κοινωνικός άναβρασμός και οι αντικυβερνητικές «έκδηλώσεις» διείσδυσαν και σε θεοφύλακτες ακόμα πολιτείες όπως ή Πένζα, ή Συμφερόπολη, τό Κούρσκ κτλ.¹²⁴

Τώρα αποδείχεται ότι σύμφωνα με την ἔγκυρη γνώμη ἐνὸς τόσο ἀρμόδιου προσώπου, ὅπως εἶναι ὁ κ. ὑπουργός τῶν ἐσωτερικῶν, «εὐνοϊκό ἔδαφος» γιά ἀντικυβερνητική ζύμωση ἀποτελεῖ καί τό πιό ἀπομακρυσμένο χωριό, ἐφόσον αὐτοῦ ὑπάρχουν περιπτώσεις ἀναγκῶν πού δέν ἔχουν ἰκανοποιηθεῖ ἐξ ὀλοκλήρου, περιπτώσεις ἀσθενειῶν καί ἀποδιοργάνωσης νοικοκυριῶν. Μήπως ὅμως ὑπάρχουν πολλά ρωσικά χωριά, ὅπου αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ «περιπτώσεις» δέν ἀποτελοῦν μόνιμο φαινόμενο; Καί δέν πρέπει ἄραγε ἐμεῖς, οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες, νά ἐπωφεληθοῦμε ἀμέσως ἀπ' αὐτή τή διδαχτική ὑπόδειξη τοῦ κ. Σιτιάγκιν σχετικά μέ τό «εὐνοϊκό» ἔδαφος; Ἀκριβῶς τώρα, ἀπό τό ἕνα μέρος, τό χωριό ἐνδιαφέρεται γιά τίς φήμες πού ἔφταναν ὡς αὐτό κάπου-κάπου καί μέ μεγάλη δυσκολία σχετικά μέ τίς συγκρούσεις τοῦ Φλεβάρη καί τοῦ Μάρτη τοῦ προλεταριάτου τῶν πόλεων καί τῆς διανοούμενης νεολαίας μέ τούς μισθοφόρους τῆς κυβέρνησης, καί ἀπό τό ἄλλο μέρος, μήπως ἡ κάθε φράση γιά «τελείως ἀδικαιολόγητες ἀξιώσεις» τοῦ μουζίκου κτλ. δέ μᾶς προσφέρει πλουσιότατο πρόγραμμα γιά τήν πιό πλατιά καί ὀλόπλευρη ζύμωση;

Ἀπό τήν ὠφέλιμη ὑπόδειξη τοῦ κ. Σιτιάγκιν πρέπει νά ἐπωφεληθοῦμε, καί ὅσο γιά τήν ἀφέλειά της ἀξίζει νά γελάσουμε. Καί εἶναι πραγματικά διασκεδαστική ἀφέλεια νά φαντάζεται κανεῖς ὅτι ἡ ὑποταγή τῆς ἰδιωτικῆς φιλάνθρωπίας στήν ἐποπτεία καί στόν ἔλεγχο τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνεῖου θά κάνει πιό δύσκολη γιά τά «μή ἐμπνέοντα ἐμπιστοσύνη» πρόσωπα τή δυνατότητα νά ἐπηρεάζουν τό χωριό. Οἱ πραγματικοί φιλάνθρωποι δέν ἐπιδίωξαν ποτέ πολιτικούς σκοπούς καί ἔτσι τά νέα μέτρα καταστολῆς καί χαλιναγωγῆσης θά πέσουν πιό πολύ πάνω σέ κείνους πού εἶναι λιγότερο ἐπικίνδunami γιά τήν κυβέρνηση. Ὅσοι θά θελήσουν ν' ἀνοίξουν τά μάτια τῶν ἀγροτῶν γιά τή σημασία τῶν νέων μέτρων καί τή στάση τῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στήν πείνα γενικά, κατά πᾶσαν πιθανότητα δέ θά ἔχουν πιά ἀνάγκη νά δημιουργοῦν σχέσεις μέ τούς ἀπεσταλμένους τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ ἢ νά παρουσιάζονται στούς κ. κ. διοικητές τῶν κυβερνεῖων. Νά, λχ., ἀπό τή στιγμή πού ἀποδείχτηκε ὅτι τό περιβάλλον τῶν ἐργοστασίων ἀποτελεῖ «εὐνοϊκό ἔδαφος» — ὅσοι θέλησαν νά τό πλησιάσουν δέν πῆραν ἐπαφή μέ τούς διευθυντές τῶν ἐργοστασίων γιά νά πληροφορηθοῦν γιά τό καθεστῶς πού ἐπικρατεῖ στήν ἐργοστάσια καί δέν παρουσιάστηκαν στούς κ. κ. ἐπιθεωρητές ἐργασίας γιά νά πάρουν ἀπ' αὐτούς τήν ἄδεια νά ὀργανώσουν συγκεντρώσεις ἐργατῶν. Δέν ξεχνᾶμε βέβαια καθόλου ὅτι ἡ πο-

λιτική ζύμωση μέσα στους αγρότες παρουσιάζει τεράστιες δυσκολίες, πολύ περισσότερο μάλιστα πού δέν είναι καί δυνατό καί λογικό ν' αποσπᾶμε γι' αὐτήν ἐπαναστατικές δυνάμεις ἀπό τίς πόλεις, δέν πρέπει ὅμως καί ν' ἀφήνουμε νά μᾶς διαφεύγει τό γεγονός ὅτι τέτοια κυβερνητικά κατορθώματα, ὅπως ὁ περιορισμός τῆς ἰδιωτικῆς φιλανθρωπίας, βγάζουν ἀπό τή μέση μεγάλο μέρος αὐτῶν τῶν δυσκολιῶν καί μᾶς ἀπαλλάσσουν ἀπό τή μισή δουλειά.

* * *

Δέ θά σταθοῦμε σέ μιὰ τέτοια «μικρολεπτομέρεια» — σέ σύγκριση μέ τήν ἐγκύκλιο πού ἀναλύσαμε — ὅπως εἶναι ἡ ἐγκύκλιος τοῦ ἴδιου ὑπουργοῦ σχετικά μέ τήν ἐνίσχυση τῆς ἐποπτείας τῶν φιλανθρωπικῶν συναυλιῶν, παραστάσεων κτλ. (Πρβλ. τήν «Ἴσκρα» ἀρ. φύλλου 9, «Νέα ἐμπόδια».)

Ἄς προσπαθῆσουμε νά δοῦμε, ποιὰ εἶναι σήμερα ἡ σχέση ἀνάμεσα στά κυβερνητικά βοηθήματα στόν πληθυσμό, βοηθήματα πού καθορίστηκαν καί διανεμήθηκαν σύμφωνα μέ τό νέο κανονισμό, καί στίς πραγματικές διαστάσεις τῶν ἀναγκῶν γιά βοηθήματα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τά σχετικά στοιχεῖα εἶναι ἐξαιρετικά πενιχρά. Ὁ τύπος τώρα εἶναι φημιώμενος ὡς ἐκεῖ πού δέν παίρνει, ἡ φωνή τῶν ἰδιωτῶν ὀργανωτῶν συσσιτιῶν μέ τήν «ἀπαγόρευση» τῆς δράσης τους σίγησε, καί γιά τήν κατατόπιση τοῦ κατάπληχτου ἀπό τά νέα αὐστηρά μέτρα κοινοῦ τῆς Ρωσίας δέν χρησιμεύουν παρά μόνο οἱ ἐπίσημες ἀτυνομικές ἐκθέσεις γιά τήν εὐνοϊκή πορεία τῆς ἐπισιτιστικῆς καμπάνιας, τά ἄρθρα τά διατυπωμένα μέ τό ἴδιο πνεῦμα στή «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι», καθὼς καί ἡ δημοσίευση κάπου-κάπου τῶν συνεντεύξεων κανενός χασομέρη ρεπόρτερ μέ κανέναν πομπαδούρ¹²⁵, πού ἐκθέτει μέ σπουδαιοφάνεια «τίς γνώμες του περί ὁμοφωνίας τῶν γκραντονατσάλνικ *, καθὼς καί περί μονοπρόσωπης ἐξουσίας τῶν γκραντονατσάλνικ κτλ.»¹²⁶. Λογουχάρη, ἡ «Νόβογε Βρέμια» στό φύλλο 9195 ἀναφέρει ὅτι ὁ διοικητής τοῦ κυβερνεῖου Σαράτοφ (πρῶν διοικητής τοῦ κυβερνεῖου Ἀρχάγγελου) Α. Π. Ἐνγκελγκάρντ δέχτηκε ἓνα συνεργάτη τοπικῆς ἐφημερίδας καί τοῦ ἀνακοίνωσε ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ὅτι αὐτός, ὁ διοικητής τοῦ κυβερνεῖου, ὀργάνωσε προσωπικά ἐπιτόπου σύσκεψη τῶν προεστῶν

* Στήν προεπαναστατικῆ Ρωσία — ὑπεύθυνα πρόσωπα πού διοικοῦσαν μέ δικαιώματα γενικοῦ διοικητῆ ἐξαιρετικά σοβαρές πόλεις, μὴ ὑπαγόμενες στή δικαιοδοσία τῶν κυβερνεῖων. Σημ. μετ.

τῶν εὐγενῶν, τῶν ἐκπροσώπων τῶν συμβουλίων τῶν ζέμστρο, τῶν ζέμσκι νατσάλνικ καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ καὶ «κατένειμε τὰ καθήκοντα».

«Ἐδῶ — εἶπε ὁ Α. Π. Ἐνγκελγκάρντ — δέν ὑπάρχει σκορβοῦτο μέ τῆ μορφῆ πού τό εἶδα στό κυβερνεῖο Ἀρχάγγελου: ἐκεῖ δέν μπορεῖς νά πλησιάσεις τόν ἄρρωστο σέ ἀπόσταση πέντε βημάτων· ἐκεῖ ἡ ἄρρώστια αὐτή εἶναι πραγματικά „σάπια“ — ἀντίθετα ἐδῶ παρατηροῦνται κυρίως συμπτώματα προχωρημένης ἀναιμίας, πού ἀναπτύσσεται ἀπό τίς φριχτές συνθήκες στέγασης καί διαβίωσης. Ἐδῶ τὰ μοναδικά σχεδόν συμπτώματα προσβολῆς ἀπό σκορβοῦτο εἶναι τὰ ἄσπρα χεῖλη, τὰ ἄσπρα οὖλα... Ἐνας τέτοιος ἀσθενής γίνεται καλά μέσα σέ μιά βδομάδα, ὅταν ἔχει κανονική τροφή. Σήμερα δίνεται ἀκριβῶς αὐτή ἡ συμπληρωματική τροφή. Χορηγοῦνται συνολικά 1000 μερίδες τήν ἡμέρα, ἂν καί ἡ καταγραφή ἔδειξε ὅτι δέν ξεπερνᾶν τίς 400 οἱ οἰκογένειες πού ἔχουν ἐξαιρετική ἀνάγκη ἀπό βοηθήματα.

Ἐκτός ἀπό τό σκορβοῦτο, σ' ὀλόκληρη τήν περιφέρεια σημειώθηκαν μόνο τρία κρούσματα τύφου. Πρέπει νά ἐλπίζουμε ὅτι τό πράγμα δέ θά πάρει ἔκταση, γιατί ἄρχισαν πιά παντοῦ δημόσια ἔργα καί ἐξασφαλίστηκαν ἔτσι μεροκάματα γιά τόν πληθυσμό».

Νά πόσο θαυμάσια πᾶνε τὰ πράγματα: σ' ὀλόκληρο τό νομό Χβαλίνσκ (γιά τόν ὅποιο μιλάει ὁ κ. πομπαδούρ) ὑπάρχουν μόνο 400 πού ἔχουν ἐξαιρετική ἀνάγκη ἀπό βοηθήματα (οἱ ὑπόλοιποι, ὅπως φαίνεται, «μποροῦν νά τά βολέψουν», κατά τῆ γνώμη τῶν κ. κ. Σιπιάγκιν καί Ἐνγκελγκάρντ, καί μόνο μέ 24 πούτια σιτηρά τό χρόνο κατά οἰκογένεια!), ὁ πληθυσμός εἶναι πιά ἐξασφαλισμένος καί οἱ ἄρρωστοι γίνονται καλά μέσα σέ μιά βδομάδα. Πῶς ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά νά μή πιστέψουμε τήν ἐφημερίδα «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», πού μέ εἰδικό κύριο ἄρθρο (ἀρ. φύλλου 258) μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι, «σύμφωνα μέ τίς τελευταῖες εἰδήσεις ἀπό 12 κυβερνεῖα πού δοκιμάστηκαν ἀπό σιτοδεία, οἱ ἀρχές ἐκεῖ βρίσκονται σέ ὄργανο δουλειᾶς γιά τήν ὀργάνωση τῆς βοήθειας. Σέ πολλούς νομούς ἔγινε κιόλας ἔρευνα γιά νά διαπιστωθεῖ ἂν στέκονται ἢ ὄχι καλά ἀπό ἐπισιτιστική ἄποψη, διορίζονται νομαρχιακοί διευθυντές γιά τήν ὑπηρεσία ἐπισιτισμοῦ κτλ. Ὅπως φαίνεται, τὰ ὑπεύθυνα κυβερνητικά πρόσωπα κάνουν ὅ,τι εἶναι δυνατό γιά τήν παροχή ἔγκαιρης καί ἐπαρκούς βοήθειας».

«Ὁργανισμός δουλειᾶς», καί... «ἡ καταγραφή ἔδειξε πῶς δέν ξεπερνᾶν τίς 400 οἱ οἰκογένειες πού ἔχουν ἐξαιρετική ἀνάγκη βοήθειας»... Ὁ νομός Χβαλίνσκ ἔχει 165 χιλιάδες ἀγροτικό

πληθυσμό και χορηγούνταν μόνο χίλιες μερίδες. Σ' όλη τή νοτιοανατολική ζώνη (συμπεριλαμβανομένου και του κυβερνείου Σαράτοφ) συγκεντρώθηκε φέτος 34% λιγότερη σίκαλη. Στο κυβερνείο Σαράτοφ από τή συνολική έκταση πού καλλιεργήθηκε από τούς αγρότες (1 1/2 εκατομμύριο ντεσιατίνες) τά 15% δέν έδωσαν καθόλου καρπό (σύμφωνα μέ τά στοιχεία τής διοίκησης τών ζέμιστβο του κυβερνείου¹²⁷), ενώ τά 75% είχαν κακή σοδειά και ό νομός Χβαλίνσκ, μαζί μέ τό νομό Καμίσιν, είναι από τούς νομούς του κυβερνείου Σαράτοφ πού δοκιμάστηκαν περισσότερο άπ' όλους τούς άλλους. Έπομένως, οί αγρότες του νομού Χβαλίνσκ συγκέντρωσαν τουλάχιστο 30% λιγότερα σιτηρά. Άς υποθέσουμε ότι τό μισό άπ' αυτό τό έλλειμμα αναλογεί στην εύπορη άγροτιά, πού μ' αυτό δέ σημαίνει άκόμα πώς έφτασε σέ σημείο νά πεινάει (άν και αυτή ή υπόθεση είναι πολύ παρακινδυνευμένη, γιατί ή εύπορη άγροτιά έχει τά καλύτερα χωράφια, και τά καλλιεργεί καλύτερα, κι έτσι από τή σιτοδεία υποφέρει πάντα λιγότερο άπ' ό,τι ή φτωχολογιά). Άκόμα και άν κάνουμε μιά τέτοια υπόθεση, θά αποδειχθεί πώς αυτοί πού πεινοϋν πρέπει νά είναι περίπου τά 15%, δηλ. περίπου 25 χιλιάδες. Και θέλουν νά μās παρηγορήσουν μέ τό ότι τό σκορβοϋτο του Χβαλίνσκ απέχει πολύ από τό σκορβοϋτο του Άρχάγγελου, ότι ύπήρξαν τρία μόνο κρούσματα τύφου (τουλάχιστο νά έλεγαν πίο έξυπνα ψέματα!) και ότι χορηγούνται χίλιες μερίδες (πού υπολογίστηκαν και μετρήθηκαν, ίσως σύμφωνα μέ τό σύστημα πάλης του Σιπιάγκιν. . . ενάντια στις υπερβολές).

Όσο γιά τά «μεροκάματα», πού στην έγκυκλίο του ό κ. Σιπιάγκιν προσπάθησε νά τά υπολογίσει τρεις φορές, γιά νά αποφύγει τίς υπερβολές (τή μιά φορά όρίζοντας ότι οί νομοί πού έχουν συνήθως ύψηλά μεροκάματα δέν πρέπει νά θεωροϋνται ότι δοκιμάστηκαν, μιά δεύτερη φορά διατάσσοντας νά έλαττωθεί στο μισό τό μέτρο τών 48 ποντιών, γιατί τό 50% του εργαζόμενου πληθυσμού «πρέπει» νά βγάξει λεφτά από μεροκάματα, και μιά τρίτη φορά — όρίζοντας πώς κι αυτός άκόμα ό τελευταίος αριθμός πρέπει νά έλαττωθεί στο 1/3 - 1/10, ανάλογα μέ τίς τοπικές συνθήκες), όσο γιά τά μεροκάματα, πρέπει νά ποϋμε ότι στο κυβερνείο Σαράτοφ δέν έπεςαν μόνο τά γεωργικά, αλλά και τά μή γεωργικά μεροκάματα. «Οί συνέπειες τής σιτοδείας — μās πληροφορεί ή παραπάνω έκθεση του συμβουλίου τών ζέμιστβο — είχαν τήν άντανάκλασή τους και στους βιοτέχνες λόγω του ότι έλαττώθηκε ή πούληση τών ειδών πού παράγουν. Έξαιτίας αυτών τών περιστατικών παρατηρείται κρίση στους νομούς, όπου

τά βιοτεχνικά ἐπαγγέλματα εἶναι περισσότερο ἀναπτυγμένα». Σ' αὐτούς τούς νομούς ὑπάγεται καί ὁ νομός Καμίσιν, πού δοκιμάστηκε περισσότερο ἀπ' ὄλους, κι ὅπου, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, πάρα πολλές χιλιάδες ἀπό τή φτωχολογιά ἀσκοῦν τό ξακουστό ἐπάγγελμα τοῦ ὑφαντῆ τσιτιοῦ. Καί στά συνηθισμένα χρόνια ἴσχυαν οἱ πιό ἀπαίσιοι κανονισμοί γι' αὐτό τό παραπεταμένο στ' ἀπόμερα ἐπαρχιακά χωριά ἐπάγγελμα: δούλευαν λχ. παιδιά 6-7 χρονῶν, παίρνοντας 7-8 καπίκια τήν ἡμέρα. Μποροῦμε νά καταλάβουμε τί γίνεται ἐκεῖ σέ χρονιές μεγάλης σιτοδείας καί ἐπιδείνωσης τῆς κρίσης στους βιοτέχνες.

Ἡ σιτοδεία συνοδεύεται στό κυβερνεῖο Σαράτοφ (ὅπως καί σ' ὄλα, ἐννοεῖται, τά κυβερνεῖα πού εἶχαν κακή σοδειά) ἀπό ἔλλειψη ζωοτροφῶν. Τούς τελευταίους μήνες (δηλ. ἀπό τό δεύτερο κιάλας μισό τοῦ καλοκαιριοῦ!) διαπιστώθηκε ἐξαιρετικά μεγάλη ἐπέκταση διάφορων ἐπιζωοτιῶν πού αὐξήσαν τή θνησιμότητα τῶν ζῶων. «Ὅπως ἀναφέρει ὁ χτηνίατρος τοῦ νομοῦ Χβαλίνσκ (παίρνουμε τήν πληροφορία αὐτή ἀπό τήν ἴδια ἐφημερίδα πού δημοσίευσε τό περιεχόμενο τῆς παραπάνω ἐκθεσης τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμιστρο τοῦ κυβερνεῖου), κατά τή νεκροψία τῶν ζῶων πού ψόφησαν ἀπό τήν πείνα, στά στομάχια τους δέ βρέθηκε τίποτε ἄλλο ἀπό χῶμα».

Στήν «ἀνακοίνωση τοῦ τμήματος τῶν ζέμιστρο τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν» γιά τή συνέχιση τῆς ἐπισιτιστικῆς καμπάνιας ἐγινε, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, ἡ δήλωση πώς ἀπό τούς νομούς πού θεωρήθηκαν ὅτι δοκιμάστηκαν «μόνο στό νομό Χβαλίνσκ, σέ δύο χωριά, σημειώθηκαν ἀπό τό μήνα Ἰούλη καί δῶ ἀρκετά ἐπιδημικά κρούσματα σκορβούτου, πού μέ τήν ἀντιμετώπισή του καταπιάστηκαν οἱ τοπικές ὑγειονομικές δυνάμεις· συνάμα στάλθηκαν γιά ἐνίσχυση τῶν τοπικῶν δυνάμεων δύο συνεργεῖα τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, πού σύμφωνα μέ τήν ἀναφορά τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνεῖου — (αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ Α. Π. Ἐνγκελγκάρντ, πού τόν γνωρίσαμε ἤδη) — δροῦν μέ μεγάλη ἐπιτυχία· σ' ὄλους ὁμως τούς ὑπόλοιπους νομούς πού θεωρήθηκαν ὅτι δοκιμάστηκαν ἀπό ἐπισιτιστική ἄποψη, σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες πού εἶχε τό ὑπουργεῖο ὡς τίς 12 τοῦ Σεπτέμβρη τούτου τοῦ χρόνου, δέν ὑπῆρξαν περιπτώσεις μεγάλης ἐπισιτιστικῆς ἀνάγκης πού νά μή ἱκανοποιηθήκαν, καί δέν παρατηρεῖται διάδοση ἀσθενειῶν πού νά προκλήθηκαν ἀπό ὑποσιτισμό».

Γιά νά δείξουμε τί ἐμπιστοσύνη μπορεῖ νά ἔχει κανεῖς στόν ἰσχυρισμό, ὅτι δῆθεν δέν ὑπῆρξαν περιπτώσεις *μεγάλης ἀνάγκης* πού νά μή ἱκανοποιηθήκαν (καί *χρόνια ἀνάγκη* ὑπῆρχε;) καί

πώς δῆθεν δέν παρατηρεῖται διάδοση ἀσθενειῶν, θά περιοριστοῦμε στήν ἀντιπαράθεση στοιχείων, παρμένων ἀπό δύο ἄλλα κυβερνεῖα.

Στό κυβερνεῖο Οὐφά θεωρήθηκε ὅτι δοκιμάστηκαν ἀπό σιτοδεῖα οἱ νομοί Μενζελίνσκ καί Μπελεμπεί, καί τό τμήμα τῶν ζέμστβο τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν ἀνακοινώνει ὅτι «σύμφωνα μέ τή δήλωση τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνεῖου» ἡ κυβέρνηση θά χρειαστεῖ νά θέσει στή διάθεση τοῦ πληθυσμοῦ «κυρίως σέ τρόφιμα» 800 000 πούτια. Στό μεταξύ ἡ ἔκτακτη συνέλευση τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνεῖου Οὐφά, πού κλήθηκε στίς 27 τοῦ Αὐγούστου γιά νά συζητήσῃ τό ζήτημα τῆς παροχῆς βοήθειας σ' ὄσους δοκιμάστηκαν ἀπό τή σιτοδεῖα, ἐκτίμησε τίς ἀνάγκες αὐτῶν τῶν νομῶν σέ τρόφιμα σέ 2,2 ἑκατομμύρια πούτια σιτηρά, σὺν 1 ἑκατομμύριο πούτια γιά τοὺς ὑπόλοιπους νομούς, χωρίς νά ὑπολογίζονται τά ἀπαραίτητα σιτηρά γιά τή σπορά (3,2 ἑκατομμύρια πούτια γιά ὀλόκληρο τό κυβερνεῖο) καί γιά τή διατροφή τῶν ζώων (600 000 πούτια). Ἐπομένως, ἡ ἐπισιτιστική βοήθεια, ὅπως καθορίστηκε ἀπό τό ὑπουργεῖο, ἀντιπροσωπεύει τό *ἕνα τέταρτο* τοῦ ποσοῦ πού καθόρισαν τά ζέμστβο.

Ἐνα ἄλλο παράδειγμα. Τή στιγμή πού τό τμήμα τῶν ζέμστβο δημοσίευε τήν ἀνακοίνωσή του — στό κυβερνεῖο Βιάτκας δέν ὑπῆρχαν νομοί πού νά θεωρήθηκαν ὅτι δοκιμάστηκαν, καί τό μέγεθος τῆς βοήθειας σέ τρόφιμα εἶχε καθοριστεῖ ἀπό τό ἴδιο τμήμα στά 782 000 πούτια. Εἶναι τό ἴδιο ποσό πού εἶχε κίολας ὑπολογίσει, σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες τῶν ἐφημερίδων, ἡ διεύθυνση ἐπισιτισμοῦ τοῦ κυβερνεῖου Βιάτκας στή συνεδρίασή της τῆς 28 τοῦ Αὐγούστου (τό ὑπολόγισε σύμφωνα μέ τίς ἀποφάσεις τῶν συνεδρίων τῶν νομῶν πού ἔγιναν ἀπό τίς 18 ὡς τίς 25 τοῦ Αὐγούστου). *Τά ἴδια* τά συνέδρια εἶχαν καθορίσει *κατά τίς 12* τοῦ Αὐγούστου διαφορετικά ποσά γιά βοηθήματα, καί συγκεκριμένα: 1,1 ἑκατομμύρια πούτια γιά τροφή καί 1,4 ἑκατομμύρια πούτια γιά σπορά. Ἀπό πού προέρχεται αὐτή ἡ διαφορά; Τί μεσολάβησε ἀπό τίς 12 ὡς τίς 28 τοῦ Αὐγούστου; Μεσολάβησε ἡ ἐγκύκλιος τοῦ κ. Σιπιάγκιν τῆς 17 Αὐγούστου πού ἀφοροῦσε τήν πάλη ἐνάντια στοὺς πεινασμένους. Συνεπῶς, ἡ ἐγκύκλιος εἶχε ἀστραπιαῖα τήν ἐπίδρασή της, καί τό μικρό ποσό ἀπό 230 χιλιάδες πούτια σιτηρά σβῆστηκε ἀπό τό λογαριασμό πού ἔκαναν — σημειῶστε το αὐτό — τά συνέδρια τῶν νομῶν, δηλ. τά ὄργανα πού ἀντικατέστησαν (μέ τό νόμο τῆς 12 τοῦ Ἰουνίου 1900) τά μὴ ἐμπνέοντα ἐμπιστοσύνη ζέμστβο, τά ὄργανα πού ἀποτελοῦνται ἀπό δημόσιους ὑπαλλήλους γενικά καί ἀπό τοὺς ζέμσκι

νατσάλνικ ειδικότερα. . . Θά φτάσει ἀλήθεια μιά μέρα, πού και οί ζέμσκι νατσάλνικ θά κατηγορηθοῦν γιά φιλελευθερισμό; "Όλα μπορεί νά γίνουν. Τουλάχιστο, στή «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» διαβάσαμε τελευταία μιά τέτοια επίπληξη πρὸς κάποιον κ. "Όμ, πού τόλμησε στήν «Πριαζόβσκι Κράι»¹²⁸ νά προτείνει νά δημοσιεύονται στίς ἐφημερίδες τά πραχτικά τῶν συνεδριάσεων τῶν ἐπιτροπῶν τῶν κυβερνείων γιά τίς δημοτικές ὑποθέσεις (μιά πού στίς συνεδριάσεις αὐτές δέν ἐπιτρέπεται πιά νά παρευρίσκονται οί ἀντιπρόσωποι τοῦ τύπου):

«'Ο σκοπός εἶναι πολύ ξεκάθαρος: ὁ ρῶσος δημόσιος ὑπάλληλος συχνά ὑποφέρει ἀπὸ τὸ φόβο μήπως χαρακτηριστεῖ ὄχι φιλελεύθερος, καί ἡ δημοσιότητα τὸν ἀναγκάζει, κάποτε μάλιστα ἀντίθετα πρὸς τὴ συνείδησή του, νά ὑποστηρίξει κάποιο φιλελεύθερο φανταστικό σχέδιο τῆς πόλης ἢ τοῦ ζέμστβο. 'Ο ὑπολογισμός αὐτός δέν εἶναι καί τόσο λαθεμένος».

Δέ συντρέχει ἄραγε λόγος νά μποῦν ὑπὸ εἰδική παρακολούθηση οί ζέμσκι νατσάλνικ τῆς Βιάτκας, πού ἐκδήλωσαν — προφανῶς ἀπὸ φόβο μήπως δέ φανοῦν φιλελεύθεροι — τὴν ἀσυγχώρητη ἀπερισκεψία «νά ὑπερβάλουν» τίς ἐπισιτιστικές ἀνάγκες;*

* Νά ἓνα ἀκόμα δεῖγμα τῆς πάλης ἐνάντια στίς ὑπερβολές, πού διεξάγει ὁ διοικητὴς τοῦ κυβερνείου Βιάτκας:

Σέ «κοινοποίηση» πού ἔστειλε στίς διοικήσεις τῶν δήμων ὁ διοικητὴς τοῦ κυβερνείου Βιάτκας διαπιστώνει μιά πολύ ἐπιφυλαχτική στάση τῶν ἀγροτῶν ἀπέναντι στοῦ ἐπισιτιστικοῦ δάνειο πού χορηγεῖ ἡ κυβέρνησις καί τὰ ζέμστβο. «Περιοδεύοντας στοῦ κυβερνεῖο — λέει ὁ κ. Κλίνγκενμπεργκ — πείσθηκα μὲ πόση περίσκεψη καί ἐπιφύλαξη φέρνονται οἱ ἀγρότες στίς σημερινές περιστάσεις, πόσο φοβοῦνται νά φορτωθοῦν μὲ χρέη, πού δέν προκαλοῦνται ἀπὸ καμιά ἐξαιρετική ἀνάγκη καί πόσο σταθερά ἀποφασισμένοι εἶναι νά περιμένουν μὲ ὑπομονή τὴ θεία βοήθεια τὸν ἐρχόμενο χρόνον, προσπαθώντας νά βγοῦν μὲ τίς δικές τους δυνάμεις ἀπὸ τὴ δύσκολη κατάσταση». Αὐτὸ δημιουργεῖ στοῦ διοικητὴ τοῦ κυβερνείου Βιάτκας τὴν πεποίθησις ὅτι «καμιά διάδοσις γιά δωρεάν βοήθεια ἀπομέρους τῆς κυβέρνησις καί τῶν ζέμστβο καί γιά τὸ ἐνδεχόμενον νά χαριστοῦν τὰ χρέη καί οἱ καθυστερούμενοι φόροι, καθὼς καί γιά τίς ὑπερβολικές διαστάσεις τῆς σιτοδείας, δέν πρόκειται νά ταραξοῦν τὸν ἥσυχον καί συνετὸ πληθυσμὸ τοῦ κυβερνείου Βιάτκας». 'Ο διοικητὴς τοῦ κυβερνείου θεωρεῖ ἀπαραίτητον νά προειδοποιήσει τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμὸν «πὼς ἂν κατὰ τὸν ἔλεγχον τῶν ἀποφάσεων ἀποδειχθεῖ ὅτι ἓνας νοικοκύρης, ἔστω καὶ ἂν δέν ἔχει σήμερον κανένα ἀπόθεμα, εἶχε συγκεντρώσει ὅμως γέτος ἀρκετὴ ποσότητα σιτηρῶν γιά τὴ διατροφή τῆς οἰκογενείας του καί γιά νά σπείρει τὰ χωράφια του, ἀλλὰ πούλησε αὐτὰ τὰ σιτηρὰ καὶ τὰ χρήματα πού πῆρε τὰ χρησιμοποίησε γιά ἄλλες ἀνάγκες, αὐτὸς δέν μπορεί πιά νά ἐλπίζει ὅτι θά πάρει δάνειον. Σύμφωνα μὲ τὸ νέο νόμον, τὰ δάνεια πού χορηγοῦνται θά εἰσπράττονται χωρὶς τὴν ἀλληλέγγυα εὐθύνη¹²⁹, σύμφωνα μὲ τίς ἴδιες διατάξεις πού εἰσπράττονται καί οἱ ἄμεσοι φόροι. Γι' αὐτὸ ὁ νοικοκύρης, πού ζήτησε καὶ πῆρε δάνειον πρέπει νά θυμᾶ-

Ἐξάλλου, τὸ «φιλελεύθερο φανταστικό σχέδιο» τῶν ζέμστρο τῆς Βιάτκας (ἄν ἡ σοφὴ ρωσικὴ κυβέρνησις δὲν εἶχε ἀπομακρύνει τὰ ζέμστρο ἀπὸ τὸ χειρισμὸ τῶν ἐπισιτιστικῶν ζητημάτων) ἔφτανε ὡς τὸ σημεῖο νὰ προσδόσει στίς ἀνάγκες ἀκόμα μεγαλύτερες διαστάσεις. Τουλάχιστο, ἡ ἔκτακτὴ σύνοδος τῶν ζέμστρο τοῦ κυβερνεῖου πού ἐγίνε ἀπὸ τίς 30 Αὐγούστου ὡς τίς 2 τοῦ Σεπτεμβρίου ἀποφάνθηκε ὅτι ἡ σοδειὰ τῶν σιτηρῶν ἦταν κατὰ 17% μικρότερη ἀπὸ τὴν ἀπαραίτητη ποσότητα, καὶ τῶν ζωοτροφῶν κατὰ 15%. Καὶ ἡ ποσότητα αὐτὴ φτάνει τὰ 105 ἑκατομ. πούτια (ἡ συνηθισμένη σοδειὰ εἶναι 134 ἑκατομ. πούτια, ἐνῶ ἡ φετεινὴ εἶναι 84 ἑκατομ. πούτια). Ἐπομένως, τὸ ἔλλειμμα εἶναι 21 ἑκατομμύρια πούτια. «Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν δῆμων τοῦ κυβερνεῖου, πού δὲν εἶναι ἐξασφαλισμένοι ἀπὸ τὴ φετεινὴ συγκομιδὴ, εἶναι 158 ἀπὸ τοὺς 310. Ὁ πληθυσμὸς τους φτάνει τίς 1566 χιλιάδες ἄτομα καὶ τῶν δύο φύλων». Naί, δὲ χωράει ἀμφιβολία ὅτι «ἡ διοίκησις βρίσκεται σὲ ὄργανισμὸ δουλειᾶς» γιὰ νὰ μειώσει τίς πραγματικὰ διαστάσεις τῶν ἀναγκῶν καὶ νὰ ὑποβιβάσει ὅλη τὴν ὑπόθεσις τῆς βοήθειας στοὺς πεινασμένους σ' ἓνα εἶδος ἀκροβατικῆς εὐεργεσίας τῆς πενταροδεκάρας.

Ἐξάλλου θὰ ἦταν πολὺ κολακευτικὸ γιὰ τοὺς διοικητὰς, τοὺς συσπειρωμένους κάτω ἀπὸ τὴ σημαία τῆς ἐγκυκλίου τοῦ Σιπιάγκιν, νὰ τοὺς ὀνομάσουμε «ἀκροβάτες τῆς εὐεργεσίας». Τὸ κοινὸ πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καὶ στοὺς ἀκροβάτες τῆς εὐεργεσίας εἶναι ἡ ἄθλια βοήθεια πού προσφέρουν καὶ ἡ προσπάθειά τους νὰ τὴν παρουσιάσουν ἐξογκωμένη. Οἱ ἀκροβάτες ὅμως τῆς εὐεργεσίας βλέπουν τοὺς εὐεργετούμενους ἀπ' αὐτοὺς, στὴ χειρότερη περίπτωσι, σάν παιχιδάκι πού γαργαλάει εὐχάριστα τὴν αὐταρέσκειά τους, ἐνῶ οἱ διοικητικὰς ἀρχὲς τοῦ Σιπιάγκιν τοὺς θεωροῦν ἐχθροὺς πού ἐπιβουλεύονται κάτι κατὰ τρόπο παράνομο («οἱ ἀξιώσεις τους ἀπέναντι στὴν κυβέρνησις εἶναι τελείως ἀδικαιολόγητες») καὶ πού γι' αὐτὸ πρέπει νὰ χαλιναγωγηθοῦν. Ἡ ἄποψις αὐτὴ βρῆκε πολὺ παραστατικὰ τὴν ἔκφρασί της στὸ θαυμάσιο «Προσωρινὸ κανονισμὸ», πού ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τὸν τσάρο στίς 15 τοῦ Σεπτεμβρίου 1901.

ταὶ ὅτι πρέπει νὰ τὸ ξεφλήσει ὁ ἴδιος, ὅτι κανεὶς δὲ θὰ τὸν βοηθήσει καὶ ὅτι ἡ εἰσπραξὴ τοῦ δανείου θὰ γίνῃ μὲ ὅλη τὴν ἀδυστηρότητα, ἔτσι πού σὲ περίπτωσι συσσώρευσις καθυστερουμένων χρεῶν μπορεῖ νὰ πωληθεῖ ὅλη ἡ κινητὴ περιουσία του καὶ νὰ τοῦ κατασχεθεῖ ἡ ἀκίνητη».

Ἐστερα ἀπὸ μιὰ τέτοια ἀνακοίνωσι τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνεῖου, μπορεῖ κανεὶς νὰ φανταστεῖ πῶς συμπεριφέρονται οἱ δερβεναγάδες τῶν ἐπαρχιῶν στοὺς πεινασμένους πού ζητᾶν δάνειο, ἐνῶ ἔχουν νὰ πληρώσουν καθυστερούμενα χρέη!

Είναι όλόκληρος νόμος, πού αποτελείται από 20 άρθρα και περιέχει τόσα αξιόλογα πράγματα, πού δέ θά διστάζαμε νά τόν κατατάξουμε στίς σπουδαιότερες νομοθετικές πράξεις τῶν ἀρχῶν τοῦ XX αἰώνα. Ἄς ἀρχίσουμε ἀπό τόν τίτλο: «προσωρινός κανονισμός γιά τή συμμετοχή τοῦ πληθυσμοῦ τῶν περιοχῶν πού δοκιμάστηκαν ἀπό τή σιτοδεία στά ἔργα πού γίνονται μέ ἐντολή τῆς διεύθυνσης συγκοινωνιῶν καί τῆς διεύθυνσης γεωργίας καί δημοσίων χητημάτων». Ἴσως τά ἔργα αὐτά νά εἶναι τόσο παραφορτωμένα μέ εὐεργετήματα, ὥστε ἡ «συμμετοχή» σ' αὐτά νά σημαίνει ἐξαιρετική εὐνοια; Ἴσως, ἂν δέν ἦταν ἔτσι, τό πρῶτο ἄρθρο τοῦ νέου νόμου δέ θά ἐπαναλάβαινε ὅτι: «στούς κατοίκους τῶν χωριῶν, πού δοκιμάστηκαν ἀπό τή σιτοδεία, παρέχεται ἡ δυνατότητα νά συμμετέχουν στήν ἐκτέλεση ἔργων» κτλ.;

Γιά τά «εὐεργετήματα» ὅμως αὐτά ὁ νόμος μιλάει μόνο στό δεύτερο μέρος, ἐνῶ στήν ἀρχή καθορίζεται ἡ ὀργάνωση τῆς ὅλης δουλειᾶς. Οἱ ἀρμόδιες διευθύνσεις «καθορίζουν τίς πιό κατάλληλες δουλειές» (ἄρθρο 2), «συμμορφούμενες πρὸς τήν καθιερωμένη ἀπό τό νόμο τάξη» (ἄρθρο 3, πού, σύμφωνα μέ τούς τίτλους ὀρισμένων κεφαλαίων τῶν μυθιστορημάτων τοῦ Ντίκενς, θά μπορούσαμε νά τοῦ δόσουμε τόν τίτλο: «τό ἄρθρο τοῦ νέου νόμου, πού μιλάει γιά τήν ἀνάγκη τῆς προσαρμογῆς στούς παλιούς νόμους»). Τά ἔργα ἀρχίζουν εἴτε μέ κονδύλια τοῦ προϋπολογισμοῦ, εἴτε μέ εἰδικές πιστώσεις, καί τή γενική διεύθυνση γιά τήν ὀργάνωση τῶν ἔργων τήν ἀσκεῖ ὁ ὑπουργός ἐσωτερικῶν, πού μπορεῖ νά ὀρίσει εἰδικούς πληρεξούσιους καί πού δίπλα του, ὑπό τήν προεδρία τοῦ ἀναπληρωτῆ του, συγκροτεῖται εἰδική «σύσκεψη γιά τά ζητήματα τοῦ ἐπισιτισμοῦ» ἀπό ἀντιπροσώπους τῶν διάφορων ὑπουργείων. Τά καθήκοντα τῆς σύσκεψης αὐτῆς εἶναι: α) καθορισμός τῶν ἐξαιρέσεων ἀπό τήν καθιερωμένη διαδικασία, β) συζήτηση προτάσεων σχετικά μέ τή χρησιμοποίηση τῶν κονδυλίων, γ) «καθορισμός τοῦ ἀνώτατου ὀρίου ἀμοιβῆς τῶν ἐργατῶν, καθὼς καί καθορισμός τῶν ἄλλων ὄρων πού πρέπει νά ὑπάρχουν γιά νά παρέχεται στόν πληθυσμό ἡ δυνατότητα συμμετοχῆς στά ἔργα πού ἀναφέρθηκαν, δ) κατανομή τῶν ἐργατικῶν ὁμάδων στίς περιοχές τῶν ἔργων καί ε) διεύθυνση τῆς μετακίνησης τῶν ἐργατικῶν αὐτῶν ὁμάδων στούς τόπους ἐκτέλεσης τῶν ἔργων». Οἱ ἀποφάσεις τῆς σύσκεψης ἐπικυρώνονται ἀπό τόν ὑπουργό ἐσωτερικῶν, καθὼς ἐπίσης καί ἀπό τούς ὑπουργούς τῶν ἄλλων ὑπουργείων «στίς περιπτώσεις πού ἐμπίπτουν στήν ἀρμοδιότητά τους». Παρακάτω, ἡ ὑπόδειξη τῶν ἔργων καί ὁ καθορισμός τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων πού ἔχουν

ανάγκη ἀπ' αὐτὰ ἀναθέεται στοὺς ζέμσκι νατσάλνικ πού ἀναφέρουν ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα στοὺς διοικητές τῶν κυβερνεῖων, καί οἱ διοικητές τῶν κυβερνεῖων τὰ ἀναφέρουν μαζί μέ τὰ πορίσματα τοὺς στό ὑπουργεῖο ἐσωτερικῶν «καί διευθύνουν, μέ τίς ὁδηγίες του, μέσω τῶν ζέμσκι νατσάλνικ, τήν ἀποστολή ἐργατῶν στοὺς τόπους ἐκτέλεσης τῶν ἔργων. . .»

Οὐφ! Ἐπιτέλους τὰ βγάλαμε πέρα μ' ὅλη τήν «ὀργάνωση» τῶν νέων ἔργων! Καί τώρα προβάλλει τό ἐρώτημα, πόσο γράσο θά χρειαστεῖ γιά νά μπουδν σέ κίνηση ὅλες οἱ ρόδες τῆς δυσκολοκίνητης αὐτῆς καθαρὰ ρωσικῆς διοικητικῆς μηχανῆς; Δοκιμάστε μόνο νά τὰ φανταστεῖτε ὅλα αὐτὰ συγκεκριμένα: ἄμεσα κοντά στοὺς πεινασμένους ὑπάρχει ἓνας ζέμσκι νατσάλνικ. Συνεπῶς, σ' αὐτόν ἀνήκει ἡ πρωτοβουλία. Αὐτός γράφει ἓνα χαρτάκι — σέ ποιόν; Στό διοικητή τοῦ κυβερνεῖου, λέει ἓνα ἄρθρο τοῦ προσωρινοῦ κανονισμοῦ τῆς 15 τοῦ Σεπτέμβρη. Μέ βάση ὅμως τήν ἐγκύκλιο τῆς 17 τοῦ Αὐγούστου ἔχει δημιουργηθεῖ εἰδική «κεντρική νομαρχιακή διεύθυνση ἐπισιτισμοῦ», πού προορισμός της εἶναι «νά συγκεντρώσει τή διεύθυνση ὅλου τοῦ ἐπισιτιστικοῦ ζητήματος τοῦ νομοῦ στά χέρια ἐνός ὑπεύθυνου προσώπου» (ἐγκύκλιος 17 τοῦ Αὐγούστου — σ' αὐτό τό πόστο πρέπει νά διορίζεται κατὰ προτίμηση ὁ προεστός τῶν εὐγενῶν τοῦ νομοῦ). Δημιουργεῖται μιὰ «ἀμφισβήτηση» πού λύνεται, φυσικά, γρήγορα μέ βάση τίς ἐξαιρετικά ξεκάθαρες καί ἀπλές «ἀρχές» πού ἐκθέτονται σέ ἕξι σημεῖα τοῦ 175 ἄρθρου τοῦ «γενικοῦ κανονισμοῦ γιά τήν ἰδρυση τῶν κυβερνεῖων», πού καθορίζει «τή διαδικασίαν γιά τήν ἐπίλυση τῶν ἀμφισβητήσεων. . . ἀνάμεσα στά ἰδρύματα καί στοὺς ἀξιωματούχους». Σέ τελευταία ἀνάλυση τό χαρτάκι φτάνει παρ' ὅλα αὐτὰ στό γραφεῖο τοῦ διοικητή τοῦ κυβερνεῖου, ὅπου καί καταπιάνονται νά βγάλουν τό «πόρισμα». Ἐπειτα στέλνονται ὅλα στήν Πετρούπολη γιά ἐξέταση ἀπό τήν εἰδική σύσκεψη. Ὁ ἐκπρόσωπος ὅμως τοῦ ὑπουργεῖου συκοινωνίας πού συμμετέχει στή σύσκεψη, δέν εἶναι σέ θέση νά ἀποφασίσει γιά τή σκοπιμότητα ἐνός ἔργου, ὅπως εἶναι λχ. ἡ ἐπιδιόρθωση τῶν δρόμων τοῦ νομοῦ Μπουγκουρουσλάν — καί τότε ἓνα νέο χαρτάκι ταξιδεῖ ἀπό τήν Πετρούπολη στήν ἐπαρχία καί ἀντίστροφα. Καί ὅταν ἐπιτέλους λυθεῖ κατ' ἀρχήν τό ζήτημα τῆς σκοπιμότητος τοῦ ἔργου κτλ. κτλ., τότε ἡ σύσκεψη τῆς Πετρούπολης θά καταπιαστεῖ μέ τήν «κατανομή τῶν ἐργατικῶν ὁμάδων» ἀνάμεσα στοὺς νομούς Μπουζουλούκ καί Μπουγκουρουσλάν.

Καί γιὰτί δημιουργήθηκε ἓνας τέτοιος κολοσσιαῖος μηχανι-

σμός; Ἄραγε ἐπειδὴ ἐπρόκειτο γιὰ κάτι τό καινούργιο; Κάθε ἄλλο. Πρὶν ἀπὸ τὸν προσωρινό κανονισμό τῆς 15 τοῦ Σεπτέμβρη τὰ δημόσια ἔργα μπορούσαν νὰ ὀργανώνονται πολὺ πῖο ἀπλά «μέ βάση τίς ἰσχύουσες διατάξεις» καί ἡ ἴδια ἡ ἐγκύκλιος τῆς 17 τοῦ Αὐγούστου, μιλώντας γιὰ τὰ δημόσια ἔργα πού ἀναλαμβάνουν τὰ ζέμιστρο καί τὰ ἰδρύματα προστασίας τῶν οἰκῶν φιλεργίας καί οἱ ἀρχές τοῦ κυβερνεῖου, δέν προβλέπει τὴν ἀνάγκη καμιάς εἰδικῆς ὀργάνωσης. Ὅπως βλέπετε, ἡ «ἐπισιτιστικὴ καμπάνια» τῆς κυβέρνησης συνίσταται στό ὅτι οἱ διευθύνσεις τῆς Πετρούπολης ὀλόκληρο μήνα (ἀπὸ τίς 17 τοῦ Αὐγούστου ὡς τίς 15 τοῦ Σεπτέμβρη) προσπαθοῦσαν νὰ ἐπινοήσουν καί ἐπινόησαν ἐπιτέλους ἓνα περιπλοκότατο σύστημα γραφειοκρατίας. Σέ ἀντιστάθμισμα, εἶναι παραπάνω ἀπὸ σίγουρο ὅτι ἡ σύσκηψη τῆς Πετρούπολης δέ θά διατρέχει τὸν κίνδυνο νὰ πέσει σέ ὑπερβολές, στίς ὁποῖες τόσο εἶναι ἐκτεθειμένοι οἱ τοπικοὶ ὑπάλληλοι πού «φοβοῦνται μήπως φανοῦν μὴ φιλελεύθεροι»...

Τό οὐσιαστικότερο ὅμως μέρος τοῦ νέου «προσωρινοῦ κανονισμοῦ» εἶναι οἱ διατάξεις γιὰ τοὺς προσλαμβανόμενους στά ἔργα «κατοίκους τῶν χωριῶν». Ὅταν τὰ ἔργα ἐκτελοῦνται «ἐξῶ ἀπὸ τὴ ζώνη τῆς μόνιμης κατοικίας τους», οἱ ἐργάτες, πρῶτο, σχηματίζουν εἰδικὰ συνεργεῖα «ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ ζέμιστρο νατσάλνικ», πού ὀρίζει τὸν ἐπικεφαλῆς γιὰ τὴν τήρηση τῆς τάξης· δεύτερο, γιὰ τοὺς ἐργάτες πού μπαίνουν σ' αὐτό τό συνεργεῖο καταρτίζεται εἰδικός κατάλογος, πού «γιὰ τοὺς καταγραμμένους σ' αὐτόν («ἐν αὐτῶ»), ὅπως ἐκφράζεται ὁ νόμος) ἐργάτες — κατὰ τὴ μετακίνησή τους καί γιὰ ὅσο καιρὸ δουλεύουν στά ἔργα — ἀντικαθιστᾶ τίς προβλεπόμενες ἀπὸ τό νόμο ἄδειες διαμονῆς καί φυλάγεται, ὥσπου νὰ φτάσουν στὸν τόπο δουλειᾶς, ἀπὸ τὸν ὑπάλληλο πού συνοδεύει τοὺς ἐργάτες κατὰ τὴ διαδρομὴ, ἢ, ὅταν αὐτὸς λείπει, ἀπὸ τὸν ἐπικεφαλῆς τοῦ συνεργεῖου καί μετὰ, ἀπὸ τό πρόσωπο πού διευθύνει τὰ ἔργα.

Γιατί χρειάστηκε, οἱ συνηθισμένες ταυτότητες, πού κάθε ἀγρότης, ἔχει τό δικαίωμα νὰ πάρει δωρεάν ὅταν θέλει νὰ λείψει προσωρινά ἀπὸ τὸν τόπο του, νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ ἓνα εἰδικὸν κατάλογο; Γιὰ ἓναν ἐργάτη αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀναμφίβολα περιορισμό, γιατί, ἔχοντας δική του ξεχωριστὴ ταυτότητα, ἔχει πολὺ μεγαλύτερη ἐλευθερία καί γιὰ νὰ διαλέξει κατοικία, καί γιὰ νὰ διαθέσει ὅπως θέλει τό χρόνο του, καί γιὰ ν' ἀλλάξει μιά δουλειὰ μέ ἄλλη πῖο συμφερτικὴ ἢ πῖο κατάλληλη γι' αὐτόν. Θά δοῦμε παρακάτω ὅτι ἡ ἀντικατάσταση αὐτὴ ἔγινε χωρὶς ἀμφιβολία ἐσκεμμένα καί ὄχι ἀπλῶς ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὴ γραφειο-

κρατία, καί ἔγινε ἀκριβῶς γιά νά περιορίσει τούς ἐργάτες καί νά τούς κάνει νά μοιάζουν μέ ομάδες δουλοπάροικων, πού μεταφέρονται «μέ κατάλογο περιουσιακῶν εἰδῶν», μ' ἓνα εἶδος «κατάλογο κρατουμένων»¹³⁰. Ἀποδείχεται λχ. ὅτι ἡ φροντίδα «γιά τήν τήρηση τῆς πρέπουσας τάξης κατά τή διάρκεια τῆς διαδρομῆς καί ἡ παράδοση (sic!) τῶν ἐργατικῶν ὁμάδων στους διευθυντές τῶν ἔργων ἀνατίθεται σέ ὑπαλλήλους, σταλμένους εἰδικά ἀπό τό ὑπουργεῖο ἐσωτερικῶν». Ὅσο πῖο βαθιά στό δάσος — τόσο πῖο πολλά τά ξύλα. Ἡ ἀντικατάσταση τῶν ταυτοτήτων μέ καταλόγους ἔχει ἐπακόλουθο τήν ἀντικατάσταση τῆς ἐλευθερίας μετακίνησης «μέ τή μεταφορά καί τήν παράδοση τῶν ὁμάδων». Τί εἶναι αὐτό; Μήπως πρόκειται γιά ομάδες ἐξορίστων πού στέλνονται σέ κάτεργα; Μήπως ἔχουν καταργηθεῖ πιά (ἴσως, σάν τιμωρία τῶν ἀγροτῶν, γιατί «ὑπερβάλλουν» τήν πείνα;) ὅλοι οἱ νόμοι πού καθορίζουν ὅτι ἓνας ἀγρότης πού ἐφοδιάστηκε μέ ταυτότητα εἶναι ἐλεύθερος νά πάει ὅπου θέλει καί ὅπως θέλει; Μήπως ἡ ἀνάληψη τῶν ἐξόδων μεταφορᾶς ἀπό τό δημόσιο ἀποτελεῖ ἀρκετό αἰτιολογικό γιά τή στέρηση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων;

Παρακάτω. Βλέπουμε ὅτι οἱ ὑπεύθυνοι γιά τήν κατανομή τῶν ἐργατῶν καί γιά τήν πληρωμή τους καί οἱ ἄλλοι ὑπεύθυνοι ὑπάλληλοι πού καθοδηγοῦν τά ἔργα τῆς ἀντίστοιχης διεύθυνσης «ὅταν παίρνουν σχετική εἰδοποίηση ἀπό τίς ἀρχές τῶν περιοχῶν ὅπου ἔμειναν οἱ οἰκογένειες τῶν ἐργατῶν, κρατᾶν, ὅταν αὐτό εἶναι δυνατό, ἓνα μέρος τοῦ μισθοῦ καί τό στέλνουν ἐκεῖ πού πρέπει γιά τήν ἐνίσχυση αὐτῶν τῶν οἰκογενειῶν». Νέα στέρηση δικαιωμάτων. Πῶς τολμοῦν οἱ κρατικοί ὑπάλληλοι νά κρατᾶνε λεφτά ἀπό τά μεροκάματα; Πῶς τολμοῦν ν' ἀνακατεῦνται στήν οἰκογενειακά ζητήματα τῶν ἐργατῶν καί ν' ἀποφασίζουν γιά λογαριασμό τους, ἀκριβῶς ὅπως γινόταν μέ τούς δουλοπάροικους, γιά τό ποιόν καί πόσο ἐπιθυμοῦν νά ἐνισχύσουν; Καί θά ἐξακολουθήσουν οἱ ἐργάτες νά ἐπιτρέπουν νά τούς κάνουν, χωρίς τή συγκατάθεσή τους, κρατήσεις ἀπό τά λεφτά πού βγάζουν; Τό ἐρώτημα αὐτό πρόβαλε, πιθανόν, καί μπροστά σέ κείνους πού κατάρτισαν τό νέο «κανονισμό κατέργων», γιατί τό ἄρθρο τοῦ νόμου, πού ἀκολουθεῖ ἀμέσως ὕστερα ἀπό τό ἄρθρο πού ἀναφέραμε πῖο πάνω, λέει: «Ἡ ἐπίβλεψη σχετικά μέ τήν τήρηση ἀπό τούς ἐργάτες τῆς πρέπουσας τάξης στους τόπους ἐκτέλεσης τῶν ἔργων ἀνατίθεται μέ ἐντολή τοῦ ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν στους τοπικούς ζέμσκι νατσάλνικ, στους ἀξιωματικούς τοῦ εἰδικοῦ σώματος χωρσφυλακῆς, στους ἀστυνομικούς ὑπαλλήλους ἢ σέ πρό-

σωπα διορισμένα ειδικά γι' αυτή τή δουλειά». Ἀσφαλῶς, πρόκειται γιά *τιμωρία* τῶν ἀγροτῶν μέ στέρηση τῶν δικαιωμάτων τους, γιατί «ὑπερβάλλουν» τίς διαστάσεις τῆς πείνας καί ἔχουν «τελείως ἀδικαιολόγητες ἀξιώσεις ἀπέναντι στήν κυβέρνηση»! Δέ φτάνει πού ὅλοι οἱ ῥῶσοι ἐργάτες γενικά παρακολουθοῦνται καί ἀπό τή γενική ἀστυνομία, καί ἀπό τήν ἐργοστασιακή ἀστυνομία, καί ἀπό τή μυστική ἀστυνομία, καί νά τώρα ἐδῶ δίνεται ἐπιπλέον ἐντολή νά καθιερωθεῖ καί μιὰ *ειδική* ἐπιτήρηση. Μήπως ἡ κυβέρνηση — θά μπορούσε νά σκεφτεῖ κανεῖς — ἀπό φόβο μπροστά στίς ομάδες τῶν πεινασμένων ἀγροτῶν, πού μέ χίλια δυό προφυλαχτικά μέτρα ἀποστέλλονται, συνοδεύονται καί παραδίδονται στόν τόπο τῆς δουλειᾶς, τά ἔχει χάσει τελείως;

Παρακάτω. «Σέ περίπτωση διατάραξης τῆς δημόσιας ἡσυχίας, ἐκδηλα ἀσυνείδητης στάσης ἀπέναντι στή δουλειά ἢ μή ἐκτέλεσης τῶν νόμιμων ἐντολῶν τῶν προσώπων πού διευθύνουν τήν ἐκτέλεση τῶν ἐργῶν ἢ εἶναι ὑπεύθυνα γιά τήν τήρηση τῆς τάξης σ' αὐτά, οἱ ἔνοχοι γιά τέτοιες παραβάσεις ἐργάτες ὑποβάλλονται, *χωρίς καμιά ειδική διαδικασία*, μέ ἐντολή τῶν ὑπαλλήλων πού ἀναφέρονται στό ἄρθρο 16 (αὐτό πού μόλις παραθέσαμε), σέ κράτηση ἴσαμε *τρεῖς μέρες*· καί σέ περίπτωση συστηματικῆς ἀποφυγῆς τῆς δουλειᾶς μποροῦν οἱ ἐργάτες αὐτοί μέ ἐντολή τῶν ἴδιων ὑπαλλήλων *νά στέλλονται συνοδεία* στόν τόπο τῆς μόνιμης κατοικίας τους».

Μήπως ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτά μποροῦμε νά χαρακτηρίσουμε τόν προσωρινό κανονισμό τῆς 15 τοῦ Σεπτεμβρίου διαφορετικά ἀπό προσωρινό κανονισμό κατέργων; Τιμωρία χωρίς δίκη — ἀποστολή στό τόπο τους μέ συνοδεία. . . Μεγάλη, πολύ μεγάλη εἶναι ἡ καθυστέρηση καί ἡ κακομοιριά τοῦ ῥώσου ἀγρότη, ὅμως γιά ὅλα ὑπάρχει ἓνα μέτρο. Αὐτοί οἱ μόνιμοι λιμοί καί οἱ ἀδιάκοπες ἐκτοπίσεις ἐργατῶν ἀπό τίς πόλεις δέν μποροῦσαν νά περάσουν χωρίς συνέπειες. Καί γιά τήν κυβέρνησή μας, πού τόσο τῆς ἀρέσει νά κυβερνάει μέ «προσωρινούς κανονισμούς»*, θά ἔρθει ἡ στιγμή πού θά φάει τό κεφάλι τῆς.

Ἐν ὄψει τοῦ «προσωρινό κανονισμό» τῆς 15 τοῦ Σεπτεμβρίου ἄς ἀποτελέσει γιά μᾶς ἀφορμή γιά μιὰ πιό πλατιά ζύμωση στούς ἐρ-

* Πέρασε πολύς καιρός ἀπό τότε πού εἰπώθηκε ὅτι κι ὁ κάθε βλάκας μπορεῖ νά κυβερνάει μέ στρατιωτικό νόμο. Μόνο πού οἱ στρατιωτικοί νόμοι χρειάζονται στήν Εὐρώπη, ἐνῶ σέ μᾶς ὁ στρατιωτικός νόμος ἀποτελεῖ γενικό καθεστῶς, πού συμπληρώνεται ἐδῶ κι ἐκεῖ μέ προσωρινούς κανονισμούς. Γιατί ὅλες τίς πολιτικές ὑποθέσεις στή Ρωσία τίς διαχειρίζονται μέ προσωρινούς κανονισμούς.

γατικούς κύκλους και στην αγροτιά: *ας διαδόσουμε* τό ίδιο τό κείμενο του κανονισμού και *ας* κυκλοφορήσουμε προκηρύξεις πού νά τό ἐξηγοῦν, *ας* ὀργανώσουμε συγκεντρώσεις, ὅπου νά διαβάζουμε τό νόμο αὐτό και ν' ἀναλύουμε τό περιεχόμενό του σέ σύνδεση μέ ὀλόκληρη τήν «ἐπισιτιστική» πολιτική τῆς κυβέρνησης. Ἄς ἐνεργήσουμε ἔτσι πού ὁ κάθε λίγο-πολύ συνειδητός ἐργάτης, πού θά βρεθεῖ ἔτσι εἴτε ἀλλίως στό χωριό, νά ἔχει μιὰ ἀκριβολογημένη εἰκόνα γιά τόν «προσωρινό κανονισμό κατέργων» και νά εἶναι σέ θέση νά πει σέ ὄλους περί τίνος πρόκειται και τί πρέπει νά κάνουν γιά ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπό τό κάτεργο τῆς πείνας, τῆς αὐθαιρεσίας και τῆς ἔλλειψης δικαιωμάτων.

Και γιά τούς μεγαλόψυχους διανοούμενους τῆς Ρωσίας, πού ἐκθειάζουν τούς κάθε λογῆς συνεταιρισμούς και τούς ἄλλους παρόμοιους νόμιμους συλλόγους, πού ἡ κυβέρνηση τούς ἐπιτρέπει ἢ τούς ἐνθαρρύνει, ὁ προσωρινός αὐτός κανονισμός γιά τὰ *ἐργατικά συνεργεῖα* *ας* ἀποτελέσει μόνιμη μομφή και σοβαρή προειδοποίηση: μομφή γιά τήν ἀφέλειά τους νά πιστεύουν στήν εἰλικρίνεια τῆς κυβέρνησης, ὅταν τούς ἐπιτρέπει και τούς ἐνθαρρύνει, χωρίς νά βλέπουν πίσω ἀπό τήν ταμπέλα τῆς «ἀνάπτυξης τῆς λαϊκῆς ἐργασίας» κτλ. τήν πιό σιχαμερή οὐσία τῆς δουλοπαροικίας. Προειδοποίηση, ὡστε ἀπό δῶ και μπρός, μιλώντας γιά τούς συνεταιρισμούς και τούς ἄλλους συλλόγους πού τούς ἐπιτρέπουν οἱ κ. κ. Σιπιάγκιν, νά μή ξεχνᾶνε ποτέ νά λέν, και μάλιστα νά λέν ὄλη τήν ἀλήθεια σχετικά μέ τὰ ἐργατικά συνεργεῖα πού προβλέπει ὁ προσωρινός κανονισμός τῆς 15 τοῦ Σεπτέμβρη, εἴτε πάλι, ἄν δέν μποροῦν νά μιᾶνε γιά *τέτοια* συνεργεῖα, προειδοποίηση, ὅτι καλύτερα εἶναι νά σωμαίνουν τελείως.

II. Η ΣΤΑΣΗ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΕΙΝΑ

Παράλληλα μέ τό νέο λιμό ὄλο και συνεχίζεται ἡ παλιά ἐμποροβιομηχανική κρίση πού ἔγινε πιά μακρόχρονη και πέταξε στό δρόμο δεκάδες χιλιάδες ἐργάτες χωρίς δουλειά. Ἡ ἀνέχεια στίς γραμμές τους εἶναι πολύ μεγάλη, και γι' αὐτό πιό πολύ χτυπάει στό μάτι ἡ τελείως διαφορετική στάση και τῆς κυβέρνησης και τῆς μορφωμένης «κοινωνίας» ἀπέναντι σ' αὐτή τήν ἀνέχεια και ἀπέναντι στήν ἀνέχεια τῶν ἀγροτῶν. Δέ γίνεται καμιά προσπάθεια οὔτε ἀπό τήν πλευρά τῶν κοινωνικῶν ἰδρυμάτων, οὔτε ἀπό τήν πλευρά τοῦ τύπου νά καθοριστεῖ ὁ ἀριθμός τῶν ἐργατῶν πού βρίσκονται σέ ἀνέχεια και ὁ βαθμός τῆς ἀνέχειάς τους, ἔστω και

μέ τον ίδιο βαθμό προσέγγισης μέ τον όποιο καθορίζεται ή ανέχεια τών άγροτών. Δέν παίρνεται κανένα συστηματικό μέτρο γιά την παροχή βοήθειας στους πεινασμένους έργάτες.

Πού όφείλεται αύτή ή διαφορά; Νομίζουμε πώς λιγότερο όφείλεται στό γεγονός ότι ή ανέχεια τών έργατών δέν είναι και τόσο φανερή, δέν παρουσιάζεται μέ τόσο έκδηλες μορφές. Είναι άλήθεια ότι οί κάτοικοι τής πόλης πού δέν ανήκουν στην εργατική τάξη, δέν ξέρουν και πολλά πράγματα γιά τό πώς βασανίζονται σήμερα οί εργοστασιακοί έργάτες πού στριμώχνονται όλο και πίο πολύ σέ ύπόγεια, σοφίτες και τρώγλες, πού ύποσιτίζονται πίο πολύ άπ' ό,τι συνήθως, πού πουλούν στους τοκογλύφους τά τελευταία ύπολείμματα άπό τά κουρέλια του σπιτιού τους· είναι άλήθεια ότι ή αύξηση του άριθμού τών κουρελιάρηδων και τών ζητιάνων, τών πελατών τών νυχτερινών άσύλων, τών τροφίμων τών φυλακών και τών νοσοκομείων δέν τραβάνε και τόσο την προσοχή, γιατί «όλος ό κόσμος» έχει συνηθίσει τόσο πολύ στό γεγονός ότι στίς μεγάλες πόλεις πρέπει νά είναι παραγεμισμένα μέ την πίο μαύρη έξαθλίωση τά νυχτερινά άσυλα και τά κάθε λογής καταγώγια· είναι άλήθεια ότι οί άνεργοί έργάτες δέν είναι καθόλου δεμένοι μ' έναν όρισμένο τόπο, όπως οί άγρότες, και είτε σκορπάνε μόνοι τους στίς διάφορες γωνίες του κράτους ψάχνοντας νά βρούν δουλειά, είτε έκτοπίζονται «στην πατρίδα τους» άπό τίς άρχές πού φοβούνται τή συγκέντρωση άνέργων. Παρ' όλα όμως αύτά ό καθένας πού έρχεται σέ έπαφή μέ τή βιομηχανική ζωή βλέπει μέ τά ίδια του τά μάτια, και ό καθένας πού παρακολουθεί την κοινωνική ζωή ξέρει άπό τίς έφημερίδες ότι ή άνεργία μεγαλώνει μέρα μέ τή μέρα.

Όχι, οί αίτίες τής διαφοράς πού άναφέραμε παραπάνω έχουν πίο βαθιές ρίζες: πρέπει ν' άναζητηθοούν στό γεγονός ότι ή πείνα στό χωριό και ή άνεργία στην πόλη ανήκουν σέ τελείως διαφορετικούς τρόπους όργάνωσης τής οικονομικής ζωής τής χώρας, καθορίζονται άπό τελείως διαφορετικές σχέσεις ανάμεσα στην τάξη τών εκμεταλλευτών και στην τάξη τών ύφισταμένων την εκμετάλλευση. Στο χωριό οί σχέσεις ανάμεσα στίς δύο αυτές τάξεις γενικά είναι έξαιρετικά μπερδεμένες και μπλεγμένες μ' ένα πλήθος μεταβατικές μορφές, όταν τό γεωργικό νοικοκυριό συνδυάζεται τότε μέ την τοκογλυφία, τότε μέ τή μισθωτή εργασία κτλ. κτλ. Και δέν πεινάνε έδώ οί μισθωτοί έργάτες γής, πού ή αντίθεση τών συμφερόντων τους προς τά συμφέροντα τών τσιφλικάδων και τών εύπορων άγροτών είναι ξεκάθαρη γιά όλους και σέ σημαντικό βαθμό και γιά τούς ίδιους τούς έργάτες, μά

πεινᾶνε οἱ μικροὶ ἀγρότες πού συνήθως θεωροῦνται (καί οἱ ἴδιοι θεωροῦν τόν ἑαυτό τους) ἀνεξάρτητοι νοικοκυρεοὶ πού μόνο τυχαῖα πέφτουν πότε-πότε σ' αὐτή ἢ σέ κείνη τήν «προσωρινή» ἐξάρτηση. Ἡ ἄμεση αἰτία τῆς πείνας — ἡ σιτοδεία — ἐμφανίζεται στά μάτια τῶν μαζῶν σάν καθαρή ὀργή τῶν στοιχείων τῆς φύσης, θεία τιμωρία. Καί ἐπειδή οἱ σιτοδεῖες αὐτές, πού συνοδεύονται ἀπό λιμούς, συνεχίζονται ἀπό ἀμνημόνευτα χρόνια, γι' αὐτό καί ἡ νομοθεσία εἶναι ἀπό πολύ παλιά ἀναγκασμένη νά τίς παίρνει ὑπόψη τῆς. Ἀπό πολύ παλιά ὑπάρχουν (κυρίως στά χαρτιά) ὀλόκληροι κανονισμοὶ σχετικά μέ τόν ἐπισιτισμό τοῦ λαοῦ, πού προβλέπουν ὀλόκληρο σύστημα «μέτρων». Καί ὅσο λίγο κι ἂν ἀνταποκρίνονται στίς ἀνάγκες τῆς σημερινῆς ἐποχῆς τά μέτρα αὐτά, τά δανεισμένα στό μεγαλύτερό τους μέρος ἀπό τήν ἐποχή τῆς δουλοπαροικίας καί τῆς κυριαρχίας τῆς πατριαρχικῆς φυσικῆς οἰκονομίας, ὥστόσο κάθε περίοδος πείνας βάζει σέ κίνηση ὀλόκληρο τό μηχανισμό τῆς διοίκησης καί τῶν ζέμιστρο. Καί ὁ μηχανισμός αὐτός, ὅσο κι ἂν τό θέλουν οἱ κρατοῦντες, εἶναι δύσκολο, σχεδόν ἀδύνατο νά τά βγάλει πέρα χωρίς τήν ὀλόπλευρη βοήθεια αὐτῶν τῶν μισητῶν «τρίτων προσώπων», τῶν διανοουμένων, πού ἐπιδιώκουν νά ξεσηκώσουν «θόρυβο». Ἀπό τό ἄλλο μέρος, τό γεγονός ὅτι ἡ πείνα συνδέεται μέ τή σιτοδεία καί ἡ κακομοιριά τοῦ ἀγρότη — πού δέ συναισθάνεται (ἢ συναισθάνεται ἐξαιρετικά συγκεχυμένα) ὅτι μόνο ἡ ἐντεινόμενη καταπίεση τοῦ κεφαλαίου σέ σύνδεση μέ τή ληστρική πολιτική τῆς κυβέρνησης καί τῶν τσιφλικάδων τόν ἔφερε σέ μιᾶ τέτοια καταστροφή — ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι οἱ πεινασμένοι αἰσθάνονται τελειῶς ἀνίσχυρο τόν ἑαυτό τους καί ὄχι μόνο δέν προβάλλουν ὑπερβολικές «ἀξιώσεις», ἀλλά καί καμιᾶ ἀπολύτως «ἀξίωση».

Καί ὅσο χαμηλότερο εἶναι μέσα στήν καταπιεζόμενη τάξη τό ἐπίπεδο συναισθήσεως τῆς καταπίεσής της καί τῆς ἀπαιτητικότητάς της ἀέναντι στούς καταπιεστές τόσο περισσότερα πρόσωπα παρουσιάζονται μέσα στίς εὐπορες τάξεις μέ κλίση πρός τή φιλανθρωπία, τόσο μικρότερη σχετικά εἶναι ἡ ἀντίσταση στή φιλανθρωπία αὐτή ἀπομέρους τῶν τοπικῶν τσιφλικάδων πού ἐνδιαφέρονται ἄμεσα νά ζεῖ ὁ ἀγρότης στήν ἀθλιότητα. Ἄν πάρομε ὑπόψη μας τό ἀναμφισβήτητο αὐτό γεγονός, θά δοῦμε ὅτι ἡ αὐξηση τῆς ἀντίστασης τῶν τσιφλικάδων, οἱ αὐξανόμενες κραυγές γιά «διαφθορά» τοῦ μουζίκου καί, τέλος, ἡ λήψη ἀπό τή «διαποτισμένη» μ' αὐτό τό πνεῦμα κυβέρνηση καθαρά στρατιωτικῶν μέτρων ἐνάντια στούς πεινασμένους καί στούς φιλανθρώπους —

ὄλα αὐτά μαρτυροῦν ὀλοφάνερα πλήρη κατάπτωση καί ἀποσύνθεση τῆς παμπάλαιας, πατριαρχικῆς, ἀγιασμένης ἀπό τοὺς αἰῶνες καί δῆθεν ἀπαρασάλευτα σταθερῆς ζωῆς τοῦ χωριοῦ, πού τῆ θαύμαζαν οἱ πιό φανατικοὶ σλαβόφιλοι, οἱ πιό συνειδητοὶ ἀντιδραστικοὶ καί οἱ πιό ἀφελεῖς «ναρόντικοι» τοῦ παλιοῦ τύπου. Ἐμᾶς, τοὺς σοσιαλδημοκράτες, μᾶς κατηγοροῦσαν πάντοτε οἱ ναρόντικοι, ὅτι μεταφέρουμε τεχνητά τὴν ἔννοια τῆς ταξικῆς πάλης ἐκεῖ ὅπου ἡ ἔννοια αὐτὴ δέν ἔχει καθόλου ἐφαρμογὴ· οἱ ἀντιδραστικοὶ μᾶς κατηγοροῦσαν ὅτι ἀνάβουμε τὸ ταξικό μίσος καί ὑποκινούμε «τὴ μιά μερίδα τοῦ πληθυσμοῦ ἐνάντια στὴν ἄλλη». Χωρὶς νὰ ἐπαναλάβουμε τὴν ἀπάντησιν στὶς κατηγορίες αὐτές, πού δεκάδες φορές δόσαμε ὡς τὰ τώρα, θὰ σημειώσουμε μόνο ὅτι ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις βαδίζει *πιό μπροστά ἀπ' ὅλους μας* στὴν ἐκτίμησιν τοῦ βάθους τῆς ταξικῆς πάλης καί στὴ δραστηριότητα τῶν μέτρων πού πηγάζουν ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐκτίμησιν. Ὅποιος ἤρθε κατὰ κάποιον τρόπο σὲ ἐπαφὴ μὲ κείνους πού τραβοῦσαν στὰ χρόνια τῆς πείνας νὰ «ταῖσουν» τοὺς ἀγρότες — καί ποιὸς ἀπὸ μᾶς δέν ἤρθε σὲ ἐπαφὴ μαζί τους; — ξέρει ὅτι τοὺς ἐσπρωχνε σ' αὐτὸ ἓνα ἀπλό αἶσθημα ἀνθρώπινης συμπόνιας καί λύπης, ὅτι τοὺς ἦταν τελείως ξένα ὅποιαδήποτε πολιτικά σχέδια, ὅτι ἡ προπαγάνδα τῶν ἰδεῶν τῆς ταξικῆς πάλης δέν ἐνδιέφερε καθόλου αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους καί ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα τῶν μαρξιστῶν στὸν πεισματώδικον πόλεμον ἐνάντια στὶς ἀπόψεις τῶν ναρόντικων γιὰ τὸ χωριὸ δέν τοὺς ἐπειθαν καθόλου. Τὶ σχέσις ἔχουν ὅλ' αὐτὰ μὲ τὴν ταξικὴ πάλη; ἔλεγαν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι. Ἀπλούστατα, οἱ ἀγρότες πεινᾶνε καί πρέπει νὰ τοὺς δοθεῖ βοήθεια.

Ἐκεῖνοι ὅμως πού δέν πείσθησαν ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα τῶν μαρξιστῶν θὰ πεισθοῦν ἴσως ἀπὸ τὰ «ἐπιχειρήματα» τοῦ κ. ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν. Ὅχι, δέν ἔχει ἐδῶ «ἀπλούστατα πεινᾶνε» ἀποφαίνεται ὁ ὑπουργὸς ἀπευθυνόμενος στοὺς φιλανθρώπους, καί χωρὶς τὴν ἔγκρισιν τῶν ἀρχῶν δέν μπορεῖτε «ἀπλούστατα» νὰ προσφέρετε βοήθεια, γιὰ αὐτὸ ἀναπτύσσει τὴ διαφθορά καί προκαλεῖ τελείως ἀδικαιολόγητες ἀξιώσεις. Ἀνάμιξις στὴν ἐπισιτιστικὴν καμπάνια σημαίνει ἀνάμιξις σὲ κείνα τὰ θεϊκά καί ἀστυνομικά σχέδια, πού στοὺς κ. κ. τσιφλικάδες ἐξασφαλίζουν ἐργάτες, πρόθυμους νὰ δουλεύουν σχεδὸν δωρεάν, ἐνῶ στὸ δημόσιον ἐξασφαλίζουν τὴν εἰσπραξὴ φόρων, πού γίνεται μὲ ξεζούμισμα. Κι ὅποιος ἐμβαθύνει στὴν ἐγκύκλιον τοῦ Σιπιάγκιν πρέπει νὰ πεῖ στὸν ἑαυτὸν: ναί, στὰ χωριά μας γίνεται κοινωνικὸς πόλεμος καί, ὅπως γίνεται σὲ κάθε πόλεμον, δέν μπορεῖ

ν' ἀρνηθεῖ κανεῖς τό δικαίωμα τῶν ἐμπόλεμων πλευρῶν νά ἐλέγχουν τό φορτίο τῶν πλοίων πού κατευθύνονται στό ἐχθρικά λιμάνια ἔστω καί μέ οὐδέτερη σημαία! Ἡ μόνη διαφορά ἀπό τοὺς ἄλλους πολέμους εἶναι ὅτι ἐδῶ ἢ μιὰ πλευρά, ὑποχρεωμένη πάντα νά δουλεύει καί πάντα νά πεινᾷ, οὔτε μάχεται καθόλου, μὰ μόνο δέχεται χτυπήματα. . . γιά τήν ὥρα.

Στόν τομέα τῆς ἐργοστασιακῆς βιομηχανίας δέν μπαίνει ὑπό ἀμφισβήτηση ὅτι ἀπό καιρό διεξάγεται αὐτός ὁ πόλεμος, καί δέν ὑπάρχει λόγος νά δίνονται μέ ἐγκυκλίους ἐξηγήσεις στόν «οὐδέτερο» φιλάνθρωπο γιά νά ἔχει ὑπόψη του ὅτι χωρίς νά ρωτάει πού εἶναι τό πέρασμα (δηλ. χωρίς τήν ἄδεια τῶν ἀρχῶν καί τῶν κ. κ. ἐργοστασιαρχῶν), δέν πρέπει νά μπαίνει στό νερό. Ἀπό τό 1885 ἀκόμα, ὅταν δέν μπορούσε οὔτε λόγος νά γίνει γιά λίγο πολύ αἰσθητή σοσιαλιστική ζύμωση μέσα στους ἐργάτες, ἀκόμα καί στήν κεντρική περιοχή, ὅπου οἱ ἐργάτες βρίσκονται πιό κοντά στήν ἀγροτιά ἀπ' ὅ,τι στήν πρωτεύουσα, ἡ βιομηχανική κρίση εἶχε ἠλεκτρίσει τήν ἐργοστασιακή ἀτμόσφαιρα τόσο πολύ, πού συνεχῶς προκαλοῦνταν ἐκρήξεις πότε δῶ καί πότε κεῖ. Μέσα σέ τέτοιες συνθήκες ἡ φιλάνθρωπία εἶναι ἀπό τά πρῖν καταδικασμένα νά εἶναι ἀνίσχυρη, καί γι' αὐτό παραμένει τυχαῖο καί καθαρά ἀτομικό ζήτημα τούτων ἢ ἐκείνων τῶν προσώπων, χωρίς νά ἀποχτᾷ οὔτε τήν ἐλάχιστη κοινωνική σημασία.

Ἄς σημειώσουμε ἀκόμα μιὰ ἰδιομορφία ὡς πρός τή στάση τῆς κοινῆς γνώμης ἀπέναντι στό λιμό. Ὡς τελευταῖα ἀκόμα, μπορούμε νά πούμε χωρίς ὑπερβολή, κυριαρχοῦσε ἡ γνώμη ὅτι ὅλο τό ρωσικό οἰκονομικό, καί μάλιστα καί τό κρατικό καθεστῶς στηρίζεται μόνο στίς *μάζες* τῆς ἀγροτιᾶς πού κατέχει γῆ καί ἀσκεῖ ἀνεξάρτητα τό νοικοκυριό της στή γῆ αὐτή. Ὡς ποιό βαθμό ἔχει διεισδύσει ἡ ἄποψη αὐτή ἀκόμα καί στους πρωτοπόρους κύκλους τῶν σκεφτόμενων ἀνθρώπων, πού λιγότερο ἀπ' ὄλους ἔχουν τήν τάση νά πιάνονται στό δίχτυα τοῦ ἐπίσημου ἐγκωμιασμοῦ, αὐτό τό πράγμα τό ἔδειξε σέ ὄλους πολύ παραστατικά τό ἀξέχαστο βιβλίο τοῦ Νικολάι—ον πού βγήκε μετά τήν πείνα τοῦ 1891—1892¹³¹. Ἡ καταστροφή τεράστιου ἀριθμοῦ ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν εἶχε φανεῖ σέ ὄλους τόσο μέγας παραλογισμός, τόσο ἀπίθανο ἄλμα στήν ἀνυπαρξία, πού ἡ ἀνάγκη μιᾶς ὅσο τό δυνατό πιό πλατιᾶς βοήθειας, ἱκανῆς πραγματικά «νά ἐπουλώσει τίς πληγές», εἶχε γίνει σχεδόν τό γενικό σύνθημα. Καί πάλι ὁ κ. Σιπιάγκιν, καί ὄχι κανένας ἄλλος, ἀνέλαβε νά διαλύσει τίς τελευταῖες αὐταπάτες. Σέ τί λοιπόν στηρίζεται ἡ «Ρωσία», ἀπό τί ἀποζοῦν οἱ ἀγροτικές καί ἐμποροβιομηχανικές τάξεις, ἄν

ὄχι ἀπό τήν καταστροφή καί τήν ἀθλιότητα τοῦ λαοῦ; Νά κάνουνε τώρα προσπάθειες, ὄχι μόνο στά χαρτιά, γιά νά ἐπουλώσεις αὐτή τήν «πληγή» — αὐτό πιά εἶναι ἐγκλημα ἐσχάτης προδοσίας!

Ὁ κ. Σιτιάγκιν θά συμβάλλει, χωρίς ἀμφιβολία, στή διάδοση καί στή στερέωση τῆς ἀλήθειας, ὅτι ἐκτός ἀπό τήν ταξική πάλη τοῦ ἐπαναστατικοῦ προλεταριάτου ἐνάντια σ' ὀλόκληρο τό κεφαλαιοκρατικό καθεστῶς δέν ὑπάρχει καί δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἄλλο μέσο, οὔτε ἐνάντια στήν ἀνεργία καί στίς κρίσεις, οὔτε ἐνάντια στίς ἀσιατικές καί ἄγριες μορφές ἀπαλλοτριώσεως τοῦ μικροῦ παραγωγοῦ, πού τό προτσές αὐτό πῆρε στή χώρα μας. Τ' ἀφεντικά τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ κράτους δέ νοιάζονται γιά τό πλῆθος τῶν θυμάτων τῆς πείνας καί τῶν κρίσεων, ὅπως δέ νοιάζεται ἡ ἀτμομηχανή γιά κείνους πού συνθλίβει στό δρόμο τῆς. Τά πτώματα φρενάρουν τούς τροχούς, τό τραῖνο σταματάει, μπορεῖ μάλιστα καί νά ἐκτροχιαστεῖ (ὅταν οἱ μηχανικοί εἶναι ὑπερβολικά ἀψεῖς), ὥστόσο, ὅ,τι κι ἂν συμβεῖ, συνεχίζει τό δρόμο του ὕστερα ἀπό μικρή ἢ μεγάλη καθυστέρηση. Ἄκουτε γιά τούς θανάτους ἀπό τήν πείνα καί γιά τήν καταστροφή δεκάδων καί ἑκατοντάδων χιλιάδων μικρῶν νοικοκυρέων, ταυτόχρονα ὅμως ἀκούτε καί γιά τίς προόδους τῆς γεωργίας τῆς χώρας μας, γιά τήν πετυχημένη κατάκτηση μιᾶς ἐξωτερικῆς ἀγορᾶς ἀπό τούς τσιφλικάδες τῆς Ρωσίας, πού ἔστειλαν μιᾶ ἀποστολή ἀπό ρώσους ἀγρότες νοικοκυρέους στήν Ἀγγλία, ἀκούτε γιά τήν ἐπέκταση τῆς πούλησης τελειοποιημένων ἐργαλείων, γιά τή διάδοση τῆς καλλιέργειας χόρτου κ. ἄ. Γιά τ' ἀφεντικά τῆς ρωσικῆς γεωργίας (ὅπως καί γιά ὅλους τούς κεφαλαιοκράτες-ἀφεντικά) τό δυνάμωμα τῆς καταστροφῆς καί τῆς πείνας δέν εἶναι παρά μιᾶ μικρή προσωρινή καθυστέρηση πού οὔτε κἀν τήν προσέχουν, ἂν οἱ πεινασμένοι δέν τούς ἀναγκάσουν νά τούς δόσουν προσοχή. Ὅλα ἐδῶ ἀκολουθοῦν τό δρόμο τους — ἀκόμα καί ἡ αἰσχροκέρδεια μέ τήν πούληση χωραφιῶν, μέ τήν ὁποία ἀσχολεῖται ἐκείνη ἡ μερίδα νοικοκυρέων πού ἀποτελεῖται ἀπό εὐπορους ἀγρότες.

Νά, λχ., ὁ νομός Μπουγκουρουσλάν τοῦ κυβερνεῖου Σαμάρας χαρακτηρίστηκε περιοχή πού «δοκιμάστηκε ἀπό σιτοδεία». Συνεπῶς, ἡ καταστροφή τῆς μάζας τῆς ἀγροτιᾶς καί ἡ πείνα ἔφτασαν ἐδῶ στό μεγαλύτερο βαθμό. Ἡ δυστυχία ὅμως τῶν μαζῶν ὄχι μόνο δέν ἐμποδίζει, ἀλλά λές καί συμβάλλει στή στερέωση τῶν οἰκονομικῶν θέσεων τῆς ἀστικῆς μειοψηφίας τῆς ἀγροτιᾶς. Νά τί διαβάζουμε γιά τόν ἴδιο αὐτό νομό σέ μιᾶ ἀν-

ταπόκριση τοῦ Σεπτέμβρη πού δημοσιεύτηκε στή «Ρούσκιγε Βέντομοστι»¹³² (ἀρ. φύλλου 244):

«Νομός Μπουγκουρουσλάν τοῦ κυβερνεῖου Σαμάρας. Τό φλέγον ζήτημα στά μέρη μας εἶναι τό γεγονός ὅτι παντοῦ αὐξάνει γρήγορα ἡ τιμή τῆς γῆς καί παίρνει τεράστια ἔκταση ἡ κερδοσκοπία γύρω ἀπό τή γῆ, κερδοσκοπία πού προκλήθηκε ἀπό τήν αὐξηση τῆς τιμῆς αὐτῆς. Μόλις πρὶν ἀπό 15-20 περίπου χρόνια τά θαυμάσια χωράφια τῶν κοιλάδων εἶχαν ἐδῶ 10-15 ρούβλια ἡ ντεσιατίνα: ὑπῆρχαν περιφέρειες ἀπομακρυσμένες ἀπό τή σιδηροδρομική γραμμή, ὅπου μόλις πρὶν ἀπό τρία χρόνια θεωροῦνταν μεγάλη ἡ τιμή τῶν 35 ρούβλιων τήν ντεσιατίνα, καί μόνο γιά τήν πιό καλύτερη γῆ μέ θαυμάσιο ἀγροτικό σπίτι καί μαγαζιά δόθηκαν κάποτε 60 ρούβλια τήν ντεσιατίνα. Σήμερα ὅμως γιά χειρότερη γῆ δίνουν 50-60 ρούβλια, ἐνῶ γιά καλύτερη γῆ ἡ τιμή ἀνέβηκε ὡς τά 80 καί μάλιστα ὡς τά 100 ρούβλια τήν ντεσιατίνα. Ἡ κερδοσκοπία πού προκάλεσε αὐτή ἡ αὐξηση τῆς τιμῆς τῆς γῆς εἶναι δύο εἰδῶν: πρῶτο, εἶναι ἡ ἀγορά γῆς γιά ἄμεση μεταπούληση (ὑπάρχουν περιπτώσεις πού γῆ ἀγοράστηκε πρὸς 40 ρούβλια καί ὕστερα ἀπό ἓνα χρόνο μεταπουλήθηκε σέ ντόπιους ἀγρότες πρὸς 55 ρούβλια)· πουλᾶνε συνήθως τσιφλικάδες, πού εἴτε δέν ἔχουν ὄρεξη, ἢ πού δέν ἔχουν καιρὸ γιά τά πᾶνε-ἔλα καί τίς διαφορές διατυπώσεις πού ἀπαιτοῦνται γιά τήνπούληση γῆς στοὺς ἀγρότες μέσω τῆς Ἀγροτικῆς Τράπεζας, καί ἀγοράζουν ἔμποροι-κεφαλαιοκράτες, πού τῆ μεταπουλᾶνε στοὺς ἴδιους τοὺς ντόπιους μουζίκους. Δεύτερο, πολυάριθμοι καί κάθε εἶδους μεσίτες ἀσχολοῦνται μέ τήν ἐξαπάτηση τῶν ἀγροτῶν τῶν μακρινῶν κυβερνεῖων (κυρίως μικρορωσικῶν) καί τοὺς σερβίρουν κάθε λογῆς ἀκατάλληλη γῆ. Γι' αὐτή τῆ δουλειά παίρνουν ἀπό τοὺς κατόχους τσιφλικιῶν ἀρκετά γερῆ προμήθεια (1 ὡς 2 ρούβλια τήν ντεσιατίνα). Ἀπ' ὅσα εἰπώθηκαν πιό πάνω φαίνεται ὅτι τό κύριο ἀντικείμενο αἰσχροκέρδειας μέ τῆ γῆ εἶναι ὁ ἀγρότης, καί στή δίψα του γιά γῆ στηρίζεται ὅλο αὐτό τό ἀσύλληπτο καί ἀνεξήγητο μέ ἀπλές οικονομικές αἰτίες ἄλλα τῶν τιμῶν φυσικά, ἔπαιξαν τό ρόλο τους καί οἱ σιδηρόδρομοι, ὄχι ὅμως καί τόσο μεγάλο, γιατί στά μέρη μας κύριος ἀγοραστής γῆς παραμένει ἡ ἀγροτιά, πού γι' αὐτήν ὁ σιδηρόδρομος κάθε ἄλλο παρά πρωταρχικό παράγοντα ἀποτελεῖ».

Αὐτοὶ οἱ ἀετονύχηδες «μουζικοί καλοὶ νοικοκυρέοι», πού μέ τόση ἀπληστία τοποθετοῦν τίς «οἰκονομίες» τους (καί ὅ,τι ἔχουν ληστέψει) σέ ἀγορά γῆς, θά ἀποτελειώσουν ἀναπόφευχτα

καί κείνους τούς φτωχούς αγρότες, πού ἐπέζησαν ὡς τὰ τώρα ἀπό τό σημερινό λιμό.

Ἄν γιά τήν ἀστική κοινωνία μέσο πάλης ἐνάντια στήν καταστροφή καί στήν πείνα τῶν φτωχῶν ἀγροτῶν εἶναι ἡ ἀγορά γῆς ἀπομέρους τῶν εὐπορῶν ἀγροτῶν, ἀπό τό ἄλλο μέρος, μέσο πάλης ἐνάντια στήν κρίση, ἐνάντια στόν ὑπερκορεσμό τῆς ἀγορᾶς μέ βιομηχανικά προϊόντα εἶναι ἡ ἀναζήτηση νέων ἀγορῶν. Ὁ δουλικός τύπος («Νόβογε Βρέμια» ἀρ. φύλλου 9188) θαυμάζει τίς ἐπιτυχίες τοῦ καινούργιου ἐμπορίου μέ τήν Περσία, γίνεται ζωηρή συζήτηση γιά τίς προοπτικές τοῦ ἐμπορίου μέ τήν Κεντρική Ἀσία καί κυρίως μέ τή Μαντζουρία. Οἱ σιδηροβιομηχανοί καί τὰ ἄλλα σκυλόψαρα τῆς βιομηχανίας τρίβουν χαρούμενα τὰ χέρια τους, ἀκούγοντας γιά ἀναζωογόνηση τῆς κατασκευῆς σιδηροδρομικῶν γραμμῶν. Ἀποφασίστηκε νά κατασκευαστοῦν μεγάλες γραμμές: Πετροῦπολη – Βιάτκα, Μολόγκοε – Σεντλέτς, Ὁρενμπούργκ – Τασκέντ. Ἡ κυβέρνηση ἐγγυήθηκε δάνειο 37 ἑκατομμυρίων γιά τούς σιδηροδρόμους (γιά τίς σιδηροδρομικές ἐταιρεῖες Μόσχα – Καζάν, Λόντζ καί Νοτιο-ανατολικῶν γραμμῶν), σχεδιάζεται ἡ κατασκευή τῶν γραμμῶν: Μόσχα – Κιστίμ, Καμίσιμ – Ἀστραχάν καί τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Μαύρης θάλασσας. Οἱ πεινασμένοι αγρότες καί οἱ ἄνεργοι ἐργάτες μποροῦν νά παρηγοροῦνται: τὰ χρήματα τοῦ δημοσίου (ἂν τό δημόσιο ταμεῖο προμηθευτεῖ κι ἄλλα χρήματα) δέν πρόκειται, ἐννοεῖται, νά ξοδευτοῦν «μή παραγωγικά» (πρβλ. τήν ἐγκύκλιο τοῦ Σιπιάγκιν) σέ βοηθήματα, ὄχι, θά κυλήσουν στίς τσέπες τῶν μηχανικῶν καί τῶν ἐργολάβων — σάν καί κείνους τούς καταχραστής μεγάλης ὄλκῆς, πού χρόνια ὀλόκληρα κλέβαν στό Νίζνι, κατασκευάζοντας τήν προκουαῖα τοῦ Σόρμφοβο καί πού μόλις τώρα καταδικάστηκαν (σάν ἐξαίρεση) ἀπό τή σύνοδο τοῦ Ἀνώτερου δικαστηρίου τῆς Μόσχας¹³³, πού ἔγινε στό Νίζνι Νόβγκοροντ*.

* Δυστυχῶς, ἡ ἔλλειψη χώρου δέ μᾶς ἐπιτρέπει νά σταθοῦμε πιό λεπτομερειακά σ' αὐτή τή δίκη, πού ἔδειξε ἀκόμα μιά φορά, πῶς ἀλωνίζουν τόσο οἱ μηχανικοί ὅσο καί οἱ ἐργολάβοι. Γιά μᾶς, τούς ρώσους, εἶναι ἀκριβῶς ἡ παλιά ἱστορία πού παραμένει πάντα νέα. Ὁ μηχανικός Ἀλεξάντροφ παρέα μέ τόν Σνάκενμπουργκ, διευθυντή τοῦ παραρτήματος τοῦ ὑπουργείου συγκοινωνίας στήν πόλη Νίζνι Νόβγκοροντ τῆς περιφέρειᾶς Καζάν, «ἔφκιαζε» μαζί μέ ἕξι ἐργολάβους πού ἦταν μνημένοι στήν ὑπόθεση, *στή διάρκεια τριῶν χρόνων* (1893–1895) γιά τόν ἑαυτό του καί γιά τούς ἄλλους κεφάλαια ἀπό χιλιάδες ρούβλια, παρουσιάζοντας στό δημόσιο ταμεῖο λογαριασμούς, καταστάσεις, πρακτικά παραλαβῆς κτλ. γιά ἔργα καί προμήθειες πού ποτέ δέν εἶχαν γίνει. Δέν ἦταν φανταστικά μόνο τὰ ἔργα, ἀλλά καί οἱ ἴδιοι οἱ ἐρ-

III. ΤΟ ΤΡΙΤΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ

Ἡ ἔκφραση «τρίτο στοιχείο» ἢ «τρίτα πρόσωπα» μπήκε σέ χρήση, ἂν δέν κάνουμε λάθος, ἀπό τόν ὑποδιοικητή τοῦ κυβερνεῖου Σαμάρας, κ. Κοντοῖντι, στόν ἐναρκτήριο λόγο πού ἔβγαλε στή συνέλευση τοῦ ζέμιστρο τοῦ κυβερνεῖου Σαμάρας στά 1900, γιά νά ὑποδηλωθοῦν πρόσωπα, πού «δέν ἀνήκουν οὔτε στίς διοικητικές ἀρχές, οὔτε στίς γραμμές τῶν ἐκπροσώπων τῶν

γολάβοι: ἀπλός γραφιάς ὑπέγραφε γιά ἐργολάβος! Τό τί ποσό ἔχει τσεπώσει ὅλη αὐτή ἡ συμμορία — φαίνεται ἀπό τό παρακάτω γεγονός. Ὁ μηχανικός Ἀλεξάντροφ παρουσίασε λογαριασμούς (τῶν «ἐργολάβων» πού βρέθηκαν στό ἐδάφιο τοῦ κατηγορουμένου) γιά ποσό *πάνω ἀπό διακόσια* χιλιάδες ρούβλια, καί στούς λογαριασμούς αὐτοῦ, λχ., ἀντί 400 ρούβλια πού ἦταν τά πραγματικά ἐξοδα, ἔβαζε 4400 ρούβλια. Ὁ μηχανικός Ἀλεξάντροφ, σύμφωνα μέ τίς καταθέσεις ἑνός μάρτυρα, γλεντοῦσε πότε μέ γυναῖκες, πότε μέ τούς ἄμεσους προϊσταμένους του, μηχανικούς σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, ξοδεύοντας 50-80 ρούβλια γιά κάθε γεῦμα.

Τό πῶς ἐνδιαφέρον ὅμως σ' αὐτή τήν ὑπόθεση εἶναι — πῶς διεξήχθη καί πῶς τέλειωσε αὐτή ἡ δίκη. Ὁ ἀστυνομικός διευθυντής, στόν ὅποιο ἕνας πράκτορας τῆς ἀστυνομίας δίωξης ἀνέφερε τήν περίπτωση, «δέ θέλησε ν' ἀνακινήσει ζήτημα» (!) «Ἡ δουλειά αὐτή — εἶπε — δέν ἀφορᾷ ἐμᾶς, ἀλλά τό ὑπουργεῖο συγκοινωνίας», καί ὁ πράκτορας ἀναγκάστηκε νά ἀποτανθεῖ στόν εἰσαγγελέα. Σέ συνέχεια ἀποκαλύφθηκαν ὅλα μόνο χάρη στό γεγονός ὅτι οἱ κλέφτες τσακώθηκαν μεταξύ τους : ὁ Ἀλεξάντροφ «δέν ἔκανε μοιρασιά» μ' ἕναν ἀπό τούς γωφιάδες-ἐργολάβους. Ἡ δίκη κράτησε *ἔξι χρόνια*, ἔτσι πού πολλοί μάρτυρες πέθαναν στό μεταξύ καί σχεδόν ὅλοι εἶχαν ξεχάσει τήν οὐσία τῆς ὑπόθεσης. Ἀκόμα καί ἕνας τέτοιος μάρτυρας, ὅπως ὁ Λόχτιν, πρῶην διευθυντής σιδηροδρομῶν τῆς περιφέρειας Καζάν, *δέν κατορθώθηκε νά βρεθεῖ* (sic!): πότε ἔλεγαν πῶς ἦταν στό Καζάν καί πότε στήν πόλη Ἐνισείσκ σέ ἀποστολή! Ἄς μή νομίσει ὁ ἀναγνώστης ὅτι πρόκειται γιά ἄστυα, ὅλα αὐτά εἶναι ἀντιγραμμένα ἀπό τά πραχτικά τῆς δίκης.

Τό ὅτι στήν ὑπόθεση αὐτή δέν εἶναι μπερδεμένοι μόνο οἱ κατηγορούμενοι — φαίνεται ἀκόμα καί ἀπό τά ἔξης δύο γεγονότα: πρῶτο, ὁ ἴδιος αὐτός ὁ ἐνάρετος πράκτορας τῆς ἀστυνομίας, πού ἀνακίνησε τό ζήτημα, δέν ὑπηρετεῖ τώρα στήν ἀστυνομία, μά ἀπόχτησε σπίτι καί ζεῖ ἀπό τά εἰσοδήματα πού τοῦ δίνει. Δεύτερο, ὁ μηχανικός Μακάροφ, *διευθυντής σιδηροδρομῶν τῆς περιφέρειας Καζάν* (πού ὅταν χιζόταν ἡ προκυμαία τοῦ Σόρμοβο ἦταν βοηθός τοῦ διευθυντῆ), στή δίκη ἔκανε τό πᾶν γιά νά ὑπερασπίσει τόν Ἀλεξάντροφ· δήλωσε μάλιστα — ἐπιλέξει! — ὅτι ἂν τήν ἀνοιξη τοῦ 1894 τήν προκυμαία τήν παράσυρε τό νερό, *«ἔτσι καί ἔπρεπε νά γίνει»*. Σύμφωνα μέ τίς καταθέσεις τοῦ Μακάροφ ὁ Ἀλεξάντροφ ἦταν σέ ὅλα ἐντάξει καί διακρινόταν γιά τήν ἐμπειρία, τήν ἐπιμέλεια καί τήν τάξη στή δουλειά του!

Τό ἀποτέλεσμα ἦταν: γιά τόν Ἀλεξάντροφ — ἕνα χρόνο φυλάκιση· γιά τόν Σνάκενμπουργκ — ἀστηρή ἐπίπληξη (πού δέν ἐφαρμόστηκε χάρη στή διακήρυξη τοῦ 1896!)· οἱ ὑπόλοιποι ἀθωώθηκαν. Ἡ ἀπαίτηση γιά ἀποζημίωση τοῦ δημόσιου ταμείου ἀπορίφθηκε. Φαντάζομαι πόσο εὐχαριστημένοι πρέπει νά εἶναι καί οἱ Λόχτιν πού δέ βρέθηκαν καί οἱ Μακάροφ πού βρίσκονται στήν ὑπηρεσία.

κλειστών τάξεων». Ἡ αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ καί τῆς ἐπιροῆς αὐτῶν τῶν προσώπων πού βρίσκονται στήν ὑπηρεσία τῶν ζέμστβο ὡς γιατροί, τεχνικοί, στατιστικοί, γεωπόνοι, παιδαγωγοί κλπ., τραβάει ἀπό πολύ καιρό τήν προσοχή τῶν ἀντιδραστικῶν μας, πού ἔδωσαν σ' αὐτά τά μισητά «τρίτα πρόσωπα» καί τό παρατσούκλι «γραφειοκρατία τῶν ζέμστβο».

Γενικά πρέπει νά ποῦμε ὅτι οἱ ἀντιδραστικοί μας — ἐδῶ συμπεριλαβαίνουμε, ἐννοεῖται, κι ὅλη τήν ἀνώτερη γραφειοκρατία — δείχνουν πῶς ἔχουν ὀξυμένο τό πολιτικό αἰσθητήριο. Ἔχουν ἀποχτήσει τόσο μεγάλη καί πολύπλευρη πείρα στήν πάλη ἐνάντια στήν ἀντιπολίτευση, ἐνάντια στά λαϊκά «κινήματα», στούς ἀφεντικούς, στίς ἐξεγέρσεις, στούς ἐπαναστάτες, ὥστε βρίσκονται πάντα σέ «ἐπιφυλακή» καί καταλαβαίνουν καλύτερα ἀπό κάθε ἀπλοϊκό καί ἀπό κάθε «τίμιο μά ἀτζαμή» ὅτι ἡ ἀπολυταρχία εἶναι ἀσυμβίβαστη μέ *ὅποιαδήποτε* αὐτοτέλεια, τιμιότητα, ἀνεξαρτησία πεποιθήσεων, περηφάνεια γιά ἀληθινή γνώση. Διαπνεόμενοι βαθιά ἀπό τό πνεῦμα τῆς δουλικότητος καί τῆς γραφειοκρατικῆς στάσης ἀπέναντι σέ κάθε ζήτημα, πνεῦμα πού ἐπικρατεῖ σ' ὅλη τήν ἱεραρχία τῆς ὑπαλληλοκρατίας τῆς Ρωσίας, βλέπουν μέ ὑποψία ὅποιον δέ μοιάζει μέ τόν Ἄκάκι Ἄκάκιεβιτς¹³⁴ τοῦ Γκόγκολ ἢ, γιά νά χρησιμοποιήσουμε μιὰ σύγκριση πῶς ταιριαστή γιά τούς καιρούς μας, ὅποιον δέ μοιάζει μέ τόν ἄνθρωπο σέ θήκη¹³⁵.

Καί πραγματικά: ἂν οἱ ἄνθρωποι πού ἐκπληρώνουν τή μιὰ ἢ τήν ἄλλη δημόσια λειτουργία, δέ θά ἐκτιμῶνται σύμφωνα μέ τήν ὑπηρεσιακή θέση πού κατέχουν, ἀλλά σύμφωνα μέ τίς γνώσεις καί τά προσόντα τους, αὐτό δέ θά ὀδηγήσει μήπως, λογικά καί ἀναπόφευχτα, στήν ἐλευθερία τῆς κοινῆς γνώμης καί τοῦ δημοσίου ἐλέγχου, πού κρίνει αὐτές τίς γνώσεις καί αὐτά τά προσόντα; Μήπως αὐτό δέν ὑποσκάπτει ἀπό τή ρίζα τά προνόμια ἐκεῖνα τῶν κλειστών τάξεων καί τῶν ἀξιοματουχῶν, στά ὅποια ἀκριβῶς στηρίζεται ἡ ἀπολυταρχική Ρωσία; Ἄκοῦστε πῶς αἰτιολογοῦσε τή δυσαρέσκειά του ὁ ἴδιος ὁ κ. Κοντοῖντι:

«Τυχαίνει, — λέει, — οἱ ἐκπρόσωποι τῶν κλειστών τάξεων, χωρίς ἄρκετά δικαιολογημένο λόγο, νά δίνουν προσοχή σ' ὅσα τούς λέν οἱ διανοούμενοι, ἔστω κι ἂν αὐτοί δέν εἶναι παρά κάτι μισθωτοί ὑπάλληλοι τῶν ζέμστβο, μόνο καί μόνο γιατί ἐπικαλοῦνται τήν ἐπιστήμη ἢ τίς ὑποδείξεις τῶν συνταχτῶν τῶν ἐφημερίδων καί περιοδικῶν». Ἄκοῦτε; Δέν εἶναι παρά ἀπλοῖ «μισθωτοί ὑπάλληλοι», καί καταπιάνονται νά διδάξουν τούς «ἐκ-

προσώπους τῶν κλειστῶν τάξεων»! Ἄς σημειωθεῖ ἀνάμεσα στ' ἄλλα: τὰ μέλη τῶν συμβουλίων τῶν ζέμστρο, πού ἀναφέρει ὁ κ. ὑποδιοικητῆς τοῦ κυβερνεῖου, εἶναι στήν οὐσία μέλη ἑνός θεσμοῦ, ἔξω ἀπό τίς κλειστές τάξεις· ὅμως μιά καί σέ μᾶς τό καθετί εἶναι ποτισμένο μέ τό πνεῦμα τῆς κάστας, μιά καί τὰ ζέμστρο, μέ τό νέο τους κανονισμό, ἔχασαν μεγάλο μέρος ἀπό τό χαρακτήρα τους γενικά ὡς θεσμοῦ ἔξω ἀπό τίς κλειστές τάξεις, μπορούμε πραγματικά νά ποῦμε χάρη συντομίας ὅτι στή Ρωσία ὑπάρχουν δύο ἰθύνουσες «τάξεις»: 1. οἱ διοικητικές ἀρχές καί 2. οἱ ἐκπρόσωποι τῶν κλειστῶν τάξεων. Γιά τό τρίτο στοιχεῖο δέν ὑπάρχει θέση σέ μιά καστική μοναρχία. Καί ἀφοῦ ἡ ἀδυσώπητη οἰκονομική ἐξέλιξη ὑποσκάπτει ὄλο καί πιά βαθιά τὰ βάρη τῶν κλειστῶν τάξεων μέ τήν ἴδια τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καί δημιουργεῖ τήν ἀνάγκη γιά «διανοουμένους», πού ὁ ἀριθμός τους αὐξάνει συνεχῶς, πρέπει νά περιμένουμε ἀναπόφευχτα ὅτι τό τρίτο στοιχεῖο θά φροντίσει νά εὐρύνει τά στενά γι' αὐτό πλαίσια.

«Τά ὄνειρα ἐκείνων πού δέν ἀνήκουν οὔτε στίς διοικητικές ἀρχές, οὔτε στούς ἐκπρόσωπους τῶν κλειστῶν τάξεων στά ζέμστρο — ἔλεγε ὁ ἴδιος ὁ κ. Κοντοῖντι — δέν ἔχουν παρά φανταστικό χαρακτήρα, μπορούν ὅμως, ἂν ὑποθέσουμε ὅτι στή βάση τους ὑπάρχουν πολιτικές τάσεις, νά ἔχουν καί ἐπιζήμια πλευρά».

Ἡ ὑπόθεση γιά τήν ὑπαρξη «πολιτικῶν τάσεων» — αὐτό δέν εἶναι παρά διπλωματική ἐκφραση τῆς πεποίθησης ὅτι ὑπάρχουν αὐτές οἱ τάσεις. Καί «ὄνειρα» ἐδῶ ὀνομάζονται, ἂν θέλετε, ὅλες οἱ ἀντιλήψεις πού πηγάζουν: γιά τό γιατρό — ἀπό τά συμφέροντα τῆς ἄσκησης τῆς ἰατρικῆς, γιά τό στατιστικό — ἀπό τά συμφέροντα τῆς στατιστικῆς καί πού δέν παίρνουν ὑπόψη τά συμφέροντα τῶν ἰθύνουσῶν κλειστῶν τάξεων. Τά ὄνειρα αὐτά εἶναι αὐτά καθαυτά φανταστικά, ὅμως τροφοδοτοῦν, καθώς βλέπετε, τήν πολιτική δυσαρέσκεια.

Καί νά ἡ προσπάθεια ἑνός ἄλλου διοικητικοῦ, κυβερνήτη σ' ἕνα ἀπό τά κεντρικά κυβερνεῖα, νά αἰτιολογήσει διαφορετικά τή δυσαρέσκεια ἀπέναντι στό τρίτο στοιχεῖο. Κατά τά λεγόμενά του, ἡ δράση τῶν ζέμστρο τοῦ κυβερνεῖου πού τοῦ ἐμπιστεύτηκαν «ἀπομακρύνεται κάθε χρόνο ὄλο καί πιά πολύ ἀπό τίς θεμελιακές ἀρχές τοῦ Κανονισμοῦ τῶν ζέμστρο¹³⁶». Σύμφωνα μ' αὐτόν τόν Κανονισμό ὁ τοπικός πληθυσμός πρέπει νά διαχειρίζεται ὅλες τίς ὑποθέσεις τίς σχετικές μέ τά τοπικά ὀφέλη καί τίς τοπικές ἀνάγκες· ὥστόσο, λόγω τῆς ἀδιαφορίας τῆς πλειονότητας τῶν γαιοχτημόνων ἀπέναντι στό δικαίωμα πού τούς

παραχωρήθηκε, «οἱ συνελεύσεις τῶν ζέμιστβο πῆραν ἀπλῶς τυπικό χαρακτήρα, καί τὰ ζητήματα τὰ χειρίζονται τὰ συμβούλια τῶν ζέμιστβο, πού ὁ χαρακτήρας τους παρουσιάζει πολλές ἐλλείψεις». Τό πράγμα αὐτό «εἶχε ὡς συνέπεια νά δημιουργηθοῦν στά συμβούλια τῶν ζέμιστβο ἕνα σωρό γραφεῖα καί νά προσλαμβάνονται στήν ὑπηρεσία τοῦ ζέμιστβο *εἰδικοί*, — στατιστικοί, γεωπόνοι, παιδαγωγοί, γιατροί τῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας κλπ. — πού, αἰσθανόμενοι τή *μορφωτική* καί κάποτε καί τή *διανοητική ὑπεροχή* τους ἀπέναντι στούς παράγοντες τῶν ζέμιστβο, ἄρχισαν νά ἐκδηλώνουν ὄλο καί *μεγαλύτερη αὐτοτέλεια*, πράγμα πού τό πετυχαίνουν ἰδιαίτερα μέ τήν ὀργάνωση διάφορων συνεδρίων στό κυβερνεῖο καί ἐπιτροπῶν στά συμβούλια τῶν ζέμιστβο. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά βρεθεῖ ὄλη ἡ διαχείριση τῶν ζέμιστβο στά *ἄχρια προσώπων, πού δέν ἔχουν τίποτα τό κοινό μέ τόν τοπικό πληθυσμό*». Ἄν καί «ἀνάμεσα σ' αὐτούς ὑπάρχουν πάρα πολλά πρόσωπα τελείως καλοπροαίρετα καί ἀξιοσέβαστα, τὰ πρόσωπα ὅμως αὐτά δέν μποροῦν νά βλέπουν τήν ὑπηρεσία παρά ὡς μέσο βιοποριστικό καί τὰ τοπικά ὀφέλη καί οἱ ἀνάγκες μποροῦν νά τοῦς ἐνδιαφέρουν μόνο ἐφόσον ἀπ' αὐτές ἐξαρτᾶται ἡ προσωπική τους εὐημερία». — «Στά ζητήματα τῶν ζέμιστβο, κατά τή γνώμη τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνεῖου, ὁ *μισθωτός δέν μπορεῖ νά ὑποκαταστήσει τόν ἰδιοκτήτη*». Αὐτή τή δικαιολογία μπορεῖς νά τή χαρακτηρίσεις καί πιό πονηρή καί πιό εἰλικρινῆ, ἀνάλογα μέ τό πῶς θά τήν πάρεις. Εἶναι πιό πονηρή, γιατί ἀποσιωπᾷ τίς πολιτικές τάσεις καί ἐπιχειρεῖ ν' ἀναγάγει τίς βάσεις τοῦ συλλογισμοῦ τῆς ἀποκλειστικά στά συμφέροντα τῆς τοπικῆς ὀφέλειας καί τῶν τοπικῶν ἀναγκῶν. Εἶναι πιό εἰλικρινῆς, γιατί ἀντιπαραθέτει ἀνοιχτά τό «μισθωτό» στόν *ἰδιοκτήτη*. Αὐτή εἶναι ἡ παμπάλαια ἄποψη τῶν Κίτ Κίτιτς¹³⁷ τῆς Ρωσίας, πού ὅταν πρόκειται νά προσλάβουν κανένα «*δασκαλάκο*» καθοδηγοῦνται προπαντός καί περισσότερο ἀπ' ὅλα ἀπό τίς τιμές τῆς ἀγορᾶς γιά τό δοσμένο εἶδος ἐπαγγελματικῆς ὑπηρεσίας. Πραγματικά ἀφεντικά πάνω ἀπ' ὅλα εἶναι οἱ *ἰδιοχτήτες*, αὐτά διδάσκει ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ ἴδιου ἐκείνου στρατοπέδου, ἀπ' ὅπου ἀκούονται συνεχῶς ὕμνοι γιά τή Ρωσία μέ τή σταθερή της ἐξουσία, πού δέν ἐξαρτᾶται ἀπό κανένα καί στέκεται πάνω ἀπό τάξεις, ἐξουσία πού, δόξα τῷ θεῷ, εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπό τήν κυριαρχία πάνω στή ζωῆ τοῦ λαοῦ τῶν ἰδιοτελῶν συμφερόντων, πράγμα πού βλέπουμε στίς διεφθαρμένες ἀπό τόν κοινοβουλευτισμό δυτικές χῶρες. Καί μιά πού ὁ *ἰδιοχτήτης* εἶναι ἀφεντικό, πρέπει νά εἶναι ἀφεντικό καί τοῦ ὑγειο-

νομικοῦ, καί τοῦ στατιστικοῦ, καί τοῦ μορφωτικοῦ «ἔργου»: ὁ πομπαδοῦρ μας δέ διστάζει νά βγάλει αὐτό τό συμπέρασμα, πού ἐκφράζει μιά ἀνοιχτή ὁμολογία τῆς πολιτικῆς κυριαρχίας τῶν εὐπορῶν τάξεων. Κι ἀκόμα: δέ διστάζει — κι αὐτό εἶναι ἐξαιρετικά διασκεδαστικό — ν' ἀναγνωρίσει ὅτι αὐτοί οἱ «εἰδικοί» αἰσθάνονται τή μορφωτική καί κάποτε καί τή διανοητική ὑπεροχή τους ἀπέναντι στούς παράγοντες τῶν ζέμστβο. Καί, ἐννοεῖται, ἐνάντια στή διανοητική ὑπεροχή δέν ὑπάρχει κανένα ἄλλο μέσο ἐκτός ἀπό τά πολύ αὐστηρά μέτρα. . .

Καί νά πού πρὶν ἀπό λίγο καιρό στόν ἀντιδραστικό μας τύπο παρουσιάστηκε μιά ἐξαιρετικά κατάλληλη εὐκαιρία νά ἐπαναλάβει τίς παροτρύνσεις γιά ἐφαρμογή τέτοιων αὐστηρῶν μέτρων. Τό γεγονός ὅτι οἱ διανοούμενοι δέ θέλουν νά ἐπιτρέψουν νά τοὺς φέρονται σάν ἀπλοῦς μισθωτοῦς, σάν πωλητές ἐργατικῆς δύναμης (καί ὄχι σάν πολίτες πού ἐκτελοῦν ὀρισμένα δημόσια λειτουργήματα), ὀδηγοῦσε πάντα, ἀπό καιρό σέ καιρό, σέ συγκρούσεις τῶν ἰθυόντων κύκλων τῶν συμβουλιῶν τῶν ζέμστβο μιά μέ τοὺς γιατροῦς πού παραιτοῦνταν ὁμαδικά, μιά μέ τοὺς τεχνικούς κτλ. Τόν τελευταῖο καιρό ὁμως οἱ συγκρούσεις τῶν συμβουλιῶν τῶν ζέμστβο μέ τοὺς στατιστικούς πῆραν καθαρά ἐπιδημικό χαρακτήρα.

Ἡ «Ἴσκρα» σημείωσε ἀπό τό Μάη ἀκόμα (ἀρ. φύλλου 4) τό γεγονός ὅτι οἱ τοπικές ἀρχές (στό Γιαροσλάβλ) ἀπό πολύ παλιά δέν ἐβλεπαν μέ καλό μάτι τή στατιστική ὑπηρεσία, καί μάλιστα ὕστερα ἀπό τά γεγονότα τοῦ Μάρτη στήν Πετρούπολη ἔκαναν «ἐκκαθάριση» τῶν γραφείων καί πρότειναν στό διευθυντή τῆς ὑπηρεσίας αὐτῆς «στό μέλλον, ὅταν προσλαμβάνει φοιτητές, νά κάνει αὐστηρή ἐπιλογή, ἔτσι πού νά μή μπορεῖ οὔτε κἀν νά σκεφτεῖ κανεῖς ὅτι θά μπορούσαν ποτέ νά ἀποδειχτοῦν μή ἐμπνέοντες ἐμπιστοσύνη». Στήν ἀνταπόκριση «Ἡ ἀνταρσία στό Βλαντίμιρ τῆς Κλιάζμα» («Ἴσκρα» ἀρ. φύλλου 5, Ἰούνης) περιγραφόταν ἡ γενική κατάσταση τῆς στατιστικῆς ὑπηρεσίας πού δημιουργοῦσε ὑποψίες, καθὼς καί οἱ αἰτίες πού ἔκαναν τήν ὑπηρεσία αὐτή νά μή εἶναι ἀρεστή στό διοικητή τοῦ κυβερνεῖου, στοὺς ἐργοστασιάρχες καί στοὺς τσιφλικάδες. Ἡ ἀπόλυση τῶν στατιστικῶν τοῦ Βλαντίμιρ γιά ἓνα τηλεγράφημα συμπάθειας πρὸς τόν Ἄννεσκι (πού ξυλοκοπήθηκε στήν πλατεία Καζάν στίς 4 τοῦ Μάρτη) ὀδήγησε στό οὐσιαστικό κλείσιμο τοῦ γραφείου, καί ἐπειδὴ οἱ στατιστικοὶ τῶν ἄλλων πόλεων ἀρνοῦνταν νά ὑπηρετήσουν σ' ἓνα ζέμστβο, πού δέν ξέρει νά ὑπερασπίζει τά συμφέροντα τῶν ὑπαλλήλων του, πρό-

κυψε ἡ ἀνάγκη νά ἀναλάβει ἡ τοπική χωροφυλακή τὸ ρόλο τοῦ μεσάζοντα ἀνάμεσα στοὺς στατιστικούς πού ἀπολύθηκαν καί στό διοικητὴ τοῦ κυβερνείου. «Ένας χωροφύλακας πῆγε στὰ σπίτια μερικῶν στατιστικῶν καί τοὺς πρότεινε νά ξανακάνουν αἰτήσεις γιὰ νά πιάσουν δουλειά στὴν ὑπηρεσία τοῦ γραφείου», ἡ ἀποστολή του, ὅμως, εἶχε πλήρη ἀποτυχία. Τέλος, στό φύλλο τοῦ Αὐγούστου τῆς «Ἴσκρα» (φύλλο 7) δημοσιεύτηκε περιγραφή γιὰ τὸ «ἐπεισόδιο τοῦ ζέμστβο τοῦ Αἰκατερινოსλάβ», ὅπου ὁ «πασάς» κ. Ροντζιάνκο (πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνείου) ἀπέλυσε τοὺς στατιστικούς, γιατί δέν ἐκτέλεσαν τὴν «ἐντολή» νά κρατοῦν ἡμερολόγιο, καί μέ τὴν ἀπόλυση αὐτὴ προκάλεσε τὴν παραίτηση ὅλων τῶν ἄλλων ὑπαλλήλων τοῦ γραφείου, καθὼς καί γράμματα διαμαρτυρίας τῶν στατιστικῶν τοῦ Χαρκόβου (πού δημοσιεύτηκαν στό ἴδιο φύλλο τῆς «Ἴσκρα»). Ὅσο πιὸ βαθιὰ στό δάσος — τόσο πιὸ πολλὰ τὰ ξύλα. Ἐπενέβηκε τότε ὁ πασάς τοῦ Χαρκόβου κ. Γκορντεγένκο (ἐπίσης πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνείου) καί δήλωσε στοὺς στατιστικούς τοῦ «δικοῦ του» ζέμστβο ὅτι δέ θ' ἀνεχτεῖ νά γίνεται «μέσα στὰ γραφεῖα τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμστβο καμιὰ σύσκεψη πάνω σέ ζητήματα πού δέν ἀφοροῦν τὰ καθήκοντα τῆς ὑπηρεσίας». Πρὶν ἀκόμα προλάβουν οἱ στατιστικοὶ τοῦ Χαρκόβου νά πραγματοποιήσουν τὸ σκοπὸ τους, νά ἀπαιτήσουν τὴν ἀπόλυση ἑνὸς χαφιέ (τοῦ Ἄντονόβιτς) πού βρισκόταν ἀνάμεσά τους, τὸ συμβούλιο τῶν ζέμστβο ἀπόλυσε τὸ διευθυντὴ τοῦ στατιστικοῦ γραφείου, προκαλώντας πάλι μ' αὐτὸ τὴν παραίτηση ὅλων τῶν στατιστικῶν.

Σέ ποιὸ σημεῖο τὰ γεγονότα αὐτὰ ἀναστάτωσαν ὁλόκληρη τὴ μάζα τῶν ὑπαλλήλων τῆς στατιστικῆς ὑπηρεσίας τῶν ζέμστβο, αὐτὸ μπορεῖ νά τὸ δεῖ κανεὶς, λχ., ἀπὸ τὸ γράμμα τῶν στατιστικῶν τῆς Βιάτκας πού προσπάθησαν νά δικαιολογήσουν ὅσο τὸ δυνατό πιὸ ἐμπεριστατωμένα τὴν ἀπροθυμία τους νά προσχωρήσουν στό κίνημα καί πού σωστά ὀνομάστηκαν γι' αὐτὴ τους τὴ στάση στὴν «Ἴσκρα» (ἀρ. φύλλου 9) «ἀπεργοσπάστες τῆς Βιάτκας».

Ὅμως ἡ «Ἴσκρα», ὅπως ἦταν φυσικό, σημεῖωσε μόνο ὀρισμένες περιπτώσεις, καί σέ καμιὰ περίπτωση ὅλα τὰ ἐπεισόδια, πού, σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες τῶν νόμιμων ἐφημερίδων συνέβηκαν καί στὰ κυβερνεῖα Πετρούπολης, Ὀλόνετς, Νίζνι Νόβγοροντ, Ταυρίδας, Σαμάρας (στὰ ἐπεισόδια συμπεριλαμβανόμε ἐδῶ καί τίς περιπτώσεις τῆς ταυτόχρονης ἀπόλυσης κάμποσων μαζί στατιστικῶν, γιατί οἱ περιπτώσεις αὐτές προκάλεσαν με-

γάλη ἀγανάκτηση καὶ ἀναβρασμό). Ὡς πού ἔφτασε γενικά ἡ καχυποψία τῶν ἀρχῶν τῶν κυβερνεῖων καὶ ἡ ἀδιαντροπία τους, αὐτό μπορεῖ νά τό δεῖ κανεῖς, λχ., ἀπό τά παρακάτω:

«Ὁ Σ. Μ. Μπλεκλόφ, διευθυντής τοῦ στατιστικοῦ γραφείου τῆς Ταυρίδας, στόν „Απολογισμό γιά τίς ἔρευνες πού ἔγιναν στό νομό Ντιεπρόβσκ“ τό Μάη καί Ἰούνη τοῦ 1901, ἀπολογισμὸ πού παρουσίασε στό συμβούλιο τῶν ζέμστρο, ἀναφέρει ὅτι οἱ δουλειές στό νομό αὐτόν γίνονται κάτω ἀπό πρωτοεῖδωτες συνθήκες: παρ' ὅλο πού ἦταν ἐφοδιασμένοι μέ ἄδεια τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνεῖου γιά νά ἀσκῆσουν τά καθήκοντά τους, καθώς καί μέ τά ἀπαραίτητα πιστοποιητικά, καί εἶχαν, μέ βάση τή διαταγή τῶν ἀρχῶν τοῦ κυβερνεῖου, τό δικαίωμα νά ζητοῦν τή συνδρομή τῶν τοπικῶν ἀρχῶν, οἱ ἐρευνητές περιβάλλονταν μέ ἄκρα καχυποψία ἀπομέρους τῆς ἀστυνομίας τοῦ νομοῦ, πού τούς παρακολουθοῦσε καταπόδι, ἐξέφραζε μέ τόν πῖό χοντροκομμένο τρόπο τή δυσπιστία της καί εἶχε φτάσει σέ σημεῖο, κατά τά λεγόμενα ἑνός ἀγρότη, νά στέλνει πίσω ἀπό τούς στατιστικούς ἕναν ἐνωματάρχη πού ρωτοῦσε τούς ἀγρότες, „μήπως οἱ στατιστικοὶ προπαγανδίζουν ἰδέες ἐπιβλαβεῖς γιά τό κράτος καί τήν πατρίδα“. Οἱ στατιστικοί, κατά τά λεγόμενα τοῦ κ. Μπλεκλόφ, „σκόνταψαν σέ διάφορα ἐμπόδια καί δυσκολίες, πού ὄχι μόνο ἐμπόδιζαν τή δουλειά, ἀλλά καί ἔθιγαν βαθιά τό αἶσθημα τῆς προσωπικῆς ἀξιοπρέπειας... Συχνά οἱ στατιστικοὶ βρίσκονταν σέ κατάσταση προσώπων ὑπό παρακολούθηση, γιά τά ὁποῖα γινόταν μυστική ἀνάκριση, γνωστή ἐξἄλλου πολύ καλά σ' ὄλους, καί σχετικά μέ τά ὁποῖα θεωροῦνταν ἀπαραίτητο νά ἐπιστᾶται ἡ προσοχή τοῦ κόσμου. Ἀπ' ὅλα αὐτά μπορεῖ νά καταλάβει ὁ καθείς πόσο ἀβάσταχτα βαριά ψυχική κατάσταση δημιουργοῦνταν συχνά σ' αὐτούς“».

Ἐραία ἀπεικόνιση τῆς ἱστορίας τῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα στά ζέμστρο καί στοὺς στατιστικούς καί τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς παρακολούθησης τοῦ «τρίτου στοιχείου» γενικά!

Δέν εἶναι παράξενο τό ὅτι ὁ ἀντιδραστικός τύπος ξεσπάθωσε ἐνάντια στοὺς νέους «κινηματίες». Ἡ «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» δημοσίευσε ἕνα ἐξουθενωτικό κύριο ἄρθρο «Ἡ ἀπεργία τῶν στατιστικῶν τῶν ζέμστρο» (ἀρ. φύλλου 263, τῆς 24 τοῦ Σεπτέμβρη) καί ἕνα εἰδικό ἄρθρο «Τό τρίτο στοιχεῖο» τοῦ κ. Ν. Α. Ζνάμενσκι (ἀρ. φύλλου 279, τῆς 10 τοῦ Ὀχτώβρη). «Φούσκωσαν τά μυαλά» τοῦ «τρίτου στοιχείου», — ἔγραφε ἡ ἐφημερίδα, — τό «τρίτο στοιχεῖο» ἀπαντάει μέ «συστηματική ἀντιπολίτευση καί ἀπεργία» στίς προσπάθειες νά εἰσαχθεῖ ἡ «ἀναγκαῖα ὕπη-

ρεσιακή πειθαρχία». Για όλα αυτά φταίνε οι φιλελεύθεροι των ζέμστβο, που δε σφίγγουν τα χαλινάρια των υπαλλήλων.

«Δέν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι επιχειρήθηκε κάποια ταχτοποίηση των εργασιών εκτίμησης και στατιστικής των ζέμστβο από τους πιο νηφάλιους και τους πιο συνετούς παράγοντες των ζέμστβο, που δε θέλησαν να επιτρέψουν να χαλαρωθεί ή πειθαρχία στις υπηρεσίες που ανήκουν στην αρμοδιότητά τους, ακόμα και κάτω από φιλελεύθερη-αντιπολιτευτική σημαία. Και η αντιπολίτευση, και οι απεργίες πρέπει, επιτέλους, να τους ανοίξουν τα μάτια, για να δουν με ποιούς έχουν να κάνουν στο πρόσωπο του διανοούμενου εκείνου προλεταριάτου που περιφερόμενο από κυβερνείο σε κυβερνείο, δεν είχε καμιά άλλη ασχολία παρά να κάνει ή στατιστικές έρευνες, ή διαφώτιση της τοπικής νεολαίας με πνεύμα κοινωνικο-δημοκρατικό.

Έν πάση περιπτώσει, ή συνετή μερίδα των παραγόντων των ζέμστβο παίρνει με τή μορφή „των συγκρούσεων ανάμεσα στα ζέμστβο και στους στατιστικούς“ ένα ωφέλιμο γι' αυτήν δίδαγμα. Υποθέτουμε ότι θά δει τώρα τελείως ξεκάθαρα, τί φίδι, με τή μορφή του „τρίτου στοιχείου“, ζέσταιναν στον κόρφο τους τα ζέμστβο»*.

Κι έμεις, από την πλευρά μας, δεν αμφιβάλουμε επίσης πώς τα γανγίσματα αυτά και τα ούρλιαχτά ενός πιστού μαντρόσκυλου της άπολυταρχίας (είναι γνωστό πώς έτσι ονόμασε τον έαυτό του και ο «ϊδιος» ο Κατκόφ, που μπόρεσε για ένα τόσο μακρόχρονο διάστημα να «φορτίζει» τή «Μ. Βέντ.» με τό πνεύμα του) «θ' ανοίξουν τα μάτια» πολλών που δεν καταλαβαίνουν ακόμα αρκετά ότι ή άπολυταρχία είναι ασυμβίβαστη με τά συμφέροντα της κοινωνικής εξέλιξης, με τά συμφέροντα της διανόησης γενικά, με τά συμφέροντα κάθε άληθινού κοινωνικού έργου που δε συνίσταται στη διαρπαγή του δημόσιου ταμείου και στην προδοσία.

Για μās τους σοσιαλδημοκράτες, αυτή ή μικρή εικόνα της έκστρατειας, που ξαπολύθηκε ενάντια στο «τρίτο στοιχείο», και των «συγκρούσεων ανάμεσα στα ζέμστβο και στους στατιστικούς» πρέπει να χρησιμεύσει ως σπουδαίο δίδαγμα. Πρέπει ν' αντλήσουμε νέα πίστη στην παντοδυναμία του καθοδηγούμενου από μās εργατικού κινήματος, βλέποντας ότι ο αναβρασμός μέσα στην πρωτοπόρα επαναστατική τάξη μεταδίνεται και στις άλλες τάξεις και στρώματα της κοινωνίας, ότι ο ανα-

* «Μ. Β.» άρ. φύλλου 263.

βρασμός αυτός δέν ὀδήγησε μόνο στήν πρωτοείδωτη ἄνοδο τοῦ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος μέσα στό φοιτητικό κόσμο *, ἀλλά καί στήν ἔναρξη τῆς ἀφύπνισης τοῦ χωριοῦ, καθὼς καί στό δυνάμωμα τῆς αὐτοπεποίθησης καί τῆς ἀγωνιστικῆς ἐτοιμότη-
τας τέτοιων κοινωνικῶν ὁμάδων πού ὡς τὰ τώρα (ὡς ὁμάδες) ἔδειχναν μικρὴ εὐαισθησία.

Ὁ κοινωνικός ἀναβρασμός στή Ρωσία φουντώνει μέσα σ' ὅλο τό λαό, μέσα σ' ὅλες τίς τάξεις του, καί χρέος μας, χρέος τῶν ἐπαναστατῶν σοσιαλδημοκρατῶν, εἶναι νά βάλουμε ὅλα μας τὰ δυνατά γιά νά ἐπωφεληθοῦμε ἀπό τόν ἀναβρασμό αὐτό, νά ἐξηγήσουμε στήν πρωτοπόρα ἐργατική διανόηση, τί συμμάχους ἔχει τόσο μέσα στήν ἀγροτιά ὅσο καί μέσα στή φοιτητικὴ νεολαία καί στή διανόηση γενικά, νά τῆ μάθουμε νά ἐπωφελεῖται ἀπό τίς σπιθες κοινωνικῆς διαμαρτυρίας πού ξεπηδοῦν πότε ἐδῶ καί πότε ἐκεῖ. Θά εἴμαστε σέ θέση νά παίξουμε τό ρόλο τοῦ πρωτοπόρου μαχητῆ γιά τὴν ἐλευθερία μόνο τότε, ὅταν ἡ καθοδηγούμενη ἀπὸ τό μαχητικό ἐπαναστατικό κόμμα ἐργατικὴ τάξη, χωρὶς νά ξεχνᾷ οὔτε στιγμή τὴν εἰδικὴ θέση της μέσα στή σύγχρονη κοινωνία καί τὰ εἰδικὰ κοσμοϊστορικά καθήκοντά της γιά τὴν ἀπελευθέρωση τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ ὑποδούλωση, σηκῶσει ταυτόχρονα τὴν παλλαϊκὴ σημαία τῆς πάλης γιά τὴν ἐλευθερία καί τραβήξει κάτω ἀπὸ τὴ σημαία αὐτὴ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τῶν πῖο διαφορετικῶν στρωμάτων τῆς κοινωνίας, πού τώρα οἱ κ. κ. Σιπιάγκιν, Κοντοῖντι καί ὄλη αὐτὴ ἡ σπεῖρα τοὺς σπρώχνουν μέ τόσο ζῆλο στὶς γραμμὲς τῶν δυσαρεστημένων.

Τό μόνο πού χρειάζεται γιά τό σκοπὸ αὐτό εἶναι ν' ἀφομοιώσει τό κίνημά μας ὄχι μόνο τὴ συνεπῆ ἐπαναστατικὴ θεωρία, πού τὴν ἐπεξεργάστηκε ἡ πολύχρονη ἐξέλιξη τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψης, ἀλλά καί τὴν ἐπαναστατικὴ δράση καί τὴν ἐπαναστατικὴ πείρα, πού κληρονομήσαμε ἀπὸ τοὺς δυτικοευρωπαίους καί ρώσους προκατόχους μας, καί νά μὴ ἀποδεχόμαστε δουλικά τίς

* Τὴ στιγμή πού γράφουμε τοῦτες τίς γραμμὲς καταφθάνουν ἀπὸ παντοῦ εἰδήσεις γιά νέο φούντωμα τοῦ ἀναβρασμοῦ μέσα στή φοιτητικὴ νεολαία, γιά συγκεντρώσεις στό Κίεβο, στήν Πετροῦπολη καί σ' ἄλλες πόλεις, γιά τό σχηματισμὸ ἐπαναστατικῶν φοιτητικῶν ὁμάδων στήν Ὀδησσό κτλ. Ἴσως ἡ ἱστορία ν' ἀναθέσει στή φοιτητικὴ νεολαία τό ρόλο τοῦ πρωτομάχου καί στήν ἀποφασιστικὴ ἀναμέτρηση! Ὅπως κι ἂν ἔχουν τὰ πράγματα, γιά τὴ νίκη σ' αὐτὴ τὴν ἀναμέτρηση εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἄνοδος τῶν μαζῶν τοῦ προλεταριάτου, καί μεῖς πρέπει νά φροντίζουμε ὀλοένα καί πῖο γοργά γιά τὴν ἀνάπτυξη τῆς συνειδητότητας, τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καί τῆς ὀργανωτικότητάς τους.

κάθε λογής μορφές όπορτουνισμού, από τίς όποιες αρχίζουν κιόλας νά άπαλλάσσονται οί δυτικοί σύντροφοί μας, πού ύπέφεραν σχετικά λίγο άπ' αυτές, και οί όποιες τόσο πολύ επιβραδύνουν τό δρόμο μας πρός τή νίκη.

Μπροστά στό ρωσικό προλεταριάτο μπαίνει τώρα τό πιό δύσκολο, μά και τό πιό εύγενικό έπαναστατικό καθήκον: νά συντριψει τόν έχθρό, πού δέν μπόρεσε νά τόν καταβάλει ή πολύπαθη ρωσική διανόηση, και νά καταλάβει θέση στίς γραμμές τής παγκόσμιας στρατιάς του σοσιαλισμού.

IV. ΔΥΟ ΟΜΙΛΙΕΣ ΠΡΟΕΣΤΩΝ ΤΩΝ ΕΥΓΕΝΩΝ

«Τό γεγονός αυτό είναι έξαιρετικά θλιβερό και πρωτάκουστο και τέτοια γεγονότα, πού είναι δυνατά μόνο στίς συνθήκες τής πολύ προχωρημένης κοινωνικής διαφθοράς μας έπιφυλάσσουν γιά τή Ρωσία πολλές πρωτάκουστες συμφορές. . .» Αυτό έγραφε ή «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι», άρ. φύλλου 268 (29 του Σεπτέμβρη), στό κύριο άρθρο της άπ' άφορμή τήν όμιλία του Μ. Α. Σταχόβιτς, προεστου των εύγενων του κυβερνειου Όριόλ, στό συνέδριο των Ιεραποστόλων στό Όριόλ (τό συνέδριο αυτό τελείωσε στίς 24 του Σεπτεμβρι). . . Άν λοιπόν, ή «κοινωνική διαφθορά» διείσδυσε κι άνάμεσα στους προεστους των εύγενων, πού είναι τά πρῶτα πρόσωπα στό νομό και τά δεύτερα στό κυβερνειο, τότε πού τελειώνει πραγματικά «ή ήθική πανούκλα πού άγκάλιασε τή Ρωσία»;

Μά γιά ποιό πράγμα γίνεται λόγος; Πρόκειται γιά τό ότι αυτός ό κ. Σταχόβιτς (είναι ό ίδιος πού ήθελε νά παραχωρήσει στους εύγενεις του Όριόλ τή θέση εισπραχτών του μονοπωλίου οίνοπνευματωδων ποτων: βλ. «Ζαριά», τεύχος 1, «Ευκαιριακά σημειώματα») έβγαλε ένα φλογερό λόγο γιά τήν υπεράσπιση τής έλευθερίας τής συνείδησης και «τράβηξε τόσο μακριά, μέ τήν έλλειψη τάκτ, γιά νά μή πουμε μέ τόν κυνισμό πού τόν χαρακτηρίζει, ώστε έφτασε στό σημείο νά κάνει τήν παρακάτω πρόταση» **:

* Βλ. Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 403-435. 'Η Σύντ.

** «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι», στό ίδιο άρθρο. Ζητώ συγγνώμη από τους αναγνώστες γιά τή συμπάθειά μου πρός τή «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι». Τί νά κάνω! Κατά τή γνώμη μου αυτή είναι ή πιό ενδιαφέρουσα, ή πιό συνεπής και ή πιό ικανή πολιτική έφημερίδα πού ύπάρχει στη Ρωσία. Δέν επιτρέπεται όμως νά ονομάσουμε «πολιτική», μέ τήν καθαυτό έννοια τής λέξης, μιά δημοσιογραφία πού στην καλύτερη περίπτωση διαλέγει μερικά έν-

«Στό συνέδριο τῶν ἱεραποστόλων, περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλον στή Ρωσία, πέφτει τό καθήκον νά διακηρύξει τήν ἀνάγκη τῆς ἐλευθερίας τῆς συνείδησης, τήν ἀνάγκη νά καταργηθεῖ κάθε ποινική δίωξη γιά τήν ἀπάρνηση τῆς ὀρθοδοξίας καί τήν ἀποδοχή καί προπαγάνδισι μιᾶς ἄλλης πίστεως. Καί προτείνω στό συνέδριο τῶν ἱεραποστόλων τοῦ Ὁριόλ νά ἐκφραστεῖ ἀνοιχτά μ' αὐτό τό πνεῦμα καί νά ἐνεργήσει σχετικά ὅπως ἀρμόζει! . . .»

Ἐννοεῖται ὅτι ὅσο ἀπλοϊκό ἦταν ἀπομέρους τῆς «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» ν' ἀνακηρύξει τόν κ. Σταχόβιτς Ροβεσπιέρο (αὐτός ὁ πρόσχαρος Μ. Α. Σταχόβιτς, πού ἀπό πολύ παλιά τόν γνωρίζω, εἶναι ἕνας Ροβεσπιέρος! — ἔγραφε στή «Νόβογε Βρέμια» ὁ κ. Σουβόριν, καί ἦταν δύσκολο νά διαβάσεις τήν «ὑπεράσπισή» του χωρίς νά γελάσεις), ἄλλο τόσο ἀπλοϊκός, στό εἶδος του, ἦταν καί ὁ κ. Σταχόβιτς, ὅταν πρότεινε στούς παπάδες νά ἐνεργήσουν «ὅπως ἀρμόζει» γιά τήν ἐλευθερία τῆς συνείδησης. Εἶναι τό ἴδιο σάν νά προτείνεις σ' ἕνα συνέδριο ἀστυνομικῶν σταθμαρχῶν νά ζητήσει πολιτικές ἐλευθερίες!

Εἶναι περιττό, νομίζω, νά ποῦμε ἐπιπρόσθετα στόν ἀναγνώστη ὅτι «ἡ σύνοδος τοῦ κλήρου μ' ἐπικεφαλῆς τόν ἀρχιερέα» ἀπέριψε τήν πρόταση τοῦ κ. Σταχόβιτς «καί γιά λόγους οὐσίας τῆς εἰσήγησης, καί γιατί αὐτή δέν ἀνταποκρινόταν στά καθήκοντα τοῦ τοπικοῦ ἱεραποστολικοῦ συνεδρίου», ἀφοῦ ἄκουσε τίς «σοβαρές ἀντιρήσεις» τοῦ σεβασμιωτάτου ἐπισκόπου τοῦ Ὁριόλ Νικάνορα, τοῦ καθηγητῆ τῆς θεολογικῆς ἀκαδημίας τοῦ Καζάν Ν. Ι. Ἰβανόβσκι, τοῦ διευθυντῆ-ἐκδότη τοῦ περιοδικοῦ «Μισσιονέρσκογε Ὁμποζρένιγε»¹³⁸ Β. Μ. Σκβορτσόφ, τῶν τάδε καί τάδε ἱεραποστόλων, καθώς καί τῶν ὑφηγητῶν τοῦ πανεπιστημίου Β. Α. Τερνάβτσεφ καί Μ. Α. Νοβοσέλοφ. Μπορεῖ νά πεί

διαφέροντα ἀνεπεξέργαστα μικρά γεγονότα καί ἀναστενάξει ἀντί νά «φιλοσοφεῖ» κατά τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο. Δέν ἀρνοῦμαι πῶς αὐτό μπορεῖ νά ναι πολύ ωφέλιμο, δέν ἀποτελεῖ ὅμως πολιτική. Κατά τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο καί τῆ δημοσιογραφία τύπου «Νόβογε Βρέμια» δέν ἐπιτρέπεται νά τήν ὀνομάσουμε πολιτική μέ τήν καθαυτό ἔννοια τῆς λέξης, παρ' ὅλο πού (ἢ, καλύτερα, γιά τό λόγο πού) εἶναι ὑπερβολικά πολιτικάντικη. Ἡ ἐφημερίδα αὐτή δέν ἔχει κανένα συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα καί κανενός εἶδους πεποιθήσεις, ἔχει μόνο τήν ἰκανότητα νά προσαρμόζεται στό πνεῦμα καί στήν ἀτμόσφαιρα τῆς στιγμῆς, νά ὑποκλίνεται μπροστά στούς κρατούντες, ὅ,τιδήποτε κι ἄν διατάζουν, καί νά ἐρωτοτροπεῖ μ' ἕνα ὁμοίωμα κοινῆς γνώμης. Ἡ «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» ἀντίθετα ἐφαρμόζει τή γραμμή της καί δέ φοβᾶται (δέν ἔχει τίποτα νά φοβηθεῖ!) νά βαδίζει μπροστά ἀπό τήν κυβέρνηση, δέ φοβᾶται νά θίγει κάπου-κάπου, μέ μεγάλη εἰλικρίνεια ὀρισμένα ἀπό τά πιό λεπτά σημεία. Εἶναι μιᾶ χρήσιμη ἐφημερίδα, ἕνας ἀναντικατάστατος συνεργάτης τῆς ἐπαναστατικῆς ζύμωσης!

κανείς: συμμαχία ανάμεσα στην «ἐπιστήμη» καὶ στην ἐκκλησία!

Ὁ κ. Σταχόβιτς ὁμως παρουσιάζει ἐνδιαφέρον γιὰ μᾶς ὄχι, φυσικά, ὡς πρότυπο ἀνθρώπου μέ σαφῆ καὶ συνεπῆ πολιτικὴ σκέψη, ἀλλὰ ὡς πρότυπο τοῦ πιό «πρόσχαρου» ρώσου ἀριστοκράτη, πάντα ἔτοιμοι ν' ἀρπάξει ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸ ψητὸ τῆς ἐξουσίας. Ὡς ποιὸ σημεῖο πρέπει νὰ ἔχει φτάσει ἡ «διαφθορά», πού ἔμπασαν στή ρωσικὴ ζωὴ γενικά καὶ στή ζωὴ τοῦ χωριοῦ μας εἰδικότερα ἢ ἀστυνομικὴ αὐθαιρεσία καὶ οἱ ἱεροεξεταστικοὶ διωγμοὶ τῶν αἰρέσεων, ὥστε νὰ βοοῦν κι αὐτές οἱ πέτρες! Ὡστε καὶ οἱ προεστοὶ τῶν εὐγενῶν νὰ μιᾶνε φλογερά γιὰ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως!

Νὰ μερικά μικρὰ δείγματα ἀπὸ τὸ λόγο τοῦ κ. Σταχόβιτς γιὰ τὴν τάξη πραγμάτων καὶ τὰ ἐξωφρενικά ἐκεῖνα φαινόμενα, πού κάνουν ν' ἀγαναχτοῦν στὸ κάτω-κάτω καὶ οἱ πιό «πρόσχαροι» ἄνθρωποι.

«Ἄν πάρετε τώρα, — λέει ὁ ὁμιλητής, — ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τῆς ἱεραποστολικῆς ἀδελφότητος ἓναν ὁδηγὸ νόμων, θὰ διαβάσετε ὅτι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ἄρθρο, τὸ 783, II τόμ., I μέρος, ἀναθέτει στὸν ἀστυνομικὸ σταθμάρχη, παράλληλα μέ τὰ καθήκοντα τῆς ἐξάλειψης τῶν μονομαχιῶν, τῶν λιβέλλων, τοῦ μεθυσιοῦ, τοῦ παράνομου κυνηγιοῦ, τῆς παρουσίας καὶ τῶν δυὸ φύλων μαζί στὰ δημόσια λουτρά, καὶ τὸ καθῆκον νὰ παρακολουθεῖ τίς συζητήσεις ἐνάντια στὰ δόγματα τῆς ὀρθόδοξης θρησκείας καὶ τὸν προσηλυτισμὸ τῶν ὀρθοδόξων σὲ ἄλλη θρησκεία ἢ σχίσμα!» Καὶ πραγματικά ὑπάρχει ἓνα τέτοιο ἄρθρο τοῦ νόμου πού ἀναθέτει στὸν ἀστυνομικὸ σταθμάρχη ἐκτός ἀπὸ τὰ καθήκοντα πού ἀπαρίθμησε ὁ ὁμιλητής καὶ πολλὰ ἄλλα παρόμοια καθήκοντα. Γιὰ τοὺς περισσότερους κατοίκους τῶν πόλεων τὸ ἄρθρο αὐτὸ θὰ φανεῖ, βέβαια, ἀπλοῦστατα παράδοξο, ὅπως τὸ χαρακτήρισε καὶ ὁ κ. Σταχόβιτς. Γιὰ τὸ μουζικό ὁμως πίσω ἀπ' αὐτὸ τὸ παράδοξο κρύβεται ἡ bitterer Ernst — ἡ πικρὴ ἀλήθεια γιὰ τίς ἀσχήμες τῶν κατώτερων ἀστυνομικῶν ὀργάνων πού θυμοῦνται πολὺ καλά ὅτι ὁ θεὸς εἶναι πολὺ ψηλά καὶ ὁ τσάρος μακριά.

Καὶ νὰ συγκεκριμένα παραδείγματα, πού τὰ ἀναδημοσιεύουμε μαζί μέ τὴν ἐπίσημη διάψευση τοῦ «πρωθιερέα Πιότρ Ροζντέστβενσκι, προέδρου τοῦ συμβουλίου τῆς ὀρθόδοξης ἀδελφότητος Πέτρος καὶ Παῦλος τοῦ Ὀριόλ καὶ τοῦ ἐπαρχιακοῦ ἱεραποστολικοῦ συνεδρίου τοῦ Ὀριόλ» («Μ. Β.», ἀρ. φύλλου 269, ἀπὸ τὴν «Ὁρλόβσκι Βέστνικ»¹³⁹ ἀρ. φύλλου 257):

«α) Στὴν ὁμιλία (τοῦ κ. Σταχόβιτς) ἀναφέρθηκε ἓνα χωριὸ τοῦ νομοῦ Τρουμπτσιόβσκι:

„Μέ τή συγκατάθεση καί ἐν γνώσει τόσο τοῦ ἱερέα ὅσο καί τῶν ἀρχῶν ἐκλείσαν ὄσους ὑποπτεύονταν ὅτι ἦταν στοунτίστες* στήν ἐκκλησία, ἔφεραν ἕνα τραπέζι, τό σκέπασαν μέ καθαρό τραπεζομάντηλο, ἔβαλαν μιά εἰκόνα καί ἄρχισαν νά τοὺς καλοῦν ἕναν-ἕναν. — Προσκύνα!

— Δέ θέλω νά προσκυνήσω εἰδωλα. . . — “Ὡστε ἔτσι! μαστίγωμα ἀμέσως. Οἱ πιά ἀδύνατοι, μέ τήν πρώτη κιάλας φορά, ἐπανέρχονταν στήν ὀρθοδοξία, ὀρισμένοι ὅμως ἄντεξαν ὡς 4 φορές“.

Σύμφωνα ὅμως μέ τά ἐπίσημα στοιχεῖα, πού δημοσιεύτηκαν στόν ἀπολογισμό τῆς ὀρθόδοξης ἀδελφότητος Πέτρος καί Παῦλος τοῦ Ὀριόλ ἀπό τό 1896 ἀκόμα, καί σύμφωνα μέ τήν προφορική ἀνακοίνωση τοῦ ἱερέα Ντ. Περεβέρζεφ στό συνέδριο, ἡ κακοποίηση πού ἀναφέραμε τῶν αἰρετικῶν ἀπομέρους τοῦ ὀρθόδοξου πληθυσμοῦ στό χωριό Λιοῦμπετς, τοῦ νομοῦ Τρουμπτσιόβσκι, ἔγινε μέ ἀπόφαση τῆς συνέλευσης τοῦ χωριοῦ, καί ἔγινε κάπου στό χωριό, δέν ἔγινε ὅμως οὔτε μέ τή συγκατάθεση τοῦ τότε τοπικοῦ ἱερέα οὔτε στήν ἐκκλησία· καί τό θλιβερό αὐτό ἐπεισόδιο ἔγινε ἐδῶ καί 18-19 χρόνια, ὅταν δέν γινόταν οὔτε λόγος ἀκόμα γιά ἱεραποστολικό κίνημα στήν ἐπαρχία Ὀριόλ».

Ἀναδημοσιεύοντας ὅλα αὐτά ἡ «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι» λέει ὅτι ὁ κ. Σταχόβιτς ἀνέφερε στό λόγο του μόνο δύο γεγονότα. Ἰσως. Ὅμως τί γεγονότα! Ἡ διάψευση πού στηρίζεται σέ «ἐπίσημα στοιχεῖα» (τοῦ ἀστυνομικοῦ σταθμάρχη!), παρμένα ἀπό τόν ἀπολογισμό τῆς ὀρθόδοξης ἀδελφότητος, δέν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπό τοῦ νά ἐπιβεβαιώνει σ' ὅλη τους τήν ἔκταση τά αἴσχη πού προκάλεσαν τήν ἀγανάκτηση κι αὐτοῦ ἀκόμα τοῦ πρόσχαρου εὐγενῆ. Ἄν τό μαστίγωμα ἔγινε στήν ἐκκλησία ἢ «κάπου στό χωριό», πρὶν ἀπό μισό χρόνο ἢ πρὶν ἀπό 18 χρόνια, αὐτό δέν ἀλλάζει καθόλου τά πράγματα (καί μήπως εἶναι μόνο αὐτό: ὅλος ὁ κόσμος ξέρει ὅτι τόν τελευταῖο καιρό οἱ διώξεις τῶν αἰρετικῶν ἔγιναν ἀκόμα πιά θηριώδικες, καί ἡ δημιουργία ὀργανώσεων ἱεραποστολῶν ἔχει ἀμεση σχέση μ' αὐτό!). Ὅσο γιά τό ἄν μποροῦσε ὁ τοπικός ἱερέας νά μή ἔχει σχέση μ' αὐτούς τοὺς ντυμένους χωριάτικα ἱεροεξεταστές, γι' αὐτό θάταν καλύτερα, πάτερ πρωθιερέα, νά μή μιλοῦσατε ἀπό τόν τύπο**.

* — ὀπαδοί μιᾶς θρησκευτικῆς αἵρεσης. Σημ. μετ.

** Διαφωνώντας μέ τίς ἐπίσημες διαψεύσεις, ὁ κ. Σταχόβιτς ἔγραψε: «Δέν ξέρω τί ἀναφέρεται στόν ἐπίσημο ἀπολογισμό τῆς ἀδελφότητος, βεβαιῶνω ὅμως ὅτι ὁ ἱερέας Περεβέρζεφ, ἀφοῦ ἀφηγήθηκε στό συνέδριο ὅλες τίς λεπτομέρειες καί ἐξήγησε ὅτι οἱ πολιτικές ἀρχές ἤξεραν (sic!!!) γιά τήν ἀπό-

Θά σᾶς κοροϊδέσουν! Φυσικά, ὁ «τοπικός ἱερέας» δέν ἔδωσε τή «συγκατάθεσή του» γιά τά βασανιστήρια αὐτά πού τιμωροῦνται ἀπό τό νόμο, ὅπως καί ἡ ἱερά ἐξέταση δέν τιμωροῦσε ποτέ ἡ ἴδια, παρά μεταβίβαζε τή δουλειά στά χέρια τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας, καί δέν ἔχυνε ποτέ αἷμα, μά τιμωροῦσε μόνο μέ κάψιμο στήν πυρά.

Δεύτερο γεγονός:

«β) Στήν ὁμιλία ἀναφέρεται:

„Μόνο πού τότε ἕνας ἱεραπόστολος δέ θά ξεστόμιζε τήν ἀπάντηση πού ἀκούσαμε καί μεῖς ἐδῶ μέσα: — *Λέτε, πάτερ, πώς ἦταν στήν ἀρχή 40 οἰκογένειες καί τώρα εἶναι 4. Τί ἔγιναν οἱ ὑπόλοιποι;* — Μέ τήν εὐλογία τοῦ θεοῦ *ἐξορίστηκαν στήν Ὑπερκαυκασία καί στή Σιβηρία*“.

Στήν πραγματικότητα ὅμως στό χωριό Γκλίμποτσκα τοῦ νομοῦ Τρουμπτοϊόβσκι, γιά τό ὅποιο γίνεται τώρα λόγος, σύμφωνα μέ πληροφορίες τῆς ἀδελφότητος, τό 1898 δέν ὑπῆρχαν 40 οἰκογένειες στουντιστῶν, ἀλλά 40 ἄτομα καί τῶν δύο φύλων, ἀνάμεσα στά ὅποια καί 21 παιδιά· ἐξορίστηκαν στήν Ὑπερκαυκασία τόν ἴδιο χρόνο μέ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου τοῦ νομοῦ μόνο 7, γιατί προσηλύτιζαν στό στουντισμό ἄλλα ἄτομα. Ὅσο γιά τή φράση τοῦ τοπικοῦ ἱερέα: „*Μέ τήν εὐλογία τοῦ θεοῦ ἐξορίστηκαν*“, αὐτήν τήν πέταξε τυχαῖα σέ μιᾶ κλειστή συνεδρίαση τοῦ συνεδρίου σέ ἀτιμόσφαιρα ἀβίαστης ἀνταλλαγῆς γνωμῶν ἀνάμεσα στά μέλη του, καί πολύ περισσότερο γιὰτί ὁ ἱερέας πού ἀναφέρθηκε ἦταν ἀπό παλιά γνωστός σέ ὅλους καί στό συνέδριο ἀποδείχτηκε πώς εἶναι ἕνας ἀπό τοὺς πῶ ἀξιους ποιμένες-ἱεραποστόλους».

Ἡ διάψευση αὐτή εἶναι ἀληθινά ἀμίμητη! Τήν ἔκανε τυχαῖα μέσα σέ ἀτόσφαιρα ἀβίαστης ἀνταλλαγῆς γνωμῶν! Αὐτό ἔχει ἐνδιαφέρον γιὰτί ὅλοι μας ξέρουμε πολύ καλά τί ἀξία ἔχουν τά λόγια τῶν ἐπίσημων προσώπων, πού τά ἐκφράζουν ἐπίσημα. Καί ὅταν ὁ πατερούλης, πού εἶπε τά «ἐγκάρδια» αὐτά λόγια εἶναι «ἕνας ἀπό τοὺς ἀξιους ποιμένες-ἱεραποστόλους», τότε αὐτά ἔχουν ἀκόμα μεγαλύτερη σημασία. «Μέ τήν εὐλογία τοῦ θεοῦ ἐξορίστηκαν στήν Ὑπερκαυκασία καί στή Σιβηρία» — τά ὑπεροχα αὐτά λόγια πρέπει νά γίνουν στό εἶδος τους ὄχι λιγότερο πασίγνωστα ἀπ' ὅ,τι ἡ συνηγορία τοῦ μητροπολίτη Φιλάρετου ὑπέρ τῆς δουλοπαροικίας, συνηγορία πού στηρίχτηκε στήν ἀγία γραφή.

Μέ τήν εὐκαιρία, μιᾶ καί χρειάστηκε νά θυμηθοῦμε τόν Φιλάρετο, δέ θάταν σωστό νά παρασιωπήσουμε τό γράμμα ἑνός «ἐπιστήμονα φιλελευθέρου» πρὸς τόν ἀγιότατο Ἀμβρόσιο, ἀρ-

φωση τῆς συνέλευσης τοῦ χωριοῦ, στήν ἐρώτηση πού τοῦ ἔβαλα προσωπικά: Καί σεις πάτερ, τό ξέρατε αὐτό; — ἀπάντησε: Ναι. Κι ἐγώ τόξερα». Τά σχόλια περιτετοῦν.

χειρίσκοπο Χαρκόβου, πού δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Βέρα ἰ Ράζουμ»¹⁴⁰ τό 1901 *. Ὁ ἐπιστολογράφος ὑπογραφόταν: «Σεβάσμιος πολίτης ἀπό τούς πρώην θεράποντες τῆς ἐκκλησίας, Ἱερώνυμος Πρεομπραζένσκι» καί τό παρόνομα τοῦ «ἐπιστήμονα (!) φιλελευθέρου» τοῦ τό ἔδωσε ἡ σύνταξη πού σίγουρα ἔμεινε ἐκστατική μπροστά στήν «ἄβυσσο τῆς σοφίας του». Θά περιοριστοῦμε νά παραθέσουμε μερικά σημεῖα ἀπ' αὐτό τό γράμμα, πού μᾶς δείχνει γιά πολλοστή φορά ὅτι ἡ πολιτική σκέψη καί ἡ πολιτική διαμαρτυρία διεισδύουν μέ ἀόρατο τρόπο σέ ἀφάνταστα πιό πλατιούς κύκλους ἀπ' ὅ,τι φαίνεται κάποτε.

«Εἶμαι γέρος πιά, κοντεύω τά 60' στή ζωῆ μου ἔτυχε νά δῶ ἀρκετές παρεκκλίσεις ἀπό τήν ἐκπλήρωση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποχρεώσεων καί μπορῶ νά πῶ, κατά συνείδηση, πῶς σ' ὄλες αὐτές τίς περιπτώσεις αἰτία ὑπῆρξε ὁ κληρός μας. Ὅσο γιά τά „τελευταία γεγονότα“, μούρχεται ἀκόμα καί νά εὐχαριστήσω μ' ὄλη μου τήν καρδιά τό σημερινό μας κληρο, πού ἀνοίγει σέ πολλούς τά μάτια. Τώρα ὄχι μόνο οἱ γραφιάδες τῶν δῆμων, μά ὄλοι, καί γέροι καί νέοι, ἐγγράμματοι, μισογραμματισμένοι καί ὄσοι μόλις διαβάζουν, ὄλοι τους ἐπιδιώκουν νά διαβάσουν τό μεγάλο συγγραφέα τῆς ρωσικῆς γῆς. Προμηθεύονται σέ ἀκριβές τιμές τά συγγράμματά του (πού βγήκαν στό ἐξωτερικό ἀπό τό ἐκδοτικό «Σβομπόντνογε Σλόβο»¹⁴¹ καί πού ἐλεύθερα κυκλοφοροῦν μέσα στό λαό σ' ὄλες τίς χῶρες τοῦ κόσμου ἐκτός ἀπό τή Ρωσία), διαβάζουν, συζητοῦν, καί τά συμπεράσματα πού βγάζουν δέν εἶναι, βέβαια, ὑπέρ τοῦ κλήρου. Πολλοί τώρα ἀρχίζουν πιά νά καταλαβαίνουν, πού εἶναι τό ψέμα καί πού ἡ ἀλήθεια, καί βλέπουν ὅτι ὁ κληρός ἄλλα λέει καί ἄλλα κάνει, καί πολύ συχνά μάλιστα τά ἴδια του τά λόγια ἀντιφάσκουν. Πολλές ἀλήθειες ἔθα μποροῦσαν νά εἰπωθοῦν, ἀλλά μέ τόν κληρο, πού λέτε, δέν μπορεῖ νά μιλήσει κανεῖς ἐλεύθερα, γιατί αὐτός δέ θ' ἀργήσει νά σέ καταγγεῖλει, γιά νά σέ τιμωρήσουν καί νά σέ ἐκτελέσουν... Ὁ Χριστός ὄμως δέν προσέλκυε μέ τή βία καί τίς ἐκτελέσεις, ἀλλά μέ τήν ἀλήθεια καί τήν ἀγάπη...

...Κλείνοντας τό λόγο Σας, γράφετε: „διαθέτουμε μεγάλη δύναμη γιά ἀγώνα — ἡ δύναμη αὐτή εἶναι ἡ ἀπολυταρχική ἐξουσία τῶν εὐσεβεστάτων ἡγεμόνων μας“. Καί πάλι λέτε ψέματα καί πάλι δέ Σας πιστεύουμε. Παρ' ὄλο πού ἐσεῖς, ὁ φωτισμένος κληρός, προσπαθεῖτε νά μᾶς διαβεβαιώσετε, ὅτι „εἰστε πιστοί στήν ἀπολυταρχική ἐξουσία ἀπό τό βυζί τῆς μάνας σας“ (ἀπό τό λόγο τοῦ σημερινοῦ ἀρχιδιάκονου κατά τό διορισμό του σέ ἐπίσκοπο), ὄμως ἔμεῖς, οἱ ἀφώτιστοι, δέν πιστεύουμε πῶς ἑνός χρονοῦ βρέφος (ἔστω καί ἂν θά γινόταν μιά μέρα ἐπίσκοπος) μπορεῖ νά κρίνει γιά τή μορφή διακυβέρνησης καί νά δώσει τήν προτίμησή του στήν ἀπολυταρχία. Ὑστε-

* Ἐποφελοῦμαστε ἀπό τήν εὐκαιρία γιά νά εὐχαριστήσουμε τόν ἀνταποκριτή πού μᾶς ἔστειλε ἕνα ἀντίτυπο αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ. Οἱ τάξεις πού μᾶς κυβερνοῦν πολύ συχνά δέν ντρέπονται νά δείχνονται αὐ naturel (ἐκ τοῦ φυσικοῦ. Ἡ Σύντ.) στίς εἰδικές ἐκδόσεις τῶν φυλακῶν, τῆς ἐκκλησίας καί σέ ἄλλες παρόμοιες. Εἶναι καιρός πιά ἔμεῖς, οἱ ἐπαναστάτες, νά καταπιαστοῦμε μέ τή συστηματική ἀξιοποίηση αὐτοῦ τοῦ «πλοῦσιου θησαυροῦ» πολιτικῆς διαφώτισης.

ρα από την άποτυχημένη προσπάθεια του πατριάρχη Νίκωνα νά παίξει στη Ρωσία τὸ ρόλο πού παίζουν οἱ πάπες τῆς Ρώμης, πού συγκεντρώνουν στὰ χέρια τους στή Δύση τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία μὲ τὴν κοσμικὴ κυριαρχία, ἡ ἐκκλησία μας, στὸ πρόσωπο τῶν ἀνώτερων ἐκπροσώπων της, μῆτροπολιτῶν, ὑποτάχθηκε ὀλοκληρωτικὰ καὶ γιὰ πάντα στὴν ἐξουσία τῶν μοναρχῶν πού ὀρισμένοι, ὅπως στὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Πέτρου, τῆς ὑπαγόρευαν μὲ δεσποτικὸ τρόπο τὰ διατάγματά τους. (Πίεση τοῦ Μεγάλου Πέτρου πάνω στὸν κλῆρο στὸ ζήτημα τῆς καταδίκης τοῦ διαδόχου Ἀλεξέι.) Τὸ XIX αἰῶνα βλέπουμε κιόλας νά ὑπάρχει στὴ Ρωσία πλήρης ἁρμονία ἀνάμεσα στὴν κοσμικὴ καὶ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία. Στὴ σκληρὴ ἐποχὴ τοῦ Νικολάου Α', ὅταν ἡ κοινωνικὴ συνείδηση, πού ἄρχισε νά ζυγνᾶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν μεγάλων κοινωνικῶν κινήματων τῆς Δύσης, προώθησε καὶ στὴ χώρα μας μεμονωμένους ἀγωνιστὲς ἐναντία στὴν ἐξωφρενικὴ ὑποδούλωση τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ, ἡ ἐκκλησία μας ἔμεινε τελειῶς ἀδιάφορη ἀπέναντι στὰ βάσανά του, καί, παρὰ τίς μεγάλες ἐντολές τοῦ Χριστοῦ γιὰ τὴν ἀδελφότητα τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν βοήθεια πρὸς τὸν πλησιον, δὲν ἀκούστηκε οὔτε μιά φωνὴ ἀπομέρους τοῦ κλήρου γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τοῦ ἁμοιου λαοῦ ἀπὸ τὴ βάρβαρη αὐθαιρεσία τῶν τσιφλικῶδων, κι αὐτὸ μόνο καὶ μόνο γιατί ἡ κυβέρνησις δὲν τολμοῦσε ἀκόμα νά σηκώσει τὸ χέρι ἐναντία στὴ δουλοπαροικία, πού τὴν ὑπαρξὴ της τὴ δικαίωνε ἀνοιχτὰ ὁ Φιλάρετος τῆς Μόσχας μὲ κείμενα τῆς παλαιᾶς διαθήκης. Νά ὅμως πού ἀντήχησε βροντή: ἡ Ρωσία συντρίφτηκε καὶ ταπεινώθηκε πολιτικὰ στὴ Σεβαστούπολη. Ἡ συντριβὴ φανέρωσε καθαρὰ ὅλες τίς ἀδυναμίες τοῦ καθεστώτος μας πρὶν ἀπὸ τὴ μεταρρύθμιση, καὶ κατὰ πρῶτο λόγο ὁ ἀνθρωπιστὴς μονάρχης (πού χρωστᾷ τὴ διαπαιδαγώγησιν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς θέλησής του στὸν ποιητὴ Ζουκόβσκι) ἔσπασε τίς αἰώνιες ἀλυσίδες τῆς δουλείας, καί, ἀπὸ τραγικὴ εἰρωνεία τῆς τύχης, τὸ κείμενο τῆς μεγάλης πράξης τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη δόθηκε γιὰ νά συνταχθεῖ ἀπὸ χριστιανικὴ ἄποψη στὸν ἴδιον Φιλάρετο πού πρόλαβε, ὅπως φαίνεται, ν' ἀλλάξει, σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, τίς ἀπόψεις του γιὰ τὴ δουλοπαροικία. Ἡ ἐποχὴ τῶν μεγάλων μεταρρυθμίσεων δὲν πέρασε χωρὶς ν' ἀφήσει ἴχνη καὶ στὸν κλῆρο μας, προκαλώντας στοὺς κόλπους του ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μακάριου (ἀργότερα μῆτροπολίτη) μιά γόνιμη δουλεία γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἰδρυμάτων, στὰ ὁποῖα ὁ Μακάριος εἶχε ἀνοίξει ἕνα παράθυρο, ἂν καὶ μικρὸ, γιὰ νά μποροῦν νά εἰσχωροῦν ἡ δημοσιότητα καὶ τὸ φῶς. Ἡ ἀντίδραση πού ἦρθε μετὰ τὴν 1 τοῦ Μάρτη 1881 ἔφερε μαζί της καὶ γιὰ τὸν κλῆρο ἕνα ἀντίστοιχο στοιχεῖο ἀπὸ προσωπικότητες τῆς ἀρεσκείας τοῦ Πομπεντονόστσεφ καὶ τοῦ Κατκόφ, καὶ τὴ στιγμή πού οἱ πρωτοπόροι ἄνθρωποι τῆς χώρας ἀπὸ τὰ ζέματσο καὶ τὴν κοινωνία στέλλουν ὑπομνήματα, ζητώντας νά καταργηθοῦν τὰ ὑπολείματα τῆς σωματικῆς τιμωρίας, ἡ ἐκκλησία σωμαίνει χωρὶς νά πει λέξη πού νά καταδικάζει τοὺς συνήγορους τοῦ βούρδουλα — αὐτοῦ τοῦ ὄργανου τοῦ ἐξωφρενικοῦ ἐξευτελισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, πού δημιουργήθηκε κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωση τοῦ θεοῦ. Ὑστερα ἀπ' ὅσα εἰπῶθησαν δὲ θάταν σωστὸ νά παραδεχτοῦμε πῶς, ἂν ἀλλάξει τὸ καθεστῶς ἀπὸ τὰ πάνω, ὅλος ὁ κλῆρος μας, μὲσω τῶν ἐκπροσώπων του, θά δοξολογεῖ καὶ τὸν συνταγματικὸν μονάρχη, ὅπως δοξολογεῖ σήμερα τὸν ἀλυταρχικὸν μονάρχη; Ὡστε, ἄς ἀφήσουμε τὴν ὑποκρισία, γιατί ἐδῶ δὲ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀλυταρχία, μὰ γιὰ τὸν μονάρχη. Καὶ ὁ Πέτρος Α' ἦταν ἐπίσης ἔλεῶ θεοῦ αὐτοκράτορας, ὥστόσο ὁ κλῆρος καὶ ὡς τώρα ἀκόμα δὲν τὸν ἔχει καὶ τόσο στὴν καρδιά του· καὶ ὁ Πέτρος Γ' ἦταν ἐπίσης παρόμοιος αὐτοκράτορας, πού σκόπευε νά κουρέψει καὶ νά μορφώσει τὸν κλῆρο μας — κρίμα πού δὲν

τόν ἄφησαν νά βασιλέψει κάνα δυό-τρία χρόνια. Καί ἂν ὁ αὐτοκράτορας Νικόλαος Β', πού βασιλεύει σήμερα, εὐαρεστοῦνταν νά ἐκφράσει τήν εὐνοιά του πρὸς τόν ἔνδοξο Λέβ Νικολάγεβιτς — πού θά κρυβόσασταν μέ τίς ραδιουργίες, τούς φόβους καί τίς ἀπειλές σας;

Τοῦ κάκου παραθέτετε τά κείμενα τῶν προσευχῶν πού ψάλλει ὁ κληρος γιά τόν τσάρο, — αὐτή ἡ συλλογή λέξεων σέ μιὰ ἀκαταλαβίστικη γλώσσα δέν πείθει κανένα γιά τίποτα. Γιατί ἔχουμε ἀπολυτάρχια: θά διατάξει καί θά γράψετε προσευχές τρεῖς φορές πιό μακροσκελεῖς καί πιό ἐκφραστικές».

* * *

Ὁ δεύτερος λόγος ἐνός προεστοῦ τῶν εὐγενῶν, ἀπ' ὅ,τι ξέρουμε, δέ δημοσιεύτηκε στὸν τύπο μας. Μᾶς τόν ἔστειλε ἀπό τόν Αὐγουστο ἀκόμα κάποιοις ἄγνωστος στή σύνταξη ἀνταποκριτῆς, πολυγραφημένο καί μέ μιὰ ἐπιγραφή γραμμένη μέ μολύβι: «Λόγος ἐνός νομαρχιακοῦ προεστοῦ τῶν εὐγενῶν σέ ἰδιαίτερη συνέλευση τῶν προεστῶν τῶν εὐγενῶν ἀπ' ἀφορμή τά φοιτητικά ζητήματα». Παραθέτουμε τό λόγο αὐτόν ὀλόκληρο.

«Ἐπειδὴ δέ μέ παίρνει ὁ χρόνος, θά ἐκθέσω τίς ἀπόψεις μου σχετικά μέ τή συνέλευσή μας τῶν προεστῶν τῶν εὐγενῶν μέ τή μορφή θέσεων:

Σέ τί ὀφείλονται οἱ σημερινές ταραχές, εἶναι περίπου γνωστό: οἱ ταραχές αὐτές προκλήθηκαν, κατὰ πρῶτο λόγο, ἀπό τή γενική ἀκαταστασία πού ἐπικράτησε σ' ὅλο τό κρατικό μας καθεστῶς, ἀπό τήν ὀλιγαρχική διακυβέρνηση τῆς ὑπαλληλοκρατίας, δηλ. ἀπό τή διχτατορία τῆς ὑπαλληλοκρατίας.

Αὐτή ἡ ἀκαταστασία τῆς ὑπαλληλοκρατικῆς κυβερνητικῆς διχτατορίας ἐκδηλώνεται σ' ὀλόκληρη τή ρωσική κοινωνία, ἀπό τά πάνω ὡς τά κάτω, σάν μιὰ γενική δυσαρέσκεια πού ἐξωτερικά βρῖσκει τήν ἐκφρασή της σ' ἓνα γενικό πολιτικαντισμό, ὅμως πολιτικαντισμό ὄχι προσωρινό καί ἐπιφανειακό, μά βαθύ καί χρόνιο.

Ὁ πολιτικαντισμός αὐτός, σάν γενική ἀρρώστια ὀλόκληρης τῆς κοινωνίας, ἔχει τήν ἀντανάκλασή του σ' ὅλες τίς ἐκδηλώσεις, στή δράση καί στούς θεσμούς τῆς κοινωνίας, καί γι' αὐτό ἔχει κατανάγκη τήν ἀντανάκλασή του καί στά ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα μέ τόν πιό νεαρό, μά καί γιά τό λόγο αὐτό πιό εὐαίσθητο κόσμο τους, πού βρῖσκεται κάτω ἀπό τό ἴδιο καταπιεστικό καθεστῶς τῆς γραφειοκρατικῆς διχτατορίας.

Θεωρώντας ἕνα ριζα τοῦ κάκου τῶν φοιτητικῶν ταραχῶν τή γενική ἀκαταστασία τοῦ κράτους καί τή γενική ἀρρωστιάρικη κατάσταση πού προκλήθηκε ἀπ' αὐτήν τήν ἀκαταστασία, δέν μπορούμε παρ' ὅλα αὐτά — τόσο ἀπό ἓνα φυσικό αἶσθημα ὅσο καί ἀπό τήν ἀνάγκη νά ἐμποδίσουμε τήν ἀνάπτυξη τοῦ τοπικοῦ κάκου — νά μὴ δόσουμε προσοχή σ' αὐτές τίς ταραχές καί νά μὴ φροντίσουμε, ἔστω κι ἀπ' αὐτή τήν πλευρά, νά ἐλαττώσουμε τήν τρομαχτικά καταστροφική ἐκδήλωση τοῦ γενικοῦ κάκου, ὅπως ἀκριβῶς, ὅταν προσβάλλεται ἀπό μιὰ ἀρρώστια ὅλος ὁ ὄργανισμός, παίρνονται, μέ σκοπό τή βαθμιαία, ριζική θεραπεία του, ταυτόχρονα ἐπείγοντα μέτρα γιά τήν καταπολέμηση τῶν τοπικῶν, ἰσχυρῶν, καταστρεπτικῶν ἐπιπλοκῶν αὐτῆς τῆς ἀρρώστιας.

Στά μεσαία καί στά ἀνώτερα ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα τό κακό τοῦ ὑπαλληλοκρατικοῦ καθεστώτος βρῖσκει τήν ἐκφρασή του κυρίως στήν ὑποκατά-

σταση τῆς ἀνάπτυξης καί μόρφωσης τῶν ἀνθρώπων (τῆς νεολαίας) ἀπό τὴν ὑπαλληλοκρατική ἐκγύμναση πού συνδέεται μέ τὴ συστηματική κατάπνιξη τῆς προσωπικότητας καί τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας.

Ἡ δυσπιστία, ἡ ἀγανάκτηση καί τὸ μίσος πρὸς τὶς διευθύνσεις καί τοὺς καθηγητές, πού προκαλοῦν ὅλα τὰ παραπάνω μέσα στὴ νεολαία, μεταφέρονται ἀπὸ τὰ γυμνάσια στὰ πανεπιστήμια, ὅπου, δυστυχῶς, μέ τὴν κατάσταση πού ἐπικρατεῖ σήμερα στὰ πανεπιστήμια, ἡ νεολαία ἀντιμετωπίζει τὸ ἴδιο κακό, τὴν ἴδια κατάπνιξη τῆς προσωπικότητας τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς ἀξιοπρέπειάς του.

Μέ μιὰ λέξη, στὰ πανεπιστήμια ἡ νεολαία δὲ βρίσκει τὸ ναό τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ἓνα ἐργοστάσιο πού ἐπεξεργάζεται ἀπὸ τὴν ἀπρόσωπη φοιτητική μάζα ἓνα χρήσιμο στό κράτος γραφειοκρατικό ἐμπόρευμα.

Αὐτὴ ἡ κατάπνιξη τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας (σέ συνθήκες μετατροπῆς τοῦ φοιτητοκόσμου σέ ἀδιάφορη μάζα, σέ ἀντικείμενο ἐπεξεργασίας), πού ἐκδηλώνεται μέ μιὰ συστηματική καί χρόνια κατάπνιξη καί καταδίωξη κάθε στοιχείου προσωπικότητας καί ἀξιοπρέπειας, καί μάλιστα συχνά μέ τὴ χτηναδὴ βία, εἶναι ἡ βασικὴ αἰτία ὄλων τῶν φοιτητικῶν ταραχῶν, πού συνεχίζονται ἐδῶ καί κάμποσες δεκάδες χρόνια καί ἀπειλοῦν, ἐντεινόμενες διαρκῶς, νά συνεχιστοῦν καί στό μέλλον καί νά μᾶς ἀποσπάσουν τὶς καλύτερες δυνάμεις τῆς ρωσικῆς νεολαίας.

Ὅλα αὐτὰ τὰ ξερούμε — τί πρέπει ὅμως νά κάνουμε μπροστά σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση; Πῶς νά συμβάλουμε στὴν ἐξυγίανση τῆς σημερινῆς κρίσιμης κατάστασης μ' ὅλο τὸ κακό, μ' ὅλη τὴ δυστυχία καί τὴ λύπη πού προξενεῖ; Νά τὴν ἀφήσουμε ἔτσι, χωρὶς νά κάνουμε καμιά προσπάθεια; Ν' ἀφήσουμε χωρὶς βοήθεια τὴ νεολαία μας στό ἔλεος τῆς τύχης, στὴν αὐθαιρεσία τῆς ὑπαλληλοκρατίας καί τῆς ἀστυνομίας, καί νίπτοντας τὰς χεῖρας νά ἀπέλθουμε; Τὸ κύριο ζήτημα, κατὰ τὴ γνώμη μου, εἶναι αὐτό: πῶς πρέπει νά θεραπεύσουμε τὴ σημερινὴ κρίσιμη ἐκδήλωση τῆς ἀρρώστιας, ἀφοῦ ἀναγνωρίσουμε τὸ γενικὸ χαρακτῆρα τῆς;

Ἡ συνεδρίασή μας μοῦ θυμίζει ἓνα πλῆθος καλοπροαίρετων ἀνθρώπων, πού μῆκαν μέσα στὴν ἄγρια ταῖγκά μέ σκοπὸ νά τὴν καθαρῶν καί πού, ἀντὶ νά συγκεντρωθοῦν σ' ἓνα ὀρισμένο σημεῖο, σταμάτησαν κυριευμένοι ἀπὸ πλήρη ἀμηχανία μπροστά στὸν τεράστιο ὄγκο τῆς συνολικῆς δουλειᾶς πού ξεπερνοῦσε τὶς δυνάμεις τους.

Ὁ καθηγητὴς Κ. Τ. μᾶς παρουσίασε μιὰ γενικὴ θαυμάσια εἰκόνα τῆς σύγχρονης καί πραγματικῆς κατάστασης τῶν πανεπιστημίων καί τοῦ φοιτητοκόσμου καί μᾶς ἔδειξε τὴν ἐπίδραση πού ἀσκοῦν μέσα στὸν μὴ προσανατολισμένο φοιτητοκόσμο διάφορες ὀλέθριες ἐξωτερικὲς ἐπενέργειες, ὅχι μόνον πολιτικὲς, μὰ καί ἀστυνομικὲς — ὅλα αὐτὰ ὅμως μᾶς ἦταν λίγο-πολύ γνωστά καί ἀπὸ προηγουμένα, ἂν καί ὅχι μέ τόση σαφήνεια.

Σάν μοναδικὸ δυνατό μέτρο μᾶς ὑπέδειξε τὴ ριζικὴ κατάργηση ὀλόκληρου τοῦ σημερινοῦ καθεστώτος ὄλων τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων γενικά καί τὴν ἀντικατάστασή του μέ νέο, μέ καλύτερο καθεστῶς: συνάμα ὅμως ὁ καθηγητὴς τόνισε ὅτι ἡ δουλειὰ αὐτὴ θ' ἀπαιτήσῃ πιθανόν μιὰ πολὺ μακρόχρονη περίοδο· κι ἂν πάρουμε ὑπόψη μας πῶς κάθε μερικότερο καθεστῶς στό ρωσικὸ κράτος, ὅπως καί σέ κάθε ἄλλο κράτος, συνδέεται κατὰ τρόπο ὄργανικό μέ τὸ γενικὸ καθεστῶς, τότε μποροῦμε νά πούμε ὅτι δέν προβλέπεται τὸ τέλος αὐτῆς τῆς περιόδου.

Τί πρέπει νά κάνουμε τώρα γιὰ νά ἐλαφρῶσουμε τουλάχιστο τὸν ἀβάσταχτο πόνου πού προκαλεῖται αὐτὴ τὴ στιγμή ἀπὸ τὴν ἀρρώστια; Ποιὸ εἶναι τὸ καταπραῦντικό μέσο; Γιατί καί τὰ καταπραῦντικά πού κάνουν νά

ήρεμήσει προσωρινά ο άρρωστος θεωρούνται συχνά άπαραίτητα! Σ' αυτό όμως τό έρώτημα δέν άπαντήσαμε· και αντί για άπάντηση προτάθηκαν σχετικά μέ τή σπουδάζουσα νεολαία γενικά ένα είδος, θάλεγα, ακαθόριστες, άταχτες κρίσεις, πού μπερδεύουν ακόμα πιό πολύ τό ζήτημα· τίς κρίσεις αυτές μου είναι δύσκολο ακόμα και νά τίς έπαναφέρω στη μνήμη μου, όμως θά προσπαθήσω.

Μίλησαν για τίς φοιτήτριες, στις όποιες εξασφαλίσαμε, λένε, ειδικά εκπαιδευτήρια και άνώτερη μόρφωση, κι αυτές νά πώς μās δείχνουν τήν εύγλωμοσύνη τους: μέ τή συμμετοχή τους στις φοιτητικές ταραχές!

Άν έπρόκειτο για άνθοδέσμες ή για πολύτιμα στολίδια πού προσφέραμε στό ώραίο φύλο, μιά τέτοια έπίκριση θά ήταν νοστή· ή όργάνωση όμως ειδικών εκπαιδευτηρίων θηλέων δέν είναι φιλοφροσύνη, μά ίκανοποίηση μιās κοινωνικής ανάγκης· έτσι τά εκπαιδευτήρια θηλέων δέν είναι ιδιοτροπία, αλλά αναγκαία για τήν κοινωνία άνώτερα εκπαιδευτικά ίδρύματα, ακριβώς όπως και τά πανεπιστήμια κ. ά. για τήν άνώτερη ανάπτυξη τής νεολαίας, χωρίς διάκριση φύλου — και γι' αυτό άνάμεσα στα εκπαιδευτικά ίδρύματα θηλέων και στα εκπαιδευτικά ίδρύματα άρρένων ύπάρχει πλήρης άλληλεγγύη, τόσο κοινωνική όσο και συντροφική.

Αυτή ή άλληλεγγύη, κατά τή γνώμη μου, εξηγεί στό άκέραιο και τό γεγονός ότι οι ταραχές τής νεολαίας άγκαλιάζουν και τίς σπουδάστριες των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων θηλέων· έξεγείρεται γενικά ή σπουδάζουσα νεολαία, ανεξάρτητα από τό άν φορεί γυναικεία ή άντρικά ρούχα.

Ύστερα πέρασαν πάλι στις φοιτητικές ταραχές και είπαν ότι για τους φοιτητές δέν πρέπει νά ύπάρχει έπιείκεια, ότι οι φοιτητικές άσχημίες πρέπει νά πατάσσονται μέ τή βία· σ' όλα αυτά προβλήθηκε, κατά τή γνώμη μου, πολύ δικαιολογημένα ή αντίρρηση ότι κι άν αυτές είναι άσχημίες, πάντως δέν είναι τυχαίες, μά χρόνιες, καθορίζονται από βαθιές αιτίες, και ότι για τό λόγο αυτό δέ θά ήταν δυνατό νά παταχθούν μόνο μέ καταπιεστικά μέτρα, πράγμα πού άποδείχτηκε και από τήν πείρα του παρελθόντος. 'Η προσωπική μου γνώμη είναι ότι ύπάρχει ακόμα ένα μεγάλο πρόβλημα: πού πρέπει ν' αναζητήσουμε τήν κύρια άσχημία αυτών των σκανδαλώδικων άταξιών πού άναταράζουν και καταστρέφουν τά εκπαιδευτικά μας ίδρύματα· έγώ δέ δίνω πίστη στις κυβερνητικές ανακοινώσεις.

Έδώ ακριβώς βρίσκεται τό ζήτημα, ότι τήν άλλη πλευρά δέν τήν άκούνε στη χώρα μας, και ούτε μπορούν νά τήν άκούσουν· έχουν φιμώσει τό στόμα τής (δέν έπιβεβαιώθηκε όμως πέρα για πέρα ή άλήθεια των όσων είπα, και συγκεκριμένα, ότι στις ανακοινώσεις τους οι άρχές λένε ψέματα και ότι όλες οι άσχημίες προέρχονται κατά κύριο λόγο από τήν πλευρά των άρχών, από τήν πλευρά τής άσχημής έπίδρασής τους).

Μίλησαν για τήν έπίδραση από τά έξω των διάφορων έπαναστατικών δυνάμεων πάνω στη σπουδάζουσα νεολαία.

Ναί, ή έπίδραση αυτή ύπάρχει, τής δίνουν όμως πάρα πολύ μεγάλη σημασία: οι εργοστασιάρχες, λχ., πού στα εργοστάσιά τους έκδηλώνεται κυρίως ή έπίδραση αυτή, τά ρίχνουν έπίσης όλα πάνω σ' αυτή τήν έπίδραση, λέγοντας πώς, άν δέν ύπήρχε αυτή, θά κυριαρχούσε στα εργοστάσια τους ήσυχία και τάξη και εύλογία του θεού, ξεχνώντας και άποσιωπώντας κάθε νόμιμη και παράνομη εκμετάλλευση των εργατών, πού, ρίχνοντας στη δυστυχία τους εργάτες, προκαλεί στις γραμμές τους τή δυσάρεσκεια και κατόπιν και ταραχές· άν δέν ύπήρχε αυτή ή εκμετάλλευση, τότε και τά έπαναστατικά έξωτερικά στοιχεία δέ θά είχαν τίς πολυάριθμες άφορμές και αιτίες, πού τά ύποσηθούν νά χωθούν τόσο εύκολα στα εργοστασιακά ζη-

τήματα — όλα αυτά έχω τή γνώμη ότι μπορούν νά είπωθούν και γιά τά εκπαιδευτικά μας ιδρύματα πού μετατράπηκαν από ναούς τής επιστήμης σέ έργοστάσια πού παρασκευάζουν τό ύπαλληλοκρατικό ύλικό.

Στή γενική ένστικτώδικη συναίσθηση τής καταπίεσης, πού βαραίνει πάνω σ' όλη τή σπουδάζουσα νεολαία, στή γενική καταθλιπτική ψυχική κατάσταση πού προκαλεί αυτή ή καταπίεση στίς γραμμές τής νεολαίας όλων τών εκπαιδευτικῶν ιδρυμάτων, νά πού βρίσκεται άκριβῶς ή δύναμη εκείνη τής ολιγάριθμης, μά συνειδητῆς χούφτας νεολαίων, πού ανέφερε ο κ. καθηγητής και πού είναι σέ θέση νά ύπνωτίσει και νά κατευθύνει πρὸς κάθε κατευθύνση, σέ άπεργίες, σέ διάφορες ταραχές, όλόκληρες μάζες νεολαίων πού ὅπως φαίνεται δέν εἶναι καθόλου έπιρρεπείς πρὸς τίς ταραχές. — "Έτσι γίνεται σ' όλα τά έργοστάσια!"

"Έπειτα, άπ' ὅτι θυμάμαι, τόνισαν ότι δέν επιτρέπεται νά λιβανίζεις τούς φοιτητές· ότι δέν επιτρέπεται νά τούς εκδηλώνεις τή συμπάθειά σου, τώρα πού προκαλοῦν ταραχές· αυτή ή εκδήλωση συμπάθειας σπρώχνει τούς φοιτητές σέ νέες ταραχές, πράγμα πού φωτίστηκε και μέ παραδείγματα, δηλ. μέ διάφορες περιπτώσεις· σέ σχέση μ' αυτό κάνω, πρώτο, τήν παρατήρηση ότι μέσα από τό μεγάλο μπέρδεμα και τό μωσαϊκό τών κάθε λογῆς περιπτώσεων πού προκλήθηκαν στή διάρκεια τών ταραχῶν δέν μπορούμε νά πούμε γιά καμιά άπ' αυτές ότι εἶναι άποδειχτική, γιατί γιά κάθε περίπτωση θά βρεθοῦν πολλές άλλες περιπτώσεις πού θ' αντιφάσκουν μ' αυτή — μπορούμε ὅμως νά σταθοῦμε μόνο στή γενικά γνωρίσματα, πού άκριβῶς θά προσπαθήσω ν' αναλύσω σύντομα.

"Η φοιτητική νεολαία, ὅπως ὅλοι μας ξέρουμε, δέν εἶναι καθόλου παραχαϊδεμένη, ὄχι μόνο δέν τήν λιβάνισαν (δέ μιλάω γιά τή δεκαετία 1840-1850), αλλά και δέν ἀπολάμβανε ιδιαίτερη συμπάθεια ἀπομέρους τής κοινωνίας· στή διάρκεια μάλιστα τών ταραχῶν ή κοινωνία κρατοῦσε ἀπέναντι στοῦς φοιτητές ή τελείως ἀδιάφορη ή περισσότερο και από ἀρνητική στάση, τούς θεωροῦσε ὑπαίτιους, αὐτούς και μόνο, χωρίς νά ξέρει κι ἀκόμα χωρίς καν νά θέλει νά μάθει τίς αἰτίες πού προκάλεσαν αὐτές τίς ταραχές (ὁ κόσμος πιστεῦε μόνο τίς ἐχθρικές πρὸς τούς φοιτητές κυβερνητικές ἀνακοινώσεις, και δέν εἶχε ἀμφιβολία ότι εἶναι ἀληθινές· γιά πρώτη φορά, ὅπως φαίνεται, ή κοινωνία ἔχει ἀμφιβολίες γι' αὐτό), ἔτσι πού δέν μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά κανένα λιβάνισμα.

"Η φοιτητική νεολαία, μή περιμένοντας νά βρεῖ ὑποστήριξη οὔτε από τούς κύκλους τής διάνοησης γενικά, οὔτε από τούς καθηγητές και τίς πανεπιστημιακές ἀρχές, ἄρχισε, τέλος, ν' ἀναζητᾷ τή συμπάθεια τών διάφορων λαϊκῶν στοιχείων, και βλέπουμε πὸς αὐτό λίγο-πολύ τό πέτυχε τελικά· ἄρχισε σιγά-σιγά νά κερδίζει τή συμπάθεια τοῦ πλήθους.

Γιά νά πεισθοῦμε γι' αὐτό, ἀρκεῖ νά θυμηθοῦμε μόνο τή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στή στάση τοῦ πλήθους ἀπέναντι στοῦς φοιτητές στήν ἐποχή τών ξυλοδαρμῶν πού ὀργάνωναν οἱ μαῦρες ἑκατονταρχίες και στή στάση του σήμερα. Καί ἐδῶ βρίσκεται τό μεγάλο αὐτύχημα: τό αὐτύχημα δέ βρίσκεται στή συμπάθεια γενικά, μά στό μονόπλευρο χαρακτήρα τής συμπάθειας αὐτῆς, στή δημαγωγική ἀπόχρωση πού παίρνει.

"Η ἔλλειψη κάθε συμπάθειας και βοήθειας πρὸς τή σπουδάζουσα νεολαία ἀπομέρους τής σοβαρῆς διάνοησης και ή δυσπιστία πού προκλήθηκε ἀπ' αὐτό τό λόγο, σπρώχνουν, τό θέλουμε εἴτε ὄχι, τή νεολαία μας στήν ἀγκαλιά τών δημαγωγῶν και τών ἐπαναστατῶν ή σπουδάζουσα νεολαία γίνεται δικό τους ὄργανο και μάλιστα μέσα στίς γραμμές τής ἀναπτύσσονται, πάλι εἴτε τό θέλουμε εἴτε ὄχι, ὅλο και πῖο πολύ τά δημαγωγικά στοιχεῖα,

πού την απομακρύνουν από την ειρηνική πολιτιστική ανάπτυξή της και από την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων (αν μπορεί να ονομαστεί αυτό τάξη πραγμάτων), σπρώχνοντάς την στο έχθρικό στρατόπεδο.

Πρέπει να μεμψόμαστε τον ίδιο τον έαυτό μας, αν η νεολαία χάσει την εμπιστοσύνη της σε μās· δέν είμαστε καθόλου άξιοι τής εμπιστοσύνης της!

Αυτός, μου φαίνεται, είναι οί βασικές σκέψεις, πού εκφράστηκαν από τούς συγκεντρωθέντες· τίς άλλες (πού δέν ήταν και λίγες) μου φαίνεται πώς δέν άξίζει τον κόπο να τίς θυμίσω.

Έτσι λοιπόν, τελειώνω. Συγκεντρωθήκαμε εδώ με σκοπό να κάνουμε κάτι για να μετριάσουμε κάπως τή σημερινή οξύτητα τών πραγμάτων· για να έλαφρώσουμε τή νεολαία μας από τή βαριά μοίρα της — σήμερα κι όχι κάποτε άργότερα, και άποτύχαμε — και πάλι η νεολαία θά έχει τό δικαίωμα να πεί και θά πεί ότι και σήμερα, όπως και προηγούμενα, ή ειρηνική, σοβαρή ρωσική διανόηση δέν μπορεί, μά και δέ θέλει, να τής προσφέρει όποιαδήποτε βοήθεια, να τήν υπερασπίσει, να τήν καταλάβει και να ανακουφίσει τήν πικρή της μοίρα. — Θά μεγαλώσει άκόμα πιό πολύ ή διάσταση ανάμεσα σε μās και στη νεολαία, και κείνη θά τραβήξει πιό μακριά, στίς γραμμές τής κάθε λογής δημοαγωγίας πού τής άπλώνει τό χέρι.

Τό γεγονός ότι δέν έγινε δεχτό τό μέτρο πού προτείναμε, να άποταυθοϋμε δηλ. στόν τσάρο, δέ σημαίνει πώς ήττηθήκαμε· ίσως τό μέτρο αυτό να μή ήταν στ' αλήθεια πρακτικό (αν και έχω τή γνώμη πώς τό μέτρο αυτό ούτε καν έξετάστηκε), — άποτύχαμε όμως γιατί εκμηδενίσαμε μέσα στίς γραμμές μας κάθε δυνατότητα να πάρουμε ένα όποιοδήποτε μέτρο πρós όφελος τής βασανισμένης νεολαίας μας, άναγνωρίσαμε τήν αδυναμία μας και μείναμε, όπως και πριν, στα σκοτάδια.

Και τί πρέπει να κάνουμε τώρα;

Νά νίψουμε τās χείρας και να προσπεράσουμε;

Σ' αυτό άκριβώς τό σκοτάδι βρίσκεται ή τρομερή και ζοφερή τραγικότητα τής ρωσικής ζωής.

Ό λόγος αυτός δέ χρειάζεται πολλά σχόλια. Και ό λόγος αυτός, άπ' ό,τι φαίνεται, άνήκει σ' έναν άρκετά «πρόσχαρο» άκόμα ρώσο ευγενή, πού από λόγους σχολαστικότητας είτε φιλοτομαρισμού ύποκλίνεται με ευλάβεια μπροστά στην «ειρηνική πολιτιστική εξέλιξη» τής «υπάρχουσας τάξης πραγμάτων» και άγαναχτεί για τούς «επαναστάτες», συγχέοντάς τους με τούς «δημαγωγούς». Αν όμως δοϋμε από πιό κοντά αυτή τήν άγανάχτηση, θά διαπιστώσουμε ότι μοιάζει με τήν γκρίνια ενός γέρου (όχι στην ήλικία, αλλά στίς άντιλήψεις), πρόθυμου ίσως ν' άναγνωρίσει και κάτι καλό μέσα σε όσα τόν κάνουν να γκρινιάζει. Μιλώντας για τήν «υπάρχουσα τάξη πραγμάτων», δέν μπορεί να μή διατυπώσει έπιφυλάξεις: «αν μπορεί να ονομαστεί αυτό τάξη πραγμάτων». Έχει φριξει άρκετά πιά ή ψυχή του από τήν άκαταστασία τής «υπαλληλοκρατικής διχτατορίας», από τό «συστηματικό και χρόνιο διωγμό κάθε στοιχείου προσωπικότητας και άξιοπρέπειας», δέν μπορεί να μή βλέπει πώς όλο τό κακό ξεκινάει κυρίως από τίς διοικητικές άρχές, και είναι αρ-

κετά ειλικρινής, ώστε ν' αναγνωρίσει ότι είναι αδύναμος, ότι δέν είναι σωστό «νά νίπτεις τās χείρας» μπροστά στις συμφορές όλόκληρης τής χώρας. Είναι ἀλήθεια ότι τόν τρομάζει ἀκόμα ἡ «μονομέρεια» τής συμπάθειας τοῦ «πλήθους» πρὸς τοὺς φοιτητές· τὸ ἀριστοκρατικά-ἐκλεπτυσμένο μυαλό του φαντάζεται ότι βλέπει τὸ «δημαγωγικό» κίνδυνο καὶ ἴσως μάλιστα τόν κίνδυνο τοῦ σοσιαλισμοῦ (γιά τήν ειλικρίνειά του τόν πληρώνουμε μέ ειλικρίνεια!). Δέ θάχε ὅμως νόημα νά δοκιμάσουμε πάνω σέ σοσιαλιστική λυδία λίθο τίς ἀντιλήψεις καὶ τὰ αἰσθήματα ἐνός προεστοῦ τῶν εὐγενῶν, πού ἔχει κατασιχαθεῖ τήν ἀηδιαστική ρωσική γραφειοκρατία. Δέ μᾶς χρειάζεται νά κάνουμε τόν ἐξυπνο οὔτε σ' αὐτόν, οὔτε σέ κανένα ἄλλον· ὅταν, λχ., ὁ ρῶσος τσιφλικᾶς θά κατακεραυνώνει τήν παράνομη ἐκμετάλλευση καὶ τή δυστυχία τῶν *ἐργοστασιακῶν* ἐργατῶν, ἐμεῖς δέ θά παραλείψουμε νά τοῦ ποῦμε σέ παρένθεση: «δέ θάταν ἄσχημα, κουμπάρε, νά κοιτάξεις τόν ἑαυτό σου!» Δέ θά τοῦ κρύψουμε οὔτε λεπτό ότι ὑποστηρίζουμε καὶ θά ἐξακολουθοῦμε νά ὑποστηρίζουμε τήν ἀποψη τής ἀδιάλλακτης ταξικῆς πάλης ἐνάντια σι' «ἀφεντικά» τής σύγχρονης κοινωνίας. Ἡ πολιτική ὅμως διάταξη τῶν δυνάμεων δέν καθορίζεται μόνο ἀπό τοὺς τελικούς, μά καὶ ἀπό τοὺς ἄμεσους σκοπούς, δέν καθορίζεται μόνο ἀπό τίς γενικές ἀντιλήψεις, μά καὶ ἀπό τήν πίεση τής ἄμεσης πραχτικῆς ἀνάγκης. Ὁ καθένας πού θά φτάσει σιὰ σημεῖο νά βλέπει καθαρά τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα σιτὴν «πολιτιστική ἐξέλιξη» τής χώρας καὶ σιτὸ «καταθλιπτικό καθεστῶς τής γραφειοκρατικῆς διχτατορίας» — θά καταλήξει, ἀργά ἢ γρήγορα, ἀπό τήν ἴδια τή ζωή, σιτὸ συμπέρασμα ότι ἡ ἀντίθεση αὐτή δέν μπορεῖ νά ἀρθεῖ χωρίς τήν ἀπομάκρυνση τής ἀπολυταρχίας. Βγάζοντας αὐτὸ τὸ συμπέρασμα θά βοηθᾶει ὅπωςδήποτε — ναί μέν θά γκρινιάζει, μά θ' ἀρχίσει νά βοηθᾶει — τὸ κόμμα πού θά ξέρει νά κινητοποιήσει ἐνάντια σιτὴν ἀπολυταρχία μιὰ τρομερή (ὄχι μόνο κατὰ τή δική του γνώμη, ἀλλά καὶ κατὰ τή γνώμη ὄλων) δύναμη.³ Γιά νά γίνει ἡ σοσιαλδημοκρατία ἕνα τέτοιο κόμμα, πρέπει, τὸ ἐπαναλαβαίνουμε, νά ξεκαθαριστεῖ ἀπό κάθε ὀπορτουμιστικό μίasma καί, κάτω ἀπό τή σημαία τής ἐπαναστατικῆς θεωρίας, στηριζόμενη σιτὴν πιὸ ἐπαναστατικὴ τάξη, νά κατευθύνει τή ζύμωση καὶ τήν ὀργανωτικὴ της δράση πρὸς ὅλες τίς τάξεις τοῦ πληθυσμοῦ!

Καὶ στοὺς προεστοὺς τῶν εὐγενῶν θά ποῦμε, ἀποχαιρετώντας τοὺς: καλή ἀντάμωση, κύριοι αὐριανοὶ σύμμαχοί μας!

**ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΜΠΡΟΣΟΥΡΑ
«ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ ΤΟΥ „ΕΝΩΤΙΚΟΥ“ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ»**

Στό φύλλο 9 τῆς «Ἴσκρα» (Ὀκτώβρης 1901) μιλήσαμε γιά τήν ἀποτυχημένη προσπάθεια ἐνοποίησης τοῦ τμήματος τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ὀργάνωσης «Ζαριά» καί «Ἴσκρα», τῆς ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης «Σοσιαλδημοκράτης» καί τῆς «Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» τοῦ ἐξωτερικοῦ*. Γιά νά μπόρουν ὅλοι οἱ ρῶσοι σοσιαλδημοκράτες νά σχηματίσουν δική τους γνώμη γιά τίς αἰτίες τῆς ἀποτυχίας τῆς προσπάθειας γιά ἐνοποίηση τῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀποφασίσαμε νά δημοσιεύσουμε τά πραχτικά τοῦ «ἐνωτικοῦ» συνεδρίου. Δυστυχῶς ὁ γραμματέας τοῦ συνεδρίου, πού ἐκλέχτηκε ἀπό τήν «Ἐνωση», ἀρνήθηκε νά πάρει μέρος στή σύνταξη τῶν πραχτικῶν τοῦ συνεδρίου (ὅπως φαίνεται ἀπό τό παρατιθέμενο παρακάτω γράμμα, σελ. 10–11, πού ἔστειλε γιά ἀπάντηση στήν πρόσκληση τῶν γραμματέων τῶν δυό ἄλλων ὀργανώσεων).

Ἡ ἀρνηση αὐτή εἶναι ἀκόμα πιο περίεργη γιατί ἡ ἴδια ἡ «Ἐνωση» δημοσίευσε τώρα μιὰ περιγραφή τοῦ «ἐνωτικοῦ» συνεδρίου («Δυό συνέδρια», Γενεύη, 1901). Συνεπῶς, ἡ «Ἐνωση», θέλοντας νά πληροφορήσει τοὺς ρώσους συντρόφους γιά τ' ἀποτελέσματα τοῦ συνεδρίου, δέ θέλησε νά τοὺς κάνει γνωστές τίς συζητήσεις πού ἔγιναν στό συνέδριο**. Ἀφήνουμε τοὺς ἀναγνώ-

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 292–293. Ἡ Σύντ.

** Σύμφωνα μέ τόν κανονισμό τοῦ συνεδρίου, τά πραχτικά ἔπρεπε νά ἐπικυρώνονται ἀπό τό ἴδιο τό συνέδριο, καί συγκεκριμένα, κάθε ἐπόμενη συνεδρίαση ἔπρεπε ν' ἀρχίζει μέ τήν ἐπικύρωση τῶν πραχτικῶν τῆς προηγούμενης συνεδρίασης. Τῆ δευτέρα ὁμοῦς μέρα τοῦ συνεδρίου, ὅταν στήν ἀρχή τῆς συνεδρίασης ὁ πρόεδρος πρότεινε νά ἐπικυρωθοῦν τά πραχτικά τῶν δυό συνεδριάσεων τῆς πρώτης μέρας, οἱ τρεῖς γραμματεῖς δήλωσαν ὁμόφωνα ὅτι δέν μποροῦν νά παρουσιάσουν τά πραχτικά. Ἐπειδή δέν ὑπῆρχε στενογράφος, ἡ πραχτικογράφηση τῶν συζητήσεων δέν ἦταν καθόλου ἱκανοποιη-

στες νά κρίνουν μόνοι τους γιά τίς δυνατές καί πιθανές αἰτίες αὐτῆς τῆς ἀπροθυμίας.

Ἐμεῖς, ἀπό τήν πλευρά μας, θεωρήσαμε ἄτοπο, ὕστερα ἀπό τήν ἄρνηση τῆς «Ἐνωσης», νά ἐκδόσουμε μιά ἐκθεση τῶν συζητήσεων, πού νά μή ἔχει συνταχθεῖ ἀπ' ὅλους τοὺς γραμματεῖς, καί γι' αὐτό εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά περιοριστοῦμε στή δημοσίευση *ὄλων* τῶν ντοκουμέντων καί τῶν δηλώσεων πού κατατέθηκαν στό γραφεῖο τοῦ συνεδρίου. Στό γραφεῖο τοῦ συνεδρίου συμμετείχαν πρόεδροι καί γραμματεῖς καί ἀπό τίς τρεῖς ὀργανώσεις, καί ὅλες οἱ δηλώσεις ὑποβάλλονταν στό γραφεῖο μόνο γραπτά, ἔτσι πού δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἀμφιβολία γιά τήν ἀμεροληψία τῆς περιγραφῆς τοῦ συνεδρίου πού συντάχτηκε μέ βάση τὰ ντοκουμέντα καί τίς δηλώσεις.

Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἡ ἐκδοση *ὄλων* τῶν ντοκουμέντων καί τῶν δηλώσεων πού κατατέθηκαν στό γραφεῖο ἐπιβάλλεται αὐτή τῆ στιγμή πολύ περισσότερο, γιατί ἡ «Ἐνωση», τήν παράξενη ἄρνησή της νά συμμετάσχει στή σύνταξη τῶν πρακτικῶν, τήν ἐπιστέγασε μέ τόν ἀκόμα πιό παράξενο τρόπο σύνταξης ἑνός ἀπολογισμοῦ σχετικά μέ τό συνέδριο. Ἐτσι ἡ «Ἐνωση» δέν παρέθεσε στό ἀκέραιο τίς ἐπερωτήσεις πού κατέθεσε ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς «Ἴσκρα» (Φρέι) στό γραφεῖο τοῦ συνεδρίου ἐξ ὀνόματος τοῦ τμήματος ἐξωτερικοῦ τῆς «Ἴσκρα» καί τῆς ὀργάνωσης «Σοσιαλδημοκράτης», ἀλλά παρέθεσε τήν ἀπάντηση, πού «έτοιμάσε» μόνο ἡ «Ἐνωση», χωρίς ἡ ἀπάντηση αὐτή νά ἔχει κατατεθεῖ στό γραφεῖο, οὔτε νά ἔχει διαβαστεῖ στό συνέδριο (σελ. 26 τῆς προσούρας: «Δυό συνέδρια»). Ἡ «Ἐνωση» κάνει λάθος, ὅταν δηλώνει ὅτι ἡ «ἐπερώτηση» ἀποσύρθηκε. Ἡ ἐπερώτηση ἀποτελοῦνταν ἀπό δυό ἐρωτήματα, πού ὑπέβαλε ὁ Φρέι στήν «Ἐνωση» ἐξ ὀνόματος τῶν δυό ὀργανώσεων (βλ.

τικῆ. Ἐτσι εἶναι εὐνόητο, ὅτι, ἐφόσον τῆ νύχτα ἀνάμεσα στήν πρώτη καί στή δευτέρα μέρα τοῦ συνεδρίου οἱ γραμματεῖς δέν μπόρεσαν νά ἐτοιμάσουν τὰ πρακτικά, τότε τό βράδυ τῆς δευτέρας μέρας, ὅταν ἐμεῖς ἀποχωρήσαμε ἀπό τό συνέδριο, οὔτε λόγος μποροῦσε νά γίνει γιά πρακτικά. Ὅλοι ξέρανε πολύ καλά ὅτι τὰ πρακτικά δέν εἶναι ἔτοιμα. Ἐπομένως, ἡ ἀγανάχτηση τῆς «Ἐνωσης» ὅτι ὁ πρόεδρος μας «λιποτάχτηκε», «χωρίς νά περιμένει τήν ἐπικύρωση τῶν πρακτικῶν τοῦ συνεδρίου» (σελ. 29 τῆς προσούρας «Δυό συνέδρια»), δέν εἶναι παρά ὑπεκφυγή. Ἄφου δέν ὑπῆρχαν στενογραφημένα πρακτικά, δέν ἔμενε τίποτ' ἄλλο παρά νά μαζευτοῦν οἱ τρεῖς γραμματεῖς καί νά καταρτίσουν ἔστω καί μιά σύντομη ἐκθεση γιά τήν πορεία τῶν συζητήσεων. Αὐτό καί προτείναμε, ἡ «Ἐνωση» ὅμως τό ἀπέφυγε. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ εὐθὴν γιά τήν ἔλλειψη ἀν' ὅχι ὀλοκληρωμένων, τουλάχιστο σύντομων πρακτικῶν, βαρύνει τήν «Ἐνωση».

πίο κάτω σελ. 6) *. Κανένα απ' αυτά τὰ ἐρωτήματα δέν ἀποσύρθηκε, ἀλλά τροποποιήθηκε μόνο ἡ μορφή τῶν ἐρωτημάτων, τροποποιήθηκε ἔτσι πού τὰ ἐρωτήματα νά πάρουν τή μορφή ἀπόφασης, πού θά μπορούσε νά μπεῖ σέ ψηφοφορία (ἀντί «ἀναγνωρίζει καταρχήν ἡ „Ἐνωση“ τήν ἀπόφαση τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Ἰούνη;» εἰπώθηκε: «καί οἱ τρεῖς ὀργανώσεις ἀναγνωρίζουν καταρχήν τήν ἀπόφαση τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Ἰούνη» κτλ.)· ἐκτός απ' αὐτό, ἡ «Ἐνωση» δέν πυρέθεσε τή δήλωση τῆς ὁμάδας «Μπορμπά» πού κατατέθηκε στό γραφεῖο (βλ. παρακάτω σελ. 6-7).

Ἡ «Ἐνωση» ὄχι μόνο δέν ἐξέθεσε τό περιεχόμενο, ἀλλά οὔτε ἔκανε μνεῖα ** γιά τό λόγο ἑνός μέλους τῆς ὁμάδας «Μπορμπά», πού μίλησε ὕστερα ἀπό τίς τροποποιήσεις πού υπέβαλε ἡ «Ἐνωση» στίς ἀποφάσεις τοῦ Ἰούνη. Μέ τό λόγο του αὐτό τό μέλος τῆς ὁμάδας «Μπορμπά», πού εἶχε πάρει μέρος καί στή συνδιάσκεψη τοῦ Ἰούνη, τάχθηκε ἐναντία στίς τροποποιήσεις πού υπέβαλε ἡ «Ἐνωση». Ἀντίθετα ἡ «Ἐνωση» δημοσίευσε τίς «αἰτιολογίες» τῶν τροποποιήσεων πού ἐκτέθηκαν στό συνέδριο μέ τό λόγο τοῦ Μπ. Κριτσέβσκι, χωρίς ὅμως νά κατατεθοῦν στό γραφεῖο. Μέ λίγα λόγια, ἡ «Ἐνωση», ἀπορίπτοντας τήν πρότασή μας νά συνταχθεῖ ἀπό κοινοῦ μιά ἔκθεση ὅλων τῶν συζητήσεων, προτίμησε νά ἐκθέσει μόνο ὅσα θεώρησε ὠφέλιμα γιά τόν ἑαυτό της καί νά παρασιωπήσει μερικά πράγματα ἀκόμα καί ἀπό κείνα πού κατατέθηκαν στό γραφεῖο.

Ἐμεῖς δέ σκοπεύουμε νά ἀκολουθήσουμε τό παράδειγμα αὐτό. Θά περιοριστοῦμε στήν ἀνατύπωση ὅλων τῶν δηλώσεων καί τῶν ντοκουμέντων πού κατατέθηκαν στό γραφεῖο καί θά δείξουμε ἀπλουστάτα, μέ ποιό πνεῦμα μίλησαν οἱ ὁμιλητές ὅλων τῶν ὀργανώσεων πού πῆραν μέρος στό συνέδριο. Ἄς κρίνουν μόνοι τους οἱ ἀναγνώστες γιά τό ἄν τὰ ἄρθρα τοῦ τεύχους 10 τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» καί οἱ τροποποιήσεις τῆς «Ἐνωσης» παραβίασαν ἢ ὄχι τή βάση ἀρχῶν τῆς συμφωνίας πού ἐπεξεργάστηκε ἡ συνδιάσκεψη τοῦ Ἰούνη. Ἀφήνουμε, ἐννοεῖται, χωρίς ἀπάντηση καί ὅλες ἐκεῖνες τίς βαριές κουβέντες πού μέ τέτοια ἀφθονία στολιζοῦν τήν προσοῦρα τῆς «Ἐνωσης» μαζί καί τίς κατηγορίες γιά «συκοφαντία» ἢ γιά τό ὅτι μέ τήν ἀποχώρησή μας «ματαιώθηκε» τό συνέδριο. Μιά τέτοια κατηγορία μόνο μειδιάματα μπορεῖ νά προκαλέσει: τρεῖς ὀργανώσεις συνήλθαν

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 280. Ἡ Σύντ.

** Σελίδα 28 τῆς προσοῦρας «Δυό συνέδρια».

για να συζητήσουν τό ζήτημα τῆς ἐνοποίησης· οἱ δύο ὀργανώσεις πείσθησαν ὅτι δέν μποροῦν νά ἐνωθοῦν μέ τήν τρίτη. Ὅπως εἶναι φυσικό, δέν τούς ἔμενε τίποτε ἄλλο, παρά νά ἐκθέσουν τή γνώμη τους καί νά φύγουν. Μόνο ἄνθρωποι πού θυμώνουν γιατί δέν ἔχουν δίκιο μποροῦν νά τό ὀνομάζουν αὐτό «ματαιώση» τοῦ συνεδρίου καί νά χαρακτηρίζουν «συκοφαντία» τή γνώμη ὅτι ἡ «Ἐνωση» ἔχει ἀστάθεια ἀρχῶν.

Ὅσο γιά τή δική μας γνώμη σχετικά μέ τά ἐπίμαχα ζητήματα τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας, προτιμοῦμε νά μή τήν μπερδέψουμε μέ τήν ἀντικειμενική ἐκθεση τῶν στοιχείων γιά τό συνέδριο. Ἐκτός ἀπό τά ἄρθρα πού δημοσιεύτηκαν καί θά δημοσιευτοῦν στήν «Ἴσκρα» καί στό «Ζαριά», ἐτοιμάζουμε, καί μέσα σέ σύντομο διάστημα θά ἐκδόσουμε, μιά μπροσούρα ἀφιερωμένη εἰδικά στά φλέγοντα ζητήματα τοῦ κινήματός μας.

Γράφτηκε τό Νοέμβρη 1901

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό Δεκέμβρη 1901
στήν μπροσούρα πού ἐκδόθηκε ἀπό τό
«Σύνδεσμο τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς
σοσιαλδημοκρατίας» στή Γενεύη*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς μπροσούρας*

Η ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ ΦΙΛΛΑΝΔΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

Παραθέτουμε ολόκληρο τό νέο μαζικό υπόμνημα, μέ τό οποῖο ὁ φιλλανδικός λαός διαμαρτύρεται ἔντονα ἐνάντια στήν πολιτική τῆς κυβέρνησης πού παραβίασε καί ἐξακολουθεῖ νά παραβιάζει τό σύνταγμα τῆς Φιλλανδίας, καταπατώντας τόν *ὄρκο* πού ἔδωσαν ἐπίσημα ὅλοι οἱ τσάροι, ἀπό τόν Ἀλέξανδρο Α΄ ὡς τόν Νικόλαο Β΄.

Τό υπόμνημα αὐτό ὑποβλήθηκε στίς 17 (30) τοῦ Σεπτεμβρίου 1901 στή φιλλανδική γερουσία γιά νά σταλεῖ στόν τσάρο. Τό ὑπόγραψαν 473 363 φιλλανδοί καί τῶν δυό φύλων καί ὄλων τῶν στρωμάτων τῆς κοινωνίας, δηλ. σχεδόν *μισό ἑκατομμύριο* πολίτες. "Ὅλος ὁ πληθυσμός τῆς Φιλλανδίας εἶναι $2\frac{1}{2}$ ἑκατομμύρια: ἔτσι τό νέο υπόμνημα εἶναι πραγματικά *ἡ φωνή ὅλου τοῦ λαοῦ*.

Νά ὁλόκληρο τό κείμενο τοῦ ὑπομνήματος:

«Πανίσχυρε καί πολνεύσπλαγχε αὐτοκράτορα καί μεγάλε δούνα! Ἡ τροποποίηση ἀπό τήν ὑμετέρα αὐτοκρατορική μεγαλειότητα τοῦ νόμου τῆς στρατιωτικῆς θητείας στή Φιλλανδία προκάλεσε παντοῦ στή χώρα γενική ἀναταραχή καί βαθύτατη θλίψη.

Τά διατάγματα, τό διάγγελμα καί ὁ νόμος γιά τή στρατιωτική θητεία, πού ἐπικυρώθηκαν ἀπό τήν ὑμετέρα αὐτοκρατορική μεγαλειότητα στίς 12 τοῦ Ἰούλη (29 τοῦ Ἰουνίου) τρέχοντος ἔτους, ἀποτελοῦν κατάφωρη παραβίαση τῶν θεμελιακῶν νόμων τοῦ μεγάλου δουκάτου καί τῶν πολυτιμότεων δικαιωμάτων, πού ἔχουν παραχωρηθεῖ δυνάμει τῶν νόμων τοῦ δουκάτου στό φιλλανδικό λαό καί σ' ὄλους τοὺς πολίτες τῆς χώρας.

Σύμφωνα μέ τοὺς θεμελιακοὺς νόμους, οἱ κανονισμοί σχετικά μέ τίς ὑποχρεώσεις τῶν πολιτῶν γιά τήν υπεράσπιση τῆς χώρας δέν μποροῦν νά ἐκδίδονται, παρά μόνο μέ τή συγκατάθεση τῶν μελῶν τοῦ σέιμ. Μ' αὐτή ἀκριβῶς τή διαδικασία ἐκδόθηκε ὁ νόμος γιά τή στρατιωτική θητεία τό 1878 μέ κοινή ἀπόφαση τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξάνδρου Β΄ καί τῶν μελῶν τοῦ σέιμ. Στό διάστημα τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλεξάνδρου Γ΄ ἐπακολούθησαν πολλές μερικότερες τροποποιήσεις αὐτοῦ τοῦ νόμου, ὅμως κάθε φορά μόνο μέ τή συγκατάθεση τῶν μελῶν τοῦ σέιμ. Παρ' ὅλα αὐτά σήμερα χωρίς τή συγκατάθεση τῶν μελῶν τοῦ σέιμ ἀνακοινώθηκε ὅτι

καταργείται ο νόμος του 1878, ενώ παράλληλα τά νέα διατάγματα, που εκδόθηκαν σέ αντικατάσταση του νόμου αυτού, έρχονται σέ πλήρη αντίθεση πρός τήν άπόφαση των μελών του έκτακτου σέιμ του 1899.

Ένα από τά σπουδαιότερα δικαιώματα του κάθε φιλλανδού πολίτη είναι νά ζεί και νά δρά κάτω από τήν προστασία των φιλλανδικών νόμων. Σήμερα τό δικαίωμα αυτό τό στεροφνεται πολλές χιλιάδες πολίτες τής Φιλλανδίας, γιατί ο νέος νόμος τής στρατιωτικής θητείας τούς υποχρεώνει νά υπηρετούν στό ρωσικό στρατό, μετατρέποντας έτσι τήν εκπλήρωση τής στρατιωτικής θητείας σέ μαρτύριο γιά τά τέκνα τής χώρας, που θά κατατάσσονται μέ τή βία σ' ένα στρατό ξένο γι' αυτούς από άποψη γλώσσας, θρησκείας, ήθων και έθίμων.

Οί νέες άποφάσεις καταργούν κάθε περιορισμό στόν έτήσιο αριθμό των στρατευσίμων, που καθόριζε ο νόμος. Έπιπλέον, δέν περιέχουν καμιά άναγνώριση του δικαιώματος, που προβλέπουν οί θεμελιακοί νόμοι νά συμμετέχουν τά μέλη του σέιμ στόν καθορισμό του πολεμικού προϋπολογισμού.

Άκόμα και ή έθνοφρουρά, παρά τίς βασικές διατάξεις του νόμου του 1878, τίθεται σέ άπόλυτη έξάρτηση από τήν κρίση του ύπουργείου στρατιωτικών.

Η έντύπωση που προκάλεσαν οί διατάξεις αυτές δέ μειώνεται από τίς διευκολύνσεις που άνήγγειλε τό διάγγελμα γιά τή διάρκεια τής άκαθόριστης άκόμα μεταβατικής περιόδου, γιατί τήν προσωρινή ελάττωση του αριθμού των στρατευσίμων θά τήν άκολουθήσει άπεριορίστη στρατολογία γιά κατάταξη στό ρωσικό στρατό.

Ο φιλλανδικός λαός δέ ζήτησε καμιά διευκόλυνση σχετικά μέ τίς στρατιωτικές υποχρεώσεις που τον βαρύνουν σήμερα. Τά μέλη του σέιμ, που έκφράσανε τή γνώμη του λαού, έδωσαν τή διαβεβαίωση ότι ή Φιλλανδία είναι έτοιμη, στό μέτρο των δυνάμεών της, νά αύξησει τό ποσοστό συμμετοχής της στήν άμυνα του κράτους, υπό τον όρο ότι θά διατηρηθεί τό νομικό καθεστώς των φιλλανδικών στρατευμάτων ως θεσμός φιλλανδικός.

Άντίθετα πρός όλα αυτά, μέ τίς νέες άποφάσεις καθορίζεται ότι στό μεγαλύτερο μέρος τους τά φιλλανδικά στρατεύματα θά καταργηθούν και στίς λίγες μονάδες που θά μείνουν μπορούν νά υπηρετούν ρώσοι αξιωματικοί: ότι άκόμα και οί ύπαξιωματικοί στίς μονάδες αυτές πρέπει νά κατέχουν τή ρωσική γλώσσα, πράγμα που κάνει τελείως άδύνατο νά κατέχουν τίς παραπάνω θέσεις γηγενείς φιλλανδοί, κυρίως όσοι προέρχονται από άγροτικά στρώματα: ότι τά στρατεύματα αυτά τίθενται κάτω από τίς διαταγές των ρωσικών στρατιωτικών διοικήσεων και ότι άκόμα και σέ ειρηνική περίοδο μπορούν νά έδρεύουν έξω από τά σύνορα τής Φιλλανδίας.

Τά διατάγματα αυτά που δέν άποτελούν καμιά μεταρρύθμιση, αλλά άποβλέπουν άπλώς στήν κατάργηση του έθνικού στρατού τής Φιλλανδίας, δείχνουν έλλειψη έμπιστοσύνης, πράγμα γιά τό όποιο ο φιλλανδικός λαός δέν έδωσε καμιά άφορμή σ' όλη τή διάρκεια των έκατό περίπου χρόνων τής ένωσης του μέ τή Ρωσία.

Στίς νέες άποφάσεις γιά τή στρατιωτική θητεία συναντιούνται και έκφράσεις, που άρνοφνται στό φιλλανδικό λαό τήν ύπαρξη μιās ιδιαίτερης πατρίδας και στους γηγενείς — τά δικαιώματα φιλλανδικής ύπηκοότητας. Στίς έκφράσεις αυτές διαφαίνονται σκοποί άσυμβίβαστοι μέ τό άπαράβατο δικαίωμα του φιλλανδικού λαού νά διατηρήσει στήν ένωσή του μέ τή Ρωσία τήν πολιτική εκείνη θέση που κατοχυρώθηκε μιά γιά πάντα γιά τή Φιλλανδία τό 1809.

Τά τελευταία χρόνια πάνω στή χώρα μας συσσωρεύτηκαν βαριά βάσανα. Όλοένα και πειθόμασταν ότι άγνοφνταν οί διατάξεις των θεμελιακών νό-

μων τῆς χώρας, ἐνμέρει μὲ τὰ νομοθετικά μέτρα πού παίρνονταν, ἐνμέρει μὲ τὴν τοποθέτηση σὲ σπουδαῖες θέσεις προσώπων ρωσικῆς καταγωγῆς. Στὶς διοικητικὲς ἀρχές τῆς περιοχῆς δόθηκε τέτοιος προσανατολισμός, λές καὶ εἶχαν γιὰ καθῆκον τους τὴ διασάλευση τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς τάξης, τὴν παρεμπόδιση τῶν κοινοφελῶν ἐπιδιώξεων καὶ τὴν πρόκληση ἐχθρότητας ἀνάμεσα στοὺς ρώσους καὶ φιλλανδοὺς.

Ἄλλὰ τὸ πιό μεγάλο δυστύχημα γιὰ τὴ χώρα μας εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν νέων ἀποφάσεων σχετικὰ μὲ τὴ στρατιωτικὴ θητεία.

Τὰ μέλη τοῦ σέιμ, ἀπαντώντας εὑπειθέστατα μὲ τὸ ὑπόμνημά τους τῆς 27 τοῦ Μάη 1899 πρὸς τὴ μεγαλειότητά σας, ἔδειξαν μὲ λεπτομέρειες τὴ διαδικασία πού πρέπει νὰ τηρεῖται, σύμφωνα μὲ τοὺς θεμελιακοὺς νόμους τῆς Φιλλανδίας, κατὰ τὴν ἐκδοση τῶν νόμων πού ἀφοροῦν τὴ στρατιωτικὴ θητεία. Συνάμα τόνιζαν, πὼς ἂν ὁ νέος νόμος γιὰ τὴ στρατιωτικὴ θητεία ἐκδοθεῖ μὲ διαφορετικὸ τρόπο, τότε ἓνας τέτοιος νόμος, κι ἂν ἀκόμα μπεῖ σὲ ἰσχὴ μὲ τὴ βία, δὲ θά μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σύμφωνος μὲ τὸ ἰσχύον δίκαιο καὶ στὰ μάτια τοῦ φιλλανδικοῦ λαοῦ θά φανεῖ ἀπλούστατα κάτι πού ἐπιβλήθηκε μὲ τὴ βία.

Ὅλα ὅσα τόνιζαν τὰ μέλη τοῦ σέιμ ἐξακολουθοῦν ἀπαρέγκλιτα ν' ἀποτελοῦν τὴ συνείδηση τοῦ φιλλανδικοῦ λαοῦ σχετικὰ μὲ τὰ δικαιώματά του, συνείδηση πού δὲν μπορεῖ ν' ἀλλάξει μὲ τὴ βία.

Ἐκφράζουμε τὸ φόβο ὅτι τὰ διατάγματα αὐτὰ, πού δὲ συμφωνοῦν μὲ τοὺς νόμους τῆς χώρας, θά ἔχουν βαρύτερες συνέπειες. Γιὰ τοὺς δημόσιους ὑπαλλήλους καὶ τὰ κυβερνητικὰ ἴδρύματα δημιουργεῖται μιὰ ὀδυνηρὴ σύγκρουση μὲ τὸ αἶσθημα τοῦ καθήκοντος, γιατί ἡ συνείδηση τοὺς παρακινεῖ νὰ μὴ ἔχουν γιὰ ὄδηγό τους παρόμοια διατάγματα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἱκανῶν γιὰ δουλειὰ μεταναστῶν πού καὶ πρὶν ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ ἐκπατρίζονται φοβούμενοι τὸν κίνδυνο ἀλλαγῶν, θ' αὐξηθεῖ ἀκόμα πιό πολύ, ἂν μποῦν σὲ ἰσχὴ οἱ ἀποφάσεις πού ἀνακοινώθηκαν.

Οἱ νέες ἀποφάσεις σχετικὰ μὲ τὴ στρατιωτικὴ θητεία, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα μέτρα πού στρέφονται ἐναντία στὰ δικαιώματα τοῦ φιλλανδικοῦ λαοῦ γιὰ χωριστὴ πολιτικὴ καὶ ἐθνικὴ ὑπαρξη, δὲν μπορεῖ παρά νὰ ὑποσκάψουν ἀναπόφευχτα τὴν ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη ἀνάμεσα στὸ μονάρχη καὶ στὸ λαό, καθὼς καὶ νὰ προκαλέσουν μιὰ ὀλοένα αὐξανόμενη δυσαρέσκεια, ἓνα αἶσθημα γενικοῦ ἄγχους, ἀβεβαιότητα καὶ τεράστιες δυσκολίες γιὰ τὴν κοινωνία καὶ γιὰ τὰ μέλη τῆς στῆ δουλειὰ γιὰ τὸ καλὸ τῆς χώρας. Γιὰ ν' ἀποφευχθοῦν ὅλα αὐτὰ δὲν ὑπάρχει ἄλλο μέσο παρά νὰ ἀντικατασταθοῦν τὰ διατάγματα πού ἀναφέρθηκαν πιό πάνω, μ' ἓνα νόμο γιὰ τὴ στρατιωτικὴ θητεία πού νὰ ἐκδοθεῖ μὲ τὴ συμμετοχὴ τῶν μελῶν τοῦ σέιμ καὶ οἱ κυβερνητικὲς ἀρχές τῆς χώρας, γενικά, ἂν ἔχουν ἀπαρέγκλιτα γιὰ ὄδηγό τους τίς ὑποδείξεις τῶν θεμελιακῶν νόμων.

Ὁ φιλλανδικὸς λαὸς δὲν μπορεῖ νὰ πάψει νὰ εἶναι χωριστὸς λαός. Ὁ λαὸς μας πού συσπειρώθηκε χάρη στὰ κοινὰ ἱστορικὰ πεπρωμένα του, χάρη στὶς ἀντιλήψεις γιὰ τὸ δίκαιο καὶ χάρη στὴν κοινὴ πολιτιστικὴ δουλειὰ, θά παραμένει πιστὸς στὴν ἀγάπη του γιὰ τὴ φιλλανδικὴ πατρίδα καὶ γιὰ τὴν ἐλευθερία πού ἀποτελεῖ νόμιμο δικαίωμά του. Ὁ λαὸς δὲ θά ὑποχωρήσει στὴν ἐπιδιώξῃ του νὰ καταλάβει μὲ ἀξιοπρέπεια μεταξὺ τῶν λαῶν τὴ σεμνὴ του θέση πού του ἔχει ἐπιφυλάξει ἡ μοίρα.

Ὅπως πιστεύουμε σταθερὰ στὸ δίκαιό μας καὶ σεβόμαστε τοὺς νόμους μας πού μᾶς χρησιμεύουν γιὰ στήριγμα στὴν κοινωνικὴ μας ζωὴ, στὸν ἴδιο βαθμὸ εἴμαστε σταθερὰ πεπεισμένοι ὅτι στὴν ἐνότητα τῆς πανίσχυρης Ρωσίας δὲν μπορεῖ νὰ προκληθεῖ ζημιὰ, ἂν ἡ Φιλλανδία διοικεῖται καὶ στ'

μέλλον σύμφωνα με τις θεμελιακές αρχές που καθορίστηκαν τό 1809, για να αίσθάνεται εδντυχισμένη και ήσυχη όντας ένωμένη με τή Ρωσία.

Τό αίσθημα του χρέους άπέναντι στην πατρίδα άναγκάζει τους κατοίκους όλων τών κοινοτήτων και τών στραμάτων τής κοινωνίας ν' άπευθύνουν στην 'Υμετέρα αύτοκρατορική μεγαλειότητα μιá άληθινή και όχι έξωραϊσμένη έκθεση τής κατάστασης πραγμάτων. Πιό πάνω δείξαμε ότι οι άποφάσεις που δημοσιεύτηκαν τελευταία σχετικά με τή στρατιωτική θητεία, άποφάσεις που άντιφάσκουν στους επίσημα έπικυρωμένους θεμελιακούς νόμους του μεγάλου δουκάτου, δέν μπορούν νά θεωρηθούν νόμος σύμφωνος με τό ίσχύον δικαιο. Θεωρούμε χρέος μας νά προσθέσουμε σ' όλα αυτά ότι τά στρατιωτικά βάρη δέν έχουν αυτά καθαυτά τόση σημασία για τό φιλλανδικό λαό όση έχει ή άπώλεια τών δικαιωμάτων που καθορίστηκαν σταθερά και ή ήσυχία που έξασφαλίζεται από τό νόμο σχετικά μ' αυτό τό τόσο σπουδαίο ζήτημα. Νά γιατί παρακαλούμε ευπειθέστατα τήν αύτοκρατορική Σας μεγαλειότητα νά εδ Varese τηθεί νά υποβάλει τά ζητήματα που θίγει αυτό τό ύπόμνημα σέ μιá εδμενέστατη έξέταση, τέτοια που επιβάλλει ή σοβαρότητα τών ζητημάτων αυτών. Διατελούμε κτλ.».

Δέ μās μένει παρά λίγα νά προσθέσουμε σ' αυτό τό ύπόμνημα που άποτελεί μιá άληθινή καταδικαστική άπόφαση του λαού ένάντια στη σπείρα τών ρώσων ύπαλλήλων που παραβιάζουν τους θεμελιακούς νόμους.

Άς θυμίσουμε τά βασικά δεδομένα σχετικά με τό «φιλλανδικό ζήτημα».

Η Φιλλανδία προσαρτήθηκε στη Ρωσία τό 1809, τόν καιρό του πολέμου με τή Σουηδία. Θέλοντας νά τραβήξει με τό μέρος του τους φιλλανδούς που ήταν ύπήκοοι του βασιλιά τής Σουηδίας, ό Άλέξανδρος Α' άπόφασισε ν' άναγνωρίσει και νά έπικυρώσει τό παλιό φιλλανδικό σύνταγμα. Σύμφωνα με τό σύνταγμα αυτό, κανένας βασικός νόμος δέν μπορεί νά έκδοθει, νά τροποποιηθεί, νά έρμηνευθεί ή νά καταργηθεί *χωρίς τή συγκατάθεση του σέιμ, δηλ. τής συνέλευσης τών εκπροσώπων όλων τών κλειστών τάξεων*. Καί ό Άλέξανδρος Α' με κάμποσα διαγγέλματα έπικύρωσε «έπίσημα» «*τήν ύπόσχεση νά τηρήσει με εδλάβεια τό χωριστό σύνταγμα τής χώρας*».

Αυτή τήν έπίσημη ύπόσχεση τήν επανέλαβαν ύστερα όλοι οι ρώσοι μονάρχες, άνάμεσά τους και ό Νικόλαος Β' με τό διάγγελμά του τής 25 του Όχτώβρη (6 του Νοέμβρη) 1894: «... ύποσχόμενοι νά τους τηρούμε (τους βασικούς νόμους) άπαραβίαστα και άπαρέγκλιτα σ' όλη τους τήν ίσχή και λειτουργία».

Και νά που δέν πέρασαν ούτε πέντε χρόνια και ό ρώσος τσάρος άποδείχτηκε *έπίορκος*. 'Υστερα από πολύχρονη συκοφαντική έκστρατεία ένάντια στη Φιλλανδία από τόν πουλημένο και δουλικό τύπο, έκδόθηκε τό «διάγγελμα» τής 3 (15) του Φλεβάρη

1899, πού καθιέρωσε νέο καθεστώς: μπορούν νά ἐκδίδονται νόμοι *χωρίς τή συγκατάθεση τοῦ σέιμ*, «ἂν ἀφοροῦν τίς γενικές ἀνάγκες τοῦ κράτους ἢ ἔχουν σχέση μέ τή νομοθεσία τῆς αὐτοκρατορίας».

Αὐτό ἦταν κατάφωρη παραβίαση τοῦ συντάγματος, ἀληθινὸ *πραξικόπημα*, γιατί γιά κάθε νόμο μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἀφορᾷ τίς γενικές ἀνάγκες τοῦ κράτους!

Καί τό πραξικόπημα αὐτό πραγματοποιήθηκε *βίαια*: ὁ Μπόμπρικοφ, γενικός διοικητής τοῦ κυβερνείου, ἀπέιλησε ὅτι θά μπάσει στρατεύματα στή Φιλλανδία, ἂν ἡ γερουσία ἀρνηθεῖ νά δημοσιεύσει τό διάγγελμα. Στά ρωσικά στρατεύματα πού ἐδρεύανε στή Φιλλανδία, εἶχαν κιόλας μοιραστεῖ (σύμφωνα μέ τά λεγόμενα τῶν ἰδίων τῶν ρώσων ἀξιωματικῶν) πυρομαχικά ἐκστρατείας, τά ἄλογα ἦταν σελωμένα κτλ.

Τὴν πρώτη πράξη βίας τὴν ἀκολούθησαν κι ἄλλες ἀναρίθμητες: ἀπαγορεύονταν ἡ μιά μετὰ τὴν ἄλλη οἱ φιλλανδικές ἐφημερίδες, καταργήθηκε ἡ ἐλευθερία τοῦ συνέρχεσθαι, ἡ Φιλλανδία πλημμύρισε ἀπὸ σπεῖρες ρώσων χαφιέδων καὶ βρωμερότατων προβοκατόρων πού ὑποκινούσαν σέ ἐξέγερση, κτλ. κτλ. Τέλος, *χωρίς τή συγκατάθεση τοῦ σέιμ*, ἐκδόθηκε ὁ νόμος τῆς 29 τοῦ Ἰούνη (12 τοῦ Ἰούλη) σχετικά μέ τὴ στρατιωτικὴ θητεία — νόμος πού ἀναλύθηκε ἀρκετὰ στό ὑπόμνημα.

Τόσο τό διάγγελμα τῆς 3 τοῦ Φλεβάρη 1899 ὅσο καὶ ὁ νόμος τῆς 29 τοῦ Ἰούνη 1901 *εἶναι παράνομα*, ἀποτελοῦν πράξη βίας ἐνός ἐπίορκου μαζί μέ μιά σπεῖρα βασιβουζούκων πού λέγεται τσαρική κυβέρνηση. Τά δυόμισυ ἑκατομμύρια τῶν φιλλανδῶν δέν μπορούν, φυσικά, οὔτε νά σκεφτοῦν γιά ἐξέγερση, ὅμως ὅλοι ἐμεῖς, οἱ ρῶσοι πολίτες, πρέπει νά σκεφτοῦμε γιά τὴν καταισχύνη πού πέφτει πάνω μας. Εἴμαστε ἀκόμα ὅλοι τόσο δοῦλοι, πού μᾶς χρησιμοποιοῦν γιά νά σκλαβώνουν ἄλλες φυλές. Ἄνεχόμαστε ἀκόμα στή χώρα μας μιά κυβέρνηση πού ὄχι μόνο πνίγει μέ λύσσα δημίου κάθε ἐπιδίωξη γιά ἐλευθερία στή Ρωσία, μά καὶ χρησιμοποιεῖ, ἐκτός ἀπ' αὐτό, τά ρωσικά στρατεύματα γιά νά παραβιάζει βίαια τίς ἐλευθερίες τῶν ἄλλων!

«Ἴσκρα» ἀρ. φύλλον 11, 20 τοῦ Νοέβρη 1901 Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα»

ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΣΒΟΜΠΟΝΤΑ»

Τό περιοδικό «Σβομπόντα»¹⁴² είναι πέρα για πέρα χυδαίο. Ὁ συγγραφέας του — τό περιοδικό δημιουργεῖ τήν ἐντύπωση πώς εἶναι γραμμένο, ἀπό τήν ἀρχή ὡς τό τέλος, ἀπό ἓνα μόνο πρόσωπο — ἔχει τήν ἀξίωση ν' ἀναγνωρισθεῖ ὅτι γράφει ἐκλαϊκευτικά «γιά τούς ἐργάτες». Αὐτό ὅμως δέν εἶναι ἐκλαϊκευση, μά ἐκχυδαῖσμός τοῦ χειρίστου εἴδους. Δέν μπορείς νά βρεῖς οὔτε μιά ἀπλή λέξη, ὅλα εἶναι προσποιητά. . . Ὁ συγγραφέας αὐτός δέ θά σοῦ πεί οὔτε μιά φράση χωρίς τσακίσματα, χωρίς «λαϊκές» συγκρίσεις καί «λαϊκές» ἐκφράσεις — σάν τό «αὐτο-νῶν». Καί μ' αὐτή τήν τερατώδεια παραμορφωμένη γλώσσα ἀναμασοῦνται, χωρίς νέα στοιχεῖα, χωρίς νέα παραδείγματα, χωρίς νέα ἐπεξεργασία, τριμμένες σοσιαλιστικές σκέψεις, σκόπιμα ἐκχυδαῖσμένες. Ἡ ἐκλαϊκευση, θά λέγαμε στό συγγραφέα, ἀπέχει πάρα πολύ ἀπό τόν ἐκχυδαῖσμό καί ἀπό τό ἀγοραῖο. Ὁ ἐκλαϊκευτής συγγραφέας ὁδηγεῖ τόν ἀναγνώστη σέ βαθιές σκέψεις, σέ βαθιά μελέτη, ξεκινώντας ἀπό τά πιό ἀπλά καί πασίγνωστα δεδομένα, δείχνοντας μέ ἀπλούς συλλογισμούς ἤ μέ εὐστοχα παραδείγματα, τά κύρια *συμπεράσματα* πού βγαίνουν ἀπ' αὐτά τά δεδομένα, καί θέτοντας μπροστά στόν σκεφτόμενο ἀναγνώστη ὀλοένα καί νέα ζητήματα. Ὁ ἐκλαϊκευτής συγγραφέας δέν προϋποθέτει ἀναγνώστη πού νά μή σκέφτεται, πού νά μή θέλει ἤ νά μή μπορεί νά σκεφτεῖ, ἀπεναντίας προϋποθέτει ὅτι ὁ μή ἀναπτυγμένος ἀναγνώστης ἔχει σοβαρή πρόθεση νά δουλέψει μέ τό μυαλό καί τόν *βοηθάει* νά κάνει αὐτή τήν σοβαρή καί δύσκολη δουλειά, τόν *ὁδηγεῖ*, βοηθώντας τον νά κάνει τά πρῶτα βήματα καί *μαθαίνοντάς τον* νά τραβήξει παραπέρα μόνος του. Ὁ ἐκχυδαῖστής συγγραφέας προϋποθέτει ἀναγνώστη πού δέν σκέφτεται καί δέν εἶναι ἰκανός νά σκεφτεῖ, δέ θέτει μπροστά του τίς βασικές ἀρχές μιᾶς σοβαρῆς ἐπιστήμης, ἀλλά τοῦ

σερβίρει, μέ μορφή τερατώδικα άπλουστευμένη, άλατισμένη μέ άστεία καί εύφυσολογίες, «έτοιμα» όλα τά συμπεράσματα μιās όρισμένης θεωρίας, έτσι πού ό άναγνώστης δέν έχει άνάγκη νά μασήσει, μά άπλώς νά καταπιεί αύτή τή σαλάτα.

Γράφτηκε τό φθινόπωρο τοῦ 1901

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1936
στό περιοδικό «Μπολσεβίκ» τεῦχος 2*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
χειρόγραφο*

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΣΥΝΗΓΟΡΟΥΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΣΜΟΥ

Παραθέτουμε δλόκληρο τό γράμμα πού μᾶς ἔστειλε ἕνας ἀπό τούς ἔκπροσώπους μας

«Γράμμα πρὸς τὰ ρωσικά σοσιαλδημοκρατικά ὄργανα.

Ἀπαντώντας στήν πρόταση τῶν συντρόφων μας τῆς ἔξορίας νά ἐκφέρομε τή γνώμη μας γιά τήν „Ἴσκρα“, ἀποφασίσαμε νά ἀναφέρουμε τούς λόγους, γιά τούς ὁποίους δέν εἴμαστε σύμφωνα μέ τό ὄργανο αὐτό.

Θεωρώντας τελείως ἐπίκαιρη τήν ἐκδοση ἑνός χωριστοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ ὄργανου, ἀφιερωμένου εἰδικά στά ζητήματα τῆς πολιτικῆς πάλης, ἔχουμε τή γνώμη ὅτι ἡ „Ἴσκρα“, πού ἀνέλαβε αὐτό τό καθήκον, δέν τό ἐκπληρώνει ἱκανοποιητικά. Ἡ βασική τῆς ἔλλειψη, πού περνάει σάν κόκκινη κλωστή ἀπ' ὄλες τίς στήλες τῆς καί πού καθορίζει ὄλες τίς ἄλλες μεγάλες καί μικρές ἐλλείψεις τῆς, συνίσταται στό ὅτι ἡ „Ἴσκρα“ ἀποδίδει πολύ σημαντικό ρόλο στοὺς θεωρητικούς τοῦ κινήματος μέ τήν ἔννοια τῆς ἐπίδρασῆς τους πάνω στή μία ἢ στήν ἄλλη κατεύθυνσή του. Ταυτόχρονα ἡ „Ἴσκρα“ πολύ λίγο παίρνει ὑπόψη τὰ ὕλικά στοιχεῖα τοῦ κινήματος καί τό ὕλικό περιβάλλον, πού ἀπό τήν ἀλληλεπίδρασή τους δημιουργεῖται ἕνας ὀρισμένος τύπος ἐργατικοῦ κινήματος καί καθορίζεται ὁ δρόμος του, ἀπό τόν ὁποῖο δέν εἶναι σέ θέση νά τό βγάλουν οἱ θεωρητικοί, ὄσες προσπάθειες κι ἂν καταβάλουν, ἀκόμα κι ἂν ἐμπνέονται ἀπό τίς καλύτερες θεωρίες καί τά καλύτερα προγράμματα.

Αὐτή ἡ ἔλλειψη τῆς „Ἴσκρα“ χτυπάει ἔντονα στό μάτι, ὅταν τή συγκρίνομε μέ τή „Γιούζνι Ραμπότσι“¹⁴³, πού ὑψώνοντας, ὅπως καί ἡ „Ἴσκρα“, τή σημαία τῆς πολιτικῆς πάλης, τή συνδέει μέ τήν προηγούμενη φάση τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς Νότιας Ρωσίας. Μιά τέτοια τοποθέτηση τοῦ ζητήματος εἶναι τελείως ξένη πρὸς τήν „Ἴσκρα“. Βάζοντας γιά σκοπό τῆς νά δημιουργήσει „ἀπό τή σπῖθα μεγάλη πυρκαγιά“, ξεχνάει ὅτι γιά νά γίνει αὐτό χρειάζεται κατάλληλη εὐφλεκτὴ ὕλη καί εὐνοϊκές ἐξωτερικὲς συνθήκες. Ἡ „Ἴσκρα“, ἔσορκίζοντας καί μέ τά δύο τῆς χέρια τούς „οἰκονομιστές“, ἀφήνει νά τῆς ξεφύγει τό γεγονός, ὅτι ἡ δράση τους προετοίμασε τή συμμετοχή τῶν ἐργατῶν στά γεγονότα τοῦ Φλεβάρη καί τοῦ Μάρτη, συμμετοχή πού τήν ὑπογραμμίζει μέ ἰδιαιτερὴ φροντίδα καί, ὅπως φαίνεται, τήν ὑπερβάλλει σημαντικά. Παίρνοντας ἀρνητικὴ στάση ἀπέναντι στή δράση τῶν

σοσιαλδημοκρατών στά τελευταία χρόνια τῆς δεκαετίας 1890-1900, ἡ „Ίσκρα“ ἀγνοεῖ τό γεγονός ὅτι ἐκείνη τήν ἐποχή δέν ὑπῆρχαν συνθήκες γιά ἄλλη δουλειά ἐκτός ἀπό τήν πάλη γιά μερικότερες διεκδικήσεις, καθὼς ἐπίσης καί τήν τεράστια διαπαιδαγωγητική σημασία πού εἶχε ἡ πάλη αὐτή. Ἡ „Ίσκρα“, ἐκτιμώντας τελείως λαθεμένα καί μὴ ἱστορικά τήν περίοδο αὐτή καί τόν προσανατολισμό αὐτό τῆς δράσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, ταυτίζει τήν ταχτική τους μέ τήν ταχτική τοῦ Ζουμπάτοφ, χωρίς νά βλέπει τή διαφορά πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν „πάλη γιά μερικότερες διεκδικήσεις“, πού πλαταίνει καί βαθαίνει τό ἐργατικό κίνημα, καί τίς „μερικότερες παραχωρήσεις“, πού ἔχουν σκοπό νά παραλύσουν κάθε πάλη καί κάθε κίνημα.

Ἡ „Ίσκρα“, διαποτισμένη πέρα ὡς πέρα ἀπό μιά σεχταριστική ἀδιαλλαξία πού εἶναι τόσο χαρακτηριστική γιά τοὺς θεωρητικούς τῆς παιδικῆς περιόδου τῶν κοινωνικῶν κινήματων, εἶναι ἔτοιμη νά στιγματίσει κάθε διαφωνία μαζί της ὄχι μόνο σάν ἀπόρνηση τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ἀρχῶν, ἀλλά καί σάν πέρασμα στό ἐχθρικό στρατόπεδο. Τέτοια εἶναι ἡ ἐξαιρετικά ἀπρεπὴ καί ἀξία τῆς πιό αὐστηρῆς καί ἀμειλιχτῆς καταδικῆς ἐπιθετικῆς ἐναντία στή „Ραμπότσαγια Μίσελ“, γιά τήν ὁποία ἀφιέρωσε ἓνα ἄρθρο σχετικὰ μέ τόν Ζουμπάτοφ καί στήν ἐπίδραση τῆς ὁποίας ἀπέδωσε τίς ἐπιτυχίες τοῦ Ζουμπάτοφ μέσα σέ μιά ὀρισμένη μερίδα ἐργατῶν. Κρατώντας ἀρνητικὴ στάση ἀπέναντι στίς ἄλλες σοσιαλδημοκρατικὲς ὀργανώσεις πού βλέπουν διαφορετικὰ ἀπ' αὐτὴ τὴν πορεία καί τὰ καθήκοντα τοῦ ρωσικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ἡ „Ίσκρα“, συνεπαρμένη ἀπὸ τό πάθος τῆς πολεμικῆς ἐναντία σ' αὐτές, ξεχνάει μερικές φορές τὴν ἀλήθεια καί πιάνεται ἀπὸ ὀρισμένες, πραγματικὰ ἀτυχεῖς ἐκφράσεις, γιά ν' ἀποδόσει στοὺς ἀντιπάλους της ἀπόψεις, πού δέν ἀνήκουν σ' αὐτοὺς, γιά νά ὑπογραμμίσει σημεῖα διαφωνίας πού σὺχνά δέν εἶναι οὐσιαστικά, ἐνῶ ἀποσιωπᾷ ἐπίμονα τὰ πολυάριθμα σημεῖα ἐπαφῆς στίς ἀντιλήψεις: ἔχουμε ὑπόψη μας τὴ στάση τῆς „Ίσκρα“ ἀπέναντι στοῦ „Ραμπότσαγε Ντιέλο“.

Αὐτὴ ἡ ὑπερβολικὴ τάση της γιά πολεμικὴ ἀπορροή κατὰ πρῶτο λόγο ἀπὸ τό γεγονός ὅτι ὑπερτιμᾷ τό ρόλο τῆς „ἰδεολογίας“ (τῶν προγραμμάτων, τῶν θεωριῶν. . .) μέσα στό κίνημα, καί ἐνμέρει εἶναι ἀπήχηση τῆς ἐσωτερικῆς διαμάχης πού ξέσπασε στή Δύση ἀνάμεσα στοὺς ρώσους πολιτικούς πρόσφυγες καί πού αὐτοὶ ἔσπευσαν νά τὴν κάνουν γνωστὴ στόν κόσμο μέ πολλές μπροσουρες καί ἀρθράκια, γραμμένα μέ πνεῦμα πολεμικῆς. Κατὰ τὴ γνώμη μας, ὅλες αὐτές οἱ διαφωνίες τους δέν ἔχουν σχεδόν καμιὰ ἐπίδραση στήν πραγματικὴ πορεία τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κινήματος· μπορεῖ ἴσως μόνο ζημιὰ νά τοῦ κάνουν, προκαλώντας μιά ἀνεπιθύμητη διάσπαση ἀνάμεσα στοὺς συντρόφους πού δροῦνε στή Ρωσία, καί γι' αὐτό ἡ στάση μας δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἀρνητικὴ ἀπέναντι στοῦ πάθος πολεμικῆς πού κατέλαβε τήν „Ίσκρα“, κυρίως ὅταν ξεπερνάει τὰ ὄρια τῆς εὐπρέπειας.

Ἡ ἴδια αὐτὴ βασικὴ ἔλλειψη τῆς „Ίσκρα“ ἀποτελεῖ τὴν αἰτία τῆς ἀσυνέπειας της στοῦ ζήτημα τῆς στάσης τῆς σοσιαλδημοκρατίας ἀπέναντι στίς διάφορες κοινωνικὲς τάξεις καί στά κοινωνικά ρεύματα. Ἡ „Ίσκρα“, λύνοντας μέ θεωρητικὸς ὑπολογισμοὺς τό πρόβλημα τοῦ ἄμεσου περάσματος στήν πάλη ἐναντία στήν ἀπολυταρχία καί νιώθοντας, πιθανόν, πόσο δύσκολο εἶναι αὐτό τό καθήκον γιά τοὺς ἐργάτες στή σημερινὴ κατάσταση, χωρίς ὅμως νά ἔχει τὴν ὑπομονὴ νά περιμένει μιά περαιτέρω συσσώρευση δυνάμεων γι' αὐτὴ τὴν πάλη, ἀρχίζει ν' ἀναζητεῖ συμμάχους μέσα στίς γραμμὲς τῶν φιλελευθέρων καί τῆς διανοήσης, καί στίς ἀναζητήσεις της αὐτές ξεφεύγει

συχνά από τήν ταξική άποψη, συγκαλύπτοντας τίς ταξικές αντιθέσεις και προβάλλοντας στήν πρώτη σειρά τόν κοινό χαρακτήρα τής δυσαρέσκειας άπέναντι στήν κυβέρνηση, άν και οί αίτιες και ό βαθμός τής δυσαρέσκειας αúτης είναι πολύ διαφορετικά στους „συνμαχούς“. Τέτοια είναι, λχ., ή στάση τής „Ίσκρα“ άπέναντι στά ζέμιστβο. Η „Ίσκρα“ προσπαθεί νά φωντώσει σέ φλόγα πολιτικής πάλης τίς ιδιοτελείς παρενοχλητικές έξορμήσεις τών ζέμιστβο, έξορμήσεις πού προκαλούνται συχνά από τό γεγονός, ότι δέν ύποστηρίζονται άρκετά από τήν κυβέρνηση, σέ σύγκριση μέ τή βιομηχανία, οί πόθοι τών κ. κ. ζέμισκι για γή, και ύπόσχεται στους ευγενείς πού δέν έχουν ικανοποιηθεί από τίς κυβερνητικές έλεημοσύνες, τή βοήθεια τής εργατικής τάξης, χωρίς νά πει ούτε λέξη για τίς ταξικές αντιθέσεις άνάμεσα σ' αυτά τά στράματα του πληθυσμού. Έμεις μπορούμε νά δεχθούμε ότι έπιτρέπεται νά γίνεται λόγος για άφύπνιση τών ζέμιστβο και ότι τά ζέμιστβο μπορούν ν' άναφερθούν ώς στοιχείο πού παλεύει ένάντια στήν κυβέρνηση, όμως μέ ξεκάθαρη και σαφή μορφή, πού νά μή άφήνει άμφιβολίες σχετικά μέ τό χαρακτήρα τής ένδεχόμενης συμφωνίας μας μέ τέτοια στοιχεία. Η „Ίσκρα“ όμως βάζει τό ζήτημα τής στάσης άπέναντι στά ζέμιστβο μέ τέτοιον τρόπο, πού κατά τή γνώμη μας, αυτό δέν μπορεί παρά νά συσκοτίσει τήν ταξική συνείδηση, γιατί ή „Ίσκρα“, όμοια μέ τούς κήρυκες του φιλελευθερισμού και τών διάφορων πολιτιστικών πρωτοβουλιών, βάζει έδώ ένα καθήκον, πού αντίκειται στο βασικό καθήκον τής σοσιαλδημοκρατικής φιλολογίας, στό καθήκον πού συνίσταται στήν κριτική του άστικού καθεστώτος και στή διευκρίνιση τών ταξικών συμφερόντων και όχι στή συγκάλυψη του άνταγωνισμού τους. Τήν ίδια στάση κρατάει ή „Ίσκρα“ και άπέναντι στο φοιτητικό κίνημα. Στο μεταξύ, σέ άλλα άρθρα της ή „Ίσκρα“ καταδικάζει αúστηρά κάθε „συνβιβασμό“ και εμφανίζεται, λχ., σάν υπερασπιστής τής άπαράδεχτης στάσης τών γκεντιστών.

Χωρίς νά σταθούμε σέ άλλες λιγότερο σοβαρές έλλειψεις και λάθη τής „Ίσκρα“, τελειώνοντας θεωρούμε ύποχρέωση μας νά σημειώσουμε ότι μέ τήν κριτική μας καθόλου δέ θέλουμε νά μειώσουμε τό ρόλο πού μπορεί νά παίξει ή „Ίσκρα“ και δέν κλείνουμε τά μάτια μπροστά στις άρετές της. Τή χαιρετίζουμε σάν μία πολιτική σοσιαλδημοκρατική εφημερίδα τής Ρωσίας. Θεωρούμε ότι πρόσφερε πολύ σοβαρή ύπηρεσία μέ τήν έπιτυχημένη διευκρίνιση πού έκανε στο ζήτημα τής τρομοκρατίας, για τήν όποία άφιέρωσε στήν κατάλληλη στιγμή κάμποσα άρθρα. Τέλος, δέν μπορούμε νά μή σημειώσουμε τήν ύποδειγματική λογοτεχνική γλώσσα τής „Ίσκρα“, τόσο σπάνια σέ παράνομες έκδόσεις, τήν ταχτική έκδοσή της και τήν άφθονία έπίκαιρου και ένδιαφέροντος ύλικού.

Σεπτέμβρης του 1901

‘Ορισμένοι σύντροφοι

“Ας σημειώσουμε πρίν άπ' όλα, άπ' άφορμή αυτό. τό γράμμα, ότι χαιρετίζουμε μ' όλη μας τήν ψυχή τήν ευθύτητα και τήν ειλικρίνεια τών συνταχτών του. Από καιρό πιά ώρίμασαν οί συνθήκες για νά πάψουμε νά παίζουμε τό κρυφτούλι, συγκαλύπτοντας τό «οίκονομιστικό» «credo»* μας (όπως γίνεται από μία μερίδα τής έπιτροπής Όδησσού, από τήν όποία ξεκοψαν οί «πολιτι-

* — σύμβολο πίστης, πρόγραμμα, έκθεση κοσμοθεωρίας. *‘Η Σύντ.*

κοί») ή δηλώνοντας, λές για κοροϊδία τής αλήθειας, ότι σήμερα «καμιά απόλυτως σοσιαλδημοκρατική όργάνωση δέν μπορεί νά κατηγορηθεί για „οικονομισμό“» (άπό τήν προσούρα «Δυό συνέδρια», σελ. 32, πού εκδόθηκε άπό τό «Ραμπ. Ντιέλο»).— Καί τώρα άς περάσουμε στό ζήτημα πού μās ενδιαφέρει.

Τό βασικό λάθος τών επιστολογράφων είναι τό ίδιο άκριβώς πού κάνει καί τό «Ραμπ. Ντιέλο» (βλ. κυρίως τεύχος 10). Οί επιστολογράφοι μπερδεύονται στό ζήτημα τής άμοιβαίας σχέσης άνάμεσα στά «ύλικά» (τά αθόρμητα, σύμφωνα μέ τήν έκφραση του «Ραμπ. Ντιέλο») στοιχεία του κινήματος καί στά ιδεολογικά (τά συνειδητά, πού δρούν «σύμφωνα μέ σχέδιο»). Δέν καταλαβαίνουν ότι ένας «θεωρητικός» τότε μόνο είναι άξιος νά φέρνει τό όνομα του θεωρητικού όταν βαδίζει *μπροστά* άπό τό αθόρμητο κίνημα καί του δείχνει τό δρόμο, όταν ξέρει νά λύνει πρωύτερα άπό τούς άλλους όλα τά θεωρητικά, πολιτικά, ταχτικά καί όργανωτικά ζητήματα, όπου σκοντάφτουν αθόρμητα τά «ύλικά στοιχεία» του κινήματος. Για νά μπορείς πραγματικά «νά παίρνεις ύπόψη τά ύλικά στοιχεία του κινήματος», πρέπει ή στάση σου άπέναντι σ' αυτά νά είναι κριτική, πρέπει νά ξέρεις νά ύποδείχνεις τούς κινδύνους καί τίς έλλείψεις του αθόρμητου κινήματος, πρέπει νά ξέρεις ν' *ανεβάξεις* τό αθόρμητο ως τό επίπεδο του συνειδητού. Νά λέμε, όμως, ότι οί θεωρητικοί (δηλ. οί συνειδητοί καθοδηγητές) δέν μπορούν νά βγάλουν τό κίνημα άπό τό δρόμο πού καθορίζεται άπό τήν άλληλεπίδραση περιβάλλοντος καί στοιχείων, αυτό σημαίνει πώς ξεχνάμε τή στοιχειώδη αλήθεια, ότι ή συνειδητότητα *συμμετέχει* σ' αυτή τήν άλληλεπίδραση καί σ' αυτό τον καθορισμό. Τά καθολικά καί μοναρχικά εργατικά συνδικάτα τής Εύρώπης είναι κι αυτά ένα άναγκαίο επακόλουθο τής άλληλεπίδρασης περιβάλλοντος καί στοιχείων, μόνο πού στήν άλληλεπίδραση αυτή δέν συμμετέχε ή συνειδητότητα τών σοσιαλιστών, αλλά ή συνειδητότητα τών παπάδων καί τών Ζουμπάτοφ. Οί θεωρητικές άπόψεις τών επιστολογράφων (όπως καί του «Ραμπ. Ντιέλο») δέ δείχνουν μαρξισμό, μά τήν παρωδία εκείνη του μαρξισμού πού τόσο άγαπούν οί «κριτικοί» καί οί μπερνσταϊνικοί μας, πού δέν καταλαβαίνουν πώς πρέπει νά συνδυαστεί ή αθόρμητη εξέλιξη μέ τή συνειδητή επαναστατική δράση.

Στίς στιγμές πού περνάμε, αυτή ή βαθιά θεωρητική πλάνη όδηγει κατανάγκη σέ πολύ μεγάλο λάθος ταχτικής, πού έχει ήδη προξενήσει καί εξακολουθεί νά προξενεί άνυπολόγιστη ζημιά στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία. Τό ζήτημα είναι ότι ή

αυθόρμητη άνοδος τόσο τών εργατικών μαζών όσο και (χάρη στην επίδρασή τους) τών άλλων κοινωνικών στρωμάτων συντελείται τά τελευταία χρόνια μέ καταπληχτική ταχύτητα. Τά «ύλικά στοιχεία» του κινήματος αναπτύχθηκαν γιγάντια σέ σύγκριση ακόμα και μέ τό 1898, όμως οί συνειδητοί καθοδηγητές (οί σοσιαλδημοκράτες) μένουν πίσω από τήν ανάπτυξη αυτή. Αυτή είναι ή βασική αίτια τής κρίσης πού περνάει ή ρωσική σοσιαλδημοκρατία. Τό μαζικό (αυθόρμητο) κίνημα έχει έλλειψη από «θεωρητικούς» πού νά είναι θεωρητικά τόσο καταρτισμένοι, ώστε νά είναι εξασφαλισμένοι από κάθε ταλάντευση, έχει έλλειψη από καθοδηγητές πού νά έχουν τόσο πλατύ πολιτικό όρίζοντα, τέτοια επαναστατική δραστηριότητα, τέτοιο οργανωτικό ταλέντο, ώστε νά δημιουργήσουν, μέ βάση τό νέο κίνημα, ένα μαχητικό πολιτικό κόμμα.

Όλα αυτά δέ θάταν ώστόσο και μεγάλο κακό. Και οί θεωρητικές γνώσεις, και ή πολιτική πείρα, και ή οργανωτική δεξιοτεχνία, όλα αυτά είναι πράγματα επίκτητα. Φτάνει νά υπάρχει όρεξη νά διδασκόμαστε και νά καλλιεργούμε στον έαυτό μας τίς απαιτούμενες άρετές. Νά όμως πού από τά τέλη του 1897 και κυρίως από τό φθινόπωρο του 1898 μέσα στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία σήκωσαν κεφάλι άνθρωποι και όργανα, πού όχι μόνο έκλειναν τά μάτια μπροστά σ' αυτή τήν έλλειψη, αλλά και τήν είχαν ανακηρύξει ξεχωριστή άρετή, άνθρωποι και όργανα πού άνήγαγαν σέ θεωρία τή λατρεία και τή δουλικότητα μπροστά στο αυθόρμητο, πού άρχισαν νά κηρύχνουν τήν ιδέα ότι οί σοσιαλδημοκράτες δέν πρέπει νά βαδίζουν μπροστά από τό κίνημα, μά νά σέρνονται στην ούρά του κινήματος. (Στά όργανα αυτά δέ συμπεριλαμβάνεται μόνο ή «Ραμπότσαγια Μίσλ», αλλά και τό «Ραμπ. Ντιέλο» πού άρχισε μέ τή «θεωρία τών σταδίων» και τέλειωσε μέ τή θεμελιακή υπεράσπιση του αυθόρμητου, τής θέσης ότι «τό κίνημα έχει σήμερα πλήρη δικαιώματα», τής «ταχτικής-προτσές» κτλ.)

Αυτό πιά ήταν ένα πραγματικό κακό. Αυτό σήμαινε τό σχηματισμό ενός *ιδιαιτέρου ρεύματος*, πού επικράτησε ή συνήθεια νά όνομάζεται «οικονομισμός» (μέ τήν πλατιά έννοια τής λέξης) και πού βασικό του γνώρισμα είναι ή μή κατανόηση και μάάλιστα ή *υπεράσπιση τής καθυστέρησης*, δηλ. όπως ήδη εξηγήσαμε, τής καθυστέρησης τών συνειδητών καθοδηγητών σέ σχέση μέ τήν αυθόρμητη άνοδο τών μαζών. Αυτό τό ρεύμα τό χαρακτηρίζει: από άποψη άρχων — έκχυδαϊσμός του μαρξισμού και αδυναμία άπέναντι στή σύγχρονη «κριτική», τή νεότατη

αυτή παραλλαγή του όπορτουνισμού· από πολιτική άποψη — τάση για στένεμα ή για αντικατάσταση μέ μικροπράγματα της πολιτικής ζύμωσης και της πολιτικής πάλης, μή κατανόηση του γεγονότος ότι ή σοσιαλδημοκρατία δέν μπορεί ν' ανατρέψει τήν άπολυταρχία, άν δέν πάρει στά χέρια της τήν καθοδήγηση του πανδημοκρατικού κινήματος· από άποψη ταχτικής — πλείρια άστάθεια (τό «Ραμπ. Ντιέλο» τήν άνοιξη βρισκόταν σέ άμηχανία μπροστά στό «νέο» ζήτημα της τρομοκρατίας και μόνο ύστερα από μισό χρόνο, έπειτα από πολλές τάλαντεύσεις εκφράστηκε μέ μία πολύ διαφορούμενη άπόφαση έναντίον της, σερνόμενο, όπως πάντα, στην ούρά του κινήματος)· από οργανωτική άποψη — μή κατανόηση του γεγονότος ότι ο μαζικός χαρακτήρας του κινήματος όχι μόνο δέ· μειώνει, μά, απεναντίας, μεγαλώνει τήν ύποχρέωσή μας νά δημιουργήσουμε μία γερή και συγκεντρωτική όργάνωση έπαναστατών, ίκανή νά καθοδηγήσει και τήν προκαταρκτική πάλη, και κάθε άναπάντεχη έκρηξη, και τέλος, τήν τελική άποφασιστική επίθεση.

Έναντια σ' αυτό τό ρεύμα κάναμε και θά κάνουμε άνειρήνευτη πάλη. Οί έπιστολογράφοι, όμως, άνήκουν κι αυτοί, όπως φαίνεται, στό ρεύμα αυτό. Μας τονίζουν ότι ή οικονομική πάλη προετοίμασε τή συμμετοχή των έργατων στις διαδηλώσεις. Ναι, κι έμεις ακριβώς είμαστε κείνοι που πριν άπ' όλους και βαθύτερα άπ' όλους εκτιμήσαμε αυτή τήν προετοιμασία, όταν από τό Δεκέμβρη ακόμα του 1900 (άρ. φύλλου 1) ταχθήκαμε έναντια στη θεωρία των σταδίων*, όταν τό Φλεβάρη (άρ. φύλλου 2), άμέσως μετά τήν έπιστράτευση των φοιτητών και πριν ακόμα από τήν έναρξη των διαδηλώσεων καλούσαμε τους εργάτες νά βοηθήσουν τους φοιτητές**. Τά γεγονότα του Φλεβάρη και του Μάρτη δέ «διέψευσαν τις άνησυχίες και τους φόβους» της «Ίσκρα» (όπως νομίζει — «Ραμπ. Ντιέλο», τευχος 10, σελ. 53 — ο Μαρτίνοφ, που άποκάλυψε μ' αυτό ότι δέν κατάλαβε καθόλου τό ζήτημα), αλλά τους επιβεβαίωσαν πέρα για πέρα, γιατί οί καθοδηγητές έμειναν πίσω από τήν αυθόρμητη άνοδο των μαζών, άποδείχτηκαν άπροετοιμαστοι νά εκπληρώσουν τό χρέος τους ως καθοδηγητές. Η προετοιμασία αυτή είναι και σήμερα ακόμα πολύ άτελής και γι' αυτό κάθε φλυαρία για «υπερεκτίμηση του ρόλου της ιδεολογίας» ή του ρόλου του συνειδητού στοι-

* Βλ. Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 377-382. 'Η Σύντ.

** Βλ. Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 396-401. 'Η Σύντ.

χείου σέ σύγκριση μέ τό αὐθόρμητο κτλ. ἐξακολουθεῖ νά ἀσκεῖ τήν πιό βλαβερή πρακτική ἐπίδραση πάνω στό κόμμα μας.

Τήν ἴδια βλαβερή ἐπίδραση ἔχουν καί οἱ φλυαρίες, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητο, ἐνονόματι δῆθεν τῆς ταξικῆς ἀποψη, νά ὑπογραμμίζεται λιγότερο ὁ κοινός χαρακτήρας τῆς δυσαρέσκειας τῶν διάφορων στρωμάτων τοῦ πληθυσμοῦ ἐνάντια στήν κυβέρνηση. Ἀπεναντίας, ἐμεῖς εἴμαστε περήφανοι πού ἡ «Ἴσκρα» ζυπνάει τήν πολιτική δυσαρέσκεια σ' ὅλα τά στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ καί λυπούμαστε μόνο πού δέν κατορθώνουμε νά τό κάνουμε αὐτό σέ ἀκόμα μεγαλύτερο βαθμό. Δέν εἶναι ἀλήθεια ὅτι συγκαλύπτουμε στήν περίπτωση αὐτή τήν ταξική ἀποψη: οἱ ἐπιστολογράφοι δέν ἀνέφεραν καί οὔτε θά μπορέσουν ν' ἀναφέρουν κανένα συγκεκριμένο παράδειγμα τέτοιας συγκάλυψης. Ὅμως ἡ σοσιαλδημοκρατία, ὡς πρωτοπόρος ἀγωνιστής τῆς δημοκρατίας, ὀφείλει — παρά τή γνώμη τοῦ «Ραμπ. Ντιέλο», τεῦχος 10, σελ. 41 — νά καθοδηγεῖ τήν ἐντατική δράση τῶν διάφορων ἀντιπολιτευόμενων στρωμάτων, νά τοὺς ἐξηγεῖ τή γενική πολιτική σημασία πού ἔχουν οἱ ἀτομικές καί οἱ συνδικαλιστικές συγκρούσεις τους μέ τήν κυβέρνηση, νά τά κάνει νά ὑποστηρίζουν τό ἐπαναστατικό κόμμα, ὀφείλει νά διαμορφώνει μέσα ἀπό τίς γραμμές τῆς τέτοιους ἡγέτες πού νά μποροῦν νά ἀσκοῦν πολιτική ἐπιροή σ' ὅλα τά ἀντιπολιτευόμενα στρώματα. Κάθε ἄρνηση αὐτοῦ τοῦ ρόλου, μ' ὅποιεςδήποτε πομπώδεις φράσεις γιά στενή, ὀργανική σύνδεση μέ τήν προλεταριακή πάλη κτλ. κι ἂν περιβάλλεται, ἰσοδυναμεῖ μέ νέα «ὑπεράσπιση τῆς καθυστέρησης» τῶν σοσιαλδημοκρατῶν, καθυστέρησης σέ σχέση μέ τήν ἄνοδο τοῦ δημοκρατικοῦ παλλαϊκοῦ κινήματος, ἰσοδυναμεῖ μέ τήν παράδοση τοῦ καθοδηγητικοῦ ρόλου στά χέρια τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας. Ἐς καλοσκεφτοῦν οἱ ἐπιστολογράφοι γιά ποιό λόγο τά γεγονότα τῆς ἀνοιξῆς προκάλεσαν τέτοιο ζωντάνεμα τῶν ἐπαναστατικῶν μὴ σοσιαλδημοκρατικῶν ρευμάτων, ἀντί νά προκαλέσουν τήν αὐξηση τοῦ κύρους καί τοῦ γοήτρου τῆς σοσιαλδημοκρατίας!

Δέν μποροῦμε ἐπίσης νά μὴ ἐξεγερθοῦμε ἐνάντια στήν καταπληχτική μυωπία πού δείχνουν οἱ ἐπιστολογράφοι σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς πολεμικῆς καί τῆς ἐσωτερικῆς διαμάχης ἀνάμεσα στοὺς πολιτικούς πρόσφυγες. Οἱ ἐπιστολογράφοι ἐπαναλαβαίνουν τίς παλιές ἀνοησίες ὅτι ἦταν «ἀπρεπη» ἡ ἀφιέρωση στή «Ραμπ. Μίσλ» τοῦ ἄρθρου γιά τόν Ζουμπάτοφ. Μήπως θά τοὺς περάσει ἀπό τό μυαλό ν' ἀρνηθοῦν τό γεγονός, ὅτι ἡ διάδοση τοῦ οἰκονομισμοῦ διευκολύνει τό ἔργο τῶν κ. κ. Ζουμπά-

τοφ; Μόνο αυτό υποστηρίζουμε ἑμεῖς καὶ δὲν «ταυτίζουμε» καθόλου τὴν ταχτική τῶν οἰκονομιστῶν μὲ τὴν ταχτική τῶν Ζουμπάτοφ. Ὅσο γιὰ τοὺς «πολιτικούς πρόσφυγες» (ἂν οἱ ἐπιστολογράφοι δὲν ἔδειχναν τόσο ἀσυγχώρητη ἀμέλεια ἀπέναντι στὴ διαδοχικότητα τῶν ἰδεῶν μέσα στὴ ρωσικὴ σοσιαλδημοκρατία, τότε θὰ ἤξεραν ὅτι οἱ προειδοποιήσεις τῶν «πολιτικῶν προσφύγων», καὶ συγκεκριμένα τῆς ομάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», σχετικὰ μὲ τὸν οἰκονομισμό δικαιώθηκαν κατὰ τὸν πιὸ περίλαμπρο τρόπο!), ἀκοῦστε πῶς ὁ Λασσάλ, πού δροῦσε τὸ 1852 ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες τοῦ Ρήνου, ἔκρινε τοὺς καυγάδες ἀνάμεσα στοὺς πολιτικούς πρόσφυγες πού βρισκόνταν στό Λονδίνο:

«Εἶναι ζήτημα, — ἔγραφε στὸν Μάρξ, — ἂν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἀστυνομίας θὰ προβληθοῦν ἐμπόδια στὴ δημοσίευση τοῦ συγγράμματός σου ἐναντία στοὺς „μεγάλους ἄνδρες“, ἐναντία στὸν Κίνκελ, στὸν Ροῦγκε κ. ἄ. . . Ἡ κυβέρνησις, πιστεύω, θὰ εἶναι μάλιστα εὐχαριστημένη πού ἐμφανίζονται τέτοια ἔργα, γιὰτὶ πιστεύει ὅτι „οἱ ἐπαναστάτες θὰ φαγωθοῦν μεταξύ τους“. Ὅτι ἡ ἐσωκομματικὴ πάλη δίνει στό κόμμα δύναμη καὶ ζωτικότητα, ὅτι ἡ μεγαλύτερη ἀπόδειξις γιὰ τὴν ἀδυναμία ἐνὸς κόμματος εἶναι ἡ πλαδαρότητα καὶ τὸ σβήσιμο τῶν καθαρὰ χαραγμένων συνόρων, ὅτι τὸ κόμμα δυναμώνει ξεκαθαρίζοντας τίς γραμμές του — τὸ πράγμα αὐτὸ ἡ ὑπαλληλοκρατικὴ λογικὴ δὲν τὸ ὑποπεύεται καὶ δὲν τὸ φοβᾶται» (ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ Λασσάλ πρὸς τὸν Μάρξ, 24 τοῦ Ἰουνίου 1852)¹⁴⁴.

Πρὸς γνώση τῶν τόσο πολυάριθμων σήμερα καλόκαρδων ἀντιπαλῶν τῆς δξύτητος, τῆς ἀδιαλλαξίας, τοῦ πολεμικοῦ μένους κτλ.!

Τελειώνοντας, ἄς σημειώσουμε ὅτι μόνο στά πεταχτά μπορέσαμε νά θίξουμε ἐδῶ τὰ ἐπίμαχα προβλήματα. Γιὰ τὴ λεπτομερειακὴ ἀνάλυσή τους θ' ἀφιερῶσουμε μιὰ εἰδικὴ μπροσούρα πού θὰ κυκλοφορήσει, ἐλπίζουμε, σὲ ἐνάμιση περίπου μῆνα.

«Ἴσκρα» ἀρ. φύλλου 12,
6 τοῦ Δεκεμβρίου 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μὲ τὸ
κείμενο τῆς ἐφημερίδας
«Ἴσκρα»

ΣΤΑ ΕΙΚΟΣΙΠΕΝΤΑΧΡΟΝΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ ΤΟΥ Γ. Β. ΠΛΕΧΑΝΟΦ

Ἡ σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» συμμετέχει ὁλόψυχα στό γιορτασμό τοῦ 25χρονου ἰωβηλαίου τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ¹⁴⁵. Ἐς συμβάλει ὁ γιορτασμός αὐτός στό δυνάμωμα τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμοῦ, πού αὐτός μόνο εἶναι σέ θέση νά καθοδηγήσει τήν παγκόσμια ἀπελευθερωτική πάλη τοῦ προλεταριάτου καί ν' ἀντιπαραταχθεῖ στήν πίεση τοῦ αἰώνια παλιοῦ ὀπορτουνισμοῦ, πού τόσο θορυβώδιστα προβάλλει μέ νέες ὀνομασίες. Ἐς συμβάλει ὁ γιορτασμός αὐτός στό δυνάμωμα τῆς σύνδεσης ἀνάμεσα στίς χιλιάδες νεαροῦς ρώσους σοσιαλδημοκράτες πού ἀφιερώνουν ὅλες τους τίς δυνάμεις στή δύσκολη πρακτική δουλειά, καί στήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» πού προσφέρει στό κίνημα ὅ,τι εἶναι τόσο ἀπαραίτητο: τεράστιο ἀπόθεμα θεωρητικῶν γνώσεων, εὐρύ πολιτικό ὄριζοντα, πλούσια ἐπαναστατική πείρα.

Ζήτω ἡ ἐπαναστατική ρωσική σοσιαλδημοκρατία, ζήτω ἡ διεθνῆς σοσιαλδημοκρατία!

Γράφτηκε στίς ἀρχές τοῦ Δεκέμβρη 1901

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1924
στό περιοδικό*

«Προλετάρσκαγια Ρεβολούτσιγια» τεῦχος 7

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
χειρόγραφο*

Η ΑΡΧΗ ΤΩΝ ΔΙΑΔΗΛΩΣΕΩΝ

Ἐδῶ καί δυό βδομάδες γιορτάσαμε τά 25χρονα τῆς πρώτης κοινωνικο-επαναστατικῆς διαδήλωσης τῆς Ρωσίας, πού ἔγινε στίς 6 τοῦ Δεκέμβρη 1876 στήν πλατεία Καζάν τῆς Πετρούπολης, καί τονίσαμε τήν τεράστια ἀνοδο πού πῆρε τό κίνημα τῶν διαδηλώσεων στίς ἀρχές τοῦ χρόνου πού μᾶς πέρασε. Εἶπαμε ὅτι οἱ διαδηλωτές πρέπει νά διατυπώσουν ἕνα πιό συγκεκριμένο πολιτικό σύνθημα ἀπό τό σύνθημα «γῆ καί ἐλευθερία» (1876)¹⁴⁶, μιά πιό πλατιά διεκδίκηση ἀπό τήν «κατάργηση τοῦ Προσωρινοῦ κανονισμοῦ» (1901). Ἐνα τέτοιο σύνθημα πρέπει νά εἶναι ἡ *πολιτική ἐλευθερία*, μιά τέτοια παλλαϊκή διεκδίκηση πρέπει νά εἶναι ἡ *ἀπαίτηση τῆς σύγκλησης σώματος ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ*.

Καί νά, βλέπουμε νά ξαναρχίζουν οἱ διαδηλώσεις, πού προκαλοῦνται ἀπό τίς πιό διαφορετικές αἰτίες καί στό Νίζνι, καί στή Μόσχα, καί στό Χάρκοβο. Παντοῦ φουντώνει ὁ ἀναβρασμός καί γίνεται ὄλο καί πιό ἐπιταχτική ἡ ἀνάγκη νά συνενωθεῖ σ' ἕνα ἐνιαῖο χεῖμαρρο *ἐνάντια στήν ἀπολυταρχία* πού σκορπάει παντοῦ τήν αὐθαιρεσία, τήν καταπίεση καί τή βία. Ἡ μικρή, ἀλλά πετυχημένη διαδήλωση πού ἔγινε στίς 7 τοῦ Νοέμβρη στό Νίζνι προκλήθηκε ἀπό τήν ἐκτόπιση τοῦ Μαξίμ Γκόρκι. Ἡ ἀπολυταρχική κυβέρνηση ἐξόρισε ἀπό τήν γενέτειρά του πόλη, χωρίς δίκη καί ἀνάκριση, ἕνα συγγραφέα πανευρωπαϊκῆς φήμης, πού τό μόνο ὄπλο του — ὅπως σωστά ἐκφράστηκε ἕνας ὁμιλητής στή διαδήλωση τοῦ Νίζνι Νόβγκοροντ — ἦταν ὁ ἐλεύθερος λόγος. Οἱ βασιβουζοῦκοι τόν κατηγοροῦν ὅτι ἀσκεῖ ὀλέθρια ἐπίδραση πάνω μας — εἶπε ὁ ὁμιλητής ἐξονόματος ὄλων τῶν ρώσων πού ἔχουν ἔστω καί μιά στάλα πόθο γιά φῶς καί ἐλευθερία — ἔμεῖς ὅμως δηλώνουμε ὅτι ἡ ἐπίδραση αὐτή εἶναι εὐεργετική. Οἱ μπράβοι τοῦ τσάρου ὀργιάζουν στά κρυφά, ἔμεῖς ὅμως θά βγάλουμε τά ὀργιά τους στή δημοσιότητα γιά νά

τά μάθει ὅλος ὁ κόσμος. Στή χώρα μας χτυπᾶνε τούς ἐργάτες πού ὑπερασπίζουσι τὰ δικαιώματά τους γιά καλύτερη ζωή, στή χώρα μας χτυπᾶνε τούς φοιτητές πού διαμαρτύρονται ἐνάντια στήν αὐθαιρεσία, στή χώρα μας πνίγουν κάθε τίμιο καί τολμηρό λόγο! — Ἡ διαδήλωση, ὅπου συμμετείχαν καί ἐργάτες, ἔκλεισε μέ τήν πανηγυρική δήλωση ἑνός φοιτητῆ: «θά καταρεύσει ἡ αὐθαιρεσία καί θά ὀρθωθεῖ ὁ λαός, πανίσχυρος, ἐλεύθερος καί δυνατός!»

Στή Μόσχα ἑκατοντάδες σπουδαστές περίμεναν τόν Γκόρκι στό σταθμό καί ἡ τρομοκρατημένη ἀστυνομία τόν *συνέλαβε* στή μέση τοῦ δρόμου, στό βαγόνι, τοῦ ἀπαγόρευσε (παρά τήν εἰδική ἄδεια πού τοῦ δόθηκε προηγουμένα) νά μπεῖ στή Μόσχα καί τόν ἀνάγκασε νά περάσει ἀπευθείας ἀπό τό τραῖνο τῆς γραμμῆς Νίζνι Νόβγκοροντ στό τραῖνο τῆς γραμμῆς Κούρσκ. Ἡ διαδήλωση γιά τήν ἐκτόπιση τοῦ Γκόρκι δέν πέτυχε, ὅμως στίς 18 τοῦ μηνός ἔγινε χωρίς καμιά προετοιμασία μιά μικρή διαδήλωση σπουδαστῶν καί «ξένων στοιχείων» (ὅπως ἐκφράζονται οἱ ὑπουργοί μας) μπροστά στό σπίτι τοῦ γενικοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνεῖου ἀπ' ἀφορμή τήν ἀπαγόρευση τῆς ὀργάνωσης βραδυᾶς στή μνήμη τοῦ Ν. Α. Ντομπρολιούμποφ, πού στίς 17 τοῦ Νοέμβρη εἶχαν συμπληρωθεῖ 40 χρόνια ἀπό τό θάνατό του. Ὁ ἐκπρόσωπος τῆς ἀπολυταρχικῆς ἐξουσίας στή Μόσχα γιουχαῖστηκε ἀπό τόν κόσμο, στόν ὅποιο, ὅπως καί σέ ὀλόκληρη τή μορφωμένη καί σκεφτόμενη Ρωσία, ἦταν προσφιλῆς ὁ συγγραφέας πού μισοῦσε μέ πάθος τήν αὐθαιρεσία καί περίμενε μέ πάθος τή λαϊκή ἐξέγερση ἐνάντια στους «ἐσωτερικούς τούρκους»— ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική κυβέρνηση. Ἡ ἐκτελεστική ἐπιτροπή τῶν φοιτητικῶν ὀργανώσεων τῆς Μόσχας στό δελτίο της τῆς 23 τοῦ Νοέμβρη τόνιζε σωστά ὅτι ἡ ἀπροετοίμαστη αὕτη διαδήλωση εἶναι ξεκάθαρο σημάδι τῆς δυσαρέσκειας καί τῆς διαμαρτυρίας.

Στό Χάρκοβο μιά διαδήλωση πού αἰτία της ἦταν τά φοιτητικά ζητήματα, μετατράπηκε σέ πραγματική σύγκρουση στους δρόμους, ὅπου πῆραν μέρος ὄχι μόνο σπουδαστές. Ἡ πείρα τοῦ περασμένου χρόνου δέν ἦταν ἀνώφελη γιά τούς σπουδαστές. Εἶδαν πῶς μόνο ἡ ὑποστήριξη τοῦ λαοῦ καί κυρίως ἡ ὑποστήριξη τῶν ἐργατῶν μπορεῖ νά τούς ἐξασφαλίσῃ ἐπιτυχία, καί γιά νά ἔχουν αὕτη τήν ὑποστήριξη δέν πρέπει νά παλεύουν μόνο γιά τήν ἀκαδημαϊκή (φοιτητική) ἐλευθερία, ἀλλά καί γιά τήν ἐλευθερία ὅλου τοῦ λαοῦ, γιά τήν πολιτική ἐλευθερία. Αὐτό μάλιστα τό ἐξέφρασε ἀνοιχτά τό συμβούλιο τῶν φοιτητικῶν

ὀργανώσεων τοῦ Χαρκόβου σέ προκήρυξή του τόν Ὀχτώβρη. Καί ὅπως φαίνεται ἀπό τά τρῖκ καί τίς προκηρύξεις τους — καί οἱ φοιτητές τῆς Πετρούπολης, τῆς Μόσχας, τοῦ Κιέβου, τῆς Ρίγας καί τῆς Ὀδησοῦ ἄρχισαν ἐπίσης νά καταλαβαίνουν πόσο «παράλογα εἶναι τά ὄνειρα» γιά ἀκαδημαϊκή ἐλευθερία στίς συνθήκες τῆς μαύρης σκλαβιάς τοῦ λαοῦ. Ὁ ἀπαίσιος λόγος τοῦ στρατηγοῦ Βάννοβски στή Μόσχα, πού διέψευσε τίς «φήμες» ὅτι δῆθεν κάποτε ὑποσχέθηκε κάτι ἤ πρωτοφανῆς αὐθάδεια ἐνός χαφιέ στήν Πετρούπολη (πού ἄρπαξε ἕναν φοιτητή τοῦ Ἰνστιτοῦτου Ἡλεκτροτεχνίας, γιά νά τοῦ ἀφαιρέσει ἕνα γράμμα πού πῆρε μέσω ἐνός γραμματοκομιστή) τό βάρβαρο ξυλοκόπημα τῶν σπουδαστῶν τοῦ Γιαροσλάβλ ἀπό τήν ἀστυνομία στούς δρόμους καί στό τμήμα — ὅλα αὐτά καί χιλιάδες ἄλλα γεγονότα καλοῦν στόν ἀγώνα, στόν ἀγώνα καί πάλι στόν ἀγώνα ἐνάντια σ' ὀλόκληρο τό ἀπολυταρχικό καθεστῶς. Τό ποτήρι τῆς ὑπομονῆς ξεχείλισε ἀπ' ἀφορμή τό ἐπεισόδιο μέ τούς φοιτητές τῆς χτηνιατρικῆς σχολῆς τοῦ Χαρκόβου. Οἱ πρωτοετείς φοιτητές ζήτησαν μέ ψήφισμά τους νά ἀπομακρυνθεῖ ὁ καθηγητής Λάγκερμαρκ, παραπονούμενοι γιά τή γραφειοκρατική στάση του στή δουλειά, γιά τήν ἀνυπόφορα βάνουση συμπεριφορά του, πού ἔφτασε ὡς τό σημεῖο νά πετάξει τό πρόγραμμα στά μούτρα τῶν φοιτητῶν! Ἡ κυβέρνησις, χωρίς νά ἐξετάσει τό ζήτημα, ἀπάντησε μέ τό διώξιμο ἀπό τό Ἰνστιτοῦτο ὀλόκληρης τῆς τάξης, καί ἐπιπλέον μέ ἀνακοίνωσή της συκοφάντησε τούς φοιτητές, δηλώνοντας ὅτι τάχα ζητοῦν νά τούς δοθεῖ τό δικαίωμα νά διορίζουν τούς καθηγητές. Τότε ξεσηκώθηκαν ὅλοι οἱ φοιτητές τοῦ Χαρκόβου καί ἀποφασίστηκε ἡ κήρυξις ἀπεργίας καί ἡ ὀργάνωσις διαδήλωσης. Ἀπό τίς 28 τοῦ Νοέμβρη ὡς τίς 2 τοῦ Δεκέμβρη τό Χάρκοβο, γιά δευτέρη φορά αὐτό τό χρόνο, μετατράπηκε πάλι σέ πεδίο μάχης ἀνάμεσα στούς «ἐσωτερικούς τούρκους» καί στό λαό πού διαμαρτυρόταν ἐνάντια στήν ἀπολυταρχική αὐθαιρεσία. Φωνές: «κάτω ἡ ἀπολυταρχία! ζήτω ἡ ἐλευθερία!», ἀπό τό ἕνα μέρος. Χτυπήματα μέ σπαθιά, βουρδουλιές, ποδοπάτημα τοῦ λαοῦ μέ τ' ἄλογα, ἀπό τό ἄλλο. Ἡ ἀστυνομία καί οἱ κοζάκοι, πού ξυλοκοποῦσαν ἀνελέητα ὅποιον ἔβρισκαν μπροστά τους, χωρίς διάκριση φύλου καί ἡλικίας, κέρδισαν τή νίκη ἐνάντια σέ ἀνθρώπους ἄοπλους καί πανηγυρίζουν. . .

Θά τοὺς ἀφήσουμε ὁμως νά πανηγυρίζουν;

Ἐργάτες! Ξέρετε πολὺ καλά τήν ἐχθρική δύναμη πού ἀσχημονεῖ σέ βάρος τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ. Ἡ ἐχθρική αὐτή δύναμη σᾶς

δένει χειροπόδαρα στην καθημερινή πάλη σας ενάντια στ' άφεντικά για καλύτερη ζωή και για ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Ἡ ἐχθρική αὐτή δύναμη ἀρπάζει ἑκατοντάδες καὶ χιλιάδες ἀπὸ τοὺς καλύτερους συντρόφους σας, τοὺς ρίχνει στὶς φυλακές, τοὺς στέλνει ἐξορία, καί, λές γιὰ ἔμπαιγμό, τοὺς χαρακτηρίζει «πρόσωπα κακῆς διαγωγῆς». Ἡ ἐχθρική αὐτή δύναμη πυροβόλησε στὶς 7 τοῦ Μᾶη τοὺς ἐργάτες τοῦ ἐργοστασίου Ὁμποῦχοφ τῆς Πετρούπολης, πού ξεσηκώθηκαν μέ τό σύνθημα: «θέλουμε ἐλευθερία!», καί ἔπειτα σκηνοθέτησε μιὰ δίκη-κωμωδία, γιά νά ρίξει στά κάτεργα τοὺς ἥρωες ἐκείνους, πού δέν τοὺς σώριασαν οἱ σφαῖρες. Ἡ ἐχθρική αὐτή δύναμη πού σήμερα χτυπάει τοὺς φοιτητές, αὔριο θά ριχτεῖ μέ ἀκόμα μεγαλύτερη θηριωδία γιά νά χτυπήσει ἐσᾶς, τοὺς ἐργάτες. Μή χάνετε καιρό! Νά θυμᾶστε ὅτι πρέπει νά ὑποστηρίζετε κάθε διαμαρτυρία καί πάλη ἐνάντια στοὺς βασιβουζούκους τῆς ἀπολυταρχικῆς κυβέρνησης! Φροντίστε μέ ὅλα τὰ μέσα νά συνεννοηθεῖτε μέ τοὺς διαδηλωτές-φοιτητές, ὀργανῶστε ὀμίλους γιά τή γρήγορη μετάδοση πληροφοριῶν καί τήν κυκλοφορία προκηρῦξεων· ἐξηγεῖστε σ' ὅλους καί στὸν καθένα χωριστά ὅτι ξεσηκῶνεστε στὴν πάλη γιά τὴν ἐλευθερία ὅλου τοῦ λαοῦ.

Ὅταν ἐδῶ καί κεῖ ἀρχίζουν ν' ἀνάβουν οἱ σπίθες τῆς λαϊκῆς ἀγανάχτησης καί τῆς ἀνοιχτῆς πάλης, χρειάζεται πρὶν ἀπ' ὅλα καί περισσότερο ἀπ' ὅλα ἓνα δυνατὸ φύσημα καθαροῦ ἀέρα, γιά νά μποροῦν οἱ σπίθες αὐτές νά φουντώσουν σέ μεγάλη φλόγα!

«Ἴσκρα» ἀρ. φύλλον 13,
20 τοῦ Δεκεμβρίου 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κειμένο τῆς ἐφημερίδας
«Ἴσκρα»

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΕΝΑ ΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ «ΕΡΓΑΤΩΝ ΤΟΥ ΝΟΤΟΥ»

Πήραμε ένα γράμμα τών «Εργατῶν τοῦ Νότου», πού χαιρετίζουν τό δυνάμωμα τοῦ ἐπαναστατικοῦ ρεύματος στίς γραμμές τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας καί μᾶς ἐπιφορτίζουν νά μεταδόσουμε τό χαιρετισμό τους στό «Σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας». Δυστυχῶς, ἀπό ἔλλειψη χώρου δέν μπορούμε νά δημοσιεύσουμε ὁλόκληρο τό γράμμα. Εἴμαστε πέρα γιά πέρα σύμφωνοι μέ τούς ἐπιστολογράφους, ὅτι «ἡ μέθοδος τῶν προκηρύξεων, πού συνηθίζεται σέ μᾶς στή Ρωσία, γιά τήν προπαγάνδισή τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν στίς πλατιές μάζες, δέν εἶναι σέ θέση νά καλλιεργήσει στίς μάζες αὐτές τήν πολιτική συνείδηση», ὅτι «εἶναι ἀνάγκη νά δημιουργηθεῖ εἰδική φιλολογία γιά τήν πολιτική διαπαιδαγώγηση τοῦ ρωσικοῦ προλεταράτου». Δέ νομίζουμε ὅμως πῶς εἶναι πραχτικό τό σχέδιο τῶν ἐπιστολογράφων νά ἐκδίδονται γιά τό σκοπό αὐτό ἐκλαϊκευτικές προσοῦρες μέ 3-4 σελίδες καί νά κυκλοφοροῦν «ταυτόχρονα σ' ὁλόκληρη τή Ρωσία». Νομίζουμε ὅτι τό ρωσικό προλεταριάτο εἶναι πέρα γιά πέρα ὄριμο καί γιά μιά φιλολογία πού χρησιμοποιοῦν ὅλες οἱ ἄλλες τάξεις, δηλ. γιά ἐφημερίδα. Μόνο μιά πολιτική ἐφημερίδα μπορεῖ πραγματικά νά καλλιεργεῖ στίς μάζες τήν πολιτική συνείδηση καί νά φωτίζει, σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τῶν ἐπιστολογράφων, «ὅλη τήν κοινωνική μας ζωή, ἀρχίζοντας ἀπό τήν τέταρτη κλειστή τάξη καί τελειώνοντας στή μεγάλη ἀστική τάξη». Μόνο μιά πανρωσική ἐφημερίδα μπορεῖ, μέ τόν ὄρο ὅτι θά ὑποστηρίζεται ἐνεργά ἀπ' ὅλες τίς ἐπιτροπές καί τούς τοπικούς ὁμίλους, νά κυκλοφορεῖ λίγο-πολύ «ταυτόχρονα σ' ὁλόκληρη τή Ρωσία» καί νά βγαίνει τόσο συχνά, πού νά μπορεῖ νά λέγεται ἐφημερίδα. Καί μόνο μιά γερή ὀργάνωση ἑνὸς παρόμοιου ἐπαναστατικοῦ

ὄργάνου θά σημάνει τό ὀριστικό πέρασμα τοῦ κινήματός μας «ἀπό τήν ἀπεργιακή οἰκονομική πάλη σέ μιά πλατιά ἐπαναστατική πάλη ἐνάντια στή ρωσική ἀπολυταρχική κυβέρνηση».

«*Ἴσκρα*» ἀρ. φύλλου 13,
20 τοῦ Δεκέμβρη 1901

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
κείμενο τῆς ἐφημερίδας
«*Ἴσκρα*»

Ακρίματα & εσφαλμάματα

Μερικά :

1) Ακρίμα p 35 (Σειρά C. 188-) εβ. σφρ. (α) το
 40ms
 Πληρωμα ικανο δασιμα κτ) και δυλ κωσαν
 κρουμ οτακα φρας ηγιηδ Σεντιζα,
 > 2000 αη ηφ φρασ ε οδοι. κε δοοζμε) (α) ποικια
ημοια Σεντιζα, (β) κομμα. ραβ-ε οτακ, βαδζα
 & Σεν; (γ) κομμα. κλα. εδν, κα φρασιον-ελεβ
 οαηζα Σεν.

2) Κομμα. ημυ. οπιτιζα. Σενζα εδζα
 δεκ του. ρολ. ελο. οαζ. εδζα και ηφ ηγιηδ. Ρεβ
 γενοζμε.

Ακρίμα - βοβοροεανω το ηφκαμα οφρ
 οηραμω μυδαβυδραζα. Μυδαβυδραζα,
 κακ ομωδα βελετ μηρβωζα. ακριμα

Σφρ. κελτ. οαηζα. ο. υ. εβα. ηφ ζεωδ.
 ηζα οαηζακτλζ.

Ομωμω. ο. βεδ. ο ηφραμω ελεβ κλαζα

3) Κομμα. ρολ. οταζα — ροοι ηφραμω
 οφρα — ρολ. καζμω ε Σεν.

(Ακρίμα - κοροζ. ζαμωδ. Κωμωδω βεδζαμω
 οα κομω κωμωμωζα ολι οαοακα, α κε ηφραμω
 ρεζ.)

ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

Θέσεις:

1) Ὁ ἀναρχισμὸς μέσα στὰ 35—40 χρόνια (Μπακούνιν καὶ Διεθνῆς¹⁴⁷ τοῦ 1866—) τῆς ὑπαρξῆς του (καὶ ἀπὸ τὸν Στίρνερ πολὺ περισσότερα χρόνια) δὲν ἔδωσε τίποτα ἐκτὸς ἀπὸ κοινότητες φράσεις ἐνάντια στὴν ἐκμετάλλευση.

Αὐτὲς οἱ φράσεις κυκλοφοροῦν ἐδῶ καὶ πάνω ἀπὸ 2000 χρόνια. Ἐκεῖνο πού λείπει εἶναι (α) ἡ κατανόηση τῶν αἰτίων τῆς ἐκμετάλλευσης· (β) ἡ κατανόηση τῆς ἐξέλιξης τῆς κοινωνίας, πού ὀδηγεῖ στὸ σοσιαλισμό· (γ) ἡ κατανόηση τῆς ταξικῆς πάλης, σάν δημιουργικῆς δύναμης γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ σοσιαλισμοῦ.

2) Ἡ κατανόηση τῶν αἰτίων τῆς ἐκμετάλλευσης. Ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, σάν βάση τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας. Ἡ κοινωνικὴ ἰδιοκτησία στὰ μέσα παραγωγῆς. Nihil* δὲν ὑπάρχει στὸν ἀναρχισμό.

Ὁ ἀναρχισμὸς εἶναι ἡ ἀνάποδη ὄψη τοῦ ἀστικοῦ ἀτομικισμοῦ. Ὁ ἀτομικισμὸς σάν βάση ὁλόκληρης τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ ἀναρχισμοῦ.

}	'Υπεράσπιση τῆς μικρῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ στὴ γῆ.
	Keine Majorität**.
	*Ἀρνηση τῆς συντονιστικῆς καὶ ὀργανωτικῆς δύναμης τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.

3) Ἡ μὴ κατανόηση τῆς ἐξέλιξης τῆς κοινωνίας — ρόλος τῆς μεγάλης παραγωγῆς — τῆς ἐξέλιξης τοῦ καπιταλισμοῦ σὲ σοσιαλισμό.

* — Nihil — τίποτα. Ἡ Σύντ.

** — Καμιὰ πλειοψηφία (δηλ. ἀρνηση ἀπὸ τοὺς ἀναρχικοὺς τῆς ὑποταγῆς τῆς μειοψηφίας στὴν πλειοψηφία). Ἡ Σύντ.

(Ο άναρχισμός είναι προϊόν τής άπόγνωσης. Ψυχολογία παραστρατημένου διανοουμένου ή λοϋμπεν προλετάριου και όχι προλετάριου.)

4) Ή μή κατανόηση τής ταξικῆς πάλης τοϋ προλεταριάτου.
Ή άνόητη άρνηση τής πολιτικῆς στήν άστική κοινωνία.

Ή μή κατανόηση τοϋ ρόλου τής όργάνωσης και διαπαιδαγώγησης τών έργατῶν.

Πανάκεια άπό μονόπλευρα μέσα, ξεκομμένα άπό κάθε άλλη-λουχία.

5) Στή νεότερη ιστορία τής Εϋρώπης τί έδωσε ό άναρχισμός πού κυριάρχησε κάποτε στίς ρωμανικές χῶρες;

— Δέν ύπάρχει κανένα δόγμα, καμιά έπαναστατική διδασκαλία, καμιά θεωρία.

— Κομμάτιασμα τοϋ έργατικού κινήματος.

— Πλήρες fiasco * στά πειράματα τοϋ έπαναστατικού κινήματος (προυντονισμός στά 1871, μπακουνισμός ¹⁴⁶ στά 1873).

— Ήποταγή τής έργατικῆς τάξης στήν άστική πολιτική μέ μορφή άρνησης τής πολιτικῆς.

Γράφτηκε τό 1901

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1936
στό περιοδικό*

«Προλετάρσκαγια Ρεβολιούτσιγια» τεϋχος 7

*Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό
χειρόγραφο*

* — φιάσκο, χρεοκοπία. Ή Σίντ.

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ ΥΛΙΚΑ

**ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
ΣΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟΥ ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ
ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ
ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ¹⁴⁹**

ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟ

Κείμενο του σχεδίου Καταστατικού

1. Ἡ ἐπαναστατικὴ ὀργάνωσις «Σοσιαλδημοκράτης» καὶ ἡ «Ὄργάνωσις τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς „Ἴσκρα“ καὶ τοῦ „Ζαριά“» συνενώνονται σέ

2. Ἡ ὀργάνωσις λειτουργεῖ πάνω στή βάση τῶν ἐπαναστατικῶν ἀρχῶν τοῦ σύγχρονου ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ πολιτικὸ τῆς πρόγραμμα ἡ ὀργάνωσις τάσσεται ἀλληλέγγυη μέ τῆ Διακήρυξι τοῦ ΣΔΕΚΡ. Βάζοντας καθήκον τῆς τὴν υπεράσπιση τοῦ ταξικοῦ χαρακτήρα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ τὸν ἀγῶνα ἐνάντια στὰ κάθε λογῆς ὀπορτουριστικά καὶ ἀστικά ρεύματα μέσα σ' αὐτό, ἡ ὀργάνωσις ἐπιδιώκει κατὰ πρῶτο λόγο τὴν πραγματοποίησι τῶν σκοπῶν τῆς πάλης ἐνάντια στὸν τσαρισμό.

Κείμενο, θεωρημένο ἀπὸ τὸν Β. Ι. Λένιν

1. Ἡ ἐπαναστατικὴ ὀργάνωσις «Σοσιαλδημοκράτης» καὶ τὸ «Τμήμα τοῦ ἐξωτερικοῦ τῶν ὀργανώσεων τῆς „Ἴσκρα“ καὶ τοῦ „Ζαριά“» συνενώνονται σέ μιὰ ὀργάνωσις μέ τὴν ὀνομασία: «Ὄργάνωσις (σύνδεσμος;) τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας».

3. Τή δημοσιολογική δράση τῆς ὀργάνωσης τῆ διευθύνουν 1) ἡ συνταχτική ἐπιτροπὴ τοῦ «Ζαριά» καὶ τῆς «Ίσκρα», καὶ 2) ἡ συνταχτική ἐπιτροπὴ τῆς «Ἐργατικῆς βιβλιοθήκης», καὶ 3) ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς».

Σημείωση. Οἱ συνταχτικὲς ἐπιτροπὲς τῶν ὀργανώσεων ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ συμπληρῶνουν τὴ σύνθεσίν τους μετέωλη τῆς ὀργάνωσης γιὰ τὴν ἐκπλήρωση προσωρινῶν λειτουργιῶν.

4. Ἡ ὀργάνωση ἐκδίδει τὰ ὄργανα «Ζαριά» καὶ «Ίσκρα» καὶ μπροσούρες.

Σημείωση. Ἡ ἔκδοση νέων ὀργάνων ἀποφασίζεται στὸ γενικὸ συνέδριο τῆς ὀργάνωσης.

5. Κάθε 2 βδομάδες ἡ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ τῆς «Ίσκρα» στέλνει μέσω τῆς διοικήσεως σ' ὅλα τὰ μέλη τῆς ὀργάνωσης τίς πληροφορίες πού ἔρχονται ἀπὸ τὴ Ρωσία*.

I. Γενικὴ διοίκηση II. Διοίκηση τοῦ ἐξωτερικοῦ	}

I. Γενικὴ διοίκηση.
Ἡ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ τῆς «Ίσκρα» ἔχει τὴν ἀντιπροσώπευση τοῦ Συνδέσμου, διαχειρίζεται τὸ γενικὸ ταμεῖο, καθοδηγεῖ τὴν ἔκδοση τοῦ τύπου καὶ τῆ μεταφορὰ του.

3. Τή δημοσιολογική δράση τῆς ὀργάνωσης τῆ διευθύνει 1) ἡ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ «Ζαριά» [[καὶ τῆς «Ίσκρα»]] μαζί με τὴν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς».

Σημείωση. Ἡ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ τῆς ὀργάνωσης ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ συμπληρῶνει τὴ σύνθεσίν της μετέωλη τῆς ὀργάνωσης γιὰ τὴν ἐκπλήρωση προσωρινῶν λειτουργιῶν.

5. Ἡ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ [τῆς «Ίσκρα»] στέλνει δύο φορές τὸ μήνα στὴ διοίκηση τοῦ ἐξωτερικοῦ πληροφορίες γιὰ νὰ ἀνακοινωθοῦν στὰ μέλη τοῦ «Συνδέσμου» (τῆς «ὀργάνωσης»).

- 1) Συγκέντρωση χρημάτων στὸ ἐξωτερικὸ.
- 2) Ὁργάνωση τῆς προπαγάνδας.
- 3) » τῆς πούλησης καὶ διάδοσης τοῦ τύπου.
- 4) » ὁμάδων βοήθειας.
- 5) » τῆς κυκλοφορίας τῶν δελτίων.
- 6) Προκαταρκτικὴ ἐξέταση τῶν προτάσεων, αἰτήσεων καὶ παραπόνων γιὰ τὴν ὑποβολὴ τους στὸ συνέδριο.
- 7) Ὁργάνωση τοῦ συνεδρίου.
- 8) Σύνταξη τρίμηνου δελτίου σχετικὰ μ' ὄλο τὸ ἐξωτερικὸ.

* Τὰ ἄρθρα 4 καὶ 5 εἶναι σβησμένα ἀπὸ τὸν Λένιν. Σὲ χωριστὰ φύλλα εἰ-

6. Ἡ ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης» καὶ ἡ ὀργάνωση τοῦ «Ζαριά» καὶ τῆς «Ἴσκρα» παραδίδουν στὴ διοίκηση τὶς ἀποθήκες τους, τοὺς τρέχοντες λογαριασμοὺς καὶ τὰ τυπογραφεῖα (τοῦ «Ζαριά» καὶ τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς»)*.

7. Τὶς γενικὲς ὑποθέσεις τῆς ὀργάνωσης τὶς διαχειρίζεται 1) Τὸ γενικὸ συνέδριο τῶν μελῶν, 2) Ἡ διοίκηση πού ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ γραμματεῖα πού ὀρίζεται ἀπὸ τὴ σύνταξη τοῦ «Ζαριά», καὶ ἀπὸ 2 μέλη πού ἐκλέγονται ἀπὸ τὴν ὀργάνωση γιὰ δύο χρόνια*.

8. Τὰ γενικά συνέδρια τῆς ὀργάνωσης συνέρχονται κάθε δύο χρόνια.

8α) Τὸ συνέδριο ἐπεξεργάζεται τὶς ὁδηγίες γιὰ τὴ σύνταξη*.

9. Τὰ συνέδρια λύνουν ὅλα τὰ ζητήματα μὲ ἀπλή πλειοψηφία ὄλων τῶν μελῶν τῆς ὀργάνωσης.

10. Ἡ διοίκηση καθορίζει τὸ χρόνο καὶ τὸν τόπο τῶν γενικῶν συνεδρίων καὶ ἐπεξεργάζεται τὴν ἡμερησία διάταξη**.

11. Ἡ διοίκηση μὲ δικιὰ τῆς πρωτοβουλία εἴτε ὕστερα ἀπὸ ἀπαίτηση τοῦ $\frac{1}{3}$ τῶν μελῶν τῆς ὀργάνωσης συγκαλεῖ ἑκτακτα συνέδρια**.

12. Ἡ διοίκηση ὀργανώνει καὶ καθοδηγεῖ τὴ μεταφορὰ τοῦ ἔντυπου ὕλικου**.

13. Ἡ διοίκηση στέλνει κάθε 2 μῆνες σ' ὅλα τὰ μέλη τῆς ὀργάνωσης ἀπολογισμὸ γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ ἔργου τῶν μεταφορῶν, γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ ταμείου τῆς ὀργάνωσης, γιὰ τὴν ποσότητα καὶ τὸ εἶδος τοῦ ἔντυπου ὕλικου πού ἐκδόθηκε καὶ στάλθηκε στὴ Ρωσία καὶ τὶς πληροφορίες πού ἔρχονται ἀπὸ τὴν ὀργάνωση τῆς Ρωσίας**.

14. Ἡ διοίκηση παρουσιάζει στὰ ταχτικά συνέδρια ἀπολογισμὸ γιὰ τὴ δράση τῆς ὀργάνωσης στὴ διάρκεια τῶν δύο χρόνων πού πέ-
ρσαν.

ναὶ γραμμὲν ἀπ' αὐτὸν τὸ κείμενο τοῦ 5ου ἄρθρου, πού ἀκολουθεῖ. Ἡ Σύντ.

* Τὸ ἄρθρο αὐτὸ τὸ ἔχει σβῆσει ὁ Λένιν. Ἡ Σύντ.

** Αὐτὸ τὸ ἄρθρο εἶναι σβησμένο ἀπὸ χέρι ἀγνώστου. Ἡ Σύντ.

15. Ἡ διοίκηση ἐφοδιάζει τίς ομάδες βοήθειας
 μέ ἔντυπο ὕλικό καί διαλέξεις καί παρέχει στά
 μέλη τῆς ὀργάνωσης κάθε εἶδους βοήθεια στή
 δράση τους. } Τέλος

16. Ἡ διοίκηση λύνει ὅλα τά ζητήματα μέ
 ἀπλή πλειοψηφία *.

17. Ὅλα τά χρηματικά ποσά, πού συγκεντρώνονται ἀπό τά μέλη τῆς ὀργάνωσης γιά τήν ὑπόθεση τῆς ἐπανάστασης, μπαίνουν στό γενικό ταμεῖο.

18. Ὅλα τά ποσά πού μπαίνουν στό ταμεῖο
 ξοδεύονται 1) γιά τή γενική διοίκηση, 2) γιά τήν
 ἐκδοση τῆς «Ἴσκρα», 3) γιά τήν ἐκδοση τῆς
 «Ἐργατικῆς βιβλιοθήκης», 4) γιά τήν ἐκδοση
 τοῦ «Ζαριά».

19. Νέα μέλη γίνονται δεκτά μέ σύσταση 5
 μελῶν τῆς ὀργάνωσης καί ὕστερα ἀπό συγκατά-
 θεση τῆς πλειοψηφίας τῶν $\frac{2}{3}$ ὄλων τῶν μελῶν
 τῆς ὀργάνωσης.

20. Τά μέλη διαγράφονται ἀπό τήν ὀργάνωση
 μέ πλειοψηφία τῶν $\frac{2}{3}$ ὄλων τῶν μελῶν τῆς
 ὀργάνωσης.

21. Στίς πόλεις ὅπου ὑπάρχουν μερικά μέλη
 τῆς ὀργάνωσης, ὅλη ἡ δράση τους, ἐξαιρέσει
 εἰδικῶν ἐντολῶν ἀπομέρους τῆς διοίκησης, πρέ-
 πει νά εἶναι συλλογική.

22. Σέ περίπτωση διάλυσης τῆς ὀργάνωσης
 τά τυπογραφεῖα καί οἱ ἀποθήκες ἐπιστρέφονται
 στούς ἀρχικούς ἰδιοχτῆτες τους **.

Γράφτηκε ἀνάμεσα στίς 24
 τοῦ Ἀπρίλη (7 τοῦ Μάη)
 καί 11 (24) τοῦ Ἰούλη 1901

Δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά,
 σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

* Τό ἄρθρο αὐτό τό ἔχει σβῆσει ὁ Λένιν. Ἡ Σύντ.

** Τά ἄρθρα 19-22 εἶναι γραμμένα σέ χωριστό φύλλο ἀπό χέρι ἀγνώ-
 στου. Ἡ Σύντ.

ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ «ΝΕΑ ΣΦΑΓΗ»

* 11 τοῦ Μάρτη	$\left. \begin{array}{l} 8. \\ 8. \\ 8. \\ 8. \\ 8. \end{array} \right\}$	Πετρούπολη	11.III	$\left. \begin{array}{l} \text{'Αρ. 3}^{150} \\ \text{'Αρ. 3} \\ \text{'Αρ. 4} \\ \text{'Αρ. 3} \\ \text{'Αρ. 4} \end{array} \right\}$
1. V		Κίεβο	11.III	
7. V		Δυτ. Σιβηρία	11.III	
		Καζάν	11.III	
		Γιαροσλάβλ	9-10.III	
		συγκεντρώσεις		

1. 200 άτομα ἐγκατέλειψαν τή δουλειά καί πρόβαλαν «ἀβάσιμα αἰτήματα».

α. Ἐκόμα καί σύμφωνα μέ τούς ρωσικούς νόμους ἡ «ἐγκατάλειψη τῆς δουλειᾶς» ἀποτελεῖ ἀπλῶς πταῖσμα.

β. Ποιός κρίνει ὅτι εἶναι «ἀβάσιμα» τά αἰτήματα;

Ὁ ὑποδιευθυντής τοῦ ἐργοστασίου.

2. Ἄρχισαν νά σταματοῦν *μέ τή βία* τίς μηχανές καί «στό μεταξύ», ὅπως ἐκφράστηκε ἡ ἀսτυνομία, «ὄλοι οἱ ἐργάτες ἐγκατέλειψαν τή δουλειά».

Γεννιέται τό ἐρώτημα, σέ τί λοιπόν ἐκφράστηκε ἐδῶ ἡ βία; Ἄν ὄλοι ἐφυγαν, τότε πῶς νά μή σταματήσουν τίς μηχανές; Φεύγοντας, τίς σταματοῦσαν, — τί σχέση ἔχει ἐδῶ τό «μέ βία»; *Schatz der Arbeits stulliegen??***

3. Κλήθησαν 2 ἴλες ἱππικοῦ (150;; × 2 = 300) + ἀ π ό σ π α σ μ α (100-150;;;) + 200 χωροφύλακες Ἐργο***, κατά πᾶσαν πιθανότητα > 500 ἄνδρες.

* Στό χειρόγραφο ὁ Λένιν ἔχει σβῆσει αὐτή τήν παράγραφο. Ἡ Σύντ.

** — Σταματήσαν ἤσυχα τίς μηχανές;; Ἡ Σύντ.

*** — Συνεπῶς. Ἡ Σύντ.

4. Οἱ ἐργάτες (3600) κατέλαβαν τὸ δρόμο καὶ σταμάτησαν τὰ ἵπποκίνητα τράμ.
5. Ἡ ἐπίθεση τῆς ἀστυνομίας (μέ ἀπαίτηση νά διαλυθοῦν) ἀποκρούστηκε μέ πέτρες.
     [Πίσω ἀπό τούς φράχτες καί μέσα ἀπό τὸ πλῆθος. Βροχή ἀπό πέτρες. Οἱ ἐργάτες ἀπέδειξαν ὅτι μάχονται καλά.]
6. Κλήθηκε ἡ ἔνοπλη ὁμάδα — πυροβολισμοί μέσα ἀπό τὸ πλῆθος.
7. 3 ὁμοβροντίες — 1 νεκρός + 8 τραυματίες (1 πέθανε).
8. Λόχοι τοῦ συντάγματος πεζικοῦ τοῦ Ὀμσκ. [Πέτρες μέσα ἀπό τίς αὐλές.]

* Ἄρθρο τῆς «Νόβογε Βρέμια»
 (Ἄρ. φύλλου 9051 τῆς 11. V).

Τὸ ἄρθρο αὐτὸ εἶναι τυπικὸ
 σάν «ἀνώτατο» ὄριο τῆς σοφίας
 τῶν ρώσων δημοσίων ἀνδρῶν:
 σύγκρ. μέ τὸ 1886 (Κατκόφ) καί
 τὸ 1896—1897 (τῆς 2. VI).

«Ἐπιπρόσθετο»

1. Ἔστω ἐνμέρει — «προπαγάνδα ἀντικρατικῶν καὶ ἀντικοινωνικῶν ἰδεῶν» (!)
     — «βλαβερές ψευτοδιδασκαλίες»
     — «σκοτεινές ἰδέες καὶ ἐλπίδες».
2. Ὅμως — «οἱ ὑπάρχουσες συνθήκες εὐνοοῦν»
     — «προκαλοῦν καὶ ἐνισχύουν τὴ δυσαρέσκεια».
3. (Ποιές εἶναι αὐτές οἱ συνθήκες;).
4. «Δυστυχῶς, ξέρουμε πολὺ λίγα».
     [«Δυστυχῶς». . .]
5. (α) «Οἱ ἐργάτες ἀποσποδνται ἀπὸ τίς φωλιές τους στὰ χωριά». . .
     «ζοῦν μέσα σέ. . . εἰδικὴ κοινωνικο-θητικὴ ἀτμόσφαιρα, ποὺ δημιουργεῖται. . . χάρη. . . στή συσσώρευση μαζῶν, ποὺ δὲ συνδέονται μεταξύ τους μέ ζωτικὰ κοινωνικὰ συμφέροντα, ἀλλά μέ κοινότητα μηχανῶν».
- (β) «Ὁ χωρικός ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸ χωριὸ του μέ τὰ ταπεινά ἀλλά αὐτοτελεῆ κοινωνικο-οικονομικὰ συμφέροντα καὶ σχέσεις του».
6. Βρωμερὴ ἐπίθεση ἐνάντια στοὺς ἀλλογενεῖς.

[«ὦμοί καὶ ἄπληστοι».]

7. (γ) Καπιταλισμός: μίνιμουμ μεροκάματο για μάξιμουμ δουλειά... άνικανότητα νά άντεπεξέλθει στήν άνεργία.

Ergo	(1)	Χωρισμός από τό χωριό (α).
	(2)	» » τίς «ταπεινές» σχέσεις (β)
	(3)	ύποδούλωση στό κεφάλαιο (γ).

8. Πρόγραμμα: «κρατική μέριμνα».
«Νά επιμείνουμε».
9. «Όμοια μέ»... τό 1861 (!!)
«Σοφή πεποίθηση».

Γράφτηκε στά τέλη τοῦ Μάη 1901

Δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά,
σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ «ΟΙ ΔΙΩΧΤΕΣ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ
ΚΑΙ ΟΙ ANNIBES ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ»

1

ΟΙ ΔΙΩΧΤΕΣ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ
ΚΑΙ ΟΙ ANNIBES ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ¹⁵¹

Φιλελεύθεροι στοχασμοί για τὰ ὑπολείμματα τῶν ζέμστβο *

Ἡ σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ μας δημοσίευσε μέ τόν τίτλο «Ἡ ἀπολυταρχία καί τὰ ζέμστβο» τό ἐμπιστευτικό ὑπόμνημα τοῦ ὑπουργοῦ οἰκονομικῶν Σ. Γ. Βίττε γιά τή σημασία τῶν ζέμστβο καί γιά τό ὅτι ὁ θεσμός αὐτός δέν πρέπει νά εἰσαχθεῖ στίς ἀκρινές περιοχές. (Stuttgart, Verlag Dietz, 1901.) Εἶναι μιά πολύ ὀγκώδης ἐργασία (212 ἐντυπες σελίδες) πού δίνει συστηματική συνόψιση τῶν συλλογισμῶν καί τῶν στοιχείων, πού ἀποδείχνουν ὅτι τὰ ζέμστβο ἔχουν συνταγματικό χαρακτήρα καί ὅτι ὁ θεσμός αὐτός εἶναι ἀσυμβίβαστος μέ τήν ἀπολυταρχία. Ὁ κ. Ρ. Ν. Σ., πού μᾶς προμήθευσε καί τό ἴδιο τό μυστικό ἔγγραφο καί τὰ μέσα γιά τήν ἔκδοσή του, συνόδευσε τό ὑπόμνημα μέ ἐκτεταμένο πρόλογο (44 σελ.), γραμμένο σέ φιλελεύθερο πνεῦμα. Θά χρειαστεῖ νά σταθοῦμε πύο λεπτομερειακά πάνω σ' αὐτόν τόν πρόλογο, πού ἀπό τήν προσθήκη του ὄλη ἡ ἔκδοση μάλλον ἔχασε παρά κέρδισε.

Γενικά ὁμως ἡ ἔκδοση παρουσιάζει ἀρκετά μεγάλο ἐνδιαφέρον ** .....
πύο ἐνδιαφέροντα σημεῖα ** .....!.....
σχετικά λιγότερο βασικό: ἀπό ἀπλά σχόλια τῶν ξένων παρατηρητῶν καί ἐπιστημόνων. Νά ὁ Μάκενζι Οὐάλλας, συγγραφέας ἑνός γνωστοῦ (ὄχι, φυσικά, στό ρωσικό κοινό) ἀγγλικοῦ βιβλίου σχετικά μέ τή Ρωσία, λέει γιά τὰ ζέμστβο: «Στή μορφή του ὁ θεσμός αὐτός εἶναι καθαρά κοινοβουλευτικός, δηλ. ἀποτελεῖται ἀπό συνέλευση αἰρετῶν ἀντιπροσώπων τοῦ πληθυσμοῦ». Νά τό σχόλιο ἑνός γάλλου πολιτειολόγου συγγραφέα, τοῦ Ντεμομπίν

* Τήν πρωταρχική αὐτή ἐπικεφαλίδα τήν ἔσβησε ὁ Λένιν. Ἡ Σύντ.

** Τό κείμενο δέν περισώθηκε. Ἡ Σύντ.

(Demombynes): «ὁ θεσμός τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμετβο, τῶν κυβερνείων καί τῶν νομῶν, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς ἀφετηρία τῆς ἐποχῆς τῶν μεταρρυθμίσεων, πού ἐπεκτείνονται ἀναπόφευχτα ὡς τῆ νομοθετική ἐξουσία». Νά στοιχεῖα ἀπό τήν ἱστορία τῆς Πρωσσίας. Ἡ αὐτοδιοίκηση τῶν πόλεων εἶχε εἰσαχθεῖ ἐκεῖ ἀκόμα ἀπό τό 1808, καί ὁ Στάιν πού ἔκανε αὐτή τή μεταρύθμιση, τή συσχέτιζε μέ τή μελλοντική εἰσαγωγή συντάγματος. Ἀπό τήν αὐτοδιοίκηση τῶν πόλεων χρειάστηκε νά περάσουν βαθμιαῖα στά ἐπαρχιακά σείμ. Παρά τήν ἀριστοκρατική τους σύνθεση, τά σείμ αὐτά ἄρχισαν ἀπό τό 1842 νά κάνουν ἐνέργειες γιά τή σύγκληση παγκρατικοῦ-ἀντιπροσωπευτικοῦ σώματος. Χρειάστηκε νά καθιερωθοῦν στό Βερολίνο κοινές συνεδριάσεις ἐπιτροπῶν ἀπό ὅλα αὐτά τά σείμ, μόνο ὅμως μέ συμβουλευτική ψήφο, γιά τά ζητήματα πού εἰσηγεῖτο ἡ κυβέρνηση. «Τό ἐνωμένο αὐτό λαντάγ, μή ἱκανοποιούμενο ἀπό τή συμβουλευτική του ἀποστολή, ἄρχισε νά διεκδικεῖ κυρίαρχη συμμετοχή στήν ἀνώτατη διοίκηση, στήν ἀρχή μέ πολύ εὐγενική μορφή εὐχαριστήριων ψηφισμάτων, ἀργότερα ὅμως μέ ἀνοιχτή ἀντίδραση στίς ἐπιθυμίες καί στή θέληση τοῦ βασιλιᾶ». Καί τρία χρόνια μετά τή σύγκλησή του τό συμβουλευτικό αὐτό λαντάγ μετατράπηκε στή συνταγματική βουλή τοῦ 1848»*.

Μιλώντας ἀπλά καί κοφτά, πρέπει νά παραδεχτοῦμε ἀνοιχτά ὅτι ὁ κ. Ρ. Ν. Σ. ἐρωτοτροπεῖ κατά τόν ἴδιο ἀνάξιο τρόπο μέ τίς πολιτικές προλήψεις τῆς πλατιᾶς μάζας τῶν φιλελευθέρων τῶν

* Θά σημειώσουμε παρεμπιπτόντως, ὅτι περιγράφοντας τή σημασία τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ Στάιν στήν Πρωσσία καί παραθέτοντας τίς ἀπόψεις τοῦ ἱστορικοῦ Τράιτσκε, ὁ συντάχτης τοῦ ὑπομνήματος κ. Βίττε ἀντιγράφει ἀτόφια μιά παράνομη ἐργασία τοῦ Ντραγκομάνοφ, *χωρίς νά ἀναφέρει τό ὄνομα του* (συγκρ. τό «Υπόμνημα», σελ. 36-37, καί τό ἄρθρο τοῦ Ντραγκομάνοφ: «Ἡ ἀπολυταρχία, ἡ τοπική αὐτοδιοίκηση καί τό ἀνεξάρτητο δικαστήριον», σελ. 55-56). Μόνο λίγες σελίδες παρακάτω ὁ συγγραφέας τοῦ ὑπομνήματος παραθετεῖ περικοπές ἀπό τόν Ντραγκομάνοφ (χωρίς νά λέει ὅτι τόν «χρησιμοποίησε» ἐπιφωφελῶς) καί ἀναγνωρίζει ὅτι εἶχε δίκαιο ὅταν τό 1889 ἐπενέβηκε στήν πολεμική του «Ρούσκι Βέστνικ»¹⁵² μέ τό «Βέστνικ Ἐβρόπι»¹⁵³ σχετικά μέ τό ζήτημα ἂν συμβιβάζεται ἡ ἀπολυταρχία μέ τήν τοπική αὐτοδιοίκηση καί δήλωσε, ὅτι στήν οὐσία τό δίκαιο εἶναι μέ τό μέρος τοῦ πρώτου ὄrganου, ὅτι «τώρα στή Ρωσία ἡ τοπική αὐτοδιοίκηση εἶναι πραγματικά ἀσυμβίβαστη μέ τή μοναρχική ἀπολυταρχία, — γιατί ἡ τελευταία αὐτή δέ νοεῖται σήμερα χωρίς γραφειοκρατία». Ὁ συντάχτης τοῦ ὑπομνήματος κ. Βίττε ὑποχρεώθηκε *πολλές φορές* νά ἀντιγράψει παράνομες μπροσούρες καί νά ὁμολογεῖ ἀνοιχτά, ὅτι οἱ μπροσούρες αὐτές ἔλεγαν τήν ἀλήθεια, ὅτι ἡ ἀποψη τού ἦταν σωστή. (Ἀπό τίς λέξεις: «μέ τό „Βέστνικ Ἐβρόπι“» καί ὡς τό τέλος τῆς παραγράφου τό κείμενο τοῦ χειρόγραφου εἶναι σβησμένο ἀπό τόν Λένιν. Ἡ Στίτ.)

ζέμσβο, ὅπως καί ἡ «Ραμπότσαγια Μίσιλ» μέ τίς πολιτικές προλήψεις τῆς πλατιᾶς μάζας τῶν ἐργατῶν. Ἡ ἐπίδειξη ἀνοχῆς ἀπέναντι σ' αὐτή τήν ἐρωτοτροπία θά ἦταν γιά τήν ἐπαναστατική σοσιαλδημοκρατία ἐξίσου παράλογη καί ἐγκληματική τόσο στήν πρώτη ὡς καί στή δεύτερη περίπτωση. Εἶναι πρόληψη τό ὅτι τάχα οἱ μεγάλες μεταρρυθμίσεις δέν εἶχαν σκοπό τους τό μεγαλύτερο θρίαμβο τῆς γραφειοκρατίας, — ὅτι τάχα τά ζέμσβο ἔχουν μεγάλη πολιτική σημασία, — ὅτι τάχα ἡ ὕπαρξη τῶν ζέμσβο παρουσιάζει τήν καλύτερη εὐκαιρία νά δοθεῖ στή χώρα ἕνα μετριοπαθές σύνταγμα, — ὅτι τάχα σημαία τοῦ ἀγῶνα γιά τήν πολιτική ἐλευθερία στή Ρωσία μπορεῖ νά γίνει τό σύνθημα «δικαιώματα καί κυρίαρχο πανρωσικό ζέμσβο».

2

ΣΧΕΔΙΟ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ

Εισαγωγικές παρατηρήσεις	1-3
Σχόλια τῶν ξένων	4-5 *
Τό φιλελεύθερο κίνημα τῆς δεκαετίας 1860-1870	I 6-18 — τό ἐπαναστατικό κίνημα
	II 19-23 — ὁ μεσοβέζικος χαρακτήρας τῆς μεταρύθμισης τῶν ζέμσ-τβο
Ἐπίδραση	24-29 — Ἐπίδραση
	III
Τό ἐπαναστατικό κίνημα τῆς δεκαετίας 1870-1880 καί ἡ νέα ἐποχή	30-41
	IV
Ἐπίδραση	42-56
	V
Ὁ πρόλογος τοῦ Ρ. Ν. Σ.	57-78
	VI
Τό ζήτημα τῆς σημασίας τῶν ζέμστβο	79-92
	90 σελίδες

* Αὐτή τῆ σειρά τῆ σβῆνει ὁ Λένιν. Ἡ Σύντ.

3

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΒΟΛΝΟΓΕ ΣΛΟΒΟ»¹⁵⁴

Z. Σ. Δεκαοχτώ χρόνια πολέμου τῆς ὑπαλληλοκρατίας μέ τά ζέμστβο. «Βόλνογε Σλόβο» τεύχος 53 — (20.1.1883)

[Βγήκε καί σέ χωριστή μπροσούρα]

... Ὅπως εἶναι γνωστό, .. Ὁ νόμος γιά τό θεσμό τῶν ζέμσ-
τβο τοῦ 1864 δέν ἔδωσε καθόλου αὐτό πού ἀπαιτοῦσε ἡ κοινή
γνώμη...

... Ἡ κυβέρνησις — μέ τό στόμα τῶν ἡμιεπίσημων ὀργάνων
τῆς — τῆς «Σέβερναγια Πότιστα» καί ἀκόμα καί τῶν διοικητῶν
τῶν κυβερνεῖων — καθησυχάζε τοὺς φόβους * πού εἶχαν δημιουρ-
γηθεῖ, τονίζοντας ὅτι ὁ νέος θεσμός εἶναι ἀπλῶς ἓνα πείραμα,
ἓνα εἶδος σχολῆς ἀντιπροσώπευσης καί ἄφηνε νά ἐννοηθεῖ ὅτι
ὁ θεσμός αὐτός θά ἐπεκταθεῖ... («Βόλνογε Σλόβο» τεύχος 53,
σελ. 6).

... Σέ 8 κεντρικά κυβερνεῖα οἱ ἀτομικοὶ ἰδιοκτητῆτες πού
ἀνέρχονται σέ 93 900 ἄτομα μέ 119 880 τετραγωνικά βέρστια γαιο-
κτησίαι, ἔχουν 1817 ἀντιπροσώπους στήν τοπική αὐτοδιοίκησι,
ἐνῶ ὁ ἀγροτικός πληθυσμός πού ἀνέρχεται σέ 5 800 000 ἄτο-
μα μέ 181 440 τετραγωνικά βέρστια γῆς, εἶχε μόνο 1597 ἀντι-
προσώπους... (τεύχος 55, σελ. 6).

Στό τεύχος 57 (§ VI τοῦ ἄρθρου) ὁ *Z. Σ.* ἐκθέτει λεπτομερειακά
τήν ἀδυναμία πού διακρίνει τά ζέμστβο στό ἔργο τῆς εἰσπραξῆς
τῶν καθυστερημένων φόρων ἀπό τοὺς τσιφλικάδες καί διαπιστώ-

* Ὁ *Z. Σ.* ἔχει ὑπόψη του τοὺς φόβους τῆς κοινωνίας σχετικά μέ τό με-
σοβέζικο χαρακτήρα τῆς μεταρρύθμισης.

νει ότι η φορολογία τῆς ἀτομικῆς γαιοκτησίας καὶ τῆς γαιοκτησίας τῶν ἀγροτῶν εἶναι ἀνισόμετρα.

Νόμος Ροστόφ τοῦ κυβερνεῖου Γιαροσλάβλ — ἡ γῆ ποῦ ἀνήκει στοὺς γεωργοὺς ἐκτιμήθηκε πρὸς 12 ρούβλια (μὲ πληρωμὴ 13 καπίκια), ἡ γῆ τοῦ κοινοτικοῦ κλήρου — 16 ρούβλια (20 καπίκια) καὶ τὰ χωράφια τῶν τσιφλικάδων — 10 ρούβλια (11 καπίκια!).

ἀγροτ. τσιφλ.

Νόμος Βλαντίμιρ τοῦ κυβερνεῖου Βλαντίμιρ	18,2	9,4	(Μέσος ὁρος
— Σοῦζνταλ	—	—	ἐκτίμησης
— Κοβρόφ	—	—	1 ντεσιατίνας
— Βιάζνικη	—	—	σὲ ρούβλια.)
— Γκοροχοβέτς	—	—	
— Μοδρομ	—	—	
— Ποκρόφ	—	—	
— Ἀλεξάντροφ	—	—	
	10,4	4,0	

κατλ. Στὸ κυβερνεῖο Καλούγκα τὰ ζέμετβο ἐπέβαλαν ἀκόμα καὶ κεφαλικὸ φόρο στοὺς ἀγρότες.

«Ἐξάλλου, ὁ διοικητὴς τοῦ κυβερνεῖου κατήγγειλε αὐτὴ τὴν ἀπόφαση, γεγονός, ποῦ ἔδωσε στὴ γραφειοκρατία τὴν ἀφορμὴ νά παρουσιαστῆι σάν ὑπερασπιστὴς τῶν λαϊκῶν μαζῶν ἀπὸ τίς ἀδικίες τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ σώματος τῶν ζέμετβο — ἂν καὶ τὸ τελευταῖο αὐτὸ πῆρε στενὸ χαρακτῆρα κλειστῆς τάξης χάρις στοὺς νόμους καὶ στίς στρεψοδικίες, ποῦ μηχανεύτηκε ἡ ἴδια ἡ γραφειοκρατία» (σελ. 6, τευχὸς 57).

§ VII (τευχὸς 59) — σχετικά μὲ τὴ λαϊκὴ ἐκπαίδευση:

Ὁ Νόμος τοῦ 1864 γιὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα εἶναι «ἓνας κυριολεκτικὰ παράξενος συμβιβασμὸς ἀνάμεσα στὴ γραφειοκρατικὴ ἀρχή, στίς κληρικαλικὰς ἀξιώσεις καὶ στὰ συμφέροντα τοῦ σχολείου τῶν ζέμετβο, τὸ νόμο αὐτὸ, ὅμως, σὲ σύγκριση μὲ τὰ κατοπινὰ νομοθετήματα, καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὸ Νόμο τοῦ 1874, τὰ ζέμετβο τὸν θυμοῦνται τώρα μὲ λύπη» (σελ. 8).

«Στὰ 1869 ἰδρύθηκε ὁ θεσμὸς τῶν ἐπιθεωρητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων, μὲ μιὰ θέση γιὰ κάθε κυβερνεῖο. Τὸ 1871 τὸ ὑπουργεῖο λαϊκῆς παιδείας ὑπονομεῖ τὸ Νόμο τοῦ 1864 μὲ τίς ὁδηγίες του πρὸς τοὺς νεοσύστατους αὐτοὺς ἐπιθεωρητὲς τῶν δημοτικῶν σχολείων» (τευχὸς 59, σελ. 8) — δίνοντάς τους ἀνάμεσα στ' ἄλλα τὸ δικαίωμα νά ἀπολύουν δασκάλους. . . «Ὁ νέος θεσμὸς τῶν σχολικῶν ἐνωματορχῶν δέν ἄργησε νά φανεῖ ποιὸς εἶναι στὴν πράξη — καὶ στὰ 1873 κιόλας ἀκολούθησε, ὕστερα ἀπὸ ἀναφορὰ ἐνός ἀπ' αὐτούς, τοῦ κ. Ντρουζίνιν, τὸ κλείσιμο τῆς τεχνικῆς σχολῆς τοῦ ζέμετβο στὴν πόλη Ρζέφ — γιὰ τὸ λόγο ὅτι ἡ διοίκηση τοῦ ζέμετβο δέν ἐκτέλεσε τὴν ἀπαίτηση τοῦ ἐπιμελητῆ νά ἀποβάλλει τοὺς «φακελωμένους» [Sic; *. Δέν ξέρω, τί σημαίνει αὐτὸ] «ἀπὸ τὸν κ. Ντρουζίνιν μαθητὲς».

*— ἔτσι. Ἡ Σύντ.

ἡ λέξη φακελωμένους στό στόμα τοῦ κ. Ζ. Σ. (ὅπως φαίνεται ἀπό τή συνέχεια) σημαίνει δυσφημισμένους: «τούς δυσφήμισε σάν ἀνθρώπους πού πολιτικά δέν ἐμπνέουν ἐμπιστοσύνη»]

Τεύχος 60 (τέλος).

Τό βασιλικό διάγγελμα τῆς 25. XII. 1873 δέν εἶχε σχεδόν κανένα ἐπακόλουθο (ἐξαιτίας «τῆς ἀπόλυτης παθητικότητας τῶν προεστώτων τῶν εὐγενῶν μας») «ἐκτός ἀπό κάποια ἐνθάρρυνση τῶν καταδόσεων σέ βάρος τῶν ἐκπαιδευτικῶν» (σελ. 11).

«Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἶναι χαρακτηριστικό, ὅτι στήν κοινωνία ἀκούστηκαν φωνές πού χαιρετοῦσαν αὐτό τό βασιλικό διάγγελμα μέ τήν ἐλπίδα ὅτι οἱ προεστοί τῶν εὐγενῶν, πού ὀπωσδήποτε ἀποτελοῦν στοιχεῖο τῶν ζέμσ-
 ! • τβο, θά μποροῦν νά παραλύσουν τήν ἀποστολή τῶν ἐπιθεωρητῶν τῶν λαϊκῶν σχολείων, πού ἀναμφισβήτητα εἶναι στοιχεῖο ἀστυνομικό».

Ὁ Νόμος γιά τά δημοτικά σχολεῖα, πού ἐκδόθηκε τό 1874, «τσάκισε κι αὐτές τίς ἐλπίδες» — γιατί παρέδωσε ὅλη τή δύναμη τῆς διεύθυνσης τῶν σχολείων στά χέρια τῶν διευθυντῶν καί τῶν ἐπιθεωρητῶν.

Παραδείγματα ἀστυνομικῆς ἀσχημίας ἀπομέρους τῶν ἐπιθεωρητῶν (στήν καλύτερη περίπτωση εἶναι μόνο γραφειοκρατία).

Τό συμπέρασμα τοῦ Ζ. Σ. — χρειάζεται κρατική αὐτοδιοίκηση...

Γράφτηκε τόν Ἰούνιο τοῦ 1901

Δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά,
 σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο

ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ
«ΟΙ ΦΕΟΥΔΑΡΧΕΣ ΣΕ ΔΡΑΣΗ»

1

ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ ΤΣΙΦΛΙΚΑΔΩΝ

Καινούργιο δώρο στους άριστοκράτες εὐγενείς

Βάσεις τοῦ νόμου τῆς 8. VI. 1901.

- A) πούληση } Κυβερνεῖα Τομπόλσκ, Τόμσκ, Γενικὲς διοικήσεις
B) μίσθωση } *Στεπνόνι, Ίρκούτσκ καὶ Πριαμούρ (ἄρθρο 1).*

Ergo * ὄλα τὰ καλύτερα μέρη τῆς Σιβηρίας

- A) 1) Σὲ πλειστηριασμό (ἄρθρο 8) } (α) ὡς 3000 ντεσιατίνες (!) (ἄρθρο 5) — καὶ ἀκόμα περισσότερες ὕστερα ἀπὸ εἰδικὴ ἄδεια (ἄρθρο 6)
{ 2) Μὲ ἐλεύθερη τιμὴ γιὰ φάμπρικες, ἐργοστάσια, ἀγροτικὲς ἐπιχειρήσεις (ἄρθρο 9) } καὶ
(β) *ἀνάκατα μὲ ἀγροτικὰ χωράφια* (ἄρθρο 4).
(γ) *Ἀπὸ τῶρα καὶ στὸ ἐξῆς δὲν μποροῦν οὔτε νὰ δίνονται, οὔτε νὰ πουλιῶνται* τοὺς ἀλλογενεῖς (ἄρθρο 7).
{Οὔτε τοὺς μὴ ρώσους ὑπήκοους.}
[ἄρθρο 762 τ. IX¹⁵⁵ ergo, καὶ οἱ *έβραϊοι*.]

* — Συνεπῶς. *Ἡ Σύγγ.*

Βάσεις:

1. Ίδιαίτερη σύσκεψη για τους κλήρους των εγγενών.
2. Έκταση: 3000. Προθεσμία—99 χρόνια.
3. Εύνοϊκοί δροι πούλησης (37 χρόνια). Μίσθωμα=0 στά 5 χρόνια.
4. Έξαιρέσεις $\left[\begin{array}{l} > 3000 \text{ με} \\ \text{έλευθερη τιμή} \\ > 1 \text{ χρόνο· μίσθωση} \end{array} \right]$.

Ad* 1; 5. Μόνο για τους εγγενείς — *δχι* για τους άλλογενείς.

6. «Ανάκατα». Μίσθωση για 1 σπορά.

«Ρούσκιγε Βέντομοστι», 1 τοῦ Αγούστου.

Στό κυβερνεῖο Οὐφά (1 νομός!!!)¹⁵⁶.

Γῆ τοῦ δημοσίου πουλιέται ἀπό τοὺς ἰδιώτες γιά

587.696 ρούβλια	9
— 63.426 —	1

+ 524.270 ρούβλια

Ἐπί 54.000 ντεσιατίνας ὕστερα ἀπό 2 χρόνια πουλιοῦνται 39.683=72,5%.

B) Προθεσμία ὡς 99 χρόνια (ἄρθρο 13).

Μόνο σέ εγγενείς... (ἄρθρο 11) («Ἐπιθυμητοί, σύμφωνα με τίς προθέσεις τῆς κυβέρνησης...»).

Μίσθωμα *δχι* κατώτερο ἀπό τά ἀναγκαστικά δοσίματα τῶν ἀγροτῶν (ἄρθρο 16).

» *δέ* εἰσπράττεται τά πρῶτα 5 χρόνια (ἄρθρο 16).

Γιά τή μή καταβολή τοῦ μισθώματος πρόστιμο ($\frac{1}{2}\%$ τό μήνα) καί ὕστερα ἀπό 1 χρόνο— εἰσπράττεται ἀναγκαστικά... (ἄρθρο 18).

Ὅμως «σέ ἰδιαίτερα δικαιολογημένες περιπτώσεις» ἐπιτρέπεται παράταση ὡς 3 χρόνια (ἄρθρο 19).

Μεταβίβαση τῆς μίσθωσης $\left[\begin{array}{l} \text{«γιά διάρκεια μεγαλύτερη ἀπό} \\ 1 \text{ χρόνο» NB, NB **} \end{array} \right]$ — ὕστερα ἀπό ἄδεια (ἄρθρο 20).

Οἱ ἐργασίες στή μισθωμένη γῆ πιστοποιοῦνται ἀπό ὑπαλλήλους τοῦ ὕπουργείου γεωργίας καί δημοσίων χτημάτων (ἄρθρο 21).

* — Στό ἐδάφιο. *Ἡ Σύντ.*

** — Nota bene — σημειώστε το. *Ἡ Σύντ.*

Πούληση μέ 5% και εξόφληση σέ 37 χρόνια (άρθρο 25).

[¹Η τιμή πούλησης = μίσθωμα $\times$ 20] (άρθρο 23).

Ἡ πληρωμή μπορεί νά παραταθεῖ γιά 1 χρόνο (ἀπό τή διεύθυνση δημοσίων χτημάτων) καί ὤς 3 χρόνια (ἀπό τόν ὑπουργό).

[²Ο νόμος συζητήθηκε σέ εἰδική σύσκεψη γιά τά ζητήματα τῆς τάξης τῶν εὐγενῶν.]

2

ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ ΤΣΙΦΛΙΚΑΔΩΝ

Καινούργιο δώρο στην άριστοκρατική τάξη των ευγενών *

1. Βγήκε ο νόμος για την παραχώρηση σε ιδιώτες γης στη Σιβηρία. Καί από τήν άποψη του χρόνου τής παρουσίας του καί από τήν άποψη του χαρακτήρα του, ο νόμος αυτός είναι πολύ σπουδαίος (πιό σπουδαίος παρ' δ,τι οί ένδεχόμενες συνέπειές του) καί άξίζει τήν προσοχή.
2. Από καιρό τώρα ή κυβέρνησή μας παρέχει στους ευγενείς κάθε είδους ύποστήριξη — καί Τράπεζα των ευγενών, καί ρύθμιση των τιμών τής ζάχαρης, καί θεσοϋδες ζέμσκι νατσάλνικ, καί πούληση του κρασιού στο κράτος, καί λοιπά — τώρα όμως, στο δώρο προστίθεται άκόμα καί ή ύποταγή του πληθυσμού στους τσιφλικάδες.
3. Ο νέος νόμος δημιουργεί μιá νέα τάξη έκμεταλλευτών-κηφήνων σε βάρος χιλιάδων καί έκατομμυρίων άπόκληρων.
4. Οί βάσεις του νόμου.
Κληροί των ευγενών (Είδική σύσκεψη).
Πούληση (στους μή άλλογενείς) καί έκμίσθωση μόνο στους ευγενείς.
5. Ποσότητα — 3000 (!). Προθεσμία 99 χρόνια.
6. Πούληση μέ ένδοϊκούς δρους (37 χρόνια) καί έκμίσθωση (χωρίς πληρωμή για 5 χρόνια).
7. Είδικές έξαιρέσεις (άναβολή καθυστερημένων φόρων > 3000 ντεσιατίνες μέ έλεύθερη τιμή etc.).
8. «Ανάκατα» καί για 1 σπορά.
9. Ένδεχόμενη μεταπούληση. Μικρό δώρο. (Παράδειγμα του κυβερνείου Ουφά.)

* Η πρωταρχική αυτή έπικεφαλίδα έχει σβηστεί από τον Λένιν. Η Σύνη.

Σχετικά με τήν ἐκτίμηση

10. — (4).

11. — (1).

12. — (2).

13. — (3).

14. — (5) καί (6).

15. Στήν περίοδο τῆς κρίσης καί τῆς πείνας — αὐτή εἶναι ἡ πρώτιστη φροντίδα τῆς κυβέρνησης. Ἐδῶ ἡ κυβέρνηση δείχνει ὄλο τό εἶναι τῆς, τῆ φεουδαρχική τῆς φύση.

Νά σημειωθεῖ:

(1) Σύγκριση μέ τήν πείνα. Ἐλεημοσύνη μερικά ἑκατομύρια.

(2) Σχέση μέ τή μετοίκηση. (Φόβος ἀπό τή μετοίκηση ἐξαιτίας τοῦ ὅτι θ' ἀκριβαίνουν τά ἐργατικά χέρια στή Ρωσία.) Σχηματισμός *μόνιμης* τάξης μισθωτῶν ἐργατῶν στή Σιβηρία.

«ἀνάκατα» *

(3) Σχέση μέ τίς *πολιτικές* «προθέσεις»: δημιουργία στοιχείου τοῦ «ζέμστρο» στή Σιβηρία ὡς ἀντίβαρου στή διανοήση τῶν «ἐξόριστων» στή Σιβηρία.

(4) Ἐκδοση τοῦ νόμου ἀκριβῶς *μετά* τήν κατασκευή σιδηροδρόμου καί τήν κατάργηση τῆς ἐξορίας *.

(5) Ὑποβιβασμός τῆς σχετικά εὐπορης καί ἀνεξάρτητης ἀγροτιάς στή Σιβηρία ὡς τό ἐπίπεδο μισοδουλοπαρκοῦ.

(6) Ἀποκαλύπτεται ἡ πραγματική ἄποψη τῆς ρωσικῆς κυβέρνησης γιά τή σημασία τῆς μεγάλης γαιοκτησίας σάν τοῦ καλύτερου στηρίγματος τῆς ἀθαιρεσίας καί τοῦ ληστρικοῦ καθεστώτος, σάν τοῦ καλύτερου χαλινοῦ γιά τή μάζα τοῦ ἐργαζόμενου λαοῦ.

* Τό σημεῖο αὐτό τό ἔχει σβῆσει ὁ Λένιν. Ἡ Σύντ.

3

ΠΑΡΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ

Ἡ κυβέρνησις καὶ οἱ ὁπαδοὶ τῆς, δημόσιολόγοι μὲ ἀριστοκρατικό προσανατολισμό (δημοσιογράφοι πού ὑπερασπίζουσι τὰ συμφέροντα τῶν εὐγενῶν) προσπαθοῦν, βέβαια, νὰ συγκαλύψουσι τὴν ξετσιώπητὴ αὐτὴ διαρπαγὴ μὲ κάθε λογῆς μεγαλόσχημες φράσεις: μιλοῦν γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ στὰ πρότυπα νοικοκυριά. Ἐδῶ ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ ὀνομάζεται ἡ μεταφορὰ ἀπὸ τῆς Ρωσίας εἰς τὴν Σιβηρίαν ἑνὸς μισοφεουδαρχικοῦ καθεστώτος μὲ ἀπελπιστικὴν κατάστασιν τῶν ἐξαθλιωμένων ἀγροτῶν, πού στήν πραγματικότητά εἰναι ἐξανασταμένοι νὰ δουλεύουσι ἀγγασίαν ἀκριβῶς ὅπως καὶ παλιά. Πρότυπα νοικοκυριά δὲν δημιουργοῦνται μὲ γραφειοκρατικὰ διατάξεις καὶ μὲ τὴν καταλήστευσιν τοῦ δημοσίου ταμείου, καὶ ἡ παραχώρησις γῆς ὀδηγεῖ εἴτε εἰς τὸ νὰ γίνουσι οἱ εὐγενεῖς ἀπλῶς μεσίτες πού πλουτίζουν ἀπὸ τὴν μεταπώλησιν μὲ ἀκόμα μεγαλύτερη ξετσιώπησιν ἀπ' ὅ,τι οἱ κουλάκοι, οἱ τοκογλύφοι κ. ἄ., πού οἱ εὐγενεῖς τοὺς βλέπουσι μὲ τὴν περιφρόνησιν. Στὴ θέσιν πρότυπων νοικοκυριῶν ἔχουμε — στήν περίπτωσιν πού ἡ γῆ δὲν μεταπωλεῖται — ἕνα νοικοκυριό πού βασίζεται εἰς τὴν ὑποδούλωσιν τῶν ἀγροτῶν, σὲ κάθε λογῆς τοκογλυφικὰς κομπίνες (δάνεισμα χρημάτων, σιτηρῶν ἔναντι δουλειᾶς κτλ.), δηλαδὴ πραγματικὰ κουλάκινο νοικοκυριό. Μιλοῦν καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴν σημασίαν τοῦ στοιχείου τῶν εὐγενῶν-φεουδαρχῶν: εἰς τὴν Σιβηρίαν, ὅπου μέσα εἰς τὴν τοπικὴν διανοήσιν ὑπερτεροῦν οἱ ἐξόριστοι, εἶναι, λένε, ἀνάγκη νὰ δημιουργηθῆ ἕνα σίγουρον στήριγμα τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, τὸ στοιχεῖον τῶν ζέμστω. Καὶ σ' αὐτὰς τὴν κουβένταν γιὰ τὴν πολιτικὴν σημασίαν τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων περικλείεται πολὺ περισσώτερη καὶ πολὺ πρὸ βαθιᾶ ἀλήθεια, ἀπ' ὅ,τι τὸ φαντάζονται οἱ ἄνθρωποι πού

χρησιμοποιούν αυτό τό επιχείρημα. Ένας παρόμοιος συλλογισμός δείχνει ξεκάθαρα πάνω σέ τί στήριγμα είναι δυνατή ή ύπαρξη του άστυνομικού κράτους: Ένα τέτοιο κράτος πρέπει νά δημιουργήσει τήν τάξη τών μεγάλων έκμεταλλευτών πού θά χρωστάνε τά πάντα στό κράτος, πού θά έξαρτιοδνται πάντα άπ' αυτό (λχ., ή κυβέρνηση μπορεί κάτω από όρισμένες συνθήκες νά άφαιρέσει τή γη από μισθωτές τών δημόσιων γαιών), πού θά άποκόμιζαν τά έξοδά τους μέ τούς πιό ποταπούς τρόπους (κουλάκοι, μεσιτεία, τοκογλυφία) καί χάρη σ' αυτό θά ήταν πάντα πιστοί όπαδοί κάθε αυθαιρεσίας καί καταπίεσης. Η άσιατική πολιτική τής κυβέρνησης άπαιτεί γιά στήριγμά της άσιατική μεγάλη γαιοκτησία, φεουδαρχικό σύστημα «μοιράσματος τσιφλικιών» (άν καί τώρα δέν μπορεί νά μοιράζονται τσιφλίκια, κατοικημένα από δουλοπάροικους, όπως τά μοίραζαν τόν περασμένο αιώνα, μοιράζουν γαίες ανάκατα μέ τόν άγροτικό πληθυσμό, πού λόγω τής άνέχειας είναι έξαναγκασμένος νά κάνει τήν ίδια εκείνη άγγαρεία). Γι' αυτό είμαστε έτοιμοι νά συμφωνήσουμε μέ τή «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» καί μέ τό «Γκραζντανίν» ότι ή καλλιέργεια τσιφλικάδων είναι πραγματικά άπαραίτητη γιά τούς πολιτικούς σκοπούς τής τσαρικής κυβέρνησης: σήμερα ό τσάρος — άπόλυτος μονάρχης δέν μπορεί νά κρατηθεί χωρίς φεουδαρχικά μέσα etc. Η άστική (*moderne* *) πολιτική σχετικά μέ τίς έλεύθερες γαίες τών άκρινών περιοχών συνίσταται στήν πούλησή τους στους φέρμερς καί γεωργούς πού δημιουργούν μαζικό εύπορο πληθυσμό (όπως στήν Άμερική), προβάλλουν τεράστια ζήτηση άστικών προϊόντων, προκαλούν πρωτοφάνερη άναζωγόνηση όλης τής βιομηχανικής ζωής. Η φεουδαρχική πολιτική συνίσταται σέ περιορισμό τής μετοίκησης, σέ γραφειοκρατική έπιτήρηση κάθε μετακίνησης του πληθυσμού, σέ μοίρασμα (άνοιχτό ή μέ μορφή πούλησης καί εκμίσθωσης) γαιών του δημοσίου στους μεγάλους γαιοκτήμονες πού άποκομίζουν εισοδήματα μέ τή βοήθεια τής άγγαρείας.

Καί ή ιδιαίτερα σπουδαία σημασία του νέου νόμου συνίσταται ίσα-ίσα στό ότι...**

Γράφτηκε τόν Αύγουστο-άρχές του Σεπτέμβρη 1901

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1932
στή Λενινιστική συλλογή τόμ. XIX

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

* — σύγχρονη. Η Σύντ.

** Έδω σταματάει τό χειρόγραφο. Η Σύντ.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ ΤΟΥ ΡΙΑΖΑΝΟΦ
«ΔΥΟ ΑΛΗΘΕΙΕΣ»¹⁵⁷

Σελ.

1. 'Ο άρθρογράφος παίρνει για βάση τά λόγια του Μάρξ (σχετικά μέ τούς 2 δρόμους), πού στήν ούσία έχουν είπωθει συμβατικά καί μέσα σέ *έξαιρετικές* περιστάσεις. 'Ο άρθρογράφος όμως διαστρεβλώνει τά πράγματα, φορτώνοντας άκριβώς στόν Μάρξ *τήν ίδια τήν τοποθέτηση* του ζητήματος τών 2 δρόμων.
7. Τό «γέλιο» σέ βάρος τών ανθρώπων τής δεκαετίας 1870-1880 (στροφή πρós τήν ιστορία) άποδείχνει *όχι* «μόνο τήν άπόλυτη άνικανότητα νά υίοθετήσει τήν ιστορική άποψη», — άποδείχνει άκόμα καί τή θεωρητική *έποτίμηση* τών ανθρώπων αὐτῆς τής δεκαετίας σέ σύγκριση μέ τούς ανθρώπους τών δεκαετιών 1840-1850 καί 1860-1870.
- 7α. 'Υπογραμμίζοντας ότι ο Μιχαηλόβσκι τασσόταν ένάντια στόν Β. Β. καί παρασιωπώντας τό γεγονός ότι ο Μιχαηλόβσκι πίο συχνά καί πίο πολύ συμμεριζόταν τίς άπόψεις του Β. Β., ο άρθρογράφος έξωραίζει τόν Μιχαηλόβσκι.
8. Είναι κατάφορη άναλήθεια: νά άποδίσεις άκριβώς στόν Μιχαηλόβσκι τήν *τραγωδία* του χαμου τής «*Ναρόντναγια Βόλια*» καί τής «πορείας στό λαό». Τό άρθρο άφιερώνεται στόν Μιχαηλόβσκι πού τό Untergang * του είναι *Ισα-Ισα persönlicher* ** καί πού στή μοίρα του «τραγικό» ύπάρχει γιά μία δεκάρα καί κωμικό — γιά ένα ρούβλι.
9. Είναι *άνόητο* νά συγγέει κανείς τήν *άσστηρή κριτική* πού έγινε στόν Μιχαηλόβσκι μέ τό «ρίξιμο λάσπης ένάντια

* — κατάπτωση. 'Η Σύντ.

** — *προσωπική*. 'Η Σύντ.

- στή γενεά τῶν ἐπαναστατῶν σοσιαλιστῶν τῆς δεκαετίας 1870-1880».
9. NB «ἀρνεῖται» νά παρακολουθήσει τήν ἀντιανάκλαση τῆς ἐπαναστατικῆς πλειοψηφίας στό νόμιμο τύπο.
- 9-10. Τή φωνή τοῦ βέβηλου τήν ἀφουγκράζονται ἀπληστα δλοιοί «Gekreuzigte und Verbannte *» ; ;
(τῆς δεκαετίας 1870-1880) ;
13. «Ζητήματα κοινωνικά μετατρέπονται σέ ζητήματα προσωπικά» (καί ὡς τό τέλος τῆς σελίδας NB.) ; ; ;
(Τό πνεῦμα τοῦ Πίσαρεφ.)
15. ... (Πίσαρεφ) «Γεμάτο χαρά κήρυγμα προσωπικῆς εὐτυχίας» — — — «ἀτομικιστικῶν ἰδανικῶν». ; ; ;
18. » » «πού χώθησαν ὡς τό κεφάλι στά ζητήματα προσωπικῆς αὐτοτελειοποίησης».
- 24-25. (§ III) Δίνεται ὁ χαρακτηρισμός τοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ τῶν ἐπαναστατῶν (τῆς δεκαετίας 1870-1880), πού συγχέεται μέ τήν κατεύθυνση τοῦ Μιχαηλόβσκι.
- 28-29. Ὁ Μιχαηλόβσκι «θυσίαζε» συχνά μιά ἀπό τίς ἀλήθειες. Ἐμᾶς, ὅμως δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ «τελευταία φάση» τῆς δράσης του. Ὁ Μιχαηλόβσκι τραβάει τήν προσοχή μας μόνο ὡς ἐκφραστής ἐνός συγκεκριμένου ρεύματος μέσα στή νεολαία τῆς περιόδου 1870-1880 καί 1880-1890.
31. Ποιά «δρια» βάζει «ἡ φύση στό νοῦ»; (Θεωρία τῆς γνώσης.)
- 29-35. Ἐκθεση τοῦ «συστήματος τῆς ἀλήθειας».
35. ... Τό σύστημα αὐτό «προσπαθεῖ νά βρεῖ στήν πραγματικότητα ἕνα τέτοιο κοινωνικό στοιχείο...», πού «θά ἐνδιαφερόταν γιά τήν πραγματοποίηση τοῦ ἰδανικοῦ».
41. Ἀπό τή διαλογική συζήτηση μέ τόν Γιούζοφ καί Σία (ξερή ἀναμετάδοση) — μεταπηδάει στόν Γιακοβένκο (1886).
- 46-48. Pendant ** = Τκατσινόφ.
Σέ συνέχεια Ἀξελρόντ
καί πέρασμα στούς σ. δ.
Ὅλα αὐτά ἐκτίθενται ἀνιαρά καί πολύ λίγο ἀφοροῦν τοὺς «2 προηγούμενους» καί τόν Μιχαηλόβσκι.
Καί ὁ Ν.—ον (52)!! — μέ συμπεράσματα πού ἔβγαλε ἀπ' αὐτόν ὁ Μιχαηλόβσκι (53).
- § V, ἀπό τή σελ. 57 ὡς τή σελ. 77 (78-80 γιά τοὺς «κριτικούς») —

* — «σταυρωμένοι καί διωγμένοι». Ἡ Σύντ.

** — Κάτι παρόμοιο. Ἡ Σύντ.

γέννηση τοῦ μαρξισμοῦ. Θανάσιμη πλή-
ξη, μόνο στή σελ. 82 ἐπιστρέφει στήν «π α-
λ ι ά ἀ λ ή θ ε ι α».

— 85 — Ἀπορίπτουμε τό χωρισμό τοῦ κόσμου σέ νοούμενα καί
φαινόμενα¹⁵⁸.

*Γράφτηκε τό Σεπτέμβρη-
᾽Οκτώβρη τοῦ 1901*

*Δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά,
σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο*

ται ἡ βοήθεια τοῦ Ἑρυθροῦ Σταυροῦ· σ' αὐτούς παρουσιάζονται οἱ ἰδιώτες· αὐτοὶ δίνουν τὴν ἄδεια νὰ ἐκλέγονται βοηθοὶ ὅταν ὀργανώνονται συσσίτια etc.

- (3) οἱ προεστοὶ τῶν εὐγε-
νῶν κατὰ νομούς — ἀν-
τιπροσωπεύουν στοὺς
νομούς τὰ συμφέροντα
τῶν γαιοκτημόνων
- «κεντρικὴ νομαρχια-
κὴ διεύθυνση ἐπισι-
τισμοῦ»
- (4) οἱ ζέμσκι νατσάλνικ — συντάσσουν τοὺς κατα-
λόγους — διευθύνουν τὰ κοινωφελῆ ἔργα στὸν
τομέα (ἐ. 14).
- (5) Προβλέπονται ἔξοδα γραφείου (ἐδάφια 7 καὶ 8).
- (6) Γενικὴ ἐντολή: νὰ γίνεταί οἰκονομία στὰ χο-
ρηγοῦμενα ποσὰ καὶ — «φθοροποιὸς ἐπίδρα-
ση», «ὑπερβολικὲς ἐλπίδες»...

Πρωτοτυπία τῆς ἐγκυκλίου τῆς 17. VIII

1. Ἐκτασὴ τῆς συμφορᾶς (12 κυβερνεῖα).
2. Μὴ ἐκπλήρωση ἀπὸ τῆς νέας ὀργάνωσης τοῦ ἔργου τοῦ ἐπι-
σιτισμοῦ. (12. VI. 1900).
3. «Κυριότερος ὄρος» γιὰ τὴν ἐπιτυχία «δλων» (!) τῶν μέτρων
— εἶναι νὰ πάρχουν οἱ διοικητὲς τῶν κυβερνεῖων «εἰδικὰ»
μέτρα (etc.)
(κι αὐτὸ τὸ ἄρθρο 322 μιλάει καὶ γιὰ «τὸ ἀνέβασμα τῆς
εὐημερίας τῶν πόλεων καὶ τῶν χωριῶν», καὶ τὸ ἄρθρο 323:
γιὰ διαίρεση τῶν μέτρων ἐξασφάλισης τοῦ ἐπισιτισμοῦ τοῦ
λαοῦ σὲ «γενικὰ» καὶ σὲ «εἰδικὰ»).
4. Συζήτηση γιὰ τὸ ποιοὶ νομοὶ πρέπει νὰ θεωροῦνται ὡς
νομοὶ ποὺ «δοκιμάστηκαν ἀπὸ σιτοδεῖα». «Ἡ ὀριστικὴ λύ-
ση αὐτοῦ τοῦ ζητήματος ὑπόκειται στὴν κρίση τοῦ ὑπουργείου» (!!)
- (5) Δὲ θεωρεῖται νομὸς ποὺ δοκιμάστηκε ἀπὸ σιτοδεῖα —
  1. ὅταν ἡ σιτοδεῖα ἐπληξῆ $< \frac{1}{3}$ τῶν ἐπαρχιῶν
  2. ὅταν ἡ ἀνεπάρκεια σιτηρῶν εἶναι «συνήθης»
καὶ ἡ συμπληρωματικὴ ποσότης σιτηρῶν
ἀγοράζεται «ἀπὸ χρόνον σὲ χρόνον» μὲ «με-
ροκάματα»
  3. ὅταν μποροῦν νὰ τὰ βγάλουν πέρα μὲ τοὺς
τοπικοὺς πόρους.

(6) Στοιχεία για τους «νομούς που δοκιμάστηκαν από σιτοδεία» θά δημοσιεύει ή «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ».

(7) Ειδικά πρόσωπα, που χειρίζονται τον έπισιτισμό στους νομούς — είναι «οί προεστοί τῶν εὐγενῶν κατὰ νομούς»

↙ Για τὰ έξοδα — ιδιαίτερο ποσό.
+ από 1000 ρούβλια έφάπαξ για τή «διεκπε-
ραίωση τῶν υποθέσεων τοῦ έπισιτισμοῦ», (sic! *).

[= «κεντρική νομαρχιακή διεύθυνση έπισιτισμοῦ»].

(8) Στά κυβερνεῖα (μέ σημαντικό αριθμό νομῶν που δοκιμά-
στηκαν από σιτοδεία) + 1000–1500 ρούβλια για «έξοδα
γραφείου τῶν έπιτροπῶν τοῦ κυβερνεῖου».

(9) Ἡ ζημιὰ από τήν πρόωρη σύνταξη καταλόγων: «ὑπερβολι-
κές έλπίδες» etc.

(10) Μέτρο: (a) μέση σοδεία από κάθε ντεσιατίνα — μέσο μέτρο
έπισιτισμοῦ

(b) 48 πούτια κατά οίκογένεια

(c) 48 : 2.

(d) $48 : 2 = 24. 24 - (33\% - 10\%) \dots$

«...σπάνια κάπως ὑπερβολικός...»

(11) Για σπόρο ὄχι > από τό $\frac{1}{2}$ τριμελοῦς κλήρου [σύμφωνα μέ
τίς ἀγροτικές διατάξεις].

Συνάμα: (a) νά γίνεται οίκονομία στά χορηγούμενα ποσά:

(b) νά ἀποφεύγεται ή χορήγηση έπιδομάτων
στούς εὐπορους, γιατί έχει «φθοροποιό» επί-
δραση.

(12) Βοήθεια σέ ανθρώπους που «μποροῦν νά τά βγάλουν πέρα»
«δέν είναι λιγότερο έπιζήμια από ἀποψη κρατικῶν ὠφελη-
μάτων καί ἀναγκῶν» από τό νά ἀφεθοῦν ἀβοήθητοι αὐτοί,
που ἔχουν ἀληθινή ἀνάγκη (!)

(13) Δημόσια έργα... κυρίως από τά κεφάλαια τά προορισμένα
για τήν ὁδοποιία, καί πού... > τά $2\frac{1}{2}$ έκατομμύρια (!!)
[μόνο τόσο!]

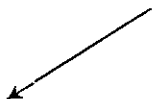
(14) Μικρά δημόσια έργα μέ έντολή τῶν ζέμσκι νατσάλνικ
(«ένδεχόμενα καί ὠφέλιμα έργα») καί μέ τήν ἀπομέρους
τούς οίκονομική διαχείριση.

(15) «Συνήθως» βοήθεια ἀπομέρους τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ «σέ
πολύ πλατιά έκταση».

* — Έτσι. Ἡ Σύντ.

- (16) «'Αντικυβερνητική ζύμωση» («ὄχι σπάνια», «συνήθως») «προκαλεῖ δυσαρέσκεια καὶ δημιουργεῖ ἀξιώσεις» («οἱ ἀνάγκες δὲν ἱκανοποιοῦνται πλήρως», «ἀναπόφευκτη ἐξάρθρωση τῆς οἰκονομίας» etc.). /

Στερεότυπο στύλ, προσφυγές στό νόμο γιά τή μέριμνα (πού ἔχει τήν ἴδια σημασία, ὅπως καί ὁ νόμος πού «ἀπαγορεύει στούς πάντες νά μεθοῦν»), παράγραφοι πού πιάνουν 18 σειρές (ὑπάρχουν καί παράγραφοι πού πιάνουν 36 (!!)) σειρές), γραφειοκρατικό ἀναμάσημα πασίγνωστων ζητημάτων, λογοκοπία etc. «Διευκρινισμένος σκοπός» etc.

Λογουχάρη, νά ὑπομνησθεῖ, — «νά στραφεῖ ιδιαίτερα ἡ προσοχή ὅλων τῶν κατώτερων ὀργάνων στήν ἀνάγκη νά παρέχουν κάθε δυνατή βοήθεια» etc.

Γράφηκε τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1901

*Δημοσιεύεται γιά πρώτη φορά,
σύμφωνα μέ τό χειρόγραφο*

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ
ΠΟΥ ΔΕΝ ΒΡΕΘΗΚΑΝ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΡΑΣΗ
ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

**ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ
ΠΟΥ ΔΕΝ ΒΡΕΘΗΚΑΝ
ΩΣ ΤΩΡΑ**

(Μάρης-Δεκέμβρης τοῦ 1901)

ΠΡΟΣΧΕΔΙΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ

Ὁ Λένιν ἔδωσε τὸ ντοκουμέντο αὐτὸ στὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ, ὅταν ὁ τελευταῖος ἦρθε στὶς ἀρχές τοῦ Μάη 1901 στὸ Μόναχο. Σὲ γράμμα τῆς 12 τοῦ Ἰούλη 1901 στὸν Β. Ι. Λένιν ὁ Π. Μπ. Ἄξελρόντ ἔγραφε: «Τώρα σχετικὰ μὲ τὸ πρόγραμμα. Ὅσο θυμᾶμαι, ὁ ἀδελφός [Πλεχάνοφ] πῆρε ἀπὸ Σὰς τὸ προσχέδιό Σας καὶ μ' αὐτὸ λές καὶ ἀνέλαβε τὴν ὑπόθεσιν». Παρακάτω ὁ Ἄξελρόντ ἀναφέρει ὅτι διάβασε τὸ προσχέδιο καὶ ὅτι «ὕστερα ἀπὸ τὸ διάβασμα εἶχε τὴν ἐντύπωση, ὅτι εἶναι κατάλληλο σὰν εἰσαγωγή...» (Λενινιστικὴ συλλογὴ τόμ. III, σελ. 199).

**ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΣΤΟ ΑΡΘΡΟ «ΟΙ ΔΙΩΧΤΕΣ ΤΩΝ ΖΕΜΕΤΒΟ
ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΝΙΒΕΣ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ»**

Σὲ γράμμα τοῦ τῆς 30. VII. 1901 στὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ ὁ Β. Ι. Λένιν ἔγραφε: «Τὸ ἄρθρο ἐνάντια στὸν Ρ. Ν. Σ. τὸ ἔστειλα στὸ τυπογραφεῖο γιὰ δημοσίευση, ἀφοῦ μετρίασα μιὰ σειρά αὐστηρῆς ἐκφράσεις. Ἐγραψα κι ἕναν ἐπίλογο στὸ ἄρθρο, ὅπου ἕκανα παραλληλισμὸ ἀνάμεσα σ' ἕνα ἄρθρο τοῦ Ντραγκομάνοφ («Κρούετε καὶ ἀνοιγῆσεται») καὶ στὸν Ρ. Ν. Σ. πρὸς ὄφελος τοῦ πρώτου» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 34ος, σελ. 64). Ὁ ἐπίλογος αὐτός δὲ δημοσιεύτηκε.

**ΣΧΕΔΙΟ ΑΠΟΦΑΣΗΣ
ΓΙΑ ΤΙΣ ΙΣΚΡΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ**

Τὸ περιεχόμενο τοῦ ντοκουμέντου αὐτοῦ ἐκτίθεται στὸ γράμμα τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια καὶ τοῦ Β. Ι. Λένιν στὸν Α. Ι. Γκόλντμαν πού γράφτηκε ἀνάμεσα στὶς 31 τοῦ Ἰούλη καὶ 12 τοῦ Αὐγούστου 1901. Ἐκεῖ ἀναφέρεται: «Σκεφτόμαστε νὰ ἐνεργήσουμε ὡς ἐξῆς: νὰ στείλουμε στὴ Ρωσία τὸ σχέδιο ὀργάνωσης πού ἐκπονήσαμε γιὰ νὰ τὸ μελετήσουν 2-3 ἄτομα καὶ μὲ τὴ βοήθειά τους θὰ ἐκπονήσουμε τὸ καταστατικὸ τῆς ὀργάνωσης». Ἐπίσης τὸ περιεχόμενο τοῦ σχεδίου ἐκτίθεται σὲ γράμμα τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια στὸν Α. Ι. Γκόλντμαν καὶ στὸν Σ. Ο. Τσεντερμπάουμ, πού γράφτηκε τὸν Αὐγούστο τοῦ 1901 (βλ. Λενινιστικὴ συλλογὴ τόμ. VIII, σελ. 191, 196-197).

ΓΡΑΜΜΑ ΣΤΟΝ Μ. Τ. ΕΛΙΖΑΡΟΦ

Σέ γράμμα του στή Μ. Α. Ουλιάνοβα μέ ἡμερομηνία 6 (19) τοῦ Μάη 1901 ὁ Λένιν ἔγραψε: «Τώρα μόλις ἔγραψα γράμμα στόν Μάρκ καί τοῦ περιέγραψα μέ πρωτοφανεῖς λεπτομέρειες ποιός εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος νά ὀργανωθεῖ τό „σύστημα“ τῆς δουλειᾶς. . .» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 37ος, σελ. 251).

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗΝ Α. Ι. ΕΛΙΖΑΡΟΒΑ

Σχετικά μέ ἓνα γράμμα πρὸς τήν Α. Ι. Ἐλιζάροβα ὁ Β. Ι. Λένιν ἀναφέρει σέ γράμμα του στόν Π. Μπ. Ἄξελρόντ μέ ἡμερομηνία 4 Αὐγούστου τοῦ 1901: «γιά νά διευκρινίσουμε τώρα ὅλα αὐτά καλύτερα*, γράφω ἀμέσως γράμμα στήν ἀδελφή μου. . .» (Λενινιστική συλλογή τόμ. III, σελ. 232).

Ἄπό τά γράμματα στή Μαρία Ἀλεξάντροβνα Ουλιάνοβα φαίνεται ὅτι ὁ Β. Ι. Λένιν εἶχε ἀλληλογραφία μέ τήν Α. Ι. Ἐλιζάροβα πού βρισκόταν ἐκεῖνο τόν καιρό στό ἐξωτερικό (βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 37ος, σελ. 256, 257, 258, 260).

ΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗ Ρ. Σ. ΖΕΜΛΙΑΤΣΚΑ

Σχετικά μέ τό γράμμα αὐτό ἡ Ρ. Σ. Ζεμλιάτσκα ἀναφέρει στίς ἀναμνήσεις της: «Τό 1901 πῆρα ἀπό τόν Βλαντίμιρ Ἰλίτς γράμμα ὅτι διορίζομαι πράχτορας τῆς „Ἴσκρα“ καί πρέπει νά ἀναχωρήσω ἀμέσως γιά τήν Ὀδησσό» (βλ. «Πράβντα» ἀρ. φύλλου 213, 4 τοῦ Αὐγούστου 1938).

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗΝ Ε. ΝΤ. ΣΤΑΣΟΒΑ

Σχετικά μέ τά γράμματα αὐτά ἡ Ε. Ντ. Στάσοβα ἀναφέρει στίς ἀναμνήσεις της: «Γνώρισα προσωπικά τόν Β. Ι. Λένιν τό φθινόπωρο τοῦ 1905 στή Γενεύη, ἡ ἀλληλογραφία μας, ὅμως, εἶχε ἀρχίσει πολύ νωρίτερα — ἀπό τό 1901. Ἡ ἀλληλογραφία ἐκείνης τῆς περιόδου ἦταν πολύ ζωηρή καί εἶχε ὄχι μόνο χαρακτήρα δουλειᾶς, ἀλλά καί καθαρῶς φιλικό» (βλ. «Σμένα», 1940, τεύχος 4).

* Πρόκειται γιά τόν Α. Γ. Φίνν-Ἐνοτάγεβσκι. Ἡ Σύντ.

**ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ
ΠΟΥ ΠΙΘΑΝΟΝ Ν' ΑΝΗΚΟΥΝ ΣΤΟΝ
B. I. ΛΕΝΙΝ**

**ΣΗΜΕΙΩΜΑ «Η ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗ»
(«ΙΣΚΡΑ» ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 7, ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΤΟΥ 1901).**

Τό σημείωμα γράφτηκε σέ σχέση μέ τό γράμμα ενός ἐργάτη πού πήρε ἡ σύνταξη τῆς «Ίσκρα» ἀπό τήν Πετρούπολη, μέ ἐνθουσιώδικο σχόλιο γιά τήν «Ίσκρα» ἀρ. φύλλου 4 καί τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «'Από τοῦ ν' ἀρχίσουμε;» καί μέ πληροφορίες γιά τίς διαθέσεις τῶν ἐργατῶν τῆς Πετρούπολης. Στό τέλος τοῦ σημειώματος λέγεται: «Ὅπως μᾶς γράφουν, τό ἐργοστάσιο Ὁμπούχοφ ἀπήργησε ξανά ἀπό τίς 7 τοῦ Ἰούλη, ἐπειδή ὁ ἀπολυμένος τάχα ὑποδιευθυντής Ἰβανόφ, αἴτιος τῆς πρώτης ἀπεργίας, ξαναεμφανίστηκε στό ἐργοστάσιο». Στά ἐν λόγω γεγονότα στό ἐργοστάσιο Ὁμπούχοφ εἶναι ἀφιερωμένο τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Νέα σφαγή» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 14-19).

«ΝΕΑ ΕΜΠΟΔΙΑ» («ΙΣΚΡΑ» ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 9, ΟΧΤΩΒΡΗΣ ΤΟΥ 1901).

Ἀπό ἀποψη θέματος καί περιεχομένου τό σημείωμα πλησιάζει πολύ στά ἄρθρα τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ὁ ἀγῶνας ἐνάντια στούς πεινασμένους», «Κανονισμός κατέργων καί καταδική σέ κάτεργα», καθώς καί στό ἄρθρο «Ἐσωτερική ἀνασκόπηση», ὅπου ὁ Β. Ι. Λένιν ἀναφέρεται στό προκείμενο ἄρθρο: «Δέ θά σταθοῦμε σέ μιά τέτοια „μικρολεπτομέρεια“, — σέ σύγκριση μέ τήν ἐγκύκλιο πού ἀναλύσαμε — ὅπως εἶναι ἡ ἐγκύκλιος τοῦ ἴδιου ὑπουργοῦ σχετικά μέ τήν ἐνίσχυση τῆς ἐποπτείας τῶν φιλανθρωπικῶν συναυλιῶν, παραστάσεων κτλ. (Πρβλ. τήν «Ίσκρα», ἀρ. φύλλου 9, «Νέα ἐμπόδια».)» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 313).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
ΠΟΥ ΣΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ ΤΟΥΣ
ΠΗΡΕ ΜΕΡΟΣ Ο Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

- «Ίσκρα» άρ. φύλλου 4 — Μάης τοῦ 1901
 «Ίσκρα» άρ. φύλλου 5 — Ίούνης τοῦ 1901
 «Ίσκρα» άρ. φύλλου 6 — Ίούλης τοῦ 1901
 «Ίσκρα» άρ. φύλλου 7 — Αὔγουστος τοῦ 1901
 «Ίσκρα» άρ. φύλλου 8 — 10 τοῦ Σεπτέμβρη 1901
 «Ίσκρα» άρ. φύλλου 9 — Ὀχτώβρης τοῦ 1901 (μέ παράρτημα: «Γιά τήν
 ὑπεράσπιση τῶν ἐργατῶν τοῦ Ἰβάνοβο-Βοζνεσένσκ»).
 «Ίσκρα» άρ. φύλλου 10 — Νοέμβρης τοῦ 1901
 «Ίσκρα» άρ. φύλλου 11 — 20 τοῦ Νοέμβρη 1901
 «Ίσκρα» άρ. φύλλου 12 — 6 τοῦ Δεκέμβρη 1901
 «Ίσκρα» άρ. φύλλου 13 — 20 τοῦ Δεκέμβρη 1901

Περιοδικό «Ζαριά» τεύχη 2-3, Δεκέμβρης 1901

Μπροσούρα: «Ντοκουμέντα τοῦ „ἐνωτικοῦ“ συνεδρίου». Ἐκδοση τοῦ
 «Συνδέσμου τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας», Γενεύη, 1901.

Δήλωση τοῦ Συνδέσμου τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς
 σοσιαλδημοκρατίας. Ἐκδόθηκε σέ χωριστό φυλλάδιο σιά τέλη τοῦ 1901.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «*Ἀπό ποῦ ν' ἀρχίσουμε;*» πού δημοσιεύτηκε ὡς κύριο ἄρθρο στήν «*Ἴσκρα*», ἀρ. φύλλου 4, περιέχει ἀπαντήσεις στά σοβαρότερα γιά κείνο τόν καιρό προβλήματα τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κινήματος στή Ρωσία: γιά τό χαρακτήρα καί τό κύριο περιεχόμενο τῆς πολιτικῆς ζύμωσης, γιά τά ὀργανωτικά καθήκοντα καί γιά τό σχέδιο συγκρότησης ἐνός μαχητικοῦ πανρωσικοῦ μαρξιστικοῦ κόμματος.

Τό ἄρθρο ἀποτελέσει προγραμματικό ντοκουμέντο γιά τήν ἐπαναστατική σοσιαλδημοκρατία καί κυκλοφόρησε πλατιά στή Ρωσία καί στό ἐξωτερικό. Οἱ τοπικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις διάβασαν τό ἄρθρο αὐτό στήν ἐφημερίδα «*Ἴσκρα*» καί τό ἐπανεκδόσαν σέ χωριστή μπροσοῦρα. Ἡ σοσιαλδημοκρατική ἐνωση τῆς Σιβηρίας τύπωσε τήν μπροσοῦρα σέ 5 χιλιάδες ἀντίτυπα καί τήν κυκλοφόρησε σ' ὀλόκληρη τή Σιβηρία. Ἡ μπροσοῦρα τυπώθηκε ἐπίσης στό Ρζέφ καί κυκλοφόρησε στό Σαράτοφ, στό Ταμπόφ, στό Νίζνι Νόβγκοροντ, στήν Οὐφά καί σέ ἄλλες πόλεις.

Οἱ ὀργανωτικές καί ταχτικές ιδέες πού διατυπώνει ὁ Λένιν στό ἄρθρο «*Ἀπό ποῦ ν' ἀρχίσουμε;*» καί ἀναπτύσσει λεπτομερειακά στό βιβλίο «*Τί νά κάνουμε; Τά φλέγοντα ζητήματα τοῦ κινήματός μας*», πού ἐκδόθηκε τό Μάρτη τοῦ 1902, χρησίμευαν ὡς ὀδηγός στήν καθημερινή πραχτική δράση γιά τή δημιουργία μαρξιστικοῦ κόμματος στή Ρωσία. — 1.

- ² «*Οἰκονομιστική*» κατεύθυνση, ἢ «*οἰκονομισμός*» — ὀπορτουμιστικό ρεύμα μέσα στή ρωσική σοσιαλδημοκρατία τοῦ τέλους τοῦ XIX καί τῶν ἀρχῶν τοῦ XX αἰώνα, ρωσική παραλλαγή τοῦ διεθνοῦς ὀπορτουμισμοῦ. Ἐντυπα ὄργανα τῶν «οἰκονομιστῶν» ἦταν ἡ ἐφημερίδα «*Ραμπότσαγια Μίσλ*» (1897-1902) στή Ρωσία καί τό περιοδικό «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*» (1899-1902) στό ἐξωτερικό.

Τό 1899 κυκλοφόρησε τό «*Credo*»—διακήρυξη τῶν «οἰκονομιστῶν» πού τό εἶχε γράψει ἡ Ε. Ντ. Κουσκόβα. Ὅταν ὁ Λένιν πῆρε στήν ἐξορία τό «*Credo*», ἔγραψε τή «*Διαμαρτυρία τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Ρωσίας*» (βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 167-180), ὅπου κάνει δριμύτατη κριτική στό πρόγραμμα τῶν «οἰκονομιστῶν». Ἡ διαμαρτυρία συζητήθηκε καί ἐγκρίθηκε ὁμόφωνα στή σύσκεψη 17 μαρξιστῶν πολιτικῶν ἐξοριστῶν, πού συνήλθε στό χωριό Ἐρμακόβσκογε τοῦ νομοῦ Μίνουσινσκ. Οἱ «οἰκονομιστές» περιορίζαν τά καθήκοντα τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν οἰκονομική πάλη γιά τό ἀνάβασμα τοῦ μεροκάματου, γιά καλύτερευση τῶν συνθηκῶν ἐργασίας κτλ., καί ἰσχυρίζονταν ὅτι ἡ πολι-

τική πάλη είναι δουλειά της φιλελεύθερης άστικής τάξης. Άρνούσαν τόν ήγετικό ρόλο του κόμματος της εργατικής τάξης και θεωρούσαν ότι τό κόμμα πρέπει άπλώς νά παρακολουθεί τό αυθόρμητο προσές του κινήματος, νά είναι ό πρωτοκολλητής τών γεγονότων. Άποκλινομένοι μπροστά στό αυθόρμητο του εργατικού κινήματος οι «οικονομιστές» μείωναν τή σημασία της επαναστατικής θεωρίας, της συνειδητότητας, ισχυρίζονταν ότι ή σοσιαλιστική ιδεολογία μπορεί νά γεννηθεί μέσα από τό αυθόρμητο κίνημα: άρνούσαν τήν ανάγκη της είσαγωγής της σοσιαλιστικής συνείδησης στό εργατικό κίνημα καί έτσι άνοιγαν τό δρόμο γιά τήν άστική ιδεολογία. Οι «οικονομιστές» υπεράσπιζαν τόν τεμαχισμό καί τό χειροτεχνισμό τών χωριστών όμίλων, ύποστήριζαν τή διασπορά καί τίς ταλαντεύσεις στό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα καί τάσσονταν ενάντια στήν ανάγκη δημιουργίας συγκεντρωτικού κόμματος της εργατικής τάξης. Ό «οικονομισμός» άπειλοϋσε νά άποτραβήξει τήν εργατική τάξη από τόν ταξικό επαναστατικό δρόμο καί νά τή μετατρέψει σέ πολιτικό εξάρτημα της άστικής τάξης.

Μεγάλο ρόλο στήν πάλη κατά του «οικονομισμοϋ» έπαιξε ή λενινιστική «Ίσκρα». Τήν όριστική ιδεολογική συντριβή του «οικονομισμοϋ» τήν όλοκλήρωσε ό Β. Ι. Λένιν στό βιβλίο «Τί νά κάνουμε;». — 5.

- 3 «*Ραμπότσεγε Ντιέλο*» («Εργατική Ύπόθεση») — περιοδικό τών «οικονομιστών», όργανο της «Ένωσης τών ρώσων σοσιαλδημοκρατών του έξωτερικού» χωρίς τακτές προθεσμίες έκδοσης. Έβγαине στή Γενεϋη από τόν Άπρίλη του 1899 ως τό Φλεβάρη του 1902 μέ συνταχτική έπιτροπή τούς Μπ. Ν. Κριτσέβσκι, Α. Σ. Μαρτίνοφ, Π. Τεπλόφ καί άργότερα καί τόν Β. Π. Ίβάνσιν. Κυκλοφόρησαν 12 τεϋχη (έννιά σώματα). Η σύνταξη του «Ραμπότσεγε Ντιέλο» ήταν τό κέντρο τών «οικονομιστών» στό έξωτερικό (τών «ραμποτσεντέλτσι»). Τό «Ραμπότσεγε Ντιέλο» ύποστήριζε τό μπερνσταϊνικό σύνθημα της «έλευθερίας κριτικής» του μαρξισμού, πρόβαλε τή «θεωρία τών σταδίων», έκδήλωνε ταλαντεύσεις στό ζήτημα της άτομικής τρομοκρατίας, διακηρύσσοντας ότι δέν πρέπει νά αντιδρούμε στήν άνοδο τών τρομοκρατικών διαθέσεων. Τό «Ραμπότσεγε Ντιέλο» διεξήγε άνοιχτή πάλη ενάντια στό σχέδιο της «Ίσκρα» γιά δημιουργία κόμματος, καλοϋσε σέ τρεϊντ-γιουνιονιστική πολιτική, άρνούσαν τίς επαναστατικές δυνατότητες της άγροτιάς κτλ. Ένας από τούς συντάχτες του «Ραμπότσεγε Ντιέλο» (ό Β. Π. Ίβάνσιν) συμμετείχε στή σύνταξη της «Ραμπότσαγια Μίσλ», όργανου τών άπροκάλυπτων «οικονομιστών», πού τήν ύποστήριζε τό «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Στο II συνέδριο του κόμματος οι «ραμποτσεντέλτσι» αντιπροσώπευαν τήν άκρα δεξιά, όπορτουνιστική πτέρυγα του κόμματος. — 5.

- 4 «*Λιστόκ „Ραμπότσεβο Ντιέλο“*» («Δελτίο της „Εργατικής Ύπόθεσης“») — παράρτημα του «Ραμπότσεγε Ντιέλο», χωρίς τακτές προθεσμίες έκδοσης. Έβγαине στή Γενεϋη από τόν Ιούνη του 1900 ως τόν Ιούλη του 1901· συνολικά κυκλοφόρησαν 8 τεϋχη. — 5.

- 5 «*Ραμπότσαγια Μίσλ*» («Εργατική Σκέψη») — έφημερίδα, όργανο τών «οικονομιστών» έβγαине από τόν Όχτώβρη του 1897 ως τό Δε-

κέμβρη του 1902. Βγήκαν 16 φύλλα. Τά πρώτα δύο φύλλα εκδόθηκαν πολυγραφημένα στην Πετρούπολη, τά φύλλα 3-11 βγήκαν στο εξωτερικό, στο Βερολίνο· τά φύλλα 12, 13, 14 και 15 τυπώθηκαν στη Βαρσοβία· τό τελευταίο, τό 16ο, φύλλο βγήκε στο εξωτερικό. Ἡ συνταχτική ἐπιτροπή τῆς ἐφημερίδας ἀποτελοῦνταν ἀπό τόν Κ. Μ. Τάχταρεφ καί ἄλλους.

Κριτική τῶν ἀπόψεων τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ» ἔκανε ὁ Λένιν σέ μία σειρά ἄρθρα του, πού δημοσιεύτηκαν στήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα» καί στό βιβλίο του «Τί νά κάνουμε;». — 5.

- Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη τό ἄρθρο του «Ἐπιταχτικά καθήκοντα τοῦ κινήματός μας», πού δημοσιεύτηκε ὡς κύριο ἄρθρο στήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα» ἀρ. φύλλου 1, τό Δεκέμβρη τοῦ 1900 (βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 377-382).

«Ἴσκρα» («Σπίθω») — ἡ πρώτη πανρωσική παράνομη μαρξιστική ἐφημερίδα, πού ἰδρύθηκε ἀπό τόν Λένιν τό 1900 καί ἐπαίξε ἀποφασιστικό ρόλο στή δημιουργία τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξιστικοῦ κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης.

Ἐπειδή λόγω τῶν ἀστυνομικῶν διώξεων ἦταν ἀδύνατο νά ἐκδοθεῖ ἐπαναστατική ἐφημερίδα στή Ρωσία, ὁ Λένιν, ὅταν ἀκόμα ἦταν ἐξόριστος στή Σιβηρία, κατέστρωσε σ' ὄλες του τίς λεπτομέρειες ἓνα σχέδιο ἐκδόσεως τῆς στό ἐξωτερικό. Μέ τή λήξη τῆς ἐξορίας του (Γενάρης τοῦ 1900) ὁ Λένιν καταπιάστηκε ἀμέσως μέ τήν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου αὐτοῦ. Τό Φλεβάρη τοῦ 1900 ὁ Λένιν ἔκανε στήν Πετρούπολη διαπραγματεύσεις μέ τή Β. Ι. Ζασούλιτς πού εἶχε ἐρθεῖ παράνομα ἀπό τό ἐξωτερικό γιά συμμετοχή τῆς ομάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» στήν ἐκδοση τῆς ἐφημερίδας. Στά τέλη τοῦ Μάρτη μέ ἀρχές τοῦ Ἀπριλίη τοῦ 1900 ἐγίνε ἡ λεγόμενη «Σύσκεψη τοῦ Πσκόφ» ὅπου πῆραν μέρος ὁ Β. Ι. Λένιν, ὁ Α. Μάρτοφ (Γ. Ο. Τσεντερμπάουμ), ὁ Α. Ν. Πάτρεσοφ, ὁ Σ. Ι. Ράντσενκο καί οἱ «νόμιμοι μαρξιστές» — Π. Μπ. Στρούβε καί Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι. Στή σύσκεψη συζητήθηκε τό σχέδιο δήλωσης τῆς σύνταξης τῆς πανρωσικῆς ἐφημερίδας («Ἴσκρα») καί τοῦ ἐπιστημονικο-πολιτικοῦ περιοδικοῦ («Ζαριά»), σχετικά μέ τό πρόγραμμα καί τά καθήκοντα αὐτῶν τῶν ἐκδόσεων. Τό σχέδιο τό εἶχε γράψει ὁ Λένιν. Στή διάρκεια τοῦ πρώτου ἐξαμήνου τοῦ 1900 ὁ Λένιν ἐπισκέφτηκε μία σειρά πόλεις τῆς Ρωσίας (Μόσχα, Πετρούπολη, Ρίγα, Σμολένσκ, Νίζνι Νόβγκοροντ, Οὐφά, Σαμάρα, Σιζράν), ἀποκατάστησε ἐπαφή μέ τίς σοσιαλδημοκρατικές ομάδες καί μέ διάφορους μεμονωμένους σοσιαλδημοκράτες καί κατέληξε σέ συμφωνία μαζί τους γιά ὑποστήριξη τῆς μελλοντικῆς «Ἴσκρα». Τόν Αὐγουστο τοῦ 1900, μέ τήν ἀφιξη τοῦ Λένιν στήν Ἑλβετία, ἐγίνε σύσκεψη τοῦ Β. Ι. Λένιν καί τοῦ Α. Ν. Πότρεσοφ μέ τὰ μέλη τῆς ομάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» γιά τό πρόγραμμα καί τά καθήκοντα τῆς ἐφημερίδας καί τοῦ περιοδικοῦ, γιά τοὺς ἐνδεχόμενους συνεργάτες, τή σύνθεση τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς καί τήν ἔδρα τῆς· οἱ διαπραγματεύσεις αὐτές παρά λίγο θά κατέληγαν σέ ρήξη (βλ. τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Πῶς παρά λίγο νά ἐσβῆνε ἡ “Ἴσκρα”»;», Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 339-357), ὥστόσο πρὸς τό τέλος τῶν συνομιλιῶν ἐγίνε δυνατό νά ἐπιτευχθεῖ συμφωνία πάνω σ' ὅλα τά ἐπίμαχα ζητήματα.

Τό πρώτο φύλλο τῆς λενινιστικῆς «Ἴσκρα» βγήκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1900 στή Λειψία, τά ἐπόμενα ἐβγαίναν στό Μόναχο, ἀπό τόν Ἰούλη τοῦ 1902 — στό Λονδίνο καί ἀπό τήν ἀνοίξη τοῦ 1903 — στή Γενεύη. Μεγάλη βοήθεια στήν ὀργάνωση τῆς ἐκδόσεως τῆς ἐφημερίδας (ὀργάνωση παρανόμου τυπογραφείου, προμήθεια ρωσικῶν τυπογραφικῶν στοιχείων κτλ.) πρόσφεραν οἱ γερμανοί σοσιαλδημοκράτες Κ. Τσέτκιν, Α. Μπράουν καί ἄλλοι, ὁ πολωνός ἐπαναστάτης Γ. Μαρχλέβσκι πού ζοῦσε κείνα τά χρόνια στό Μόναχο, καθῶς καί ὁ Γ. Κβέλτς — ἕνας ἀπό τούς ἡγέτες τῆς ἀγγλικῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ὁμοσπονδίας.

Τή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» τήν ἀποτελοῦσαν ὁ Β. Ι. Λένιν, ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ὁ Γ. Ο. Μάρτοφ, ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ, ὁ Α. Ν. Πότερσοφ καί ἡ Β. Ι. Ζασούλιτς. Γραμματέας τῆς σύνταξης ἦταν στήν ἀρχή ἡ Ι. Γ. Σμιντόβιτς-Λέμαν, καί κατόπιν, ἀπό τήν ἀνοίξη τοῦ 1901, ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια πού κρατοῦσε καί ὄλη τήν ἀλληλογραφία τῆς «Ἴσκρα» μέ τίς ρωσικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις. Ὁ Λένιν ἦταν ὀδισιατικά ὁ ἀρχισυντάχτης καί ὁ καθοδηγητής τῆς «Ἴσκρα». Δημοσίευε στήν «Ἴσκρα» ἄρθρα γιά ὄλα τά βασικά ζητήματα τῆς οἰκοδόμησεως τοῦ κόμματος καί τῆς ταξικῆς πάλης τοῦ προλεταριάτου τῆς Ρωσίας, σχολίαζε τά σπουδαιότερα γεγονότα τῆς διεθνοῦς ζωῆς.

Ἡ «Ἴσκρα» ἔγινε κέντρο συνένωσης τῶν κομματικῶν δυνάμεων, συγκέντρωσε καί διαπαιδαγώγησε τῶν κομματικῶν στελεχῶν. Σέ πολλές πόλεις τῆς Ρωσίας (Πετρούπολη, Μόσχα, Σαμάρα κ. ἄ.) δημιουργήθηκαν ὁμάδες καί ἐπιτροπές τοῦ ΣΔΕΚΡ λενινιστικῆς-Ἰσκρικῆς κατεύθυνσεως καί τό Γενάρη τοῦ 1902 στό συνέδριο τῶν Ἰσκριστῶν στή Σαμάρα ἰδρύθηκε ἡ ρωσική ὀργάνωση «Ἴσκρα». Οἱ Ἰσκρικές ὀργανώσεις δημιουργοῦνταν καί δούλευαν κάτω ἀπό τήν ἄμεση καθοδήγησή τῶν μαθητῶν καί συναγωνιστῶν τοῦ Β. Ι. Λένιν — Ν. Ε. Μπάουμαν, Ι. Β. Μπάμπουσκι, Σ. Ι. Γκοῦσεφ, Μ. Ι. Καλίβιν, Π. Α. Κράσικοφ, Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, Φ. Β. Λένγκνικ, Π. Ν. Λεπεσίνσκι, Ι. Ι. Ράντσενκο καί ἄλλων.

Μέ πρωτοβουλία τοῦ Λένιν καί μέ τήν ἄμεση συμμετοχή του ἡ σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» ἐκπόνησε τό σχέδιο προγράμματος τοῦ κόμματος (δημοσιεύτηκε στό φύλλο 21 τῆς «Ἴσκρα») καί προετοίμασε τό ΙΙ συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ πού ἔγινε τόν Ἰούλη-Αὔγουστο τοῦ 1903. Τόν καιρό τῆς σύγκλησεως τοῦ συνεδρίου οἱ περισσότερες τοπικές σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις τῆς Ρωσίας εἶχαν προσχωρήσει στήν «Ἴσκρα», εἶχαν ἐγκρίνει τήν ταχτική της, τό πρόγραμμα καί τό ὀργανωτικό της σχέδιο, τήν εἶχαν ἀναγνωρίσει γιά καθοδηγητικό τους ὄργανο. Τό συνέδριο σέ εἰδική ἀπόφασή του τόνισε τόν ἐξαιρετικό ρόλο τῆς «Ἴσκρα» στήν πάλη γιά τή δημιουργία τοῦ κόμματος καί τήν ἀνακήρυξε Κεντρικό Ὅργανο τοῦ ΣΔΕΚΡ. Τό ΙΙ συνέδριο ὄρισε συνταχτική ἐπιτροπή ἀπό τούς Λένιν, Πλεχάνοφ καί Μάρτοφ. Ὁ Μάρτοφ, παρά τήν ἀπόφασή τοῦ συνεδρίου τοῦ κόμματος, ἀρνήθηκε νά συμμετέχει στή σύνταξη κι ἔτσι τά φύλλα 46-51 τῆς «Ἴσκρα» βγήκαν μέ συνταχτική ἐπιτροπή τόν Λένιν καί τόν Πλεχάνοφ. Ἀργότερα ὁ Πλεχάνοφ πέρασε στίς θέσεις τοῦ μενσεβικισμοῦ καί ζήτησε νά συμπεριληφθοῦν στή συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἴσκρα» ὄλοι οἱ παλιοί συντάχτες-μενσεβίκοι, πού εἶχαν κατανηφιστεῖ ἀπό τό συνέδριο. Ὁ Λένιν δέν μπορούσε νά συμφωνήσει μέ τήν

ἀπαίτηση αὐτή, καί στίς 19 τοῦ Ὀχτώβρη (1 τοῦ Νοέμβρη) 1903 ἀποχώρησε ἀπό τή συντάξη τῆς «Ἴσκρα», προσλήφθηκε στήν ΚΕ καί ἀπό κεῖ πάλευε ἐνάντια στούς ὀπορτουμιστές-μενσεβίκους. Τό φύλλο 52 βγήκε μέ συντάχτη μόνο τόν Πλεχάνοφ. Στίς 13 (26) τοῦ Νοέμβρη 1903 ὁ Πλεχάνοφ μοναχός του, παραβιάζοντας τή θέληση τοῦ συνεδρίου, προσέλαβε στή συνταχτική ἐπιτροπή τῆς «Ἴσκρα» τούς πρώην συντάχτες τῆς μενσεβίκους. Ἀπό τό φύλλο 52 οἱ μενσεβίκοι μετέτρεψαν τήν «Ἴσκρα» σέ ὄργανό τους. — 6.

- 7 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τίς μαζικές ἐπαναστατικές ἐκδηλώσεις τῶν φοιτητῶν καί τῶν ἐργατῶν: τίς πολιτικές διαδηλώσεις, τίς συγκεντρώσεις, τίς ἀπεργίες, πού ἔγιναν τό Φλεβάρη-Μάρτη τοῦ 1901 στήν Πετρούπολη, Μόσχα, Κίεβο, Χάρκοβο, Καζάν, Γιαροσλάβλ, Βαρσοβία, Μπιελόστοκ, Τόμσκ, Ὀδησσό καί ἄλλες πόλεις τῆς Ρωσίας.

Τό φοιτητικό κίνημα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους 1900-1901 πού ξεκίνησε ἀπό φοιτητικά αἰτήματα, πῆρε τό χαρακτήρα ἐπαναστατικῶν πολιτικῶν ἐκδηλώσεων ἐνάντια στήν ἀντιδραστική πολιτική τῆς ἀπολυταρχίας, ὑποστηρίχθηκε ἀπό τούς πρωτοπόρους ἐργάτες καί εἶχε ἀπήχηση σ' ὅλα τά στρώματα τῆς ρωσικῆς κοινωνίας. Ἄμεση ἀφορμή γιά τίς διαδηλώσεις καί τίς ἀπεργίες τοῦ Φλεβάρη καί τοῦ Μάρτη τοῦ 1901 στάθηκε ἡ ἐπιστράτευση 183 φοιτητῶν τοῦ πανεπιστημίου Κιέβου γιά τή συμμετοχή τους σέ φοιτητική συγκέντρωση. Βλ. σχετικά τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ἡ ἐπιστράτευση τῶν 183 φοιτητῶν» (Ἀπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 4ος, σελ. 396-401). Ἡ κυβέρνηση καταδίωξε ἀγρία ὄσους πῆραν μέρος στίς ἐπαναστατικές ἐκδηλώσεις: ἡ ἀστυνομία καί οἱ κοζάκοι διέλυαν τίς διαδηλώσεις καί ξυλοκοποῦσαν τούς διαδηλωτές, ἑκατοντάδες φοιτητές πιάστηκαν καί ἀποβλήθηκαν ἀπό τά ἀνώτερα ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα· μέ ἐξαιρετική ἀγριότητα χτυπήθηκαν ὄσοι πῆραν μέρος στή διαδήλωση τῆς 4 (17) τοῦ Μάρτη 1901 στήν πλατεία τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ «Καζάνσκι σομπόρ» τῆς Πετρούπολης. Τά γεγονότα τοῦ Φλεβάρη-Μάρτη τοῦ 1901 ἔδειχναν τήν ἀναπτυσσόμενη, ἐπαναστατική ἀνοδο στή Ρωσία· τεράστια σημασία εἶχε ἡ συμμετοχή τῶν ἐργατῶν στό κίνημα, πού ξετυλιγόταν κάτω ἀπό πολιτικά συνθήματα.

8.

- 8 Πρόκειται γιά τό βιβλίό τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τί νά κάνουμε; Τά φλέγοντα ζητήματα τοῦ κινήματός μας». Τό βιβλίό τυπώθηκε στή Στουτγάρδη, στό ἐκδοτικό Ντίτς, τό Μάρτη τοῦ 1902. — 9.
- 9 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν ἀναπόκριση «Ἡ πρωτομαγιά στή Ρωσία», πού δημοσιεύτηκε στήν «Ἴσκρα», ἀρ. φύλλου 5, Ἰούνης 1901, στή στήλη «Χρονικά τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί γράμματα ἀπό τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια». — 16.

- 10 Πρόκειται γιά τήν «Εἰσαγωγή» τοῦ Φ. Ἐνγκελς στό ἔργο τοῦ Κ. Μάρξ «Οἱ ταξικοί ἀγῶνες στή Γαλλία ἀπό τό 1848 ὡς τό 1850». Τό 1895 ὅταν ἡ «Εἰσαγωγή» δημοσιεύτηκε στήν ἐφημερίδα «Vorwärts» («Ἐμπρός»), παραλείφθηκαν ἐν ἀγνοία τοῦ Ἐνγκελς ὄλες οἱ σπουδαιότερες διατυπώσεις γιά τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου καί τό κείμενο τυπώθηκε διαστρεβλωμένα. Βλ. σχετικά τά γράμματα τοῦ

Φ. Ένγκελς τῆς 1. IV καί τῆς 3. IV 1895 (Κ. Μάρξ καί Φ. Ένγκελς, Διαλεχτά γράμματα, ρωσ. ἔκδ. 1953, σελ. 487-488).

Οἱ ὀπορτουμιστές ἡγέτες τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας χρησιμοποίησαν αὐτό τὸ ντοκουμέντο γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴ γραμμὴ τους, γραμμὴ ἄρνησης τῆς ἐπανάστασης, ἄρνησης τῆς ἀνάγκης τῆς ἐνοπλῆς ἐξέγερσης καί τῆς μάχης τοῦ προλεταριάτου στὰ ὁδοφράγματα, καί γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὴν ταχτικὴ τοῦ συμφιλιωτισμοῦ.

Γιὰ πρώτη φορά τὸ πλήρες κείμενο τῆς «Εἰσαγωγῆς» δημοσιεύθηκε στὴν ΕΣΣΔ στὸ βιβλίο Κ. Μάρξ «Οἱ ταξικοὶ ἀγῶνες στὴ Γαλλία ἀπὸ τὸ 1848 ὡς τὸ 1850». Μόσχα — Λένινγκραντ, 1930. Ἡ «Εἰσαγωγή» δημοσιεύθηκε καί στὸ βιβλίο Κ. Μάρξ καί Φ. Ένγκελς, Διαλεχτά ἔργα σὲ δύο τόμους, ρωσ. ἔκδ., τόμ. I, 1955, σελ. 91-110. — 19.

- 11 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη τοῦ τῆ σύγκρουση τῶν ἐργατῶν τοῦ ἐργοστασίου Μάξγουελ μὲ τὴν ἀστυνομία, πού ἔγινε στὴ διάρκεια τῆς ἀπεργίας τοῦ Δεκεμβριοῦ τοῦ 1898 στὴ συνοικία πού βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὴ Νέβσκαγια ζαστάβα τῆς Πετρούπολης. Γιὰ νὰ τσακίσει τὴν ἀπεργία ἡ ἀστυνομία ἀποφάσισε νὰ συλλάβει τοὺς πιὸ δραστήριους ἐργάτες — ὀργανωτὲς τῆς ἀπεργίας. Τὴ νύχτα τῆς 16 τοῦ Δεκεμβριοῦ τμήματα πεζῶν καί ἔφιππων ἀστυφυλάκων περικύκλωσαν τὸν ἐργατικὸ στρατῶνα τοῦ ἐργοστασίου, πού βρισκόταν στὸ σπίτι ἀρ. 63 στὴ δημοσίᾳ τοῦ Σλισσελμπούργκ. Ὅταν ἡ ἀστυνομία ἔκανε ἀπόπειρα νὰ μπεῖ μὲ τὴ βία στὸ σπίτι, συνάντησε πείσμονη ἀντίσταση ἀπὸ τοὺς ἀοπλους ἐργάτες, τίς γυναῖκες καί τὰ παιδιά τους, πού ἀμύνθηκαν ἥρωικά ἐπὶ κάμποσες ἡμέρες. Τὸ περιστατικὸ αὐτὸ ἔδειχνε τὴ σταθερότητα, τὴν ἀνδρεία καί τὴν ἀποφασιστικὴτητα τῶν ἐργατῶν στὴν πάλη γιὰ τὰ δικαιώματά τους. — 19.

- 12 Στῆς 4 (17) τοῦ Μάρτη 1901 ἔγινε στὴν πλατεία τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ «Καζάνσκι σομπόρ» τῆς Πετρούπολης διαδήλωση σὲ ἔνδειξη διαμαρτυρίας ἐναντία στὴν ἐπιστράτευση τῶν 183 φοιτητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Κιέβου γιὰ τὴ συμμετοχὴ τους στὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα. Ἡ τσαρική κυβερνήσεθ διέλυσε τὴ διαδήλωση, στὴν ὁποία πῆραν μέρος κάμποσες χιλιάδες φοιτητὲς καί ἐργάτες. Κατὰ τὴ διάλυσή της ἑκατοντάδες διαδηλωτὲς κακοποιήθηκαν ἄγρια ἀπὸ τοὺς κοζάκους, τοὺς ἀστυνομικοὺς καί τοὺς χωροφύλακες, κάμποσοι σκοτώθηκαν καί πολλοὶ τραυματίστηκαν καί σακατεύτηκαν. Λεπτομερειακὴ ἀνακοίνωση γιὰ τὴ διαδήλωση αὐτὴ δημοσιεύθηκε στὴν «Ἴσκρα», ἀρ. φύλλου 3, τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1901. — 19.

- 13 «Ζαριά» («Αὐγή») — μαρξιστικὸ ἐπιστημονικο-πολιτικὸ περιοδικό. Τὸ ἔβγαζε νόμιμα τὸ 1901-1902 στὴ Στουτγάρδη ἢ σύνταξη τῆς «Ἴσκρα». Βγήκαν συνολικὰ τέσσερα τεύχη (τρία σώματα) τοῦ «Ζαριά»: τὸ τεῦχος 1 βγήκε τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1901 (στὴν πραγματικὴτητα βγήκε στῆς 23 τοῦ Μάρτη μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο), τὸ 2-3 βγήκε τὸ Δεκεμβριοῦ τοῦ 1901, καί τὸ 4 τὸν Αὐγουστο τοῦ 1902.

Τὰ καθήκοντα τοῦ περιοδικοῦ καθορίζονταν στὸ σχέδιο δήλωσης τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά», πού εἶχε γραφεῖ ἀπὸ τὸν Β. I. Λένιν στὴ Ρωσία. Ἐπειδὴ ὅμως ὅταν συζητήθηκε τὸ ζήτημα τῆς ἐκδοσης τῶν ὀργάνων αὐτῶν στὸ ἐξωτερικό, μαζί μὲ τὴν ὁμάδα «Ἀπελευθέρ-

ρωση τῆς δουλειᾶς», ἀποφασίστηκε τὸ «Ζαριά» νὰ ἐκδίδεται νόμιμα καὶ ἡ «Ἴσκρα» παράνομα, στὴ δήλωση πού δημοσίευσε ἡ σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» δὲ γινόταν λόγος γιὰ τὸ «Ζαριά». Εἶχε ἀνατεθεῖ στὸν Π. Μπ. Ἀξελρόντ νὰ γράψει τὴ δήλωση τῆς σύνταξης γιὰ τὸ πρῶτο τεύχος τοῦ «Ζαριά». Τὸ ἐκδοτικό, ὅμως, Ντίτς ἀπέριψε τὴ δήλωση αὐτὴ, γιατί ἔκανε λόγο γιὰ τὴν παράνομη «Ἴσκρα». Τὸ 1ο τεύχος τοῦ «Ζαριά» ἄρχισε μ' ἓνα σύντομο μῆνυμα («Πρὸς τοὺς ἀναγνώστες»). Γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ὁ νόμιμος χαρακτήρας τοῦ «Ζαριά» στὸ ἐξώφυλλο ἀναγράφηκε ὅτι τὸ περιοδικὸ βγαίνει μὲ συνεργασία τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ, τῆς Β. Ι. Ζασούλιτς καὶ τοῦ Π. Μπ. Ἀξελρόντ· τὸ ὄνομα τοῦ Λένιν δὲν ἀναφερόταν, ὅπως δὲν ἀναφερόταν καὶ τὸ ὅτι τὸ «Ζαριά» διευθύνεται ἀπὸ τὴ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ τῆς «Ἴσκρα». Τὸ 1902, ὅταν μέσα στὴ σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» καὶ τοῦ «Ζαριά» δημιουργήθηκαν διαφωνίες καὶ προστριβές, ὁ Πλεχάνοφ πρότεινε ἓνα σχέδιο χωρισμοῦ τοῦ περιοδικοῦ ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα (μὲ σκοπὸ νὰ μείνει στὸν ἴδιο ἢ διευθύνση τοῦ «Ζαριά»), ἡ πρόταση ὅμως αὐτὴ δὲν ἐγινε δεχτὴ καὶ τὰ ὄργανα ἔμειναν ὅλο τὸ διάστημα κάτω ἀπὸ κοινὴ συνταχτικὴ ἐπιτροπὴ.

Τὸ περιοδικὸ «Ζαριά» ἔκανε κριτικὴ στὸ διεθνὴ καὶ στὸ ρωσικὸ ἀναθεωρητισμὸ (στὸ «νόμιμο μαρξισμὸ» καὶ στὸν «οἰκονομισμὸ») καὶ ὑπεράσπιζε τίς θεωρητικὲς βάσεις τοῦ μαρξισμοῦ. Στὸ ζήτημα αὐτὸ ἦταν ἀφιερωμένες οἱ ἐργασίες τοῦ Λένιν πού δημοσιεύτηκαν στὸ «Ζαριά»: «Οἱ διώχτες τῶν ζέμιστσο καὶ οἱ Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ», «Οἱ κ. κ. „κριτικοί“ στὸ ἀγροτικὸ ζήτημα» (τὰ πρῶτα τέσσερα κεφάλαια τοῦ ἔργου «Τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα καὶ οἱ „κριτικοὶ τοῦ Μάρξ“»), «Τὸ ἀγροτικὸ πρόγραμμα τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας» καθὼς καὶ οἱ ἐργασίες τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ: «Κριτικὴ τῶν κριτικῶν μας. Μέρος 1. Ὁ κ. Π. Στρούβε στὸ ρόλο τοῦ κριτικοῦ τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης», «Ὁ Cant ἐνάντια στὸν Κάντ ἢ ἡ πνευματικὴ διαθήκη τοῦ κ. Μπέρνσταϊν» κ. ἄ. — 20.

- ¹⁴ Τὸ ἄρθρο «Οἱ διώχτες τῶν ζέμιστσο καὶ οἱ Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ» τὸ ἔγραψε ὁ Β. Ι. Λένιν ἀπ' ἀφορμὴ τὴν ἐκδοσὴν στὰ 1901 τοῦ βιβλίου «Ἡ ἀπολυταρχία καὶ τὰ ζέμιστσο. Ἐμπιστευτικὸ ὑπόμνημα τοῦ ὑπουργοῦ οἰκονομικῶν Σ. Γ. Βίττε (1899)» μὲ πρόλογο καὶ σημειώσεις τοῦ Ρ. Ν. Σ. (Π. Μπ. Στρούβε). Τὸ βιβλίον περιεῖχε στοιχεῖα πού ξεσκέπαζαν τὴν πολιτικὴ τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στὰ ζέμιστσο καὶ ἀποκάλυπταν τὴν ἀστικὴ οὐσία τοῦ φιλελευθερισμοῦ στὴ Ρωσία. Ὁ Λένιν ὀνομάζει εἰρωνικὰ Ἀννίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ τοὺς ρώσους φιλελεύθερους, οἱ ὅποιοι, ὅπως ἔγραφε ὁ Π. Στρούβε, σάν τὸν στρατηλάτη τῆς Καρχηδόνας Ἀννίβα πού εἶχε ὀρκιστεῖ νὰ μὴ σταματῆσει ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του τὸν ἀγῶνα ἐνάντια στὴ Ρώμη, ὀρκίστηκαν κι αὐτοὶ νὰ ἀγωνίζονται ἐνάντια στὴν ἀπολυταρχία.

Ἀρχικὰ ὁ Λένιν σκόπευε νὰ δημοσιεύσει τὸ ἄρθρον στὴν ἐφημερίδα «Ἴσκρα», πράγμα πού ἀνακοινώθηκε στὸ φύλλον 5 τῆς ἐφημερίδας, στὸ σημείωμα «Ἐνα ἐμπιστευτικὸ ἔγγραφο» (βλ. σὲ τοῦτον τὸν τόμο, σελ. 20). Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ἄρθρον ἦταν πολὺ μεγάλο ἀποφασίστηκε νὰ δημοσιευτεῖ στὸ περιοδικὸ «Ζαριά».

Ἡ συζήτησις τοῦ ἄρθρου στὴ σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» καὶ τοῦ «Ζαριά» βάσταξε σχεδὸν ἐνάμιση μῆνα. Συνοδευόταν ἀπὸ ζωνρὴ ἀλλη-

λογραφία, πού έδειξε ότι στή συνταχτική έπιτροπή υπήρχαν σοβαρές διαφωνίες πάνω στά ζητήματα τής ταχτικής του μαρξιστικού κόμματος απέναντι στον άστικό φιλελευθερισμό. Ένα μέρος των μελών τής σύνταξης: ο Πλεχάνοφ Γ. Β., ο Άξελρόντ Π. Μπ., ή Ζασούλιτς Β. Ι. ένω παραδέχονταν ότι είναι σωστή ή κριτική του Λένιν για τό φιλελευθερισμό, ζητούσαν να μετριαστεί τό άυστηρά άποκαλυπτικό ύφος και ο χαρακτήρας πολεμικής του άρθρου και να γίνει πιο ήπια κριτική στο φιλελευθερισμό. Ο Λένιν συμφώνησε να τροποποιήσει όρισμένες διατυπώσεις πού δέν είχαν σημασία, άρνήθηκε όμως κατηγορηματικά να αλλάξει τον τόνο, τον προσανατολισμό και τό χαρακτήρα τής πολεμικής του άρθρου. Μέ τή μορφή αυτή τό άρθρο δημοσιεύτηκε στο τεύχος 2-3 του περιοδικού «Ζαριά» τό Δεκέμβρη του 1901. Το πρωταρχικό κείμενο του άρθρου δέ διασώθηκε. — 21.

- 15 Το «Κόλοκολ» («Καμπάνα»), πού έβγαине με τό σύνθημα «Vivos Voco!» («Καλώ τους ζωντανούς!») τό εξέδιδαν ο Α. Ι. Χέρτσεν και ο Ν. Π. Όγκαριόφ από τήν 1η του Ίούλη του 1857 ως τον Άπρίλη του 1865 στο Λονδίνο και από τό 1865 ως τον Ίούλη του 1867 στή Γενεύη μιά φορά τό μήνα κι ένα διάστημα δύο φορές τό μήνα. Συνολικά βγήκαν 245 τεύχη. Το 1868 τό περιοδικό έβγαине στα γαλλικά: όρισμένα τεύχη συνοδεύονταν και με παράρτημα στα ρωσικά. Το «Κόλοκολ» τυπωνόταν σε 2500 αντίτυπα και κυκλοφορούσε πλατιά σ' όλη τή Ρωσία. Ξεσκεπάζοντας τις άθαιρεσίες τής άπολυταρχίας, τις λεηλασίες και τις καταχρήσεις πού έκαναν οι δημόσιοι υπάλληλοι, τήν άμείλιχτη εκμετάλλευση των άγροτων από τους τσιφλικάδες, άπηύθυνε επαναστατικές εκκλήσεις και συντελούσε στήν άφύπνιση των μαζών για τήν πάλη ενάντια στήν τσαρική κυβέρνηση και στις κυρίαρχες τάξεις.

Το «Κόλοκολ» ήταν επικεφαλής του παράνομου επαναστατικού τύπου, πού προηγήθηκε από τήν εμφάνιση του εργατικού τύπου στή Ρωσία, και έπαιξε σπουδαίο ρόλο στήν ανάπτυξη του πανδημοκρατικού και επαναστατικού κινήματος, στον άγώνα κατά τής άπολυταρχίας και τής δουλοπαροικίας. — 27.

- 16 «La Revue des deux Mondes» («Η Έπιθεώρηση των δύο Κόσμων») — γαλλικό μηνιαίο άστικο-φιλελεύθερο περιοδικό πού έβγαине στο Παρίσι από τό 1829 ως τό 1940. Είχε άρχισει να βγαίνει ως φιλολογικο-λογοτεχνικό, έπειτα άρχισε να διαθέτει όλο και μεγαλύτερο μέρος για τό ζητήματα τής φιλοσοφίας και τής πολιτικής. Κατά καιρούς στό περιοδικό συνεργάστηκαν οι πιο διάσημοι συγγραφείς: Β. Ουγκώ, Γεωργία Σάνδη, Ο. Μπαλζάκ, Α. Δουμά και άλλοι. Άπό τό 1948 τό περιοδικό βγαίνει με τον τίτλο «La Revue. Littérature, histoire, arts et sciences des deux mondes» («Έπιθεώρηση. Λογοτεχνία, Ιστορία, καλές τέχνες και έπιστήμη των δύο κόσμων»). — 27.

- 17 Ο Λένιν έχει ύπόψη του τήν πολωνική έθνικο-απελευθερωτική εξέγερση του 1863-1864. πού στρεφόταν ενάντια στο ζυγό τής τσαρικής άπολυταρχίας. Άμεση άφορμή για τήν εξέγερση αποτέλεσε ή ειδική πρόσκληση υπό τά όπλα των νεοσυλλέκτων, πού άποφάσισαν ή τσαρική κυβέρνηση και οι ιθύνοντες κύκλοι τής Πολωνίας με σκοπό να άπομακρύνουν σε μαζική κλίμακα από τις πόλεις τή νεολαία πού

είχε επαναστατικές διαθέσεις. Στην αρχή τήν εξέγερση τήν καθοδηγούσε ἡ Κεντρική ἔθνική ἐπιτροπή, πού εἶχε συγκροτηθεῖ τό 1862 ἀπό τό κόμμα τῶν «ἐρυθρῶν», κόμμα τῶν μικροευγενῶν. Τό πρόγραμμα τῆς, — πού περιλάμβανε τά αἰτήματα: ἔθνική ἀνεξαρτησία τῆς Πολωνίας, ἰσοτιμία ὄλων τῶν ἀντρῶν τῆς χώρας ἀνεξάρτητα ἀπό θρήσκευμα καί προέλευση· παραχώρηση στούς ἀγρότες, χωρίς ἐξαγορά, τῆς γῆς πού καλλιεργοῦσαν καί μετατροπή τῆς σέ πλήρη ἰδιοχτησία τους, κατάργηση τῆς ἀγγαρείας· ἀποζημίωση τῶν τσιφλικῶδων ἀπό τό κράτος γιά τή γῆ τους κτλ. — τράβηξε στήν εξέγερση τά πιό διαφορετικά στρώματα τοῦ πολωνικοῦ πληθυσμοῦ: τοὺς βιοτέχνες, τοὺς ἐργάτες, τοὺς φοιτητές, τή διανόηση τῶν εὐγενῶν καί μέρος τῆς ἀγροτιάς καί τοῦ κλήρου.

Στήν πορεία τῆς εξέγερσης προσχώρησαν σ' αὐτή στοιχεῖα πού εἶχαν συνενωθεῖ γύρω ἀπό τό κόμμα τῶν «λευκῶν» (κόμμα τῆς μεγάλης ἀριστοκρατίας τῶν γαιοχτημόνων καί τῆς μεγάλης ἀστικής τάξης) καί πού ἐπιδίωκαν νά ἐκμεταλλεῖτο τήν εξέγερση γιά τά δικά τους συμφέροντα καί νά πετύχουν, μέ τή βοήθεια τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Γαλλίας, μιά συμφέρουσα συναλλαγή μέ τήν τσαρική κυβέρνηση.

Ἡ επαναστατική δημοκρατία τῆς Ρωσίας ἐνίωθε βαθιά συμπάθεια γιά τοὺς επαναστάτες. Τά μέλη τῆς μυστικῆς ἐταιρίας «Ζεμλιά ἰ βόλια», πού εἶχε ἐπαφῆ μέ τόν Ν. Γ. Τσερνισέβκι, προσπαθοῦσαν νά τοὺς βοηθήσουν μέ κάθε τρόπο. Ἡ Κεντρική ἐπιτροπή τῆς «Ζεμλιά ἰ βόλια» δημοσίευσε ἐκκλήση «Πρός τοὺς ρώσους ἀξιωματικούς καί στρατιώτες», πού κυκλοφόρησε στά στρατεύματα πού στάλθηκαν γιά νά καταστείλουν τήν εξέγερση. Ὁ Α. Ι. Χέρτσεν καί ὁ Ν. Π. Ὀγκარიόφ δημοσίευσαν στό «Κόλοκολ» μιά σειρά ἄρθρα, ἀφιερωμένα στόν ἀγῶνα τοῦ πολωνικοῦ λαοῦ καί ἔδιναν ὕλική βοήθεια στοὺς επαναστάτες.

Λόγω τῆς ἀσυνέπειας τοῦ κόμματος τῶν «ἐρυθρῶν», πού ἄφησαν νά τοὺς διαφύγει ἡ επαναστατική πρωτοβουλία, ἡ καθοδήγηση τῆς εξέγερσης πέρασε στά χέρια τοῦ κόμματος τῶν «λευκῶν» πού τήν πρόδωσαν. Τό καλοκαίρι τοῦ 1864 τά τσαρικά στρατεύματα κατέπνιξαν ἄγρια τήν εξέγερση.

Ὁ Κ. Μάρξ καί ὁ Φ. Ἐνγκελς θεωροῦσαν τήν πολωνική εξέγερση τοῦ 1863-1864 προοδευτική καί ἐνίωθαν μεγάλη συμπάθεια γι' αὐτή, εὐχονταν τή νίκη τοῦ πολωνικοῦ λαοῦ στήν πάλη γιά τήν ἔθνική του ἀπελευθέρωση. Στό Λονδίνο ὁ Μάρξ ἔγραψε ἐξονόματος τῶν γερμανῶν πολιτικῶν προσφύγων ἐκκλήση γιά βοήθεια στοὺς πολωνούς. Ὁ Λένιν, τονίζοντας τόν προοδευτικό γιά κείνη τήν περίοδο χαρακτήρα τῆς πολωνικῆς εξέγερσης, ἔγραψε: «Ὅσο οἱ λαϊκές μάζες τῆς Ρωσίας καί τῶν περισσότερων σλαβικῶν χωρῶν κοιμοῦνταν ἀκόμα ὕπνο βαθύ, ὅσο σ' αὐτές τίς χώρες δέν ὑπῆρχαν αὐτοτελεῖ, μαζικά, δημοκρατικά κινήματα, τό ἀπελευθερωτικό κίνημα τῶν εὐγενῶν στήν Πολωνία ἀποχτοῦσε γιγάντια, πρωταρχική σημασία ἀπό τήν ἄποψη ὄχι μόνο τῆς πανρωσικῆς, ὄχι μόνο τῆς πανσλαβικῆς, μά καί τῆς πανευρωπαϊκῆς δημοκρατίας» (βλ. Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 20ός, σελ. 403). — 28.

18 «Μολοντάγια Ροσσίγια» («Νεαρή Ρωσία») — προκήρυξη πού ἔβγαλε τό Μάη τοῦ 1862 ὁ επαναστατικός φοιτητικός ὄμιλος τοῦ Π. Γ.

Ζαϊτσνέβσκι στή Μόσχα. Ἡ προκήρυξη μαστίγωνε τό ἀπολυταρχικό-φεουδαρχικό καθεστῶς τῆς Ρωσίας, ξεσκέπαζε τή συμφιλιωτική πολιτική τῶν φιλελευθέρων καί καλοῦσε στήν πάλη γιά τήν ἀνατροπή τῆς μοναρχίας καί τή δημιουργία τῆς «ρωσικῆς κοινωνικο-λαοκρατικῆς δημοκρατίας» μέ βάση τήν ἐθελοντική ὁμοσπονδιακή ἔνωση τῶν περιοχῶν. Ἡ προκήρυξη, ὅπως τόνιζε ὁ Μάρξ, περιείχε «σαφῆ καί ἀκριβολογημένη περιγραφή τῆς ἐσωτερικῆς κατάστασης τῆς χώρας, τῆς κατάστασης τῶν διάφορων κομμάτων, τῆς κατάστασης τοῦ τύπου καί διακηρύσσοντας τόν κομμουνισμό» ἔβγαζε «τό συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἀπαραίτητη ἡ κοινωνική ἐπανάσταση» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς, Ἔπαντα, ῥωσ. ἐκδ., τόμ. 13ος, μέρος II, 1940, σελ. 642). Στήν προκήρυξη διατυπώνονταν τά αἰτήματα: ἰσοτιμία τῶν γυναικῶν, αἰρετά δικαστήρια, δίκαιη κατανομή τῶν φόρων, δημιουργία δημόσιων ἐργοστασίων καί καταστημάτων, κοινωνική ἀνατροφή τῶν παιδιῶν, ἀνεξαρτησία τῆς Πολωνίας καί τῆς Λιθουανίας, ἀντικατάσταση τοῦ μόνιμου στρατοῦ ἀπό ἐθνοφυλακί κτλ. Κάνοντας ζύμωση γιά τήν ἐπαναστατική ἀνατροπή ἡ «Μολοντάγια Ροσσίγια» συνιστοῦσε στά ἐπαναστατικά στοιχεῖα νά ἀναζητοῦν στηρίγματα ἀνάμεσα στοὺς παλαιομερολογίτες, στοὺς ἀγρότες, στοὺς μορφωμένους ἀξιοματικούς, ὡς κυριότερη ὁμως δύναμη τοῦ κινήματος ἡ προκήρυξη χαρακτήριζε τήν ἐπαναστατική διάνοηση τῶν ραζνοτσίντσι.

Ἡ προκήρυξη κυκλοφόρησε στή Μόσχα, στήν Πετρούπολη καί σέ πολλές ἐπαρχιακές πόλεις τῆς Ρωσίας. — 28.

19 «Σ' ἓνα τιμητικό πόστο» — φιλολογική συλλογή, πού ἐκδόθηκε ἀπό τοὺς ναρόντικους πρὸς τιμὴν τῶν σαραντάχρονων (1860–1900) τῆς φιλολογικῆς καί κοινωνικῆς δράσης ἑνὸς ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς τοῦ ναροντικιστικοῦ κινήματος — τοῦ Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι. Στὴ συλλογή δημοσιεύθηκαν ἄρθρα τῶν Ν. Ἄννενσκι, Ν. Κάρισεφ, Π. Μίλιουκόφ, Ν. Μιχαηλόβσκι, Π. Μοκίεβσκι, Β. Μιακότιν, Α. Πεσεχόνοφ, Μ. Ραφαήλοφ, Ν. Ρουμπάκιν, Β. Σεμέβσκι, Β. Τσερνόφ, Α. Τσουπρόφ, Σ. Γιουζακόφ κ. ἄ. — 29.

20 «Σοβρεμέννικ» («Σύγχρονος») — μηνιαῖκο ἐπιστημονικό-πολιτικό καί φιλολογικό περιοδικό πού ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Α. Σ. Πούσκιν ἔβγαине στήν Πετρούπολη ἀπὸ τὸ 1836 ὡς τὸ 1866. Ἀπὸ τὸ 1847 ὡς τὸ 1862 τὸ περιοδικό τὸ ἔβγαζαν ὁ Ν. Α. Νεκράσοφ καί ὁ Ι. Ι. Πανάγεφ καί ἀπὸ τὸ 1863 μόνον ὁ Ν. Α. Νεκράσοφ. Στὸ περιοδικό συνεργάζονταν: ὁ Β. Γ. Μπελίνσκι, ὁ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι, ὁ Ν. Α. Ντομπρολιούμποφ, ὁ Ν. Β. Σελγκουνόφ, ὁ Μ. Ε. Σαλτικόφ-Στεντρίν, ὁ Μ. Α. Ἄντονόβιτς κ. ἄ. Τὸ «Σοβρεμέννικ» ἦταν τὸ καλύτερο περιοδικό τῆς ἐποχῆς του, ἀντανακλοῦσε τοὺς πόθους τῆς ἐπαναστατικῆς δημοκρατίας καί εἶχε μεγάλη ἐπιρροή πάνω στά προοδευτικά στοιχεῖα τῆς ρωσικῆς κοινωνίας καί ἰδιαίτερα πάνω στὴ νεολαία πού εἶχε ἐπαναστατικὲς διαθέσεις. Τὴν περίοδο τῆς ἀγροτικῆς μεταρρύθμισης τὸ περιοδικό ἦταν ὄργανο τῆς ἐπαναστατικῆς δημοκρατίας, προπαγάνδιζε τίς ἰδέες τῆς ἐπανάστασης, τῆς πάλης τῶν μαζῶν γιά τὴν ἀνατροπή τοῦ τσαρισμοῦ, ὑπεράσπιζε τά συμφέροντα τῆς ἀγροτικῆς. Τὸ 1866 ἡ τσαρική κυβέρνησις ἐκλείσει τὸ περιοδικό. — 29.

- ²¹ «Ρούσκογε Σλόβο» («Ρωσικός Λόγος») — μηνιαίο φιλολογικό-πολιτικό περιοδικό, που έβγαине στην Πετρούπολη από τό 1859 ώς τό 1866· συνεργάτες του ήταν ό Ντ. Ι. Πίσαρεφ, ό Ν. Β. Σελγκουνόφ κ. ά. Τό περιοδικό ήταν ένα από τά προοδευτικά όργανα με έπιροή, που διακήρυχνε τίς ιδέες του έπαναστατικού δημοκρατισμού και άσκούσε μεγάλη επίδραση πάνω στην πρωτοπόρα νεολαία τής 7ης δεκαετίας του περασμένου αιώνα. Τό 1866 ή τσαρική κυβέρνηση έκλεισε τό περιοδικό. — 29.
- ²² «Ντέν» («Ήμέρα») — βδομαδιατική έφημερίδα με σλαβόφιλο προσανατολισμό, που έβγαζε στή Μόσχα από τό 1861 ώς τό 1865 ό Ι. Σ. Άξάκοφ. — 29.
- ²³ «Ταμείο γιά τή Λογοτεχνία» («Έταιρία ταμείου γιά τή λογοτεχνία, γιά βοήθεια στους άπορους λογοτέχνες και έπιστήμονες και στίς οικογένειές τους») — νόμιμη έθελοντική έταιρία που ιδρύθηκε τό 1859 στήν Πετρούπολη με τή σύμπραξη του Ν. Γ. Τσερνισέβσκι. Με τό πρόσχημα τής παροχής βοήθειας στους άπορους λογοτέχνες και έπιστήμονες οί όργανωτές τής έταιρίας προσπαθούσαν νά συσπειρώσουν τήν πρωτοπόρα μερίδα τής διάνοησης που έμφοροϋνταν από έπαναστατικές διαθέσεις. Τόν Άπρίλη του 1862 έγινε προσπάθεια νά δημιουργηθεί μιá νόμιμη φοιτητική όργάνωση. Δημιουργήθηκε τό «Τμήμα γιά βοήθεια τών άπορων σπουδαστών», (2ο τμήμα του «Ταμείου γιά τή Λογοτεχνία»). Έπικεφαλής του τμήματος ήταν μιá έπιτροπή από φοιτητές. Πολλά μέλη τής έπιτροπής συνδέονταν με τήν παράνομη έπαναστατική όργάνωση «Ζεμλιά ι βόλια». Τόν Ιούνη του 1862 ή τσαρική κυβέρνηση έκλεισε τό «Τμήμα». — 30.
- ²⁴ Ή λέσχη σκακιού είχε δημιουργηθεί με πρωτοβουλία του Ν. Γ. Τσερνισέβσκι και τών πιό στενών φίλων του τό Γενάρη του 1862 στήν Πετρούπολη. Άνάμεσα στους καθοδηγητές τής λέσχης ήταν ό Ν. Α. Νεκράσοφ, οί άδελφοί Α. Α. και Ν. Α. Σέρνο-Σολοβιόβιτς, οί άδελφοί Β. Σ. και Ν. Σ. Κούροτσκιν, ό Π. Α. Λαβρόφ, ό Γ. Ε. Μπλαγκοσβέτλοφ, ό Γ. Ζ. Έλισέγεφ, ό Ν. Γ. Πομιαλόβσκι. Στή λέσχη ανήκαν και μέλη τής παράνομης έπαναστατικής όργάνωσης «Ζεμλιά ι βόλια». Ούσιαστικά ή λέσχη σκακιού ήταν λέσχη φιλόλογων, κέντρο τής πολιτικής και κοινωνικής ζωής τής πρωτοπόρας διάνοησης τής Πετρούπολης, που τή διέκρινε έπαναστατικό πνεύμα. Τόν Ιούνη του 1862 ή τσαρική κυβέρνηση έκλεισε τή λέσχη. — 30.
- ²⁵ Ό Λένιν έχει ύπόψη του τή «Γενική πράξη σχετικά με τούς άγρότες, που απαλλάχθηκαν από τή δουλοπαροικία» τήν πράξη αυτή τήν υπέγραψε στίς 19 του Φλεβάρη 1861 ό Άλέξανδρος Β' μαζί με τή Διακήρυξη που εξέγγεινε τήν κατάργηση τής δουλοπαροικίας. Ή «άγροτική μεταρύθμιση» του 1861 έφαρμόστηκε από τήν τσαρική κυβέρνηση πρός τό συμφέρον τών φεουδαρχών-τσιφλικάδων. Τήν ανάγκη τής μεταρύθμισης τήν καθόρισε όλη ή πορεία τής οικονομικής ανάπτυξης τής χώρας και ή άνοδος του μαζικού άγροτικού κινήματος ενάντια στή φεουδαρχική έκμετάλλευση. Στή μορφή τής ή «άγροτική μεταρύθμιση» ήταν μεταρύθμιση άστική, που πραγματοποιήθηκε από τούς φεουδάρχες. Τό άστικό της «περιεχόμενο έκδη-

λωνόταν τόσο έντονα όσο λιγότερο περικόπτονταν τα χωράφια των αγροτών, όσο πιο πλήρης ήταν ο χωρισμός τους από τα χωράφια των τσιφλικάδων, όσο πιο χαμηλό ήταν το χαράτσι που έπρεπε να πληρώσουν οι αγρότες στους τσιφλικάδες» (Β. Ι. Λένιν. "Απαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 17ος, σελ. 95). 'Η «αγροτική μεταρύθμιση» ήταν ένα βήμα προς τη μετατροπή της Ρωσίας σε άστική μοναρχία.

Συνολικά «άπελευθερώθηκαν» 22,5 εκατομμύρια αγρότες. 'Ωστόσο η τσιφλικάδικη γαιοκτησία διατηρήθηκε. 'Η γη των αγροτών κηρυσσόταν ιδιοκτησία του τσιφλικά. 'Ο αγρότης μπορούσε ν' αποκτήσει κλήρο μόνο σύμφωνα με την έκταση που καθόριζε ο νόμος (κι αυτό με τη συγκατάθεση του τσιφλικά), και με εξαγορά. Την εξαγορά την πλήρωναν οι αγρότες στην τσαρική κυβέρνηση που κατέβαλε στους τσιφλικάδες τό καθορισμένο ποσό. Σύμφωνα με κατά προσέγγιση υπολογισμούς οι εδγενείς κατείχαν μετά τη μεταρύθμιση 71,5 εκατομμύρια ντεσιατίνες γη και οι αγρότες — 33,7 εκατομ. ντεσιατίνες. Χάρη στη μεταρύθμιση οι τσιφλικάδες άφαιραν πάνω από τό $\frac{1}{3}$ της γης των αγροτών και σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα και τό $\frac{2}{5}$.

'Η μεταρύθμιση δέν εξέλειψε αλλά άπλως υπέσκαψε τό παλιό σύστημα οικονομίας, που στηριζόταν στην άγγαρεία. Στά χέρια των τσιφλικάδων έμειναν τά καλύτερα κομμάτια των αγροτικών κλήρων (τά «δτρέζκι», τά δάση, τά λιβάδια, οι ποτίστρες, οι βοσκότοποι και λοιπά) χωρίς αυτά όμως οι αγρότες δέν μπορούσαν νά διατηρήσουν ανεξάρτητο νοικοκυριό. 'Ωστόσο συνάψουν τά συμβόλεια εξαγοράς οι αγρότες θεωρούνταν «προσρινά υπόχρεοι» και ήταν υποχρεωμένοι νά δίνουν στον τσιφλικά δοσίματα και νά εκτελούν άγγαρείες. 'Η εξαγορά που πλήρωναν οι αγρότες για νά γίνουν ιδιοκτήτες των κλήρων τους ήταν μιά άμεση καταλήστευσή τους από τους τσιφλικάδες και την τσαρική κυβέρνηση. Για την έξόφληση του χρέους των αγροτών προς την τσαρική κυβέρνηση καθορίστηκε προθεσμία 49 χρόνια με τόκο 6%. Τό ποσό των καθυστερημένων δόσεων εξαγοράς αύξανε από χρόνο σε χρόνο. Μόνο οι αγρότες που προηγούμενα άνηκαν στους τσιφλικάδες, πλήρωναν για εξαγορά στην τσαρική κυβέρνηση 1,9 δισεκατομμύρια ρούβλια, ενώ στην άγορά η τιμή της γης που πέρασε στους αγρότες, δέν ξεπερνούσε τά 544 εκατομμύρια ρούβλια. Στην πραγματικότητα, οι αγρότες υποχρεώθηκαν νά πληρώνουν για τή γη τους εκατοντάδες εκατομμύρια ρούβλια, πράγμα που είχε άποτέλεσμα την καταστροφή των αγροτικών νοικοκυριών και τή μαζική έξαθλίωση της άγροτιάς.

Οι ρώσοι έπαναστάτες δημοκράτες με έπικεφαλής τον Ν. Γ. Τσερνισέβσκι κατέκριναν την «αγροτική μεταρύθμιση» για τό φεουδαρχικό χαρακτήρα της.

'Ο Β. Ι. Λένιν όνόμασε την «αγροτική μεταρύθμιση» πρώτη πράξη άσκησης βίας σε μαζική κλίμακα ενάντια στην άγροτιά, προς τό συμφέρον του καπιταλισμού που γεννιόταν στη γεωργία, «ξεκαθάρισμα» του έδάφους, πραγματοποιημένο από τους τσιφλικάδες ύπερ του καπιταλισμού.

Σχετικά με τή μεταρύθμιση του 1861 βλ. τό άρθρο του Φ. Ένγκελς «'Ο σοσιαλισμός στη Γερμανία» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Απαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. 16ος, μέρος II, 1936, σελ. 252-254) και τίς έργασίες του Β. Ι. Λένιν: «Πενήντα χρόνια από την πώση της δουλοπαροικίας». «'Απ' άφορμή μιά έπέτειο», «, 'Η αγροτική μεταρύθμιση»

καί ἡ ἀγροτική-προλεταριακή ἐπανάσταση». (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 17ος, σελ. 64-67, 84-92, 93-101). — 30.

- 26 *Εἰρηνικοί μεσολαβητές* — διοικητικό ἀξίωμα, πού καθιερώθηκε ἀπό τὴν τσαρική κυβέρνηση στὴ περίοδο τῆς ἐφαρμογῆς τῆς «ἀγροτικῆς μεταρρύθμισης» τοῦ 1861. Οἱ εἰρηνικοί μεσολαβητές πού διορίζονταν ἀπὸ τὸ διοικητὴ τοῦ κυβερνείου καὶ ἀνήκαν στοὺς εὐγενεῖς τοῦ τόπου ἦταν ἐξουσιοδοτημένοι νὰ ἐξετάζουν καὶ νὰ λύνουν τὶς διαφορὲς πού προκύπτανε ἀνάμεσα στοὺς τσιφλικάδες καὶ στοὺς ἀγρότες κατὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν «Πράξεων» γιὰ ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν, στὴν οὐσία ὁμοῦς ἡ ἀποστολὴ τους ἦταν νὰ περιφρουροῦν τὰ συμφέροντα τῶν τσιφλικάδων. Βασικὸ ἔργο τῶν εἰρηνικῶν μεσολαβητῶν ἦταν ἡ σύνταξη τῶν λεγόμενων «τίτλων κυριότητος», ὅπου καθορίζονταν μὲ ἀκρίβεια οἱ διαστάσεις καὶ ἡ τοποθεσία τῶν ἀγροτικῶν κλῆρων καὶ οἱ ὑποχρεώσεις τῶν ἀγροτῶν· αὐτοὶ ἀσκούσαν καὶ τὴν ἐποπτεία τῆς ἀγροτικῆς αὐτοδιοίκησης. Οἱ εἰρηνικοὶ μεσολαβητές ἐπικύρωναν τὴν ἐκλογὴ τῶν αἰρετῶν ὑπαλλήλων τῆς ἀγροτικῆς διοίκησης, εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλουν στοὺς ἀγρότες τιμωρίες, νὰ τοὺς συλλαμβάνουν, νὰ τοὺς βάζουν πρόστιμα, καθὼς καὶ νὰ ἀκυρῶνουν τὶς ἀποφάσεις τῶν ἀγροτικῶν συνελεύσεων.

Ὁ Β.Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τοὺς εἰρηνικοὺς μεσολαβητές τοῦ κυβερνείου Τβέρ, πού εἶχαν φιλελεύθερες διαθέσεις καὶ ἀρνήθηκαν νὰ ἐφαρμόσουν τὶς «Πράξεις». Εἶχαν ἀποφασίσει νὰ ἔχουν γιὰ ὁδὸν στὴ δράση τους τὰ ψηφίσματα τῆς συνέλευσης τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνείου τους, πού τὸ Φλεβάρη τοῦ 1862 κατέληξε στὴ γνώμη ὅτι οἱ «Πράξεις» δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὲς, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξαγοραστοῦν ἀμέσως οἱ ἀγροτικοὶ κληροὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ κράτους καὶ ὅτι πρέπει νὰ εἰσαχθοῦν μιὰ σειρά δημοκρατικοὶ θεσμοί. Ἡ τσαρική κυβέρνηση συνέλαβε τοὺς εἰρηνικοὺς μεσολαβητές τοῦ κυβερνείου Τβέρ καὶ τοὺς καταδίκασε σὲ δύο καὶ πλέον χρόνια φυλάκιση τὸν καθένα.—30.

- 27 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τὴν ἐξέγερση τμημάτων τῆς φρουρᾶς τῆς Πετρούπολης, μὲ ἐπικεφαλῆς ἐπαναστάτες-εὐγενεῖς, πού ἐγινε στὶς 14 τοῦ Δεκεμβρίου 1825 (ἀπὸ δῶ καὶ ἡ ὀνομασία «δεκεμβριστές»).

Οἱ δεκεμβριστές εἶχαν σχηματίσει τρεῖς μυστικὲς ἐταιρίες: τὴ «Βόρεια» — στὴν Πετρούπολη, μ' ἐπικεφαλῆς τοὺς Ν. Μ. Μουραβιόφ, Κ. Φ. Ριλέγεφ, Σ. Π. Τρουμπετσκόι· τὴ «Νότια» — στὴν Οὐκρανία, μ' ἐπικεφαλῆς τοὺς Π. Ι. Πέστελ, Σ. Ι. Μουραβιόφ· Ἀπόστολ, Μ. Π. Μπεστούζεφ-Ριοῦμιν κ. ἄ. καὶ τὴν ἐταιρία «Ἐνωμένοι σλάβοι», πού εἶχε ἐπικεφαλῆς τοὺς ἀδελφούς Α. Ι. καὶ Π. Ι. Μπορίσοφ. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐταιρίες εἶχαν τὰ δικά τους προγράμματα, μὲ βασικὸ αἶτημα τὴν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας καὶ τὸν περιορισμὸ τῆς τσαρικῆς ἀπολυταρχίας. Οἱ δεκεμβριστές φοβοῦνταν νὰ προκαλέσουν πλατιά λαϊκὴ ἐξέγερση καὶ ὑπολόγιζαν νὰ πραγματοποιήσουν τὶς διεκδικήσεις αὐτὲς μὲ στρατιωτικὸ πραξικόπημα, χωρὶς τὴ συμμετοχὴ τῶν λαϊκῶν μαζῶν.

Τὸ πρωὶ τῆς 14 τοῦ Δεκεμβρίου 1825, μέρα πού γινόταν ἡ ὀρκωμοσία μπροστὰ στὸν νέο αὐτοκράτορα Νικόλαο Α', τὰ μέλη τῆς «Βόρειας ἐταιρίας» ὁδήγησαν στὴν πλατεία Σενάτσκαγια τὶς ἀφοσιωμένες σ' αὐτὰ στρατιωτικὲς μονάδες πού ἀρνήθηκαν νὰ δόσουν τὸν ὄρκο, δὲν ἀποφύσισαν ὁμοῦς νὰ περάσουν σὲ ἐπίθεση. Τὸ βράδυ τῆς ἰδίας

μέρας ἡ ἐξέγερση καταπνίγηκε. Ἡ ἐξέγερση τοῦ συντάγματος Τσερνίκοφ, πού ἀκολούθησε στίς 29 τοῦ Δεκεμβρίου 1825 καί καθοδηγούνταν ἀπό τὰ μέλη τῆς «Νότιας ἑταιρίας» καταπνίγηκε στίς 3 τοῦ Γενάρη 1826.

Ἡ τσαρική κυβέρνησις ἐφάρμοσε ἄγρια ἀντίποινα ἐναντία στοὺς στασιαστές. Πιάστηκαν κάμποσες ἑκατοντάδες ἀξιωματικοὶ καὶ πάνω ἀπὸ 4 χιλιάδες στρατιῶτες. Οἱ ἐπιφανεῖς παράγοντες τῶν δεκεμβριστῶν: Πέστελ, Ριλέγεφ, Μουραβιόφ-Ἀπόστολ, Μπεστούζεφ-Ριούμιν, Καχόβσκι ἀπαγχονίστηκαν, πάνω ἀπὸ ἑκατὸ ἄτομα στάλθηκαν σὲ καταναγκαστικά ἔργα καὶ σὲ ὑποχρεωτικὴ διαβίωση στὴ Σιβηρία, μιά μερίδα ἀξιωματικῶν καθαιρέθηκαν καὶ στάλθηκαν ὡς στρατιῶτες στὸ μόνιμο στρατὸ τοῦ Καυκάσου· 188 στρατιῶτες ὑποβλήθηκαν στὸ βασανιστήριον τοῦ ραβδισμού ἀπὸ διπλὴ παραταγμένη φάλαγγα, πάνω ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες στρατιῶτες στάλθηκαν στὰ παραμεθόρια στρατεύματα.

Ὁ Λένιν ἔτρεφε πολὺ μεγάλη ἐκτίμησις γιὰ τὴ δράση τῶν δεκεμβριστῶν, τοὺς θεωροῦσε πρώτους ἐπαναστάτες ἀγωνιστὲς πού δημιούργησαν παράνομες ἐπαναστατικὲς ὀργανώσεις καὶ ξεσήκωσαν ἐνοπλὴ ἐξέγερση ἐναντία στὴν ἀπολυταρχία καὶ στὴ δουλοπαροικία. Σημειώνοντας τὸ στενὸ ταξικὸ πνεῦμα τῶν δεκεμβριστῶν, ὁ Λένιν ὑπογράμμισε τὴν αὐτοθυσία πού τοὺς χαρακτήριζε, τὸν ὑψηλὸ πατριωτισμὸ καὶ τὴν ἐπαναστατικότητά τους, τὴ σημασία τοῦ κινήματος τους γιὰ τὴν ἀφύπνιση τοῦ ἐπαναστατικο-δημοκρατικοῦ κινήματος στὴ Ρωσία. «Στενὸς εἶναι ὁ κύκλος αὐτῶν τῶν ἐπαναστατῶν, — ἔγραφε ὁ Λένιν. — Βρίσκονται φοβερὰ μακριὰ ἀπὸ τὸ λαό. Ὅστοςο τὸ ἔργο τους δὲν πῆγε χαμένο. Οἱ δεκεμβριστὲς ζύπνησαν τὸν Χέρτσεν. Ὁ Χέρτσεν ἀνέπτυξε τὴν ἐπαναστατικὴ ζύμωση» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 18ος, σελ. 14). — 31.

²⁶ Πρόκειται γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν στρατευμάτων τοῦ ρώσου τσάρου Νικολάου Α' στὴν κατάπνιξη τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐθνικο-απελευθερωτικοῦ κινήματος στίς δυτικοευρωπαϊκὰς χώρες. Τὸ 1848 ὁ τσάρος ἔστειλε στρατεύματα στὴ Ρουμανία, στὴν Πολωνία, στίς Βαλτικὰς χώρες, στὴν Οὐκρανία τῆς δεξιᾶς ὀχθῆς τοῦ Δνειπερου καὶ κορήγησε στὸν αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας δάνειο ἑξὶ ἑκατομμυρίων γιὰ τὴν κατάπνιξη τοῦ ἐθνικο-απελευθερωτικοῦ κινήματος στὴν Ἰταλία. Τὸ 1849 μὲ τὴ βοήθεια τῶν τσαρικῶν στρατευμάτων καταπνίγηκε ἡ ἐπανάστασις στὴν Οὐγγαρία. — 31.

²⁹ Ὁ στρατηγὸς Βάννοβσκι τὸ Μάρτη τοῦ 1901 διορίστηκε ὑπουργὸς τῆς παιδείας. Γιὰ νὰ καθησυχάσει τίς φοιτητικὰς ταραχὰς ἐξέφρασε δημόσια, μὲ φιλελεύθερες φράσεις, τὴν «ἀγάπην» του πρὸς τὴ σπουδάζουσα νεολαία καὶ τὴ «στοργικὴ φροντίδα» γι' αὐτή. Κάνοντας μιά σειρά ἀσήμαντες μεταρρυθμίσεις στὸν τομέα τῆς παιδείας ὁ Βάννοβσκι συνέχισε νὰ ἐφαρμόζει καταπιεστικὰ μέτρα ἐναντία στὴν ἐπαναστατικὴ φοιτητικὴ νεολαία: συλλήψεις, ἐξορίες, ἀποβολὰς ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια κτλ. — 34.

³⁰ «Σέβερναγια Πότσια» («Ταχυδρομεῖο τοῦ Βορρά») — καθημερινὴ ἔφημερίδα, ἐπίσημο ὄργανο τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν τῆς τσαρικῆς κυβέρνησις· ἔβγαине στὴν Πετρούπολη ἀπὸ τὴν 1 τοῦ Γενάρη

1862 ως τό 1869. Ἀνάμεσα στούς ἀρχισυντάχτες τῆς ἐφημερίδας ἦταν οἱ συγγραφεῖς Α. Β. Νικιτένκο καί Ι. Α. Γκοντσαρόφ. Ἀπό τό 1869 στή θέση τῆς «Σέβερναγια Πότστια» ἄρχισε νά βγαίνει ἡ «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ». — 37.

- 31 «*Βόλνογε Σλόβο*» («Ἐλεύθερος Λόγος») — στήν ἀρχή ἐβδομαδιαῖο, καί ἀπό τό τεύχος 37 δεκαπενθήμερο περιοδικό πού ἐβγαίνει στή Γενεῦθ στά 1881-1883. Συνολικά βγήκαν 62 τεύχη. Τό «Βόλνογε Σλόβο» ἔβαζε γιά σκοπό του τή συνένωση τῶν ἀντιπολιτευτικῶν στοιχείων καί προπαγάνδιζε φιλελεύθερες ἰδέες, διακηρύχοντας ὅτι εἶναι ἀναγκαῖος ὁ μετασχηματισμός τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος τῆς Ρωσίας «πάνω στίς ἀρχές τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας καί τῆς αὐτοδιοίκησης». Οὐσιαστικά τό ὄργανο αὐτό ἰδρύθηκε ἐν γνώσει τῆς ὀχράνας ἀπό τά μέλη τοῦ «Ἱεροῦ λόχου» (μυστική ὀργάνωση τῶν ἀνώτερων στρωμάτων τῶν τσιφλικῶδων-εὐγενῶν καί τῶν ἀνώτερων τσαρικών ἀξιωματῶν με ἐπικεφαλῆς τόν πρίγκιπα Π. Σουβάλοφ κ. ἄ.) γιά πρόβοκατόρικοις σκοποῦς. Τήν ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως τήν εἶχε ὁ πράκτορας τῆς ἀστυνομίας Α. Π. Μαλσίνσκι.

Στά τέλη τοῦ 1882 ὁ «Ἱερός λόχος» διαλύθηκε καί ἀπό τό τεύχος 52 (8 τοῦ Γενάρη 1883) τό «Βόλνογε Σλόβο», πού ἐβγαίνει μέ ἐπιμέλεια τοῦ Μ. Π. Ντραγκομάνοφ, δήλωσε πώς γίνεται ὄργανο τῆς Ἐνώσεως τῶν ζέμιστβο, πού στήν πραγματικότητα δέν ὑπῆρχε σάν μόνιμη καί διαμορφωμένη ὀργάνωση. — 41.

- 32 «*Πραβίτελστβεννι Βέστνικ*» («Κυβερνητικός Ἀγγελιοφόρος») — καθημερινή ἐφημερίδα, ἐπίσημο ὄργανο τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης, ἐβγαίνει στήν Πετρούπολη ἀπό τό 1869 ὡς τό 1917. — 41.

- 33 Τό Μάρτη τοῦ 1880 25 παράγοντες τῶν ζέμιστβο τῆς Μόσχας (καθηγητές, συγγραφεῖς, δικηγόροι) ἀπηύθυναν ὑπόμνημα στόν ὑπουργό ἐσωτερικῶν Λορίς-Μέλικοφ. Οἱ συντάχτες τοῦ ψηφίσματος πρότειναν νά ἐπεκταθοῦν τά δικαιώματα τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμιστβο καί νά ἐπιτραπεῖ στούς ἀντιπροσώπους τους νά συμμετέχουν στή διοίκηση τοῦ κράτους. — 42.

- 34 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό «*Λιστόκ „Ναρόντνοϊ Βόλι“*» («Φύλλο τῆς „Λαϊκῆς Ἐλευθερίας“»), ἀρ. φύλλου 2, τῆς 20 τοῦ Αὐγούστου 1880, ὅπου δημοσιεῦθηκε τό ἄρθρο «Γιά τό χαρακτηρισμό τοῦ Λορίς-Μέλικοφ».

Τό «*Λιστόκ „Ναρόντνοϊ Βόλι“*» ἐκδιδόταν ἀπό τό 1880 ὡς τό 1886 παράνομα, ἀπό τό κόμμα «Ναρόντναγια Βόλια», σέ διάφορες πόλεις τῆς Ρωσίας (Πετρούπολη, Τούλα). Κυκλοφόρησαν ἐφτά φύλλα. — 42.

- 35 *États généraux* (Γενικές τάξεις) — ἀντιπροσωπευτικός θεσμός τῶν τάξεων στή Γαλλία τοῦ XIV-XVIII αἰώνα, πού ἀποτελοῦνταν ἀπό ἀντιπροσώπους τῶν εὐγενῶν, τοῦ κλήρου καί τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ (τρίτη τάξη). Οἱ Γενικές τάξεις συγκαλοῦνταν ἀπό τό βασιλιά γιά τήν ἐπίλυση διοικητικῶν καί δημοσιονομικῶν ζητημάτων. Οἱ Γενικές τάξεις δέν εἶχαν συγκληθεῖ ἐπί 175 χρόνια (1614-1789). Τό 1789 ὁ Λουδοβίκος ΙΣΤ' συγκάλεσε τίς Γενικές τάξεις γιά τήν ἀντιμετώπιση

της δημοσιονομικής κρίσης. Κάτω από την πίεση των λαϊκών μαζών οι βουλευτές της τρίτης τάξης αυτοανακηρύχθηκαν σέ Έθνοσυνέλευση. Στην πορεία της άστικής επανάστασης που είχε άρχισι, ή Έθνοσυνέλευση μετονομάστηκε Συνταχτική συνέλευση. — 43.

- 36 'Η Συνέλευση των προκρίτων (notables — πρόκριτοι, προύχοντες) συγκαλούνταν στή Γαλλία από τό βασιλιά για συζήτηση των πιό σπουδαιών, κυρίως των δημοσιονομικών ζητημάτων, και παίρνανε μέρος σ' αυτήν εκπρόσωποι της φεουδαρχικής άριστοκρατίας, του κλήρου και μερικοί πλούσιοι άστοί. Τόν καιρό της βασιλείας του Λουδοβίκου ΙΣΤ' ή συνέλευση των προκρίτων συγκλήθηκε τό 1787 και τό 1788 για την αντιμετώπιση της δημοσιονομικής κρίσης στή χώρα. 'Η συνέλευση άρνήθηκε νά ψηφίσει άπόφαση για φορολογική επιβάρυνση των προνομιούχων τάξεων και ύστερα άπ' αυτό ο Λουδοβίκος ΙΣΤ' αναγκάστηκε νά συγκαλέσει τίς Γενικές τάξεις. — 44.
- 37 «Διχτατορία της καρδιάς» όνομαζόταν ειρωνικά ή πολιτική έρωτοτροπίας μέ τούς φιλελεύθερους, που έφάρμοσε για λίγο καιρό ο άξιωματοχός του τσάρου Λορίς-Μέλικοφ που είχε διοριστεί τό 1880 στήν άρχή πρόεδρος της «Ανώτατης διοικητικής επιτροπής» για την πάλη ενάντια στήν «άνταρσία» και μετά ύπουργός έσωτερικών. 'Υποσχέσεις «παραχωρήσεων» στους φιλελεύθερους και άμείλιχτα καταδιωχτικά μέτρα ενάντια στους επαναστάτες — νά που προσπαθούσε ο Λορίς-Μέλικοφ νά στηρίξει την πολιτική του. Αδτή ή πολιτική έλιγμών, που προκλήθηκε από την επαναστατική κατάσταση του 1879-1880, είχε για σκοπό της νά έξασθενίσει τό επαναστατικό κίνημα και νά τραβήξει μέ τό μέρος του τσαρισμού τή φιλελεύθερη άστική τάξη που είχε αντιπολιτευτικές διαθέσεις. 'Όταν τό επαναστατικό κύμα του 1879-1880 άποκρούστηκε, ή τσαρική κυβέρνηση έγκατέλειψε την πολιτική της «διχτατορίας της καρδιάς» και έσπευσε νά βγάλει διακήρυξη για τό «άκατάλυτο» της άπολυταρχίας. Τόν 'Απρίλη του 1881 ο Λορίς-Μέλικοφ αναγκάστηκε νά παραιτηθεί. — 44.
- 38 «Σοσιάλ-Ντεμοκράτ» («Σοσιαλδημοκράτης») — λογοτεχνική-πολιτική επιθεώρηση που έβγαζε ή ομάδα «Απελευθέρωση της δουλείας» στό έξωτερικό (Λονδίνο — Γενεύη) στά 1890-1892· έπαιξε μεγάλο ρόλο στή διάδοση των ιδεών του μαρξισμού στή Ρωσία. Βγήκαν τό δλο τέσσερα τεύχη. Κύριοι συνεργάτες του «Σοσιάλ-Ντεμοκράτ» ήταν οι Γ. Β. Πλεχάνοφ, Π. Μπ. Άξελρόντ, Β. Ι. Ζασούλιτς. — 45.
- 39 Την 1 του Μάρτη 1881 οι ναροντοβόλτσι δολοφόνησαν τον Άλέξανδρο Β'.
- «Ναρόντναγια βόλια» («Λαϊκή έλευθερία») — μυστική πολιτική όργάνωση των τρομοκρατών-ναρόντικων, που δημιουργήθηκε τον Αύγουστο του 1879 μετά τή διάσπαση της ναροντικιστικής όργάνωσης «Ζεμλιά Ι Βόλια». Έπικεφαλής της «Ναρόντναγια Βόλια» ήταν μία Έκτελεστική επιτροπή, άποτελούμενη από τούς Α. Ι. Ζελιάμποφ, Α. Ντ. Μιχάηλοφ, Μ. Φ. Φρολένκο, Ν. Α. Μορόζοφ,

Β. Ν. Φίγκνερ, Σ. Α. Περόβσκαγια, Α. Α. Κβιατκόβσκι κ. ἄ. Ἐξακολουθώντας νά μένουν στίς θέσεις τοῦ ναροντικιστικοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ, οἱ ναροντοβόλτσι πήραν τὸ δρόμο τῆς πολιτικῆς πάλης καί θεωροῦσαν ὅτι τὸ σοβαρότερο καθήκον εἶναι ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἀπολυταρχίας καί ἡ κατάχτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Τὸ πρόγραμμά τους πρόβλεπε τὴν ὀργάνωση «μόνιμου σώματος λαϊκῶν ἀντιπροσώπων», ἐκλεγμένου μέ βάση τὸ καθολικὸ ἐκλογικὸ δικαίωμα, τῆ διακήρυξη δημοκρατικῶν ἐλευθεριῶν, τῆ μεταβίβαση τῆς γῆς στό λαὸ καί τῆ λήψη μέτρων γιὰ τὸ πέρασμα τῶν ἐργοστασιῶν στὰ χέρια τῶν ἐργατῶν. «Οἱ ναροντοβόλτσι, — ἔγραφε ὁ Β. Ι. Λένιν, — περνώντας στὸν πολιτικὸ ἀγῶνα, ἔκαναν ἓνα βῆμα πρὸς τὰ μπρός, δέν κατόρθωσαν ὅμως νά συνδέσουν τὸν ἀγῶνα αὐτὸ μέ τὸ σοσιαλισμὸ» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 8ος, σελ. 54).

Οἱ ναροντοβόλτσι ἔκαναν ἥρωικὴ πάλη ἐνάντια στὴν τσαρική ἀπολυταρχία. Ξεκινώντας ὅμως ἀπὸ τὴ λαθεμένη θεωρία τῶν ἐνεργῶν «ἠρώων» καί τοῦ παθητικοῦ «ὄχλου», ὑπολόγιζαν νά πετύχουν τὸ μετασχηματισμὸ τῆς κοινωνίας χωρὶς τὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ, μόνο μέ τίς δικῆς τους δυνάμεις, μέ τὴν ἀτομικὴ τρομοκρατία, τὸν ἐκφοβισμό καί τὴν ἀποδιοργάνωση τῆς κυβέρνησης. Μετὰ τὴν 1η τοῦ Μάρτη 1881 (δολοφονία τοῦ Ἀλεξάνδρου Β') ἡ κυβέρνησις μέ ἄγριους διωγμούς, ἐκτελέσεις καί προβοκάτσιες τσάκισε τὴν ὀργάνωση «Ναρόντναγια βόλια». Οἱ ἐπανελημμένες προσπάθειες γιὰ ἀνασυγκρότηση τῆς «Ναρόντναγια βόλια» ποῦ ἔγιναν ἐπὶ δεκαετία 1880—1890 ἔμειναν χωρὶς ἀποτέλεσμα. Λογουχάρη τὸ 1886 ἐμφανίστηκε μιὰ ομάδα μέ ἐπικεφαλῆς τὸν Α. Ι. Οὐλιάνοφ (ἀδελφὸ τοῦ Β. Ι. Λένιν) καί τὸν Π. Ι. Σεβίρεφ, ποῦ ἀκολουθοῦσε τίς παραδόσεις τῆς «Ναρόντναγια βόλια». Μετὰ τὴν ἀποτυχημένη ἀπόπειρα κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ', τὸ 1887, ἡ ομάδα ἀνακαλύφθηκε καί τὰ ἐνεργὰ μέλη τῆς ἐκτελέστηκαν.

Ὁ Β. Ι. Λένιν κάνοντας κριτικὴ στό λαθεμένο, οὐτοπιστικὸ πρόγραμμα τῶν ναροντοβόλτσι, μιλοῦσε ταυτόχρονα μέ μεγάλο σεβασμὸ γιὰ τὴ γεμάτη αὐταπαρνησιὰ πάλη τῶν μελῶν τῆς «Ναρόντναγια βόλια» ἐνάντια στὸν τσαρισμὸ, ἐκτιμοῦσε πολὺ τὴ συνωμοτικὴ τους τέχνη καί τὴν αὐστηρὰ συγκεντρωτικὴ ὀργάνωσή τους. — 45.

- ⁴⁰ «Ποριάντοκ» («Ἡ Τάξη») — μετριοπαθῆς φιλελεύθερη πολιτικὴ καί λογοτεχνικὴ ἔφημερίδα. Ἔβγαине ἐπὶ τὴν Πετρούπολη στὰ 1881—1882 μέ ἀρχισυντάχτη τὸν Μ. Μ. Στασιουλέβιτς. — 45.
- ⁴¹ «Στρανά» («Ἡ χώρα») — μετριοπαθῆς φιλελεύθερη πολιτικὴ καί λογοτεχνικὴ ἔφημερίδα. Ἔβγαине ἐπὶ τὴν Πετρούπολη μέ ἀρχισυντάχτη τὸν Λ. Α. Πολόνσκι στὰ 1880—1883, ἐπὶ τὴν ἀρχὴ δύο φορές καί ἀπὸ τὸ 1881 τρεῖς φορές τῆ βδομάδα. — 45.
- ⁴² «Γκόλος» («Ἡ φωνή») — καθημερινὴ μετριοπαθῆς φιλελεύθερη πολιτικὴ καί λογοτεχνικὴ ἔφημερίδα ποῦ ἔβγαине ἐπὶ τὴν Πετρούπολη ἀπὸ τὸ 1863 ὡς τὸ 1884, μέ ἀρχισυντάχτη τὸν Α. Α. Κραγέβσκι. Κρατοῦσε ἐχθρικὴ στάση ἀπέναντι στό ἐπαναστατικὸ κίνημα. — 45.
- ⁴³ Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη τοῦ τῆ Διακήρυξη τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ' γιὰ τὴν ἐδραΐωση καί περιφρούρηση τῆς ἀπολυταρχίας. Τῆ Διακήρυξη τὴν

είχε συντάξει ο τσαρικός αξιωματούχος Κ. Π. Πομπεντονόστσεφ πού διακρινόταν για τις άκρας αντιδραστικές απόψεις του. 'Η Διακήρυξη εξέφραζε την αντιδραστική ουσία της έσωτερικής και έξωτερικής πολιτικής του καθεστώτος του 'Αλεξάνδρου Γ'. — 46.

- 44 *Μακκιαβελικό σχέδιο* — σχέδιο διαπνεόμενο από την πολιτική του Μακκιαβέλι (ιταλού πολιτικού του τέλους του XV και των αρχών του XVI αιώνα), πού στόν άγώνα για την επίτευξη του σκοπού δέν δισταζε μπροστά σε κανένα μέσο — δολιότητα, προδοσία, άπάτη, δολοφονία κτλ. — 47.
- 45 *Δύο επί δύο ίσον ένα σπερματόετο* — έκφραση από τό μυθιστόρημα του Ι. Σ. Τουργκένιεφ «Ρούντιν» χρησιμοποιείται για νά δηλωθεί ή έλλειψη λογικής σκέψης, ή έλλειψη κάθε σχέσης ανάμεσα στις προκείμενες και στό συμπέρασμα. — 59.
- 46 *Χωριστό παράρτημα της „Ραμπότσαγια Μίσλ“* — μπροσούρα πού εκδόθηκε από τή σύνταξη της έφημερίδας των «οικονομιστών» «Ραμπότσαγια Μίσλ» τό Σεπτέμβρη του 1899. Στην μπροσούρα, και ιδιαίτερα στό άρθρο «'Η πραγματικότητά μας», με ύπογραφή Ρ. Μ., διατυπώνονταν άνοιχτά όπορτουμιστικές απόψεις. Κριτική της μπροσούρας αυτής κάνει ό Λένιν στό άρθρο «'Πισσοδρομική κατεύθυνση στη ρωσική σοσιαλδημοκρατία» ('Απαντα, 5η έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 246-279) και στό βιβλίο «'Τί νά κάνουμε». — 60.
- 47 *Μπερνσταϊνική θεωρία* (μπερνσταϊνισμός) — όπορτουμιστικό ρεύμα μέσα στη διεθνή σοσιαλδημοκρατία, πού εμφανίστηκε στά τέλη του XIX αιώνα στη Γερμανία και πήρε τήν όνομασία του από τό όνομα του γερμανού σοσιαλδημοκράτη Ε. Μπέρνσταϊν. 'Ο Μπέρνσταϊν ήταν άπροκαλύπτος έκφραστής του άναθεωρητισμού μέσα στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία, πού εκδηλώθηκε έξαιρετικά καθαρά μετά τό θάνατο του Φ. 'Ενγκελς στά 1895.
- Στά 1896-1898 ό Μπέρνσταϊν δημοσίευσε στό περιοδικό «Die Neue Zeit» («'Νέοι Καιροί»), θεωρητικό όργανο του γερμανικού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος, μιά σειρά άρθρα με τόν τίτλο «'Προβλήματα του σοσιαλισμού», στά όποία έκανε άνοιχτή άναθεώρηση του μαρξισμού. 'Η άριστερή πτέρυγα του γερμανικού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος άρχισε άγώνα ένάντια στον Μπέρνσταϊν από τις σελίδες των έφημερίδων της, ή Κεντρική 'Επιτροπή του όμως δέν άντέκρουσε τόν Μπέρνσταϊν και τόν μπερνσταϊνισμό. 'Η πολεμική από τις σελίδες του περιοδικού «Die Neue Zeit» άρχισε τόν 'Ιούλη του 1898 με τό άρθρο του Γ. Β. Πλεχάνοφ «'Ο Μπέρνσταϊν και ό όλισμός».

Τό Μάρτη του 1899 τά άρθρα του Μπέρνσταϊν κυκλοφόρησαν σε χωριστό βιβλίο με τόν τίτλο «'Οί προϋποθέσεις του σοσιαλισμού και τά καθήκοντα της σοσιαλδημοκρατίας». Τό βιβλίο βρήκε ύποστήριξη από τή δεξιά πτέρυγα του γερμανικού κόμματος και από τά όπορτουμιστικά στοιχεία των άλλων κομμάτων της Η Διεθνούς. Τό μπερνσταϊνικό σύνθημα της «έλευθερίας κριτικής» τό υιοθέτησαν και οι ρώσοι «νόμιμοι μαρξιστές» και οι «οικονομιστές». 'Η ρωσική λογο-

κρισία επέτρεψε την κυκλοφορία του βιβλίου του Μπέρνσταϊν σε τρεις εκδόσεις και ο Ζουμπάτοφ το συμπεριέλαβε στα βιβλία που συνιστούσαν για διάβασμα στους εργάτες.

Στά συνδρόμια του γερμανικού σοσιαλδημοκρατικού κόμματος — της Στουτγάρδης (Οχτώβρης του 1898), του Άννοβέρου (Οχτώβρης του 1899) και της Λυβέκης (Σεπτέμβρης του 1901), ο μπερνσταϊνισμός καταδικάστηκε, λόγω όμως της συμβιβαστικής πολιτικής της πλειονότητας των ήγετων του τό κόμμα δε διαχώρισε τις εϋθύνες του από τον Μπέρνσταϊν. Οι μπερνσταϊνικοί εξακολουθούσαν να προπαγανδίζουν άνοιχτά τις αναθεωρητικές ιδέες στο θεωρητικό τους όργανο («Sozialistische Monatshefte» («Μηνιάτικη Σοσιαλιστική Έπιθεώρηση») και στις κομματικές οργανώσεις. Μόνο τό κόμμα των μπολσεβίκων μέ έπικεφαλής τον Β. Ι. Λένιν πάλευε άποφασιστικά ενάντια στον μπερνσταϊνισμό, ενάντια στους όπαδούς και όμοϊδέατες του. Στην κριτική του μπερνσταϊνισμού είναι άφιερωμένα μιά σειρά έργα του Β. Ι. Λένιν, άνάμεσα σ' αυτά οι εργασίες «Πισοδρομική κατεύθυνση στη ρωσική σοσιαλδημοκρατία» (Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 246-279), «Συζήτηση μέ τούς συνηγόρους του οικονομισμού» (βλ. σέ τοϋτο τον τόμο, σελ. 366-373), τό βιβλίό «Τί νά κάνουμε;» κ.ά.—66.

- ⁴⁸ «Λιστόκ» («Φύλλο») — έφημερίδα μέ συνταγματικο-φιλελεύθερο προσανατολισμό· έκιδιδόταν παράνομα στό έξωτερικό από τον πριγκίπα Π. Β. Ντολγκορούκοφ. Έβγαϊνε από τό Νοέμβρη του 1862 ως τον Ιούλη του 1864. Συνολικά βγήκαν 22 φύλλα. Τά πρώτα πέντε φύλλα βγήκαν στίς Βρυξέλλες, τά υπόλοιπα — στό Λονδίνο. — 69.
- ⁴⁹ *Κόμμα «Ναρόντογε πράβο»* («Λαϊκό δίκαιο») — παράνομη όργάνωση της ρωσικής δημοκρατικής διανόησης, που ιδρύθηκε τό καλοκαίρι του 1893 μέ τή συμμετοχή των πρώην ναροντοβόλτσι Ο. Β. Άπτεκμαν, Α. Ι. Μπογκντανόβιτς, Α. Β. Γκεντενόβσκι, Μ. Α. Νατανσον, Ν. Σ. Τιούτσεφ κ. ά. Οι ναροντοπράβτσι έβαλαν καθήκον τους τή συνένωση όλων των αντιπολιτευτικών δυνάμεων στην πάλη για πολιτικές μεταρρυθμίσεις. Η όργάνωση κυκλοφόρησε δυο προγραμματικά ντοκουμέντα: τή «Διακήρυξη» και τό «Έπιταχτικό ζήτημα». Τήν άνοιξη του 1894 ή όργάνωση διαλύθηκε από τήν τσαρική κυβέρνηση. Σχετικά μέ τήν κρίση του Λένιν για τούς ναροντοπράβτσι σαν πολιτικό κόμμα βλ. στα έργα του Β. Ι. Λένιν «Τί είναι οι „φίλοι του λαού“ και πώς πολεμούν τούς σοσιαλδημοκράτες;» και «Τά καθήκοντα των ρώσων σοσιαλδημοκρατών» (Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 1ος, σελ. 341-344) και τόμ. 2ος, σελ. 489-491). Οι περισσότεροι ναροντοπράβτσι προσχώρησαν άργότερα στό κόμμα των έσέρων.—72.
- ⁵⁰ 'Ο Β. Ι. Λένιν έχει έδώ όπόψη του τή θέση του Κ. Μάρξ στό έργο «Οί ταξικοί άγώνες στη Γαλλία από τό 1848 ως τό 1850» (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Ένγκελς, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 7ος, 1956, σελ. 7). — 73.

- ⁵¹ «*Νόβογε Βρέμια*» («Νέοι Καιροί») — καθημερινή έφημερίδα: έβγαϊνε στην Πετρούπολη από τό 1868 ως τό 1917· άνηκε σέ διάφορους εκδότες και άλλαξε επανειλημμένα τήν πολιτική της κατεύθυν-

ση. Στήν ἀρχή ἦταν μετριοπαθῆς φιλελεύθερη, ἀπό τό 1876, ὅμως, ὅταν ἐκδόσης της ἔγινε ὁ Α. Σ. Σουβόριν, ἡ ἐφημερίδα μετατράπηκε σέ ὄργανο τῶν ἀντιδραστικῶν ἀριστοκρατικῶν καί ὑπαλληλικο-γροφειοκρατικῶν κύκλων. Ἐπί τό 1905 ἔγινε ὄργανο τῶν μαυροεκατονταρχικῶν. Ὑστερα ἀπό τήν ἀστικο-δημοκρατική ἐπανάσταση τοῦ Φλεβάρη ἡ ἐφημερίδα ὑποστήριξε πέρα γιά πέρα τήν ἀντεπαναστατική πολιτική τῆς ἀστικής Προσωρινῆς κυβέρνησης καί κατέτρεχε μέ λύσσα τοὺς μπολσεβίκους. Κλείστηκε ἀπό τή Στρατιωτική-ἐπαναστατική ἐπιτροπή τοῦ Σοβιέτ Πετρούπολης στίς 26 τοῦ Ὀχτώβρη (8 τοῦ Νοέμβρη) 1917. Ὁ Β. Ι. Λένιν ὀνόμαζε τή «Νόβογε Βρέμια» πρότυπο πούλημένης ἐφημερίδας. — 74.

- 52 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν ἐμπιστευτική ἐγκύκλιο τῆς Γενικῆς διεύθυνσης τύπου τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν, πού στάλθηκε στίς 11 τοῦ Μάη 1901 στοὺς διευθυντές τῶν ἐφημερίδων καί τῶν περιοδικῶν. Ἡ ἐγκύκλιος ἀπαγόρευε νά δημοσιεύονται πληροφορίες γιά τό ἐπαναστατικό κίνημα τῶν ἐργατῶν στίς φάμπρικες καί στά ἐργοστάσια χωρίς προηγουμένη ἐγκριση ἀπό τήν ἀστυνομική διεύθυνση. Τό περιεχόμενο τῆς ἐγκυκλίου δημοσιεύτηκε στήν «Ἴσκρα» ἀρ. φύλλου 6 (Ἰούλης τοῦ 1901), στό σημεῖωμα «Ἡ Πετρούπολη» (στή στήλη «Ἀπό τήν κοινωνική μας ζωή»). — 74.
- 53 Τό ἀπεργιακό κίνημα τοῦ 1885 ἀγκάλιασε πολλές ὑφαντουργικές ἐπιχειρήσεις τῶν κυβερνεῖων Βλαντίμιρ, Μόσχας, Τβέρ καί ἄλλων κυβερνεῖων τῆς βιομηχανικῆς Κεντρικῆς Ρωσίας. Ἡ πιό μεγαλειώδης σέ ἔκταση καί πιό σπουδαία σέ σημασία ἦταν ἡ ἀπεργία τῶν ἐργατῶν τοῦ ὑφαντουργείου Νικόλσκ κοντά στό Ὀρέχοβο-Ζούγεβο, πού ἀνῆκε στόν ἐργοστασιάρχη Μορόζοφ (ἀπό ὧν καί πῆρε τήν ὀνομασία «ἀπεργία τοῦ Μορόζοφ»), τό Γενάρη τοῦ 1885. Βασικά αἰτήματα τῶν ἐργατῶν τοῦ ὑφαντουργείου Νικόλσκ ἦταν ἡ μείωση τῶν προστίμων, ὁ διακανονισμός τῶν ὄρων μίσθωσης κτλ. Καθοδηγητές τῆς ἀπεργίας ἦταν οἱ πρωτοπόροι ἐργάτες Π. Μοϊσένκο, Α. Ἰβανόφ καί Β. Βόλκοφ. Ἡ ἀπεργία τοῦ Μορόζοφ, στήν ὁποία πῆσαν μέρος περί τίς 8 χιλιάδες ἐργάτες, πνίγηκε ἀπό τά τσαρικά στρατεύματα πάνω ἀπό 600 ἐργάτες συνελήφθησαν. Κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ ἀπεργιακοῦ κινήματος τοῦ 1885-1886 ἡ τσαρική κυβέρνηση ἀναγκάστηκε νά ἐκδόσει τό νόμο τῆς 3 τοῦ Ἰοῦνη 1886 (νόμος γιά τά πρόστιμα), πού καθόριζε ὅτι τά πρόστιμα δέν πρέπει νά πηγαίνουν στήν τσέπη τῶν ἐργοστασιάρχων, ἀλλά νά χρησιμοποιοῦνται γιά τίς ἀνάγκες τῶν ἰδίων τῶν ἐργατῶν (βλ. Β. Ι. Λένιν. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 15 - 63).—76.
- 54 «Μοσκόβκιγε Βέντομοστι» («Χρονικά τῆς Μόσχας») — μιά ἀπό τίς πιό παλιές ρωσικές ἐφημερίδες· τήν ἐβγαζε τό πανεπιστήμιο τῆς Μόσχας καί ἀρχικά (ἀπό τό 1756) εἶχε σχῆμα μικροῦ φυλλαδίου. Ἀπό τό 1863 ἡ ἐφημερίδα πέρασε στά χέρια τοῦ Μ. Ν. Κατκόφ καί ἔγινε μοναρχο-εθνικιστικό ὄργανο πού ἐξέφραζε τίς ἀπόψεις τῶν πιό ἀντιδραστικῶν στρωμάτων τῶν τσιφλικάδων καί τοῦ κλήρου. Ἀπό τό 1905 ἔγινε ἓνα ἀπό τά κυριότερα ὄργανα τῶν μαυροεκατονταρχικῶν. Ἐβγαίνε ὡς τῆ Μεγάλῃ Ὀχτωβριανῇ σοσιαλιστική ἐπανάσταση τοῦ 1917.

Στίς σελίδες της ή εφημερίδα εξέφραζε τούς ἐνδόμυχους πόθους καί τήν οὐσία τῆς πολιτικῆς τῆς τσαρικήσ κυβέρνησης. Γι' αὐτό ὁ Λένιν χρησιμοποίησε συχνά γιά ἀποκαλυπτικούς σκοπούς τὸ ὕλικό του δημοσίευε ή εφημερίδα καί ὀνόμαζε τήν εφημερίδα «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστε» «... ἀναντικατάστο συνεργάτη τῆς ἐπαναστατικῆς ζύμωσης». — 76.

- 53 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τίς ἀπεργίεσ τῶν ἐργατῶν τῆς Πετρούπολης, κυρίως τῶν ὕφαντουργῶν, πού ἔγιναν τὸ 1895 καί ἰδιαίτερα τὸ 1896. Ἡ ἀπεργία τοῦ 1896 ἄρχισε στίς 23 τοῦ Μάη στό ὕφαντουργεῖο Καλίνκιν. Ἀφορμή γιά τήν ἀπεργία ἦταν ή ἄρνηση τῶν ἐργοστασιαρχῶν νά πληρώσουν στό ἀκέραιο στούς ἐργάτες τὰ μεροκάματα γιά τίς μέρες τῆς στέψης τοῦ Νικολάου Β', πού ἦταν μέρες ἀργίας. Ἡ ἀπεργία ἐπεκτάθηκε γρήγορα σ' ὄλα τὰ βασικά βαμβακοκλωστήρια καί ὕφαντουργεῖα τῆς Πετρούπολης καί σέ συνέχεια καί στὰ μεγάλα ἐργοστάσια μηχανουργίας, στή βιομηχανία ἐλαστικοῦ, στό ἐργοστάσιο χαρτιοῦ καί στό ἐργοστάσιο ζάχαρης. Τὸ προλεταριάτο τῆς Πετρούπολης γιά πρώτη φορά κατέβαινε σέ πλατὺ μέτωπο ἀγῶνα ἐνάντια στούς ἐκμεταλλευτές. Ἀπεργοῦσαν πάνω ἀπὸ 30 χιλιάδες ἐργάτες. Τήν ἀπεργία τήν καθοδηγοῦσε ή ὀργάνωση Πετρούπολης «Ἐνωσῆ ἀγῶνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐρνατικῆς τάξης», πού ἔβγαζε προκηρύξεις καί καλοῦσε τούς ἐργάτες νά ὑπερασπίσουν ἐνωμένα καί σταθερά τὰ δικαιώματά τους. Ἡ «Ἐνωσῆ ἀγῶνα» τύπωσε καί κυκλοφόρησε τὰ βασικά αἰτήματα τῶν ἀπεργῶν: μείωση τῆς ἐργάσιμης μέρας στίς 10¹/₂ ὥρες, αὔξηση τῶν τιμολογίων, ἐγκαιρῆ πληρωμὴ τοῦ μεροκάματου κτλ.

Οἱ πληροφορίες γιά τήν ἀπεργία προκάλεσαν τεράστια ἐντύπωση στό ἐξωτερικό. Ἄνταποκρίσεις γιά τήν ἀπεργία δημοσιεύονταν στό «Vorwärts» («Ἐμπρός») (Βερολίνο) καί στήν «Arbeiter Zeitung» («Ἐργατικὴ Ἐφημερίδα») (Βιέννη). Ἐνα μῆνυμα τῶν ἄγγλων ἐργατῶν, ὑπογραμμένο ἀπὸ τούς ἡγέτες ὄλων τῶν σοσιαλιστικῶν καί συνδικαλιστικῶν ὀργανώσεων, μεταφράστηκε στὰ ρωσικά καί κυκλοφόρησε ἀνάμεσα στούς ἐργάτες τῆς Πετρούπολης μὲ πρωτοβουλία τῆς «Ἐνώσης ἀγῶνα». Σέ συγκέντρωση τῶν τρεῖντ-γιούνιονσ τοῦ Λονδίνου ή ἀνακοίνωση πού ἔκανε ή Β. I. Ζασούλιτς σχετικὰ μὲ τήν ἀπεργία καί ή ὀμιλία τῆς Ἐλεονώρας Μάρξ-Ἐβελινγκ, κόρης τοῦ Κ. Μάρξ, ἔγιναν δεκτές μὲ μεγάλο ἐνθουσιασμό. Οἱ παρευρισκόμενοι ἔκαναν ἔρανο γιά βοήθεια τῶν ἀπεργῶν. Παρόμοιοι ἔρανοι ἔγιναν σ' ὄλα τὰ τρεῖντ-γιούνιονσ καθὼς καί στή Γερμανία, στήν Αὔστρια καί στήν Πολωνία. Τὸ συνέδριο τῆς II Διεθνοῦς στό Λόνδινο, πού συνῆλθε τὸν Ἰούλι τοῦ 1896, δέχτηκε μὲ ἐνθουσιασμό τήν ἀνακοίνωση τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ γιά τήν ἀπεργία τοῦ 1896 καί ψήφισε εἰδικὴ ἀπόφαση-χαιρετιστήριο πρὸς τούς ρώσους ἐργάτες πού διεξάγουν ἀγῶνα ἐνάντια σέ «ἕνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα στηρίγματα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀντίδρασης».

Οἱ ἀπεργίεσ τῆς Πετρούπολης συνέβαλαν στήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος στή Μόσχα καί σέ ἄλλες πόλεις τῆς Ρωσίας καί ἀνάγκασαν τήν κυβέρνηση νά ἐπιταχύνει τήν ἀναθεώρηση τῶν ἐργοστασιακῶν νόμων καί νά ἐκδόσει τὸ νόμο τῆς 2 (14) τοῦ Ἰούνη 1897 γιά τὴ μείωση τῆς ἐργάσιμης μέρας στίς φάμπρικεσ καί στὰ ἐργοστάσια σέ 11¹/₂ ὥρες. Οἱ ἀπεργίεσ αὐτές, ὅπως ἔγραφε ἀργότερα ὁ

Λένιν, «ἐγκαινίασαν τὴν ἐποχὴ τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, πού σέ συνέχεια ἀναπτύχθηκε σταθερά, — δηλ. τοῦ πῶς ἰσχυροῦ παράγοντα ὄλης τῆς ἐπανάστασός μας» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 13ος, σελ. 78). — 76.

- 58 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τὸ σιδηρόδρομο τῆς Σιβηρίας, πού ἡ κατασκευή του ἄρχισε τὸ 1891 καὶ τελείωσε (μέ τὴν κατασκευή τοῦ σιδηρόδρομου Ζαμπαϊκάιιε) τὸ 1901. Μέ τὴν ἀποπεράτωση τῆς κατασκευῆς τοῦ σιδηρόδρομου τῆς Σιβηρίας δυνάμωσε τὸ ρεῦμα τῶν μετοικήσεων ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ρωσία εἰς τὴν Σιβηρία. — 91.
- 57 Τὸ διάταγμα τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης «Γιὰ τὴν κατάρτιση τῶν ἐξοριῶν καὶ τὴν ἐπικύρωση τῶν προσωρινῶν διατάξεων σχετικὰ μετὰ τὴν ἀντικατάσταση τῆς ἐκτόπισης καὶ τῆς ὑποχρεωτικῆς διαβίωσης σὲ ὁρισμένον μέρος μετὰ ἄλλες ποινές» ὑπογράφηκε ἀπὸ τὸν τσάρο στίς 10 (23) τοῦ Ἰουνίου 1900 καὶ δημοσιεύθηκε εἰς τὴν «Πραβίτελσβελλι Βέστνικ» στίς 20 τοῦ Ἰουνίου (3 τοῦ Ἰούλιου) 1900 μαζί μετὰ τῶν προσωρινῶν διατάξεων. Μέ τὸ διάταγμα αὐτὸ καταργοῦνταν ἡ ἐξορία τῶν καταδικασμένων εἰς τὴν Σιβηρία (ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀπομακρυσμένα κυβερνεῖα τῆς) καὶ εἰς τὴν Ὑπερκαυκασία καὶ ἀντικαταστάνοιντο μετὰ κράτηση σὲ εἰδικὰ τμήματα εἴτε μετὰ ἐξορία εἰς τὴν νησὶ Σαχαλίνη — 91.
- 58 «Γκραζντανί» («Πολίτης») — ἀντιδραστικὸ περιοδικό. Ἐβγαίνει εἰς τὴν Πετροῦπολιν ἀπὸ τὸ 1872 ἕως τὸ 1914. Ἀπὸ τὴν 9ῃ δεκαετίᾳ τοῦ XIX αἰῶνα — ὄργανον τῶν ἄκρων μοναρχικῶν. Διευθύνονταν ἀπὸ τὸν πρίγκιπα Μεστσέρεσκι καὶ χρηματοδοτοῦνταν ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν. Εἶχε μικρὴ κυκλοφορία, ἀσκούσε ὅμως ἐπιρροὴ εἰς τοὺς ὑπαλληλογραφειοκρατικοὺς κύκλους. — 92.
- 59 *Μανιλοφισμός* — τὸ σύνολον τῶν χαρακτηριστικῶν γνώρισμάτων τοῦ Μανίλοφ, ἑνὸς ἀπὸ τὰ πρόσωπα τοῦ ἔργου τοῦ Ν. Β. Γκόγκολ «Νεκρὸς ψυχῆς». Στὴ μορφή τοῦ Μανίλοφ, συναισθηματικοῦ καὶ «μακάριου» τσιφλικῆ, ὁ συγγραφεὺς ἐνσάρκωσε τὰ τυπικὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ ἄβουλου ὄνειροπόλου, τοῦ κενοῦ φαντασιόπληκτου, τοῦ ἀπραγῶν φλύαρου. — 95.
- 60 Τὸ ἔργον «*Τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα καὶ οἱ „κριτικοὶ τοῦ Μάρξ“*», εἶναι ἀφιερῶμένο εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τοῦ ἀγροτικοῦ ζητήματος καὶ εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ζητημάτων τοῦ προγράμματος καὶ τῆς ταχτικῆς τοῦ ἐργατικοῦ κόμματος ἀπέναντι εἰς τὴν ἀγροτιάν. Τὸ ἔργον τὸ ἔγραψε ὁ Λένιν σὲ δύο δόσεις: τὰ πρῶτα ἐννία κεφάλαια — τὸν Ἰουνίον μετὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1901 καὶ τὰ τελευταῖα τρία κεφάλαια — τὸ φθινόπωρον τοῦ 1907. Τὰ πρῶτα τέσσαρα κεφάλαια τοῦ ἔργου δημοσιεύθησαν εἰς τὸ περιοδικὸν «Ζαριά», τεῦχος 2-3, τὸ Δεκέμβριον τοῦ 1901 μετὰ τὸν τίτλον «Οἱ κ. κ. „κριτικοὶ“ εἰς τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα. Πρῶτη μελέτη», μετὰ τὴν ὑπογραφήν: Ν. Λένιν. Ἐπειτα ἐκδόθησαν νόμιμα εἰς τὴν Ὀδησσὸν στίς 1905 ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸν οἶκον «Μπουρεβέστνικ» ὡς χωριστὴ μπροσούρα μετὰ τὸν τίτλον: Ν. Λένιν. «Τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα καὶ οἱ „κριτικοὶ“ τοῦ Μάρξ»
- Τὰ κεφάλαια V-IX πρωτοδημοσιεύθησαν εἰς τὸ νόμιμον περιοδικὸν «Ὀμπραζοβάνιγε» τεῦχος 2, Φλεβάρη τοῦ 1906. Τὰ κεφάλαια αὐτὰ

συνοδεύονται από υπότιτλους, πράγμα πού δέν είχαν τά κεφάλαια I-IV πού δημοσιεύτηκαν στό «Ζαριά» καί στήν έκδοση του έργου τό 1905.

Τό 1908 εκδόθηκε στήν Πετρούπολη ή συλλογή του Βλ. Ίλιν «Τό άγροτικό ζήτημα», μέρος I, όπου μαζί με άλλες έργασίες του Β. I. Λένιν πάνω στό άγροτικό ζήτημα, δημοσιεύτηκαν για πρώτη φορά έντεκα κεφάλαια μαζί, με τόν τίτλο «Τό άγροτικό ζήτημα καί οί „κριτικοί του Μάρξ“». Συνάμα δόθηκαν υπότιτλοι στά κεφάλαια I-IV, στό κείμενο έγιναν μερικές συνταχτικές αλλαγές καί προστέθηκαν μερικές ύποσημειώσεις. Τό τελευταίο, τό δωδέκατο κεφάλαιο, πού τυχαία δέν μπήκε στήν παραπάνω συλλογή, δημοσιεύτηκε χωριστά, τό 1908 στή συλλογή «Καθημερινή Ζωή».

Οί θέσεις πού αναπτύσσει ό Λένιν σ' αυτό τό έργο, άποτελούν παραπέρα έπεξεργασία των ιδεών του έργου του «Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στή Ρωσία» καί χρησιμοποιήθηκαν από τόν ίδιο ως βάση του άγροτικού προγράμματος του ΣΔΕΚΡ.

Στίς προηγούμενες εκδόσεις, δηλ. στή 2η, στήν 3η καί στήν 4η έκδοση των Άπάντων του Β. I. Λένιν, τά κεφάλαια του έργου «Τό άγροτικό ζήτημα καί οί „κριτικοί του Μάρξ“» δημοσιεύονταν χωριστά καί τοποθετούνταν στους τόμους σύμφωνα με τή χρονολογία πού γράφτηκαν. Έτσι, στήν 4η έκδοση τά πρώτα έννιά κεφάλαια (I-IX) δημοσιεύτηκαν στον 5ο τόμο καί τά υπόλοιπα τρία κεφάλαια (X-XII) δημοσιεύτηκαν στό 13ο τόμο. Σέ τούτη τήν έκδοση όλο τό έργο δημοσιεύεται όλόκληρο σ' αυτό τόν τόμο. Τά προκαταρκτικά ύλικά γι' αυτό τό έργο θά δημοσιευτούν σε χωριστό τόμο στό τέλος τής έκδοσης. — 97.

51 «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» («Ρωσικός Πλοθος») — μηνιάτικο περιοδικό, έβγαινε στήν Πετρούπολη από τό 1876 ως τό 1918. Στίς άρχές τής δεκαετίας 1890-1900 τό περιοδικό πέρασε στά χέρια των φιλελευθέρων ναρόντικων με επικεφαλής τόν Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι· ήταν τό κύριο όργανο των ναρόντικων, πού στά 1893 άρχισε έκστρατεία ένάντια στους ρώσους σοσιαλδημοκράτες. Διαστρεβλώνοντας καί παραποιώντας τό μαρξισμό, τό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» στηριζόταν στους άναθεωρητές τής Δυτικής Εύρώπης. Γύρω από τό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» συσπειρώνονταν οί δημοσιολόγοι πού άργότερα έγιναν έπιφανή μέλη του κόμματος των έσέρων, των «λαϊκών σοσιαλιστών» καί των ομάδων των τρουνοβίκων στίς Κρατικές δομές. Στή φιλολογική στήλη του περιοδικού έγραφαν οί προσδευτικοί συγγραφείς: Β. Β. Βερεσάγεφ, Β. Μ. Γκάρσιν, Α. Μ. Γκόρκι, Β. Γ. Κορολένκο, Α. I. Κουπρίν, Ντ. Ν. Μάμιν-Σιμπιριάκ, Γ. I. Ούσπένσκι κ. ά. Άπό τό 1906 τό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» έγινε όργανο του μισοκαντέτικου κόμματος των ένέσων («λαϊκών σοσιαλιστών»).

Τό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» άλλαξε κάμποσες φορές τόν τίτλο του («Σοβρεμέννιγε Ζαπίσκν», «Σοβρεμέννοστ», «Ρούσκιγε Ζαπίσκν» καί από τόν Άπρίλη του 1917 ζαναπήρε τόν τίτλο «Ρούσκογε Μπογκάτσβο»). — 101.

62 «Νατσάλο» («Άρχή») — μηνιάτικο έπιστημονικό καί φιλολογικό-πολιτικό περιοδικό, όργανο των «νόμιμων μαρξιστών». Έβγαινε στήν

Πετρούπολη στο πρώτο εξάμηνο του 1899 με συντάχτες τους Π. Μπ. Στρούβε, Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαράνοβσκι κ. ά. Στο περιοδικό συνεργάζονταν ό Γ. Β. Πλεχάνοφ, ή Β. Ι. Ζασούλιτς κ. ά. Στο 4ο τεύχος του περιοδικού δημοσιεύτηκε απόσπασμα από τις ταξιδιωτικές σημειώσεις του Φ. Ένγκελς που είχαν τον τίτλο «Από τό Παρίσι στη Βέρνη» και αναφέρονταν στο 1848· στο περιοδικό δημοσιεύτηκαν επίσης: μιά βιβλιοκρισία του Β. Ι. Λένιν γιά τό βιβλίό του Κ. Κάουτσκι «Τό άγροτικό ζήτημα», έξι ύποκεφάλαια από τό ΙΙΙ κεφάλαιο του βιβλίου του «Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία» μέ τον τίτλο «Ό έκτοπισμός τής οικονομίας που στηρίζεται στο σύστημα τής άγγραφείας από την κεφαλαιοκρατική στη σύγχρονη ρωσική γεωργία» και μιά βιβλιοκρισία του γιά τό βιβλίό του Χόμπσον «Η εξέλιξη του σύγχρονου καπιταλισμού». — 101.

- 63 «Ζίζν» («Ζωή») — λογοτεχνικό, έπιστημονικό και πολιτικό περιοδικό, έβγαине στην Πετρούπολη από τό 1897 ως τό 1901. Στο περιοδικό συνεργάζονταν «νόμιμοι μαρξιστές» (Μ. Ι. Τουγκάν-Μπαράνοβσκι, Π. Μπ. Στρούβε κ. ά.), πρωτοπόροι συγγραφείς και κριτικοί (Α. Μ. Γκόρκι, Α. Π. Τσέχοφ, Β. Β. Βερεσάγεφ, Σ. Γ. Σκιτάλετς, Ι. Α. Μπούνιν, Ε. Α. Σολοβιόφ). Στίς σελίδες του περιοδικού «Ζίζν» δημοσιεύτηκε ή έργασία του Κ. Μάρξ «Μισθός, τιμή και κέρδος». Στο περιοδικό δημοσιεύτηκαν επίσης οι έργασίες του Β. Ι. Λένιν «Ό καπιταλισμός στην άγροτική οικονομία (Σχετικά μέ τό βιβλίό του Κάουτσκι και τό άρθρο του κ. Μπουλγκάκοφ)» και «Απάντηση στον κ' Π. Νεζνιάνοφ» (Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 97-154, 159-165). Τό περιοδικό «Ζίζν» κλείστηκε από την κυβέρνηση τον Ίουνη του 1901· ή έκδοσή του επαναλήφθηκε στο έξωτερικό τον Άπρίλη του 1902 από τή σοσιαλδημοκρατική ομάδα «Ζίζν» (Β. Ντ. Μπόντς-Μπρουγέβιτς, Β. Α. Ποσέ, Β. Μ. Βελίτσκινα, Γ. Α. και Μ. Α. Κουκλίν κ. ά.). Στο έξωτερικό κυκλοφόρησαν 6 τεύχη του περιοδικού, δώδεκα φύλλα του «Λιστόκ "Ζίζνι"» και εκδόθηκαν μιά σειρά χωριστές εκδόσεις τής «Μπιμπλιότεκα "Ζίζνι"». Η ομάδα «Ζίζν» έκανε παρεκκλίσεις από τις σοσιαλδημοκρατικές άπόψεις και από τή σοσιαλδημοκρατική ταχική πρόσ τό χριστιανικό σοσιαλισμό και τον άναρχισμό. Τό Δεκέμβρη του 1902 ή ομάδα διαλύθηκε και οι εκδόσεις σταμάτησαν. — 102.

- 64 *Μαλθουσιανισμός* — αντίδραστική, μισάνθρωπη θεωρία του άγγλου άστού οικονομολόγου-παπά Ρ. Μάλθους (1766-1834), που άποσκοπούσε τήν υπεράσπιση του καπιταλισμού και προσπαθούσε όλες τις κοινωνικές συμφορές που συνδέονταν μέ τον καπιταλισμό, νά τις εξηγήσει μέ φυσικο-ιστορικές αίτίες και έτσι ν' άποτραβήξει τις έργαζόμενες μάζες από τήν πάλη τους ένάντια στο κεφαλαιοκρατικό καθεστώς. Ό Μάλθους ισχυριζόταν ότι οι αίτίες τής εξαθλίωσης των εργαζομένων δέν είναι ό καπιταλισμός και ή έκμετάλλευση, αλλά ή μεγαλύτερη αύξησή του πληθυσμού σέ σχέση μέ τήν αύξησή τής παραγωγής μέσωσν ύπαρξης και ότι ή εξάλειψη όλων των κοινωνικών συμφορών είναι δυνατή μόνο μέ τήν τεχνητή μείωση τής αύξησης του πληθυσμού, δηλαδή μέ τήν άποχή από τό γάμο και τήν τεκνοποίηση.

Στή Ρωσία τις ιδέες του μαλθουσιανισμού τις προπαγάνδιζαν ό

Π. Στρούβε, ό Μ. Τουγκάν-Μπαρανόβσκι, ό Σ. Μπουλγκάκοφ κ. ά., πού προσπαθούσαν νά εξηγήσουν τήν έξαθλίωση και τήν καταστροφή τών άγροτικών μαζών τής Ρωσίας μέ τόν ύπερπληθυσμό.

Ό μαλθοσιανισμός, πού δικαιολογεί τίς επιδημίες, τούς πολέμους, ώς μέσο μείωσης του πληθυσμού, χρησιμοποιείται πλατιά από τούς θεωρητικούς του Ιμπεριαλισμού γιά τή δικαίωση τής μισάνθρωπης πολιτικής τής άρπαγής ξένων έδαφών, τής έθνικοαποικιακής καταπίεσης τών λαών και τής εξαπόλυσης νέων Ιμπεριαλιστικών πολέμων. — 107.

⁶⁵ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. ΙΙΙ, 1955, σελ. 673. Ό Λένιν άναφερόμενος στόν ΙΙΙ τόμο του «Κεφαλαίου» του Μάρξ, χρησιμοποιούσε τή γερμανική έκδοση του 1894 και παρέθετε όλες τίς περικοπές σέ δική του μετάφραση. — 112.

⁶⁶ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. ΙΙΙ, 1955, σελ. 758. — 113.

⁶⁷ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. ΙΙΙ, 1955, σελ. 755-757, 757-758. — 113.

³⁸ *Γη τών κοινοτήτων* (κοινοτική γη) — γη πού άνήκει στην κοινότητα.

Κοινότητα (άγροτική) — μορφή κοινής άγροτικής γαιοκτησίας, πού ύπήρχε στη Ρωσία και χαρακτηριζόταν από τό ότι ή άμειψισπορά ήταν ύποχρεωτική και τά δάση και οί βοσκότοποι έμεναν άδιαίρετα. Τά κυριότερα γνωρίσματα τής ρωσικής άγροτικής κοινότητας ήταν ή άλληλέγγυα εϋθύνη, ό συστηματικός άναδασμός τής γής και ή έλλειψη του δικαιώματος εγκατάλειψης τής γής, ή άπαγόρευση τής άγοραπωλησίας τής κοινοτικής γής.

Η κοινότητα στη Ρωσία ήταν γνωστή από πολύ παλιά. Στην πορεία τής Ιστορικής εξέλιξης ή κοινότητα γινόταν βαθμιαία ένα από τά βάθρα τής φεουδαρχίας στη Ρωσία. Μετά τή μεταρρύθμιση του 1861 ή κοινότητα διατηρήθηκε σαν μία από τίς κυριότερες επιβιώσεις τής δουλοπαροικίας και χρησιμοποιούνταν από τήν τσαρική κυβέρνηση και από τούς τοιφλικάδες γιά άστυνομικούς και φορολογικούς σκοπούς και κατά πρώτο λόγο γιά τήν είσπραξη από τούς άγρότες τών πληρωμών έξαγοράς, τών φόρων και τών άλλων ύποχρεώσεων. Ό Β. Ι. Λένιν τόνιζε, ότι ή κοινότητα «χωρίς νά προστατεύει τούς άγρότες από τήν προλεταριοποίηση, παίξει στην πραγματικότητα ρόλο μεσαιωνικού φραγμού πού άπομονώνει τούς άγρότες, τούς κρατάει καθηλωμένους σέ μικρές ένώσεις και σέ κατηγορίες πού έχουν χάσει κάθε „νόημα ύπαρξης“» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 15ος, σελ. 61).

Τό πρόβλημα τής κοινότητας προκάλεσε ζωηρές συζητήσεις και συντέλεσε στην εμφάνιση πλούσιας οικονομικής φιλολογίας. Πολύ μεγάλη προσοχή έδιναν στην κοινότητα οί ναρόντικοι, πού τήν έβλεπαν ώς έγγύηση ενός Ιδιαίτερου δρόμου ανάπτυξης τής Ρωσίας πρós τό σοσιαλισμό. Κάνοντας μεροληπτική έπιλογή και πλαστογράφηση τών στοιχείων και χρησιμοποιώντας τούς λεγόμενους «μέσους όρους», οί ναρόντικοι προσπαθούσαν ν' άποδείξουν, ότι ή κοινοτική άγροτιά στη Ρωσία έχει έξαιρετική «σταθερότητα» και

ὅτι ἡ κοινότητα προστατεύει τάχα τοὺς ἀγρότες ἀπὸ τῆς διείσδυσης τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων στὴ ζωὴ τους, ὅτι «σώζει» τοὺς ἀγρότες ἀπὸ τὴν καταστροφή καὶ τὴν ταξικὴ διαφοροποίηση. Ἀκόμα ἀπὸ τὰ 1880-1890 ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ ἔδειξε ὅτι δὲν ἔχουν καμιά βάση οἱ αὐταπάτες τῶν ναρόντικων περὶ «κοινοτικοῦ σοσιαλισμοῦ», καὶ τὴν ἐπόμενη δεκαετία ὁ Β. Ι. Λένιν τσάκισε τελειωτικὰ τὶς θεωρίες τῶν ναρόντικων. Στηριζόμενος σὲ πολυάριθμα γεγονότα καὶ στατιστικὰ στοιχεῖα ὁ Λένιν ἔδειξε κατὰ ποιὸν τρόπο ἀναπτύσσονταν οἱ κεφαλαιοκρατικὲς σχέσεις στὸ ρωσικὸ χωριὸ καὶ κατὰ ποιὸν τρόπο τὸ κεφάλαιο, διεισδύοντας στὴν πατριαρχικὴ ἀγροτικὴ κοινότητα, ἀποσύνθετε τὴν ἀγροτιά σὲ ἀνταγωνιστικὰ τάξεις: σὲ κουλάκους καὶ σὲ φτωχοὺς ἀγρότες.

Ἡ τσαρική ἀπολυταρχία καὶ οἱ τσιφλικάδες τρομαγμένοι ἀπὸ τὶς μαζικὲς ἀγροτικὲς ἐξεγέρσεις τοῦ 1902 καὶ τοῦ 1903, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1905-1907, ἄλλαξαν ἀτότομα τὴν πολιτικὴ ἀπέναντι στὴν κοινότητα καὶ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τῆς διατήρησής της πέρασαν στὴν πολιτικὴ τῆς βίαιης διάλυσής της, τῆς δημιουργίας στὸ χωριὸ μαζικοῦ στηρίγματος μὲ τὴ μορφή τοῦ πολυἀριθμοῦ στρώματος (τάξης) τῶν κουλάκων. Ἡ πολιτικὴ αὐτὴ συνδέεται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ στραγγαλιστῆ τῆς ἐπανάστασης, τοῦ ὑπουργοῦ τοῦ τσάρου Στολίπιν. Μὲ πρωτοβουλία του ἐκδόθηκε στίς 9 τοῦ Νοέμβρη 1906 τσαρικὸ διάταγμα, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὁ κάθε νοικοκυρῆς, ποῦ εἶχε κλῆρο μὲ βάση τὸ κοινοτικὸ δίκαιο, μποροῦσε νὰ πάρει κλῆρο γιὰ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, νὰ ζητήσῃ νὰ τοῦ δοθοῦν χωράφια σ' ἓνα μέρος καὶ νὰ ἔχει τὸ ἐλεύθερο νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴν κοινότητα. Μ' αὐτὸ τὸ διάταγμα τὰ κοινοτικὰ ἐδάφη τῶν ἀγροτῶν παραδόθηκαν στὴν καταλήστευση τῶν κουλάκων. Μέσα σὲ ἐννιά χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ αὐτοῦ τοῦ νόμου ποῦ ἐγκαινίασε τὴν ἐπίσημη διάλυση τοῦ κοινοτικοῦ συστήματος στὸ χωριὸ καὶ δυνάμωσε τὴ διαφοροποίησιν τῆς ἀγροτιάς, βγήκαν ἀπὸ τὴν κοινότητα πάνω ἀπὸ δύο ἑκατομῦρια νοικοκυρεῖοι. — 116.

⁶⁹ Ἱδιοκτησία τῶν Κλάν — γαιοκτησία τοῦ γένους. — 116.

⁷⁰ Ὑποθήκη (ἐνυπόθηκη πίστωση) — δάνειο ποῦ ἔδινε ἡ τράπεζα μὲ ἐνέχυρο ἀκίνητη περιουσία: γῆ, δάση, οἰκοδομὲς κ. ἄ. ἦταν μιά ἀπὸ τὶς μορφές τῆς διείσδυσης τοῦ κεφαλαίου στὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία καὶ τοῦ προτοσῆς τοῦ χωρισμοῦ τῆς γεωργίας ἀπὸ τὴ γαιοκτησία. Ἡ ὑπόθηκη συντελοῦσε στὴ συγκέντρωση τῆς γαιοκτησίας στὰ χέρια τῶν τραπεζῶν, στὴν ὑποταγὴ τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στὸ χρηματιστικὸ κεφάλαιο καὶ στὴν ἀνάπτυξη σ' αὐτὴν τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ τρόπου παραγωγῆς. Μὲ τὴν αὐξηση τῶν ἐνυπόθηκων χρεῶν ὁ ἀγρότης ἔχανε τὴ γῆ καὶ τὴν περιουσία του. Μὲ τὴ νίκη τῆς Μεγάλης Ὀχτωβριανῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης ἐξαλείφθηκε μιά γιὰ πάντα τὸ σύστημα τῶν ὑποθηκῶν καὶ οἱ ἀγρότες ἀπαλλάχθηκαν ἀπὸ τὰ ἐνυπόθηκα χρέη. — 117.

⁷¹ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τὸ Κεφάλαιο», ρωσ. ἐκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 663-664. — 119.

⁷² Βλ. Κ. Μάρξ. «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας (IV τόμ. τοῦ „Κεφαλαίου“», μέρος II, 1957, σελ. 305-306 (ρωσ. ἐκδ.). — 122.

- ⁷³ «*Sozialistische Monatshefte*» («Μηνιαία Σοσιαλιστική Έπιθεώρηση») — περιοδικό, κύριο ὄργανο τῶν γερμανῶν ὀπορτουμιστῶν καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ ὄργανα τοῦ διεθνοῦς ἀναθεωρητισμοῦ. Ἐβγαίνει στὸ Βερολίνο ἀπὸ τὸ 1897 ὥς τὸ 1933. Τὸν καιρὸ τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου (1914–1918) κρατοῦσε σοσιαλσφωβινιστικὴ θέση. — 130.
- ⁷⁴ Ἡ ἔκφραση «βρίσκεται στὴ θέση τοῦ γάιδου τοῦ Μπουριτάν» χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸ χαρακτηρισμὸ τῆς ἄκρας ἀναποφασιστικότητας, τῆς ταλάντευσης στὴν ἐκλογή ἀνάμεσα σὲ δύο ἴσης ἀξίας ἀντικείμενα, ἀποφάσεις κτλ. Ἡ ἔκφραση αὐτὴ ἀποδίδεται στὸν γάλλο σχολαστικὸ φιλόσοφο τοῦ XIV αἰῶνα Ἰωάννη Μπουριτάν πού ἀρνιόταν τὴν ὑπαρξὴ ἐλευθερίας τῆς βούλησης. Γιὰ ἀπόδειξη παρέθεσε γιὰ παράδειγμα ἓνα γάιδαρο πού βρίσκόμενος ἀνάμεσα σὲ δύο ἐντελῶς ὅμοιες στίβες χόρτου ἢ κουβάδες μὲ νερό, θά φοβοῦσε ἀπὸ τὴν πείνα καὶ τὴ δίψα, γιατί ἔχοντας πλήρη ἐλευθερία ἐκλογῆς, δὲ θά μπορούσε νὰ δείξει προτίμηση στὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ πράγματα. — 136.
- ⁷⁵ «*Die Neue Zeit*» («Νέοι Καιροί») — θεωρητικὸ περιοδικὸ τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἐβγαίνει στὴ Στουτγάρδη ἀπὸ τὸ 1883 ὥς τὸ 1923 (ἀπὸ τὸ 1890 ἔγινε ἐβδομαδιαῖο). Ὡς τὸ 1917 διευθυνόταν ἀπὸ τὸν Κ. Κάουτσκι, ἔπειτα ἀπὸ τὸν Γ. Κοῦνοφ. Στὰ 1885–1895 στὸ περιοδικὸ δημοσιεύθηκαν ἀρκετὰ ἄρθρα τοῦ Κ. Μάρξ καὶ τοῦ Φ. Ἐνγκελς. Ὁ Ἐνγκελς πάντα βοήθησε μὲ τίς συμβουλές του τὴ σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ καὶ συχνά τῆς ἔκανε ἐντονη κριτικὴ γιὰ τίς παρεκκλίσεις τῆς ἀπὸ τὸ μαρξισμό. Στὸ περιοδικὸ δημοσιεύονταν ἄρθρα τοῦ Φ. Μέρινγκ, τοῦ Π. Λαφάργκ καὶ ἄλλων παραγόντων τοῦ διεθνοῦς ἐργατικοῦ κινήματος. Ἀπὸ τὴν πενταετία 1895–1900, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Φ. Ἐνγκελς, τὸ περιοδικὸ ἔγινε κήρυκας τῶν ὀπορτουμιστικῶν ἀπόψεων καὶ συστηματικὰ δημοσίευε ἄρθρα τῶν ἀναθεωρητῶν. Στὰ χρόνια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου (1914–1918) τὸ περιοδικὸ κρατοῦσε κεντρικὴ θέση καὶ στὴν οὐσία ὑποστήριξε τοὺς σοσιαλσφωβινιστές. — 137.
- ⁷⁶ *Τίτλοι ὑποθήκης* — ἓνα ξεχωριστὸ εἶδος τίτλων ἀξίας, πού ἐκδίδονται στὶς κεφαλαιοκρατικὲς χῶρες ἀπὸ τίς τράπεζες ὑποθηκῶν μὲ ἐνέχυρο γῆ εἴτε ἀκίνητη περιουσία. Οἱ τίτλοι αὐτοὶ ἔχουν ἐλεύθερη κυκλοφορία καὶ χρησιμοποιοῦνται γιὰ κερδοσκοπία στὸ χρηματιστήριο. — 146.
- ⁷⁷ Ὁ ἔκτακτος νόμος ἐνάντια στοὺς σοσιαλιστὲς ψηφίστηκε στὴ Γερμανία τὸ 1878 ἀπὸ τὴν κυβέρνηση τοῦ Βίσμαρκ γιὰ τὴν καταπολέμηση τοῦ ἐργατικοῦ καὶ τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος. Μὲ τὸ νόμο αὐτὸ ἀπαγορεύονταν ὅλες οἱ ὀργανώσεις τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, οἱ μαζικὲς ἐργατικὲς ὀργανώσεις, ὁ ἐργατικὸς τύπος· κατὰσχόνταν ἡ σοσιαλιστικὴ φιλολογία· οἱ σοσιαλιστικοὶ κηρύκται δῖσκονταν καὶ στέλνονταν ἐξορία. Ὡστόσο οἱ διώξεις δὲ λύγισαν τὸ σοσιαλδημοκρατικὸ κόμμα πού ἀναπροσάρμοσε τὴ δράση του στὶς συνθήκες τῆς παράνομης ζωῆς· στὸ ἐξωτερικὸ ἔβγαίνει τὸ κεντρικὸ ὄργανο τοῦ κόμματος, ἡ ἔφημερίδα «Σοσιαλδημοκράτης», καὶ συνέρχονταν ταχτικά τὰ συνέδρια τοῦ κόμματος (τὸ 1880, τὸ 1883 καὶ τὸ 1887) στὴ

Γερμανία, μέσα στην παρανομία, ξαναζωντάνευαν γρήγορα οι σοσιαλδημοκρατικές οργανώσεις και ομάδες, με επικεφαλής τους την παράνομη ΚΕ. Ταυτόχρονα τό κόμμα χρησιμοποιούσε πλατιά τις νόμιμες δυνατότητες για τό δυνάμωμα τής σύνδεσής του μέ τις μάζες. Ή έπιροή του μεγάλωνε διαρκώς: οι ψηφοι που έπαιρναν οι σοσιαλδημοκράτες στις έκλογές του ράιχσταγ αυξήθηκαν από τό 1878 ως τό 1890 πάνω από τό τριπλάσιο.

Τεράστια βοήθεια στους γερμανούς σοσιαλδημοκράτες έδωσαν ό Κ. Μάρξ και ό Φ. Ένγκελς. Τό 1890 κάτω από την πίεση του μαζικού εργατικού κινήματος που όλο και δυνάμωνε, ό έκτακτος νόμος ενάντια στους σοσιαλιστές καταργήθηκε. — 147.

⁷⁸ «Vorwärts» («Έμπρός») — καθημερινή έφημερίδα, κεντρικό όργανο του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού κόμματος: έβγαινε στο Βερολίνο από τό 1891 μέ απόφαση του συνεδρίου τής Χάλλης του κόμματος και μέ τόν τίτλο «Vorwärts Berliner Volksblatt» (άν συνέχεια τής έφημερίδας «Berliner Volksblatt» («Λαϊκή έφημερίδα του Βερολίνου»)) που έβγαινε από τό 1884. Από τις στήλες τής έφημερίδας ό Ένγκελς πολεμούσε κάθε έκδήλωση όπορτουισμού. Από τό 1895 - 1900, ύστερα από τό θάνατο του Ένγκελς, ή σύνταξη του «Vorwärts» βρέθηκε στά χέρια τής δεξιās πτέρυγας του κόμματος και ή έφημερίδα συστηματικά δημοσίευε αρθρα τών όπορτουιστών που κυριαρχούσαν μέσα στη γερμανική σοσιαλδημοκρατία και στη Η Διεθνή. Τό «Vorwärts», δίνοντας μεροληπτική εικόνα τής πάλης που γινόταν ενάντια στον όπορτουισμό και στον αναθεωρητισμό στο ΣΔΕΚΡ, ύποστήριζε τους «οικονομιστές» και σε συνέχεια, μετά τη διάσπαση του κόμματος, τους μενσεβίκους. Στα χρόνια τής αντίδρασης τό «Vorwärts» δημοσίευε συκοφαντικά αρθρα του Τρότσκι και δέν έδινε τη δυνατότητα στον Λένιν και στους μπολσεβίκους νά διαψεύδουν τις συκοφαντίες και νά κάνουν από τις στήλες του αντικειμενική έκτίμηση τής κατάστασης που επικρατούσε στο κόμμα. Στα χρόνια του πρώτου παγκόσμιου πολέμου τό «Vorwärts» πήρε σοσιαλσβινιστική θέση: ύστερα από τη Μεγάλη Όχτωβριανή σοσιαλιστική επανάσταση έκανε αντισοβιετική προπαγάνδα. Έβγαινε στο Βερολίνο ως τό 1933. — 147.

⁷⁹ Στο πρόσωπο του Βοροσίλοφ ό Τουργκένιεφ άπεικονίζει τόν τύπο του ψευτοεπιστήμονα, του σχολαστικού, του άνίκανου για αότοτελή σκέψη (βλ. Ι. Σ. Τουργκένιεφ. Άπαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. 4ος, Μόσχα 1954, σελ. 5-187). — 149.

⁸⁰ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 4ος, 1955, σελ. 428. — 152.

⁸¹ Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. 15ος, 1935, σελ. 73. — 153.

⁸² Βλ. Φ. Ένγκελς. «Άντι-Ντύρινγκ», ρωσ. έκδ., 1957, σελ. 278-282. — 153.

⁸⁸ *Προυντονισμός* — άντεπιστημονικό, έχθρικό πρὸς τὸ μαρξισμό ρεύμα τοῦ μικροαστικοῦ σοσιαλισμοῦ, ποῦ πήρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸν ἱδρυτὴ του, τὸν γάλλο ἀναρχικὸ Προυντόν. Ὁ Προυντόν στὴν κριτικὴ του κατὰ τῆς μεγάλης κεφαλαιοκρατικῆς ἰδιοχτησίας ξεκινούσε ἀπὸ θέσεις μικροαστικές, ὄνειρευόταν νὰ διαιωῖται τὴ μικρὴ ἀτομικὴ ἰδιοχτησία καὶ πρότεινε νὰ ὀργανωθεῖ «λαϊκὴ» τράπεζα καὶ τράπεζα «ἀνταλλαγῶν», ποῦ μὲ τὴ βοήθειά τους οἱ ἐργάτες θὰ μπορέσουν τάχα νὰ ἐφοδιαστοῦν μὲ δικά τους μέσα παραγωγῆς, νὰ γίνουν βιοτέχνες καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν μιὰ «δίκαιη» διάθεση τῶν προϊόντων τους. Ὁ Προυντόν δὲν καταλάβαινε τὸν ἱστορικὸ ρόλο καὶ τὴ σημασία τοῦ προλεταριάτου, κρατούσε ἀρνητικὴ θέση ἀπέναντι στὴν πάλη τῶν τάξεων, στὴν προλεταριακὴ ἐπανάσταση καὶ στὴ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου· ξεκινώντας ἀπὸ ἀναρχικὲς θέσεις ἀρνιόταν τὴν ἀνάγκη τοῦ κράτους. Ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς πολεμοῦσαν μὲ συνέπεια τίς προσπάθειες τοῦ Προυντόν νὰ ἐπιβάλλει τίς ἀπόψεις του στὴν Ἰ Διεθνή. Συντριπτικὴ κριτικὴ τοῦ προυντονισμοῦ ἔγινε στὸ βιβλίο τοῦ Μάρξ «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας». Ἡ ἀποφασιστικὴ πάλη τοῦ Μάρξ, τοῦ Ἐνγκελς καὶ τῶν ὁπαδῶν τους ἐνάντια στὸν προυντονισμό τελείωσε μὲ πλήρη νίκη τοῦ μαρξισμοῦ κατὰ τοῦ προυντονισμοῦ στὴν Ἰ Διεθνή.

Ὁ Λένιν ὀνόμαζε τὸν προυντονισμό «ἀμβλύνοια μικροαστοῦ καὶ φιλισταίου», ἀνίκανου νὰ νιώσει τὴν ἀποψη τῆς ἐργατικῆς τάξης. Οἱ ἰδέες τοῦ προυντονισμοῦ χρησιμοποιοῦνται πλατιά ἀπὸ τοὺς ἀστούς «θεωρητικούς» γιὰ τὴν προπαγάνδισή τῆς ταξικῆς συνεργασίας. — 156.

⁸⁴ «*Der Volksstaat*» («Τὸ Λαϊκὸ Κράτος») — ἐφημερίδα, κεντρικὸ ὄργανο τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας (τοῦ κόμματος τῶν αἰξεναχικῶν)· ἔβγαζε κάτω ἀπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Β. Λήμπκνεχτ στὴ Λειψία στὰ 1869—1876, στὴν ἀρχὴ δύο φορές καὶ ἀργότερα, ἀπὸ τὸ 1873, τρεῖς φορές τὴ βδομάδα. Στὴν ἐφημερίδα συνεργάζονταν ὁ Κ. Μάρξ καὶ ὁ Φ. Ἐνγκελς. — 157.

⁸⁵ Βλ. Κ. Μάρξ καὶ Φ. Ἐνγκελς. Ἔπαντα, ρωσ. ἐκδ., τόμ.15ος, 1935, σελ. 60. — 157.

⁸⁶ Βλ. Κ. Μάρξ καὶ Φ. Ἐνγκελς. Ἔπαντα, ρωσ. ἐκδ., τόμ.16ος, μέρος Ι, 1937, σελ. 276. — 158.

⁸⁷ Σύμφωνα μὲ τὴ βιβλικὴ μυθολογία ἡ Ρούθ, ὅταν ἔμεινε χωρὶς μέσα ὑπαρξῆς, μάζευε στάχυα ἀπὸ ξένο χωράφι. Ἡ ἐκφραση «μάζεμα σταχυῶν ἀπὸ τὴ Ρούθ» χρησιμοποιεῖται ἐδῶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐλαφριᾶς καὶ ξέγνοιαστῆς δουλειᾶς. — 168.

⁸⁸ *Σύστημα ἀποξήρανσης* — τρόπος ἀποξήρανσης τοῦ ἐδάφους μὲ τὴν χρησιμοποίησιν εἰδικοῦ συστήματος ὑπόγειων σωλῆνων, ἀνοιχτῶν καναλιῶν εἰτε πηγαδιῶν γιὰ τὴν ἀξίση τῆς γονιμότητος τοῦ ἐδάφους. — 170.

⁸⁹ *Λίπανση τοῦ ἐδάφους μὲ μάργα* — ἓνας ἀπὸ τοὺς τρόπους καλυτέρευσης τῆς ποιότητος τοῦ ἐδάφους μὲ τὴν εἰσαγωγή σ' αὐτὸ μάργας

(άνθρακοφόρου χώματος, αποτελούμενου από μίγμα άσβεστίου, άργίλου καί άμμου). — 171.

- ⁹⁰ Όπως φαίνεται, έδώ πρόκειται για κυλινδρικές σβάρνες, γιατί στο έργο του Κ. Κλάβκι «Σχετικά με την ικανότητα συναγωνισμού της μικρής άγροτικής παραγωγής», πού περικοπές του παραθέτει ο Β. Ι. Λένιν, αναφέρεται παντοῦ ο όρος «Ringelwalze» — «κυλινδρική σβάρνα». Ο όρος αυτός είναι όμοφωνα δεκτός στην όρολογία της ταξινόμησης των μηχανών κυλινδρίσματος. — 172.
- ⁹¹ «*Τοργκόβο-Προμίσλεναγια Γκαζέτα*» («Έμπορο-βιομηχανική έφημερίδα») — καθημερινό παράρτημα στο «Βέστνικ Φινάνσοφ, προμίσλεννοστι ι τοργκόβλι». Έβγαине στην Πετρούπολη από τό 1893 ώς τό 1918. Από τό 1894 ή έφημερίδα άρχισε νά βγαίνει ώς αυτοτελής έκδοση.
Τό άπόσπασμα, πού παραθέτει ο Β. Ι. Λένιν, είναι παρμένο από την άνακοίνωση «Η έμποροπανήγυρη του άγίου Νικολάου στην Καχόβκα», πού δημοσιεύτηκε στή στήλη «Έμποροπανηγύρεις». — 174.
- ⁹² «*Ένωση κοινωνικής πολιτικής*» («Verein für Sozialpolitik») — Ένωση γερμανών άστών οικονομολόγων, πού ιδρύθηκε τό 1872 από τον Γ. Σμόλλερ. Τό πρόγραμμα της ένωσης καί ή δράση της άποσκοπούσαν στην υπεράσπιση του κεφαλαιοκρατικού καθεστώτος, στην αιτιολόγηση της ιδέας ότι χρειάζονται μεσοβέζικες μεταρρυθμίσεις, πού αφήνοντας άθιχτα τά θεμέλια του καπιταλισμού, θά μετρίαζαν την όξυτητα της ταξικής πάλης. Η ένωση πάλευε ένάντια στή γερμανική σοσιαλδημοκρατία, προσπαθούσε νά υποτάξει τό εργατικό κίνημα στά συμφέροντα της άστικής τάξης: υπεράσπιζε την κυριαρχία των κεφαλαιοκρατικών μονοπωλίων καί την έπιθετική πολιτική του γερμανικού ίμπεριαλισμού. Τό 1936 ή ένωση αυτοδιαλύθηκε καί τό 1948 άνασυγκροτήθηκε στή Δυτική Γερμανία με την όνομασία «Έταιρία οικονομικής καί κοινωνικής έπιστήμης». — 180.
- ⁹³ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τό Κεφάλαιο», ρωσ. έκδ., τόμ. ΙΙΙ, 1955, σελ. 820. — 186.
- ⁹⁴ Βλ. Ν. Στσεντρίν (Μ. Ε. Σαλικόφ). Σύγχρονο ειδύλλιο. Άπαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. ΧV, 1940, σελ. 101-102. — 194.
- ⁹⁵ *Βάγκνερ*— πρόσωπο από την τραγωδία του Γκαίτε «Φάουστ». Στο πρόσωπο του Βάγκνερό συγγραφέας παρουσιάζει τον τύπο του άπομονωμένου, του άποσπασμένου από την πραγματικότητα διανοούμενου του γραφείου. — 195.
- ⁹⁶ Όλοι οί άριθμοί της στήλης αυτής δίνονται σύμφωνα με τους όπολογισμούς πού έκανε ο Β. Ι. Λένιν στά προπαρασκευαστικά ύλικά για την έργασία «Τό άγροτικό ζήτημα καί οί „κριτικοί του Μάρξ»» (βλ. Λενινιστική συλλογή, τόμ. ΧΧΧΙ, 1938, σελ. 107). — 211.
- ⁹⁷ *Στατιστική των ζέμστβο* — ή στατιστική πού διενεργούσαν οί ύπηρεσίες των ζέμστβο. Τά τμήματα, τά γραφεία καί οί έπιτροπές στα-

τιστικής τῶν συμβουλιῶν τῶν ζέμστρο τῶν κυβερνεῖων καὶ τῶν νομῶν διενεργοῦσαν στατιστικὴς ἔρευνες (ἀπογραφές τῶν ἀγροτικῶν καὶ βιοτεχνικῶν νοικοκυριῶν κατὰ οἰκογένεια, καθορισμός τῆς ἀποδοτικότητος τῶν χωραφῶν, ἐπανεκτίμησις τῆς γῆς καὶ τῆς περιουσίας πού ἐπιβαρύνονταν μὲ εἰσφορές γιὰ τὰ ζέμστρο, μελέτη τῶν προϋπολογισμῶν τῶν ἀγροτῶν κτλ.) καὶ δημοσίευαν πολυάριθμες μελέτες καὶ στατιστικὴς συλλογές κατὰ νομούς καὶ κυβερνεῖα, πού περιεῖχαν ὕλικό πλούσιο σέ στοιχεῖα.

Ὁ Β. Ι. Λένιν ἐκτιμοῦσε πολὺ τίς ἐργασίες τῶν στατιστικῶν τῶν ζέμστρο, ταυτόχρονα ὅμως ἐπέκρινε τίς μεθόδους ἐπεξεργασίας καὶ ταξινομήσεως τῶν στατιστικῶν στοιχείων πού ἀκολουθοῦσαν οἱ στατιστικοὶ τῶν ζέμστρο. «Αὐτό εἶναι τὸ πιό ἀκανθῶδες σημεῖο τῆς στατιστικῆς τῶν ζέμστρο μας, πού εἶναι περίφημη σ' ὄ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐπιμελημένη καὶ λεπτολογημένη ἐργασία» — ἔγραφε ὁ Λένιν (Ἄπαντα, 4η ῥωσ. ἐκδ., τόμ. 20ός, σελ. 67). Οἱ στατιστικοὶ τῶν ζέμστρο, πού πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ὑποστήριζαν τίς θέσεις τῶν ναρόντικων, συχνὰ ἐπεξεργάζονταν μεροληπτικὰ τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα. Πίσω ἀπὸ τίς στήλας τῶν ἀριθμῶν πού παρέθεταν, ἐξαφανίζονταν οἱ οὐσιαστικὲς διαφορές καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν διάφορων ομάδων τῆς ἀγροτιάς, πού εἶχαν σχηματιστεῖ στὴν πορεία τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ.

Ὁ Λένιν μελετοῦσε, ἔλεγε καὶ ἐπεξεργάζονταν τὰ στοιχεῖα τῆς στατιστικῆς τῶν ζέμστρο. Ἔκανε δικούς του ὑπολογισμούς, σύντασσε καταστάσεις καὶ πίνακες, ἀνέλυε μαρξιστικὰ καὶ ταξινομοῦσε ἐπιστημονικὰ τὰ συγκεντρωμένα στοιχεῖα γιὰ τὰ ἀγροτικά καὶ βιοτεχνικά νοικοκυριά. Χρησιμοποιοῦντας τὸ πλούσιο ὕλικό τῆς στατιστικῆς τῶν ζέμστρο, ὁ Λένιν ξεσκέπαζε τὰ ἐπινοημένα σχήματα τῶν ναρόντικων καὶ ἔδειχνε τὴν πραγματικὴ εἰκόνα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας. Τὰ ὕλικά τῆς στατιστικῆς τῶν ζέμστρο ὁ Λένιν τὰ χρησιμοποίησε πλατιά στίς ἐργασίες του καὶ ἰδιαίτερα στὸ βιβλίον «Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Ρωσία». Γιὰ τὴ στατιστικὴ τῶν ζέμστρο βλ. τὴν ἐργασία τοῦ Β. Ι. Λένιν «Σχετικὰ μὲ τὰ καθήκοντα τῆς στατιστικῆς τῶν ζέμστρο», πού γράφτηκε τὸ 1914 (Ἄπαντα, 4η ῥωσ. ἐκδ., τόμ. 20ός, σελ. 65-71). — 216.

⁹⁸ Ἀπὸ τὸ κείμενον τῶν κεφαλαίων VII καὶ IX, πού δημοσιεύτηκαν γιὰ πρώτη φορά στὸ περιοδικὸ «Ὀμπραζοβάνιγε», φαίνεται πὼς ὁ Λένιν σκόπευε νὰ ἐπεξεργαστεῖ σ' αὐτὴ τὴν ἐργασία τὰ στοιχεῖα τῆς γαλλικῆς ἀγροτικῆς στατιστικῆς καὶ νὰ ἀναλύσει τίς «κριτικὲς» ἀπόψεις τοῦ γάλλου οἰκονομολόγου Μορίς. Τὸ σχέδιον, ὅμως, αὐτὸ ἔμεινε ἀπραγματοποίητον, καὶ στὴν ἐκδοσὴν τοῦ 1908 ὁ Λένιν ἄλλαξε τὰ ἀντίστοιχα μέρη τοῦ κειμένου, πού μαρτυροῦσαν τὴν ἀρχικὴν του πρόθεσιν. Ἔτσι, ἀπὸ τῆ φράση: «Ἡ προλεταριοποίησις τῆς ἀγροτιάς συνεχίζεται — αὐτὸ θὰ τὸ δείξουμε πιὸ κάτω μὲ πλῆθος στοιχεῖα ἀπὸ τῆ γερμανικῆ καὶ γαλλικῆ στατιστικῆ. . .» παρέλειψε δύο λέξεις — «καὶ γαλλικῆ». Ἀπὸ τῆ φράση: «Ἡ γρήγορη ἀνάπτειξις τῶν πόλεων ἔχει ἔκτοτελεσμα ν' αὐξάνει σταθερὰ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν τῶν „φάρμερς γαλακτοκομίας“, καὶ, ἀσφαλῶς, θὰ βρεθοῦν πάντα ἄνθρωποι τοῦ φυράματος τῶν Χέχτ, Ντάβιντ, Χέρτς καὶ Τσερνόφ (καθὼς καὶ — γιὰ νὰ μὴ προσβάλομε καὶ τὴ Γαλλία — τοῦ Μορίς, γιὰ τὸν ὁποῖον θὰ μιλήσουμε παρακάτω). . .» παρέλειψε τίς λέξεις, πού εἶναι μέσα

σέ παρενθέσεις. Τὴν τελευταία φράση τοῦ σημείου: «Γι' αὐτό, ὅταν συγγέει κανεῖς τὰ δύο αὐτὰ προτάσεις ἢ ἀγνοεῖς τὸ ἓνα ἀπ' αὐτά, εἶναι εὐκόλο νὰ πέσει στὰ πόδια χοντροκομμένα λάθη. Τέτοια λάθη θὰ δοῦμε πρὸς κάτω, κατὰ τὴν ἀνάλυση τῶν συμπερασμάτων πού βγάξει ὁ κ. Μπουλγκάκοφ ἀπὸ τὰ γαλλικὰ στοιχεῖα» τὴν ἀντικατέστησε μὲ ἄλλη καινούργια: «Τὸ βιβλίον τοῦ Μπουλγκάκοφ βρῖθαι ἀκριβῶς ἀπὸ παρόμοια λάθη». — 224.

- ⁹⁹ Βλ. Κ. Μάρξ καὶ Φ. Ἐνγκελς. Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 4ος, 1955, σελ. 96-97. — 230.
- ¹⁰⁰ Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη τοῦ τὰ γράμματα τοῦ ναρόντικου δημοσιολόγου Α. Ν. Ἐνγκελγκάρντ «Ἀπὸ τὸ χωριό», πού πήραν πλατιά δημοσιότητα. Ἐντεκα γράμματα δημοσιεύτηκαν στὰ 1872-1882 στὸ περιοδικό «Ὁτέσεστβενιγε Ζαπίσκ», τὸ δωδέκατο γράμμα δημοσιεύτηκε τὸ 1887. — 230.
- ¹⁰¹ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τὸ Κεφάλαιο», ρωσ. ἐκδ., τόμ. III, 1953, σελ. 758. — 237.
- ¹⁰² Βλ. Κ. Μάρξ. «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας», ρωσ. ἐκδ., τόμ. II, μέρος 2, 1936, σελ. 5-154. — 237.
- ¹⁰³ *Καντέτοι* — τὰ μέλη τοῦ συνταγματικοῦ-δημοκρατικοῦ κόμματος, τὸ κύριον κόμμα τῆς ἰμπεριαλιστικῆς ἀστικῆς τάξης τῆς Ρωσίας. Τὸ κόμμα τῶν καντέτων ἰδρύθηκε τὸν Ὀχτώβριον τοῦ 1905. Ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἐκπροσώπους τῆς φιλελεύθερης μοναρχικῆς ἀστικῆς τάξης, ἀπὸ παράγοντες τῶν ζέμστρο τσιφλικάδικης προέλευσης καὶ ἀπὸ ἀστοὺς διανοοῦμενους, πού χρησιμοποιοῦσαν γιὰ δόλωμα κάλπικη «δημοκρατικὴ» φρασεολογία μὲ σκοπὸ νὰ προσελκύσουν τὴν ἀγροτιά μὲ τὸ μέρος τους. Ἐπιφανεῖς παράγοντες τῶν καντέτων ἦταν οἱ: Π. Ν. Μιλιουκόφ, Σ. Α. Μούρομτσεφ, Β. Α. Μακλάκοφ, Α. Ι. Σινγκάρεφ, Π. Μπ. Στρούβε, Φ. Ι. Ροντίτσεφ κ. ἄ. Οἱ καντέτοι ἦταν ὑπὲρ τῆς διατήρησης τοῦ μοναρχικοῦ καθεστώτος, κύριον σκοπὸν τους θεωροῦσαν τὸν ἀγῶνα ἐναντία στὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα καὶ ἐπεδίωκαν νὰ μοιράσουν τὴν ἐξουσία μὲ τὸν τσάρο καὶ τοὺς τσιφλικάδες-φουδάρχεις. Στὰ χρόνια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου οἱ καντέτοι ὑποστήριζαν δραστήρια τὴν ἀρπαχτικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης. Στὴν περίοδο τῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης τοῦ Φλεβάρη προσπαθοῦσαν νὰ σώσουν τὴν μοναρχία. Στὴν ἀστικὴ Προσωρινὴ κυβέρνησις οἱ καντέτοι ἐφάρμοζαν ἀντιλαϊκὴ, ἀντεπαναστατικὴ πολιτικὴ, ἀρεστὴ στοὺς ἀμερικανο-αγγλο-γάλλους ἰμπεριαλιστάς. Μετὰ τὴν νίκη τῆς Μεγάλης Ὀχτωβριανῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης οἱ καντέτοι ἐκδηλώθηκαν ἄσπονδοι ἐχθροὶ τῆς Σοβιετικῆς ἐξουσίας, ἐπαιρναν μέρος σ' ὅλα τὰ ἐνοπλα ἀντεπαναστατικὰ κινήματα καὶ ἐκστρατεῖες τῶν ἐπεμβασιῶν. Ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν, ὅπου κατέφυγαν μετὰ τὴν συντριβὴν τῶν εἰσβολῶν καὶ τῶν λευκοφρουρῶν, οἱ καντέτοι συνέχισαν τὴν ἀντισοβιετικὴν, ἀντεπαναστατικὴν δράσιν τους. — 257.
- ¹⁰⁴ Βλ. Κ. Μάρξ. «Τὸ Κεφάλαιο», ρωσ. ἐκδ., τόμ. III, 1955, σελ. 825. — 262.

105 Τὴν ἀνοιξὴ καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1901 ἀνάμεσα στὶς σοσιαλδημοκρατικές ὀργανώσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ («Ἐνωσιὴ τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», Ἐπιτροπὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς Μπούντ, ἐπαναστατικὴ ὀργάνωσις «Σοσιαλδημοκράτης» καὶ τμῆμα ἐξωτερικοῦ τῆς ὀργάνωσις «Ἴσκρα» καὶ «Ζαριά») μὲ μεσολάβησι καὶ πρωτοβουλία τῆς ομάδας «Μπορμπά» ἔγιναν διαπραγματεύσεις γιὰ συμφωνία καὶ ἐνοποίηση. Γιὰ τὴν προετοιμασία τοῦ συνεδρίου, στὸ ὁποῖο θὰ γινόταν ἡ ἐνοποίηση, συγκλήθηκε στὴ Γενεύη τὸν Ἰούνη τοῦ 1901 συνδιάσκεψις ἀντιπροσώπων αὐτῶν τῶν ὀργανώσεων (ἀπὸ δῶ καὶ ἡ ὀνομασία τῆς — συνδιάσκεψις τοῦ «Ἰούνη» ἢ τῆς «Γενεύης»). Ἡ συνδιάσκεψις αὕτὴ ἐπεξεργάστηκε ἀπόφασις (συμφωνία ἀρχῶν), πού ἀναγνώριζε τὴν ἀνάγκη τῆς συσπείρωσις ὅλων τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν δυνάμεων τῆς Ρωσίας πάνω στὴ βάση τῶν ἐπαναστατικῶν ἀρχῶν τῆς «Ἴσκρα» καὶ τῆς ἐνοποίησης τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἡ ἀπόφασις καταδικάζει τὸν ὀπορτουניσμό σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις καὶ σ' ὅλες τοὺς ἀποχρώσεις: τὸν «οἰκονομισμό», τὸν μπερυσταίνισμό, τὸ μιλλερανισμό κτλ. (βλ. «Ἀποφάσεις καὶ ψηφίσματα τῶν συνεδρίων καὶ τῶν συνδιασκέψεων τοῦ ΚΚΣΕ καὶ τῶν ὀλομελειῶν τῆς ΚΕ», 7η ρωσ. ἐκδ., μέρος I, 1954, σελ. 22-24). Μετὰ τὴ συνδιάσκεψις ἡ «Ἐνωσιὴ τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» καὶ τὸ ὄργανό τῆς — τὸ περιοδικὸ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» δυνάμωσαν τὸ κήρυγμα τοῦ ὀπορτουνισμού (αὐτὸ μαρτυροῦσαν, πρὶν ἀπ' ὅλα, τὰ ἄρθρα: τοῦ Μπ. Κριτσέβσκι «Ἀρχές, ταχτικὴ καὶ πάλη» καὶ τοῦ Α. Μαρτίνοφ «Ἀποκαλυπτικὴ φιλολογία καὶ προλεταριακὴ πάλη» στὸ 10ο τεῦχος τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο» τοῦ Σεπτέμβρη τοῦ 1901, καθὼς καὶ οἱ ὀπορτουνιστικὲς τροπολογίαις τοῦ III συνεδρίου τῆς «Ἐνωσις» στὴν ἀπόφασις τῆς συνδιάσκεψις τοῦ Ἰούνη), ἔκαναν ἀδύνατη τὴν ἐνοποίηση τῶν ἰσκριστῶν μὲ τοὺς ραμποτσεντέλτσι καὶ προκαθόρισαν τὴν ἀποτυχία τοῦ «ἐνωτικοῦ» συνεδρίου.

Τὸ «Ἐνωτικὸ» συνέδριον τῶν ὀργανώσεων ἐξωτερικοῦ τοῦ ΣΔΕΚΡ ἔγινε στὶς 21-22 τοῦ Σεπτέμβρη (4-5 τοῦ Ὀχτώβρη) τοῦ 1901 στὴ Ζυρίχη. Στὸ συνέδριον πῆραν μέρος 6 μέλη τοῦ τμήματος ἐξωτερικοῦ τῆς ὀργάνωσις «Ἴσκρα» καὶ «Ζαριά» (Β. Ι. Λένιν, Ν. Κ. Κρούτσκαγια, Γ. Ο. Μάρτοφ κ. ἄ.), 8 μέλη τῆς ὀργάνωσις «Σοσιαλδημοκράτης» (ἀνάμεσά τους καὶ 3 μέλη τῆς ομάδας «Ἀπελευθέρωσις τῆς δουλειᾶς»: Γ. Β. Πλεχάνοφ, Π. Μπ. Ἀξελρόντ, Β. Ι. Ζασούλιτς), 16 μέλη τῆς «Ἐνωσις τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» (ἀνάμεσά τους καὶ 5 μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ἐξωτερικοῦ τῆς Μπούντ) καὶ 3 μέλη τῆς ομάδας «Μπορμπά». Πάνω στὸ πρῶτο ζήτημα τῆς ἡμερησίας διάταξις: «Συμφωνία ἀρχῶν καὶ ὁδηγίαις πρὸς τὶς συνταχτικὲς ἐπιτροπές» — ἐξαιρετικὴ ἦταν ἡ ὁμιλία τοῦ Β. Ι. Λένιν, πού πῆρε μέρος στὸ συνέδριον μὲ τὸ ψευδώνυμο «Φρέι». Στὴν ὁμιλία τοῦ ὁ Λένιν ξεσκέπαζε τὶς ὀπορτουνιστικὲς ἐνέργειαις τῆς «Ἐνωσις». Αὕτὴ ἦταν ἡ πρώτη δημόσια ἐμφάνισις τοῦ Β. Ι. Λένιν μπροστά στοὺς ρώσους σοσιαλδημοκράτες τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὅταν στὸ συνέδριον διαβάστηκαν οἱ ὀπορτουνιστικὲς τροπολογίαις καὶ προσθῆκες στὴν ἀπόφασις τοῦ Ἰούνη, πού ψηφίστηκαν στὸ III συνέδριον τῆς «Ἐνωσις τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», ἡ ἐπαναστατικὴ μερίδα τοῦ συνεδρίου (τὰ μέλη τῶν ὀργανώσεων «Ἴσκρα» καὶ «Ζαριά» καὶ τοῦ «Σοσιαλδημοκράτη») δήλωσε ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐνοποίηση καὶ ἐγκατέλειψε τὸ συνέδριον. Μὲ

πρωτοβουλία του Β. Ι. Λένιν οι οργανώσεις αυτές τον Όχτώβρη του 1901 ένοποιήθηκαν και σχημάτισαν τό «Σύνδεσμο του έξωτερικού τής ρωσικής έπαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας». — 273.

108 'Η «Ένωση τών ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν του έξωτερικού» ιδρύθηκε τό 1894 στή Γενεύη μέ πρωτοβουλία τής ομάδας «Άπελευθέρωση τής δουλειάς» μέ τόν όρο ότι όλα τά μέλη της θά άποδεχτούν τό πρόγραμμα τής ομάδας. Στην ομάδα άνατέθηκε ή έπιμέλεια τών εκδόσεων τής «Ένωσης» και τό Μάρτη του 1895 ή ομάδα έθεσε τό τυπογραφείο της στή διάθεση τής «Ένωσης». Τό καλοκαίρι του 1895, τόν καιρό πού ό Β. Ι. Λένιν βρισκόταν στό έξωτερικό, άποφασίστηκε νά εκδοθούν άπό τήν «Ένωσή» οι συλλογές «Ραμπόντικ»· πρέπει μάλιστα νά σημειωθεί ότι οι ρώσοι σοσιαλδημοκράτες πού είχαν προτείνει νά γίνει ή εκδοση αυτή, έβαλαν τόν όρο ή εκδοση νά γίνει μέ έπιμέλεια τής ομάδας «Άπελευθέρωση τής δουλειάς». 'Η «Ένωσή» έβγαλε κατά καιρούς έξι τεύχη τής συλλογής «Ραμπόντικ», δέκα φύλλα του «Λιστόκ „Ραμπόντικ“», τήν έργασία του Β. Ι. Λένιν «Έρμηνεία του νόμου γιά τά πρόστιμα» κ. ά.

Τό Μάρτη του 1898 τό Ι συνέδριο του ΣΔΕΚΡ άναγνώρισε τήν «Ένωσή» ως εκπρόσωπο του κόμματος στό έξωτερικό. Άργότερα στήν «Ένωσή» έπικράτησαν τά όπορτουμιστικά στοιχεία — οι «οικονομιστές» είτε οι λεγόμενοι «νεαροί». Αυτοί άρνήθηκαν νά ταχθούν άλληλέγγυοι μέ τή «Διακήρυξη» του συνεδρίου, έπειδή αυτή καθόριζε άμεσα σκοπό τής σοσιαλδημοκρατίας τήν κατάκτηση τής πολιτικής έλευθερίας.

Τό Νοέμβρη του 1898 στό πρώτο συνέδριο τής «Ένωσης» στή Ζυρίχη ή ομάδα «Άπελευθέρωση τής δουλειάς» δήλωσε ότι παύει νά έπιμελείται τις εκδόσεις τής «Ένωσης», έκτός άπό τό τεύχος 5-6 τής συλλογής «Ραμπόντικ» και τις μπροσούρες του Β. Ι. Λένιν «Τά καθήκοντα τών ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» και «Ό νέος έργοστασιακός νόμος», πού τήν εκδότη τους θά τήν έκανε ή ίδια. Άπό τόν Άπρίλη του 1899 ή «Ένωσή» άρχισε νά εκδίδει τό περιοδικό «Ραμπότσεγε Ντιέλο» στή συνταχτική έπιτροπή του μπήκαν οι «οικονομιστές» Μπ. Ν. Κριτσέβσκι, Β. Π. 'Ιβάνσιν κ. ά. 'Η «Ένωσή» μέ δηλώσεις της εξέφραζε τή συμπάθειά της προς τόν Ε. Μπέρνσταϊν, τούς μιλλεραμιστές κτλ.

'Η πάλι στους κόλπους τής «Ένωσης» συνεχίστηκε ως τό δεύτερο συνέδριό της (Άπρίλης του 1900, Γενεύη) και μέσα στό ίδιο συνέδριο. Τό άποτέλεσμα τής πάλης αυτής ήταν ή ομάδα «Άπελευθέρωση τής δουλειάς» και οι όμοιδείατες της νά έγκαταλείψουν τό συνέδριο και νά ιδρύσουν τήν ανεξάρτητη όργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης».

Στό ΙΙ συνέδριο του ΣΔΕΚΡ, πού έγινε τό 1903, οι αντιπρόσωποι τής «Ένωσης» («ραμποτσεντέλτσιν») ύποστήριξαν θέσεις άκρως όπορτουμιστικές και έγκατέλειψαν τό συνέδριο όταν αυτό άναγνώρισε τό «Σύνδεσμο του έξωτερικού τής ρωσικής έπαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας» ως τή μοναδική όργάνωση του κόμματος στό έξωτερικό. Τό δεύτερο συνέδριο του κόμματος άποφάσισε τή διάλυση τής «Ένωσης» (βλ. «Άποφάσεις και ψηφίσματα τών συνεδρίων και τών συνδιασκέψεων του ΚΚΣΕ και τών όλομελειών τής ΚΕ», 7η ρωσ. έκδ., μέρος Ι, 1954, σελ. 56). — 275.

107 Ἡ ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης» ἰδρύθηκε ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ὁμάδας «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» καὶ τοὺς ὁμοϊδεάτες τῆς τῶ Μάη τοῦ 1900 μετὰ τῆ διάσπαση τῆς «Ἐνώσεως τῶν ῥώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ». Σέ προκήρυξή τῆς ἡ ὀργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης» δήλωνε ὅτι σκοπὸς τῆς εἶναι: «νά βοηθάει τὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα τοῦ ρωσικοῦ προλεταριάτου» καὶ νά καταπολεμᾷε κάθε εἶδος ὀπορτουμιστικῆς προσπάθειες διαστρέβλωσης τοῦ μαρξισμού. Ἡ ὀργάνωση ἔβγαλε σὲ ρωσικὴ μετάφραση τὸ «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος» καὶ μιά σειρά ἔργα τοῦ Κ. Μάρξ καὶ τοῦ Φ. Ἐνγκελς, καθὼς καὶ κάμποσες μπροσοῦρες τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ κ. ἄ. Τὸν Ὀχτώβρη τοῦ 1901 ὕστερα ἀπὸ πρόταση τοῦ Β. Ι. Λένιν ἐνώθηκε μετὰ τὸ τμήμα ἐξωτερικοῦ τῆς ὀργάνωσης «Ἴσκρα» καὶ «Ζαριά» καὶ σχημάτισαν μαζί τὸ «Σύνδεσμο τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας». — 275.

108 Πρόκειται γιὰ τὴν ὁμάδα τὴν ἀποτελούμενη ἀπὸ τοὺς Ντ. Μπ. Ριζάνοφ, Γ. Μ. Στεκλόφ (Νεβζόροφ), Ε. Α. Γκούρεβιτς (Β. Ντάνεβιτς, Ε. Σμιρνόφ), ποὺ συγκροτήθηκε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1900 στὸ Παρίσι καὶ πῆρε τὸ Μάη τοῦ 1901 τὴν ὀνομασία «Μπορμπά». Προσπαθώντας νά συμβιβάσει τὴν ἐπαναστατικὴν μετὰ τὴν ὀπορτουμιστικὴν κατεύθυνση στὴ ρωσικὴν σοσιαλδημοκρατία, ἡ ὁμάδα «Μπορμπά» ἐμφανίστηκε μετὰ πρόταση γιὰ συνένωση τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἔκανε σχετικὲς διαπραγματεύσεις μετὰ τὶς ὀργανώσεις τῆς «Ἴσκρα» καὶ τοῦ «Ζαριά», τοῦ «Σοσιαλδημοκράτη», τῆς «Ἐνώσεως τῶν ῥώσων σοσιαλδημοκρατῶν», πῆρε μέρος στὴ συνδιάσκεψη τῆς Γενεύης (Ἰούνης τοῦ 1901) καὶ στὸ «ἐνωτικὸ» συνέδριο (Ὀχτώβρη τοῦ 1901). Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1901 ἡ ὁμάδα «Μπορμπά» διαμορφώθηκε σὲ ἀνεξάρτητη φιλολογικὴ ὁμάδα καὶ ἀνακοίνωσε ὅτι θά κάνει ἐκδόσεις. Στὶς ἐκδόσεις τῆς («Ἑλικὰ γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος», τεύχος I-III, «Λετούτσι Λιστόκ» τεύχος 1, 1902 κ. ἄ.) ἡ ὁμάδα «Μπορμπά» διαστρέβλωνε τὴν ἐπαναστατικὴν θεωρίαν τοῦ μαρξισμού, κρατοῦσε ἐχθρικήν στάσιν ἀπέναντι στὶς λενινιστικὰς ἀρχὰς τῆς ὀργάνωσης καὶ τῆς ταχτικῆς τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Ἐπειδὴ ἡ ὁμάδα εἶχε ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὶς σοσιαλδημοκρατικὰς ἀπόψεις καὶ τὴν σοσιαλδημοκρατικὴν ταχτικὴν, ἔκανε ἀποδιοργανωτικὰς ἐνέργειες καὶ δὲν εἶχε σύνδεσιν μετὰ τὶς σοσιαλδημοκρατικὰς ὀργανώσεις στὴ Ρωσία. δὲν ἔγινε δεκτὴ στὸ II συνέδριον τοῦ ΣΔΕΚΡ. Μετὰ ἀπόφασιν τοῦ II συνεδρίου ἡ ὁμάδα «Μπορμπά» διαλύθηκε. — 275.

109 Ὁρεινοὶ καὶ Γιρονδῖνοι — ὀνομασίες τῶν δύο πολιτικῶν ὁμάδων τῆς ἀστικῆς τάξεως στὴν περίοδον τῆς γαλλικῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης τοῦ τέλους τοῦ XVIII αἰῶνα. Ὁρεινοὺς-γιακωβίνους ὀνόμαζαν τοὺς πῖο ἀποφασιστικοὺς ἐκπροσώπους τῆς ἐπαναστατικῆς τάξεως ἐκείνης τῆς ἐποχῆς — τῆς ἀστικῆς τάξεως, ποὺ ὑποστήριζαν τὴν ἀνάγκην νά καταργηθῆ ἡ ἀπολυταρχία καὶ ἡ φεουδαρχία. Οἱ γιρονδῖνοι, ἀντίθετα ἀπὸ τοὺς γιακωβίνους, ταλαντεύονταν ἀνάμεσα στὴν ἐπανάστασιν καὶ στὴν ἀντεπανάστασιν καὶ ἀκολουθοῦσαν τὸ δρόμον τῆς συναλλαγῆς μετὰ τὴν μοναρχίαν. «Ὁρεινοὺς» — προλετᾶριους γιακωβίνους — ὀνόμαζε ὁ Λένιν τοὺς ἐπαναστάτας σοσιαλδημοκράτες, καὶ «σοσιαλιστικὴν Γιρονδὴν» — τὸ ὀπορτουμιστικὸν ρεύμα μετὰ τὴν σοσιαλδημοκρατίαν.

Μετά τή διάσπαση του ΣΔΕΚΡ σέ μπολσεβίκους καί μενσεβίκους ό Λένιν τόνιζε συχνά πώς οί μενσεβίκοι αντιπροσωπεύουν τό ρεύμα τών γιρόνδίνων μέσα στό εργατικό κίνημα. — 277.

- 110 «*Πάρτεϊταγκ τῆς Λυβέκης*» — συνέδριο τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας, πού ἔγινε στή Λυβέκη στίς 9-15 (22-28) τοῦ Σεπτέμβρη τοῦ 1901. Ἡ κύρια προσοχή τοῦ συνεδρίου στράφηκε στό ζήτημα τῆς πάλης ἐνάντια στόν ἀναθεωρητισμό πού τήν ἐποχή ἐκείνη εἶχε πάρει ὀλοκληρωμένη ἔκφραση μέ δικό του πρόγραμμα καί δικό του δημοσιογραφικό ὄργανο τήν «Sozialistische Monatshefte» («Μηνιαίτικη Σοσιαλιστική Ἐπιθεώρηση»). Στό λόγο του στό συνέδριο ὁ ἡγέτης τών ἀναθεωρητῶν Μπέρνσταϊν ἀπαίτησέ «ἐλευθερία κριτικῆς» τοῦ μαρξισμού. Τό συνέδριο ἀπέριψε τό σχέδιο ἀπόφασης, πού πρότειναν οί ὀπαδοί τοῦ Μπέρνσταϊν καί ψήφισε ἀπόφαση μέ τήν ὁποία ἔκανε ἀνοιχτή προειδοποίηση στόν Μπέρνσταϊν. Ταυτόχρονα τό συνέδριο, ἐξαιτίας τῆς συμπιλιωτικῆς στάσης τῆς πλειονότητας τών ἡγετῶν, δέν ἔβαλε ὡς ἀρχή ὅτι εἶναι ἀπαράδεκτη ἡ παραμονή τών ἀναθεωρητῶν στίς γραμμές τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος. — 278.
- 111 *Ζωρεμιστές* — ὀπαδοί τοῦ γάλλου σοσιαλιστῆ Ζ. Ζωρές πού στή δεκαετία 1890-1900 σχημάτισε μαζί μέ τόν Α. Μιλλεράν τήν ομάδα τών «ἀνεξάρτητων σοσιαλιστῶν» καί ἦταν ἐπικεφαλῆς τῆς δεξιᾶς, τῆς ρεφορμιστικῆς πτέρυγας τοῦ γαλλικοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος. Μέ τό πρόσχημα τῆς «ἐλευθερίας κριτικῆς» οἱ ζωρεμιστές προσπαθοῦσαν νά κάνουν ἀναθεώρηση τών βασικῶν θέσεων τοῦ μαρξισμού, κήρυχναν τήν ταξική συνεργασία τοῦ προλεταριάτου μέ τήν ἀστική τάξη. Τό 1902 οἱ ζωριστές σχημάτισαν τό Γαλλικό σοσιαλιστικό κόμμα πού ὑποστήριζε ρεφορμιστικές θέσεις. — 278.
- 112 «*Εργατικό κόμμα πολιτικῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Ρωσίας*» — μικρή ὀργάνωση μέ ναροντικιστική κατεύθυνση, πού ἐμφανίστηκε τό 1899 στό Μίνσκ. Ὅρισμένες ὁμάδες τῆς ὀργάνωσης αὐτῆς ὑπῆρχαν στό Αἰκατερινοσλάβ, στό Ζιτόμιρ, στό Μπιελοστόκ καί σέ μερικές ἄλλες πόλεις. Ἐπικεφαλῆς τῆς βρισκόνταν οἱ Χ. Α. Γκάλπεριν, Γ. Γκερσοῦνι, Α. Μ. Κλιάτσκο (Ροντιόνοβα), Σ. Σ. Ρουσάνοφ, Μ. Ντ. Σλαντκοπέτσεφ κ. ἄ. Τό καλοκαίρι τοῦ 1902 τά μέλη τῆς ὀργάνωσης αὐτῆς μῆταν στό κόμμα τών ἐσέρων. — 278.
- 113 Ἡ «*Γενική ἐβραϊκή εργατική ἔνωση Λιθουανίας, Πολωνίας καί Ρωσίας*» («*Μπούντ*») — ὀργανώθηκε τό 1897 στό ἰδρυτικό συνέδριο τών ἐβραϊκῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὁμάδων πού ἔγινε στή Βίλνα. Στίς γραμμές τῆς συνένωνε κυρίως μισοπρολεταριακά στοιχεῖα ἐβραίων ἐπαγγελματοβιοτεχνῶν τών δυτικῶν περιοχῶν τῆς Ρωσίας. Στό I συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ (1898) ἡ Μπούντ μῆτηκε στό ΣΔΕΚΡ «ὡς αὐτόνομη ὀργάνωση, ἀνεξάρτητη μόνο στά ζητήματα πού ἀφοροῦν εἰδικά τό ἐβραϊκό προλεταριάτο» («Ἀποφάσεις καί ψηφίσματα τών συνεδρίων καί τών συνδιασκέψεων τοῦ ΚΚΣΕ καί τών ὀλομελειῶν τῆς ΚΕ», 7η ρωσ. ἐκδ., μέρος I, 1954, σελ. 14).
- Ἡ Μπούντ ἦταν φορέας τοῦ ἐθνικισμοῦ καί τῆς χωριστικῆς τάσης μέσα στό εργατικό κίνημα τῆς Ρωσίας. Ὅταν τό II συνέδριο τοῦ

ΣΔΕΚΡ άπέριψε τήν άζίωση τής Μπούντ νά άναγνωριστει ώς ό μοναδικός έκπρόσωπος του έβραϊκού προλεταριάτου, ή Μπούντ άποχώρησε άπ' τό κόμμα. Τό 1906, μέ βάση τή απόφαση του IV («Ένωτικού») συνεδρίου, ή Μπούντ μπήκε πάλι στό ΣΔΕΚΡ.

Μέσα στό ΣΔΕΚΡ οί μπουντιστές ύποστήριζαν πάντοτε τήν όπορτουνιστική πτέρυγα του κόμματος («οίκονομιστές», μενσεβίκους, λικβινταριστές), πολεμούσαν ενάντια στους μπολσεβίκους και στόν μπολσεβικισμό. Στήν προγραμματική διεκδίκηση των μπολσεβίκων για τό δικαίωμα αυτοδιάθεσης των έθνών, ή Μπούντ άντιπαρέτασε τή διεκδίκηση τής πολιτιστικής-έθνικής αυτονομίας. Στα χρόνια τής αντίδρασης του Στολίπιν ή Μπούντ κρατούσε λικβινταριστική στάση και πήρε ένεργό μέρος στη δημιουργία του άντικομματικού συνασπισμού του Αύγουστου. Στη διάρκεια του πρώτου παγκόσμιου πολέμου (1914-1918) οί μπουντιστές άκολουθούσαν τις θέσεις του σοσιαλ-σωβινισμού. Τό 1917 ή Μπούντ ύποστήριξε τήν άντεπαναστατική Προσωρινή κυβέρνηση και άγωνίστηκε στό πλευρό των έχθρών τής Μεγάλης Όχτωβριανής σοσιαλιστικής επανάστασης. Στα χρόνια τής ξένης στρατιωτικής επέμβασης και του έμφύλιου πολέμου ή ήγεσία τής Μπούντ έσμιξε μέ τις δυνάμεις τής άντεπανάστασης. Ταυτόχρονα στά άπλά μέλη τής Μπούντ σημειώθηκε στροφή ύπέρ τής συνεργασίας μέ τή Σοβιετική έξουσία. Τό 1921 ή Μπούντ αυτοδιαλύθηκε και ένα μέρος των μελών τής μπήκε στό ΚΚΡ (μπ.) μέ βάση τις γενικές άρχές είσοδοχής. — 279.

- 114 «Κώδικας νόμων τής Ρωσικής αυτοκρατορίας» — συλλογή των νόμων που ίσχυαν στην τσαρική Ρωσία. Δημοσιεύτηκε τό 1833 και άρχισε νά ίσχύει από τό 1835. Άποτελούνταν από 15 τόμους· τό 1892 έκδόθηκε ό 16ος τόμος. — 282.
- 115 'Ο Λένιν έχει ύπόψη του τήν προκήρυξη «Πρώτο γράμμα στους πεινασμένους άγρότες» που έκδόθηκε τό 1892 από τήν «Ομάδα των ναροντοβόλτσι» και έφερε τήν ύπογραφή «Καλοθελητές και φίλοι των άγροτών». Η προκήρυξη γράφτηκε από τον Ν. Μ. Άστίρεφ και τυπώθηκε στό παράνομο τυπογραφείο τής Λάχτα, που είχε όργανωθεί από τους ναροντοβόλτσι στην Πετρούπολη. — 287.
- 116 *Τάση 'Ιούντουσκα* — από τό όνομα του 'Ιούντουσκα Γκολοβλιόφ — πρόσωπο του έργου του Μ. Ε. Σαλτικόφ-Σταεντρίν «Οί κύριοι Γκολοβλιόφ». Στη μορφή του 'Ιούντουσκα ό συγγραφέας άπεικόνισε τήν πνευματική και φυσική άποσύνθεση τής ιστορικά καταδικασμένης και φθίνουσας τάξης των τσιφλικάδων-φεουδαρχών, τον παρασιτισμό, τήν άρπαχτικότητα, τον ταρτουφισμό, τήν άπροσμέτρητη ύποκρισία και προδοσία. 'Ο Β. Ι. Λένιν χρησιμοποίησε επανειλημμένα τό πρόσωπο αυτό για νά ξεσκεπάσει τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα των κοινωνικών ομάδων που ήταν έχθρικές προς τό λαό. — 288.
- 117 Πρόκειται για τήν έπιτροπή Πετρούπολης τής «Ένωσης άγώνα για τήν άπελευθέρωση τής εργατικής τάξης», που τήν περίοδο εκείνη βρισκόταν στα χέρια των «οίκονομιστών».

Η «Ένωση άγώνα για τήν άπελευθέρωση τής εργατικής τάξης»

πού οργανώθηκε τό φθινόπωρο τοῦ 1895 ἀπό τόν Λένιν, συνένωνε εἴκοσι περίπου μαρξιστικούς ἐργατικούς ὀμίλους τῆς Πετρούπολης. Ὅλη ἡ δουλειά τῆς «Ἐνώσης ἀγώνα» στηριζόταν στίς ἀρχές τοῦ συγκεντρωτισμοῦ καί τῆς ἀσθηρῆς πειθαρχίας. Ἐπικεφαλῆς τῆς «Ἐνώσης ἀγώνα» βρισκόταν ἡ Κεντρική ὁμάδα, στήν ὁποία ἀνήκαν ὁ Β. Ι. Λένιν, ὁ Α. Α. Βανέγεφ, ὁ Π. Κ. Ζαπορόζετς, ὁ Γ. Μ. Κρζιζανόβσκι, ἡ Ν. Κ. Κρούπσκαγια, ὁ Γ. Ο. Μάρτοφ, ὁ Μ. Α. Σίλβιν, ὁ Β. Β. Στάροκοφ κ. ἄ. Ἡ ἄμεση καθοδήγηση ἦταν συγκεντρωμένη στά χέρια πέντε μελῶν τῆς ὁμάδας μέ ἐπικεφαλῆς τόν Λένιν. Ἡ ὀργάνωση διαιροῦνταν σέ ἀχτιδικές ὁμάδες. Πρωτοπόροι, συνειδητοί ἐργάτες (ὁ Ι. Β. Μπάμπουσκι, ὁ Β. Α. Σελγκονόφ κ. ἄ.) συνέδεαν τίς ὁμάδες αὐτές μέ τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια. Στά ἐργοστάσια ὑπῆρχαν ὀργανωτές γιά τή συγκέντρωση πληροφοριῶν καί τή διάδοση τοῦ τύπου· στίς μεγάλες ἐπιχειρήσεις εἶχαν δημιουργηθεῖ ἐργατικοί ὄμιλοι.

Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» γιά πρώτη φορά στή Ρωσία ἄρχισε νά πραγματοποιεῖ τή συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα, τό πέρασμα ἀπό τήν προπαγάνδισή τοῦ μαρξισμοῦ μέσα σ' ἓνα μικρό ὄμιλο πρωτοπόρων ἐργατῶν στήν πολιτική ζύμωση μέσα στίς πλατιές μάζες τοῦ προλεταριάτου. Ἡ «Ἐνωση» καθοδηγοῦσε τό ἐργατικό κίνημα συνδυάζοντας τήν πάλη τῶν ἐργατῶν γιά τά οἰκονομικά αἰτήματα μέ τήν πολιτική πάλη ἐνάντια στόν τσαρισμό. Τό Νοέμβρη τοῦ 1895 ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» ὀργάνωσε ἀπεργία στό ἐργοστάσιο ἐριουργίας τοῦ Θόρντον. Τό καλοκαίρι τοῦ 1896 μέ τήν καθοδήγηση τῆς «Ἐνώσης» ἐγινε ἡ ξακουστή ἀπεργία τῶν ὕφαντουργῶν τῆς Πετρούπολης, στήν ὁποία πῆραν μέρος πάνω ἀπό 30 χιλιάδες ἐργάτες. Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» ἐβγάλε προκηρῦξεις καί προσοῦρες γιά τοὺς ἐργάτες. Συντάχτης τῶν ἐκδόσεων τῆς «Ἐνώσης ἀγώνα» ἦταν ὁ Β. Ι. Λένιν· κάτω ἀπό τήν καθοδήγησή του προετοιμαζόταν ἡ ἐκδοση τῆς πολιτικῆς ἐργατικῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» ἐπέκτεινε τήν ἐπιρῶή της ἐξω ἀπό τά ὄρια τῆς Πετρούπολης. Μέ πρωτοβουλία της ἐγινε ἡ ἐνοποίηση τῶν ἐργατικῶν ὀμίλων σέ «Ἐνώσεις ἀγώνα» στή Μόσχα, στό Κίεβο, στό Αἰκατερινοσλάβ καί σέ ἄλλες πόλεις καί περιοχές τῆς Ρωσίας.

Τό Δεκέμβρη τοῦ 1895 ἡ τσαρική κυβέρνηση ἔδωσε ἓνα σοβαρό χτύπημα στήν «Ἐνωση ἀγώνα»: τή νύχτα τῆς 8-9 (20-21) τοῦ Δεκέμβρη 1895 πιάστηκε σημαντικό μέρος τῶν στελεχῶν τῆς «Ἐνώσης» μέ ἐπικεφαλῆς τόν Β. Ι. Λένιν· κατασχέθηκε καί τό πρῶτο φύλλο τῆς ἐφημερίδας «Ραμπότσεγε Ντιέλο», πού ἦταν ἑτοιμο γιά στοιχειοθέτηση.

Ὑστερα ἀπό λίγες μέρες, στήν πρώτη μετά τίς συλλήψεις συνέλευση τῆς ὁμάδας, πάρθηκε ἀπόφαση νά ὀνομαστεῖ ἡ ὀργάνωση τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Πετρούπολης «Ἐνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης». Σάν ἀπάντηση στή σύλληψη τοῦ Λένιν καί ἄλλων μελῶν τῆς «Ἐνώσης ἀγώνα» τά μέλη τῆς «Ἐνώσης» πού δέν εἶχαν πιστεῖ, κυκλοφόρησαν προκήρυξη πάνω σέ πολιτικό θέμα, γραμμένη ἀπό ἐργάτες.

Ὁ Β. Ι. Λένιν καί ἀπό τή φυλακή καθοδηγοῦσε τήν «Ἐνωση», τή βοηθοῦσε μέ τίς συμβουλές του, ἔστειλε στοὺς ἐξω κρυπτογραφημένα γράμματα καί προκηρῦξεις, ἔγραψε τήν προσοῦρα «Γιά τίς ἀπεργίες» (ὡς τώρα δέ βρέθηκε), τό «Σχέδιο καί ἐξήγηση τοῦ προ-

γράμματος του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος» (βλ. "Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 2ος, σελ. 85 - 116).

Ἡ σημασία τῆς ὀργάνωσης Πετρούπολης «Ἐνωση ἀγώνα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης», πού δημιουργήθηκε ἀπό τόν Λένιν, βρισκόταν στό ὅτι αὐτή, σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ Λένιν, ἀποτελοῦσε τό ἔμβρυο τοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος πού στηρίζεται στό ἐργατικό κίνημα καί καθοδηγεῖ τήν ταξική πάλη τοῦ προλεταριάτου.

Τό Φλεβάρη τοῦ 1897, οἱ παλιοί καθοδηγητές τῆς «Ἐνωσης» πού ἀποφυλακίστηκαν, ὀργάνωσαν — προτοῦ σταλοῦν στήν ἔξορία — κοινή συνεδρίαση τῶν «γηραιῶν» καί τῶν «νεαρῶν», ὅπου ἐκδηλώθηκαν διαφωνίες πάνω σ' ἓνα βασικό ζήτημα — στό ζήτημα τῶν καθιζόντων τῆς σοσιαλδημοκρατίας στή Ρωσία. Οἱ «γηραιοί» ἐπέμειναν στή σταθεροποίηση τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα» ὡς πολιτικῆς καθοδηγητικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργατικῆς τάξης, οἱ «νεαροί» ἀκολουθοῦσαν τρεῖντ-γιουνιονιστικές θέσεις, ὑποστήριζαν τή δημιουργία ἐργατικῶν ἀπεργιακῶν ταμείων κτλ. Ἡ μακρόχρονη ἀπουσία τῶν ἰδρυτῶν τῆς «Ἐνωσης ἀγώνα» πού βρισκόταν ἐξορία στή Σιβηρία, καί κυρίως τοῦ Β. Ι. Λένιν, δημιουργοῦσαν συνθήκες πού διευκόλυναν τοῦς «νεαρούς» στήν ἐφαρμογή τῆς πολιτικῆς τους. Ἀπό τό δεύτερο ἔξάμηνο τοῦ 1898 ἡ «Ἐνωση ἀγώνα» βρέθηκε στά χέρια τῶν «οἰκονομικῶν», πού μέ τήν ἐφημερίδα «Ραμπότσαγια Μίσλ» καλλιεργοῦσαν στή Ρωσία τίς ἰδέες τοῦ τρεῖντ-γιουνιονισμοῦ καί τοῦ μερηνσταϊνισμοῦ. — 290.

- 118 Ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» — ἡ πρώτη ρωσική μαρξιστική ὁμάδα: ἰδρύθηκε ἀπό τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ τό 1883 στή Γενεύη. Ἐκτός ἀπό τόν Πλεχάνοφ στήν ὁμάδα ἀνήκαν ὁ Π. Μπ. Ἀξελρόντ, ὁ Λ. Γ. Ντέιτς, ἡ Β. Ι. Ζασούλιτς καί ὁ Β. Ν. Ἰγκνάτοφ.

Ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» ἔκανε πολλά γιά τήν προπαγάνδισή τοῦ μαρξισμοῦ στή Ρωσία. Μετέφραζε στά ρωσικά, τύπωνε στό ἐξωτερικό καί κυκλοφοροῦσε στή Ρωσία τά ἔργα τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἐνγκελς: «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ κόμματος», «Μισθωτή ἐργασία καί κεφάλαιο», «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπό οὐτοπία σέ ἐπιστήμη» καί ἄλλα· ἐκλαίκευε ἐπίσης τό μαρξισμό μέ δικές τῆς ἐκδόσεις. Ἡ ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» ἔδωσε σοβαρό χτύπημα στό ναροντικισμό πού ἦταν τό κύριο ἰδεολογικό ἐμπόδιο στό δρόμο τῆς διάδοσης τοῦ μαρξισμοῦ καί τῆς ἀνάπτυξης τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κινήματος στή Ρωσία. Στά ἔργα «Ὁ σοσιαλισμός καί ἡ πολιτική πάλη» (1883), «Οἱ διαφωνίες μας» (1885) κ. ἄ. ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ ὑπέβαλε σέ μαρξιστική κριτική τίς ἀντιδραστικές θεωρίες τῶν ναρόντικων γιά τόν μὴ κεφαλαιοκρατικό δρόμο ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας, τήν ἀρνήση τοῦ πρωτοποριακοῦ ρόλου τοῦ προλεταριάτου στό ἐπαναστατικό κίνημα, τήν ὑποκειμενική-ἰδεαλιστική ἀντίληψη τῶν ναρόντικων γιά τό ρόλο τῆς προσωπικότητας στήν ἱστορία κτλ. Τά δύο σχέδια προγράμματος τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν (τοῦ 1883 καί τοῦ 1885), πού γράφτηκαν ἀπό τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ καί ἐκδόθηκαν ἀπό τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς», ἦταν ἓνα σοβαρό βῆμα στήν προετοιμασία καί στή δημιουργία τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος στή Ρωσία. Ἐξαιρετικά μεγάλη σημασία στή διάδοση τῶν μαρξιστικῶν

άντιλήψεων, στήν υπεράσπιση του διαλεκτικού και ιστορικού υλισμού είχε τό βιβλίο του Πλεχάνοφ (Ν. Μπέλοφ) «Γύρω στό ζήτημα τής εξέλιξης τής μονιστικής αντίληψης τής ιστορίας» (1885), τού «διαπαιδαγώγησε ολόκληρη γενιά ρώσων μαρξιστών» (Λένιν). Ἡ ομάδα έβγαλε και κυκλοφόρησε στή Ρωσία 4 βιβλία τής συλλογής «Σοσιάλ-Ντεμοκράτ», καθώς και μιά σειρά έκλαϊκευτικές προσούρες γιά τούς έργατες.

Ὁ Φ. Ένγκελς χαιρέτισε τήν εμφάνιση τής ομάδας «Άπελευθέρωση τής δουλειᾶς», «πού άποδεχόταν ειλικρινά και άνεπιφύλακτα τίς μεγάλες οικονομικές και ιστορικές θεωρίες του Μάρξ» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. 27ος, 1935, σελ. 461). Ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ και ή Β. Ι. Ζασούλιτς συνδέονταν μέ προσωπική φιλία μέ τόν Φ. Ένγκελς και επί πολλά χρόνια άλληλογραφοῦσαν μαζί του. Ἡ ομάδα «Άπελευθέρωση τής δουλειᾶς» συνδέθηκε μέ τό διεθνές εργατικό κίνημα και άρχίζοντας άπό τό πρώτο συνέδριο τής ΙΙ Διεθνούς τό 1889 (Παρίσι) ώς τήν αυτοδιάλυσή τής άντιπροσώπου τή ρωσική σοσιαλδημοκρατία σ' όλα τά συνέδρια τής ΙΙ Διεθνούς. Ὡστόσο ή ομάδα «Άπελευθέρωση τής δουλειᾶς» έκανε και σοβαρά λάθη: υπερέβαλλε τό ρόλο τής φιλελεύθερης άστικής τάξης, υποτιμοῦσε τήν επαναστατικότητα τής άγροτιάς ώς έφεδρείας τής προλεταριακής επανάστασης. Τά λάθη αυτά ήταν τό σπέρμα τών μελλοντικών μενσεβίκικων άπόψεων του Πλεχάνοφ και τών άλλων μελών τής ομάδας. Ὁ Β. Ι. Λένιν τόνιζε ότι ή ομάδα «Άπελευθέρωση τής δουλειᾶς» «έβαλε μόνο τά θεωρητικά θεμέλια τής σοσιαλδημοκρατίας κι έκανε τό πρώτο βήμα πρós τό εργατικό κίνημα» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 20ός, σελ. 255).

Στό δεύτερο συνέδριο του ΣΔΕΚΡ τόν Αύγουστο του 1903 ή ομάδα «Άπελευθέρωση τής δουλειᾶς» δήλωσε ότι αυτοδιαλύεται. — 290.

- 119 Ὁ «Σύνδεσμος του έξωτερικού τής ρωσικής επαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας» ίδρύθηκε μέ πρωτοβουλία του Β. Ι. Λένιν τόν Ὀχτώβρη του 1901. Στό Σύνδεσμο μπήκαν τό τμήμα έξωτερικού τής όργάνωσης «Ίσκρα» και «Ζαριά» και ή όργάνωση «Σοσιαλδημοκράτης» (πού συμπεριλάβαινε τήν ομάδα «Άπελευθέρωση τής δουλειᾶς»). Τό καθήκον του Συνδέσμου ήταν νά διαδίδει τίς ιδέες τής επαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας και νά συμβάλλει στή δημιουργία μαχητικής σοσιαλδημοκρατικής όργάνωσης. Ουσιαστικά ό Σύνδεσμος ήταν εκπρόσωπος τής όργάνωσης «Ίσκρα» στό έξωτερικό. Ὁ Σύνδεσμος συσπείρωνε τούς όπαδούς τής «Ίσκρα» ανάμεσα στους ρώσους σοσιαλδημοκράτες του έξωτερικού, ένίσχυε υλικά τήν «Ίσκρα», όργάνωνε τήν άποστολή τής εφημερίδας στή Ρωσία και έβγαζε έκλαϊκευτική μαρξιστική φιλολογία. Ὁ Σύνδεσμος έβγαλε κάμποσα «Δελτία» και προσούρες. Τό ΙΙ συνέδριο του ΣΔΕΚΡ άναγνώρισε τό Σύνδεσμο ώς τή μοναδική κομματική όργάνωση του έξωτερικού μέ καταστατικά δικαιώματα έπιτροπής και τόν ύποχρέωσε νά δουλεύει κάτω άπό τήν καθοδήγηση και τόν έλεγχο τής ΚΕ του ΣΔΕΚΡ.

Υστερα άπό τό ΙΙ συνέδριο στό «Σύνδεσμο του έξωτερικού» θρονιάστηκαν οι μενσεβίκοι και πολεμοῦσαν τόν Λένιν, τούς μπολσεβίκους. Στό δεύτερο συνέδριο του Συνδέσμου πού έγινε τόν Ὀχτώβρη του 1903, οι μενσεβίκοι ξαπόλυσαν συκοφαντική επίθεση ενάντια στους μπολσεβίκους και ύστερα άπ' αυτό ό Λένιν και οι όπαδοί

του αποχώρησαν από τό συνέδριο. Οί μενσεβίκοι ψήφισαν νέο καταστατικό τοῦ Συνδέσμου. Τό καταστατικό αὐτό στρεφόταν ἐνάντια στό καταστατικό τοῦ κόμματος, πού εἶχε ψηφιστεῖ στό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ. Ἀπό τότε ὁ Σύνδεσμος ἔγινε προϋργιο τοῦ μενσεβικισμοῦ. Διατηρήθηκε ὡς τό 1905. — 292.

¹²⁰ *Στρατιωτικοί συνοικισμοί* — εἰδική μορφή ὀργάνωσης τοῦ στρατοῦ στή Ρωσία· εἶχαν εἰσαχθεῖ τόν καιρό τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξάνδρου Α'. Ὁργανώνοντας τοὺς στρατιωτικούς συνοικισμούς ἡ τσαρική κυβέρνησις ὑπολόγιζε νά μειώσῃ τίς δαπάνες γιά τή συντήρησις τοῦ στρατοῦ, νά ἔχει ἔτοιμες ἐφεδρείες γιά καιρό πολέμου καί ν' ἀποχτήσῃ στό πρόσωπο μιᾶς ἀπομονωμένης ἀπό τό λαό στρατιωτικῆς κάστας ἕνα στήριγμα ἐνάντια στό ἀναπτυσσόμενο ἐπαναστατικό κίνημα. Γενικός διοικητής τῶν στρατιωτικῶν συνοικισμῶν εἶχε διοριστεῖ ὁ ἄκρος ἀντιδραστικός ὑπουργός στρατιωτικῶν Α. Α. Ἀρακτσέγιεφ (ἀπό δῶ καί ἡ ὀνομασία — ἀρακτσεγεφικοί συνοικισμοί).

Ὅλοι οἱ ἀγρότες πού ζοῦσαν στή ἐδάφη πού διατέθηκαν γιά τοὺς στρατιωτικούς συνοικισμούς, μετατρέπονταν σέ ἰσόβιους στρατιῶτες. Ἀπό τοὺς ἔποικους τῶν στρατιωτικῶν συνοικισμῶν ἡλικίας 18 ὡς 45 χρονῶν («ἀφεντικά») συγκροτοῦνταν στρατιωτικά τμήματα, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι ἱκανοί γιά στρατιωτικὴ ὑπηρεσία ἀγρότες γίνονταν «βοηθοὶ τῶν ἀφεντικῶν». Κάθε ἀφεντικό-ἔποικος ἔπρεπε νά διατρέφῃ με τή δουλεία του τρεῖς στρατιῶτες πού εἶχαν κατάλυμα στοὺς στρατιωτικούς συνοικισμούς. Ὅλοι οἱ ἔποικοι ἦταν ὑποχρεωμένοι νά φοροῦν στρατιωτικὴ στολή, νά ἐκπαιδεύονται συνεχῶς στρατιωτικά. Ἡ ζωὴ τους ὑποτασσόταν σέ σκληρὸ καθεστῶς καί ὑπόκεινταν σέ αὐστηρὸ κανονισμό, ἀκόμα καί τὰ οἰκογενειακά τους ζητήματα. Τὰ στρατιωτικά γυμνάσια καί οἱ διάφορες στρατιωτικὲς δουλειές πού καθόριζε ὁ κανονισμός, δέν ἀφῆναν χρόνο γιά δουλειές τοῦ νοικοκυριοῦ πού ξέπεφτε ὅλο· καί περισσότερο.

Οἱ ὅροι κατέργων στή ζωὴ καί στή δουλειὰ τῶν ἐποίκων στοὺς στρατιωτικούς συνοικισμούς προκαλοῦσαν ἐπανειλημμένα μεγάλες ἐξεγέρσεις πού καταστέλλονταν ἀπὸ τὰ τσαρικά στρατεύματα μὲ ἀφάνταστη σκληρότητα. Τό 1857 οἱ στρατιωτικοὶ συνοικισμοὶ καταργήθηκαν. — 296.

¹²¹ Τό πρῶτο κεφάλαιο αὐτῆς τῆς ἐργασίας τοῦ Λένιν βγῆκε σέ χωριστὴ μπουρούρα σέ δύο ἐκδόσεις μὲ τόν τίτλο «Ὁ ἀγῶνας ἐνάντια στοὺς πεινασμένους». Ἡ πρώτη ἐκδοσις βγῆκε ὡς χωριστὸ ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ τεύχη 2-3 τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά»· ἡ δεύτερη ἐκδοσις τυπώθηκε στό παράνομο ἰσχυρὸ τυπογραφεῖο τοῦ Κισινιόφ σέ τρεῖς χιλιάδες ἀντίτυπα. — 303.

¹²² Ἡ ἐκφρασις «παίρνει διαστάσεις ἡράκλειων στηλῶν» σημαίνει ὅτι φτάνει κανεῖς στὰ ἔσχατα ὅρια, σέ ὑπερβολικὴ μεγαλοποίηση. Ὁπως λέει ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ μυθολογία οἱ ἡράκλειες στήλες εἶχαν ἀνεγερθεῖ ἀπὸ τόν Ἡρακλῆ καί κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων ἀποτελοῦσαν τὴν ἄκρην τοῦ κόσμου, πέρα ἀπὸ τὴν ὅποια δέν ὑπῆρχε δρόμος. — 305.

¹²³ Πρόκειται γιά τόν Ἀρκάδι Πάβλιτς Πένοτσκιν — πρόσωπο ἀπὸ τό

- διήγημα του Ι. Σ. Τουργκένιεφ «Ὁ ἐπιστάτης» (βλ. Τουργκένιεφ, Ι. Σ. Ἄπαντα, ρωσ. ἐκδ., τόμ. Ι, Μόσχα, 1953, σελ. 203). — 307.
- 124 Ὅπως φαίνεται, ὁ Β. Ι. Λένιν δὲν εἶχε πρόχειρα τὰ ἀντίτυπα τῆς «Ἴσκρα» καὶ ἀναφέρθηκε ἀπὸ μνήμης στὰ φύλλα 6 καὶ 7 τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα». Στὴν πραγματικότητα ἡ ἀνταπόκριση ἀπὸ τὴ Συμφερόπολη (σχετικὰ μὲ τὴ διαδήλωση τῆς Πρωτομαγιάς) δημοσιεύθηκε στὸ φύλλο 7 τῆς «Ἴσκρα» καὶ ἡ ἀνταπόκριση ἀπὸ τὸ Κούρσκ («Ἡ ἀπήχηση τῶν γεγονότων τῆς Πετρούπολης τὸ Μάρτη καὶ ὁ ἀναβρασμός ἀνάμεσα στοὺς σπουδαστὲς καὶ στοὺς ἀγρότες») δημοσιεύθηκε στὸ φύλλο 8 τῆς «Ἴσκρα». — 311.
- 125 *Πομπαδούρ* — ἀντιπροσωπευτικὸς σατιρικός τύπος, πού δημιούργησε ὁ Μ. Ε. Σαλτικόφ-Στσεντρίν στὸ ἔργο του «Πομπαδούροι καὶ πομπαδούρες». Στὸ ἔργο αὐτὸ ὁ μέγας ρώσος σατιρικός συγγραφέας στιγματίσει τοὺς ἀνώτερους τσαρικούς διοικητικούς ὑπαλλήλους, τοὺς ὑπουργοὺς καὶ τοὺς διοικητὲς κυβερνείων. Ὁ ἐπιτυχημένος αὐτὸς ὁρος τοῦ Σαλτικόφ-Στσεντρίν μῆκε σταθερὰ στὴ ρωσικὴ γλῶσσα μὲ τὴ σημασία τῆς διοικητικῆς ἀθαιρεσίας καὶ ἀταρχικότητας. — 313.
- 126 Ὁ Λένιν παραθέτει ἐδῶ περικοπὴ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Μ. Ε. Σαλτικόφ-Στσεντρίν «Ἱστορία μιᾶς πόλης» (βλ. Ν. Στσεντρίν (Μ. Ε. Σαλτικόφ), Ἄπαντα, ρωσ. ἐκδ., τόμ. ΙΧ, 1934, σελ. 427). — 313.
- 127 Ὁ Λένιν ἔχει ὑπόψη του τὴν ἐκθεση τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμιστρο τοῦ κυβερνείου Σαράτοφ στὴν ἐκτακτὴ συνέλευση τῶν ζέμιστρο τοῦ κυβερνείου, πού συνήλθε στίς 29 τοῦ Αὐγούστου 1901. Τὸ περιεχόμενο τῆς ἐκθεσης δημοσιεύθηκε στὴν ἐφημερίδα «Σαράτοβσκι Ντεβνίκ» ἀρ. φύλλου 187, στίς 29 τοῦ Αὐγούστου 1901. Τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν ἐκθεση πού παραθέτει ὁ Λένιν, ἀποτελοῦν ἀφήγησι τῶν θέσεων τῆς ἐκθεσης. — 315.
- 128 «*Πριαζόβσκι Κράι*» («Περιοχὴ τοῦ Πριαζόβσκ») — καθημερινὴ ἐφημερίδα, ἐβγαίνε στὸ Ροστόφ τοῦ Ντόν ἀπὸ τὸ 1892 ὡς τὸ 1916. Ἦταν συνέχιση τῆς ἐφημερίδας «Ντονσκόγε Πόλε», πού ἐβγαίνε ἀπὸ τὸ 1889 ὡς τὸ 1891. — 318.
- 129 *Ἀλληλέγγυα εὐθὺνη* — ὑποχρεωτικὴ συλλογικὴ εὐθὺνη τῶν ἀγροτῶν κάθε ἀγροτικῆς κοινότητας γιὰ τὴν ἐγκαιρὴ καὶ πλήρη καταβολὴ ὄλων τῶν χρηματικῶν πληρωμῶν καὶ γιὰ τὴν ἐκπλήρωση κάθε ὑποχρέωσης πρὸς τὸ κράτος καὶ τοὺς τσιφλικάδες (φόροι, πληρωμὲς ἐξαγορᾶς, στρατολογία νεοσυλλέκτων κ. ἄ.). Ἡ μορφή αὐτὴ ὑποδούλωσης τῶν ἀγροτῶν, πού διατηρήθηκε καὶ μετὰ τὴν κατάρρευση τῆς δουλοπαροικίας στὴ Ρωσία, καταργήθηκε μόλις τὸ 1906. — 318.
- 130 *Κατάλογοι κρατουμένων* ὀνομάζονταν τὰ ἔγγραφα, πού συντάσσονταν ἀπὸ τίς τοπικὲς διοικήσεις τῶν κυβερνείων καὶ πού περιεῖχαν λεπτομερειακὰ στοιχεῖα γιὰ τοὺς κρατουμένους πού ἐξορίζονταν στὴ Σιβηρία. — 323.

- 131 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη τοῦ τό βιβλίου τοῦ Νικολάι —ον (Ν. Φ. Ντα-
νιελσόν) «Δοκίμια γιά τήν κοινωνική μας οἰκονομία μετά τή μετα-
ρύθμιση», πού βγήκε στήν Πετρούπολη τό 1893. — 329.
- 132 «Ρούσκιγε Βέντομοστι» («Ρωσικά Χρονικά») — ἔφημερίδα. Ἔβγαινε
στή Μόσχα ἀπό τό 1863 καί ἐξέφραζε τίς ἀπόψεις τῆς μετριοπαθοῦς
φιλελεύθερης διανοήσης. Στά 1880-1900 στήν ἔφημερίδα συνεργά-
ζονταν συγγραφεῖς τοῦ δημοκρατικοῦ στρατοπέδου (Β. Γ. Κορολέν-
κο, Μ. Ε. Σαλτικόφ-Στσεντρίν, Γ. Ι. Ουσπένσκι κ. ἄ.), καί δημοσιεύ-
ονταν ἔργα τῶν φιλελεύθερων ναρόντικων. Ἀπό τό 1905 ἡ ἔφημε-
ρίδα ἔγινε ὄργανο τῆς δεξιᾶς πτέρυγας τοῦ κόμματος τῶν καντέ-
των. Ὁ Λένιν ἔλεγε ὅτι ἡ «Ρούσκιγε Βέντομοστι» συνδύαζε μέ ἰδιό-
μορφο τρόπο «τό δεξιό καντετισμό μ' ἓνα ναροντικιστικό ἐπίχρισμα»
(Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 19ος, σελ. 111).
Ἡ «Ρούσκιγε Βέντομοστι» κλείστηκε τό 1918 μαζί μέ τίς ἄλλες
ἀντεπαναστατικές ἔφημερίδες. — 331.
- 133 Ἄνωτερα δικαστήρια — τσαρικά δικαστικά ὄργανα πού δημιουργή-
θηκαν μετά τή δικαστική μεταρύθμιση τοῦ 1864. Ἐξέταζαν εἰδικές
πολιτικές καί ποινικές ὑποθέσεις καί ἔπαιζαν ρόλο ἐφετείου γιά τίς
ὑποθέσεις πού εἶχαν ἐκδικαστεῖ στά δικαστήρια περιοχῆς. Ἡ δι-
καιοδοσία τοῦ κάθε ἀνωτέρου δικαστηρίου ἐπεκτεινόταν σέ κάμποσα
κυβερνεῖα. — 332.
- 134 Πρόκειται γιά τόν Ἀκάκι Ἀκακίεβιτς Μπασμάτσκιν — ἥρωα τοῦ
διηγήματος τοῦ Ν. Β. Γκόγκολ «Ὁ μανδύας». — 334.
- 135 Ἄνθρωπος σέ θήκη — πρόσωπο ἀπό τό ὁμώνυμο διήγημα τοῦ Α. Π.
Τσέχοφ. Χρησιμοποιεῖται στή φιλολογία γιά χαρακτηρισμό ἀπο-
στεωμένων, ἀποσπασμένων ἀπό τή ζωή ἀνθρώπων, πού φοβοῦνται
κάθε τι τό καινούργιο. — 334.
- 136 Ὁ Λένιν ἐννοεῖ ἐδῶ τόν «Κανονισμό γιά τά ὄργανα τῶν ζέμστρο
τῶν κυβερνεῖων καί τῶν νομῶν», πού ἐπικυρώθηκε ἀπό τόν Ἀλέ-
ξανδρο Γ' στίς 12 τοῦ Ἰούνη 1890. — 335.
- 137 Κίτ Κίτιτς ἢ Τίτ Τίτιτς — πρόσωπο ἀπό τήν κωμῶδια τοῦ Α. Ν.
Ὀστρόβσκι «Ἄλλος σπάει κι ἄλλος, πληρώνει». Ἀντιπροσωπευ-
τικός τύπος ἀστοιχειώτου, ἀγροῖκου, χοντροκέφαλου καί αὐταρχι-
κοῦ ἀνθρώπου. — 336.
- 138 «Μισσιονέρασκογε Ὀμποζρένιγε» («Ἀποστολική Ἐπιθεώρηση») —
μηνιάτικο θεολογικό περιοδικό, πού ἐκδιδόταν ἀπό τοὺς ἐκκλησια-
στικούς κύκλους. Ἔβγαινε ἀπό τό 1896 ὡς τό 1898 στό Κίεβο καί
ἀπό τό 1899 ὡς τό 1916 στήν Πετρούπολη. Διευθυντής καί ἐκδότης
τοῦ περιοδικοῦ ἦταν ὁ Β. Μ. Σκβορτσόφ. Τό περιοδικό συνένωνε
τοὺς πῖο ἀντιδραστικούς κύκλους τοῦ κλήρου, πού διακρίνονταν
γιά τό φωτισεστικό τους μένος καί βρισκόνταν σέ στενή συμμαχία
μέ τήν ἀστυνομία. Διεξήγε πάλι ἐνάντια στοὺς αἰρετικούς. — 343.
- 139 «Ὁρλόβσκι Βέστνικ». («Ἀγγελιαφόρος τοῦ Ὀριόλ») — καθημερινή

- κοινωνικο-πολιτική και λογοτεχνική εφημερίδα με μετριοπαθή φιλελεύθερο προσανατολισμό. Έβγαине στο Όριόλ από τό 1876 ως τό 1918. — 344.
- ¹⁴⁰ «*Βέρα ι Ράζουμ*» («Πίστη και Λογικό») — θεολογικο-φιλοσοφικό περιοδικό, πού εκδιδόταν από τήν ιερατική σχολή του Χαρκόβου από τό 1884 ως τό 1916. Έβγαине δυό φορές τό μήνα. Τό περιοδικό άκολουθούσε άκρως αντίδραστική θέση και πολεμούσε με λύσσα τό δημοκρατικό κίνημα και τήν προοδευτική σκέψη. — 347.
- ¹⁴¹ «*Σβομπόντνογε Σλόβο*» («Έλεύθερος Λόγος») — έκδοτικό πού τύπωνε στο έξωτερικό (Άγγλία, Έλβετία) τά άπαγορευμένα από τήν τσαρική λογοκρισία έργα του Α. Ν. Τολστόι και μπροσουρες πού στρέφονταν ενάντια στους διωγμούς των αίρετικών από τήν τσαρική κυβέρνηση. Άπό τό 1899 ως τό 1901 τό έκδοτικό έβγαζε τό περιοδικό «Σβομπόντναγια Μίσλ» και από τό 1901 ως τό 1905 τό περιοδικό «Σβομπόντνογε Σλόβο». — 347.
- ¹⁴² «*Σβομπόντα*» («Έλευθερία») — περιοδικό εκδιδόταν στην Έλβετία στα 1901-1902 από τήν ομάδα «Σβομπόντα», πού δημιουργήθηκε τό Μάη του 1901 και αυτοκαλούνταν «επαναστατική σοσιαλιστική ομάδα». Βγήκαν δυό τεύχη τό περιοδικού: τό τεύχος 1 τό 1901 και τό τεύχος 2 τό 1902. Η ομάδα «Σβομπόντα» έβγαλε επίσης τήν έκδοση «Παραμονές τής επανάστασης. Μή περιοδική επιθεώρηση των ζητημάτων τής θεωρίας και τής ταχτικής» τεύχος 1, τήν εφημερίδα-περιοδικό «Ότκλικ» («Άπήχηση») τεύχος 1, τήν μπροσουρα του Α. Ναντέζντιν «Η άναγέννηση του επαναστατισμού στη Ρωσία» κ. ά. Η ομάδα «Σβομπόντα» δέν είχε «ουτε σταθερές, σοβαρές ιδέες, ουτε πρόγραμμα, ταχτική και οργάνωση, ουτε ρίζες στις μάζες» (Β. Ι. Λένιν, Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 20ός, σελ. 332). Στις εκδόσεις της ή ομάδα «Σβομπόντα» προπαγάνδιζε τις ιδέες του «οικονομισμού» και τήν ταχτική τής τρομοκρατίας, υποστήριζε τις άντιοικρικές ομάδες στη Ρωσία. Ο Λένιν ονόμαζε τή «Σβομπόντα» ομάδα «οικονομιστών τρομοκρατικής χροιάς» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 5ος, σελ. 450). Η ομάδα διαλύθηκε τό 1903. — 364.
- ¹⁴³ «*Γιούζνι Ραμπότσι*» («Εργάτης του Νότου») — σοσιαλδημοκρατική εφημερίδα έβγαине παράνομα από τό Γενάρη του 1900 ως τόν Άπρίλη του 1903 και εκδιδόταν από ομάδα πού έφερε τό ίδιο όνομα. Βγήκαν 12 φύλλα. Συντάχτες και συνεργάτες της «Γιούζνι Ραμπότσι» ήταν κατά καιρους ό Ι. Χ. Λαλαγιάντς, ό Α. Βιλένσκι («Ίλιά»), ό Ο. Α. Κόγκαν (Ερμάνσκι), ό Μπ. Σ. Τσέιτλιν (Μπατούρσκι), ό Ε. Γ. Λέβιν και ή Ε. Σ. Λέβινα, ό Β. Ν. Ρόζανοφ κ. ά. Τό τυπογραφείο τής εφημερίδας άλλαζε συνεχώς θέση και δούλευε κατά καιρους στο Αϊκατερινοσλάβ, στο Σμολένσκ, στο Κισινιόφ, στο Νικολάγεφ και σε άλλες πόλεις. Η ομάδα «Γιούζνι Ραμπότσι» πολεμούσε τόν «οικονομισμό» και τήν ταχτική τής τρομοκρατίας, υπεράσπιζε τήν άνάγκη νά αναπτυχθεί μαζικό επαναστατικό κίνημα και ανέπτυξε μεγάλη επαναστατική δράση στη Νότια Ρωσία. Τόν Αύγουστο του 1902 ή ομάδα «Γιούζνι Ραμπότσι» έκανε διαπραγματεύσεις με τήν «Ίσκρα» γιά τήν άνάληψη

κοινής δράσης. 'Αποτέλεσμα αὐτῶν τῶν διαπραγματεύσεων ἦταν ἡ δῆλωσή της ὅτι τάσσεται ἀλληλέγγυη μέ τὴν «'Ισκρα», πού δημοσιεύτηκε τὴν 1 τοῦ Νοέμβρη 1902 στὴν «'Ισκρα», ἀρ. φύλλου 27 καὶ τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1902 στὴ «Γιούζνι Ραμπότσι», ἀρ. φύλλου 10. Ταυτοχρονα ἡ ομάδα δὲ συμμεριζόταν ὀλοκληρωτικά τὸ Ἰσκρικὸ ὄργανωτικὸ σχέδιο οἰκοδόμησης τοῦ κόμματος πρῶτα στὶς ἀρχές τοῦ δημοκρατικοῦ συγκεντρωτισμοῦ καί, ὅπως τόνιζε ὁ Λένιν, ἀνῆκε σέ κείνες τὶς ὀργανώσεις, πού «ἐνῶ στά λόγια ἀναγνώριζαν τὴν „'Ισκρα“ ὡς καθοδηγητικὸ ὄργανο, στὴν πράξη ἐπιδίωκαν τὰ δικά τους ἰδιαιτέρα σχέδια καὶ διακρίνονταν γιὰ τὴν ἀστάθειά τους στά ζητήματα ἀρχῶν» ('Απαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 7ος, σελ. 193).

Τὸ II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ, ἀφοῦ ὑπογράμμισε τὴ «γόνιμη φιλολογικὴ καὶ ὀργανωτικὴ δράση τῆς ομάδας „Γιούζνι Ραμπότσι“ γιὰ τὴ συνένωση καὶ ἀνασυγκρότηση τοῦ κόμματος», ἀποφάσισε νά σταματήσει τὴν ἐκδοσὴ τῆς ἑφημερίδας «Γιούζνι Ραμπότσι» καὶ νά διαλύσει τὴν ομάδα πού τὴν ἐβγαζε, ὅπως καὶ ὄλες τὶς ἀνεξάρτητες σοσιαλδημοκρατικὲς ομάδες καὶ ὀργανώσεις. — 366.

¹⁴⁴ 'Ο Β. Ι. Λένιν δίνει σέ δική του μετάφραση περικοπὴ ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ Φ. Λασσάλ πρὸς τὸν Κ. Μάρξ τῆς 24 τοῦ 'Ιούνη 1852. 'Ενα μέρος αὐτῆς τῆς περικοπῆς ὁ Β. Ι. Λένιν τὸ χρησιμοποίησε ὡς ἐπιγράμμα στό ἔργο του «Τί νά κάνουμε;». — 373.

¹⁴⁵ Τὰ εἰκοσιπεντάχρονα τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ γιορτάστηκαν ἀπὸ τοὺς ρώσους σοσιαλδημοκράτες στὶς 6 (19) τοῦ Δεκέμβρη 1901 στὴ Γενεύη μαζί μέ τὴν εἰκοστὴ πέμπτη ἐπέτειο τῆς διαδήλωσης στὴν πλατεία τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ Καζάν τῆς Πετρούπολης. Αὐτὴ ἡ διαδήλωση εἶχε ὀργανωθεῖ στὶς 6 τοῦ Δεκέμβρη 1876 ἀπὸ ἐργάτες καὶ φοιτητές σέ ἐνδειξὴ διαμαρτυρίας ἐνάντια στὶς αὐθαιρέσιες τῆς ἀπολυταρχίας. 'Ο Γ. Β. Πλεχάνοφ ἐκφώνησε στὴ διαδήλωση ἐπαναστατικὸ λόγο. 'Η διαδήλωση διαλύθηκε ἀπὸ τὴν ἀστυνομία καὶ τὸ στρατό, πολλοὶ διαδηλωτές πιάστηκαν καὶ καταδικάστηκαν σέ φυλάκιση, ἔξορία καὶ καταναγκαστικά ἔργα. 'Ο Γ. Β. Πλεχάνοφ ἀναγκάστηκε νά φύγει στό ἐξωτερικὸ.

Πανοηρικὲς συνελύσεις, ἀφιερωμένες στό εἰκοσιπεντάχρονα τῆς ἐπαναστατικῆς δράσης τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ἔγιναν στὴ Γενεύη, στὴ Βέρνη, στό Παρίσι, στὴ Ζυρίχη καὶ σέ ἄλλες πόλεις, ὅπου ζοῦσαν ἐκπατρισμένοι ρώσοι σοσιαλδημοκράτες. — 374.

¹⁴⁶ Μὲ τὸ σύνθημα «Ζεμλιά ἰ βόλια» («Γῆ καὶ ἐλευθερία») ἐμφανίζονταν ἐκεῖνο τὸν καιρὸ ἡ παράνομη ὀργάνωση «Ζεμλιά ἰ βόλια» πού ἱδρύθηκε στὴ Ρωσία τὸ 1876 ἀπὸ τοὺς ναρόντικους. 'Επιφανεῖς παράγοντες τῆς «Ζεμλιά ἰ βόλια» ἦταν ὁ Α. Ντ. Μιχάηλοφ, ὁ Γ. Β. Πλεχάνοφ, ὁ Ο. Β. Ἀπτεκμαν, ὁ Α. Α. Κβιατκόβσκι, ὁ Σ. Μ. Κραβτσίνσκι (Στεπνιάκ). ἡ Σ. Λ. Περόβσκαγια, ὁ Ν. Α. Μορόζοφ, ἡ Β. Ν. Φίγκνερ κ. ἄ.

Οἱ ζεμλεβόλτσι, θεωρώντας τὴν ἀγροτιά βασικὴ ἐπαναστατικὴ δύναμη στὴ Ρωσία, προσπαθοῦσαν νά ξεσηκώσουν τοὺς ἀγρότες σέ ἐξέγερση ἐνάντια στὸν τσαρισμὸ. Ἐκαναν ἐπαναστατικὴ δουλειὰ σέ μιά σειρά κυβερνεῖα τῆς Ρωσίας: τοῦ Ταμπόφ, τοῦ Βορόνεζ κ. ἄ. Τὸ 1879 σχηματίστηκε μέσα στὴ «Ζεμλιά ἰ βόλια» μιά ομάδα τρομο-

κρατών, πού θεωρούσε τήν τρομοκρατία κύριο μέσο πάλης κατά του τσαρισμοῦ. Στό συνέδριο πού ἐγινε τόν ἴδιο χρόνο στό Βορόνεζ, ἡ «Ζεμλιά ἰ βόλια» διασπάστηκε σέ δύο ὀργανώσεις: στή «Ναρόντνιαγια βόλια» καί στήν «Γσόρνι Περεντέλ». — 375.

- 147 Πρόκειται γιά τήν I Διεθνή («Διεθνής Ἐνωσι τῶν Ἑργατῶν») — τήν πρώτη διεθνή ὀργάνωση τοῦ προλεταριάτου πού ἰδρύθηκε στίς 28 τοῦ Σεπτεμβρίου 1864 στή διεθνή ἐργατική σύναξη πού συγκλήθηκε στό Λονδίνο ἀπό τοὺς ἄγγλους καί τοὺς γάλλους ἐργάτες. Ἡ δημιουργία τῆς I Διεθνoῦς εἶναι ἀποτέλεσμα ἐπίμονης πολὺχρονης πάλης τοῦ Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς γιά ἓνα ἐπαναστατικό κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὁ Κ. Μάρξ ἦταν ὁ ὀργανωτῆς καί καθοδηγητῆς τῆς I Διεθνoῦς, συγγραφέας τοῦ «Ἰδρυτικοῦ Μανιφέστου» τῆς, τοῦ Καταστατικοῦ καί ἄλλων ντοκουμέντων πού ἀναφέρονται σέ ζητήματα τοῦ προγράμματος καί τῆς ταχτικῆς τῆς. Ὅπως τόνιζε ὁ Β. Ι. Λένιν, ἡ I Διεθνῆς «έβαλε τὰ θεμέλια τῆς διεθνoῦς ὀργάνωσης τῶν ἐργατῶν γιά τήν προετοιμασία τῆς ἐπαναστατικῆς τους ἐφόδου ἐναντία στό κεφάλαιο», «έβαλε τὰ θεμέλια τῆς προλεταριακῆς, τῆς διεθνoῦς πάλης γιά τό σοσιαλισμό» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 29ος, σελ. 280, 281).

Κεντρικό καθοδηγητικό ὄργανο τῆς I Διεθνoῦς ἦταν τό Γενικό συμβούλιο τῆς Διεθνoῦς Ἐνωσις τῶν Ἑργατῶν, μέ μόνιμο μέλος του τόν Κ. Μάρξ. Ὑπερνικῶντας τίς μικροαστικές ἐπιροές καί τίς σεχταριστικές τάσεις πού ἐπικρατοῦσαν τότε στό ἐργατικό κίνημα (τρεῖντ-γιουνιονισμός στήν Ἀγγλία, προυντονισμός καί ἀναρχισμός στίς λατινικῆς χώρες, λασσαλισμός στή Γερμανία), ὁ Μάρξ συσπείρωνε γύρω ἀπό τίς ἀρχές τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ τοὺς πρωτόπορους ἐργάτες τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικής. Ἡ I Διεθνῆς καθοδηγοῦσε τήν οικονομική καί πολιτική πάλη τῶν ἐργατῶν τῶν διάφορων χωρῶν καί ἐδραίωνε τή διεθνή τους ἀλληλεγγύη. Τεράστιος εἶναι ὁ ρόλος τῆς I Διεθνoῦς στό ἐργο τῆς διάδοσης τοῦ μαρξισμοῦ, στή συνένωση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ τό ἐργατικό κίνημα.

Μετά τήν ἦττα τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ μπῆκε στήν ἐργατική τάξη τό καθήκον τῆς δημιουργίας μαζικῶν ἐθνικῶν κομμάτων μέ βάση τίς ἀρχές πού διατύπωσε ἡ I Διεθνῆς. «Παίρνοντας ὑπόψη τήν κατάστασι πραγμάτων στήν Εὐρώπη, — ἔγραφε τό 1873 ὁ Κ. Μάρξ, — θεωρῶ ὅπωςδῆποτε ὠφέλιμο νά τεθεῖ προσωρινά σέ δεύτερη μοίρα ἡ ἐπίσημη ὀργάνωση τῆς Διεθνoῦς» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Διαλεκτά γράμματα, ρωσ. ἐκδ., 1953, σελ. 288). Τό 1876 στή συνδιάσκεψη τῆς Φιλαδελφείας ἡ I Διεθνῆς διαλύθηκε ἐπίσημα. — 383.

- 148 *Μπακουνισμός* — ρεύμα πού πήρε τήν ὀνομασία του ἀπό τό ὄνομα τοῦ Μ. Α. Μπακούνιν, ἰδεολόγου τοῦ ἀναρχισμοῦ καί ἄσπονδου ἐχθροῦ τοῦ μαρξισμοῦ καί τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Οἱ μπακουνιστές πολεμοῦσαν μέ πείσμα τή μαρξιστική θεωρία καί ταχτική τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Βασική θέση τοῦ μπακουνισμοῦ εἶναι ἡ ἄρνησι κάθε κράτους, μαζί καί τῆς διχτατορίας τοῦ προλεταριάτου· ὁ μπακουνισμός δέν καταλάβαινε τόν κοσμοϊστορικό ρόλο τοῦ προλεταριάτου. Ὁ Μπακούνιν διατύπωσε τήν ἰδέα τῆς «ἐξίσωσης» τῶν τάξεων, τῆς συνένωσης τῶν «ἐλεύθερων ἐνώσεων» ἀπό τά κάτω. Κατά

τή γνώμη τῶν μπακουνιστῶν θά ἔπρεπε μυστική ἐπαναστατική ἐταιρία ἀπό «ἐξέχουσες» προσωπικότητες νά μπεῖ ἐπικεφαλῆς τῶν λαϊκῶν ἐξεγέρσεων πού θά ἐκδηλώνονταν ἀμέσως. Ἔτσι, οἱ μπακουνιστῶν θεωροῦσαν, ὅτι στή Ρωσία ἡ ἀγροτιά ἦταν ἔτοιμη νά ἐξεγερθεῖ ἀμέσως. Ἡ ταχτική τους τῶν συνωμοσιῶν, τῶν ἄμεσων ἐξεγέρσεων καί τῆς τρομοκρατίας ἦταν τυχοδιωχτική καί ἐχθρική πρὸς τή μαρξιστική διδασκαλία τῆς ἐξέγερσης. Ὁ μπακουνισμὸς συγγενεῦει μὲ τὸν προυντονισμό — τὸ μικροαστικό αὐτὸ ρεύμα, πού καθρέφτιζε τὴν ἰδεολογία τοῦ καταστραμμένου μικροϊδιοχτήτη. Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν μπακουνιστῶν στή Ρωσία ἦταν ὁ Σ. Γ. Νετσάγεφ· αὐτὸς κρατοῦσε στενὴ σύνδεση μὲ τὸν Μπακούιν πού ζοῦσε στὸ ἐξωτερικό. Τὸ πρόγραμμα τῆς συνωμοτικῆς ἐταιρίας πού σχεδίαζαν νά δημιουργήσουν, τὸ διατύπωσαν στήν «Ἐπαναστατικὴ κατήχηση». Τὸ 1869 ὁ Νετσάγεφ προσπάθησε νά δημιουργήσει στή Ρωσία μιὰ στενὴ συνωμοτικὴ ὀργάνωση, τὴ «Ναρόντναγια ρασπράβα». Δὲν μπόρεσε, ὁμως, νά ὀργανώσει παρά μόνο μερικοὺς ὀμίλους στή Μόσχα. Ἡ «Ναρόντναγια ρασπράβα» ἀνακαλύφθηκε γρήγορα καί τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1869 χτυπήθηκε καί διαλύθηκε ἀπὸ τὴν τσαρική κυβέρνησι. Ἡ θεωρία καί ἡ ταχτικὴ τῶν μπακουνιστῶν καταδικάστηκε αὐστηρὰ ἀπὸ τὸν Κ. Μάρξ καί τὸν Φ. Ἐνγκελς. Ὁ Β. Ι. Λένιν χαρακτήρισε τὸν μπακουνισμό ὡς κοσμοθεωρία «τοῦ μικροαστοῦ πού ἔχασε κάθε ἐλπίδα γιὰ τὴ σωτηρία του» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 18ος, σελ. 11). Ὁ μπακουνισμὸς ἀποτελεσε μιὰ ἀπὸ τίς ἰδεολογικὰς πηγὰς τοῦ ναροντικισμοῦ. Σχετικὰ μὲ τὸν Μπακούιν καί τοὺς μπακουνιστὰς βλ. τὰ ἔργα τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἐνγκελς «Ἡ Ἐνωσις τῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας καί ἡ Διεθνὴς Ἐνωσις τῶν Ἐργατῶν» (1873)· Φ. Ἐνγκελς «Οἱ μπακουνιστὰς σὲ δράσει» (1873), «Ἡ φιλολογία τῶν ἐκπαρισμένων» (1885), καθὼς καί τὴν ἔργασίαν τοῦ Β. Ι. Λένιν «Γιὰ τὴν προσωρινὴ ἐπαναστατικὴ κυβέρνησι» (1905) κ. ἄ. — 384.

- 149 Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1901, σὲ σύνδεση μὲ τὸ δυνάμωμα τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος στή Ρωσία, συζητιόταν ἀνάμεσα στοὺς ἐκπαρισμούς ρώσους σοσιαλδημοκράτες τὸ ζήτημα τῆς ἀνάγκης τῆς ἐνοποίησης καί τοῦ συντονισμοῦ τῆς δράσεως τῶν πολυἀριθμῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὁ Λένιν, θεωρῶντας ἀδύνατη ἀπὸ ἀποψη ἀρχῶν τὴ συνένωσις τῶν ὀργανώσεων ἐπαναστατικῆς κατεύθυνσεως μὲ τίς ὀπορτουνιστικὰς, πρότεινε νά συνενωθοῦν οἱ ἐπαναστατικὲς σοσιαλδημοκρατικὲς ὀργανώσεις. «Μοῦ ἤρθε ἡ σκέψη, — ἔγραφε ὁ Λένιν σὲ γράμμα του πρὸς τὸν Π. Μπ. Ἀξελρόντ, — δὲ θά ἦταν ἄραγε δυνατό νά δοκιμαστῆι τὸ ἐξῆς σχέδιον ὀργάνωσης: ἡ ὀργάνωσις „Σοσιαλδημοκράτης“, ἡ σύνταξι τοῦ „Ζαριά“ καί οἱ τάδε καί τάδε ὀμάδες. . . συνενώνονται σὲ ἓναν, ἄς ποῦμε, *Σύνδεσμον*» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 34ος, σελ. 40). Στὸ ἴδιο μέρος ὁ Λένιν ἐκθέτει τίς βάσεις τοῦ σχεδίου αὐτῆς τῆς ὀργάνωσης.

Τὸ πρωταρχικὸ σχέδιον καταστατικοῦ τοῦ Συνδέσμου τοῦ ἐξωτερικοῦ συντάχθηκε ἀπὸ τὸν παράρημα Μονάχου τῆς σύνταξεως ἀπὸ κοινού μὲ τὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ πού εἶχε ἔρθει στὸ Μόναχο, καί συζητήθηκε ἀπὸ ὅλα τὰ μέλη τῶν ὀργανώσεων «Ἴσκρα»-«Ζαριά» καί «Σοσιαλδημοκράτης». Ὅπως φαίνεται, τότε ἔγραψε ὁ Λένιν τίς τροπολογίαις στὸ σχέδιον καταστατικοῦ. — 387.

- 160 Ἐδῶ καὶ παρακάτω ὁ Λένιν ἀπαριθμεῖ τὰ φύλλα τῆς «Ἴσκρα», ὅπου δημοσιεύτηκαν ἀναποκρίσεις καὶ πληροφορίες γιὰ τὶς διαδηλώσεις τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν φοιτητῶν πού ἐγιναν σέ διάφορες πόλεις τῆς Ρωσίας. — 391.
- 161 Ὅπως φαίνεται, τὸ ντοκουμέντο αὐτὸ ἀποτελεῖ μιά ἀπὸ τὶς παραλλαγές τῆς ᾠρχῆς τοῦ ἄρθρου «Οἱ διῶχτες τῶν ζέμιστβο καὶ οἱ Ἄννιβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ». — 394.
- 162 «Ρούσκι Βέστνικ» («Ρωσικὸς Ἀγγελιαφόρος») — πολιτικὸ καὶ λογοτεχνικὸ περιοδικό, ἐβγαίνει ἀπὸ τὸ 1856 ὡς τὸ 1906. Ὁ τόπος τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἄλλαξε ἐπανειλημμένα. Ἀπὸ τὸ 1856 ὡς τὸ 1887 τὸ περιοδικό ἐβγαίνει στὴ Μόσχα μὲ διευθυντὴ καὶ ἐκδότη τὸν Μ. Ν. Κατκόφ. Στὴν ἀρχὴ τὸ περιοδικό εἶχε φιλελεύθερο προσανατολισμό, ἀπὸ τῆ δεκαετία, ὅμως, 1860–1870 μετατράπηκε σέ ὄργανο τῆς φεουδαρχικῆς ἀντίδρασης. Ὑστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Κατκόφ τὸ «Ρούσκι Βέστνικ» ἐβγαίνει ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1887 ὡς τὸ 1896 στὴν Πετρούπολη, ἀπὸ τὸ 1896 ὡς τὸ 1902 στὴ Μόσχα καὶ ἀπὸ τὸ 1902 ὡς τὸ 1906 — ξανά στὴν Πετρούπολη. — 395.
- 163 «Βέστνικ Ἐβρόπι» («Ἀγγελιαφόρος τῆς Εὐρώπης») — μηνιατικὸ ἱστορικο-πολιτικὸ καὶ λογοτεχνικὸ περιοδικὸ ἀστικο-φιλελεύθερης κατεύθυνσης· ἐβγαίνει στὴν Πετρούπολη ἀπὸ τὸ 1866 ὡς τὸ 1918. Στὸ περιοδικό δημοσιεύονταν ἄρθρα πού στρέφονταν ἐνάντια στοὺς ἐπαναστάτες μαρξιστές. — 395.
- 164 Τὸ ντοκουμέντο αὐτὸ περιέχει συνοπτικὴ περίληψη τῶν ἀρθρῶν γιὰ τὰ ζέμιστβο, πού δημοσιεύτηκαν στὸ περιοδικό «Βόλγογε Σλόβο» ἀρ. φύλλων 53, 57, 59 καὶ 60 μὲ ὑπογραφή «Ζ. Σ.». Τὸ ντοκουμέντο αὐτὸ γράφτηκε τὴν περίοδο πού ὁ Β. Ι. Λένιν προετοίμαζε τὸ ἄρθρο «Οἱ διῶχτες τῶν ζέμιστβο καὶ οἱ Ἄννιβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ». — 398.
- 165 Πρόκειται γιὰ τὸ ἄρθρο 762 τοῦ ΙΧ τόμου τοῦ «Κώδικα Νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας» πού λέει: «Στοὺς ἄλλογενεῖς πού κατοικοῦν τὴ Ρωσικὴ αὐτοκρατορία συμπεριλαμβάνονται: 1) οἱ ἄλλογενεῖς τῆς Σιβηρίας· 2) οἱ σαμογέδοι τοῦ κυβερνεῖου Ἀρχάγγελου· 3) οἱ ἄλλογενεῖς νομάδες τοῦ κυβερνεῖου Σταυρόπολης· 4) οἱ νομάδες καλμοῦχοι τῶν κυβερνεῖων Ἀστραχάν καὶ Σταυρόπολης· 5) οἱ κιργίζιοι τῆς Ἐσωτερικῆς Ὀρδῆς· 6) οἱ ἄλλογενεῖς τῶν περιοχῶν Ἀκμολίνσκ, Σεμιπαλάτινσκ, Σεμιρετσένσκ, Οὐράλσκ καὶ Τουργκάι· 7) οἱ ἄλλογενεῖς πληθυσμὸς τῆς περιοχῆς Ὑπερκασπία· 8) οἱ ἑβραῖοι». — 401.
- 166 Στὴν ἐφημερίδα «Ρούσκιγε Βέντομοστι» ἀρ. φύλλου 210, τῆς 1ης τοῦ Αὐγούστου 1901 δημοσιεύτηκε ἓνα σημεῖωμα τῆς σύνταξης ἀφιερῶμένο στὴ συζήτηση τοῦ νόμου τῆς 8 τοῦ Ἰουνίου 1901 «Σχετικὰ μὲ τὴν παραχώρηση σέ ἰδιώτες κρατικῶν γαιῶν στὴ Σιβηρία». Τὸ σημεῖωμα, ἀναφερόμενο στὸ κυβερνεῖο Οὐφά, παράθετε στοιχεῖα πού ἐπιβεβαίωσαν τὴν ἀποκόμιση τεράστιων κερδῶν ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς καὶ τὴν ἐξαθλίωση καὶ καταστροφὴ τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν, πού ἦταν συνέπεια τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ τοῦ νόμου. Ὁ Λένιν ἀντέγραψε μερικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ σημεῖωμα αὐτό. — 402.

- 157 Τό ντοκουμέντο αυτό είναι παρατηρήσεις του Β. Ι. Λένιν για τό άρθρο του Ντ. Μπ. Ριαζάνοφ «Δυό ἀλήθειες», πού γράφτηκε τό καλοκαίρι του 1901 για τό περιοδικό «Ζαριά». Τό άρθρο ἀπορίφθηκε ἀπό τή σύνταξη καί δέ δημοσιεύτηκε στό περιοδικό.

Οί σελίδες πού ἀναφέρει ὁ Λένιν στίς παρατηρήσεις, ὑποδηλώνουν σελίδες του χειρόγραφου του άρθρου του Ριαζάνοφ, πού στάλθηκε στή σύνταξη του «Ζαριά». — 408.

- 158 *Νοούμενα καί φαινόμενα* — ἀντίθετες ἔννοιες στήν ἰδεαλιστική φιλοσοφία του Κάντ.

Νοούμενο, κατά τόν Κάντ, εἶναι τό «πράγμα καθ' ἑαυτό», πού δέν εἶναι ἐπιστητό, πού ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπό τή συνείδηση του ἀνθρώπου καί εἶναι ἀπρόσιτο στή γνώση του. Φαινόμενο εἶναι κάτι πού ὑπάρχει μόνο στή συνείδηση του ἀνθρώπου καί ἀποτελεῖ ἀντικείμενο τῆς γνώσης του.

Ἡ ἀντιπαράθεση τῶν νοουμένων («πραγμάτων καθ' ἑαυτά») καί τῶν φαινομένων, πού ἀποτελεῖ μιά ἀπό τίς βασικές θέσεις τῆς ὑποκειμενικῆς-ἰδεαλιστικῆς θεωρίας τῆς γνώσης του Κάντ, χρησιμοποιεῖται ἀπό τούς ἰδεολόγους του ἱμπεριαλισμοῦ καί τούς ἀναθεωρητές — στόν ἀγώνα τους ἐνάντια στόν ὕλισμό.

Ὁ διαλεκτικός ὕλισμός ἀπέριψε αὐτή τήν ἀντιπαράθεση καί ἀπέδειξε τήν ἀνεδαφικότητα τῆς θεωρίας του Κάντ ἀπό ἐπιστημονική ἄποψη. — 410.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΠΗΓΩΝ
ΠΟΥ ΑΝΑΦΕΡΕΙ Ἡ ΠΑΡΑΘΕΤΕΙ ΠΕΡΙΚΟΠΕΣ ΤΟΥΣ
Ο Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

- ¹ *Ἀλέξανδρος Β΄*. [*Λόγος μπροστά στους εκπροσώπους τῶν κλειστῶν τάξεων στή Μόσχα, στίς 20 τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1878*]. — «Πραβίτελστβεννι Βέστινικ», Πετρούπολη, 1878, ἀρ. φύλλου 261, 21 τοῦ Νοέμβρη (3 τοῦ Δεκέμβρη), σελ. 1. — 41.
- Τά ἄμεσα καθήκοντα τῶν ζέμιστρο*. — «Βόλνογε Σλόβο», Γενεύη, 1883, τεύχος 56, 1 τοῦ Μάρτη, σελ. 4-6. — 41.
- [*Ἀνακοίνωση γιά τά γεγονότα στό ἐργοστάσιο Ὁμποῦχοφ*]. — «Νόβογε Βρέμια», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 9049, 9 (22) τοῦ Μάη, σελ. 2. — 15, 16-18, 391-392.
- ² *Ἀντόγκσκι, Ι*. Συλλογή νομοθετημάτων πού ἀφοροῦν τά ὄργανα τῶν ζέμιστρο (μέ βάση τόν Κώδικα νόμων καί τίς συνέχειες τῆς ἐκδόσης τοῦ 1886), συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀποφάσεων τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου καί τῶν κυβερνητικῶν ἐρμηρειῶν καί μέ προσθήκη τοῦ κανονισμοῦ *Δήμων*. Ἔκδ. 2η, διορθωμένη καί συμπληρωμένη. Πετρούπολη, Ἐβντοκίμοφ, 1888, σελ. 11, 59, 136-137, 439, 563-575. — 37-38, 39, 400.
- ³ *Ἀξάκοφ, Ι. Σ.* *Γιά τή σωστή ὀργάνωση τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης*. — Στό βιβλίο: Ἀξάκοφ, Ι. Σ. Ἄπαντα, Τόμ. 5. Τό κρατικό ζήτημα καί τό ζήτημα τῶν ζέμιστρο. Ἄρθρα σχετικά μέ μερικά ἱστορικά γεγονότα. Μόσχα, Βολτσάνινοφ, 1886, σελ. 45-57. — 47.
- ⁴ *Ἀξελρόντ, Π. Μπ.* *Ἡ ἱστορική θέση καί ἡ ἀμοιβαία σχέση τῆς φιλελεύθερης καί τῆς σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας στή Ρωσία*. Ἔκδ. τοῦ ΣΔΕΚΡ. Γενεύη, τυπογραφεῖο τῆς «Ἐνώσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», 1898. 34 σελ. — 65.
- ⁵ *Ἀπ' ἀφορμή τίς ἐργατικῆς ταραχές*. — «Νόβογε Βρέμια», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 9051, 11 (24) τοῦ Μάη, σελ. 1. — 74-75, 77-80, 392-393.
- ⁶ *Ἀπό τή διεύθυνση τῶν ζέμιστρο τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν*. — «Πραβίτελστβεννι Βέστινικ», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 203, 16 (29) τοῦ Σεπτεμβρη, σελ. 2. — 316.
- ⁷ *Ἀπό τήν Ἐνωσῆ Ἀγῶνα*. — «Ραμπότσαγια Μίσλ», [Βαρσοβία], 1901, ἀρ. φύλλου 12, Ἰουλῆς, σελ. 19. Κάτω ἀπό τόν κοινό τίτλο: Κομματικά ζητήματα. — 290-291.

'Από τό 'Ιβάνοβο-Βοζνεσένσκ. — «'Ισκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 4, Μάης, σελ. 5, στή στήλη: 'Από τήν κοινωνική μας ζωή. — 86.

'Από τό Κούρσκ. — «'Ισκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 8, 10 τοῦ Σεπτεμβρίου, σελ. 2, στή στήλη: 'Από τήν κοινωνική μας ζωή. — 311.

[*Ἀπόφαση τῆς συνδιάσκεψης τῶν ἀντιπροσώπων τῆς "Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, τῆς ὀργάνωσης «'Ισκρα» — «Ζαριά» τοῦ ἐξωτερικοῦ καί τῆς ἐπαναστατικῆς ὀργάνωσης «Σοσιαλδημοκρατίας». Γενεῦθ, Ἰουνίου τοῦ 1901.*] — Στό βιβλίον: Ντοκουμέντα τοῦ «ἐνωτικοῦ» συνεδρίου. Γενεῦθ, ἔκδ. τοῦ Συνδέσμου τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας, 1901, σελ. 1-3. — 276-277, 278, 279, 280, 292, 293, 357.

Βελεπόλσκι, Α. [*Ἐπόμνημα. 6 τοῦ Μάρτη 1881.*] — Στό βιβλίον: [Κοβαλέβσκι, Μ. Μ.] Τό σύνταγμα τοῦ κόμη Λορίς-Μέλικοφ. Λονδίνο, 1893, σελ. 25-27. — 45-46.

«Βέρα ἰ Ράζουμ», Χάρκοβο, 1901, τεῦχος 8, Ἀπρίλης, σελ. 457-462. — 346-349.

«Βέστνικ 'Εβρόπι», Πετροῦπολη. — 395.

— 1886, τεῦχος 10, σελ. 757-758. — 40.

Βίττε, Σ. Γ. *Ἡ ἀπολυταρχία καί τά ζέμιστβο.* Ἐμπιστευτικό ὑπόμνημα τοῦ ὑπουργοῦ οἰκονομικῶν (1899) μέ πρόλογο καί σημειώσεις τοῦ Ρ. Ν. Σ. [Π. Μπ. Στρούβε]. Τυπώθηκε ἀπό τό «Ζαριά». Στουτγάρδη, Ντίτς, 1901, XLIV, 212 σελ. — 20, 25-28, 33-73, 394-396, 397.

«Βόλνογε Σλόβο», Γενεῦθ. — 41.

— 1883, τεῦχος 53, 20 τοῦ Γενάρη, σελ. 5-7· τεῦχος 54, 1 τοῦ Φλεβάρη, σελ. 6-7· τεῦχος 55, 15 τοῦ Φλεβάρη, σελ. 5-8· τεῦχος 56, 1 τοῦ Μάρτη, σελ. 6-8· τεῦχος 57, 15 τοῦ Μάρτη, σελ. 4-6· τεῦχος 59, 15 τοῦ Ἀπρίλη, σελ. 6-8· τεῦχος 60, 1 τοῦ Μάη, σελ. 10-12. — 398-400.

— 1883, τεῦχος 56, 1 τοῦ Μάρτη, σελ. 4-6. — 41.

Γιά τή διάρκεια καί τήν κατανομή τοῦ χρόνου ἐργασίας στίς βιομηχανικές ἐπιχειρήσεις [2 τοῦ Ἰουνίου 1897]. — «Συλλογή νομοθετημάτων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἐκδιδόμενη ἀπό τή διευθύνουσα Σύγκλητος», Πετροῦπολη, 1897, τεῦχος 62, 13 τοῦ Ἰουνίου, ἀρθρο 778, σελ. 2135-2139. — 34, 76-77.

Γιά τήν ἐποπτεία τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων καί γιά τίς ἀμοιβαῖες σχέσεις τῶν ἐργοστασιαρχῶν καί τῶν ἐργατῶν [3 τοῦ Ἰουνίου 1886]. «Συλλογή νομοθετημάτων καί διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἐκδιδόμενη ἀπό τή διευθύνουσα Σύγκλητος», Πετροῦπολη, 1886, τεῦχος 68, 15 τοῦ Ἰούλη, ἀρθρο 639, σελ. 1390-1405. — 76.

- Γιά τήν παραχώρηση σέ ιδιώτες γῆς τοῦ δημοσίου στή Σιβηρία.* 8 τοῦ Ἰούνη 1901. — «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 167, 31 τοῦ Ἰούλη (13 τοῦ Αὐγούστου), σελ. 1. — 88-93, 401-403, 404-405, 406-407.
- Γιά τήν τροποποίηση τῆς διατύπωσης τῶν ἀρθρῶν 9 καί 11 τοῦ Προσωρινοῦ κανονισμοῦ γιά τά ὄργανα τῶν ζέμιστρο, σχετικά μέ τή φορολογία τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας πρὸς ὄφελος τῶν ζέμιστρο. [Ἡ γνωμοδότηση τοῦ Κρατικοῦ συμβουλίου. 21 τοῦ Νοέμβρη 1866.] — Στό βιβλίον: Πλήρης συλλογή νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Συλλογή 2η. Τόμ. 41. Παράρτημα 2. Πετρούπολη, 1868, ἀρθρο 43874, σελ. 258-259. — 37.*
- Γιά τό κλείσιμο τῆς παρούσας συνέλευσης τῶν ζέμιστρο τοῦ κυβερνείου Πετρούπολης καί γιά τήν ἀναστολή τῆς ἰσχύς στό κυβερνεῖο Πετρούπολης τοῦ Νόμου σχετικά μέ τό θεσμό τῶν ζέμιστρο. — «Σέβερναγια Πότστα», Πετρούπολη, 1867, ἀρ. φύλλου 13, 17 (29) τοῦ Γενάρη, σελ. 1. — 37-38*
- Γιά τό χαρακτηρισμό τοῦ Λορῖς-Μέλικοφ. — «Λιστόκ „Ναρόντνοϊ Βόλι“», [Πετρούπολη], 1880, ἀρ. φύλλου 2, 20 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 3-5. — 42-43, 49.*
- «Γιουρντίτσεςκι Βέστνικ», Μόσχα, 1888, Ὀκτώβρης, σελ. 270-273. — 408.
- Γκαϊτε. Φάουστ. — 195-196.
- Γκόγκολ, Ν. Β. Νεκρές ψυχές. — 95, 208.
- Ὁ Μανδύας. — 334.
- «Γκόλος», Πετρούπολη. — 45.
- «Γκραζντανίν», Πετρούπολη. — 92, 407.
- Γκραντόβσκι, Α. Ντ. [Ἐπόμνημα]. — Στό βιβλίον: [Κοβαλέβσκι, Μ. Μ.] Τό σύνταγμα τοῦ κόμη Λορῖς-Μέλικοφ, Λονδίνο, 1893, σελ. 28-30. — 45.
- Γκριμπογέντοφ, Α. Σ. Τό πολύ μυαλό βλάπτει. — 52, 194, 364.
- Γνώμες τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμιστρο γιά τή σημερινή κατάσταση τῆς Ρωσίας. Berlin, Behr, 1883. [2], 107 σελ. — 41-42, 43.
- Γνωμοδοτική ἐπιστολή τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος πρὸς τό μέλος τοῦ Κρατικοῦ Συμβουλίου Βάννοβσκι. 25 τοῦ Μάρτη 1901. — «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 68, 25 τοῦ Μάρτη (7 τοῦ Ἀπρίλη), σελ. 1. — 35, 94.
- Γνωμοδοτική ἐπιστολή τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος πρὸς τόν ὑπουργό δημοσίας παιδείας κόμη Ντ. Α. Τολστόι. 25 τοῦ Δεκέμβρη 1873. — «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ», Πετρούπολη, 1873, ἀρ. φύλλου 307, 27 τοῦ Δεκέμβρη (8 τοῦ Γενάρη 1874), σελ. 1. — 39, 400.

Γραπτή ἀπάντηση τοῦ γραμματέα τῆς «Ἐνώσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» . . . — Στό βιβλίο: Ντοκουμέντα τοῦ «ἐνωτικοῦ» συνεδρίου. Γενεῦη, ἔκδ. τοῦ Συνδέσμου τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας, 1901, σελ. 10-11. — 355.

Γρηγόροβιτς, Ντ. Β. Οἱ ἀκροβάτες τῆς εὐεργεσίας. — 319.

Δήλωση τῶν ἀντιπροσώπων τῆς συνέλευσης τῶν ζέμιστρο τοῦ κυβερνεῖου Τβέρ τὸ 1879. — Στό βιβλίο: Γνώμες τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμιστρο γιά τή σημερινή κατάσταση τῆς Ρωσίας. Berlin, Behr, 1883, σελ. 85-90. — 41-42.

Διάγγελμα τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος [τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ', τῆς 29 τοῦ Ἀπρίλη 1881]. — «Ζέμιστρο», Μόσχα, 1881, ἀρ. φύλλου 23, 6 τοῦ Μάη, σελ. 1. — 46.

Διορθώσεις στό λόγο τοῦ κ. Σταχόβιτς. [Γράμμα τοῦ Π. Ροζντέστβενσκι στή σύνταξη τοῦ «Ορλόβσκι Βέστνικ».] — «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», 1901, ἀρ. φύλλου 269, 30 τοῦ Σεπτέμβρη (13 τοῦ Ὀχτώβρη), σελ. 2. — 344-346.

Ἐγκύκλιος τῆς Γενικῆς διεύθυνσης τύπου. 11 τοῦ Μάη 1901. — «Ἴσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 6, Ἰουλῆς, σελ. 2, στό ἄρθρο: «Ἡ Πετρούπολη». — 74.

Ἐγκύκλιος τῆς οἰκονομικῆς διεύθυνσης. 22 τοῦ Ὀχτώβρη 1870. — Στό βιβλίο: Ἀντόγσκι, Ι. Συλλογή νομοθετημάτων πού ἀφοροῦν τὰ ὄργανα τῶν ζέμιστρο (μέ βάση τόν Κώδικα νόμων καί τίς συνέχειες τῶν ἐκδόσεων τοῦ 1886), συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀποφάσεων τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου καί τῶν κυβερνητικῶν ἐρμηνειῶν καί μέ προσθήκη τοῦ κανονισμοῦ τῶν Δήμων. Ἐκδ. 2η, διορθωμένη καί συμπληρωμένη. Πετρούπολη, Ἐβντοκίμοφ, 1888, σελ. 439. — 38.

Ἐγκύκλιος τοῦ διοικητῆ τοῦ κυβερνεῖου Κοστρομά πρὸς τοὺς κ. κ. διευθυντὴ ἀστυνομίας τῆς πόλης Κοστρομά καί διοικητὲς ἀστυνομικῶν τμημάτων τοῦ κυβερνεῖου Κοστρομά. 19 τοῦ Ἰουνῆ 1901. Ἀπόρητη. — «Ἴσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 6, Ἰουλῆς, σελ. 8, στή στήλη: Τελευταῖες εἰδήσεις. — 311.

Ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργεῖου ἐσωτερικῶν. 8 τοῦ Ὀχτώβρη 1867. — Στό βιβλίο: Ἀντόγσκι, Ι. Συλλογή νομοθετημάτων πού ἀφοροῦν τὰ ὄργανα τῶν ζέμιστρο (μέ βάση τόν Κώδικα νόμων καί τίς συνέχειες τῆς ἐκδοσης τοῦ 1886), συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀποφάσεων τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου καί τῶν κυβερνητικῶν ἐρμηνειῶν καί μέ προσθήκη τοῦ Κανονισμοῦ τῶν Δήμων. Ἐκδ. 2η, διορθωμένη καί συμπληρωμένη, Πετρούπολη, Ἐβντοκίμοφ, 1888, σελ. 136-137. — 38.

Ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν πρὸς τοὺς διοικητὲς τῶν κυβερνεῖων, πού δοκιμάστηκαν ἀπὸ τὴ σιτοδεία τοῦ 1901. (17 τοῦ Αὐγούστου 1901.)

- «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 182, 19 τοῦ Αὐγούστου (1 τοῦ Σεπτεμβρίου), σελ. 2-3. — 281-289, 295, 296, 305-313, 314, 315, 317, 319, 321, 323, 327, 328-329, 332, 411-414.
- ¹ *Εγκύκλιος τοῦ ὑπουργοῦ ἑσωτερικῶν πρὸς τοὺς κ. κ. διοικητὲς τῶν κυβερνεσιῶν μὲ ἡμερομηνία 6 τοῦ Μάη 1881.* — «Ζέμστβο», Μόσχα, 1881, ἀρ. φύλλου 24, 13 τοῦ Μάη, σελ. 5. — 47.
- [*Εἰσήγησις τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνείου Σαράτοφ σχετικὴ μὲ τὰ μέτρα καταπολέμησις τῶν συνεπειῶν τῆς σιτοδείας.* 29 τοῦ Αὐγούστου 1901. Συνοπτικὴ ἔκθεσις.] — «Σαράτοβσκι Ντβενβίκ. Παράρτημα στὸ φύλλο ἀρ. 187», 1901, 31 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 1, στή στήλη «Ἡ ἔκτακτὴ συνέλευσις τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνείου». — 314-316.
- ² *Ἐκθεσις τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς συνέλευσις τῶν ζέμστβο τοῦ κυβερνείου Τσεργίνκοφ τὸ 1879.* — Στὸ βιβλίον: Γνώμες τῶν συνελεύσεων τῶν ζέμστβο γιὰ τὴ σημερινὴ κατάστασις τῆς Ρωσίας. Βεροῖν, Behr, 1883, σελ. 91-98 — 41.
- [*Ἐκκλήσις τῆς κυβέρνησις πρὸς τὴν κοινωνίαν νὰ συνδράμει. . .*] — «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ», Πετρούπολη, 1878, ἀρ. φύλλου 186, 20 τοῦ Αὐγούστου (1 τοῦ Σεπτεμβρίου), σελ. 1. — 41.
- ³ *Ἐλλειψὴ δημοσιότητος.* — «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», 1901, ἀρ. φύλλου 252, 13 (26) τοῦ Σεπτεμβρίου, σελ. 4. — 318-319.
- ⁴ *Ἐνας θλιβερά-σημαντικὸς λόγος.* — «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», 1901, ἀρ. φύλλου 268, 29 τοῦ Σεπτεμβρίου (12 τοῦ Ὀχτώβριου), σελ. 1. — 342-343.
- ⁵ *Εγκυκλιῶν, Α. Ν. Ἀπὸ τὸ χωριό.* — 239.
- ⁶ *Εγκυκλιῶν, Α. Π. [Συζήτησις μὲ ἓνα συνεργάτη τοῦ «Σαράτοβσκι Λιστόκ»].* — «Νόβογε Βρέμια», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 9195, 9 (22) τοῦ Ὀχτώβριου, σελ. 4, στή στήλη: Ἐσωτερικὲς εἰδήσεις. — 313-314, 315.
- ⁷ *Ἐρμηνεία τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου.* 16 τοῦ Δεκεμβρίου 1866. — Στὸ βιβλίον: Ἀντόγκσκι, Ι. Συλλογὴ νομοθετημάτων ποῦ ἀφοροῦν τὰ ὄργανα τῶν ζέμστβο (μὲ βάση τὸν Κώδικα νόμων καὶ τίς συνέχειες τῆς ἔκδοσις τοῦ 1886), συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀποφάσεων τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου καὶ τῶν κυβερνητικῶν ἐρμηνειῶν καὶ μὲ προσθήκη τοῦ κανονισμοῦ τῶν Δήμων. Ἔκδ. 2η, διορθωμένη καὶ συμπληρωμένη. Πετρούπολη, Ἐβντοκίμοφ, 1888, σελ. 59. — 38.
- ⁸ *Ἐρμηνεία τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου.* 4 τοῦ Μάη 1867. — Στὸ βιβλίον: Ἀντόγκσκι, Ι. Συλλογὴ νομοθετημάτων, ποῦ ἀφοροῦν τὰ ὄργανα τῶν ζέμστβο (μὲ βάση τὸν Κώδικα νόμων καὶ τίς συνέχειες τῆς ἔκδοσις τοῦ 1886), συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀποφάσεων τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου καὶ τῶν κυβερνητικῶν ἐρμηνειῶν καὶ μὲ προσθήκη τοῦ κανονισμοῦ τῶν Δήμων. Ἔκδ. 2η, διορθωμένη καὶ συμπληρωμένη. Πετρούπολη, Ἐβντοκίμοφ, 1888, σελ. 11. — 38.

[*Ἐρμόλοφ, Α. Σ.*] *Ἡ σιτοδεία καὶ ἡ λαϊκὴ δυστυχία*. Πετρούπολη, Κιρσμπάουμ, 1892. 270 σελ. — 90.

Z. Σ. Δεκαοχτώ χρόνια πολέμου τῆς γραφειοκρατίας ἐνάντια στά ζέμστρο. — «Βόλνογε Σλόβο», Γενεύη, 1883, τεύχος 53, 20 τοῦ Γενάρη, σελ. 5-7· τεύχος 54, 1 τοῦ Φλεβάρη, σελ. 6-7· τεύχος 55, 15 τοῦ Φλεβάρη, σελ. 5-8· τεύχος 56, 1 τοῦ Μάρτη, σελ. 6-8· τεύχος 57, 15 τοῦ Μάρτη, σελ. 4-6· τεύχος 59, 15 τοῦ Ἀπρίλη, σελ. 6-8· τεύχος 60, 1 τοῦ Μάη, σελ. 10-12. — 398-400.

«*Ζαριά*», Στουτγάρδη. — 26, 277, 358, 387, 394.

— 1901, τεύχος 1, Ἀπρίλης, σελ. 247-270. — 342.

Ζασούλιτς, Β. *Ἐπαναστάτες ἀπὸ τό περιβάλλον τῆς ἀστικῆς τάξης*. — «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», Λονδίνο, 1890, τεύχος 1, Φλεβάρη, σελ. 50-87. — 45.

«*Ζέμστρο*», Μόσχα, 1880, ἀρ. φύλλου 1, 3 τοῦ Δεκέμβρη, σελ. 2-8. — 43.

— 1881, ἀρ. φύλλου 23, 6 τοῦ Μάη, σελ. 1. — 46, 47.

— 1881, ἀρ. φύλλου 24, 13 τοῦ Μάη, σελ. 5. — 47.

«*Ζίζν*», Πετρούπολη, 1900, τεύχος 1, σελ. 84-110· τεύχος 2, σελ. 59-68. — 102.

— 1901, τεύχος 3, σελ. 162-186· τεύχος 4, σελ. 63-100. — 123, 137.

Ζνάμενσκι, Ν. Α. *Τό τρίτο στοιχείο*. — «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», 1901, ἀρ. φύλλου 279, 10 (23) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 1-2. — 339-340.

Ἡ ἀνεργία. . . — «Ἴσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 2, Φλεβάρη, σελ. 5, στή στήλη: Χρονικά τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ γράμματα ἀπὸ τίς φάμπρικες καὶ τὰ ἐργοστάσια. — 86.

Ἡ ἀνταρσία στό Βλαντίμιρ τῆς Κλιάζμα. — «Ἴσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 5, Ἰούνης, σελ. 2-3, στή στήλη: Ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ μας ζωὴ. — 337.

Ἡ ἀπεργία τῶν στατιστικῶν τῶν ζέμστρο. — «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», 1901, ἀρ. φύλλου 263, 24 τοῦ Σεπτέμβρη (7 τοῦ Ὀχτώβρη), σελ. 1. — 339-340.

Ἡ γνωμοδότηση τοῦ κρατικοῦ συμβουλίου γιὰ τὴ διαδικασία διεκπεραίωσης τῶν ὑποθέσεων στίς συνελεύσεις τῶν ζέμστρο, τῶν ἐγγενῶν, τῶν δημοτικῶν ὀργάνων, στίς κοινωνικὲς συνελεύσεις καὶ στίς συνελεύσεις τῶν τάξεων. 13 τοῦ Ἰούνη 1867. — Στὸ βιβλίο: Πλήρης συλλογὴ νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Συλλογὴ 2η. Τόμ. 42. Παράρτημα 1. Πετρούπολη, 1871, ἀρθρο 44690, σελ. 896-898. — 38.

Ἡ Δυτικὴ Σιβηρία. — «Ἴσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 4, Μάης, σελ. 3, στή στήλη: Ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ μας ζωὴ. — 391.

- Ἡ Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ [τῆς «Ναρώντναγια βόλια»] πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρο Γ'.* 10 τοῦ Μάρτη 1881. Χωρὶς τόπο ἔκδοσης, τυπογραφεῖο τῆς «Ναρώντναγια βόλια», 12 τοῦ Μάρτη 1881, 4 σελ. — 57-58.
- Ἡ Πετρούπολη.* — «Ἴσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 3, Ἀπρίλης, σελ. 2-4, στή στήλη: Ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ μας ζωὴ. — 391.
- Ἡ Πετρούπολη: σύμφωνα με τὴν ἀπογραφή τῆς 15 τοῦ Δεκέμβρη 1890.* Ἐκδ. τῆς στατιστικῆς ὑπηρεσίας τοῦ Δήμου, με τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Γ. Ε. Γιανσόν. Μέρος I, τευχὸς 1-2. Πετρούπολη, 1891-1892. 2 τόμ. — 222
- Ἡ Πρωτομαγιά στὴ Ρωσία.* — «Ἴσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 5, Ἀπρίλης, σελ. 4. — 16.
- Ἡ Συμφερόπολη.* — «Ἴσκρα» [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 7, Αὐγούστος, σελ. 5, στή στήλη: Χρονικά τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καὶ γράμματα ἀπὸ τίς φάμπρικες καὶ τὰ ἐργοστάσια. — 311.
- Ἡ ὑπόθεση τῶν καταχρήσεων στὶς συγκοινωνίες τῆς περιοχῆς Καζάν.* — «Νόβογε Βρέμια», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 9191, 5 (18) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 4· ἀρ. φύλλου 9192, 6 (19) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 4· ἀρ. φύλλου 9193, 7 (20) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 5· ἀρ. φύλλου 9195, 9 (22) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 4· ἀρ. φύλλου 9196, 10 (23) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 4· ἀρ. φύλλου 9198, 11 (24) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 1-2. Στὰ φύλλα 9191-9193 ὁ τίτλος εἶναι: Ἡ ὑπόθεση τῶν καταχρήσεων στὶς συγκοινωνίες τῆς περιοχῆς Καζάν· στὰ φύλλα 9195-9196 ὁ τίτλος εἶναι: Ἡ ὑπόθεση τῶν καταχρήσεων πού διέπραξαν οἱ μηχανικοὶ τῶν ἔργων ὁδοποιίας τοῦ Βόλγα· στὸ φύλλο 9198 ὁ τίτλος εἶναι: Τὰ ἔργα στὸ Βόλγα. — 332-333.
- Ἰγκνάτιεφ, Ν. Π.* — βλ. Ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν πρὸς τοὺς κ. κ. διοικητὲς τῶν κυβερνεῖων με ἡμερομηνία 6 τοῦ Μάη 1881.
- Ἰλίν, Βλ.* — βλ. Λένιν, Β. Ι.
- «Ἴσκρα», [Λειψία-Μόναχο].* — 275, 276, 277, 278, 293, 358, 371, 372, 387, 388.
- [Λειψία], 1900, ἀρ. φύλλου 1, Δεκέμβρης, σελ. 1, 2-3, [8]. — 6, 275, 290, 371, 372.
- [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 2, Φλεβάρης, σελ. 5, 6. — 86, 371
- 1901, ἀρ. φύλλου 3, Ἀπρίλης, σελ. 2-4, 5. — 391
- 1901, ἀρ. φύλλου 4, Μάης, σελ. 3, 5. — 86, 337-338, 391.
- 1901, ἀρ. φύλλου 5, Ἰούνης, σελ. 1-3, 4. — 16, 298, 337.
- 1901, ἀρ. φύλλου 6, Ἰούλης, σελ. 2, 4-5, 8. — 74, 288, 297, 303-304.
- 1901, ἀρ. φύλλου 7, Αὐγούστος, σελ. 3-4, 5. — 311, 338.

- 1901, ἀρ. φύλλου 8, 10 τοῦ Σεπτεμβρίου, σελ. 2. — 311
- 1901, ἀρ. φύλλου 9, Ὀκτωβρίου, σελ. 3-5, 8. — 297, 298, 299-300, 313, 338, 355.
- Ἱστορική στροφή.* — «Λιστόκ „Ραμπότσεβο Ντέλα“», Γενεύη, 1901, ἀρ. φύλλου 6, Ἀπριλίου, σελ. 1-6. — 5-8, 13.
- Καβέλιν, Κ. Ντ. Γράμμα πρὸς τὴν Σ. Κορσακόβα.* — «Βέστνικ Ἑβρόπι», Πετρούπολη, 1886, τεῦχος 10, σελ. 757-758. — 39.
- Κανονισμός ἐκτίμησης τῆς ἀκίνητης περιουσίας γιὰ ἐπιβολὴ φορολογίας πρὸς ὄφελος τῶν ζέμιστρο.* 8 τοῦ Ἰουνίου 1893. — Στὸ βιβλίον: Πλήρης συλλογὴ νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Συλλογὴ 3η. Τόμ. 13. Μέρος 2. Πετρούπολη, 1893, ἄρθρο 9744, σελ. 414-419. — 50.
- Καραβάγεφ, Α. Α. Λόγος πού ἐκφωνήθηκε στὴν Κρατικὴ δούμα στίς 26 τοῦ Μάη 1907.* — Στὸ βιβλίον: Κρατικὴ δούμα. Δεύτερη περίοδος. Στενογραφημένα πρακτικά. 1907. Δεύτερη σύνοδος. Τόμ. II. Συνεδριάσεις 31-53 (ἀπὸ τὴν 1 τοῦ Μάη ὡς τίς 2 τοῦ Ἰουνίου). Πετρούπολη, 1907, στήλες 1180-1197. — 250.
- Καταστατικὸ τῶν ὑγειονομικῶν ἰδρυμάτων τοῦ ἑποικίου ἐσωτερικῶν.* 10 τοῦ Ἰουνίου 1893. — Στὸ βιβλίον: Πλήρης συλλογὴ νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Συλλογὴ 3η. Τόμ. 13ος. Μέρος 2, Πετρούπολη, 1893, ἄρθρο 9791, σελ. 448-456. — 50.
- [*Κατκόφ, Μ. Ν.*] *Μόσχα, 28 τοῦ Μάη.* — «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», 1886, ἀρ. φύλλου 146, 29 τοῦ Μάη, σελ. 2. — 76.
- Κέναν, Τζ. Ἡ τελευταία δήλωση τῶν ρώσων φιλελευθέρων.* Genève, Elpidine, 1890. 40 σελ. — 40, 42.
- [*Κοβαλέβσκι, Μ. Μ.*] *Τὸ σύνταγμα τοῦ κόμη Λορίς-Μέλικοφ.* Λονδίνο, 1893. [2], 43, VIII σελ. (Ἐκδ. τοῦ ταμείου τοῦ Ἑλευθέρου Ρωσικοῦ τύπου. Τεῦχος 7). — 44-46, 56-57.
- «*Κόλοκολ*», Λονδίνο — Γενεύη. — 29.
- Λονδίνο, 1862, τεῦχος 126, 22 τοῦ Μάρτη, σελ. 1-2. — 27-28.
- Κοντοίντι, Β. Γ. Λόγος τοῦ ὑποδιοικητῆ τοῦ κυβερνείου Σαμάρας [κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ταχτικῆς συνόδου τῆς συνέλευσης τῶν ζέμιστρο τοῦ κυβερνείου στίς 11 τοῦ Γενάρη 1900.]* — «Σαμάρσκαγια Γκαζέτα» 1900, ἀρ. φύλλου 9, 13 τοῦ Φλεβάρη, σελ. 1-2. — 327, 333, 334-335, 338.
- Κοσελιόφ, Α. Τὸ σύνταγμα, ἡ ἀπολυταρχία καὶ ἡ δούμα τῶν ζέμιστρο.* Λειψία, Βάγνερ, 1862. IV, 59 σελ. — 31-32, 36-37.
- Κρατικὴ δούμα.* [Πρώτη περίοδος.] Στενογραφημένα πρακτικά. 1906. Πρώ-

τη σύνοδος. Τόμ. Ι. Συνεδριάσεις 1-18 (ἀπό τῆς 27 τοῦ Ἀπρίλη ὡς τῆς 30 τοῦ Μάη). Πετρούπολη, 1906, σελ. 465-471. — 250.

Κρατική δούμα. Δεύτερη περίοδος. Στενογραφημένα πρακτικά. 1907. Δεύτερη σύνοδος. Τόμ. ΙΙ. Συνεδριάσεις 31-53 (ἀπό τὴν 1 τοῦ Μάη ὡς τῆς 2 τοῦ Ἰούνη). Πετρούπολη, 1907, στήλες 1180-1197. — 250.

Κριλόφ, Ι. Α. Ὁ Γάτος καὶ ὁ Μάγερσ. — 304.

— Ὁ Καθρέφτης καὶ ἡ Μαϊμού. — 354.

— Ὁ Περιεργος. — 117.

Κροτσέβσκι, Μπ. Ἀρχές, ταχτική καὶ πάλη. — «Ραμπότσεγε Ντιέλο», Γενεύη, 1901, τεῦχος 10, Σεπτέμβρης, σελ. 1-36. — 276, 277-278. 279, 292-293, 357, 369, 370.

[*Λένιν, Β. Ι.*] — Ἀπὸ τῆ σύνταξη. [Δήλωση τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα».] Προκήρυξη. [Μόναχο], τυπογραφεῖο τῆς «Ἴσκρα», [Ὀχτώβρης 1900]. [2] σελ. (ΣΔΕΚΡ). — 277.

— Ἐπιταχτικά καθήκοντα τοῦ κινήματός μας. — «Ἴσκρα», [Λειψία], 1900, ἀρ. φύλλου 1, Δεκέμβρης, σελ. 1. — 6. 371.

— [Ἐρωτήματα πὸν τέθηκαν στὴν «Ἐνωση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν» στὸ «ἐνωτικὸ» συνέδριον τῆς 21 τοῦ Σεπτέμβρη (4 τοῦ Ὀχτώβρη) 1901.] Στὸ βιβλίο: Ντοκουμέντα τοῦ «ἐνωτικῶν» συνεδρίου. Γενεύη, ἐκδ. τοῦ Συνδέσμου τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας, 1901, σελ. 6. — 356-357.

— Εὐκαιριακά σημειώματα. — «Ζαριά», Στουτγάρδη, 1901, τεῦχος 1, Ἀπρίλης, σελ. 247-270. Ὑπογραφή: Τ. Χ. — 342-343.

— Ἡ διάσπαση τῆς Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ. — «Ἴσκρα», [Λειψία], 1900, ἀρ. φύλλου 1, Δεκέμβρης, σελ. [8], στήλη: Κομματικὴ ζωὴ. — 276, 290.

— Ἡ ἐπιστροφὴ τῶν 183 φοιτητῶν. — «Ἴσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 2, Φλεβάρης, σελ. 6. — 371.

Νέα σφα ἡ. — «Ἴσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 5, Ἰούνης, σελ. 1-2. — 298.

— Ὁ καπιταλισμὸς στὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία — (Σχετικὰ μὲ τὸ βιβλίο τοῦ Κάουτσκι καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ κ. Μπουλγκάκοφ). — «Ζίζν», Πετρούπολη, 1900, τεῦχος 1, σελ. 84-110· τεῦχος 2, σελ. 59-68. Ὑπογραφή: Βλ. Ἰλίν. — 102.

— Οἱ ὑποθέσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ. — «Ἴσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 9, Ὀχτώβρης, σελ. 8. — 355.

- *Τά καθήκοντα τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν*. Μέ πρόλογο τοῦ Π. Ἀξελρόντ. Γενεύη, τυπογραφεῖο τῆς «Ἐνώσεως τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν», 1898. 32 σελ. — 72, 82-83.
- *Τί νά κάνουμε; Τά φλέγοντα ζητήματα τοῦ κινήματός μας*. — 9, 358, 373.
- *Τό ἀγροτικό ζήτημα*. Μέρος I. Πετρούπολη, 1908, σελ. 164-263. Πρὶν ἀπὸ τὸν τίτλο ἀναγράφεται ὄνομα συγγραφέα: Βλ. Ἰλίν. — 249-250.
- *Τό ἀγροτικό ζήτημα καὶ οἱ «κριτικοὶ τοῦ Μάρξ»*. [Κεφάλαια I-IV.] Ὁδησός, «Μπουρεβέστνικ», 1905. 49 σελίδες. Πρὶν ἀπὸ τὸν τίτλον ἀγράφεται ὄνομα συγγραφέα: Ν. Λένιν. — 158.
- *Τό ἀγροτικό ζήτημα καὶ οἱ «κριτικοὶ τοῦ Μάρξ»*. [Κεφάλαια V-IX.] — «Ὁμπραζοβάνιγε», Πετρούπολη, 1906, τεῦχος 2, σελ. 175-226. Ὑπογραφή: Ν. Λένιν. — 158, 229.
- *Τό ἀγροτικό ζήτημα καὶ οἱ «κριτικοὶ τοῦ Μάρξ»*. Στὸ βιβλίον: [Λένιν, Β. I.] *Τό ἀγροτικό ζήτημα*. Μέρος I. Πετρούπολη, 1908, σελ. 164-263. Πρὶν ἀπὸ τὸν τίτλο ἀναγράφεται ὄνομα συγγραφέα: Βλ. Ἰλίν. — 249-250.
- «*Λιστόκ*», Βρυξέλλες, 1862, ἀρ. φύλλου 3, Δεκέμβρης, σελ. 17-19. — 69
- Λονδίνο, 1864, ἀρ. φύλλου 18, 25 τοῦ Φλεβάρη, σελ. 137-139. — 69
- «*Λιστόκ „Ναρόντνοι Βόλι“*», [Πετρούπολη], 1880, ἀρ. φύλλου 2, 20 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 3-5. — 42-43, 49.
- «*Λιστόκ „Ραμπότσεβο Ντιέλα“*», Γενεύη, 1901, ἀρ. φύλλου 6, Ἀπρίλης, σελ. 1-6. — 5-8, 13.
- Μάρξ, Κ.* (Γράμμα στὴ σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ «Ὁτέσεστβενιγε Ζαπίσκι». (Γράμμα πρὸς τὸν Μιχαηλόβσκι) Νοέμβρης τοῦ 1877) — «Γιουριντίτσεσκι Βέστνικ», Μόσχα, 1888, Ὀκτώβρης, σελ. 270-273, στὸ ἄρθρον. «Ἐνα γράμμα τοῦ Κ. Μάρξ». — 408.
- [*Μαρτίνοφ, Α.*] *Δυὸ συνέδρια*. Τὸ III ταχτικὸ συνέδριον τῆς Ἐνώσεως καὶ τὸ «ἐνωτικὸ συνέδριον». Γενεύη, ἐκδ. τῆς Ἐνώσεως τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν, 1901, 34 σελ. — 355-357, 368-369.
- *Ἡ ἀποκαλυπτικὴ φιλολογία καὶ ἡ προλεταριακὴ πάλη*. — «Ραμπότσεγε Ντιέλο», Γενεύη, 1901, τεῦχος 10, Σεπτέμβρης, σελ. 37-64. — 276, 277, 278-279, 292-293, 357, 369, 371, 372.
- [*Μάρτοφ, Α.*] *Ἔρχεται ἡ πείνα*. — «Ἴσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 6, Ἰουλῆς, σελ. 8. — 288, 303-304.
- Μάσλοφ, Π.* *Γιὰ τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα*. (Κριτικὴ τῶν κριτικῶν.) — «Ζίζν», Πετρούπολη, 1901, τεῦχος 3, σελ. 162-186, τεῦχος 4, σελ. 63-100. — 123, 137.

Μίρι, Σ. Τά ψηφίσματα τῶν ζέμστρο στά 1894-1895 καί τό πολιτικό τους πρόγραμμα. Γενεύη, 1896. 63 σελ. (Φωνές ἀπό τή Ρωσία. Μέρος Ι.) — 59.

«Μισσιονέρακογε 'Ομποζρένιγε», Κίεβο. — 343-344.

Μολοντάγια Ροσσίγια. [Προκήρυξη]. Χωρίς τόπο ἔκδοσης, [Μάης τοῦ 1862]. — 28, 29

«Μοσκόβσκιγε Βέντομοστν». — 76, 92, 288, 308-309, 313, 339-343, 343, 407.

— 1886, ἀρ. φύλλου 146, 29 τοῦ Μάη, σελ. 2. — 76.

— 1901, ἀρ. φύλλου 252, 13 (26) τοῦ Σεπτεμβρη, σελ. 4. — 318-319.

— 1901, ἀρ. φύλλου 258, 19 τοῦ Σεπτεμβρη (2 τοῦ 'Οχτώβρη) σελ. 1-2. — 314.

— 1901, ἀρ. φύλλου 263, 24 τοῦ Σεπτεμβρη (7 τοῦ 'Οχτώβρη), σελ. 1. — 340-341.

— 1901, ἀρ. φύλλου 268, 29 τοῦ Σεπτεμβρη (12 τοῦ 'Οχτώβρη), σελ. 1. — 342-343.

— 1901, ἀρ. φύλλου 269, 30 τοῦ Σεπτεμβρη (13 τοῦ 'Οχτώβρη), σελ. 2. — 343, 344-346.

— 1901, ἀρ. φύλλου 279, 10 (23) τοῦ 'Οχτώβρη, σελ. 1-2. — 339-340.

Μόσχα, Ι τοῦ Αὐγούστου. — «Ρούσκιγε Βέντομοστν», Μόσχα, 1901, ἀρ. φύλλου 210, 1 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 1. — 91, 403, 405.

Μπεοντιάγεφ, Ν. 'Ο ὑποκειμενισμός καί ὁ ἀτομικισμός στήν κοινωνική φιλοσοφία. Κριτική μελέτη γιά τόν Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι. Μέ πρόλογο τοῦ Π. Στρούβε. Πετρούπολη, Ποπόβα, 1901. [360] σελ. — 66, 67.

Μπλεκλόφ, Σ. Μ. 'Απολογισμός γιά τίς ἔρευνες πού ἔγιναν στό νομό Ντε-πρόβσκ τό Μάη καί 'Ιούνη 1901. Αὐγουστος τοῦ 1901. Πολυγραφημένο, 53 σελ. — 339.

Μπουλγκάκοφ, Σ. Ν. Γύρω ἀπό τό ζήτημα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἐξέλιξης τῆς γεωργίας. — «Νατσάλο», Πετρούπολη, 1899, τεῦχος 1-2, σελ. 1-21· τεῦχος 3, σελ. 25-36. — 101-102, 132, 147, 150-151, 152, 154-155, 158, 180, 200, 202, 210, 224.

— 'Ο καπιταλισμός καί ἡ γεωργία. Τόμ. 1-2. Πετρούπολη, Τιχάνοφ, 1900. 2 τόμ. — 101-130, 131-137, 138, 139, 140, 141, 154-155, 166, 167, 168-169, 170, 175, 176-177, 178-179, 180, 181, 182, 184, 186-187, 190, 192-195, 197, 199-203, 208, 210-212, 213, 219-220, 224-225, 226, 227, 229, 234, 235, 236, 237.

Μπουρτσεφ, Β. Μέσα σέ ἑκατό χρόνια (1800-1896). Συλλογή γιά τήν ἱστορία

τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν κινήματων στὴ Ρωσία. Σὲ 2 μέρη. Συντάχτης Β. Μπουρτσεφ με συμμετοχὴ στὴ σύνταξιν καὶ τοῦ Σ. Μ. Κραβτσίνσκι (Στεπνιακ), London, 1897. 267, 164 σελ. (Ἐκδ. τοῦ ταμείου τοῦ Ἐλευθέρου Ρωσικοῦ Τύπου. Τεύχος 23). — 28, 69.

Μυστικά ἔγγραφα πού ἀφοροῦν τὸ νόμο τῆς 2 τοῦ Ἰούνη 1897. Γενεύη, ἔκδ. τοῦ ΣΔΕΚΡ, 1898, 66 σελ. — 77.

«*Νατσάλο*», Πετρούπολη, 1899, τεύχος 1-2, σελ. 1-21· τεύχος 3, σελ. 25-36. — 101, 102, 132, 147, 151, 152, 154-155, 158, 180, 200, 202, 210, 224.

Νέα ἐγκύκλιος γιὰ τὰ δημόσια ἔργα. — «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», 1901, ἀρ. φύλλου 258, 19 τοῦ Σεπτεμβρίου (2 τοῦ Ὀχτώβριου), σελ. 1-2. — 314.

Νέα ἐμπόδια. — «Ἴσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 9, Ὀχτώβριου, σελ. 4, στὴ στήλη: Ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ μας ζωὴ. — 313.

Νέες ἐπιτυχίες τοῦ ρωσικοῦ ἐμπορίου μετὰ τὴν Περσία. — «Νόβογε Βρέμια», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 9188, 2 (15) τοῦ Ὀχτώβριου, σελ. 2. — 332.

Νικιτένκο, Α. Β. Σημειώσεις καὶ ἡμερολόγιο (1826-1877). Περιγραφή τῆς ζωῆς μου καὶ τῶν γεγονότων «τῶν ὁποίων ἤμουν μάρτυς». Τόμ. 3ος. Πετρούπολη, Σουβόριν, 1893. 458 σελ. — 38.

Νικολάι — ον — βλ. Ντανιελσόν, Ν. Φ.

Νίλους, Σ. Γ. Ὁ Σταχόβιτς στὸ ἱεραποστολικὸ συνέδριον τοῦ Ὀριόλ. (Ἄνοιχτό γράμμα σχετικὰ μετὰ τὸν κ. Σταχόβιτς καὶ πρὸς τὸν κ. Σταχόβιτς). — «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» 1901, ἀρ. φύλλου 269, 30 τοῦ Σεπτεμβρίου (13 τοῦ Ὀχτώβριου), σελ. 2. — 343.

«*Νόβογε Βρέμια*», Πετρούπολη. — 297.

— 1901, ἀρ. φύλλου 9049, 9 (22) τοῦ Μάη, σελ. 2. — 15, 16-18, 391-392.

— 1901, ἀρ. φύλλου 9051, 11 (24) τοῦ Μάη, σελ. 1. — 74-75, 77-80, 392-393.

— 1901, ἀρ. φύλλου 9188, 2 (15) τοῦ Ὀχτώβριου, σελ. 2. — 332.

— 1901, ἀρ. φύλλου 9191, 5 (18) τοῦ Ὀχτώβριου, σελ. 1-2. — 343.

— 1901, ἀρ. φύλλου 9195, 9 (22) τοῦ Ὀχτώβριου, σελ. 4. — 313-314, 315.

— 1901, ἀρ. φύλλου 9191, 5 (18) τοῦ Ὀχτώβριου, σελ. 4· ἀρ. φύλλου 9192, 6 (19) τοῦ Ὀχτώβριου, σελ. 4· ἀρ. φύλλου 9193, 7 (20) τοῦ Ὀχτώβριου, σελ. 5· ἀρ. φύλλου 9195, 9 (22) τοῦ Ὀχτώβριου, σελ. 4· ἀρ. φύλλου 9196, 10 (23) τοῦ Ὀχτώβριου, σελ. 4· ἀρ. φύλλου 9198, 11 (24) τοῦ Ὀχτώβριου, σελ. 1-2. — 332-333.

Νόμος γιά τά δημοτικά σχολεία. (25 τοῦ Μάη 1874) — Στό βιβλίο: Ἀντόγκσκι, Ι. Συλλογή νόμων πού ἀφοροῦν τά ὄργανα τῶν ζέμστρο (μέ βάση τόν Κώδικα νόμων καί τίς συνέχειες τῆς ἔκδοσης τοῦ 1886), συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀποφάσεων τῆς διευθύνουσας Συγκλήτου καί τῶν κυβερνητικῶν ἐρμηνειῶν καί μέ προσθήκη τοῦ κανονισμοῦ τῶν Δήμων. Ἐκδ. 2η, διορθωμένη καί συμπληρωμένη. Πετρούπολη, Ἐβντοκίμοφ, 1888, σελ. 563-575. — 39, 400.

Νόμος γιά τά ὄργανα τῶν ζέμστρο τῶν κυβερνεῖων καί τῶν νομῶν. 1 τοῦ Γενάρη 1864. — Στό βιβλίο: Πλήρης συλλογή νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Συλλογή 2η. Τόμ. 39. Μέρος 1. Πετρούπολη, 1867, ἀρθρο 40457, σελ. 1-14. — 28, 34.

Νόμος γιά τά ὄργανα τῶν ζέμστρο τῶν κυβερνεῖων καί τῶν νομῶν. 12 τοῦ Ἰούνη 1890. — Στό βιβλίο: Πλήρης συλλογή νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Συλλογή 3η. Τόμ. 10. Μέρος 1. Πετρούπολη, 1893, ἀρθρο 6927, σελ. 493-511. — 49, 53, 94-95, 335.

Νομός Μπουγκουρουσλάν. — «Ρούσκιγε Βέντομοστι», Μόσχα, 1901, ἀρ. φύλλου 244, 4 τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 2, στή στήλη: Ἐσωτερικές εἰδήσεις. — 330-331.

Ντάβιτ, Ε. Ὁ σοσιαλισμός καί ἡ ἀγροτική οἰκονομία. Μετάφρ. ἀπό τά γερμανικά, μέ τήν ἐπιμέλεια τοῦ Γ. Α. Γκρόσσμαν. Πετρούπολη, 1906. VIII, 550 σελ. — 130-131, 225-239, 243, 244, 247, 248-249, 256-257.

[Ντανιελσόν, Ν. Φ.] *Δοκίμια γιά τήν κοινωνική μας οἰκονομία μετά τή μεταρρύθμιση.* Πετρούπολη, 1893. XVI, 353 σελ. XVI πίνακας. Πρὶν ἀπό τόν τίτλο ἀναγράφεται ὄνομα συγγραφέα: Νικολάι—ον. — 329.

«Ντέν», Μόσχα. — 29.

Ντίκκενς, Κ. Τά χαρτιά τοῦ Πίγκουϊν. — 32).

Ντοκουμέντα τοῦ «ἐνωτικῶν» συνεδρίου. Γενεύη, ἔκδοσή τῆς Ἐνώσης τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας, 1901, IV, 11 σελ. — 276-277, 278, 279, 280, 292, 293, 355-358.

[Ντολγοροῦκοφ, Π. Β.] Ἀπό τό ἀρθρο: «Μερικές κρίσεις γιά τοὺς βασιικούς νόμους πού ἀφοροῦν τήν ὀργάνωση καί λειτουργία τῶν δικαστηρίων καί τό θεσμό τῶν ζέμστρο». — Στό βιβλίο: Μπουρτσεφ, Β. Μέσα σέ ἑκατό χρόνια (1800-1896). Συλλογή γιά τήν ἱστορία τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν κινήματων στή Ρωσία. Σέ 2 μέρη. Καταρτίστηκε ἀπό τόν Β. Μπουρτσεφ μέ συμμετοχή τοῦ Σ. Μ. Κραβτσίνσκι (Στεπνιάκ). London, 1897, σελ. 63-66. — 69.

— Ἀπό τό ἀρθρο: «Ὁ θεσμός τῶν ζέμστρο». — Στό βιβλίο: Μπουρτσεφ, Β. Μέσα σέ ἑκατό χρόνια (1800-1896). Συλλογή γιά τήν ἱστορία τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν κινήματων στή Ρωσία. Σέ 2 μέρη. Καταρτίστηκε ἀπό τόν Β. Μπουρτσεφ μέ συμμετοχή τοῦ Σ. Μ. Κραβτσίνσκι (Στεπνιάκ). London, 1897, σελ. 66-67. — 69.

- *Μερικές κρίσεις γιά τούς βασικούς νόμους πού ἀφοροῦν τήν ὀργάνωση καί λειτουργία τῶν δικαστηρίων καί τό θεσμό τῶν ζέμστβο.* — «Λιστόκ», Βρυξέλλες, 1862, ἀρ. φύλλου 3, Δεκέμβρης, σελ. 17-19. Ὑπογραφή: ΚΠΝτ. — 69.
- *Ὁ θεσμός τῶν ζέμστβο.* — «Λιστόκ», Λονδίνο, 1864, τεῦχος 18, 25 τοῦ Φλεβάρη, σελ. 137-139. — 69.
- Ντομπρολιούμποφ, Ν. Α.* Πότε θά ἔρθει ἡ πραγματική μέρα; — 376, 377.
- Ντραγκομάνοφ, Μ.* Ἀπολυταρχία, τοπική αὐτοδιοίκηση καί ἀνεξάρτητο δικαστήριον. — Στό βιβλίον: Ντραγκομάνοφ, Μ. Ὁ φιλελευθερισμός καί τά ζέμστβο στή Ρωσία. (Χωριστή ἀνατύπωση ἀπό τό «Σβομπόντναγια Ροσσίγια» τεῦχος 1.) Γενένη, Georg, 1889, σελ. 52-64. — 27, 395.
- *Ὁ φιλελευθερισμός καί τά ζέμστβο στή Ρωσία.* (Χωριστή ἀνατύπωση ἀπό τό «Σβομπόντναγια Ροσσίγια» τεῦχος 1.) Γενένη, Georg, 1889. 64 σελ. — 26-28, 40-41, 48, 395.
- *Ὁ φιλελευθερισμός τῶν ζέμστβο στή Ρωσία.* (1858-1883). — Στό βιβλίον: Ντραγκομάνοφ, Μ. Ὁ φιλελευθερισμός καί τά ζέμστβο στή Ρωσία. (Χωριστή ἀνατύπωση ἀπό τό «Σβομπόντναγια Ροσσίγια» τεῦχος 1.) Γενένη, Georg, 1889, σελ. 1-51. — 26-28, 40-41, 48.
- Οἱ ἀπεργοσπάστες τῆς Βιάτκας.* — «Ἴσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 9, Ὀχτώβρης, σελ. 3, στή στήλη: Ἀπό τήν κοινωνική μας ζωή. — 338.
- Οἱ νέοι φίλοι τοῦ ρωσικοῦ προλεταριάτου.* (Ἀφιερώνεται στή «Ραμπότσαγια Μίσιλ».) — «Ἴσκρα», [Λειψία], 1900, ἀρ. φύλλου 1, Δεκέμβρης, σελ. 2-3. — 372.
- Ὁ λόγος ἐνός νομαρχιακοῦ προεστοῦ τῶν εὐγενῶν σέ ἰδιαιτέρη συνέλεση τῶν προεστῶν ἀπ' ἀφορμή τά φοιτητικά ζητήματα.* 1901. Πολυγραφημένο. — 349-354.
- Ὅμ.* Ἡ ἀπαραίτητη δημοσιότητα. — «Πριαζόβσκι Κράι», Ροστόβ τοῦ Ντόν, 1901, ἀρ. φύλλου 236, 5 τοῦ Σεπτεμβρη, σελ. 2. — 318.
- «Ὁμπραζοβάνγκε»,* Πετρούπολη, 1906, τεῦχος 2, σελ. 175-226. — 229.
- «Ὁρλόβσκι Βέστνικ»,* 1901, ἀρ. φύλλου 254, 25 τοῦ Σεπτεμβρη, σελ. 2-3. — 342-343, 344.
- 1901, 257, 28 τοῦ Σεπτεμβρη, σελ. 3. — 344-346.
- 1901, 259, 30 τοῦ Σεπτεμβρη, σελ. 3. — 346.
- Ὁστρόβσκι, Α. Ν.* Ἄλλος τά σπάει κι ἄλλος πληρώνει. — 336.
- Παντελέγεφ, Α.* Ἀπό τίς ἀναμνήσεις γιά τή δεκαετία 1860-1870. — Στό βι-

βλίο: Σ' ἓνα τιμητικό πόστο. Φιλολογική συλλογή, ἀφιερωμένη στὸν Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι. Μέρος II. Χωρὶς τόπο ἔκδοσης, [1900], σελ. 314-326. — 29-30.

Πλήρης συλλογὴ νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Συλλογὴ 2η. Τόμ. 39. Μέρος 1. Πετρούπολη, 1867, ἄρθρο 40457, σελ. 1-14. — 28, 33-34.

— Συλλογὴ 2η. Τόμ. 41. Μέρος 2. Πετρούπολη, 1868, ἄρθρο 43874, σελ. 258-259. — 36.

— Συλλογὴ 2η. Τόμ. 42. Μέρος 1. Πετρούπολη, 1871, ἄρθρο 44690, σελ. 896-898. — 37-38.

— Συλλογὴ 2η. Τόμ. 44. Μέρος 1. Πετρούπολη, 1873, ἄρθρο 47456, σελ. 67. — 38-39.

— Συλλογὴ 3η. Τόμ. 10. Μέρος 1. Πετρούπολη, 1893, ἄρθρο 6927, σελ. 493-511. — 49, 53, 94-95, 335.

— Συλλογὴ 3η. Τόμ. 13. Μέρος 2. Πετρούπολη, 1893, ἄρθρα: 9744, 9791, σελ. 414-419, 448-456. — 50.

Ποινικός κώδικας. Ἐκδ. τοῦ 1885, πού συμπεριλαμβάνει καὶ τὰ ἄρθρα τῶν συνεχειῶν τοῦ 1890 καὶ 1891. Πετρούπολη, χωρὶς χρόνο ἔκδοσης, 683 σελ. — 294, 298-299, 305.

«Ποριάντο», Πετρούπολη. — 45.

«Πραβίτελστβενι Βέστνικ», Πετρούπολη, 1873, ἀρ. φύλλου 307, 27 τοῦ Δεκεμβρίου (8 τοῦ Γενάρη 1874), σελ. 1. — 38-39, 400.

— 1878, ἀρ. φύλλου 186, 20 τοῦ Αὐγούστου (1 τοῦ Σεπτεμβρίου), σελ. 1. — 41.

— 1878, ἀρ. φύλλου 261, 21 τοῦ Νοέμβρι (3 τοῦ Δεκεμβρίου), σελ. 1. — 41.

— 1901, ἀρ. φύλλου 68, 25 τοῦ Μάρτη (7 τοῦ Ἀπρίλη), σελ. 1. — 35, 94.

— 1901, ἀρ. φύλλου 167, 31 τοῦ Ἰουλίου (13 τοῦ Αὐγούστου), σελ. 1. — 88-93, 401-403, 404-405, 406-407.

— 1901, ἀρ. φύλλου 182, 19 τοῦ Αὐγούστου (1 τοῦ Σεπτεμβρίου), σελ. 2-3. — 281-289, 295, 296, 305-313, 314, 315, 317, 319, 321, 323-324, 327, 328, 332, 411-414.

— 1901, ἀρ. φύλλου 203, 16 (29) τοῦ Σεπτεμβρίου, σελ. 2. — 316.

— 1901, ἀρ. φύλλου 208, 22 τοῦ Σεπτεμβρίου (5 τοῦ Ὀκτώβρι), σελ. 3. — 294-297, 319-325.

Πράξη γιὰ τοὺς ἀγρότες πού ἀπαλλάχτηκαν ἀπὸ τὴ δουλοπαροικία. 19 τοῦ Φλεβάρη 1861. Πετρούπολη, 1861. Διάφορες σελίδες. — 29-30.

Πράξη τῆς Ἐπιτροπῆς ὑπουργῶν γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο πρέπει νά ταχυδρομοῦν οἱ ἰδιῶτες, ἀπό τήν 1 τοῦ Γενάρη 1870, κάθε εἶδους ἐντυπα καί ἔγγραφα, ἀπαλλαγμένα ἀπό τήν καταβολή φόρου κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων. 19 τοῦ Σεπτεμβρίου 1869. — Στό βιβλίο: Πλήρης συλλογή νόμων τῆς Ρωσικῆς αὐτοκρατορίας. Συλλογή 2η. Τόμ. 44. Μέρος 1. Πετροῦπολη, 1873, ἄρθρο 47456, σελ. 67. — 38.

Προεμπραξένσκι, Ι. Γράμμα πρὸς τόν Σεβασμιότατο Ἀμβρόσιο, ἀρχιεπίσκοπο Χαρκόβου. — «Βέρα ἰ Ράζουμ», Χάρκοβο, 1901, τευχος 8, Ἀπριλῆς, σελ. 457-462. — 346-349.

«*Πριαζόβσκι Κράν*». Ροστόβ τοῦ Ντόν, 1901, ἀρ. φύλλου 236, 5 τοῦ Σεπτεμβρίου, σελ. 2. — 318.

Προσωρινός κανονισμός γιά τή συμμετοχή τοῦ πληθυσμοῦ τῶν περιοχῶν πού δοκιμάστηκαν ἀπό τή σιτοδεία, στά ἔργα πού γίνονται μέ ἐντολή τῆς διεύθυνσης συγκοινωνιῶν καί τῆς διεύθυνσης γεωργίας καί δημοσίων χημάτων. 15 τοῦ Σεπτεμβρίου, 1901. — «Πραβίτελστβεννι Βέστνικ», Πετροῦπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 208, 22 τοῦ Σεπτεμβρίου (5 τοῦ Ὀχτώβρη), σελ. 3. — 294-297, 319-325.

Πρῶτο γράμμα πρὸς τοὺς πεινασμένους ἀγρότες. [Προκήρυξη. Πετροῦπολη], τυπογραφεῖο τῶν ναροντοβόλτσι, Μάρτις τοῦ 1892. [1] σελ. Ὑπογραφή: Καλοθελητές καί φίλοι τῶν μουζίκων. — 286-287.

P. M. Ἡ πραγματικότητά μας (Τό ἐργατικό κίνημα, ἡ ἀπολυταρχία, ἡ κοινωνία μέ τά στρώματά της... καί ἡ κοινωνική πάλη). — Στό βιβλίο: Χωριστό παράρτημα τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ». Πετροῦπολη, ἔκδ. τῆς «Ἐνώσεως» Πετροῦπολης, 1899, Σεπτεμβρίου, σελ. 3-16. — 59-60.

«*Ραμπότσαγια Μίσλ*» [Βαρσοβία], 1901, ἀρ. φύλλου 12, Ἰουλῆς, σελ. 1. — 290-291.

«*Ραμπότσαγια Μίσλ*», [Πετροῦπολη — Βερολίνο — Βαρσοβία]. — 5, 67, 279, 370, 372, 396.

«*Ραμπότσεγε Ντιέλο*», Γενεύη. — 5, 6, 7, 8, 292-293, 369, 370, 371.

— 1901, τευχος 10, Σεπτεμβρίου, σελ. 1-64. — 276-279, 292-293, 357, 369, 370, 371, 372.

Ριαζάνοφ, Ντ. Μπ. Δυὸ ἀλήθειες. Χειρόγραφο *. — 408-410.

Ροζντέστβενσκι, ΙΙ. Γράμμα στή σύνταξη τοῦ «Ὁρλόβσκι Βέστνικ». — «Ὁρλόβσκι Βέστνικ», 1901, ἀρ. φύλλου 257, 28 τοῦ Σεπτεμβρίου, σελ. 3, στή στήλη: Γράμματα πρὸς τή σύνταξη. — 344-346.

* Τό ἄρθρο «Δυὸ ἀλήθειες» μέ τήν ὑπογραφή «Ν. Ριαζάνοφ» δημοσιεύθηκε σάν παράρτημα τῆς μπροσοῦρας τοῦ Γ. Νεβζόροφ [Στεκλόφ, Γ.] «Μήπως ἀπαρνούμαστε τήν κληρονομιά;» (Γενεύη, 1902).

«Ρούσκι Βέστνικ», Μόσχα — Πετρούπολη. — 395.

«Ρούσκιγε Βέντομοστι», Μόσχα, 1901, ἀρ. φύλλου 210, 1 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 1. — 91, 402, 405.

— 1901, ἀρ. φύλλου 244, 4 τοῦ Σεπτεμβρίου, σελ. 2. — 330-331.

«Ρούσκιγε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1900, τεύχος 4, σελ. 127-157· τεύχος 7, σελ. 153-169· τεύχος 8, σελ. 201-239· τεύχος 10, σελ. 212-259. — 101, 143, 144-145, 146, 147, 148, 151, 157, 158, 159, 160-161, 186, 189-190, 216-217, 218-219, 226, 229.

— 1900, τεύχος 11, σελ. 232-248. — 155.

«Ρούσκιγε Σλόβο», Πετρούπολη. — 29.

Σαλτικόφ-Στσεντρίν, Μ. Ε. Ἀφήγησις γιὰ τὸ πῶς ἓνας μουζικὸς ἔθρεψε δύο στρατηγούς. — 90.

— Ἱστορία μιᾶς πόλης. — 313, 328.

— Καλοπροαίρετοι λόγοι. — 58.

— Καταφύγιο Μοναχό. — 177.

— Ὁ ἄγριος τσιφλικιάς. — 309.

— Οἱ κύριοι Γκολοβλιόφ. — 288, 308.

— Πομπαδοῦροι καὶ Πομπαδοῦρες. — 313, 314, 337.

— Σύγχρονο εἰδύλλιο. — 194.

«Σαμάρσκαγια Γκαζέτα», 1900, ἀρ. φύλλου 9, 13 τοῦ Φλεβάρη, σελ. 1-2. — 327, 333-336, 339.

«Σαράτοβσκι Ντρεβνίκ», 1901, ἀρ. φύλλου 187, 29 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 3· «Παράρτημα τοῦ φύλλου ἀρ. 187», 1901, 31 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 3. — 314-316.

Σαχοβσκόι, Ν. Πλανόδια γεωργικὰ ἐπαγγέλματα. (Ἡ κίνησις τῶν ἐργατῶν γῆς. Οἱ ὄροι τῆς μίσθωσης. Οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στοὺς ἐργοδότες καὶ στοὺς ἐργάτες. Τὰ μέτρα γιὰ τὴν ρύθμισιν τῆς κίνησις τῶν ἐργατῶν). Μόσχα, Σίτιν, 1896. VII, 253. II σελ. — 174.

«Σβομπόντα», Γενεύη, 1901, ἀρ. φύλλου 1. — 364-365.

«Σέβεργναγια Πότστα», Πετρούπολη, 1867, ἀρ. φύλλου 13, 17 (29) τοῦ Γενάρη, σελ. 1. — 37.

Σ' ἓνα τιμητικὸν πόστο. Φιλολογικὴ συλλογὴ, ἀφιερωμένη στὸν Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι. Μέρος II. Χωρὶς τόπο ἐκδόσεως [1900], σελ. 157-197, 314-326. — 29, 101, 148, 155-157.

- Σπιλάγκιν, Ντ. Σ.* — βλ. Ἐγκύκλιος τοῦ ὑπουργοῦ ἐσωτερικῶν πρὸς τοὺς διοικητὰς τῶν κυβερνεῖων πού δοκιμάσθηκαν ἀπὸ τῆς σιτοδείας τοῦ 1901.
- «*Σοβρεμένικ*», Πετρούπολη. — 29.
- «*Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ*», Λονδίνο, 1890. τεῦχος 1, Φλεβάρης, σελ. 50-87. — 45.
- Σουβόριν, Α. Μικρά γράμματα.* CDXIX — «*Νόβογε Βρέμια*», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 9191, 5 (18) τοῦ Ὀχτώβρη, σελ. 1-2. — 343.
- Σταχόβιτς, Μ. Α. Γράμμα στὴ σύνταξη.* [Ἀντιρήσεις στὶς διορθώσεις τοῦ Π. Ροζντένσενσκι]. — «*Ὀρλόβσκι Βέστνικ*», 1901, ἀρ. φύλλου 259, 30 τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 3. — 345-346.
- *Εἰσήγησις στὸ ἱεραποστολικὸ συνέδριον τοῦ Ὀριόλ.* — «*Ὀρλόβσκι Βέστνικ*», 1901, ἀρ. φύλλου 254, 25 τοῦ Σεπτέμβρη, σελ. 2-3. — 342-343, 344.
- «*Στρανά*», Πετρούπολη. — 45.
- Στροῦβε, Π. Μπ. Κριτικὲς παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας.* Μέρος I, Πετρούπολη, Σκοροχόντοφ, 1894, X, 291 σελ. — 109, 194.
- *Πρόλογος [στὸ βιβλίον τοῦ Σ. Βίττε «Ἡ ἀπολυταρχία καὶ τὰ ζέμιστβο»].* — *Στὸ βιβλίον:* Βίττε, Σ. Γ. Ἡ ἀπολυταρχία καὶ τὰ ζέμιστβο. Ἐμπιστευτικὸ ὑπόμνημα τοῦ ὑπουργοῦ οἰκονομικῶν (1899). Τυπώθηκε ἀπὸ τὸ «Ζαριά». Στουτγάρδη, Ντίτς, 1901, σελ. I-XLIV. — 20, 26, 54-73, 394, 395-396, 397.
- Σταερματσίσιφ, Β. Σ. Ἐπισκόπησις τῆς καπνοπαραγωγῆς στὴ Ρωσία.* Μέρος II-III. (Λευκορωσία καὶ περιοχὴ τοῦ Τουρκεστάν), Πετρούπολη, Ντεμάκοφ, 1894, II, 192 σελ. 7 πίνακ., 19 εἰκονογραφημένα φύλλα. — 217.
- «*Συλλογὴ νομοθετημάτων καὶ διαταγμάτων τῆς κυβέρνησης, ἐκδιδόμενη ἀπὸ τῆς διευθύνουσα Σύγκλητον*», Πετρούπολη, 1886, τεῦχος 68, 15 τοῦ Ἰούλη, ἀρθρο 639, σελ. 1390-1405. — 76.
- 1897, τεῦχος 62, 13 τοῦ Ἰούνη, ἀρθρο 778, σελ. 2135-2139. — 34, 76-77.
- [*Σχῆδιον ψηφίσματος πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Β' πού ἐπισυνάφθηκε στὴν προκήρυξιν «Βελικορούς».* 1862.] — *στὸ βιβλίον:* Μποῦρτσεφ, Β. Μέσα σὲ ἑκατὸ χρόνια (1800-1896). Συλλογὴ γιὰ τὴν ἱστορίαν τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν κινήματων στὴ Ρωσία. Σὲ 2 μέρη. Καταρτίστηκε ἀπὸ τὸν Β. Μποῦρτσεφ μὲ συμμετοχὴ τοῦ Σ. Μ. Κραβτσίνσκι (Στεπνιάκ). London, 1897, σελ. 39-40. — 28.
- Σχετικὰ μὲ τίς ζωοτροφὰς στὶς περιφέρειαι, πού δοκιμάσθηκαν ἀπὸ τῆς σιτο-*

δεία. [Περίληψη έκθεσης τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμιστρο τοῦ κυβερνείου Σαράτοφ.] — «Σαράτοφσκι Ντνεβνίκ», 1901, ἀρ. φύλλου 187, 29 τοῦ Αὐγούστου, σελ. 3. — 314-316.

Τό Γιαροσλάβ. — «Ίσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 4, Μάης, σελ. 5, στή στήλη: Ἀπό τήν κοινωνική μας ζωή. — 337, 391.

Τό ἐπεισόδιο τῶν ζέμιστρο τοῦ Αἰκατερινοσλάβ. — «Ίσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 7, Αὐγούστου, σελ. 3-4. — 338.

Τό ἐργοστάσιο Ὀμποῦχοφ. — «Ίσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 6, Ἰούλης, σελ. 4-5, στή στήλη: Χρονικά τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος καί γράμματα ἀπό τίς φάμπρικες καί τά ἐργοστάσια. — 297.

Τό Καζάν. — «Ίσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 3, Ἀπρίλης, σελ. 5, στή στήλη: Ἀπό τήν κοινωνική μας ζωή. — 391.

Τό κατηγορητήριο [σχετικά μέ τήν ὑπόθεση τῶν ταραχῶν τοῦ Μάη στό ἐργοστάσιο Ὀμποῦχοφ]. — «Ίσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 9, Ὀκτώβρης, σελ. 3-5. — 297, 298, 299.

Τό Κίεβο. — «Ίσκρα», [Μόναχο], 1901, ἀρ. φύλλου 3, Ἀπρίλης, σελ. 5, στή στήλη: Ἀπό τήν κοινωνική μας ζωή. — 391.

Τό παρελθόν τῶν ὀργάνων τῶν ζέμιστρο. — «Ζέμιστρο», Μόσχα, 1880, ἀρ. φύλλου 1, 3 τοῦ Δεκέμβρη, σελ. 2-8. — 43.

«Τοργκόβο-Προμίσλεναγια Γκαζέτα», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 109, 16 (29) τοῦ Μάη, σελ. 2. — 174-175.

Τουργκέιεφ, Ι. Σ. Καπνός. — 149, 150, 155-157, 158, 159, 163, 170, 181, 186, 220-221.

— Ρούντιν. — 58-59.

— Σημειώσεις ἐνός κνηγοῦ. Ὁ Ἐπιστάτης. — 306-307.

Τσερνόφ, Β. Μ. Ὁ ἀγρότης καί ὁ ἐργάτης σάν κατηγορίες τοῦ οἰκονομικοῦ καθεστώτος. — Στό βιβλίο: Σ' ἓνα τμητικό πόστο. Φιλολογική συλλογή, ἀφιερωμένη στόν Ν. Κ. Μιχαηλόβσκι. Μέρος II. Χωρίς τόπο ἐκδόσεως, [1900], σελ. 157-197. — 101, 148-149, 155-157.

— Οἱ τύποι τῆς κεφαλαιοκρατικῆς καί τῆς ἀγροτικῆς ἐξέλιξης. — «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1900, τεῦχος 4, σελ. 127-157· τεῦχος 5, σελ. 29-48· τεῦχος 6, σελ. 203-232· τεῦχος 7, σελ. 153-169· τεῦχος 8, σελ. 201-239· τεῦχος 10, σελ. 212-258. — 101, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 156-157, 158, 159-162, 186, 189-190, 215, 217, 219, 226, 229.

— Πάνω στό ζήτημα τῆς κεφαλαιοκρατικῆς καί ἀγροτικῆς ἐξέλιξης. — «Ρούσκογε Μπογκάτσβο», Πετρούπολη, 1900, τεύχος 11, σελ. 232-248. — 155.

Τσέχοφ, Α. Π. *Ἄνθρωπος σέ θήκη. — 334.

Ταιτσέρω, Μπ. Ν. [*Ἐπόμνημα πού υποβλήθηκε στόν κόμη Μιλιούτιν*]. — Στο βιβλίο: [Κοβαλέβσκι Μ. Μ.] *Τό σύνταγμα τοῦ κόμη Λορίς-Μέλι-κοφ*. Λονδίνο, 1893, σελ. 21-24. — 45-46, 56-57.

**Ἐπόμνημα τῶν φιλελευθέρων τῆς Μόσχας πρὸς τόν κόμη Λορίς-Μέλικοφ, πρόεδρο τῆς Ἀνώτερης Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς*. [Ψήφισμα 25 παραγόντων τῶν ζέμιστβο τῆς Μόσχας. Μάρτης 1880.] — Στο βιβλίο: Τζ. Κένναν. *Ἡ τελευταία δῆλωση τῶν ρώσων φιλελευθέρων*. Genève, Elpidine, 1890, σελ. 20-40. — 42.

Φονβίτζω, Ντ. Ι. *Ὁ Ἀνήλικος. — 347.

Χαριτόνοφ, Α. **Ἡ ἐμποροπανήγυρη τοῦ ἀγίου Νικολάου στήν Καχόβκα*. «Τοργκόβο-Προμίσλεναγια Γκαζέτα», Πετρούπολη, 1901, ἀρ. φύλλου 109, 16 (29) τοῦ Μάη, σελ. 2, στή στήλη: Ἐμποροπανηγύρεις. — 174-175.

Χέρτσ, Φ. Ο. *Τά ἀγροτικά ζητήματα*. Μέ πρόλογο τοῦ Ε. Μπέρνσταϊν. Μετάφραση τοῦ Α. Ἰλίνσκι. Πετρούπολη, 1900. 323 σελ. — 101, 125-126, 127, 130-131, 134, 143-147, 148, 151-152, 159, 161, 162, 163, 167-168, 176-177, 180, 181, 182-183, 184, 192-193, 217, 218, 220-221, 226, 229.

Χέρτσενσταϊν, Μ. Ι'. *Λόγος πού ἐκφωνήθηκε στήν Κρατική δούμα στίς 18 τοῦ Μάη 1906*. — Στο βιβλίο: Κρατική δούμα. [Πρώτη περίοδος.] Στενογραφημένα πρακτικά. 1906. Πρώτη σύνοδος. Τόμ. Ι. Συνεδριάσεις 1-18 (ἀπό τίς 27 τοῦ Ἀπρίλη ὡς τίς 30 τοῦ Μάη). Πετρούπολη, 1906, σελ. 465-471. — 250.

Χωριστό παράρτημα τῆς «Ραμπότσαγια Μίσλ». Πετρούπολη, ἐκδ. τῆς «Ἐνωσης» Πετρούπολης, 1899, Σεπτέμβρης, σελ. 3-16. — 59-60.

Ψήφισμα τῶν εὐγενῶν τοῦ Τβέρ. 2 τοῦ Φλεβάρη 1862. — «Κόλοκολ», Λονδίνο, 1862, τεύχος 126, 22 τοῦ Μάρτη, σελ. 1-2. — 27-28.

Ψηφίσματα τῶν ζέμιστβο πρὸς τόν Νικόλαο Β' στά 1894-1895 — βλ. Μίρνι. Σ.

«*Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*», Berlin, 1899, Bd. XIII, S. 710-734. — 147.

— 1900 Bd. XV, S. 406-418. — 137, 139-140, 141.

Auhagen, H. *Über Gross- und Kleinbetrieb in der Landwirtschaft*. — In: «*Landwirtschaftliche Jahrbücher*», Bd. XXV. Berlin, 1896, S. 1-55. — 167, 168.

Bäuerliche Zustände in Deutschland. Berichte, veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik. Bd. 1-3. Leipzig, Duncker und Humblot, 1883. 1 Bd. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXII-XXIV.) — 180.

— Bd. 1. S. 61-74, 273-294. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXII.) — 180-181, 182.

— Bd. 2. S. 193-226. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXIII.) — 181-182.

— Bd. 3. S. 59-112; 2 Tab. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXIV.) — 240-249, 268.

Bensing, F. *Der Einfluss der landwirtschaftlichen Maschinen auf Volks- und Privatwirtschaft*. Breslau, 1898. IX, 205 S. — 127-130, 227.

Bibliothek Russischer Denkwürdigkeiten — βλ. Kawelin, K. und Turgeniew, I. Sozialpolitischer Briefwechsel mit A. I. Herzen.

Brauns Archiv — βλ. «*Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*».

Bulgakoff, S. Βιβλιοκρισία Kautsky, Karl. *Die Agrarfrage*. Eine Uebersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie. Stuttgart, 1899, Dietz, gr. 8°. VIII und 451 S. — In: «*Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*», Berlin, 1899, Bd. XIII, S. 710-734. — 147.

Danmarks Statistik. Statistik Aarbog. 8de aarg. 1903. Udgivet af Statens Statistiske Bureau. Kobenhavn, Bogtrykkeri, [1903]. XIV, 199 S. — 251.

— *Statistik Tabelvoerk, 4-de Raekke, Litra C, N 1. Kreaturholdet den 17de Juli 1876*. Udgivet af det Statistiske Bureau. Kobenhavn, Bogtrykkeri, 1878. XXI, 136 S. — 266, 268-271.

Danmarks Statistik. Statistik Tabelvoerk, 5-e Raekke, Litra C, N 2. Kreaturholdet den 15de Juli 1898. Udgivet af Statens Statistiske Bureau. Kobenhavn, Bogtrykkeri, 1901. 52, 144 S. — 257-265, 266-272.

— *Statistik Tabelvoerk, 4-de Raekke, Litra C, N 9. Danmarks Jordbrug*,

ordnede efter Storrelsen af deres Hartkorn den 1. Januar 1895. Udgivet af Statens Statistiske Bureau. Kobenhavn, Bogtrykkeri, 1896. 40, 183 S. — 251-252, 253-255, 259-261.

David, E. *Bäuerliche Barbaren*. — In: «Sozialistische Monatshefte», Berlin, 1899, N 2, S. 62-71. — 130-131, 159, 160-161, 163, 217.

Demombynes, G. *Constitutions européennes*. Résumé de la législation concernant les parlements, les conseils provinciaux et communaux et l'organisation judiciaire dans les divers états de l'Europe avec une notice sur le Congrès des États-Unis d'Amérique. T. I. Paris, 1881. XXXV, 740 p. — 394-395.

Die *Deutsche Volkswirtschaft am Schlusse des 19. Jahrhunderts*. Auf Grund der Ergebnisse der Berufs- und Gewerbezahlung von 1895 und nach anderen Quellen bearbeitet im Kaiserlichen Statistischen Amt. Berlin, Puttkammer und Mühlbrecht, 1900. VII, 209 S. — 217.

Dittenberger. *Die bäuerlichen Verhältnisse des Eisenacher Unterlandes (III. Verwaltungsbezirk des Grossherzogtums Sachsen)*. — In: *Bäuerliche Zustände in Deutschland*. Berichte, veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik. Bd. 1. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1883, S. 61-74. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXII.) — 180-181.

Drechsler, H. *Die bäuerlichen Zustände in einigen Teilen der Provinz Hannover*. — In: *Bäuerliche Zustände in Deutschland*. Berichte, veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik. Bd. 3. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1883, S. 59-112; 2 Tab. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXIV.) — 239-248, 268.

— *Die Verteilung des Grundbesitzes und der Viehhaltung im Bezirke des landw. Kreisvereins Göttingen*. — In: «Landwirtschaftliche Jahrbücher», Bd. XV, Berlin, 1886, S. 753-811. — 239-248, 268.

Engels, F. *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*. Philosophie. Politische Ökonomie. Sozialismus. Leipzig, Genossenschafts-Buchdr., 1878. VIII, 274 S. — 153.

— *Vorbemerkung* [zu: *Der Deutsche Bauernkrieg*]. 1. Juli 1874. In: F. Engels. *Der Deutsche Bauernkrieg*. Leipzig, 1875, S. 3-19. — 19.

— *Vorwort* [zu: *Zur Wohnungsfrage*]. 10. Januar 1887. — In: F. Engels. *Zur Wohnungsfrage*. S.-Abdr. aus dem «Volksstaat» von 1872. Zweite, durchges. Aufl. Höttingen-Zürich, 1887, S. 3-10. — 157-158.

— *Zur Wohnungsfrage*. S.-Abdr. aus dem «Volksstaat» von 1872. Zweite, durchges. Aufl. Höttingen-Zürich, 1887, 72 S. (Sozialdemokratische Bibliothek. XIII.) — 153, 157-158.

— [*Zur Wohnungsfrage*.] — «Der Volksstaat», Leipzig, 1872, N 51, 26.

Juni, S. 1-2; N 52, 29. Juni, S. 1-2; N 53, 3. Juli, S. 1-2; N 103, 25. Dezember, S. 1-2; N 104, 28. Dezember, S. 1-2; 1873, N 2, 4. Januar, S. 1-3; N 3, 8. Januar, S. 1; N 12, 8. Februar, S. 1; N 13, 12. Februar, S. 1-2; N 15, 19. Februar, S. 1; N 16, 22. Februar, S. 1. Στά NN 51-53 τοῦ 1872 τίτλος: Wie Proudhon die Wohnungsfrage löst; στά NN 103-104 τοῦ 1872 καὶ στά NN 2-3 τοῦ 1873 τίτλος: Wie die Bourgeoisie die Wohnungsfrage löst; στά NN 12-13, 15-16 τοῦ 1873 τίτλος: Nachtrag über Proudhon und die Wohnungsfrage. — 153, 157-158.

Ergebnisse der Erhebungen über die Lage der Landwirtschaft im Grossherzogtum Baden 1883. [Karlsruhe, Braun, 1883.] 185 S., 8 Taf. (Στήν ἐκδ.: Erhebungen über die Lage der Landwirtschaft im Grossherzogtum Baden 1883, veranstaltet durch das Grossherzogliche Ministerium des Innern. Bd. 4.) — 182-189.

Erhebungen über die Lage der Landwirtschaft im Grossherzogtum Baden 1883, veranstaltet durch das Grossherzogliche Ministerium des Innern. Bd. 4. Karlsruhe, Braun, 1883, 185 S., 8 Taf. — 182-189.

Goltz, T. *Die ländliche Arbeiterklasse und der preussische Staat.* Jena, Fischer, 1893. VI, 300 S. — 135-136.

Hecht, M. *Drei Dörfer der badischen Hard.* Eine wirtschaftliche und soziale Studie. Leipzig, Wilhelm, 1895. 94 S. — 159-167, 184-185, 186, 191, 208, 217, 229-230.

*Helms, E. *Die sozialdemokratische und gewerkschaftliche Bewegung in Dänemark.* Leipzig, Hirschfeld, 1907. 200 S. — 234.

Hertz, F. O. *Die agrarischen Fragen im Verhältnis zum Sozialismus.* Mit einer Vorrede von Ed. Bernstein. Wien, 1899, VII. 141 S. — 101, 125-126, 127, 130-131, 134, 143-147, 148, 151-152, 159, 161, 162, 163, 167-168, 176-177, 180, 181, 182-183, 184, 192-193, 217, 218, 220-221, 226, 229.

Huschke, L. *Landwirtschaftliche Reinertrags-Berechnungen bei Klein-, Mittel- und Grossbetrieb, dargelegt an typischen Beispielen Mittelthüringens.* Jena, Fischer, 1902. VI, 184 S. — 179-180.

*Kautsky, K. *Die Agrarfrage.* Eine Übersicht über die Tendenzen der modernen Landwirtschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie. Stuttgart, Dietz, 1899, VIII 451 S. — 101-102, 126, 127, 130, 131, 132, 135, 136, 137, 139-140, 145-146, 149-150, 153-154, 155-156, 158-159, 162, 167, 168, 190, 202, 228, 230.

* Μέ ἀστερίσκο σημειώνονται τὰ βιβλία στά ὁποῖα ὑπάρχουν σημειώσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν. Τὰ βιβλία αὐτά φυλάγονται στό Ἄρχειο τοῦ Ἰνστιτούτου Μαρξισμοῦ-Λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ.

- *Die Elektrizität in der Landwirtschaft.* — «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1900–1901, 19 J-g, Bd. I., N. 18, S. 565–572. — 137.
- *Tolstoi und Brentano.* «Die Neue Zeit». Stuttgart, 1900–1901, 19 J-g, Bd. II, N 27, S. 20–28. — 150–151.
- *Zwei Kritiker meiner «Agrarfrage»* — «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1899–1900. 18 J-g, Bd. 1, N 10, S. 292–300; N 11, S. 338–346; N 12, S. 363–368; N 14, S. 428–463; N 15, S. 470–477. — 145, 146–148, 168.
- Kawelin, K. D. Briefe an A. I. Herzen. 6. August 1862.* — In: Kawelin, K. und Turgeniew, I. Sozial-politischer Briefwechsel mit A. I. Herzen. Mit Beil. und Erläut. hrsg. von M. Dragomanow. Aut. Übers. aus dem Russischen von B. Minzes, Stuttgart, 1894, S. 64–66. (Bibliothek Russischer Denkwürdigkeiten. Hrsg. v. Schieman. Bd. 4.) — 31, 32–33, 36.
- Kawelin K. und Turgeniew, I. Sozial-politischer Briefwechsel mit A. I. Herzen.* Mit Beil. und Erläut. Hrsg. v. M. Dragomanow. Aut. Übers. aus dem Russischen v. B. Minzes. Stuttgart, 1894, S. 64–66. (Bibliothek Russischer Denkwürdigkeiten. Hrsg. v. Schieman. Bd. 4.) — 31, 32–33, 36.
- Klawki, K. Über Konkurrenzfähigkeit des landwirtschaftlichen Kleinbetriebes.* — In: «Landwirtschaftliche Jahrbücher», Bd. XXVIII. Berlin, 1899, S. 363–484. — 167, 168–179, 186, 199, 207, 231, 249.
- Laferté, V. Alexandre II. Détails inédits sur sa vie intime et sa mort.* Bâle—Genève—Lyon, Georg, 1882. 219 p. — 43–44.
- «*Landwirtschaftliche Jahrbücher*», Bd. XV Berlin, 1886, S. 753–811. — 240–249, 268.
- Bd. XXV. Berlin, 1896, S. 1–55. — 167, 168.
- Bd. XXVIII. Berlin, 1899, S. 363–484. — 167, 168–179, 186, 199, 207, 231, 249.
- Langsdorff, K. Die bäuerlichen Verhältnisse im Königreich Sachsen.* — In: Bäuerliche Zustände in Deutschland. Berichte, veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik. Leipzig, 1883, Bd. 2. S. 193–226. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXIII.) — 181–182.
- Lassalle, F. Briefe an K. Marx. 24. Juni 1852.* — In: Lassalle, F. Briefe an K. Marx und F. Engels 1849 bis 1862. Stuttgart, Dietz, 1902, S. 52–54. (In: Aus dem literarischen Nachlass von K. Marx, F. Engels und F. Lassalle. Hrsg. F. Mehring, Bd. 4.) — 373.
- Leroy-Beaulieu, A. Un homme d'état Russe (Nicolas Milutine) d'après sa correspondance inédite.* Étude sur la Russie et la Pologne pendant la règne d'Alexandre II (1855–1872). Paris, Hachette, 1884, XI, 332 p. — 34.

- Mack, P. Der Aufschwung unseres Landwirtschaftsbetriebes durch Verbilligung der Produktionskosten.* Eine Untersuchung über den Dienst, den Maschinenteknik und Elektrizität der Landwirtschaft bieten. König-berg, 1900. 56 S. — 137-138, 140-141.
- Mackenzie, W. La Russie.* Le pays — les institutions, les moeurs. Ouvrage trad. de l'angl. par H. Bellenger. Paris, Decaux c. Dreyfous, 1877. III, 431, 448 p. — 394.
- Marx, K. und Engels, F. Manifest der Kommunistischen Partei.* Veröffentlicht im Februar 1848. London, gedr. in der Office der «Bildungs-Gesellschaft für Arbeiter» von J. E. Burghard, 1848. 23 S. — 152.
- Marx, K. Das Elend der Philosophie.* Antwort auf Proudhouns «Philosophie des Elends». Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky. Mit Vorw. und Noten von F. Engels. Stuttgart, Dietz, 1885. XXXVII, 209 S. — 230.
- * — *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III, T. 2. Buch III: Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion. Kap. XXIX bis LII. Hrsg. von F. Engels. Hamburg. Meissner, 1894, IV, 422 S. — 110-114, 118-119, 186, 236-237, 262.
- *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850.* Abdr. aus der «Neuen Rheinischen Zeitung». Mit Einl. von F. Engels. Berlin, «Vorwärts», 1895, 112 S. — 72-73.
- *Theorien über den Mehrwert.* Aus dem nachgelassenen Manuskript «Zur Kritik der politischen Ökonomie». Hrsg. v. K. Kautsky. Bd. II. David Ricardo. 2 T. Stuttgart, Dietz, 1905. IV, 384 S. — 122, 237.
- Mazade, Ch. de. La Russie sous l'Empereur Alexandre II.* La crise de l'autocratie et la société russe. — In: «La Revue des deux Mondes», Paris, 1862, 15 Juin, p. 769-803. — 27.
- *«Die Neue Zeit»*, Stuttgart, 1899-1900, 18 J-g, Bd. I, N 10. S. 292-300; N 11, S. 338-346; N 12, S. 363-368; N 14, S. 428-463; N 15, S. 470-477. — 145, 146-148, 168.
- 1900-1901, 19 J-g, Bd., I, N 18, S. 565-572. — 137.
- 1900-1901, 19 J-g, Bd. II, N 27, S. 20-28. — 150-151.
- Pringsheim, O. Landwirtschaftliche Manufaktur und elektrische Landwirtschaft.* — «Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik», Berlin, 1900, Bd. XV, S. 406-418. — 137, 139, 141.
- Pudor, H. Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen im Auslande.* Bd. I. Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in den skandinavischen

- Ländern. Leipzig, Dietrich, 1904, VIII. 153 S. — 250, 251, 256-257.
- Ranke, H. *Die Verhältnisse von drei Bauerngemeinden in der Umgebung Münchens.* — In: *Bäuerliche Zustände in Deutschland. Berichte, veröffentlicht vom Verein für Sozialpolitik.* Bd. 1, Leipzig, Duncker u. Humblot, 1883, S. 273-294. (Schriften des Vereins für Sozialpolitik. XXII.) — 182.
- «*La Revue des deux Mondes*», Paris, 1862, 15 Juin, p. 769-803. — 27.
- Richter, E. *Sozialdemokratische Zukunftsbilder.* Berlin. 1891, 48 S. — 147-148.
- Schriften des Vereins für Sozialpolitik.* XXII-XXIV. *Bäuerliche Zustände in Deutschland.* Bd. 1-3. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1883. 1 Bd. — 180.
- XXII. *Bäuerliche Zustände in Deutschland.* Bd. 1. S. 61-74, 273-294. — 180-181, 182.
- XXIII. *Bäuerliche Zustände in Deutschland.* Bd. 2. S. 193-226. — 181-182.
- XXIV. *Bäuerliche Zustände in Deutschland.* Bd. 3. S. 59-112; 2 Tab. — 240-249, 268.
- Seufferheld, A. *Die Anwendung der Elektrizität im landwirtschaftlichen Betriebe, aus eigener Erfahrung mitgeteilt.* Stuttgart, Ulmer, 1899. 42 S. — 137.
- «*Sozialistische Monatshefte*», Berlin, 1889, N 2, S. 62-71. — 130-131, 159, 160-161, 163, 216-217.
- Sprenger. *Die Lage der Landwirtschaft in Baden.* Karlsruhe, 1884. — 187.
- Statistik des Deutschen Reichs.* Hrsg. vom Kaiserlichen Statistischen Amt. Neue Folge. Bd. 112. *Die Landwirtschaft im Deutschen Reich. Nach der landwirtschaftlichen Betriebszählung vom 14 Juni 1895.* Berlin, 1898. VIII, 70, 500 S. — 107-109, 130-131, 141-143, 171, 192, 195, 225, 228, 229, 231, 248.
- Statistique agricole de la France. Résultats généraux de l'enquête décennale de 1892.* Paris, 1897. 451, 365 p. — 107.
- «*Thiel's Landwirtschaftliche Jahrbücher*» βλ. «*Landwirtschaftliche Jahrbücher*».
- Tikhomirov, L. *La Russie politique et sociale.* Paris, Giraud, 1886. IV, 560 p. — 40.

«Vorwärts», Leipzig — Berlin. — 147.

«Der Volksstaat», Leipzig, 1872, N 51, 26. Juni, S. 1.-2; N 52, 29. Juni, S. 1.-2; N 53, 3. Juli, S. 1.-2; N 103, 25. Dezember, S. 1.-2; N 104, 28. Dezember, S. 1.-2; 1873, N 2, 4. Januar, S. 1.-3; N 3, 8. Januar, S. 1; N 12, 8. Februar, S. 1; N 13, 12. Februar, S. 1.-2; N 15, 19. Februar, S. 1; N 16, 22. Februar, S. 1. — 153, 157-158.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Α

Ἀλέξανδρος Α' (Ρομάνοφ) (1777-1825) — ρώσος αὐτοκράτορας. (1801-1825). — 359, 362.

Ἀλέξανδρος Β' (Ρομάνοφ) (1818-1881) — ρώσος αὐτοκράτορας (1855-1881). — 39, 41, 43-44, 45, 63, 67.

Ἀλέξανδρος Γ' (Ρομάνοφ) (1845-1894) — ρώσος αὐτοκράτορας (1881-1894). — 46, 56, 58, 76.

Ἀλεξάντροφ, Π. Γ. (γεννήθηκε τὸ 1859) — πολιτικός μηχανικός, βοηθὸς τοῦ διευθυντῆ τῶν ἐργασιῶν ἐκβάθυνσης τῆς κοίτης τοῦ Βόλγα· στὰ 1893-1895 διεύθυνε τὴν κατασκευὴ τοῦ ἀντιπλημμυρικοῦ φράγματος τοῦ Σόρμποβο (κοντὰ στὸ Νίζνι Νόβγκοροντ), καταχράστηκε πάνω ἀπὸ 50 χιλιάδες ρούβλια τοῦ δημοσίου ἀπὸ τὰ ποσὰ πού εἶχαν διατεθεῖ γιὰ τὰ ἔργα καὶ γι' αὐτὸ καταδικάστηκε σ' ἓνα χρόνο φυλακῆ. — 332-333.

Ἀλτσέβσκι, Α. Κ. (1836-1901) — ἑκατομμυριοῦχος, ἴδρυσε τὴν Ἐμπορικὴ τράπεζα Χαρκόβου (1868) καὶ τὴν Ἀγροτικὴ τράπεζα Χαρκόβου (1871), τῆς ὁποίας ἦταν μόνιμος γενικός διοικητής. Ἦταν ἰδρυτῆς καὶ ἰδιοχτήτης τῶν ἑταιριῶν μεταλλείων τοῦ Ἀλεξέγεβο (1879) καὶ τοῦ Ντονέτς-Γιούργεβο (1894) καὶ μιᾶς σειρᾶς ἐργοστασιῶν. Τὴν περίοδο τῆς κρίσης χρεοκόπησε. Ἔβαλε τέρμα στὴ ζωὴ του αὐτοκτονώντας. — 86.

Ἀμβρόσιος (Κλιοντσαμιόφ, Α. Ι.) (1821-1901) — ἓνας ἀπὸ τοὺς πῖο ἀντιδραστικούς ἐκπροσώπους τοῦ ρωσικοῦ ὀρθόδοξου κλήρου, διεξήγαγε ἀγῶνα ἐνάντια καὶ στίς παραμικρότερες ἀκόμα ἐκδηλώσεις τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος. Ἀπὸ τὸ 1860 ὡς τὸ 1867 ἔβγαζε στὴ Μόσχα τὸ περιοδικὸ «Ντουσεσπασίτελνογε Τστένιγε». Ἀπὸ τὸ 1882 — ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Χαρκόβου καὶ τοῦ Ἀχτίρ. Ἀπὸ τὸ 1884 καὶ ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἦταν διευθυντῆς καὶ ἐκδότης τοῦ θεολογικοῦ περιοδικοῦ «Βέρα ἰ Ράζουμ» πού ἔβγαине στὸ Χάρκοβο. — 346-347.

Ἄννεσκι, Ν. Φ. (1843-1912) — οἰκονομολόγος-στατιστικός καὶ δημοσιολόγος, ἐπιφανὴς παράγοντας τοῦ κινήματος τῶν φιλελευθέρων ναρόντικων. Καθοδηγοῦσε τὴ στατιστικὴ τῶν ζέμιστρο σέ κάμποσα κυβερνεῖα. Μὲ τὴν καθοδήγησιν καὶ ἐπιμέλειαν του ἐκδόθησαν πολλές στατιστικὲς ἐργασίες. Πῆρε μέρος στὴν ἐκδόσιν τῆς δίτομης συλλογῆς «Ἡ ἐπίδρασιν τῶν σοδειῶν καὶ τῶν τιμῶν τῶν σιτηρῶν σέ μερικές πλευρές τῆς ρωσικῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας» (1897), συνεργαζόταν στὰ περιοδικά: «Ντιέλο» καὶ «Ὁτέσεστβενιγε Ζαπίσκι» ἦταν μέλος τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ περιοδικοῦ τῶν φι-

λελευθέρων ναρόντικων «Ρούσκογε Μπογκάτσβο». Στά 1904–1905 ήταν ένας από τους καθοδηγητές της αστικο-φιλελεύθερης οργάνωσης «Ένωση άπελευθέρωσης». Τό 1906 έδρασε σάν ένας από τους οργανωτές και καθοδηγητές του συγγενικού προς τους καντέτους μικροαστικού κόμματος τών «λαϊκών σοσιαλιστών» πού άποσπάστηκαν από τή δεξιά πτέρυγα τών έσέρων. Στά τελευταία χρόνια τής ζωής του άποσύρθηκε από τήν πολιτική. — 337.

Άννίβας (Hannibal), *Βάοκα* (247–183 π.Χ.) — στρατηλάτης τών καρχηδονίων, πού στά 216 π. Χ. κατήγαγε μεγάλη νίκη κατά τών ρωμαίων στή μάχη τών Καννών. Ό Άννίβας έδωσε στον πατέρα του όρκο ν' άγωνίζεται ώς τό τέλος τής ζωής του έναντια στους ρωμαίους πού είχαν ύποδουλώσει τήν Καρχηδόνα, — και από δώ προέρχεται ή έκφραση «Όρκος του Άννίβα». — 59.

Άντονόβιτς — στατιστικός, τό 1901 έργαζόταν στό γραφείο στατιστικής του συμβουλίου τών ζέμιστρο του κυβερνείου Χαρκόβου. — 338.

Άξάκοφ, Ι. Σ. (1823–1886) — έπιφανής παράγοντας του κινήματος τών σλαβόφιλων, συγγραφέας και δημοσιολόγος. Ξεσκέπαζε τίς καταχρήσεις τής τσαρικής διοίκησης και ύποστήριζε ένα μετριοπαθές-φιλελεύθερο πρόγραμμα — τήν έλευθερία του τύπου, τήν κατάργηση τών προνομίων τών ευγενών κτλ. Οί έφημερίδες πού έβγαζε — «Πάρους», «Ντέν», «Μοσκβά» — άντιμετώπιζαν έπανειλημμένες διώξεις από τή λογοκρισία. Άπό τό καιρό τής πολωνικής εξέγερσης του 1863 ύποστήριξε τήν αντίδραση τών ευγενών-φουδαρχών, προπαγάνδιζε τίς ιδέες τής συνένωσης τών σλαβικών λαών κάτω από τήν ήγεσία τής ρωσικής μοναρχίας. Έπικρίνοντας τήν κυβέρνηση σέ όρισμένα έπι μέρους ζητήματα, ό Άξάκοφ παρέμεινε πάντοτε όπαδός του μοναρχισμού. Τό σχέδιό του — νά δημιουργηθεί ένα κράτος μέ τοπική αυτοδιοίκηση και μ' έπικεφαλής έναν άπολυταρχικό τσάρο — τό χρησιμοποίησε πλατιά ή τσαρική κυβέρνηση για έρωτοτροπίες μέ τους φιλελεύθερους. — 29, 47.

Άξελρόντ, ΙΙ. Μπ. (1850–1928) — ένας από τους ήγέτες του μενσεβικισμού' στή δεκαετία 1870–1880 ήταν ναρόντικος και μετά τή διάσπαση τής «Ζεμλιά ι βόλια» προσχώρησε στήν όμάδα «Τσιόρνι περεντέλ»' στά 1883 πήρε μέρος στή δημιουργία τής όμάδας «Άπελευθέρωση τής δουλειάς». Άπό τό 1900 ήταν μέλος τής συνταχτικής έπιτροπής τής «Έσκρα» και του «Ζαριά». Στό ΙΙ Συνέδριο του ΣΔΕΚΡ — μενσεβίκος. Τό 1905 έριξε τήν όπορτουμιστική ιδέα για τή σύγκληση ενός πλατιού «έργατικού συνεδρίου», μέ τό όποιο ήθελε νά ύποκαταστήσει τό κόμμα του προλεταριάτου. Στά χρόνια τής αντίδρασης ήταν ένας από τους καθοδηγητές τών λικβινταριστών και μέλος τής συνταχτικής έπιτροπής τής έφημερίδας τών μενσεβίκων-λικβινταριστών «Γκόλος Σοτσιάλ-Ντεμοκράτα»' στά 1912 πήρε μέρος στον άντικομματικό «συνασπισμό του Αύγουστου». Στά χρόνια του πρώτου παγκόσμιου πολέμου έπαιρνε κεντριστική θέση, συγκαλύπτοντας τίς σοσιαλ-σθβινιστικές άπόψεις του μέ διεθνιστική φρασεολογία. Πήρε μέρος στις συνδιασκέψεις του Τσίμερβαλντ και του Κίνταλ, όπου άκολουθούσε τή δεξιά πτέρυγα.

Τή Μεγάλη Όχτωβριανή σοσιαλιστική επανάσταση τήν άντιμετώπιζε έχθρικά και προπαγάνδιζε τήν ένοπλη επέμβαση έναντια στή Σοβιετική Ρωσία. — 65, 409.

Λουχάγκεν (Auhagen), *Χουΐβερτ* — γερμανός άστός οικονομολόγος, συνεργάτης του «Landwirtschaftliche Jahrbücher» («Άγροτική Έπετηρίδα»). Συγγραφέας του έργου «Grossbetrieb und Kleinbetrieb in der Landwirtschaft» («Η μεγάλη και ή μικρή παραγωγή στην άγροτική οικονομία») (1896). — 167, 168.

Άρακτσέγεφ, *Α. Α.* (1769–1834) — ένας από τους πιο αντιδραστικούς εκπροσώπους της τσαρικής άπολυταρχίας, κόμης, ύπουργός στρατιωτικών στην περίοδο της βασιλείας του Άλεξάνδρου Α΄ διακρινόταν για τή σκληρότητα και τήν άπανθρωπιά του, έξασκούσε τεράστια επίδραση πάνω στην έξωτερική και έξωτερική πολιτική της Ρωσίας. Μέ τό όνομα του Άρακτσέγεφ συνδέεται μία όλόκληρη περίοδος αντιδραστικής άστυνομικής άθαιρεσίας, άγριας στρατοκρατίας, καταδόσεων, δωροδοκιών, έξαγορών και άποστεωμένης ψιλκατζίδικης τυπολατρίας — τό λεγόμενο καθεστώς του «άρακτσεγεβισμού». — 31.

B

B. B. — βλ. Βοροντσόφ, Β. Π.

Βάννοβσκι, *Η. Σ.* (1822–1904) — στρατηγός του τσαρικού στρατού, στά 1882–1898 ύπουργός στρατιωτικών. Τό 1899 ήταν πρόεδρος της επιτροπής για τήν έρευνα των αιτιών που είχαν προκαλέσει τίσ φοιτητικές ταραχές στά άνωτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Στά 1901–1902 — ύπουργός της παιδείας. Για τά καθησυχάσει τίσ φοιτητικές ταραχές χρησιμοποίησε φιλελεύθερη φρασολογία, ύποσχόμενος «στοργική μέριμνα για τό σχολείο». Μέ ύποκριτικές έρωτοτροπίες προσπαθούσε νά μειώσει τή δυσαρέσκεια των προοδευτικών στρωμάτων της κοινωνίας για τήν αντιδραστική πολιτική του τσαρισμού. Έφαρμόζοντας μία σειρά από άσήμαντες μεταρρυθμίσεις στον τομέα της παιδείας, ό Βάννοβσκι συνέχισε τήν πολιτική των διωγμών ενάντια στο έπαναστατικό κίνημα των φοιτητών. — 34, 35, 94, 377.

Βελεπόλσκι, *Α.* (1803–1877) — μαρκήσιος και κόμης, πολωνός κρατικός παράγοντας, έφάρμοζε αντιδραστική πολιτική που άποσκοπούσε στην υπέρσπιση των ταξικών συμφερόντων της σλιάχτα* της Πολωνίας. Τό 1861, τον καιρό της άνόδου του κοινωνικού κινήματος στην Πολωνία, ό Βελεπόλσκι άπευθύνθηκε στον Άλέξανδρο Β΄ με γράμμα, στό όποιο τόνιζε τήν άνάγκη επί μέρους μεταρρυθμίσεων με σκοπό τήν άποτροπή της επανάστασης. Λίγο άργότερα ό Άλέξανδρος Β΄ τον διόρισε σε ήγετικές διοικητικές θέσεις στην Πολωνία (πολιτικό διοικητή, αντιπρόεδρο του Κρατικού Συμβουλίου του Βασιλείου της Πολωνίας). Στη δράση του ό Βελεπόλσκι έρωτοτροπούσε με τά μετριοπαθή-φιλελεύθερα στρώματα της πολωνικής κοινωνίας και ταυτόχρονα κατέπνιγε άπάνθρωπα τίσ έπαναστατικές έκδηλώσεις. Μετά τήν κατάπνιξη της έξεγερσης της Πολωνίας στά 1863 ό Βελεπόλσκι παραιτήθηκε και άναχώρησε στο έξωτερικό. — 45.

Βίσμαρκ (Bismarck), *Όττο Έντουαρντ Λεοπόλντ* (1815–1898) — κριτικός παράγοντας και διπλωμάτης της Πρωσίας και της Γερμανίας, ό πρώ-

* — προνομιούχο στρώμα εύγενών μικρογαιοχτημόνων. Σημ. μετ.

τος καγκελάριος τῆς Γερμανικῆς αὐτοκρατορίας, πού ἐπονομάστηκε «σιδηροῦς καγκελάριος». Τό 1862 — πρῶθυπουργός καί ὑπουργός ἐξωτερικῶν τῆς Πρωσσίας. Βασικός σκοπός τοῦ Βίσμαρκ ἦταν ἡ συνένωση «διά πυρός καί σιδήρου» τῶν μικρῶν καί ἀπομονωμένων γερμανικῶν κρατιδίων καί ἡ δημιουργία ἐνιαίας Γερμανικῆς αὐτοκρατορίας κάτω ἀπό τήν ἡγεμονία τῆς Πρωσσίας τῶν γιουόνκερς. Τό Γενάρη τοῦ 1871 ὁ Βίσμαρκ ἔγινε καγκελάριος τῆς Γερμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀπό τό 1871 ὡς τό 1890 διεύθυνε ὅλη τήν ἐξωτερική καί ἐσωτερική πολιτική τῆς Γερμανίας, κατευθύνοντας τήν πρὸς τό συμφέρον τῶν τσιφλικάδων-γιουόνκερς καί προσπαθώντας ταυτόχρονα νά ἐξασφαλίσει τή συμμαχία τῶν γιουόνκερς μέ τή μεγαλοαστική τάξη.

Ἀφοῦ δέν κατόρθωσε νά πνίξει τό ἐργατικό κίνημα μέ τόν ἔκτακτο νόμο ἐνάντια στούς σοσιαλιστές, πού εἰσήγαγε τό 1878, ὁ Βίσμαρκ παρουσιάστηκε μ' ἓνα δημαγωγικό πρόγραμμα κοινωνικῆς νομοθεσίας, εἰσάγοντας νόμους γιά ὑποχρεωτική κοινωνική ἀσφάλιση ὀρισμένων κατηγοριῶν ἐργατῶν. Ὡστόσο ἡ προσπάθειά του νά ἀποσυνθέσει τό ἐργατικό κίνημα μέ τιποτένιες ἐλεημοσύνες ἔμεινε χωρὶς ἀποτέλεσμα. Τό Μάρτη τοῦ 1890 παραιτήθηκε. — 75.

Βίττε, Σ. Γ. (1849—1915) — ρώσος κρατικός παράγοντας στά τέλη τοῦ XIX μέ ἀρχές τοῦ XX αἰῶνα, ἐκπρόσωπος τῶν συμφερόντων τοῦ «στρατιωτικο-φεουδαρχικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ» τῆς τσαρικῆς Ρωσίας, φανατικός ὀπαδός τῆς ἀπολυταρχίας πού προσπαθοῦσε νά διατηρήσει τή μοναρχία μέ ἀσήμαντες παραχωρήσεις στή φιλελεύθερη ἀστική τάξη καί μέ σκληροῦς διαγωγούς ἐνάντια στό λαό ἕνας ἀπό τοὺς ὀργανωτές τῆς κατάπιξης τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905—1907. Μέ τά μέτρα πού πῆρε ὁ Βίττε ὡς ὑπουργός συγκοινωνίας (Φλεβάρης—Αὐγουστος τοῦ 1892), ὑπουργός οικονομικῶν (1892—1903) καί πρῶθυπουργός (Ὀχτώβρης 1905—Ἀπρίλης 1906) στόν τομέα τῶν δημοσίων οικονομικῶν, τῆς δασμολογικῆς πολιτικῆς, μέ τήν κατασκευή σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, τήν ἐργατική νομοθεσία καί τήν παντοειδῆ ἐνθάρρυνση τῆς ἐπένδυσης ξένων κεφαλαίων ὑποβοήθησε τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία καί τό δυνάμωμα τῆς ἐξάρτησής της ἀπό τίς ἱμπεριαλιστικές Δυνάμεις. «Ἐργατικό-μεσίτην», «πράχτορα τοῦ χρηματιστηρίου» — ἔτσι τόν χαρακτήριζε ὁ Β. Ι. Λένιν. — 20, 25—26, 28, 33—35, 40, 41—43, 44, 45—46, 47, 49, 50—54, 56, 57, 63—64, 65, 67, 70, 394, 395.

Βοροντσόφ, Β. Π. (Β. Β.) (1847—1918) — ρώσος οικονομολόγος καί δημοσιολόγος, ἕνας ἀπό τοὺς θεωρητικούς τοῦ φιλελεύθερου ναροντικισμοῦ τῆς περιόδου 1880—1900, συγγραφέας τῶν βιβλίων: «Οἱ τύχες τοῦ καπιταλισμοῦ στή Ρωσία» (1882), «Οἱ κατευθύνσεις μας» (1893), «Δοκίμιο θεωρητικῆς οἰκονομίας» (1895) καί ἄλλων· στά ἔργα αὐτά ἰσχυρίζοταν ὅτι στή Ρωσία δέν ὑπάρχουν ὄροι γιά τήν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, ἐξυμνοῦσε τή μικροεπιχειρηματική παραγωγή, ἐξιδανίκευε τήν ἀγροτική κοινότητα. Κήρυσσε τή συμφιλίωση μέ τήν τσαρική κυβέρνησι καί πάλευε ἀποφασιστικά ἐνάντια στό μαρξισμό. Οἱ ἀπόψεις τοῦ Βοροντσόφ ἐπικρίθηκαν ἀυστηρά σέ πολλές ἐργασίες τοῦ Β. Ι. Λένιν. — 244, 408.

Γ

Γαβρίλοφ, Α. Ι. (γεννήθηκε τό 1869) — ἐργάτης τοῦ ἐργοστασίου Ὀμπούχοφ, ἕνας ἀπό τοὺς καθοδηγητές τῆς ἀπεργίας τῶν ἐργατῶν τοῦ ἐρ-

γροστασίου αὐτοῦ τὸ Μάη τοῦ 1901. Συνελήφθη καὶ καταδικάστηκε ἀπὸ τὸ τσαρικό δικαστήριον σὲ 6 χρόνια καταναγκαστικά ἔργα. — 298.

Γιακοβένκο, Β. Ι. (γεννήθηκε τὸ 1859) — δημοσιολόγος καὶ στατιστικός τῶν ζέμιστρο. Δούλευε στὰ γραφεῖα στατιστικῆς τῶν ζέμιστρο τῆς Μόσχας καὶ τοῦ Τβέρ. Ἀπὸ τὸ 1894 ὡς τὸ 1901 διεύθυνε τὶς στατιστικὰς ἐργασίας τῶν ζέμιστρο τῆς Πετρούπολης. Συνεργαζόταν στὰ περιοδικὰ «Ρούσκιγε Βέντομοστι», «Οὔτέσεστβεννιγε Ζαλίσκι», «Σέβερνι Βέστνικ». — 409.

Γιάκοβλεβα, Μ. (γεννήθηκε τὸ 1883) — ἐργάτρια τοῦ χαρτοποιείου Πετρούπολης, πῆρε μέρος στὴν ἀπεργία τοῦ ἐργοστασίου Ὀμπούχοφ στὰ 1901. — 298, 300.

Γιανσόν, Γ. Ε. (1835-1893) — οικονομολόγος καὶ στατιστικός, καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Πετρούπολης. Ἦταν μέλος τοῦ συμβουλίου στατιστικῆς ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργείου ἐσωτερικῶν, ἀντιπρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς στατιστικῆς ὑπηρεσίας τοῦ κυβερνείου Πετρούπολης, μέλος τῆς Γεωγραφικῆς ἐταιρίας καὶ τῆς Ἐλευθέρης-οικονομικῆς ἐταιρίας, ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς ρωσικῆς Ἀκαδημίας ἐπιστημῶν (ἀπὸ τὸ 1892). Πῆρε μέρος στὶς ἐρευνες γιὰ τὸ ἐμπόριον σιτηρῶν, στὴν ἐπιτροπὴ ἐρευνας τῆς βιοτεχνικῆς παραγωγῆς, ἦταν ὀργανωτὴς τῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πρωτεύουσας καὶ τῆς ὑγειονομικῆς στατιστικῆς. Συγγραφέας τῶν ἔργων: «Γιὰ τὴ σημασία τῆς θεωρίας τῆς γαιοπροσόδου τοῦ Ρικάρντο» (1864), «Συγκριτικὴ στατιστικὴ τῆς Ρωσίας καὶ τῶν κρατῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης» (1878-1880), «Δοκίμιον στατιστικῆς ἐρευνας γιὰ τοὺς ἀγροτικούς κλήρους καὶ τὶς πληρωμές» (1877) κ. ἄ. — 222.

Γιοῦζοφ (Κάμπλιτς, Ι. Ι.) (1848-1893) — δημοσιολόγος, varόντικος. Στὰ 1870-1880 συμμετεῖχε στὴν «πορεία πρὸς τὸ λαό» καὶ στὰ 1880-1890 ἔγινε ἓνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς τοῦ φιλελεύθερου varοντικισμοῦ συνεργαζόμενος στὴ φιλελεύθερη varοντικιστικὴ ἔφημερίδα «Νεντέλια». Τὰ κύρια ἔργα τοῦ Γιοῦζοφ εἶναι: «Οἱ βάσεις τοῦ varοντικισμοῦ» (1882), «Ἡ διανόηση καὶ ὁ λαὸς στὴν κοινωνικὴ ζωὴ τῆς Ρωσίας» (1885). — 409.

Γκόλτς (Goltz), Τρόντορ Ἀλεξάντερ (1836-1905) — γερμανὸς ἀστός οικονομολόγος καὶ γεωπόνος, διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου Ἀγροτικῆς Οἰκονομίας τῆς Καινιξβέργης καὶ ἀργότερα τῆς Ίενας. Συγγραφέας μιᾶς σειρᾶς ἔργων πάνω σὲ ζητήματα τῆς ἀγροτικῆς οικονομίας, στὰ ὁποῖα ὑπεράσπιζε τὰ συμφέροντα τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων. — 135.

Γχορεμίκω, Ι. Α. (1839-1917) — κρατικὸς παράγοντας τῆς τσαρικῆς Ρωσίας, ἓνας ἀπὸ τοὺς τυπικούς ἐκπροσώπους τῆς ἀντιδραστικῆς γραφειοκρατίας, φανατικὸς μοναρχικός. Στὰ 1895-1899 ἦταν ὑπουργὸς ἐσωτερικῶν καὶ ἐφάρμοζε ἀντιδραστικὴν πολιτικὴν, πού ἀπόβλεπε στὴν ἐξασθένηση καὶ στὴν κατάρρευση τῶν μεταρρυθμίσεων τῆς δεκαετίας 1860-1870 (ἡ ὀνομαζόμενη πολιτικὴ τῶν «ἀντιμεταρρυθμίσεων»): κατέπνιγε ἀπάνθρωπα τὸ ἐργατικὸ κίνημα. Ἦταν πρῶθυπουργὸς ἀπὸ τὸν Ἀπρίλη ὡς τὸν Αὐγούστου τοῦ 1906 καὶ ἀπὸ τὸ Γενάρη τοῦ 1914 ὡς τὸ Γενάρη τοῦ 1916. — 20, 25, 52, 53, 54.

Γκόρκι, Μαξίμ (ψευδώνυμο τοῦ Πεσκόφ, Α. Μ.) (1868-1936) — μέγας

προλεταριακός συγγραφέας, θεμελιωτής του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, γενάρχης της σοβιετικής λογοτεχνίας. Από τα μικρά του χρόνια ο Γκόρκι δοκίμασε σκληρή φτώχεια και στερήσεις, άρκετο καιρό περιπλανιόταν ανά τη Ρωσία, έπαιρνε μέρος στο έπαναστατικό εργατικό κίνημα, αντιμετώπιζε συνεχείς διώξεις από την τσαρική κυβέρνηση. Στα έργα του ο Γκόρκι καθρέφτισε τη ζωή της εργατικής τάξης της Ρωσίας, τον ήρωικό αγώνα της κατά του τσαρισμού και του καπιταλισμού για την άπελευθέρωση των εργαζομένων. Με άνυπέρβλητη δύναμη ξεσκέπαζε τις άθαιρεςίες και τον δεσποτισμό της τσαρικής διοίκησης, μαστίγωνε το μικροαστικό πνεύμα και την προστυχιά, άποκάλυψε την έσωτερική κενότητα και άνικανότητα της άστικής διάνοησης κι έδειξε τη μεγάλη δημιουργική δύναμη των εργαζομένων μαζών, τη γέννηση του νέου ανθρώπου στην πορεία της έπαναστατικής πάλης. Όλα τα έργα του Γκόρκι είναι διαποτισμένα από την ιδέα του έπαναστατικού άνθρωπισμού. Ο Μ. Γκόρκι συμπαθούσε το έπαναστατικό προλεταριάτο στον αγώνα του, βοηθούσε το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα. Ο Β. Ι. Λένιν είχε στενή γνωριμία με τον Γκόρκι, έκτιμούσε πολύ το ταλέντο του, τον υπόδειχνε τά λάθη του κι έδειχνε συνεχή φροντίδα γι' αυτόν. Μετά τη νίκη της Μεγάλης Όχτωβριανής σοσιαλιστικής έανάστασης ο Γκόρκι έκανε μεγάλη και πολύπλευρη δουλειά για τη συσπείρωση της διάνοησης γύρω από τη Σοβιετική έξουσία. Ήταν ο πρωτεργάτης της δημιουργίας της Ένωσης των σοβιετικών συγγραφέων και ως το τέλος της ζωής του ήταν πρόεδρος της. Μεγάλη σημασία είχαν οι όμιλεις του Γκόρκι πάνω στα ζητήματα της σοβιετικής άνοικοδόμησης, της υπεράσπισης της ειρήνης. Ο Γκόρκι καλούσε ακούραστα στην πάλη ενάντια στο φασισμό, ξεσκέπαζε την προετοιμασία του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου, βοηθούσε στην όργάνωση των άντιπολεμικών διεθνών συνεδρίων. Σε μία σειρά μελέτες και παμφλέτ έκανε μαχητική και συντριπτική κριτική του σύγχρονου ίμπεριαλισμού και ιδιαίτερα του άμερικάνικου. Ως λογοτέχνης ο Γκόρκι όλοκλήρωσε την άνάπτυξη της ρωσικής κλασικής λογοτεχνίας του ΧΙΧ αιώνα και στάθηκε ο γενάρχης της προλεταριακής σοσιαλιστικής λογοτεχνίας. Ο Γκόρκι ήταν έπιφανής κριτικός και δημοσιολόγος· άσκησε τεράστια επίδραση στην άνάπτυξη της σοβιετικής λογοτεχνίας, σε πολλούς προοδευτικούς συγγραφείς των ξένων χωρών και στην άνάπτυξη της δημοκρατικής λογοτεχνίας σ' όλο τον κόσμο. — 375-376.

Γκορντεγένκο, Μ. Ε. — στά 1900-1901 πρόεδρος του Συμβουλίου των ζέμιστβο του κυβερνείου Χαρκόβου. — 338.

Γκορντόβσκι, Α. Ντ. (1841-1889) — ρώσος νομικός, ιστορικός του δικαίου και δημοσιολόγος, καθηγητής του πανεπιστημίου Πετρούπολης, εκπρόσωπος του άστικού φιλελευθερισμού. Στις άρχές της δεκαετίας 1880-1890 δημοσίευε στην έφημερίδα «Γκόλος» άρθρα, πού στρέφονταν ενάντια στο έπαναστατικό κίνημα και ταυτόχρονα τασσόταν υπέρ της διεξαγωγής μετριοπαθών μεταρρυθμίσεων, πού χωρίς καθόλου νά περιορίζουν την άπολυταρχία, θά έπρεπε νά άδυνατίσουν το ύπάρχον καθεστώς της άθαιρεςίας και της άνομίας. Ύστερα από το κλείσιμο της «Γκόλος» (1884) άσχολούνταν άποκλειστικά με έπιστημονική-παιδαγωγική δράση. — 45.

Γκορόσμαν, Γ. Α. (Κοβρόφ, Α.) (γεννήθηκε τό 1863) — δημοσιογράφος, μενσεβίκος, συνεργαζόταν στά περιοδικά «Ρούσκογε Μπογκάτστβο», «Όμπραζοβάνιγε», «Ζίζν», μετέφρασε στά ρωσικά τό βιβλίο του Έντ. Ντάβιντ

«Ὁ σοσιαλισμός καὶ ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία». Ἀπέναντι στὴν Ὀκτωβριανὴ σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση κράτησε ἐχθρικὴ στάση καὶ τὸ 1919 στὴν Ὀδησσὸ συμμετείχε στὴν ἐκδοσὴ τοῦ ἀντισοβιετικοῦ μενσεβίκικοῦ περιοδικοῦ «Γκριαντούστσι Ντέν» κατόπιν ἔφυγε στό ἔξωτερικό. — 228.

Γουλιέλμος, Β' (Χοεντζόλερν) (1859—1941) — αὐτοκράτορας τῆς Γερμανίας καὶ βασιλιάς τῆς Πρωσσίας (1888—1918). — 75.

Ε

Ἐγκελγκάρντ, Α. Ν. (1832—1893) — δημοσιολόγος, ναρόντικος, γνωστός ἀπὸ τὴ δράση του στὸν κοινωνικό καὶ στὸν ἀγροτικό τομέα καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ πειράματα ὀρθολογιστικῆς ὀργάνωσης τῆς οἰκονομίας στό χτήμα του Μπατίστσεβο, τοῦ κυβερνείου Σμολένσκ. Ὁ Β. Ι. Λένιν στό βιβλίο του «Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Ρωσία» χαρακτηρίζει τὸ νοικοκυριό του Ἐγκελγκάρντ καὶ δείχνει, παίρνοντας τὸ νοικοκυριό αὐτό γιὰ παράδειγμα, πόσο οὐτοπικές εἶναι οἱ θεωρίες τῶν ναρόντικων. Ὁ Ἐγκελγκάρντ ἔγραψε τὰ γράμματα «Ἀπὸ τὸ χωριό» ποῦ δημοσιεύτηκαν στό περιοδικό «Ὁτέσσε-τβενιγε Ζαπίσκι» (βγήκαν σὲ χωριστὴ ἐκδοσὴ στὰ 1882) καθὼς καὶ πολλὲς ἐργασίες γιὰ τὰ ζητήματα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας· ἦταν διευθυντὴς τοῦ «Χιμίτσεσκι Ζουρνάλ», πρώτου ρωσικοῦ περιοδικοῦ γιὰ τὰ ζητήματα τῆς χημείας (1859—1860). — 230.

Ἐγκελγκάρντ, Α. ΙΙ. (1845—1903) — κρατικὸς παράγοντας τῆς τσαρικῆς Ρωσίας. Τὸ 1890 διορίστηκε ὑποδιοικητὴς τοῦ κυβερνείου Καζάν, τὸ 1893 διοικητὴς τοῦ κυβερνείου Ἀρχάγγελου καὶ στὰ 1901—1903 ἦταν διοικητὴς τοῦ κυβερνείου Σαράτοφ — 313—314, 316.

Ἐγκελς (Engels), Φρίντριχ (1820—1895) — ἓνας ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ, ἀρχηγὸς καὶ δάσκαλος τοῦ διεθνoῦς προλεταριάτου, φίλος καὶ συναγωνιστὴς τοῦ Κάρλ Μάρξ (βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Φρίντριχ Ἐγκελς». Ἀπαντα, 5η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 1—14) (ἑλλ. ἐκδ., σελ. 1—14)). — 19, 153, 156—159.

Ἐρμακόφ, Α. Ι. (γεννήθηκε τὸ 1879) — ἐργάτης τοῦ ἐργοστασίου Ὀμπούχοφ, ἓνας ἀπὸ τοὺς καθοδηγητὲς τῆς ἀπεργίας τῶν ἐργατῶν τοῦ ἐργοστασίου αὐτοῦ τὸ Μάη τοῦ 1901. Καταδικάστηκε ἀπὸ τὸ τσαρικό δικαστήριο σὲ 5 χρόνια καταναγκαστικά ἔργα. — 298.

Ἐρμόλοφ, Α. Σ. (1846—1917) — ἀξιωματοῦχος τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης. Τὸ 1893 — διευθυντὴς τοῦ ὑπουργείου δημοσίων χτημάτων, ἀπὸ τὸ 1894 ὡς τὸ 1905 — ὑπουργὸς γεωργίας καὶ δημοσίων χτημάτων καὶ κατόπιν μέλος τοῦ Κρατικοῦ Συμβουλίου. Στὰ 1886—1888 ἦταν ἀντιπρόεδρος τῆς Ἐλευθέρης οἰκονομικῆς ἑταιρίας. Ἐγραψε μιὰ σειρά ἔργα πάνω στὰ ζητήματα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, ὅπου πρόβαλε σάν ἐκφραστὴς τῶν συμφερόντων τῶν τσιφλικῶδων-φεουδαρχῶν. Τὸ 1892 ἔβγαλε τὸ βιβλίο «Ἡ σιτοδεία καὶ ἡ λαϊκὴ δυστυχία», ὅπου προσπαθοῦσε νὰ δικαιολογήσει τὶς ἐνέργειες τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης ἀπέναντι στοὺς πεινασμένους ἀγρότες. — 90.

Z

Z. Σ. — συγγραφέας του άρθρου «Δεκαοχτώ χρόνια πολέμου της ύπαλληλοκρατίας εναντίον των ζέμιστσο», που δημοσιεύτηκε το 1883 στο περιοδικό «Βόλνογε Σλόβο». — 398-400.

Ζασούλιτς, Β. Ι. (1849-1919) — επιφανής αγωνίστρια του ναροντικιστικού και σε συνέχεια του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος στη Ρωσία. Την επαναστατική της δράση την άρχισε το 1869· ήταν μέλος των ναροντικιστικών οργανώσεων «Ζεμλιά ι βόλια» και «Τσιόρνι περεντέλ». Στο εξωτερικό, όπου είχε καταφύγει, ή Ζασούλιτς ξέκοψε στις αρχές της δεκαετίας 1880-1890 από το ναροντικισμό και πέρασε στις θέσεις του μαρξισμού. Το 1883 πήρε μέρος στη δημιουργία της πρώτης ρωσικής μαρξιστικής οργάνωσης της ομάδας «Απελευθέρωση της δουλειάς». Στην περίοδο 1880-1900 ή Ζασούλιτς μετέφρασε στα ρωσικά τὰ έργα: «Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας» τοῦ Κ. Μάρξ καὶ «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ σοσιαλισμοῦ ἀπὸ οὐτοπία σὲ ἐπιστήμη» τοῦ Φ. Ἐνγκελς, ἔγραψε τὸ ἔργο «Δοκίμιο ἱστορίας τῆς Διεθνούς ἔνωσης τῶν ἐργατῶν» καὶ μίᾶ μελέτη γιὰ τὸν Ζ. Ζ. Ρουσσό. Συνεργαζόταν στὶς ἐκδόσεις τῆς ομάδας «Απελευθέρωση τῆς δουλειάς», στὰ περιοδικὰ «Νόβογε Σλόβο» καὶ «Ναούτσογε Ὀμποζρένιγε», ὅπου δημοσίευσε μίᾶ σειρά φιλολογικὰ-κριτικὰ ἄρθρα. Τὸ 1900 ἡ Ζασούλιτς μπῆκε στὴ σύνταξη τῆς λενινιστικῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα» καὶ τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά».

Μετὰ τὸ II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ ἡ Ζασούλιτς ἔγινε μίᾶ ἀπὸ τίς ἡγετικές φυσιογνωμίες τοῦ μενσεβικισμοῦ, ἦταν μέλος τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς μενσεβίκικης ἐφημερίδας «Ἴσκρα». Τὸ 1905 γύρισε στὴ Ρωσία, στὴν περίοδο τῆς ἀντίδρασης προσχώρησε στοὺς λικβινταριστὲς, τὸν καιρὸ τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου 1914-1918 ἀκολουθοῦσε τίς θέσεις τοῦ σοσιαλ-σβινισμοῦ. Ἡ στάση τῆς ἀπέναντι στὴ Μεγάλῃ Ὀχτωβριανῇ σοσιαλιστικῇ ἐπανάστασι ἦταν ἀρνητικῇ. — 45.

Ζέιφφερχελντ (Seufferheld), Ἄντολφ — γερμανὸς τσιφλικὰς, συγγραφέας μερικῶν ἐργασιῶν πάνω στὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία, στὶς ὁποῖες περιέγραψε τὴν πείρα τῆς χρησιμοποίησης τοῦ ἠλεκτρισμοῦ στὸ νοικοκυριὸ του. — 137.

Ζνάμενσκι Ν. Α. — συνεργάτης τῆς ἐφημερίδας «Μοσκόβσκιγε Βέντομστν». — 339-340.

Ζουμπάτοφ, Σ. Β. (1864-1917) — συνταγματάρχης τῆς χωροφυλακῆς, ἐμπνευστῆς καὶ ὀργανωτῆς τῆς προβοκατόρικης πολιτικῆς τοῦ «ἀστυνομικοῦ σοσιαλισμοῦ» (τοῦ λεγόμενου «Ζουμπάτοφισμοῦ»). Στὴ δεκαετία 1890-1900 διορίστηκε διοικητῆς τῆς ὀχράνας τῆς Μόσχας καὶ ἀνέπτυξε πλατιά ἀστυνομικὴ δράση σὲ πολλὰς πόλεις τῆς Ρωσίας. Στὰ 1902-1903 ἦταν διοικητῆς τοῦ εἰδικοῦ τμήματος τῆς Διεύθυνσης ἀστυνομίας. Ὀργάνωσε ἀστυνομικὰς ἐργατικὰς ἐνώσεις, τὸ «Σύλλογο ἀλληλοβοήθειας τῶν ἐργατῶν μηχανουργίας» στὴ Μόσχα, τὴ «Συνέλευση τῶν ρώσων ἐργοστασιακῶν ἐργατῶν τῆς Πετρούπολης» καὶ ἄλλες, πού εἶχαν σκοπὸ νὰ ἀποσπάσουν τοὺς ἐργάτες ἀπὸ τὴν ἐπαναστατικὴ πάλη. Στὶς ἐνώσεις αὐτὲς προπαγάνδιζε ἐντατικὰ τὰ βιβλία τοῦ Ε. Μπέρνσταϊν. Ὅταν πιά φάνηκε ὅτι ἡ προβοκατόρικη πολιτικὴ του στὸν ἀγῶνα ἐναντία στὸ ἐργατικὸ κίνημα δὲν δικαίωσε τίς ἐλπίδες πού στήριζαν σ' αὐτὴν, ὁ Ζουμπάτοφ ἀπολύθηκε ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία.

καί ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν πολιτικὴ δράση. Τὶς πρῶτες μέρες τῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης τοῦ Φλεβάρη αὐτοκτόνησε. — 369, 372-373.

I

Ἰβανόβσκι, Ν. Ι. (1840-1913) — ἓνας ἀπὸ τοὺς πῖο ἀντιδραστικούς ἐκπροσώπους τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου. Ἀπὸ τὸ 1869 καθηγητὴς τῆς θεολογικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Καζάν καταπολεμοῦσε τὶς διάφορες χωριστικὰς αἱρέσεις, τοὺς παλαιοημερολογίτες καὶ τοὺς αἵρετικούς. — 343.

Ἰβανόφ, Κ. Β. — ἀντισυνταγματάρχης, ὑποδιευθυντὴς τοῦ ἐργοστασίου Ὀμπούχοφ τὸν καιρὸ τῶν ταραχῶν στὸ ἐργοστάσιο αὐτὸ τὸ Μάη τοῦ 1901. — 17-18, 391.

Ἰγκνάτιεφ, Ν. ΙΙ. (1832-1908) — κόμης, ἓνας ἀπὸ τοὺς πῖο ἀντιδραστικούς παράγοντες τῆς τσαρικῆς κυβερνήσεως. Ἀπὸ τὸ 1881 — ὑπουργὸς ἐσωτερικῶν. Μὲ τὴ συμμετοχὴ του προετοιμάστηκε ὁ νόμος «περὶ ἐνισχυμένων καὶ ἐκτάκτων μέτρων ἀσφαλείας», πού δυνάμωσε σημαντικὰ τὴν ἀστυνομικὴ ἐξουσία καὶ τὶς ἀθαιρέσεις στὴν ἐπαρχία. Ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τοῦ «Ἱεροῦ Λόχου» — ἀντεπαναστατικῆς ὀργάνωσις γιὰ τὴν καταπολέμησι τῶν ἐπαναστατῶν. Ὑστερα ἀπὸ τὸ 1905 μπῆκε ἐπικεφαλῆς τῶν πῖο δεξιῶν κύκλων τῶν ἀντιδραστικῶν εὐγενῶν, πού ἀπαιτοῦσαν πλήρη κατάργησι τῶν παραχωρήσεων πού ἔκανε ὁ τσαρισμὸς στὴ δημοκρατία στὴν περίοδον τῆς ἀνόδοῦ τῆς ἐπανάστασης. — 47-48, 68.

Ἰλίν, βλ. Λένιν, Β. Ι.

K

Καβέλιω, Κ. Ντ. (1818-1885) — ἱστορικός καὶ νομικός, καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Μόσχας (1844-1848) καὶ τοῦ πανεπιστημίου Πετροῦπολης (1857-1861), ἐκπρόσωπος τοῦ ἀριστοκρατικο-αστικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Συνεργαζόταν στὸ «Σοβρεμέννικ», στὸ «Ὁτέσεστβενιγε Ζαλίσκιν» καὶ στὸ «Βέστνικ Ἐβρόπιν». Στὴν περίοδον τῆς προετοιμασίας καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς μεταρρύθμισις τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη 1861 ἦταν ἐνάντια στὸ ἐπαναστατικὸ δημοκρατικὸ κίνημα, ἐπιδοκίμαζε τὴν πολιτικὴ διωγμῶν πού ἀκολουθοῦσε ἢ ἀπολυταρχία, χαιρέτιζε τὴν πάλιν τῆς κυβερνήσεως κατὰ τῆς ἐπανάστασης. Ὁ Λένιν τὸν ὀνόμαζε ἓναν «ἀπὸ τοὺς πῖο ἀποκρουστικούς τύπους τῆς φιλελεύθερης ἀγυρτείας». — 31, 32-33, 39.

Καίσαρ (Caesar), Γάιος Ἰούλιος (100-44 π.Χ.) — ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους κρατικούς παράγοντες τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, στρατηλάτης, καὶ συγγραφέας. — 304.

Καμπλουκόφ, Ν. Α. (1849-1919) — οἰκονομολόγος καὶ στατιστικός, ναρόντικος, καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Μόσχας. Στὰ 1885-1907 διεύθυνε τὸ τμήμα στατιστικῆς τῶν ζέμιστρο τοῦ κυβερνείου Μόσχας· μὲ τὴν καθοδήγησίν του καταρτίστηκαν οἱ «Συλλογές στατιστικῶν στοιχείων τοῦ κυβερνείου Μόσχας» (1877-1879). Συνεργαζόταν σὲ μιά σειρά ἐφημερίδες καὶ

περιοδικά. Στις οικονομικές και στατιστικές εργασίες του υπεράσπιζε την ιδέα της «σταθερότητας» του μικρού αγροτικού νοικοκυριού, εξιδανικεύοντας την αγροτική κοινότητα ως μορφή που είναι τάχα ικανή να άποτρέπει τη διαφοροποίηση της άγροτιδας. Ήταν πολέμιος του μαρξισμού και στο ζήτημα του ρόλου και της σημασίας της ταξικής πάλης και κήρυχνε την ταξική ειρήνη. Σε μία σειρά έργα του και ιδιαίτερα στην «Ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία» ο Β. Ι. Λένιν επέκρινε δριμύτητα τις απόψεις του Καμπλουκόφ. Τό 1917 ο Καμπλουκόφ πήρε μέρος στις εργασίες της 'Ανώτατης Επιτροπής γής της άστικής Προσωρινής κυβέρνησης. Μετά τη Μεγάλη 'Οχτωβριανή σοσιαλιστική επανάσταση εργαζόταν στην Κεντρική διεύθυνση στατιστικής (ΚΔΣ), παρέδιδε μαθήματα σε εκπαιδευτικά ιδρύματα και δημοσιογραφούσε. Τά κύρια έργα του είναι: «Τό πρόβλημα τών εργατάν στην άγροτική οικονομία» (1884), «Μαθήματα άγροτικής οικονομίας» (1897), «Οί συνθήκες ανάπτυξης του άγροτικού νοικοκυριού στη Ρωσία» (1899), «Πολιτική οικονομία» (1918) κ. ά. — 156.

Κάουτσκι (Kautsky), *Κάρλ* (1854-1938) — ένας από τούς ήγέτες της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας και της II Διεθνούς, στην άρχή μαρξιστής, άργότερα άποστάτης του μαρξισμού, θεωρητικός εκπρόσωπος του κεντρισμού (καουτσκιισμού) — ενός όπορτουνιστικού ρεύματος μέσα στο εργατικό κίνημα. 'Ο Κάουτσκι άρχισε να παίρνει μέρος στο σοσιαλιστικό κίνημα από τό 1874. 'Εκείνη την περίοδο οί πολιτικές άντιλήψεις του ήταν ένα μίγμα λασσαλισμού, νεομαλθουσιανισμού και άναρχισμού. Τό 1881 γνώρισε τόν Κ. Μάρξ και τόν Φ. 'Ενγκελς και κάτω από την επίδρασή τους πέρασε στο μαρξισμό, ώστόσο από τότε ο Κάουτσκι παρουσίαζε ταλαντεύσεις και τάσεις πρός τόν όπορτουνισμό· για τό λόγο αυτό επικρίθηκε άυστηρά από τόν Κ. Μάρξ και τόν Φ. 'Ενγκελς. Στην περίοδο 1880-1900 ο Κάουτσκι έγραψε μία σειρά έργα για διάφορα ζητήματα της μαρξιστικής θεωρίας: «'Η οικονομική διδασκαλία του Κάρλ Μάρξ» (1887), «Τό άγροτικό ζήτημα» (1899) κ. ά., που έπαιξαν, παρά τά λάθη τους, θετικό ρόλο στην προπαγάνδισή του μαρξισμού.

'Αργότερα, στην περίοδο που τό επαναστατικό κίνημα πήρε πλατιά άνάπτυξη, ο Κάουτσκι περνάει στις θέσεις του όπορτουνισμού· στίς παραμονές του πρώτου παγκόσμιου πολέμου γίνεται κεντριστής, τόν καιρό του πολέμου περνάει στο στρατόπεδο τών άνοιχτών έχθρών του επαναστατικού μαρξισμού, συγκαλύπτοντας τό σοσιαλשבινισμό του μέ διεθνιστική φρασεολογία. 'Ο Κάουτσκι διατύπωσε τή θεωρία του υπεριμπεριαλισμού, που τήν άντιδραστική της ούσία τήν ξεσκεπάσε ο Λένιν στά έργα του «'Η χρεοκοπία της II Διεθνούς» (1915), «'Ο ίμπεριαλισμός, άνώτατο στάδιο του καπιταλισμού» (1916) κ. ά. Μετά τή Μεγάλη 'Οχτωβριανή σοσιαλιστική επανάσταση ο Κάουτσκι επιδιόταν σε έχθρική κριτική ενάντια στο σοβιετικό σοσιαλιστικό καθεστώς και στόν κομμουνισμό.

'Ο Β. Ι. Λένιν στά έργα του «Κράτος και επανάσταση» (1917), «'Η προλεταριακή επανάσταση και ο άποστάτης Κάουτσκι» (1918) και σε πολλά άλλα έκανε έξουθενωτική κριτική του καουτσκιισμού. 'Επισημαίνοντας τόν κίνδυνο του καουτσκιισμού ο Β. Ι. Λένιν έγραφε: «'Η εργατική τάξη δέν μπορεί να εκπληρώσει τόν παγκόσμιο επαναστατικό της ρόλο άν δέν κάνει άμείλιχτο πόλεμο ενάντια σ' αυτή τήν άποστασία, τήν έλλειψη χαρακτήρα, τή δουλικότητα άπέναντι στόν όπορτουνισμό και στόν πρωτοφανή θεωρητικό έκχυδαισμό του μαρξισμού» ("Απαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 21ος, σελ. 283). — 101, 102, 123, 126, 127, 130, 131, 132, 134, 135-136, 139-140, 145-146,

147-148, 149, 150, 153-156, 158-159, 160, 162, 167, 168, 180, 181, 190, 199, 200, 202, 220, 228, 230, 234.

Καραβάγεφ, Α. Α. (1855-1908) — γιατρός τῶν ζέμιστρο, ναρόντικος, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐπιφανεῖς παράγοντες τῆς Ἀγροτικῆς ἔνωσης. Ἐκλέχτηκε βουλευτὴς ἀπὸ τὸ Αἰκατερινοσλάβ στὴ 2η Κρατικὴ δούμα, ὅπου ἤγουνταν τῆς ομάδας τῶν τρουντοβίκων, ἦταν μέλος τῆς ἀγροτικῆς ἐπιτροπῆς, ἐβγαζε λόγους γιὰ τὸ ἀγροτικὸ καὶ τὸ ἐπισιτιστικὸ ζήτημα. Ἐγραψε πολλές μπροσούρες γιὰ τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα («Τὸ κόμμα καὶ ἡ ἀγροτιά στὴν Κρατικὴ δούμα», «Οἱ κρατικὲς ὑποσχέσεις σχετικὰ μὲ τὴ γῆ καὶ οἱ ἀπαιτήσεις τῶν ἀγροτικῶν βουλευτῶν», «Οἱ νέοι νόμοι περὶ γαιοχτησίας»). Στὶς παραμονὲς τῶν ἐκλογῶν γιὰ τὴν 3η Κρατικὴ δούμα δολοφονήθηκε ἀπὸ τοὺς μαυροεκατονταρχίτες στὸ Αἰκατερινοσλάβ. — 250.

Κατκόφ, Μ. Ν. (1818-1887) — ρώσος ἀντιδραστικὸς δημοσιολόγος, ἀπὸ τὸ 1851 διεύθυνε τὴν ἐφημερίδα «Μοσκόβσκιγε Βέντομοσι» — φερέφωμο τῆς μοναρχικῆς ἀντίδρασης. Ἦταν φανατικὸς μοναρχικὸς, πολέμιος κάθε κοινωνικῆς προόδου, αὐτοαποκαλοῦνταν «πιστὸ μαντρόσκυλο τῆς ἀπολυταρχίας». Τὸ ὄνομα τοῦ Κατκόφ ἔγινε σύμβολο τῆς πιὸ μαύρης μοναρχικῆς ἀντίδρασης. — 28, 46, 47, 49, 76, 340, 392.

Κένναν (Kennan), Τζόρτζ (1845-1924) — ἀμερικανὸς δημοσιογράφος καὶ περιηγητὴς. Στὰ 1865-1868 περιηγήθηκε τὴ Σιβηρία κι ἐβγαλε τὸ βιβλίο «Ἡ νομαδικὴ ζωὴ στὴ Σιβηρία» (ῥωσικὴ μετάφραση, Πετρούπολη, 1872), στὰ 1870 περιηγήθηκε τὸν Καύκασο· στὰ 1885-1886 στὴ Σιβηρία μελέτησε τὴ ζωὴ τῶν ἐξορίστων καὶ μετὰ ἐβγαλε τὸ βιβλίο «Ἡ Σιβηρία καὶ ἡ ἐξορία» (ῥωσικὴ μετάφραση, Παρίσι-Λονδίνο, 1890), ὅπου περιέγραψε τὶς σκληρὲς συνθήκες ζωῆς τῶν πολιτικῶν ἐξορίστων. Τὸ βιβλίο ἀπαγορεύτηκε ἀπὸ τὴν τσαρικὴ κυβέρνηση. Τὸ 1901, ὅταν ὁ Κένναν ξαναἤρθε στὴν Πετρούπολη, ἀμέσως ἀπελάθηκε ἀπὸ τὴ Ρωσία. — 40.

Κλάβκι (Klawki), Κάφλ — γερμανὸς ἀστὸς οἰκονομολόγος, συγγραφέας τοῦ ἔργου «Über Konkurrenzfähigkeit des landwirtschaftlichen Kleinbetriebs» («Σχετικὰ μὲ τὴν ἱκανότητα συναγωνισμοῦ τῆς μικρῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς») (1899). — 169, 170-178, 186, 207, 231, 249.

Κλίγγκενμπεργκ, Ν. Μ. (γεννήθηκε τὸ 1852) — στὰ 1901 διοικητὴς τοῦ κυβερνεῖου Βιάτκας καὶ στὰ 1905-1906 τοῦ κυβερνεῖου Μογκιλίφ. — 318.

Κόγκαν-Γκρινιέβιτς, Μ. Γκ. (Κρουγκλόφ) (γεννήθηκε τὸ 1874) — σοσιαλδημοκράτης μενσεβίκος, στέλεχος τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος, πῆρε μέρος στὴ δράση τῆς ὀπορτουνιστικῆς «Ἐνωσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ», στὰ 1900-1902 ἦταν συνεργάτης τῆς «Ραμπότσαγια Μίσιλ». Ὑστερα ἀπὸ τὴ διάσπαση τοῦ ΣΔΕΚΡ προσχώρησε στοὺς μενσεβίκους. Στὰ 1906-1908 συνεργάζεταν στὴν ἀστικὴ ἐφημερίδα «Τοβάριστς» — ὄργανο τῶν ἀριστερῶν καντάτων. Ὑστερα ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Ὀχτωβριανῇ σοσιαλιστικῇ ἐπανάστασι δούλευε στὸν τομέα τοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος. — 276.

Κοντοῖντι, Β. Γ. — στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας 1900-1910 ὑποδιοικητὴς τοῦ κυβερνεῖου Σαμάρας· ἐμπνευστὴς τοῦ πλατιά διαδομένου ὄρου «τρίτο

στοιχείο» πού σήμαινε τή ριζοσπαστική διανόηση, πού στήν πλειοψηφία της είχε επαναστατικές τάσεις καί ὑπηρετοῦσε στά ζέμστρο, στίς δημοτικές ὑπηρεσίες κτλ. — 333, 334—335, 341.

Κοσελίφ, Α. Ι. (1806—1883) — δημοσιολόγος εὐγενής, σλαβόφιλος. Στά 1862 ἔβγαλε στή Λειψία τό βιβλίον «Τό σύνταγμα, ἡ ἀπολυταρχία καί ἡ ζέμσκαγια δούμα», ὅπου τασσόταν ἐνάντια στό σύνταγμα καί ὑπεράσπιζε τήν ἰδέα τῆς σύγκλησης ἑνός Ζέμσκι σομπόρ — συμβουλευτικοῦ ὄργανου δίπλα στόν ἀπολυταρχικό τσάρο. Στά 1880—1882 ἔβγαζε τήν ἐφημερίδα «Ζέμστρο» καί ἀπαιτοῦσε τήν ἐφαρμογή τῶν πιά ἀντιδραστικῶν μέτρων ἀπέναντι στήν Πολωνία. — 31.

Κούτσλεμπ (Kutzleb), Β. — γερμανός ἀστός οἰκονομολόγος, συγγραφέας τοῦ ἔργου «Ist der bauerliche Wirtschaftsbetrieb mit dem der grossen Güter konkurrenzfähig?» («Μποροῦν τά νοικοκυριά τῶν ἀγροτῶν νά συναγωνίζονται τά μεγάλα νοικοκυριά;»), πού δημοσιεύθηκε τό 1885 στό «Landwirtschaftliche Jahrbücher» («Ἀγροτικές Ἑπετηρίδες»). — 127.

Κριτσέβσκι, Μπ. Ν. (1866—1919) — ρώσος σοσιαλδημοκράτης, δημοσιολόγος, ἕνας ἀπό τοὺς ἡγέτες τοῦ «οἰκονομισμού». Ἀπό τά τέλη τῆς δεκαετίας 1880—1890 παίρνει μέρος στή δουλειά τῶν σοσιαλδημοκρατικῶν ὁμίλων στή Ρωσία· στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1890—1900 φεύγει στό ἐξωτερικό. Ἐκεῖ προσχωρεῖ στήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς» καί παίρνει μέρος στίς ἐκδόσεις της, γρήγορα, ὅμως, ἀποχωρεῖ ἀπό τήν ὁμάδα αὐτή. Στά τέλη τῆς δεκαετίας 1890—1900 γίνεται ἕνας ἀπό τοὺς καθοδηγητές τῆς ὀρτορουνιστικῆς «Ἐνώσης τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ» καί διευθυντής τοῦ ὄργανου τῆς «Ἐνώσης» — «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Ὑστερα ἀπό τό II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ ὁ Κριτσέβσκι δέν ἐπαιξε κανένα ρόλο στό σοσιαλδημοκρατικό κίνημα. — 277—279, 357.

Κρουγκλόφ — βλ. Κογκάν-Γκρινέβιτς, Μ. Γ.

Κρούζε, Ν. Φ. (1823—1901) — ρώσος συγγραφέας καί κοινωνικός παράγοντας. Ἀπό τό 1855 ὡς τό 1858 ὑπηρετοῦσε λογοκριτής, στά 1865 ἐκλέχθηκε πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμστρο τοῦ κυβερνητικοῦ Πετρούπολης. Ἐπειδή ἀντιπολιτευόταν τήν κυβέρνηση καθαιρέθηκε μέ διάταγμα τοῦ τσάρου ἀπ' αὐτό τό ἀξίωμα καί ἐξορίστηκε στό Ὁρενμπούργκ (1867). Ἀργότερα ἀσχολοῦνταν μέ φιλολογική δράση, συνεργαζόταν στά περιοδικά «Βέστνικ Ἐβρόπν», «Ρούσκι Βέστνικ» καί «Ρούσκαγια Σταρινά». — 37.

Λ

Λάγκεμαρκ, Γ. Ι. (γεννήθηκε τό 1843) — καθηγητής τῆς ὀργανικῆς χημείας στό πανεπιστήμιο Χαρκόβου, στά 1889—1901 ἦταν πρῦτανος τοῦ πανεπιστημίου, παρέδιδε μαθήματα στό χημιατρικό ἴνστιτούτο Χαρκόβου, στά τέλη τοῦ 1902 παραιτήθηκε. Στίς πολιτικές του ἀπόψεις ἦταν ἀντιδραστικός, ἀντίπαλος τοῦ προοδευτικοῦ κοινωνικοῦ κινήματος. — 377.

Λασκόι, Σ. Σ. (1787—1862) — κρατικός παράγοντας τῆς τσαρικής Ρωσίας, ὑπουργός ἐσωτερικῶν (1855—1861). Στήν περίοδο τῆς ἐπεξεργασίας τῆς με-

ταρύθμιση της 19 του Φλεβάρη 1861 ήταν μέλος της Μυστικής επιτροπής για την αγροτική υπόθεση. Στά 1857 υπέβαλε σχέδιο των βασικών αρχών κατάργησης της δουλοπαροικίας, όπου πρότεινε να έλευθερωθούν οι αγρότες έναντι εξαγοράς. Το σχέδιο του Λανσκόι εξάσκησε σημαντική επίδραση στο ληστρικό, φεουδαρχικό χαρακτήρα της μεταρύθμισης. — 34.

Λασσάλ (Lassalle), *Φερδινάνδος* (1825-1864) — γερμανός μικροαστός σοσιαλιστής, γενάρχης του λασσαλισμού, μιάς παραλλαγής του όπορτουνισμού στο γερμανικό εργατικό κίνημα.

Ο Λασσάλ ήταν ένας από τους ιδρυτές της «Παγγερμανικής εργατικής ένωσης» (1863). Η δημιουργία της ένωσης είχε θετική σημασία για το εργατικό κίνημα, ό Λασσάλ, όμως, πού εκλέχτηκε πρόεδρος της Ένωσης, την όδηγησε σε όπορτουνιστικό δρόμο. Οί λασσαλικοί περιορίζοντας τους σκοπούς τους στον αγώνα υπέρ της ειρηνικής κοινοβουλευτικής δράσης, υπολόγιζαν μέ τή νόμιμη ζύμωση για τό γενικό έκλογικό δικαίωμα, μέ τή δημιουργία παραγωγικών εργατικών ενώσεων, χρηματοδοτούμένων από τό κράτος τών γιοϋνκερς, να πετύχουν τή δημιουργία «έλευθερου λαϊκού κράτους». Ο Λασσάλ υποστήριζε τήν πολιτική της συνένωσης της Γερμανίας «από τά πάνω» κάτω από τήν ήγεμονία της αντιδραστικής Πρωσίας. Η όπορτουνιστική πολιτική τών λασσαλικών άποτελοϋσε εμπόδια για τή δράση της Ι Διεθνούς καί τή δημιουργία ενός πραγματικά εργατικού κόμματος στή Γερμανία, δυσκόλευε τήν καλλιέργεια της ταξικής συνείδησης τών εργατών.

Τά θεωρητικά καί πολιτικά λάθη τών λασσαλικών επικρίθηκαν δριμύτατα από τούς κλασικούς του μαρξισμού-λενινισμού (βλ. Κ. Μάρξ. «Κριτική του προγράμματος της Γκότα», Β. Ι. Λένιν. «Κράτος καί επανάσταση» καί άλλα έργα). — 373.

Λένιν, Β. Ι. (βλ. Ίλιν, Φρέι) (1870-1924) — βιογραφικά στοιχεία. — 72, 102, 234, 249-250, 275, 356-357.

Λερούά-Μπολιέ (Leroy-Beaulieu), *Ανατόλ* (1842-1912) — γάλλος φιλελεύθερος δημοσιολόγος, καθηγητής της Ιστορίας. Από τό 1872 ως τό 1881 έπισκέφτηκε τέσσερες φορές τή Ρωσία, έγραψε τό βιβλίο *L'empire des Tsars et Russes* («Η αυτοκρατορία τών τσάρων καί οί Ρώσοι») σχετικά μέ τό κρατικό καί κοινωνικό καθεστώς της Ρωσίας. Έγραψε μιά σειρά έργα για ζητήματα της Ιστορίας, της οικονομίας καί τών διεθνών σχέσεων τών ευρωπαϊκών χωρών. — 34.

Λίμπκνεχτ (Liebknecht), *Βίλχελμ* (1826-1900) — έπιφανής παράγοντας του γερμανικού καί του διεθνούς εργατικού κινήματος, ένας από τούς ιδρυτές καί ήγέτες του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος της Γερμανίας. Πήρε ένεργό μέρος στην επανάσταση του 1848-1849 στή Γερμανία ύστερα από τήν ήττα της κατέφυγε στην αρχή στην Έλβετία καί μετά στο Λονδίνο όπου συνδέθηκε μέ τόν Κ. Μάρξ καί τόν Φ. Ένγκελς. Κάτω από τήν επίδρασή τους γίνεται σοσιαλιστής καί ύστερα από τήν επιστροφή του στα 1862 στή Γερμανία καί τή δημιουργία της Ι Διεθνούς, — ένας από τούς πίο δραστήριους προπαγανδιστές τών επαναστατικών ιδεών της καί όργανωτής τών τμημάτων της Διεθνούς στή Γερμανία. Από τό 1875 καί ως τό τέλος της ζωής του ό Λίμπκνεχτ ήταν μέλος της Κεντρικής Έπιτροπής του Σοσιαλδημοκρατικού κόμματος Γερμανίας καί άρχισυντάχτης της έφημερίδας «Vorwärts» («Εμπρός») — Κεντρικού Όργάνου του κόμματος. Από τό 1867 ως τό 1870

είναι βουλευτής του Βορειογερμανικού ράιχσταγ και από τό 1874 εκλέγεται επανειλημμένα βουλευτής του γερμανικού ράιχσταγ. Χρησιμοποιεί μέ τέχνη τό βήμα τής βουλής για τό ξεσκέπασμα τής αντιδραστικής εξωτερικής και έσωτερικής πολιτικής των πρώσων γιούνκερς. Για τήν επαναστατική δράση του φυλακίστηκε επανειλημμένα. Πήρε ενεργό μέρος στην όργάνωση τής II Διεθνούς. Ό Μάρξ και ό Ένγκελς έκτιμούσαν τόν Λήμπκνεχτ, κατεύθυναν τή δράση του, ταυτόχρονα, όμως, επέκριναν αυστηρά τή συμφιλιωτική πολιτική του άπέναντι στά όπορτουριστικά στοιχεία. — 6.

Λίμπιχ (Liebig), Γιούστους (1803-1873) — έπιφανής γερμανός χημικός, ένας από τούς θεμελιωτές τής γεωπονικής χημείας και τής έδαφολογίας, έδραίωσε τό «νόμο τής άποκατάστασης» των όργανικών και χημικών οξιδών στό έδαφος. Ό Κ. Μάρξ έκτιμούσε πολύ τίς έργασίες του Λίμπιχ. Στά ρωσικά βγήκαν τά βιβλία του: «Τεχνητά ή βιομηχανικά λιπάσματα», «Γράμματα για τή χημεία», «Όδηγίες για τήν άνάλυση των όργανικών σωμάτων», «Η χημεία στη γεωργία και στη φυσιολογία» και άλλα. — 113, 153.

Λιουμποστάινσκι, Μ. Ν. (1817-1889) — στην περίοδο τής προετοιμασίας και τής έφαρμογής τής άγροτικής μεταρύθμισης ήταν γενικός έπίτροπος του πρώτου τμήματος τής Συγκλήτου. Έκανε μιά σειρά παρατηρήσεις σχετικά μέ τό σχέδιο κώδικα άστικής δικονομίας, που προκάλεσαν έπικρίσεις άπομέρους τής τσαρικής κυβέρνησης. Στά τελευταία χρόνια τής ζωής του ήταν έπικεφαλής τής διεύθυνσης φυλακών. — 37.

Λορίς-Μέλικοφ, Μ. Τ. (1825-1888) — κόμης, στρατηγός, τό Φλεβάρη του 1880 διορίστηκε πρόεδρος τής «Ανώτατης Διοικητικής έπιτροπής για τήν περιφρούρηση του κρατικού καθεστώτος και τής κοινωνικής ήσυχίας» από τόν Αύγουστο του 1880 ήταν ύπουργός έσωτερικών. Διακρινόταν για τήν ικανότητά του να καμouφλάρει τίς αντιδραστικές πράξεις του μέ φιλελεύθερη δημαγωγία. Η πολιτική του πήρε τό όνομα τής πολιτικής του «στόματος του λύκου» και τής «ουράς τής άλεπούς», και ή περίοδος τής ύπουργίας του έπονομάστηκε ειρωνικά από τόν τύπο περίοδος τής «διχτατορίας τής καρδιάς». Ύστερα από τήν 1 του Μάρτη 1881, όταν ή τσαρική κυβέρνηση έβαλε τέρμα στην πολιτική των έλιγμών, ό Λορίς-Μέλικοφ παραιτήθηκε. — 42-43, 44-47, 68.

Λόχτιν, Β. Μ. (1849-1919) — ύδροτεχνικός και ύδρολόγος. Στά 1892-1899 ήταν έπικεφαλής τής διεύθυνσης συγκοινωνιών τής περιοχής Καζάν. Τόν Όχτώβρη του 1901 κλήθηκε από τό δικαστήριο μάρτυρας στην ύπόθεση των καταχρήσεων που διέπραξαν οι μηχανικοί των έργων όδοποιίας του Βόλγα. Έπειδή κι ό ίδιος ήταν άνακατεμένος στις καταχρήσεις, δέν παρουσιάστηκε στό δικαστήριο. — 333.

Μ

Μάκ (Mack), II. — τσιφλικάς τής Άνατολικής Πρωσίας, συγγραφέας μιάς μελέτης για τό ρόλο τής μηχανικής τεχνικής και του έξηλεκτρισμού στην άγροτική οίκονομία. — 137-138, 140-141.

Μακάροφ, Β. Α. — μηχανικός όδοποιίας· στις άρχές του αίώνα μας ήταν

ἐπικεφαλῆς τῆς διεύθυνσης συγκοινωνιῶν τῆς περιοχῆς Καζάν. Ἦταν μάρτυρας στὴν ὑπόθεση τῶν καταχρήσεων ποὺ διέπραξαν οἱ μηχανικοὶ τῶν ἔργων ὁδοποιίας τοῦ Βόλγα, ἡ ὁποία ἐκδικάστηκε τὸν Ὀχτώβρη τοῦ 1901. — 333.

Μάλθους (Malthus), Τόμας-Ρόμπερτ (1766–1834) — ἄγγλος ἀντιδραστὶκὸς ἀστὸς οἰκονομολόγος, ἓνας ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς τῆς μισάνθρωπης θεωρίας τοῦ πληθυσμοῦ. Στὴν ἐργασία του «Δοκίμιο γιὰ τὸ νόμο τοῦ πληθυσμοῦ» (1798) ὁ Μάλθους προσπάθησε νὰ ἀποδείξει ὅτι ἡ αἰτία τῆς φτώχειας τῶν ἐργαζομένων δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὶς οἰκονομικὲς συνθῆκες τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀλλὰ στὴ φύση, στὴν ἀπόλυτη ἀνεπάρκεια μέσων ὑπαρξῆς στὴ γῆ. Σύμφωνα μὲ τὴ «θεωρία»-σχῆμα τοῦ Μάλθους ἡ παραγωγή τῶν μέσων ὑπαρξῆς αὐξάνει δῆθεν κατὰ ἀριθμητικὴ πρόοδο, ἐνῶ ὁ πληθυσμὸς αὐξάνει κατὰ γεωμετρικὴ πρόοδο. Μὲ τὸ πρόσχημα αὐτὸ ὁ Μάλθους δικαίωνε τοὺς πολέμους καὶ τίς ἐπιδημίες ὡς μέσα μείωσης τοῦ πληθυσμοῦ καὶ καλοῦσε τοὺς ἐργαζόμενους νὰ ἀποφεύγουν τὸ γάμο. «Τὰ συμπεράσματα τοῦ Μάλθους πάνω σὲ ἐπιστημονικὰ ζητήματα — ἔγραφε ὁ Μάρξ — σκαρώθηκαν „μέ γνώμονα“ τὰ συμφέροντα τῶν κυρίαρχων τάξεων γενικά καὶ εἰδικά τὰ συμφέροντα τῶν ἀντιδραστικῶν στοιχείων τῶν κυρίαρχων αὐτῶν τάξεων. Αὐτὸ ὅμως σημαίνει, ὅτι ὁ Μάλθους πλαστογραφεῖ τὴν ἐπιστῆμην γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ συμφέροντα αὐτῶν τῶν τάξεων» (Κ. Μάρξ, «Θεωρίες τῆς ὑπεραξίας», μέρος II, ρωσ. ἐκδ. 1957, σελ. 113). Στὴ Ρωσία τίς ἀπόψεις τοῦ Μάλθους τίς ὑποστήριζαν ὁ Στρούβε, ὁ Μπουλγκάκοφ καὶ ἄλλοι. Ἡ σύγχρονη ἱμπεριαλιστικὴ ἀστικὴ τάξη ξαναζωντανεῖ τίς μαλθουσιανικὲς θεωρίες, τίς χρησιμοποιοῖ σάν ὄπλο πάλης κατὰ τῶν ἐργαζομένων καὶ σάν μέσο δικαιολόγησης τῆς ἱμπεριαλιστικῆς τῆς πολιτικῆς. — 111, 114.

Μάρξ (Marx), Κάρλ (1818–1883) — θεμελιωτὴς τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ, μεγαλοφυῆς στοχαστῆς, κορυφαῖος τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπιστῆμης, ἀρχηγὸς καὶ δάσκαλος τοῦ διεθνοῦς προλεταριάτου (βλ. τὸ ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Κάρλ Μάρξ (Σύντομη βιογραφικὴ σκιαγραφία καὶ ἔκθεσι τοῦ μαρξισμοῦ)» — Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 21ος, σελ. 27–74). — 72, 104, 108, 110–112, 113, 114, 115, 116, 117, 118–119, 121, 122, 123, 128, 130, 138, 152, 153, 155, 186, 230, 235, 236, 262, 373, 408.

Μαρτίνοφ, Α. Σ. (1865–1935) — συμμετεῖχε στοὺς ὁμίλους τῶν ναροντοβόλτσι τῆς δεκαετίας 1880–1890. Ὑστερα ἀπὸ ἐπανελημμένες διώξεις ἔφυγε στὸ ἐξωτερικὸ, ὅπου ἔγινε ἓνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς τοῦ «οἰκονομισμοῦ» καὶ μέλος τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ «Ραμπότσεγε Ντιέλο». Στὸ II Συνέδριον τοῦ ΣΔΕΚΡ προσχώρησε στοὺς μενσεβίκους καὶ ἔγινε ἓνας ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τοῦ μενσεβικισμοῦ. Στὰ χρόνια τῆς ἀντίδρασης ἦταν λικβινταριστῆς. Στὴν περίοδο τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου — μενσεβίκος-διεθνιστῆς. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς Μεγάλης Ὀχτωβριανῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸ μενσεβικισμὸ καὶ στὰ 1923 στὸ XII συνέδριον τοῦ κόμματος ἔγινε μέλος τοῦ ΚΚΡ (μ.π.). Δούλευε στὸ Ἰνστιτοῦτο Μάρξ-Ἐνγκελς καὶ ἀπὸ τὸ Γενάρη τοῦ 1924 ἔγινε μέλος τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ περιοδικοῦ «Κομμουνιστικὴ Διεθνής». — 279, 371.

Μάσλοφ, Π. Π. (1867–1946) — ρώσος οἰκονομολόγος, σοσιαλδημοκράτης, συγγραφέας μιᾶς σειρᾶς ἐργασιῶν γιὰ τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα, ὅπου προσπαθοῦσε νὰ ἀναθεωρήσῃ τὸ μαρξισμὸ. Συνεργαζόταν στὰ περιοδικὰ «Ζίζν»,

«Νατσάλο» καὶ «Ναούτσονογε Ὀμποζρένιγε». Ὑστερα ἀπὸ τὴ διάσπαση τοῦ ΣΔΕΚΡ προσχώρησε στοὺς μενσεβίκους, διατύπωσε τὸ μενσεβίκικο πρόγραμμα «δημοτικοποίησης» τῆς γῆς. Στὰ χρόνια τῆς ἀντίδρασης — λιβνιταριστής, στὴν περίοδο τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου — σοσιαλδημοκρατικῆς, ὕστερα ἀπὸ τὴ Μεγάλη Ὀχτωβριανὴ σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν πολιτικὴν δράση καὶ ἀσχολοῦνταν μὲ παιδαγωγικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ δουλειά. Ἀπὸ τὸ 1929 ἦταν τακτικὸ μέλος τῆς Ἀκαδημίας ἐπιστημῶν τῆς ΕΣΣΔ. — 123, 137, 237.

Μιλιούτιν, Ν. Α. (1818–1872) (ἀδελφὸς τοῦ Ντ. Α. Μιλιούτιν) — κόμης, διεύθυνε τὴν κατάρτιση τῶν Πράξεων τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη 1861, θεωροῦσε ὅτι εἶναι δυνατό νὰ στερεωθεῖ ὁ τσαρισμὸς μὲ ἐφαρμογὴ μετριοπαθῶν φιλελευθέρων μεταρρυθμίσεων. Κρατοῦσε ἐχθρικὴ στάση ἀπέναντι στοῦ ἐπαναστατικὸ κίνημα, τάχθηκε ἐνεργά ἐναντία στοῦ ἐθνικοαπελευθερωτικὸ κίνημα τῆς Πολωνίας στὰ 1863. Ἐγρᾶψε μιά σειρά στατιστικὰς ἐργασίας. — 34.

Μιλιούτιν, Ντ. Α. (1816–1912) — κόμης, στρατάρχης, ἐπιφανὴς ρώσος στρατιωτικὸς καὶ κρατικὸς παράγοντας. Ἀπὸ τὸ 1861 ὡς τὸ 1881 — ὑπουργὸς στρατιωτικῶν, πού μὲ τὴ δράση του συνδέονται οἱ ἀστικὲς στρατιωτικὲς μεταρρυθμίσεις. Συγγραφέας ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν στὸν τομέα τῆς στρατιωτικῆς στατιστικῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἱστορίας. — 56.

Μιούλμπεργκερ (Mülberger), Ἄρτουρ (1847–1907) — γερμανὸς γιαντρός, χυδαῖος σοσιαλιστής, ὁπαδὸς τοῦ Προυντόν, συγγραφέας ἀρθρῶν γιὰ τὸ στεγαστικὸ ζήτημα πού δημοσιεύθηκαν στὴν ἐφημερίδα «Volksstaat» («λαϊκὸ κράτος») καὶ ἐπικρίθηκαν δριμύτητα ἀπὸ τὸν Φ. Ἐνγκελς. Συνεργάτης τοῦ ὀρπορτουμιστικοῦ περιοδικοῦ «Die Zukunft» («Τὸ Μέλλον») — ὄργανο τῆς δεξιᾶς πτέρυγας τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος. — 157.

Μιχάιλοβα, Π. — ἐργάτρια οἰνοπωλείου, ἦταν μάρτυρας στὴν ὑπόθεση τῶν γεγονότων τοῦ Μάη τοῦ 1901 στοῦ ἐργοστάσιο Ὀμπούχοφ στὴν Πετροῦπολη. — 298.

Μιχαηλόβσκι, Ν. Κ. (1842–1904) — ὁ ἐπιφανέστερος θεωρητικὸς τοῦ φιλελευθέρου ναραντικισμοῦ, δημοσιολόγος, κριτικὸς, θετικιστῆς φιλόσοφος ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς ὑποκειμενικῆς σχολῆς στὴν κοινωνιολογία. Ὁ Μιχαηλόβσκι ἀρχισε τὴ φιλολογικὴ του δράση τὸ 1860· τὸ 1868 γίνεται συνεργάτης καὶ κατόπιν ἕνας ἀπὸ τοὺς συντάχτες τοῦ περιοδικοῦ «Ὀτέσεστβενιγε Ζαπίσκι». Στὰ 1892 διεύθυνε τὸ περιοδικὸ «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» καὶ ἀπὸ τίς στήλες του ἔκανε σφοδρὴ πάλη κατὰ τοῦ μαρξισμοῦ. Κριτικὴ τῶν ἀπόψεων τοῦ Μιχαηλόβσκι γίνεται στὴν ἐργασία τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τί εἶναι οἱ „φιλοὶ τοῦ λαοῦ“ καὶ πῶς πολεμοῦν τοὺς σοσιαλδημοκράτες;» (1894) καὶ σὲ ἄλλα ἐργα. — 148, 408–410.

Μιχάιλοφ, Μ. Ι. (1826–1865) — ρώσος ἐπαναστάτης, ποιητής, δημοσιολόγος καὶ μεταφραστής, φίλος τοῦ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι καὶ τοῦ Ν. Α. Ντομπρολιούμποφ. Στὰ 1861 ἔβγαλε στοῦ Λονδίνου τὴν προκήρυξη «Πρὸς τὴ Νέα γενιά» καὶ τὴν κυκλοφόρησε στὴ Ρωσία. Τὸ 1862 καταδόθηκε ἀπὸ ἕνα προβόκατορα, πιάστηκε καὶ στάλθηκε σὲ καταναγκαστικὰ ἐργα ὅπου πέθανε ἀπὸ φυματίωση. — 28.

Μπακούιν, Α. Α. (1823–1882) (άδελφός του Μ. Α. Μπακούιν) — φιλελεύθερος παράγοντας, συμμετείχε δραστήρια σ' όλες τις αντιπολιτευτικές εκδηλώσεις των ευγενών του Τβέρ στην περίοδο της προετοιμασίας και της εφαρμογής της αγροτικής μεταρρύθμισης. Τό 1860 εκλέχτηκε προεστός των ευγενών του νομού Νοβοτόρσκ. Τό 1862 μαζί με τόν άδελφό του Ν. Α. (βλ. πιο κάτω) και άλλους υπέγραψε τό αντιπολιτευτικό ψήφισμα των ευγενών του Τβέρ και γι' αυτό κλείστηκε στό φρούριο Πετροπάβλοβσκ· άρνήθηκε νά υπογράψει αίτηση χάριτος. "Υστερα από τήν άπελευθέρωση του στέρησαν τό δικαίωμα νά υπηρετεί σέ δημόσιες υπηρεσίες και νά εκλέγεται σέ αίρετά αξιώματα. — 27–28.

Μπακούιν, Μ. Α. (1814–1876) — θεωρητικός του άναρχισμού. Στά 1836–1840 άνήκε στόν όμιλο του Ν. Β. Στανκέβιτς, είχε γνωριμίες με τόν Β. Γ. Μπελίνσκι και τόν Α. Ι. Χέρτσεν, όστόσο έμεινε ξένος πρός τις πρωτόπóρες επαναστατικοδημοκρατικές αντίληψεις εκείνης της περιόδου. Τό 1840 έφυγε στό έξωτερικό και ζούσε στή Γερμανία, στήν Έλβετία και στή Γαλλία. Στο έξωτερικό έπικρίνει δριμύτατα τήν τσαρική άπολυταρχία και τή φεουδαρχία της Ρωσίας, εκδηλώνει τή συμπάθεια του πρός τό πολωνικό έθνοκαπελευθερωτικό κίνημα, και γι' αυτό τό 1844 ή τσαρική σύγκλητος του άφαιρεί τόν τίτλο του ευγενή, όλα τά περιουσιακά δικαιώματα και τόν καταδικάζει έρήμην σέ έξορία στή Σιβηρία και σέ καταναγκαστικά έργα. Τό 1848 παίρνει μέρος στήν εξέγερση της Πράγας, τό Μάη του 1849 καθοδηγεί τήν εξέγερση της Δρέσδης, πάνεται και καταδικάζεται σέ άπαγχονισμό πού μετατρέπεται μετά σέ ισόβια κάθειρξη. Οί άρχές της Σαξονίας παρέδωσαν τόν Μπακούιν στήν Αδστριακή κυβέρνηση και αυτή τόν παρέδωσε τό 1851 στήν τσαρική κυβέρνηση. Από τό 1851 ως τό 1854 κρατείται στήν άκτίνα Άλεξέεφ του φρουρίου Πετροπάβλοβσκ και έπειτα στό φρούριο Σλίσσελμπούργκ. Μέσα από τή φυλακή γράφει τήν «Έξομολόγησή» του πρός τόν Νικόλαο Α', όπου εκφράζει μετάνοια γιά τις πράξεις του και άποκηρύσσει τής επαναστατικές του αντίληψεις. Τό 1857 στέλνεται σέ ισόβια έξορία στή Σιβηρία, άπ' όπου δραπετεύει τό 1861 στήν Άγγλία. Έκει προσπαθεί νά συνεργαστεί στό «Κόλοκολ», όμως γρήγορα παίρνει άρνητική άπάντηση από τόν Α. Ι. Χέρτσεν, πού δέν συμφωνεί με τις αντίληψεις του Μπακούιν. Από τό 1864 παίρνει μέρος στή δράση της Ι Διεθνούς, μέσα στήν όποία οργανώνει μυστική ένωση των άναρχικών («Ένωση της σοσιαλιστικής δημοκρατίας»)· προσπάθησε νά αντιπαραθέσει αυτή τήν Ένωση στή Διεθνή και νά πάρει στά χέρια του τήν καθοδήγηση του Γενικού Συμβουλίου χωρίς νά διστάζει νά χρησιμοποιεί γι' αυτό τό σκοπό «όποιαδήποτε μέσα, όποιαδήποτε δολιότητα» τό ψέμα, ή συκοφαντία, ό εκφοβισμός, τό πισόπλατο χτύπημα — όλα αυτά άποτελούν εξίσου χαρακτηριστικά γνωρίσματα του» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, ρωσ. έκδ., τόμ. 13ος, μέρος II, 1940, σελ. 539). Τό 1872, έπειτα από έπιμονή του Μάρξ, ό Μπακούιν οιαγράφεται από τή Διεθνή γιά τή διαλυτική του δουλειά.

«Ο Μπακούιν — έγραφε ό Ένγκελς — έχει μιá ιδιόμορφη θεωρία, ένα μίγμα προντονισμού και κομμουνισμού. . .» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Διαλεχτά γράμματα. Μόσχα, 1953, σελ. 277). Τήν ιδέα της συλλογικής ιδιοχτησίας στα μέσα παραγωγής ό Μπακούιν τή συνδύαζε με τήν άναρχική «άπόλυτη έλευθερία» του άτομου. Εκφράζοντας τά συμφέροντα του λουμπεν-προλεταριάτου και της μικροαστικής τάξης, άπαιτούσε τήν κατάργηση του κράτους, έβλεπε σ' αυτό και όχι στό κεφάλαιο τήν κύρια πληγή της άστικής κοινωνίας. Ο Μπακούιν δέν παραδεχόταν τόν κοσμοϊστορικό ρόλο

του προλεταριάτου και τις καθυστερημένες χώρες, όπου υπερτερούσε η άγροτιά, τις θεωρούσε πίο κατάλληλες για την αναρχική κοινωνική επανάσταση. 'Αποτέλεσμα της επανάστασης έπρεπε να είναι η «έξισωση των τάξεων», ή συνέλιξη των «ελεύθερων ενώσεων». Στα έργα τους ο Μάρξ και ο Ένγκελς ξεσκεπάσαν την αντιδραστική ουσία του μακροκινισμού που, σύμφωνα με τον όρισμό του Λένιν, ήταν κοσμοθεωρία «μικροαστού που έχασε κάθε έλπίδα σωτηρίας» (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 18ος, σελ. 11). — 27, 383.

Μπακούιν, Ν. Α. (1818-1901) (άδελφός του Α. Α. και του Μ. Α. Μπακούιν) — φιλελεύθερος παράγοντας των εγγενών του κυβερνείου Τβέρ. Στα 1858 έγινε μέλος της επιτροπής του Τβέρ για τό άγροτικό ζήτημα και από τό 1861 ήταν μέλος της Έπιτροπής για τά άγροτικά ζητήματα του κυβερνείου Τβέρ. Ήταν ένας από τους έμπνευστές του ψηφίσματος των εγγενών του Τβέρ προς την τσαρική κυβέρνηση τό 1862 με την άπαίτηση να καταργηθούν τά προνόμια των κλειστών τάξεων, να ίδρυθούν δημόσια δικαστήρια, να συγκληθεί σώμα αίρετών αντιπροσώπων του λαού χωρίς ταξικές διακρίσεις. Μαζί μ' άλλους εγγενείς που ύπόγραψαν τό ψήφισμα ο Μπακούιν πιάστηκε και κλειστηκε στό φρούριο Πετροπάβλοβσκ. Άρνήθηκε να ύπογράψει αίτηση χάριτος. Ύστερα από ένα χρόνο εϊρκτή τόν άφησαν έλεύθερο, του στέρησαν όμως τό δικαίωμα να άναλαμβάνει δημόσια αξιώματα. — 27-28.

Μπενζίνγκ (Bensing), Άουγκουστ Φράντς (γεννήθηκε τό 1870) — γερμανός άστός οικονομολόγος, καθηγητής του πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης, συγγραφέας του βιβλίου «Der Einfluss der Landwirtschaftlichen Maschinen auf Volks- und Privatwirtschaft» («Η επίδραση των γεωργικών μηχανών στην έθνική και ίδιωτική οικονομία»), που βγήκε στό Μπρεσλάου τό 1897. — 127-130, 226-227.

Μπέρνσταϊν (Bernstein), Έντουαρντ (1850-1932) — ήγέτης της άκρας όπορτουניστικής πτέρυγας της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας και της ΙΙ Διεθνούς, θεωρητικός του άναθεωρητισμού και του ρεφορμισμού. Άπό τό 1881 ως τό 1890 είναι διευθυντής του παράνομου κεντρικού όργάνου του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος της Γερμανίας «Der Sozial-Demokrat» («Σοσιαλδημοκράτης»). Στα 1896-1898 δημοσιεύει στό περιοδικό «Die Neue Zeit» («Νέοι Καιροί») μιά σειρά άρθρα με τό γενικό τίτλο «Προβλήματα του σοσιαλισμού» που βγήκαν κατόπιν σέ βιβλίο με τόν τίτλο «Οι προϋποθέσεις του σοσιαλισμού και τά καθήκοντα της σοσιαλδημοκρατίας» (1899), όπου άναθεωρεί άνοιχτά τις φιλοσοφικές, οικονομικές και πολιτικές βάσεις του επαναστατικού μαρξισμού. Ό Μπέρνσταϊν άρνιόταν τή μαρξιστική θεωρία της ταξικής πάλης, τή διδασκαλία της άναπόφευκτης κατάρρευσης του καπιταλισμού, της σοσιαλιστικής επανάστασης και της διχτατορίας του προλεταριάτου. «Γιά την επανάσταση του προλεταριάτου ο όπορτουνιστής ξέμαθε και να σκέφτεται» — έλεγε ο Β. Ι. Λένιν, έχοντας όπόψη του τόν Μπέρνσταϊν (Άπαντα, 4 ρωσ. έκδ., τόμ. 25ος, σελ. 400). Ό Μπέρνσταϊν διακήρυσσε ως μοναδικό καθήκον του έργατικού κινήματος την πάλη για μεταρρυθμίσεις που άποβλέπουν στή «βελτίωση» της οικονομικής κατάστασης των εργατών στον καπιταλισμό και διατύπωσε την όπορτουνιστική φόρμουλα: «ή κίνηση είναι τό πών, ο τελικός σκοπός δέν είναι τίποτα». Οί θεωρητικές άπόψεις του Μπέρνσταϊν και των όπαδών του άποτελέσαν

τήν ἀρχή τοῦ διεθνoῦς ἀναθεωρητισμοῦ καί ἡ πραχτικὴ ὀπορτουμιστικὴ δράση τοὺς κατέληξε στὴν ἀνοιχτὴ προδοσίᾳ τῶν συμφερόντων τῆς ἐργατικῆς τάξης, πού ὀλοκληρώθηκε μέ τὴν ἐπoνεϊδίστη χρεοκοπία τῆς II Διεθνoῦς. — 147, 194.

Μπερντιάεφ, Ν. Α. (1874–1948) — ἀντιδραστικὸς φιλόσοφος-ιδεαλιστὴς καί δημοσιολόγος. Στὰ 1890–1900 καταπολεμοῦσε τὸ ναροντικισμό ξεκινώντας ἀπὸ τίς θέσεις τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Τὸ 1901 ἔβγαλε τὸ βιβλίο «Ὁ ὑποκειμενισμὸς καί ὁ ἀτομικισμὸς στὴν κοινωρικὴ φιλοσοφία», ὅπου τάχθηκε ἀνοιχτὰ ἐνάντια στό μαρξισμό. Τὸ 1905 προσχώρησε στό κόμμα τῶν καντέτων. Στὴν περίοδο τῆς ἀντίδρασης ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ἐχθρικοῦ πρὸς τὸ μαρξισμό θρησκευτικοῦ-φιλοσοφικοῦ ρεύματος τῆς ἀναζήτησης, συνεργαζόταν στὴν ἀντεπαναστατικὴ συλλογὴ «Βέχν». Ὑστερα ἀπὸ τὴ νίκη τῆς Μεγάλης Ὀκτωβριανῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης ἔγινε ἀπολογητὴς τοῦ μεσαιωνικοῦ σχολαστικισμοῦ, πού τὸν ἐβλπεε σάν σωτηρία ἀπὸ τὸν ἀναπτυσσόμενο κομμουνισμό. Τὸ 1922 ἔφυγε στό ἐξωτερικὸ κι ἔγινε ἓνας ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τοῦ πλιό σκοτεινοῦ μυστικισμοῦ καί ἰδεαλισμοῦ, πού στρεφόταν ἐνάντια στὴν ἐπαναστατικὴ κοσμοθεωρία καί στό σοσιαλισμὸ. — 66, 123, 151–152.

Μπλεκλόφ, Σ. Μ. (1860–1913) — ναρόντικος, στατιστικὸς τῶν ζέμιστβοῦστερα ἀπὸ τὴν ἀποφοίτησή του ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιο Μόσχας (1885) δούλεψε στὰ ζέμιστβο τῶν κυβερνεῖων Πολτάβας, Τβέρ, Ὀριόλ. Στὰ 1900–1901 καθοδηγοῦσε τίς ἐρευνες σέ μιά σειρά νομoῦς τοῦ κυβερνεῖου Ταυρίδας. Στὰ ἔργα καί στίς ἐκθέσεις του ξεσκέπαζε πολλές ἀθαιρησίες τῆς τσαρικῆς διοίκησης καί στὰ 1902 ἀπολύθηκε ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία τῶν ζέμιστβο. Πῆρε μέρος στό κοινωρικὸ κίνημα τοῦ 1905–1906, ἀνῆκε στό κόμμα τῶν ἐσέρων. Πῆρε μέρος στὴν ὀργάνωση τῆς Πανρωσικῆς Ἀγροτικῆς Ἐνωσης καί γι' αὐτὸ τὸ λόγο πιάστηκε. Ἀργότερα ἔφυγε στό ἐξωτερικὸ. — 339.

Μπόμπρικοφ, Ν. Ι. (1839–1904) — στρατηγὸς τοῦ τσαρικοῦ στρατοῦ, ἀπὸ τὸ 1898 γενικὸς διοικητὴς τῆς Φιλανδίας, ὅπου ἐφάρμοξε τὴν τσαρικὴ πολιτικὴ ἐκρωσισμοῦ της: εἰσήγαγε ὑποχρεωτικὴ τὴ ρωσικὴ γλῶσσα στίς κρατικὲς ὑπηρεσίες τῆς Φιλανδίας, ὀδριαστικὰ κατάργησε τὸ σύνταγμα, διέλυσε τὰ χωριστὰ φιλλανδικὰ στρατεύματα, ἔπνιγε ἀπάνθρωπα κάθε ἐκδήλωση τοῦ ἔθνικοαπελευθερωτικοῦ κινήματος. Στίς 3 (16) τοῦ Ἰoῦνη 1904 δολοφονήθηκε ἀπὸ ἓνα φιλλανδὸ τρομοκράτη. — 363.

Μπουλγκάκοφ, Σ. Ν. (1871–1944) — ἀστός οἰκονομολόγος, φιλόσοφος ἰδεαλιστὴς. Στὰ 1890–1900 ἦταν «νόμιμος μαρξιστὴς». Ἐπιχείρησε νὰ ἀναθεωρήσει τὴ διδασκαλία τοῦ Μάρξ γιὰ τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα, προσπαθώντας ν' ἀποδείξει τὴ «σταθερότητα» καί τὴ «βιωσιμότητα» τοῦ μικροῦ ἀγροτικοῦ νοικοκυριοῦ, τὴν «ὑπεροχὴ» του ἀπέναντι στό μεγάλο κεφαλαιοκρατικὸ νοικοκυριό, ἐξηγοῦσε τὴν ἐξαθλίωση τῶν λαϊκῶν μαζῶν μέ τὸ λεγόμενο «νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητας τοῦ ἐδάφους». Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1905–1907 ὁ Μπουλγκάκοφ προσχωρεῖ στός καντέτους, παίρνει μέρος στὴν ἐκδοσὴ τῆς συλλογῆς «Βέχν», πού ὁ Β. Ι. Λένιν τὴν ὀνόμαζε «ἐγκυκλοπαίδεια τῆς φιλελεύθερης ἀποστασίας», κάνει ἀνοιχτὸ ἀγῶνα ἐνάντια στὴν ὀλιστικὴ φιλοσοφία ἀπὸ θέσεις νεοκαντιανισμοῦ, μυστικισμοῦ καί παπαδοκρατίας. Ὑστερα ἀπὸ τὸ 1918 ἔγινε παπὰς, ἔφυγε στό ἐξωτερικὸ καί ἐκεῖ ἔκανε ἐχθρικὴ προπαγάνδα ἐνάντια στὴ Σοβιετικὴ Ρωσία. — 101–103,

104-105, 106-108, 109-110, 111-112, 113-115, 117, 118-119, 120, 121, 123-125, 126-127, 128-129, 130, 132, 133, 134-135, 136-137, 139, 140, 141, 146, 147, 150-151, 154-155, 158, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 186-187, 190, 192, 193-194, 197, 199, 200-201, 202-203, 208, 210-211, 212, 213, 219-220, 224, 225, 226, 227, 229, 234, 235, 236, 237.

Μπουρτσεφ, Β. Α. (1862-1936) — συμμετείχε στο επαναστατικό κίνημα της δεκαετίας 1880-1890, έκλινε προς τούς ναροντοβόλτσι. Ύστερα από τή σύλληψή του δραπέτευσε στο εξωτερικό, όπου καταπίεστηκε με τή συγκέντρωση και δημοσίευση ντοκουμέντων του επαναστατικού κινήματος. Τό 1897 έβγαλε μιά συλλογή ύλικών γύρω από τήν ιστορία του επαναστατικού κινήματος με τόν τίτλο «Μέσα σέ εκατό χρόνια» τό 1898 έβγαζε στή Γενεύη τήν εφημερίδα «Σβομπόντνιαγια Ροσσίγια» και κατόπι τό περιοδικό «Μπιλόγε» και τήν εφημερίδα «Μπούντουστσεγε». Άσχολούνταν με τό ξεσκέπασμα τών μυστικών ύποθέσεων τής διεύθυνσης τής άστυνομίας, ξεσκέπασε τόν προβοκάτορα Άζεφ. Πρίν από τήν πρώτη ρωσική επανάσταση έκλινε προς τούς έσέρους, ύστερα από τήν ήττα τής επανάστασης ύποστήριζε τούς καντέτους. Τόν καιρό του πρώτου παγκόσμιου πολέμου ήταν φανατικός σωβινιστής, έγκατέλειψε κάθε άντιπολίτευση προς τόν τσαρισμό, γύρισε στή Ρωσία, τάχθηκε με τό μέρος τής άντεπανάστασης ενάντια στους μπολσεβίκους. Τό 1917 είναι ύπαδός του Κρονίλοφ ύστερα από τήν Όχτωβριανή σοσιαλιστική επανάσταση ήταν ένας από τούς πιό άσπονδους έχθρούς τής ΕΣΣΔ, έφυγε στο εξωτερικό και εκεί πήρε μέρος στή δημιουργία μοναρχικών όργανώσεων τών λευκοφρουρών για τόν άγώνα ενάντια στή Σοβιετική Ρωσία. — 28, 69.

Μπράουν (Braun), Χένριχ (1854-1927) — γερμανός σοσιαλδημοκράτης, συγγραφέας έργων κοινωνικο-πολιτικού περιεχομένου. Στά 1883 ήταν ένας από τούς ίδρυτές του θεωρητικού όργανου τής γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, του περιοδικού «Die Neue Zeit» («Νέοι Καιροί»). Άπό τό 1888 ως τό 1903 έβγαζε τό περιοδικό «Archiv für Sociale Gesetzgebung und Statistik» («Άρχειο κοινωνικής νομοθεσίας και στατιστικής»), στο όποιο φωτίζονταν ζητήματα τής θεωρίας και τής πράξης του εργατικού κινήματος και τής εργατικής νομοθεσίας και δημοσιεύονταν άναθεωρητικά άρθρα. Στά 1903 ήταν βουλευτής του ράιχσταγ. Στά 1905-1907 ό Μπράουν έβγαζε τό περιοδικό «Neue Gesellschaft» («Νέα Κοινωνία») και στά 1911-1913 τό περιοδικό «Annalen für Socialpolitik und Gesetzgebung» («Χρονικά τής κοινωνικής πολιτικής και νομοθεσίας»). — 137, 147.

Μπρεντάνο (Brentano), Λουί (1844-1931) — γερμανός άστός οικονομολόγος, από τό 1896 καθηγητής τής πολιτικής οικονομίας στο πανεπιστήμιο Μονάχου. Όπαδός του «άπό καθέδρας σοσιαλισμού», πού κήρυξε τήν άρνηση τής ταξικής πάλης και προπαγάνδιζε τή θέση ότι με τήν όργάνωση ρεφορμιστικών συνδικάτων και τήν έκδοση εργατικής νομοθεσίας είναι δυνατό νά λυθούν οι κοινωνικές αντίθεσεις τής κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας και νά συμβιβαστούν τά συμφέροντα τών εργατών και τών καπιταλιστών. Στο άγροτικό ζήτημα υπεράσπιζε τήν άντιδραστική «θεωρία» τής σταθερότητας του μικρού νοικοκυριού στή γεωργία και τόν ψευδοεπιστημονικό άστικό «νόμο τής φθίνουσας γονιμότητας του έδάφους». Ύπεράσπιζε τά συμφέροντα τών κεφαλαιοκρατικών μονοπωλίων. Ό Β. Ι. Λένιν άποκάλυψε

τή στενή σχέση ανάμεσα στο «μπρεντανισμό», στο «νόμιμο μαρξισμό» στη Ρωσία και στο διεθνῆ αναθεωρητισμό. — 104, 114, 150-151, 153.

N

N. —ον, Νικολάι —ον — βλ. Ντανιελσόν, Ν. Φ.

Ναπολέον Γ' (Βοναπάρτης, Λουδοβίκος) (1808-1873) — αυτοκράτορας τῆς Γαλλίας ἀπὸ τὸ 1852 ὡς τὸ 1870, ἀνεψιὸς τοῦ Ναπολέοντα Α'. Μετὰ τῆ συντριβῆ τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848 ἐκλέχτηκε πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς δημοκρατίας τῆ νύχτα τῆς 2 τοῦ Δεκέμβρη 1851 ἔκανε πραξικόπημα, στήν ἐκτίμησή τοῦ ὁποίου εἶναι ἀφιερωμένη ἡ ἐργασία τοῦ Κ. Μάρξ «Ἡ 18ῃ Μπρυμαίρ τοῦ Λουδοβίκου Βοναπάρτη» (Κ. Μάρξ, Φ. Ἐγγελς, Διαλεχτὰ ἔργα σέ δύο τόμους, ρωσ. ἐκδ., τόμ. I, Μόσχα, 1955, σελ. 208-302). — 75.

Νικάνορ (Κάμενσκι, Ν. Τ.) (1847-1910) — ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν ἀντιδραστικῶν κύκλων τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου, συγγραφέας μίας σειρᾶς ἔργων πάνω σέ ἐκκλησιαστικά ζητήματα, στὰ 1901-1902 — ἐπίσκοπος τοῦ Ὀριόλ. — 343.

Νικιτένκο, Α. Β. (1805-1877) — ἱστορικὸς τῆς ρωσικῆς φιλολογίας, ἀκαδημαϊκός. Στὶς πολιτικὲς του ἀντιλήψεις — μετριοπαθὲς φιλελεύθερος. Συνέγραψε ἀπομνημονεύματα μέ τὸν τίτλο «Σημειώσεις καὶ ἡμερολόγιο. Περιγραφή τῆς ζωῆς μου καὶ τῶν γεγονότων „τῶν ὁποίων ἤμουν μάρτυρας“» (Πετρούπολη, 1893), πού περιέχουν πλούσιο καὶ πολῦτιμο ὕλικό γιὰ τὸ χαρακτηρισμό τῆς ἐποχῆς τῆς βασιλείας τοῦ Νικολάου Α' καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Β'. — 38.

Νικόλαος Α' (Ρομάνοφ) (1796-1855) — ρώσος αυτοκράτορας (1825-1855). — 31.

Νικόλαος Β' (Ρομάνοφ) (1868-1918) — τελευταῖος ρώσος αυτοκράτορας (1894-1917)· ἐκτελέστηκε στὸ Αἰκατερινμπούργκ (Σβερντλόβσκ) στὶς 17 τοῦ Ἰούλη 1918 ὕστερα ἀπὸ ἀπόφαση τοῦ Σοβιετ τῶν ἐργατῶν καὶ στρατιωτῶν βουλευτῶν τῆς περιοχῆς Οὐραλίων. — 50, 55-56, 57, 93, 359, 362.

Νοβοσέλοφ, Μ. Α. — Διδάκτορας θεολογίας. — 343.

Ντάβιντ (David), *Εντοναρντ (1863-1930) — ἓνας ἀπὸ τοὺς δεξιούς ἡγέτες τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας καὶ ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὲς τοῦ ἀναθεωρητικοῦ περιοδικοῦ «Sozialistische Monatshefte» («Μηνιαίτικη σοσιαλιστικὴ ἐπιθεώρηση»), οἰκονομολόγος τὸ ἐπάγγελμα. Στὸ σχέδιο ἀγροτικοῦ προγράμματος πού σύνταξε, διατυπωνόταν ὡς κύριο αἶτημα ἡ ἐξασφάλισή καὶ ἡ στερέωση τῆς μικρῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας στὸν καπιταλισμό (τὸ συνέδριο τοῦ Μπρεσλάου τὸ 1895 ἀπέριψε αὐτὸ τὸ σχέδιο). Τὸ 1903 ἔβγαλε τὸ βιβλίο «Ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία», πού ὁ Λένιν τὸ χαρακτήρισε «κύριο ἔργο τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ στὸ ἀγροτικὸ ζήτημα». Σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο ὁ Ντάβιντ προσπαθοῦσε νά ἀνατρέψει τὴ διδασκαλία τοῦ μαρξισμοῦ γιὰ τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα καὶ ν' ἀποδείξει τὴν «ὑπε-

ροχή» καί τή «σταθερότητα» τῶν μικρῶν ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν ἀπέναντι στά μεγάλα κεφαλαιοκρατικά νοικοκυριά. Ἀπό τό 1903 ὁ Ντάβιντ ἦταν βουλευτής τοῦ ράιχσταγ. Στά χρόνια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου ἦταν φανατικός σοσιαλσβινιστής· τό 1919 μπήκε στήν πρώτη κυβέρνηση συνασπισμοῦ τῆς Γερμανικῆς Δημοκρατίας, στά 1919-1920 ἔγινε ὑπουργός ἐσωτερικῶν, στά 1922-1927 — κυβερνητικός ἀντιπρόσωπος στό Ἔσσην ὑποστήριξε τίς ρεβανσιστικές τάσεις τοῦ γερμανικοῦ ἰμπεριαλισμοῦ, ἦταν ἐχθρός τῆς ΕΣΣΔ καί τῆς ἐργατικῆς τάξης. Ὁ Β. Ι. Λένιν χαρακτήριζε τόν Ντάβιντ ὡς ἄνθρωπο πού «ὄλη ἡ ζωή του εἶναι ἀφιερωμένη στήν ἀστική διαφθορά τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 21ος, σελ. 242). — 130-131, 159, 160-161, 163, 184, 215, 217, 225-238, 239, 243, 244, 247, 248-249, 250, 256, 257, 260.

Ντανιελσόν, Ν. Φ. (Ν. —ον, Νικολάι —ον) (1844-1918) — ρώσος συγγραφέας-οικονομολόγος, ἕνας ἀπό τοὺς θεωρητικούς τοῦ φιλελεύθερου ναροντικισμοῦ τῆς περιόδου 1880-1900. Στήν περίοδο 1860-1880 συνδεόταν μέ τοὺς ὁμίλους τῆς ἐπαναστατικῆς νεολαίας τῶν ραζνονιστῶν. Ὁ Ντανιελσόν τελείωσε τήν πρώτη μετάφραση τοῦ «Κεφαλαίου» τοῦ Κ. Μάρξ στά ρωσικά, πού τήν εἶχε ἀρχίσει ὁ Γ. Α. Λοπάτιν. Μεταφράζοντας τό «Κεφάλαιο» ὁ Ντανιελσόν εἶχε ἀλληλογραφία μέ τόν Κ. Μάρξ καί τόν Φ. Ἐνγκελς, ὅπου ἔθιγε καί προβλήματα τῆς οικονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας. Ὡστόσο ὁ Ντανιελσόν δέν κατάλαβε τήν οὐσία τοῦ μαρξισμοῦ καί ἀργότερα τάχθηκε ἐναντίον του. Τό 1893 ἔβγαλε τό βιβλίο «Δοκίμια γιά τήν κοινωνική μας οἰκονομία μετά τή μεταρύθμιση», πού μαζί μέ τά ἔργα τοῦ Β. Π. Βοροντσόφ ἀποτέλεσε τή θεωρητική θεμελίωση τοῦ φιλελεύθερου κινήματος τῶν ναρόντικων. Ὁ Β. Ι. Λέ. ιν σέ πολλά ἔργα του ἐπέκρινε δριμύτατα τίς ἀπόψεις τοῦ Ντανιελσόν. — 156, 329, 409.

Ντάχω, Ε. Σ. (γεννήθηκε τό 1871) — ἐργάτης τοῦ ἐργοστασίου Ἀλεξαντρόβσκι τῆς Πετρούπολης, ἕνας ἀπό τοὺς κατηγορουμένους γιά τίς ταραχές τοῦ Μάη τοῦ 1901 στό ἐργοστάσιο Ὁμπούχοφ. — 298.

Ντεμομπίν (Demombynes), *Γκαμπριέλ* (γεννήθηκε τό 1840) — γάλλος δικηγόρος, εἰδικός στά ζητήματα τοῦ δημοσίου δικαίου, συγγραφέας τοῦ ἔργου «Constitutions européennes» («Εὐρωπαϊκά συντάγματα»). — 394-395.

Ντίκκινς (Dickens), *Κάρολος* (1812-1870) — ἐπιφανῆς ἄγγλος συγγραφέας-ρεαλιστής. Στά ἔργα του (ἀπό τά ὁποῖα τά πιό σημαντικά εἶναι «Τά χάρτια τοῦ Πίκουικ» (1837), «Ὀλιβιέρος Τούιστ» (1838), «Ντόμπι καί υἱός» (1848), «Δύσκολοι καιροί» (1854), «Ἡ μικρούλα Ντορίτ» (1857), «Ὁ κοινός μας φίλος» (1865)), καθρέφτιζε τή ζωή τῆς ἀστικῆς Ἀγγλίας. Ἐδειξε τό εὐρυνόμενο χάσμα ἀνάμεσα στά δύο ἀντίθετα στρατόπεδα — στόν πλοῦτο καί στή φτώχεια: τήν πολυτέλεια τῶν πλουσίων, τή φτώχεια καί τή στερημένη ἀπό δικαίωματα ζωῆ τῶν ἐργαζομένων, τίς τρώγλες τοῦ Λονδίνου, τά νυκτερινά ἄσυλα, τήν ἀφόρητη κατάσταση τῶν παιδιῶν τῶν φτωχῶν. Ξεσκεπάζοντας τό κεφαλαιοκρατικό σύστημα, ὁ Ντίκκινς δέν καλοῦσε σέ πάλη ἐναντίον του, ἀλλά κήρυχνε οὐτοπικές ἰδέες γιά ἐξασφάλιση τῆς δικαιοσύνης στήν ἀστική κοινωνία μέ τήν ἠθική ἀναδιδασκαλία τῶν ἰδιοχητῶν. Ὁ Μάρξ κατέτασσε τόν Ντίκκινς στή λαμπρή πλειάδα τῶν «σύγχρονων ἄγγλων μυθιστοριογράφων, πού σέ ὑπέροχα καί εὐγλωττα βιβλία ἀποκάλυψαν στόν κόσμο περισσότερες πολιτικές καί κοινωνικές ἀλήθειες, ἀπ' ὅσες

ὄλοι οἱ ἐπαγγελματίες πολιτικοί, δημοσιολόγοι καὶ ἠθικολόγοι παρμένοι μαζί» (Κ. Μάρξ καὶ Φ. Ἐνγκελς. Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 10ος, 1958, σελ. 648). — 320.

Ντίτς (Dietz), *Γιόχαν Χένριχ Βίλχελμ* (1843–1922) — γερμανὸς σοσιαλ-δημοκράτης, βουλευτὴς τοῦ ράιχσταγ ἀπὸ τὸ 1881 ὡς τὸ 1918. Καθοδηγοῦσε τὸ ἐκδοτικὸ τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, πού ἐβγαζε τὰ ἔργα τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐνγκελς. Στὸ τυπογραφεῖο του τυπώνονταν τὰ πρῶτα φύλλα τῆς ρωσικῆς μπολσεβίκικης ἐφημερίδας «Ἴσκρα», τὸ περιοδικὸ «Ζαριά» ἐκεῖ τυπώθηκε καὶ τὸ ἔργο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τί νὰ κάνουμε». — 20, 26, 394.

Ντίττενμπεργκερ (Dittenberger) — οἰκονομικὸς ἐπίτροπος, ὑπάλληλος τῆς κρατικῆς τοπογραφικῆς ὑπηρεσίας τῆς Γερμανίας, πού ἔκανε τὴν καταμέτρηση τῶν νοικοκυριῶν τῶν ἀγροτῶν στὸ Ἄιζεναχ. — 181.

Ντολγκοροῦκοφ, Π. Β. (1816–1868) — πρίγκηπας, συγγραφέας καὶ δημοσιολόγος, ἐκπρόσωπος τῆς φιλελεύθερης μερίδας τῆς ρωσικῆς κοινωνίας. Ἐπειδὴ ὑπέβαλε στὴν κυβέρνηση ὑπόμνημα, ὅπου τόνιζε τὴν ἀνάγκη τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἀγροτῶν μαζί μὲ τὴ γῆ τους ἐναντι ἐξαγορᾶς, ὑποβλήθηκε σὲ διώξεις. Τὸ 1859 ἀναγκάστηκε νὰ φύγει στὸ ἔξωτερικόν. Στὸ ἔξωτερικὸ ἔγραψε τὸ βιβλίον «Ἡ ἀλήθεια γιὰ τὴ Ρωσία», ὅπου τασσόταν ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς συνταγματικοῦ τρόπου διακυβέρνησης στὴ Ρωσία. Ἰδρυσε τυπογραφεῖο καὶ ἐξέδιδε περιοδικὰ, ἐφημερίδες καὶ μπροσουρες μὲ ἀντιπολιτευτικὴ κατεύθυνση: στὰ 1860–1861 ἐβγαζε τὴν ἐφημερίδα «Μπούντουστ-σνοστ», στὰ 1862 τὸ περιοδικὸ «Πραβντίβι», στὰ 1862–1864 τὴν ἐφημερίδα «Λιστόκ». Συνεργάζεταν στὸ «Κόλοκολ», ξεσκέπαζε τὸ ἀπολυταρχικό-φεουδαρχικὸ καθεστῶς στὴ Ρωσία καὶ, σύμφωνα μὲ τὰ λόγια τοῦ Α. Ι. Χέρτσεν, «... ὅπως ἓνας ἀκούραστος ταυρομάχος κεντρίζει ἓνα ταῦρο, ἔτσι κι αὐτὸς κέντριζε ἀκατάπαυστα καὶ ἀνελέητα τὴ ρωσικὴ κυβέρνηση» (Χέρτσεν, Α. Ι. Πλήρης συλλογὴ ἔργων καὶ γραμμάτων, ρωσ. ἐκδ., τόμ. 21ος, 1923, σελ. 89). Ἡ τσαρική κυβέρνηση καταδίκασε ἐρήμην τὸν Ντολγκοροῦκοφ σὲ ἰσόβια ἐξορία μὲ στέρηση τοῦ πριγκηπικοῦ του τίτλου καὶ τῶν χημάτων του. — 69.

Ντομπρολιούμποφ, Ν. Α. (1836–1861) — μεγάλος ρώσος ἐπαναστάτης δημοκράτης, ἐπιφανὴς φιλολογικὸς κριτικὸς καὶ φιλόσοφος ὑλιστῆς, στενότετος φίλος καὶ συνεργάτης τοῦ Ν. Γ. Τσερνισέβσκι. Ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1857 ἦταν ἐπεύθυνος τῆς στήλης κριτικῆς καὶ βιβλιογραφίας τοῦ περιοδικοῦ «Σοβρεμέννικ» καὶ ἀργότερα καὶ τῆς σατιρικῆς στήλης τοῦ περιοδικοῦ «Σβιστόκ». Στὰ τέσσερα χρόνια τῆς φιλολογικῆς δράσεως του ὁ Ντομπρολιούμποφ ἔγραψε μιά σειρά ἀπὸ λαμπρὰ ἄρθρα («Τὸ βασίλειο τοῦ σκότους», «Μία ἀχτίδα φωτὸς στὸ βασίλειο τοῦ σκότους», «Τί εἶναι ὁ ὀμπλομοφισμός», «Πότε θὰ ἔρθει ἡ πραγματικὴ μέρα» κ. ἄ.), πού ἀποτελοῦν πρότυπο μαχητικῆς φιλολογικῆς κριτικῆς. Ὁ Ντομπρολιούμποφ ἦταν ἀδιάλλατος ἐχθρὸς τῆς ἀπολυταρχίας καὶ τῆς φεουδαρχίας, μισοῦσε κατὰ βάθος τὴν ἀθαιρέσεις καὶ ἦταν ὁπαδὸς τῆς λαϊκῆς ἐξέγερσης ἐναντι στὴν ἀπολυταρχικὴ κυβέρνησι.

Πλάι στὸν Α. Ι. Χέρτσεν, τὸν Β. Γ. Μπελίνσκι καὶ τὸν Ν. Γ. Τσερνισέβσκι ὁ Ντομπρολιούμποφ ἦταν κι αὐτὸς πρόδρομος τοῦ ἐπαναστατικοῦ μαρξισμοῦ στὴ Ρωσία. — 376.

Ντοαγκομόνοφ, Μ. Π. (1841–1895) — οὐκρανὸς ἱστορικὸς, ἔθνογρά-

φος και δημοσιολόγος, ένας από τους εκπροσώπους του αστικού φιλελευθερισμού. Ήταν ύφηγητής του πανεπιστημίου Κιέβου, συνεργαζόταν σε φιλελεύθερα περιοδικά, υποβλήθηκε σε διώξεις από την τσαρική κυβέρνηση και έφυγε στο εξωτερικό. Στο εξωτερικό συνέχισε τη δημοσιολογική δράση του, έσεκεπαζε την πολιτική του τσαρισμού και ταυτόχρονα τασσόταν άποφασιστικά ενάντια στο σοσιαλισμό και στη θεωρία της ταξικής πάλης, επέκρινε τους ναροντοβόλτσι και τους σοσιαλδημοκράτες. Στήριγμα της πάλης ενάντια στον τσαρισμό θεωρούσε τό κίνημα των ζέμιστσο. Τό 1883 ήταν διευθυντής του «Βόλνογε Σλόβο», που έμφανιζόταν σαν όργανο της αντιπολίτευσης των ζέμιστσο. Ήταν ένας από τους πιό έπιφανείς καθοδηγητές της μετριοπαθούς πτέρυγας του ούκρανικού έθνικοαπελευθερωτικού κινήματος, τασσόταν υπέρ της πολιτιστικής-έθνικής άυτονομίας. Τό 1889 στη Γενεύη εκδόθηκε ή μπροσούρα του «Ό φιλελευθερισμός και τά ζέμιστσο στη Ρωσία», μέ την έπιμέλειά του εκδόθηκαν τά γράμματα του Καβέλιν και του Τουργκένιεφ προς τόν Χέρτσεν και τά γράμματα του Μπακούιν προς τόν Χέρτσεν και τόν Όγκαριόφ. — 26, 27-28, 40-41, 48, 395.

Ντρέξλερ (Drechsler), *Γκουστάβ* (1833-1890) — γερμανός καθηγητής και διευθυντής του Ίνστιτούτου Άγροτικής Οίκονομίας του Γκέτιγγεν, που ίδρύθηκε άπ' αυτόν. Μαζί μέ τόν Β. Χένεμπεργκ έβγαζε τό «Journal für Landwirtschaft» («Περιοδικό της άγροτικής οίκονομίας»). Έγραψε στον τομέα της άγροτικής οίκονομίας τά έργα: «Die Statik des Landbaues» («Η κατάσταση της γεωργίας») (1869), «Die Entschädigungsberchnung expropriierter Grundstücke» («Υπολογισμοί έξαγοράς των άπαλλοτριούμενων κομματιών γής») (1873) κ. ά. Τό 1887 εκλέχτηκε βουλευτής του ράιχσταγ. 239-242, 244, 245, 247, 268.

Ντρουζίνιν — έπιθεωρητής των δημοτικών σχολείων του κυβερνείου Τβέρ. — 399.

Ο

*Ομ — συνεργάτης της έφημερίδας «Πριαζόβσκι Κράν». — 318.

**Ομπολένσκι, Ι. Μ.* (1845-1910) — πρίγκηπας. Άπό τίς άρχές της δεκαετίας 1900-1910 διοικητής του κυβερνείου Χερσώνας και κατόπιν του κυβερνείου Χαρκόβου· ήταν ένας από τους πιό φανατικούς όπαδούς και εφαρμοστές της τσαρικής πολιτικής άπέναντι στους πεινασμένους· προσπαθούσε μέ κάθε τρόπο νά άποσιωπήσει τίς λαϊκές συμφορές, άπαγόρευε στους ιδιώτες νά παρέχουν βοήθεια στους άγρότες. Διακρινόταν γιά τή σκληρότητά του στην καταστολή των μαζικών άγροτικών εκδηλώσεων στο κυβερνείο Χαρκόβου τό 1902, έφάρμοζε θηριώδικα αντίποινα ενάντια σε όλόκληρα χωριά. Τό 1904 διορίστηκε γενικός διοικητής της Φιλλανδίας, όπου στά 1905 κατέπνιξε άπάνθρωπα την έπαναστατική έξέγερση στο Έλσίνσκι και ύστερα παραιτήθηκε. — 304-305, 306.

**Ομπρουτσεφ Β. Α.* (1836-1912) — συμμετείχε στο έπαναστατικό-δημοκρατικό κίνημα της δεκαετίας 1860-1870, δημοσιολόγος, συνεργαζόταν μέ τόν Ν. Γ. Τσερνισέβσκι και τόν Ν. Α. Ντομπρολιούμποφ στο περιοδικό «Σοβρεμέννικ». Πήρε μέρος στην κυκλοφορία της παράνομης προκήρυξης

«Βελικορούς» και γι' αὐτό ἐξορίστηκε τὸ 1862 στὴ Σιβηρία. Μὲ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν ἐξορία ἀνέλαβε ἀπρεσία στὸ ὑπουργεῖο Ναυτικῶν τὸ 1906 παρατίθηκε. — 28.

Οὐάλλας (Wallace), *Ντόναλντ Μάκενζι* (1841-1919) — ἄγγλος συγγραφέας καὶ δημοσιογράφος. Ἦταν ἀνταποκριτὴς τῆς ἐφημερίδας «Τάιμς» σὲ μιά σειρά χώρες, μαζί καὶ στὴ Ρωσία. Στὰ 1891-1899 διεύθυνε τὸ τμήμα τῶν «Τάιμς» γιὰ τὰ ἐξωτερικὰ ζητήματα, ἔπειτα πῆρε μέρος στὴν ἐκδόση τῆς Βρετανικῆς Ἑγκυκλοπαιδείας. Συντάχτης ἑνὸς βιβλίου γιὰ τὴ Ρωσία μὲ τὸν τίτλο «Russia» (1877). — 394.

Οὐέστ (West), *Ἔντουαρντ* (1782-1828) — ἄγγλος οἰκονομολόγος, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῆς κλασικῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Στὰ 1815 ἔβγαλε τὸ βιβλίο «Essay on the application of capital to land» («Δοκίμιο σχετικὰ μὲ τὶς τοποθετήσεις κεφαλαίων στὴ γῆ»), ὅπου πρὶν ἀπὸ τὸν Ρικάρντο ἀνέπτυξε τὸ νόμο τῆς γαιοπροσόδου. Τὸν ἴδιο καιρὸ ὁ Οὐέστ προσπαθοῦσε νὰ ἐξηγήσει τὴν ἐξαθλίωση καὶ τὴν καταστροφή τῶν ἐργαζομένων στὸν καπιταλισμὸ ἀποδιδοντάς τιν στοὺς «φυσικοὺς νόμους» τῆς μείωσης τῆς ἀποδοτικότητος τῆς γῆς καὶ ταυτόχρονα μὲ τὸν Μάλθους καὶ τὸν Ρικάρντο διατύπωσε τὸν ψευδοεπιστημονικὸ «νόμο τῆς φθίνουσας γονιμότητος τοῦ ἐδάφους». — 111, 114.

Οὐνκόβσκι, *Α. Μ.* (1828-1893) — ρώσος φιλελεύθερος κοινωνικὸς παράγοντας. Στὰ 1857-1859 ἦταν προεστὸς τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνεῖου Τβέρ, πῆρε μέρος στὴν προετοιμασία τῆς ἀγροτικῆς μεταρρύθμισης καὶ ὑπέβαλε ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ φιλελεύθερα σχέδια κατάρτησης τῆς δουλολαροικίας. Στὰ 1860 ὁ Οὐνκόβσκι, γιὰ τὴ διαμαρτυρία τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνεῖου Τβέρ ἐναντία εἰς περιοριστικὰ μέτρα πού ἀπαγόρευαν στίς συνελεύσεις τῶν εὐγενῶν νὰ συζητοῦν τὸ ἀγροτικὸ ζήτημα καὶ ὡς πρωτεργάτης αὐτῆς τῆς διαμαρτυρίας, ἀπολύθηκε ἀπὸ τὴ θέση πού κατεῖχε καὶ ἐκτοπίστηκε στὴ Βιάτκα. Ἀπὸ τὸ 1861 ἀσκούσε τὸ δικηγορικὸ ἐπάγγελμα στὴ Μόσχα, ἀσχολοῦνταν μὲ δημοσιολογικὴ δουλειὰ πάνω σὲ ἀγροτικὰ καὶ δικαστικὰ ζητήματα. — 62-63.

Οὐσπένσκαγια — μιά ἀπὸ τὶς ἰδιώτισσες φιλανθρώπους πού ἦρθαν τὸ 1901 στὸ κυβερνεῖο Χερσώνας γιὰ παροχὴ βοήθειας στοὺς πενιασμένους ἀγρότες. — 304.

II

Παντελέγεφ, *Α. Φ.* (1840-1919) — ρώσος συγγραφέας, δημοσιολόγος καὶ κοινωνικὸς παράγοντας, πῆρε μέρος στὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τῆς δεκαετίας 1860-1870 τὸ 1861-1862 ἀνῆκε στὴ «Ζεμλιά ἰ βόλια», καὶ γι' αὐτὸ καταδικάστηκε σὲ 6 χρόνια καταναγκαστικὰ ἔργα, ποιητὴ πού μετατράπηκε μετὰ σὲ ἐξορία στὴ Σιβηρία. Ἀφοῦ ἐξέτισε τὴν ποιητὴ του, γύρισε στὴν Πετρούπολη, ὅπου συνεργαζόταν σὲ μιά σειρά περιοδικά. Τὸ 1901, ἐπειδὴ ὑπέγραψε τὴ γνωστὴ διαμαρτυρία τῶν φιλολόγων γιὰ τὶς αἱματηρὲς βιαιοπραγίες κατὰ τῶν διαδηλωτῶν τῆς πλατείας Καζάν στίς 4 τοῦ Μάρτη, ἐκτοπίστηκε διοικητικὰ γιὰ 3 χρόνια ἀπὸ τὴν Πετρούπολη. Ἀργότερα προσχώρησε στὸ κόμμα τῶν καντέτων καὶ ἀσχολοῦνταν μὲ ἐκδοτικὴ δουλειὰ.

Συνέγραψε ἀπομνημονεύματα γιά τό κοινωνικό κίνημα τῆς δεκαετίας 1860-1870. — 29-30.

Περεβέρζεφ, Ντ. — παπás μιᾶς ἐνορίας τοῦ κυβερνεῖου Ὀριόλ. — 345.

Πέρελς (Perels), Ἐμίλ (1837-1893) — γερμανός καθηγητής, εἰδικός στή μηχανουργία ἀγροτικῶν μηχανῶν καί στά ἐγγειοβελτιωτικά ἔργα. Παρέδιδε μαθήματα σέ μιά σειρά ἀνώτερα ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα στό Βερολίνο, στή Χάγη καί στή Βιέννη· συγγραφέας ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν στόν τομέα τῆς μηχανουργίας ἀγροτικῶν μηχανῶν. — 127.

Πίσαρεφ, Ντ. Ι. (1840-1868) — ἐπιφανής ρώσος ἐπαναστάτης δημοκράτης, κριτικός, ὕλιστής φιλόσοφος. Ὄταν τό 1861 τέλειωσε τό πανεπιστήμιο Πετρούπολης ἔγινε ὁ οὐσιαστικός καθοδηγητής τοῦ πρωτοπόρου περιοδικοῦ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς «Ρούσκογε Σλόβο». Στίς 2 τοῦ Ἰουλίου 1862 πιάστηκε γιά ἓνα ἄρθρο πού ἔριξε τό σύνθημα τῆς ἀνατροπῆς τῆς ἀπολυταρχίας. Ὁ Πίσαρεφ ἔμεινε τεσσεράμισι χρόνια κλεισμένος στό φρούριο Πετροπάβλοβσκ, ὅπου ἔγραψε μιά σειρά ἄρθρα γιά ζητήματα τῆς λογοτεχνίας, τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί τῆς φιλοσοφίας. Ὄταν τό Νοέμβρη τοῦ 1866 βγήκε ἀπό τό φρούριο, συνεργάστηκε στά περιοδικά «Ντιέλο» καί «Ὁτέτσεστβενιγε Ζαπίσκι». Στά ἔργα του ὁ Πίσαρεφ ξεσκέπαζε τόσο τό φεουδαρχισμό ὅσο καί τό δυτικοευρωπαϊκό καπιταλισμό, προπαγάνδιζε τίς σοσιαλιστικές ἰδέες, ὑπεράσπιζε τόν ἐπαναστατικό δρόμο μετασχηματισμοῦ τῆς κοινωνίας, ταυτόχρονα, ὅμως, ὑποτιμοῦσε τό ρόλο τῶν λαϊκῶν μαζῶν, ξεμάκραινε ἀπό τόν ἐπαναστατικό δημοκρατισμό. Στά φιλολογικά ἔργα του ὁ Πίσαρεφ ἔκανε κριτική στήν ἰδεαλιστική φιλοσοφία ἀπό ὕλιστική σκοπιά, ξεσκέπαζε τήν ἀντιδραστική αἰσθητική, τήν «καθαρή τέχνη», ὑπογράμμισε τήν κοινωνική σημασία τῆς λογοτεχνίας καί τῆς τέχνης, τή βασική σημασία τῆς προβολῆς τῆς ἀλήθειας τῆς ζωῆς στήν τέχνη, τῆς τέχνης πού ὑπηρετεῖ τό λαό. Ὁ Πίσαρεφ πάλευε μέ συνέπεια ἐνάντια στό φιλελευθερισμό, τά φλογερά ἄρθρα του ἄσκησαν μεγάλη ἐπίδραση στή διαμόρφωση τῶν ἐπαναστατικῶν ἀντιλήψεων τῶν πρωτοπόρων στοιχείων τῆς ρωσικῆς κοινωνίας. — 409.

Πλεχάνοφ, Γ. Β. (1856-1918) — ἓνας ἀπό τοὺς ἐπιφανεῖς παράγοντες τοῦ ρωσικοῦ καί τοῦ διεθνoῦς ἐργατικοῦ κινήματος, ὁ πρῶτος προπαγανδιστής τοῦ μαρξισμοῦ στή Ρωσία, ἀδιάλλαχτος ἀγωνιστής τῆς ὕλιστικῆς κοσμοθεωρίας. Τό 1875, φοιτητής ἀκόμα, ὁ Πλεχάνοφ συνδέθηκε μέ τοὺς ναρόντικους, μέ τοὺς ἐργάτες τῆς Πετρούπολης κι ἄρχισε τήν ἐπαναστατική του δράση· τό 1877 προσχώρησε στή ναροντικιστική ὀργάνωση «Ζεμλιά ἰ βόλια» καί τό 1879, ὕστερα ἀπό τή διάσπασή της, μπῆκε ἐπικεφαλῆς τῆς νεοδημιουργημένης ὀργάνωσης τῶν ναρόντικων «Τσιόρνι περεντέλ». Στό ἐξωτερικό, ὅπου κατέφυγε τό 1880, ὁ Πλεχάνοφ ξέκοψε ἀπό τό ναροντικισμό καί τό 1883 δημιούργησε στή Γενεύη τήν πρώτη ρωσική μαρξιστική ὀργάνωση — τήν ὁμάδα «Ἀπελευθέρωση τῆς δουλειᾶς». Στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1900-1910 ὁ Πλεχάνοφ μαζί μέ τόν Λένιν διεύθυνε τήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα» καί τό περιοδικό «Ζαριά», πῆρε μέρος στήν ἐπεξεργασία τοῦ σχεδίου προγράμματος τοῦ κόμματος καί στήν προετοιμασία τοῦ II συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ. Ὁ Πλεχάνοφ ἔγραψε πολλά ἔργα γιά ζητήματα τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἱστορίας τῶν κοινωνικοπολιτικῶν διδασκαλιῶν, τῆς θεωρίας τῆς τέχνης καί τῆς λογοτεχνίας, πού ἀποτελοῦν πολύτιμη συνεισφορά στό θησαυροφυλάκιο τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Τά κυριότερα θεωρητικά ἔργα τοῦ

Πλεχάνοφ είναι: «Ὁ σοσιαλισμός καὶ ἡ πολιτικὴ πάλη» (1883), «Οἱ διαφωνίες μας» (1885), «Γύρω στὸ ζήτημα τῆς ἐξέλιξης τῆς μονιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας» (1895), «Δοκίμιο ἱστορίας τοῦ ὕλισμοῦ (B. B.)» (1896), «Ἡ θεμελίωση τοῦ ναροντικισμοῦ στὰ ἔργα τοῦ κ. Βοροντσόφ (B. B.)» (1896), «Ἡ ὕλιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας» (1897) κ. ἄ. «Μέσα σέ 20 χρόνια, ἀπὸ τὸ 1883 ὡς τὸ 1903, — ἔγραφε ὁ Β. Ι. Λένιν, — ὁ Πλεχάνοφ ἔδωσε ἓνα σωρὸ ὑπέροχα ἔργα, ἰδιαίτερα ἐνάντια στοὺς ὀπορτουμιστῆς, τοὺς μαχιστῆς καὶ τοὺς ναρόντικους» (Ἄπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 20ῦς, σελ. 333). Ὁ Β. Ι. Λένιν χαρακτήρισε τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα τοῦ Πλεχάνοφ σάν τὰ καλύτερα στὴ διεθνή μαρξιστικὴ φιλοσοφία.

Ὡστόσο καὶ τότε ἀκόμα ὁ Πλεχάνοφ ἔκανε σοβαρὰ λάθη πού ἀποτελέσαν τὸ ἔμβρυο τῶν μελλοντικῶν μενσεβίκικων ἀπόψεών του. Ὑποτιμοῦσε τὸν ἐπαναστατικὸ ρόλο τῆς ἀγροτιᾶς, θεωροῦσε τὴ φιλελεύθερη ἀστικὴ τάξη σύμμαχο τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀναγνωρίζοντας στὰ λόγια τὴν ἰδέα τῆς ἡγεμονίας τοῦ προλεταριάτου, στὴν πράξη τασσόταν ἐνάντια στὴν οὐσία αὐτῆς τῆς ἰδέας.

Ὑστερα ἀπὸ τὸ II συνέδριο τοῦ ΣΔΕΚΡ ὁ Πλεχάνοφ ἄρχισε νά ὑποστηρίζει τὴ συμφιλίωση μὲ τὸν ὀπορτουμισμὸ καὶ ἔπειτα προσχώρησε στοὺς μενσεβίκους. Στὴν περίοδο τῆς πρώτης ρωσικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905-1907 εἶχε σοβαρὲς διαφωνίες μὲ τοὺς μπολσεβίκους πάνω σέ βασικὰ ζητήματα τῆς ταχτικῆς ἀργότερα κάμποσες φορές ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τοὺς μενσεβίκους, παρουσιάζοντας ταλαντεύσεις ἀνάμεσα σὸ μενσεβικισμὸ καὶ στὸν μπολσεβικισμὸ. Στὰ 1908-1912 ὁ Πλεχάνοφ τάχθηκε ἐνάντια στοὺς λιβινταριστῆς καὶ μπῆκε ἐπικεφαλῆς τῆς ομάδας τῶν «κομματικῶν μενσεβίκων». Στὴν περίοδο τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου τοῦ 1914-1918 ὑποστήριζε θέσεις σοσιαλσωβινιστικῆς. Μετὰ τὴν ἀστικοδημοκρατικὴ ἐπανάσταση τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1917 ὁ Πλεχάνοφ γύρισε στὴ Ρωσία καὶ ὑποστήριξε τὴν ἀστικὴ Προσωρινὴ κυβέρνησις ἢ στάση του ἀπέναντι στὴ Μεγάλῃ Ὀχτωβριανῇ σοσιαλιστικῇ ἐπανάστασι ἣταν ἀρνητικῆ. — 290, 374.

Πούντορ (Pudor), Χένριχ (γεννήθηκε τὸ 1855) — γερμανὸς ἀστὸς πολιτικὸς παράγοντας, συνεργάτης καὶ ἐκδότης μιᾶς σειρᾶς δεξιῶν, ἀντιδραστικῶν περιοδικῶν, «λυσσασμένους ἐχθρὸς τοῦ μαρξισμοῦ» — ὅπως τὸν χαρακτηρίζει ὁ Β. Ι. Λένιν. — 250, 256-257.

Προμποραζένσκι, Ι. — συντάχτης τοῦ γράμματος πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπο Χαρκόβου Ἀμβρόσιο, πού δημοσιεύθηκε τὸ 1901 στὸ 8ο τεύχος τοῦ περιοδικοῦ «Βέρα ἰ Ράζουμ». — 347.

Πρίνσχαϊμ (Pringsheim), Ὀττο (γεννήθηκε τὸ 1860) — γερμανὸς ἀστὸς οἰκονομολόγος, εἰδικὸς στὰ ζητήματα ἐφαρμογῆς τῆς ἠλεκτροτεχνικῆς στὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία. — 137, 138, 139, 141.

P

P. M. — συντάχτης τοῦ ὀπορτουμιστικοῦ ἄρθρου «Ἡ πραγματικότητά μας», πού δημοσιεύθηκε στὸ «Χωριστὸ παράρτημα τῆς „Ραμπότσαγια Μίσιλ“» τὸ Σεπτέμβρι τοῦ 1899. — 60.

P. N. Σ. — βλ. Στρούβε, Π. Μπ.

Ραντίστσεφ, Α. Ν. (1749–1802) — επιφανής ρώσος συγγραφέας επαναστάτης διαφωτιστής· έγραψε τό περίφημο έργο «Ταξίδι από τήν Πετρούπολη στη Μόσχα», που τό 1790 δημοσιεύτηκε παράνομα σέ 650 αντίτυπα. Τό βιβλίό αυτό, που ξεσκέπαζε τό άπολυταρχικό φεουδαρχικό καθεστώς και τή δύσκολη κατάσταση του ρωσικού λαού, ήταν ή πρώτη στη ρωσική φιλολογία άνοιχτή έκδήλωση ένάντια στη δουλοπαροικία και άποτελοΰσε φλογερό προσκλητήριο για τή λαϊκή επανάσταση και τήν άνατροπή του τσαρισμού.

Μέ διαταγή τής Αικατερίνης Β' ό Ραντίστσεφ συνελήφθηκε, κλείστηκε στό φρούριο Πετροπάβλοβσκ και καταδικάστηκε στήν ποινή του θανάτου, που μετατράπηκε μετά σέ 10 χρόνια έξορία στη Σιβηρία (στη φυλακή Ί-λίμ), και τό βιβλίό του τό έκασαν. Στήν έξορία ό Ραντίστσεφ έγραψε τό φιλοσοφικό έργο «Ό άνθρωπος, ή θνητότητα και ή άθανασία του» και άλλα έργα. Τό 1796 ό Ραντίστσεφ γύρισε από τήν έξορία μέ άμνηστία και ζούσε στό χωριό Νιέμτσσοβο του κυβερνείου Καλούγκα κάτω από άσθηρότατη άστυνομική επιτήρηση. Τό 1801 δόθηκε άδεια στόν Ραντίστσεφ νά γυρίσει στήν Πετρούπολη. Έκει προσλήφθηκε στις έργασίες τής Έπιτροπής σύνταξης του κώδικα νόμων, όπου υπέβαλε πρόταση για τήν άμση κατάργηση τής δουλοπαροικίας και τή διακήρυξη τής ισότητας όλων τών τάξεων μπροστά στό νόμο. Κάτω από τήν άπειλή νέων διωγμών άπομέρους τής τσαρικής κυβέρνησης έβαλε τέρμα στη ζωή του αυτοκτονώντας.

Στά έπιστημονικά έργα του ό Ραντίστσεφ πρόβαλε μεγάλο έπιστημονας, στοχαστής-ύλιστής και φλογερός πατριώτης. Πλάι στόν Μ. Β. Λομονόσοφ ό Ραντίστσεφ στάθηκε ό θεμελιωτής τής ρωσικής ύλιστικής φιλοσοφίας. Τά έργα και ή δράση του Ραντίστσεφ έπαιξαν τεράστιο ρόλο στήν ανάπτυξη του επαναστατικού άπελευθερωτικού κινήματος στη Ρωσία. — 3/.

Ριαζάνοφ, Ντ. Μπ. (Γκόλντενταχ) (1870–1938) — στό επαναστατικό κίνημα έπαιρνε μέρος από τή δεκαετία 1890–1900. Έκανε κομματική δουλειά στήν Όδησό, στήν Πετρούπολη και στό έξωτερικό. Στο έξωτερικό, όπου είχε καταφύγει, κρατούσε ένδιάμηση στάση ανάμεσα στους ίσκριστες και στους οικονομιστές. Είναι ένας από τους ιδρυτές τής όπορτουνιστικής ομάδας του έξωτερικού «Μπορμπά». Στήν περίοδο του πρώτου παγκόσμιου πολέμου ήταν κεντριστής, συνεργάτης τών μενσεβικο-τροτσκιστικών έφημερίδων «Γκόλος» και «Νάσε Σλόβο». Μετά τήν άστικοδημοκρατική επανάσταση του Φλεβάρη γύρισε στη Ρωσία, έπαιρνε μέρος στό συνδικαλιστικό κίνημα, έγινε μέλος του ΚΚΡ (μπ.). Μετά τή Μεγάλη Όχτωβριανή σοσιαλιστική επανάσταση — όπαδός τής δημιουργίας «όμογενος σοσιαλιστικής κυβέρνησης» μέ συμμετοχή τών μενσεβικών και τών έσέρων. Άσχολούνταν μέ έπιστημονικο-ερευνητική δουλειά στόν τομέα τής ιστορίας του κόμματος και του διεθνους εργατικού κινήματος, ήταν διευθυντής του Ίνστιτούτου Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Τό 1931 διαγράφηκε από τίς γραμμές του ΠΚΚ (μπ.). — 408–410.

Ριαμπουσίνσκι, Π. Π. (γεννήθηκε τό 1871) — μέγας τραπέζιτης και βιομήχανος τής Μόσχας, ένας από τους άρχηγούς τής άντεπανάστασης. Από τό 1907 εξέδιδε τήν έφημερίδα «Όύτρο Ροσσίν» που εκπροσωπούσε τά συμφέροντα τής μεγάλης άστικής τάξης. Τόν Αύγουστο του 1917 άπειλοΰσε νά πνίξει τήν επανάσταση «μέ τό κοκκαλιάρικο χέρι τής πεινας», ήταν ένας από τους έμπνευστές και όργανωτές του κορνιλοφικού κινήματος. Μετά τή νίκη τής Μεγάλης Όχτωβριανής σοσιαλιστικής επανάστασης έφυγε στη

Γαλλία, όπου ανέπτυξε άντεπαναστατική δράση ενάντια στό Σοβιετικό κράτος. — 86.

Ρικάρντο (Ricardo), Ντάβιντ (1772-1823) — επιφανής άγγλος οικονομολόγος, συγγραφέας τών έργων «Οί άρχές τής πολιτικής οικονομίας και τής φορολογίας» (1817), «Γιά τήν προστασία τής γεωργίας» (1822) κ. ά. έργων, όπου βρήκε τήν ολοκλήρωσή της ή κλασική άστική πολιτική οικονομία. Ύπερασπιζόμενος τά συμφέροντα τής άστικής τάξης στήν πάλη της ενάντια στό ύπολείμματα τής φεουδαρχίας, ό Ρικάρντο ύποστήριζε τήν άρχή του έλευθερου συναγωνισμού, άπαιτούσε τήν έξάλειψη όλων τών περιορισμών, πού έμπόδιζαν τήν ανάπτυξη τής κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Ή ιστορική σημασία του Ρικάρντο γιά τήν οικονομική έπιστήμη βρίσκεται πριν άπ' όλα στή θεωρία του γιά τήν εργασιακή άξία, στήν όποία προσπάθησε νά βασίσει όλη τήν πολιτική οικονομία. Άναπτύσσοντας τή θεωρία τής άξίας του Α. Σμίθ, ό Ρικάρντο απέδειξε ότι ή άξία καθορίζεται από τήν εργασία, πού καταναλώνεται γιά τήν παραγωγή του εμπορεύματος και ότι άπ' αυτή τήν πηγή βγαίνει τόσο ό μισθός εργασίας του εργάτη όσο και τά μη εργασιακά έσοδα — τό κέρδος και ή γαιοπρόσοδος. Άνακάλυψε τήν αντίθεση άνάμεσα στό μισθό εργασίας του εργάτη και στό κέρδος του καπιταλιστή, δηλαδή άποκάλυψε τή σύγκρουση τών συμφερόντων του προλεταριάτου και τής άστικής τάξης στή σφαίρα τής κυκλοφορίας.

Όσοσο ό στενός ταξικός όρίζοντας του Ρικάρντο τόν έμπόδιζε νά κάνει μία πραγματικά έπιστημονική άνάλυση του καπιταλισμού, νά ανακαλύψει τό μυστικό τής καπιταλιστικής εκμετάλλευσης. Ό Ρικάρντο θεωρούσε τήν εμπορευματική παραγωγή αιώνια και φυσική μορφή τής κοινωνικής παραγωγής. Δέν άποκάλυψε τήν κοινωνική φύση τής άξίας, δέν είδε τή διαφορά άνάμεσα στήν άξία και στήν τιμή παραγωγής και δέν μπορούσε νά καταλάβει τήν προέλευση και τήν ουσία του χρήματος.

Κριτική τών θεωρητικών άπόψεων του Ρικάρντο έκανε ό Κ. Μάρξ στό «Κεφάλαιο», στις «Θεωρίες τής ύπεραξίας» και σέ άλλα έργα. — 110-111, 112, 114, 122.

Ριμαρένκο, Σ. (γεννήθηκε τό 1839) — φοιτητής τής Ιατρικής-χειρουργικής άκαδημίας τής Πετρούπολης, μέλος τής έταιρίας «Ζεμλιά ι βόλια», τό 1862 συνελήφθηκε ταυτόχρονα μέ τόν Ν. Γ. Τσερνισέβσκι και τόν Ν. Α. Σέρνο-Σολοβιόβιτς. Έκτοπίστηκε από τήν Πετρούπολη και στερήθηκε του δικαιώματος διαμονής σέ κεντρικές πόλεις. — 29.

Ρίχτερ (Richter), Εγγένιος (1838-1906) — ένας από τους ήγέτες του γερμανικού «κόμματος τών έλευθεροφρόνων», πού έξέφραζε τις άπόψεις τής φιλελεύθερης άστικής τάξης: άσπονδος έχθρός του σοσιαλισμού, κήρυχνε τή δυνατότητα συμβιβασμού τών ταξικών συμφερόντων του προλεταριάτου και τής άστικής τάξης. Συγγραφέας του λιβέλλου «Sozialdemokratische Zukunftsbilder» («Σοσιαλδημοκρατικές εικόνες του μέλλοντος»), πού στρεφόταν ενάντια στους σοσιαλδημοκράτες. Στο βιβλίο αυτό ό Ρίχτερ, προβάλλοντας τό μύθο γιά τήν «οικονομία Άγνή», προσπαθούσε ν' άποδείξει τήν ισότητα τών εργαζομένων και τής άστικής τάξης. Οί γερμανοί σοσιαλδημοκράτες διεξήγαγαν άνειρήνευτη πάλη ενάντια στήν άντισοσιαλιστική προπαγάνδα του Ρίχτερ. — 147-148.

Ροβεσπιέρος (Robespierre), Μαξιμιλιάν Μαρί Ίσιντόρ (1758-1794) — ένας

ἀπό τούς ἀρχηγούς τῆς γαλλικῆς ἀστικῆς ἐπανάστασης τοῦ τέλους τοῦ XVIII αἰώνα, καθοδηγητῆς τῆς κυβέρνησης τῶν γιανκωβίνων πού ἐκπροσώποῦσε τὴν ἐπαναστατικὴν δημοκρατικὴν ἀστικὴν τάξιν, ἡ ὁποία πάλευε ἐναντία στὴ φεουδαρχικὴ ἀντεπανάστασιν μαζί με τὶς ἐργαζόμενες μάζες. Ὁ Ροβεσπιέρος ἦταν πολὺ δημοφιλὴς στὶς λαϊκὲς μάζες καὶ γιὰ τὶς προσωπικὲς του ἀρετὲς ἐκονομάσθηκε «ἀδέκαστος». Μὲ τὸ ἀντεπανάστατικὸ πραξικόπημα τῆς 27 τοῦ Ἰουλίου 1794 (9 τοῦ Θερμιδώρ μετὰ τὸ ρεπουμπλικάνικο ἡμερολόγιο) ἡ κυβέρνηση τῶν γιανκωβίνων ἀνατράπηκε. Ὁ Ροβεσπιέρος καὶ οἱ ὄπαδοί του συνελήφθησαν καὶ ἐκτελέστηκαν χωρὶς δίκην. — 343.

Ροζντέστβενσκι, Π. — πρωθιερέας, πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τῆς ὀρθόδοξης ἀποστολικῆς ἀδελφότητος τοῦ Ὀριόλ καὶ τοῦ ἱεραποστολικοῦ συνεδρίου τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Ὀριόλ. — 344, 345-346.

Ροντζιάνκο, Μ. Β. (1859-1924) — μεγάλος τσιφλικὰς, ἓνας ἀπὸ τούς ἡγέτες τοῦ κόμματος τῆς μεγάλης ἐμπορο-βιομηχανικῆς καὶ γαιοχτημονικῆς ἀστικῆς τάξης («Ἐνωσις τῆς 17 τοῦ Ὀχτώβρη»), μοναρχικός. Στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας 1900-1910 ἦταν πρόεδρος τοῦ συμβουλίου τῶν ζέμιστρο τοῦ κυβερνείου Αἰκατερινοσλάβ, πρόεδρος τῆς 3ης καὶ σὲ συνέχεια τῆς 4ης Κρατικῆς δοῦμας· ὑποστήριξε τὴν τσαρικήν κυβέρνησιν στὴν καταπολέμησιν τῆς ἐπανάστασης. Στὴν περίοδον τῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης τοῦ Φλεβάρη ὀργάνωσε τὸ ἀντεπανάστατικὸ κέντρο «Προσωρινὴ ἐπιτροπὴ» τῆς Κρατικῆς δοῦμας καὶ ὕστερα τὴν «Ἰδιαίτερη σύσκεψιν» τῶν μελῶν τῆς Κρατικῆς δοῦμας· ἓνας ἀπὸ τούς ἀρχηγούς τοῦ κορνιλοφικοῦ κινήματος. Ὑστερα ἀπὸ τὴ Μεγάλην Ὀχτωβριανὴν σοσιαλιστικὴν ἐπανάστασιν κατέφυγε στὸν Ντενίκιν, προσπαθοῦσε νὰ συνενώσῃ ὅλες τὶς ἀντεπανάστατικὰς δυνάμεις γιὰ τὴ διεξαγωγὴν ἀγῶνα ἐναντία στὴ Σοβιετικὴν ἐξουσίαν, ἔπειτα ἔφυγε στὸ ἔξωτερικόν. — 338.

Σ

Σαλτικόφ, Μ. Ε. (Στσεντρίν, Ν) (1826-1889) — μεγάλος ρώσος σατιρικός συγγραφέας, ἐπαναστάτης-δημοκράτης. Στὰ ἔργα του χτύπησε ἀλύπητα τὸ ἀπολυταρχικὸν φεουδαρχικὸν καθεστῶς τῆς Ρωσίας, δημιούργησε ὀλόκληρην πινακοθήκην ἀπὸ τύπους αὐταρχικῶν τσιφλικάδων, ἐκπροσώπων τῆς τσαρικῆς γραφειοκρατίας, δειλῶν φιλελευθέρων καὶ γιὰ πρώτη φορά στὴ λογοτεχνίαν παρουσίασε τύπους ἀστῶν καρχαριῶν. Γιὰ τὰ πρῶτα του διηγήματα «Ἀντιφάσεις» (1847) καὶ «Μπερδεμένη ὑπόθεσις» (1848) ἐξορίστηκε τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1848 στὴ Βιάτκα, ὅπου ἔμεινε πάνω ἀπὸ 7 χρόνια. Ὃταν στὶς ἀρχὲς τοῦ 1856 γύρισε στὴν Πετροῦπολιν, ὁ Σαλτικόφ ἔγραψε μετὰ τὸ ψευδώνυμον «Ν. Στσεντρίν» τὰ «Σκίτσα ἀπὸ ἓνα κυβερνεῖον» καὶ ἀργότερα, στὰ 1860-1890, ἔγραψε μιὰ σειρά μεγάλων ἔργων: «Ἱστορία μιᾶς πόλης» (1869-1870), «Καλοπροαίρετοι λόγοι» (1872-1876), «Οἱ κύριοι Γκολοβλιόβ» (1875-1880) καὶ ἄλλα. Τὸν τύπον τοῦ κύριου ἥρωα τοῦ μυθιστορημάτος «Οἱ κύριοι Γκολοβλιόβ» — τοῦ Ἰούντουσκα — ὁ Λένιν τὸν χαρακτήρισε ἀθάνατον καὶ τὸν χρησιμοποίησε ἐπανειλημμένα — ὅπως καὶ ἄλλους τύπους ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Σαλτικόφ — στὶς ἐργασίας του, ὅταν ξεσκέπαζε τὶς ἐχθρικές πρὸς τὸ λαὸν κοινωνικὰς ομάδας καὶ πολιτικὰ κόμματα. Ὁ Κ. Μάρξ ἐκτιμοῦσε πολὺ τὰ ἔργα τοῦ Σαλτικόφ. Στὰ 1863-1864 ὁ Σαλτικόφ ἔγινε ὁ κύριος δημοσιολόγος τοῦ ἐπαναστατικοῦ-δημοκρατικοῦ περιοδικοῦ «Σοβρεμέννικ» καὶ ἀπὸ

τό 1868 μπήκε στη συνταχτική επιτροπή του περιοδικού «Ότέσεστβεννιγε Ζαπίσκ». Μετά το θάνατο του Νεκράσοφ, τό 1878, έγινε αρχισυντάχτης του περιοδικού και πραγματικός πνευματικός ηγέτης της δημοκρατικής διάνοησης που συνέχιζε τις μεγάλες παραδόσεις της επαναστατικής δημοκρατίας της δεκαετίας 1860-1870. — 194.

Σαχοβσκόι, Ν. Β. (1856-1906) — πρίγκηπας, πρόεδρος της επιτροπής λογοκρισίας της Πετρούπολης, επικεφαλής της κεντρικής διεύθυνσης τύπου συγγραφέας των βιβλίων «Τά πλανόδια άγροτικά επαγγέλματα» (1896), «Η πλανόδια έποχιακή άπασχόληση των άγροτών» (1903). — 174.

Σαχοβσκόι, Ντ. Ν. (γεννήθηκε τό 1861) — πρίγκηπας, παράγοντας των ζέμιστρο, ένας από τους οργανωτές της «Ένωσης της άπελευθέρωσης» (1903). Άπό τό 1905 μέλος της ΚΕ του συνταγματικού-δημοκρατικού κόμματος (των καντέτων). Βουλευτής στην Ι Κρατική δούμα και γραμματέας της. Άπό τό Μάη ως τον Ίούνη του 1917 ύπουργός προνοίας στην πρώτη Προσωρινή κυβέρνηση συνασπισμού. Μετά τή Μεγάλη Όχτωβριανή σοσιαλιστική επανάσταση εργαζόταν στό σύστημα των σοβιετικών συνεταιρισμών. — 94.

Σέρνο-Σολοβιόβιτς, Ν. Α. (1834-1866) — ρώσος επαναστάτης δημοκράτης. Συμμετέχοντας στις εργασίες της «Ανώτατης επιτροπής ρύθμισης των περιοσιακών ζητημάτων του χωριού», που συγκροτήθηκε με σκοπό την προετοιμασία της μεταρρύθμισης για την άπελευθέρωση των άγροτών, πείστηκε ότι με τό καθεστώς που ύπάρχει είναι άδύνατη ή πραγματική άπελευθέρωση. Στις αρχές του 1860 έγκατέλειψε την ύπηρεσία και αναχώρησε στό έξωτερικό, όπου συνδέθηκε με τον Α. Ι. Χέρτσεν. Τό 1861 έβγαλε στό Βερολίνο τήν μπροσούρα «Η τελική λύση του άγροτικού ζητήματος», όπου έκανε έξουθενωτική κριτική της «Πράξης της 19 του Φλεβάρη» και πρότεινε ένα σχέδιο συντάγματος για νά ύποβληθεί στον Άλέξανδρο Β'. Τόν ίδιο χρόνο γύρισε στην Πετρούπολη, άνοιξε ένα βιβλιοπωλείο και μιá βιβλιοθήκη με άναγναστήριο για τή διαφώτιση των μαζών και τή συνένωση της ριζοσπαστικής διάνοησης. Πήρε ενεργό μέρος στην όργάνωση της μυστικής εταιρίας «Ζεμλιά ι βόλια» και στά 1862 φυλακίστηκε μαζί με τον Ν. Γ. Τσερνισέβσκι στό φρούριο Πετροπάβλοβσκ, καταδικάστηκε σε 12 χρόνια κάτεργα και ύστερα από τή δημόσια τελετή της «πολιτικής εκτέλεσής» του, που έγινε στην πλατεία Μίτιν στις 2 του Ίούνη 1865 στην Πετρούπολη, στάλθηκε έξορία στη Σιβηρία, όπου και πέθανε. — 29.

Σίμαν (Schiemann), Τεόντορ (1847-1921) — γερμανός άστός ιστορικός, από τό 1892 καθηγητής του πανεπιστημίου Βερολίνου. Ειδικεύτηκε στην ιστορία της Ρωσίας του ΧΙΧ αιώνα, εξέδιδε τή βιβλιοθήκη των ρωσικών φιλολογικών μνημείων. — 33.

Σπιάγκιν, Ντ. Σ. (1853-1902) — ένας από τους πιο άντιδραστικούς κρατικούς παράγοντες της τσαρικής Ρωσίας, θιασώτης της δουλοπαροικίας. Άπό τό 1899 ύπουργός έσωτερικών και αρχηγός της χωροφυλακής δίκωκε άμείλιχτα και τήν παραμικρότερη άκόμα έκδήλωση δημοκρατισμού, καταπολεμούσε άγρια τό εργατικό, φοιτητικό και άγροτικό κίνημα, χρησιμοποιούσε κάθε μέσο για νά περιστείλει τις προσπάθειες παροχής βοήθειας στους πεινασμένους άγρότες από τις κοινωνικές και ιδιωτικές όργανώσεις. Στις 2 του Άπρίλη 1902 δολοφονήθηκε από τον έσέρο Σ. Β. Μπαλμασόφ.

— 54, 94, 281, 283, 284, 285, 286—287, 288, 296, 301, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 317, 329, 330, 341.

Σκβορτσόφ, Α. Ι. (1848—1914) — άστός οικονομολόγος, γεωπόνος, καθηγητής του Ίνστιτούτου γεωργίας και δασοκομίας τής Νόβγια Αλεξάντρια συγγραφέας πολλών έργων στον τομέα τής πολιτικής οικονομίας και τής άγροτικής οικονομίας. Στά έργα του ό Β. Ι. Λένιν επέκρινε έπανεπιλημμένα τίς άπόψεις του Σκβορτσόφ.

Οί βασικές έργασίες του Σκβορτσόφ είναι: «Η επίδραση τών άτμοκινήτων μεταφορών στην άγροτική οικονομία» (1890), «Οικονομικές μελέτες» (1894), «Οί βάσεις τής πολιτικής οικονομίας» (1898) και άλλες. — 108.

Σκβορτσόφ, Β. Μ. (γεννήθηκε τό 1859) — έκκλησιαστικός συγγραφέας, εκπρόσωπος του άδιάλλαχτου όρθόδοξου κλήρου, πραγματοποιούσε τή συμμαχία τής έκκλησίας μέ τήν άστυνομία. Ήταν διευθυντής και έκδότης του περιοδικού «Μισσιονέρσκογε Όμποζρένιγε». Από τό 1906 ώς τό 1917 εξέδιδε μέ διακοπές τήν έκκλησιαστική-πολιτική έφημερίδα «Κόλοκολ». — 343.

Σνάκεμποργκ, Ρ. Χ. — πολιτικός μηχανικός, διευθυντής τής ύποδιεύθυνσης συγκοινωνιών του Νίτσι Νόβγοροντ τής περιοχής Καζάν, τό 1901 δικάστηκε γιά κατάχρηση δημοσίου χρήματος. — 332, 333.

Σουβάλοφ, Α. ΙΙ. (1816—1876) — κόμης, από τό 1872 προεστός τών ευγενών τής Πετρούπολης, μετριοπαθής φιλελεύθερος, τασσόταν ύπέρ τής ανεξαρτησίας τών όργάνων τών ζέμστρο. Άσχολούνταν μέ ζητήματα τής άγροτικής οικονομίας, συντάχτης μιάς σειράς άρθρων πού δημοσιεύτηκαν στις «Έργασίες» τής Έλεύθερης οικονομικής εταιρίας. — 37.

Σουβόριν, Α. Σ. (1834—1912) — αντίδραστικός δημοσιογράφος και έκδότης. Από τό 1876 ώς τό 1912 ιδιοκτήτης-έκδότης τής άργυρώνητης άστικής έφημερίδας «Νόβογε Βρέμια» — όργάνου τών αντίδραστικών κύκλων τών ευγενών και τής άνώτερης γραφειοκρατίας. Τή δημοσιογραφική του δράση τήν άρχισε στον έπαρχιακό τύπο, μετά πέρασε στή Μόσχα και σέ συνέχεια στην Πετρούπολη: συνεργαζόταν στό «Ότέσεστβεννιγε Ζαπίσκι» και στό «Σοβρεμέννικ» από τό 1876 στράφηκε άπότομα πρós τήν αντίδραση. «Φτωχός, φιλελεύθερος και μάλιστα δημοκράτης στις άρχές τής σταδιοδρομίας του, — εκατομμυριούχος, αυτάρεσκος και ξεδιάντροπος έξυμνήτης τής άστικής τάξης, πού δουλόπρεπα προσαρμόζεται σέ κάθε άλλαγή τής πολιτικής τών κρατούντων στό τέλος τής σταδιοδρομίας αυτής», — έτσι χαρακτηρίζει τον Σουβόριν ό Β. Ι. Λένιν (Άπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 18ος, σελ. 250). — 343.

Σπρένγκερ (Sprenger), Α. Ε. — γερμανός άστός οικονομολόγος, συγγραφέας του βιβλίου «Die Lage der Landwirtschaft in Baden» («Η κατάσταση τής άγροτικής οικονομίας στό Μπάντεν») (1884). — 187.

Στάιν (Stein), Χένριχ Φρίντριχ Κάρολ (1757—1831) — στά 1804 διορίστηκε ύπουργός οικονομικών τής Πρωσσίας. Ύστερα από τή συντριβή τής Πρωσσίας από τό στρατό του Ναπολέοντα ανέλαβε τον Όχτώβρη του 1807 τήν προεδρία τής κυβέρνησης. Γιά νά άποκαταστήσει τήν πολιτική, τήν οικονομική και τή στρατιωτική ίσχή τής χώρας και νά άποτρέψει τον κίν-

δυνο λαϊκῶν ἐκδηλώσεων ἐφάρμοσε σέ βραχὺ χρονικὸ διάστημα μιὰ σειρά μεσοβέζικες ἀστικές μεταρρυθμίσεις: ἔθεσε τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἀγροτῶν, ἐφάρμοσε τὴ μεταρύθμιση τῆς διοίκησης τῶν δήμων, ἄρχισε τὴν ἀναδιοργάνωση τοῦ στρατοῦ. Κατ' ἀπαίτησιν τῶν γιουδνκερς, πού ἦταν δυσαρεστημένοι ἀπὸ τὰς μεταρρυθμίσεις καὶ ὕστερα ἀπὸ ἐπιμονὴ τοῦ Ναπολέοντα ὁ Στάιν ἀντικατέστηκε τὸ Νοέμβρι τοῦ 1808 καὶ ἀναγκάστηκε νὰ φύγει στὴν Πράγα καὶ στὰ 1812 νὰ περάσει στὴν Πετροῦπολη, ὅπου ἔγινε σύμβουλος τοῦ Ἀλεξάνδρου Α'. Ὁ Στάιν ἔπαιξε μεγάλο ρόλο στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Γερμανίας ἀπὸ τὴ γαλλικὴ κυριαρχία. — 395.

Σταχόβιτς, Μ. Α. (1861–1923) — μετριοπαθὴς φιλελεύθερος, στὰ 1895–1907 — προεστὸς τῶν εὐγενῶν τοῦ κυβερνεῖου Ὀριόλ, ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὸ κίνημα τῶν ζέμστω, μέλος τῆς I καὶ τῆς II Κρατικῆς δούμας. Ἀνῆκε στὸ κόμμα τῶν καντέτων, μετὰ ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ὀργανωτὲς τοῦ κόμματος τῶν ὀχτώβριστῶν («Ἐνωσις τῆς 17 τοῦ Ὀχτώβρη»). Στὴν περίοδο τῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1917 διορίστηκε γενικὸς διοικητὴς τῆς Φιλλανδίας καὶ κατόπιν ἀντιπρόσωπος τῆς Προσωρινῆς κυβέρνησης στὸ ἐξωτερικόν. — 342–344, 345.

Στίρνερ (Stirner), Μάξ [Σμιθ, Κάσπαρ (Schmidt, Kaspar)], (1806–1856) — γερμανὸς φιλόσοφος, ἓνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικὸς τοῦ ἀστικοῦ ἀτομικισμοῦ καὶ ἀναρχισμοῦ. Τίς ἀπόψεις του τίς διατύπωσε τὸ 1844 στὸ βιβλίον «Der Einzige und sein Eigenthum» («Τὸ μεμονωμένο ἄτομο καὶ ἡ ἰδιοχτησία του»). Ἐπικρίθηκε ἐπανειλημμένα ἀπὸ τὸν Κ. Μάρξ καὶ τὸν Φ. Ἐνγκελς. — 383.

Στολμπόσκι, Ρ. Ζ. (πέθανε τὸ 1867) — ἀστυνομικὸς ὑπάλληλος τῆς τσαρικῆς Ρωσίας, τὸ 1862 μέλος τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς, πού συγκροτήθηκε γιὰ νὰ ἐξιχνιάσει τίς αἰτίες τῶν πυρκαϊῶν τοῦ Μάη τοῦ 1862 στὴν Πετροῦπολη. — 30.

Στουμπφε (Stumpfe), Ε. (γεννήθηκε τὸ 1866) — ἀνώτερος ὑπάλληλος τῆς διεύθυνσης δημοσίων χημάτων τῆς Γερμανίας, συγγραφεὴς τοῦ ἔργου «Über die Konkurrenzfähigkeit des kleinen und mittleren Grundbesitzes gegenüber dem Grossgrundbesitz» («Ἡ ἰκανότητα τῶν μικρῶν καὶ μεσαίων γαιοχτημόνων νὰ συναγωνίζονται τοὺς μεγάλους»), πού δημοσιεύτηκε στὸ «Landwirtschaftliche Jahrbücher», Bd. 25, 1896 («Ἀγροτο-οικονομικὲς ἐπετηρίδες», τόμ. 25ος, 1896) καὶ ἄλλων ἔργων. Στὰ ἔργα του προσπαθοῦσε ν' ἀποδείξει τὴν ἰκανότητα τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ νὰ συναγωνίζεται τὸ μεγάλο. — 127.

Στροῦβε, Η. Μπ. (Ρ. Ν. Σ.) (1870–1944) — ρώσος ἀστὸς οικονομολόγος καὶ δημοσιολόγος, ἀπὸ τοὺς πιὸ ἐπιφανεῖς ἐκπροσώπους τοῦ «νόμιμου μαρξισμοῦ», συνεργάτης καὶ συντάχτης τῶν περιοδικῶν «Νόβογε Σλόβο» (1897), «Νατσάλο» (1899) καὶ «Ζίζν» (1900). Στὴν πρώτη του κιόλας ἐργασία «Κριτικὲς παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς οικονομικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ρωσίας» (1894) ὁ Στροῦβε, κριτικάροντας τὸ ναροντικιστικὸ κίνημα, ἔκανε «συμπληρώσεις» καὶ «κριτικὴ» στὴν οικονομικὴ καὶ φιλοσοφικὴ διδασκαλία τοῦ Κ. Μάρξ, συμεριζόταν τίς ἀπόψεις τῶν ἐκπροσώπων τῆς χυδαίας ἀστικῆς πολιτικῆς οικονομίας, κήρυχνε τὸ μαλθουσιανισμό. Ὁ Β. Ι. Λένιν ὀνόμασε τὸν Στροῦβε «μεγάλον μαέστρο τῆς ἀποστασίας» (Ἄπαντα, 4η ρωσ.

εκδ., τόμ. 13ος, σελ. 453). Ὁ Στρούβε ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς καὶ τοὺς ὀργανωτὲς τῆς φιλελεύθερης μοναρχικῆς ὀργάνωσης «Ἐνωσις τῆς ἀπελευθέρωσης» (1904-1905) καὶ συντάχτης τοῦ περιοδικοῦ «Ὀσβομποζνένιγε» (1902-1905), παράνομου ὄργανου τῆς Ἐνώσεως. Μὲ τὴ δημιουργία τοῦ 1905 τοῦ κόμματος τῶν καντέτων ἔγινε μέλος τῆς ΚΕ του. Μετὰ τὴν ἦττα τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905-1907 ὁ Στρούβε κύλησε στὸ μαυροεκατονταρχικὸ ἔθνικισμὸ ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου τοῦ 1914-1918 ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς τῆς ἐπιθετικῆς κατεύθυνσης τοῦ ρωσικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ. Μετὰ τὴ Μεγάλῃ Ὀχτωβριανῇ σοσιαλιστικῇ ἐπανάστασιν ἦταν φανατικὸς ἐχθρὸς τῆς Σοβιετικῆς ἐξουσίας, μέλος τῆς ἀντεπαναστατικῆς κυβέρνησης τοῦ Βράγγελ, λευκὸς ἐμιγκρὲς. — 20, 26, 54-55, 56, 57, 58-59, 60-62, 63, 64-65, 66, 67, 68, 70-71, 105, 109, 117, 132, 150, 151, 152, 194, 394, 395, 397.

Στσεντρίν — βλ. Σαλιτικόφ-Στσεντρίν, Μ. Ε.

T

Τερνάβτσεφ, Β. Α. — στά 1902-1917 συνεργάτης τῆς γραμματείας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου. — 343.

Τίλ (Thiel), Χούγκο (1839-1918) — γερμανὸς μεγάλος τσιφλικὰς, καθηγητὴς στά Ἰνστιτοῦτα Ἀγροτικῆς οἰκονομίας τοῦ Δάρμστατ καὶ τοῦ Μόναχου ἀπὸ τὸ 1897 καθοδηγοῦσε τὰ γεωργικὰ ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα στὴν Πρωσσία. Ἀπὸ τὸ 1873 ὡς τὸ 1918 ἐβγαζε τὶς «Landwirtschaftliche Jahrbücher» («Ἀγροτικὲς ἐπετηρίδες»). — 168, 240.

Τιχομίροφ, Α. Α. (1852-1923) — ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐπιφανεῖς παράγοντες τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τῆς περιόδου 1870-1890, κατόπιν ἀποστάτης. Ἦταν μέλος τοῦ κόμματος «Ζεμλιά ἢ βόλια» κι ἕνας ἀπὸ τοὺς συντάχτες τοῦ δημοσιογραφικοῦ ὄργανου του. Ἀπὸ τὸ 1879 μέλος τῆς Ἐκτελεστικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ κόμματος «Ναρόντναγια βόλια», συντάχτης τοῦ γνωστοῦ γράμματος τῆς Ἐκτελεστικῆς ἐπιτροπῆς πρὸς τὸν τσάρο ὕστερα ἀπὸ τὴν 1 τοῦ Μάρτη 1881 (βλ. σὲ τοῦτο τὸν τόμο, σελ. 56-57 (ἑλλ. ἐκδ., σελ. 58)). Τὸ 1883 ἔφυγε στὸ ἐξωτερικὸ καὶ ἐκεῖ διεύθυνε τὸ «Βέστνικ Ναρόντνοϊ Βόλι». Στά 1888 ἐβγαλε στὸ Παρίσι τὴν μπροσουρά «Γιατί ἔπασα νὰ εἶμαι ἐπαναστάτης», στὴν ὁποία ἀπαρνήθηκε τὶς προηγούμενες ἐπαναστατικὲς ἀντιλήψεις του. Στά 1889, ἀφῶς ἔστειλε στὸν τσάρο γράμμα, ὅπου ἐξέφραζε μετάνοια, γύρισε στὴ Ρωσία, ἔγινε ἐπιφανὴς μοναρχικὸς καὶ ἀντιδραστικὸς, συνεργαζόταν στὸ «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι», στὸ «Νόβογε Βρέμια» καὶ στὸ «Ρούσκογε Ὀμποζρένιγε». Ἀπὸ τὸ 1917 ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν πολιτικὴ δράση. — 40.

Τκασόφ, Π. Ν. (1844-1885) — ἕνας ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς τοῦ ἐπαναστατικοῦ ναροντικισμοῦ, δημοσιολόγος καὶ φιλολογικὸς κριτικὸς. Ἀπὸ τὸ 1861 παίρνει δραστήριο μέρος στὸ φοιτητικὸ κίνημα, συνεργάζεται σὲ μιά σειρά περιοδικὰ, διώκεται ἀπὸ τὴν τσαρική κυβέρνησι. Ἀπὸ τὸ 1873 ζεῖ στὸ ἐξωτερικὸ ὡς πολιτικὸς πρόσφυγας. Γιά ἕνα χρονικὸ διάστημα συνεργάζεται στὸ περιοδικὸ τοῦ Π. Α. Λαυρόφ «Βπεριόντ'», στά 1875-1881 μαζί μὲ μιά ὁμάδα πολλῶν πολιτικῶν προσφύγων ἐκδίδει τὸ περιοδικὸ

«Ναμπάτ» και στά 1880 συνεργάζεται στην έφημερίδα του Α. Ο. Μπλανκί «Ni Dieu, ni Maître» («Ούτε θεός, ούτε αφέντης»).

Ο Τκατσόφ μ'ηκε θεπικεφαλής μιάς νέας κατεύθυνσης στό έπαναστατικό ναρόνικο κίνημα, θεωρούσε τήν έπαναστατική πάλη άπαραίτητη προϋπόθεση τής επανάστασης, όποτιμούσε όμως τόν άποφασιστικό ρόλο τών λαϊκών μαζών. Κατά τή γνώμη του Τκατσόφ, ή επαναστατική μειοψηφία έπρεπε νά καταλάβει τήν πολιτική έξουσία, νά δημιουργήσει νέο κράτος και νά κάνει επαναστατικούς μετασχηματισμούς πρός τό συμφέρον του λαού, πού τό μόνο πού έχει νά κάνει είναι νά χαιρετίσει τά έτοιμα αποτελέσματα. Θεωρούσε, έσφαλμένα, ότι τό άπολυταρχικό κράτος στή Ρωσία δέν έχει κοινωνική βάση και δέν εκφράζει τά συμφέροντα κάποιας τάξης. Κριτική τής μικροαστικής επαναστατικότητας του Τκατσόφ, στον όποιο είχε άσκήσει επίδραση ό μπλανκισμός, έκανε ό Φ. Ένγκελς στά άρθρα «Η φιλολογία τών πολιτικών προσφύγων» (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Άπαντα, ρωσ. Έκδ., τόμ. 15ος, 1935, σελ. 241-264). Τά τελευταία χρόνια τής ζωής του ό Τκατσόφ τά πέρασε σ' ένα ψυχιατρείο του Παρισίου, όπου και πέθανε.— 409.

Τολστόι, Α. Ν. (1828-1910) — μεγαλοφυής ρώσος συγγραφέας, ένας από τούς μεγαλύτερους συγγραφείς του κόσμου, πού άσκησε τεράστια επίδραση στην ανάπτυξη τής ρωσικής και τής παγκόσμιας λογοτεχνίας. Στά έργα του ό Τολστόι φώτισε τή ζωή τής προεπαναστατικής Ρωσίας, καθρέφτισε τίς πολύπλοκες αντίφατικές συνθήκες εκείνου του καιρού, πού καθόριζαν τήν ψυχολογία τών διάφορων τάξεων και τών διάφορων στρωμάτων τής ρωσικής κοινωνίας τής εποχής μετά τή μεταρύθμιση, εποχής, όμως, προεπαναστατικής, καθώς και τή στάση τους στην επανάσταση του 1905-1907.

Ός πρός τήν καταγωγή και τήν ανατροφή του ό Τολστόι άνήκε στην άνωτερη τσιφλικάδικη άριστοκρατία — τήν κυρίαρχη τάξη τής Ρωσίας. Ξέκοψε όμως από τίς αντίληψεις του περιβάλλοντός του και έγινε άδυσώπητος κριτής του κρατικού και του κοινωνικο-οικονομικού καθεστώτος, πού βασιζόταν στην ύποδουλαση κι εκμετάλλευση τών εργαζόμενων μαζών· μασίγωνε άλύπητα τίς κυρίαρχες τάξεις, ξεσκεπάσε τήν άδικία του δημοσίου δικαίου, του δικαστηρίου, τής αστικής ήθικής κτλ. Ο Τολστόι επέκρινε δριμύτατα τήν εκκλησία, πού εξαγίαζε τό άπολυταρχικό καθεστώς, πού ύποστήριζε και δικαίωνε τήν καταπίεση και τήν εκμετάλλευση· γιά τό λόγο αυτό άφορίστηκε από τήν εκκλησία. Ο Β. Ι. Λένιν όνόμαζε τόν Τολστόι «καθρέφτη τής ρωσικής επανάστασης». Τονίζοντας τό μεγαλείο του συγγραφέα, τή μεγαλοφυή τέχνη του, τήν έξαιρετική του σημασία γιά τή ρωσική και τήν παγκόσμια λογοτεχνία, ό Λένιν έδειξε, ότι ή κοσμοθεωρία του Τολστόι απέδωσε άνάγλυφα τά χαρακτηριστικά τής ιδιομορφίας τής πρώτης ρωσικής επανάστασης ως άγροτικής αστικής επανάστασης, αντικαθρέφτισε τίς αντίθέσεις τής επανάστασης αυτής, τίς δυνατές και άδύνατες πλευρές τής.

Μαστιγώνοντας τήν αυθαιρεσία τής άπολυταρχίας, ό Τολστόι αντί νά κηρύχνει τήν πάλη ένάντια στή δουλοπαροικία και στό άπολυταρχικό άστυνομικό κράτος, κήρυξε τή «μη αντίταξη βίας στό κακό»; τήν άποχή από τήν πολιτική, τήν άπάρνηση τής επανάστασης, τήν αυτοτελείωση· αντί νά κηρύχνει τήν πάλη ένάντια στή θρησκεία κήρυχνε τήν άνάγκη τής αντικατάστασης τής παλιάς θρησκείας μέ μιά νέα. Ο Τολστόι δέν μπορούσε νά καταλάβει ούτε τό εργατικό κίνημα, ούτε τίς αίτίες τής επανάστασης και τό αναπόφευχτό τής. Η διδασκαλία του, ό «τολστοϊσμός», είχε ουτοπικό και

ἀντιδραστικό χαρακτήρα καί προκαλοῦσε μεγάλη ζημιὰ στό ἐπαναστατικό κίνημα. Στό χαρακτηρισμό τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ Τολστόι καί στήν ἐκτίμηση ὅλης τῆς δράσης του ὁ Β. Ι. Λένιν ἀφιέρωσε μιά σειρά ἔργα: «Ὁ Λέων Τολστόι καθρέφτης τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης» (Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 15ος, σελ. 179-186), «Α. Ν. Τολστόϊ», «Ὁ Α. Ν. Τολστόι καί τό σύγχρονο ἐργατικό κίνημα», «Ὁ Τολστόι καί ἡ προλεταριακὴ πάλη» (Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 16ος, σελ. 293-297, 300-302, 323-324) καί ἄλλα.

Ὁ Τολστόι εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ἐκπροσώπους τῆς ρωσικῆς παιδαγωγικῆς. Δημιούργησε δικό του «Ἀλφάβητο», ἀνοίξε μέ δικά του ἔξοδα σχολεῖο γιὰ τὰ παιδιά τῶν ἀγροτῶν καί ὁ ἴδιος παρέδιδε σ' αὐτό μαθήματα, ἐβγαζε παιδαγωγικό περιοδικό μέ τὸν τίτλο «Γίοναγια Πολιάνα». — 150.

Τολστόι, Ντ. Α. (1823-1889) — κόμης, ἀντιδραστικός κρατικός παράγοντας τῆς τσαρικῆς Ρωσίας. Στὰ 1865 διορίστηκε γενικός ἐπίτροπος τῆς Συνοδοῦ καί ἀπὸ τὸ 1866 ἦταν ταυτόχρονα καί ὑπουργὸς παιδείας. Ἐφάρμοσε μιά σειρά ἀντιδραστικῆς μεταρρυθμίσεις στή δημοτικὴ καί στή μέση ἐκπαίδευση. Ἀπὸ τὸ 1882 — ὑπουργὸς ἐσωτερικῶν καί ἀρχηγὸς τῆς χωροφυλακῆς, εἰσήγαγε τὸν δρακόντειο «Προσωρινὸ κανονισμό», περιορίσε στό ἔπακρο τὴν αὐτοτέλεια τῶν ὀργάνων τῶν ζέμιστρο, καταπολεμοῦσε καί τὴν παραμικρότερη ἀκόμα ἐκδήλωση ἐλεύθερης σκέψης. — 48-49.

Τουγκάν-Μπαρὰνόβσκι, Μ. Ι. (1865-1919) — ρώσος ἀστὸς οἰκονομολόγος, ἐπιφανὴς ἐκπρόσωπος τοῦ «νόμιμου μαρξισμού» στή δεκαετία 1890-1900, συνεργάτης τῶν περιοδικῶν «Νόβογε Σλόβο» (1897), «Νατσάλο» (1899) κ. ἄ. Στὴν περίοδο τῆς πρώτης ρωσικῆς ἀστικοδημοκρατικῆς ἐπανάστασης — μέλος τοῦ κόμματος τῶν καντέτων. Μετὰ τὴ Μεγάλῃ Ὀχτωβριανῇ σοσιαλιστικῇ ἐπανάστασι — δραστήριος παράγοντας τῆς ἀντεπανάστασης στὴν Οὐκρανία, ὑπουργὸς οἰκονομικῶν τῆς ἀστικῆς Οὐκρανικῆς κεντρικῆς ράντας.

Τὰ βασικὰ ἔργα τοῦ Τουγκάν-Μπαρὰνόβσκι εἶναι: «Οἱ βιομηχανικὲς κρίσεις τῆς σύγχρονης Ἀγγλίας, οἱ αἰτίες τους καί ἡ ἐπίδρασή τους στή ζωὴ τοῦ λαοῦ» (1894), «Ἡ ρωσικὴ φάμπρικα στό παρελθόν καί στό παρόν», τόμ. Ι (1898) κ. ἄ. — 105, 132.

Τουργκένιεφ, Ι. Σ. (1818-1883) — μέγας ρώσος συγγραφέας, πού πολλὰ ἔκανε γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ρωσικῆς φιλολογικῆς γλώσσας· ἔγραψε πολλά μυθιστορήματα, νουβέλλες, διηγήματα καί θεατρικὰ ἔργα πού δείχνουν τὴν ἰδεολογικὴ ἀναζητήσεως καί ἀποκαλύπτουν τὴν ψυχολογία τῆς ρωσικῆς κοινωνίας τῆς περιόδου 1830-1880. Στὸ ἔργο του ὁ Τουργκένιεφ καθρέφτισε τίς χαρακτηριστικὰ ἀντιθέσεις τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς ζωῆς· δημιούργησε σειρά τύπους «περιττῶν ἀνθρώπων», πού ἐνῶ καταλαβαίνουν ὅτι τὸ καθεστῶς τῶν εὐγενῶν εἶναι καταδικασμένο, πραχτικὰ εἶναι ἀνίκανοι νὰ κάνουν κάτι γιὰ τὴν ἀλλαγὴ του· πρῶτος ὁ Τουργκένιεφ παρουσιάζει στή λογοτεχνία ἓναν ἐκπρόσωπο τῆς νέας γενιάς — ἐπαναστᾶτὴ δημοκράτη — ραζνοστίνετς («μηδενιστὴ»). Ἡ ἐντονη διαμαρτυρία τοῦ Τουργκένιεφ ἐναντία στή δουλοπαροικία συνυφαινόταν μέ μετριοπαθεῖς φιλελεύθερες διεκδικήσεις. Ὁ Λένιν λέει: «Ὁ Τουργκένιεφ... ἐνίωθε ἔλξη πρὸς τὸ μετριοπαθὲς μοναρχικὸ καί ἀριστοκρατικὸ σύνταγμα, ... ἐνίωθε ἀποστροφὴ πρὸς τὸ μουζίκικο δημοκρατισμὸ τοῦ Ντομπρολιούμποφ καί τοῦ Τσερνι-σέβσκι» (Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 27ος, σελ. 244). — 33, 307.

Τράιτσκε (Treitschke), *Χένριχ* (1834—1896) — γερμανός ιστορικός, δημοσιολόγος, θεωρητικός και προπαγανδιστής του αντίδραστικού πρωσσικού πνεύματος, του σωβινισμού και του φυλετισμού. Στά 1866—1889 διευθυντής του αντιδραστικού περιοδικού «Preussische Jahrbücher» («Επετηρίδα της Πρωσσίας»). Στά 1871—1884 ήταν βουλευτής του ράιχσταγ, υποστήριξε δραστήρια την εξωτερική και έσωτερική πολιτική του Βίσμαρκ, έπιδοκίμασε τή θέσπιση του έκτακτου νόμου ενάντια στους σοσιαλιστές τό 1878. Από τό 1886 ήταν επίσημος ιστοριογράφος του πρωσσικού κράτους. Τό 1895 είχε εκλεγεί μέλος τής 'Ακαδημίας 'Επιστημών του Βερολίνου. Τό κύριο έργο του Τράιτσκε είναι ή πεντάτομη «Γερμανική ιστορία του ΧΙΧ αιώνα». 'Ο Τράιτσκε έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση τής ιδεολογίας του γερμανικού Ιμπεριαλισμού. 'Ο Β. Ι. Λένιν κατέτασσε τόν Τράιτσκε στους έπίσημους «άστίνονικούς γερμανούς ιστορικούς» ('Απαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 13ος, σελ. 8). — 395.

Τσερνισέβσκι, *Ν. Γ.* (1828—1889) — μεγάλος ρώσος επαναστάτης δημοκράτης, έπιστήμονας, συγγραφέας, κριτικός· ένας από τούς έπιφανείς προδρόμους τής ρωσικής σοσιαλδημοκρατίας. 'Ο Τσερνισέβσκι ήταν ιδεολογικός έμπνευστής και άρχηγός του επαναστατικο-δημοκρατικού κινήματος του 1860—1870 στή Ρωσία. 'Ως ουτοπιστής σοσιαλιστής πίστευε ότι μπορεί νά γίνει τό πέρασμα στό σοσιαλισμό μέσω τής άγροτικής κοινότητας, ταυτόχρονα όμως, ως επαναστάτης δημοκράτης «ήξερε νά έπιδρά πάνω σέ όλα τά πολιτικά γεγονότα τής εποχής του μέ πνεύμα επαναστατικό, διαδίδοντας — παρά τά έμπόδια και τούς φραγμούς τής λογοκρισίας — τήν ιδέα τής άγροτικής επανάστασης, τήν ιδέα τής πάλης των μαζών γιά τήν άνατροπή όλων των παλιών εξουσιών» (Β. Ι. Λένιν. 'Απαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 17ος, σελ. 97). Τό περιοδικό «Σοβρεμέννικ» πού τό διεύθυνε ό ίδιος, ήταν ή φωνή των επαναστατικών δυνάμεων τής Ρωσίας. 'Ο Τσερνισέβσκι ξεσκέπαζε μέ άγανάκτηση τό φεουδαρχικό χαρακτήρα τής «άγροτικής» μεταρρύθμισης του 1861, καλούσε τούς άγρότες σέ εξέγερση. Τό 1862 πιάστηκε από τήν τσαρική κυβέρνηση και κλείστηκε στό φρούριο Πετροπάβλοβσκ, όπου έμεινε περίπου δύο χρόνια και μετά καταδικάστηκε σέ έπτά χρόνια καταναγκαστικά έργα και σέ ισόβια έξορία στή Σιβηρία. Μόνο στά γεράματά του ό Τσερνισέβσκι απολύθηκε από τήν έξορία. 'Ως τό τέλος τής ζωής του έμεινε φλογερός άγωνιστής ενάντια στήν κοινωνική άνισότητα, ενάντια σ' όλες τίσ έκδηλώσεις τής πολιτικής και οικονομικής καταπίεσης.

Τεράστιες είναι οι ύπηρεσίες πού πρόσφερε ό Τσερνισέβσκι στήν άνάπτυξη τής ρωσικής ύλιστικής φιλοσοφίας. Οι φιλοσοφικές άπόψεις του αποτελούσαν τήν κορυφή όλης τής προμαρξικής ύλιστικής φιλοσοφίας. 'Ο ύλισμός του Τσερνισέβσκι είχε επαναστατικό, μαχητικό χαρακτήρα. 'Ο Τσερνισέβσκι χτύπησε άλύπητα τίσ διάφορες ιδεαλιστικές θεωρίες και προσπάθησε νά έπεξεργαστεί τή διαλεκτική του Χέγκελ μέ ύλιστικό πνεύμα.

Στόν τομέα τής πολιτικής οικονομίας, τής αισθητικής, τής ιστορίας ό Τσερνισέβσκι έδωσε πρότυπα διαλεκτικού τρόπου μελέτης τής πραγματικότητας. 'Ο Κ. Μάρξ, πού είχε μελετήσει τά έργα του Τσερνισέβσκι, τά έκτιμούσε πάρα πολύ και όνόμαζε τόν Τσερνισέβσκι μεγάλο ρώσο έπιστήμονα. 'Ο Λένιν έγραφε ότι ό Τσερνισέβσκι είναι «ό μοναδικός πραγματικά μεγάλος ρώσος συγγραφέας, πού μόρεσε από τό 1850 ως τό 1888 νά παραμείνει στό ύψος ενός άνόθευτου φιλοσοφικού ύλισμού. . . Μά ό Τσερνισέβσκι δέν στάθηκε ίκανός ή άκριβέστερα: δέν μπορούσε, — τόνιζε ό Λένιν, — εξαιτίας τής καθυστέρησης τής ρωσικής ζωής, νά ύψωθεί ως τό διαλεκτικό

ύλισμό τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς» (Ἀπαντα, 4η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 14ος, σελ. 346).

Ὁ Τσερνισέβσκι ἔγραψε ὀλόκληρη σειρά λαμπρῶν ἔργων στόν τομέα τῆς φιλοσοφίας, τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, τῆς ἱστορίας, τῆς ἠθικῆς, τῆς αἰσθητικῆς. Τά φιλολογικά-κριτικά ἔργα του ἀσκήσαν τεράστια ἐπίδραση στήν ἀνάπτυξη τῆς ρωσικῆς λογοτεχνίας καί τέχνης. Μέ τό μυθιστόρημα τοῦ Τσερνισέβσκι «Τί νά κάνουμε;» (1863) διαπαιδαγωγήθηκαν πολλές γενιές ἐπαναστατῶν στή Ρωσία καί στό ἐξωτερικό. — 28, 29, 62-63.

Τσερόφ, Β. Μ. (1876-1952) — ἕνας ἀπό τοὺς ἡγέτες καί τοὺς θεωρητικούς τοῦ κόμματος τῶν ἐσέρων, διευθυντής τῆς ἐφημερίδας «Ρεβολουσιόνναγια Ροσσίγια», κεντρικοῦ ὄργανου τῶν ἐσέρων πού ἔβγαине στό ἐξωτερικό. Στό περιοδικό «Ρούσκογε Μπογκάτσβο» δημοσίευε ἀναθεωρητικά ἀρθρα ἐνάντια στό μαρξισμό, προσπαθώντας νά ἀποδείξει ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ εἶναι ἀνεφάρμοστη στήν ἀγροτική οἰκονομία. Ὑστερα ἀπό τήν ἀστικοδημοκρατική ἐπανάσταση τοῦ Φλεβάρη ἦταν ὑπουργός γεωργίας στήν 1η καί στή 2η Προσωρινή κυβέρνηση συνασπισμοῦ, ὀργανωτής σκληρῶν διωγμῶν ἐνάντια στοὺς ἀγρότες πού εἶχαν καταλάβει τά τσιφλικάδικα χωράφια. Ὑστερα ἀπό τή Μεγάλη Ὀχτωβριανή σοσιαλιστική ἐπανάσταση συμμετείχε στήν ὀργάνωση ἀντισοβιετικῶν ἐσερικῶν κινήματων. Στά 1920 ἔφυγε στό ἐξωτερικό, ὅπου συνέχιζε τήν ἀντισοβιετική δράση του. — 101, 126, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 155, 156, 159-160, 161-162, 177, 184, 186, 189, 215, 217, 218-219, 226, 229.

Τσιτσέφω, Μπ. Ν. (1828-1904) — νομικός, εἰδικός στό δημόσιο δίκαιο, ἱστορικός καί φιλόσοφος, ἐπιφανῆς παράγοντας τοῦ φιλελεύθερου κινήματος. Ἄπό τό 1861 ὡς τό 1868 καθηγητής τοῦ πανεπιστημίου Μόσχας. Στά 1882-1883 δῆμαρχος τῆς Μόσχας. Στίς πολιτικές του ἀντιλήψεις ἦταν ὀπαδός τῆς συνταγματικῆς μοναρχίας. Στή φιλοσοφία ἦταν πεπεισμένος ἰδεαλιστής καί μεταφυσικός. Τά βασικά του ἔργα εἶναι: «Ἰδιοκτησία καί κράτος» (1882-1883), «Ἱστορία τῶν πολιτικῶν θεωριῶν» (1869-1902), «Ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου» (1900) κ. ἄ. — 45, 56-57.

Φ

Φιλार्έτ (Ντροζντόφ, Β. Μ.) (1782-1867) — ἕνας ἀπό τοὺς πιό ἀντιδραστικούς ἐκπροσώπους τῆς ρωσικῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας, φανατικός ὑπερασπιστής τῆς δουλοπαροικίας. Ἄπό τό 1826 μητροπολίτης Μόσχας. Μέ ἐντολή τοῦ Ἀλεξάνδρου Β' σύνταξε τό Μανιφέστο τῆς τσαρικῆς κυβέρνησης, τῆς 19 τοῦ Φλεβάρη 1861 γιά τήν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας στή Ρωσία. — 346.

Φιούλινγκ (Fühling), Γιόχαν Γιόσεφ (1823-1884) — γερμανός εἰδικός στά ζητήματα τῆς οἰκονομίας καί τῶν κατασκευῶν ἀγροτικῶν μηχανῶν. Ἄπό τό 1864 διεύθυνε τή «Fühling's landwirtschaftliche Zeitung» («Ἀγροτική ἐφημερίδα τοῦ Φιούλινγκ»). Στά 1872-1880 ἦταν καθηγητής τοῦ πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης. Συγγραφέας τοῦ ἔργου «Ökonomie der Landwirtschaft» («Ἀγροτική οἰκονομία»). — 127.

Φρέι — βλ. Λένιν, Β. Ι.

X

Χέγκελ (Hegel), *Γκεόργκ Βίλχελμ Φρόιντριχ* (1770-1831) — ένας από τους πιο μεγάλους γερμανούς φιλοσόφους — αντικειμενικός ιδεαλιστής. Η φιλοσοφία του Χέγκελ ήταν η κορυφή του γερμανικού ιδεαλισμού στα τέλη του XVIII — αρχές του XIX αιώνα. Η ιστορική ύπηρεσία που πρόσφερε ο Χέγκελ βρίσκεται στη βαθιά και ολόπλευρη επεξεργασία της ιδεαλιστικής διαλεκτικής, που αποτέλεσε μιά από τις θεωρητικές πηγές του διαλεκτικού υλισμού. Σύμφωνα με τον Χέγκελ, όλος ο φυσικός, ο ιστορικός και ο πνευματικός κόσμος βρίσκεται σε διαρκή κίνηση, αλλαγή, μεταμόρφωση και εξέλιξη· τόν αντικειμενικό όμως κόσμο, την πραγματικότητα ο Χέγκελ τή θεωρεί γέννημα του απόλυτου πνεύματος, της απόλυτης ιδέας. Ο Β. Ι. Λένιν χαρακτήρισε τήν απόλυτη ιδέα θεολογική επινόηση του ιδεαλιστή Χέγκελ. Τή φιλοσοφία του Χέγκελ τή διακρίνει βαθιά αντίφαση ανάμεσα στη διαλεκτική του μέθοδο και στο συντηρητικό, μεταφυσικό σύστημά του, που στην ουσία απαιτούσε τό σταμάτημα της εξέλιξης. Στις κοινωνικοπολιτικές αντιλήψεις του ο Χέγκελ ήταν αντιδραστικός.

Ο Κ. Μάρξ, ο Φ. Ένγκελς και ο Β. Ι. Λένιν, αφού επεξεργάστηκαν κριτικά τή διαλεκτική μέθοδο του Χέγκελ, δημιούργησαν τήν υλιστική διαλεκτική, που αντανakλά τους πιο γενικούς νόμους της εξέλιξης του αντικειμενικού κόσμου και της ανθρώπινης σκέψης.

Τά κύρια έργα του Χέγκελ είναι: «Η φαινομενολογία του πνεύματος» (1806), «Η λογική» (1812-1816), «Εγκυκλοπαίδεια των φιλοσοφικών επιστημών» (1817), «Η φιλοσοφία του δικαίου» (1821). Έργα που εκδόθηκαν μετά τό θάνατό του: «Μαθήματα ιστορίας της φιλοσοφίας» (1833-1836) και «Μαθήματα αισθητικής, είτε η φιλοσοφία της τέχνης» (1836-1838). — 157.

Χέλλριγκελ (Hellriegel), *Χέρμαν* (1831-1895) — γνωστός γερμανός γεωχημικός, που θεμελίωσε επιστημονικά, ότι τά βακτηρίδια που ζουν στις ριζες των ψυχανθών, συνθέτουν τό άζωτο της ατμόσφαιρας, που χρησιμεύει γι' αυτά ως πηγή άζωτούχας τροφής. Στα 1856-1873 καθοδηγούσε τόν πειραματικό σταθμό του Ντάμ (Πρωσσία) και από τό 1882 τόν πειραματικό σταθμό του Μπέρνμπουργκ.

Τά βασικά έργα του Χέλλριγκελ είναι: «Beitrag zu den naturwissenschaftlichen Grundlagen des Ackerbaues mit besonderer Rücksicht auf die agriculturchemischen Methoden der Sandkultur» («Υλικά γιά τις φυσικοεπιστημονικές βάσεις της γεωργίας, ιδιαίτερα γιά τις γεωχημικές μεθόδους καλλιέργειας των άμμοδών έδαφών»)· μαζί με τόν Ν. Βίλφαρτ έγραψε τις «Untersuchungen über die Stickstoffnahrung der Gramineen und Leguminosen» («Έρευνες γιά τήν άζωτούχα διατροφή των άγρωστοειδών και των ψυχανθών»). — 149.

Χέλμς (Helms), *Αιμίλιος* — δανός από καθέδρας σοσιαλιστής συγγραφέας του βιβλίου «Die sozialdemokratische und gewerkschaftliche Bewegung in Dänemark» («Η σοσιαλδημοκρατία και τό συνδικαλιστικό κίνημα στη Δανία»), που βγήκε τό 1907 στη Λειψία. — 234.

Χέρτς (Hertz), *Φρόιντριχ Όττο* (γεννήθηκε τό 1878) — αυστριακός οικονομολόγος, σοσιαλδημοκράτης — αναθεωρητής. Στο βιβλίο «Die Agrarischen Fragen im Verhältnis zum Sozialismus. Mit einer Vorrede von Ed. Bernstein» («Τά άγροτικά ζητήματα από τή σκοπιά του σοσιαλισμού. Με

πρόλογο του "Εντ. Μπέρνσταϊν») (1899) τάχθηκε ενάντια στη διδασκαλία του μαρξισμού πάνω στο αγροτικό ζήτημα και, διαστρεβλώνοντας τα γεγονότα, προσπαθούσε να αποδείξει τη σταθερότητα του μικρού αγροτικού νοικοκυριού, τήν ικανότητά του να ανθίζει στον ανταγωνισμό του μεγάλου νοικοκυριού. Τό βιβλίο του Χέρτσου πού μεταφράστηκε στη Ρωσία, χρησιμοποιήθηκε πλατιά από τους άστούς άπολογητές Μπουλγκάκοφ, Τσερνόφ κ. ά. στον άγώνα τους κατά του μαρξισμού. — 111, 125-126, 127, 130, 131, 134, 143-144, 145, 146, 147, 148, 151, 159, 161, 162, 163, 167-168, 176-177, 180, 181, 182, 183, 184, 192-193, 215, 217, 218, 220-221, 226, 229.

Χέρτσεν, Α. Ι. (1812-1870) — μεγάλος ρώσος επαναστάτης-δημοκράτης, φιλόσοφος-ύλιστής, δημοσιολόγος και συγγραφέας. 'Ο Χέρτσεν μπήκε στο άπελευθερωτικό κίνημα ως επαναστάτης εύγενής πού συνέχισε τις παραδόσεις των δεκεμβριστών. Στά 1829-1833, τόν καιρό τής φοίτησής του στο πανεπιστήμιο τής Μόσχας, ήταν επικεφαλής ενός όμίλου πρωτοπόρων νέων μέ επαναστατικές διαθέσεις, πού μελετούσαν τις πολιτικές και τις θεωρητικές διδασκαλίες των επαναστατών στοχαστών του XVIII αιώνα και των σοσιαλιστών-ούτοπιστών. Τό 1834 πιάστηκε μαζί μέ άλλα μέλη του όμίλου, τό 1835 εκτοπίστηκε στο Πέρμ και άργότερα στη Βιάτκα, στο Βλαντίμιρ και στο Νόβγκοροντ. Τό 1842, μετά τήν επιστροφή του από τήν εξορία, ζούσε στη Μόσχα. Τά φιλοσοφικά έργα πού έγραψε τήν εποχή αυτή, «'Ο έρασιτεχνισμός στην έπιστήμη» (1842-1843) και «Γράμματα για τή μελέτη τής φύσης» (1844-1846) έπαιξαν σοβαρό ρόλο στην ανάπτυξη τής ρωσικής ύλιστικής φιλοσοφίας. 'Ο Β. Ι. Λένιν χαρακτηρίζει τόν Χέρτσεν διάσημο στοχαστή, πού έφτασε πολύ κοντά στο διαλεκτικό ύλισμό και σταμάτησε μπροστά στον ιστορικό ύλισμό. Τό Γενάρη του 1847 ό Χέρτσεν, εξαιτίας τής δίωξής του άπομέρους τής τσαρικής κυβέρνησης, έφυγε στο έξωτερικό. Στην άρχή ζούσε στο Παρίσι και στη Νίκαια, και τό 1852 πέρασε στο Λονδίνο, όπου ίδρυσε ρωσικό τυπογραφείο και όργάνωσε τήν έκδοση έλεύθερου ρωσικού τύπου στο έξωτερικό. 'Αφού έβγαλε κάμποσες επαναστατικές προκηρύξεις, προσούρεε και άρθρα άρχισε να έκδιδει τό 1855 τό ήμερολόγιο «Πολιάρναγια Ζβεζντά», και από τό 1857 και ύστερα μαζί μέ τόν Ν. Π. 'Ογκαριόφ τό περιοδικό «Κόλοκολ». 'Επειδή δέν κατάλαβε τήν άστικο-δημοκρατική ούσία του κινήματος του 1848 και του προμαρξικού σοσιαλισμού, ό Χέρτσεν δέν μπόρεσε να καταλάβει και τόν άστικό χαρμκτήρα τής ρωσικής επανάστασης, ταλαντεύονταν άνάμεσα στο δημοκρατισμό και στο φιλελευθερισμό. Στη δεκαετία 1860-1870 ό Χέρτσεν ζέκωσε τελειώς από τό φιλελευθερισμό και περνώντας μέ τό μέρος τής επαναστατικής δημοκρατίας, «έστρεψε τά βλέμματά του. . . προς τή Διεθνή, εκείνη τή Διεθνή πού καθοδηγούσε ό Μάρξ» (Β. Ι. Λένιν. "Απαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 18ος, σελ. 11). Σ' ένα γράμμα του προς τόν 'Ογκαριόφ ό Χέρτσεν χαιρέτισε τή μετάφραση στη ρωσική γλώσσα των έργων του Μάρξ.

'Εκτίμηση του ρόλου του Χέρτσεν στην ιστορία του ρωσικού άπελευθερωτικού κινήματος κάνει ό Β. Ι. Λένιν στο άρθρο του «Στή μνήμη του Χέρτσεν» (1912). — 32, 33, 62-63.

Χέρτσενσταϊν, Μ. Γ. (1859-1906) — άστός οικονομολόγος, καθηγητής του 'Ινστιτούτου αγροτικής οικονομίας τής Μόσχας, μέλος τής Ι Κρατικής δούμας, ένας από τους ήγέτες των καντέτων — του κυριότερου κόμματος τής ρωσικής άστικής τάξης και θεωρητικός αυτού του κόμματος πάνω στο άγρο-

τικό ζήτημα. Δολοφονήθηκε από τούς μαυροεκατονταρχίτες στη Φιλλανδία ύστερα από τή διάλυση τής I Κρατικής δούμας. — 250.

Χέχτ (Hecht), *Μορίς* — γερμανός άστός οικονομολόγος καί στατιστικός, συγγραφέας μιās μονογραφίας γιά τό νοικοκυριό τοῦ άγρότη μέ τόν τίτλο: «Drei Dörfer der badischen Hard» («Τρία χωριά τοῦ Χάρντ τοῦ Μπάντεν») (1895), στήν όποία υπεράσπιζε τούς ισχυρισμούς τών άστών οικονομολόγων γιά τή σταθερότητα τοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ στόν καπιταλισμό. Τό βιβλίο αὐτό χρησιμοποiehήθηκε άπό τούς άναθεωρητές στόν άγώνα τους κατά τοῦ μαρξισμοῦ. — 159-160, 161, 162-164, 165-167, 186, 208, 215, 217, 229-230, 231.

Χοῦσζε (Huschke), *Λέο* — γερμανός άστός οικονομολόγος, συγγραφέας τοῦ ἔργου «Landwirtschaftliche Reinertrags-Berechnungen bei klein-, Mittel- und Grossbetrieb, dargelegt an typischen Beispielen Mittelthuringens» (1902) («Υπολογισμός τοῦ καθαροῦ εισοδήματος τής άγροτικής παραγωγής στά μικρά, μεσαία καί μεγάλα νοικοκυριά μέ βάση όρισμένα τυπικά παραδείγματα τής Κεντρικής Θουριγγίας»). — 179-180.

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗ ΔΡΑΣΗ
ΤΟΥ Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

(Μάης-Δεκέμβρης 1901)

1901

- Μάης-Δεκέμβρης.* Ὁ Λένιν βρίσκεται στό ἐξωτερικό καί μένει στό Μόναχο· ἠγείται τοῦ ἀγώνα τῆς ἐπαναστατικῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας γιά τή δημιουργία ἐνός μαχητικοῦ μαρξιστικοῦ ἐργατικοῦ κόμματος στή Ρωσία καί διευθύνει τήν ἐφημερίδα «Ἴσκρα».
- Μάης, 5 (18).* Σέ γράμμα του στόν Μ. Γ. Βετσεσλόφ ὁ Λένιν ἐκφράζει τή συγκατάθεση τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» γιά τήν ἐκδοση δελτίων ἀπό τήν ομάδα τῶν Ἰσκριστῶν τοῦ Βερολίνου· τοὺς συνιστᾷ νά ἐκπονήσουν ἓνα λεπτομερειακό σχέδιο καί νά λύσουν μιά σειρά ζητήματα πού προκύπτουν ἀπό τήν ἀνάληψη αὐτῆς τῆς δουλειᾶς.
- Μάης, 6 (19).* Σέ γράμματα στήν ἀδελφή του Μαρία Ἰλνίτσνα Ουλιάνοβα καί στόν Μ. Τ. Ἐλιζάροφ πού βρίσκονταν φυλακή, ὁ Λένιν ὑπογραμμίζει τή μεγάλη σημασία πού ἔχει στίς συνθήκες τῆς ἀπομόνωσης ἡ τήρηση ἐνός σωστοῦ προγράμματος ζωῆς· τοὺς δίνει συμβουλές γιά τήν ὀργάνωση τῆς πνευματικῆς τους δουλειᾶς, γιά τόν ὀρθολογικό τρόπο μελέτης ξένων γλωσσῶν· τοὺς συνιστᾷ νά κάνουν κάθε μέρα γυμναστική.
- Μάης, ὄχι ποῖν ἀπό τίς 6 (19).* Ὁ Λένιν συντάσσει τόν ἰσολογισμό τῶν ἐσόδων καί ἐξόδων τῆς σύνταξης τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα» ἀπό τίς 11 τοῦ Ἀπρίλη ὡς τίς 19 τοῦ Μάη 1901.
- Μάης, 11 (24).* Σέ γράμμα του στόν Ν. Ε. Μπάουμαν ὁ Λένιν τόν εὐχαριστεῖ «γιά τόν ἐπισταμένο καί ἀκριβολογημένο χαρακτήρα τοῦ ἰσολογισμοῦ ἐσόδων καί ἐξόδων», τοῦ ζητᾷ λεπτομερεῖς πληροφορίες γιά τή δουλειά του, τοῦ κάνει γνωστές τίς οικονομικές δυσχέρειες τῆς «Ἴσκρα», τονίζει τή σοβαρή σημασία τῆς διάθεσης τῶν εἰσπραχθέντων ποσῶν μέ πνεῦμα οικονομίας καί τῆς καλύτερου τοῦ ἔργου τῆς μεταφόρας τῆς «Ἴσκρα» στή Ρωσία· συμβουλεύει τόν παραλήπτη νά ἐγκατασταθεῖ κοντά στά σύνορα.

*Μάης, 11-17
(24-30).*

Ὁ Λένιν καί τά ἄλλα μέλη τοῦ τμήματος Μονάχου τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» συναντιοῦνται μέ τόν Ντ. Μπ. Ριαζάνοφ καί συζητοῦν μαζί του γιά τούς ἄδρους συνεργασίας τῆς ομάδας «Μπορμπά» μέ τήν «Ἴσκρα» καί γιά τήν ἐνοποίηση τῶν ὀργανώσεων τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας στό ἐξωτερικό.

Μάης, 12 (25).

Σέ γράμμα του στόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ ὁ Λένιν τόν πληροφορεῖ γιά τή νέα προσπάθεια τῆς ομάδας «Μπορμπά» νά ἀρχίσουν διαπραγματεύσεις γιά τήν ἐνοποίηση τῶν ὀργανώσεων τοῦ ΣΔΕΚΡ τοῦ ἐξωτερικοῦ, γιά τό σχέδιο σύγκλησης προκαταρκτικῆς συνδιάσκεψης ἀντιπροσώπων ἀπ' ὄλες τίς ομάδες τοῦ ΣΔΕΚΡ, τοῦ κάνει γνωστό ὅτι συμφωνεῖ μέ τή σύγκλησή της· τόν πληροφορεῖ γιά τόν ἐρχομό τοῦ Ριαζάνοφ καί γιά τίς διαπραγματεύσεις μ' αὐτόν σχετικά μέ τούς ἄδρους συμμετοχῆς τῆς ομάδας «Μπορμπά» στήν «Ἴσκρα»· τόν παρακαλεῖ νά ἐπισπεύσει τήν ἀπάντηση μέ τή συγκατάθεση τῆς ὀργάνωσης «Σοσιαλδημοκράτης» γιά τή σύγκληση τῆς συνδιάσκεψης· τόν ρωτᾷει ἂν ἔχει νά δώσει κανένα ἄρθρο γιά τό τεύχος 2-3 τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά».

*Μάης, πρῶν
ἀπό τίς 13 (26).*

Ὁ Λένιν ἀρχίζει νά δουλεύει τό βιβλίο «Τί νά κάνουμε; Τά φλέγοντα ζητήματα τοῦ κινήματός μας».

*Μάης, 13-15
(26-28).*

Στό φύλλο ἀρ. 4 τῆς «Ἴσκρα» δημοσιεύθηκε τό ἄρθρο «Ἄπό ποῦ ν' ἀρχίσουμε;», ὅπου ὁ Λένιν ἐκθέτει τό συγκεκριμένο σχέδιο δημιουργίας στή Ρωσία ἐνός ἐπαναστατικοῦ κόμματος τῆς ἐργατικῆς τάξης, σχέδιο πού τό ἀνάπτυξε ἀργότερα στό βιβλίο «Τί νά κάνουμε;».

*Πρῶτο δεκαπενθήμερο
τοῦ Μάη.*

Ὁ Λένιν μετακομίζει στό προάστιο τοῦ Μονάχου Σβάμπινγκ.

Μάης, 15 (28).

Σέ γράμμα του στόν Ρ. Ε. Κλάσσον ὁ Λένιν, ἐξ ὀνόματος τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» καί τοῦ «Ζαριά», τόν παρακαλεῖ νά ἐνισχύσει οἰκονομικά τήν ἐφημερίδα.

Σέ γράμμα του πρὸς τή Α. Μ. Κνιπόβιτς, στό Ἄστραχάν, ὁ Λένιν ρωτᾷει γιά τό σχέδιο ὀργάνωσης τῆς ἐκτύπωσης τῆς «Ἴσκρα» στή Ρωσία, γιά τή δυνατότητα νά τυπώνεται σέ νόμιμα τυπογραφεῖα· ὑπογραμμίζει τήν ἀνάγκη νά γίνεται οἰκονομία στά μέσα καί στίς δυνάμεις γιά τή μεταφορά τῆς «Ἴσκρα» στή Ρωσία καί τή σοβαρή σημασία πού ἔχει αὐτό γιά ὅλη τή δουλειά τῆς ρωσικῆς σοσιαλδημοκρατίας.

*Μάης, 19
(Ἰούνης, 1).*

Ὁ Λένιν γράφει γράμμα στούς Π. Ν. Λεπесίνσκι καί Π. Α. Κράσικοφ, στό Πσκόφ, σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς μεταφορᾶς καί τῆς κυκλοφορίας τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα».

Σέ γράμμα του στόν Π. Μπ. Άζελρόντ ό Λένιν τόν πληροφοροεί ότι πήρε απ' αυτόν τά ύλικά καί τά γράμματα του Ντεμπογκόρια-Μοκρίεβιτς, έπαναστάτη τής δεκαετίας 1870-1880, κι έκφράζει τή συγκατάθεση του νά δημοσιευτούν οι άναμνήσεις του τελευταίου στό περιοδικό «Ζαριά» τεύχος 2-3· τόν ένημερώνει γιά τήν ήμερομηνία τής έκδοσης του περιοδικού «Ζαριά», καθώς καί γιά τό περιεχόμενο καί τήν ήμερομηνία τής έκδοσης του φύλλου άρ. 5 τής «Ίσκρα»· τόν παρακαλεί νά έπισπεύσει τήν άπάντηση μέ τή συγκατάθεση τής όργάνωσης «Σοσιαλδημοκράτης» γιά τή σύγκληση προκαταρκτικής συνδιάσκεψης άντιπροσώπων από όλες τίς όργανώσεις του έξωτερικού του ΣΔΕΚΡ.

Μάης, 23
(*Ίούνης, 5*).

Σέ γράμμα πού έστειλε στό Βερολίνο, στήν τοπική ομάδα συνδρομής στό έργο τής «Ίσκρα», ό Λένιν δίνει λεπτομερειακές ύποδείξεις γιά τά ζητήματα τής όργάνωσης τής παράνομης μεταφοράς τής «Ίσκρα» από τά σύνορα.

Μάης, 25
(*Ίούνης, 7*).

Ό Λένιν σέ γράμμα του στή μητέρα του Μαρία Άλεξάντροβνα Ουλιάνοβα, στό Ποντόλσκ, ευχαριστεί τόν άδελφό του Ντμήτρι Ίλίτς Ουλιάνοφ γιά τίς έφημερίδες πού του έστειλε καί τόν παρακαλεί νά του στέλνει καί στό έξής στό έξωτερικό τά ενδιαφέροντα φύλλα τών ρωσικών έφημερίδων· τόν πληροφοροεί ότι πήρε τά χρήματα καί ότι έγραψε στή Μ. Ι. Ουλιάνοβα καί στόν Μ. Τ. Έλιζάροφ πού βρίσκονταν στή φυλακή.

Μάης, 29
(*Ίούνης, 11*).

Σέ γράμμα του στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ ό Λένιν τόν ενημερώνει γιά τό συμπληρωματικό ύλικό πού περιλήφθηκε στό τεύχος 2-3 του περιοδικού «Ζαριά».

Τέλη του Μάη.

Ό Λένιν δουλεύει πάνω στό άρθρο «Νέα σφαγή», κρατάει σημειώσεις μέ περικοπές από τήν έφημερίδα «Νόβογε Βρέμια» καί συντάσσει λεπτομερειακό σχέδιο του άρθρου.

Μάης-Ίούνης.

Ό Λένιν καθοδηγεί τήν όργάνωση τής μεταφοράς τής έφημερίδας «Ίσκρα» στή Ρωσία.

Ό Λένιν διεξάγει συνομιλίες μέ τήν Ισκρική ομάδα του Μπακού σχετικά μέ τήν ανάπτυξη τής «Ίσκρα» στό τοπικό παράνομο τυπογραφείο, πού όργανώνει ό Β. Ζ. Κετσοβέλι.

Ό Λένιν σέ γράμματά του πρós όρισμένους πράκτορες τής «Ίσκρα» κάνει ύποδείξεις σχετικά μέ τήν ανάπτυξη στό Ισκρικό τυπογραφείο του Κισινιόφ ύλικών από τά εκδιδόμενα φύλλα τής «Ίσκρα».

Ίούνης, 4 (17).

Ό Λένιν κάνει όρισμένες διορθώσεις καί συμπληρώσεις σ' ένα γράμμα τής Ν. Κ. Κρούπκαγια πρós τόν

- Ι. Β. Μπάμπουσκιν, πράχτορα τής «Ίσκρα» στο Όρε-
χοβο-Ζούγεβο· στο γράμμα ανακοινώνεται στον Μπά-
μπουσκιν ότι θά δημοσιευτούν στην «Ίσκρα» οι αντα-
ποκρίσεις του, τονίζεται ή ανάγκη νά γραφεί μιά διά-
ψευση πού νά ανασκευάζει ένα συκοφαντικό άρθρο του
«Ρούσκογε Μπογκάτσιβο» σχετικά μέ τούς εργάτες του
Ίβάνοβο-Βοζνεσένσκ· ζητούνται πληροφορίες άν ό
παραλήπτης πήρε τά νέα φύλλα τής «Ίσκρα» κι άν
βγάξει κανένα μεροκάματο.
- Μέ γράμμα του προς τόν Μ. Γ. Βετσεσλόφ, στο Βερο-
λίνο, ό Λένιν ζητάει επίμονα από τόν παραλήπτη λε-
πτομερέστατο άπολογισμό γιά τή δουλειά του και τά
σχέδιά του γιά τό μέλλον.
- Ίούνης, μετά
τίς 4 (17).* Ό Λένιν κρατάει σημειώσεις μέ περικοπές από τήν
έφημερίδα «The Times» («Οί Καιροί») άρ. φύλλου 3683
τής 17 του Ίούνη 1901 σχετικά μέ τίς εργατικές ταραχές
στήν Πετρούπολη.
- Ίούνης, πριν από
τίς 5 (18).* Σέ γράμμα του προς άγνωστο παραλήπτη στή Ρωσία,
πού στάλθηκε μέσω τής Λ. Μ. Κνιπόβιτς, ό Λένιν τόν
παρακαλεί νά οργανώσει χρηματικό έρανο ύπέρ τής
«Ίσκρα».
- Ίούνης, 5 (18).* Σέ γράμμα του στον Λ. Ε. Γκάλμπεριν, στο Μπακού,
ό Λένιν τόν πληροφορεί γιά τήν άποστολή τής έφη-
μερίδας «Ίσκρα» στην Περσία μέσω τής Βιέννης·
του ζητάει πληροφορίες γιά τό σχέδιο έκτύπωσης
τής «Ίσκρα» στον Καύκασο· του τονίζει τή σοβαρή
σημασία πού έχει ό χρηματικός έρανος ύπέρ τής
«Ίσκρα» και ή αναζήτηση νέων δρόμων μεταφοράς
της στή Ρωσία από τό έξωτερικό.
- Ίούνης, μετά
τίς 11 (24).* Ό Λένιν κρατάει σημειώσεις μέ περικοπές από τήν
έφημερίδα «Frankfurter Zeitung» («Έφημερίδα τής
Φραγκφούρτης») άρ. φύλλου 173 τής 24 του Ίούνη
1901 σχετικά μέ τίς εργατικές ταραχές στην Πετρού-
πολη.
- Ίούνης, πριν από
τίς 12 (25).* Η σύνταξη τής «Ίσκρα» πήρε από τήν Πετρούπολη
γράμμα ενός εργάτη μέ ένθουσιώδικα σχόλια γιά τό
άρθρο του Λένιν «Από πού ν' άρχισουμε;» και γιά τό
φύλλο άρ. 4 τής «Ίσκρα».
- Ίούνης, 13 (26).* Ό Λένιν γράφει γράμμα στον Ν. Ε. Μπάουμαν, στή
Μόσχα, γιά τά ζητήματα τής μεταφοράς τής «Ίσκρα»
και του άλλου παράνομου τύπου στή Ρωσία.
- Ίούνης, πριν από τίς
24 (7 του Ίούλη).* Ό Λένιν από κοινοδ μέ τό τμήμα Μονάχου τής σύν-
ταξης τής «Ίσκρα» συμμετέχει στην έπεξεργασία

του σχεδίου ένοποίησης των οργάνωσης «Ίσκρα» - «Ζαριά» και «Σοσιαλδημοκράτης» με την «Ένωση των ρώσων σοσιαλδημοκρατών» κ. ἄ.

Ὁ Λένιν γράφει τὸ ἄρθρο «Οἱ διώχτες τῶν ζέμιστβο και οἱ Ἄννιβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ».

*Ἰούνης, 24
(Ἰούλης, 7).*

Ὁ Λένιν γράφει γράμμα στὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ και τοῦ κάνει γνωστὸ ὅτι πῆρε ἀπὸ τῆ Ρωσία εἰδήσεις σχετικὰ με τὶς προσπάθειες πού γίνονται γιὰ τὴ σύγκληση συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ· τοῦ τονίζει ὅτι ἔχει σοβαρὴ σημασία νὰ ἐπισπευθεῖ ἡ ἐπεξεργασία τοῦ προγράμματος τοῦ κόμματος και τὸν ἐνημερώνει γιὰ τὴν πορεία τῆς προετοιμασίας τοῦ βου και τοῦ 7ου φύλλου τῆς «Ίσκρα».

*Ἰούνης, 24 και 26
(Ἰούλης, 7 και 9).*

Ὁ Λένιν βάζει στὰ μέλη τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς «Ίσκρα» τὸ ζήτημα τῆς ἐπίσπευσης τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ σχεδίου προγράμματος τοῦ κόμματος.

*Ἰούνης, 24
(Ἰούλης, 7) -
Αὐγουστος, 17 (30).*

Κατὰ τὴ συζήτηση μέσα στὴ σύνταξη τῆς «Ίσκρα» τοῦ ἄρθρου τοῦ Λένιν «Οἱ διώχτες τῶν ζέμιστβο και οἱ Ἄννιβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ», ἀνάμεσα στὸν Λένιν και στὰ ἄλλα μέλη τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς παρουσιάζονται διαφωνίες στὸ ζήτημα τῆς στάσης ἀπέναντι στοὺς φιλελεύθερους. Ὁ Λένιν ἀρνείται νὰ ἀλλάξει τὸ γενικὸ τόνο τοῦ ἄρθρου και νὰ τροποποιήσει τὴ στηριγμένη σὲ ἀρχές θέση γιὰ τὴ στάση ἀπέναντι στοὺς φιλελεύθερους.

*Ἰούνης, 26
(Ἰούλης, 9).*

Ὁ Λένιν συναντιέται με τὸν Β. Π. Νόγκιν και τὸν Σ. Β. Ἀντρόποφ, πού ταξιδεύουν ἀπὸ τὸ Λονδίνο γιὰ τὴ Ρωσία σὰν πράχτορες τῆς «Ίσκρα»· συζητᾶει μαζί τους γιὰ τὴν οργάνωση τῆς δουλειᾶς κατὰ τόπους.

Σὲ γράμμα του πρὸς τὸν Π. Μπ. Ἀξελρόντ ὁ Λένιν τὸν ἐνημερώνει γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ φύλλου ἀρ. 6 τῆς «Ίσκρα» και τοῦ τεύχους 2-3 τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά»· τοῦ κάνει γνωστὸ ὅτι πῆρε πληροφορίες ἀπὸ τὴ Ρωσία σχετικὰ με τὴ σύγκληση τοῦ συνεδρίου τοῦ ΣΔΕΚΡ· τὸν παρακαλεῖ ν' ἀρχίσει μαζί με τὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ νὰ γράφει τὸ πρόγραμμα τοῦ ΣΔΕΚΡ· τὸν ἐνημερώνει γιὰ τὴ συνάντηση και τὴ συζήτηση πού εἶχε με τὸν Κ. Κάουτσκι· τὸν πληροφορεῖ ὅτι ἦρθαν στὸ Μόναχο ὁ Β. Π. Νόγκιν και ὁ Σ. Β. Ἀντρόποφ και ὅτι συζήτησε μαζί τους.

*Ἰούνης, πρὶν ἀπὸ
τὶς 29 (12 τοῦ
Ἰούλη).*

Ὁ Λένιν παίρνει μέρος στὴ σύνταξη τοῦ νέου σχεδίου Καταστατικοῦ τῆς οργάνωσης τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ρωσικῆς ἐπαναστατικῆς σοσιαλδημοκρατίας.

*Ἰούνης, 30
(Ἰούλης, 13).*

Σὲ γράμμα του στὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ ὁ Λένιν τὸν πληροφορεῖ ὅτι ἄρχισε νὰ δουλεύει πάνω στὸ ἄρθρο «Τὸ

- άγροτικό ζήτημα και οι „κριτικοί του Μάρξ“ και τον παρακαλεί να του στείλει το βιβλίο του Β. Λήμπκνεχτ «Zur Grund — und Bodenfrage» («Γύρω από το άγροτικό ζήτημα»).
- Ἰούνης.* Τό άρθρο του Λένιν «Νέα σφαγή», πού είναι αφιερωμένο στην άμυνα τών εργατῶν του Ὀμπούχοφ, δημοσιεύτηκε στό φύλλο 5 τῆς «Ἴσκρα».
- Ἰούνης— Σεπτέμβρης.* Ὁ Λένιν γράφει τό ἔργο «Τό άγροτικό ζήτημα και οι „κριτικοί του Μάρξ“», πού είναι αφιερωμένο στην κριτική τών άναθεωρητῶν, στην ύπεράσπιση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας του άγροτικού ζητήματος και στην έπεξεργασία τών βάσεων του άγροτικού προγράμματος του ΣΔΕΚΡ.
- Ἰούλης, 8 (21).* Σέ γράμμα του στόν Π. Μπ. Ἀξελρόντ ὁ Λένιν τον παρακαλεί να του στείλει τό βιβλίο του Β. Λήμπκνεχτ «Zur Grund — und Bodenfrage» και τά πραχτικά τών συνεδριῶν τῆς Διεθνούς είτε τό περιοδικό «Der Vorbote» («Προάγγελος») ὅπου δημοσιεύονται τά ὄλικά τών συνεδριῶν αὐτῶν, πού του είναι άπαραίτητα για τή δουλειά πάνω στό άρθρο «Τό άγροτικό ζήτημα και οι „κριτικοί του Μάρξ“».
- Ἰούλης, 12 (25).* Σέ γράμμα του στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ ὁ Λένιν τον εὐχαριστεί για τά βιβλία πού του ἔστειλε, τον πληροφορεί ὅτι ετοιμάζει μιá ἔργασία πάνω στό άγροτικό ζήτημα και ὅτι σκοπεύει να κάνει δριμεία κριτική στοὺς άναθεωρητές.
- Ἰούλης, 14 (27).* Ὁ Λένιν προσθέτει ἕνα ὑστερόγραφο στό γράμμα τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια στόν Χ σχετικά με τή δουλειά τών πραχτόρων τῆς «Ἴσκρα» και τήν άνάγκη καλύτερης ὀργάνωσης τῆς μεταφορᾶς τῆς ἡμερηίδας από τά σύνορα. Στη συνεδρίαση του τμήματος Μονάχου τῆς συνταχτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς «Ἴσκρα» ἀποφασίζεται να δημοσιευτεί τό άρθρο του Λένιν «Οἱ διῶχτες τών ζέμστβο και οι Ἀννίβες του φιλελευθερισμοῦ» στό περιοδικό «Ζαριά».
- Ἰούλης, πρὶν ἀπὸ τῆς 17 (30).* Ὁ Λένιν γράφει ἐπίλογο για τό άρθρο «Οἱ διῶχτες τών ζέμστβο και οι Ἀννίβες του φιλελευθερισμοῦ».
- Ἰούλης, 17 (30).* Σέ γράμμα του στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ ὁ Λένιν τον εὐχαριστεί για τά βιβλία πού του ἔστειλε, τά σχετικά με τό άγροτικό ζήτημα, τον πληροφορεί ὅτι του ἔστειλε τό βιβλίο του Β. Κούλεμαν «Τό συνδικαλιστικό κίνημα», ὅτι πῆρε από τή Ρωσία εἰδήσεις σχετικά με τό ενδιαφέρον πού δείχνουν ἐκεῖ για τά γραπτά του Μπερντιάγεφ,

εκφράζει τή γνώμη ότι είναι ανάγκη «νά τόν ζετινάξουν όχι μόνο στόν ειδικά φιλοσοφικό τομέα»· εκφράζει τήν ικανοποίησή του γιά τήν είδοποίηση πού τοῦ ἔστειλε ὁ Πλεχάνοφ ὅτι ἄρχισε νά δουλεύει πάνω στό πρόγραμμα τοῦ κόμματος.

Σέ γράμμα του πρὸς τόν Π. Μπ. Ἄξελρόντ ὁ Λένιν εὐχαριστεῖ τόν παραλήπτη γιά τὸ περιοδικό «Vorbote» καί τὸ βιβλίο τοῦ Β. Λήμπκνεχτ «Zur Grund — und Bondefrage» πού τοῦ ἔστειλε· τοῦ κάνει γνωστό ὅτι σκοπεύει νά συναντηθεῖ μέ τόν Α. Ναντέζντιν στή Ζυρίχη γύρω ἀπὸ τίς 8 με 12 Αὐγούστου καί ὅτι ἐπιθυμεῖ νά συναντηθεῖ καί νά συζητήσῃ καί μαζί του.

Ἀνάμεσα στίς 18 καί 30 τοῦ Ἰούλη (31 τοῦ Ἰούλη καί 12 τοῦ Αὐγούστου).

Ὁ Λένιν παίρνει τήν πρώτη προσοῦρα τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια «Ἡ γυναίκα-ἐργάτρια», πού τυπώθηκε στό παράνομο τυπογραφεῖο τῆς «Ἴσκρα» στό Κισινιόφ.

Ὁ Λένιν παίρνει μέρος στήν ἐπεξεργασία τοῦ σχεδίου κανονισμοῦ γιά τίς ἰσκρικές ὀργανώσεις στή Ρωσία. Τὸ σχέδιο στάλθηκε στή Ρωσία τόν Αὐγούστο τοῦ 1901.

Ὁ Λένιν κάνει μερικές συμπληρώσεις σέ γράμμα τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια πρὸς τόν Α. Ι. Γκόλτμαν στό Κισινιόφ· στό γράμμα αὐτὸ εκφράζει τίς εὐχαριστίες του γιά τὸ βιβλίο τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια «Ἡ γυναίκα-ἐργάτρια», πού τοὺς στάλθηκε ἀπὸ τὴ Ρωσία, ὅπου εἶχε ἐκδοθεῖ σέ παράνομο τυπογραφεῖο· διευκρινίζει τὸ ζήτημα τῆς στάσης τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» ἀπέναντι στήν ἐκτύπωση τῶν ὑλικῶν τῆς στό παράνομο τυπογραφεῖο στή Ρωσία· ἀνακοινώνει στὸν παραλήπτη ὅτι ὑπάρχει σκέψη νά σταλεῖ στή Ρωσία ἐπεξεργασμένο ἀπὸ τὴ σύνταξη σχέδιο κανονισμοῦ γιά τίς ἰσκρικές ὀργανώσεις μέ σκοπὸ τὴν ἀπὸ κοινου μελέτη καί ἐπεξεργασία τοῦ σχεδίου καταστατικοῦ.

Ὁ Λένιν κάνει μερικές διορθώσεις καί συμπληρώσεις σέ γράμμα τῆς Ν. Κ. Κρούπσκαγια πρὸς τόν Α. Ε. Γκάλπεριν, στό Μπακοῦ· στό γράμμα αὐτὸ ἐξ ὀνόματος τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» εκφράζεται ἡ συγκατάθεση γιά τὸ τύπωμα τῆς «Ἴσκρα» στό Μπακοῦ· τονίζεται ὅτι ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νά γίνεταί ἡ ἐκτύπωση μέ μῆτρες, ἀναλύονται τὰ πλεονεκτήματα αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἐκτύπωσης καί ἡ σοβαρὴ σημασία τῆς ταχύτατης ἐφαρμογῆς του.

Δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Ἰούλη.

Σέ γράμμα του στὸν Σ. Ο. Τσεντερμπάουμ ὁ Λένιν τονίζει ὅτι διαφωνεῖ μέ τὸ σχέδιο τοῦ παραλήπτη, τοῦ Σ. Β. Ἀντρόποφ καί τοῦ Β. Π. Νόγκιν, πού στάλθηκε στή σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» καί πού προτείνει νά δημιουργηθεῖ στήν Πετρούπολη ὄργανο τῆς ὀργάνωσης τῆς «Ἴσκρα» στή Ρωσία καί νά περάσουν στήν Πετρούπολη

τά μέλη της σύνταξης της «Ίσκρα» κριτικάρει την έλλειψη ρεαλιστικότητας και τό περιορισμένο πνεύμα αὐτοῦ τοῦ σχεδίου, πού εἶναι άσκοπο και έπιζήμιο γιά τήν έπαναστατική δουλειά· ύπογραμμίζει τή σοβαρή σημασία πού έχει ή καλύτερη όργάνωση τής μεταφοράς και κυκλοφορίας τής «Ίσκρα» στή Ρωσία.

Ίούλης.

Τό άρθρο τοῦ Λένιν «Πολύτιμη όμολογία» δημοσιεύεται στό φύλλο άρ. 6 τής «Ίσκρα».

Αὔγουστος, 11 (24).

Σέ γράμμα τοῦ στόν Π. Μπ. Άξελρόντ ό Λένιν εκφράζει τήν άγανάχτησή του γιά τίς άντιφατικές ενέργειες τοῦ Γ. Ο. Μάρτοφ, τοῦ Α. Ν. Πότερσοφ και άλλων μελών τής σύνταξης τής «Ίσκρα» σχετικά μέ τό άρθρο τοῦ Στεκλόφ «Άπό πού λοιπόν ν' άρχίσουμε;», πού τό χαρακτήρισαν έπιζήμιο και προδοτικό, ταυτόχρονα όμως συμφώνησαν νά δημοσιευτεί στό περιοδικό «Ζαριά» εκφράζει τήν άγανάχτησή του γιά τήν «ταχτική συγκαταβατικότητα και άνοχης», πού εφαρμόζουν άπέναντι στούς όπορτουμιστές· ύπογραμμίζει τή μεγάλη σημασία πού έχει ή επείγουσα έπεξεργασία τοῦ προγράμματος· πληροφορεῖ τόν παραλήπτη ότι θά κυκλοφορήσει σύντομα τό φύλλο άρ. 7 τής «Ίσκρα» και τόν ενημερώνει γιά τά ύλικά τοῦ τεύχους 2-3 τοῦ «Ζαριά», πού ύπάρχουν στή σύνταξη.

Αὔγουστος, πριν από τίς 13 (26).

Ό Λένιν στέλνει στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ τίς παρατηρήσεις του γιά τό άρθρο τοῦ τελευταίου «Ό Cant ενάντια στόν Κάντ, είτε ή πνευματική διαθήκη τοῦ Μπέρνσταϊν», πού προοριζόταν νά δημοσιευτεί στό περιοδικό «Ζαριά» τεύχος 2-3. Έπειτα από παράκληση τοῦ Γ. Β. Πλεχάνοφ ό Λένιν έκανε όρισμένες διορθώσεις στό άρθρο αυτό και σκίτσاره ένα σχέδιο χωρισμοῦ του σέ κεφάλαια.

Αὔγουστος, όχι πριν από τίς 17 (30).

Τό άρθρο τοῦ Λένιν «Τά διδάγματα τής κρίσης» δημοσιεύτηκε στό φύλλο άρ. 7 τής «Ίσκρα».

Αὔγουστος, 17 (30).

Σέ γράμμα πρós τόν Π. Μπ. Άξελρόντ ό Λένιν πληροφορεῖ τόν παραλήπτη ότι κυκλοφόρησε τό 7ο φύλλο τής «Ίσκρα» και τόν ενημερώνει μέ τό προβλεπόμενο περιεχόμενο τοῦ 8ου φύλλου· τόν ενημερώνει επίσης σχετικά μέ τή δουλειά του πάνω στό άρθρο «Τό άγροτικό ζήτημα και οι „κριτικοί τοῦ Μάρξ“».

Ό Λένιν γράφει τό σχέδιο και τίς παραλλαγές τοῦ άρθρου «Καλλιέργεια τσιφλικάδων». Τό άρθρο δημοσιεύτηκε στό φύλλο 8 τής «Ίσκρα» στις 10 τοῦ Σεπτεμβρίου 1901 μέ τόν τίτλο «Οί φεουδάρχες σέ δράση».

Αὔγουστος, 18 (31).

Σέ γράμμα του στή Μ. Α. Ουλιάνοβα στή Μόσχα, ό Λένιν τή συμβουλεύει νά πεταχτεί στήν Πετρούπολη

καί νά υποβάλλει μήνυση ἐνάντια στίς παράνομες ἐνέργειες τῶν ὀργάνων τῆς δικαιοσύνης, πού καθυστεροῦν τήν ἐκδίκαση τῆς ὑπόθεσης τῆς Μ. Ι. Οὐλιάνοβα καί τοῦ Μ. Τ. Ἐλιζάροφ τήν πληροφορεῖ ὅτι σκοπεύει νά πάει στήν Ἑλβετία στήν Α. Ι. Ἐλιζάροβα.

Αὐγουστος.

Ὁ Λένιν στέλνει στούς πράχτορες τῆς «Ἴσκρα» στή Ρωσία ἕνα σχέδιο ὀργάνωσης τῆς «Ἴσκρα» σέ πανρωσική κλίμακα, τοὺς παρακαλεῖ νά τό μελετήσουν καί νά στείλουν τίς παρατηρήσεις καί τίς διορθώσεις τους.

Σεπτέμβρης, 8 (21). Σέ γράμμα του στή Μ. Α. Οὐλιάνοβα ὁ Λένιν τήν πληροφορεῖ ὅτι πήρε τά χρήματα πού τοῦ ἔστειλε· ὅτι πήρε εἰδήσεις ἀπό τήν Α. Ι. Ἐλιζάροβα, ἀπό τήν Ἑλβετία καί ὅτι ἡ ἀνάκριση γιά τήν ὑπόθεση τῆς Μ. Ι. Οὐλιάνοβα καί τοῦ Μ. Τ. Ἐλιζάροφ παραπέμφθηκε στόν εἰσαγγελέα· τή συμβουλεύει νά πάει στήν Πετρούπολη καί νά υποβάλλει μήνυση γιά τήν καθυστέρηση τῆς ἐκδίκασης τῆς ὑπόθεσής τους· τῆς στέλνει τή διεύθυνση κάποιων γνωστῶν του στήν Πετρούπολη, ὅπου θά μπορούσε νά μείνει.

Σεπτέμβρης 10 (23). Τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Οἱ φεουδάρχες σέ δράση» καί τό σημεῖωμα «Τό συνέδριο τῶν ζέμστρο» δημοσιεύτηκαν στό φύλλο 8 τῆς «Ἴσκρα».

Ἐνάμεσα στίς 16 καί 19 τοῦ Σεπτέμβρη (29 τοῦ Σεπτέμβρη καί 2 τοῦ Ὀκτώβρη). Ὁ Λένιν ἀναχωρεῖ ἀπό τό Μόναχο στή Ζυρίχη γιά τό «ἐνωτικό» συνέδριο τῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ΣΔΕΚΡ.

Σεπτέμβρης, 20 (Ὀκτώβρης, 3).

Ὁ Λένιν συμμετέχει σέ σύσκεψη τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς «Ἴσκρα»—«Ζαριά» καί τοῦ «Σοσιαλδημοκράτη» στή Ζυρίχη. Ἡ σύσκεψη ἀναθέτει στόν Λένιν νά μιλήσει στό «ἐνωτικό» συνέδριο τῶν ὀργανώσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ΣΔΕΚΡ.

Σεπτέμβρης, 21 (Ὀκτώβρης, 4).

Στή συνεδρίαση τοῦ «ἐνωτικοῦ» συνεδρίου ὁ Λένιν σημειώνει τό κείμενο τῶν διορθώσεων στίς ἀποφάσεις τῆς συνδιάσκεψης τῆς Γενεύης, πού πρότεινε ὁ Κριτσέβσκι ἐξ' ὀνόματος τῆς «Ἐνώσεως τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν».

Στό «ἐνωτικό» συνέδριο τῶν ὀργανώσεών τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ΣΔΕΚΡ («Ἴσκρα»—«Ζαριά», «Σοσιαλδημοκράτης», «Ἐνώση τῶν ρώσων σοσιαλδημοκρατῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ»), Μπουντ καί ὁμάδα «Μπορμπά») ὁ Λένιν ἐκφωνεῖ λόγο, μέ τόν ὁποῖο ξεσκεπάζει τόν ὀπορτουניσμό τῶν καθοδηγητῶν τῆς «Ἐνώσεως».

Ἐνάμεσα στίς 21 καί 23 τοῦ Σεπτέμ-

Ὁ Λένιν παίρνει μέρος σέ σύσκεψη ὄλων τῶν μελῶν τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα», ὅπου συζητιόταν τό ζήτη-

βρη (4 και 6 του
'Οχτώβρη).

μα της έκδοσης της «'Ισκρα» και του «Ζαριά» καθώς και της δημιουργίας ενιαίας «'Οργάνωσης της ρωσικής επαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας του έξωτερικού».

Σεπτέμβρης, 22
('Οχτώβρης, 5).

'Ο Λένιν μαζί με τους αντιπροσώπους των οργανώσεων του έξωτερικού της «'Ισκρα»-«Ζαριά» και του «Σοσιαλδημοκράτη» αποχωρεί από το «ένωτικό» συνέδριο, αφού προηγουμένα ανακοινώθηκε στο συνέδριο δήλωσή τους για οριστική ρήξη με την «'Ενωση».

Σεπτέμβρης,
μετά τις 22
(5 του 'Οχτώβρη).

Σέ γράμμα του στη Λ. Ι. 'Αξελρόντ (πού ήταν στην ομάδα των πρακτικογράφων του συνεδρίου) ο Λένιν την παρακαλεί νά αντιγράψει άμέσως τά ντοκουμέντα του «ένωτικού» συνεδρίου και νά του τά στείλει στό Μόναχο· τήν πληροφορεί ότι αναχωρεί από τή Ζυρίχη στό Μόναχο.

'Ο Λένιν επιστρέφει από τή Ζυρίχη στό Μόναχο.

'Οχι πριν από τις
23 του Σεπτέμβρη
(6 του 'Οχτώβρη).

'Ο Λένιν συνομιλεί στό Μόναχο με τους Γ. Μ. και Ζ. Π. Κρζιζανόβσκι, πού ήρθαν νά τον βρουν, μετά τή λήξη της έξορίας τους στη Σιβηρία, και νά συνηνοθηθούν μαζί του για τό σχέδιο δημιουργίας στη Ρωσία μιάς κεντρικής ίσκρικής οργάνωσης.

Τέλη
του Σεπτέμβρη-
αρχές του 'Οχτώβρη.

'Ο Λένιν παίρνει μέρος στην οργάνωση του «Συνέδμου του έξωτερικού της ρωσικής επαναστατικής σοσιαλδημοκρατίας», πού ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του και πού συνένωγε στις γραμμές του τους οπαδούς της «'Ισκρα» και του «Ζαριά» και της οργάνωσης «Σοσιαλδημοκράτης».

'Οχτώβρης, 8 (21).

'Ο Λένιν γράφει γράμμα στον Γ. Β. Πλεχάνοφ σχετικά με τίς δουλειές της σύνταξης της «'Ισκρα»· τον πληροφορεί ότι του έστειλε τό 1ο τεύχος του περιοδικού «Die Neue Zeit» («Νέοι Καιροί») με τό άρθρο του Φ. 'Ενγκελς σχετικά με τό πρόγραμμα, πού είναι άπαραίτητο στον παραλήπτη για τή δουλειά του πάνω στό πρόγραμμα του κόμματος· του κάνει γνωστή τήν πρόθεσή του νά γράψει ένα άρθρο με τον τίτλο «'Εσωτερική άνασκόπηση» για τό τεύχος 2-3 του περιοδικού «Ζαριά» και τον ενημερώνει για τήν πορεία της δουλειάς του πάνω στό βιβλίο «Τί νά κάνουμε».

'Οχτώβρης,
μετά τις 8 (21).

'Ο Λένιν αρχίζει τή δουλειά πάνω στό άρθρο «'Εσωτερική άνασκόπηση» για τό περιοδικό «Ζαριά».

'Οχτώβρης, 9 (22).

Σέ γράμμα του στη Λ. Ι. 'Αξελρόντ ο Λένιν την παρακαλεί νά του στείλει στη Γενεύη για έκτύπωση όλα τά ντοκουμέντα του «ένωτικού» συνεδρίου· τήν πληροφορεί ότι της έστειλε τό 8ο τεύχος του «Νόβογε Σλόβο» (1897) με τά άρθρα του Σ. Ν. Μπουλγκάκοφ κ. ά.

- Δεύτερο δεκαπενθήμερο του 'Οχτώβρη.* 'Ο Λένιν μαζί με τόν Γ. Ο. Μάρτοφ συντάσσει ένα γράμμα πρὸς τὴν ἰσχυρὴν ὁμάδα τῆς Πετρούπολης σχετικὰ μετὰ τὴν δουλειὰ αὐτῆς τῆς ὁμάδας καὶ τὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις τῆς μετὰ τὴν «Ἴσκρα» σχετικὰ μετὰ τὴν σοβαρὴν σημασία τῆς ζύμωσης καὶ τῆς κατάκτησης τῶν σοσιαλδημοκρατῶν τῆς Πετρούπολης μετὰ τὸ μέρος τῆς «Ἴσκρα» σχετικὰ μετὰ τὴν ἐνημέρωση τῆς σύνταξης τῆς «Ἴσκρα» γιὰ τὶς δουλειὰς ἐπὶ τὴν Πετρούπολη.
- 'Οχτώβρης, 20 (Νοέμβρης, 2).* 'Ο Λένιν γράφει γράμμα στὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ σχετικὰ μετὰ τὰ ζητήματα τῆς ἐκδοσης τῶν φύλλων 9 καὶ 10 τῆς «Ἴσκρα» καὶ τοῦ τεύχους 2-3 τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά»· ρωτᾷ τὸν παραλήπτη πότε θὰ τελειώσῃ τὴν δουλειὰ του πάνω στὸ πρόγραμμα τοῦ κόμματος· τὸν πληροφορεῖ ὅτι τελειώσῃ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἄρθρου «Ἐσωτερικὴ ἀνασκόπηση».
- 'Οχτώβρης, 21 (Νοέμβρης, 3).* Σὲ γράμμα του στὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ ὁ Λένιν τὸν πληροφορεῖ ὅτι τοῦ ἔστειλε χρήματα, ὅτι ἡ σύνταξη τῆς «Ἴσκρα» πῆρε διάφορα χρηματικὰ ἐμβάσματα, καὶ τὸν ἐνημερώνει γιὰ τὴν κατάστασιν τῶν οἰκονομικῶν τῆς σύνταξης.
- 'Οχτώβρης.* Τὰ ἄρθρα τοῦ Λένιν «'Ο ἀγῶνας ἐναντὶα τοῦ πεινασμένου», «Ἀπάντησις ἐπὶ τὴν ἐπιτροπὴν Πετρούπολης» καὶ «Οἱ ὑποθέσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ» δημοσιεύτηκαν ἐπὶ τὸ φύλλον 9 τῆς «Ἴσκρα».
- Νοέμβρης, 6 (19).* 'Ο Λένιν γράφει γράμμα στὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ γιὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ 4ου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά»· τὸν πληροφορεῖ ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν μελῶν τῆς σύνταξης καὶ τῆς διοικήσεως τῆς «Ἴσκρα» συμφωνεῖ μετὰ τὴν ἄμεση ἐκτύπωση τῶν ντοκουμέντων τοῦ «ἐνωτικοῦ» συνεδρίου.
- Νοέμβρης, 14 (27).* Σὲ γράμμα του ἐπὶ τὴν Α. Ι. Ἀξελρόντ ὁ Λένιν εὐχαριστεῖ τὴν παραλήπτρια γιὰ τὸ βιβλίον τῆς «Ἡ κοσμοαντίληψις τοῦ Τολστόι καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς», πού τοῦ ἔστειλε· τὴν ἐνημερώνει γιὰ τὴν δουλειὰν του πάνω ἐπὶ τὸ βιβλίον «Τί νὰ κάνουμε».
- Νοέμβρης, 18 (Δεκέμβρης, 1).* 'Ο Λένιν γράφει γράμμα στὸν Γ. Β. Πλεχάνοφ σχετικὰ μετὰ τὸ περιεχόμενον τῆς οἰκονομικῆς καὶ ἱστορικῆς στήλης τῆς ἡμερησίδας «Ἴσκρα»· ὑπογραμμίζει ἐπιταχτικὰ τὴν σοβαρὴν σημασίαν τῆς δουλειᾶς πάνω ἐπὶ τὸ πρόγραμμα· τὸν ἐνημερώνει γιὰ τὴν δουλειὰν του πάνω ἐπὶ τὸ βιβλίον «Τί νὰ κάνουμε».
- Νοέμβρης, πρὶν ἀπὸ τὶς 20 (3 τοῦ Δεκέμβρη).* Στὸ φύλλον 10 τῆς «Ἴσκρα» δημοσιεύτηκε τὸ ἄρθρον τοῦ Λένιν «Κανονισμὸς κατέργου καὶ καταδικῆ σὲ κάτεργα».

- Νοέμβρης, 20*
(Δεκέμβρης, 3). Στο φύλλο 11 τής «Ίσκρα» δημοσιεύτηκε τό άρθρο του Λένιν «Ή διαμαρτυρία του φιλλανδικού λαού».
- Νοέμβρης,*
πρίν από τίς 29
(12 του Δεκέμβρη). Σέ γράμμα του στόν Π. Μπ. Άξελρόντ και στόν Γ. Β. Πλεχάνοφ ό Λένιν ειδοποιεί τούς παραλήπτες ότι πρόκειται νά γίνει συνεδρίαση του Διεθνούς σοσιαλιστικού γραφείου στις Βρυξέλλες και εκφράζει τή γνώμη ότι είναι ανάγκη νά πάει στις Βρυξέλλες ό Γ. Β. Πλεχάνοφ τούς πληροφορεί ότι τούς έστειλε ένα σχέδιο περιεχομένων του 4ου τεύχους του «Ζαριά».
- Νοέμβρης-*
Δεκέμβρης. 'Ο Λένιν εργάζεται έντατικά γιά τή συγγραφή του βιβλίου «Τί νά κάνουμε;».
- Φθινόπωρο.* 'Ο Λένιν γράφει τό σημείωμα «Γιά τό περιοδικό „Σβομπόντα“».
- Δεκέμβρης,*
πρίν από τίς 5 (18). Σέ γράμμα του πρós τίς ίσκρικές όργανώσεις στή Ρωσία ό Λένιν ανακοινώνει σ' αυτές ότι σέ σύντομο χρονικό διάστημα θά κυκλοφορήσει τό βιβλίο «Τί νά κάνουμε;».
- Δεκέμβρης, 5 (18).* Σέ γράμμα του σ' έναν πράχτορα τής «Ίσκρα» ό Λένιν άντιτίθεται κατηγορηματικά στή χρησιμοποίηση του ίσκρικού τυπογραφείου του Κισινιόφ γιά τήν εκτύπωση εκδόσεων συγγενικών μέ τόν «οίκονομισμό».
- Σέ γράμμα του στήν Ι. Γ. Σμιντόβιτς ό Λένιν τής κάνει γνωστό ότι πήρε πληροφορίες πού λένε ότι τό ίσκρικό τυπογραφείο εκτύπωσε τήν εφημερίδα «Βπεριόντ», έντοπο «οίκονομιστικής» κατεύθυνσης· εκφράζει τήν έντονη αγανάχτησή του γι' αυτό και ζητάει διευκρινίσεις μήπως οι πληροφορίες αυτές όφείλονται σέ παρεξήγηση· παρακαλεί τόν Α. Ν. Ραντσένκο και τόν Σ. Ο. Τσεντερμπάουμ νά έρθουν άμέσως σ' αυτόν, στό Μόναχο.
- Δεκέμβρης, πρίν*
από τίς 6 (19). 'Ο Λένιν έξ όνόματος τής σύνταξης τής «Ίσκρα» γράφει χαιρετιστήριο γράμμα πρós τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ μέ τήν ευκαιρία του είκοσιπεντάχρονου ίωβηλαίου τής επαναστατικής του δράσης.
- Δεκέμβρης, 6 (19).* Σέ γράμμα του πρós τόν Γ. Β. Πλεχάνοφ ό Λένιν τονίζει ότι είναι ανάγκη νά πάει ό παραλήπτης στις Βρυξέλλες στή συνεδρίαση του ΔΣΓ· τόν πληροφορεί ότι ή σύνταξη τής «Ίσκρα» του έστειλε χρήματα γιά τό ταξίδι· τόν καλεί νά περάσει, κατά τήν επιστροφή του, από τό Μόναχο γιά νά λύσουν όρισμένα προβλήματα σχετικά μέ τό πρόγραμμα του κόμματος, μέ τό 4ο τεύχος του περιοδικού «Ζαριά» κ. ά. Τόν παρακαλεί νά γράψει γιά τήν «Ίσκρα» ένα σημείωμα σχετικά μέ τίς συνεδριάσεις του ΔΣΓ.

- Σέ γράμμα του στόν Π. Μπ. Άξελρόντ ό Λένιν τόν πληροφορεί ότι πρόκειται νά πάει ό Γ. Β. Πλεχάνοφ στίς Βρυξέλλες στή συνεδρίαση του ΔΣΓ και ότι προσκλήθηκε άπομέρους του τμήματος του Μονάχου τής σύνταξης τής «Ίσκρα» νά περασει κατά τήν επιστροφή του άπό τό Μόναχο· καλεί επίσης και τόν παραλήπτη, νά έρθει τόν ίδιο καιρό στό Μόναχο γιά νά λύσουν διάφορα ζητήματα, σχετικά μέ τό πρόγραμμα του κόμματος, μέ τό 4ο τεύχος του περιοδικού «Ζαριά» κ. ά.
- Τό άρθρο του Λένιν «Συζήτηση μέ τούς συνηγόρους του οικονομισμού», δημοσιεύτηκε στό φύλλο άρ. 12 τής «Ίσκρα».
- Άνάμεσα στίς 6 και 10 (19 και 23) του Δεκέμβρη.* Στό τεύχος 2-3 του περιοδικού «Ζαριά» δημοσιεύονται τά άρθρα του Λένιν: «Οί διώχτες τών ζέμιστρο και οί Άννίβες του φιλελευθερισμού», τά πρώτα τέσσερα κεφάλαια τής εργασίας «Τό άγροτικό ζήτημα και οί „κριτικοί του Μάρξ“» μέ τόν τίτλο «Οί κ. κ. „κριτικοί“ στό άγροτικό ζήτημα» (ή πρώτη εργασία μέ τήν ύπογραφή: Ν. Λένιν) και ή «Έσωτερική άνασκόπηση».
- Δεκέμβρης, 10 (23).* Σέ γράμμα του στόν Π. Μπ. Άξελρόντ ό Λένιν τόν ρωτάει, άν μπορεί νά ρίξει μιá ματιá στό βιβλίο «Τί νά κάνουμε;».
- Μέσα του Δεκέμβρη.* Σέ γράμμα του πρós τίς ισκρικές όργανώσεις στή Ρωσία ό Λένιν κάνει γνωστό στίς όργανώσεις αυτές ότι πήρε πληροφορίες σχετικά μέ τή σύγκληση συνδιάσκεψης τών πιό σπουδαίων επιτροπών τής Ρωσίας και δίνει στίς επιτροπές και στίς ομάδες ύποδείξεις γιά τά σχετικά μέτρα πού πρέπει νά πάρουν.
- Δεκέμβρης, 20 (2 του Γενάρη 1902).* Τό άρθρο του Β. Ι. Λένιν «Η άρχή τών διαδηλώσεων» και τό σημείωμα «Σχετικά μέ ένα γράμμα τών „εργατών του Νότου“» δημοσιεύονται στό φύλλο 13 τής «Ίσκρα».
- Δεκέμβρης, 21 (3 του Γενάρη 1902).* Ό Λένιν παίρνει τό πρώτο αντίτυπο του 10ου φύλλου τής εφημερίδας «Ίσκρα», πού άνατυπώθηκε στό παράνομο τυπογραφείο τής «Ίσκρα» στό Κισινιόφ.
- Δεκέμβρης.* Σέ γράμμα του πρós τόν Λ. Ι. Γκόλντμαν ό Λένιν τονίζει τή σοβαρή σημασία τής καλύτερευσης τής δουλειάς τών ισκρικών όργανώσεων στή Ρωσία και τής συγκεντροποίησης αυτής τής δουλειάς· ύπογραμμίζει ότι «όλο τό μέλλον τής „Ίσκρα“ έξαρτάται άπό τό άν μπορέσει νά ύπερνικήσει τόν τοπικό χειροτεχνισμό και τήν τοπική άπομόνωση και νά γίνει πραγματικά μιá παρωσική εφημερίδα».
- 1901.* Ό Λένιν γράφει τίς θέσεις τής εργασίας «Άναρχισμός και σοσιαλισμός».

Ὁ Λένιν ἀλληλογραφεῖ ἀπὸ τὸ Μόναχο μετὴν Ε. Ντ. Στάσοβα, πού βρίσκεται στὴ Ρωσία.

Ὁ Λένιν συναντιέται μετὴν Ρ. Λούξεμπουργκ στὸ Σβάμπιγκ (Μόναχο).

Ὁ Λένιν ἀλληλογραφεῖ μετὴ Ρ. Ζεμλιάτσκα σχετικά μετὸ διορισμὸ της ὡς πρᾶχτορα τῆς «Ἴσκρα» στὴν Ὁδησσό.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	VII
<i>1901</i>	
ΑΠΟ ΠΟΥ Ν' ΑΡΧΙΣΟΥΜΕ;.....	1-13
ΝΕΑ ΣΦΑΓΗ	14-19
ΕΝΑ ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΟ ΕΓΓΡΑΦΟ	20
ΟΙ ΔΙΩΧΤΕΣ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΝΙΒΕΣ ΤΟΥ ΦΙΛΕ- ΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ.....	21-73
I	26
II	33
III	39
IV	46
V	54
VI	65
ΠΟΛΥΤΙΜΗ ΟΜΟΛΟΓΙΑ	74-81
ΤΑ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ	82-87
ΟΙ ΦΕΟΥΔΑΡΧΕΣ ΣΕ ΔΡΑΣΗ.....	88-93
ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ	94-96
ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ ΟΙ «ΚΡΙΤΙΚΟΙ ΤΟΥ ΜΑΡΞ»	97-272
I. 'Ο «Νόμος» τῆς φθίνουσας γονιμότητος τοῦ ἔδαφους	101
II. 'Η θεωρία τῆς γαιοπροσόδου	114
III. Οἱ μηχανές στήν ἀγροτική οἰκονομία	125
IV. 'Η ἐξάλειψη τῆς ἀντίθεσης πόλης καί χωριοῦ. 'Επί μέρους ζητήματα ποῦ ἀνακίνησαν οἱ «κριτικοί».....	143
V. «'Η ἄνθιση τῶν πρωτοπόρων σύγχρονων μικρῶν νοικοκυ- ριοῦ. Τό παράδειγμα τοῦ Μπάντεν.....	158
VI. 'Η παραγωγικότητα τοῦ μικροῦ καί τοῦ μεγάλου νοικοκυ- ριοῦ. 'Ἐνα παράδειγμα ἀπό τήν 'Ανατολική Πρωσσία.....	167
VII. 'Η ἔρευνα τοῦ Μπάντεν γιά τό ἀγροτικό νοικοκυριό	182

VIII. Γενικά στοιχεία της γερμανικής αγροτικής στατιστικής για τὰ χρόνια 1882 καὶ 1895. Τὸ ζήτημα τῶν μεσαιῶν νοικοκυριῶν	195
IX. Ἡ γαλακτοκομία καὶ οἱ ἀγροτικοὶ συνεταιρισμοὶ στὴ Γερμανία. Ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς τῆς Γερμανίας καὶ ἡ θέση τοῦ στὴν οἰκονομία	207
X. Ἡ «ἐργασία» τοῦ γερμανοῦ Μπουλγκάκοφ, Ε. Ντάβιντ ...	225
XI. Ἡ χτηνοτροφία στὸ μικρὸ καὶ στὸ μεγάλο νοικοκυριό ...	237
XII. Ἡ «ιδεώδης χώρα» κατὰ τὴν ἀποψη τῶν ἀντίπαλων τοῦ μαρξισμοῦ στὸ ἀγροτικὸ ζήτημα	249
ΤΟ «ΕΝΩΤΙΚΟ» ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΤΟΥ ΣΔΕΚΡ 21-22 τοῦ Σεπτέμβρη (4-5 τοῦ Ὀχτώβρη) 1901	273-280
1. ΛΟΓΟΣ ΠΟΥ ΕΚΦΩΝΗΘΗΚΕ ΣΤΙΣ 21 ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΗ (4 ΤΟΥ ΟΧΤΩΒΡΗ). (Ἀπὸ τὰ πρακτικά)	275
2. ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΤΕΘΗΚΑΝ ΣΤΗΝ «ΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΡΩΣΩΝ ΣΟΣΙΑΛΗΜΟΚΡΑΤΩΝ» ΣΤΟ «ΕΝΩΤΙΚΟ» ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΣΤΙΣ 21 ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΗ (4 ΤΟΥ ΟΧΤΩΒΡΗ) 1901.....	280
Ο ΑΓΩΝΑΣ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΥΣ ΠΕΙΝΑΣΜΕΝΟΥΣ	281-289
ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗΣ	290-291
ΟΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ	292-293
ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΤΕΡΓΟΥ ΚΑΙ ΚΑΤΑΔΙΚΗ ΣΕ ΚΑΤΕΡΓΑ	294-300
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ	301-354
I. Ἡ πείνα	303
II. Ἡ στάση ἀπέναντι στὴν κρίση καὶ στὴν πείνα	325
III. Τὸ τρίτο στοιχείο	333
IV. Δυὸ ὀμιλίες προσετῶν τῶν εὐγενῶν	342
ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΜΠΡΟΣΟΥΡΑ «ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ ΤΟΥ „ΕΝΩΤΙΚΟΥ“ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ»	355-358
Η ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ ΦΙΛΛΑΝΔΙΚΟΥ ΛΑΟΥ	359-363
ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΣΒΟΜΠΟΝΤΑ».....	364-365
ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΣΥΝΗΓΟΡΟΥΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΣΜΟΥ.....	366-373

ΣΤΑ ΕΙΚΟΣΙΠΕΝΤΑΧΡΟΝΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ ΤΟΥ Γ. Β. ΠΛΕΧΑΝΟΦ.....	374
Η ΑΡΧΗ ΤΩΝ ΔΙΑΔΗΛΩΣΕΩΝ	375-378
ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΕΝΑ ΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ «ΕΡΓΑΤΩΝ ΤΟΥ ΝΟΤΟΥ»	379-380
ΑΝΑΡΧΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ.....	383

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ ΥΛΙΚΑ

ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟΥ ΤΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ....	387-390
ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ «ΝΕΑ ΣΦΑΓΗ»	391-393
ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ «ΟΙ ΔΙΩΧΤΕΣ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΝΙΒΕΣ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ».....	394-400
1. ΟΙ ΔΙΩΧΤΕΣ ΤΩΝ ΖΕΜΣΤΒΟ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΝΙΒΕΣ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ	394
2. ΣΧΕΔΙΟ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ	397
3. ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΒΟΛΝΟΓΕ ΣΛΟΒΟ»	398
ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ «ΟΙ ΦΕΟΥΔΑΡΧΕΣ ΣΕ ΔΡΑΣΗ»	401-407
1. ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ ΤΣΙΦΛΙΚΑΔΩΝ	401
2. ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ ΤΣΙΦΛΙΚΑΔΩΝ	404
3. ΠΑΡΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ	406
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ ΤΟΥ ΡΙΑΖΑΝΟΦ «ΔΥΟ ΑΛΗΘΕΙΕΣ».....	408-410
ΥΛΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΑΡΘΡΟ «Ο ΑΓΩΝΑΣ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΥΣ ΠΕΙΝΑΣΜΕΝΟΥΣ»	411-416
Κατάλογος έργασιών του Β. Ι. Λένιν πού δέ βρέθηκαν ως τώρα (Μάης-Δεκέμβρης του 1901)	417-418
Κατάλογος έργασιών πού πιθανόν ανήκουν στον Β. Ι. Λένιν	419

Κατάλογος εκδόσεων πού στή σύνταξή τους πήρε μέρος ό Β. Ι. Λένιν	420
Σημειώσεις	421-469
Εδρετήριο φιλολογικῶν ἐργασιῶν καί πηγῶν πού ἀναφέρει ἡ πα- ραθέτει περικοπές τους ό Β. Ι. Λένιν	470-496
Εδρετήριο ὀνομάτων	497-537
Ἡμερομηνίες ἀπό τή ζωή καί τή δράση τοῦ Β. Ι. Λένιν	538- 551

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ

Ἡ πρώτη σελίδα τῆς ἐφημερίδας «Ἴσκρα» ἀρ. φύλλου 4 μέ τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ἀπό πού ν' ἀρχίσουμε;» — 1901	3
Τό ἐξώφυλλο τοῦ τεύχους 2-3 τοῦ 1901 τοῦ περιοδικοῦ «Ζαριά», ὅπου δημοσιεύτηκαν οἱ ἐργασίες τοῦ Β. Ι. Λένιν: «Οἱ διώχτες τῶν ζέμιστρο καί οἱ Ἀντίβες τοῦ φιλελευθερισμοῦ», τά πρῶτα τέσσερα κεφάλαια τῆς ἐργασίας «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“» (μέ τόν τίτλο «Οἱ κ. κ. „κριτικοί“ στό ἀγροτικό ζήτημα») καί ἡ «Ἐσωτερική ἀνασκόπηση»	23
Τό ἐξώφυλλο τοῦ περιοδικοῦ «Ὀμπραζοβάνιγε» τεῦχος 2, 1906, ὅπου δημοσιεύτηκαν τά κεφάλαια V-IX τῆς ἐργασίας τοῦ Β. Ι. Λένιν «Τό ἀγροτικό ζήτημα καί οἱ „κριτικοί τοῦ Μάρξ“»	99
Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν «Γιά τό περιο- δικό „Σβομπόντα“». — 1901	368 - 369
Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ἀναρχισμός καί σοσιαλισμός». — 1901	381

ЛЕНИН

•
АТАТА

5